Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 6 среда № 4 (13604)

1925 чылда үнезеалеттинген.

Өртээ 3 көпеек.

ЧАА ТЕПЛОВОЗ

ВОРОШИЛОВГРАД. Январь 5-те Луганьга ыраажым шыпшыңы ыыткыр медээ үрешкен. «Ворошиловград тепловоз» каттыжышкынының чаа машинадын — 2ТЭ 126 хемнирниң магистральды локомотивин шылгаары доозулган. Ындыг сериянын тепловозтары эргижирээнин солаашаа, чурттуң кандыг-даа климаттыг бүгү-ле зоналарынга ажылдаар апаар.

Ол каң машинаны көөрге кайгамчык-ла улуг. Ооң чүгле чаңгыс секциялы бези 24 метр узун дурттуг. Ол алды эвес, харын оң ажеш дугуй кырынга чоруур. Рельстерге түжүү чилгедир дээш машаар кылган, түүге дээрге тепловоздуң дениши 230 тонна болгай. 6 муң ават күчүлүг чаа дизельдиг ажылын микропроцессорлар башкарып турар.

— Ол машиналарны будуруп үндүрери пицтээдин алырын чаа материал-техниктиг базага таарыштырган — деп, телевидениң кол конструктору В. Чегдаков чугаалаан. — Ынчалза-даа оңу белеткээри инженер бодалыгдан дыка хөкүдап турар. Тепловоз тудуунуң заводун чаартыры кончуг ооңум чоруп турар, оңу кыдыры аңда бир беш чылда уламдыглар магат чок. А демир-орук транспортун чаартыры ам бо хүннерде негеттинип турар болгай.

(СЭТА).

Министрге сөс

ДЕПШИЛГЕЛИГ АРГАНЫҢ АЖЫКТЫЫ

Партияның экономиктиг стратегиязының дээди эртис сорулгазы — совет улустуң материалдыг болгаш культура деңнелин бедидери болуп дээрзин СЭКП-ниң XXVII съездизинге демдеглээн. Партияның социал программазын амыдыралга боттандырарынга чоокшулаан амыдырал хандырылгазы улуг рольду ойнаар, түүге дээрге улус ажыл-агыйының ол адыры чоокшулаан материалдыг болгаш культура деңнелин бедидерингге дорт киржип турар.

Республиканың чоокшулаан амыдырал хандырылга адырларының ажыллакчылары ол сорулганы боттандырарыбиле бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер, ажылдың шынарын экижидер, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир, күш-ажылчы коллективтерге сагылга-чуруму быжыглаар дээш тодаргай хемчеглерни ап келген. Амгы үеде салдынып турар кол сорулга — адырның экономиказын быжыглаар талазы-биле чаа арталарны дилеп тывары. Министерствоның чамдык бүдүрүлгелери эрткен чылдан бөөр күш-ажылды организастаарының чаа арга-хевирлеринче шилчээн.

Бо түүлге чижек кылдыр «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжышкынының «Берёзка» ательезиниң коллективиниң ажылын көрээлиңер. Ук ателье эрткен чылдың август 1-ден эгелеп кеземчелиг аргаже шилчээн. Ол дээрге чоңга чедирген ачы-дузаа дээш киргеп акша-хөреңгини санаары-дыр. Оон көрдүүген түүлүн каттыжышкынның кассазынче дужаар, а арткан кезиин ажылдакчыларның шалын төлевиринге үнүкрер. Оны тодаргай көргүзерге мында: ательеде ажылдап турар 12 кижи ай санында 4000 рубльдин ачы-дузазын чоңга көргүзер деп керээни тарган. Ооң 1406 рублин каттыжышкынның кассазынче дужаар, а арткан 2494 рубльди ажылдакчыларның шалыңынга төлээр. Эрткен чылын шак ындыг аргаже шилчээн соонда ооң түүнелдин көстүп келген. Бүрүнгү чылын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү айда бир кижиге оналаштыр 270 рубль турган болза, чаа аргаже шилчээн соонда 335 рубль апарган.

Ол арганы коллектив ажыл-агыйны чорударының чаа аргазын шингээдип алганындан, бот-эргелелди хөгжүткенинден, ажыл шагын чөп ажыглаанындан, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаанындан чедип алган. Ук коллективте кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу кызырылган, озалдаар кижи турбастаан, ажыл шагының чидирээн авазакээн, ажылдаар шактың чурумун боттары тодарадып алыр апарган. Ол чорук ажылдакчыларның шалың төлевиринге база ёза салдарлыг болган. Мурнунда кижи бүрүзү ортумаа-биле 197 рубль ап-түрген болза, эрткен чылын барык 230 рубльди алыр апарган.

А каттыжышкынының кассазынче дужаап турар акпаны дериг-хереклерни септеп чаартырынга, дузалал чиг эттн болгаш материалдарны садып алырынга, эске-даа ажыл-агыйжы чаргалдарга үндүрери көрдүнгей.

Коллективтиг харыысалгаже шилчээн чорук чурттакчы чонның амыдырал хандырылгазын экижидерине, оон культуразын бедидеринге улуг ужур-дузалгы болган дээрзин демдеглээри херек. Ол ышкаш Бай-Тайганың, Бии-Хемниң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдери боттарының планныг онаалдаларын эки күүседип турар. Нйтилибиле Чонның амыдырал хандырылга министерствозунуң бүдүрүлгелери эрткен чылдың планныг онаалдаларын чедишкинниг күүседткен.

Амыдырал ачы-дузазын чедирер дээш курлавырларны мөөнүзээр талазы-биле эрткен чылын кылып келген ажылдарывыс эки түүнелдерлиг болган дээрзин демдеглээр апаар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ийиги чылда ажыр күүсеттинген, Шалың төлевиринүң камналгазын 26 бүдүрүлге 20 миллион оранчок ажырган, 30 кижи керээлиг хевир-биле ажылдап турар, а 46 кижи дакпырлап ажылдаарының аргазынче шилчээн, оларның 9-у бистин бүдүрүлгевиске ажыл шагының сооида ажылдап турар.

Чаа хевирже шилчээн сооида бүдүрүлгелериниң карылгазы дыка кызырылган. Ылаңгыя карылга кызырар талазы-биле «Тувапарикмахерскне», «Тувашвейбыт» «Телерадиобыттехника» каттыжышкынар түүзээр көргүзүглерни чедип алган. Ол ышкаш оре-самчыгдал кылыр чоруктар база кызырылган.

Ындыг-даа болза эде тургустунуушкун болгаш дүрлеәшкин амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринде амдаа долузу-биле четпейн турар дээрзин шүгүмчүлекчи ёзу-биле чугаалаар апаар. Чүге дээрге планныг онаалда күүсеттес, күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдар, чонның хомудалын болдурар чоруктар ам-даа долузу-биле читпээн. Ажыктыг ажылдың түүнели удуртукчуларның чүткүлдүг чоруунда дыка хамаарыжыр дээрзи билдингир. Бир эвес эргелелдин, каттыжышкынның бригаданың, эдлегиниң удуртукчузу кижи экономиктиг билиглер-биле чепсегленген ажылдакчыларның негелделерин болгаш хереглелип эки билир, даанган ажылга харыысалгалыг болур болза, салдынган сорулга ыяап күүсеттинер. Чүге дээрге ындыг удуртукчу коллективте кижи бүрүзүниң харыысалгазын бедидип шыдаар, салдынган сорулганың боттанышкыны дээш ажылдакчылардан негеп-даа билир болур. Ындыг түүлдүн бистин кадрларывыста чедишпейн турарындан салдынган сорулга бүрүн күүсеттинмейн турар.

Оны каячаар ажып эртер деп турар бис? Хамыктың мурнунда удуртукчуларның болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның өөредилгезинче киргээгей салыр херек. Ылаңгыя бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени каяа-даа бедик деңнелге организастаарын, ону ажылчынар-биле бир денге эрттирерин үе негеп турар. Чогум амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче 1989 чылдың январь 1-ден эгелеп киржер. Ол дугайында РСФСР-ниң Чонның амыдырал хандырылга министерствозунуң дүскаадында тодаргайлаан. Ынчангаш аңаа белеткелди амдыгаашпан эгелеп чорутпас, мөөнеттиңген дүржүлганы амдыгаашпан нептеретпес болза, ол чаа деп-шилгелиг аргаже белеп эвес байдалга турган киреп апаар бис. Маңаа амыдырал хандырылганың бүгү адырларының карылгалыг ажылдап турарын барымдаалаш, бо чылдың дургузунда

АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ ХАМААРЫЛГА ХЕРЕК

Республиканың хереглекчилер ниитилелдериниң эвилелиниң үлетүр комбинады Улуг Октябрьның 70 чыл ойнга тураскаатkан Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга киришкеш, эки түнелдерни чедип ап, СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ Төп Комитединиң Хүндүлел бижин-биле шаңнаткан. Ук бүдүрүлге чоннуң аъш-чемге хереглелиг хандырар талазы-биле бодунуң үлүги улгаттырар дээш хемчегерни күштелдирген. Бүдүрүнүп турар продукциялыңың инити хемчээли ковүдеп, шынары база экижип орар.

Чижээ, кобилейлит чылда колбаса болгаш ыштаан эът продуктуларын эрткен чылдың деңнелиглеп бо чылын 5 катап хөйнү — 150 ажыг тонналы бүдүргеш, магазинперже чоруткан. Беш чылдың баштайгы ийи чылында план ёзугаар 450 харжак консерваларны хереглекчилерже чорудар турган болза, ол сан ийи катап хөй болган.

Бүдүрүлге чорудулгазынга туруушкунарны болдурбас, ажылды эде тургузарынче утпаңан хемчегерни комбинаттың дирекциязы, хөй-иниити организациялары сөөлүү үеде кылып чоруткан. Сагылга-чурумну быжыглаарын, ана туруушкунарны болдурбас, оон үнүп кээр уржуктарын баш удур эдер талазы-биле ажылдарны хөйнүң идепкейинге даянып, ажык-чарлыг болдурган.

Мурнуку чылдарда чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер, ажылга келбейн баргылаар кижилерни профкомнун, цехтиң хураалдарынга чугаалашкап, оларның аксы-созүнге бүзүреп артып каар. Оон чедимчелиг түнелдер үнмейн, чурум-сагылга үрээр чоруктар катаптаттына бээри эвээш эвес болгулаар турган. Амгы үеде ындыгларны күш-ажылчы өөрүнүң мурнунга тургузуп, хүлээдир хемчегерни шынгыпадырын херек кырынга боттандырган. Ол хемчеглер дээштиг болуп, бот-харыысалганы бедидип, демнежип, сүмележип ажылдаарынче эвилелдээн. Ажык-чарлыг чоруктуң дээштинн хама парлалгазынга база чедип алган. Озалдаашкынар, сагылга-чурум хажыдыышкынары, алыр шалынның, шаңнал төлевирниң хемчээлдерин эвээжедиринге чедирер болганда ог-бүленiиң бюджединге карылганы тургузар апаар. Ындыг болганда кымга-даа өөрүнчүг эвээи санның акша-төгерик алырын күзээр ажылчын бар бе деп айтырыг боду-ла тургустунуп, күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдарларны чайгаар-ла бодандыра бээр.

Үлетпүр комбинадының удуртулгазы, инженер-техниктиг ажылдакчылары продукция бүдүрерин көвүдедир, ыпынарын эжюкидеринбиле иштики күрлавырларны ажыглап турар. Эрткен чылдарда колбаса болгаш ыштаан кылыглары бүдүрер цехтиң күчү-шыдалы эвээш болуп, хол-биле кылыр ажылдар хөй турган. Ынчангаш аңаа ажылдаар күзелдиг кижилер белен тывылбас, ажылдан үнер чоруктар көвүдээш турупкан. Чүнү канчалза чогуурул деп айтырыг дүвүреди берген. Үенин нелгедээн ажылды эде углап башкарарын чайгаар-ла негеп ажыл-агыйжы хемчеглерни дарый алырын дүргедеткен. Ону шинтпирлээринге республиканың хереглекчилер ниитилелиниң эвилелиниң башлаар чери ажыл-херекчи дузаны көргускен. Цехте колбаса болгаш чүве билбес. Ам канчаар, «думчукка тулганда быжаа сугжу» дээн ышкаш, схема чуруп каан дептер ажып салып алгаш, аңгы-аңгы кезектерни эптеп эгелээн бис. Ол дээрге дүнзаадап-чаман, септеп-селип турган эрги эт болган. Каш хүн дүргузуунда эптеп келгеш, чүгле дептер дузазы-биле, мүн-не бүдүн мага-бодун тургузуп алган бис. Үжүк өрүүр ындыг машина көрген эвес, магадап-даа, элдепсинип-даа турган бис. Оон хөделдирип ажылдадыр аайын тыппайн барган бис. Шуут чадашкан. Машина ажыглал чок аңаа туруп берген. Ынчап турувуста Москвадан ёзулуг мастер чедип келген. Ол: «Шүптушын эптеэн-дир силер, эр-хейлер» деп бистиң— бичин оолдарның - эгиннеривисче часкавышаан, мактап турду. Мастерден «корткаш» динотип машина ажылдай берген. Өөрүүрүвүстү канчаар, ана бир-ле улуг байырлал! Ам ол бөзүр, борбак хал дег, машинаны башкарар өрүкчү кижи херек апарган. Чаладып келген мастеривис орус, тыва кыстарны каш хонук иштинде өөреткен. Ынчан типографияга чаңгыс линотип машина ынчаар ажылдай берген. Оон чоорту күштүг, нарын, янзыбүрү машиналар тыптып келгилээн болгаш, ажыл шуудаан. Москвадан келген мастерден дыка хөйну билип алган мен. Бот-өөредилгени практика-биле холбап турдум. Ынчаарга кижи хөйну быжыг билип аар боор-дур — деп, ол чугаалап доосту.

Республика типографиязы — Кызылда хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ында ам ортумак болгаш дээди өөредилге черлерин дооскан тускай мергежилдиг аныяк кадрлар көвүдээн. Олар амгы үениң нарын машинатехниказын, дериг-хереккелдерин, механизмнерин башкарып ажылдап турарлар. Ол-ла бүгү техника эдилелдериниң улуг «эмчизин» В. Рачковский дөртен ийи чыл ажылдап турар. Күш-ажылдың хоочуну В. Б. Рачковский районнар солуниарында линотиптер үрели бээрге, ынаар база-ла чалаттырып чеде бергеш, ачы-дузазын, арга-дуржулгазын көргүзер. Оон кызымаккай ажылын янзы-бүрү шаңнал-мактаалдар бадыткап турар. Аңаа Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур «Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» деп атты тывыскан. Ол Ленинчи юбилей медальдың, «Күш-ажылчы шылгарал дээш», «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш», «Күш-ажылдың хоочуну» деп медальдарның эдилекчизи. Хоочуннуң оглу — хоочун дагдыныкчы ол-ла бүгү шаңнал-мактаалдарны төлептии-биле шыязыдып, ол-ла ажылында ам-даа эрес-шудургу ажылдап чоруур.

К. ЭКЕР-ООЛ.

ХООЧУННУҢ ОГЛУ — ДАГДЫНЫКЧЫ

Кожа чурттап турган болгаш, Владимир Борисович Рачковскийни типография ажылчыны деп билир, таныыр кижи мен. «Күш-ажылдың хоочуннары» деп самбырага оон чуруун кашдаа көрген мен. Хөй ажылчыныг ол хоочун бүдүрүлге черинiң улуг механиги— В. Рачковский. Хамык-ла дериг-хереккелдерни, механизмнерни, машина-техниканы ол доктаамал хайгаарап турар. Чаа, нарын машина-техника үрели бээрге, ону дарый септептер слесарь, каңнакчылар, эптекчилер дээш өске-даа ажылчыннар база бар. Ынчалза-даа үрелгеп эдилел септеп шыдаттынмас апарза, Владимир Борисовичини кыйгырып экелээр. Ол чажам дивес, дораан маңнап кээр. Нарын кезиппкин кылыр хирург ышкаш, ол үжүк-бижик өрүүр линотип, азы хөй кезек кылдыр парлаар ротация машиналарын, өске-даа улут-биче механизмнерни топтап көрбүшаан, оваарымчалыг кылып киритпер, арга-дуржулгазы байлак механик оон «аараан» черни тыпкаш, ыяап-ла экирти «эмнээркин» орайдажыр. Ол парлалга черинге чаңгыс-даа машина үрели бээрге, улут каржа— мүн-мүң тираждыг ном-дептерлер, солуниар, янзы-бүрү бижик-докумен-тилер, плакаттар чогуур өйүнде парлаттынмайн баарын хоочун механик эки билир..

В. Рачковскийге ужуражыр дээш септелге мастерскаязынче кире бээримге, үш-дөрт хире кижи чай чок ажылдаан турлар. Оларның аразында сииреш мага-ботуг, шляпалыг, көксүмээр халадында бейзин, үс борашкан таныырым механик бо мурнуында тырыкы кан демир салып алган, ону «шинчип», андара-дүдере тутkан, эптээн, соктаан олур. Ажылдаарын соксатпайн, маңа айтырыгларымга ол шала тыртым харыылап эгелээн.

Оон өскен-төрээн чери Тыва — Кызыл хоорай. Кызылдың № 1 ортумак школазының 6 классын дооскаш, авазы Валентина Нестеровна Рачковскаяның аайы-биле 1945 чылда типографияга ажылдап киргеп. Ол бичезинден-не машина-техниканга ынак. Авазы оон ол хандыкшылын билгеш, типографияга ажылдаарын сүмелээн. Авазы типография тургустунганда-ла өрүкчүлеп ажылдап киргеш, хөй-хөй аныяктарны өөреткеш, оон пенсияже үнген. Владимирге авазының күш-ажылчы арга-дуржулгазы улут салдарлыг болган. Ынчангаш ол-ла бүдүрүлге черинге авазы база күш-ажылдың хүндүлүг хоочуну болган, а оглу база иезинiң «дүүүн» базып, күш-ажылдың хоочуну атка четкен болгаш арга-дуржулгазын өскелерге дамчыдып берип, бодунуң үлүг-хуузунда аныяк өөренiкчи салгалды хөйнү белеткээн болгаш белеткеп-даа турар.

— Күш-ажылчы оруумарны канчаар эгелээн силер? — деп, оон айтырдым.

Владимир Борисович хүлүмзүрээш:

— Тиктеп эгелээн болгай мен — дээш уламчылады.— Механик болур хире кылдыр тускай өөренип, чедип алган чүвем бар эвес. Тешпиже-ле, бир эш-биле кады, линотип машина эптеп-чыыр кылдыр дагзып каан. Ындыг машина Тывага бир-ле дугаар келгенин ол. Аңаа чедир үжүктерни хол-биле, чемнээн дагаа ышкаш, чаңгыстап чыып өрүп турган. Эжим база ол талазы-биле чүве билбес. Ам канчаар, «думчукка тулганда быжаа сугжу» дээн ышкаш, схема чуруп каан дептер ажып салып алгаш, аңгы-аңгы кезектерни эптеп эгелээн бис. Ол дээрге дүнзаадап-чаман, септеп-селип турган эрги эт болган. Каш хүн дүргузуунда эптеп келгеш, чүгле дептер дузазыбиле, мүн-не бүдүн мага-бодун тургузуп алган бис. Үжүк өрүүр ындыг машина көрген эвес, магадап-даа, элдепсинип-даа турган бис. Оон хөделдирип ажылдадыр аайын тыппайн барган бис. Шуут чадашкан. Машина ажыглал чок аңаа туруп берген... Ынчап турувуста Москвадан ёзулуг мастер чедип келген. Ол: «Шүптушын эптеэн-дир силер, эр-хейлер» деп бистиң— бичин оолдарның - эгиннеривисче часкавышаан, мактап турду. Мастерден «корткаш» динотип машина ажылдай берген. Өөрүүрүвүстү канчаар, ана бир-ле улуг байырлал! Ам ол бөзүр, борбак хал дег, машинаны башкарар өрүкчү кижи херек апарган. Чаладып келген мастеривис орус, тыва кыстарны каш хонук иштинде өөреткен. Ынчан типографияга чаңгыс линотип машина ынчаар ажылдай берген. Оон чоорту күштүг, нарын, янзыбүрү машиналар тыптып келгилээн болгаш, ажыл шуудаан. Москвадан келген мастерден дыка хөйну билип алган мен. Бот-өөредилгени практика-биле холбап турдум. Ынчаарга кижи хөйну быжыг билип аар боор-дур — деп, ол чугаалап доосту.

Республика типографиязы — Кызылда хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ында ам ортумак болгаш дээди өөредилге черлерин дооскан тускай мергежилдиг аныяк кадрлар көвүдээн. Олар амгы үениң нарын машинатехниказын, дериг-хереккелдерин, механизмнерин башкарып ажылдап турарлар. Ол-ла бүгү техника эдилелдериниң улуг «эмчизин» В. Рачковский дөртен ийи чыл ажылдап турар. Күш-ажылдың хоочуну В. Б. Рачковский районнар солуниарында линотиптер үрели бээрге, ынаар база-ла чалаттырып чеде бергеш, ачы-дузазын, арга-дуржулгазын көргүзер. Оон кызымаккай ажылын янзы-бүрү шаңнал-мактаалдар бадыткап турар. Аңаа Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур «Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы» деп атты тывыскан. Ол Ленинчи юбилей медальдың, «Күш-ажылчы шылгарал дээш», «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш», «Күш-ажылдың хоочуну» деп медальдарның эдилекчизи. Хоочуннуң оглу — хоочун дагдыныкчы ол-ла бүгү шаңнал-мактаалдарны төлептии-биле шыязыдып, ол-ла ажылында ам-даа эрес-шудургу ажылдап чоруур.

К. ЭКЕР-ООЛ.

САЯНСК — ЧАЛЫЫ НАЗЫН ХООРАЙЫ

Бистиң чуртуувустуң чуруунда Саянск деп аттыг көстүп келгенивиден бээр чүгле 15 чыл эрткен. Бо хоорайны Ленинградтың архитекторлары төлевилеп кылган. Чуртталга бажыңнарын дээрбектей тудар кылдыр төлевилээн. Чүге дээрге оон туттунар черинiң ниити байдалы ындыг хевирлиг болган. Дээрбектей тутkан бажыңнарның ортузунда шөлчүгеш Сибирьниң күштүг хадындан кижилерни каңгалаар. Химиктерниң хоорайының агаары магалыг — долгандыр хадылар бүргээн. Аныяк хоорайның чурттакчылары ажыл шагының соонда Культура ордузунга, эштир бассейниерлиг спортзалдарынга хостуг үезин эрттирип турар. Хоорайда байырлал — ёзулалдар эртинрер бажың, дедлелге залы, уран чүүл болгаш музыка школалары база бар. Микрорайон бүрүзүнде хоккей шөлүн, тоол хоорайжыгажык дериг кылган.

Саянск — аныяктар хоорайы. Сөөлгү каш чылдан бээр аныяктарның чурталга комплекстери хөгжээн. Аныяк өг-бүлелер деминежип алгаш, боттарынга бажыңнарны тудуп ап турар.

ЧУРУКТА: аныяктарның кооператив аргазы-биле тудуп туруар бажыңнарының бирээзи.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Экономиктиг билиглер школазы

Пропагандистерге, дыңнакчыларга

ПРОДУКЦИЯНЫҢ ШЫНАРЫ ИНТЕНСИФИКАСТААРЫҢГА ООҢ БОЛГАШ БҮДҮРҮЛГЕНИ УЖУР-ДУЗАЗЫНЫҢ ӨЗҮП ТУРАРЫ

Совхозтар ажылчыныларынга болгаш колхозчуларга «Колхозтарга болгаш совхозтарга бүдүрүлгени интенсификастаары» деп өөредилге номундан очулгаш «Шын» солуниуң 1987 чылда январь 10-да, 14-те, 16-да, 28-те, март 14-те 17-де, 21-де, апрель 11-де, 16-да номерлеринге үндүрген.

Ам оон уламчыны болгаш дыңнакчыларның дилээн ёзугаар үндүрүп эгелеливис.

1. Продукцияның шынарын экижидери — чоннуң байлаан ковүдедиринге ужур-дузалыг фактор.

Интенсивтиг өзүлдениң байдалдарында шынарның көргүзүлгелериниң ажыы улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга чугула шинтпирлиг болуп турар. Ынчангаш СЭКП ТК-ниң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң «Продукцияның шынарын үндезинии-биле экижидерiнiң хемчегериниң дугайында» доктаалында демдеглээни болза, бо чүгүлда утпаныышкынга шинтпирлиг өскерилгени оң шиирги беш чылда-ла чорудары чугула. Продукцияның болгаш кылып турар ажылдарның шынарын бедидерге партияның, күрүвениң болгаш улустуң херээ, үр хуусаалыг, бөш чыл болгаш чыл планнарын ажылдан кылырынга төп эвено, доктаамал көчээнгейниг болгаш контрольдуг чүүл, күш-ажылчы коллектив бүргүзүүнүң бүдүрүлге чорудулгазын үнелеп көөрүнге кол фактор.

Кыпта-даа биялыңгир, ажылды эки шынарлыг кылыры, оон-биле чергелештиг бедик шынарлыг продукцияны бүдүрүп үндүрериң хандыраары ажылчын, специалист, удуртукчу бүргүзүнүң дорт түлээлгези. Шынарның бедик көргүзүглери дээш дежүктарын баш удур эдер талазы-биле ажылдарны хөйнүң идепкейинге даянып, ажык-чарлыг болдурган.

Мурнуку чылдарда чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер, ажылга келбейн баргылаар кижилерни профкомнун, цехтиң хуралдарынга чугаалашкап, оларның аксы-созүнге бүзүреп артып каар. Оон чедимчелиг түнелдер үнмейн, чурум-сагылга үрээр чоруктар катаптаттына бээри эвээш эвес болгулаар турган. Амгы үеде ындыгларны күш-ажылчы өөрүнүң мурнунга тургузуп, хүлээдир хемчегерни шынгыпадырын херек кырынга боттандырган. Ол хемчеглер дээштиг болуп, бот-харыысалганы бедидип, демнежип, сүмележип ажылдаарынче эвилелдээн. Ажык-чарлыг чоруктуң дээштинн хама парлалгазынга база чедип алган. Озалдаашкынар, сагылга-чурум хажыдыышкынары, алыр шалынның, шаңнал төлевирниң хемчээлдерин эвээжедиринге чедирер болганда ог-бүленiиң бюджединге карылганы тургузар апаар. Ындыг болганда кымга-даа өөрүнчүг эвээи санның акша-төгерик алырын күзээр ажылчын бар бе деп айтырыг боду-ла тургустунуп, күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдарларны чайгаар-ла бодандыра бээр.

Үлетпүр комбинадының удуртулгазы, инженер-техниктиг ажылдакчылары продукция бүдүрерин көвүдедир, ыпынарын эжюкидеринбиле иштики күрлавырларны ажыглап турар. Эрткен чылдарда колбаса болгаш ыштаан кылыглары магазиннерже хөй хемчээлге чоруттунган. Оларның амгы өртек-үнези үлүг болзадаа, садыгларның делгиирлеринге чытпайн, чоннуң аъш-чеминиң дээжизи болу берген.

Даштыкыдан чагыг ёзугаар келген ол нарын дериглегерни ажыглап эгелээриниң мурнунда аңаа ажылдаар мергежилдиг кижилерни баш удур өөредип, белеткеп алырын үк бүдүрүлгениң удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары уттуп алган бооп-тур. Ол таварылга дүвүрелдиң коңгазың дораан эдискен. Чаа дериг-хереккелдерге ажылдаар ажылчыннарның белеткелин бүдүрүлге чорудулгазы-биле чергелештир чорудар ужурга таварышкан. Технологтуг хажыдыышкынардан үрелген шүүлтүнарны катап эдеринге хөй түлүүг акша-хөрөнгө база чарыгдаттынган.

— Эрткен күзүн республиканың төп эзоназының совхозтары ажаап алган ногааларын найысылалдың рыногунга агроүлетпүр комптединиң тургусканы өртек-биле садып турган. Ол өртектерниң хемчээли ажыл-агыйлардан бистиң садып алыр өртээвистен улуг, ынчангаш ногаа аймаан садып алырынга улуг бергедээшкинге таварышкан бис. Бүдүрүлгени хатгаш, аңаа олурар арга бар эвес, совхозтарны кезип чораан, ийи-бир машина чүүгү ногааларны дилеп, чаныып турган, тыптынып турдувус. Хандырылга талазыбиле бергедээшкиннер бо-ла дораан кирип турар. Продукция бо таварылгада үрелиишкинге черле таварышпас. Эки шынарлыг бараанарның эдилелиниң, хереглелиниң хуусаазы узун. Бедик шынарлыг продуктуларны бүдүреринге чиг эт, материалдыг чаргдалдар эвээш үнер. Ону ажыглап турар үеде септээр, эде кылыр таварылгалар ховар таварыжыр.

Материалдыг түүлдүң ажыктыын ковүдедиринге, бүдүрүлгени интенсификастаарынга, бүдүрүлге чорудулгазының ол-бо талаларынга материалдыг курлавырның хереглелдерни шынарлыг болдурарынга күштү үндүрери, кичээнгейни үглаары кайы хире чугулазын үстүнде кинргенивис түүлдер бадыткап турар.

Продуктуның шынарын экижидери — чугула түүл. Ынчалза-даа тодаргай үечадада, бирээде, бар материал-техниктиг баззадан, үрезиниң, үнуштериниң сорттарындан, малдың уксаазыңдан, технологияның хөгжүлдезинiң, ажылдакчыларның профессионал мергежилиниң, ажыл-агыйның бүдүрүлгечи күүзүнүң деңнелиндеден, ийиде, тургустуна берген ниитилел хереглелдеринден, продуктуның ажыглалының тодаргай байдалдарындан, продуктуларның болгаш материалдыг түүлдүң ниити комплекизиниге оон деңзигүүрүнден ол тодаргайлаттынар. Ынчангаш продукцияның шынары кордүнген нормативтерге болгаш стандарттарга дүгжүр ужурлуг.

Натура — эттиң ажыктыг чоруунун талазы-биле алырга, күш-ажылдың эки шынары бүдүрүлге чорудулгаларын интенсивчидип турар. Чүге дээрге бүдүрүп турар материалдыг түүлдерiнiң ажыктыг шынарлары бедик. Олар склад-тарга, садыгларга, шыжаггарга ур болбас, хереглелге рыгдаттынар. Чиг этти эки ажыглаарга, продукцияны бүдүрериңге чарыгдал эвээш болур. Багай бүдүрген продукцияның хемчээли эвээш болза, чүүк сөөртүлгезинiң шак-үези база кызырлыр.

Бараан саарылгазынга продукцияның бедик шынарлыы боттуг салдарны чедирип турар. Үрелген продуктуларны ылгаар, шыжаар, оон «салымын» шинтпирлээри-биле холбашкан айтырыгларга үнер немелде чарыгдалдар садыг организацияларынга эвээжээр. Продукцияны ылгап хынаарынга үндүрер шак-үениң кызырлыры ажылдакчыларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидер. Садып алыкчының ээлчегге манаар үези база кызырлыр.

Хереглекчиге делгеп турар продуктуларның шынары багай эвес болза, херек чок черге чарыгдаттынган акша-копеектиң, шак-үениң хемчээлн эвээжээр, кижилерниң сагыш-сеткилинге-даа өөрүнчүг болгай.

Ниитилелдиң материалдыг курлавырларының ажыглалын бедидеринге, амыдыралдың бүгү талаларынга, социалистиг экономиканың бүгү секторларынга күш-ажылдың эки шынары улуг ужур-дузалыг болуп турар. Агроүлетпүр комплекизинiң ажылдарында, ылаңгыя кодээ ажыл-агыйда болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнде (азып-чем, эът-сүт, пос-таавы, ногаа-чимис база өске-даа ажыл-агыйларда) технологтуг факторлар күш-ажылдың шынарындан дорт хамаарылгалыг.

Технологтуг бүгү чорудулганы интенсивчидериниң кол утланыышкыннары тодаратынган: таарымчалыг черлерде тарылга шөлдерiн ажыглап турар; ажаап алган үнүш-дужуттуг болбаазырадыр заводтарның, орук төптеринiң чоок-кавызында тараа, мал чеми культураларыны ажаап өстүрери; дужуттуг, бүдүрүп турар продуктунуң ажыын барымдаалап ажылды чорудары.

Амгы үе-чадада интенсификастаашкынның, шынар талазы-биле факторларның ужур-дузазы өзүп турар. Интенсивтиг технологияга, коллективтиг керээге үндезилээш, дужуттуг бедидер. Ол ажыл колдуунда колхозтарда болгаш совхозтарда күш-ажылчы коллективтерден, оларның инициативазындан, ага-тывыштыынадан, организастыынадан хамаарыжыр.

Эки шынарны дараазында түүл мал ажылынга магадылап турар. Ол дээрге мал чеми-биле, оон витаминнер, белок, протеин-биле канчаар четчелеттингени. Мал чеминiң курлавырының шынары хөй көргүзүглерлиг. Оон кол-колу болза: чемнерни белеткээрiниң хуусаазы болгаш шынары; ону шыгжап кадагалап турарының байдалы; чем культураларын каттыштырып холааны; белеткээп чемни ёй-шаанда бээри, одар болгаш сиген кезип белеткээр шөлдү шын ажыглаары; фермалар чаныңга ногаан конвейерни тургузары.

Ол бүгү чугула хемчеглер хары үгда чаңгыс аай бедик деңнелге дораан боттаны бербези билдингир. Ынчалза-даа бо бүгү ажыл-агыйбүргүүнүң, ферма бүргүзүнүң кичээнгейiниң төвүнге турар ужурлуг, ол комплекчокта мал ажылын интенсивтиг хөгжүдери, малдың уксаазын экижидери, ону семиртир ажаап-тежээри, оон бажын өстүрери, ниитизи-биле алырга, продукцияның шынарын экижидерн болдунмас. Оон-биле чергелештир ук хемчеглер мал ажылынын адырларында күш-ажылдың, чөпсек-херекселдерiнiң, мал чеминiң ажыглалын улам экижидеринге салдарлыг.

Белок айтырыны чугула черин ээлеп турар. Клевер, меде, рапс, вика-чочак-тараа холумаа, чемге ажыглаар люпинни, соя, чамдык өскедаа бобы культураларны тараап, мурнакчы ажыл-агыйлар бо айтырыгны шиитпирлеп ап турар. Ынчалза-даа бо талазы-биле байдал чогумчалыг эвес, тарааның, комбикорминуң хөй массазын мал чеминге чурттаа үндүрүп турар.

МАР: бажыңнар-биле хандырып турары

Моолда бажың чок кижи чок, бисте ону кым-на херетлээр болдур, ол ап болур. Чурттуң конституциязын өзугаар МАР-ның бүгү хамаатылары бажың алыр эргелиг. Амгы үеде хоорайлар чурттакчыларының кезик хирези чаагайжыды тутулган бажыңнарда, өске бир келин улуг эвес бажыңнарда болгаш өглерде чурттап турар. Өг дээрге моолдарның шаг-шаандан бээр чурттап чаңчыккан оран-савазы, ылаңгыя көдээниң чурттакчы чону шуут-ла ыңдыг амыдыралга чурттап чаңчыккан. Амгы үениң бажыңнары чеңиштезинден хоорай байдалында база ынчаар чурттаар ужурга таваржып турар. Моолда чурттарга тудуу бедик темпилер-биле чоруп турар болза-даа (1975 чылдаг бээр чурттуң чурттарга фонд дузу ийи катап улгаткан, барык-ла оон беш чурттакчы бүрүзүнүң бирээзи-ле чаа бажыңнарже көжүп кирген) чурттарга байдалын экижиериниң айтырыглары мурнундагы хевээр-ле чугула болуп артышаан, чурттарга байдалын экижидер ужурлуг кижилерниң саны ажыглалга кирип турар чаа бажыңнардан хөй боон турар. Оон аңгыда, хөй-хөй өг-бүлелер таарымчалыг чурттарга бажыңнарлыг болза-даа, аңаа холбашкан чарыгдалдың шоолуг эвезин билип, ону улам экижидерин бодап турар. Ол болза Моолда бажыңнарның хөй нуруузун тударын болгаш акшаландырарын күрүне боттандырып, а оон соонда хуусаа чокка хөлезилиг ажыглаар кылдыр дужаал турары-биле тайылбырлаттынар. А бажың хөлезини (коммунал байдалды барымдаалаар) өг-бүлениң ортумак орулгазының бюджединиң 25 хуузундан ашпас.

Моолда чурттарга бажыңнарын хуваарының чөптүг, магадылаттынган дүрүмүн боттандырып турар. Ону чуртта чурттарга тудуунун чедишкиннерин барымдаалап база чурттарга хоойлузунга дүүштүр ажылдап кылган.

Эрге-дүрүмнүң ол документилериңге дүүштүр чурттарга бажыңнары хереглээн кижилерге ону оларның эелчээн өзугаар хуваар. Ол болза чаа бажыңнарга болгаш квартираларга оларның негелде-хереглелдери хөй боон турар үеде улам чөптүг принцип боон турарын практика бадыткаан.

Кончуг ховар тавырылгаларда ол дүрүмнү бир янзы кылдыр база көрүп болур. Чижээ, революстуг шимчээшкиниң хоочуннары, хөй ургулгалыг өг-бүлелер, а ол ышкаш үш ийистерлиг өг-бүлелер бажыңнарны эелчег чокка алыр эргелиг. Өртке, черлээшкинге, чер шимчээшкиниңе болгаш ескелдаа айыыл-халапка тавары-шкан өг-бүделерге чурттаар бажыңны кандыг-даа озалдадыышкын чокка бээр.

Ынчангаш бажың алырынга эелчег— чугула база хажык чокка барымдаалаар чурум болур, чер-чер органнарының (улуг депутаттарының хуралдары) чурттакчы чонга квартираларны хуваарда, ону удуртулга болдуруп турар.

Таарыштыр көжүрериниң доктаатгынган нормазынга өг-бүле бүрүзүнүң составынга болуу бээр өскерилгелерин барымдаалап, үр үениң перспективазында чонның чурттарга хереглелдерин хандырып көрүп турар. Специалистериң болур-чогуур деп көргени санитар-гигиена негелделери чурттарга бажыңнары-биле хандырарының ыңдыг деңнели ону хереглеп турарларның чурттарга байдалын экижидеринге чугула түүл болур Моолда бир кижиге онаалтыр бажыңнарже таарыштыр көжүрериниң норма-чижээ тос дөрбелчин метр шөлден ашпас (аңаа кухня, холл, коридор, ванна, туалет ышкаш дузалал өрээлдер хамаарышпас, олар дээш хөлези төлевес).

Чурттарга бажыңнарын хуваарының чурумун сагыры дээш контрольду чер-чер хуралдарының чанында тургускан тускай чурттарга комиссиялары боттандырып турар. Ону чугаалаксын көөрүнге улус депутаттарының хуралдары) чурттакчы чонга квартираларны хуваарда, ону удуртулга болдуруп турар.

Таарыштыр көжүрериниң доктаатгынган нормазынга өг-бүле бүрүзүнүң составынга болуу бээр өскерилгелерин барымдаалап, үр үениң перспективазында чонның чурттарга хереглелдерин хандырып көрүп турар. Специалистериң болур-чогуур деп көргени санитар-гигиена негелделери чурттарга бажыңнары-биле хандырарының ыңдыг деңнели ону хереглеп турарларның чурттарга байдалын экижидеринге чугула түүл болур Моолда бир кижиге онаалтыр бажыңнарже таарыштыр көжүрериниң норма-чижээ тос дөрбелчин метр шөлден ашпас (аңаа кухня, холл, коридор, ванна, туалет ышкаш дузалал өрээлдер хамаарышпас, олар дээш хөлези төлевес).

Чурттарга бажыңнарын хуваарының чурумун сагыры дээш контрольду чер-чер хуралдарының чанында тургускан тускай чурттарга комиссиялары боттандырып турар. Ону чугаалаксын көөрүнге улус депутаттарыңдаа аңгыда, хөй-ниитиниң бирги эелчегге профсөвилелдерниң төлөөлекчилери киржир.

Ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга бүдүүлгелериниң база албан черлериниң чурттарга фондузун хуваарда, колдуунда-ла администрация биле профсөвилел комитединиң каттышкан шиитпиринге үндезилеп чорудуп турар. Профкомнарның чанында чурттарга-амыдырал комиссиялары ажылдап турар. Тодаргай тавырылга бүрүзүнде ол комиссия бажың алыр ужурлуг кижиниң чурттарга байдалын сайгарып көөр болгаш аңаа үндезилээш, оон чаа чурттарга бажыңы алырын дүрүм өзугаар доктаадыр. Ынчангаш оларны эелчег өзугаар дандыга киирер. Бо айтырыгны шиитпирлээринге чаа квартира алыр кижиниң күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичия идепкейин база биче эвес ужур-дузалыг.

Квартира алыр күрелдиг кижилериниң саны чаа тутунган квартиралардан хөй дээрэн үстүнде демдеглеттинген болгай. Ынчангаш чамдыкта чөрүлдээлиг байдалдар база тыптып кээр. Ону чайладыры-биле сеөлүг чылдарда хөй түүлдерни кылып, ону ажыл-чарлыг болдуруп, чурттарга бажыңнарын хуваарда, ажылчы чонну боттарын киришти-рип турар. Ылаңгыя администрация биле профком бадылаарынга чедир он хонук бурунгаар чаа квартира алыр кижилериң данзызы-бизе ажылчы чонларның калбак таныштырылгазын практикалап турар. Ол болза, коллективтиң кежигүн бүрүзү санал-оналын чугаалаар болгаш ону чөптүү-биле хуваар айтырыгны шиитпирлээр арганы берип турар.

Бажың бүрүзүн хуваар талазы-биле комиссияның шиитпирин чер-чер хуралдының күүсекчи комитеди бадылаар, оон соонда чаа бажыңның возинге ордерни тыпсыр.

Моолда чер-черниң эргечагыргазындан аңгыда, чурттарга тудуун эргежок чугула акша-хөреңгилиг болгаш материалдыг баазалыг бүдүүлгелер, албан черлери база кылып турар. Ындыг арга-биле түткан чаа бажыңнарны болгаш квартиралары ажылчыннарга база албан-хаакчыларга ол бүдүүлгелер, албан черлери хуваар. Ол ышкаш албан черлериниң чурттарга бажыңнарын база-ла эелчег өзугаар хуваап турар.

Боттары четчир акша-хөреңгилиг хоорай чурттакчыларының чамдыктары чурттарга тудуунун кооперативтеринге кирип турар. Өске чамдык кижилер бажыңны боттары база тудуп алыр. Ынчалзажок кайы-даа таварылгада оларның чурттарга тудуунун айтырыгларын шиитпирлээринге күрүне киржилге чокка артпас. Кооперативтиң-даа база хуудада кижилерниң бажыңнар тударының чамдык чарыгдалын күрүне бодунга ап, а ону кылып турар кижилерге үр хуусаалыг чөлиин тыпсып берип турар.

Чаа өг-бүле туткан аныяктарга чурттарга бажыңының ужур-дузазы аажок улуг дээрэн билдингир болгай. Ындыг аныяк өг-бүлелер чурттарга байдалын экижидеринге күрүне чамдык артыкшылдыг түүлдү база берип турар. Аныяктарның тускай чурттарга комплекстерин тударын практикалап турар. Мында онзагай түүл оларны тударынга аныяк кижилерниң боттарының идепкейлиг киржип турарында. Ол болза кыска хуусаа иштинде чаа бажың алыр арганы оларга берип турар.

Д. АРИУНБОЛД.
иоол журналист.
(Моолпресс—ПМА).

Улуг ажыл-агыйының хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылыны үнелеп көргенинин демдээ кылдыр СССР-ниң Дээди Соведининң Президиумуун өөүлээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медальбиле шаңнаары болза:

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Альбина Петровна **Дмитренко** — «Барыын-Хемчик» АКМК-ның күш-ажыл болгаш шалың килдиишиниң улуг инженери.

Алиса Андреевна **Игнатьева** — «Барыын-Хемчик» АКМК-ның кол бухгалтери.

Александра Григорьевна **Жданова** — № 8 аптеканың эргелекчиази.

Николай Леонтьевич **Крыловецкий** — Ак-Довуракта уругларның уран түүл школазының башкызы.

Көк Хертековна **Күжүтет** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Сайын Ламажаповна **Күжүтет** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Дина Сюрюн-ооловна **Монгуш** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Дырыспан Шадыпович **Монгуш** — Кызыл-Мажалык суурда Культура бажыңының директору.

Карашпан Херелович **Монгуш** — «Барыын-Хемчик» АКМК-ның бызаңчы-бетонщиги.

Шагдыр Бүдүповия **Ооржак** — «Барыын-Хемчик» АКМК-ның бызаңчы-бетонщиги.

Шактар Өшкү-Сааровия **Сая** — «Барлык» совхозтуң малчыны.

Долума Хуналаевна **Сарыглар** — районнуң төпчүткен библиотека системазының Эрги-Барлык суурда филиалының библиотекары.

Татьяна Дарымаевна **Сарыглар** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Дадар Бюзетович **Хомушку** — «Барыын-Хемчик» АКМК-ның бызаңчы-бетонщиги.

Антонина Васильевна **Чигварина** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың фабриказының ажылчыны.

Чачанмаа Адыйовна **Шырып** — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Хөвээ Донгакович **Шырып** — «Барыын-Хемчик» АКМК-ның бызаңчы-бетонщиги.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Сиялимаа Тасовна **Байкара** — чонның амыдырал хандырылга бүдүүлгө эргелининң бригадазының бригадири.

Салчак Домба-Даржаевна **Иргит** — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Кара-кыс Самбуевна **Куулар** — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Савын Кыспай-ооловна **Куулар** — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Сереш Достай-ооловна **Куулар** — Шеми ортумак школазының башкызы.

Дадар-оол Аякзевич **Монгуш** — «Ленинчи орук» солуунуң корреспондентизи.

Караймай Балдан-ооловна **Монгуш** — СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң конторазының техажылчыны.

Оржун Амчылаковна **Монгуш** — Чыраа-Бажы суурда уруглар яслизиниң няңгызы.

Оюу Кууларовна **Сат**— чонның амыдырал хандырылга бүдүүлгө эргелининң даараныкчызы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Михаил Петрович **Бесмертных** — улус депутаттарының район Соведининң күүсекомунун даргазы **(районнуң кино четкизиниң директизиндан)**

Екатерина Алексеевна **Дурновцева** — киномеханик.

Трофим Павлович **Завтраков** — киномеханик.

Александр Мануилович **Зотов** — киномеханик.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Валентина Александровна **Ахмадулина** — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Валентина Ивановна **Кузовлева** — Севи суурда медпунктунуң санитарказы.

Галина Алексеевна **Маляко** — Найырал суурда эмнелге пунктузунуң эргелекчизи.

Ираида Ивановна **Потапенко** — Аржаан суурда участок эмнелгезиниң эмчи сестразы.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Александр Михайлович **Акулов** — Тыва автоорук эргелелдиң № 2 орук-тудуг эргелелиниң чолаачызы.

Степан Филиппович **Дмитриев** — Бай-Хаактың киномеханиги.

Анна Александровна **Ерлина** — Тыва автоорук эргелелдиң № 2 орук-тудуг эргелелиниң кадр талазы-биле инспектору.

Василий Николаевич **Лобышев** — Тыва автоорук эргелелдиң № 2 орук-тудуг эргелелиниң экскаватор машинизи.

Хомуг-оол Аганакович **Куулар** — Элегес ортумак школазының узаткан үүн бөлүүнүң кижизидикчи башкызы.

Анна Васильевна **Михайлова** — «Дүрген» АКМК-ның инженер-диспетчери.

Николай Никодимович **Нестеров** — Хову-Аксының автотранспорт бүдүүлгезиниң чолаачызы.

Олук-оол Агбанович **Оюн** — «Дүрген» АКМК-ның бызаңчы-бетонщиктер бригадазының бригадири.

Кама Севээновна **Оюн** — Элегес ортумак школазының директорунуң өөредилге талазы-биле оралакчызы.

Мария Борисовна **Петенёва** — Бай-Хаактың кинотуризм-гурууунун контролёру.

Татьяна Ивановна **Пушкина**— Элегес ортумак школазының чанында интернатның эргелекчизи.

Юрий Афанасьевич **Рубцов** — Тыва автоорук эргелелдиң № 2 орук-тудуг эргелелиниң автогрейдер машинизи.

Владимир Михайлович **Усков** — «Дүрген» АКМК-ның ыяш дидирер пехинде бригадир.

Надежда Иннокентьевна **Хайнацкая** — «Сосновское» дүржулга-бүдүүлге ажыл-агыйының ясли-садының эргелекчизи.

Павел Григорьевич **Шленчик** — Тыва автоорук эргелелдиң № 2 орук-тудуг эргелелиниң даш үүрмектээр машиназының машинизи.

Тамара Макаровна **Юшкова** — «Сосновское» дүржулга-бүдүүлге ажыл-агыйының ясли-садының методизи.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

(Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоттан).

Александра Шыырановна **Баһарчы** — саанчы.

Даваа Дармаевич **Дыт-оол** — малчын.

Гастелло Шалыкович **Калдан** — бызаңчы.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведининң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Соведининң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың декабрь 28.

Шөкүтмаа Эътсингбеевна **Намзырай** — ажылчын.

Көк-оол Сергеевич **Серен** — комбайнер.

Дүнеек Чалчыкович **Чооду** — малчын.

Көкей-оол Багай-оолович **Чооду** — малчын.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Анастасия Николаевна **Бабушкина** — райпо магазинининң эргелекчизи.

Антонина Максимовна **Бараан** — «Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Михаил Архипович **Бочкарёв** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының ажылчыны.

Николай Васильевич **Владимиров** — ыяш ажыл-агыйының дезинги.

Роза Кимсановна **Гаврилюк** — райпо магазинининң эргелекчизи.

Василий-Нестор Фёдорович **Гладков** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының одаксызы.

Дундума Барыызовна **Кол** — «Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Татьяна Чаппайовна **Кыргыс** — «Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Анна Григорьевна **Лукьянова** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының ажылчыны.

Владимир Константинович **Молгалевский** — ыяш ажыл-агыйының ыяш кезикчизи.

Валентин Петрович **Новиков** — ыяш ажыл-агыйының директору.

Алексей Иосифович **Носков** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының дарганы.

Михаил Ильич **Пахомов** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының трактористи.

Александра Ивановна **Шестакова** — Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының ажылчыны.

Владимир Мартынович **Ясюкевич** — ыяш ажыл-агыйының таныысты.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

БОМБУРЗЕКТИҢ судалы

СОФИЯ. Болгарияның найысылалы Чаа чылда аажок каастаттынган. Хоорайның төвүнде шөлдерде, парктарда болгаш скверлерде каас-шинник ёлкаларны тургускулаан, оларны Родопскиниң чурумалдыг дагларындан экелген. Кежээлерде кудумчуларга янзы-бүрү чараш өңнүг оттар кыва бээр.

Январь 1-де Софияга 15 градус чылыг турган. Чүгле Витоша — кончуг улуг даг, чамдык черлеринде хар-биле шыптынган. Чүгле ол харлыг даглар Болгарияда Чаа чыл келген-дир дээрэин сагындырып турар.

Найысылалда хек-даванар чечектелип үнүп келген. Витошаның эдектеринде, Софияның чурттакчыларының дыштанар черлеринде от-сиген могаарага бергеи. Мындыг чылыг, аяс күннер күүни безин маңаа турбас боор чүве деп, хоочун чурттакчылар сактып чугаалажып турар.

Хөлүн эрттир чылыг хүннер хеп-хенертен сооп бээрин оштап турар чадавас деп, метеорологтар санап турар. Олар январь биле февраль черле соок болгаш харлыг болур дижирлер. Чогум кандыг болурун чурттап тургаш, моон соңгаар көре бээр бис...

ВАРШАВА. Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының Төп Комитединиң Политбюрозунуң хуралы болган, аңаа социалистиг чурттарның найысылалдарының партия хоорай комитеттериниң биргө секретарьларының Варшавага болган чөвүлел хуралының түңнелдериниң дугайында информация дыңнаан. Хуралдың киржикчилери чөвүлел хуралдың түңнелдерини дыка эки деп үнелээн.

Политбюро төп чыл планының болгаш 1988 чылда күрүне бюджединиң чазак төлевилелдери-биле база танышкан. Политбюро ол документилерде айыткан угланыышкынарны шын-дыр деп демдеглээн.

БУДАПЕШТ. Венгрияның чонунуң барык-ла чартык кезии совет телевидениениң бирги программазының дамчыдылгаларын ам доктаамал көрүп болур. Аңаа эргежок чугула байдалдарны Будапештиде ажыглалга киирген чаа станция хандырар. Чогуур шиитпирни хүлээп алганының соолунде чыл безии четпээнде кончуг кыска хуусаада, ол станцияны тудуп дооскан. Ол чугула объектиниң хуусаа бетинде ажыглалга киирерине венгр антенна дериг-херекселдериниң бедик шынары аажок дузалыг болган.

ХАНОЙ. ВСР-ниң Национал Хуралының сессизиңы ажыттынган. Республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди органының депутаттары чурттуң аковомиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң түңнелдерин чугаалап турар номнар бар.

(СЭТА)

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

М. С. Горбачевтуң америка улуска Чаа чылда кыйгырыры даштыкы парлалганың кичээнгейниң төвүнде турар. «Келир чылын боо-чептектерни контрольдаарының талазы-биле улам улуг дугуржулгаларны чедип алырынга идегел дугайын миллион-миллион американнарга совет удуртукчу чугаалаан» деп, «Нью-Йорк таймс» онзалап демдеглээн. «Эрткен чылдың нол демдээ бистиң улустарывыстың бот-боттарынга сонуургалының өскерин болган деп демдеглээш, совет болгаш америк хөй-ниитиниң төлөөлекчилериниң аразында хөй харылзаалар бүзүрежилгениң болгаш өдүп турар бот-боттарын билчир чоруктуң эскертингир түүлдерин тургузуп эгелээн» деп, Чингине секретарь онзалап демдеглээн.

«М. Горбачевтуң америкаларга кыйгырыры оптимистиг болгаш тайбың хөөннү илереткен» деп, англи «Гардиан» демдеглээн. «Чаа чылда кыйгырыгда Вашингтонуң дээди декилеге болган ужуражышкынарындан эгелээн идегелдер-биле сиңиишкен» деп, француз «Монд» бижээн. Оон өске база бир француз солуун «Юманите» мынча деп бижээн: «Америк болгаш совет телекөрүкчүлериң билиң алганын өзугаар алырга, 1988 чыл чепсегленишкинин дужуреринин улуг херээнге чаа базымнарны бот-тандырарынга эртежок чугула чугаалажышкынының чылы болуп эгелээн. Чепсегленишкинни дужурери дээш ажылдаары — ол дээрге бодун чүгле оон талалакчызы кылдыр чарлаары эвес-тир. Чепсегленишкинни дужурери тайбың дээш тодаргай ажыл-чорудулгаларны иегээр».

(СЭТА).

НИКАРАГУА

МАНАГУА. Никарагуаның президентизи Даниэль Ортега Чаа чыл бүдүүзүнде кылган медеглелинге социалистиг чурттар-биле Никарагуаның аразында харылзааларга бедик үнелелди берген. АКШ баштаан капиталистиг чурттарның тургусканы экономиктиг бүзээлзэшкинии ажып эртеринге Совет Эвилели, Куба, ГДР болгаш өске-даа социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылга улут дузаны чедирип турар деп, ол чугаалаан. Никарагуаның экономиказын катап тургузарынга болгаш хөгжүдеринге социалистиг чурттар бүгү талалыг деткимчени көргүзүп турар.

Никарагуа нефть болгаш оон кылган продуктуларны даштыкы чурттардан садып ап турар. Капиталистиг чурттар ыңдыг түүлдерни садарындан шуут ойталаан. Энергетикага болгаш одаар түүлге ажыглаар ыңдыг продукцияны социалистиг чурттардан ап турар бис. Социалистиг чурттарның акы-дүүма дузаламчызын Никарагуаның чону кажандаа утпас деп, президент медеглээн.

(СЭТА).

ИРАК-ИРАН

БАГДАД. (СЭТА). Иракның кол командылал черинин дыңнатканынан алырга өткен хонукта хыдыкты бомбалакчылар 75 дайынчы ужудуушкунну кылган. олар Иранның 6 шериг корабльдерин узуткаан. Майсан хоорайның мурнуу-чөөн талазынга турган чадаг шериглерни база бомбалаан.

НИКОСИЯ. (СЭТА). Иранның шериг-далай күштери Персид мугулдурлап эртип турар транспорт судноларын хынап турар. Эрткен ийи хүн 12 суднону хынаан. Оларның бирээзин Иракче шериг чепсээ аппар чыдар боор дээш Иранның бир портунче чоруткан. Шериг корабльдеря Иракның далай чоогунда хоорайларын соксаал чок боолап турар.

ОКРУГТУ ХОСТААН

КАБУЛ. (СЭТА). Совет интернационалчы шериглер-биле кады Афганистанның шериг кезектери 9 чыл дургузунда дээрбечилериниң холунга турган Хост округту төп хоорайның Чаа чыл бүдүүзүнде хостаан. Чурттуң чазаа национал эптежилгениң кыйгырыын өзугаар ол можу дутайында айтырыгны тайбың арга-биле шиитпирлээр деп санаалды киниерге даштыкы дайынзырак болуктерге күткүткен душманнар ону хүлээвээн болгаш харын шериг күжүн аңаа мөөнүп эгелээн турган.

Каш хонукта чедишкинниг үргүлүлээн тулчуушкуннарга 2 муң ажыг дээрбечи узуткаттынган, хөй шериг чепсээ болгаш аъш-чем аймаа хунаап алдынган. Аңаа турган дээрбечилериниң чонуун аъш-чем продуктуларыбиле хандырып эгелээн.

УДУРЛАНЫЫШКЫН

МОНТЕВИДЕО. Уругвайның найысылалының төп вокзалында болгаш чурттуң өске-даа демир-орук станцияларында бо хүннерде удурланыышкын чыскаалдары боон эртип турар. Массалыг чыскаалдарның киржикилери чурттуң эрге-чагыргазының бо Чаа чылдан эгелеп күрүне демир-оруу-биле пассажирлер аргыштырбас деп шиитпиринге удурланып турар. Күрүне демир-орууларылгадыг ажылдап турар деп чылдагаан-биле ыңдыг чедимнее амыдыралы улам баксыраар.

ЧИЛИНИҢ КОМПАРТИЯЗЫНЫҢ 66 ЧЫЛЫ

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Пиночеттиң диктаторжу эрге-чагыргазы шыңгыызы-биле хорун, полицейжилериниң күжүн мөөнүп турзажок, эрткен суббота-да Чилиниң найысылалышчылери чурттуң эрге-чагыргазының бо Чаа чылдан эгелеп күрүне демир-орууларын улуг өртек-хөлезилиг демир-орууларын аргыжар ужурга таваржыр болгаш оларның чедимнее амыдыралы улам баксыраар.

ЧААЛ ЧЫЛ АКШ-КА КАНДЫГ ЭРТКЕНИЛ?

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Американың Каттышкан Штаттарының хөй-хөй хоорайларында Чаа чылдың байырлалының хүннеринде өлүм-чидим кончуг хөй болган. Ындыг чорук чүрттү кайгаткан, чүге дээрге ол каржы үүлгедиглерниң боон турганының хевири кончуг домейлешкек — өлүрүкчүлер боттарының доргуул-төлердерин болгаш чоок кижилерин өлүрген боон турар.

Арканзас штаттың Расселвилле хоорайының ажыл чок чурттакчызы, мооң мурнунда АКШ-тың шериг-далай күштериниң сержантызы турган 47 харлыг Р. Симмонс Чаа чыл бүдүүзүнде кадайын, уругларын, күдээзин база кеткин угланыышкынарны шын-дыр деп демдеглээн.

Ындыг хевирлиг дыңнадылар Чаа чылдың хүнеринде америк телевидение болгаш радио дамчыдылгаларындан үргүлчү дыңналып турган. Ол болуушкуннарга хамаарыштыр тайылбыр кылган журналистер болгаш албан кижилери бо бүгү болза Америкада амыдыралдың кадыг-бергединиңден боон турар деп медеглелди кылып турар. Ылаңгыя чуртта улам-на үлгадып турар ыжыл чок чорук, кээргээр сеткил чок конкуренция кижилерниң сагыш-сеткилиңге кончуг улуг салдарны чедирип турар. Моон соңгаар канчап амыдыраарыл, даарта хүн кандыг болур ирги деп айтырыглар оларны дүн хүн чок дүвүредип турар. Ол бүтүге алзыл, сеткил-хөөнү аймаараан кижилер ада-иевиниң доргуул-төрелиниң амыдыынга чедип турар.

ЧАЛГЫГ СТАНЦИЯЗЫ

ТОКИО. (СЭТА). Далай чалгыы-биле ажылдаар эң баштайгы электростанцияны Японияның эртемденнери Оожум океан эриинде тудуп тургускан. Ол станцияны туткан далай эриин хат бар, чокта-даа үргүлчү чалгын чыдар. Ындыг болзажок чалгыгларының күжү бир дескиэвес болгамы станцияны тударынга элээн шаптыктыг болган. Ол айтырыгны эртемденнер чедишкинниг шиитпирлээн. Чалгыг кээ-кагарга атказарлай бээр тускай херекселди чогаалткан. Ол херекселдиң бир ужун улуг резервуар иштинче агаарны базып кирип турар кыдыр таарыштырган.

Улуг базыышкынныг ол агаар турбиналарыны долган турар. Ол станцияны ажылдадырынга барык кижи күжү негеттинмес, ону ойлеп, үзел-чаар база хайгаараарындан аңгыда аңаа кылыр түве чок. 30 киловатт электроэнергияны ажылдап кылып турар ол станция бир балык заводуун электри энергиязы-биле хандырып турар.

Москваның Таганказында театр барын хөй кижи билир. Ынчаарга мында № 43 училище барын улус шоолуг билбес. Ол училищеде үш янзы хеп даараар кижилерни белеткеп турар. Эр болган херээжен улустуң тоннарын база платье даараар дааранықчыларны белеткеп турар. Москвада 16 дааранықчылар училищезининң алдызы (оон иштинде Таганка база) тускай чагыг ёзугаар хеп даараар кижилерни белеткеп турар. Таганкада училищени дооскан дааранықчылар болган хеп быжықчылары найысылалдың бүгү ательелеринде ажылдап турар. Чижээлээрге, училищени дооскан 16 кижи В. Зайцевтиң Мода бажыдында ажылдай берген. Олар келир үеде барын делегейде эң шевер дээн хеп даараакчыларынга санады бээр чадавас.

Училищеңиң чурумчуткан тускай хевиң чок. Сургуулдар хевин боттары чогаадып, даарап ап турар. Өөредилгени бүдүрүлге практиказы биле сырый холбап турар. Бирги болган ийиги курстарның 700 ажыг сургуулуң продукциязы бүдүрүп турар. Продукция сайгарылгазындан алдыган орулганың 50 хуузун сургуулдарның стипендиязынга немей төлеп турар. Ол дээрге кижи бүрүзүниг онаалаштыр алырга ай санында 20—30 рубль болур.

Училищеңиң чанында магазин бар. Аңаа садар хеп айыын училищеңиң сургуулдары кылып турар. Аныяктарга тааржыр чаа модаңың хевин Москваның оолдар кыстары колдуунда оон садып алыр аңарган. Белен хеп бүрүзүиде оңу чогаадып кылган болгаш даараан мастериң адын салып каан болур. Ол болза келир үениң мастериниң хуудa таңмазы-дыр.

Училищеге сургуулдар хүлээп алырының чурумун тодаргай кылдыр организастаан. Школачыларның мергежил шилип алырын кончуг таарымчалыг кылган. Училищениң башкылары, мастерлери болгаш сургуулдары Москва хоорайны база оон чоок-кавы хоорайларын болгаш суурларын баш удур хуваажып алырлар. Чаңгыс-даа школа чыдып калбас кылдыр хуваажырлар. Оңгу классчыларның өөредилгези чоруп турда училищениң төлээлекчилери школага чедип келгеш, боттарының ажылының дугайын чугаалап, даараан хеппериң делегелгелерин организастап турар. Училищеге сургуулдар чыын алыр айтырыг ыыдыг янзылыг шинтпирлеттинген. Аңаа кирерин күзээн кижилер кончуг хөй боон турар. Оларның чамдыктарын дараазында чылда хүлээп ап турар.

Училищеде өөредилгени болгаш практика ажылын организастааны база-ла бир янзы. Чүңүң-даа мурнунда сургуулдарның харысалгазын бедиткен. Кылган ажылдың, күүсеткен чагыгның шынары дээш оңу кылган сургуул, оон мастери болгаш бригада човулели дорт харысалганы хүлээр.

ЧУРУКТА:- бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери, Жданов район Соединиң депутады Валентина Владимировна Макарова сургуулдары-биле. Валентина Владимировна бо училищени дооскан, маңза ажылдай бергенинден бээр 16 чыл болган. Хеп быжың даараарынга өөреткен чүс ажыг өөреникчизи Москваның янзы-бүрү ательелеринде ажылдап турар-даа болза Валентина Владимировнага үргүлчү кээп, оон арга сүмени айтырын ап турар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Төрээн дылың өөрен

ДЕМИН КАТТЫШТЫРЫП ТУРГАШ

Тыва дыл — ада-өгбелеривистиң бодунуң салгалынга артырып берген эртинези — национал байлаавыс. Салган алган байлаавыска хамаарылтавыс, кам-хайыравыс дугайын ажыт-чажыт чоокка чугаалажырын үе иргеп келген. Ол дугайын «Шынга» «Төрээн дылың өөрен» деп рубрикаңың адаанга үнген «Өйү келген айтырыглар», «Уттупканы ол бе?», «Хүндүлевеэн ол бе?» деп аттарлыг чүүлдерниң авторлары чептүү-биле айытканнар.

Соолуу үеде чоңнуң төрээн дылынга, оон төөгүзүнге база амгы байдалынга сонуургалы аажок улгатканы. Ол — кижилерниң эртем-билиинииң иинти культурлуг денгелииниң бедээнииниң база бир херечизи.

Дылга хамаарыштыр, улустуң аразында чугаазынан, солун-сеткүүлге үнген материалдардан-даа алгаш көөрге, амгы үеде кижилерни дүвүредип турар түвө чугаа культуразының айтырыглары болур. Кандыг айтырыглар ол? Чамдык аныяк-даа, эртем-билиглиг-даа, улуг-даа кижилерниң чугаага литературлуг дылдың нормаларын хажыда бээри, тыва дыл-биле орус дылдың сөстерин херек чок тавырыгларда холуп-бүлүп, «хойпактап» чугаалаары дээш оондаа оске айтырыглар-дыр.

Тыва чугаа культуразынга хамаарышкан четпестерни хурал-суглаага чоске-даа чугаалажып саналга, белен экиживес, читпес деп, автор Г. Санчаа «Өйү келген айтырыглар» деп үүлүнде түңнелди кылган. Хамык ужур ол четпестерниң тыптып келир чылдагааннарын илередип, тыва чугааны сайзыраңгайжыдырынга эргежок чугула өөредилге номун ажылдап кылгаш, чонга тарадыры" чугула деп, автор улаштыр саналдап турар. Оон аңгыда школаларга тыва дылды өөредирин күштелдирерин үстүнде адаанывыс үүлдериниң авторлары айытkан. Бо бүгү ниитизи-биле шын.

Ам бижикчилерниң саналын ёзугаар тыва чугаа культуразынга четпестерни ниити дем-биле кандыг янзы ажып эртериниң арганарын чугаалажып көрээлиңер.

Тыва литературлуг дыл аныяк-даа болза, ниитизи-биле алырга, оон нормаларын элээн бижыга берген. Ол өске дылдар ышкаш, ийи янзы ажыглаттынар хевирлиг: аас-биле чугаалажыры база бижимел хевирлиг. Литературлуг дылдың нормаларын саңнаан бижимел чугаага база

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь **7** четверг № 5 (13605)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-ДА, ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА, ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Набережные Челны хоорайның, Москва хоорайның Черемушки районунуң, Ленинград хоорайда Красногвардейская шөлдүң аттарын катап тургузар болгаш Москва хоорайда Л. И. Брежнев шөлдүң адын дүжүрер дугайында ажылчы чонуң саналдарын СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели деткээн.

Набережные Челны хоорайны, Москва хоорайның Черемушки районун, Ленинград хоорайда шөлдүң эде адаарының болгаш Москвада бир шөлдүң адының дугайында СЭКП ТК-ныи, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1982 чылдың ноябрь 18-те хүлээп алган № 1010 доктаалының бирги болгаш ийиги пунктуларын күш чок болдурар.

«КОММУНИСТ»

СЭКП ТК-ның «Коммунист» деп журналының 1988 чылда башкарыы номеринде мурнуку үүлүн «Ниитилелдиң политиктиг ажыглары» деп адаан. Ону амгы үе-чадада партияның ажыл-чорудулгазының теоретиктиг болгаш практиктиг айтырыгларынга тураскаадыкан.

«СЭКП-ниң XIX Бүгүзиилел конференциязынга үүкүштүр» деп чаа рубриканы ажыттыкан. Ында СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Н. Слюньковтуң «Эде тургустуунуушкун болгаш экономикага партийжи удуртулга» деп үүлүн парлаан, О. Хлевнюктуң «18-ки партконференция. Үе, айтырыглар, шиптпирлер» деп үүлүн база ында парлаан. В. Филиповтуң «Райком үүнү кылып болдурул» деп материалы-биле районнарда бөгүнгү ажыл-херектериниң дугайында коллективтиг чүтааны эгелээн. Редакция бо темага хамаарыштыр эң эки очерк, корреспонденция, чагаа дээш конкурсту чарлаан.

«Амгы делегей ядролуг чепсекти дүжүрериниг башгайы базым» деп рубрикалы адаанда В. Журкининиң, С. Карагановтуң, А. Кортуновтуң «Аймыл чок чорутуп ыйгыры — арга-дага бага чаа-даа үүлдер» деп үүлүг Вашингтонга дээди дедиелге эрткен үжүрашкынарының түпнелдеринге тураскаатыкан. Совет-америк кады үндүрген «Бурунгаарлаашкын. Чаа угаан болаашкының» тургустунары» деп иомга академик Е. Велиховтуң рецензиязын ында база парлаан.

Сураглыг экономистер А. Чаяновтуң, Н. Кондратьевтиң салгалының катап тургустуунуң турарының база кадыг ажыл-агый эртемниг богүнгү айтырыгларының дугайында кодээ ажыл-агыйның В. И. Ленин аттыг бүгүзиилел академиязының президентиниң А. Никонов бижип тургар.

«Кижиде бар бүгү чүвени — кижиге» деп рубрикада И. Кондуң «Социал инерцияның психологиязы» деп үүлүн парлаан, ол ышкаш совет кадык камгалалының байдалының болгаш верноотпалының дугайында материалды журналдың балык ажылдакчылары бедеткээн. Академик Г. Посреловтуң чаа информация технологияларының үндезиннериниң дугайында үүлүн парлаан.

«Чугаалажып көрүүшкүн» деп рубрикада ортектер тургузарының айтырыгына хамаарышкан ятыг-бүрү бодалдарны киирген. ол ышкаш Бельгияның Компартиязының ТК-ның Политбюро кежигүнү Ж. Терфтуң «Челээш ийик ооңуг болур чүве бе?» деп чугаазын парлаан.

«Социализм чүрттарында: дүржүлга, чедишкиннер, айтырыглар» деп рубрикада ККП ТК-ның Чинтиие секретары Чжао Цзыянның ККП-ниң 8-ки созедлизиниг кылганы «Кыдат онзагай байдалы барымдаалап, социализмниң оруу-биле бүрүктаарлаар» деп плеткелин парлаан.

«Нежинскиге тоогу» деп материалга хамаарыштыр Украинаның КП-ның Черигов обкомунуң харыызын база ук журналда парлаан.

·(СЭТА).

Бистиң үеживис

САДЫГЖЫНЫҢ КАЛЕНДАРЫНДА – МАРТ

Автомагазин садыгжызы кажан-даа малчыннарның күзенчиг аалчызы. Кызыл райпозунуң мурнакчы садыгжызы, С. Овчинников эрткен ийи чылдың планын ноябрь 7-де күүсеткен, амгы үеде ооң күш-ажылчы календарында бо чылдың март, Ооң чүрүүн республиканың Хүндүлел самбыразында киирген.

Тос тостуң дошкун соогу күштелген. Тумананалчак кышкы хүн бүлүртүң хүниеп турза-даа, бойдустуң календары часка чедир үениң өрнээл чокка саналып киринкен. Тараажының савааштыны-биле алырта, үш-дөрт ай эртерге, хову-шөлдерге хайнышкынныг үүле-керек эгелээр: шык базырары, черии белеткээри, тарып-чаштырары, үлдүрээртип-алиртээри. Аңаа белеткел кандыг болурул, ооң саадаашкын чок доостурунга бүгү чүве кылдынган бе. «Дүжүт-88»-тиң үндезинии салдынган бе дээн ышкаш айтырыгларны плередип көөрү-биле «Шын» солуун биле Тыва радионуң каттышкан рейдиин Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» биле С. К. Тока аттыг совхозтарда бо хүннерде херек кырында байдалды көргеп.

«Коммунизмниң херели» совхозтуң механизаторлары тарылтага киирер бүгү техниканың септелгезин март 3-ке, көдээ ажыл-агый машиналарының агрегаттарын четчелээрин апрель 2-ге чедир белеткээрин үүлэзинген. Үдуг күчүлүг тракторлардан 5 «К-700», 10 «Т-150» марканың тракторлары белеңниң шугумунда тургустунган. Дүгүлүг тракторларны септээри база доостурунуп кырында келген.

Совхозтуң тарылга шөлү шиитизи-биле 7600 гектар. Ооң 2000 гектарын чазын удур аңдырар. Үреэнин арыглавышкыны чоруп турар. Суда үреэнии чедиишпес. Оны еске ажыл-агыйлардан кызыл-тас-биле солуп алыр тавады-биле дүгүржүүшкүнарны чорудуп турар. Бо чылын 3686 гектар шөлге кылып-тастың дүжүлүн өстүрер. Ол шөлдүң 1000 гектарында интенсивтиг технологияны сөңгээр тарылганы чорудар. Бир гадаа алыр ортумак дүжүттү 12 пенднер кылдыр планнап турар. Оя санарның артында ногөтөвчуларның хүн бүрүдегги дывүрели, сагыш човаанкыны, келир күске идегели, төөнү түннелге бүүгдеп.

Хову турлаанда 18 ком. байының 7-зи чаа, дөрту сентеттинген. Көңүг машиналарының чамдыызын күзүн септеп четтиктээн. Кышкы үеде оны чорударының аргазы чок, үүле хар эриигин маңаар. Машина-трактор мастерскаязынга чүү-даа сыңыышпас. Септелгени дакыыштар бичии өрээлде эдиг-чиимс болганындан «К-700» трактордуу олче киирерде дүгүй-дарын баштай өөгүрүп алыр. Станоктар дугайында чугаалаан-даа херээ чок. Артыкы өрээлде барааны чаагай эт болуп турар ийи эрги стационарлерниге хүн бүрүүн базаанчарын доктаамал чедирип турар.

Степан Федосеевич кооперация шугумунга хөй чылдарда үре-түнелдиг ажылдап келген. Ооң кыымак шиинің бадыткалы — хөрээн кластап чоруур «Хүндүлел. самбыразында киирген.

Степан Федосеевич кооперация шугумунга хөй чылдарда үре-түнелдиг ажылдап келген. Ооң кыымак шиинің бадыткалы — хөрээн кластап чоруур «Хүндүлел. дии Демдээ» орден.

Кызыл райпозунуң мурнакчы садыгжызы, С. Овчинников эрткен чылдың планын ноябрь 7-де күүсеткен, амгы үеде ооң күш-ажылчы календарында бо чылдың март. Ооң чүрүүн республиканың Хүндүлел самбыразында киирген.

ДИДИМ ЭВЕС БАЗЫМНАР

◆ Часка хынамчалыг белеткенир ◆

Тос тостуң дошкун соогу күштелген. Тумананалчак кышкы хүн бүлүртүң хүниеп турза-даа, бойдустуң календары часка чедир үениң өрнээл чокка саналып киринкен. Тараажының савааштыны-биле алырта, үш-дөрт ай эртерге, хову-шөлдерге хайнышкынныг үүле-керек эгелээр: шык базырары, черии белеткээри, тарып-чаштырары, үлдүрээртип-алиртээри. Аңаа белеткел кандыг болурул, ооң саадаашкын чок доостурунга бүгү чүве кылдынган бе. «Дүжүт-88»-тиң үндезинии салдынган бе дээн ышкаш айтырыгларны плередип көөрү-биле «Шын» солуун биле Тыва радионуң каттышкан рейдиин Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» биле С. К. Тока аттыг совхозтарда бо хүннерде херек кырында байдалды көргеп.

«Коммунизмниң херели» совхозтуң механизаторлары тарылтага киирер бүгү техниканың септелгезин март 3-ке, көдээ ажыл-агый машиналарының агрегаттарын четчелээрин апрель 2-ге чедир белеткээрин үүлэзинген. Үдуг күчүлүг тракторлардан 5 «К-700», 10 «Т-150» марканың тракторлары белеңниң шугумунда тургустунган. Дүгүлүг тракторларны септээри база доостурунуп кырында келген.

Совхозтуң тарылга шөлү шиитизи-биле 7600 гектар. Ооң 2000 гектарын чазын удур аңдырар. Үреэнин арыглавышкыны чоруп турар. Суда үреэнии чедиишпес. Оны еске ажыл-агыйлардан кызыл-тас-биле солуп алыр тавады-биле дүгүржүүшкүнарны чорудуп турар. Бо чылын 3686 гектар шөлге кылып-тастың дүжүлүн өстүрер. Ол шөлдүң 1000 гектарында интенсивтиг технологияны сөңгээр тарылганы чорудар. Бир гадаа алыр ортумак дүжүттү 12 пенднер кылдыр планнап турар. Оя санарның артында ногөтөвчуларның хүн бүрүдегги дывүрели, сагыш човаанкыны, келир күске идегели, төөнү түннелге бүүгдеп.

Хову турлаанда 18 ком. байының 7-зи чаа, дөрту сентеттинген. Көңүг машиналарының чамдыызын күзүн септеп четтиктээн. Кышкы үеде оны чорударының аргазы чок, үүле хар эриигин маңаар. Машина-трактор мастерскаязынга чүү-даа сыңыышпас. Септелгени дакыыштар бичии өрээлде эдиг-чиимс болганындан «К-700» трактору олче киирерде дүгүй-дарын баштай өөгүрүп алыр. Станоктар дугайында чугаалаан-даа херээ чок. Артыкы өрээлде барааны чаагай эт болуп турар ийи эрги стационарлерниге хүн бүрүүн базаанчарын доктаамал чедирип турар.

Степан Федосеевич кооперация шугумунга хөй чылдарда үре-түнелдиг ажылдап келген. Ооң кыымак шиинің бадыткалы — хөрээн кластап чоруур «Хүндүлел. дии Демдээ» орден.

Кызыл райпозунуң мурнакчы садыгжызы, С. Овчинников эрткен чылдың планын ноябрь 7-де күүсеткен, амгы үеде ооң күш-ажылчы календарында бо чылдың март. Ооң чүрүүн республиканың Хүндүлел самбыразында киирген.

Рейд

кии, туруушкун чок ажылдаарының магадылалы тургустунарынга дорт харыы бээри берге. Ол долу шиитирлеттинмээн. Ооң-биле кады үрээни белеткелиниче киизөгейни кошкаткан, үеэнинде урдунмаан, четчелеттинмээн, аңаа хереглээр тараа арыглаттынмаан. Чер ажылы карылгалыг болуп арт-пышаан.

С. К. Тока аттыг совхозтуң МТМ-зи ийи каът делем чырык базында турар. Девискээри улуг. Механизаторлар өөренир дериттинген класстыг. Чөндүрер, дарганнаар, өрүмнээр, дериг-херекселдер кылыр, ятыг-бүрү аппаратуралар хынаар дээш ооң-даа оске пехтер ажылдап турар. Бодунуң долу күүүзү-биле Кызылдың септелге-транспорт бүдүрүлгезинге четпес дээрден башка техника септелгези чорударынга херектиг дериг-херекселдер четчир. Эртиен чылдан эгелеп «К-700» маркалыг тракторларны Кызылче сеортпейи, совхоз төөтүнге септеп алырының арта-курлавырларын тыпкан.

Материалдыг база бар турбуже, комбайнчар септелгезин часкы хүннеремге чыгып, хуусаанын уламчылаар аргажок кылдыр сандан үнген. Ол мастерскаяның ажылчыннары хөнзиг эрнил-даа чөндүрүп алыр дээнде кожаларынче халыжар аңаа чеде бээрге, аңаала халас кыла шаап бээр ындыг амыр чүве турбас. Билир, ыяшаар шаа-биле «садыгляжыр» апаар.

Чангыс сөс-биле тугаалаарга, часкы тарылга үезинде техниканың үрелиишноктуң кайыы-даа ажыгл

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

СӨСКЕ, САЗЫНГА АРТПАЗЫН ДЭЭШ

(Төнчүзү. Эгези 1-ге арында).

Заводка хуралга С. С. Шадров алкоголизм болгаш арагалаашкын ышкаш бак чаңчылдарга удур демиселдиң ам-даа дээш чогум, оорган озуп орар салгалды хоорарының арга-хемчеглерниң чеге-чейин айтып. Пионерлер бажыңының «Пионер» кинотеатрының амгы негелделерине шуут дүшшес апарганын демдеглээн. Ол ышкаш ол-ла хуралдарга Амыдырал-хандырылга бажыңының, Спорт комплексизиниң тудугларының уламдыккаанының чылдагаанын тодаргай харыылап бээрин, фонунуң акша-хөреңгизи-биле тудар ийиги кооператив бажыңының тудуун чүге эгелевээнин, хууда бажыннар, огород, сад участоктары, гаражтар тударынга материалдарны садып чедирип алдырыны бергезинин чылдагаанарын айтырып турар.

Бо-ла чюжектиг шүгүмчүзелдер пленумнуң индирилдеп оларны бадыткап дыңналган. Тыва АССР-ниң күрүне арбитри, хоорком кежигүнү Г. П. Стародубцева хоорком бюрозунуң аппарадының, оон бирги секретары Б. П. Свинцовтуң ажылының стилиниң болгаш методтарының талазы-биле шүгүмчүлеп кылып, ам-даа дужаап-командылаар аргадан, чаңгыс кижиден хамаарыжыр, инициатива чок чоруктан үштүнмаанын, иletкелге киитии шүгүмчүзелден ажыдып, тодаргай дүрүзүнү, ажыл-херектер көргүзүмээнин демдеглээн. Хооркүүскомунуң удус өөредилге киидизиниң эргелевишаа В. К. Воскобоева, хоорайның № 2 бүдүүлге-ажыглаа чурттаалга участогунуң чанында партия организациязының секретары М. И. Терехова иletкелде школа реформазының, амыдыктар кижизидилгезиниң, школалар, уруглар албан черлериниң түдуунуң айтырыгларынче эвээш кичээнгей салдыпганын, бо талазыбиле хой-ниитиниң дүвүредип турар айтырыгларны тодаргай чижектерге чугаалаанкар.

«Тыва тудуг» трестиң эргелекчизи И. К. Гиндилов, Кызылдың эът комбинадының директору Б. А. Конуспаев хооркомуның бирги секретары Б. П. Свинцовтуң ажыл-агый айтырыгларының талазы-биле кижилерни хөй кыйгырыр, холгаарлаар практиказын шүгүмчүлеп, ажылының арга-методтарының эде түргүстүнүшкүнүн, партийжи ажылдың стилинге дүүшпезин айыткан.

Хоорайның улусчу контроль комитединиң даргазы В. А. Подругин, республика эмнелгезинде партия организациязының секретары, нейрохирургия салбырының эргелекчизи В. Н. Ширипей, кооператив-садыг техникумунуң директору Г. И. Мододова болгаш өскелер-даа эде түргүстүнүүшкүнүү бот-тут, үре-түнелдиг болдурарынга хооркомуның партия эге организациязары-биле ажылынче онза кичээлейин углааның, оларның ролюн кедүрериниң чугулазын салаадан, коллективтерде байдалды каңы, бүгү талазыг тодаргай өөрекип, харыызааны быжыглап, боттуг дузаны чедирери үениң неделеэн боон турарын айытканнар.

Хооркомуның бюрозунуң, аппарадының ажылы канчап мындыг шиңгыы шүгүмчүзелге таварышканыл? Ол дугайын иletкелде база бот-шүгүмчүлекчи бүү-биле айтып турар. «Хооркомун бюрозу партийжи удуртулганын деннелин шыдар талазы-биле чаа чадаже долу хемчээлге кодурун шыдаваан. Бюрониң, киидистериниң ажылының стилинде эскерилелерниң эргежок чугулазының дугайында чугаалаар болгаш улам ынайгы демократчылганың база үндезини экономиктиг реформаның чоокку база келир үеже көргүнген сорулгаларын күүседириниже угланган тодаргай ажылды кылбас болзувусса, бис ол иеректи туружундан шимчеди албас бис. Ийе, партияның Кызыл хооркому ховар эвес таварылгаларда шуут-ла ажылагый, техниктиг айтырыглар сайгарып, оон кадында озу кыдыро коору таварылга эвес, чүге дээрге оларны шиитпирлээриниге тускай билиглер, профессионал белеткел дерек болгай, а ындыг билиглер оларда четпес. Ажыл-агый удуртукчуларын содуур дээр чүткүл, шынап-ла, ындыг-ла идегел чок. Оон кадында мындыг чүвени тодаргайдап көрөзээйнеп: партия органы чидии-биле тургустунган сорулгаларны, айтырыгларны шиитпирлээриниге черле ниитизин-биле киржир бе? Ажылчы чоннарның, хлеб заводунуң, азы ниитининг транспортунуң, септелге албаныының азы садыг, амыдырал ачы-дузазының адырларының ажылының четпестериниң талазы-биле дилеглерин хооркомның харыы чок арттырып каап болур бе? Чок, арттырбас ужурлуг. Кижилерниң негелде-херегелдериниң, чаагай чоруунуң дугайында сагыш салыышкынын — партийжи сагыш салыышкын болур. Херек кырында алырга, шуут-ла ажыл-агыйжы ышкаш ол херектерге киржилге кандыг хөзылыг болдурул даар болга, ол өске айтырыг-дыр.

Бо бодуүн эвес айтырыгга харыыны СЭКП-ниң XXVII съездиниң болгаш ТК-ның оон сөөнда болган Пленумнарының материалдарында берген. Партия аппарады кадрлар-биле докгаамал болгаш тодаргай ут-шитлиг ажылдаар, оларга даандырган ажыл-херек дээш бедик харыысалганы киижизидер ужурлуг. Политиктиг, идеологтуг, киижизидилгелиг ажыл, совет болгаш ажылагый органнарының хүлээп ап – турар шиитпирлээриниң күүседелгеге шыгыы контрольду тургузары — бо дээрге партийжи аппараттың чугула сорулгалары-дыр. Күш-ажылчы коллективтерниң бот-тускайлаң чоруун бедидериге, оларның удуртукчуларының инициативазын болгаш тывынгыр чоруун өөскүдериге бөгүнде боттуг хоолужудулга база эрге-чурум үнделеэнери бар. Чаа аргаларны долу хемчээлге боттандырары чугула, ынчангаш партия, совет база ажыл-агый органнары бо талазы-биле бот-боттарын билишкен, детиишкен турар ужурлуг. Партия хооркому кайы-бир участокка ажыл-агый удуртукчуларының ажылында буураашкыларны, социал айтырыгларда коя кезиинде дыка оожум эттиниң турар четпестерин кыдыындан анаа-ла хайгаарап олуруп шыдавас. Бүгүде чүүлдер дээш арагаашкынга болгаш наркомания удур демисел дээш, ие-чаштың кадыы дээш, садыгның болгаш ачы-дуза бүдүүлгелериниң чогумчалыг ажылдаары дээш хооркомның харысалгалыг. Маңаа политиктиг тодаргай үнелеп билишкин, партия органының идепкейлиг туружу, нарын айтырыгларны шиитпирлээриниге база ажылагыйжыларның частырыгларлыг товарылгаларында доп-дораан хемчегларни бот-тандырарынга доктаамал белеэни эргежок чугула.

Кадр политиказы улам тодаргай болур ужурлуг, удуртукчу бүрүзүнүң бар аргаларын, оон моральдыг, ажыл-агыйжы болгаш мөзүшынар талаларын, даандырган ажыл-херек дээш харысалгазының деннелин, долу бериишкин-биле ажылдаар күзелдиин база аргаларының эки билири эргежок чугула. Ынчалзажок хооркомның сорулгазы болда чүгле кадрларны шын үнелеп билири болгаш таарыштыр тургузары эвес, а харын чүүү-даа мурнунда оларны ажыл-херекке леиичи хамаарылгага өөредири, херек апаргында чогуур үезинде сүме кадары болгаш эдери, а чамдыкта бир эвес чугаа харысалганың кудулаанының ажыл-херекке кабыысалгалыг кандыг-даа арга-биле бодунга чыргалдыг амыдыралды чедип алыр күзелдиниң дугайында чоруп турар болза, шиитпирлиг хемчегларнидаа алыры болур.

Хоорайның партия эге организацияларының роліюн улам бедидери болгаш күштелдирери бөгүнде эң онзагай чүүр-дузалыг деп, Г. Ч. Ширшин чугаалаан. Ынчалзажок оларның дыка хөйү ам-даа үениң иетеп турары ышкаш ынчаар ажылдавайн турар. Мында базада партия хооркомунуң, оон бюрозунуң чедир ажылдаазыны ол. Коммунистерниң авангардчы ролюн бедидерн эргежок чүгула, олар хоорайның будүүлгелериниде, организацияларында болгаш албан черлеринде дөрт мүн ажыг — ол дээрге кандыг-даа удут сорулгаларны шиитпирлеп шыдаар удут күш-тур.

Эде тургустунуушкуң үезинде шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң ролю бедээн, үүүр-үтказы улатканы, чүге дээрге ажыкчардыг чорук — бөгүнгү революсчу чаартылгаларның мобилизакчы болгаш шимчедикчи күжү. Ынчангаш кандыг-даа шүгүмчүлел ак сетилдиг болгаш принципиалдыг болур ужурлуг. Ээзу барымдаалаан шүгүмчүлээшкинниң туружунга чедир, шүгүмчүлээр-ле дээп дээш шүгүмчүлеп турп бээр чорукка ол чедирбес ужурлуг. Принципиалдыг чорук, ак сетилдиг чорук, шын болгаш чүгле шын—ажык-чарлыг чорукка хамаарылганың кара чаңгыс туружу ол-дур. Ээ шын болгаш хаңы үнелеп ол анализие дүүшпейн турда, эмин эрттир бот-шүгүмчүлеп-чи чорук бодунуң ажылын анализтеп көөрүнүң ёзулуг хемчээкчиин эвес-тир дер. Стародубцева болгаш пленумнуң оске-даа киржикчилеря солун бодаалдарны чугаалады.

Ажылга демократтыг принциптерни ам-даа калбартыр болгаш ханыладыры, эде тургустунуушкуннуң сорулгаларын шиитпирлээриниге дорт киржиринче коммунист бүрүүн хаара тудары бөгүн биске эргежок чугула боон турар. Оны боттандырарыг-биле хоорайның партия организациязында ам-даа бүгү чүүс кыдыынмайн турар. бирээр чугаалаарга, эде тургустунуушкуның болгаш дүргедээшкининиң ниити темазын чугаалажып турар боордан башка, аңаа-ла чугаалар болгаш даап бодаашкынар-биле ажыл-херекти солун турарын чугаалаар апаар. Факт-биле бадыткатынмаан пропаганда-биле күш-ажыкчы коллектив, тодаргай кижи бүрүзүн эде тургустунуушкунга киришкирип шыдавайн баар бис. Бөгүн шалыпкын болгаш долу хемчээл-биле шиитпирлээри негеттинип турар экономиктиг, сан-хөө болгаш социал сорулгаларның калбак бүгү комплекизин фактбиле агитастап кижизидериге хамаарыштырып болур. Ажылчы чоннарны базын-балгат-биле хандырар, ээш-чем болгаш хереглел бараанарны-биле чурттакчы чонну хандырарын ажыкиндер айтырыгларны хамыктың бажыңга тургузары эргежок чугула. Бо бүгү сорулгаларны шиитпирлээрде бот-идепкейин болгаш тывынгыр чорукту калбаа-биле ажыглаар херек. Бөгүнгү пленумнуң соонда айыттырган четпестерни эдип алырының талазы-биле улут болгаш шыгыы ажылдаары негеттинер деп бодаар-дыр мен деп, ол түңнээн.

Пленумга чогуур доктаалары хүлээп алган, ында көрдүүген хемчегler, хоорайның коммунистериниң, ажыл-ишкилериниң эде тургустунуушкун, дүргедээшкин дээш сагыш човаашкыны, саналөөлдары, күзээшкиннери чүгле сөс, сааын кырында әотпазын дээш чылдың баштайгы хүннеринде шалыпкын, шудургу, тупшуттуг ажылдаары — партийжи даалга болгаш хүндээге болур.

М. САЯ,
«Шыннын» корр.

ДЭЭШТИИН, ТҮҢНЕЛДИИН ЧЕДИП АЛЫР

Тээли ортумак школада партия эге организациязының хуралында эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының талазы-биле парторгонуң отчёдун дыңнаан. Партбюро (секретары Д. К. Сүге-Маадыр) чамдык ажыларыны кылып чоруткан. Күш-ажылдың сагылга чуруму быжыглып турар. Ажылывыста коо чүүл болза, өөредилге болган киижизидилге Школаның өөредилге эргелекчизи РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы Д. С. Сүтпай-оолдуң идепкейлиг киижизилгези-биле методиктиг кабинет тургустунган. Кабинетте ында-бурү көргүзүг материалдары, номнар, журналдар чыгыы киижилерниң эрттирген методиктиг сүмелеря чыгдынган. Аттестация эртер башкылар чогаадыкчы отчёдун методиктиг кабинетте делгеп көргүзүп турар.

Бистиң школага район чергелиг эртемнер айыл-биле башкылаашкынның чаа аргаларын ажыглаан киичээл-семинарның, киичээлконференциянын, киичээлдиспуттуң ажык киичээдерин, семинарларны эрттирип турары чаңчылчаан. Ол дээрге башкылаашкында арга-дуржулганың озуп турарының черечизи.

Ай санында школага бир катап бот-башкарылга хүнүү өөреникилериниң киржилгезин-биле эрттирип турар апарган. Бо база өөреникчилер комитединиң кылык турары чаа түүлү-дур. Школаның ялвестан дашкаар ажылдар чорудар талазы-биле өөредилге эргелекчизин башкылар коллективиниң кежигүннери боттары соңгаан.

Бо чылын интернат арыгсилиг апарган, ында чурттап турар өөреникчилерге таарымчалыг байдалды тургустукан. Ол ышкаш чаа столоваяны ажыглалга кииргени өөрүнүүт. Чуртталга базынын алыр, уругларын ясли-садка тургузар дээн чижектиг амыдыралдың социал айтырыгларынче профсоюз организациязы киичээлгейни салып турар апарган.

Эде тургустунуушкунунуң ажыл-херектеринге ханылап турары школа амыдыралынга чаагай салдарны чедирип турар. Ынчалза-даа эде тургустунуушкунну удуртуп турарының четпестер барын айтыры чугула. Өөреникчиларниң киичээлдерден озалдаар, оңаалга кылбас «дарыгларының» когуй үзе «семинарының» байдалы тургустунмаан. Мөзү-шынар киижизидилгезинче сагыш салыры чугула. Өөредилгениң шынарын, классган дашкаар ышкыларның дээштиин, түңнелдиин чедип алыры, аныяк башкыларга арга-дуржулганы тарадыры херек болуп турар.

К. САЛЧАК,
башкы.
Бай-Тайга район.

ЧУРУКТА: Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң аныяк механизатору Эдик Көкербен башкарып турары «МТЗ-80» маркалыг трактору-биле совхозтуң төвүнде сараатгаан сигенни чүдүрүп алгаш, малчыннарның кыштагларынче хүнүү-не чедирип турар.

Мал чемперинің белеткелининң үезинде комсомолчу Көкербен мурнакчы ажылдаан, чарыш түңнелинде ийиги черде болуп, чеден беш рубль-биле шаңнаткан. Аныяк ажылчының амгы сорулгазы — кыштагларга мал чемнерип чедирип берип, малчыннарга дузаалаары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТОЛЬЯТТИ. ВАЗ-тың чыыш эптээр конвейериниден чаа марканың чиик автомобильдериниң баштайгы бөлүү үнген. ВАЗ-1111 «Ока» марканың автомобильдерин кылып үндүрериниң мурнунда заводтуң ажылчыннары улуг белеткел ажылдарын кылган: чаа цехтерни болгаш участоктарны немей түткан, бедик будүрүкчүлүт нарын дерик-херекселдерни эптеп тургускан.

Бо автомобильди чурттуң үш заводу кооперастажып тургаш кылырын төлевилээн. Ол заводтарның кайызы-даа автомобильдерин будүрер болгаш тус-тус кезектер-биле бот-боттарын хандыржыр ужурлуг. ВАЗ-тың заводу баштайгы түүнүн автомобильдерин кылын үндүргеш, ажылын ара соксаткан. Чүге дээрге КамАЗтың заводу «Оканың» кузовтарын четчир саннын-биле чорудуп бербээн. Чаа марканың чиик автомобили кылдының эгелээнинің баштайгы хүннеринден эгелээш ындыг бергелерге таварыжы берген.

ЧУРУКТА: «Ока» автомобиль.

СЭТА-ның фотохрониказы.

«ШЫҢГА» ХАРЫЫ

Чагаа парлаттынмаза-даа

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНЫП ТУРАР

«Шын» солуннуң редакциязынга «Клувувус хагдынган» деп чагаа келген. Ол чагаада айыттынган четпестерни сайгарып тодарадыры-биле Тес-Хем райкүүскомунче шилчиткен. Ол чагаага райкүүскомунуң даргазының оралакчызы А. О. Ондар харыыны чоруткан:

«Самагалдайның эрги оруумак школазының баазазынга бир биллиард, шыдыраа, теннис ойнаар үш өрээлдиг аңгы бажыңны 1986 чылдың кыжынында суурнуң комсомолчуларының болгаш чурттакчыларының күжү-биле шефтеп тургаш, септеп, «Кадыкшыл клуву» кылып алган. Ону ажыглап, ойнап турганы шын.

1987 чылдың сентябрь айдан этелеп Самагалдайга сес чыл школазы ажыттынганы-биле холбаштыр райкүүскомунуң шиитпири-биле ол клубту сес чыл школазынче шилчиткен. Оон уламындан ол клуб хагдынган.

Райкүүскомунуң талазындан спорт комитединге болгаш чон мурнунга тайылбыр ажылын кылып чоруткан. Ол клубту амгы үеде өөреникчилер өөренир класстар кылдыр ажыглап турар.

Ол клубка тускай бажың тывылбайн турары-биле, оон ажылдавайн турары шын. Ол талазы-биле райкүүскомунуң талазындан ону ажылдадыры-биле хемчегларни ап турарын харыыда айыткан. Районнуң Культура бажыңында шыдыраа, теннисти ойнап турар. Бильярд столдарын орт черинии болгаш септелге-тудуг участогунуң кызыл-булуңнарында тургускаш, ойнап турарын харыыда дыңнаткан.

ЧОГУУР ҮЕЗИНДЕ СӨӨРТКЕН

Ол-ла районда «Чодураа» совхозтуң Кызыл-Чыраа деп черде белеткээн мал чемни сигенин инектер чип, үредеп турарының дугайында «Фото-чуруук буруудадын тур» деп рубрикалыг чагаа солун редакциязынга келген. Чагааны РАУК даргазынче сайгарып чугаалажыры-биле ол үезинде чоруткан.

Бистиң чагаавыска харыыны РАУК-түң удуртукчулары чогуур үезинде чоруткайн турган, озалдадын декабрь сөөлзүредир харыылаан.

Чагаада айыттынган фактылар шын болуп бадыткатынган. Ынчангаш аңаа турган сигеннерни ол-ла дораан малчыннарның кыштагларынче сөөртүп чедиргенин харыыда айыткан.

Үк чагааны редакция мал чемининң белеткелиниң чоруп турган үезинде, 1987 чылдың күзүүнде райкүүскомче чоруткан. Шак моон чагаа парлаттынмаза-даа

«ХООЧУЗУНДАН ХООРУЛБААН»

«Нарын» совхозтуң малчыннарының кыштагларын ажыглаашкынга кошкак белеткелининң дугайында «Хоочузундан хоорулбаан» деп аттыг шүгүмчүлелдиг түүл 1987 чылдың ноябрь 20-де «Шын» солунга парлаттынган. Шүгүмчүлелдиг түүлге харыыны СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары К. Моң редакциняже чоруткан.

Содунга үнген материалды Эрзин РАУК-түң техниктиг чөвүлелинге чугаалашканын, кыштаглаашкынга белеткел дээш харыысалгалыг эштер РАУК-түң мал ажыл-агый килдизиниң начальныгы М. С. Салчакка, РАУК-түң коя зоотехниги Б. С. Сайдыга четпестерни чайладыр талазы-биле организастыг хемчегларни ап чорударын, кыштаглаашкынны организастыг эрттирер дээш кошкак хемчегларни ап чоруткаңы дээш «Нарын» совхозтуң директору М. К. Дүгерни шыгыы сагындырганын харыыда дыңнаткан.

Малчыннарның чурттаалга бажыннарының, кажаалларның үүрмек септелгезинин ылганын, тургузу азыраар хойлуг кыштагларга шагжалар, онгачаларны четчелээнин, бичии хемчээлдиг суг савааларын улут хемчээлдиг савалар-биле солаанын, кыштагларже мал чеминиң сөөртүлгезин уламчылап турарын харыыда бижээн.

РЕДАКЦИЯДАН: материалда бижиттинген чамдык фактылар шынга дүүшпээн деп харыыда база демделээн. Бистиң корреспондентивис материалды көргенбилген фактыларга үндезиндеп бижээн. Малчыннар Г. Седипкова, Н. Серен-Доржу, оскелериң-даа кыштаглаарынга ол чорааш, кыштаг бүрүзүнде чаңгыс машина чүүгү хирезе сигенни ол көргеп. Совхозтуң база Эрзин районуң удуртукчулары ол хире сигенни мал чеминиң шыырак нурлавыры деп санап турган бе? Кыштаглаашкынга белеткелдиң бир кол негелдези кыштагларга малга ажылдавайн турары шын. Ол талазы-биле райкүүскомунуң талазындан ону ажылдадыры-биле хемчегларни ап турарын харыыда айыткан. Районнуң Культура бажыңында шыдыраа, теннисти ойнап турар. Бильярд столдарын орт черинии болгаш септелге-тудуг участогунуң кызыл-булуңнарында тургускаш, ойнап турарын харыыда дыңнаткан.

САЛГАЛЫНГА ЧОРГААРАЛ

Хоочун малчын Осур-оол Чамзыевич Туматтың дугайында Торгалыг, Ак-Чыраа улузундан айтыра бээринге: «Чок дээн малчының ол боор. Орден-хавыяа-даа, алдар-хүндү-даа ында. Бистиң Тумат малчынывыс мырыңай бо хүннерге чедип оолдары, уругларыбиле бир дөмей малчыннап келдиң» дүжүлер.

А малчының төл-салгалы, шынап-ла хөй. Дөртен чедип, дөрт арбан чижээ-биле санаттынар. Оон иштинде малчын болганнары база-ла арбын.

— Ийет, уругларымның улуу Орланмаа болгай, ол мырыңай өглиенген дораа-ла малчыннап эгелээш, бо хүннерге чедир ажылдап чоруур — деп, ол чугаалап орар.

Оон улуг оглу Федор база ада-иезинин вайын эдерип, ам харын алды-чедилчылдар иштинде хойжулап турар. Орланмаадан бичези Найырал. Каш чылдар улаштыр сарлык малдап, дуржулгалыг, мурнакчы малчын деп санады бергеп. Оон артык өөрүнүүт чүве, оглунуң улут уруу Алдынкыны, ачазынга ам үш-дөрт чыл улай дузалакчылап, моон мурнунда бо Дус-Даг Чалааты кавызынга дуюг безин базып чорбаан сарлык малды азыраар хыйын тыва берген адашкылар. Найыралдан биче уруу Чечен инек малдаан, база-ла багай эвес ажылдап чоруур. Оолдарының ортуну Оюн-оол база шагда-ла хойжу, ажылынга мергежий берген, алыс кызымаа хөлчок кижи. Өгде ам келир үениң малчыннары болзуп деп кордап орары, ийи бичии хеймерлерин Мерген биле Шолбан бар. Оларның база малга сундулуу ажык.

Мал оруун шилип алган оолдар, кыстарының дутаында ада кижи өөрүшкү чоргааралын тажырбайн орар. Ынчанмайн канчаар, олары дээш, ада-иезинин соон салгаар ажы-төлү төлептиг кижилер болзуп дээш. Осур-оол Чамзыевич ээзээш эвес күженишкинни үндүрүп, амыдыралдың ындыгда белен эвес дээн үзүн оруун чурттап эрткен болгай. Осур-оол Чамзыевич Туматтың хойжу амыдыралы 1949 чылдың күзүүнүден эгелээш, бо хүннерге чедир уламчылап келген. Хоочун малчын «Торгалыг», «Ак-Чыраа» совхозтарга он муңдан оранчок ажыг хойну өстүрүп берген. «Торгалыг» совхозтуң амгы үеде дөртен мүң хире хоюнуң үштүң бир кезиин хиреэн малчының азыраан малы.

Уругларының нези Суден Халыдановна-биле кады малчының чымыштыг ажылын кылып, ажы-төлүн өстүрүп, кижизидип, оон кайдыг талазын көрбээн чүве дээр.

«Уктуг кижи үгүн дөзээр» дээн үлегер чугаада утка-ла бар. Чогум-на ынчангаш малчын салгалды бодунун аалындан, ажы-төлүнүден өстүрер ындыг сорулганы кижи бүрүзү салыр болза, оон чүге чүве бүтпес деп? Ындыг аныяктарны чыып, эвилелдеп, бөлүктеп, оон соонда олардан звеноолар, бригадалар тургузары белен болбас бе? Бо чижектиг бодалдар Осур-оол Туматтың сагыжында чеже кирбээн, чеже ону дүвүретпээн. Канчалза-даа мону черле амыдыралга боттандырарын шелеп көөр. Көөрде, харын, бодундан, өг-бүлезиниден, уругларының уругларын чаа-ла бот-башкарнын өзе берген үеден эгелээрин чаңгыс эвес удаа бодап чораан.

Ынчалдыр, үзеэрби ажыктылдар бурунгаар, оон уругларының улуу Орланмаа өг-бүле туткаш-ла, ада-иезинин баштайгы малчын кызы болган. Ада-иезинин соон салгаан малчын оолдар, кыстарның эгези ол. Оон соонда-ла Осур-оол малчының улуг-биче оолдары, уругларының, харын-даа оларның безин урут-дарыы малчыннар болуп, малчынның чымыштыг ижин боттарынын мергежилги кылдыр шиилип ап эгелээн.

Маңаа чүгле немеп каар чүве, хоочун малчының шак бо салгалы аңаа-ла ужур эдерип, адазының аайы-биле мал малдап чоруур эвес, а ол оруктуу медерелдин-биле шилип алган. Боттарының үүрүнде малчын адын сыкпайн, адазының хүндүлүг адынга төлептиг ажы-төл боон чоруур улус. Ол дугайын сураглыг малчының улуг оглу Тумат Найыралдың чижээнден көрүп болур.

Найырал шынап-ла мал ажылынга шагда-ла бедик мергежилдиг, арга-дуржулгалыг апарган. Совхозтуң харын-даа районнуң безин мурнакчы малчыннарының аразында көскү черни эзелей берген. Адазының-биле алырга, «шору малчын апарган». Районнуң мурнакчы сарлыкчыларының бирээзи, чыл санында-ла чүс сарлыктан чүс бызаазы ап, социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, чаңгыс эвес удаа район чемпиону атты чаалап ап келгеш, эрткен бешки чылдың түңнелинде, Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергезин-биле шаңнаткан. Найырал Тумат, адазы дег, келир үениң малчыннарын бодунун уругларындан белеткээр күзелдиг. Ол ам сес уругларының адазы. Ынчаарга уругларының улуу Алдынкыс, үстүүде чугаалаанывыс дег, адазының дузалакчы кадарчызы апарган. Сарлыкбиле шагда-ла «дылдаажы бергең» келир үениң малчыны болур оруун быжыглыбиле шилип алган кижи-дир.

Алдын-кыстың кырган-ачазының өөрүп олурары аңаа эвес. Туматтарның салгалында база бир малчын немежип турары ол-дур.

Осур-оол Чамзыевич аныяк шаанда арбан база даргалап чораан. Ам бөгүнде оон бодунуң ажы-төлү арбандан ашкаш, дөрт арбанга дең-нежип, дөртен шаа четкен.

Адазы үгле малчын оолдар, кыстарынга эвес, а харын чоланачының мергежилин шилип алган Байыр биле Кара-оолга, кижизидикчи башкы Розага, библиотекарь хеймер уруу Наташага боттарының ажыл, мергежилинге бердинип, бүгү сеткил-биле хандыкшып ажылдаарынга улут салдарны чедирип чоруурун чугаажок.

Ак-Чыраа суурга чоруп тура, Наталья Осур-ооловнаның библиотеказынга оон-биле чугаалажып ора, алыс черле ном, чогаалга чоок кижи ачаң дугайында каш сөстен бижип берем деп дилээн мен...

Адазының дугайында хеймер уруунуң бижээн сөстерин бо: «Ачавыс бистерни күш-ажылга ынак, кижилер кылдыр кижизидер дээш кайы хире сагыш салып, кайы хире күш үндүрүп чораанын үгле ам, улгадып озуп келгеш, угаап билип чоруур боор чүве-дир. Оон биске үргүлүү-ле чугаалаары: «Кандыг-даа бергеге таварышса — ажып эртер, кандыг-даа ажылды кылганда — өзүзинге чедирер» — деп чагыг сөстерин амыдыралга сагып чоруур дээн бис».

Ада дугайында чурттаалганының неден чылдарында чедир ажыл-херекти бирги чергеге салып келген аал баштыңы улуг огбе кижи дугайында оон чылыг, оон үнелиг сөстер турбас.

Ч. ЧҮЛЬДҮМ.

Херээженнер чөвүлелдеринде

БОТ-ИДЕПКЕЙЛИГ БОЛУРГА...

«Эде тургустунуушкунуун ийиги үе-чадазынче кирип тура, хая көрүнүп, кылган ажылывысты түнелеп турар онс» — деп, Бай-Тайганың Кызыл-Даг суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы Ө.-С. С. Монгуш чугаалаашкынында. Ынчалза-даа чөвүлелдиң ажылы-биле танышкаш, херээженнер ажыл-агыйның бүгү-ле адырларында киржип турардыр деп билдим. Суурда хой-нинти организациядарынга кедээ Советтиң күүсекчи комитеди (даргазы Е. М. Салчак) дуза чедирип, мал чыынарның ажыл-амыдыралынче база чогуур кичээнгейни салып келген.

Кудума хойжу бригаданың малчынары Кавадыр Сандыжап Хертектер Ю. Имит, К. Норбу төрүүн үс баш хойдан-на 85-87 хураганны ап келген.

Сарыг-Хаяның ошку бригадазында ог-бүле керээжи-биле сес малчын ажылдап турар. Мурнакчы ошку кадарчылары — Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг С. Л.-С. Салчак, ооң кадайы «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг Х. Хомушку олар төрүүр үс баш өшкүдениле 94 анайны, бир баштан-на 1,2 кг дүктү кыргып ап. «Кызыл-Даг» совхозтуң мурнакчы малчынары болганнар.

Ээ эки үлегерлиг бажың-база культурлуг ог дээш чарышка Шыдыраа. Сандыжап Хертектериниң ог-бүлезинилекчи болган.

Херээженнер чөвүлелдиң суббота санында Культура бажыңынга темалыг кежээ-ни организастап эрттирип турар. Октябрьниң чеден чылынга турасказаткан «Октябрьга алдар» деп уран түүл фестивалын суурнуң агитквартадар аразынга эрттирген. Корүлдеге чеден ажыг харлыг кырганнардан өгелээш, школа назы четпээн чаштарга чедир идепкейлиг киришкен.

Эрткен чылдың декабрь айда, бир субботада, Культура бажыңынга болуп эрткен «Тыва улустуң аас чогаалы» деп темалыг кежээге Кызыл-Даг ортумак школаның башкылары болгаш үстүкү классчарның өөренникчилери киришкеш, улустуң ырларынга, тывызыктарынга, дүрген чугааларынга, тоолтурту чугааларынга солуң күүселдерикни кылганнар.

Чөвүлелдиң кылып чорудуп турар ажылдары хөй талалыг болгаш тывынгыр, солун. Ынчалза-даа чедиишкиннер-биле чергелештир чамдык чедир кылдыынмайн турар ажылдары чок деп болбас. Чижээлээрге, чайгы үеде суур чаагайжыдылгазы чөвүлелдиң бодап, планнап алганынга дүүшпейн баар: чамдык ог-бүлелер чечектер тарып остүрер, огород тарыыр ажылдарны ам-даа эки-ле чедип албайн турар. Чоннуң ылаңгыя аныяктарның хостуг үезин чөп эрттирери-биле Культура бажыңның чаянда тургустунган болгумнериниң ажылын ам-даа идепкейжидер болза эки. Шин, тыва хөгжүм бөлгүмнериниң ажылын доктаамалчыдарынга херээженнер чөвүлелиниң киржилгези чугула болуп турар.

Ч. ДОРЖУ.

БОТТАНЫП ТУРАР

Ог-бүлем, ургларым-биле эртикен, амгы, келир үе дугайында чугааны кыла бээр мен. Колхоз тудуунга 20, Кызыл хоорайның тудугларынга 7 чыл болдум.

Амгы үеде чурттаа чоруп турар оскерилгелерни улуг түүлдүгзүнүүшкүн-биле деткивес аргам чок. Социал чаартылгаларның ачызында совет кижилерниң амыдыралы улам экижип турар. Бурунгаарлаашкын, демократчыдылга, экономиканың үндезин реформазы чокта ол болдунмас деп түнелге каттыштым.

Чоокку эртикен үеже көрөлиңер даан. Колхозтуң ажылын экижидер дээш кедээниң ишчилери канчаар кызыппайн чораан дээр. Удуртукчулар-даа, бөдүүн ажыл-ишчилер-даа. Ап чорудуп турган хемчеглер база хой. Ынчалза-даа ажылды эргелеп башкарарынга, ол-бо түүлдерни эдип алырынга бөдүүн кижилерниң саналонаалы, киржилгези чедир ажыглаттынмайн турган. Бир эвес бүгү кижилериниң энергиязын, үгаан-бодалын айтырыгларны шиитпирлээринге дужаалдарны кижилер эөлеп турар болгай, оларның дугайында канчаар көөрүл? — деп айтырдым.

— Херек кырында ындыг болуп турар. Ынчаарга штаттарны кызырар санын чигеп-биле тодаргайлап, кызырылданы болдунар шаа-биле эптиг кылдыр чорударын дугурушкан бис. Пароходство эргелелинде, далай ортээлдериниң болгаш судноларга сентээр бүдүрүлгелериниң эргелел аппарадында бир-ийи чыл болганда пенсияже үне бээр специалистер эвээш эвес. Ажылдакчылар пенсияже үнгенининг, боттарының күзели-биле үнүп чорукаанының сөөлүнде анаа дүүштүр албан-дужаалдарны кызырар болгай турар бис. Штат кызырылдазын ынчаар кылырының практиказы пароходство черинге экономика талазы-биле дыка таарымча чок болур. Ынчалажок, ам канчаар, оон өске арга чок болуп турар.

Социалистиг демократия

— Пароходство черинниң ажылдакчыларының дөрттүн үш кезии судноларга экипаж-тарында, а оларның хөй нуруузу — аныяктар-дыр. Оларны канчаарыл?

— Эжиндиринишкинде ажылдакчыларның штат кызырылдазының тодаргай куусаалары доктаттынмаан. Сөөлгү бүдүн чартык чыл дургузунда суднолардан 1300 ажыг далайжылар боттарының күзели-биле үнүп чоруткан. Оларның чамдыктары дээди өөредилге черлеринге, далайның инженер-техниктерилеринге кирген, ос келери — боттарының профессияларын солаан, өске ажылдарже шилчээн, оон артканнары — Ыраккы Чөөн чүктен көжүп чоруй дарган. Хосталган ол албан-кулээлгелерге чаңгыс-даа кижи хүлээп алдынмаан. Моон соңгаар штат кызырылдазын база ынчаар боттандырар бодап турар бис.

— Бо дээрге эжиндиргиниң ажылын доктаамалчыдарынга херээженнер чөвүлелиниң киржилгези чугула болуп турар.

Ч. ДОРЖУ.

Штат кызырылгазы: кижиниң ажыл чок болу бээрин болдурбазы

Ыраккы Чөөн чүктүң далай пароходствозу — ССРЭ-де эң улуг транспорт ажылагый черии. Бот-хандырылгаже болгаш бот-акшаламышкынче ол пароходство совет садыг флодунда хамыкты мурнай шилчээн. Штаттарны, хамыктың мурнунда эргелел аппарадының штадын чурумчудар талазы-биле хемчеглерни ында база боттандырып турар. Ол хемчеглер ажыл-агый чорудулгазын экижидеринче утланган. Эргелел аппарадының чээрби беш хүүзүн, судноларның экипаждарының санын он хүү «кызырары көрдүнген.

Анаа холбаштыр Оожум океан бассейнинің профэвилел комитединиң даргазы Н. Шубеничев-биле чугаалажып, штат кызырылгазын канчаар боттандырар деп турарын сонуургап айтырган мен. Ажылчы чоннуң эргежээжын, ылаңгыя ажылдаар эргезин камгалаар сорулгалыг профэвилел комитединиң туружун билип алыры мээң күзенчиг болган.

— Ажылдакчылар санын эвээжедири — ол дээрге боттуг негелде болгаш чайлаш чок чорудулга дээрзин демдеглээр херек. Чүге үүдүреринин бедик бүдүрүкчүлүг чаа техниказын далай ортээлдеринде шингээдип, бедик механизастыг болгаш автоматчыткан дериглериг судноларлар-биле флотту четчелеп, башкарылга системазын улам-на сайзырангайжыдып турар. Ынчаарга эргелел аппарадында ажылдап турар кижилериниң саны ССРЭ-де сөөлгү үйи он чыл дургузунда эмин эрттир өскенин СЭКП-ниң XXVII съездизинге болгаш партия ТК-ниң июнь (1987 ч.) Пленумунга демдеглээн. Ол ооруда бистин Ыраккы Чөөн чүк пароход ажыл-агый черинге база хамаарыкыр. Ынчангаш штат кызырылдазын чорударын черле үүлдүг. А штат кызырылдазын боттандырарын ажылдакчылар санын кызырарының эвээш, а албан-дужаалдар санын эвээжедиринин күсели-биле колдуунда боттандырарын администрация чери болгаш профэвилел-комитеди шиитпирлээринге — деп, Н. Шубеничев чугаалаан.

— Ынчалзажок албан-дужаалдарны кижилер эөлеп турар болгай, оларның дугайында канчаар көөрүл? — деп айтырдым.

— Херек кырында ындыг болуп турар. Ынчаарга штаттарны кызырар санын чигеп-биле тодаргайлап, кызырылданы болдунар шаа-биле эптиг кылдыр чорударын дугурушкан бис. Пароходство эргелелинде, далай ортээлдериниң болгаш судноларга сентээр бүдүрүлгелериниң эргелел аппарадында бир-ийи чыл болганда пенсияже үне бээр специалистер эвээш эвес. Ажылдакчылар пенсияже үнгенининг, боттарының күзели-биле үнүп чорукаанының сөөлүнде анаа дүүштүр албан-дужаалдарны кызырар болгай турар бис. Штат кызырылдазын ынчаар кылырының практиказы пароходство черинге экономика талазы-биле дыка таарымча чок болур. Ынчалажок, ам канчаар, оон өске арга чок болуп турар.

— Штат кызырылдазы — ол дээрге ажылдакчы бүрүзүнге анчыт айтырыг. Ынчаарга кандыг-бир администратор дарга кижи штат чурумчудар деп чылдак-биле бодунга хөөн чок кижилерни ажылдан үндүрер дээр таварылга туруп келбес ирги бе?

— Ийе, ындыг таварылгаларның болдуна бээрн дыка хомуданчыг. Чижээ, хуралга бодун шыңгыы шүүмүүлээн элээн каш ажылдакчыларны пароходствонуң чурттаалга-ажыглал трезининг начальнигни чоокта чаа штат кызырылдазынга таварышкырып турганы биске билдине берген. Хоойлуга дүүшпес ёзу-биле үндүрткен ажылдакчыларны катап ажылга киирген болгаш трестиң начальнигинге, ында профком даргазынга шыңгыы харыысалганы онааган. Трест начальнигин — күш-ажыл дугайында хоойлуну үрээни дээш, а профком даргазын — байдалды тодаргайлавайн, кижилерни ажылдан үндүреринге чөпшээрешкени дээш шыңгыы хемчег алган. Моон соңгаар база шак ынчаар эптеш чок ёзу-биле хөделир, шиитпирлиг хемчеглерни алып апаар бис.

А. ИЛЬЮХОВ.
(ПМА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ БУДАПЕШТ. Венгрияның чөөн түүнде Ньиредьхазаның хоорай чөвүлелиниң эгелекчи саналы улуг эвес область төптеринге чурттакта айтырыгларын шиитпирлээр арганы берип турар. Хоорайның чаа квартираларже көжүп шыдавас ог-бүлелерге Ньиредьхазадам он километр черден чингелделер-биле участокту, а ол ышкаш туг материалдарын болгаш хуу бажыңнар тударынга херек эргежок чугула дузаны ап болур.

Кожазында элээн каш суурлар-биле керээ чаргаш, хоорай эрге-чагыргалары ол девискээрлерни чаагайжыткаш, түс-түс ог-бүлелерге хадас материалдыг дузаны чедирген болгаш хуулуг төлевир чок чээлялерни берген. Хоорайның келир үедеги кожалары болур суурларже оруктар ажыттынган автобус-биле чоруурунга үзүктел чок харылзаазы тургустунган. Баштайгы чурттакчылар келири билек, магазиннер, амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелери ажыттынган.

Дыка хөй ог-бүлелер, ылаңгыя аныяк ог-бүлелер, кедээ черге чурттаарын сүзей берген. Суурнуң чурттакчылары кончуг таварымчалыг бажыңнарны түүп алган, хоорайда ышкаш херек кырында шак ындыг таарымчалыг байдалдарда чурттаа турар апарган, ынчангаш олар хоорайже кежерин соксаткан.

◆ ВАРШАВА. Улусчу Польшаның культурлуг амыдыралын улам ыңай байлакшыдарынга национал видеотекалар тургузары дузалыг болур. Оны тургузарының дугайында шиитпирин ПУРШүн сейми хүлээп алган.

ПКАП Төп Комитединиң ПУР-ның Культура болгаш уран чүүл министерствозунуң сейминиң болгаш Национал катап сайзыралдың патриоттуг шимчээшкинниң төлээлекчилериниң Варшавага болган ужуражышкынын га ол чаа культура төөгүн организастаарының принциптерии болгаш ооң ажыл-чорудулгазының программазын чугаалашкан. Тургузукчуларның бодалын ёзугаар алырга дыка хөй чүүлдер талазы-биле видеотеканың сорулгалары национал библиотеканың хүлээлгелери-биле домейлешкек болур. Чаа албан черге архив болу бээр, уранчечен болгаш документалдыг кинофильмилерни, театрның болгаш телевидениениң шилерии бижээн видеокассеталар аңаа шыгжаттынар. Эң эки польша болгаш дашткы артистерниң, чогаадыкчы коллективтериниң концерттериниң онаиларының бижимелдери базә аңаа турар. Национал видеотеканың чагыгларын ёзугаар чурттуң ажыдырааында шиитпирлел-политиктиг болгаш культура болуушкун. нарының дугайында кинофильмилерни белеткээр апаар. Тускай килдис бижиттингеи чүүлдерни ковудедир кылыр, ук бижимелдерни анаа библиотеканың көрүүде залыга көрүп азы оон бажыңынче ап болур.

◆ ХАНОЙ. Холбиңь гидроелдиринең баштайгы энергия блогун бо чылдың төнчүзүнде ажыгладга киирери социал-экономиктиг болгаш политиктиг ужур-дузалыг деп, ВКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВСР-ниң Министрлер чөвүлелиниң Даргазы Фам Хунг ол тудугда ажылдап турар совет специалистер-биле ужуражышкынын үезинде чугаалаан. Ажылгага киргенининг сөөлүнде Холбиңь ГЭС — республиканың улус ажыл-агыйының эң улуг объектизи. ВСР-ниң энергия системазының кол кезээ болу бээр деп, ол демдеглээн.

Вьетнамга көрүзүп турар бүгү талалыг дузазы дээш вьетнам улустуң журнундан Фам Хунг СЭКП-ге, Совет чазакка болгаш бүгү совет улуска өөрүп четтиргенин илереткен. Тудугжуларның калбарткан интернационалчы социалистиг чарыкы салдынган сорулгаларны күүседиринге чугула фактор болур деп, ол онзалап демдеглээн.

◆ ПРАГА. Чаа чыл байырлалының бүдүүзүнде Чехословакиягa чаңчыл ёзугаар музыканың болгаш ырының сонуургактары сурагжаан күүседикчилеркиң арасындан эң-не хүндүлүг шаңналдың лауреаттарын тодарадыр турар. «87 чылдың алдын айлап-кужу» атты Петра Янута. Далибор Яндага болгаш ыры-инструменталдыг «Элан» ансамбльге тывыскан.

(СЭТА).

Эрткен чылдың сөөлгү айларының бирээзинде Мурнуу Корейге боол эрткен президент соңгулдаларын кажарлаашкын байдалынга эрттирген чорукка удурланган шимчээшкин ол чуртта үргүлчүлеп турар. Ол соңгулдаларга моок мурнунда ук чуртту шериг ёзулу-биле чагырып чораан Чон Ду Хванның төлээлекчизи халашкан генерал Ро Дэ У соңгукчуларының бадылаашкынының түгле 36 хуузун ап, тиилелгени чедип алган.

Оппозициядa турар партиялар ол соңгулдаларны шын эвес деп санаан. Сеулдун эрге-чагыргазында удурдемисежириниче чурттун бүгү чонун кыйгырып турар. Мурнуу Корейде удурланышкын чыскаалдары сокпаал чок үргүлчүлеп турар. Эрге-чагырга полицейжилериниң күжү-биле чыскаалганнарны тарадыр ойладып, хөй-хөй кижилерни тудуп, хорутдап турар.

1988 чылда Мурнуу Корейге парламент соңгулдалары болур. Бо удаада аштырышкынга таварышкан партиялар аңаа бир демниг киржиринге белеткенип турар.

ЧУРУКТА: Мурнуу Корейде болуушкуннар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

НЬЮ-ПОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Вячеслав Чернышевтиң дамчыгаары болза: Африка диптиң мурнуу чүүлүнде болгаш Чоокку Чөөн чүкте дүшкүүрлүг байдал мурнукузу ышкаш деле-гей инитилежилгезиниң эң-не улуг сагыспсыраашкынын болдуруп турар. Ол дугайын КНО-нуң штаб-квартиразында Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң ажылынның дугайында парлап үндүргеи сайгүннер дерегилеп турар.

Делегейниң янзы-бүрүү районнарында айыылдыг, чидиг байдалды чугаалажып коорүү-биле Айыыл чок чорук Чөвүлели 49 хуралды чорутканы. Оларның иштинде 26 хуралды кожазында хамаарышпас күүгүлелерге удур Претория-ның ёзу-чүрүмүнүң агрессчи хөделиишкиннерин болгаш Мурнуу Африка Республиканың үндезин чурттакчыларынга хамаарыштыр ооң каржы-дошкуун истеп сүрүүшкүннерии чугаалажып көөрүү-биле чорутканы. Делегейге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту дээштинбиле камгалаарының, шиитпирлеттинээн айтырыгларны таарыштыр шиитпирлээринии херээнге Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң ролюн бедидериниң дугайында сайыдарны калбаа-биле деткээн.

ЭСКЕТ ЧОК ЯДЫЫЛАР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Сөөлгү чылдарда Американың Каттышкан Штаттарында эскет чок ядыы кижилер тыптып келген. Оларны дашты-ндан көөрге, оске кижилерден ылгалышпас — кыдыр ажылдыг, чурттаар оран-савалыг. Олар Америкада эң код шажын болуп протестап шажынга чүдүп чоруурлар. Ындыг болзажок, олар кылыр ажыл чок, чер кезип, диленип амыдырап чоруур эң түрелгэ кижилер-биле бир домей ядыы кижилер боол турар.

Америк иитилелде ындыг янзылыг кижилериниң тыптып келгениниң дугайын чоокта чаа «Ю. С. Ньюс энд Уорлд рипорт» журнал тодаргай сан-фактыларны коргүүп турган бижээн. Журналдың сакал турары-биле алырга, америк ийиделде чоннуң ындыг янзылыг түрениг амыдыралдыг кеззэ шагда-ла тыптып келген. Ол кижилериниң ажылдап турары шын. Ынчаарга оларның ап турар акшазының хой иезин бажың хөлезинниге баар, оон артканы амыдыралдың эң куду хемнээлин хандыраарына безин чедиишпес. Ынчангаш олар АКШ-тың магазиннеринде садыг турар ыт азыраарынга белеткээн чемнерни садып чип, амыдырап ораалар. Ажылыбиле чугаалаарга, оларның ажылдап ап турар акшазы чугле бажың хөлезинии, газ болгаш электри өртээ төлээринге ойлежип турар. Ол бүгүнүң дугайын журнал түс-түс кижилер-биле чугаалашкан база оларның-биле кады саналашкын кылган барымдааларны киирип турган бижээн.

Ындыг янзылыг амыдырап, чурттап чоруур кижилер ажылдан үндүрүттер болду бе дээш боттарының ол түрениг амыдыралының дугайын кымга-даа чугаалавайн берге байдалда чурттап чоруурлар. Ындыг ог-бүлелер 9 миллион ажыг.

СУД ШИИТКЕЛИ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың революсчу суду француз хамаатыны Ален Гийону он чылда кара-бажыңга орап кылдыр шиитккен. Ол кижини Афганистанның девискээринге чажыт байдалдыг чедип келгеш, контрреволюсчу бөлүктер-биле каттыскып алгаш, барыын чурттарның разведка албаннарының даалгазын ёзугаар шпион ажыл-чорудулганы кылып, хоралакчы үүлгедиглерни кылып турганы дээш буруудаткан.

Гийо сөөлгү чылдарда Афганистанга 8 удаа чажыт арга-биле чораан. Ол амаа келген санында эрге-чагырга удур демисеядн күптелдиреринче дужаннарны кыйгырып, оларга кандыг чепсектиң хереглеттинин турарын тодарадып ап турган. Ол эрткен чылдың сентябрь 12-де туттурган. Афганистанның Совет Эвилелиниң Кызыгаарлашкак районунга хөделип чоруп турган душманнарның бир бөлүүн эрге-чагырга оргакнарынга дужун берип турган үеде ол туттурган. Ооң ап чораан чүүлдериниң аразынга совет болгаш афган шериг кежектериниң турар черлерин тодаргайы-биле чуруп көргүскен карталар, совет кызыгаар заставаларын тыртпырган фото-чуруктар болгаш шериг чажыдын көргүскен өске-даа докумснтилер бар болгаш.

Гийо француз «Сигма» агентилелдиң фотогравы боол чагдыыш алгаш, шпионнап чоруп турганын бадыткаан. Революсчу суд ону дээди хемчет-биле шиидип болур турган. Болчукчуунуң дилээн барымдаалап көргеш, ону он чылда кара-бажыңга орап кылдыр шиитккен.

МООНДАКТАРНЫ АЖЫП ЭРТЕР

● Кыдат удуртулганың туружу ● «Үш улуг моондактар»

Кыдат удуртулганың саналап турары-биле адырга, ССРЭ болгаш КУР-нуң аразында харылзааларны экижидеринге үш чүүл шаптыктап турар. Ол кандыг ындыг моондактарыл?

«Үш улуг моондактар» (азы «үш моондактар») ол болза кыдат таланың бодап турары-биле алырга, кыдат-совет политиктиг харылзааларга «үндезин депшилгени» чедип алырынга болгаш оларны долузу-биле боттандырып чорударынга дузалаарыбиле шиитпирлээр ужурдуг айтырыгларның болүүдүр. КУР-нуң төлээлекчилериниң демдеглеп турарыбиле алырга, «үш моондактыл» ажып эрткенинииң соонда, дээди деңнелге ужуражышкынналарны организастап чорудары, политиктиг харылзаалардың деңнелиниң бедидери болдукар болгаш ККП биле СЭКП-ниң аразында партиялар аразынын харылзаалары катап эгелээр.

Хамыктың мурнунда — «үш моондактың» болүүнүң тургустунуп келгенининң дугайында көрээл.

1978 ЧЫЛДЫҢ ФЕВРАЛЬДА Улус төлээлекчилериниң бүгү-кыдат хуралының бешки чыылжынын 1-ги сессиязында ол үеде КУР-нуң Күрчөвүлелиниң премьери турган Хуа Гофан совет-кыдат харылзааларны болур чогуурулуу-биле тургузар төлээде. Совет чазак «бодунуң шеригилерин МАР-ның девискээринде болгаш совет-кыдат кызыгаарларда чоок рабочнардан үндүрер ужурлуг» деп медеглээн. Ол айтырыг «үш моондактың» бирээзи болу берген.

1979 ЧЫЛДЫҢ СЕНТЯБРЬ — НОЯБРЬДА Москвага дашткы херек-тер министрлериниң орадакчылыының деңнелинге Москвага делегей харылзааларының айтырыгларының талазы-биле совет-кыдат чугаалажышкынна р и ы н башгайы ээлчээ болган. Ол чугаалажышкынларның үезинде кыдат тала үстүнде айткан айтырыгдан аңгыда «ийиги моондакты» — Кампучияга хамаарыштыр Вьетнамның политиказын Совет Эвилелиниң деткип турарын адаан. Вьетнамның политиказын КУР «агрессия» кылдыр тодаратканы.

1980 ЧЫЛДЫҢ ЯНВАРЬ 20-ДЕ КУР-нуң ДХМ-ниң төлээлекчизи кыдат таланың бодап турары-биле алырга, Афганистанче совет шеригилерни чорукганы совет-кыдат харылзааларны болур чогуурубиле тургузарынга чаа моондактаашкынны тургускан. Ындыг болганда совет-кыдат чугаалажыышкынналарны үргүлчүлээри «болдунмас» деп кыдат төлээлекчи медеглээн. Совет шеригилерни Афган Республиканың хоойлу ёзугаар чазааның дилээ-биле ынаар чорутканы билдингир болгай.

1982 ЧЫЛДЫҢ ОКТЯБРЬДА ийи таланың дугуржулгазын ёзугаар дашткы херектер министрлериниң орадакчыларының деңнелинге чазак төлээлекчилериниң политиктиг консультациялары эгелеп, Бот-боттарының аразында чөпшээрежилгени ёзугаар консультацияларны эдилеп-биле Пекинге болгаш Москвага чорудуп турган. Амгы үеде консультацияларның 10 ээлчээ болган. Оон соңгузу 1987 чылдың күзүнде Пекинге болган. Ол консультацияларның үезинде кыдат тала ийи таланың харылзааларын долу болур чогуур кылдыр тургузары-биле «үш моондактың» ажып эртеринииң эргежок чугулазының дугайында айтырыгны турузуп келген.

Совет-кыдат политиктиг консультацияларның ээлээн үезинден бээр «үш моондактарга» хамаарыштыр айтырыглар талазы-биле ол чурттуң удуртукчуларының болгаш албан төлээлекчилериниң медеглелдеринге элээн тодаргай хөөннер киирип келген. Чижээлээрге, **1984 ЧЫЛДЫҢ ФЕВРАЛЬДАН** эгелээш кыдат таланың медеглелдеринге «үш моондактың» бары экономикага, культурага болгаш оске-даа талаларга ийи талалыг харылзааларны тургузарынга шаптык болбас ужурлуг дев, тезис нептерел турар болу берген. 1985 чылдың апрельден эгелээш КУР-нуң удуртукчулары «үш моондакты» чок кылырда Совет Эвилели «кампучи айтырыы» деп үүлдү шиитпирлээринге дузалаарындан эгелеп болур ийик деп онзалап айты бергенинер. Ол-ла чылдың декабрьда Кампучияга хамаарыштыр бистиң чуртувустуң Вьетнамның политиказын деткип турары «кол моондак» деп демдеглээнивер.

Совет Эвилели КУР-биле харылзааларны экижидери дээш турачуп турар. Ындыг туруш М. С. Горбачевтуң **1986 чылдың июль 28-те** Владивостокка чугаазында тодаргай илереттиниген. Ында «амгы үеде МАР-ның удуртулгазы-биле кады Моолдай совет шеригилерниң элээн неэкэн үндүрериниң дугайында айтырыгны чугаалажып көрүп турар» болган «ССРЭ КУР-биле кады курлаг чер шеригилерни деңнештирип кыдыраарыл долу болур чогуур кылдыр тургузар-биле «үш моондактың» эргежок чугулазының дугайында айтырыгны турузуп келген.

1986 чылдың сентябрь 2-де Дэн Сяопин Сиби-эс телекомпанияга интервьюзунда Владивостокка чугаага хамаарыштыр «тыртпычак үүлдүгүүшкүн-биле» хамаарыштыр туружы айыткаш, кыдат-совет харылзааларда «кол моондак» «кампучи айтырыы» деп адаар үүл бо-лур деп демдеглээш, бир эвес ССРЭ оны «шиитпирлээринге боттуг» башминарны кылыр болза, Дэн Сяопин М. С. Горбачев-биле чугаалажышкынналар кылыры-биле ССРЭ-ге чедип кээп болурун чугаалаан. Сөөлүнде кыдат тала ол медеглел Владивостокка кылган чугаалажыышкынынга Кыдаттың албан аайы-биле кылган «эң чугула» медеглели болур дээрзин хөй удаа онзалап айтып келген.

Бистиң чуртувус азия-оожум океан девискээринге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту боттандырып чорудар талазы-биле Владивостокка чугаада ында үндүрген калбак программаны херек кырынга күүседиринге белеңин бодунуң практиктиг ходелиишкиннериниге бадыткап коргүскен. АДР-ниң чазаа-биле дутуужулга ёзугаар 1986 чылдың октябрь, ноябрьда Афганистанда эвээш санныг совет шериг кезектеринден 6 полкту үндүрген.

«Кампучи айтырыынга» хамаарыштыр үүл дээрге, ол талазы-биле бистиң туружубусту М. С. Горбачев **1987 чылдың май 19-та** «Унита» солуңга берген интервьюзунга тодаргай болгай. Ол болза совет-кыдат харылзааларның айтырыы эвес. Бистиң санап турарывыс-биле алырга, Совет Эвилели болгаш КУР ону тазыртыр шиитпирлээринге соңуургалдыыл ол бадыткаан.

С. ГОНЧАРОВ,
төөгү эртемнериниң кандидады.

«САЯН ПӨЖҮ»

Казахстанның «Жазушы» ном үндүрер черинин «Библиотечка Дружбы» дээр сериязы бистин чурттуң аңы-аңы булуңнарының чогаалдары-биле казах номчукчуларны таныштырып турар. Ол сериянын «Саян пөжү» деп аттыг үндүрүлгезинде тыва чогаалчыларның чогаалдары кирген.

Ында Салчак Токаның, Степан Сарыг-оолдуң, К.-Э. Кудажының, М. Кенин-Лопсаңның, Д. Сарыкайның, А. Даржайның болгаш автономнуг республиканың оске-даа чогаалчыларының тоожулары бар.

Номнуң кол темазы — тыва черни чаартып турар кижилерниң күш-ажылы болгаш найыралы. Номчукчулар янзы-бүрү мергежилдериниң кижилери-биле — малчыннар, геологтар, тудугжулар, тараажылар, артистер-биле таныжарлар. Номда ол ышкаш Тываның кайгамчык чараш бойдузун көргүскей.

Ол 10 мун тиражтыг ном казах дылда варлаттынган. Каракалпак чогаалчыларның казах дылче очулдурган ол ному Казахстанның номчукчуларынга Совет Тываның чогаалдары-биле танышкарынга дузалаар.

Г. ХОБОТЬЕВ.
Москва.

ИНЖЕНЕРЛЕРГЕ ЖУРНАЛ

Чаа чылдың солун, сеткүүлдерин ап, номчуп эгелей берген бис. «Техника болгаш эртем» деп журнал ёзулуг-ла специалистиң, — инженериниң, конструкторунуң, технологтуң, техниктиң индири.

Техника дээрге-ле эр кижилериң херээ дээр болгай. Ынчалза-даа амгы үеде техниктериң болгаш эртем ажылдакчыларының 40 хире хуузу, инженерлерниң үштүң бир кезии херээженнер боор турар. Ынчангаш ол журналдың арыннарынга инженер херээженниң идепкейлиг, чогаадыкчы күш-ажылын өг-бүле амыдыралы-биле канчаар тогумчалыг холбаарының дугайында айтырыг доктаамал үнүп турар.

Амгы эде тургустуунушкунуң, дүргедээшкиниң үезинде инженер кижи эртем-техниктиг депшилгениң бүтүү угланышкынналарының аайы-биле чогуур медээни алган турар ужуруглуг. Ында болганда «Дуржулга, айтырыг, дилээшкин» деп рубриканы ажыктаан.

Журналдың «Экономиктиг факультедиң» номчукчуларны ажыл-агыйны чорударының чаа системазы-биле таныштырып турар. Анаа экономистерниң, бүдүрүлгелер удуртукчуларының үүлдерин парлап турар.

Журнал номчукчуларны өске-даа солуп, ажыктыг рубрикалары, материалдары-биле хаара тудуп турар.

Г. ГУТЫНИНА.

ИЙИСТЕР

Эрткен чылын Шагаан-Арыг хоорайга 330 чаштар төрүттүнген. Шагаан-Арыг АТБ-ниин чолаачызы база садыгжы Сергей, Людмила Намчылактарның ог-бүлелеринге Лилия, Елена деп ийис уруглар төрүттүнген, а районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде ажыл-агый эргелекчизи Каң-оол, районуң белеткел конторазының ажылчыны Зоя Сааскарның оглуларынга ийис оолдар төрүттүнген. Оларны Чечен, Мерген деп чараш аттар-биле адаан.

Чаа чыл бүдүүшүнде № 2 КМК-ның дашчызы Александр Чооду биле Шагаан-Арыг школазының техниктиг ажылчыны Севил Чооду олар өг-бүле тудуп, эш-өөрүн, төрелдерин кудазынче чалааннар. Чаа чылда чараш кыстыг азы оолдуг болурун аныяк өг-бүлеге палатканнар күзээн. 1987 чылда Улуг-Хем районга 262 аныяк өг-бүлелер немешкен. Оларның хөй кезии Шагаан-Арыгда ажылдап, чурттап турарлар.

К. ОЮН.

АГААР

Республикага бүрген, аялыг. Чамдык черлерге шоолуг апсе хар чаар. Дүне 27—32, чамдык черлерге 17—22 градус соор. Хүндүс 22—27, чамдык черлерге 12—17 градус соор.

Кызылга бүрген, аялыг. Быскан хар чаар. Дүне 28—30, хүндүс 23—24 градус соор.

Бир эвес Бай-Хаактың солуннар, сеткүүлдер садар киоскизинге чеде бээр болзунарза, оон садыгжызы бараанарын делгеп алган орар. Туралаан-на солуунарны аптиг, эөлдек садыгжыдан саадал чокка садып алыр сывлер. Ол дээрге районда харылзаа белдиринин хоочуннарының бирээзи Н. Т. Чуб дур.

Надежда Тарыноянага чоокта чаа Маадыр-ве бедик атты тывыскан. Ол ак сеткилдиг ажыл-ишчи, ажыт-төлүнге сагыш човаагыр ие. Оолдарының, кыстарының оң улуу Алексей чолаачылар курстарын дооскаш, адазы Виталий Макаровичиниң бактаан турары автотранспорт бүдүрүлгезинге ажылдап турган. Ам ол шериг албан-хүзөлтезин күүседип турар.

Оон биче Лора 9, Серёжа 7, Люба 6, Люда 3, Витя 1 класста. Оларның өөредилгезин дөрт, беш демдектерлиг. Эң бичелери Толя, Варя, Андрей — ысын-садта.

Өг-бүлениң ар ээзи В. М. Чуб — механизатор, сөөлгү үеде автотранспорт бүдүрүлгезинде чолаачылап турар, коллективтиң мурнакчы ажылнычылерининг бирээзи.

ЧУРУКТА: өг-бүлениң ээлери уругларыбиле кады.

А. СОДУНАМНЫҢ сөзү болгаш фотозу.

Ном болгаш номчукчу

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИНГЕ ДҮҮШКЕК

Тыва шүлүк чогаалында сөөлгү үеде үнгүлээн аныяк авторларның чыынды шүлүктер номнарынга аразындан Артык Ховалыгның «Дөрт хайыразы» бир онзагай черни ээлеп турар. Шүлүктериниң үрем-чечени, оларның тематиказының хөй талалыы кижиниг сагыш-сеткилин хайныктырып, амыдыралывыста эртпеп орувусче хая көрүп, бодаанырыяче албадап келир.

Бо болза аныяк шүлүкчүнүң ийиги ному. 1979 чылда үндүргенин «Чалгын» деп чыындызындан көскү ылгалбышаан, авторунуң бүгү талалыг өзүлдезин көргүскен. Баштайгы чыындыдан автор биске аныяк, кенен кызыкак кылдыр билдинип турар болза, сөөлгү номунда амыдыралдың оруун эртип, мергежий берген, чүрттелганың бергелериниге дадыкан шүлүкчү көстүп кээр-дир. Чаа номнуң эге шүлүүнде автор бистин Ада-чуртувустуң хөй янзы нацияларың төлевилээн чонунуң мөңге, улуг найыралының ачызында бодүүн чоннарның аас-кежиктиг, ырлыг шоорлуг, чагыс демниг, быжыг, булузбас авилелдиг апарганының түңнелинде

Кыштаг черден
кылажымны эгелээн мен.
Кызыгаар чок орук меңээ
ажыттынган.
Ханым тыва, ынчалза-даа
чүртүм совет,
Хайыралаар чагыс
ыдыым — Эвилелим
— деп,

бодунуң хууда эрткен оруун бодап ора, бодунуң быжыг хамаатыг туружун илереткиваан, бүгү тыва чонунуң мурнундан оон эрткен төөгүзүн, амгы байдалын ханы утка-биле көргүзүп шыдаан.

«Душтук дугайында балдар», «Ынакшылдың моңгеш» деп шүлүктер амгы үеде делегей чергелиг, дарый шинтирлезе чогуур чидиг чөрүлдээлиг айтырыгларның биреэзин — дайын болгаш тайбың айтырыгын көдүрбүүшаан, ханның дайын аас-кежиктиг үне кирип, шынчы ажы хосталга дээш тудуушкунга өлүртүп каан, аныяндан чааскаан арткан дүштүм кыстың кырыыже ымакшылга цыынчызын, ынакшылдың моңгезин йөрээп турар. Ол чорук авторнуң угаан-медерелинде патриотчу туруштуң озулдезиниң бүрүн херечизи болур.

«Чарылбалым чалым дажы» деп шүлүүнде мындыг одуруглар бар:

Чаакка оңу хоюнадыы
дээрти бээр мен—
Чаныксааның ынчан
чидер, сеткил чымчаар, —деп. Артык Ховалыг тыва кижиниң төрээн черииниң дажын ыран чер чорууруда ыыгжап, бодунга ап чоруурун, чонунуң чанчылын автор боду кончуг үнелеп, сагыш чорууруун илередип турар.

Кижи амыдыралынга таварышкан бергелерин ажыл арткештинг, демисежил чорааш, аас-кежиктиг тывар, алдагдал, частырыг-даа кылып болур, олардан өөренип ап чорааш, түгле ынчан угаангыр, мерген апаар дээн философчу үнгалыг шүлүктерге «Берге өйде», «Алдагдал», «Дажыг хемге ажыгештип» дээш өске-даа шүлүктер хамааражыр.

Тогаал бижип чоруур кижи бодунуң үезинде чидиг айтырыгларынга харыынны берип, үе-биле деңге баспын, шинтилелдиг өөгүлдези дээш үлүгүн киирип, бурунгаар көрүнген эң-не идепкейлиглериниң аразынга киржип үнүрүлгө. Артык Ховалыгның шүлүктери болгаш бодук баснялары амгы эде тургустунушкун, демократия, ажык-чарлыг чорук чорупп турар үеде совет чиитилел хамаатының кижи бүрүзүнге болгаш тогаал ажылдакчыларынга хамаарыштыр үениң негелдезинге дүүшкек турар. «Элдеп кижи», «Ийи моңу» деп шүлүктерде эде тургустунуушкунга пантыктап турар, идепкей чок, бодунуң хууда дыжын болаар, чыдып калган, шинтилелге хоралыг, чон мурнунга ажык эвес, карак чаап, бодунуң бурузузун өске ажыг кижилерже чүүй каар кижилерни көргүскен. «Сүртенчиг Каарган», «Моргуж хаанын», «Аскыр-Дагаа» деп басняларның маадырлары арын-мүүрүн ышкынган, бодун орү көрдүнер, каржы-халанчыг, хоп-нүгүл тарадып, оон дузалы-биле актыг кижилерге буруу онаар, дужаалзыраан, шыдавас хиреэнде эрге эөлеп орар, чаңы бай, өскелерге хилинчектиг, бодун тогдунар ийи-чагыс удуртукчу ажылдакчыларны шыны-биле чидиг аарышкылыг, сагыш-сеткилди дүвүредип кээр кылдыр көргүскен. Басняларда дириг амыдыраар-даа, оөур-хевирлер-даа чедимчелиг тогааттынган деп демдеглээр мен.

Чыынды чамдык шүлүктериндеи аскертинип турар четпестерни борта айтыа эки. «Элезин-кум» деп шүлүкте «одуруг-даа» деп сос шүлүктүң эгезинде үүлге элезин, хову, арт дугайында чугаа чорун турарының аразында, шүлүкте одуруглар эвес, дагда коква-кадыр одурут кылдыр хүлээп алдына бээр. Катап-катап номчаап, оон билип каар бис.

«Суглук бевин шыңгырт дивес» деп шүлүктү көрээлинер. Аът сут кежерде, алы сут ижер дээнде, сугже оожум кирер — ол шын. Харын, кулаан сувүретпп алгаш, конгуг кичээнгейлиг апаар. Аттар бот-боттарын биле ыыржып, сыныртажы бергенде, кулаан үне ыыртпас дээш алы кандыг-бир чүвеже чаалаңы бергенде, булаан кыпар чаңчылдыг.

«Аскыр-Дагаа» деп басняда «Бодунум-на тогаатканы хову дээрокш» деп одуругда хову деп сөстү нүгүл деп сос-биле солаан болза утказы тодаргай, билдингир апаар ийик.

Авторга оон соңгаар тогаадыкчы чедишкиннерни күзээшпээн, сагыш-сеткилди тиаладып кээр шүлүктерни маналарывысты илередип каайн.

В. ЧОПТУҢ-ООЛ.
ТДЛТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы.

ОРУК ДУРГААР...

Эрзин район республика төвүндеи ырак туруп турар болгаш орукка чоруп оргаш, чамдык чүүлдерни киржи эскерер. Балгазын, Самагалдай, Эрзин суурларда автостанцияларга доктаарга, изиг шай чок турар. Улут назылыг кижилер узун орукка суксаар, кыжын соокта изиг шай чүгүлә даарзын Балгазын сельподу, Эрзин, Тес-Хем райполары өөренип көрүс эки боор.

Орук дургаар суурлар чанында «КАИ» деп бижиктиг бажыңчыгаштар эмнежок, ынчалза-даа оларның чанында чаңгыс-даа кижи көзүлбес. Ол чоокта бокту дайын кижи кайгаар. Ханыларда янзы-бүрү үүктер, дурауглер оюп каан. Оода чугайлап, арыглап-аштап турза кандыг боор. Калдак-Хамар артында чолаачылар дыштанып ап болур эптиг чер бала ээн. Чаңгыс плакаттан өске каракка илдигер чүве чок.

Д. ЧЫРГАЛ-ООЛ.

БАГАЙ ЧАҢЧЫЛ

Сөөлгү үеде машина-техниканың көвүдээнинден кудумчу дүрүмүн сагыырыбиле ында шүгүмнап каан оргитарны (зебраларны) кылып турар.

Ынчалза-даа чамдык адамнер кудумчу белдириндеи эртер черлерни эскербес. Ында хып турган светофорну көрбес. Мындыг чижектерни киирип көрейн. «Нанырал» кинотеатрының чанында Кочетова биле Октябрьская кудумчузунуң белдириндеи светофор быжын үе-биле деңге баспын, ынчангаш, ооң-биле ыңаа-биле ыңаа-биле ыңаа

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 8 пятница № 6 (13606)

1925 чылда үндезилеттингеи. Өртээ 3 копеек.

Үндезин реформаны боттандырары дээш

ПЛАН БОЛГАШ КИЖИ

Бүдүрүлгениң мурнакчылары, күш-ажылдың хоочуннары ийи бригадир — Павел Степанович ГЕРАСИМЛЮК болгаш Константин Тимофеевич КУКАРИН олар-биле ужурашкаш, бир бригаданың мурнаи, оскелиниң соңнаи турарын сонуургап айтырган мен. Күүседип, күүсетпейн-даа турза, чаңгыс берге айтырыт — бүдүрүлге баазалыының чедишпезин, ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунмаанының. Оларның бодалы ындыг болган.

ИЙИ АЙТЫРЫГГА ЧАҢГЫС ААЙ ХАРЫЫ

Кузов-кожуглар септеп турар цехке кире бердим. Алды каңнакчының ийизи ажылдап турда безин цех иштиниң ыжы хөрек долуп турар. Эрги гаражты цех кылдыр дерип кылганындан бээр элээн үр үе эрткен. Бүдүрүлгениң хемчээли оскен, материалдыг бааза хевээр арткан. Дээвиирде салган вентиляция чылыг агаарны үндүр тыртып аппаарга, соой бээр. Эмин эрттэр ышталырга, дашкаар үнгеш арыг агаар тынып ап турарлар болду.

— Чайын соңгаларны ажыдып аарга түгээр, кыжын дыка берге-дир. Силерниң келгенинер эки болуптур. Чаа-ла оолдар-биле чугаалажкаш, баштап турар чеолерже коллективтиг дилээ кылыр деп дүгүржүп ордувус. Партия обкомунуң пленумунга уткуштур бистиң саналывыс-даа болгай. Хооркомга албан дыңнадып көрүнер. Оон биске кым-даа келбес-тир — деп, Павел Степанович сеткилин ажыттыы.

— Завод чаа аргаже шилчип турар-дыр. Орта силерниң коллективтиң белетмели кандыгыл, Павел Степанович?

— Баштайгы неделя төнүп турар станоктарның чартык кезии аңаа туруп тур—16 болгаш 14 дүгээр цехтер чок, олурып тур бис. Өске үүрмек ажылдар бар-даа болза, кол ажыл туруп турар-дыр. Кислород чок каш хонук бергедештивис. Планны бо чылын ийи катап остүргеп. Эде тургустунуп алганывыс олча боор. Хандырылга четпесте, ону канчап күүседирил деп бодап турар бис. Ажыл берге болгаш, ажылдап келген улус маңгыланмас. Чаа кирип алганнар, хоочуннар дег, шынарлыг база кыла албас. Хүлээп ап турар кижилери белеткел чок, мергежилдиглерни чалаар дээрге башың-балгат чок болур. Ийи эдилер кылыр деп турар-дыр, чаңгыс эдилеги безин ажыл-биле хандыр. Байн тургаш аан. Чаныыстаа чаа цехти бешаалды чыл түдүп турар, та кажан доос тур. Чайын ийи-үш кижи чүгле шалазын кылып каан. Ам түдүг шүүт аңаа турар.

Бо цехтиң агаарын сан эпидстанцияның ажылдакчылары хынаап, галтыг хоралыы нормадан ийи катап ий-ойлеп чаартпайн келген.

— Планның күүсеттинмейн баарын кайнаар тайылбырлап болурул? — деп, бригадир К. Т. Кукариннен айтырдым.

— Бистиң бригада долу күш-биле ажылдап турар. Планны ажыр боттандырып келдивис. Чүгле «Волгаларны» септеп четтикпес-тир бис. Ооң орнунга артык автобусту септептер-дир бис. Бир дугаарында айтыр чүүл, бүгүлее ажылды хол-биле кылып турары. Көдүртүр кран— чаңгыс механизациявыс ол. Ону безин дээвир чавыс боорга, ажылдап шыдаваспас-тыр бис. Бирде резина, бирде эриил, бирде шывыг материалы чок боор, чээрби беш чыл ажылдадым, хандырылгага үлүктелиишкин чон турганын бо үеде көрбедим. Ужуру болза шүүттүрүлге шугумун турганын өөренип көөру артык эвес. Чүгле делгем цех херек, септээр техниканың санын көвүдедир аңаа «Волга» септээр звеконну тускайлаамы дээре. Харыүг-даа үшкү септээр кылдыр ажылды ыңнаар организастаар болза эки деп саналывысты киирип турдувус. Оны дыңнаар кижи чок болган. Автобустарның 20 хуузу немелде септелгени иеген турар болгаш артык чарыг-гаалдарны үндүрүп турар бис. Шүүт капитал септелге дег кылып турар бис.

ЧҮГЛЕ ПЛАН ЭВЕС

Күш-ажылды организастаарында четпестер чайлаттыумайн турар. Бо үүнде шимедикти, кожуг септеп турар болгаш шүткүлга цехтериниң түгле үш бригаларын керээлиг аргаже шилчиткен. Артканнарын кажан киирери билдимес. Бот-ажыланыышкынче бригада керээнин эртпейн канчап шилчиривис?

Мындыг байдалда безин ажылчыннар план күүседеэнии үспейн, харын-даа ажыр боттандырып турарын канчап демделевес боор. Канчап-даа турган план дээрии ыны бе? План кижиден хамаарыжыр. Будүрүкчүлүг ажылдаарынга бүгү байдал тургустунмаанда, планны план деп болур бе? Ажылчыннарның кадыкшылыдыштанылгазы, эске-даа социал айтырыглар канчаар шиитпирлеттинип турарыл? Администрацияның, хөй-ниитү организацияларының сагыш човаашкыныының төвү бо айтырыгларже углаттырыш турбас бе?

1987 чылда алган социалистиг хүлээлге күүсеттинген. Продукция будүрелиниң чыл планын коллектив декабрь 28-те доозар хүлээлгени үш хонук бурунгаар 25-те күүседипкен. Шүткүлга цеги ийи чыл планын Октябрьның 70 чыл оюнда боттандырган.

Завод продукция сайгарарының чыл планын 102,3 хуу, күш-ажылдың будүрүмчүлүүн 105 хуу күүсеткен. Механика цегиниң көргүзүү 110 хуу.

Үш чыл бурунгаар КамАЗ агрегаттарын септээрин завод шиңгээдип алган. Эрткен чылын планнан ажыр 50 агрегат хөйнү септээн. Тос тонна чүк түдүрер самосвалга А-349 кожугну септеп эгелээн. Планнан ажыр 42 тонна шойну күткан, үш автобусту септээн. Ажыглалдан үнген кезектерни септеп кылган, 27 муң рубльдиг продукциязын будүргеп.

Күш-ажылдың сагылга-чурумү мурнукү чылдардан экижээн. Прогулдар 1986 чылга бодаарга 21 хуу кызырылган. Ынчалза-даа администрацияның чөпшээрелиивиле ажылдан чоруурун 36 хуу өскен. Бо сан күш-ажылчы коллективти-бодандырары чугаажок.

Эки сан-чурагайлар артында кичээнгейни улам күштелдирер хире чүгүлә айтырыглар барын ажылчынар-биле чугаа бадыткап турар. Чүгле план эвес... Ол кандыг күжевиишкин-биле чедип алдынганын бодап көрөе. Завод эки алдарын чүгле хуу-биле арттырып албас, кижи дээш сагыш салыышкын бирги черге турар ужурлуг.

Эрткен чылдың социалистиг хүлээлгезинден бо чылдыы коңгус ылгалдыг — тодаргай болгаш делгем. Күш-ажылдың будүрүмчүлүүн планга удур 1,4 хуу өстүргеш, ооң тайлымындан будүрүлге хемчээлин 0,8 хуу көвүдедир. Чыл планынга немей 13 муң рубльдиг продукциязын будүрерии, ооң ботунезин 0,5 хуу чиигеткеш, 6 муң рубльдиг камналгазын алырын, фонд эгидилгезин 1,9 хуу остүрерин коллектив даанып алган.

Ажыл шагының чидириниң эвээжедири чаңгыс талалыг эвес болганын айтыкан мен. Бо чылын 30 кижи-хүнге ону кызырар сорулга салдынган. Дөрт чаа технологтуг чорудулганы ажыглап эгелээри көрдүнүп турар.

Завод Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязынга үткуштур июнь 29-та чартык чыл планын доосказ, планнан ажыр 6 муң рубльдиг продукциязын будүрериң хүлээнген. Чүгле «кыл» дивейн, ажылды үениң негелделинге дүүштүр организастап, механизастап, удуртуп турган, хандырылга чүрүмүн шиңгызырадып, будүрүлге санитариязының дүрүмнерин сагып тургаш, чаңгыс сос-биле, эки ажылдаашынга быжыг үнделинии тургузуп турган, будүрүлгениң эки түнелдерии чедип алыры күсенчиг ийик. План болгаш кижи деп ийи биилишкинниң денгиүүрүү таарыштырары кызымак ишке күштүг идиг берилишкин болбас бе?

А. ХОВАЛЫГ.
«Шынның» корр.

Ажыглалга кирер тудугда

«Тыва тудуг» трестиң № 81 тудуг эргелелиинде Николай Куприевка, Анатолий Ооржакка удурткан комплекстиг бригадалары Кызылда «Моңгүлек» гостиницаның чоогунда 60 аал иштии чурттаар беш каът чурттарга бажыңының тудуунда ажылдап турарлар. Олар ам ийиги каътың ханаларын салырын доозуп турар.

— Ук бажыңның таваан эрткен чылдың апрель айда салып эгелээн. 8 ай иштинде бо объектиде 217 муң рубльдиг тудуг-монтаж ажылы кылдыгган. Кылыр ужурлуг бүгү ажылдарның 30 хуузу чедип турар. Тудуг материалдары чедишпес, ажылчын күш эвээш турганындан ажылывыс саадап турду — деп, бригадир Анатолий Чозарович Ооржак чугаалады.

Эрткен айларда колдуунда ооң 22 кижи составтыг бригадазы бүгү ажылдарны кылып турган. Декабрь айдан эгелеп Н. Куприовтуң бригадазы немешкеп. Тудуг материалдары-биле хандырылга экижээн, ажыл шуудаан.

Чаа эгелээн 1988 чыл бо ийи бригадага шылгалдалыг чыл. 60 аал иштии чурттаар чурттарга бажыңын бо чылдың төнүүзүнде ажыглалга киирери планнаттынган. Шиитпирлиг чылды тудуг-жулар бедик темпилиг ажылдаар-биле эдилээн. Дашчылар Н. Трубаев, А. Резников, С. Кыргыс, каңнакчы П. Ондар, кран башкарыкчылары Наталья Шевченко, Валерий Оюн олар ескилерге үлегерлиг, шалыпчы ажылдап турарлар. «Тыва тудуг» трестиң № 81 тудуг эргелелиинде 20 чыл ажылдап турар дуржулгалыг дашчы бетоначы Александр Дегеаныктарга байлак аргадуржулгазын дамчыдып, дагдыныкчы хүлээлгезин эки күүседип турар.

Б. КҮЖҮГЕТ.

ЧУРУКТАРДА: аныяктарның дагдыныкчызы А. Дегеа; дашчылар С. Оюн, А. Чооду.

ШЕВЕРЛЕКЧИЛЕР

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның Бай-Тайгада ажыл-агыйлар аразында көөүп чоруур механизастаттынган колонназының ажыл-ишчилери он ийиги беш чылдың эрткен ийи чылының планныг онаалдаларын хуусаарындаң ийи ай эрте күүсеткеш, сөглээн сөзүнге ээ боон шыдаан. Бо үениң дургузунда кол керээлиг тудуг-монтаж ажылдарын ажыр боттандырган. Боттарының күжү-биле 2 мөллмон 775 муң рубльдиг тудуг ажылдарын кылып онаалда база ажыр күүсеттүнген. Районнуң ажыл-агыйларынга ийи аал иштии чурттаар 17 бажыңны тудуп турар. Е. Тойбухааның шеверлекчилери бооп келген тудуткуу бригадалар болгаш тус-тус тудугжулар хөй. Екатерина Тойбухаага, Чайдан Хертекке удуртқан шеверлекчилер бригадалары аразында социалистиг чарыштыг ажылдап турар. Е. Тойбухааның шеверлекчилери 12 кижи бар. Оларның аразында тудугга хөй чылдарда ажылдап каапкан, арга-дуржулгалыг хоочуннар-даа, күш-ажылчы базымын чаа эгелеп чоруур аныяктар-даа бар.

Тудугга он дөрт чыл, ооң бешии бригадирлеп ажылдап келген байлак дуржулгалыг бригадир бодунуң арга-дуржулгазын чаа ажылдап келген аныяктарга дамчыдып берип чоруур. 1985 чыл Е. Тойбухааның амыдыралында онзагай чыл болуп артып калыр. Ол чылын Е. Тойбухаа СЭКП кежигүнүнге кирген. Ленинчи партиязының хүрээлелинге кирген соонда, ооң амыдыралга туружу, ажыл-ижинге негелделээлгезии аң сеткилдиг күүседип, дыка хөй аныяктарны тудугжунуң мергежилиге өөреткен. Оларның өөреникчилери Полина Монге, Майя Аймаа, Фаина Кондрай шеверлел ажылдары кылып турда, дагдыныкчыларындан дудак чок болу берген.

Бригаданың шеверлекчилери эрткен чылын «Мурнакчы» совхозка ийи аал иштии чурттаар бир, дөрт аал иштии чурттаар бир, бир аал иштии чурттаар ийи бажыңны, «Кара-Хөл» совхозка чаңгыс аал иштии чурттаар ийи бажыңны, «Тээли» совхозка ийи аал иштии чурттаар бир бажыңны, ол-ла совхозтуң Кызыл-Даг салбырында Малжылык фермазында 200 инек киирер чаа кажаалы болгаш оске-даа тудугларны эки шынарлыг кылдыр шеверлеп кылган.

Бригаданың шеверлекчилери он ийиги беш чылдың үшкү чылының башгайгы хүнниринден эгелеп шүдүргү ажылдап киткинкен.

И. СЕДИП-ООЛ.

ДЕЛГЕЛГЕДЕ ЧАА ТЕХНИКА

Улус ажыл-агыйын техника талазы-биле эде дериниринге, ооң бүгү адырларының ажылын интенсификастаарынга болгаш эртем-техниктиг революцияны боттандырарынга машина тудуушкуну кол рольду ойнаар. Машина тудуушкун комплекизин чаартырының программазы чүрттүк социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң чарылбас тудуш кезээ боон турар. Ук программаны СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумуну чүүлдүг деп санаан. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедишкиниериниң делгелгезинде организастаан делгелге ол программаның кандыг янзылыг боттанып орарын тодаргай көргүзүп турар.

Январь 6-да аштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов делгелгенің экспонаттары-биле танышкан-нар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары И. С. Силаев, Б. Л. Толстых, СЭКП ТК-ның Машина тудуушкун кылдазының эргелекчизи А. И. Вольский, ССРЭ-ниң министрлери, эртемденнер, машина тудуушкуунуң кол специалистери делгелгеге база чораан.

Машина тудуушкуунуң каттыжышкынынары болгаш будүрүлгелери, институттары болгаш конструктор бюролары ийи чартык муң ажыг бедик будүрүкчүлүг дериг-хереккелдерни, машиналарны, технологтуг шүүгүмнарны, ажылдан кылыышкын төптерии болгаш автоматчыдылга чевсектерии делгелгеде көргүзүп турар. Ында хөй хевирниг саналга машиналарын, төлевизел кылырының автоматчыткан системаларын, эргелеп башкырылга чорудар автоматчыткан дериглерни болгаш электроника дузазы-биле ажылдаар янзы-бүрү машиналарны база будүн-будүн системаларны делгээн. Улус ажыл-агыйының кол-кол адырларынга технологтуг чорудулгаларны бүрүнү-биле боттандырар дериг-хереккелдериниң чаа хевирлерин база делгээн.

Машина тудуушкун комплекизинде кадрлар айтырыын, социал айтырыгларны, чоннуң хереглел бараанарын будүрүп турарын, даштыкы чүрттар-биле экономиктиг харылзааларны көргүскен экспозицияларны тус-тустан делгеп тургускан.

Партияның социал программазын боттандырарынга машина тудукчулары улуг салыышкынны киирип турар. Олар чиик болгаш аъш-чем үлетпүрлериниге, садыгга, чоннуң амыдырал хандырылгалыының будүрүлгелериниге бедик будүрүкчүлүг дериг-хереккелдерни кылып берип турарлар.

Будүрүлге чорудулгазын экижидериниге, перспективтиг айтырыгларны шиитпирлээриниге болгаш эртем-техниктиг дешилгени дүргедедириниге кижи факторунуң ролюн көргүскен экспозицияның база дерээн. Ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларыже шилчиириниге, демократияны калбартырынга күш-ажылчы коллективтериниң кайы хире сонуургалдыг боон турарын ында тодаргай чижектер-биле көргүскен.

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чүрттар-биле кады ажылдажылганы болгаш экономиктиг харылзааларның кайы хире хөгжүп турарын бо делгелгеден билип ап болур.

Делгелгени көрүп турган үеде улус ажыл-агыйының бирги эдилегліг болгаш келир үедеги негелде-хереглелдерин долу хандырарынга, машина тудуушкунунга эртем-техниктиг дешилгени шапкынчыдарынга хамаарыштыр улуг негелделиг болгаш ажыт-чажыт чок чүгаа болган.

Аңаа болган саналга-онаал солчуушкуун түүнеп тура, М. С. Горбачев бо делгелгениң кол ужур-дузазы болза, машина тудуушкун комплекизинде эде тургустунуушкуунуң кандыг янзылыг боттанып эгелеп турарын тодаргай көргүскенинде болур деп демделээн. Бистиң тургустуста кылдыныл турар машина-техниканың болгаш дериг-хереккелдерниң шынарын делегей дениелиниге чедирер деп кол сорулганы машина тудукчулары күүседип шыдаар аргалыг дээрзин делгелгениң экспонаттары көргүзүп турар. Улус ажыл-агыйын интенсификастаарын техниктиг чевсек-херексел талазы-биле идегелдиг хандырары машина тудукчуларының аң чутула сорулгазы болур.

Чедип алдынган турушгарга быжыглаттыныр алгаш, машина тудуушкуун модернизастаар талазы-биле программаны боттандырарынга улам бурунгаарлаашкыны кылырынче министерстволар болгаш ведомстволар удуртукчуларының, специалистерниң болгаш эртемденнериниң кичээнгейин ол үгландырган. Эде тургустунуушкунуң экономикага аңне ханы салдарны чедирип турар амгы үеде машина тудуушкуунуң ролюн бедидер, ону мурнады хөгжүдеринге дугайында партия шын үнелелди кылган дээрзин М. С. Горбачев онзалап демделээн. Чүрттүң машина тудуушкун комплекизин делегей практиказының бедик денгелинге чедирери — экономиктиг болгаш политиктиг чүгүла соруглга. Машина тудукчулары эде тургустунуушкунуң сорулгаларын чедишкинниг шиитпирлеп шыдаар дээрзинге идегел илереттинген.

(СЭТА).

ЧОРГААРЛАНЫР МЕН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Михаил Сергеевич Горбачевтуң болгаш АКШ-тың президентиниң Рональд Рейганның ужуражыр түгаалашкамының түңнелинде ортумак болгаш ооң биче ыракшылдыг ракеталарны улуткаар талазы-биле дүтүржүлгага ат салып, тайбыңны быжыглаарының хереэзинге кончуг улуг бурунгаар базымны кылганын бистиң өг-бүлевис улуг өөрүшкү-биле түүлдүгүнүп турар. «— ол дээрге чедип алган түүлүвүстүң түүге эгезин-дир...» — деп, М. С. Горбачев чугаалаан.

Бо сөстер тайбыңга ынакшылдыг кижи төрелгетенин тайбың дээш туруштуг демиселге ам-даа харыысалгаларын бүдүрүп турарын, черле четче келбес.

Амгы үеде ажык машина ырынга аргыжып, чорукчер. Оон биске кым-даа келбес-тир — деп, Павел Степанович сеткилин ажыттыы.

Чер кырынга дириглип келген ядролуг халаптың кыжаңындан бистиң келир үедеги салгалывыстың чайлаан турары кончуг чүүлдүг. Ол коргунтуг чепсекти кажан-бир шагда бүрүн дүжүрериниң эгези салдынгандыр.

Бодумнуң ургуларымның исти болурундан аңгыда, хөй-хөй өөреникчилерниң неми ышкаш, башкызы мен. Чаагай, тайбың келир үе дээш, күрүнелер аразынга найыралдыг кады ажылдажылга дээш Коммунистиг партияның, Совет чазактың даштыкы политика талазы-биле ажыл-чорудулгазының чайгылыш чок туруштуунга чоргаарланыр чоруур ме-дир мен..

З. САЛЧАК.
башкы.
Бай-Тайга район.

Тес-Хем районнуң удуртукчуларының кичээнгейинге

РАДИО ЫЫТТАВАС, ТЕЛЕФОН ЧОК

Үй. Шынаа суур район төвүнден оранчок озалаан черде турар. Суурнуң чыл келген тудум сайзырап орары кымга-даа өөрүнчүт. Ынчалзажок ындыг дешпиргелиг, шапкын үеде четпестериивис ам-даа хевээр чурттап, ажылдап орарывыс эл-деп. Ол чүү ындыг четпестерил? Моөң мурнунда 3-4 чыл бурунгаар радио-даа, телефон-даа ажылдап турган. Амгы үеде дыңнаттар радио, чугаалажыыттар телефон, аргысыыттар автобус-даа чок турттап орар бис. Оода солун-сеткүүлдүң келири үүхтелиишкиниг.

Почта машиназы бир көстүп келген соонда, оваа солуннарны эккеп каар. Олар арай деп көстүп келгенде, четче эвес-даа болур. Ылаңгыя журналдар чагыттырып алырга, черле четче келбес.

Амгы үеде ажык машина ырынга аргыжып, чорукчер херек будүрүп алыры дыка берге. Ам артында кыштың соок хүннери. Бо айтырыгны харыысалгалыг эштерге чон чеже-даа катап тургускан. Сураг. Бо «аарыг» болган айтырыгларны кажан эде көөр үвел?

Суурда көдээ Совет тургустунгаш, чыл ажып чоруур. Ынчалзажок үстүүртен аккелгеш, олуртуп каан даргавыстың олуттайы ажжок. Даргавыс үүве чугаалап, саазын кырынга шиитпир үндүрүп турда, амыр-ла. А херек кырында ооң түңнели көзүлбес. Мурнукуундан бичии-даа өскерилген үүве чок, харын-даа байдалывыс дорайтап турар.

Бо четпестерни чайладырыбле эде тургустунуушкунуң «салгынынга» сергедир кактырып, кижи бүрүлү эде хере тыртынары чүтүлгөөр.

А. КҮНЗЕК.

ТАР КАЖААЛАР, ДОШТУГ ИНЕКТЕР

Кызыл районнуң «Көк-Тей» совхозунуң Көк-Тей сүт-баразын фермазы чүгле районда эвес, республикада сураглыг. Ол ийиги беш чылдың ийи чылында күүсеге сүт садарының планын ажыр боттандырган. Эрткен юбилейлиг чылда планны 107 хуу күүсеткен.

Ол ферма Кызыл хоорайдан ырак эвесте турар, чүрттакчыларының амылдарал байдалы эки. Садыы бага бар. Саажыларының үрүглары ясли-садикте хаара туттуунан. Хөй чүүл черии дерип кылган. Ам малчынар чүрттаар бажыңныг тудуун эгелээш, бирги каътыы доознан.

А ферма кыжна белеткедии каңнаар чорутканыл? Мал чеминиң белеткелин алыр болза, хоорайның чүрттакчыларының күжү-биле сигенни 1220 тонна, сенажты 980 тонна, саванны 300 тоннаны белеткеп алган. Инектерии тургузу азыралче киирген соонда, 480 тонна сиген, 360 тонна сенаж чарыгдаттынган. Кыштаглаашкын төөгерииге чедир ам-даа ырак. Мал чеминиң курлавыры аңаа чедер бе деп айтырыгга ферманың эргелекчизи И. П. Сагаан чигзинимес.

Фермада шупту 1130 баш инек бар. Ооң иштинде саар инектиң саны 470 баш. Херек кырында ийи кажаада саар инектерии, ийи кажаада бызааларны, а бир кажаада торуур инекти тудуг турар. Ферманы 1980 чылда бурунгу-биле механизастаан. Ооң ужурундан хол-биле кылыр ажылдар эвээжеп, чүгле инек өдээш транспортёларже киир эжин каар, демир-хуулнарга ижер чылыг сугну кудуп бээр, ол-ла.

Саар инектериниң кажаалары чылыг, иштии куртаг, электри аинртинген, чемни эккеп төп берип турар. Бызаа кажаалары база ындыг. Ынчалза-даа ол кажаалар бызааларга тар. Бир клеткада беш, алды былааны тудуг турар. Ол хой хире, аныяк мал чаңгыс черге орта турбас, үскүлеии-даа бээр.

Ам инек дуурениг байдал торуур инек кажаазында болду. Даштындан көөрге безин кажааның малгаштары чер-чери-биле ойлуп салгылаан, кызыл-кыыс туйбулары көстүп турар. Соңгаларын ойбак, эжиктериниден болгаш соңгаларында бүс үнүп турар. Торуур инектер даштын ажык дээр адаанда — саван аразында турар.

Кажааның иштинче кире бээримге, Улуг-Хемниң кырында кышкы доштар ышкаш, корзайтыр доңуп калган кара довурактар чыдыр. Кажааның иштин көөр дээш улам хаиыладыр кылаштан кирдим. Чүгле эжин аксы доңган, ооң ынай шүүт шаллаа. Кижи-даа кирер хире эвес. Беш хире метр ханыжаш, дедир эдилим.

Даштың турган инектерни көөрүмге, чамдыктары доңганындан сириңейнип тур. Оларның холдары, ийи талазы быгыннары, буттары, харын-даа чамдыктарының боостаалары безин кара малтан. Даштын соок черге чамайтыр доңгулап калган доштарны контурадыр соорүп алган кылаштажып турлар. Таптыг дыңнап турарга, конгулуурулуг аттар-ла.

Ол боос инектериң кадарчылары Демир-оол Салчакович биле Вера Савацовна Серептер кажаны арыглап, аштап алыр дугайында айтырыгны кодуруп, ферма эргелекчизинге чугаалаандаа. И. П. Сагаан оларның чугаазын херекке албайн, ол кажаага саван төктүрүп эгелээн. Сут савапга сиңип каар болган. Инектерии аларга тургускан соонда пай савак чадып келген. Ам мырыңай савак кылыныаш, улам-на бедип олурар. Ынчап көөрде, кажаа иштии чавыыап эгелээн.

Бо бүгү байдалды ферма эргелекчизи И. П. Сагаан биле чугаалашкан бис. Ол херекке безин албайн турар. Ам-даа саван чадар бис дээр. Ийи инектиң ара салгының кадарчылар бадыткаан. Доң черге хаартып хонар инектерден төрүттүнген бызаалар кадык болур бе? Оон домей-ле иштии-баары ажыг бызаалар төрүттүмер деп чүвени мал эмчизи Я. Ооржак канчап билбейн турарыл?

СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары В. С. Очуроол аңаа январь 2-де чораан. Оон кандыг түңнел үндүргенил? Инектер ажык дээр адаанга үш хонган. Бир эвес дөртен градус чедир соор болза, инектериң байдалы кандыг болгуруа?

РАУК-түң специалистери думчук адаа черде турар ферманга чедип, дуладан коргуссе?

Шеф дузазын көргүзүп, кажааның иштинде ол малгашты үндүрүшү, курлаалап, өдек төгери негеттинип турар.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Беш чылдың кижилери

Кызылдың дваранымыза фабриказының Хову-Аксыда пегинин дваранымчызы Галина Григорьевна Кушнарёва 1988 чылдың февральдың үлүүмде ажылдап турар. Тос чыл ажылдап турар нурнакчылар Мария Хомушкуевна Чамзырын биле коммунист Валентина Доржуевна Хактыг-оол бүдүрүлге планын доктаамал ажыр күүседин турарлар. Оларның чуруун Аныдырал хандырылга министерствозунун болган цехтин хүндүлел самбразынче киирген.

ЧУРУКТАРДА: дваранымчылар М. Х. Чамзырын, Г. Г. Кушнарёва, В. Д. Хактыг-оол.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ сезу болган фотолары.

Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херээ

ХАРЫЫСАЛГАДАН ХАМААРЖЫР

Партия эге организацияларының удуртулгазыбиле эде тургустунуушкун, коллективтериниң социал-экономиктиг хөгжүдээшкиниң планныг онаалдаларының күүселдезин чоруп турар.

Кызыл-Мажалыктың № 1 ортумак школазында партия эге организациязының секретары Т. Кыргыстан эде тургустунуушкунуну партбюро канчаар удуртуп турарын тутаалап бээрин дилээн бис. Ооң харыызын мооң адаанда парладывыс.

Школа реформазының болгаш эде тургустунуушкунуң салган сорулгаларын амыдыралга боттандырар херекке коммунистерниң, партбюроның киирип турар үлүү эвээш эвес дээрзин бир дугаарында демдеглээр бодадым. Бистиң коллективте он чеди коммунист, партия кежигүнүнге бир кандидат бар, олар школаның бүгү ажыл-чорудулгазынга идепкейлиг киржип турар.

Партия хуралдарын шыяарлыг эрттирери-биле белеткелдя элээн экижиткен, орта хүлээп алган шинтпирлериниң күүселдезин чедип алырынче чогуур кичээнгейлиг салган. Коммунистериниң партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дутайында отчёттарын партия хуралдарынга доктаамал дыңнап турар болуу берген. Бо болза харыысалганы бедидеринге, өөредилге-кижизидилге ажылын экижидеринге салдарны чедирген. Үениң негелделеринге дүүштүр теоретиктиг семинарларны, партия активинге болгаш идеология ажылдакчыларыш га дузалыг ажык кичээлдерни эрттирип турар бис. Кичээлдерни эрттиреринге ажык-чарлыг чорук, демократия калбарган. Партбюроның чорудуп турар ажылдарының түңнелдерин понедельник санында сайгарып көрүп, түңнеп турар. Бо болгаш өске-даа хемчеглерни ап чорутканывыс ниити коллективке ажыл-херекчи, тодаргай угланыышкынныг, ботботтарынга негелделиг байдалдарны тургузарынга идигни берип турар.

Эрткен өөредилге чылында шилчириниң экзаменнерин, даштыкы дылга, төөгүге, математикага өөреникчилерниң билиниң көрүлделерин чоруткан. Школачыларның өөредилгеге чүткүлү удам өскен. Орус дыл башкыларының секциязы ажылдап, олар шупту ажык кичээлдерни арттырип, үениң негелделерин ёзугаар кичээлдерге сайгарыылгаларны кылып турар. Концерт-кичээлдер, кичээл-оюннар, теоретиктиг семинарлар, конференциялар, дилеп тывыышкыннар кичээлдери, өөреникчилерниң дүрген маңнаарын болгаш күш-дамырын сайзырадырынче угланган күш-культура кичээлдери содун эртип турар апарган. Математика башкызы Н. Н. Тоникэ районуң математиктерине элээн нарын кичээлдерни чыл санында эрттирип келген.

Школада класстан дашкаар ажылдарны неделя аайы-биле организастап турар. Комсомолдуң, революсчу алдарның, орус дылдың, төрээл дылдың, эрге-хоойлу билиглериниң неделяларын тус-тус эрттирип келген. Ооң түңнелдерин үшдүрүп турар. Школада алды харлыгларны өөредип, районо шугуму-биле оларны ойнаарактар-биле хандырган. Эге класс башкылары А. Д. Ооржак, Н. М. Сюрюн олар кичээлдерни чогуур деңнелге, содун кылдыр эрттирип, мурнакчы башкыларның арга-дуржулгазын школаның хөй башкылары өөренип турарлар. Чаартыкчыларның арга-дуржулгазын өөренип көөрүбиле методиктиг човүлелди тургускан. Чаа чылдың январьда башкы-классиктериниң ажылының дуржулгазын, мартта — чаартыкчыларның дуржулгазын өөренип көөр. Школаның башкыларының аразында арга-дуржулга солчулгазын база организастап турар.

Бо ажылдарның түңнелинде башкыларның харыысалгазы бедип, ниитизи-биле күш-ажылдың сагылга-чурумуу экижээн. Школада баскетбол, волейбол, теннис, чиик атлетика секцияларын комсомолчу башкылар удуртуп турар. Ленинчи өрээлди дерип тургускан, ооң кежигүннери районуун, республиканың чурт-шинчилел конференцияларынга, Новосибирск хоорайга эрткен конференциянга киришкеп. Школаның чурт-шинчилел музейи ажылдап турар, ооң экспонаттары 300 ашкан. Ынчалза-даа ооң тускай өрээли чок.

Бистe шинтпирлезе чогуур айтырыглар ам-даа эвээш эвес. Ада-иелер ортузунга лекция, беседалар болза уукталы бээр. Улусчу университет бодунуң адын бадыткап шыдавайн турар. Школага хуралдарны эрттирип турза-даа, байдалы таарымча чок. Өг-бүлелер-биле тус-туста ажылды четпес чоруткан. Комсомол организациязының өөреникчилер ортузунга чорудуп турар кижизидилге ажылының дээштин чавыс. Ооң ажылында ёзулуг эде тургустунуушкун амдаа чок. Комсомолчу башкыларның өөреникчилерниң инициативазы чавыс. Оъышкаш интернатта өөреникчилер часкы-жүскү идиктер, чунар-баиыңнаар аржыылдар-биле чыл бүрүде четче хандыртынмайн келгеп.

Бо бүгү четпестер эде тургустунуушкунга удуртулганы школада партбюроның кошкак чорутканының түңнели деп миннир алаар. Корум-чурумну, сагылгачурумну быжыглаар, башкыларның ажылдал, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазыбиле кылза чогуур ажылдар хөй.

Партия организациязының бюро кежигүннери шупту ак сеткилдиг, харыысалгалыг, школаның бүгү ажыл-амыдыралынга киржип келгеннер. Ынчалза-даа ажылда чамдык четпестерже, шинтпирлезе чогуур айтырыгларже партбюро ханылап кирбейн келген. Ооң секретары кижи болганымда, ону чогуур деңнелге удуртпайн, хүлээнгей ажыл-херек дээш коммунист бүрүзүнүң харыысалгазын бедидерин долузу-биле чедип албайн турарымны мээа чугаалавас аргажок.

Соолгу чылдарда партия хуралдарының ролю элээн бедип, ооң хөй кезиин ажык эрттирип турар. Ааа эң-не чугула кол айтырыгларны удаа-дараа сайгарып турар бис.

Т. КЫРГЫС.
Кызыл-Мажалыктың № 1 ортумак школазында партия организациязының секретары.
Барыын-Хемчик район.

БҮДҮРҮЛГЕГЕ КҮҮСКОМ ХҮНҮ

Наймыылалдың бүдүрүлгелериниге күүском хүнү эрттирер ажылды Кызыл хоорай Советиниң күүскому эрткен чылдан бээр практиказап эгелээн. Башгайы ыңдыг хүнү февральда Кызылдың алгы заводунга эрттирген. Ооң түңнели түгээр болган, ук бүдүрүлгениң ажылы экижээн.

Эрткен чылдың тоңуузүүде хоорайның эът комбинадынга күүском хүнү болган. Ооң дутайын довчузу-биле ломчукчуларга таныштырар-дыр бис.

Күүском хүнүнүң болур бетинде ооң 11 кежигүнү ук комбинатка барып, бүдүрүлгениң ажылын, перспективтиг планнарын сайгарып, ажыл шогун канчаар ажыглап турарын сонуургаан. А күүском хүнү болуп турда, ооң кежигүннери тус-тус айтырыглар талазы-биле 45 ажылдакчыны хүлээп алган, хөй-ниити организацияларының удуртукчулары-биле беседаларны кылган.

Комбинаттың ажылында чамдык четпестер, чедир кылдынмайн турар түүлдер ол хүн тодараттынган. Чижээ, малды аңаа экжеп турары дески эвес. Ол чорук ниити күш-ажылчы коллективтиң ажылынга уржуктуг болуп турар. Ажыл-агыйлардан мал-маганның бир дески кээр чоруу дээш ажылды Агроүлетпүркүжом аза-чайгаарлаашкынче киирген. Эрткен чылдың сөөлгү айларында малды дужаарының графигин безин бадылаваан.

Эрткен чылдың май-август айларда тургускан график дүрүлгелерге даандырып турар, ынчангаш бүдүрүлге бүрүзү аңаа дүүштүр эргелеп башкарылгага ажылдакчыларының сапын, аңаа үндүрүп турар акша-хөрениин таарыштыр кыырар хүлээл келир.

Бот - акшаланыышкынның байдалдарында ак сеткилдиг эвес, ажылды чуду-каралар кылыр кижилерден тайлааг айтырыг тургустунуп келири чугаажок. Оон аңгыда карылгалыг бүдүрүлге шуут түрбас ужурлуг. Ынчангаш ажыл кылып шыдаар кижи бүрүзү ниити херекке бодунуң бүгү күжүн киирер ужурлуг деп негелденүп турустунуп кээп-даа турар чылдагааны ында.

— Штат кызырар дугаында айтырыгны кым шинтпирлээр ужурлугуз?

— Бүдүрүлгениң эргелеп башкарылгазын сайзырадыгай кыдарының база структуразын организастаарының айтырыгларын күш-ажылчы коллективтиң човүлели шинтпирлээр. Штат кызырар дугайында айтырыгны күш ажылчы коллективтиң кайы даа кежигүнү, хөй-ниити организациязы, администрациязы кедүүп болур. Ол айтырыгны күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга азы човүлелге чугаалажыр. Чүгле ооң соонда бүдүрүлгениң удуртукчузу дужаал үндүрер. Оон аңгыда Хоойлунуң 14 үүлүнүң 4-ку кезээзинде ажылдакчыларының ниити санын, оларның профессионал мергежил аайы-биле негелдезин, составын бүдүрүлге боду тодарадыр эргелиг болгаш штатты бадыткаар дээрзин айтыкан.

— Кайы-бир ажылдакчыны кызырар дээн болза чүү удуртулга болдурарыл?

— Штат кызырарының чурумун РСФСР-ниң Күш-ажыл дутайында хоойлу кодекизинде тодараткан. Чижээ, бир кижиниң ажылдаарының бүдүрүкчүлүү бедик мергежилга чавыс, а өскезинин — мергежилга бедик, а кыдарының база структуразын организастаарының айтырыгларын күш-ажылчы коллективтиң човүлели шинтпирлээр. Штат кызырар дугайында айтырыгны күш ажылчы коллективтиң кайы даа кежигүнү, хөй-ниити организациязы, администрациязы кедүүп болур. Ол айтырыгны күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга азы човүлелге чугаалажыр. Чүгле ооң соонда бүдүрүлгениң удуртукчузу дужаал үндүрер. Оон аңгыда Хоойлунуң 14 үүлүнүң 4-ку кезээзинде ажылдакчыларының ниити санын, оларның профессионал мергежил аайы-биле негелдезин, составын бүдүрүлге боду тодарадыр эргелиг болгаш штатты бадыткаар дээрзин айтыкан.

— Кайы-бир ажылдакчыны кызырар дээн болза чүү удуртулга болдурарыл?

— Штат кызырарының чурумун РСФСР-ниң Күш-ажыл дутайында хоойлу кодекизинде тодараткан. Чижээ, бир кижиниң ажылдаарының бүдүрүкчүлүү бедик мергежилга чавыс, а өскезинин — мергежилга бедик, а бүдүрүкчүлүү чавыс болган болза, ийигизин кызырар. А бир эвес кайызы-даа бүдүрүкчүлүү ажылдан турар, а мергежилга аңгы-аңгы болза, куду мергежилдиниң хостаар алаар. Оон өске кандыг-даа байдалдарны көрбес. Ийи ажылдакчының күш-ажылы чын бүдүрүкчүлүү-даа, мергежилга-даа деп болза, айтырыг харын нарын апаар. Бо тавариылгада профэвилел комитединиң чөпшээрелин алыры албан. Бодунуң эвилчээнде профэвилел комитедин ол кижиниң үндүрүп турары чөптүг бе, өске арга черле чок бе дээрзин ылап хынаар ужурлуг. Оон аңгыда шугумчүлел болгаш өске-даа түүлдер дээш администрациял кижиниң кызып турары база магат чок, ынчангаш профком ону кичээнгейлеп көөр ужурлуг.

— Бир эвес, ону шын эвес үндүргеп, штат кызырылбаз турган деп саналр болза ажылдакчы кижи хонуда киирер эргелиг бе?

— Эргелиг. Харын-даа күш-ажыл маргылдаазы чаар комиссията бедик киирбейн дорт-ла улус судунче билдиришкин киирип болур практикада калбарып турар. Оларның аразындан шилиир. Ажылга артып каар ужурлуг кижилерниң бүгү түүлдерин аңаа демдеглээр. А кызырар кижилерге өске ажылды сүмелээр. А бир эвес ол оон ойталаар болза, РСФСР-ниң Күш-ажыл дутайында хоойлу кодекизиниң 33 үүлүнүң 1 кезээ-биле ажылдан хостаар. Бо тавариылгада профэвилел комитединиң чөпшээрелин алыры албан. Бодунуң эвилчээнде профэвилел комитедин ол кижиниң үндүрүп турары чөптүг бе, өске арга черле чок бе дээрзин ылап хынаар ужурлуг. Оон аңгыда шугумчүлел болгаш өске-даа түүлдер дээш администрациял кижиниң кызып турары база магат чок, ынчангаш профком ону кичээнгейлеп көөр ужурлуг.

— Бир эвес, ону шын эвес үндүрген, штат кызырылбаз турган деп саналр болза ажылдакчы кижи хонуда киирер эргелиг бе?

— Эргелиг. Харын-даа күш-ажыл маргылдаазы чаар комиссията бедик киирбейн дорт-ла улус судунче билдиришкин киирип болур.

— Өнер-оол Сам-оолович, ам кызырылышкына тавариышпас ужурлуг кижилерниң дугайын чугаалап көрүнеер.

— Хамыктың мурнунда саатту херээженнер, уруг эмзирер иелер, аныяк специалистер аңаа хамаарыжыр. Ол ышкаш хуусаалыг шериг албанынче баар аныяктар шериг чылдаазынга барган ажылчыннар болгаш албан хаакчылар база аңаа хамаарыжыр. А 18 хар четпээн алаадилерни чүгле онза чугула тавариылгада кызырып болур, ынчалза-даа оларга өске ажылды дораан тып бээр херек.

— Штат кызырын турар уеде ажылдакчыларны өске ажылче шилчидип болур бе?

— Бүдүрүлгеня бедик мергежилдиг ажылдакчылар-биле четчелээр дээн штат кызырып турар уеде ажылдакчыларны бир ажылдан өскезинче шилчидер ергени администрацияга бергеи. Ол дээрге кызыртыныр турар штаттан өске куду ажылче-даа шилчидип болур ергеня бергеня ол дээнидир. А оон ойталаар болза даргайлаарга, 20 граммның шпризинге сыворотканы долдур сордургаш, бир балдырының эъдинче 10 мл., ескелинче база 10 мл-ни сыкыртыр. Ол эмизэшкин соонда аарыг 2—3 хонук читпес болза, сыворотка-биле устүнде айытканывыс дугаар катап эмнеп эгелээр.

Өске микробтар дизентериязы ажыглап алган, ыш кирип, хураганны улам аартып, капсыылажы бербезин дээш, антибиотиктерни база сульфаниламидтер препараттарын ажыглаары чугула. Олардан ээ-не дээштиг эмнер — стрептоцимин, сиптомицин, биомицин. Бо эмнерни ижиртириниң хемчээли: бир хүнде 2 катап 1—2 таблетканы баар. Биомицинин саазыннарга 1—2 граммнап белеткеп алыр. Отпектээн хураганнар аажок арыптар, ынчангаш оларны незинин суду-биле чемгерер, боду ээп шыдавас болза тудуп эмзирер.

С. МОНГУШ,
мал эмчизи.

ШАҢНАЛДАРГА ХАМААРЫШТЫР

Эрткен 1987 чыл Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн төлептиг уткуурунуң чарыжының адаа-биле эрткен. Күш-ажылчы коллективтериниң шалыпчы ажыл-ижи чогуур үелелди алган, ээ дээре дээн кижилерни шаңнап-мактаан. Ынчалза-даа бо талазы-биле чер-черлерге болгулаан частырыглар дугайында чагаалар, дыңнадылар «Шын» солуннуң Шагаан-Арыгда корреспондент пунктузунга эвээш эвес келгилээн. Ам оларны довчулзарын орадлажып көрейн.

«Ак-Туруг» совхозка Октябрьның 70 чылынга турааскаатпан байырлыг хурал совхоз директорунуң эзэл, партком секретарының-даа, профком дарганының-даа киржилгези чокка эрткен. Кедээ Совет күүскомунуң даргазы О. М. Сединиң илеткелиниң соонда, хуралдың шаңналдыг кезээзинге киргеп. Профкомну төлээлээн К. М. Анай-оол хөй-ле кижилер аттарын номчуп бадырган, тол склад эргелекчизи М. Д. Зотов чагаа хаптарыч — акшалыг-ла чүве боор ийин он — бригадирлерге, звено удуртукчуларынга бөле-хаара туткаш, ап берип тургай...

Байырлыг хуралга чүгле эрткен чылды эвес, а 70 чыл дургузунда хөгжүлдевисти түңнеп турары уттундурган. Маңаа колхоз тургузуушкунуңун хоочуннарының аттарын адап, оларны база шаңнап-мактаар турган. Хоочун тракторист болгаш чолаачы С. М. Чикчит, колхозка келген баштайгы тракторларның башкарыкчыларының бирээзи Шойдаа Шаалы, Х. Дарый, М. Кызылай, К. Лартай-оол болгаш өскелеринда чүге адап болбас турган деп? Олар совхоз будурүлгезинге үлүүн ам бо хүннерде безин киириштирип турар болгай.

Шаңналга контора ажылдакчылары аваэш эвес киргеп, ынчалза-даа 48 рубль шалыңныг 6 чыл ажыр ажылдап келген аштакчы Биченей Даваа уттундурган. Кижилерни шаңнап-мактаарында багай чүве чок, чүгле бодүүн иштиң кижилерин кандыгдаа тавăрылгада адып каап болбас ужурлуг.

Тус-тус кижилерден аңгыда, будун коллективтериниң безин ажылы үнелелди албайн бээр тавариылгалар бар. Чижээ, «Найырал» совхозтуң шак-ла ындыг хуралынга ооң энергетика албаныының дутайында чаңгыс сөс безин чугаалаттынмаан. Мында 60 кижи составтыг улуг коллектив чаагайжыды тутунган суурну, малчын коданнарны чылыг болгаш электри энергиязы-биле хандырар дээш кылып ажылдап турар. Ооң чылда будүрүп турар продукциязы 700 мун рубль, слесарьлар Ондан Ондар, Леонид Кузьмин, каннакчы Николай Шыырап, машинист Геннадий Доржу дээш чижектиг мурнакчы ажылчыннар аваэш эвес.

Хөй чылдар дургузунда үре-түңнелдиг ажылдап келген кижилерин ооң эрткен чаа-ла бир чыл ажылдаан кижилерин шаңналга киргеп фактылар «Күш-ажылдың хостуу» совхозта база бар.

Калбак ажык-чарлыг чоруу үезинде киргеним фактыларның амыдыралдың кырынче салдап үнүп келгенн тавариылга эвес. «Күш-ажылчы коллективтер дугайында» хоойлунуң 9-ку чүглүп ёзугаар, кымны шаңнап-мактаарын ийи-чаңгыс удуртукчулар эвес, коллектив боду шиитпирлээр ужурлут. Оны сагываска, шаңнал тыпсыышкынынга кадык эвес чүүлдер уламчылап, танышкөруш, дөргүл-төрел тыртар, бот-боттарын «хүндүлежир» чоруктар кескүлеп апаар. Маңаа социалистиг демократияның принциптерин ю ундезин кылдыр алыр ужурлут.

Шаңналдарга хамаарыштыр СЭКП Улуг-Хем райкомуунуң база четпес ажылын айтыр апаар. Октябрьның 70 чылынга тураскаатказ чарышка школа коллективтериниң аразынга биргн черии Торгалыг школазынга тывысканы деп «Улуг-Хем» солуига чарлап алгаш, херек кырында Шагаан-Арыг школазынга тывысканын чүү деп үвелээрил?

Шаңнал-макталдаа кижи хенертен байый бербес. Ынчалза-даа ол хей-аът кижиркчи, чалгынналдырыкчы күш болур. Бир эвес ону оң солагай талаже төлептиг-даа, төлеп чок-даа кижилерге, кылымак эвес, корум-чурум хажыдар, ооң кедерезе арага-дарыга хандыкшыыр кижилерге тавариыга бооп тыпсыр болза, ол шаңнал-мактал будүрүлгенин ёзулуг мурнакчыларының идепкейин бадырып болур. Ынчангаш маңаа ёзу барымдаалдар, эрентейлээр чоруктар эвээ хораглыг.

Алдарлыг юбилейлер, профессионал байырлалдар мурнувуста ам-даа көвей. Үстүнде ышкаш частырыгларны катаптавас дээш партия организациялары, профкомнар, удуртукчулар шаңнал-мактал тыпсырда күш-ажылчы коллективтериң саналоналын кол оорга, удуртулга болдурар ужурлуг деп санаар мен.

К. ОЮН,
бистиң корр.

Айтырыңар, харыылап береэли

ШТАТ КЫЗЫРЫЛГАНДА...

«Будүрүлгелерде болгаш организацияларда штат кызырып турар. Чаа экономиктиг негелделер ёзугаар ыңдыг-ла ыйнаан. А оон хостаткан кижилер каяа ажылдаар чүвел? Черле ынчан штат кызырдыышкынның канчаар кылып турарыл?

Чөөн-Хемчик район».

Бо айтырыгга хамаарыштыр бистиң корреспондентивис профвилелдериниң Тыва область човүлелиниде будүрүлге ажылы болгаш шалың төлевирин киллизиниң инструктору Ө. С. КАРА-САЛ-биле ужуранкаш, интервью алган. Ону мооң адаанда парладывыс.

— Штатты чүге кызырып турарының дутайын баштай доңчуулап чугаалап көрүнеерем.

— Ооң кол чылдагааны — күш-ажыл төлевирин чаа негелдеже шилчидип, долу бот-орулга-карылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче будүрүлгелериниң шилчип турары. Оон-биле холбаштыр эргелеп башкарылганың артык звено кадыкшыл ужуруу: будүрүлге керии ооң структуразында сайбырааны каттыштырыг будүрүлге чорудулгаларын автоматтыдыр база механизастап турар.

Бо чылдың эгезинден баштайгы болуп кирип турар чүүлүвүс будүрүлгезиниң (материалдыг-техникалыг) дутайын да ССРЭ Хоойлузунуң 14 үүлүнүң 2 кезээзинде айыткан болза, ажылдың өөрү ооң-ээ кээп-даа турган күүседирин будүрүлгелерге даандырып турар, ынчангаш будүрүлге бүрүзү аңаа дүүштүр эргелеп башкарылгага ажылдакчыларының сапын, аңаа үндүрүп турар акша-хөрениин таарыштыр кыырар хүлээл келир.

Бот - акшаланыышкынның байдалдарында ак сеткилдиг эвес, ажылды чуду-каралар кылыр кижилерден тайлааг айтырыг тургустунуп келири чугаажок. Оон аңгыда карылгалыг будүрүлге шуут түрбас ужурлуг. Ынчангаш ажыл кылып шыдаар кижи бүрүзү ниити херекке бодунуң бүгү күжүн киирер ужурлуг деп негелденүп турустунуп кээп-даа турар чылдагааны ында.

— Штат кызырар дугаында айтырыгны кым шинтпирлээр ужурлугуз?

— Будүрүлгениң эргелеп башкарылгазын сайзырадыгай кыдарының база структуразын организастаарының айтырыгларын күш-ажылчы коллективтиң човүлели шинтпирлээр. Штат кызырар дугайында айтырыгны күш ажылчы коллективтиң кайы даа кежигүнү, хөй-ниити организациязы, администрациязы кедүүп болур. Ол айтырыгны күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга азы човүлелге чугаалажыр. Чүгле ооң соонда будүрүлгениң удуртукчузу дужаал үндүрер. Оон аңгыда Хоойлунуң 14 үүлүнүң 4-ку кезээзинде ажылдакчыларының ниити санын, оларның профессионал мергежил аайы-биле негелдезин, составын будүрүлге боду тодарадыр эргелиг болгаш штатты бадыткаар дээрзин айтыкан.

— Кайы-бир ажылдакчыны кызырар дээн болза чүү удуртулга болдурарыл?

— Штат кызырарының чурумун РСФСР-ниң Күш-ажыл дутайында хоойлу кодекизинде тодараткан. Чижээ, бир кижиниң ажылдаарының будүрүкчүлүү бедик мергежилга чавыс, а өскезинин — мергежилга бедик, а будүрүкчүлүү чавыс болган болза, ийигизин кызырар. А бир эвес кайызы-даа будүрүкчүлүү ажылдан турар, а мергежилга аңгы-аңгы болза, куду мергежилдиниң хостаар алаар. Оон өске кандыг-даа байдалдарны көрбес. Ийи ажылдакчының күш-ажылы чын будүрүкчүлүү-даа, мергежилга-даа деп болза, айтырыг харын нарын апаар. Бо тавариылгада профэвилел комитединиң чөпшээрелин алыры албан. Бодунуң эвилчээнде профэвилел комитедин ол кижиниң үндүрүп турары чөптүг бе, өске арга черле чок бе дээрзин ылап хынаар ужурлуг. Оон аңгыда шугумчүлел болгаш өске-даа түүлдер дээш администрациял кижиниң кызып турары база магат чок, ынчангаш профком ону кичээнгейлеп көөр ужурлуг.

— Бир эвес, ону шын эвес үндүргеп, штат кызырылбаз турган деп саналр болза ажылдакчы кижи хонуда киирер эргелиг бе?

— Эргелиг. Харын-даа күш-ажыл маргылдаазы чаар комиссията бедик киирбейн дорт-ла улус судунче билдиришкин киирип болур практикада калбарып турар. Оларның аразындан шилиир. Ажылга артып каар ужурлуг кижилерниң бүгү түүлдерин аңаа демдеглээр. А кызырар кижилерге өске ажылды сүмелээр. А бир эвес ол оон ойталаар болза, РСФСР-ниң Күш-ажыл дутайында хоойлу кодекизиниң 33 үүлүнүң 1 кезээ-биле ажылдан хост

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сее уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Чечек Дайгинр-ооловна **Дагбы** — райпонуң техажылчыны.

Чойганмаа Сереютовна **Хомушку** — «Мурнакчы» совхозтуң саанчызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Маймаа Чудуруковна **Биче-оол** — «Бай-Тал» совхозтуң столоваязының техажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Дарья Сотпаевна **Алдай** — Шуй ортумак школазының херек эмгелекчи-секретары.

Любовь Тойбуевна **Даваа** — Шуйнуң сес чыл школа-интернадының башкызы.

Екатерина Седиевна **Кайоол** — «Мурнакчы» совхозтуң ясли-садының нянязы.

Дуся Оолаковна **Намзырай** — «Мурнакчы» совхозтуң ажылчыны.

Мария Очуровна **Салчак** — райпонуң белеткел конторазының лаборантызы.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Чечек Болат-ооловна **Сат** — «Тыва» совхозтуң малчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Хандыыаа Аракчаевна **Кара-Сал** — Чадаана хоорайда райпонуң № 2 столоваязының ажылчыны.

Кара-кыс Ооржаковна **Монгуш** — райкүүскомиун ИХК-ниң таныныл черинниң таныныдыы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Татьяна Сендиевна **Бораскай** — Чадаананың хлеб заводунуң пекары.

Варвара Монгушевна **Куулар** — Чадаананың үран түүл школазының ажылдакчызы.

Зоя Семис-ооловна **Монгуш** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ясли-садының кижи-ардакчи башкызы.

Любовь Константиновна **Монгуш** — «Хөндергей» совхозтуң ясли-садының ажылдакчызы.

Чечекмаа Маңнай-ооловна **Монгуш** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Аязатмаа Кошкак-ооловна **Ондар** — Чадаананың № 2 ортумак школазының техажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Лидия Комбуевна **Дете** — Хорум-Даг суурда өг-бүле ээзи.

Валентина Тажысаяновна **Куулар** — Чадаана хоорайда өг-бүле ээзи.

Анай-Хаак Мажаевна **Монгуш** — «Чыраа-Бажы» совхозта ясли-садтың повары.

Зинаида Доржуевна **Ондар** — райпонуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Тамара Бопуннаановна **Ооржак** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң столоваязының повары.

Лидия Күнзековна **Сат** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыны.

Любовь Васильевна **Тюлюш** — Чыраа-Бажы ортумак школазының башкызы.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Прасковья Васильевна **Жидеева** — Сизим суурда өг-бүле ээзи.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Татьяна Борбак-ооловна **Чаш-оол** — «Бүрен» совхозтуң саанчызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Клавдия Степановна **Сасина** — Эржей суурда өг-бүле ээзи.

Ульяна Ермиловна **Сасина** — Эржей суурда өг-бүле ээзи.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Татьяна Чадан-ооловна **Байыр** — «Тиилелге» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Сара Доржановна **Белекпен** — улус депутаттарының Терлиг-Хая көдээ Совединиң күүскомунуң техажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Долгар Содуповна **Айдыоол** — «Тиилелге» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Чамзыр Даш-ооловна **Донгак** — «Тиилелге» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

Татьяна Байырты-Белековна **Седип-оол** — Күр-Чер суурда өг-бүле ээзи.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Демитова Кууларовна **Монгуш** — «Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Зоя Дмитриевна **Амыйлан** — районнуң төп эмнелгезиниң бухгалтери.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Клара Кыргысовна **Монгуш** — «Өвүр» АКМК-ның ажылчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДА!

Сее уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Людмила Каспыл-ооловна **Монгуш** — Сүт-Хөл суурда ясли-садтың нянязы.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Сержин Аяк-Хаяевна **Ооржак** — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Чечек Сереновна **Ооржак** — «Алдан-Маадыр» совхозтуң малчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Ольга Хөрей-ооловна **Ондар** — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылчыны.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Сее уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Валентина Станиславовна **Санкина** — Межегей ортумак школазының техажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Роза Борисовна **Чооду** — «Революцияның чалбыжы» совхозтуң саанчызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Мария Наксыловна **Сартыл** — «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының ажылчыны.

Уран-кыс Камзат-ооловна **Торжу** — Хову-Аксының холушкак барааннар садыының техажылчыны.

(Уланчылыг).

Эде тургустунуушкун — боттаныышкында

Бот-акшаланыышкын: ажыктыг чорук болгаш айтырыглар

Бүдүрүлгени хөгжүдери болгаш сайзыраңгайжыдары, бодунуң хуузунда ажылдап алган хөреңгилериниң күселиби-биле бүдүрүлге коллективиниң материалдыг болгаш социал чаагай чорууп бедидери — ол дээрге ажыл-агыйны чорударының чаа системазының лозуңу, совет экономиканы эртелеп башкарарын эде тургузарының эң чугула негелдезин-дир. Үлетпүр продукциязының 60 хуузун бээр бүдүрүлгелерни бо чылдың январь 1-ден эгелеп бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидип эгелээн. Одалга-энергетиктиг, машина тудуунуң, химия-ыяш-ажыл-агыйының комплекстериниң, Харылзаа министерствозунуң, транспорттуң адырлары, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери чаа байдалдарда ажылдаар. Бо чорудулга чурттуң агроүлетпүр комплекизинге улам-на улуу-биле база хамааржыр апаар.

Үлетпүрде улуг хөй бүдүрүлгелер болгаш бүдүн адырлар долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында ажылдап турар. Чаа ол байдалдарда ажылдаарының ажыктыып оларның дуржулгазы бүзүрелдиг бадыткаан болгаш шынгыы бергедээшкиннерниң барын база илереткен. Улус ажыл-агыйында эрги система амдаа бар болгаш моөңү-биле садыглаарынга үндезилеттинген материалдыг идегелдир хандырылга ам-даа чок, сан-хөө-чээли системазының эде тургустунуушкуну түгле эгелеп турар, өртектер докладырының эрги системазы хевээр байдалдарда бүрүн бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидип эгелээн. Одалга-энергетиктиг, машина тудуунуң, химия-ыяш-ажыл-агыйының комплекстериниң, Харылзаа министерствозунуң, транспорттуң адырлары, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң

ЧАҢЧЫЛДАРГА КИЖИЗИДЕР

Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң сүт-бараан фермазының элээн хой саанчылары дыштанып өрээлиге чыглып келгеш, янзы-бүрү оюнчарлыг, ыры-шоорлуг концертти белеткеп алганнар.

Сарыг-Сепке районнуң сүт-бараан фермаларының уран чүүл коруудезинге олар барып киришкеш, мактатканнар. ЧУРУКТА: «Совет Тыва» совхозтуң саанчылары, ажылчыннары концерт белеткелиниң үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Хөндергей ортумак школазының башкылары өренижилерни революстуг болгаш күш-ажылчы чаңчылдарга кижизидериниң углангай янзы-бүрү ажылдарының план ёзулаар чоруткулаан. Бо өредилге чылының бештайгы чартының классс бүрүзү төөгүлүг, улуг болуушкунга — Улуг Октябрьның юбилейинге тураскаадыкан темалыг классс шактарын, комсомол хуралдарын, пионер чыыштарын, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннары-биле учуражылгаларны өренижилерге солуп болгаш кижизидикчи уткалыг кылдыр организастап эрттиргилээн.

Кылган ажылдарыны альбомнарга бижип, херек кырында амыдыралдан алдынган чижектерни көргүскен фото-чуруктарны чыгаан. Бо талазы-биле 10 «а» класстың удуртукчу башкызы, «Улуг башкы» деп аттың эдилекчизи Клара Алдын-ооловна Саттың организастаан ажылдары онзагай черни эзелеп турар. Ооң класты суурнуң бир дутаар тургустунган Октябрь аттыг күдумчузунуң төөгүзүн бижээн. кодээ Культура бажыңынга ол күдумчуның чурттакчыларының кежээзин эрттиргеп. Ук кежээге суурнуң чурттакчылары болгаш үстүкү класстарның өренижилери киришкен.

Кежээге «Күдумчуның хүндүлүг чурттакчылары», «Күш-ажылдың хоочуннары», «Маадыр-иелер» деп альбомнарны делгээн болгаш концерт көргүскен. хоочуннарга белектерин берген.

Октябрь күдумчузунуң төөгүзүн шынап-ла солуп. Ол күдумчуда Хөндергейге 1939 чылда тутқан эң баштайгы школа биеэги хевээр турар. Ооң баштайгы өренижилериниң сагыш-сеткилинде школазы. Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-берге чылдары кезээде уттундурбас кылдыр чуруттунуп артып калганы чугаажок. Ынчаш, дайын үезинде, аъш-чем чегей, өредилге херекселдери чедишпес, өренири берге турганын ол күдумчуның хоочун чурттакчызы Чигжит-оол Чанчыкович Монгуш чылганнарга чугаалап берген. Күдумчуның солагай талазында, школа чанында Төрээн чурту дээш дайынга амыдыралын берген Хөндергей чурттуг эки турачыларга кылган тураскаал олап эрткен кижилериниң кичээнгейин хаара тудуп турар. Ол тураскаалды кылырынга школа директору турган, амгы үеде күш-ажылдың хоочуну, пенсионер, ынчалза-даа ам-даа Чөөн-Хемчиктиң Хайыракан школазында башкылап чоруур Лакпай-оол Сержимаевич Монгуш идепкейлиг киришкен. Тураскаал өренижилерниң пионер-патриоттуг кижизидилгезинге херек кырында барымдаа-далыгыш болуп турар. Ооң чанында байырлалдарыны, сураглыг кижилер-биле учуражылышкынарны эрттирип турар.

Октябрь күдумчузунда партияның, күш-ажылдың хоочуннары, хей ургуларны остуруп, кижизидип каан Маадыр-иелер бо хүнде күш-ажылы-биле шылгаран, аныяктарга боттарының үлегерин көргүзүп чоруур төлептиг кижилер-даа бар. Чижээ, Октябрь революциязының чажыды, 1942 чылдан бээр партия кежигүнү, үш ургулуу, ййи оолду остуруп кижизидип каан ке Маадырый Допуковна Монгуш — школаның доктаамал хүндүлүг аалчызы. Ооң ургулары башкылар, удуртур ажылдакчылар болуп, нигитилел мурнунга ак сеткилдиг, эки ажылы-биле авазының сеткилин өөртүп чоруурлар. М. Д. Монгуштуң өөнүң аазы Билчээ Чүлдүмович Монгуш — Хөндергейге МЧАЭ болгаш колхоз тургузуушкунунуң үндезилекчизи. Ол ийи кырган 1933 чылдан бээр ог-бүле тутқан, аныяк ог-бүлелерге үлегерин көргүзүп чоруурлар.

Өренижилерни революстуг болгаш күш-ажылчы чаңчылдарга кижизидеринге география башкызы Вера Намажаповна Куулардың удуртулгазы-биле ажылдап турар школа музейи улуг салдарны чедирип турар. Ыланғыя ыйда улустуң революция мурнунда эдилеп чораан эт-херекселдери ол үедеги амыдыралдың денелиш херечилеп, революцияның ачызында тыва улустуң сайзыралын амгы үе-биле деңнеп көргүзүп дүвалай турар. Партияның күш-ажылдың хоочуну, персональдыг пенсионер Яков Амырбитович Норбу-биле өренижилерниң уругарыышкынын бүза организастаан бис. Ол бодумун эрткен амыдыралын өренижилерге сонуургадып. Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип чораан эки турачылар дугайында сактыышкынарын чугаалап, өренижилериниң сонуургаан айтырыгларынга харыыны берген. Бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, төөгү эртемнериниң кандидады Монгуш Бора-Хөевич Кенин-Лопсан бодумун болгаш еске-даа чогаалчыларның хөвар номнарын школа музейинге белек кылдыр чорудуп берген.

Төрээн черинең эрткен төөгүзүн хандыр өренири, хоочуннар-биле быжыг харылзааны тудары өредилге, кижизидилге ажылының деңнелин бедидеринге ажыктыг деп санаар, моон-даа сонгаар шыдыг янзылыг ажылдарны чорударын уламчылаарын планнап турбас бис.

О. ДУЛУШ.

Хөндергей ортумак школазында өредилге эргелекчизи.

Чөөн-Хемчик район.

Чаа ном

Философия эртемнериниң кандидады Монгуш Байыр-оолдуң аныяктарга амыдыралчы сүмелерни берип турар эртем-тайылбырлыг ному чырыкче үнген.

Ол номунуң эге сөзүнде салдынган сорулгаларны чедиишкинниг шинтпирлээрин партия кижи факторунуң ужур-дузазын бедидери-биле холбаштырып турарын чугулалап демделээн. Бир эвес тодаргай кижиге хамаарыштыр алыр болза, эде тургустунуушкун — социалистиг моралдың хажыдыышкынарындан шудургузу-биле адырлыры, социал чөптүг чоруктуң принциптерин амыдыралга чайгылыш чокка боттандырып чорударын. Ол болза сөстүң болгаш ажыл-херектиң, эргенин болгаш хүлээлгениң чаңгыс аайы, кысказы-биле, эде тургустуунушкун — кижи бүрүзүнүң бодунуң онаашкан үлүгүнге ак сеткилдиг, кызымаккай болгаш чогаадыкчы хамаарылгалыы. Ол бүгүнү ыыда айтыкан.

«Кымны аныяк дээрил?» деп баштайгы эгени төөгү, ниитизел тургузуу-биле холбаштыр бижээн. Аныяк кижиниң сагыш-сеткилин дүвүредип келир айтырыглар хөй. Оларның бирээзи — мергежил шилип алыры. Аас-кежик деп чүл дээш, оон ескеде-даа чугула айтырыгларны автор чижектер-биле холбап, оларга тайылбырны берип турар.

«Тыванның аныяктары» солуунуң редакциязынга келген аныяктарның чагаалаарын, оларның мергежил шилип алыр күзелдерин ында киргизээн.

Номда мергежил шилилгезиниң амыдыралты айтырыгларын делгерентейи-биле бижээн. Айтырыгның алыс утказы — бодунуң ыым болуруя тывары. Соңуургал — шилилгениң үндезини. Башкы — кол кижи. Бо айтырыглар ол эгеде кирген.

Бо номда автор эртемге үндезилээн социологтуг шинчилелдерни киргизээн. Дүштүк шилилгезиниң мында киргенін айтырыгларны аныяк номчукчунуң сагыш-бодалын хаара тудар. Ынакшылдың төөгүзүнден. Хостуг ынакшыл. Ыдыктыг сеткил дүтайында бодалдар. Ынакшыл деп чүл? Комсомолчу куда. Ынакшылды камнаары деп айтырыгларга хамаарыштыр социолог-биле аныяк кижиниң беседазы. Ол бүгүнү оон соңуургал-биле вомчуур бис.

Бо ном авторнуң чечен бодалының күжү-биле биженнинген. Аныяк кижи-биле социологтуң чугаазын керээли. Ойтулаап дугайын оол соңуургаан. Ойтулаап дээрге революция мурнунда аныяктарның баш удур дугуржулга ёзугаар чылгаш, кады хөглээр чаңчыл болган оюну-дур. Кожа аалдарның аныяктары кежээликтей чыглыр дээн черинче аттыг, чадаг үнүптер. Чамдык оолдар аал чанынга келгеш, ырлагылаар:

Иштин-Сайыр, Ортаа-Сайыр
Эргий келдим, аргый келдим.
Иштин-ле өгде иргей сугда
Иштешкенимни үндүрүңер.

Ынакшыл дугайында чылыг сөстерлиг кожамык дыннаан уруг мынчаар харыылаан:

Сагыштан узуп ижер
Сава болза, хумуң болза,
Сарыым эштиң чүүтүү тудар
Салым болза, хуу болза.

Ынакшыл — сагыш-сеткили каттышкан ийи кижиниң бүгү назынында төнмес, удур-дедир хүндүткелдиг өшпес мөңге оду болбушаан, аас-кежиктиг салгалды Төрээн чуртунга, боттарының орнунга кижизидип бээри ол-дур. Ынакшыл чүгле ынакшыл-биле харылаттынар деп номда бижээн.

Мөзүшынзер кижизидилгезиниң айтырыглары номда кол черни эзелеп турар. Күш-ажылчы мөзүнүң төлептиг үлегер-чижектерни киргеп. Ниитилелге болгаш кижиниң бодунга ажыктыг кандыг-даа ажыл хүндүткелдиг. Бо номда арагалаашкын-биле демнесел болгаш кижизидилге айтырыглары база киргеп.

Башкыларның, улуг улустуң эки сөзүн зө көрүп, дыннап чорааш, чалыы кижи болуп боду кижизидер ужурлуг. Бистиң ниитилеливис кол байлаа — кижи. Ынчангаш улуг-биче кижи бүрүзү ботбодуң хүндүлежир. эптиг-зөлдек, сагыш човаңгыр бодур ужурлуг. Кижиниң хүндүлевези — бодун боду база хүндүлевээни ол. Бот-кижизидилге хөй талалыг. Ооң кол үндезини күш-ажыл дээрзин бо «Шилилге» деп адаан номда чугулалап айыткан. Философчу шинчилелдерниг бо ном аныяк өскенге сүмелерни бербишаан, оларны амыдыралче аътказарынга дүвээлээр.

О. ОХЕМЧИК.

АМЫДЫРАЛЧЕ АЪТКАРАР

ИЙИГИ ШАҢНАЛЫ

Ровно областың Борис Тен аттыг литература уран чүүл шаңналының лауреады Микола Пшеничный болган. Тыва шулукчулерниң чогаалдарын украин дылче очулдурганы дээш база сөөлгү үеде бижээн шүлүктери болган «Межа» деп поэмазы дээш беник шаңналга ол төлептиг болган. Билдингир украин шулукчу болган очулдурукчу Б. Тенниң төрүттүнген хүнүнден бээр 90 чылында тургускан шаңналды бир дугаарында Тываның комсомол шаңналының лауреады М. Пшеничныйга тывысканы ол.

В. КРИВДИК.

ПЛАНЫН АЖЫРГАН

Тес-Хем районда Союзпечать черв (начальныгы Н. С. Чадамба) бо чылдың солуннар болгаш журналдар чагидылгазының ажылын организастыг чоруткан. Оон түнелиңде ниитизи-биле 43 муң рубльдин чагыдылгазын кылыр тургаш, 54 муң рубль кылдыр ажыр күүсеткен.

Ыланғыя «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныяктары» солуннарны эрткен чылдың деңнелинден дыка хөйүү ажыр чагыткан.

Бо талазы-биле Берт-Дарга, Белдир-Арыгда болгаш О. Шыпаада почта салбырлары (эргелекчилери Рая Чооду, Аңай Барзай, Рима Чооду) эки ажылдаанар.

А. ЧАДАМБА.

СОНУУРГАП ДЫҢНАДЫВЫС

Республиканың башкылар билиги бедидер институдунга ыраажы Л. Намчылак болган композитор С. М. Бюрбе адалдап кээп. институтуун ажылдакчылары-биле болгаш аңаа келген башкылар-биле солуун ужуражылганы эрттиргеннер. Композиторнуң ишилге, хомуска ойнаан тыва аялгалары ыдыкакчыларның кичээнгейин хаара тутқан. Саая Мыңмыровичиниң ишилге үдезегези-биле Людмила Намчылак тыва, моол улустарның ырларын күүсеткен. Башкылар ыраа, жының күүсеткени орус улустуң куда ырларын база сонуургал-биле дыннаанар.

Б. ОНДАР.

КОЛЛЕКТИВКЕ САЙГАРЫЛГА

Тээлиде «Аян» ургулар садының коллективи ажылынга чаа түүлдерни чедип ап турар. Районнуң Культура бажыңынга болуп турар культура-массалыг хемчеглерге киржириниден аңгыда, кижизидилге темазынга тураскадаткан дыштанылга кежээлерни, номчулга конференцияларын, номнар сайгарылгаларын доктаамал эртирип турарлар. Олар район библиотеказы-биле быжыг харылзаалыг.

Бо найыралдыг коллективте техниктиг ажылчыннар биле кижизидикчи башкылар катап шупту 18 кижи бактаап турар. Ук коллективти хоочун башкы, аныяктар дагдыныкчызы, коммунист, улус өредилгезиниң тергинии Калдар Салчаковна Төмур билдилиг удуртуп келген. Уруглар алban черлериниң аразынга калбарган социалистиг чарышка бо ургулар сады районга тиилекчи болуп, улус өредилге кылдызының шаңнал-макталдарын доктаамал ап турар.

Чоокта чаа ооң бүгү ажылдакчыларының болгаш ажылчыннарының аразынга «Сам. буккайның чугаалы» деп номга сайгарылганы эрттирген. Айтырыгларны библиотека ажылдакчылары белеткээн. Номда кирип турар тыва херээжен кижиниң эрткен үеде аар-берге амыдыралын амгы шагыны-биле деңнеп, боттарының чүрттаазындаи чижектерни холбап, чугаалашканы солуун болган. Номнуң сайгарылгазынга кижизидикчи башкы, коллективтиң хоочуну, коммунист Вера Сарыгларовна Салчак, башкылар Елизавета Салчаковна Монгуш, Елизавета Бырыровна Маады, Александра Хомушкуевна Кадырыкпай, повар Долзат Минчимаа олар эрткен болгаш амгы үениң чаа-чаа чидиг айтырыгларынга доктаап, идепкейлиг кириптеп. Коллективте чаа ажылдап киргеп тускай эртемниг аныяк башкылар Шончалай Кан-оол, Светлана Сарыглар хоочун. парның чугаазындан хөйүү билип алганнар.

Ч. АДЫГ-ООЛ.

ИЕНИҢ БҮДҮЖҮ

Ажы-төлүн эртем-биличиг, культурлуг эки кижилер кылдыр өстүрүп, кижизидер дээш сагыш салып, амырлыжын харамаанамайн ажылдап, чүрттап чоруур ие херээженнер бистиң арабыста хөй. Ындыларның чижээзи «Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында Орус Доржуевна Ондарны адап болур. Ол сөөлгү чылдарда школада хеп чүүкчүзү боон ажылдап, онаашкан ажылын ак сеткилдиг кылып чоруур. Ооң өөнүң аазы ургулары бичии турда-ла чок апарган. Ынчалза-даа Орус Доржуевна ургуларын өскүссүретпейн өстүрген. Оларның шупту эртем-билиглиг кижилер болган.

Ооң беш оглу Кызылдың № 2 ортумак школазын эки өредилге-биле дооскаш, ам ажылдап, өөренип чоруурлар. Улуг оглу Александр каш чыл бүрүнгаар Иркутскиниң көдээ ажыл-агый институдун дооскаш, «Сүт-Хөл» совхозта зоотехниктеп турар. Ооң бичези Сергей Кызылдың башкы институдун дооскаш, ол-ла институтка каш чыл башкылааш, амгы үеде Москваның күрүне университединиң аспирантурazында өөренип турар, ону келир чылын доозар. Семён, Вячеслав — Иркутскиниң алгы-кеш техникумунуң доозукчулары, бир оглу Кызылдың башкы институдунуң бирги курузунда өөренип турар. Хеймер уруу Салбак — Кара-Чыраа школазының чедиги класында эки өредилгелиг, чүрүмнүг, идепкейлиг хөй-ниитичи.

Ургулары өстүрүп, кижизидип каан аваазынга өөрүп четтириишкинниң чылыг сөстерин илередип чоруурлар. Орус Доржуевна школада төрелдер комитединиң кежигүнү. Эскертинмес иштиң кижизи Орус Доржуевна Ондарның будужу ыыдыт.

О. БОРАШ.

УРАН ХОЛДУГЛАРНЫҢ КЫЛЫГЛАРЫ

Чоокта чаа бистиң Шуйнуң кадыкшылга школазы турар черниң чүрттакчылары агитквартираар аразынга уран холдарның болгаш амданныг аъш-чемниң делгелгезин эрттиргеп. Анаа эр-херээжен улустуң тывынгыр шеверин кижи магадап хөнмас. «Чодураа» агитквартираның чүрттакчылары Кочаа, Дүмен-оолдарның өгбүлези тыва кавайны чазааш, ойнаар-кыстыг даарап дерип, шарып каанын кончуг солуп болган. Сергей Мунгеның чонар-даштан чазаан сарлыы, Марат Мартай-оолдуң, Харлыг-оол Хертектиң чураан чуруктары көрүштүг болган.

«Аян» агитквартирazындан Чылбак Хомушкуюп тыва сыртыктың ырнын каастап каанын база башкылар Анюта Анараттың, Айлан Успунюп, Чайка Чыдымның артаан джемперлерин, аныяк башкы Владислав Самбуюнуң кухня керекселин чазаанын чараш болган.

Школаның таннылыы Бады Салчактың ачы кижиниң эдилели идежини кылып каанын солуп. Амданныг аъш-чемнин агитквартира бүрүзү делгээн. Анаа Римма Ооюнүп, Надежда Донгактың, Кинра Сарыг-Донгактың кылган чемнерин улус көргеш, улуг үнелелди анаа берген.

Ынчангаш ол кежээ чурттакчылар изиг аъш-чемни ижип, шайлар түрээн ыыдыг бүрүү таңцы, ыскыларны ойнап кежээлээнер.

Арагалаашкынны болган алкоголизмни уруткаар талазы-биле партияның, чазактың шинтпири үнгенинге бистер түүлдүгүнүп деткиндиваан, сүрүүзүнде мындыг кежээлерни байырлал сөөнүнде эрттирер ыыдыр планнаан бис.

М. МАРТАЙ-ООЛ.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ХҮННЕРДЕ

ДЫШТАНЫР

«ЕНИСЕЙ» Культура бажыңы

Дыштаныр хүннерде дыштанылга кежээлери. Эгелээри 19 шакта.

10. «Хозяюшка» клубтуң чаңчылчаан кичээлдери. Эгелээри 12 шакта.

«Енисей» Культура бажыңында улуг улуска чүрүм тырттырарынга хандыкшылдыгларның клубу ажыттынган. Ооң баштайгы кичээли Ленин кудумчузунда 77 дугаар бажыңның 35-ки өрээлинде «Бригантина» уруглар клубунга воскресеньеде 15 шакта болур.

«КОЛОС» Культура бажыңы

9—10. Дискотекалар. Эгелээри 19 шакта.

Дыштаныр хүн клубунуң кичээли. Эгелээри 12 шакта.

«Тыва тудуг» трестиң общежитиези (Улуг-Хемская, 17).

9. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

9—10. Теннис, биллиард залдары, ойнаар автоматтар залдары ажылдап турар. Хаак баазазы база ажылдаар. Эгелээри 11 шакта.

Дыштанылга кежээлери. Эгелээри 19 шакта.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

«Совет Тываның 5 чылы» стадионга

9. Мячилиг хоккейге хоорайның кубогу дээш. Эгелээри 12 шакта.

«ХЕРЕЛ» спортзалга

9—10. Баскетболга эш хүүнүң ушуражышкыны. Эгелээри 12 шакта.

«ХҮРЕШ» стадионга

9—10. Конькиге массалыг ойнаашкын. Эгелээри 12 шакта.

«ТАЙГА» станцияга

9—10. Күш-культура коллективтериниң ГТО норма-зын массалыг дужаары. Эгелээри 12 шакта.

ЧАРЛАЛ

Ажыл-агыйны чорударының болгаш бот-эргелердиң чаа байдалдарында профсоюзтар организацияларының ажылының айтырыгларының талазы-биле консультация пунктузун профсоюзтар активинге болгаш күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдеринге дүрген практиктиг дуза чедирери-биле Тыва профобъединениеде тургускан.

Сонуургаан айтырыгларының талазы-биле консультацияларны 4 болгаш 19 дугаардыг кабинеттерге втор-ник, четверг хүннерде 8 шак 30-ден 18 шак 30 минутага чедир алыр ыйыктыг. Азы 2-23-85; 3-37-23 телефонар-биле айтырыг ап болур.

Телевидение

ЯНВАРЬ 8-ТЕ

I ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — «Урут-ларга аңчыгаштар дутайында». 9.00 — «Мени ол олчаан сактып алыңар». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 10.05 — «Эде тургустунуушкун: дуржулга болгаш айтырыглар». 10.45 — «Орус фантазия». Фильм-концерт. 11.35—11.45 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 15.50 — «Өөңүктеримге чугаалап тур мен». Я. Смеляковтуң чогаадыкчы ажылының дугайында документалдыг телефильм. 16.45 — Кремльдиң Съездилер ордузунга Чаа чыл ёлказының байырлалы. 17.35 — Демократияга өөренип тур бис. Совет ниитилелди демократчыдарының колугланыышкынары. 18.05 — Мультфильмнер: «Фантазер», «Магалыг конгажыташ». 18.35 — Волгоградтың телестудиязының программазы. 19.30 — Бөгүн делегейде. 19.50 — «Мени ол олчаан сактып алыңар». Уран-чечен телефильминиң баштайгы үндүрүлгези. 2-ги сериязы. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкунуңуң прожектору. 21.45 — «Будапештиниң калейдоскоп». 23.00—00.20 — «Узел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

II ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер: «Элдептиг Куросио», «Хөлдүң чажыдында билдинмес чүүлдер хөй». «Шынаа». 9.20 — Хабаровскиниң филармониязының камералыг оркестри ойнап тур. 9.45 — «Амданныг сут бажы». «Бөрүжүгеш — куу кудурук» «Кырган-ачай, ыырган-авай база шокар дагаа дутайында». Мультфильмнер. 10.15 — Уран-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. «Эрткен кижи ышкаш болбаайн». 11.20 — Англия дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 11.50 — Г. Гендельдиң «Альцина» деп операзындан музыка. Фильм-концерт. 21.10 — «Резидент» операзының доозулганы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.20 — Фазиль Искандерниң литературалыг портреди. 14.20 — «Ниити ырга ырларын күзеп тур бис». Концерт. 15.00 — Медээлер. 15.10—16.10 — XXI векче экспедиция. 6-гы үндүрүлге.

18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Бистиң аас-кежиктиг чаш назыныывыс дээш четтирдивис. Төрээн чурт». Республиканың уран чүүл школазының өөренижилериниң концерти. 18.45 — «СЭКП Тыва обкомунуң пленумунга уткуштур». Тыва АССР-ниң культура министри А. С. Серен-биле беседа. 19.00 — Документалдыг фильм. 19.15 — «Азия товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Фермаларда кыш». Чөөн-Хемчикте «Тыва» совхозтан репортаж. Долгандыр турар бойдусту камгалаар Хоойлуну Кызыл хоорайда күүседип турары. 19.45 — Медээлер (тыва дылга). 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Эрткен чылдарның ынак аялгалары. 20.40 — «Домбай». Телефильм. 20.50 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Резидент» операзының доозулганы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.50 — 00.00 — Баскетбол. «Динамо» (Москва) биле «Келев» Эр улус.

III ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Бис бис бе?». Хандырылга дугайында телефильм. 18.45 — ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Биешуюнүң концерти. 19.30 — Шымчээшкиниң айыл чок чоруу. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Чүү чүве чүге демейи?»

Кино

ЯНВАРЬ 8-те

«НАЙЫРАЛ»: «Сказка с громком барабане» 11.30.

«Правосудие» 9.00, 13.10, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Удивительная находка или Самые обыкновенные чудеса» 14.00. **«Берег правый, берег левый»** 15.30, 17.30. **«Человек с бульвара Капуцинов»** 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Киносборник» 12.30. **«Вокзал для двоих»** 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ну, погоди» (№ 1—5 үндүрүлгелер) 16.00. **«Признание в любви»** 17.10, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка про влюблённого малява» 9.00, 12.20, 15.40. **«Сказка о Мальчише. Кибальчише»** 10.40. **«Поглядь кошку за ушами»** 14.00. **«Следы оборотня»** 17.20, 19.10, 21.00 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНГА

ЧЕЛОВЕК СВИТЫ

Республиканың кинотеатрларының экраннарынга **«Человек свиты»** деп чаа уран-чечен фильм үнер. Оны Риганың киностудиязы Владимир Маканиниң бараллындыг аттыг рассказын ёзугаар үндүрген. Фильминиң режиссёру Андрис Розенберг.

Кол рольдарны **Вия Артмане, Валентина Теличкина, Дальвин Щербаков** болгаш өскелер-даа ойнап турар.

ЗАБЫТАЯ МЕЛОДИЯ ДЛЯ ФЛЕЙТЫ

Республиканың кинотеатрларының экраннарынга **«Забытая мелодия для флейты»** деп ийи сериялыг кинокомедия үнүп эгелээр.

Сценарийниң авторлары — Эмиль Багинский, Эльдар Рязанов.

Кинокомедияда кандыгдаа негелдеге дүгжүп турар бедик мергежилдер, ында ханыра чок кыжырыг, элдептиг болуушкуннар катыпкан.

Кол рольдарны **Леонид Филатов, Татьяна Догилева, Ирина Купченко, Всеволод Санаев, Александр Ширвиндт** болгаш өскелер-даа ойнаан.

Кинокомедияны Мосфильм студиязы үндүрген.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң корректорларының 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуун келбейи барганда 2-32-75-ке долгар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаспы. Тиражы 24637 экз. Солуунуң индексизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинниң биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2651. ТС—00410

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 9 суббота № 7 (13607)

1925 чылда үнезилеттингеи. Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу январь 7-де эртиен хуралынга СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле Киев хоорайның партия организациязының ажылының дугайында отчёттуң дыңнаан. Бо улуг хоорайның партия организациязының ажыл-ажыдузының эге үе-чадазында үе-шактыг чидирип, ажылын болур-чогуурулгазында шүлпеп чорук хевээр, олар эрен-гейлээр чоруктардан, ажылдың эргижиреп калган стилинден болгаш методтарындан ам-даа адырылбаан. Сагыш амыр олурар хөөннерден кадрларның шүптүзүн үштүнмаан болгаш эргиниң артыышкыннарын чайладыр дээш шиитпирлин-биле ажылдап шыдавайн турар. Эде тургустунуушкунуң идеологтуг болгаш организастыг хандырылгазын четпес чоруткан. Партияның хөй кадрлары шүгүмүлекчи саналдарны шын эвес билип, көруп, арагалаашкын-биле демиселди кошкаткан.

Социал айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле совет органнарның ажылында улуг четпестер бар боон турар. Хоорайда чурттарга пөлүн школаларны, эмнелгелерни, магазиннерни, культура-амыдыралдың өске-даа объектилерин тударының темпизин кошкак боон артпышаан.

Партия болгаш ажыл-агый органнары бүгү будүүргелерди долу бот-оруглга-чарылгаже болгаш бот-акшалаашкынче шилчидиринң чогуур белеткел ажылдарын ыяк хандырбаан. Интенсификациянның, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринің будүүргелиниң ажыктыын бедидер күрлавырларны долу ажыглаарының айтырыгларынче ажыл-агый кадрларының, күш-ажылчы коллективтерниң кичээнгейин чедир мөөнүүр-биле турар.

Партияның XXVII съездиниң, СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырып талазы-биле политиктиг болгаш организакчы ажылдарны үндезинин-биле жижидиринг эге тургустунуушкунуң могагшылаг чок бүрүнгаарзадырын партияның Киев хоорокомунга, райкомнарынга, партия эге организацияларынга Полит. бюро даскан. Партия, совет, ажыл-агый органнарының, профэвидел болгаш комсомол организацияларының кичээнгейин эде тургустунуушкунуң салым-чолун тодаралыр турар коллайтыларже — кижилериниң чаагай чоруун бедидиринче янитилел амыдыралын демократчыдарыпче болгаш боттуг экономиктиг реформаны боттандырарынче мөөнүүр турар ужурлуг деп демдеглээн.

Эргелеп башкарылгачын төп болгаш чер-чер органнарының кол-кол эртемденнериниң болгаш специалистериниң идепкейлиг киржилгелиг-биле хөй-янитининиң калбак балыктеринин саналдоналын барымдаалап турганы, ажылдап кылганы чуртка бойдус камгалаарының хөрээн үндезин-биле эде тургузар талазы-биле СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң саналын Политбюро чугаалажып көргөн болгаш үүлдүгүнгеи. Долгандыр турар хүрээлелдиң байдалын, бойдус күрлавырларының ажыглалын экспедициялиг, экология байдалын камгалаарынче углянган комплекстиг хемчегларни ажылдап кылган.

Бойдусту камгалаарының чаңгыс аай политиказын амыдыралга боттандырып чорудар сорулга-биле янзы-бүрү министерстволарның, ведомстволарның организацияларның болгаш будүүргелериниң ажыл-чорудулгазын эргелеп башкарарының чөөнкү чылдарда административтиг методтардан экономиктиг методтарже көлдады шилчиирин төлевилээн. Бойдус камгалаар талазы-биле ССРЭ хөөйдуңгуң төлевилелин белеткээр, бойдус камгалаар институттарның эвилелиң чуртка тургузар дугайында хөй-янитининг саналын деткээн.

Политбюронуң хуралынга КНӨ-нүн Кол Ассамблеязының 42-ги сессиязының политиктиг кол түңнелдерин чугаалажып көргеи. Сессияның ажылында делегей амыдыралының чугула үндезин айтырыгларының, улустарның социал депшилге болгаш национал хамаарышпас чорук дээш демиселиниң талазы-биле йын партияның үзел-бодалдарын бага катап бадытказының сеткил ханыышкын-биле демдеглээн.

Баварий черинин премьер-министри, ГФР-ниң Христиан-социал эвилелиниң даргазы Ф.-И. Штраус-биле М. С. Горбачевтуң ужуражымышкынарының түңнелдерин Политбюро чүүлдүгүнгеи. ССРЭ болгаш ГФР-ниң арагында политиктиг боттуг чугаалажыышкынларны көөрүдедиринің, экономика, эртем-техника болгаш культура талазы-биле йын чурттуң арагында кайызынга-даа ажыктыг кады ажылдажылганы кадбартырының чугулазын демдеглээн, ол чорук Европа дипке инитизи-биле бүзүрежилгени бижыглаар.

Вьетнам Социалистиг Республикажке болгаш Лаос Улус-Демократтыг Республикажке В. М. Чебриковтуң аян-чоруктарының, ВКП ТК-ның Чиңгине секретары, ЛУДР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы К. Фомвихан, өске-даа вьетнам болгаш лаос удуртукчу ажылдакчылар-биле оон ужуражышкынарының болгаш беседаларының түңнелдерин чугаалажып көргеи. Вьетнам болгаш Лаос-биле Совет Эвилелиниң, од чурттарның ажы-дүңмалыкы партиялары-биле СЭКП-нин найыралыг болгаш кады ажылдажылганың удам ынай бижыглаарының чугулазын онзалап демдеглээн.

Чурттуң ишти-киги амыдыралының болгаш Коммунистиг партияның база Совет күрүнеиң даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазының алдынкат өске-даа айтырыгларын СЭКП ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көргеи.

КОМИТЕТТИ ТУРГУСКАН

МОСКВА. (СЭТА). Бистиң чуртувуста «Педагогтар тайбың дээш» деп шимчээшкинниг совет комитедин тургускан. Ону тургузар тала-зы-биле хурал Москвага болган. Анаа бүгү чурттуң чырыдыышкын ажылдакчылары, хөй-янитининг болгаш культураның сураглыг ажылдакчылары, тургузукчу организацияларның — ВЛКСМ ТК-ның, ВЦПСТ-тиң Тайбың камгалалының совет комитединиң, ССРЭ-нің аныяктар организацияларының комитединиң, Чырыдыышкынның, дээди школаланың болгаш эртем албан дердевининг профэвидели-нің ТК-зының «Учительская газета» солунунуң ре-дакциязының төлээлекчилери киришкен.

Комитеттиң кол сорулгазы педагогиканың хөй-янитизин тайбыңны камгалаарынга идепкейлин-биле киришти-рери, хөй-янитининг өске күштери-биле болгаш шимчээшкиннери-биле кады дайынга удур хөделиишкинни-нерни планнал чорудары, олуп орар салгалды тайбыңнаш, совет патриотизмин болгаш интернационализмниң ёзугунга кижизидери болур деп, хуралга санал бергеннер онзалап демдеглээнер. Делегейниң янзы-бүрү организацияларындыр-биле харылзаалларны тургузары болган хөөгүдери баш удур көрдүнгем.

ТУРГУСКАН ЧУРТУВУСТА

◆ **ТОМСК.** Областың картазында чаа хоорай кос-түп келген. Нефть тывыш-тыг район товүнде турар Кедровый суур ол эргени чедип алган. «Севергтрой» трестиң тудугжулары чурт-танчыларның өзүп турар со-циал, культура болгаш амы-дырал негелдерин барым-даалап, ол аныяк хоорайны тудуп тургузуп турар. Ында бижыңнарны чүгле амгы үениң негелдерининге дүүш-түр туда бергеи. Клуб, школа болгаш оон-даа өске объ-ектилерни тудуп доозан, оларның арагында улуг са-молёттар хонар чер бага бар.

◆ **РЕЗЕКНЕ.** (Латвий ССР). Резекненің саалда тургузугларының кылыр заводунуң машина тудукчулары Азербайджанның малчын-нарының чагын күүсеткен. Ол республиканың ажыл-агыйларынче бүвөөлдер сы-рыында херек аппараттарның баштайгы бөлүүн чоруткан. Ол будүүлге чери бо чы-лын бодунуң кылып чан-чыккан продукциязын будү-рүп, ошкү саварыга таарымчалыг тургузугларны бага кылып үндүрер. Завод дараазында чылын ыяртүүн ажыл-агый-лагының чагыгларын бүтээп чаа таартынган тургузуглар-ны будүрерин көөрүдедир.

◆ **ВЛАДИВОСТОК.** Примо-рьеның рис өстүрер эң улуг ажыл-агыйы — Анучинск районнуң «Жемчуж-ный» совхозу мырыңай аңга эвес байдалда көшкен. Күрүне комиссиязы оон бирги залчаан хүлээп алган. Ол дээрге шөлдер болгаш инженер тудуглары, кодан девискээринде бажыңнар болгаш кодээ ажыл-агый ужар чүүдүнүң аэродрому, Культура бажыңы болгаш сентелге мастерскаялары-дыр. «Уссирийскводстрой» трестиң коллективи совхоз объектилериниң тудуунда чоорби миллион рубльди шингээдип алган. Ыраккы Чөөн чүктүң будуруучу күштерин хөгжүдериниң программазы рис өстүрер ам-даа 29 совхозту Примо-рьеге тудуп тургузарын баш удур көрүп турар.

◆ **СОСНОВЫЙ БОР.** (Ленинград область). Ленинградтың В. И. Ленин аттыг атомнуг электри станциязының энергетиктери хоорай-ны үүктел чокка чылыг-биле хандырарының айтырыгы шиитпирлээн. Ленинградтың атомнуг электри станциязының ийиги энергетик-тиг кураавырларын ажыл-дап кылып турар бойлер станциязының чылыын олар одалга системазынче чорутқан. Күчүлүг турбиналарны долгап турар бүстү соодарда ылгалып турар «артык» энергияны ам чылдыыш-кынга ажыглап турар январга. Баштайгы ажыглал комплекизининг күүзү — 150 гигакалорий. Ол чорук Сосновый Бордун бүгү үлетпүр будүүргелерин болгаш хөй чурттарга базыннарын доктаамал чы-лыг-биле хандырар арганы берген. Ол чаа арга камгалалыг болгаш экология та-лазы-биле арыг.

(СЭТА).

ДӨВЕЛГҮ ШАКТА

◆ **ДАККА.** Бангладештиң Коммунистиг партиязының пленуму болуп арткеи. Үк партияның Төп Комитединиң Чиңгине секретарынга Сайфуддин Ахмед Маникты бир үн-биле сонгаан.

Чуртта чарлаан онзагай байдалды дүжүрерин, хорут-даттырган коммунистерни болгаш өске-даа патриоттарны хостап үндүрерин, элээн хөй солунналарны хаттаан шиитпирлерни күш чок бол-дурарын негээн резолюцияны пленумдан хүлээп алган. Чурттуң янитилел амыдыра-лын демократчыдар, чоннуң амыдырал байдалын экижи-дер дугайында ажылчыннар-ның болгаш тараачыннар-ның, студентилерниң болгаш өске-даа массалыг организа-цияларның негелдерин Бангладештиң коммунисте-ри деткээн.

◆ **МАДРИД.** Панаманың национал камгалал күштерин-ниң кол командылакчызы генерал Мануэль Антонио Норьега Испанияның «Пано-рама» солунунуң корреспон-дентизи-биле кылган беседа-зынга Американың Каттыш-кан Штаттары Панаманы бодунуң чагырганынга хе-лээр арттырып алыр дээш болдунар-ла хемчегларни ап турар деп чугаалаан.

Панама каналды ёзулуг ээзинге эгидип бээр дугайында 1977 чылда чедип алдынган дугуржулганы бот-тандырбас дээш Каттышкан Штаттар Панаманың амгы удуртукчуларынга удур хор-нүүлүг тарадып турар. Чи-жээлээрге, президент Торри-хосту наркотиктиг чүүлдер садып турар бөлүктер-биле сырый харылзаалыг деп, Каттышкан Штаттарның амгы администрациязы бурууда-ткан.

● **ВАШИНГТОН.** Амери-каның Каттышкан Штатта-ры Куба республикага удур идеологтуг дайынны күштел-дирип турар. Каттышкан Штаттарның тургусканы «Радио Марти» дээр радио-станция Куба республикага удур пропагандаиы дүн-хүн чок дамчыдып турар. «Ва-шингтон таймс» солуннуң дыңнатканындан алырга, Американың чаза ол ра-диостанцияга немей «Ти-ви Марти» деп адаар телевиде-нне станциязын тургузар деп турар. Чазак ведомство-ларының 1988 чылда ажыл-чорудулгазының акшаландырышкынында 100 муң доллар акшаны ыпдыг стан-цияны телевилеп кылыр ажылдарга баш удур көр-геч. Ол станция келир үеде Американың төп разведка эргелели-биле сырый хол-баалыг ажылдаар апаар.

(СЭТА).

Бистиң интервьюувус

ТЫВАНЫҢ ЦЕМЕНТ ЗАВОДУ

Ийе, шак ындыг заводтуң директизиязы Шагаан-Арыг хоорайда ам бо хүннерде бүрүнү-биле четчелеттингеи. Эрткен чылын Тываның цемент заводунуң тудуунга 840 муң рубльдиң тудуг.-монтаж ажылдарын шингээдип алган.

Чаа заводтуң директору Александр Петрович Репин биле бистиң корреспондентивис К. Оюнуң беседазының моон адаанда парладыыс.

— Заводтуң күүү-шыдалының дугайын оон чугаалажы бээр бис, Александр Петрович. Мээң баштайгы айтырыгым ындыг: Улуг-Хемниң бир адырының кыдыынга туруттар ол улуг завод түс черниң агаар-бойдузуңга хоралыг болбас бе?

— Силерниң ол дээш сагыш човаашкыныңарны конч-уг эки билир оо мен. Сөөлү үеде улуг будүүлгелер кижиге болгаш долгандыр турар бойдуска хоралыг бо-лур болза, чоннуң негелде-зи-биле будуң ГЭС-терниң безин тудуун сөксадып каап-тар апаргаи болгай. Тываның цемент заводун төлевилээрде бо айтырыгны эртемденнер ханы өөренип көрген болгаш хоралыг бу-думделерни агаарже үндүр-безинин бүгү хемчегларин алган. Маңаа арыглаашкын-ны ийи дакпыр чорудар. Сөөлгү электрофильтрлерден агаарже үнер ыш-бустуң арыының коэффициентизи 0,095-ке дең-ежир. Красноярск, Кемерово ынчаар-ту-рар цемент заводтары бойдус камгалалының хемчег-лерин ап турар, ынчалза-даа ай, квартал чыл тоңчүүзүн-де план «ортгенип» эгелээр-ге, чамдык специалистер ажылдап каапкан артыш-ларын фильтрлерден дамп-каар үндүрүп турганы бил-динген. Бистиң заводувуска-яак ындыг чүүлдер турбас ужурлуг. Шагаан-Арыг хоо-райның агаарының арыы-амгы деңнелге артып каар.

— Ам беседавыстың кол келээнче кириптээли.

— Завод үш чыл дургу-зунда туттунар болгаш баш-тайгы продукциязын 1991 чылда бээр. Оон төлевилел ёзугаар шиити өртээ 59 мил-лион рубль. Оон иштинде 15 миллион рубльди турт-талга шалуу ажылдага кир-герининге үндүрген. Ол дээрге 24 муң дорбелчин мотт-чурттарга шолту, ааы 650 квартира-дыр. Хоорайның үшкү микрорайонун бүрүнү-биле цемент заводунга бер-геи. Анаа школа, магазин-нер болгаш өске-даа чүүлдерни чугайлап, дозулап турарлар. Артканнары мурнуу микрорайонда хөй аал чурттаар бажыңда шеверлелдерни кылып эгелээн.

Бригадада Марьяна Монгуш, Адына Ооржак, Айлана Дамба. Күжүгет Өпей болгаш өске-даа аныяктар бажыңның ханаларын эки шынарлыг чугайлап, дозулап турар. Бо бригаданың аныяктары эрткен чылдың декабрьда 36 муң рубль-дин шеверлел ажылдарын кылганнар. Ам оларның арагында бо чылдың бирги кварталының планын ажыр күүседириниң чарыжы чоруп турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧУРУКТА: Галина Ямыранзаевна Оюн Кызылда комсомолчу-аныяктарның шеверлекчилер бригадазын удуртуп турар. Ол Кызылдың сураглыг тудугжузу турган Августа Ивановна Ельшованың бригадазынга маляр ажылынга мергежээн.

Ажылга кызымак болгаш төлептиг тудугжуның бригадазы Кызылда элээн хөй тудугларны ажыглалга киргеи. 1987 чылдың октябрьда аныяктардан тургустунган бригаданы Оюн удуртуп алган.

Оларның бир чамдызы бо хүннерде тос каът чурттарга бажыңының өрээлде-

УС-ШЕВЕРЛЕРДЕ ЧААРТЫЛГАЛАР

Кызылда уран кылыглар болгаш суй-белектер будүрери-ниң шенелде будүүлгези 1987 чылда чоңга хереглел бараанары будүрер планын од чылдың июль 1-де, а оларны садып саарарының планын август 15-те күүсеткен. Чыл төнчүзүнге чедир пландан ажыр 380 муң рубль-диң продукциязын будүргеи.

Интернационалчыг коллектитве ыяштан хереглел бараанары кылыр шеверлер, чонар-даш чазаныкчылары, нарын кылыглар дарганнары, национал уран чүрүлганың чүрүкчу-каастакчылары, өгнүң иштики дериг-херекселдерин кылыр чазаныкчылар, гипстен ханалар каастаар үгүлзалыг плитка-лар кудар ажылчыннар бол-гаш хеп аргыкчылары ажыл-дап турар. Ус-шеверлерниң бо болуктеринин кылган ажылдарының шынарын хы-наар, кол удуртур төвү чок турган. Оон уламындан оларның будүргеи кылыгларының шынары-даа, каасталга-зы-даа чогуур деңнелге чет-пес болуп турган. Ынчангаш садыгларже киргеи чамдык бараанары үр үеде чыдып бээр, оон олардың дедир эги-дер азы өртээн кызырар та-варыылгалар турган.

Бо бүгүнгү үк будүүлгениң удуртукчулары өөренип көргеш, 1987 чылдың дека-брь 1-ден эгелеп сес кижиден тургустунган шенелде-лабораторияны тургускан. Ында чүрүкчу-конструктор А. Ондар, технолог-экономист В. Бузур-оол, чүрүкчу В. Доржу, чазаныкчы-шеверлер О. Дамба, даш чоңукчузу А. Хертек, модельер Л. Грязовина олар киржип турар. Лабораторияның удуртукчу-зунга ук будүүлгениң улуг чүрүкчузу Н. Самдаңны то-муйлаан. Будүүлгеде ажыл-дап турар ус-шеверлериң база бажыңнарында ажылдап турарларның кылган чүүл-деринің шынарларын шенелде лабораторияга хынаар. Ос-кээр чугаалаар болза, күш-ажылчы коллективте хөй-янитичи күрүне хүлээп алышкынын тургусканы ол.

Республиканың Чүрт үлетпүрүнүң министерство-зунга хамаарыжыр бо будү-үлге Турада болгаш Ша-гаан-Арыгда хеп аргыыр сал-быралыг. Од салбырлар эки ажылдап турар. Бай-Тайга районнуң Кызыл-Даргга национал хереглел бараан-нары кылыр салбыр турган. Анаа демирден от кыскаш-тарын, эът эзер ылбектерни, моңгүнден сырга, чүскүктерни, ыяштан согаак, балалар-ны, деспизерни, аптараларны кылып турган. Од салбырны чоокта чаа дүжүрген. Бо чылдың эгезинден эге-леп долу бот-оруглга-чарыл-гаже киргеи будүүлгеге эко-номика талазы-биле нарыл-галыг салбырны тударыы ажыы чок болу бергени-биле, ону дүжүрген дээрзин будүүл-гениң удуртукчулары тайыл-быралыдыпар.

1988 чылда Кызылда уран кылыглар болгаш суй-белек-тер шенелде будүүлгезиниң мурнунда соруглалар хөй. Кол сорулга — продукция-ның шынарын экижидери, будүүлгениң ажыктыын бе-дидерни. Бот-оруглга-чарыл-ганың оруунче киргеи бо кол-лектив чедишкинниг ажыл-даарынга бүзүрелдиг.

С. ШААЛЫ.

РАЙКОМНУҢ ОТЧЁТТУГ ПЛЕНУМУ

СЭКП Сүт-Хол райкомунуң пленуму болуп эрткеи. Пар-тия райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну удур-тур турарының дугайында от-чёдун аңаа дыңнал чугаалаш-кан. Пленумга илеткелди райкомнуң бирги секретары М. Н. Ооржак кылган.

СЭКП-ниң XXVII съезди-зиниң, СЭКП ТК-ның январь болгаш июнь (1987 ч.) Пле-нумнарының шиитпирлерин удуртулга болдургаш, партия райкомунуң бюрозу эде тур-густунуушкунга удуртулга-ны боттандырарының чам-дык хемчегларны ап чорутка-ның илеткелди болгаш санал бергеннер демдеглээн. Рай-комнуң, партия эге организа-цияларының ажылында ажыл-ыштын чорук элээн идепкей-жип, демократизмны, ажык-чарлыг чорукту калбартып турар. Аъш-чем, чурттарга программазы болгаш өске-даа социал айтырыглар райком-нуң бюрозунуң, оон аппара-лының кичээнгейининг товун-де туруп келген.

Ынчалза-даа райкомнуң бюрозу, оон секретарьла-ры, аппарады эде тургустунуушкунга удуртулганы ам-даа чогуур деңнелге тургу-зуп шыдавайн турарын, амыдыралда болуушкуннар-ны ханыпы-биле аналитээ-вейн, эрги ёзу-биле ажыл-дап, чаа чүүлдерниң ха-ныыпында артып каан, эде тургустунуушкунга, дүрге-дедиишкинге шаптыктыг чүүлдерге удур демиселди чогуур деңнелге чорутпайн турарын пленумнуң киржик-чилери демдеглээн. Совхоз-тарны болгаш организация-ларны долу бот-оруглга-ча-рылгаже болгаш бот-акша-ланыышкынче шилчидер-талазы-биле ажылды бюро четпес удуртуп, партия эге организацияларынга кош-как дузалажып келген. Кадр-ларның идегелдиг курлавы-рын тургузарынче, ажыл-дакчыларның тускай мерге-жилин бедидеринче болгаш идей-политиктиг ёзулдезинче, чаа экономиктиг бодалдар-ның билиглерин оларның эки шингээдип алган тура-рыныче четпес сагыш салган. Капитал тудугну, дузалал ажыл-агыйны хөгжүдерин ү-ениң негелдерининге дүүш-түр шиитпирлевейн тургуп. Эде тургустунуушкунну удур-тур талазы-биле ажылда бар четпестерни чайладып, ону ёзулуг партийжи ёзу-биле адып алырының сорулгала-рын пленум тодараткан.

СЭКП обкомунуң секре-тары **А. К. Кандай** пленумнуң ажылынга киржип, түвө чугаалаан. Эде тургустунуушкунга удуртулганы күш-телдирер, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, оон эконо-миказын көдүрерине улуг идегин бээр дээш райкомнуң бюрозу улуг харыысалгалыг болурунуң, ажыл-херекти ханы аналиэтеп, күүселе-нин хымалдазын күштелдиринин, чаа ёзу-биле, ини-циативалыг ажылдарының сорулгаларын ол чугаалаан.

Пленум организастыг ай-тырыгны чугаалашкан М. Н. Ооржактың өске ажылче шилчээнин-биле холбаштыр СЭКП райкомунуң бирги се-кретары болгаш бюро кежи-түүнүң хүлээлгелериндеги хос-таан.

СЭКП райкомунуң бирги секретарынга мурнунда пар-тия Бай-Тайга райкомунуң ийиги секретарынга ажылдап турган М. Д. Каро-Салды пленум соңгаан.

СЭКП обкомунун пленумунга уткуштур

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР

ЧЫГЫШ

НОМЧУКЧУЛАР САНАЛДАП СҮМЕЛЕП, ШҮГҮМЧҮЛЕП ТУР

Советтер амыдыралы

УЛАМ БЫЖЫГЛААР

Кызыл-Даг суур чылдан чытче сайзырап орар. Чоокта чаа совхоз база тургустунган. Ийи каът Культура бажыңы кайы ырактан-на онзаланып костур. Школа, магазин, харылзаа салбыры, ясли-сад чонга бараан болуп турар.

Ында кедээ Совет күүско, мунда чеди кежигүн бар. Хой-ниити организациялары, школа, уруглар албан черлерин-биле олаврын харылзаазы быжыг. Чон оптузунга идей-политиктиг ажылды үениң негелдезинге дүүштүр чорудар дээш чамдык ажылдарны кылып турар. Моон уламындан корум-чурум кес, күзүт-биле чүгээртээн. Совхоз бүдүрүлгезинде болгаш оскедаа коллективтерде ажыл шагы үзер, прогул кылыр кижилер чок апарган. Кижилер даанган ажыл-херээнге харысаалганын мурнукузундан экижиттирер.

Районнуң 10 кедээ Советтиг 23 депутады хамаарышкан округтарынга барып, сонгуучулар-биле үжүражыл-даларны эртиргилеэн. Район Советиниң депутаттары Херелмаа Күжүгет, Александра Доспан, Вера Адыгбай, кедээ Совет депутаттары Достай Мелдер, Людмила Иргит, Александра Шимит олар сонгуучуларның амыдыралында чамдык социал айтырыгларны шиитпирде-киринге шимченгирин корүүнү келген. Депутаттар Тээли — Кызыл-Даг оруун дескилеп септеткен. Ол аразында автобус үнде ийи катап чоруур апарган. Ам чоннуң аргыжыглазы экижээн.

Кедээ Совет күүскомунда доктаамал 6 комиссия бар. Ол комиссиялар кордүнген план ёзуглаар ажылдап турар. Доктаамал комиссиялар хамаарышкан участоктарынче үнүүшкүннерни, рейдилерни кылып, оон түннелдерни күүскомга чугаалажып келгей. Чырыдышкын, ку ...ра болгаш спорт талазы-биле комиссия школа, интернат, уруглар албан черлериниң ажылын каш удаа хынаан. Оон түннелдерин комиссия хүралдарынга чугаалажып, илеретткиге четпестерни чайгазыгы-биле даалгалары берип, кылыр хүүсаалдарны айтып каар.

Чурттакчы чон тос агитквартирага хуваатгынган. Ында тус-тус депутатты, политинформаторну быжыглаан. Олар политикжизидилгелиг ажылды чорударынаан ангыда, декция, беседаларны кылып, темалыг кежээлерни организастап, ураи-шевердерниң кылыгларын делгээрии чанчылчыткап. Бот тывыжыгы үран үүлү номчулдерни база эртиргээн. Маяка Ошкү-Саар Моңгушка удурткан тос кижи составтыг херээжениер чөвүлелиниң, оон активчилеркиниң киирип турар үлүү бичө эвес. Олар школа, уруглар садтарынга, оске-даа организацияларга үргүлүү баар. Уругларның кижизидилгезинче, өөредилгезинче кол сагыш салып турар.

Суурда № 1 (даргазы Апак-кыс Адыгбай), № 9 (даргазы Роза Артаа), № 7 (даргазы Бичө-кыс Бичө-оол) агитквартираларның чорудуп турар ажылдары чогаадыкчы, чаа хевирлиг. Бо агитквартираларның чурттакчылары Культура бажыңынга болуп эртип турар хемчегдерден чыда калбастар. Малчыннарже график ёзуглаар үнүүшкүннерни кылып, дүзалаштыпшаан, лекцияларны номчуп, беседаларны кылып турар.

Хүүзүнда мал-маганны түдүп, дүзалал ажыл-агыйын хогжүдеринге идепкейлиг кижилер келген өг-бүлелер бар. Мал-маган түдар өг-бүлелериниң саны чылдың немежир. Амгы үеде Кызыл-Даг кодээ Советиниң чурттакчыларында 1256 инек, 3344 өшкү, 2226 хой санатгының турар. Ол мал-маганны кадарар кижилерни кудумчу айы-биле тургускан. Олар эвлечеглежип кадарар кылдыр дүтүрушкан. Бажың девискээринге погаа тарылырынга киришпейн турарлар ховар. Ол бүгү ажылдарже өг-бүлелер ажы-төлүн киириштирип, күш-ажылга чаңчыгарынга өөредип турар. Ынчангаш оон кылганы өгүү өөренип көрүп тургаш, ол арганы улам сайзырадыры чугула. Кожерде эптиин, чылыын база кеөр апаар.

Чамдык айтырыглар база тургустунуп келир болду. Өгүнүң улунарын 4,5 сантиметр калбак кылган херээ

Бай-Тайгадан Хомушку Серенович Кара-оол редакцияже чагаа чоруткан. Ону олчаан парладывыс:

«Хүндүлүг редакция! Тыва өгте шаг-шаандан чурттап келген бис. Көшкүн амыдыралдыг улуска ол кончуг таарымчалыг. Бо-даа үеде өг малчыннарның эдя болуп турар. Оон чаа хевирин чогаадып кылдым.

Өскерилген чүүлү — хараача болгаш улуп. Хараачаны 1 миллиметр чуга демирден хайындырып кылган. Оон деңзизи чиик—11 килограмм. Улунуп узуну 2 метр 30 сантиметр, сапы 89. Доора дургаар база кылынының хемчээли 4,5х1,5 сантиметр. Ону чымчак материалдан чондуруп кылган. Ханазы алды. Оон караанның аразы 14 сантиметр. Улунарның ийи хажыызында ховулдар кылган.

Өгүнү Бай-Тайганың кадарчыларынга көргүзүп, тиккен. Оларга өг таарышкан болгаш чагыгларны киирип турар.

Мээң бо ажылымга арга-сүме кадып, тускай специалистер дүзалаар боор деп идегедим».

Чагаага Чурт үлетпүр министерствозунуң специалистери харыылаан.

Чурт үлетпүр министериниң оралакчызы В. О. ООРЖАК:

«Хомушку Серенотовичиниң кылган өө, киирген саналдары солун болуп турар. Демирден кылган хараача быжыг, өг улунуң дилдирер ажылды чиигедип турар. Ынчангаш оон кылганы өгүү өөренип көрүп тургаш, ол арганы улам сайзырадыры чугула. Кожерде эптиин, чылыын база кеөр апаар.

Чамдык айтырыглар база тургустунуп келир болду. Өгүнүң улунарын 4,5 сантиметр калбак кылган херээ чүл? Оон деңзизи аартаар. Кырлайты салырга көдүрер шынары экижиир. Улуннарның ийи хажыызында ховул, дар кылган херээ бар бе? Хараачаның үттери дооразы калбак-даа болза, кылын эвес болуп, чуталай берген, чүгле 1,5 сантиметр апарган. Оон кылыны дооразындан улуг болуур болза улам экн. Улуннарның дооразы-даа, кылыны-даа дөмей болурга, азы шуут борбак болурга, экн дээрзин амыдырал бадыткаан.

Демирден кылган өгүү кылыр шенээшкиннер тургулаан. Амыдырал хандырылга министерствозу ону эгелээн турган. Ынчалза-даа демирден кылган хана, улуп, экни аар болгаш шык тыртар, дадарар болгай. Демирден (алюминийден азы ол хевирлиг металлдан) өгүнү чамдык кол кезектерни кылырын сүмелеп болур.

Бо чылын Бай-Тайганың Кызыл-Даг суурда шеверлер элээн каш демир хараачаларны шенеп кылгаш, малчыннарга саткан. Бир эвес кышкы соок үеде багай эвес деп санаттырар болза, изиг, соок агаар солчуушкунундан хыраалап, доңуп, дадарбас болза, ону бүдүрерин организастаар болза ажырбас. Х. С. Кара-оол бодунуң өөн кандыг болурун көрүп, саналын киирер боор деп идегээр алдаар».

Чурт үлетпүр министерствозунуң төлевилел-конструктор бюрозунуң начальниги В. Ф. ГЛУХЕНКО:

«Х. С. Кара-оолдуң чагаазын өөренип көрдүвүс. Улуннар 198 килограмм деңзилиг болган. Ол аар-дыр. Бистиң кылып турар өглеривистиң 119 килограмм. Хараача база ындыг, бистининден 1—2 килограмм аар. Ол 10—12 килограмм болур. Өгүнүң шагжазының ниити деңзизи 208 килограмм, ону чүдүрерни бергедей бээр. Райүлетпүр комбинаттарның бүдүрүп турар өглери 129—135 килограмм деңзилиг.

Хараачаны металлдан кылырга, технология нарыыдаар, продукцияның ботүнези аартаар, чарыгдалдар көвүдээр. Мээң бодалым болза, түс чернин материалдарын ажыглааны дээре. Ынчалза-даа ийи-чаңгыс санныг чагыгларны чүге кылып болбазыл?»

Ол-ла бюронуң килдиг эргелекчизи А. ЛОПАТИНА:

«Чадаананың райүлетпүр комбинадынга бо чылын Х. С Кара-оолдуң саналдарын өөренип көрүп, өгүнү быжыын, ажыктыын барымдаалап тургаш, өгүнү бир хевирин кылып эгелеп болур. Райүлетпүр комбинадының баазазынга металлдан хараача кылыр кооператив ажыдарының аргазы бар-дыр».

Үш харыдан алгаш көөрге, бот-тывынгыр шевер кижилерге даянып алгаш, черчерге кооперативтер тургузуп болур. Өг ыяжындан ацгы аптара, сандай, үлгүүр, шай согаажы, тараа согаажы, деспи дээн чергелиг эдилелдерни, ус-шевер кылыгларны бо арга-биле бүдүрерни өөренип көөрүн сүмелеп турар-дыр. Шеверлерниң өгге ажылдаарын организастап болур.

ЧУРУКТА: Өвүр районда агроүлетпүр каттыжыышкынының автобудуруглезиниң чолаачызы Май-оол Кыргысович Маадыр-оол улус ажыл-агыйының чүгула чүүктерни дажыглаарының планныг даалгазын ажыр боттандырып турар.

Ол 20 ажыг чылдарда Өвүрге чолаачылаан. Дүржулгалыг чолаачы ай санында эки ажылдап, бо хүннерде 1989 чылдың үлүүнде ажылдап турар.

Эрткен чылда ол чедиишкиниг ажылдап, чарыштың мурнуку одуругунга чорун. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел биижи-биле шаннаткан.

М. ТАНОВТУҢ тырттырган чуруу.

ДАГДЫНЫКЧЫ

Шериг-оол Манган-оолович Доңгак харылзаа шугумунга хөй чыл ажылдаан. Оон баштай-ла ажылдаан чери Өвүрнүң Саглы. Ол үеде машина-балгат бар эвес. Чоннуң чагыгын солун, сеткүүдүн бижик-чагаазын район төвү Хандагайты суур-биле Саглы аразынга ат болгаш тевебиле дажып, ону чогуур үезинде чагыкчыларга чедирип берип турган. Ынчан ол кады ажылдап турган эптери Соскуо-оол Ховалыг, Оолакай Куулар-биле ээлчежип ажылдап турганнар.

1950 чылда Ш. Доңгак Хандагайтыга көжүп келгеш, өөренген чаңы-биле районнуң харылзаа белдирингге ажылдап кирген. Баштай-ла харылзаа белдирииниң аътгарын ажаап, таңныылдап ажылдаан. Ынчан харылзаа белдирү интернационалчы коллектив турган. Харылзаа белдириниң начальниги Николай Артемович Калинкин, тускай эртемниг монтёрлар Александр Чихров, Михаил Кененков оларның арга-сүмезин, дуржулгазын, ол өөренип ап турган. Ол чоорту агентилеп ажылдап эгелээн. Ынчан почтаны Чадаанадан аът-биле барып чедип алыр турда, ол хүлээлгезин Ш. Доңгак ак сеткилдиг күүседип, мактадып турган.

Шериг-оол Манган-оолович орус эштериниң өөренимшаан, олар-биле кады Хандагайты, Торгалыг, Чаа-Суур болгаш Солчур аразынга радио, телефон чагыдарын тургусчуп, монтёрга база өөренип алган. Коммунист Ш. Доңгак хүндүлүг дыштынгаже үнген-даа болза, аныяктарның дагдыныкчызы хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип чоруур.

Д. АГБААН.

ЭПТИГ БОЛУ БЕРГЕН

Кызыл хоорайның чурттакчылары-даа, шайысылалы. выстың оон-моон келген авлчылары-даа хоорай иштинге, ыланғыя автовокзал чедип алырынга моон мурнунда дыка бергеден турду. Ыланғыя аарыг-аржык, аскак-бүскек, чаш ажы-төлдүг, назылап кыраан кижилерге дыка берге тургании бо-ла дынаар турдум.

Чоннуң чөптүг негелдезин өөренип көргеш, улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң күүскому бо айтырыгны чогумчалыг кылдыр шиитпирлээникке өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис. Моон мурнунда вокзал чедип алыр хээш такси дозуп, хилинчектенип турган болзувусса, ам бир болгаш он-беш дугаарлыг автобустарга олурунтарынга, автовокзалга ма-даа четпейн чедирип каар болуп берген. Ынчангаш бүгү пассажирлер маршруттарны эде көргенинге өөрээп сеткилин илертейлеп турар. Чоннуң аргыштырылгазын экижидер дээш улус депутаттарының хоорай Советиниң күүскому эки ажылды кылган-дыр.

С. ИДАМ.

АЖЫЛ-ИЖИ БУЯННЫГ

Шыдыраа сарлык бажы дозуп, хой кадарыптар апаарга, «оглувус эл-хол, эш-кош бооп бар чыдыр» дээш адаие өөрүп, оон бичиизинден ажылгыр, эрес-кежээ талаларын деткип, чагыг сөзүн бээр турган.

Кижиниң мөзү-шынарының хевирлеттинери кара чажындан, өг-бүледен эгелээр. Саая Шыдырааның күш-ажылчы оруу ада-иезинге дуза кадып, тос-он харлыындан-на мал кадарар чымыштыг иштен эгелээн. Бичиизинде-ле хой кадаргаш, ыыт-даам чок чорбас, ырлаар, каргыраалаар, сыгыртыр турган. Өскен төрээн хеми Чарыстың кадыр-кашпал дагларының баштарындан хойларын дайгырып, ырын ырлап, сыгыдын сала бээрге, ол чоок-кавыда аалдарның улуг-биче кижилери оолду пат таныыр: «Эрес кежээ-даа оол. Кара-оол ашактың оглу — Шыдыраа-дыр» — дээш, кезек магадап тургулаар...

Ынчан Мөген-Бүренге-даа, Мугур-Аксынга-даа школа турбаан, оон уран чүүлге талантызы боттур деткимчени албайн барза-даа, аалдарга чаа бижикке өөренир болгүмнер тыптып келген. Саая Шыдыраа ындыг болгүмнерге барып тургаш, үжүк-бижикке эки өөренип алган.

Ол бүгүну өөренип көргеш, ону Мөген-Бүрен кодээ Совет күүскомунуң даргазынга томуйлаан. Кешкүн аратгарны колхозтажышкынче хаара тудар, сууржуң байдалче шилчиир айтырыг чидии-биле тургустунган. Ынчан Мөген-Бүрен сумузунуң Сай-Чарыс болгаш Мөген-Бүрен бажының чону Бай-Тайганың Бай-Талда Сталин аттыг колхозче кирген. Кара-Даг болгаш Шегетейлер ол ынчаар чон Бай-Тайганың Шүйда «Мурнакчы» колхозче кирер күзелин илереткен. Мөген-Бүренниң чурттакчы чонунуң хөй кезиин ийи колхозка эвилелдеп кииргеш, Саая Кара-оолович боду «Мурнакчы» колхозтуң колхозчузу бооп ажылдап кирген. Бир-ле катап «Мурнакчы» колхозтуң даргазы Моңгуш Доржулдай ону конторажже кыйгыртыкап. «Чүү болган ирги?» — дээш Шыдыраа Кара-оолович сеткили шала дувүренсеп, далаштыг чеде берген. Колхоз даргазы-биле партия эге организациязының секретары Хертек Кудурукпай өрээлге кады олурганнар. Амыр-менди солушкан соонда, айтырыг мынчаар дорт тургустунган:

— Кижилер-биле ажылдап билир болгай сидер. Хову ажылдының бригадири колхозка чүтүла херек. Силерни черле шыдаар деп сүмележип тур бис, кандыг силер?

Коммунист Шыдыраа оонбиле чөпшээрешкен. Ажылга кызымаккайын, ак сеткилдиин көргүскен. Хову бригадазының бригадири бооп ол ийи чыл ажылдап чорда, Красноярскиде кодээ ажылагый кадрлары белеткээр школага өөренирин сүмелээн. Ол аңаа агроном тускай мергежилди чедип алган. Баштай Сталин аттыг колхозту, оон соонда «Мурнакчы» колхозту даргалаан. Удуртур баштаар ажылга оон аргадурмулгазы-даа чоорту улгаткан. «Мөген-Бүрен» колхозун даргалаан, ол совхоз апаарга, директорлап турган. Хоочун коммунистиң эрткен күш-ажылчы оруун кысказыбиле көргүзерге ыядыг. Ол ам пенсияже үнген. Ынчалза-даа Саая Кара-оолович амыдырал - чуртталгазынга ам-даа буянныг чаагай исти арттырар дээш чонга ажыктыг эки херекти кылып чоруур. Ам Моңгун-Тайганың Мөген-Бүрен суурда чурттап, ажылдап чоруур.

Ол бир-ле ажыктыг чаагай херекти бодап тыпкан, ону эш-оорү-биле сүмелешкен турар. Ону боттандырар деп барганда, аныяктарны эвилелдээш, боду баштап туруптар. Мөген-Бүрен девискээринде тарылга шөлү чегей, чери сай-даштыг. Ону ол чер чурттуг болгаш, Саая Кара-оолович эки билир.

1986 чылда ол Дыттыг-Арыг деп черни шилип алгаш, 23 га шөлге көк-суланы тарааш, суггарып, доктаамал хайгаарап карактап эгелээн. Шенедениң түннели эки болган. Оон чаагай дүжүттү кезип, ажаагаш, совхозка дужааган. 1987 чылда ол-ла шөлдү улам алгыдып, 27 га көк-суланы тарааш, оон 45 тонна дүжүттү ажаап алган. Ону база-ла бүрүнү-биле совхозка -хүлээткен. Саая Кара-оолович аңаа доктаавааи. Хөй чылдыг сиген тарыырын бодап алган. Ынчангаш ол-ла Дыттыг-Арытта сес га черни демир сывырындакбиле кажаалаан. Суггарып, ажаап турда, үнген сиген база терең, чаагай болган. Олла бүгү эки эгелээшкинге Шыдыраа Кара-оолович аныяктарны, ыланғыя үстүкү класстың өөреникчилерин чайгы үеде эвилелдеп, күш-ажыл биле дыштанылганы холбаар бүдүн бригада тургузуп алыр чанчылдыг. Чайгы үеде совхозка мал чеми белеткээринге дагдыныкчы-коммунист Шыдыраа Кара-ооловичиниң бригадазындан М. Алдын-оол, М. Май-оол, В. Иргит, С. Эрес-оол болгаш өскелер-даа эң кыымаккай эрес-шудургу ажылдааннар. «Моон соңгаар-даа ол чаагай херекти уламчылаар мен» — деп, күш-ажылдың хоочуну чоргаарал-биле чугаалап орар.

И. УСПУН-ДОРЖУ.

ЧУРУКТА: күш-ажылдың хоочуну, дагдыныкчы Ш. К. Саая.

КЫМДАН ХАМААРЖЫРЫЛ?

Мен бо Чербиге 1966 чылда келгеш, школ интернатка дүзалаа школазынга он ажыл чыл ажылдап келдим. Бо үеним иштинде дүзалаа школазынга чүүк чүдүрер ийи автомашинаны, ийи автобус ту, школа-интернатка чүүк чүдүрер үш автомашинаны үш автобусту үрел каап ырыгже соорту каапкан Сектери ам-даа ында чыткы даазр. Оларның канчап үрелгенин хынап-даа көрбес база-ла чаа машинаны берип каарын черле кайгаар кижи-дир мен. Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйының Чеди биде ыяш белеткээр пунктузу бар. Ол будүрүлгезиниң даргазынаар черинии чамында та чеже машина трактор бар даап, шуут кижи санаг четпес, хоозун-балырык кижи эртер орун шуут дугаалаган А. контролдуның чамына ам база 6 машина үрелгеттүвар. оларның баар орун база ол боор. Чүге-ээ албан үрелгиже чедип мүмкин тургузуп каап тап эрте-де септеп, кылыр алыгының тутайында сагыш салбас ооре ийин? Ол кымдан хамаарыпты?

Мен үлетпүр ажыл-агыйының ол үрелгеп техниказының өөрен-үнезин санап көөрге, дыка улуг түңнүг. Күрүнеге ол хире улуг когарал чедирип турар организациянын удуртукчуларынга канчап чеөле харысалга оналаас чүве боор деп элдепсинер кижи-дир мен.

А Черби лесничествозунда ийи машина дыка үр үрелиишкин чок ажылдап турарын ында чолаачыларның ээ-харыысалгалыг, камныг, чоруунун түннели деп санаар-дыр мен. Чүгле чолаачыларны

Лекция пропагандаазы

ЧУГУЛА КЕЗЕК

Кандыг-даа парткомга чеде бергеш, лекция пропагандазын канчаар чорудуп турарын айтырар болаувусса, мындыг харыны алыр бис: «Билиг» нитилелиниң кижизи бар чүве, ол билип тур боор»...

Анаа удурланышкак, ёзугдут партийжи харыны Эрзининң «Нарын» совхозунуң парткомчузидан дыңнап болур силер. Нарында лекция пропагандазы, шынап-ла, багай эвес тургустунган. Ол чүл дээрге райкомнуң талазындан бо чугула ажыгды доктаамал удуртуп-башкарып турарының херечизин-дир. Совхозтуң баазалыкка ярга-дуржулга солчулгазын бо чылын ийи удаа чоруткан.

Бо удаада оларга партия райкомунуң двасказының ёзугаар «Мөрен» совхозтуң партком секретарының идеология талазы-биле оралакчызы Александр Базырович Сахоо биле ол-ла совхозтта «Билиг» нитилелиниң школада аныяк лекторлар бөлүүн канчаар удуртуп турарын база дыңнаан.

Күүселде — ажылдың түнелеп, чугула кезээ. Чеже-даа эки чүве планнап алгаш күүседип шыдавас болза, оон түнелеп чок болур. Ынчангаш план күүселдезин шыңгыы контрольга алган. Контроль чугле чаңгыс талалыг — лекцияның эртикен, эртээнин демдеглээр эвес, а темалар аайы-биле номчуттунганын база хынап турар. Суурнуң бүгү албан черлеринде, организацияларында оон эртип турарын «Билиг» нитилелиниң даргазы Бичe-Уруг Очур-ооловна Кыргыс доду контрольга алган, а кедээде (суурдан даңкаар) черлерни партком хынап турар.

Автор: лекция пропагандазынга кол даянып күш «Билиг» нитилелиниң район болгаш эге организацияларының болур. Ацаа таарыжыр, идепкейлиг болгаш сонуургалдыг кижилерни шилип алыры — чеднишкиннигг ажылдың эгези. Районда 284 лектор 12 эге организацияда бактаап турар. Амгы үеде оларның катап аттестациядан белеткеля чорун турар. Лекция пропагандазын организастап чорудары-биле 18 организаторларны бадылап каан болгаш олар бот-тарының хамаарышкан организацияларында ажылдары чорудуп турар. Районнуң «Билиг» нитилелиниң ажылын Саая Алексеевна Сарыгбан багай эвес чорудуп, чайда, кандыг ажылдар кылдың турарын доктаамал киризенгейге ап турар. Шаңгыя эге организациялардың кадрларын болгучун ажылын эки билир кылдыр өөредип алыр дээш оон сагыш човап турарды черле чөптүт. Районда 4 факультеттиг бир улустуң университет база ажылдап турар.

Ам база катап «Нарын» совхозче эвп кээлипер. Совхозта «Билиг» нитилелиниң даргазы, хоочун башкы Бичe-Уруг Очур-ооловна Кыргыс дуржулга солчуп келгенимерге ажылын таныштырды.

— Парткомнуң удуртулгазы, леткимчеи-биле, оон-биле бир деминг ажылдап турар бис. Быжыг актив чокта, чеже-даа бот-идепкейин кодуреге, ажыл шуудавас. Ынчангаш партком секретарының кадрлар-биле ажылдавы уштап, башкарарын ынчаар, схемалай тодаргай таайылбырлап орар чылдагаанны ол. Боттарывыс лекцияны кылгаш, рецензиялаш, оон соонда номчуп турар бис.

Автор: Бичe-Уруг Очур-ооловна 1986 чылдың он айдан бээр совхозтуң «Билиг» нитилелиниң даргазы хөй-нитти хүлээлгезин күүседип келген. Ол үеним дургузунда дыка хөй чүүлдерни кылып, сеткил-сагыжындан бердинип, ак сеткилдиг ажылдап турар. Эге организациянның ажылының түнелин кончуг чурумнуг чорудуп турар. Каш чижектен адап көрейн: лекцияларны тема аайы-биле рецензиялаш, түскай папкада көктеп каан. Оон чамдыктары бо «Өөреникчилерниң экономиктиг өөредилгези болгаш кижизидилгези» деп лекция. Ону география башкызы Доржу Дүгеевич Кыргыс кылган. «Билиг — эртемни тургузар, бүдүүлүк — шажынны тургузар» деп лекцияны Бичe-Уруг Очур-ооловна доду кылган. Ол ийи чижек безин лекцияларның темаларының чаңгыс аай эвезин көргүзүп турар шыкажыл.

Путёвкалар биле ажыл. Ону долдурарын парткомбиле ийи анды үлежип алган: школа, албан черлери, организацияларны «Билиг» нитилели, көдээ ажыл-агый коллективтерине номчуттунган лекцияларның путёвказын партком дораан долдуруп турар. Оон ачызында чеже лекция номчуттунганының отчёду ай санында 25-тин хүнүнде белеп болуп, харын-даа путёвкаларның дөзүн айлар аайы-биле четчелеп көктеп каан турар.

Совхозта лекция пропагандазын организастап турарында бир онзагай чүүлдү эскерген боор силер, мен. Ону ожегээр каш катап киирип турдум. Ында «парткомнуң удуртулгазы-биле», «Билиг» нитилели-биле кады», «партком-биле денге үлежип» дээш сестенни партком секретары-даа, «Билиг» нитилелиниң даргазы-даа таваар, бузуреңнг кылдыр ажылгап, ол ажылды (лекция пропагандазының) бот-боттарынче чүүл каашпайн турарын эскерген боор силер. Деминг ажылдың түнелп эки болур деп чүтааның бадыткалы ол шыкажыл.

Лектор кадрларны өстүрүп алырынче совхозта «Билиг» нитилелиң онза кичээнгейни салып турар. Бо чылын олар үш кижини нитилелдиң кежигүнүнге киирип алган. Школада 9-10 класстың өөреникчилеринден тургустунган 13 аныяк лекторлар болгумуп Бичe-Уруг Очур-ооловна доду удуртуп турар. Ол — районда бар ийи аныяк лекторлар бөлүүнүң бирээзи-дир. Өскелп район төвүнде, колдуунда комсомолчу аныяктардан тургустунган аныяк лекторлар пмозазы. Ону ВЛКСМ райкомунуң секретары П. Сыңаа удуртуп турар). Нарын школадының аныяк лекторлар болгумунуң планын партком-га бадылаан.

Бо хире коскү ажылдар кылдының турар хирезинде лекция пропагандазын амдаа чедир кылып шыдавайн турар бис деп, партком бот-шүтлүдүнүкүү ёзу-биле бодунуң ажылын түнелп турар. Анаа бадыткал кылдыр дараазында четпестенги партком секретары Ш. Л. Ооржак айытты: «Аныяктар ортузунда лекция ажылы кошкак, лекцияларның шынары ам-даа куду, тыва дыл кырында лекция чедиишпейн турар, көдээ ажыл-агыйны интенсификастаарынга, оон экономиказын сайзырадырынга хамаарыштыр оода-ла ийи лекция болза...»

Мен бодаарымга, парткомнуң бергедежип турар ол айтырыглары чугле оларда эвес, харын республикада, бүгү районнарда, ажыл-агыйларда тургустунуп келген чугула айтырыг-дыр. Ону чугле нитти күш-биле, чер-черде мөөннеттингеп арга-дуржулганы кадып турган организастап чорудар болза, ынчаш шиитпирлеп болурунга чигзинир чүрбас.

Ш. КУУЛАР.

КАЙГАМЧЫКТЫГ КАВКАЗ ДАГЛАРЫ

♦ *Журналистиң орук демдеглелинден* ♦

Буурул баштыг Кавказты, оон кайгамчык чараш дагларын, чылыг, чырык, чымчак, чаагай агаар-бойдузун, ар-жаан сугларын, олбук, кудус чатнан шыкаш өң-баазын чечектерин, янзы-бүрү нагаан үнүштерин көргеш, магадавас кижи дележейде чер-ле чок М. Ю. Лермонтов Кавказче ийнгя, сөөлгү шолуткенинин эгезинде 1841 чылда мынча деп бижээн:

«Буурул Кавказ сеңээ.
Бүянныг дагларыңга,
Байырымны сөңнеп,
База катап чедип келдим.
Өске кижи эвес-тир мен.
Өөңүктежи берген-дир
бис».

Ам Кавказтың курорт. хоорайларынче экскурсиядан кыдылы.

ПЯТИГОРСК. Чүс чеден чылдар бурунгаар туттунган төөгүнүң турацкаалдыг бажыңнары-биле чергелештир амгы үениң хөй каът курорт-санаторий бажыңнары дээрже угландыр бедий берген турар Пятигорскини Лермонтовтуң хоорайы деп адаанны таварылга эвес. Хоорайның төвүнде «Лермонтовтуң бажыңы» — Күүгүнеңиң М. Ю. Лермонтов аттыг музейи турун турар.

Пятигорскиниң долгандыр турар бойдустуң боду бүткен чурумалдыг байдалы кандыг. даа курорт-хоорайындан артык чараш кылдыр мээң карааның көзүлген болгаш сагыжымга артып калган. Хоорайны долгандыр он чеди даглар дээрже угландыр бедий үнгеп, оларның аттары, ылангыя Машук болгаш Бештау даглар Лермонтовтуң хөй шулуктеринде болгаш өске-даа чогаалдарында киргеп. Машук дагның кырында «Эолова арфа» деп төөгүйүн турацкаалдыг чараш тудуу бар, ону архитекторлар Бернардацци алышкыларның төлевилелин ёзугаар 1830-1831 чылдарда туткан. «Эолова арфа» М. Ю. Лермонтовтуң «Бистиң үениң маадыры» деп чогаалында бижиттингеп. Буурул баштыг Кавказ ол арфадан барык бүрүмү-биле көстүп турар чүве чорду.

Россияның ол үеде сураггаан болгаш хосталгаже чүткүлдүг, мурнакчы үеледиг аныяк кижилериниң бирээзи М. Ю. Лермонтов чээрби чеди харлыында Кавказка дуэль дээр өжээнадаан аткылажышкыныының үезинде 1841 чылдың июльда өлген. Ону Машук дагның адээзинде чеверге орнукшуткан. Лермонтовтуң мага-бодун кадагалаан хааржакты Тарханда өг-бүле чевэнче 1842 чылда көжүргеп. Шулукчүүнүң тураскаалын Пятигорскиниң парыгыга 1889 чылда ажыткан...

«Пятигорскиниң амгы аасжежиктиг чаагай хүннеринче дорт оруктү идегелдиг ленинчилер С. М. Киров, Г. К. Орджоникидзе, И. В. Малыгин, Г. Г. Анджиевский, Ф. И. Шелюхаев, В. А. Пешков, Ф. Д. Пащенко, Н. С. Янышевский олар ажыткан» деп, хоорайның чурт музейинде демдеглеп бижээн. Шкуронүң контрреволюстут дээрбечилеринге, деникинчилерге болгаш Совет эрге-чагырганың өске-даа дайзынарынга удур кадыг-дошкун, хам төгүүшкүнүнүг тулчуушуннарга Пятигорск хоорай төрүттүнген. Революстут тулчуушкуннарының маадырларының, чонунуң ас-кежиин дээш демиселге амыдыгының берген алдарлыг кижилерниң аттарын хоорайның кудумчуларынга, серёзликтеринге, шөлдеркиге тывыскан.

ЕССЕНТУКИ. Пятигорскиден электропоезд-биле Ессентукиге чүгле 15 минута дургузуида кижи чеде бээр. Бистиң чүртүүстүүн алдаржаан дыштанылга-эмнелге төвү — Ессентуки хоорай Подкумок хемниң чурумалдыг кайгамчык чараш шынаазында тургустунган. Ессентукиниң аржаан суугага эштир эмнелге төвүн 1839 чылда ажыглалга киирген. Оон аржаан сугларын шинчилээр болгаш кижилерни эмнээр талазы-биле улуг ажылдарны сураглыг орус эртемденнер болгаш эмчилер С. П. Боткин, А. А. Лозинский, А. С. Вишневский, В. А. Александров боттанды-ргаан.

Эгезинде бичии казак суур турган Ессентуки Совет эрге-чагырганың чылдарында Подкумок шынаазының чечектерн ышкаш, шапкын сайзыраан. Ында амгы үеде 24 санаторий болгаш 6 пансионат бар, оларның аразында малгаш-биле хөй кижини чиңнеп эмнээр Н. А. Семашко аттыг санаторий — Ессентукиниң дүрүм ёзугаар чоргааралы-дыр. Оон башгайгы бажыңның архитектор Е. Шреттерниң төлевилелин ёзугаар 1915 чылда туткан. Ессентукиниң санаторийдеринге, пансионаттарынга чыл бүрүде 240 муң кижи көөп, дыштанып, эмнешип турар.

ЖЕЛЕЗНОВОДСК. Бо хоорай болза Кавказтың өске эмнелге-дыштанылга тептеринге конгус домейлешпес. Эзим-арга иштинде ол хоорайга кире бээрге, ыржым-шөлээжин кижи магадап ханмас, долгандыр янзы-бүрү нагаан ыяштарның чаагай чыды думчукка дорган келир, а хат-салгын аайы-биле онгаар-дескээр чайгаргап ыяштарның даажы кижинин кудаанга фазланчыг кылдыр дыңнаар.

Железноводск — хоорай-парк. Ынчангаш ында чаңгыс-даа ёзуглуг кудумчу чок. Оон башгайгы бажыңнарын шаандакы сураглыг архитекторлар П. Сюзор, Н. Семенов, А. Кузнецов оларның төлевилелдерин ёзугаар 1812 чылдан бээр тудуп эгелээн турган. Петербургтуң болгаш Варшаваның ол үеде тергиин дээш архитекторларының төлевилелин ёзугаар алдарлыг Пушкин галереязын эрткен чүс чылда дээрэн. Сцена уран чүүлүнүң М. Дальский, В. Комиссаржевская ышкаш, ындыг алдарлыг мастерлери ол галереяга ойнап салым-чаяанныг талантызын көргүзүп турган. Ам ында концерттер, шиилер, лекциялар доктаамал болуп турар.

КИСЛОВОДСК. Оны Кавказтың аныяк хоорайларының бирээзи деп, черниң хоочуннары санап турар. Кисловодск шивээни 1803 чылда дерээн. Шивээни дерээн черни оон мурнунда «Ажыг-Суг» деп адап турган. Ону түрк дылдан орус дылче очулдурарга, «Кислая вода» дээн. Ынчангаш хоорайны, оон эң баштайгы тудуун — шивээни Кисловодск деп адаан. Ол курорт хоорайның доктаамал чурттакчылары амгы үеде 90 муң кижи. Ында колдуунда чүгле санаторийлер бар, ынчангаш албан черлери аваэш, а будүүлелер — көнүгүс чок, хоорайүүскомкуң ёзугаар Кисловодскиниң курорт зоназы кылдыр чарлаан болгаш оон хөй кудумчуларынга автомашиналарның аргыжарын шеглээн азы шуут хорун каан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Кисловодскиниң болгаш Кавказтың оске-даа курорт хоорайларының бүгү санаторийлерн, пансионаттары шерит эмнелгелери болуп, хөй муң совет дайынчыларның амытының камгалап, оларны фронтуже катап үдээп. Космонавтика төөгүзүнүң музейинден ырак эвес бедик оргулвашта акы-дуңма чечээ бар.

А. ДУГЕРЖАА,
ССРЭ-ниң журналистер эвилелиниң кежигүзү.

БӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

БАЙЫР ЧЕДИРИП ТУРАР

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизи Р. Рейганның Вашингтонга дээди деңнелге болган ужуражышкынынга ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны улуттаар дугайында керээге ат салдынганын делегейниң деңшилгелиг хөй-нитизи бүрүн деткип, аңаа байыр чедирип турар.

◆ **ПРАГА.** Совет Эвилелиниң, оон эвилелчилериниң база делегейниң тайбыңга ынакшылдыг болгаш демократтыг күштериниң боо-чепсекти эңдере бүдүрериң, чүүн-даа мурнунда ядролуг чепсекти бүдүрерин соксадыр дугайында бир деминг хөделиишкиннериниң ачызында ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ядролуг чепсектн узуткаар дугайында ийи улуг күрүнениң аразында дугуржулга чедип алдынган деп, ЧССР-ниң Федералдыг Хуралының даргазының орадакчызы, Чехословакияның Социалистиг партиязының даргазы Б. Кучера медеглээн.

Делегейде реаксылыг күштер хөделиишкинин соксатпаан деп чүвени үттүп болбас. Вашингтонга ат салдынган керээниң боттанырынга саат үжураштырар дээш олар кандыг-даа арганы ажыглаар дээрэн билдингир. Ынчангаш депшилгелиг күштер кезээде серемчиледдиг турар ужурлуг деп, ол чугаалаан.

◆ **ВАРШАВА.** Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ядролуг чепсекти узуткаар дугайында керээге ат салдынганы амгы делегейниң төөгүзүнде онзагай үжурдузалыг болуушкун болур деп, Польшаның Каттышкан тараачыннар партиязының Кол комитединиң секретары К. Козуб демдеглээн. Барының болгаш чөөн талаларның кайызы-даа чаагай сеткилди илередир болза делегей амыдыралында тургуступ кээп турар кандыг-даа чидиг айтырыглар болурчогууру-биле шиитпирлеттинип болурун Вашингтонга ат салдынган керээ бадыткаан деп, ол чугаалаан.

◆ **ВЕНА.** Австрияның тайбың дээш шинчээшкин организациязы чаа чылдың баштайгы хүннеринде тускай медеглелди хүлээп алган. Европаның болгаш өске-даа диптериниң тайбыңга ынакшылдыг күштериниң бир деминг хөделиишкининиң ачызында ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ядролуг чепсекти узуткаар дугайында керээге ат салдынган деп, ук медеглелде демдеглээн. Чепсегленишкинин дужүрер, чүүн-даа мурнунда стратегтиг чепсектиң бар курлавырын 50 хуу чедир кызырар дугайында чугаалажышкынарны кылырынга бо керээ ажы салдарны чедирип турар. Ол чугаалажышкынарның үре-түннелдиг болурун делегейниң бүгү улустары күрээп турар деп медеглелде айыткан.

(СЭТА).

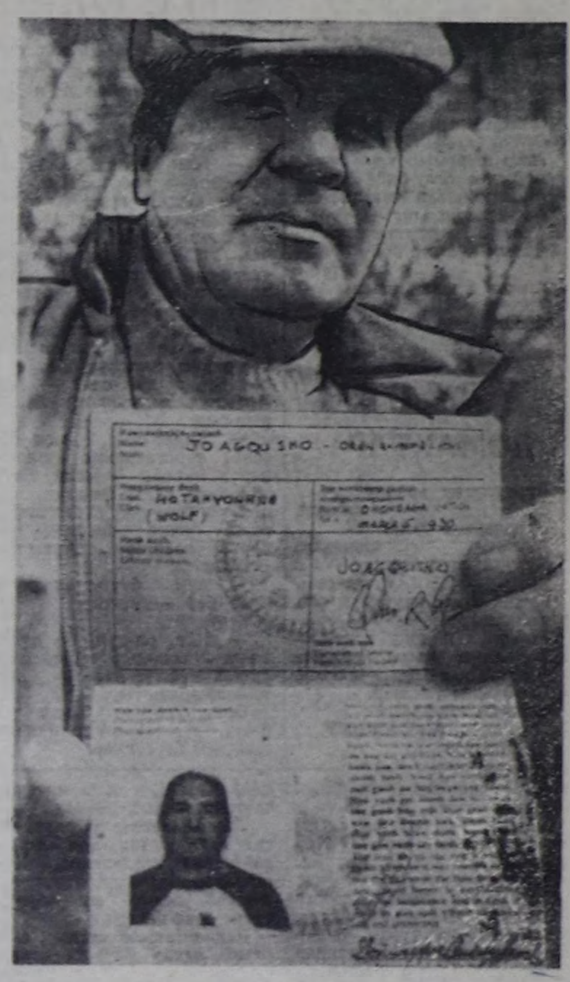
СОВЕТ-БОЛГАР САДЫГ

СОФИЯ. СЭТА-ның корреспондентизи Владимир Матиштың дамчыткаңы болза: Совет Эвилели бо чылын база-ла БУР-нуң садыглажыр кол чурту болур, а Болгария мурнукузу ышкаш ССРЭ-ниң даштыкы садыңга кол черлериң бирээзин эзлээр. Ийи талалыг садыг-экономиктиг харылзааларны идепкейжидер талазы-биле күзенишкиннер 1988 чылда бот-боттарынга ажыктыг садыглажышкынның хемчээлин уламаттырар арганы бээр. Эрткен чылын ол баштайгы саитун-биле алырга, 12,7 милиард рубль четкен болган.

Бараан саарылгазының дугайында чазактар аразының протоколун ёзугаар 1988 чылда ССРЭ металл чонар станоктарны, көдээ ажыл-агыйның болгаш оруктудуг машиналарын, траиторларны, чүк сөөртүр болгаш чиик машиналарны, судноларны БУР-же үндүр садар. Эрткен чылдарда ышкаш совет-болгар кады ажылдажылга болгар экономиканы энергия хандырыкчылары-биле чепсегээринге шиитпирлиг рольду ойнаар.

Бодунуң эзлчээнде бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг күүзүнүң өскенинң ачызында БУР машина тудуунуң продукциязын, оон иштинде станоктарны көдүрер-транспорт техниказын, агроүлетпүр комплексинге машиналарны болгаш дериг-херекселдерни, судноларны болгаш судно дериг-херекселдерни ССРЭ-же чорудуп баэр. Калбак хереглелдиң болгаш аъш-чем продукциязының барааннарын совет рынокче хөйүг-биле чорудуп бээри баш удур кордүнген.

ССРЭ-ниң девискээринде каттышкан элээн каш объектилерин тударынга БУР мурнукузу ышкаш киржир.

Америк юристериң конституция талазы-биле эргелер Төвүүн организациязы Нью-Йоркка илеткел нарлан үндүрген. Ында АКШ-та ниженин эргелерни каржызыбиле үреп турарының хөй санныг таварылгаларын айыткан.

АКШ-тың «идегел чок» хамаатыларга электроннуг истеп сүрүшкүнүү тургускаңының, политиктиг үзелбодалдары дээш истеп сүрүшкүнүү чорудуп турарының, бажың чокталарның амгы администрациязының үезинде национал халаа чедир өскенч илеткелде онза черүн эзлээн.

ЧУРУКТА: индейлер чыл-каалының киржикчилэ.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЮГОСЛАВИЯ: СТУДЕНТИЛЕРНИҢ БОТ-ЭРГЕЛЕЛИ

Белград университединиң конференция секретары Светозар ОСТОИЧ-биле ПМАның Белградта корреспондентизи Александр Бельяцкий мындыг темага беседа кылган:

— Университет конференциязы деп үүл?

— Белградта бүгү студентилерни каттыштырып, оларның амыдыралының болгаш өөредилгезиниң бүгү талаларын — материалдыг хандырылгадан эртем-шинчилел ажылынга чедир өөренип көрүп турар ниитилел-политиктиг организация-дыр. Конференция банкыда агар санныг, бодунда массалыг информациянын чепсектерн солун, сеткүүл, парлалга чери, радиопрограмма бар. Студентилериниң шак ындыг бот-эргелели Югославияның бүгү университеттеринде тургустунган ийикпе, ам чамдыктарында тургустунуп турар.

— Дээди өөредилге черин эргелеп башкарарынга киржир эргеш студентилерге кандыг документилер магадылап турарыл?

— Чижээ. Сербияда тускай өөредилге дугайында хоойлу үнген, ону республиканың дээди хоойлужудулга органы — Скупщина хүлээп алган. Ындыг хоойлулар ЮСФР-ниң оске-даа республикаларында күштүг болуп турөр.

Университет конференциязы факультеттер чөвүлелдерн ышкаш, үш болукчилерге болгаш Совет эргечагырганың оске-даа дайзынарынга удур кадыг-дошкун, хам төгүүшкүнүнүг тулчуушуннарга Пятигорск хоорай төрүттүнген. Революстут тулчуушкуннарының маадырларының, чонунуң ас-кежиин дээш демиселге амыдыралын берген алдарлыг кижилерниң аттарын хоорайның кудумчуларынга, серёзликтеринге, шөлдеркиге тывыскан.

ЕССЕНТУКИ. Пятигорскиден электропоезд-биле Ессентукиге чүгле 15 минута дургузуида кижи чеде бээр. Бистиң чүртүүстүүн алдаржаан дыштанылга-эмнелге төвү — Ессентуки хоорай Подкумок хемниң чурумалдыг кайгамчык чараш шынаазында тургустунган. Ессентукиниң аржаан суугага эштир эмнелге төвүн 1839 чылда ажыглалга киирген. Оон аржаан сугларын шинчилээр болгаш кижилерни эмнээр талазы-биле улуг ажылдарны сураглыг орус эртемденнер болгаш эмчилер С. П. Боткин, А. А. Лозинский, А. С. Вишневский, В. А. Александров боттандырган.

Эгезинде бичии казак суур турган Ессентуки Совет эрге-чагырганың чылдарында Подкумок шынаазының чечектерн ышкаш, шапкын сайзыраан. Ында амгы үеде 24 санаторий болгаш 6 пансионат бар, оларның аразында малгаш-биле хөй кижини чиңнеп эмнээр Н. А. Семашко аттыг санаторий — Ессентукиниң дүрүм ёзугаар чоргааралы-дыр. Оон башгайгы бажыңның архитектор Е. Шреттерниң төлевилелин ёзугаар 1915 чылда туткан. Ессентукиниң санаторийдеринге, пансионаттарынга чыл бүрүде 240 муң кижи көөп, дыштанып, эмнешип турар.

ЖЕЛЕЗНОВОДСК. Бо хоорай болза Кавказтың өске эмнелге-дыштанылга тептеринге конгус домейлешпес. Эзим-арга иштинде ол хоорайга кире бээрге, ыржым-шөлээжин кижи магадап ханмас, долгандыр янзы-бүрү нагаан ыяштарның чаагай чыды думчукка дорган келир, а хат-салгын аайы-биле онгаар-дескээр чайгаргап ыяштарның даажы кижинин кудаанга фазланчыг кылдыр дыңнаар.

Железноводск — хоорай-парк. Ынчангаш ында чаңгыс-даа ёзуглуг кудумчу чок. Оон башгайгы бажыңнарын шаандакы сураглыг архитекторлар П. Сюзор, Н. Семенов, А. Кузнецов оларның төлевилелдерин ёзугаар 1812 чылдан бээр тудуп эгелээн турган. Петербургтуң болгаш Варшаваның ол үеде тергиин дээш архитекторларының төлевилелин ёзугаар алдарлыг Пушкин галереязын эрткен чүс чылда дээрэн. Сцена уран чүүлүнүң М. Дальский, В. Комиссаржевская ышкаш, ындыг алдарлыг мастерлери ол галереяга ойнап салым-чаяанныг талантызын көргүзүп турган. Ам ында концерттер, шиилер, лекциялар доктаамал болуп турар.

КИСЛОВОДСК. Оны Кавказтың аныяк хоорайларының бирээзи деп, черниң хоочуннары санап турар. Кисловодск шивээни 1803 чылда дерээн. Шивээни дерээн черни оон мурнунда «Ажыг-Суг» деп адап турган. Ону түрк дылдан орус дылче очулдурарга, «Кислая вода» дээн. Ынчангаш хоорайны, оон эң баштайгы тудуун — шивээни Кисловодск деп адаан. Ол курорт хоорайның доктаамал чурттакчылары амгы үеде 90 муң кижи. Ында колдуунда чүгле санаторийлер бар, ынчангаш албан черлери аваэш, а будүүлелер — көнүгүс чок, хоорайүүскомкуң ёзугаар Кисловодскиниң курорт зоназы кылдыр чарлаан болгаш оон хөй кудумчуларынга автомашиналарның аргыжарын шеглээн азы шуут хорун каан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Кисловодскиниң болгаш Кавказтың оске-даа курорт хоорайларының бүгү санаторийлерн, пансионаттары шерит эмнелгелери болуп, хөй муң совет дайынчыларның амытының камгалап, оларны фронтуже катап үдээп. Космонавтика төөгүзүнүң музейинден ырак эвес бедик оргулвашта акы-дуңма чечээ бар.

А. ДУГЕРЖАА,
ССРЭ-ниң журналистер эвилелиниң кежигүзү.

Аян-чоруктуң сырыны

«ИДЕГЕЛ»

— Веракрус портган ырак эвесте Мексика мугулдурнуң суунуң дүвүнден үгер-бооларны, мүшкеттерни, алдын, мөңгүн акша аймаан болгаш өске-даа үнелиг чүүлдерни тып алыр боор мен — деп, Дэвид Маккензи бодап турар. Маккензи америк кижи Латин Американың эриктерининге сүттә душкен корабль-дерден улуг үнелиг эртине байлак чыып ап амдажаан бо удаадагы экспедициязын төлевилелин алды чыл бүрүнгаар ажылдап кылган Географтыг улуг ажыдыышкыннар болгаш Колумбунуң ажыдыышкынынга чедир үениң хөй санныг үнелиг чүүлдерин далай дүвүнден үштүг алырын бодап турар. Бир эвес оон бодалы бүдө бээр болза, делегей культуразынга оон үжур-дузалы ажоок улуг болур харын.

Дэвид Маккензи ол ажылды эки тураза-биле ыдыыр эвес, ол улуг ажык-кончаа алырын бодап турар. Шынаала, үнелиг чүүлдерни далай дүвүнден үштүг болза, чаңгыс миллион эвес долларны ап байыыр. Ол бодунуң чурттунга суг адаанче кирер чеди специалист кижини авилелдеп алгаш, америк ийи, канада бир компаниялырның хөрөнгизи-биле «Эсперанса» (очулдурарга «Идегел» дээн) деп судно-биле ол чоруур. Чоокта чаа үк корабль Веракрус портче китер мугулдур эксында турун алган. — Мексиканың эриктерининге чүгле бо девискээрниге 1521 чылдан 1820 чылга чедир үеде испан, француз, голланд 110 хире корабльдер сүттә душкен, олар колдуунда-ла 50—60 метр ханы черде чылар — деп. Мексиканың парлалга төлээлекчилеринге кылган штерөзюзунга Маккензи медеглээн.

Шаанда Испанияның колонияларындан Европаже хөй корабльдер ону таварыг эртип турган, харын-даа «алдын көвүрүг» деп адап-даа турган.

Маккензиниң төлевилелининн бир чүгула талазы болза 1989 чылдың июль айга чедир хуусаалыг керээни Мексиканың эрге-чагыргаларыбиле чарып алганы болур. Ону ёзугаар Колумбунуң үезинге чедир үнелиг эт-херек. селдерни суг дүвүнден үштүр болза оларны Мексиканың чазаанга дамчыдып бээр. Өске чүүлдерни, чижээ, боочепсекти, акша-мөңгүнүү. эвилелдерни үк экспедициязы акша-хөренги-биле хандырган компаниялар болгаш Мексика үлежир.

«Эсперанса» — «Идегел» деп судно далай дүвүнде ханы черлерде демир чүүлдерни дилээр талазы-биле тергиин дериттингеп. Ол суднода эң сайзырангай фото-аппаратураны. Черниң спутниги-биле харылзаалыг ийи компьютерни тургускан. Ол хереклелдер судноүн турар черни тергиин ылаптыг тодарадыр.

«Колумбияның, Венесуэланың, Эквадорнуң, Багам ортулуктарының эриктеринче моон мурнунда кылган экспедицияларым эки-ле болгаш чүве. Бо удаада база ындыг боор» — деп, мексика журналистерге Маккензи медеглээн.

Валерий ЗАДКО.
(СЭТА).

САКТЫЫШКЫН

Республиканың Пушкин аттыг библиотеказының ном чулга залында совет тыва литератураның үндезилекчилериниң бирээзи О. К. Саган-оолдуң төрүттүнгенинден бээр 75 чылынга тураскаатка кежээни эрткен вторникте эрттирген.

Баштай-ла ТДЛТЭШИ-ниң артем ажылдакчызы М. П. Татаринцева чыылганнарны чогаалчының намдары болган номнары-биле таныштырган. А. С. Борбак-оол шулукчу С. В. Козлова, чурукчу И. Ч. Салчак, критик А. А. Калзан, чогаалчы С. С. Сүрүн-оол болгаш өскелер-даа Олег Карламовичиниң дугайында эң-не чылыг, чымчак сактыышкынарны чугаалаан-нар. Чүве чугаалаан кижи бүрүзү оон кижизиг мозушынарын, чогаадыкчы ажылынга чүткүлдүүн, аныяк салгалынга кичээнгейлиинг, оларны өстүрериниге улуг ролдуг болганын демдеглеп турганнар.

Чыылганнар О. К. Саган-оолдуң бодунуң бижээн номнарының болгаш очулдурган чогаалдарының делгелгезин база сонуургап көрген.

А. КАЛГА-ООЛ,
библиограф.

О. САГАН-ООЛ.

ЧАА АРАТ

Хоочун даглар аразында
Хостуг оран — Тыва бо-дур.
Шаандагы өжүп туру,
Чаа чүве өзүп туру.
Амгы Тыва арат ээзи
Ажыл-биле долган туру.
Ажык, делгем ховуларны
Андарып ап, ажаап туру
Ойбан-самдар өгүү катган,
Оран-бажың тудуп алган,
Оңза чырык школаже
Оглун, кызын үдеп туру.
Агар кыргыыр кеиң-биле,
Агроном оглу-биле
Ажык байлаа савазыраан,
Аас-кежиин ырлаан туру.
Арат кижи чуртталгазы
Артык күштүг болу
бергең.
Ак-көк хемниң агымы
дег,
Аажок шапкын бодарап
тур.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Буруулугну хоойлу
шиидер,
Буянныгны чазак
шаңнаар.
Буруулугуң мурну
мунгаш,
Буянныгның оруу мун чок.
Төлептиңиң төрели хөй,
Төөгүүшүнүң чону көвей.
Ажылдың ачызы — алдар,
Араганың ачызы — алгыш.
Шынчыны үнелээр,
Сыпты кочулаар.

К. САМБУУ.

Ак-Довурак.

Бай-Тайга — ыраажылардың композиторларның болгаш даш чоңукчуларының чурту. Ында хөгжүм херекселэ кылыр ус-шеверлер болгаш хөгжүмчүлер база бар. Оларның бирээзи, Салчак САМБЫЙ-ООЛ бызаанчылап орда, бистиң корр. О. ОХЕМЧИК чурукка тыртырган.

ЧҮГЕ ОЯР АПАРГАНЫЛ?

(Моол улустуң тоолу).

Ак-меннің хваны, коргуш чок Арзылаң бир-ле катап Эзирден айтырган:

— Чүүден-даа артык чүден коргар сен, Эзир?

— Мен чүгле ийи буттуг араатандан коргар мен, ону Кижи дижир чүве. А силер кымдан-даа, чүден-даа коргпас боор силер?

— Ийе, мен кымдан-даа, чүден-даа коргпас мен. Чүгле ол ийи буттуг чүвени кончуг көрүксээр-дир мен. Чүү ындыг араатаныл ол, бир эвес сен, ындыг-ла кончуг дидим, шыырак болзуңза, оон чоп коргар сен? — деп, Арзылаң харыылап, айтырып-тыр.

— Ындыг-дыр, мен ону сенээ көргүзериниң аргазын көрүп көрейн — дээш, Эзир оозу-биле кады кижини дилеп чоруптаннар. Ынчап чораан бичии кадарчы ооп көрүп кааннар. Арзылаң тургаш:

— Ийи буттуг кижи бо чүве бе? — деп-тир.

Эзир:

— Ийе, ол-дур, бо чүгле ээ-не аныяа-дыр ийин, шоолуг-ла күштүг эвес — деп тайылбырлап-тыр.

Олар оон-даа ыңай чораан, даянгыыштыг ашакка таваржы бергеннер.

Арзылаң ашактан «Кижи сен сен бе?» деп-тир.

— Бодуңуң үезинде олдаа ийи буттуг чораан, а ам кырып келгеш үш буттуг апарган-дыр — деп, Эзир ашактың орнунга харыылаан. Арзылаңын оон-даа ыңай эдертип чоруп кааптыр.

Хеп-хенертен боолуг аңчы бо көстүп келген.

— Ээулуг-ла ийи буттуг кижи деп чүвең бо-ла болгай— дээш соонда, Эзир-даа дүрген-не ажыт кирип, үжүп чоруптакан.

Арзылаң кижини коргудар дээш хөрээ хиринкейнип, олче сак дорт базыптаткан. Ынчы боозун углай тутқан соонда адыпкан. Ок Арзылаңның бир караан деже дегген. Арзылаң кортканирткенинден, аарышкылыынан бар-ла турган күжү биле ыңай болган. Орта Эзир үжүп чедип келгеш, «Че, кандыг-дыр моң?» деп-тир.

— Шынап-ла, ийи буттуг чүвең чүдек күштүг амытандыр. Ол чүгле чаңгыс дүкпүрткеш, мээң бир караамны деже берипти — дээн.

Оон бээр Арзылаң кижи амытанны оюп эртер апарган чүве-дир оо!

О. ДАРЫМА очулдурган.

СУГ ИШТИНДЕ КАРАК

Тывага кезек када чурттаан сураглыг чогаалчы В. Янның (Янчевецкийниң) «Кара-Хөлдүң чажыттары» деп рассказынган сөөлгү эге.

— Бабкин-биле сүмелешкен бис — деп, Хаджимуков тугаазын уламчылады — ам черле чүнү кылза экил? Хөл дээрге аңаа хөл-ле-дир, кижиге көстүр чүү-даа чок. Хөлге барып эштир дээрге коргунчуг. Шынап-ла, хөлде соястап чоруп турар чылан бар боон, кижиниң будундан аткаш, сугже кирер соп аппарза канчаар. Эрик-биле элээн чоруп ора, суг кыдында борбак-борбак инек-даштарны көрүп кагдывыс. Бис мамаа элээн дидимнемип, долгандыр димзенип макназын дээш, кыдыстыы салыптывыс. Шарик силгилени каапкаш, сарыг кудуруун шойланнаткылаашаш, эрик дургаар маңнаан, даштарны чыттагылап чор.

— Оны хей-ле салыптывыс аа — деп, Бабкин химиренди.

Шарикти бодувусче дедир ыйы деп эгеледивис, а оовус дээрге дилги үнүгүү тып алган чүве дег, бар-ла шаа-биле эрип, дүктери сирбейип, азыг дижи шаарары берген сугже кирип бар чор. Хөл хенертен сугдан шортанныы дег чидир диштерлиг, кастыы ышкаш ногаан моюнныг, аът бажы ышкаш чүве дээр шаар үйүп келгеш, эглип баткан соонда, Шарикти оогразындан сегирип алды. Шариктин даваннары дырбаңайнып агаарже ужугга берген соонда, сөөлгү катап сыыладыр алгырташ, сугже молчүрт диди. Дээрбек чалгыглар түк-чүкче кыланайнып чүгүрүшкен соонда, Шарик ол-ла хевээр биске көзүлбейн барган.

Бабкин-биле бот-боттарывысче көрүп алган тур бис.

— Бо черле чүү болду? — дидим.

— Чылан дээр чүвези ол-дур. Чүге аскын, аавадын алгаш турдуң? Боолаптар чүвеңни. Ам сээн Шаритиң чок! Хай-бачыт болбаанда, моон дүрген тыя-менди дезип чоруптаалы.

— Чок — деп харыыладым — хош дээр мен! Партизан хиреэнде чыланнан коргар деп де? Ындыг чүве турбас ужурдуг. Колчактың чылча базып кагдывыс. Үнгерини соп тур бис. Бакчини тудуп аптар деп тур ышкажыл бис. Чок, мен ынчаар чорүп черле шыдаваспен! Харын, даш артынга чаштып чыдып алыыл.

Ланчыларыны мурнувуска салгылап алгаш, хөл кырын хайгаарап эгеледивис. Хүн шивилер кырында олуруп эгелээн, дедир ээп чоруур үевис база келгеш.

Канчангаш-ла сугже көөрүмге, ында улуг-ла карангы, шары караа дег үштүнчак карак көстүп келди. Карангы сугда ол карак менче дыка оваарымчалыг болгаш үгаан-сарыылдыыбиле көрүп чыдыр. Оон соонда карак көгүлдүү хавыя-биле шыптына бергеш, база катап имирээртир көрүп, элээн чоокшулап келди.

— Көрем, сугда кара чүвени — деп, Бабкинге сыырандым.

— Кайда, кайы? — деп, кижим девидей берди.

Каракты ланчыым хараадеп чүгүрүп, чалгыгларыны доюлдурбушаан, үзүн кудуруун дүргектелдир бөөлдеп тур. Оон сугже чаштып киргеш, база катап көстүп келгеш, кудуруу-биле кымчылаңы каапкаш, эң сөөлгү катап шымнып кире берди.

— Хөлде ам-даа мыңдыг араатаннар артып калган болза канчаар бис? — деп, Бабкин чугаалады. — Дүва дилеп, өөрүн кый деп экижээр дээш суг дүвүнче эштип кире бергенин канчап билир сен? Дүргеп-ие моон дезип чоруптаныывыс эки боор.

Боданы бердим: ие база кежээ дүжүп, орайтаан, аътарывыска чедип чорувуста, көңгүс карангылай бээр.

Билир оруувус-биле дүргени кончуг чоруптувус. Аътарывыс ол-ла черниде турлар. От кыпсып алдывыс. Дүне удуп чадап кагдывыс. Хөлден кандыг-ла-бир алгы-лыңга киирип бээримге, Бабкин көрүп каапкаш сымыраны-дыр:

— Адыр, мана, аңаа бис өске түведен көргүзүптээли.

Күрүндан гранатты чежип алгаш, былдазын үштә соп октапкаш, сугже чоокшулап бады барды. Сезик алдырбазы-биле, гранадын кончуг оожум көдүргеш, кара каракче октапты.

Ыржым хөлге граната часты бээрге, көк дээр кырывыска бүстүп кээп дүшкен дег болду. Диңмит-даалы хамык дагларга каккылажы берди. Суг бүлүгүткейнип хайны бээрге, оон ногаан аспактар костүүлеп келгеш, сугну часкагылап, көвүктелдир былгагылай каапты. Сартартыр хүнөктелы берген черлерлиг борбак ак хырыы суг кырында хөлбейип үнүп келгеш, андарлы берди. Дүмчүү чирлип калган, бүгү боду хап-пылба апарган. Тейлер ындыдан хажыдындан, артындан бөлай бээрин ак дээрбечилер дүшке-даа хакпайн турлагжып алган турда, партизаннар хөп хенертен халдаанар. Актар кадыннарын автомобильдерге олуртукладаш, дедир-ле Моолче дезипкеннер. А артканнары аътталькайн, чамдыктары чадаг, турлаан каапкаш, арлы бергеннер. А бистиң олчатывыжывыс улуг болган: майгыннар-даа, боо-челсек-даа, пулеметтар-даа, акшамөңгүн-даа.

Колесников бүзүревээн карактарын имирертир көргеш, Хаджимуковту үзе киргеп:

— Ону-даа бистер билир бис, хөй кезиивис аңаа ботары киришкен болгай. А черле чигзинчии, чиктиг чүве бар-дыр. Сээң кымчыңны шак ол чыланның кежинден кылган деп тугааладың чоп. Ону кайыын тып алганың ол?

— Кайыын деп че? Карлушка меңээ белек кылдыр берген чүве. Даартазымда эртен ол бисти тып алган болгай — чыт билири ана аң-биле домей апарган кижи. «Аътгарның чыды кайыын кээп турарын салгын аайы-биле эндеведим» дээр болбазыкпе. Ол бо кымчыны эккелгеш, меңээ берип тура, мынча деп тайылбырлады: «Сенээ бээр өрем, дары болгаш бистан дээш. Геноссэбүгү Европада кымда-даа чок кымчыны белек кылдыр берип тур мен. Шак ол иштиңаар эмер чаш төлдүг турган чүве. Аштап өлүп каарга, хат ону эриктче үндүр чалгыдыпкан. Мен оон кежинден дес кажаларга тоорту дузактаар чиңге баглар дилип алган мен. Иези үргүлүү-ле эштип чедип келгеш, думчуу-биле оглуң үскүлеп, багайтыр өткилээр турду — оттуң кээр деп бодаары ол чүве ийикпе. А оон соонда бөрүлер оглунуң эъдин чип каапларга, чүгле сөөктери артып калган чүве. Шак ол черден мен ырадыр көжүп, чадыр бажыңчыгаш кылып алган мен, мээң моол кадайымны көрген черинер ол-дур ийин».

Оттуң сөөлгү чалбыраажынга көстүп кезектер кызанайнып чыткылаан. Бодуюн хилиң энчээн карангы дүн дүй тыртып чоруп-ла орган. Партизаннар одагже будуктар книр октагылап кааш, удуп эгелээнкер...

УТТУНМААН УЖУРАЖЫЛГА

1943 чылдың январь эгези. Чадаана дем сооктан бусталбышаан, ол-бо черлерден чара теп, чайындылап чыткан. Ыяш-даш дээрге соокка шыдашпайн, пашта хоорган тараа дег, ында-мында дарыткайндыр дагжап чыткан.

Чиңге-Даглар артын куду шөйлүп батқан улуг орук аксынга кожуунның улуг-биле дарга-бошкалары баштаан хоорайның хамык албан-хаакчылары; ажыл-ишчилери база школачы бистер Бора-Булак ховузунче көрүп тур бис.

«Улуг ССРЭ биле ТАР-ның акы-дүнма эп-найыралы делгерезин!», «Араттың революстуг намынга алдар!», «Фашист герман сөнезин!» дээн лозун-плакаттарлыг хайнып турар чонну хөлбеңнедир чалгаан кызыл туктар бүртей ап турган. «Ыдыктыг дайын», «Чылча шавар!», «Тулчуушкунче!» деп ырлар кезек-кезек болгаш-ла, оон-моон куттулуп-ла турган. Балар шагдан артык дерзин Фашист күшке удур.

Улустуң ыдык дайыны — Улуг дайын үнду!

— деп чиртиледип турувуста, «Келди-ле!» дээн соонда, чиик-кара-даа бирде көстүп каап, бирде чиде дүжүп, шыварланадып-ла олур.

Келзе-ле, С. Тока баштаан кежек кижи уурук-суурук дүштү. Кино-чуруктан дээрден башка: орус кызыл шеригниң командирин көрген эвес. Узун-шилгедек, көк-бора шинелдиг, база-ла ыңдыг өңнүг кышкы бөргүнде беш-адыр чайнаан кижиниң дораан эскерип кагдым: манап турганывыс Степан Петрович Щипачев ол.

«Эштер!» деп, дарга кыйгы салгаш, Чадаама хоорайның бүгү чонунга изиг байыр чедирди. Оон соонда ол дарганың Тыванның ажылчы чоннарының Төрээн чурт дээш, хосталга дээш бүгү чүвени фронтуга харам чокка бээр деп хайнығып турар патриоттуг көдүрлүүшкүннерин улам деткимринче кыйгырган чиңиг сестери төктүп-ле тур. Адак сөөлүнде дарга «Бүгү чүвени — фронтуже!», «Немец фашистиг эжеленчилерге өлүмнүг согуг!» дээш, изиг кызыл чудуруу-биле соок агаарны чара шаап бадырыпты. Сакты-рымга, кыааш дээн соонда, азыг диштери шаарааргаш, хан-чиннинг дыдарын карап, натқан чеди баштыг Чылбыга-Моос моорап кээп дүшкеш, сырбая бертен, казырыктыг узун кудуруун содукладып чыткан ышкаш болду.

Демги шилгедек кызыл шерит командир хүлүмзүрүп чоруй, ийи холун так тудуш-тур адыштангаш, бажын ажыр өрү көдүргүлээш, чугаалай берди. Тос-тостуң чыккылама соогунда дайынчы сөстер Чадаана унунга чаңгыланып турду. Сөс-домаан билбес-даа бол, ол шериг дарганың бистерже чылыг холун сунуп, дайынның кончуг берге өйүнде безин ажы-дүнма биске дуза чедирип, кажан-даа бүзүлбас быжыг эп-найыралды алгап-йөрээп турарын билип тур мен.

Ужуражылга-хурал доостуру билек, «Тулчуушкунну» ырлашпышаан, школавысче марштаптывыс.

Даартазында алгебра кичээлинге бодалга-биле тутчуп олурувуста, ТАР Биче Хурал кежигүнү, бистиң директоруувус Тары-Сүрүң башкыга үдеттирген дүүнгү кызыл шериг командир база күдер чалыы кижи кирип келдилер. Туп-тура халыштывыс. Аалчылар баштарын согаңнадып чугаалчылар-биле таныштырган. Степан Щипачёвка сес бээрге, чиртиледир адыш часкап турдувус. Оожум болган өтүүт сестерни, аастарывыс аазадыпкан, дыңнап ор бис. Оон соонда шулуктер номчуй бердим ышкаш. Кежек-кезек бөлүк сестерниң төнчүзүнге аянналып турарының эптиг болгаш дыңнаксанчыын канчаар. Хейде-ле, эриннерим эдерти чалбуунедип ор мен. Чогаалчының ынчаардагы бистерге чагып сөглээн сестери, оон бодунуң шулуктерин номчуп турганы карамда чуруттумуп, кулаамда сиңмигип калган — ам-даа кыңгыраткайнып чоруур-дур ийин. Совет шулукчүнүң номчуп турган шулуктериниң үтказын демги Пюрбю чогаалчы тайылбырлаанышаан, очулдуруп берди. Оларның чамдыктарының олуруглары бо ийин:

Кыжын келир орук
шорулгактыг,
Хыраа, туман дүглаан,
соок-даа бол,
Бергезинмейн, сенээ чедип
келгеи.
Мендилежип, холуң тудуп
тур мен.
(«Кызылда» деп шулуктеп).

Каш хонгаш, шак бо черден
чорүй баар мен,
Харлыг дуву Саында изим
ширбип каалтар.
Ынчалзажок келзи мөңгеде
кады чоруур
Ынанныштыг найыралда
доңнашкан бис.
(«Тыва оңучктеримге»).

Степан Щипачёв бир-ле чүве чугаалаан соонда, тура халаап:

— Силерниң арадарда шулук бижип чоруур кижи бар бе? — диди.

Башкылар-даа, бистер-даа бот-боттарывысче көрүнүп, чогаалчылар аразынга олуртуп алды. Эрлерни көөрүмге, ама хертеш чүвелер! Хажытшаа (ам Каа-Хем суурда Маадыр-ие) баштаан кезек бөлүк уругларже Сувакпит будуу көргүзээнин, хүлүмзүүрүр-даа. Ол хире мактадың, ыңдыг конгчуг улус аразында олуруткан эрлер ынчаммайн канчаар.

Оон бээр-ле шылгарангай совет шулукчу Степан Щипачёв сеткилимден ыравастап, оон кайгамчык чогаалдарын үүрээмни мынчага дээр доюлдуруп чоруур. Шулуктүп нарын, уран будуңгуң, оон чажыдын шору биилитер апарган, Степан Щипачёвтүң ыяшкыыл лирикаларының сураггаан шулуктеринни чамдыктарын, улустан чажыра-чажыра, будуу очулдурып көргүлеттим-даа. Оларның бирээзи бо:

Хамаан эвес эрлер сенче
кезе кайган,
Харын чүү-даа дижип
чораайлар-ла.
Хаваан сыгыып самава-даа,
Харыңдан чыл казыва-даа.
Туман тынгаш, она бергеш
чечектерзиг
Тулган чараш хереэженнер
чоргулаар-дыр.
Хүлүмзүрүүн чүрек шонар
Күзээним дег, эргим-дир сен.

К. ОРГУ.

САСКАННЫҢ ХОМУДАЛЫ

(ТООЛЧУРГУ ЧУГАА)

Шаг-деңгер чаа бүткен турда, шажын-бүрган делгереп турда, сааскан деп куш хөө кара турар шагда чүвең иргин.

Ол шагда Хемчикке Алдын-Доос куш чурттап турган чүве-дир. Хемчикти магалыг байлактыг чурт деп көргеш, Алдын-Доос орта моңгезин-биле чурттаар бодаан. Кады чурттаар кадай кылын алыр дээш кара Сааскапны Алдын-Доос кудалаарга, ол улуг күзелдин-биле чөшпээ решкен. Алдын-Доос-даа хөө кара Сааскан кадайын каастап эгелээн. Ак будун-биле будуп олурда, хенертен думчуунга чүдек бак чыт келген. Ам топтап көөрге, Сааскан кадайы мурнунда кижи салыны салып алган, ону четтирип орган.

— Пиш! Мындыг чүве чиир сени чоор мен! — деп, меңнеп алгырыпкаш, Алдын-Доос мурнуу чүкче ужуп чоруй барып-тыр.

Бир эвес Сааскан ындыг чүдек болбаан болза, Алдын-Доос ам-даа Хемчикке чурттап, чонга магададып турар ийик, а Сааскан база чон кайгаар чараш ыылдыр, чүзүн-баазын будуңуп алган турар ийик.

Сааскан Алдын-Дооска кадай болбаанынга хомудаан, ам-даа чагы базынга олурупкаш, «халак-халак, халак-халак!» деп хомудап алгырар апарган чүве-дир ийин.

Ф. СЕГЛЕНМЕЙ.

Кызылда Василий Саая удуртқан цирк болуу Тываның дыка хей булуңнарынга чедип, чонга уран талантызын бараалгаткан.

ЧУРУКТА: артистер Борис ХЕРЛИЙ биле Василий СААЯ белеткел үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолу.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ЯНВАРЬ 9-ТА

«НАЯЫРАЛ»: «Погладь кошку за ушами» 11.30, «Правосудия!» 9.00, 13.10, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сказка об отважном кузнеце» 13.30, «Берег правый, берег левый» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сказка о громком барабане» 12.30, «Байка» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка про влюблённого маляра» 9.00, 14.00, «Сказка о Мальчише-Кибальчише» 10.40, «Огонь вода и медные трубы» 12.20, 15.40, «Следы оборотня» 17.10, 19.10, 21.00 шактарда.

Агаар

Республиканга шокар булуттаар. Хар чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне агаар 36—41, чамдык черлерге 26—31 градус соор. Хүндүс 26—31, чамдык черлерге 16—21 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар. Хар чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 38—40, хүндүс 28—30 градус соор.

Автоорутарга хар чагбас. Оруктуң көстүрү эки.

Кызылдың медицина училищезинин 1980 чылдың февраль 28-те Любовь Тулушовна Салан-оолга тывыскаңы ДТ-I сериялыг № 095266 дипломну читкенин барымдаалаашаң, ону күш чок деп санаар.

КАЛЧАН-ШИЛГИ

Шаанда авам, ачам малчын чораан. Ынчан биске улуг шилги бе барын эки билир мен. Бир-ле чылын оовус калчан шилги кулунчактыг апаргаш, хөлчок амыран чоруп турар мен. Кулунчактаа богба чеде бээрге, чуларлап өөредип алдым эвеспе. Чүгле мунары арткан.

Бир-ле катап акыларым келгеш, богбамны өөредип киришкеннер. Ону чүгеннеп, эзертээш, аргамны үжу-биле орбуп алгаш, бирээзин аътқарыпкан. Мурнунда ону кижи мунуп турган эвес, эл-депсингени илдең: баштай бичии када аңаа туруп-туруп, кырында аар чүүктү эскергени ол ыйнаан, дүжүр силгип каапкаш хостуг, чиик чоруур дээни ол боор, киштей каапкаш, орангылаашбут кырынга тура халыгылаашаш, ынаар-ла, аал кедезинче бурт-ла дидим.

Эртенинде эзертээрге, мооп турар де, оон мунуп алырга, база дүүн кежээки чаажы кайда боор, база-ла мөгүлей-дир. Дыштаны бергең болгаш, ынчаары ол-дур ийин. Чоорту ону мунуп туда социал чөптүг чорук дутайында. 14.25 — Улусчу чогаадылганың «Чезээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Шленск» (Польша). 15.00 — Суббота — төрелдер хүнү. 16.30 — Документалдыг фильм. 17.30 — «Соок-соокчуташтар». Мультфильмниң баштайгы үндүрүлгези. 17.40 — «Наталья Сац. Идегээр мен». Документалдыг телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. 18.30 — «Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга». «Кызыл шаа». Кино 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунүүшкүнүнүң прожектору. 21.45 — «Чарлыышкынга бүзүреве, таныжым». Юрий Визборнуң чогаадыкчы ажылынның дугайында. 22.55 — Дүн ортузу четкен-четпээнде.

II ПРОГРАММА

МОСКВА

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студиялар көргүзүп тур: «Куранттылар». Ленинград. 9.00 — Дүгжүүшкүн. Андерсенниң тоолдары. Э. Григ — «Пер Гюнт». 10.25 — «Устюрт платонуң чажыды». Эртем-тайылбырлыг телефильм. 10.45 — «Кадыкшыл». 11.30 — «Од силерге ойнаарак эвес-тир». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.55 — Сээн девиичи библиотекан. В. И. Ленин «Бистиң хуниернивистиң кол сорулгалары». 12.30 — «Дириг амытаннар делегейикде». 13.30 — Чаартыкчылар болгаш конструкторлар. 14.15 — «Бир эвес силерге...». 15.00 — «Русская зима» уран чүүлдүн бүгү-эвилел фестивалының концерти. 16.00 — Днепропетровск областың «Маленький принц» ойнаарактар театрының фильм-шинии. 17.30 — Шимчээшкинниң айыыл чок чоруу дээш. 17.35 — Берлинге аалдаашкыын. С. Прокофьев. № 5 сим. фония. 18.30 — «Саятарның поэзиязы». Телефильм. 19.00 — Хаак спорту. Делегейниң кубогу дээш. Хереэженнер 10 км. Эр улус 30 км. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!», «Чаа чылдың ужуралдары». Биргя самчыдылга. 20.15 — А. Вивальди. «Чылдың үелери». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунүүшкүнүнүң прожектору. 21.45 — «Кижиниң институду». Кижиниң угаан-бодал амыдыралының дугайында. 22.45 — 00.40 — Леонид Андреев. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуун келбейн баргында 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаазы. Тиражы 24637 экз. Солуунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2651. ТС — 00414.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь **10** воскресеньс

№ 8 (13608)

1925 чылда үнезеваттынгаш.

Өртээ 3 көзээн.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНГЕ ХҮЛЭЭДИП БЕРГЕН

Цхалтубода ажыттынган «Самгурали» санаторийниң символ дүлгүүрүн ооң эң баштай дыштанакчыларынга — дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга республиканың Ыяш ажыл-агый болгаш ыяш болбаазырадыр үлеттүрүнүң министерствозунуң төлээлекчилери хүлээдип бергеи.

Грузияның профэвилелдер чөвүлели-биле чарган керээ ёзугаар ол комплекси тутkан. Министерствога чылдың-на санаторийге дыштанырга путевкаларының чамдыгын бээр, а профэвилелдер ону ажыглаарының чарыгдалдарын, ажылдакчыларга төлевирин, медицина болгаш амыдырал хандырыгазын организастаарын хүлээп алган. Адырларга ажыл-агый талазы-биле тускай хамаарыштыр эргени бергени-биле холбаштыр курорттар тударынга демниг болдурукүн ындыг хевири онза калбаргап. Чүс миллион ажыг рубль түнүт 33 керээлер ам чардынган. Ол тудугларны республика, эвилел ведомстволары, түс-түс будүүлгелер тудар. Оларга девискээрни болгаш ук черниң бойдус байдалдарынга таарыштыр онзагай төлевилелди бээр.

(СЭТА).

ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢЫ

Социал чөптүг чорукту сагыыр

«Чурттаар бажың-белгат айтырыгның социал ужурдузалыы болгаш чидиг ук айтырыгны бистиң шыңгыызы-биле көөрүвүстү база негеп турар — деп, М. С. Горбачев СЭКП-ниң XXVII съездизинге демдеглээн.— 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы бажың-биле хандырары канчаар-даа аажок улуг, ынчалза-даа күш четтиниң болур сорулга. Бо беш чылда... чуртталга тудуушкунуңун база чурттаалга фондузун чаарты кылырының хемчээлин улгадыр».

Салдынган бо сорулганы күүседир дээш күжениишкиниг ажыл бистиң республиканың чурттакчылыг черлеринде калбарып турар. Бажың айтырыын партия, совет органнарының бүгү деңнелдиг хуралдарынга чугаалажып, болдунар хемчегларни ап турарын редакцияның сөөлгү үеде кээп турар почталы бадыткаар. Ол ажыл эки түңнелди берип турар-даа. Чижээ, Эрзин районуң тудуг организациялары капитал тудуг планнарын күүседир талазы-биле эрткен чылын түгээр ажылдаан. Ылаңгыя чурттаалга тудуунуң капитал салыышкынларын шиңгээдип алыры 1986 чылдаазынга деңнээрге 27 хуу өзүлделиг болган. Чыл эгезинден бээр ук район 4284 дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн ажыглалга киирген, ооң иштинде совхозтарныы 3135 дөрбелчин метр болган. Ол бүгүнүң түңнелинде эрзинчилерден 71 өг-бүле чаа бажыңнарже кошкен.

Ындыг-даа болза, бистиң республиканың хоорайларында, суурларында чурттаалга бажыңы ам-даа чидиг айтырыг болуп артпышаан. Ооң оочурунда эвээш эвес өг-бүлелер бар. Хөй ажы-төлдүг чамдык өг-бүлелер бичии бажыңнарда сыңмарлажып, чурттаалга шөлүн делгемчилдерин хөй чыл манап турар. Ындыг байдал үстүнде адаанывыс Эрзинде база бар. А чамдык черлерде эвээш өг-бүле улуг, делгем бажыңнарда.

Мындыг чорук чурттаалга шөлүнүң хуваалдазынга хамаарыштыр хомудалдар, дилеглер киирериниче албадап турар. Ооң түңнелинде партия, совет органнарже, солуннар редакцияларынче билдирикшиннер хөй кээп турар. Ылаңгыя Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тес-Хем районнардан, Кызыл хоорайдан чагаалар келгилээн.

Хомудал чүге тыптып турарыл? Хамыктың мурнунда бажың-белгат тударының планының күүсеттинмейн турары. Ында хөй-ле чылдагааннар бар: тудуг материалдары чеднишпээн, ажылчын күштү шын хуваабаан... Мурнунда чыл-чылы-биле катаптаттынып келген бо четвестер эрткен чылын уламчылаан. Ындыг «чөптүг» чылдагааннарны бо чылын болдурбас херек. Аңаа күш-ажылды организастаарының чаа, дешилгелиг аргалары дузалаар деп идегел бар.

Ийнги кол айтырыг — чурттаалга шөлүп чөп хуваары. Чаа туттунган бажыңнарны, хосталган квартираларны «херек» кижилерге ооруң чок бере каапгар таварылгалар тургулаан-даа, ам-даа үргүлчүлеп турар. Ол бүгүнү чон көрүп, хомудалдарны бүгү чадаларже киирип турган. Амгы үеде ол эвээжээн дээрзин демдеглээри чугула. Бажың хуваалдазынга социал чөптүг чорукту барымдаалаары, сандаргай отчёт-учёттү чурумчудары чер-черде чоруп турар. Чижек, Өвүр райкүүскомунуң даргазының оралакчызынга О. В. Стихин томуйлаткан сооида квартира алыр кижилерниң даңзызын чурттаалга фондузун чаарты кылырының хемчээлин улгадыр, херек эмгелелин чогумчалыг кылдыр кылып ап эгелээн.

Аңаа хамаарыштыр ажык-чарлыг чоруктуң үлегерин Кызыл хоорай Советиниң күүскому база көргүзүп турар. Бажың оочурунда турар кижилерниң даңзызын чурттаалга шөлү хуваар килдистиң коридорунда аскан. Ында ады кирген хамаатыларның каш чылдан эгелеп оочурга турганын, ам каш дугаарында келгенин көрүп ап болур. Ол ышкаш чаа бажыңны дужаап турар өйде аңаа кирер кижилерниң аттарын, өг-бүле составын, оочурлаан үезин, кайы хире шөл алыр деп турарын база бижээш, азып турар. Ындыг чорук чурттаалга шөлүн «арга-хорга»-биле алыр дээнгенериң оруун дуглаарынга идиг болуп турар.

Ындыг-даа болза бажың хуваалдазында хажыдыышкыннар кылыр чоруктар ам-даа чамдык черлерде бар. Ол дугайында солуннуң авторлары оочурда кижилер аттары демир хаажакта деп бижип турар. Ону болдурбас диле бүдүүлгелерде, албан черлеринде хөй-ниити организацияларын ажык-чарлыг чорукче көдүрер, шимчедир херек. Ылаңгыя профэвилел комитеттеринден негелдеии улгаттырар. Хөй-ниити контроль тургузар талазы-биле бүрүн эргелерин профэвилелдер комитеттериниң сулараткаңы чажыт эвес. Харын-даа профкомнарның чамдык даргалары удуртукчуларның аайындан эртпес, шын эвес шиитпирбиле төөшээрежир, төрүк бооп турарының фактылары бар.

А ындыг фактыларның кыдыы-биле Советтер, депутаттар, улусчу контролёрлар тоомча чок эртип турарга таарыжыр бе? Ындыг чүрүм хажыдыышкының болдурбас дээш ажылдаварын эде тургустунуушкун ам бистеп негеп турар. Маңаа боттарының бүрүн эргелерин ам-на долузуубиле ажыглаар, социал чөптүг чорук дээш шудүргу демисежир ужурлуг.

Чурттаалга бажыңының ордерин холда тутkан кижилерниң өөрүшкүзүн түңүң-биле деңнээрил? Ынчалза-даа квартираның дүлгүүрүн алгаш, чамдык чурттакчыларның өөрүшкүзү өжер болгай. Чүге дээрге долуулаары азы будаапы чуду-кара, чамдык эжиктер ажыттынмас, хагдынмас, электри шугуму коштунмаан... Ындыг ажылды комиссия хүлээп албас ужурлуг, ол хиреэинде актыга атты салып турар чорукту түңүң-биле тайылбырлаарыл?

Кооператив болгаш хууда чурттаалга тудугларын бүгү хемчеглер-биле деткиринииң эргежок чугулазын СЭКП-ниң XXVII съездизиниң документилеринде айыткан болгаш улуг курлавырлар ында дээрзин демдеглээн.

Бистиң республикада бо талазы-биле ажылдар кылдыыпып турар. Чижээ, Кызыл хоорайда кооператив бажыңнары туттунуп эгелээн, бирээни ажыглалга киирген-даа. Ол ышкаш хуу бажыңнар тудуп алыр кижилерге черни тускайлаан. Күрбанк чээлиин берип турар.

Бо ажыл көдээде шоолуг-ла хөгжүвейн турарын база айтыр апаар. Хуу бажың тудар кижилерге шаптыктаашкыннар хөй. Тудуг материалдары, транспорт айтырыы ам-даа чедир шиитпирлеттинмээн. Маңаа ажыл-агыйларның, сан-хөө органнарының, садыг организацияларның боттуг киржилгези херек. Ылаңгыя чаа өглеңген аныяктарга бажың-белгат тудуп алыры-биле чээли бээрин калбаа-биле практикалаары чугула.

Бисте чурттаалга бажыңнары мурпукузундан хөй туттуныл турар. Ынчалза-даа бо айтырыгның чогумчалыг шиитпирлеттинери ам-даа элек. Чүге дээрге темп негелдеге четпес, а чаа-чаа өг-бүлелер немежип, чамдык бажыңнар эргижирел турар. Ынчангаш салдынган сорулганы күүседиринге бар аргаларны ажыглаары негеттинип келген.

Чурттаалга бажыңы — чонунуң социал айтырыы, ол Советтериниң ыдыктыг херээ. Чонну ооң-биле бүрүн хандырар дээн гуманныг сорулганың боттанышкыны дээш Советтериниң харысаалгазы улуг. А ында улусчу эргечагыргаже чонунуң соңгааны төлээлекчилери ажылдап турар. Социал чөптүг чоруктуң принциптерин сагыыры дээш ажылдаар деп чон оларга идеген турар дээрзин утпас херек.

СЭКП ТК-ГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

Январь 8-те СЭКП Төп Комитединге массалыг информация чепсектериниң идеология албан черлериниң болгаш чогаадыкчы эвилелдериниң удуртукчулары-биле ужуражыышкын болган. Эде тургустунуушкунуңун амгы үе-чадазында идей-политиктиг болгаш информация-пропаганда ажылының айтырыгларын чугаалашкан.

Ужуражыышкын үезинде СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачев түве чугаалаан.

Дыка хөй санал-оналсолчуушкуну болгаш аңаа киришкеннер эштер М. Н. Алексеев — «Москва» журналдың кол редактору, В. А. Коротич — «Огонёк» журналдың кол редактору, С. П. Залыгин — «Новый мир» журналдың кол редактору, Г. Я. Бакланов — «Знамя» журналдың кол редактору, К. Ю. Лавров — ССРЭ-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң баштаар черинииң даргазы, И. Д. Лаптев — «Известия» солуннуң кол редактору, П. Н. Федосеев — ССРЭ-ниң ЭА-ның оралакчы-президентизи, В. В. Чикин — «Советская Россия» солуннуң кол редактору, В. М. Фалин — Парлалганың Медээлер агентилелиниң баштаар черинииң даргазы, В. Г. Афанасьев — «Правда» солуннуң кол редактору, Э. Г. Климов — ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң баштаар черинииң бирги секретары, М. Ф. Ненашев — ССРЭ-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының хереките-риниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы, В. В. Карпов — ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинииң бирги секретары.

Эде тургустунуушкунуңун кол бодалдарын боттандыраарының талазы-биле практиктиг ажыл-чорудулга, чаа тыптып турар дүржүлгаңы боттуг ёзу-биле көөрү, оны чер-черге нептередири амгы байдалдарда оңза ужур-дузалыг болуп турар дээрзин демдеглээн. Массалыг информацияның болгаш пропагандаңың чепсектери экономикага, социал болгаш үтаан-бодал адырларынга чаа дарылзааларның тургустунарынга идепкейлиг дузалаар ужурлуг. Демократизациялы, ажык-чарлыг чорукту, шүгүмчүлелди болгаш боттүгүмчүлелди, ажыл-херектиң чогаадыкчы болгаш харыысалгалыг ёзу-биле көөрүн улам шиңгээдеринииң кедергей эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

М. С. Горбачев ужуражыышкынның түңнелдерин үндүргеи.

Ужуражыышкынга эштер Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Слюньков, В. И. Долгих, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов киржишкеп.

Тодаргай отчёттуг парлаар.

Кызылда кондитер цехиниң ажылчыннары Светлана Оюн биле Тамара Михайловна Баглаева бедик шынарлыг продукцияны кылып, ажылынга мактадып турарлар.

Оларның бригадазы эрткен чылдың төнчүзүнге чедир бедик көргүзүгларлыг болуп келген. Чарышка тиилекчи кылдыр каш удаа саналган. А бо чылдың баш-тайты айының планын ажыр күүседир дээш бир дем-биле күжениишкиниг ажылдап турарлар.

Тамара Михайловна ол бригаданың хоочуну болуп, чыл санында аныяктарны кондитер кылыгларын эки шынарлыг белеткээрикте өөредип келген. Ооң чанында Светлана Оюн база хоочун ажылчыныың арга-дуржулгазын ажылынга ажыглаан, мурнакчы кондитер болуп турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ҮНҮҮШКҮННҮГ ХУРАЛ

Бай-Тайга район Советиниң күүсекчи комитединиң үнүүшкүннүг хуралын Ээр-Хавак кодээ Советинге эрттирген. «Тээли» совхозта ниитиниң малының кыштаглаашкынының канчаар чоруп турарының талазы-биле айтырыгны аңаа чугаалажып, совхоз директору С. Хертектиң отчёдун дыңнаан.

Совхозтуң дирекциязы, мал ажылының тускай эртемниглерине негелдеги кошкатканы кыштаглаашкынга долузу-биле белеткеңип алыр арганы бёрбаан. Ооң түңнелинде улуг күш, хөй чарыгдалдар-биле белеткеп алган мал чемин малчыннар камналгалыг эвес чарыгдап турар. Малга чем каап бээр коошпалар, шагжалар, суг кудуп бээр деспилер, оңгачалар чедиштер. Чамдык малчыннар чемни малга черге чада каап берип, сала бастырып, сүстүрүп турар. Бо кыштың байдалы берге, мал чеми эвээш. Ынчангаш малды өй-чижектиг чемгерип, сиген-ширбиишкиннер аймаан чаңгыс-даа тудумну, чаңгыс-даа адышты черге кагбас ужурлуг. Мал чемин малчыннарның камналга чок чарыгдап турары совхозтуң дирекциязының, мал ажылының специалистериниң малчыннар ортузунга бо чугула ажылга хамаарыштыр тайылбыр ажылын чорутпаанының, мал чемин малчын бүрүзү кампыг чарыгдазын дээш материалдыг сонуургалды тургустпаанының херечизи-дир. Чамдык кыштагларга мал чемин четчири-биле чедирбейн турар. Чижээлээрге, Эдер-Күй бригадазының чамдык коданнарында дус чок болган.

Мал кыштаглаашкынының канчаар чоруп турарын хынаар ужурлуг тускай комиссия совхозта тургустунган. Ынчалза-даа ооң кежигүннери кыштаглаашкынның кандыг эртип турарын чаңгыс-даа катап хынап көрбээн. Совхозтуң зоотехниктери, мал эмчилери, бригадирлер зооветеринарлыг хемчеглерни малчыннарның канчаар күүседип турарын шыңгыы контрольдавайн турар.

Совхозтуң хою төрүп эгелээн. Төрүүр хойлуг малчыннарның коданнарынга ажылдаар сакманчыларны амга чедир четчелевээн. Чаа төрүттүнген хураганнарның дугаарлаашкынын, яңзы-бүрү аарыгларга удур тарыышкынын четпес чорудуп турар. Чижээлээрге, Мукулай Салчактың коданында чаа төрүттүнген 100 ажыг хураганның чамдыкының дугаарлаваан, аарыгларга удур тарылга кылбаан. Шожал Байырның коданында база 32 хураганны дугаарлаваан, тарываан. Эдер-Күй хойжу

Партия организациязы болгаш өөредилге

ДААЛГА БЭЭРГЕ...

Партия организациялары бүдүрүлге чорудулгазынга холгаарлал кириштейн, күш-ажылчы коллективтерни удуртур, кижи факторун идепкейжидер ужурлуг. Ол дугайын СЭКП-нин XXVII съездизинге, партия ТК-ныц ооң даразындагы Пленумнарынга чугулалап демдеглээн.

Чугула ажылдарының бирээзи болза политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге. Совхоз конторазында партия эге организациязы ажыл-агыйының удуртукчулары-биле сүмележип тургаш, экономиктиг болгаш политиктиг өөредилгениң чөвүлелин тургускан. Өөредилгениң кайыдаа хевирлеринге дузаламчы кылдыр бир бүлүңүү дерип тургускан. Аңаа методиктиг сүмелерни, херек литератураны делгеп турар. Ону үргүлчү чаартып турар.

Өөредилгени неделяның вторник санында чорудар. Пропагандистер: совхозтуң кол экономизи А. С. Дыгыйоол, удурт бухгалтери С. Л. Магбыт экономиктиг билиглериниң талазы-биле кичээлдерни арттыргылаан. Моон мурнунда хөй-ниитти ажылдарынга шоолуг хаара тутунмайн турган аныяк специалистерни — Ч. Е. Күнзээни, Н. С. Доржуну, дыннакчыларның саналдарын ёзулаар экономиктиг өөредилге школаларын даргаладыр каан. Дыннакчыларның сонуургалы кодүрүлүп турар.

Ынчалза-даа политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгеге эде тургустунуушкун бистен эки эвес болуп тур. Коллективтиг болгаш өг-бүле керээзин, бот-оруга-чарыл-ганы хандыр өөренип болдунмайн турар. Ооң бир чижээ болза, эрткен чылын иви бригадазының чамдык малчыннары керээ-биле ажылдаарынче белеткел чок киргенининг түңнелинде бергедээшкиннерге таварышкан. Коллектив мал бажын остүрер планын күүсетпээн, хөй өре-ширеге таваржып турар. Ооң уламындан чамдык кижилер материалдыг сонуургалын чидирип, ажылдан үнер-кирериңге чедир айтырыгларны тургускулаан.

Чылдагаан керээже белеткел чок киргенин. Партком, парторганизация күш-ажылдың чаа байдалдарынче шилчилеге партийжи салдарны чедирип шыдаваан. Совхозта партия, профэвилел болгаш ажыл-агый активи эде тургустунуушкунга дүүштүр ажылдаарынга белен эвес болганы ол.

Партияның салган сорулгаларын чонга чедирер, массаны өөредир, коммунистиг үзел-бодалга кижизидер херекке кол даянып күш пропагандистер болгай. Бистеө дээди болгаш ортумак звеноның тускай эртемниглерин шупту пропагандистер, олар малчын бригадаларда, фермада быжыглаттырган.

Пропагандистерниң ажылы ам-даа эреңгей деп бодаар мен. Оларны өөредир талазы-биле районга-даа, республикага-даа болуп турар семинарларга келдирбейн турар болгаш РАУК чөвүлелиниң удуртукчулары болгаш специалистери боттуг дузаны чедирбейн, сургакчылап келгеш, чүгле дүвү-далаш-биле саннар, фактылар чыып алгаш, чоруурунга өйлежип турарын билир мен. Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыл-чорудулгазының, коллективтиң орудгазының, ооң хуваалдазының болгаш ажыглалының, бүдүрүлгениң материал-техниктиг баазазының, чепсектериниң дугайында өөредилгеня, практиктиг хемчеглерни чорутпайн турар.

Ооң-биле чергелештир совхоз конторазынга болуп турар кичээлдерге партком секретары С. Г. Чигжит чаңгыс катап олурушкан болгаш ооң соонда херекке албайн барган. Чүгле партия эге организацияларының секретарларын чыып алгаш негээр, даалга бээрингe өйлежир, дузаа дилээрге, «Силерниң хлевиңер-дир, боттарыңар харыылаңар» деп каар, ол-ла. Партком секретары совхозтуң специалистери-биле кандыг-даа харылзаа чок, чүгле эге организация секретарьларын чыып алгаш, «ону-моңу кылбадыңар» дээрингe өйлежир, чоң араазынче ам-даа кирбейн, ажылды чорударының эрги методтарындан халбактанмышаан, чүгле айтыышкын-даалга үлеп хуваар, хоржок болза, кижилерниң ажылындан үндуреринге чедирер.

Совхоз директору К. Н. Сержи экономиктиг өөредилгени эгелээр дугайында дужаал бижээнинден өске дээштиг хемчеглерни албаан. Экономиктиг өөредилгени организастаар ужурлуг ооң албан-хүлээлгезин партком-даа, эге организация-даа контрольдавайн турар. Совхозтуң удуртулгазы, профэвилел комитеди экономиктиг өөредилгени эрги ёзу-биле көрүп, ону чүгле партиэ эге организациязының херээ кылдыр санап турар. Даалга бээрге, удур: «Сен чүнү кылыр сен?» дээн хевирлиг айтырыглар салыры ында.

Кунгуртуг суурда бригада партия эге организацияларының секретарьлары шупту чаа соңгуткан, практиктиг арга-дуржулгазы чок, колдуунда херээжен улустар болгай бис. Херек кырында арга-дуржулга алыры, сүмележири кончуг ховар. Партком секретары активти чыып алгаш, чүгле ажыл-агый талазы-биле даалга бээр, а район төвүнден келген дарганың хостуң үезин кончуг эвээш болур. Ынчангаш, херек эмгелелинден эгелээш, берге түүлдер хөй болуп тур. Семинар, практиктиг өөредилге чорудары чугула.

Экономиктиг өөредилге эрттирер тускай дерип кылган кабинет чок. өөредилгениң техниктиг херекселдери, көргүзүг материалдары, методиктиг литература, өөредилге номвары колдуунда чок.

Идеологтуг, масса-политиктиг ажылдың дээштиин көдүрер дизе хостуг, ажык чугаа, бесседалажыышкын эки түңнелди берип, кижи факторунга чаагай салдарны чедирип болур деп бодалдыг мен. Амдыызында бис ону чедип албадывыс, ыяап-ла чедип алыр бис. Кандыг-даа чаа түүлдү бодап алгаш, санал кадып, сүме киирерге, партком секретары деткивес, бүгү түүлдерни бодунуу-биле кылыр, оозу биске кончуг хоранныг, партийжи ажылды демократчыдарынга өөренмейн турар.

Эде тургустунуушкунуң бүгү-ле практиктиг ажыл-чорудулгазын боттандырары кадрлардан хамаажыр. Оларның идей-политиктиг кижиздилгезинче кол кичээлгейни салып, демократияның байдалдарынга ажылдап өөренири чугула. Чедир шинтпирлеттинмейн турар айтырыгларны хөй-шиитиниң идепкейлиг киржилгезин дамчыштыр боттандырар, ону канчаар чорударын өөренип, совхозтуң конторада парторганизациязы, бүгү коммунистери кызын ажылдаар.

Бодум, совхоз гостиницазының эргелекчизинде ажылдап турар мен, эрткен чылдың май айдан бээр секретарьлап келдим, моон мурнунда секретарьның оралакчызы турган мен.

Ч. БАРЫМ.

«Тере-Хөл» совхозтуң конторазында партия эге организациязының секретары.

10 муң тонна хөй янзы барааннарны В. О. Күнзеп-оол районнуң ангы-аңгы садыг черлериңе чедирген. Ол ажылын мурнуку чылдардан улам шапкынчыткан. «Чолаачы Күнзеп-оол даанган ажылынга харыысалгалыг, күүседикчи сагылга-чуруму өскелерге үлегерлиг» деп коллектив кежигүннери үнелээр. Ол ам Таңды райпозуунда ажылдап турар.

ЧУРУКТА: мурнакчы чолаачы В. О. Күнзеп-оол.

А. ЗАЙЦЕВТИН фотозу.

Профэвилел организацияларында

Анализтээр, контрольдаар, дузалаар

Беш чылдың үшкү чылының баштайгы хүннеринден эгелеп хөй күш-ажылчы коллективтер ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларынче шилчип, улам бедик харыысалга-биле ажылдап, боттарының мурнунда сорулгаларны күүседиринче күштү мөөнеп турар болгай. Бо харыысалгалыг үеде көдээниң ажыл-ишчилериниң ининациязын бедидеринин бир кол шимчедикчи күжү социалистиг чарыш, ону чаа ёзу-биле дээштиг организастаары болуп турар.

Бистиң районуңуң агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомуның президиум хуралынга, совхозтарда партия организацияларының хуралдарынга, коммунистерниң ниити хуралдарынга чугаалажып турар. Ол ышкаш «Нарын» совхозта ажылчы чонуңуң хуралдарынга ону бир удаа, «Чаа орук» совхозка ийи, ук ажыл-агыйның коммунистериниң хуралдарынга бир, «Мөрен» совхозтуң ажылчыннарының хуралынга бир удаа чугаалашкан. Ол хуралдарга социалистиг чарышты күш-ажылчы коллективтерге

Чагааның изи-биле

ЧОГУМЧАЛЫГ ШИИТПИРЛЭЭР

Бистиң редакциявыс почтазынга Барыын-Хемчик районда Кызыл-Мажалыктың № 2 школазының эге класстар башкызы Зинаида Шойдаковна Хертектен чагаа келген. Коллективке үр чылдарның иштинде үзүктел чок, ак сеткилдиг ажылдап кедгенин, өг-бүлезининг ээзи 1982 чылда айыыл-халапка таварышкаш, чок апарган соолунде 3 уругларын-биле ада-иезиниң тар бажыңында хөй кижилер-биле сыңмарлажып чурттап орарын, ынчалдыг байдал башкы кижиниң ажылдаарынга кайы хире бергезин хомудап бижээн. Дүвүренчиг чагаа түс черге барып, ону хынаарынче алдабаан.

Эрги төлевилел-биле шагдала тутканы 3 бичии өрээлдиг бажың амгы үеде кайызының-даа хары улгадып, кадыы баксыраанындан пенсия ап орар Шойдак Дамбаевич биле Көк Шуукаевна Саяларга хамаарыжыр. Аңаа 10 кижи сыңмарлажып чурттап орда, чоокта саа чаш кижи база немешкен. Улуг, бичe орун салыр чер чок. Удуур шак кээрге, шала кырынга чыскаалды чыткылаптар. Арыг-шевер дүтайында чугаалаан-даа хереэ чок. Мындыг байдалга башкы кижиге хөй өөренүкчилериниң кыдыраштарын хынаар, кичээлдерге белеткенир аргазы дыка берге деп бижээни чөптүг.

З. Ш. Хертектиң шак мындыг берге байдалын ажылдап турар коллективиниң удуртукчулары-биле чугаалажыры-биле школага чеде бердим. Директор В. К. Монгуш Красноярскиже өөренип чорупкан. Орнунда ажылдап турар парторг Г. С.-М. Иргит: —1988 чылда бажың алзывысса, бирги ээлчеге аңаа бээр бис, деп аазаан. Суур Советиниң депутады, школада профовилел комитединиң ажыдыралчуртталга айтырыгларын шиитпирлээр комиссиниң даргазы Мария Афанасьевна Буурулдайны эккелген. Бо айтырыгны Кызыл-Мажалык суур Советинге, школаны шефке ап турар организациязы район төвүнде септелге-тудуг эргелелинге каш удаа тургузуп келзе-даа, чугумчалыг харыы албайн турарын тайылбырладылар. Бо школада З. Ш. Хертектен аңгыда, Л. Б. Монгуштуң, В. Д. Сааның, Б. Б. Күжүгеттиң, С. С. Степановтуң өг-бүлелери бичии, кезанак бажыңнарда сыңыппайн чурттап, үргүлүү негелде тургузуп келгенин база чугаалады.

Школа херимниң иштии, улус өөредилге киллизининг конторазының чоогунда башкы Любовь Манай-ооловна Монгуш 4 кижилиг өг-бүлезин-биле чаңгыс-ла өрээл, 20 дөрбелчин метр шөлдүг бажыңда чурттап орар. Ашаа Борис Монгуш, чаш уруглары Лида биле Лена оларның кадыы багай, аарып турар. Ам удавас база бир чаштыманап орар башкының амыдырал байдалын мынчага чедир кым-даа сонуургап көрбейн турары элдептиг.

Кызыл-Мажалык суур Советиниң күүскомунуң даргазы С. Ч. Ооржакка база ужураштым. Суурда бажың айтырыы аажок берге, 400 кижи бажың эвлүүнде турарын, 1988 чылда ийи-ийи аал иштии чурттаар 7 бажыңны тударын, бирээзин № 2 школаның эргезинге башкылар чурттадыр кылдыр бээрин аазап, септелге-тудуг эргелелиниң (начальниги Р. З. Кудашова) бодунуң күжү-биле тудар бажыңындан бир квартираны шефке алганы школага бээрин дүгурушканың чугаалады.

А. ХЕРТЕК.

(Үзүндүзү. Эгези № 6 «Шында»).

Беш уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Полина Ивановна **Кудрявцева** — «Россия» совхозтуң хаван ажаакчызы.

Ирина Чедий-ооловна **Мартый-оол** — Балгазынның туберкулёзка удур санаторийиниң санитарказы.

Зинаида Комбуевна **Мыргастай** — «Россия» совхозтуң саанчызы.

Екатерина Кууларовна **Оюн** — «Сосновское» дуржулга-будүрүлге ажылагыйының уруглар садының нянязы.

Нина Байыровна **Оюн** — Межегей суурда өг-бүле ээзи.

Светлана Оримбаевна **Сеңи** — Кызыл-Арыгның дузалал школа-интернадының кижизидикчи башкызы.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Валентина Чагаровна **Чооду** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң саанчызы.

Чайзуу Суван-ооловна **Чооду** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң саанчызы.

Сес уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Анна Барзаевна **Лакпа** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чечек Сергеевна **Сорукту** — Ак-Эрик суурда кивомеханик.

Чеди уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Долума Хуурак-ооловна **Кадыг-Кара** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң малчыны.

Чечекмаа Далайовна **Сандал** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң малчыны.

Алды уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Мария Багай-ооловна **Билчир** — Ү. Шынаа суурда көдээ клубтуң техажылчыны.

Надежда Түктеновна **Ораажай** — «Кызыгаар» совхозтуң ажылчыны.

Валентина Лаптановна **Хылбан-оол** — Самагалдай суурда столоваяның повары.

Беш уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Мария Маадыровна **Бадыргы** — Самагалдай суурда № 1 ясли-садтың эргелекчизи.

Мария Сарыговна **Балаа** — Самагалдай суурда райпотуң столоваязының повары.

Татьяна Бичe-ооловна **Доюндуп** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң малчыны.

Людмила Пиин-ооловна **Кууларов** — «Кызыгаар» совхозтуң саанчызы.

Светлана Ланлый-ооловна **Кочанай** — Ү. Шынаа суурда магазинниң садыгчызы.

Зоя Шагжыевна **Мумбалдай** — чонуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даараныкчызы.

Валентина Оюн-ооловна **Норбу** — Самагалдай суурда столоваяның повары.

Ранса Дагиранзаевна **Өөлет** — «Кызыгаар» совхозтуң малчыны.

Лидия Мижит-ооловна **Соян** — Самагалдай суурда № 1 ясли-садтың кижизидикчи башкызы.

Ираида Евгеньевна **Эртине** — Берт-Даг суурда Культура бажыңының ажылдакчызы.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Полина Даажиевна **Наадым** — «Тоора-Хем» совхозтуң столоваязының повары.

Надежда Комбуевна **Пичика** — Сыстыг-Хем суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Маңгыш Коловна **Баклама** — «Май бир» совхозтуң алзылчыны.

Елена Евгеньевна **Говенко** — ыяш ажыл-агыйының ажылчыны.

Светлана Казырыковна **Доңгак** — Азас ортумак школазының техажылчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Сенденмаа Монгушевна **Бегзи** — «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының магазинниң садыгжызы.

Оюмаа Тюлюшовна **Дыыш-оол** — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны.

Опуйлаа Монгушевна **Седип** — «Ак-Туруг» совхозтуң малчыны.

Людмила Васильевна **Түлүш** — «Улуг-Хая» совхозтуң кадр талазы-биле инспектору.

Саяна Спиридоновна **Хорлуу** — «Найырал» совхозтуң малчыны.

Алды уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Зоя Сүктеровна **Килик** — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Светлана Монгушевна **Конгарак** — «Ак-Туруг» совхозтуң столоваязының повары.

Фина Доржуевна **Кызыл-оол** — Булуң-Терек суурда өг-бүле ээзи.

Чечек Монгежиковна **Хомушку** — Ак-Туруг ортумак школазының башкызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай. 1987 чылдың декабрь 30.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Тамара Доңгаковна **Шаран-оол** — Шагаан-Арыг хоорайда өг-бүле ээзи.

Чечекмаа Сарыг-ооловна **Шогнал** — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болган кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Зинаида Константиновна **Байыр** — Чаа-Хөл эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Валентина Байыр-ооловна **Бичe-оол** — «Найырал» совхозтуң малчыны.

Зоя Калбыковна **Достук** — Булуң-Терек суурда өг-бүле ээзи.

Галина Васильевна **Мончылай** — Шагаан-Арыг ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Зинаида Бавуевна **Монгуш** — «Найырал» совхозтуң саанчызы.

Делгермаа Конюховна **Монгуш-оол** — «Найырал» совхозтуң малчылар бажыңының ажылдакчызы.

Ольга Алексеевна **Сарыг-Лама** — Ак-Туруг суурда № 7 ПТУ-нуң бухгалтери.

Валентина Ховалыговна **Чульдум** — чурттагла-коммунал ажыл-агый будүрүлге эргелелиниң техажылчыны.

Вера Олеговна **Шойдак** — «Ак-Туруг» совхозтуң малчыны.

Мария Тараачыевна **Шойзан-оол** — «Ак-Туруг» совхозтуң бухгалтери.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай. 1987 чылдың декабрь 30.

ЕВРОПАДА АГААР АЙЫЫЛЫ

● **ЛОНДОН.** Үш кижи өлген, эвээш дээрге-ле он муң хире чурттакчылар электри чок арткан. Великобританияның мурнуу болган мурнуу-барыын девискээрлеринге болган күштүг хаттарның түңнели ынды. Дүргени шакта 110 километрден ажып турган хаттар үерлээшкинии болдуруп, электри дамчыдылгазының шугумнарын үзүп туруп берген. Мурнуу Уэльсте барык-ла бүгү хемнер эриктеринден ажып үнген.

● **БОНН.** Чаашкыныг, күштүг хаттар ГФР-ниң улуг кедээнге киткей берген. Дыка хөй черлерге, ылаңгыя Баварияның даг девискээрлеринге хаттың дүргени шакта 120 километр чедип турган. Хат ыяштарны дазылындан тура тыртып үрей бээрге, хөй-хөй оруктарга шимээшкин доктаараан. Балыглаңган кижилер бар.

Ооң-биле чергелештир чурттуң бүгү девискээрниге аңаа эвес чылыг хүннер болгулаан. Агаарның чылыы 15 градус чедип турган.

Дыка хөй черлерде яртакы чылдың май-июньда турганындан, артык чылыг болуп турар. Хаажтыг маңнажып турган черлерде... оът-сиген ногаартыр үнүп келген. Бавария Альпыларының кайгамчыктыг курорттарында гостиницаларның, рестораннарның, магазиннеринiң болгаш сворт баазаларының эдлериге халаптыг айыыл диргелип турар. Чурттуң соңгу чүгүнче баар черлерде автооруктарда 80 километр дурттуг муңгаштаныышкынналрның дугайында репортажтарны ГФР-ниң кол-кол телепрограммалары дамчыткан. Хамык туристер «дезинфо чоруп турарын» полиция дыңнаткан.

● **БРЮССЕЛЬ.** Бельгияның мурнуу, барыын болгаш соңгу чүктеринде девискээрлеринге күштүг хат улуг материалдыг когаралды чедирген. Турне, Остенде хоорайлар болгаш оларның кыдыларды улуг каражага таварышкан деп, Бельгияның телевидениези дыңнаткан.

Суггур чаашкыныг үеде хаттың дүргени чамдыкта шакта 170 километр чедип турда. Турне девискээрниге электри хандырылгазы үзүлген: күштүг хат электри дамчыдылгазының шугумунуң элээн каш кап чагыларын ыргайтыр шаңнаш, шөйген сывырындак демир удазынарын үскен. Бир кижи өлген, элээн хөй кижи балыглаңган. Хаттың үрээнүндан Бельгия биле Великобританияның аразында паром харылзаазы үзүлген.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

● **ПРАГА.** Чаа чылдың баштайгы хүннеринден эгелээш, ЧССР-ниң хөй-нинтининиң чемненилгезининиң болгаш садыының будүрүлгелери экономиктиг дуржулганың байдалдарында ажылдан эгелээн. Ол дуржулганың кол сорулгазы — бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкыче бүрүнү-биле шилчиирин боттандырары, ажыл-агыйжы ажыл-чорудулгазының түңнелдери дээш тускай хамаарышпас болгаш харылсалгалыг болур чоруун бедидери болур. Үүрмектеп садар бараан саарылгазының моон мурнунда турган көргүзүүн солуур орулга ам эргелеп башкарылганың чаа механизминиң системазында садыг организацияларының материалдыг сонуургалын бедидеринче идиг бээр үүл болгаш күш-ажылдың ажыктыын үнелээриниң кол барымдаазы болу бээр.

Хөй-нинтининиң чемненилгезининиң бүтү будүрүлгелерин бо чылдың дургузунда орулга ап «өөренир» ужурлуг: 1989 чылдан эгелеп күрүне дузалаачыларының бүтү хевирлерин оларга бербес. Ол үүл дээрге будүрүлге бүрүзү каражалыг болурунуң чылдагаанарын тыпкаш, оларны чок кылыр ужурлуг дээн ол-дур. Ол чылдагаанарның бирээзи — административтиг аппараттың шаңыга үндүрер чарыгдалдар болур. Орулгалыг болурунуң эргежок чугула деңнелдин тургузарынга ол чарыгдалдар бүтү чарыгдалдарның нийти түңүнүң 10 хуузундан ашпас болур ужурлуг дээрзин санап тыпкан.

Садыгда болгаш хөй-нинтининиң чемненилгезинде ажыл-агый механизминиң эде тургустунуушкуну ол адырның ажылдакчыларының материалдыг сонуургалын бедидери-биле сырый холбаалыг. Оларның ажылының төлевири ам күш-ажылдың сөөлгү түңнелдеринден, алган орулгадан болгаш хандырылганың шыпарындан бүрүнү-биле хамааржыр апаар.

● **БУДАПЕШТ.** Венгрияның кара металлургиязының хөгжүлдезинге төлевиллеттинген шынар талазы-биле эргилдени быжыглаары, оон ажыктыын бедидери — күш-ажылчы чаа чылдың эгезинде болган хуралдарга адырының эң улуг будүрүлгелериниң коллективтериниң салган сорулгалары ынды. Эртекен чылын чурттуң эң улуг металлургия комбинаттарыга будүрүлгени чаартыры дүргедээн, продукциияның орулгалыг эвес, эргижирээн хевирлерин будүрерин кызырып эгелээн.

Дунауйвароште Дунайның металлургия комбинадында эде тургустунуушкун оңза көскү бурунгаарлаашкынны чедип алган. Ол мурнунгы көргүзүглерин дыка ажырган, эрткен чылын 800 миллион форинт хире орулгалыг болган. Ол будүрүлгениң коллективи даштыкыда аажок хереглеп турар продукциязының дыка хөй чаа хевирлерин шиңээдип алган.

● **ГАВАНА.** Кубада республиканың кол көдээ ажылында, районда, республикада көдээ ажыл-агый продукциязының шынарын экижидериниң мурнакчы дуржулгазы.

Ажыл-агыйга продукциязың шынарын экижидер талазы-биле планныг даалгаларны күүседип турарының анализи, күрүнеге садып турар продукциязың шынарын экижидер талазы-биле тодаргай санлдарны ажылдап кылыры.

Тус-тус кижилерге бээр даалгаларның айтырыглары

Силерниң ажыл-агыйыңарның чижээнге үнүш ажылының продукциязының шынарын экижидериниң кандыг курлавырлары барын шинчилеп көрүңер. Оларны ажыглаары-биле чүнү кылза эки?

Эки шынарлыг ажылга идиг бээрининг кандыг моральдыг болгаш материалдыг хевирлери ажыглаттынып турарыл, олар дээштиг бе? Күрүне будүрүлгелериниң (каттыжыышкынарының) дугайында ССРЭ Хоойлузунда көрдүнген эргелерни үк сорулгаларга ажыглап турар бе, канчаар?

ДЕТКЭЭН

БОНН. (СЭТА). ГФР-ниң канцлери Г. Кольга чагаазынга ГСЧП ТК-ның Чингине секретары, ГДР-ниң Күрүне төвүлелиниң даргазы Э. Хонеккерниң чепсегленишкинии дүжүрериниң айтырыгларының талазы-биле тайбың саналдарын Герман компартияның Президиумуу чүүлдүгзүнүп деткээн. Ол саналдарны боттандырып чорудары ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк керээни боттуубиле деткээни болур болгаш чепсегленишкинии чорудулгазын улам ынай калбартып чорударынга арганы бээр деп, ГКП-ниң баштаар черинин Президиумунуң ында вептеретken медеглелинде айтып турар.

ГФР-ниң чагаа ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында керээге Вашингтонга ат салганынга байыр чедирип турган болгаш сөөлгү үеде чепсегленишкинии дүжүрериниң чорудулгаларын үргүлчүлээринiң эргежок чугулазының дугайын чугаалап келген деп, ол документинде демдеглээн. Курут состен ажыл-херекче шилчиир үе келген болгаш тургустунуп келген арганы ажыглаар ужурлуг деп, медеглелде айткан. Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткааның боо-чепсектиң чаа хевирлерин тургузарының күселинбиле катап тургузарындан магадылап ойталаары, 500 километрден ыравас ракеталарны узуткаар дугайында дугуржулганы чедип алырынга дузалаары, оларны сайзырангайжыдарындан ойталаары, Төп Америкага ядролуг чепсектеи хостуг коридорну тургузары, чепсегленишкинии дүжүрериниң чорудулгазын анаа боо-чепсектi дүжүрериниң шилчиндери, химиктиг чепсекти бүгүнiиитн хоруурун чедип алырынга дузалаары ол оруккa кончут чугула базым болур деп, медеглелде айтып турар.

ДЕМДЕГЛЕП ЭРТТИРГЕН

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Кампучия улус бодунуң национал байырлалын — Пол Поттуң бөлүүн дүжүр октаавының болгаш удусчу-революсчу эрге-чагырганы тургусканының 9 чыл ооң социал-экономиктиг тургулуушкунга чедишкиннер-биле, национал эптежилге политиказының чедишкининг болурунга, бодунуң төрээн чуртунуң тайбың келир үезинге ынанымыкын-биле демдеглеп эрттирип турар.

Бо хүннерде республиканың найысылында, оске хоорайларында болган суурларында митингилер болган хуралдар боол турар, ооң киржикчилери кампучи айтырыын тайбың шиитпирлээринче утланган чазактың күжениишкиннерин боттарының детинн турарын илередип турарлар.

СПК информация агентилели республиканың ажылнычилериниң байырлалга тураскаатkан будүрүлгеде чедишкиннериниң дугайын дыңнадып турар. Чижээдээрге, көдээ ажыл-агыйның ажылдакчылары ирригация ажылдарын графиктен мурнай күүседип турарының дугайын дыңнаткан. Ирригация ажылы суггатыг рис өстүрер ажылдың үндезини болуп турар. Онаалдага немей чүс-чүс метр дамбаларны болгаш каналдарны тудуп тургускан. Он-он улус болгаш бичe насос станцияларын септеп дооскан.

МИТИНГ БОЛГАН

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның 17 штадын төлээлээн 200 хире уруглар тайбың марыжын кыдган. Олар чыскаалып алгаш, Индияның найысылалының кол кудумчуларында-биле маршган арткеннер. Бичин уруглар холдарынга лозуңнарны тудуп алгаш чыскаалганнар. Ол лозуңнарда: «Бо бомбүрзек — бистиң чуртtaap оранывыс-тыр — ону узуткаваңар!», «Биске боо-чепсектиң орнунга хлебтен, сүттен берiңер!», «Хиросимага болгаш Нагасакиге болган халап кажан-даа катаптаазынг!» деп кыйгырыктарны бижээн.

Чыскаал соонда массалыг митинг болган. Митингиниң киржикчилери бүгү чурттарының чазактарының удуртукчуларынга кыйгырыгны үндүрген. Ийи улуг күрүненiң удуртукчулары М. С. Горбачев биле Р. Рейганның ужуражышкыны чедишкиннiг доозулганынга Индияның аныяк салгалының байыр чедирип турарын ында демдеглээн.

«Чепсегленишкинии дүжүрер талазы-биле чугаалажышкынарның моон соңгаар-даа үргүлчүлээр ээзин дугуржулгага байыр чедирип тур бис. Бүгү делегейниң аныяк салгалы ядролуг чепсек чок делегейни күзеп турар» деп кыйгырыгда бижээн.

ХҮЛЭЭП АЛБААН

НЬЮ-ЙОРК. Бөлүк араб чурттарының дилээн ёзугаар КНО-нуң Айыыл чок чорук чөвүлелиниң хуралын дүрген чыылдыргan. Аңаа бир үн-биле резолюция хүлээп алган, ында эжелеттирген араб девискээрлерде байдалдар талазы-биле ханы сагыш човаашкынын илереткен, а ол ышкаш эжелеттирген девискээрлерден палестинчилерни үндүр шөлүүрүн болдурбас дугайында Израильге кыйгырыг база бар. Дайын үеинде хамааты чоңлу камгалаарының дугайында 1949 чылдың Женева конвенциязының талазы-биле хүлээлгелерни Израильдиң сагыырының аргежок чугулазын Айыыл чок чорук чөвүлели демдеглээн.

Ынчалза-даа Израильдиң КНО-нуң чанында доктаамал төлээлекчизи «аргежок чугула» деп санап турар бүгү чүүлдеривистiн» эжелеттирген черлерiнiң чонунга удур Тель-Авивтиң ажыглаарыы уламчылаар деп турарының дугайын медегээн. Айыыл чок чорук чөвүлелиниң чаа хүлээп алган резолюциязынга Израиль чагыртпас дээрзин ол онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

УЖУР-ДУЗАЗЫНЫҢ ӨЗҮП ТУРАРЫ

Мал семиртилгезиниң талазы-биле

Силерниң ажыл-агыйыңарның хонукта ортумаа-биле деңзи ап турары кайы хирел, районда, республикада көргүзүг-биле деңнээрге ол кандыгыл?

Малды дужаарга экономиктиг ажык берип турар деңзини чедип алыры-биле ажыл-агыйда аныяк малды каш ай дургузунда семиртип турарыл?

Дүк будүрериниң талазы-биле

Чиңге нарын, чартык чиңге нарын, чартык кадыг болгаш кадыг дүктү силерниң ажыл-агый тус-туста кайы хирени ап турарыл?

Дужаагаң дүктүң физиктиг болгаш зачёттуг деңзизи чежел? Оларның аразында ылгал ажыл-агыйның орулгазынга болгаш хойжуларның ажыл төлевиринге кандыг салдарлыг болганыл?

Продукцияның өске-даа хевирлериниң талазы-биле анализ база эргежок чугула. Ажылдың бо талазынче ажыл-агыйларда кичээнгей ам-даа четпес, ынчангаш курлавырлар мында хөй. Оларны ажыглаары — экономиктиг көргүзүглерни, орулгалыг чорукту дыка бедидеп ынчангаш — ажылчыннарның, колхозчуларның, специалистерниң шалыңы, ажыл-агыйларның арыг орулгазы болгаш хөрецизин ковүдээр.

Теманың өзек айтырыглары.

Продукцияның шынарын экижидери — чонуң байлаан немей ковүдедиринге ужурдузалыг фактор. Продукцияның бедик шынарының будүрүлгениң ажыктыын бедидеринге болгаш чонуң өөрүп турар хереглелдерин хандырарынга салдары. Көдээ ажыл-агый продукциязының шынар көргүзүглери. Механизацияның, химижидилгениң болгаш эртем-техниктиг депшилгениң өске-даа угланыышкыннарының про. дукцияның шынарын экижидеринге ролю. Чер болгаш мал ажылынга амгы үениң сайзырангай техниказын база технологияларын ажыглаары.

Шынарны учёттаары болгаш ону экижидер дээш күш-ажылчы коллективтерге идиг бээри. Фермаларда будүрүп турар продукцияның шынарынга контроль. Техника септелгезинге, тудуг ажылдарынга контроль. Күш-ажылчы коллективтерге ажылды шынаржыдары дээш идиг бериишкин. Будүрүлгени сайзырангайжыдарының үндезининге эки шынарлыг продукцияны будүрерин ковүдедирин хандырып турар күш-ажылчы коллективтериниң дуржулгазы.

Практиктиг киткээлге айтырыглар.

Силерниң ажыл-агыйыңарда, районда, республикада көдээ ажыл-агый продукцияның шынарын экижидериниң мурнакчы дуржулгазы.

Ажыл-агыйга продукцияның шынарын экижидер талазы-биле планныг даалгаларны күүседип турарының анализи, күрүнеге садып турар продукцияның шынарын экижидер талазы-биле тодаргай санлдарны ажылдап кылыры.

Тус-тус кижилерге бээр даалгаларның айтырыглары

Силерниң ажыл-агыйыңарның чижээнге үнүш ажылының продукциязының шынарын экижидериниң кандыг курлавырлары барын шинчилеп көрүңер. Оларны ажыглаары-биле чүнү кылза эки?

Эки шынарлыг ажылга идиг бээриниң кандыг моральдыг болгаш материалдыг хевирлери ажыглаттынып турарыл, олар дээштиг бе? Күрүне будүрүлгелериниң (каттыжыышкынарының) дугайында ССРЭ Хоойлузунда көрдүнген эргелерни үк сорулгаларга ажыглап турар бе, канчаар?

ЧЕЖЕ БОЛУРУЛ?

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Бо чылдың ноябрь айда АКШ-тың чаа президентизин соңгууру дээш, соңгулда мурнунуң кампаниязы дээш америк үндүрүг төлекчилери чеже доллар төлээрил? Федералдыг комиссияның санап турары-биле алырга, база элээн улуг түң болуп, 176 млн. доллар болур. Баш удур бодап турары-биле алырга, бо чылын президент соңгулдазынга күрүне санындан таптыг-ла ол хире акша-хөрецгиин үндүрер.

Комиссияның ажылдакчыларының санап турары-биле алырга, республиканчы болгаш демократтыг партияларның президентиге 13 кандидаттарынга сан министерствозу 64,4 млн. ийи партияларның чайның эгезинде национал съездилерин эрттиреринге 9-9 млн. долларны болгаш ол съездилерге партиялардан кандидат кылдыр албан аайы-биле депшиткеннерге 93,5 млн. долларны үндүрүп бээр.

Соңгулда кампанияларын акшаландырарының амгы системазы 1976 чылдан бээр Каттышкан Штаттарда туруп келген. Ол система АКШ-ка чаңчыл болган хуу акшаландырыышкын-биле кады «хөй-нинтининң» деп адаар акшаландырыышкынны база киирген: үндүрүг төлээр ужурлуг акшазындан американ кижи бүрүзү соңгулда кампанияларын чорударынга 1 долларны берип турар. Тургустунуп келген чүрүм ёзугаар президентиге кандидат тускай хуусаа иштинде хуу дузалал кылдыр 100 муң доллардан эвээш эвес акша-хөрецгини чыып ап шыдаптар болза, ол күрүне санындан акша-хөрецги алырынга кордап болур. Ооң-биле кады ук кижи эң улуг ийи бүржуаз партияны — республиканчы азы демократтыг партияны төлээлээн турар ужурлуг. Өске партияларның төлээлекчилеринге хоойлу хамаарыышпас. Ыядыг болганда, соңгулдаларга тиилелге кандидаттар-сан-хөө талазы-биле деткимченiң хемчээлинден хамааржыр ындыг байдалда, ук система түңнелинде улуг капиталдың төлээлекчилериниң туружун быжыглап турар.

ДАККА. Бангладештиң пайысылалынга яштын национал ажыл соксадыышкынының үезинде полиция-биле чыскаалганнарның аразында сегиржип алыышкын болган.

ЧУРУКТА: Даккага чазакка удур болган хөделиишкиннерниң киржикчилериниң бирээзин тудуп хоругдап турары.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

ХҮНЧҮГЕШ

Сөзү О. СУВАКПИТТИИ. Аялгазы Ю. СУНДУЙНУУ.

Хүнчүгеш, хүнчүгеш,
Хүшүү келир хүнчүгеш.
Хүрең-кызыл шырайымны
Хүлүмзүртүр хүнчүгеш.
Хүнчүгеш, хүнчүгеш.
Хүнчүгеш, хүнчүгеш.
Хүшүү келир хүнчүгеш.
Чечектерим остүрүүн бээр
Черле кагбас хүнчүгеш.
Хүнчүгеш, хүнчүгеш.

Хүнчүгеш, хүнчүгеш.
Хүшүү келир хүнчүгеш.
Эштиш, ойнаар хөлчүгежим
Эрти чылдыр хүнчүгеш.
Хүнчүгеш, хүнчүгеш.
Хүнчүгеш, хүнчүгеш.
Хүшүү келир хүнчүгеш.
Күрүнеге дуза кадар,
Күжүм немээр хүнчүгеш.
Хүнчүгеш, хүнчүгеш.

Пааваҗ

ГАРРИ КАСПАРОВ: сайзырадыр мен

— Севильяга болган маргылдаага спортчу түңнел силерге таарымчалыг болганы билдингир болгай. Гарри, Амдыызында шыгыы шүгүмүүлелге таваржып турар бо маргылдаанның шынарыына хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер? Аңаа немей база бир айтырыг. Шыдыраага делегейниң бирги черн дээш матч бүрүзү ооң киржикчилериниң чуртталгазының бүдүш чылын алгап баар деп Михаил Ботвинник чаңгыс эвес удаа чугаалаан болгай. Башкыңар-биле каттыжар силер бе?

— Силер ол ийи айтырыгны каттыштырып алганынар шын-дыр. Ботвинник үш чыл болгаш ойнаар 24 салыгның дугайында мында чугаалап турар. Карпов-биле кады үш чыл дургузунда 120 салыгны ойнадывыс. Ол дээрге сарыылдыг чоруткун кызыгаарын ажып турар хире. Кижиниң арга-шинээзи кызыгаар чок•дажип чугаалажып турар. Ынчалза-даа ол шыдыраага хамаарышпас. Чүге дээрге кандыг-ла-бир кызыгаар ыяап турар үжүлүг дээржинге мен ам кээп бүзүредим. Чүге дээрге ооң ынай чогаадыкчы чорук эвес, а чүгле салыг эрттирери дээш демисел эгелээр апаар.

Ниитизи-биле удурланыкчыларның кайызынга-даа таварышпайн турган, оларның манап турганындан безин хөй болу берген частырыгларның санын коргускен матчының шынарыяың дугайында харыым мындыг. Бодумнуң хууда ойнаанымны харыылаар мен — бар арга-ларымның 50 хире-ле хуузун ажыглаан мен. Баштайгы 23 салыг дээш чүгле ыядыышкындан өске таарынар чүвем чок. Түңнелдинг болган сөөлгү ийи салыг маргылдааның ниитя үтказынга хензиг үнелелди бе-рип, ооң үжүр-дүзээның, спортчу ат-алдарын камгалаан деп санап болур.

— Ынчаарга эки салыглар дугайында силерге харылаары берге болуп турар шыкажы?

— Хайым салыглар дээрелерн-ле ол. Удуп алган салыгларга чортаарларыны берге. Мен 4 азы 24-түн дугайын чугаалап болур мен, а Карпов 2, 16, 23 дугаар салыгларны. Ынчалза-даа ол ужуражыышкынныр кымбир кижи удуп-даа алган эвес, кым-бир кижи уттурупкан-даа эвес салыглардыр ийин.

— Сөөлгү салыгларга база бе? Севильяга демиселдиң эң дүвүрээзиниг болуушкынарынче катап эглип көрзүвүссе чүл? Чүге дээрге 23 болгаш 24-кү салыглар дугайында дыка хөйүү чугаалажып турар болгаш ам-даа үр чугаалажыр чадавас.

— Кажан уттурар дээр кандыг-даа хөөнүү чок орган туружууда бүдүн терге каап бериптер ыңдыг үени, оода чадаарда хензиг када безин сактыр кылдыр катап хая көрүүр ыңдыг-ла кончуг таарымчалыг эвес дээржин билип тур боор силер. Оон ынай ынчан мен шын көштү тып алган болзумза, ак тада камгалады тып алырынга ам-даа бүзүревестир мен. 23-кү салыг бодула багай, үттүг таар дег хөй дыдыктарлыг. Эге көштерде-ле ийи удаа чаып алдым. Аңаа Карпов стратегия талазы-биле удар ужуралыг турушту алза-даа, ону хайым төнчүлүг байдалче киирипкен. Ол салыгны соңгаарладырының кыры турда база катап чазып дүжүрдүм. Харын-даа Карпов харыызынга кончуг багай көштү бижип алган болган. Соңгаарлаттынган салыгны ойнап турган, тергимин эки туруштуу әжелеп алганымда кайбыыстың-даа шагы чедишпейн баар үеде, цейтнотче киргеш, тергемни халаска салып бердим. Шыдыраага сөөлүнде часкан кижи ыяап уттуруор дижир болгай.

— Ол салыгны көрүп турганнарның чугаазы-биле алырга, силер ооң соонда ундаралдың кандыг-даа демдээ чок, омак хөлдүг көзүзген дижирн чеп-түр аа? Долузу-биле сула салдыныкпан? Ону канчаар билирил — удурланыкчыңарны кажарлаксааныңар ол бе? Азы аштырыышкыны чүү-биле хүлээп көргениңер ол бе?

— Оларның каймы-даа эвес. Ийи чыл эрте берген үениң болуушкуннарынга үндезилээш, сан талазы-биле мурнап турар ойнакчының иштики хөөнүн билир турган. на болгай мен. Ол дуржулганы ажыглап, шиитпирлиг ужуражыышкынга кандыг чуруумнуг болурумну, канчаар ходелиримни боданып эгеледи м. Оон ынай чүнү кылырыл ам? Бир-ле дугаарында чедишкинн чок салыгны уттур. Севильяже чоруур деп турумда, Ботвинник мөзөө мынча дээн чүве: «Сээң ойнаарың черле эки, ынчалза-даа матчыны ойнаттырыптарым чадавас дээржин доктаамал бодалыңга тудуп чор». Үнелиг сүме, ол хирезинде-ле ону хүлээп албаан, сөөлүнде кээп тыптып үнүп кээр чылдагаанналры тывыл. дырар чемпион адымны чидирипте дең чүвеин чедир бодаваан-даа кижи болдум. 24-кү салыгда ол айтырыг боттуу-биле тургустунуп келген.

Оожургап, дыштанып алыр дээш аалчылар бажыңынче чоруттум. Чүнүң-даа дүтайын уттупкаш, оолдар-биле сула хөөрежип межээледим. Кандыг-даа эм-тан ажыглавайн, эки удуп хондум. Бодум черле эмге шүүт удур мен. Салыгга түскай белеткеген ажыы чок деп шиитпирлеп алдым. Ынчалза-даа мында чаңгыс-ла арга турган. Бодумнуң таламче чаа бээр түүлдерни мынчаар бодап алдым. Хөлге хайымче шала чоок турушту алгаш, ону төнчүзүнге чедир түдар. Ажык халдаашкынче кирбес, чүге дээрге удурланыкчы аңаа белеп болуру чугаажок, харын-даа шүүт амырай бээр. Ынчангаш оон күзээнн хайымны көргүзүп, ооң хөлегеэн-биле өске утланыышкынче чоруптар. Карпов оонга кээрде бодун чемпион кылдыр көрүп, ооң эргелерин албан ёзузу-биле юридиктиг долдурары арткан кыдыр бодап алганын өттүр билген мен. Ынчангаш ол бодуига шала дээре эвес-даа турушка турган бодүүшүдерниве кыымдар, чүгле көштериңя тодараарын, дүрген төнерин маназары билдинзир.

Удурланыкты мөзөө психологтуг дузаамга кирип, какпага «какпыган». Үр боданып, хөй үе-шактыг чидирген. Мөзөө билирим-биле алырга, ол хайымны дилээш чадашкан. Шүүт далашпас турган, ынчалза-даа ооң сагыш-сеткили дөстүнмейн орган. Чажыргаш канчаар, кара хай болуп, мерземни өске көзенекке салып берген мен. Харын-даа чаяан бооп, Карпов ханы пейтиотка таварышпаан, ол көшке удурланмаан. Шүптү логика ёзугаар: бир эвес бир кижи арыг удукту салыпкан болганда, оскола чүге хайымны салып болбас деп? Ооң ынай ол салыгны дараазында көште удуп ап болур турган, ынчалза-даа чүгле чаңгыс артык оолдуг салыгны соңгаарладып кагдым.

— Ооң ынай эң-не солун чүүлдер эгелээн. Тайылбырлакчыларның хөй кезии соңгаарлаттынган салыгда силериң удурланыкчыларың хайыныаар аргалары силерниң удуп болурунарныы-биле дең чыгыы деп түңнелге келгеннер болгай. Херек кырында байдалды канчаар үнелеп турар силер?

— Чижектеп база-ла мындыг бежеш хуулу бежеше. Ол дириинде чедишкинниң чедеш хуузун мөзөө берип турганын Карпов боду миннип чугаалаан. Ол салыгны психология талазы-биле бажыңынга оргаи-ла ойнаттырып алган деп бодаар мен. Черле ынчаш, чамдык курлавырларны баш удур белеткеп алган турган мен сайгарылга үезинде элээп каш солуп планнарны тыпкан бис, чеди-сес шак дургузунда ооңчут тапгыг удуп хомгап, хөөнүм сергээ кончуг соңгаарлаттынган салыгны ойнап кирипкен. Кым-на бир дугаарында сезилелди бериптер болдур, ооң дыка хөй түүлдер хамаарыыр турган. Карпов ийи дугаар көште-ле сиреле кынның, ону кым-даа албодаваанда оглунуң бирээзин акта турар көзенекче иде каапты, ындыг эптиг үени мөзөө черле эрттирер ужурум-даа чок апаргаи.

— Ынчаарга психологтуг үелер тодарадыкчы рольду ойнаан шыкажы?

— Ол ниитя матчыга өзөөн хөй түүлдерни шиитпирлээш. Ынчалза-даа шупту-зүүн эвес. Мындыг ховирлиг чүве бо, меним арай ажык сеткилим дээш тоо көрдүне берген деп бодай бербейн көрүүр: мөзөө күжүм черле ажыг деп санап турар болгаш санаар мен. «Каспаров менден арай кошкак ойнаар болгаш чаа салыг бүрүзүнге мээ-биле ойнаарындан сестип турар» — деп, Карповтуң испан телевидение дамчыштыр домак ышкынганын билир мен. Мында хамаарыштыр ооң база хууда саналы-дыр. Ынчангаш мен бодумкуумга хевээр артарым билдиптир-ле ыйнаан. Удурланыкчыдан күштүг түрбаан болза 24-кү салыгны удуп алыры болдуумас турган. Борта чүгле психологтуг киржилге чедишпес.

Шыдыраа дээрге хөлге чүгле оолдар идип шимчедири, чаа эге көштер белеткээри эвес-ле болгай. Түүлүнга чедир туржуп, демисеэнн билирн ышкаш факторлар база бар. Мөзөө бодаарга сөөлгү салыгга чедир Карпов дээрге байдалдарга турду. Мен бодумнуң 24-кү салыымны удуп алдым.

Ниитизи-биле Карпов мөзөөн дээрге ойнаан, ынчалзада-даа мөзөө ажыр ойнап шыдаваан дээрзин демдеглекеддим. Түңнелдерни боттарыңар-да үндүрүп көрүнер.

— Гроюфельдин камгаалалын ойнаарындан ам-даа эриккээниңер ол бе?

— Чүл ынчаш? Төгүнин эки дебют-ла болгай! Эрткен матчыга мен ону тос катап ойнадым, ужуиге уттургаш, алдыгыныга хайымнаштым. Ону катап белеткеннирнге бир чыл хире үе турду. Бо удаада ооң-биле тос салыг ойнаш, чаңгызын үткаш, чаңгыс уттургум. Ону ам-даа сайгырааңгайжыдым, чаартыр мен.

— Сизериңн чаа планнарыңар?

— Ам-на харын үш чыл дургузунда үзүктел чок шөлээн дыштаныр аргалыг болдум. Келир үеде спортчу планнар дутайын таалал-биле чугаалап болур мен. Олардан эң кол маргылдаалар — делегей кубогун ойнаары, ССРЭ чемпионады болгаш өске-даа.

Беседаны Виталий МЕЛИК-КАРАМОВ, Алексей СРЕБНИЦКИН кылганнар.

ИДЕГЕЛИМ УЛУГ

Ажыл аайы-биле Бай-Тайга районуң Кызыл-Даг суурга чедип, ында Культура бажыңының директору Монгуш Дыргыевич Санчаанын ажылдаар өрээлинге кире бердим. Ол ында Культура бажыңының үран чүүл удурткучузу Николай Херел-биле даартазында Кудуктуң хойжу бригадазының малчынналрынга үдүрер концертинниң программазын агитбригадазының кежигүннери-биле кидин сүмележип, мартышкан ор.

Директор кабинединде ажыл планы, методиктиг булуң болгаш өске-даа көргүзүг материалдары көрүштүг кылдыр астынган. Ук Культура бажыңын ажылдагайының үндезилекчилери хоочуннарның болгаш амгы салгалдың ажыл-ишчи мурнакчылары — янзы-бүрү мергежилдиң кижилериниң чүүрткары каастап турар. Кино, концерт, хуралдар мурнунда чонга таарымчалыг байдалдарны тургузарыбыле ында телевизорну көскү черде тургускан. Шыдыраалаарынга, биллиард ойнаарынга ынактарга база-ла аңгы өрээлдерни дерээн.

Бөлүмнер ажылы доктаамал чоруп, дыштанылга хүннери тургустунган план ёзугаар эртип турар. Эрткен чылдарга бодаарга, мында ажыл, шынап-ла, акшыээн болгаш ажылдың хевири, шынары көзүлдүр-ле таартының турар-дыр.

Ооң улаштыр Санчаа Дыргыевич мени үругларның үран чүүрлуга школазынга аппарды. Ол дээрге Тээлиде чүрлуга школазының филиалы. Ында чүрүлгага соңуургалдыг үжен ийи оолдар үрүтлар өөренип турар. Бо салбырда аныяк башкылар Бышкак Сарыг-оол биле Бичелдей Кара-оол ажылдап турар. Оларның кайызы-даа — Кыпылдың үран чүүл үчилищезинниң доозукчулары.

Бышкак Сарыг-оол киткээл эрттирип тур. Ол өөренгкн үругларынга чонар-даштап янзы-бүрү ан-меңнин база өске-даа түүлдернин хевирдерин канчаар кызырынын чажыттарын тайылбырлаан тур. Аңаа шаптык катпазыбиле кыдыындан хайгаарап тур мен. Өөренүкчи бүрүзү башкызының чугаазын дыңнап, ооң сүмезин ёзугаар кичээнгейлиг ажылдап олур. Кижи бүрүзүнүң холунда доостур деп барган дүрүлер-даа, чаа сомнаттынып турар ажылдар-даа бар.

Сарыг-оол башкымың болүүнде оя алды кижи бар. Оларның черле чүрүлга уран чүүлүнге соңуургалы кандыгыл деп айтырарымга, шупту-зүү кончуг соңуургалдыг, талантылыг оолдар дээрзин чугаалаар болду. Өөренүкчи бүрүзүн чүгле кандыг-бир аңның азы мал-маганның өлүг дүрзүзүн кылырындан чайлап, оларның аажы-чаңын тодарадыр, ёзулуг амыдыралын көргүзер кылдыр оларны Сарыг-оол башкы өөредип турар. Ооң өөренкчилериниң Белек Шолбан, Чүлдүм Мергеи, Вика Семистей, Сайын-Белек Салчак олар черле кыымнан болгаш талантылыг дээрзин башкы чоргаарал-биле чугаалады.

Кызыл-Дагда чүрүлга школазының филиалы кичээлдер эрттирер орын-савага амдаа чединмээн. Ол Культура бажыңының бир өрээлинде ажылдап турар. Бичии өөренкчилериниң пластилиннен, чөвүрээден болгаш өске-даа материалдардан кылган ажылдары, оларны шыгжаар тускай чер чок болганындан үрелип, чидип турар. Ыланғыя концерт үезинде өөренкчилериниң ажылдары хөй чидер, үрелир. Ынчангаш ол филиалга тускай бажың дарый негеттинип турар. Бо талазы-биле чаа совхозтуң дирекциязындан, өске-даа албан черлериндеи деткимче бо хүннерде кончуг чүгула. Оон ынай ыяштан ажылдар кылыр дээрге, аңаа херек чепсек-херекселдер (шүүче, кержек дээш өске-даа) чогу ажылдаарынга кончуг шаптыктыг. Будук, саазын, бийир дээш ыяштан түүлдерни харын Тээлиден тып ап турар.

Сарыг-оол Салчакович бодуңун ооренчилгеринниң кылган чамдык ажылдарын биске соңуургадып көргүстү. Вика Семистейниң «Сарлык», Белек Шолбанның «Өшкү», Чүлдүм Мергеннің «Сарлык бүтазы» деп ажылдары кончуг солун. Кол-ла чүве чүл дээрге олар ыяпап-за, аңаа дүрүлер эвес. бир-ле амыдыралты аажы-чаңны көргүзүп турар — бичии баштакпаар, шоодутлуг болгаш чаптанчыг аажы-чаңны көргүскен ажылдар болду.

Аныяк башкы Бичелдей Кара-оол бир дугаар чыл ажылдап турар. Ында бала-ла 16 оолдар, үруглар өөренип турар. Ооң өөренкчилери база-ла өске өөрү-биле бир домей, чедишкинниг өөренип турарлар.

Ам бо үеде кандыг-даа кижиге ажылдаарынга, чүрттаарынга бүгү талазы-биле таарымчалыг байдал херек. Ындыг байдал ажыл биле чугаалаарга, Тээлинин чүрлуга школазында, ооң Кызыл-Даг филиалында чок.

Ынчалза-даа кижилер ажылдап турар. Оларга хүн бүрүнүң деткимчези, аңаа хамаарыылгалыг албан черлеринин дузазы херек. Ол чокта чүве бүтпес. Районнуң өөредилге килдизи, чаа тургустунган совхозтуң дирекциязы бо бүгүнү кичээнгейге алып дээрзинге идегелим улуг.

Б. ЧҮЛЬДҮМ-СҮРҮН, культура ажылдакчызы.

ЧУРУКТА: Х. Тойбухааның чонар даштан кылган бугазы.

ЧҮС ХАРЛЫГНЫҢ СҮМЕЗИ

Украинаның Бобровицы хоорай чурттуг эмчи Станислав Людвигович Змачинский оон чүс харлаанынга таварышпыр кылган байырлал тортунга кывыскан чүс лааны өжүрер ужурга таварышкан. Кадык камгалалының бо ажылдакчызынга кады ажылдап турар өштери, төрелдери, танып эш-оорү чүс чыл юбилейи-биле байыр чедирген.

— Амгы медицинаның бир кол четпестерининг бирээзи — кызыы специализация. Ол чүге чедирерил дээрге, аарыг кижини эмнээрип уттуптар бис: Аарыгны эвес, аарыг кижини эмнээр болгай.

— Назылап кыраже чедир ажылгыр чорукту чедип алырынга чүү эң-не салдарлыг болганыл?

— Күш-ажыл. Дыштанып хүн чок ажылдап турар мен. Аарыг улустуң эрткен эртелеге хүлээп ап эгелээр мен. Бажың ажылын база кылыр. Мээң уругларым, уругларымның уруглары, оларның ажы-төлү өске хоорайларда чурттап турардар. Чоокка чедир-ле чадаг-тергелиг чоруп турдум, хаактаарынга ынак мен. Амыдырал дээрге шимээжижин-дир. Ёзулуг эм ол.

Л. ОЛЕПНИК, СЭТА-ның корр.

Суд залындан

ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРБЕЙН

Бистиң аравыста ниитиниң ажыл-ижиндеп оспактыраар, хуу өнчүүрек кижилерниң барын ам-даа көрүп болур. Ындыглар-биле хамааты кижи бүрүзү эптеш чок болур болза эки. Мында бир чижектен киирип көрейн.

Районнуң улус суду үүгүшкүнүүр судтарны бо-ла кыла бергидээр. «Чаа орук» совхозтуң № 4 хойжу бригадазының төвүнге ындыг ажык суд эрттиргеи. Суд сандайынга кым олурганын?

Ооң эрнин келген оруубиле, кайсы-даа болза, таныжыптаалы. Кан-оол Лудупович Оолак 1936 чылда Бай-Даг суурга төрүттүнгеи. Ол 1961 чылда оор херек кылганы дээш Тес-Хемниң улус суду 3 чылга, 1971 чылдың мартта 5 чылга, 1976 чылдың ноябрьда Эрзин улус судунга 2 чылга, 1980 чылда 6 чылга а 1987 чылдың октябрьда 7 чылга шиитпиргеи. Чүгле оор херек дээш чеди удаа эдип-чазаар күш-ажыл колониязынга киирип турар.

Бо удаада ол кожазы К. Долзатмааның доруг аъдыи июнь 14-те дуне оорлаан. Оон ол аътты кады төрээн дуцмазы Кенден Амыр-оолга мундургаш. Балгазынче ажыыпкан болган. Ол дээрге кезээде янык амыдырал дилеп, күш-ажылчы кижилериң хелегезинге чүрттап, амыдырап келгеннериң бирээзи-дир.

А. ТАВА.
Эрзин район.

ХОПТАК СЕТКИЛДИҢ УРЖУУ

Чоокта чаа чүве. Кызыл-Мажалык суурга хамаатылар Л. Г. Брагина биле А. Х. Аймаяның херээн көргеи. Аймаян 1954 чылда төрүттүнгеи, он класс доозкан. Ол сүт заводунда тудугжулап турар. А Брагина Ак-Довуракта ясли-садта ажылдап турар. Ол 1946 чылга төрүттүнгеи. Он класс доозкан. Олар кайызы-даа ажылдап турар хирезинде, суд сандайынга чүге олура бергеннерил?

Ол бүгүнү ажык суд чорудулгазынга чыылган хөй кижи мурнунга танышпырган. А. Х. Аймаян, Л. Г. Брагина олар баш удур дугурушкаш, республикадан дашкаар чоруткаш, эзирлер суксун экелгеш, ооңун бир шилдиле 25 рубльге садып турган Шак ынчаар 2700 рубльди чижек арга-биле тыпкаш, боттарынга шиңгээткеннер. Олардан арага садып ижип турган Х. Салгыы-оол, О. Сарыглар болгаш өскелер-даа аңаа херечи болур ужурга таварышканнар.

А. Х. Аймаян биле Л. Г. Брагина оларны шак ындыг чижек чоруу дээш РСФСРниң Кеземче дүрүмүнүң 154 чүүлүнүң 3 кезээ-биле алдыалды чылдарга хоталгазынга кадыы шиитпеп. Хоптак сеткил шак мынчаар ара дүшкен.

С. СЕРИП-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

КӨВҮРҮГ БЕ АЗЫ ТУННЕЛЬ БЕ?

Ол айтырыгны Италиянын автооруктарының национал автономнуг ассоциязызы болгаш чурттуң демир-оруктар эргелели шиитпирлээрлер. Олар кайгамчык улуг сорулганы боттарынын мурнунда салганнары ол —Мессин мугулдурунуң таварыштыр Сицилия ортулукту чурттуң материк кезээ-биле тудуштурарары.

Чугаалажып көөр кылдыр үш төлевилел тургустунган. Бирги төлевилел — 3300 метр узун болгаш белия Нью-Йорктуң эң бедик бажыңнарын безин ажып турар чөленгиштерлиг кайгамчык улуг көвүргүнү тудары. Ийнги төлевилелде суг адааның эжиндирип турар туннелин тудары көрдүнгеи. Ол дээрге Мессин мугулдурунуң дувүнге калбаа 41 метр. бедии 21 метр кончуг улуг хоолайны тудары-дыр. Үшкү төлевилел база-ла ийнгизи ышкаш туннель тудары. Ынчалза-даа ол бирээзи демир-орук, ийнзи автомашиналар чоруур үш хоолайлыг болур.

ЧҮС ХАРЛЫГНЫҢ СҮМЕЗИ

Украинаның Бобровицы хоорай чурттуг эмчи Станислав Людвигович Змачинский оон чүс харлаанынга таварышпыр кылган байырлал тортунга кывыскан чүс лааны өжүрер ужурга таварышкан. Кадык камгалалының бо ажылдакчызынга кады ажылдап турар өштери, төрелдери, танып эш-оорү чүс чыл юбилейи-биле байыр чедирген.

— Амгы медицинаның бир кол четпестерининг бирээзи — кызыы специализация. Ол чүге чедирерил дээрге, аарыг кижини эмнээрип уттуптар бис: Аарыгны эвес, аарыг кижини эмнээр болгай.

— Назылап кыраже чедир ажылгыр чорукту чедип алырынга чүү эң-не салдарлыг болганыл?

— Күш-ажыл. Дыштанып хүн чок ажылдап турар мен. Аарыг улустуң эрткен эртелеге хүлээп ап эгелээр мен. Бажың ажылын база кылыр. Мээң уругларым, уругларымның уруглары, оларның ажы-төлү өске хоорайларда чурттап турардар. Чоокка чедир-ле чадаг-тергелиг чоруп турдум, хаактаарынга ынак мен. Амыдырал дээрге шимээжижин-дир. Ёзулуг эм ол.

Л. ОЛЕПНИК, СЭТА-ның корр.

* Аграар

Республикага шокар будуттаар. Чамдык черлерге быскан хар чаар. Хаттың күжү кошкак. Дүне агаар 32—37, чамдык черлерге 23—28 градус соор. Хүндүс 22—27, чамдык черлерге 13—18 градус соор.

Кызылга шокар будуттаар. Хаттың күжү дыңзыыр. Дүне 35—37, хүндүс 23—25 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ЯНВАРЬ 10-да

«НАЙЫРАЛ»: «Сказка о Мальчише-Кибальчише» 11.30, «Правосудия!» 9.00, 13.10, 16.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Приключения Робинзона Крузо» 10.30, «Берег правый, берег левый» 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Киносборник 12.30, «Байка» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ну, погоди» (№ 6—9 үндүрүлгелер) 14.00, «Всех за решётку» 15.00, 17.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Огонь, вода и медные трубы» 9.00, 12.30, «Сказка про влюблённого малява» 10.50, 14.20, «Следы оборотня» 16.00, 17.50, 19.40 шактарда.

Автоорук техникумуң: «Золотая баба» 16.00 шактарда.

Театр ажылдакчыларының эвилели болгаш Тыва АССРниң музыка ниитилели Кызыл хоорайның ажылчы чонунуң болгаш аныяктарының ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Чыргал-оол-биле ужуражыышкынын 1988 чылдың январь 12-де Тываның хөгжүм-шин театрынга бодур.

Эгелээри 19.00 шакта. Чалалга билеттери-биле киирер.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 11-ДЕ
I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Кызыл шөл». Уран-чечен фильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялары. 11.05 — Баскетбол тайылбыры. 11.40 — 11.50 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.40 — Эдетургустунуушкун. 15.50 — Агропулетпурнуң ажыл-херээ болгаш айтырыглары. Документалдыг телефильмнерниң баштайгы үндүрүлгези. «Вишнялыг садче көрүнген соңга». «Даарта ким чажарыл?» 16.30 — Армения-ның музыка фольклорунуң концерти. 17.05 — «Дилеп тывыышкын». Школачыларга дамчыдылга. 17.35 — Эрти болгаш чаа ырлар. 18.15 — «Школа: эдетургустунуушкуинуң айтырыглары». 18.30 —Мультфильмнер: «Мороз Иванович». «Чемпион», «Чаа чылдың дүнези». «Ура, дыштанып тур бис». 19.05 — Үндезин реформавың оруктарында. 19.35 — Алдарлыг артист М. Режков (дошпулуур) биле орус улустуң «Россия» күруне оркестри ойнап тур. 20.00— —«Сөөлгү келген кижи» деп фильмшининиң баштайгы үндүрүлгези. Автору — В. Дозорцев. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эдетургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Сөөлгү келген кижи» деп шининиң уланчызы. 22.55 — Бетүн делегейде. 23.05 — 23.50 С. Алексашкин ырлап тур.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «ВАЗ кадың дугайында тоол». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35. 9.35 — А. С. Пушкин. «Евгений Онегин». Авторнуң овур-хевири. 8 класс. 9.05; 11.05 — Итали дыл. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Литература. А. М. Горький. «Дүвүнде». 10.35; 11.35 — Биология. 6 класс. Ховар үнүштериң камгалалы. 10.55 — «Ойтур шавыышкын». Эртемтайылбырлыг фильм. 11.55 — «Тулада кижилер». Полесьениң хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. Бирги сериязы — «Орук белдиринде». 13.00 — Совет Эвилелиниг баралан бооп тур мен!» 14.00 —14.05 — Медээлер.

18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.50 — «Комсомол болгаш эдетургустунуушкун» (тыва дылга). 19.05 — — Киножурнал. 19.15 — «Азия тоолуу». Үндүрүлгеде: Медээлер, «СЭКП Тыва обкомунуң пленумунга уткуштур». Энергохайгаралдың республика салбырының начальниги В. Г. Голев-биле интервью. «Хүнүң темазынга». Эмчи-аллерголог Г. А. Романованың беседазы. 19.45 — Медээлер (тыва дылга). 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35—Эдетургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Иллюзион». «Кружева» деп уран-чечен фильм. 23.05—«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 23.35 — «Адыш часкаары хорулуг». 23.45 — Улустуң аялгалары. 00.00— 00.50 Футбол. Аныяктарның делегей маргылдаазы. ССРЭ-1 биле Франция. Ийнги тайм.

III ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Э. Бальсис. № 2 концерт. 18.30 — «Марафон». Күш-культура-спорт программазы. 20.00—20.15 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82. совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетшүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корреспонденттерниң 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн бартанда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаары. Тиражы 24607 экз. Солуунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2651. ТС — 00417.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 9 (13609) | 1988 чылдың январь 12, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 көп.

XXVII күш-ажылчы медээлер

БРИГАДАЛАР КҮҮСЕТКЕН

Ийи чүс хире өг-бүле чаа бажыңнарже бо хүннерде көжүп кирер. Олар тудугжуларга өөрүп четтиргенин илередип турар. 142 аал чүрттаар тос каът бажыңга ажылдап турган М. В. Горбачевскийниң бригадазы чыл планын 129 хуу күүсеткен. Чүс он үш аал чүрттаар бажыңның чартык келиин хуусаадан эрте доозкан. Чүрттелга тудуунда быжыглаттыытан П. Х. Войцюктуң, Л. К. Чамбалдың, Е. С. Бизяеваның, В. Б. Борбак-оолдуң бригадалары планныг онаалдаларын ажыр боттандырган.

Никитизя-биле № 48 тудуг эргелели планын 111,2 хуу күүсеткен. 1986 чылга хамаарыштыр алырга, көргүзүг 118,4 хуу. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүг 103,4 хуу оскен. Коллективтиг керээниң ужур-дузазын бо чедишкиннер бадыткап турар.

Т. АНФАЛОВА.

№ 48 тудуг эргелелинде күш-ажыл болгаш малың кылдызының улуг экономизи.

ЧАА ПОЛИКЛИНИКА

Кызыл районнуң төвү Каа-Хем суурда район эмнелгезиниң эмнелге-профилактика ажылы чорудар болгаш аарыг кижилер хүлээп аар эмнилери январь 5-тен эгелеп кедээ районнарга таарыштыр төлевилээн, чаагайжыды туттунган, делгем кабинеттерлиг чаа поликлиникада ажылдап эгелээшиннер.

150 кижини харыүзүн хүлээп аар ийи каът поликлиника Каа-Хем АКМК-ының тудугжуларының районнуң чүрттактыларынга эгелээн чаа чылда белээ болур. Эрги поликлиниканың бажыңынга эмнелгениң чыдып эмнедир салбырларын ажыдар.

Б. КҮЖҮГЕТ.

164 ТОННАНЫ

Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының министерствозу эм кат—чыжыргана чыырының чыл планын ажыр күүсеткен. План ёлүүлаар 100 тонна чыжырганаңы белеткээн. Кызыл, Тес-Хем арга-ыят ажыл-агыйлары планга немей 29,24 тонна чыжырганаңы белеткээннер.

Белеткеттинген чыжырганаңың чамдык келиин уруглар албан черлеринче, эмнелгелерже чоруткан. Артканын Бийскиниң витамин заводунче чүдүрүп чоруткан. Ында чыжыргана үзүп белеткеп турар.

Б. ОЧУР.

ХУРАГАННАР МЕНДИ

Каа-Хем районда «Кызыл туң» совхозтуң мурнакчы хойжузу Байыр-оол Күрсетович Куулар өг-бүле кереэзи-биле эртекен чылын онаалдап эгелээн.

Дүржулгалыг малчын кышка хынамчалыг белеткенген болгаш бо хүннерде бергедээшкиннерге таварышпайн турар. Төрүүр 370 хойнуң 200-у ооладаан, хураганнар онча-менди. Сакманчылар Достакмаа Куулар (малчының ооңүң эези), ортумак школа доозкан уруглары Чечек, Аржаана олар малдың чаш төлүн менди камгалап алыр дээш кылымак ажылдап турарлар.

К. МОНГУШ

БАЙДАЛ ЭКИ

Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының хоочун хойжузу Күске Байыр-ооловия Ооржак районнуң мурнакчы хойжуларының бирээзи. Эрткен юбилейлиг чылда социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткен.

Чоокта чаа болган бригаданың хуралынга чүс хойдан чүс хураганны камгалап алырын болгаш бир баштан 2,3 кг дүктүг кыргып алырын хүлээнгеп. Ам ооң коданында төрүүр 335 хой бар. Ооң 131-и ооладыкан. Хураганнары онча-менди. Кыштагда байдал эки. Кажаазы күргаг болгаш чылыг. Мал чеми четчир.

А. ХЕРТЕК.

Рейд парлаттынган соонда чүү кылдынганыл?

«Немелде күш херек» —— октябрь 9

БАГАЙ БЕЛЕТКЕЛДИҢ УРЖУКТАРЫ

Ниитиниң малын хүр кыш ажырар дээш бо кыштаглаашкынга Тес-Хем районнуң совхозтарында белеткелди хынап, районнуң улусчу контроль комитединиң-биле кады каттыскан рейдини эрткен чылдың октябрь айның эгезинде «Шын» солун арттырген. Малчыннарның кыштагларында, сүт-оараан фермаларында кыштаглаашкынга белеткелде четпестер барын рейд илереткен. Рейдиниң түңнелиниң-биле шугумчүлелдиг материал октябрь 9-та «Немелде күш херек» деп ат-биле солунга үнген. Шугумчүлелдиг материалда айыттынган четпестерни дарый чайладыры-биле хемчеглерни ап чоруткының, малчыннарның база тудугжу звеноларның күжү-биле кыштагларда бажың-балгатты, кажаа-хораанны септээнин мал чемин камгалаглыг чарыгдаарыбыле шагжаларыны, коошпаларны четчелеп турарының дугайында харыыны Тес-Хем РАУК төвүлелиниң мал ажылының киндизиниң начальныгы Н. Чооду солуунче чоруткан. Харыыда бүдүлгаашыныг түүлдер барын барымдаалааш, ону эрецгей харыы деп санап, шугумчүлелдиг материалда айыттынган четпестерни солуунуң арыңындан дүжүрбейн, кыштаглаашкы үезинде катап эгелип кээр деп редакция шиитпирлээн.

Кыштаглаашкын кидиниң түлүк. Төрүүр кодаңнарда хөлдер оолдап эгелээн. Кыштаглаашкын кайдыг эртип турарыл? Рейд үезинде айыттынган четпестерни чайлаткан бе?

«Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазы. 1986—87 чылдарның кыштаглаашкыны маңаа шүүлүг-ла эки эвес яртекен. Ол дээш шугумчүледи-даа турган. Бо кыштаглаашкынга ферманы багай эвес белеткээн. Ажыглал чок турган эргн кажааны септээш, сагбас инектерни ынаар киирген. Инектер төрүүрге салбырны мурнунда база ажыглал чок турган кажаада дээн. Чүгле одалга системазынга кожары арткан. Чаш бызаалар турар кажаанның ишти чылыг, курагг. Бызаа деңгилээр тускай деңгини тургускан. Саар инек турар кажаанның ишти арыг, чылыг. Ында тургустунган дериг-херексел ажылдап турар. Ферманың төп одалга черинде малга чем үлбырадып бээр бодүүн дериг-херекселди кылган. Төп одалга черинде база бир котёлду кочегарлар боттарының күжү-биле кылып турар. Чүгле суг насостары ишкир-дир деп, кочегар Р. Увангүр тургаалады. Курлавыр моторлары баш бурунгаар тып, белеткеп алыры чугула болгу дег. Ниитизя-биле Хараал-Тей сүт-бараан фермазының бирээзи Б. Ойдупка ындыг чорум арай эпчок болгу дег. Эрткен кыжын ооң аазынга чорувуста хойга сигенни база-ла черге каап берип турган малчын чүве. Малга сигенни черге октап берип турар малчын Тес-Хемде чаңгыс ол эвес. Барык малчын бүрүзүнүң коданында шагжа, коошпа чедишпес, чамдыктарында шуут чок. Сиген-ширбиш кызыы чылда ооң чарыгдалы кошкун камналгалыг болур ужурлуг деп кыштаглаашкынны эрттирериниң кол негелдези ындыг. Ынчангаш мал чеми каап бээр дериг-херекселди четчелеп алыр ужурлуг турган.

Малчын Б. Шокар-оолдуң кыштаанда бажың септеттин, мээнин рейд үезинде көргенбис. Ооң төрүүр хөө түлүктеп оолдап эгелээн. 100 ажыг хой хураганнапкан. Ш. Бадарны сакманчылап чедип келген. Малчын-биле сакманчының ог-бүдеелери он хире кижи чаңгыс бажында сынмарлажып турар. Чүге чугаазы-биле алырга, 900 рубль хире акшаны тудугжуларга төлеп берген. РАУК төвүлелиниң мал ажылының киздиниң начальныгы Н. Чооду ынаар киирген. Инектер төрүүрге салбырны мурнунда база ажыглал чок турган кажаада дээн. Чүгле одалга системазынга кожары арткан. Чаш бызаалар турар кажаанның ишти чылыг, курагг. Бызаа деңгилээр тускай деңгини тургускан. Саар инек турар кажаанның ишти арыг, чылыг. Ында тургустунган дериг-херексел ажылдап турар. Ферманың төп одалга черинде малга чем үлбырадып бээр бодүүн дериг-херекселди кылган. Төп одалга черинде база бир котёлду кочегарлар боттарының күжү-биле кылып турар. Чүгле суг насостары ишкир-дир деп, кочегар Р. Увангүр тургаалады. Курлавыр моторлары баш бурунгаар тып, белеткеп алыры чугула болгу дег. Ниитизя-биле Хараал-Тей сүт-бараан фермазының бирээзи Б. Ойдупка ындыг чорум арай эпчок болгу дег. Эрткен кыжын ооң аазынга чорувуста хойга сигенни база-ла черге каап берип турган малчын чүве. Малга сигенни черге октап берип турар малчын Тес-Хемде чаңгыс ол эвес. Барык малчын бүрүзүнүң коданында шагжа, коошпа чедишпес, чамдыктарында шуут чок. Сиген-ширбиш кызыы чылда ооң чарыгдалы кошкун камналгалыг болур ужурлуг деп кыштаглаашкынны эрттирериниң кол негелдези ындыг. Ынчангаш мал чеми каап бээр дериг-херекселди четчелеп алыр ужурлуг турган.

Малчын Б. Шокар-оолдуң кыштаанда бажың септеттин, мээнин рейд үезинде көргенбис. Ооң төрүүр хөө түлүктеп оолдап эгелээн. 100 ажыг хой хураганнапкан. Ш. Бадарны сакманчылап чедип келген. Малчын-биле сакманчының ог-бүдеелери он хире кижи чаңгыс бажында сынмарлажып турар. Чүге дээрге сакманчы чүрттаар бажың белен эвес. Чаа бажыңны тударын түткаш, печказын салырынче тудугжулар далашпайн турар. Сакманчының эрткен чылын чүрттап турган бажыңын өскээр көжүрер дээш септевейн барган. Бо малчының кыштаанда шапка, коошпа аймаа барык чок деп санап болур. Бар коошпалар үреглик. Оларны септеп албаан. 300 ажыг хойну үшле коошпага соок суг-биле суггарып турар. Кудуктуң бажыңының иштинде доскаар бөр-даа болза, суглу аңаа чылыдып тургуспайн, дорт-ла сорудуруп бээр. Чүге дээрге кудуктуң иштин чылыды одаавайн турар.

«О. Шынаа» совхозтуң малчын кыштагларында байдал ам дээрезинде эки. Тургузу азырап турар хойлар санныг. Малчыннарның хой кезии төрүүр хойларга беш немелде чемни амга чедир бербейн, чер өткарып турар. Ооң чылдагааны сиген-ширбишти курлавырының эвээжи. Мал ажылының специалистериниң сүмезин өлүтаар боос малга, эң ылангыя төрүүр үези чоокшулап келгенде, немелде чемни бээр болза эки. Чем курлавыры чеже-даа эвээш болза, од сүмени сагыры чүгула. С. Дондуктуң хою орту киир оолдай бергең. Чаш хураганнарны ажаап-тежээринге дуза херек. Январь 7-ге чедир малчын сакманчы чок ажылдап келген. Л. Комбуюң төрүүр коданында 70 ажыг хой оолдаакан. Январь 15-тен ыдай түлүктеп оолдап эгелээр. Чаш хураганнар тургулар чадагай үгек, кажаалар кылыр ханалар чок. Шагжа, коошпа чедишпес. Ниитизя-биле кыштаглаашкында богун улус бергедээшкиннер чок. Анда таарымчалыг болуп турар чүүл кыштың «чымчак» болганы деп малчыннар чугаалап турду.

Барып чораанывыс малчын бүрүзүнүң кажаазының ишти дыка шык. Ханаларда, дээвирде хырааа эрээш, дамдылап бадып турар. Ооң чылдагааның малчын биске тайылбырлап шыдавады. Ак-Хонаш деп черде малчын М. Шинчиниң кыштаанга Тес-Хем РАУК төвүлелиниң даргазынга ужурашкаш, ооң чылдагааның билип алдывыс. Хамык ужур кажааларны кыштаглаашкынга багай белеткээни болду. Кажааларда үттер хой. Хойнуң тыныжындан үнген бус ол үттерге хырааландыр докуп, кажаа ишти чылый бээрге дедир эрип бадып турарындан кажааларның ишти шыгаан. Кажааларда хамык үттерни дутлаш, хойнуң тыныжының үнер улут үттү дээвирге арттырып алырын дарга малчыннарга сүмелеп чорду. Кажаага үттер көвдээргe ооң иштинге агаарның салгынналыры улгадыр. Үттер чоогунга чыткан хойлар доңгаш, дедирип болур деп ол биске тайылбырлады. Кажааларның шыгын кевирер дизе, чылыглаашкынны дорый чорудуп, бус үнер улут үттү дээвирге кылып, өзээнге чедир оде бергең көрүкеш коптарары чугула. Ооң башка кажааларның шыгы хойларны, чаш хураганнарны аартып, малдың баш саны хорап болур. Нинтиниң малының кажаалары ол-шык апарганы совхозтарның малажылының специалистерия, малчыннарны улут дүвүретпейн турары өлдеп.

Кыштаглаашкынга багай белеткел шиитпирниң малын кадык-пыырак, онча-менди тургузарынга бергедээшкиннерни тывылдырып болурун үстүнде чижек көргүзүп турар-дыр. Ону болдурбас дээш бүрүн-даа хемчеглерни ап чорудары негеттирип турар.

С. ШАНГЫР-ООЛ.
«Шынның» корр.

«Ляован» журналдың редакциязының айтырыгларынга М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ харыылары

1987 чылдың декабрьда неделя санында үнер «Ляован» деп кыдат журнал СЭКП ТК-ның Чиигизе секретары М. С. Горбачевка айтырыглар салган. Ол айтырыгларга харыыны редакцияга Чаа чылдың бүдүүзүнде дамчыдып берген болгаш ооң журналдың ийиги дугаарынга парлаан.

1. Айтырыг. 1987 чылда делегей байдалының хөгжүлдезиниң чоруп келгенин көргеш, кандыг-бир өөрүнүүр бурунгаар өскерлиишкиннерни эскерген Силер бе?

Силериң бодалыңар-биле алырга, кандыг дүвүренчиг айтырыглар ам-даа туруп турарыл?

Келир чылга кандыг ынаныышкыныңыг Силер?

Харыы. Бир катап амгы үениң делегейиниң чүрттап турар байдалын физик-ядерщиктер шак согуунчугаштары ышкаш кылдыр көргүскенмер, ында согуунчуташтың он ийиге чоокшулап келгенин оналдыг шаккa кижи төрелгетенниң кайы хире айыылдыы-биле чоокшулап келгенин көргүзүп турар. Ында өөрүнүүр үүве чок, ынчалза-даа өөскүп турар дүвүрээзинин билдингири-биле дамчыдып турар-дыр.

Эртип турар чылды үстүнде чугаалаанывыс ол айыылды дамчыштыр үнедеп көөр болза, мынчаар чугаалап болур деп бодаар мен: үешагиның принципиалдыг чогумчалыг үезиниң эгелээнинии дугайын чугаалаары эрте-даа болза, согуунчугаш ол айыылдыг шүгүмдан алзан аңаарлай берген.

Хамыктың мурнунда мен Вашингтонга совет-америк ужуражышкынарының түңнелин чугаалап тур мен. Делегейниң кичээнгейин хаара туткан ол ужуражышкынның төөгүлүг ужур-дузазы чигзиниг чок. Ядролуг ракеталарның ийи хевирин узуткаарының дугайында эң баштайгы дутуржулга чедип алдыкан. ооң-биле чепсеглеишкинни боттуу-биле дужүрериниң чорудулгазының эгези салдынган, ядролуг чепсектиг кол стратегтиг курлавырларын ханызыбиле кызырарынга перспектива ажыттынган.

Бо бүгү делегейде психологтуг климаттың чоорту өскерилгениниң, угаан-бодалдың байдалында оскерилелерниң түңнелинде болдунуп болур апарган. Маңаа янзыбүрү факторлар бодунуң ролүн ойнааннар. Оларның арааһындан бис делегей харылзааларын экижидеринге, чогумчударынга шиити кижи төрелгетенниң оттуп келиринге идиг бээримге делегей социалдыминиң салыышкынын, ханы өскерлиишкиннер, эде тургустунуушкун, чаартылга-биле — социалистиг нинтилелдиң хөгжүлдезин бөгүн онзаландырып турар бүгүүле түүлдер-биле дорт холбашкан салыышкынны адап болур эргелиг бис.

Ядролуг удур туруушкунуның айыылдыг үезинден чаа бодаашкынче — массалыг узуткаашкынның чепсэ чок делегейни тургузарының перспективазының кара чаңгыс оруун чүгле социализм саналдап турар. Социалистиг улуг ийи күрүне — ССРЭ болгаш КУР-нуң ядролуг чепсекти баштай ажыглазавас деп хүлээлгени боттарынга чаңгыс талалыг алганы таварылга эвес болгай.

Политиктиг байдалдың нинтизиг-биле өскерли бергеии чылдың эң чүгула түңнели болур.

Байдалды реализчи ёзуубиле үнелеп көрүп турганы, ёзулуг-ла айыыл чок делегейни тургузарынга ооң чүгле баштайгы түүйбуларын салып турар деп чугаалаар ужурлуг. Ол оруккa ам-даа хөй мооңдактарны ажып эртер ужурлуг. Оларның эң-не колу — туруун күжү — ооң чепсээнде дээр эрги бодаашкының шоокаан хевири: салдар чедирер девискээрлерге үлеттинген делегей дугайында билишкин, «бай» Барыын чүк биле «ядыы» мурнуу чүктүң арааһында озуп турар ылгалды тоон көрбеви. Кажа-даа бооп турар болза, оларны чоптүүбиле политиктиг шиитпирлээри дээш Совет Эвилелиниң туржуп турары регионалдыг месилдежишкиннер ооң-биле холбашкан.

Ийе, чөрүлдээлер ээлээн улуг, айтырыглар шыңгыы. Ынчалза-даа эрткен чылда делегей харылзааларының алганы таарымчалыг күштүг идии ядролуг азы космос чепсээнии, химиктиг азы оларның «ханаа» хевирлериниң дугайында-даа чугаа бооп турар болза, боо-чепсекти кызыгаарлаарының болгаш узуткаарының бүгү талаларынга бурунгаарлаарыга арганы берип турар. Ол сорулгаларны чедип алырынче бистиң бүгү бодаалары-выс угланган. Ынчангаш бис маңаа делегей херектеринге ооң политиказыкдан хөй талаалыг үнелеп көөрүнге, оон чогуур киизээндирмелерни кылып алырынга, эде тургустунуушкунну социалистиг нинтилелди организастаарының амгы үедеги хевирлеринче шилчиниринбиле холбашкан нинтилел хөгжүлдезиниң дүрүм йөрээл болур үе-чадазы кыдыр утаап-билип алырынга ажыглаан бис.

Берге түүлдер турган болган болгаш моон соңгаар-даа таварыңар дээрэн билдингир. Оларның хөйү эде тургустунуушкунну социалистиг нинтилелдиң өөрүшкүлүнүң эң үезиниң бодунуң характеринiң талазы-биле шилчилге үезиниң чөрүлдээлеринден тыптып кээп турган. Шүүлпең чорук, эргн бүү-биле бодаарынга, ажылдаарынга өөренген торуктар, а чамдык кижилерниң талазындан үениң нелгелдези-биле деңге базар хөөн чогу, боттарының ямбызын чидиргилеринден коргар-торуктар-даа турглаан. Эшкедээр, мурнакчаар хөөннер, бүгү чүвени доп-дорааш, харыүзүн чүткүүшкүннер, а ол түүлдер болдунмаска — хөөн калыр, моогдеп, дуурээр чоруктар-даа турглаан. Партия ындыг болуушкунарны чидиг-биле шүгүмтүлээн. Консерватизм биле үе-чадазы ажа халыыр чорук дээрге чаңгыс медальдың ийи талазы-дыр, оларның кайызы-даа дүжаап-чагырар чорукту, методту катап тургузарынга чедирип кээр.

Амгы үеде эде тургустунуушкун чаа үе-чадазынче кирген. Будүрүлгелерниң карылгаларын орудгаларыбиле дүгаарынче, бот-ак-шаланыышкынче, бот-эргелеп башкарылгаже шилчидерл, экономиктиг системаның бүгү звеноларының бот-боттарының аразында харылзааларын аңаа дүүштүр эде тургузары эгелээн.

Бо бүгү чаартылгалар кижилерниң коңгуг хөй массаларының херек кырында бүгү ажылчы чонуңуң эргелеңаштырына салдарны чедирип турар. Ол чаартылгалар социализмни бүгү-нинти деңге үлежилгенин нинтилели кылдыр көөр шын эвес бодалдарны чок кылыры-биле дорт харылзаалыг. Ынчангаш төлевилеттинген чүүлдү күүседиринiң түгле чаңгыс оруу бар, ол дээрге — калбак массаларны эргелеп башкарылгага дорт киирштирери, шиитпирлерниң, контрольду үлээп алыры.

Партиядан хөй түүлдер хамаарыжыр. Ол боду эде тургустунар, күрүне болгаш ажыл-агый органнарының ажылын холгаарлаар чорукун соксадыр болгаш ажылының хевирлерин өскертир ужурлуг. Ол айтырыглар келир чылдың чайынында болур партияның Бүгү-эвилел конференциязынга шиитпирлеттинер.

Бистиң эгелээнивис эде тургустунуушкун совет нинтилелдиң байдаалдарындан тыптып келген болгаш нинтилелдя чаартырынче углаган. Ынчаарга аңаа делегей нинтилежилгези боттуу-биле база сонуургалдыг бооп турар. Экономиктиг хөгжүлдеп болгаш социал депшилгере улус бүрүзүнүң чедишкинин болган турарынга бис база сонуургалдыг бооп турар бис.

Бо таварылганы ажыглаш алгаш, КУР-да боттандырып турар ажыл-агый механизминиң болгаш политиктиг системаның реформаларының бисте улус сонуургалды болдуруп турарын чугаалаар каайн. Бистиң чүрттарывыста шиитпирлеттинип турар айтырыгларның дөмей бооп турары бот-боттарынга ажыктыг дүржулга солчуушкуларын калбартырынга делгем оруктуу ажыдып турар.

Кыдат — бистиң кожавыс, ынчанташ бистер экономика, культура, эртем, өөредилге, спорт талазы-биле бот-боду-вуска ажыктыг кады ажылдажылганың дүгеден ораныга сеткил хамыр турар бис. Совет-кыдат кызыгаар талазы-биле чугаалажышкынар база-да эки байдалдыг эгелээн. Политика талазы-биле чугаалажышкынар кылдыын эгелээн. Бистиң саналывыс-биле алырга, ооң логиктиг хөгжүлдези болза, дээди деңнелге советкыдат ужуражышкын болур ужурлуг. Бүгү чүведен алгаш көөрге, ийи таланың кайызы-даа ындыг ужуражылганы күзеп турар апарган. Бот-боттарының эргелажыктарын барымдаалап көрүп тургаш, кайызынга-даа ажыктыг шиитпирлерни тып ап болур — бистер аңаа бүгүүзер бис.

Кыдатың Компартиязының XIII съездизиниң идип үндүргени улуг хемчээлдиг сорулгаларны күүседиринге найыралды кыдат улуска болгаш ооң удуртулгазынга чедишкиннерни. Чаа чылда аас-кежикти болгаш чаагай чорукту түңнелинде күзеп тур мен.

1987 чылдың декабрь 28.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

ХӨЛЕГЕЛЕР ЧЫРЫККА ТОДАРАП КЭЭР

— Пленумнуң ажылын башкарып чорударын түгэл ийи кижиге даасканын чаа түүл-дур деп билдим.

— Шынап-ла, харын. Мооң мурнунда болза, чаңчыл ёзугаар бюро кежигүнеринге дагзып каар түве болгай. Ындыг азе?..

— Отчёт шүгүмчүлелдиг-дир. Ындыг болзажок «дүзу» ам-даа четпес-тир. Эрги, хөлегеленчек артадан ам-даа уштунмаан байдал билдинип келир-дир...

Баштайгы чаңсар аразында пленумнуң чамдык киржикчилериниң чугаазы ындыг болган. Ында черле ужур-ла бар. Сайгарып көрээли.

Эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле бюровун ажылынын дугайында отчёттуу пленумга СЭКП Бии-Хем райкомунуң бирги секретары Ю. А. Чихачёв кылган. Нииттизи-биле алырга, илеткелди шүгүмчүлелдиг деп болур, ынчалзажок чидиг эвес болган деп үстүнде бодалга каттыжар апаар. Оны түүден көрүп болдуру? Илеткелде киирген кол-коол бодалдарга доктаатталды. Оон ооң аяны билдинип келир.

«Партия райкомунуң бүгүнгү отчёду бодун шүгүмчүлекчи ёзу-биле шүтүдүнеринге, чедип алдынган база чедип алдымаан түүлдерни боттуу-биле көөрүнге, эде тургустунуушкунуң чаа үечадазының кол утланыышкынарын хандырар талазы-биле партийжи ажылдың сорулгаларын тодарадып алырынга боттуг арганы берип турар» — деп, ол демдеглээш, ооң илереткени болза:

«...бюровун парткомнарының, партия эге органнарының ажылында ажыл-агыйны болгаш ажыкчарлык чорук база демократия калбарып турар, идейкижизидилгелиг ажылды сайзырангайжыдары, кадр политиказы, аъш-чем болгаш чуртталга айтырыын шиитпирлээри, чонга ачыдуза чедирилгезин калбарыры дээш ышкаш кол айтырыглар оларның кичээнгейиниң товунде, бюро кежигүннери, райком аппарадының харыысалгалыг ажылдакчыларының күш-ажылчы коллективтерге барып турар апарган...»

Адыр... чаа өскерилгелер ол бе, эде тургустунуушкун ол бе? Ажылдың эргижираэн хөлегелени берген аргаларының дугайында ниити, арецгей чугаа ол эвес бе? Бюровун, райком аппарадының ажылындан чаа түве орта көзүлбес-тир деп, санал бергеннер кончуг шын түүнел үндүргеннер.

Чамдык бюро кежигүннерине, райкомнуң секретарларына хамаарыштыр илеткелде киирген шүгүмчүлел кандыгыл, ону көрээли.

«РАУК төвүлелиниң даргазы, бюро кежигүнү И. В. Шушеначев шүгүмчүлел тоовас, РАУК-түң аппарадынга шыгмы негелде тургуспаан, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы, бюро кежигүнү В. И. Габитов хыналда бүрүзүнүң үре-түүнелдиин чедип алыр ужурдут, партийжи-организастыг ажылдар кылдыынинң эрге-лекимзи, бюро кежигүнү Н. С. Золотых ажылдың эргижираэн стилинден ам-даа үнмейн турар, район эмнелгезиниң кол эмчизи, бюро кежигүнү М. А. Ковалёвтуң чонуң медицина хандырылгазының шынарын бедидеринге, кадрларны быжыглаарынга болгаш кижизидеринге турүштур чоруу четпейн турар, СЭКП райкомунуң ажылдакчыларында аажок чөрүттүп турар. Бир четпес чүве ол деп бодаар мен. Бистерни, райком кежигүннерин бюрога, пленумнарга айтырыглар белетээринге киириштирбейн, даалгаларда бербейн турар. Оон уламындан кончуг шүшпеп ажылдап турар-дыр бис. Оонынай бюро бодунуң ажылынга ажык-чарлыг болур чорукту четпес шиитпирлеп турар. Бо талазы-биле түс черинин радио дамчыдылгалын чөп ажыглаза эки. Чаңгыс аай политхүнүү эрттирип турарында база четпестер бар. Ону түс-түс черлерде парторганизациялар-биле кады эрттирер болза эки. Оон башка район төвүнден ийи-үш кижи келгеш, хой улус чыылган черге бүү-хаа эрттирипкеш чоруй баар, а күш-ажылчы бичии коллективтерге олар келбейн баардыр — деп, «Кызыл тараачы» совхозтуң механизатору С. Н. Тесленко санадаан. Ол чөвүт санал, райкомнуң пропаганда болгаш агитация килдизи ону эде көөр апаар.

— Сес биле ажыл-херек карышпас болур ужурлуг. Үениң негелдезиндаа ындыг болгай. Ындыг турбуже райкомдан-даа, РАУК-тен-даа төлээлер келгеш, байдалды көрүп-көрүп, саазынга бижип бижип алыр, оон кандыг-даа түүнел чок болур. Райпо даргазынга автомагазин келбестээнин чугаалаан бис. Болур дээн. Декабрь айдан бөөр ол келбеди. Оны түү деп санаарыл? — деп, «Саян» совхозтуң малчыны Д. С. Дотпа ындыг айтырыглыг санал берген.

— Аазааш, күүсетпейн баар чорук кончуг-ла багайдыр. Удуртукчу, партия ажылдакчызы кижиниң арынныүрүнге ол бичии-даа чүүл-дешпес. «Келгениңер экидир, дузалаар бис» дээш, оон күүсетпейн баар чанчыл Владимир Рудольфович Евсеевте — райкомнуң ийиги секретарында бар — дээш, бодунуң коллективинге херек кырында болган таварыла-биле тараа ажлээн алыр пунктунуң начальнигни А. И. Зайцев ону бадыткаан. Чурттагга тудуу, садыг, транспорт, чоннуң хереглел барааннары, ачы-дуза чедирилгези-биле хандырылгага четпестер дээш ол шыңгыы шүгүмчүлелге таварылган.

— Ам эрги ёзу-биле ажылдап болбас деп чүве кымга-даа билдингир апарган. Кала-даа чорааш, анаала хайгаарактылар азы «кудага келген генералдар» дег сыңзывас-ла болза эки. Чугаалаан соонда — кылыр, күүседир. Партия ажылдакчыларындан бир негелде ол деп бодаар мен. Биске райкомдан ооң ажылдакчылары кээп тарза-даа, дуза эвээш, түүнели чок болур-дур. Суурзуста магазин, харылдаа, почта дыка багай ажылдап турар. Лекция, беседа болбайн турар. Биске «гастролёр» лекторлар эвес, ёзулуг лекторларны дыңнаксап турар бис. А бисте чер ажылының культуразы куду болуп артышаан. Мооң чылдагааны чүдел? Райкомнуң кодээ ажыл-агый килдизи. РАУК ханызы-биле чүге сайгарып көрбейн турарыл? Биске агрономнарга, боттуг дуза херек — деп, «Саян» совхозтуң агроному А. А. Жулева саналынга чугаалаан.

Чамдык саналдарның чугле ле кол утказын ап, допчудап дамчыдарга ындыг-дыр. Эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле бюровун ажылынга хамаарыштыр саналдар шүгүмчүлелдиг ажыл-херекчи, негелделиг болган дээрзи оон тодаргай илереп келир-дир. Илеткелде арай ниити болган шүгүмчүлелдерге ол бүгү санал-оңал ажык тодаргай немелде болган. Санал бүргүзүү кичээнгейге алдынар, оон соондан боттуг хемчеглерге ол күүсеттинер.

Ынчалзажок шүгүмчүлелдиг саналдар канчаар хүлээп алдынганыл? Илаңгыя бюро кежигүннери, райкомнуң идеология талазы-биле секретары Т. А. Парчинниң, үлетвүр, тудут харылап турар ийиги секретарь В. Р. Евсеевтиң, партийжи-организастыг ажылдар килдизиниң эргелекчизи Н. С. Золотыхтың, РАУК төвүлелиниң даргазы И. В. Шушеначевтиң ажылынга хамаарыштыр шынгыы шүгүмчүлелдер болган. Олардың кайы-бирээзин турүп келгеш, черле бирээни чугаалаар боор деп, пленумнуң киржикчилери манап орган чадавас. Ким-даа түрбаан, ким-даа түве чугаалавааң.

— Чүгле шүгүмчүлелди дөгерезин хүлээп алыр-дыр бис. Эрги ёзу-биле ажылдап келген-дир бис. Ону миннир апаар. Ажылдың стиль болгаш арга-методтарын өскертир бис. Ону аналиэтеп көөр бис — деп, райкомнуң бирги секретары Ю. А. Чихачев бюрокуң мурнундан түүнел сөзүнге чугаалады.

Ажык-чарлыг чорукту болгаш шүгүмчүлелди эде тургустунуушкунунуң шимчедикчи күжү деп санап турар бис. Олар партийжи-бажың-ның агаарын арыдыр, ажылдың дөгейленген, эргижирээн аргаларын, хөлегеленчек талаларын тода чырыдыптар.

Партия райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунун талазы-биле ажылын чогуур негелдеге ам-даа четпес деп санаан доктаалды пленум хүлээп алган. Ындыг түүнелди отчёт талазы-биле илеткелди болгаш саналоналдарны барымдаалап удурген. Эде тургустунуушкунунуң, демократшыдырганың болгаш ажык-чарлыг чорукту чорудулгазын улам хамаарыштырынче, политиктиг, организакчы кижизидилге ажылын чер-черге идепкейжилдеринче, эде тургустунуушкунга партия организацияларының дайынчы аргашиннээзин бедидеринче үгленган хемчеглерни ында айыткан.

Аңаа дүүштүр ам сорулга — хүнүң чугула айтырыгларын шиитпирлээринче, долу бот-орулга-чарылганың база бот-акшаланыышкынның байдалдарында бедик түүнелдерни чедип алырынче, партияның Бүгү-эвилел конференциязын толептиг үткууринче бүгү-ле күштү моонгээри. Ол бүгүнү боттандырар дээш партийжи ажылдың ажыктыг чаа арга-хевирлерни үеге дүүштүр ажыглап, эде тургустунуушкунуң күчүлүг чырыын амыдыралдын бүгү-ле талаларынче үлаар. Ынчан четпестер, ажылдың хөлегелер-биле кожегеленген эрги аргалары улам тода кестүп келир.

К. САТ.

НАБЕРЕЖНЫЕ ЧЕЛНЫ. (Татар АССР). Аар чүк сөөртүр автомобильдер бүдүрер талазы-биле Кама каттыжыышкынның конвейеринге «Кама.1111» дээр бичии машинаның баштайгы дүржулга хевирин бүдүрүп үмдүрген. Дөрт кижи олурар машинаның эки талалыы илден: эң эвээш кывар түүл чарыгдаар, өртээ улут эвес.

ЧУРУКТА: шенекчи чоланчы Ю. Рыбаков (солагай талазында) болгаш мастер А. Злыгостаев оларның чыыр цехте турарлы.

М. МЕДВЕДЕВТИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Улусчу контроль

«ХООЧУРААН» ЧАҢЧЫЛ

Чаа чылды уткуп алдывыс. Ам чүгле кижи бүрүзү бодун шүгдүнүп, чаа ёзу-биле улам күженнишкинниг ажылдаары арткан. Эде тургустунуушкун деп чаа сөстү барык үш чыл дургузунда дыннап келдивис. А чүгле дыңнап эвес, ону боттандырып эгелей бергенивистиң чамдык боттуг чижектери бар. Бөдүүн ажылчындан эгелээш, удуртукчу даргаларга чедир бодун шүгдүнүп, ажылга чаа, ажыктыг арга-методтарны дилеп тыварын уе чайгаар негеп келген.

Ындыг турбуже карак чаар, алыксак-чиксек, күш-ажылчы эвес орулга киирип алыксаар, ажылынга ээ-харыысалга чок кижилерниң чер-черде ам-даа барып парлалга-даа, радио-даа дамчыштыр номчуп, дыңнап турар бис. Шак ындыг хоочураан аарыг апарган чижектерни Өвүр райондан-даа көрүп болур.

Септелге-тудуг участогунуң начальнигни турган К. С. Сат ол шүтүмга 5—6 чыл ажылдаан, дээди эртеминг аныяк кижи. Үстүнден деткимченин болгаш хыналдашың чогун ажылгаш, ажылып ол сөөлгү чылдарда сулараткан. Чылда бирээзинге-ле ийи аал иштң чурттаар чеди бажың тудар турган, эрткен чылын оларның чүгле үскүи ажылгалга киирген. Артканнарының чүгле таваа салдынган.

Коммунал ажыл-агый эргелелиниң чурттагга бажыңнарын 1987 чылда септээш дужааган. Септелгениң шынары багай болганы чоорту илерээн. Септелге-тудуг участогунуң начальнигни К. Сат ол кылдынган септелге дээш 4000 рубльди, а бажың удай тутkан дээш эмнелгеден 5000 рубльди анаа-ла агаардан тудуп бижип, күүне мегелеп турганын улусчу контроль комитеди илереткен. Ээ-харыысалга чогу дээш, К. Сатты ол ажылындан хостаан.

Септелге-тудуг участогунда бухгалтериянның учёт-отчёду база-ла сандаргай. Оон улус бухгалтери К. Наважаан дээрэн № 6 КМК-га бухгалтерлеп турган, үндүрткеш, Мөңгүн-Тайганың Мөген-Бүренге көдээ Совет күүскомунуң даргазы болу бергеш, арага-дарыга хандыкпаш, СЭКП кежигүнүнден болгаш ажылындан үндүрткен. Ам оон «депшээш» Өвүрде кээп, «ыяш чымчаан торга тывар» дээш ышкаш, улус бухгалтер хүлээлгезин күүседип олурары бо-дур. Бир эвес К. Наважаан тайын үшкаш, быжыыбиле даянып туруп келгени ылап-ла шын болган болза, начальнигиниң төлеп чок «үүлгедиглерин» өй-шаанда сөксадып каар аргалыг турган ийик. Ындыг мөзүшынар ында чок болганы ол-дур! Анаа-ла көрбээчеңнеп, билбээчеңнеп, хажыызында будун-бүрүн олуруп калган. Ол элдеп!

Ол ышкаш сан-хөө чуруму үреэр чоруктар коммунал ажыл-агый эргелелинде база бары хынаддадан ылерээн. Оон улус бухгалтери коммунист В. М. Монгуш эргедужаалын бодунга ажык-кончаа тып алыры-биле соора ажыглап турар. Ол 1986 чылдың декабрьда бажың хөлегинин 500 рубльди кассирден чээп алган. Оон ол ботка ажыктыг база бир чажыт арганы бодай тыртып ап-тыр. Ол-ла түүнү бодунуң акша чыып шыгжаар депперинге кирип бижээш, ойнаашкынның хүүзүн алыр бодаан. Күзелин В. Монгуш ынчаар боттандырган-даа. Чурттагга бажыңнарның хөлегинин чыл төнүзүнде чондан төледип албаанындан коммунал ажыл-агый чери күүнеге 2300 рубль өрелиг болган. Чурттагга бажыңнарның төлевири шуут будулгаазынып. Негелде, хыналда чогундан чурттакчылар чогуур өйүнде төлээр кижи төлээр, төлевес кижи ай-айы-биле, чыл-чылы-биле-даа төлевейн баргылаар. Акша-хөреңгиниң бажын билип орар улуг бухгалтер кижи алыксак-чиксек чоруун көргүзүп турда, үчёт-отчёт сандаргай болбайн канчаар. Ол — коммунист кижиниң арын-нүүрүнге кан.чап-даа дүүшпес!

Кадрлар чедишпес деп чылдак каккаш, районнуң удуртукчу даргалары дугуржуп турган, бир-ле ажылта төлеп чок чоруун көргүзкеш, үндүрткен кижилерни өскээр октааш, харыысалгалыг улуг «дужулгеже» чалап олуруп каарры чаңчыл апар чыдар. Оны бадыткаары-биле база бир чижекти көргүзейн. Н. С. Монгуш район эмнелгезиниң улуг бухгалтери турган, 10330 рубль самыгдал кылган. Оны ам № 6 КМК-ның санажылга бухгалтериче депшиткен.

Бо бүтүнү районнуң удуртур ажылдакчылары барык шупту билир. А ол хирезинде ажыл-херек сандарап үгдерээже чедир кулактарын кызыпкан олурар-дырлар. Акша-хөреңги-биле холбаалыг черлерге карак чаар, кам чок, чүгле боттарының амы-хүүда эрге-ажыын бодаар кижилерни тала-дугай тыртып «депшидип» алыр чорук Өвүр районнуң удуртукчу ажылдакчыларында «хоочураан» чаңчыл апар чыдар эвес ирги бе?

М. МОНГУШ.

МУРНАКЧЫ КОЛЛЕКТИВТЕ

Кызылдың № 3 автотранспорт бүдүрүлгезинде ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип турар социалистиг чарыштың мурнакчылары хөй. Оларга күүгүлүт КамАЗ-тар, ЗИЛдер чолаачылары А. Сережкин, В. Минаев, В. Шалыгин, И. Иваненко, Л. Лысков болгаш өске-даа шалыпчылар хамаараар.

1987 чылды бо автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективи чедишкинниг дооскан. Улус ажыл-агыйының ажыы-бүрү чүктерин сөөртүрүнүң чыл планын 114.8 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 149.8 муң тонна чүктү сөөрткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринниң планын 107,2 хуу боттандырган.

С. САНДЮ

СУРАГЛААН-НА ЧҮВЕЗИ ЛАА

Амгы үениң эртем-техниктиг депшилгезин кижи кайгаар-дыр. Бо кайгамчык чеде кылган ажылынга ээ-харыысалга чок кижилерниң бистиң аравыста ам-даа бар бооп турары кижиниң сеткилин каргартып келири харааданчыг-дыр.

Бай-Тайганың Тээли суурнуң Гагарин, Октябрьская, Карл Маркс кудумчуларының адаа талазында электри чырыы болганчок-даа ажуп каар болу берген. Электри чырыы чок болганындан бо кудумчуларда чурттаң чурттаткчыларның өөреникчилер урутлары бажыңга онаалгаларын кылыры бергедеп турар. Өөреникчилер солярка, азы чаг үзү кыпсын алгаш, кичээлдерге белеткеп турар. Бистиң бо кудумчуларывыста чурттаң туралрының сураглаан чүвези-ле лаа апарган. Оң лаа магазиннерде база үргүлүү турбас.

Чаа телевизордан солун дамчыдылгалар көрбедивис, радио дыңнавадывыс. Электри чырыы өжерге чамдык бажыңнарның телефонары база ажылдавастай бөөр. Бистиң чурттаң турар кварталывыста чүнар-базжыгга чырык кыппайн баарга, иэит, соок сут чок боорга, чоогунда бажыңнардан сут дажыглап алгаш чүүп ап турар.

Электри чырыының дугайында айтырыгны улус депутаттарының Бай-Тайга район Советинин күүскомунга чедир тургүзүп-даа турган бис. Оон огулут-ла чүве бүтпээн. Район болгаш Тээли көдээ Советтеринге бистиң округтан депутаттарывыска электри чырыын экижидер талазы-биле чагыгларны берген тургувус. Район Советинге соңгаан депутадывыс соңгуттурган соонда биске ужуражып беэин көрбээн. Чырык айтырыын дурген үзе шиитпирлээр уе келген.

А. ОЧУР.
күш-ажылдың хоочуну.

РЕДАКЦИЯДАН: Тээли суурнуң чамдык кудумчуларында сайгылгаан чырыы чогунуң дугайында шүгүмчүлелдиг чагаалар мооң мурнунда-даа редакциягга кээп турган. Ол чагаалларның чамдыктарын солунга парлап-даа турган бис. Улус депутаттарының Тээли көдээ Советинин күүскому база «Тыва коммунизмнерге» будуруленнин Ак-Довурак участогунуң улут мастери А. Ф. Сонин бо айтырыгны дарый шиитпирлээри негеттинип турар.

ТӨНЧҮ ТҮҢНЕЛДЕР ДЭЭШ

Өвүрүнүң «Торгалыг» совхозунуң Кадый-Бажы, Ирбитей, Сарыг-Хөл, Далай-Бежы девискээрлерде 43 коданнарда 21 муң ажыг бода болгаш шээр мал кыштаглап турар. Чаа үнген чылдың эгезинден бээр 27 малчын өг-бүле кереэзи-биле ажылдап кирген. Дешпилгелиг бо аргаже кирер мурнунда малчыннарның экономиктиг ооредилгезин «Торгалыг» совхозтуң кол экономизи Арагачы Далай-оол баштаан специалистер чоруткан. Аңаа баш удур белеткел ажылдары база кылдынган. Чаа арга-биле ажылдаары ында хаара тутынган кижилерден бедик негелденя тургузары алдан апаар дээрзин баштайгы хүннер көргускен.

Торгалыгжылар эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турган, эчизинде баргаш, эки төнчү түүнелдер дээш аразында сүмележип, арга-дургузын солчуп ажылдап турар.

К. МӨҢГЕ.

ДУРЖУЛГА ДУЗАЛААР

Тес-Хемде тургустунган чаа совхозтуң мурнакчы өшкү кадарчылы Эрес-оол Начывович Санданның Үстүү-Шынаада кыштаанда ажыл-иш хайыышкынныг. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны арткан чылын чүс башкы овааштыг 110 ангайны камталап алган, районнуң малчыннарының ортузунга калбарган чарыштың тиилекилериниң бирээзи болгай. Ангор өшкү малдап, оон ангай бүргүзүн бүрүн камгалап алыры ындыг-ла белеп эвес дээрзин дуржулгалыг малчын эки билир. Баштайгы хонуктарда чаш малды мандыдын азыраарынга хөй күжениишкин негеттинер.

Ошкүден хөй ангай алырындан аңгыда, өшкү чоогу эдекшилдиг оргулганы бээр. Ынчангаш азырапда турар ангорларның деңгели шыырак, хүр түрзүн дээш чемгерилге, суггарылганы шын организастаар, оон үзүктелиишкинин болдурбас дээрзи билдингир. Ол бүгүнү мурнакчы өшкү кадарчыны өшкү ажылдаар, планның онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседири. Ол—бистиң хамаатты хүлээлгевис.

Ч. МӨҢ.

Тайбыңның келир үези тиилээр!

ДЕТКИП ТУР МЕН

Дайын — чазый-чилби, кээргел чок, эжелекчи чоруктуң түнели.

Дайынга боду киржип чорбаан-даа бол, оон кандыызын билбес кижи чок.

Ада-күрттүң Улуг дайынының баштайгы чылдарында Өөк сумузунуң бежен хар чедир назылыг эр-хөреэжен хамаатыларын оболченшериг херээнге өөредир даалганы идепкейлиг күүседип турдум. Араттар тообыдаргай чурттап турза-даа, аңаа күүседип-биле киржип турду. Ырак-узак аалдар улуну кичээл үспес дээш, сумуң товунге кээп хонуп ап турар чүве. «Бир эвес дайзын халдап келзе, чүдүрүкбиле шанчар эвес, шериг мергежилге өөренип алыры кижи бүрүзүнге дуза, тайбың чурттагга — чыргал» — дижип, чүвениң алыс утказын чоя чарт билип турган.

Совет чурттуң тайбың дээш кылын чорудуп турар буянныг херээнге делегейниң депшилгелиг бүгү чону өөрүп турар.

Тайбыңның келир үези тиилээр, чыргалдыг чурттагга мөңгежирээр дээрзинге идегеп. Совет чазааминиң тайбың политиказын деткип орар кырган-дыр мен.

С. ДАНГАА.
Бии-Хем район.

ХАМААТЫ ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Бистиң Төрээн чурттувус тайбың үеелдиг. Ону магадыларывыг-биле бүгү хемчеглерни чорудуп келгеш. Оон бир бадыткалы болза, эртеги чылдың декабрьда СЭКП ТК-ның Чингизне секретары М. С. Горбачевтуң АКШ-ка аянныг-чоруу. Аңаа дээди депнелге чугаалажыышкын, дуржулгага тайбыңның эжиин ажыттаан. Ол дээрге улуг хуле-херектиң чүгле агезиндаа болза, ужур-дузазының талазы-биле тоогулуг боюушкун.

Дайын ышкаш улуг халап чер кырында чок. Ол дээрге олум, аш-чут, хоозураашкын. Тайбыныы быжыглаары дээрге эки ажылдаар.

Г. ХИРБЭЭ
Хорум-Даг.

Специалистиң сүмези

ЧЕМГИР КЫЛДЫР БОЛБААЗЫРАДЫР

Кышкы үеде бар мал чемнериниң килограмм бүрүзүн чөп болгаш эң ажыктыг кылдыр ажыглаары, оларны малга бээр мурнунда амдан-сүүзүн кирп, чемгир кылдыр болбаазырадыры ажыл-агыйларның кол соруглазы ол. Ону удуртуп-башкарар кижилер болза ажыл-агыйларда хаара тутынган зооветспециалистериниң хөй саннаг отряды болур. Ынчалза-даа хөй-хөй ажыл-агыйларның мал специалистери фермаларга мал чемнин болбаазырадырының технологиязын шын ажыглавазс, мал чемгеринин балансылаттынган рационун тургуспайн турар.

Балансылаттынган рацион дээрге, бирээде, мал ажылының бедик культуразының көргүзүү-дүр, **ийиде**, бүдүрүлгенин интенсивтиг чорудуп турарының бир барымдазы. **үште**, малды билдилиг, хумагалыг чемгерип турарының херечизин-дир. Мал чемгеринин рационун тургузарда мал чемнеринин долу зоотехниктиг анализин эрттирер. Кандыг чемде чеже чем единицазы барын, ында хайындырар протеин, кальций, фосфор, каротин, чигир чежел деп чүвени билбес болза рацион тургустунмас. Номдан, тайылбырлардан алдынган ортумак саннар ажыглап рацион тургузар болза таарышпас. Бир эвес бир килограмм I, II класстың сигенинде ортумаа-биле 0.42-0.47 чем единицазы бар болза, үшкү класстыында 0.36, а класс чок сигенде 0.28 чем единицазы бар болур. Ону барымдаалавас болза малдың продуктулуу кудулаар, артык чем чарыгдалы оон болур болгаш бүдүргеи продукциязының бот-үнези улгадыр.

Рационга кол черни протеин эзлээр. Кандыг-даа органиом белоктан тургустувар. Бир килограмм чем единицазынга 110-дан эвээш хайылдырар протеин турар болза сүт ковүдедир дугайында айтырыг турбас ужурлуг, чүгле протеинни норма ёзугаар балансылаан соонда ичектен алза чогуур сүт алдынар. Рационда протеин четпезинден быжаалариын өзулдези туруттар, ажыл-бүрү аарыгларга удур туружу кошкаар. Ол-ла чылдагаан-биле хойнуң ара салыры ковүдээр, сүдү чок болур, дүгү күдулаар.

Кышкы үеде рационда минералдыг будумелдернин денгизүүрү чок болур. Ындыг денгизүүрүнүң турары албан болур ужурлуг. Килограмм чемге 2 грамм кальций, 1 грамм фосфор бар болур болза чогуур денгизүүрүнүң тургустуганы ол болур.

Бир эвес фосфор эвээжээш, кальций ковүдей бээр болза бүгү рационнуң шингээттинери кудулаар, ынчангаш саар инектерниң сүдү эвээжээр, аныяк малдың немелде денизин кызырлыр. Чүгле фосфор четпезинден саар инек бүрүзүнден-не чылда 200-250 литр сүттү чедир албайн барып болур. Ол чорук канчап-даа таарышпас. Чүге дизе республиканың ажыл-агыйлары чылдын-на 2000 ажыг тонна ажыы-бүрү минералдыг чемнерни Саян артындан ап турар. Ынчалза-даа ону ажыл-агыйларда ажыглап турары кончуг багай.

Бистиң республикавыстың белеткеп турар малының чеминде, база одар чеминде кальций нормадан ажыр ковүдээш, фосфор эвээжеп турар. Моны деңнээр дизе кальций чок фосфаттарны, азы диаммоний-фосфатты (ажыл-агый бүрүзүнде хойу-биле чылын турар) концентратка, азы силоска норма ёзугаар холуп бээри чугула.

Протеин четпеске база-ла диаммоний-фосфатты немелде кылдыр чемге холуур.

Малдың рационунга каротин кышкы, часкы үелерде шуут четпестээр, ону дутлаарда бүрү далганын азы будук-бүрүнү немелде кылдыр бээри чугула. Ылангыя ине бүрүлүг ыяш будуунда каротин эң хөй болтур.

Малга хүн бүрүде дус херек дээрэнин кижи бүрүзү эки билир, ынчалза-даа фермаларга, коданнарга ону үттуп алыр болгай. Бир эвес саар инектерге рационунуң нормазын ёзугаар дусту бээр болза сүттү 10—15 хуу ковүдедир болур. Ылангыя улут дустарны үүрмектээш, концентратбиле холуй бээри чугула.

База бир кол сагыыр чүүл — малды сүт-биле хандырары. Саар инектер сүтну чедир ишпес болза суду кызырлыр.

Мал чеминиң рационуң ында тургузуп тургаш, бар курлавырларны ажыглап, малдың продуктулуун кудулатпайн, баш санын хоратпайн багып болур арга ажылгийның специалистеринде бар.

С. МОНГУШ.
зоотехник.

ЯСЛИ-САДТА

Улуг-Хем районда «Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазында чаа ясли-садты чыл төнчүзүнде ажыглалга киирген. Ында фермаңың саанчыларының, кадарчыларының ажылчыларының үүлгары хаара тутынган. Бо чоруун ферма ажылдакчыларының ажылдаарынга база таарымчалыг байдалды тургускан. Ам саанчы-даа, кадарчы-даа кижи уруг-дарыы дээш ажыл үезинде чардытып турбас болган. Ооң мурнунда чылдарда байдал берге турду: ажылдавышаан, уругларын ажаап-тежээр.

Ам кадарчылар, саанчылар ажыл үезинде чүгле боттарының түс-түс хамаарышкан черлеринде ажыл-агыйын сагыш амыр кылыр аргалыг апартан. Ооң уламыдан фермада күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн болгаш фермаңы ажылчыннары улам тура-соруктуг ажылдап турар. А бичии чаштар хүндүс уруглар садыңга ойнап, тодуг-догаа хүнээр.

С. САНДАН.
чолаачы.

СЭКП ТК-ның Пленумунга ұсқуштур

Школа реформазы боттаныпышкында

БИР ДЕМ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның ам болур Пленумунга улус өредилгезинин айтырыгларын бүгү талалыг сайгарып көөр деп турары анаа бир таварылга эвес. Школаның ажыл-чорудулгазы нинтилелдиң негелделеринге, партияның салып турао сорулгаларынга дүүшпейн, чыдып каап турар дээрзин эскерип көрбес аргажок. Ынчалза-даа ол сорулгаларны школа чааскаан шинтпирлээри болдунмас. Школаның мурнунда салдынып турар бүгү-ле чидиг айтырыгларның чедишкинниг шинтпирлеттинериниге чаартылгаларны чедип алырынче угланган бүгү-нинтиниң күжениишкиннери база негеттинер.

Башкының мергежили долу бердинишкинни, доктаамал чогаадыкчы чорукту, уругларга ынак болурун, бодукун херээнге кызыгаар чок шынчызын негээр. Республиканың школаларының бүзүрелин бүрүн шынзыдып чоруур башкылар хөй. Ынчалза-даа дүвүрээзиниг фактылар база тургулап кээр. Чамдык башкыларның кижизиг чоруу, мергежили четпес болуру чажыт эвес. Ындыглар уругларны өөредир болгаш кижизидер дорт хүлээлгезин күүсетпейн, а боттарының аразында хууда хамаарылгаларын сайгарарынга өйлежип турар. Ындыг эптиг, демниг эвес коллективтер бар. Оларга Кара-Хаактың, Балгазының, Элегес-Аксының, Туранның № 2 болгаш оске-даа школалар хамааржыр. Бир эвес башкы кижи школаның амыдыралынче,өреникчиже сагыш салбас болза, ооң школачылар мурнунга-даа, ада-иелер-даа мурнунга ат-алдары чок болуру билдингир. Ындыг болганда ам башкының адын, ооң мергежилин болгаш харысалгалын бедидери онза чугула бооп турар.

Школаның бүгү ажыл-херектерин негелдеге дүүштүр чорудар төлээде, школа директорунуң адын бедик тудар херек. Бирги ээлчегде улус өредилгезиниң килдистериниг инспекторларының, методистериниг болгаш директорларының хүлээлгелерин шын ангылаары чугула. Чырыдыышкын министерствозунуң инспекторлары район эвенозунуң ажылының дээштиин контрольдаар болгаш дугайлаар, районо болгаш хоороно школалар директорлары-биле болгаш школаларда өөредилге эргелекчилериниг биле чангыс аай угланыышкыныыг ажылдаар, а школаларның директорлары башкы, кижизидикчи бүрүзүнүң ажылының деңнелин, оларның мергежил белеткелин харылаар.

Школалар директорларын хүралдарже келдиртирин болдунар арганыңа чедир эвээжедир, школалар удуртукчуларының чогаадыкчы болгаш эгелекчи чоруун деткиир херек. Ам дээреде республиканың дыка хөй директорларының ажылы, ажыы-биле чүгаалааргa, үениң негелделинге четпес. Мында хамаарыштыр чер-чер Советтериниң, районо, хоороларының, республиканың Башкылар билии бедидер институдунуң адресинге чемелелди кылыр апаар. Чүге дээрге, олар школаларга удуртукчу кадрларның чүрлавырын тургуспайн турарындан, директорлар кылдыр таварышкан-на кижилерни ажылдадып киирер чорукка чедирип турар. Бөгүн директор кадрларны тыварын, оларны томуйлаарын колдуунда районнарның улус өөредилге киндистери чорудуп турар. А ким коллективке удуртукчу болурундан школада өөредилге-кижизидилге ажылының деңнели, башкыларның аразында ыяыралдыы, демнии, оларның чурттаарынга болгаш ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарын тургузары, бааза бүдүрүлгелер-биле харылзаазы улут хамааржыр. Ам директорларны коллектив кежигүннери боттары соңгуп алырын практикалап эгелээн. Оны коллектив бүрүзү шын билип, ёзулуг-ла эки углап, башкарыптар кижилерни соңгуп алырын бодаар херек.

Школа реформазынга дүүштүр амгы үеде школа бүрүзү бөаза бүдүрүлгелиг болуру негеттинип турар. Республиканың школалары бааза бүдүрүлгелерниң талазындан оларның негелделеринге ёзулуг ажыл-керекчи хамаарылгалыг болурун манап турарлар. Кызыл-Арыгның дузалал школа-интернады ол талазы-биле республикада эң берге байдалдыг коллектив турган. Чүге дээрге, өөредилге-материалдыг бааза кошкак, а бааза бүдүрүлгези кандыг-даа ажыл чорутпайн келген. Ооң бааза бүдүрүлгези кылдыр «Тыва сүү тудуг» трестиң № 4 КМК-зын быжыглап каан соонда, байдал эвээжен. КМК-ның болгаш трестиң удуртукчулары хөй чугаа чокка, дораан-на ажыл-керекчизин көргүскен: школа-интернатка автобусту үндүрүп берген, дериг-херекселдер садар акша-хөрөңгини аңгылаан, материал-техниктиг бааларын эвээжедер талазы-биле хемчеглерни алган. Бааза будүрүлге-биле шак ындыг харылзаалыг болурун школа-интернат шагда-ла күзеп, манап келген.

Школа ажылының эде тургустунуушкунунга башкы кадрларның аттестациязы боттуг рольду ойнаар. Чажыргаш канчаар, башкыларның, кижизидикчилерниң мергежил өзүлдезин доктаамалчыдарынга идиг бээр болурунуң орнунга аттестация чамдык школаларда ооң бодунга-даа, шылгаттырып турарларга-даа ажык бербес, анаа бир бюрократны чүүл апарган. Аттестацияның боду хөй чадалыг бооп артышаан.

Башкыларның аттестациязын чүгле школаның бодунга эрттирер, чүге дээрге бодунуң кады ажылдап турар жиниң ажыл-чорудулгазын ооң коллективинден өске ким шын үнелээр деп? Ынчалза-даа ону аразында харылзаазы арыг, быжыг, чогаадыкчы, чаартыкчы, чүткүлдүг ажылдап турар коллективтерге чорулары чогумчалыг.

Школага эде тургустунуушкун — ол дээрге школаның болгаш өг-бүлениң кады ажылдажылгазын күштелдирери-дир. Ниитилелде эң-не мунгаранчыг, хомудан-чыг болуушкун, дириг ада-иелиг тургаш-ла, бичии уругларның өскүс артары болуберген. Ону дараазында чаңгыс-ла фактыдан көрүп болур. Кызылдың школа назыны четпес уруглар бажыңында турар 105 уругнуң чүгле 9-у өскүс, а артканнары ада-иелериниге кагдырган, азы ада-не эргезин казыттырганнарының төлдери бооп турар. Чамдык ада-иелер боттарының ада-ие хүлээлгелерин школаже, интернаттарже чүүй каар, бүгү-ле чүүлдү күрүне кылзын дээр хөөн бар.

Ада-иелер хайгааракчылар эвес, а башкылар коллективтериниң бүрүн эргелиг кежигүннери, эвилелчилери болур херек. А бир эвес уруглар, шынап-ла, берге байдалдан школа-интернатта тургустунган болза, ооң өөренип, кижизиттинериниге дузалыг бүгү чүүлдерин кылырывыс албан. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, «Өскүстерни болгаш ада-иезинии хайгааралы чок арткан уругларның кижизидилгезин, өөредилгезин болгаш материалдыг хандырылгазын үндезини-биле экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалы-даа бисти олче углап турар. Уругларның интернат албан черлериниң коллективтери бодунуң иштики байдалын уруглар өг-бүленизинде турары-биле дөмей кылдыр тургузар дээш кызыг херек. А Чербинин ниити билиг, Хөндергейниң, Кызыл-Арыгның дузалал болгаш Чыргакының санаторий школа-интернаттарының башкылар коллективтеринде бо талазы-биле чедир кылыр чүүлдер хөй. Ооң аңгыда, өскүстерни идик-хеп-биле болгаш өске-даа чүүлдер-биле өйшаанда эки хандырары негеттинер, а кол-ла чүүл—оларның башкылар коллективтери өөредилге-кижизидилге ажылында чугула чаартылгаларны чедип албааннар.

Школа реформазының шинтпирлерин боттандырар, школаларга эде тургустунуушкунну дүргедедир дээш чер-чер Советтеринде, Чырыдыышкын министерствозунда шүтдүнер, чаартыр, өскертир чүүлдер ам-даа эвээш эвес. Бистиң республиканда школа назыны четпээн болгаш школа назылыг уруглар турар холушкак уруглар бажыңы чок. Республиканың Министрлер Чөвүлели Кызылга 175 орунныг уруглар бажыңын туттурарын дүргедедири негеттинип турар. Ынчан амгы школа-интернатка үүле өскүстерни болгаш ада-иезинии хайгааралы чок арткан уругларны тургузуп, оларга чогуур таарымчалыг байдалдарны тургузар арга болдунар.

Башкылар билии бедидер институттан республиканың башкы кадрларының мергежилин бедидер талазы-биле улуг чаартылгаларны кылыры негеттинип турар. От алган чери башкылар билии бедидериниң ажыл-чорудулга бүрүзүн башкыдар мергежил чедип алырының чаа чадазынче бедип үнериниң чадазы болдурбушаан, курс, семинар бүрүзү башкыларга шагда-ла биллингир чүүлдүн катаптаашкыны эвес, ёзулуг ажыдыышкыны болурун чедип алыр дээш ажылдаар апаар.

Улус өөредилгезинге эде тургустунуушкун — ол дээрге күш-ажылчы кижи, өөреникчи, ада-не, башкы, кижизидикчи, школаның баазаа будүрүлге бүрүзүнге хамаарылгалыг, бүгү ажыл-херекти хаара тудуп турар чорудулгадыр.

П. МОРОЗОВ,
республиканың чырыдыышкын министриниң оралакчызы.

СОВЕТ БОЛГАШ АМЕРИК ЭМЧИЛЕРНИҢ КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАЗЫ

УЗБЕК ССР. Ташкентниниң Авиценна аттыг хоорайның клиниктиг эмнелгезинге эртенниң-не үш америк эмчи кээп турар —медицина доктору Вашингтон штаттың университединиң педиатрия факультединиң башкызы мистер Доэн Рошмуе Нуэлл, функционалдыг диагностика болгаш реаминацияның хуу клиникалының директору мистер Ройс Алан Моррисон база медицина доктору соңгаарладыышкын чок дула чедирилгезиниң Груп Хэлф Кооөэративтиң салбырында поликлиника директору мистер Рой Джордж Фэррель. Олар совет эмчилер-биле кады аарыг улуска консультация берип, консилиумнарга, аарыг улустуң шинчиирине киржип, операцияларны кылганнар.

Совет болгаш америк төрелдешкен хоорайлар Ташкент биле Сиэтлдиң аразында тургустунган харылзаалар ёзугаар олар биске кээп чорааннар. Солчулганың кол-ла сорулгазы кадың камгалалының практиктиг сорулгаларын шинтпирлээринге кады ажылдажылганы быжыглаары. Аалчылар узбек коллегаларының ог-бүлелеринге чурттап, хостуг үезин база эртирип турганнар. Аалчылар хоорайның музейлеринге, театрларынга барып турганнар. Культура, уран чүүл ажылдакчылары-биле база ужурашканнар.

Шак ындыг арга-дужулга солчулгазын онза чугула, ажыктыг. СПИД-ти тодарадып эмнээриниң аргаларын америк специалистер чугааланнар. Сиэтлдиң эмчилери бронхиалдыг астманы эмнээриниң талазы-биле совет специалистерниң эң баштай ажыглаан аргазын сонуур. гаанар.

Ташкентиниң эмчилери Сиэтлде ажылдап, чурттап турар ол эмчилерниң өг-бүлелеринге база баарлар. Хоорайның эң эки клиникаларынга калбак программалыг дужулга солчулгазын эртерлер.

ЧУРУКТА: операция кыыр өрөөлде (солагай талаадан оң талазынче) мистер Ройс Алан Моррисон, эмнелгениң код эмчизи Кулахмат Ташпулатович Ризаев болгаш мистер Доэн Рошмуе Нуэлл.

Р. ШАГАЕВТИҢ фотозу СЭТА-ның фотохрониказы.

ДООЗУЛГАН

● **СОФИЯ.** Софияга чаа доозулган делегейниң музыка фестивалы эртген чыл биле бо эгелээн чылдың культура болуушкуннарының аразын тускай хевир-биле тудуштуруп турар иезээ

ЧУГУЛА БОЛУУШКУН

МАНАГУА. (СЭТА). Ортумак болгаш ооң бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында ССРЭ биле АКШ-тың аразында керээге ат салганын Никарагуаның президентизи Даниэль Ортега эртген чылдың ээ чугула политиктиг болуушкуну деп адаан. Дээди деңнелге Вашингтонга болган совет-америк ужурашкышкын бүгү-ниинти айыыл чок чорукту быжыглаарының орууп ажыктан деп, ол демделээн.

Ындыг чугула документиниң чарып алган планетаның бүгү улустарынга дүшкүүрлүг чорукту улам ыңай чавырыдыырынга болгаш ядролуг чепсекти ооң соонда узуткаарынга перспективаны ажыдып турар. Анда ындыг бедик сорулганы чедип алырынга ээ-не улуг күжениишкиннерни үндүрген СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ачы-хавылазы улуг болгаш ол эрткен чылда ээ-не сураг. жаан кижи болу берген. Совет удуртукчуңуң тайбың саналдары, ССРЭ-ниң иштики амыдыралының болгаш даштыкы политиктиг базым.

ЭЭП КЕЛГЕННЕР

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың чазаа национал эптежилгениң политиказын боттандырып эгелээн соонда мооң мурнунда контрреволюсчуларның хоозун суртаалынга алзып, төрээн черлериниден даштыкы чурттарже дезип чоруй барган кижилер чүс-чүзү-биле дедир ээп кээп турар. Бахтар агентилелдиң дыңнатканындан алырга, чаа эгелээн чылдың эрткен каш хонуктарында бир муң ажыг кижи өг-бүлезии-биле Ирандан болгаш Пакистандан ээп чанып келген. Ол кижилер мооң мурнунда Нангархар, Балх, Забуль, Саманган можуларга чурттап турган улус болган. Улусчу республиканың эргечагырга органнары даштыкы чурттардан ээп чанып келген чонунга материалдыг дузаламчыны көргүзүп, баштайгы удаада чурттаар черии болгаш аъш-чемни халаска берип турар.

Чоокта чаа Москвага бистиң ужуражышкынывыстың үезинде совет удуртукчу тайбыңны чедип алыр талазы-биле Никарагуаның күженнишкиннерин ССРЭ-ниң деткип турарын бадыткап, совет улустуң Никарагуаның улузу-биле эп-сеткил каттыштырып турарын илереткен.

ӨРЕЛЕНГЕН

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). Каттышкан Нациялар Организациязының Африка талазы-биле экономиктиг комиссиязының күүсекчи секретары Адебайо Адееджи Аддис-Абебага болган парлалга конференциязынга ол диптин чурттарының экономиказынга тодаргай аналиэти кылган. Бир эвес делегей ниитилели бо диптин чурттарынга экономика талазы-биле чогуур дузаламчыны көргүспес болза, оларның чурттакчы чонунуң амыдыралы улам дорайтаар деп, ол демделээн.

Африканың чурттары капиталистиг күрүнелерге хөй өрени төлеп турар. Даштыкы монополиялар Африка чурттарының байлак бойдус курлавырын ажыглап, кончуг хөй түңнүг ажык-кончаанын ап турар. Хөгжүп орар чурттарның экономиказында даштыкы капитал колдаан. Ол чурттарның экономиказының кол-кол адырлары даштыкы кампанияларның холунда турар. Бо бүгүнүң түңнелинде оларның экономиказы чыл келген тудум улам-на баксырап орар.

Африка чурттарының даштыкы капиталистиг күрүнелерге өрези 54 млрд. доллар четкен деп, ол медеглээн.

ДЕЛЕГЕЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

ГААГА. Де-Бюргхт (Зеландия можу) хоорайда кижиниң эргелериниң болгаш делегейге кады ажылдажылганың талазы-биле делегей конференциязы ажыттынган. Анаа 13 чурттан, ооң иштинде Совет Эвилелинден келген коскү хөй-ниити, политиктиг болгаш шажын ажылдакчылары, парламентарийлер, эртемденнер киржип турар. Чоон чүк биле Барыын чүктүң аразында харылзаалар-ның, бүзүрежилгени быжыглаарының айтырыгларын болгаш социал айтырыгларны үш хүн дургузунда чугаалашкан.

(СЭТА).

ЗАВОДТУ ХАГБАС ДЭЭН

ЛОНДОН. Великобританияның энергетика министриниң оралакчызы М. Спайсер Селлафилде (Камбрия графствозу) ядролуг одаар чүүлдү катап тургузарының заводун хаар дугайында Ирланд чазактың кыйгырыындан ойталаан.

1957 чылда ол бүдүрүлге черинге атомнуг энергетиканың төөгүзүнде эң улут үрелиишкиннерин бирээзи болган дээрзи британ архив документилерин чонга чоокта чаа дыңнатканының соңгунде билдинген. Ол халаптың хемчээлдерин үр үеде калбак хөй-ниитиден чажырып келген. Ооң сөөлүнде оон-даа өске үрелиишкиннер болгулаан. Ам ол завод чүгле англичаннарга эвес, харын кожазында Ирландияның чурттакчыларынга база дыка аймылдыг апарган.

Селлафилде заводту хаар дугайында негелдени британ эрге-чагыргаларга Ирландияның чазаа каш удаа тургусскан. Британ чажыт документилерни чонга дыңнатканының соңгунде Ирландияның энергетика министри Р. Бэрк ол бүдүрүлге черии хаары дээш демиселди ооң чазаа улам шинтпирлиг чорудар дээрзин медеглээн. Ынчалза-даа Спайсер ирланд радиога интервьюзунга ол дугайында «чутаа турбас» деп онзалап демделээн.

ДУБЛИН. Англи эртемденнериниң шинчилелдериниң ирланд парлалгага көстүп келген медээлерин ёзугаар алырга, Селлафилде ол бүдүрүлге чери хүнүүн-не Ирланд далайже 70 литр хире радиоактивтиг артынчыларны үндүрүп турар. Бедик радиоактивтиг плутонийниң хемчээли ол далайда өске черлериниден 800 катап хөй болуп турар.

(СЭТА).

КӨВҮДЭЭН

МАНИЛА. (СЭТА). Эргечагырганың чер-чер органнарынга январь 18-те болур соңгулдалар чоокшулаан тудум Филиппинында соңгулда мурнунуң кампаниязының киржикчилеринче-даа, политиктиг демиселде киржип турарларже-даа халдаашкыннар көвүдээн. Манилаңың ажыл-ишчи болгаш садыг төвү болур Макатиге муниципалдыг чөвүлелдиң кежигүнүнге чагырыкчы бөлүктүң талазындан кандидат болуп турган кижиниң бажыңынга бузундуларлыг граната чазылган. Ооң түңнелинде бир херээжен кижи өлген болгаш ийи кижи балыглаңган. Соңгулда мурнунуң кампаниязы эгелээн эрткен чылдың декабрь 1-деп бээр 64 кижи өлүттүкен, оларның иштинде 29 кандидаттар бар, 30 кижи балыглаткан болгаш 20 хире кижини оорлап алгаш барган.

ЗАВОДТУ ХАГБАС ДЭЭН КӨВҮДЭЭН

ЛОНДОН. Великобританияның энергетика министриниң оралакчызы М. Спайсер Селлафилде (Камбрия графствозу) ядролуг одаар чүүлдү катап тургузарының заводун хаар дугайында Ирланд чазактың кыйгырыындан ойталаан.

1957 чылда ол бүдүрүлге черинге атомнуг энергетиканың төөгүзүнде эң улут үрелиишкиннерин бирээзи болган дээрзи британ архив документилерин чонга чоокта чаа дыңнатканының соңгунде билдинген. Ол халаптың хемчээлдерин үр үеде калбак хөй-ниитиден чажырып келген. Ооң сөөлүнде оон-даа өске үрелиишкиннер болгулаан. Ам ол завод чүгле англичаннарга эвес, харын кожазында Ирландияның чурттакчыларынга база дыка аймылдыг апарган.

Селлафилде заводту хаар дугайында негелдени британ эрге-чагыргаларга Ирландияның чазаа каш удаа тургусскан. Британ чажыт документилерни чонга дыңнатканының соңгунде Ирландияның энергетика министри Р. Бэрк ол бүдүрүлге черии хаары дээш демиселди ооң чазаа улам шинтпирлиг чорудар дээрзин медеглээн. Ынчалза-даа Спайсер ирланд радиога интервьюзунга ол дугайында «чутаа турбас» деп онзалап демделээн.

ДУБЛИН. Англи эртемденнериниң шинчилелдериниң ирланд парлалгага көстүп келген медээлерин ёзугаар алырга, Селлафилде ол бүдүрүлге чери хүнүүн-не Ирланд далайже 70 литр хире радиоактивтиг артынчыларны үндүрүп турар. Бедик радиоактивтиг плутонийниң хемчээли ол далайда өске черлериниден 800 катап хөй болуп турар.

(СЭТА).

КАРА-БАЖЫҢДА ХӨЛЗЭЭЗИН

КАБУЛ. Пакистаниың Карачи хооранының төп кара-бажыңынга шыңгыы хөлзээзин болган. Кижи шыдажыр арга чок берге байдалга турган дөрт муң херектеннер хорутдал камгалалынче халдаашкын кылган деп, Бахтар агентилели дыңнаткан. Хорутдаттырганнар биле полицияның кара-бажыңче чорутқан отрядтарының аразында сегиржии алышкынның түңнелинде ол ийи талададн чүс ажыг кижи балыглаңган. Хоорай эмнелгезинде чыттырып каан 25 кижиниң кадыының байдалы дыка берге-дир деп, эмчилер санап турар.

(СЭТА).

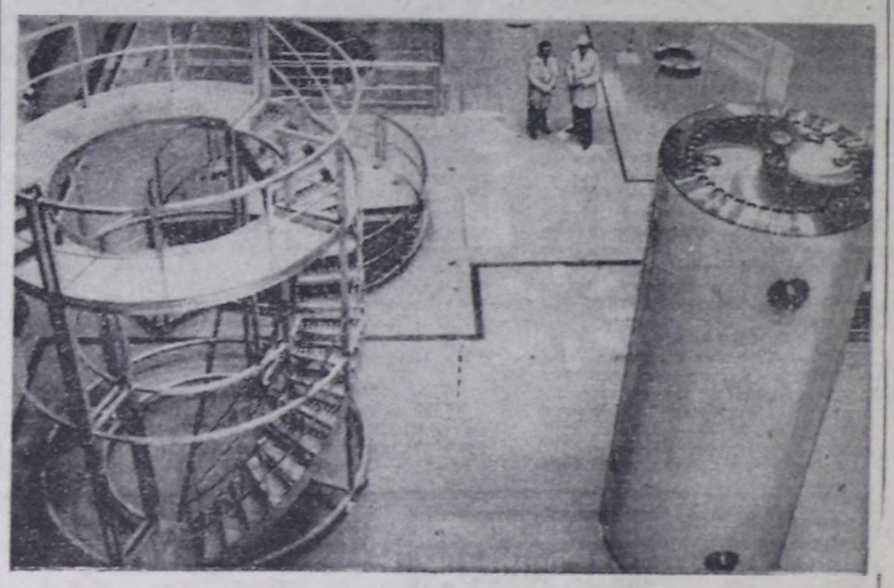
Атомнуг электри станцияларының артынчыларын шыгжаарының болгаш орнукшударының айтырыы Барыын чүктүң сайзырангай үлетпүрлүг дыка хөй чурттарының эртемденнерин болгаш специалистерин дүвүредип турар. Ынчалза-даа ол хоозун чугаа болуп, херек кырында боттанмайн турар.

Финляндияда, атомнуг энергетика талазы-биле сураглыг «Теоллисууден войма лимитед» фирмада ол айтырыгны мырыңай бир янзы көрүп турар. Ооң эртезинде ийи улут объект бар, олар ажыглаттынган радиоактивтиг ядролуг одаар үүл хевирлиг дыка хөй артынчыларны үндүрүп турар. Фирманың удуртулгазы артынчылар дугайында айтырыгны шинтпирлээри ниитилелге болгаш долгандыр турар бойдусту камгалаарынга кайы хире чугулазын эки медереп билир, ынчаннаш ол ханы чер иштинде турар тускай шыгжамырлар объектилерин тургузарының талазы-биле улут капитал салыышкыннарыш киирер деп шинтпирлээн. Ядролуг артынчылар «складын» тударда эртеминиң болгаш техниканың эң сөөлүг чедишкиннериш, эң болбаазыраңгай материалдарны ажыглаан. Оон аңгыда, радиация айыылы чер кырынче үнмезин дээш, бүгү шыгжамырларны сут адаанда тургускан. Бажың иштинде контроль болгаш дыңнадыг системазы бар, мында тускай эртеминиглерниң хайгаарактыбиле доктаамал хынапда ботханып турар.

ЧУРУКТАРДА: «склад.тың» залында контейнер бар, объектилерден экжелген артынчыларны олче киирер; ээлчег ажылчыны ээлчээн эрттиргениниң сөөлүнде профилактиктиг, дозиметрлиг хынапдаңы эртип турары.

Прессфото —СЭТА-ның фотозу.

ШЫН 3-кү арын 1988 ч. январь 12

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР

Ниитил билиг болгаш профессионал школаның реформазында дыл эртемниң башкылаашкынының шынарын эжиждери — чугула сорулгаларның бирээзи. Кижиниң угаан-медерели дылга илереттинер. Кандыг-даа нацияның культуразының кол кезээ ооң төрээн дылы болур. Ынчангаш кижилерниң дыл-домаа кайы хире сайзырангай болдур, оларның угаан-медерели ол хире сайзырангай болур.

Өөреникчилерни бодунуң бодалын аас-даа, бижимел-даа чугаага хостуг илередип, дылдың янзы-бүрү дүрүмнерин четче шингээдип, шын бижип, эки чугаалап билир кылдыр өөредири дыл башкыларындан дыка хамаарыжыр. Бо негелдеге дүүштүр кыпсымакай ажылдап чоруур тыва дыл башкыларывыга Көкен Салчаковна Чаяхону хамаарыштырып болур.

Бай-Тайганың Көп-Сөөкке төрүттүнген болгаш өскен урут школачы чылдарында-ла башкы болууру, кузел, дуңмаларынга, кожаларының ажы-төлүнге тывызыктар ыдар, билип алган түүлдерин өөредиксээр чорааш. Оңу деткип, углап-бөшкарынга башкы акылары Арбыжыга, Март-оол, Григорий Даржаа-лар улуг рольду ойнаан.

Од ортумак школаны чедиишкинниг доозкаш, 1957 чылда Кызыл-Мажалык ортумак школазының аге класстарынга баштайгы ажыл-ишчи базымнарым эгелээн. Чоорту бот-өөредилге-биле Кызылдың башкы институдунуң тыва дыл болгаш литература, төөгү факультединг доозкан. Оон күш-ажылчы дептеринде хей бижилгелер чок. Кызыл-Мажалыкка ажылдаанындан аңгыда, Ак-Дорактың № 1 школазынга тыва дыл болгаш литература башкылап киргеин демдеглеттинген.

Бежен хар чаа-ла ажып чоруур, шилгедек дурт-сынныг, оожум кара карактарлыг, аптиг-эриглең, ажок бичге сеткилдиг, кезээде ше-вергин кеттинген чоруур башкыны районнуң улус өөредилгезиниң ажылдакчылары эки билир. Ынчангаш районнуң оон дугайын бижикирии менээ сүмелээн. Школаның директору А. П. Көкчакова-биле ужуражып. Көкен Салчаковнаның ажыл-ишкин чугаалаштым.

— Башкы ажылынга 30 чыл болган. Башкылап турар эртемнерин тергиин эки билир, шынгыы, негелделиг, принципиалдыг коммунист — дээш, оон дугайында хей мактал сестерим чугаалап, ажылын допчузу-биле таныштырды.

Шынап-ла, Көкен Салчаковнаның кичээл бүрүүнге хынамчалыг белеткеннип, өөреникчилерге ханы билигин бээр дээш ажылдап турарын, оон бодунуң эртемнинге хамаарыштыр кылып алганы методиктиг комплекизиндеп, ажыглап турары литератураларындан, чогаалчы бүрүүнге кылып алганы патмаларындан. 4-10 класстарга бижип алганы кичээл планнарындан, дидактиктиг материалдарындан, карточкаларындан көрүп болур. Кичээлдиң 45 минутазын чап ажыглап, оны кезектерге шын, бодамчалыг хуваап, өөреникчи бүрүүнүн бот-тускайлаң ажылдадып, чедиишкинниң бергеин, оруу-биле Политиктиг тайылбырлакты И. Фесченко дамчыдылганы чорудар. — «Наталья Сап Идегээр мен». Документалдыг телефильм. 18.40 — Чаа чылдың байырлал концерти. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Чаа чылдың байырлал концертиниң үлегериы. 23.15 — 23.25 — Медээлер.

Көкен Салчаковна — дагдыныкчы. Бодунуң байлак дуржулгазын чангыс школада-кады ажылдап турары аныяк башкы Светлана Байыр-оолга дамчыдып берип турар. Оон арга-сүме айтырып, башкылар бо-ла келгилеер. Аас чогаалының болгүмүн организастып турар. Оны өөредилге чылының төнчүзүкке түүкээр. Оон дыдының алганы Свет-лана Танып-оол «Башкайгы башкы» деп чечен чогаал болгүмүн эртирип турар. К. С. Чаяхо бодунуң билиин доктаамал бедидип, школаның методиктиг каттыжымышкынарының кичээлдериниге, семинарларга киргикип, ажык кичээлдерин школага болгаш район башкыларынга эртирип, сүмелерин берип, ажык-тыг саналдарны киирип турар.

Од 5 «а» класстың удурлукчуу. Класы деминг, бот-башкарылгалыг, янзы-бүрү темаларга диспуттарны, аас журналын, ужуражылгаларны, конференцияларны, чаа үеген номнар долчулаларын, беседаларны өөреникчилерге болгаш ада-иелерге эртирип турар. Эрткен өөредилге чылында ук классе школада организастаан социалистиг чарыштың тиилекчиин болуп. Шушенскоеже халас экскурсиялап чораан келген. Амгы үеде классның бот-башкарылгазы улам экижээн, деминг, өөредилгези, сагылга-чуруму үлегерлиг. Эртемнер аайы-биле билиг көрүлдезинге тиилекчи болуп, үлегерлиг отряд болган адын ышкынмайн турар.

Башкы бодунуң эртеминге хамаарыштыр классчан дашкаар солун ажылдарны организастап турар. «Тоолдар делегейинде», «Чонуң чеченнери», «Хоочунар араныста», «Ленин болгаш үрүг-лар», «Чечен чогаалда мээн ынак маадырым» дээш ооң-даа өске темаларга класс шактарын эртиргеп.

Мурнакчы башкы кол ажылындан аңгыда, чон ортузунга, ыяңгыя ада-иелерге педагогиктиг билиглерин мептердип, агитатор болгаш пропагандист боор коллективтиг өске кежигүнмерниге үлегер-чөвээн көргүзүп келгеп.

К. С. Чаяхо районда тыва дыл башкыларының методиктиг шаттыжышкынының үр чылдарда биледилиг удурлуп, солун, чогаадыкчы ажылдарны план ёзугаар эртирип турар. Аңаа кичээлдериниң ажык, диспут, конференция, лекция, концерт, беседа дээш ышкаш хевирлерин практиктап, канчаар эртиргенин сайгарып, дурагулгазы солуун турары солун. Оларга каттыжымышкынарга илеткелдерни дыңнап, кичээлдер сайгарылгаларын чорудуп, кыдыраштар, кабинеттер байдалын хынап, түс-түс школаларда методкаттыжымышкын ажылын чугаалажып келген. К. С. Чаяхо чыл санында сескн классның экзаменнеринге тыва дылга бижээн ажылдарының анализин кылгаш, чедер четпестерин сайгарып турар.

Ажылынга сеткилиниден бердингеп, чонунга бараан боол чоруур башкыны чон хүндүлээр. Оон доостурган өөреникчилери чүрттүң ангы-аңгы булуңнарында дээди болгап ортумак өөредилге чергелеринде өөренип, ажылдап, шериг албаны эртирип турза-даа, ынак башкыны-биле харылзаазы быжыг.

Көкен Салчаковна Чаяхо хей чылдарда школага партия эге организациялының секретарынга соңгудуп келген, бо өөредилге чылында школа музейин тургускаш, удуртуп эгелээн. Школаның администрациязы музейге өрээлди тускайлап берген. Үр чылдарның иштинде бүлиин, күжүн харамнанмайн, мактадыг ажылдап келгенин оон «Улус өөредилгезиниң тергиини» деп хөрек демдээ, хей мактал бижиктер бадыткап турар.

В. ШУРУК.

РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкылы.

ЭПТИГ БОЛГАН

Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хөстүү» совхозунуң Чодураа салбырында уругдар садының чайгы септелгезин шынарлыг кылганының түнелинде уругларның ойнап, дыштанырынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Оон-биле чергелештир каш чыл улаштыр тудуп келген 25 оруннуг чаа садикти ажыглалга киирген. Ында 1988 чылдың күзүнүнде школага өөренип кирер улуг бөлүктүң уругларын ангылап тургусканы кижизидикчилерге болгаш уругларга кончуг эптиг болган.

Б. ХЕРТЕК.

ЯНВАРЬ

12. Вторник

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер: «Даш оглу». «Даш оглу болгаш Великан». 9.05 — В. Дозорцев — «Сөөлгү келген кижи». Фильм-шин. 11.15 — «Булактар». 11.50 — 12.00 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Мээң садым-долумну катапта». П. Антелинаның бирги херээжен трактористер бригадазының дугайында документалдыг фильм. 16.10 — «Чүге база канчап» 16.40 — «Мээң чүрттеп турар делегейим». 17.15 — «Шынны билип алыр дээш». И. В. Курчатов дугайында телефильм. 17.30 — «Кым кушпутуза?» Мультфильм. 17.40 — Чадрыкчылар болгаш консерваторлар. «Трубопровод» чаа инженер төп дугайында. 18.25 — РСФСР-ниң улустуң артыжы Э. Грач ойнап тур (скрипка). 18.40 — Смольныйда. Төөгүнүң арынарары. Бирги дамчыдылга. 19.10 — Бөгүн делегейде. 19.30 — «Уран-чечен» фильм. «Мээң сүүрем бо-дур». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Эфирде — «Чалыы назыны». Бүгү-дээрел радионуң аныяктар редакциязының дугайында дамчыдылга. 23.00 — Бөгүн делегейде. 23.10 — 00.10 — «Идиот» — фильм. Балеттиг баштайгы үндүрүлгези (П. И. Чайковскийниң музыказы).

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Чүрттүң кол библиотеказы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35. 9.35 — Обществоведение. 10 класс. Империализм болгаш ам-ты үе-чаада. Оон онзагай чүүлдери. 9.05 — Франциз дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Инити биология. Мастерская. Бойдус болгаш бистер. 10.35. 11.35 — География. 6 класс. Мурнуу Америка. Амазонияга. 11.05 — Француз дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.05 — «Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. «Тулаада кижилер. Полесьеның хрониказы». Бирги серия-зы — «Оруң белдиринде». Ийиги сериязы — «Изиг халыын». 13.15 — 14.20 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.00 — «Будамшу». Бурятиянын Х. Намцараев аттыг шин театрының шинзи. 19.10 — Киножурнал. 19.20 — «Тыва дерзе». Программада: Медээлер. «СЭКП Тыва обкомунуң пленумунга уткуптур». Дамчыдылгага СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары Б. Д. Монгуш киржип. (тыва дылга). 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Бистиң сонг кожаавыс «Аалынга болгаш аалдап чораашы» Финляндия дугайында телеочерк. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.00 — Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. «Тулаада кижилер. Полесьеның хрониказы». Бирги серия-зы — «Оруң белдиринде». Ийиги сериязы — «Изиг халыын». 13.15 — 14.20 — Медээлер.

13. Среда

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Чүге база канчап». 9.05 — «Мээң сүүрем бо-дур». Уран-чечен фильм. 10.35 — А. Петров. «Октяргайны кылып тургускаңы» дээн балеттен сюита. 11.20 — 11.30 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Концерт. 16.15 — Эде тургустунуушкун: дуржулга болгаш айтырыглар. 17.35 — Хөгжүү концерт. 18.05 — Мультфильмнер. 18.35 — Смольныйда. Төөгүнүң арынарары. Ийиги дамчыдылга — «Баштайгы балыкнар». 19.05 — Бөгүн делегейде. 19.25 — Уран-чечен фильм. «Күстүң сонгазы». (Швеция — ГФР — Норвегия). 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Улуг кижилерге мультфильм: «Эрткен чылдың хары чаап турган». 22.05 — Бөгүн делегейде. 22.15 — «Юнона биле «Авось» деп фильм-шинниң баштайгы көргүзүү. 23.40 — 00.15 — Эстрада концерти.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Онзагай салым-долдуң фильмя». 8.35. 9.35 — Физика. 8 класс. Денги чок байдал болгаш артык балыкшыкыя. 9.05 — Немец дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Астрономия болгаш космонавтика. 10.35. 11.35 — Инити биология. 9 класс. Дириг бойдус канчаар тогжуп келгенин. 11.05 — Немец дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.05 — Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Тулаада кижилер. Полесьеның хрониказы». Ийиги серия-зы. Инити талыын. Үшкү серия-зы — «Бүрү дүжүүшкүүр». 14.20 — 14.25 — Медээлер.

18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Чаа чылдың мозаиказы». 19.10 — Дедегей байдалының тургынында беседа (тыва дылга). 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Эде тургустунуушкунга — партийин идепкейдиг саалдар». Эде тургустунуушкунну удуртуп талазы-биле ажылының дугайын СЭКП Каа-Хем район комунуң бюрозу илереп тур. 19.50 — Медээлер (тыва дылга).

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Хемниүүй Кубада» деп документалдыг фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. «Тулаада кижилер. Полесьеның хрониказы». Ийиги серия-зы — «Изиг халыын». 22.50 — Я. Иевлев. Фортепианога концерт. 23.30 — 00.50 — Хоккей. СССР-ниң чемпионаты. «Спартак» — «Крылья Советов». Ийиги болгаш үшкү үелери.

III ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — «Безбашкы». 19.10 — Реклама. 19.15 — Чүрүкчулар дугайында түгаа. 19.50 — «Экранда — Сибирь». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

14. Четверг

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Аяң-чорукчуларның клубу». 9.35 — Мультконцерт. 10.10 — Совет дайынчы. 10.30 — «Чарлыкшыкынга бүүреве. таныш». Ю. Визборнуң тогаадыкчы ажылының дугайында. 11.40 — 11.50 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Компьютерге пасторали» деп эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.05 — Музыка эртинези. П. Гайдн. № 92 симфония. 16.35 — «Он алды хар болган оон өрү назылыглар...» 17.20 — «Судал». «Үндезин реформанын оруктарында». 17.50 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Европанын чемпионады. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 — Смольныйда. Төөгүнүң арынарары. Үшкү дамчыдылга — «Болдунуушкун». 19.40 — Л. Шепитьконун фильмнери. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Уттундурбас музыка кежээлери. Болгар Улус Республиказынын телевидениези. 22.40 — Бөгүн делегейде. 22.50 — 23.50 — Фильм-концерт.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35. 9.35 — Инити биология. 10 класс. Биоэнергетика. 9.05 — Испан дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — К. Паустовский. Күс-биле ийилээ. 10.35. 11.35 — Ог-буле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Бот-бодувуска чүге керектиг бис? 11.05 — Испан дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.05 — Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы үндүрүлгези. «Тулаада кижилер. Полесьеның хрониказы». Үшкү серия — «Бүрү дүжүүшкүүр». Дөртку серия — «Чайык мурнунда». 14.20 — 14.25 — Медээлер.

18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 — «Аныяк кичээл». Кызылдың № 15 школазында математика башкызы, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы К. И. Ярославцеваның ажылының дүмбүлгазы. 19.10 — Киножурнал. 19.20 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. «Амыдыралдың арага ишпес хевири дээш». «Кадыкшылык». Эмчи беседазы (тыва дылга). 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Поэзия. Семен Кирсанов». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Сес сериялыг уран-чечен телефильм. «Тулаада кижилер. Полесьеның хрониказы». Үшкү серия-зы — «Чайык мурнунда». 22.55 — Улус хөгжүлүүжүк». 23.55 — «Ыыр-сыкыраан». Уран-чечен фильм. 00.55 — «Чаңгыс аай тыныш». 01.55 — 02.05 — Медээлер.

III ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — Улустуң чогаадыгланын. «Чедээш» телепрограммаларының дедегей фестивалы. «Шленск» (Польша). 18.50 — Ритмигит гимнастика. 19.20 — СССР-ниң Куртелерадиозунуң концерти. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

15. Пятница

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер: «Фантазер». «Кайгамчык коңгулуүржүк». 9.05 — «Кыска ужуражылгалар». Уран-чечен фильм. 10.40 — «Чаңгыс аай тыныш». 11.10 — 11.20 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Документалдыг фильм. 16.15 — Мультфильмнер. 16.50 — Таджикистанның телевидениезиниң программазы. 17.55 — Экономиктиг билиглерниң үндезини. 18.25 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Европанын чемпионады. Херээжеңнер. 19.25 — Бөгүн делегейде. 19.45 — «Резонанс». Дашпыкы тускаң болгаш бистер. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Уран чүүлдүң мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Людмила Чурсина. 22.50 — 00.10 — Информация-музыкалыг программа.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Легендалар ораны». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35. 9.35 — Бистиң долгандыр турар бойдус. 1 класс. Москва — ССРЭ-ниң пайтыскалы. 8.55 — Москва зоопарыгында. 9.05 — Англи дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 9.55 — «Заслон». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Литература. Совет литературада В. И. Ленинниң овур-хевирими. 10.35 — 11.35 — В. П. Катаев. «Чаңгыс парус агарып чор». 5 класс. 11.05 — Англи дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.05 — Сес сериялыг уран-чечен телефильм. «Тулаада кижилер. Полесьеның хрониказы». Дөртку серия — «Чайык мурнунда». 13.15 — 13.20 — Медээлер.

18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сайн дээнде кежээ». Литература-музыкалыг программа (тыва дылга). 19.00 — Киножурнал. 19.10 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. СЭКП обкомунуң пленумунга уткуптур. Дамчыдылгага СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, № 1 АТБ-нин подаачызы В. Н. Кошелев. Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиков киржип. Дамчыдылганы Г. Н. Тутынина чорудар. 19.40 — Медээлер (тыва дылга). 19.50 — Чарлаалдар, рекламa.

МОСКВАДАН

20.05 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 — Концерт. 20.30 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Этим кырында бажыы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Сес сериялыг уран-чечен телефильм. «Тулаада кижилер. Полесьеның хрониказы». Үшкү серия-зы — «Чайык мурнунда». 22.55 — Документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 00.00 — 00.50 — Футбол. Аныяктарның дедегей маргылдаазы. ССРЭ-1 — ГФР. Ийиги тайм.

III ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Мультфильм. 18.25 — «Аяң-чорукчуның клубу». 19.25 — Баскетбол. Европа чемпионарының кубогу. Херээжеңнер. «Динамо» (Новосибирск) — «Пряжиджи» (Италия). 20.05 — 20.20 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

16. Суббота

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Бөгүн

«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

17. Воскресенье

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмигит гимнастика. 9.00 — Телефильм. 9.10 — «Спортлото» тиражы. 9.25 — «Будильник». 9.55 — Совет Эвилелиниге бараан боол тур мен!». 10.55 — Музыкалыг дамчыдылга. 11.25 — Чугаажеге чалаалга. Чогаалчы Ю. Бондаревич-биле уштурашкыны. 12.25 — «Музыкалыг киоск». 12.55 — «Кадзо шак». 13.55 — «Кадыкшыл». 14.40 — «Даррелл Россияда». Телефильм. Бешки серия — «Үргедетпээн соолгуховуң». (Аскания-Нова). — «Тянь-Шань-дан Самаркандка чедир» — бешки серияны. 15.40 — «Бичии Баба-Яга» — телешинниң баштайгы үндүрүлгези. 16.55 — Сатиралыг дамчыдылга. 17.40 — «Делегей панорамазы». 18.25 — — Портрет». Телешинниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Европанын чемпионады. Эр улус. 21.00 — «Үе». 21.20 — «Эргим Эдисон». Уран-чечен фильм. 23.15 — Медээлер. 23.20 — 00.15 — Джаз-трио ойнап тур.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Социалистиг чурттардан эртем-тайылбырлыг дамчыдылга. 9.00 — А. С. Пушкин. «Калбак-кара кадыны». 10.35 — «Кадыкшыл». 11.20 — «Сөөлгү фаэтон». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.40 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.55 — Төөгүнүң арынарары. Төөгү болгаш амгы үе. 12.40 — Чыл-дың үелери. Январь. 13.40 — Совет поэзия. А. Блок. «Он ийи» деп поэма. 14.10 — — Аңгыдыг кижилерниң амыдыралы. И. В. Курчатов. 14.55 — Москванын музыкалыг бажыннары. А. Н. Скрябинниң бажынында. 16.10 — «Беш кежээ». Уран-чечен фильм. 17.50 — «Суббота — ада-иелер хуну». 19.20 — «Эртем фантастикалы болган кижи тереелдегениң келээ үези». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Кирериң чедиирээ көрүүсең» Салгалдарның бот-боттарынга хамаарылгазының дугайында. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.50 — Хоккей. СССР-ниң чемпионады. «Спартак» — ЦСКА. Ийиги болгаш үшкү үе. 23.15 — 00.20 «Билдингир-даа болза элдептиг».

II ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, ыскаалынар! 8.15 — Аваның школазы. 8.50 — «Билиг» программаның киносалы. 9.55 — Портреттер. Г. Р. Державин. 10.50 — Мережилди шилип ап турмен. Вильнюс хоорайда № 21 ПТУ-дан дамчыдылга. 11.20 — «Амурга болган чүүлдер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.50 — Делегейни дескиндир». Киноальманах. 12.55 — Эртем: теория, эксперимент, практика. 13.30 — «Дүбрава». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.00 — «Мегечи». Уран-чечен фильм. (Польша). 15.25 — Орус ком. позиторлар Испания болгаш Италия дугайында. 16.15 — Спорт дугайында документалдыг фильм. 16.55 — Г. Никитин. О. Пыжова. «Чедишкинниң кузээшкини». Телешин. 18.30 — «Лидия Забидаста». Фильм-концерт. 19.05 — «Домбай». Телефильм. 19.15 — Музыкалыг портрет. Девеш Гуйаш (ВУР). 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Аныяк согун». Мультфильм. Ийиги дамчыдылга. 20.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 20.35 — Улусну тогаадыгланын «Чедээш» телепрограммаларының дедегей фестивалы. 21.00 — «Үе». 21.30 — 23.15 — «Кинопанорама».

Агаар

Республикага бүргеп, аязыр. Чамдык черлерге хар чаар. Дувулаар. Хаттың күжү секундада 9-14 метр. Дуне 29—34, чамдык черлерге 20—25 градус соор. Хүндүс 21—26, чамдык черлерге 11—16 градус соор.

Кызылга бүргеп, аязыр. Хар чаг-бас. Соңгу-барыын чүктен хаттың күжү секундада 5-10 метр. Дуне 29—31, хүндүс 22—24 градус соор.

Автоуруктарга биче хар чаар. Дувулаар. Оруктуң костуру эки.

Кино

ЯНВАРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Правосудия» 9.30 12.30, 15.20, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка про влюблённого маляра» 9.30, 12.40, «Огонь, вода и медные трубы» 11.00, 14.30, «В дебрях, где реки бегут» 16.10, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Вверх тормашкамы» 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Следы оборотня» 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Берег правый, берег левый» 18.00, 20.00 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң корреспондентериниң 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. солуң келбейн бартанда 2-32-75 че болгаар.

Чылда 300 катап үмер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 эвп. Содуннуң индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 2653. ТС — 00609.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 13 среда № 10 (13610)

1925 чылда үндезилеттингеи.

Өртээ 3 кезек.

ССРЭ-ге аян-чорук

СЭКП ТК-ның чалаавыбиле январь 11-де Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зиниң Чигине секретары М. Якеш ажылчын аян-чорук кылып Москвада чедип келгеи.

Аэродромга оны СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүзү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, албанның эске-даа кижилери утпуп алган.

* * *

Ол-ла хүн СЭКП ТК-ның Чигине секретары М. С. Горбачев М. Якеш-биле Кремльге ужурашкан. Ийи партияның болгаш күрүениң япптики политикалыңга болгаи делегей байдалынга хамаарышкан хей санныг айтырыгларны чугаалажып көргеи. Ужуражышкын түрек, тиң харыызындан найырадыг болгаш бот-боттарын билчиринің байдалынга эрткеи.

СЭКП Төп Комитединиң ементээнинден Кремльге акыдүмалышкы партияның удуртуучузунга алдар болдуруп дүштеки шайдалга чоруткан.

Совет таладан эдтөө М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, И. В. Капитонов чорааннар.

Чылыг, найырадыг байдалга эрткеи дүштеки шайдалга үезинде М. С. Горбачев болгаи М. Якеш чүве чугаалааннар, оны адыш часкаашкыннары-биле ут. маан.

(СЭТА).

ШАХТЁРЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Кузбасста «Распадская» дээр шахтада Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Владимир Матвеевич Гвоздевтиң удуртуп турары комсомолчу-аныяктар бригада, зының дагжылдар коллективи хрусталь кубокту чайлап алган. Бригадир үк планнаалды областа социалистиг чарыштың эгелекчилериниң ужуражышкынының үезинде хүлээп алган. Партияның Кемерово обкомунга болган ол ужуражышкынга Владимир Матвеевич планнаал дээш өөрүшкүлүн удут-ла илереттээн, харын чедир кылбаан түүлдериң хөй-биле чугаалаан. Оон бригадазының чедиишкиннерин специалистер безин хайгаарап турар, олар 1987 чылда план бүтүүр 870 муң тонна хомүр-дашты казып тывар тур. гаи, ону 1 миллион 400 муң тонна чедирген. Коллектив бо хүннерде беш чыл эгезинден бээр үшкү миллион тонналың деценидинде ворүп турар.

В. Гвоздевтиң даартагы хүн дүүредип турар. Хомүр-дашты үлетпүрү ажыл-агыйны чорударының чаа аргазынче шилчиринге белетеңнип турда, адаккы коллективтер эде тургустунуушкуна үлегерин көргүзер үжүрлуг деп, бригадир санап турар.

В. Гвоздев ол-ла шахтада ажылдап турар бригадир В. Девятко-биле кады Кузбасстың шахталарынга арыглал комплексгерни бүдүрүп турар «Каргормаш» каттыжышкынның Карагандада машина тудукчулары-биле дөрт харылзааның дүтайында кереэге ат салганнар. Кады ажылдажылганы бот-бодунга ажыктыг, экономиктиг принциптерге үндезилеп чорударын шинтиргээн. Машина тудукчулары дериг-херекселдерни хуусаавында, эки шынарлыг бүдүрерин болгаи чамдык белдирерин болгаи агрегаттарны күштелдирер дугайында сибирьжилерниң кинргеи саналын барымдаалаарын хүлээнгеи.

Кереэ ёлүтаар кылып белеткээн, баштайгы арыглал комплексинн В. Девяткониң бригадазынга элтээр, үк бригада бо чылын Кузбасстың миллионер - бригадаларының хүрээлеңинге кирер. Амгы үеде ыңдыг бригадаларның саны алды. Чедиги бригада тыптып кээрге эки болбайн канчаар! А. Гвоздевтиң бригадазы сөзүн эдээринге шинтиргеи, олар 1988 чылда 850 муң тонналың орнунга 1 миллион 200 муң тонна хомүр-дашты казар. А «Распадская» шахтада бо ийи бригаданың коллективтери беш чылдың үш чылдарынның онаалдаларының партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга чедир күүседиргеи шинтиргээн.

СЭТА-ның корр.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ЧУРТТУҢ КОЛ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Маадыр хоорай Москва. да Улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезинде адырлар аайы-биле делгелгелер павильонунда «ССРЭ-ниң профэвилел. деринің кадык камгалал черлери» деп делгелге ажыттынган.

Чурттуң сураглыг курорттарының дугайында макеттерни, стендилерни делгелгеде салган. Санаторийлер болгаш еске-даа кадык камгалаар черлер дугайында бо делгелгеден билип ап болур. Москвачылар болгаш кайысылал. дың валчылары Тыва АССР-де билдингир «Чедер», «Үш-Белдир» курорттар-биле бала танышкылар.

А. ЗЛОТИН.
Москва хоорай.

БАШТАЙГЫ ХУРАГАННАР

«Сут-Хөл» совхозтуң Чес-Булуң хойжу бригадазының малчыннары кыштаглашкынны эки чорудары-биле кызыгаакай ажылдап турарлар.

Малга чиртир чем четчир үнүдүр чедиртингеи. Бо хүннерде чымыштыг ажыл-ишче малчыннарда хайыкаан. Олар баштайгы хураганнарны хүлээп ап эгелээн. Сертен-оол Монгуш, Дажы Ондар, Аңгыр Монгуш, Самбуу Монгуш олар тус-тузунда 102-деи 130 ажыг хураганнарны алган болгаш онча-менди өстүрүп турар.

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Бай-Тайга районуң хе. реглекчилер нинтилелиинде нинтининиң чемненилге чеpи 1987 чылдың чемненилге планын 109,2 хуу күүсет. кен. А. Д. Сууракпың удуртканы Тээли суурда столованың новарлары коллективтиң планын күүседиргеге улуг үлүг киргеи. Ында ажылдап турар аиданныг чеминң кылыкчылары, хоочун новарлар К Чаш-кыс, К. Чимис оларның ажылы макталдыг.

А. ХЕРТЕК.

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИНЧЕ КИРГЕН

«Мурнакчы» совхозта 4220 төрүүр хой бар. Бо хүннерде 2700 ажыг хой төрээн. Малдың чаш төлүн менди камгалап аар дээш малчыннар күзенишкинниг ажылдап турар.

Бо кыжын совхозтуң девискээринде хар улуг дүшкеи. Берге кыш — малчыннарга улуг шыллалда. Совхозтуң удурткучулары, ажыл-ишчилери бүгү-ле күштүү төрүүр мал коданнарынче утпандырган. Чаңгыс-Терек, Шат, Базырык деп черлерде малчыннарның кыштагларында сиген, саваң, көк-сула база концентраттыг чемнер бүрүн чедиртингеи. Суг-биле хандырылга эки.

Чаңгыс-Терек бригадазында хой оолдаашкыны бо хүннерде адактальп турар. Район Совединиң депутады аныяк малчын Арбай-оол Хертектиң Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Чагыр Кара-Донгактың Борарган Чымбанның Аңчы-оол Кууларның коданнарында хураганнар иендп. Совхозтуң малчыннары январь 1-деи эгелеп өг-бүле керээзинче кирген. Малдың чаш төлүнүң камгалалы дээш хойжуларның харыысалгазы, сонуургалы кажангызындан-даа улут.

А. КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ТУРЗА-ДАА...

«ШЫН», «ХЕМЧИКТИҢ СЫЛДЫЗЫ» СОЛУННАРНЫҢ БОЛГАШ РАЙОННУҢ УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ КОМИТЕДИНИҢ КАТТЫШКАН РЕЙДИЗИ

ЧУРУКТА: Монгуш Чечек Кызылдың «Чечек» ателье-зинде Мария Ильиченаның бригадазында даараныкчы. алатьелер даараар цехте он тыл ажыг ажылдаан.

Оон даараан алатьелери аяныг, чараш болгулаар. Ынчангаш улус аңаа хөй чагыгларны киирип турар. Хүлээп алган ажылын дүрген кылыр.

Январьның бо хүннеринге чедир кылыр ажылдарын дооскаш, ол ам март айның

улүүнде ажылдан турар. Беш чылдың үшкү чылында бедик көргүзүглерниг ажыл. даары-биле Монгуш Чечек бедиткен хүлээлгени алган.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бо чылын районуң девискээринге хар кылын чаган болгаш сөөлгү үеде улут хат хадаан сооида чамдык одар белчиирни хөртүктеп каапкан. Кыштаглаашкының бо берге үезинде малчыннарже сагыш салыышкын кайы-хире болуп турарын, кандыг немелде хемчеглер ап турарыл деп, каттышкан рейд кежигүннери «Шекпээр» совхозтуң чамдык коданнарынга барып, ажыл-ишчи-биле таныжып көргеи.

Совхозтуң Биче-Тей салбырында хойжу бригаданың малчыннары Катыылыг даанын белиигде кожа-кожа кыштап турарлар. Бо хойжу бригадада шупту 22 коданда 6545 баш хой бар, оон иштиилеп 2345 хой төрүүр.

Кыштаглаашкынны чедиишкиниг эрттирер дээш совхозтуң удуртукчулары элээп ажылдарны кылып чорудуп турар. Хой, хураган кажааларын чогуур үезинде чылыглал, септээн, мал чемин эвээшти-даа болза кодан бүрүзүнде чедиргеи, суг сөөртүлгезинде үзүктелиишкин чок, автомагазиннер чогуур үезинде малчыннарга чедип турар. Хойжу ог-бүле бүрүзүнде «Малчының будуңуң» кылган, ында кадарчының чаа чылда үлээлгезин, чаш хураганнарны ажаарын, төрүпкеи хойларны чемгереринің рационун дээш ышкаш түүлдерни оижээш, аскан. Салбырның малчыннарын колдуунда электри чырыы-биле эрткеи чылын хандырган. Соолгу улуг хат сооида малчыннар аразында ырышкылаашкын орууп аштаан, чамдык коданнарда далбый тырттар тракторлары тургускан. Немелде мал чемн кылдыр оске районнардан савацны сөөртүп, тайгадан шиви будуун экнелгеш, малга берип турар. Салбырда хой оолдаашкыны массалыг эгелээн. Үстүнде алдынып турар чамдык хемчеглер бар-даа болза, кыштаглаашкында бергедээпкинчер бар, ам-даа чедир шинтиргээр айтырыглар хөй дээрээ рейд кежигүннери илереткеи.

Баштайгы барган аалыыс — Катыылыгның Хыраалыгда Михаил Сарыгларның коданы. Ол 308 баш хунан хой кадарып турар. Оиу эрткен күзүн хүлээп алган. Хойнуң күш-шыдалы көшкак, төрүп эгелээн. Ынчалза-даа эминиин суду чок деп кэдарны чугаалап олур. Кажаа иштинде бир хой ара салыпкан, бирээ төрүп чадаан, ийи хойган чыдар, мал эмчилери чоокта келбээн. Малчынар тускай идик-хеп-биле хандыртынмаан, малга чем каап бээр шагжалар чедишпес, хойларның давиннары тастап эгелээн. Хар кырында савацны анаа чада октап бергеи, оиу хой шоодуг чивес чүве-дир деп, кадарчылар чугааладылар.

Улаштыр Партизан Монгуш, Чымба Монгуш, Хүрегоол Монгуш болгаш еске-даа кадарчыларның коданнарынга бардывыс. Кодан бүрүзүнде чүс ажыг хой төрээн, хураганнар оича-менди деп, кадарчылар чугаалаар. Чаа төрээн хураганнарны санап, дугаарлавайн турар. Кадарчы Семён Сарыгларның дузалакчызы тускай хеп чок, ничеек кылыр кидис чогунга, кижи эмчилери үр үениң иштинде кээп көрбээнинге хомудап олурар. Бо кезек кадарчыларның мал оттаар одарлары чоок болгаш одар чедишпес, тургузу азыралда турар мал кодан бүрүзүнде чүс ашкан, сигенни чаш хураганнарга камнап турар. Хар улуг хөртүктээн. Чаңгыс далбый тырттар трактору тургускан, ол кодан бүрүзүнге чедишпес, немелде трактору тургузарын кадарчылар негеп турар.

Элээп берге байдал хураган кадарчызы Зоя Монгуштүң коданында тургустуунуң келгеи. Кадарчы хураганнарны күзүн Аянгаты салбырындан хүлээп алган. Чайгы үеде семиртилгени бигай чоруткаңындан ам олар өлүп эгелээн. Коданда бар 300 ажыг хураганнарны тургузу азырап, немелде чемни оерип, кичээнгейни боже үглаары чугула.

Биче-Аянгатыда бо чылын төрүвес коданнарны кыштаглаткан. Мында хар дыка улуг. Хой оттаар черлерни чаңгыс трактор далбыйлап турза-даа, ол хандыр далбый тырттып шыдавайн турар. Коданнар аразы ырак. Ынчангаш база бир далбый тырттар трактор керек болуп турар. Электри чырыын мында кодан бүрүзүнде киирген. Ынчалза-даа чогуур документтерни болбайн турары-биле чырыкты кывыспаан. Тургузу азырала турар хой, хураган хой, а сигеи, сула эвээш. Малдың күш-шыдалы арай бикпаан, даваннары тастап эгелээн.

Совхозтуң ийи салбырында хойжу коданнарны ийи хүн кезип чораан, совхозтуң мал эмчилериниң эске тускай эртемниглерге удуртумчуларга ужурашпадывыс. Малчыннарга олар ховар барып турары илдең-дир. Кадарчылар ортузунда өөредилгениң шынары багай чорун турарындан, ог-бүле кезээзиниң, бот-акшаланыышкыя дугайында кадарчыларның хөй кезии эки билбес болду. Коданнарже дустуларый чедирип, төрээн хураганнарны савап, дугаарлаары чугула.

Кыштаглаашкынны чедиишкиниг эрттирер сорулга-биле малчыннарның тускай эртемниглериниң бот-харыысалгазын бедидер, илереэн четпестерни дарый чайладыры хүнүң чугула айтырыы болур.

Рейд кежигүннери:
О. МОНГУШ.
районуң улусчу контроль комитединиң даргазы;
Х. МОНГУШ.
«Хемчиктиң сылдызы» солуниуң корреспондентизи.
А. ХЕРТЕК.
«Шын» солуниуң корреспондентизи.

Үндезин реформаны боттандырары дээш

БЕЛЕТКЕЛДЕР ЭГЕЛЭЭН

«Тыва коммунэнерго» бүдүрүлге эрткеи чылын электри энергиязы сайгарарының чыл планыи 103 хуу күүсеткеи, ылаидан ажыр 103 муң рубльдиң орулгазын чедип ап, бир киловатт-шак электри энергиязының бот-үнезиин 0,02 көпеекке кудулаткан. Социалистиг чарышка А. В. Савченконуң удуртканы Кызылда төп чылыг пунктузуунуң коллективи шыл. гарап келгеи. Г. У. Харининиң удуртканы кудумчуларның чырык хандырылгазын харыылаар участогу көргүзүглерин оон мурнунда чылдарыныңдан эки. житкеи.

«Тыва коммунэнергонуң» директору Б. П. Григорьевтеи бүдүрүлгеде кандыг чаартылгалар, эде тургустунуушкун чорун турарының дугайында айтырарывыска, мынчаар чугаалады:

— Эде тургустунуушкун дугайында чугаалап турза, бир-ле дугаарында кижилерниң ажылга харыысалгазының оскерилгеиин айтыр аваар. Даандырган ажыл дээш бот-харыысалга кайда-даа бедээн, хыналза-контрольду күштелдирген бис. Коргузүглериниң бедээни, орулгалыг ажылдап турарывыстың чылдагааны-даа бо болуп турар. Бо чылдан эгелеп ажыл төлевириниң чаа системазынче шилчип турар бис. Бо талазы-биле белеткел ажылдары эрткеи чылын кылып чорутунган. Чижээ, инженер-техниктиг ажылдакчыларның шалыны өзер, а ол чорук кижилерниң ээ-харыысалгазын бедидерин, тывынгыр, чогаадыкчы ажылдаарын негеп кэр. Ниити шалың фондузун үлгаттырбазы-биле штат кызырылгазы база көрдүйгеи, ынчангаш эң идепкейлиг, билиглиг кадрларны быжыглаарыйыш, шүүлпеп, тура чок ажылдакчылардан чарлып, кижилерни шилиринің аргазы тургустунган. Ол ышкаш мергежилгелерни дактырлаар, артык кижилер тургуспазының аргазын чаа система берип турар. Чижек кылдыр мындыг чүвени көрээлинер моон мурнунда септелге албанынга автоматшина чолаачылары чүгле септекчилер чолаачылаар, септекчилер чүгле септээр дээр чижектиг принцип-биле ажылдап турдувус. Ам ыңдыг эвес болур. Чолаачы кижи септекчилер бригадазында бактаап киргеи, септелге ажылдарынга дорт киржир.

Будүрүлге-техниктиг базаны быжыглаар талазы-биле эрткеи чылын чамдык бурунгаар базымнар кылдынган. Тываже кирген төнүттукеи энергияның ийнги шугуму — Саян-Шушенск — Кызыл аразының шугуму эрткеи чылын долузу-биле ажыглаттынып келди. Новосибирскиниң «Коммунэнерго» будүрүлгезиниң специалистериниң дузазы-биле Тоора-Хем суурда 800 квт күчүлүг электростанция ажыглалда киирткеи. Ооң башкарылгазы база ажыглалы дыка бедик автоматчыттынган. Оң ышкаш Мугур-Аксыда 500 квт күчүлүг чаа станцияны тургускан бис. Ынчангаш төнүттүкеи электри шугуму четпээн ол черлерде электри энергиязыбиле хандырылга экижээн, будүрүлгелериниң ажылдаарынга тадырымчалыг байдалдар тургустунган. Ында эрги электри станцияларын чаңгы болгаш септелге үезинде ажыглаары-биле арттырган.

Бистиң будүрүлгевис кежир чылдың эгезинден бот-орулга-чарылганың болгаш бот - акшаланыышкынның ыңай байдалынче шилчиир. Ынчангаш бо чылын ол шилчилгеге белеткелдиң хөй талазыт ажылдарын боттандырар ужурлуг бис. Маңаа нормативтерни бадыладып, санаашкыннарны чорудары, бар-ла курлавырларны дилеп тывары, ажыл-чорудулганы, ажыл-агыйны экижиилериниң хемчеглерни төлевилээря хамааржыр.

Түүнелиинде эрткеи чылдың болгаш ниитизи-биле будүрүлге ажыл-чорудулгазынга ак сеткиилиг ажылыбиле ажы салдарны чедирип, эде тургустунуушкуннуң негелделериниге дүүштүр ажылдап турар шалыпчы мурнакчыларны адаксадым. Оларга Кызыл хоорайның чылыг четкилериниң № 5 участогунуң улуг мастери П. Ф. Устинов, № 1 участокта слесарьлар И. И. Лизунов, Н. В. Саломатин, Туран участогунуң мастери А. П. Кощелев, чолаачы В. П. Соловьев, Хандагайтыда электромонтёр М. Чимит-Дамба, Ак-Довуракта К. Сарыглар болгаш өскелер-даа хамааржыр. Коллективтерде үлегер бооп турар мындыг кижилерниң ачызында сагылга-чурумну, ажылга хамаарылганы ажыктикеминден бистиң будүрүлгевис Улуг Октябрьның 70 чылыгына тураскаатканы социалистиг чарышка шылгарап, СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, профобүчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туту-биле шаңнаткан.

Ынчалзажок бистиң ажылывыста чедир кылдынмаин турар түүлдер, чамдык кижилерниң ажылынга сула, идепкей чок чоруу, хөй-ниитиниң сагылга-чурумун хажыда бээр чорухтар база бар. Ылаңгыя ажылга хырыысалга уок, арага-дарыже сундутар кижилер-биле демиселди моон соңгаар үлам күштелдирери бистен негеттинип турар. Электри четкилериниң Чадаана участогу ышкаш сула ажылдыг черлерден негелдени күштелдирип, херек болза, дузаны чедирериниң хемчеглерни боттандырар апаар бис.

КАДЫКШЫЛДЫ БЫЖЫГЛААР

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың профилактөрийн ажыттынгандан бээр ам 15 чыл четкен. Ажылчынар. ның болгаш оске-даа ажылдакчыларның кадыын быжыглаарынга бодунуң үлүг киирип келген. Процедура. чиннел эмнээринің, амнелге күш-культуразының база массажтың кабинеттери бар. Ында терапевт, карак-кулак болгаш диш эмчилери хүлээп алыышкынны чорудуп турарлар.

Профилактөрийниң девис. кээри арыг-силиг, чечектер хөй, келген кижилерге таарымчалыг. Чүгле эмнедир эвес, харын дыштанырынга байдал эки. Номчулга залы, биллиард өрээлп, шыдыраа. шашки база бар. Телевизөорларны тургускан. Дыштаныкчыларга маргылдааларны организастап келгеи.

Профилактөрийниң подва. лында малгаш-биле эмнээр дерилгеии кылып турар. Чедер холден малгашты базе эккеп турар. Холу-буду. оорғазы аарыг улуска таарымыр, неро база чүрек-дамыр аарыглыг кижилерни эмнээр янзы-бүрү ванналар бар.

— Шак ыңдыг эки белектиг чаа чылда аарыг кижилер алган — деп кол эмчи Е. Д. Хүрегоол чугаалады. Янзы-бүрү душтар база ажылдап эгелээр.

Дыштаныкчыларның аъш-чеминче кичээнгей салдынган. Сүт, творог, сметана, минералдыг сүт доктаамал бар апарган.

Бир айда-ла 50—55 кижи дыштанып. Аарыглар айыбиле белүктеп дыштандырарын база планнап турар. 1988 чылда «аварыг база уруу» дээш чижектиг ийи эдлчегии кылыр деп турар.

Коллективте 25 хире кижи ажылдап турар. Эмчи сестралары, күүгия ажылдакчылары, поварлар. Эмчи сестразы Т. И. Кибардина, поварның дузалакчызы Д. Д. Сарыглар, техниктиг ажылдакчы С. Д. Авыр-оол дээш еске-даа макталдыглар бар.

Дыштаныкчылар-биле база чугаалаштым. Колдуунда хомудал чок, өөрүп четтиргеи. «Хомудалдар дептеринде» бар. Кижилерге кичээнгейлиг, эп-тиг-эдлек дээп, аъш-чем база эки.

Чымчак инвентарь-биле хандырып турары чогумча чок, диваннар, креслолар, хеп шкафтары чедишпес. Чоттуктар аржыылдар чок. Поварлар пенсияже чоруткан, солуур кижилер херек. Ону шинтиргээр апаар. Комбинаттың удуртулгазы, профком доктаамал дузалап турар.

А. ГАЙНУТДИНОВА.

ХҮННҮҢ-НЕ ТҮҢНЭЭР

Бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн

Кызылда № 1 автотранспорт будүрүлгезиниң коллективи чыл эгезинден эгелеп долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче кирген. Ажыл-агыйны башкарарының чаа аргазынче шилчээн соонда коллективтиң нежигүн бүрүзүнүң даандырган ажыл-херек дээш харыысалгазы улгаткан. Орулга чок ажылдаарга, алыр акша-даа чок, будүрүлге-даа карылгалыг болур деп үвенин автобудүрүлгениң ажыл-ишчилери эки билип турар.

Кол-ла чүве— орулгалыг ажылдаары деп үвенин транспортчулар эки билгеш, чыл эгезинден эгелеп кызымак ажылдап эгелээн. Кыпган ажылды хүнүң-не түңнеп турарын дүгурушкан. План ёзугаар транспортчулар январьда 450 муң рубльдиң орулгазын киирип алыр ужурлуг. Январьның эрткеи он хонуунуң түңнелдерин үндүрген. Эрткен хонуктарда 100 ажыг муң рубльдиң орулгазын олар киирип алган. Ол-ла үенин дүргүзүнда республиканың улус ажылагыйынга 27 муң тонна янзыбүрү чүүктү сөөрткеи. 1 миллион 917 муң тонна-километрни эрткеи. Моон алгаш көөрге, автобудүрүлгенин коллективи он ийнги беш чылдың үшкү чылын эки көргүзүглерлиг эгелээн.

О. НАМАСАЛ.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

ЧОН АРАЗЫНЧЕ ХАНЫЛАП КИРЕР

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкуүн н у удуртуп турарының дугайында отчёдунуң тезистерин «Улуг-Хем» солунга парлаан. Бюро кежигүнериниң ажылынып талазы-биле 59 анкетага харыылар дутаары 2,3 КМК-лардан, иштики херектер болгаш улус өөредилгези киллдистеринден, АТБ-деп база райкомуун ажылынга хамаарыштыр 30 анкетага харыы партия ажыл-агыйактивиниң киржикчилеринден кирген. «СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Неделия административтиг айтырылтар шиитпирлээринче сумдуүп, совет болгаш ажыл-агыйорганнарының ажылын холгаарлаар чаңчылдыг». Маңаа эдериичи кылдыр мындыг фактыны немеп каалы: эрткен чылын райком секретарьларының хууда хүлээп алышкынынга келген 152 киржиниң 141-и бажын айтырыы дээш келген. Бирги секретарь «Бажың айтырыының талазы-биле хүлээп алышкынны Советтер чорудун гараа» деп чардап азып алырындан амга чедир коштушаан. Эде тургустунуушкунну кандыг-даа каас-коя сөстер-биле өпей-леэрге, алзыр эвес — түүнелдер чокта эде тургустуунушкун чок.

30 арыи илеткелде капитал тудутка түүгле чартык арынны үндүрген райкомуун аңаа хамаарыылгазын тода көргүзүп турар-дыр. Араглаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди доктаамал, хүн бүрүде чорударының оруунга оны профилактика хүннери эрттиреринбиле солуп турары шын эвес практика-дыр.

Бюроиуң ажылында бар четпестерни эдип алыр талазы-биле тодаргай хемчеглер илеткелге дыштаабаан, оон кавыны-биле санал берген эштер ол дугайын база ыыт-тавайн барган. Саналдаан 14 киржиниң кол нуруузу бирги секретарының, бюро кежигүннериниң болгаш райком ажылдакчыларының көдээ чөлөрже эвээш барып, продукцияны кыска холуубиле будүүрүп турар киржилербиле тутаа-соот кылбайн турарын шүгүмчүлээн. Олар барганда киржилер-биле эъдинге киир тутаалашпас, бажыңнарынче далажыр. Көдээже үнүүшкүи аян-чорук кылганы-биле демеглежи бээрге кажчап-даа таарышпас.

Илеткелде шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел бар, ынчалза-даа райком секретарьларының ажылының стиль болгаш методтарының дугайында пленум кежигүнери чаңгыс сөс-даа тутаалаваан. Ол билдингир. Түүге дээрге оларны бюрога азы пленумга айтырыг белеткээрде ынаар хаара туттайн келген. Партия райкому пленум кежигүннериниң байлак аргадуржулгазынга, оларның чон оргузунда быжыг авторитединге даянмайн турар.

Секретарь кылып чоруттунган ажылдар дуганыпда хөйнү чугаалаан. Ынчалзадаа чер-черде партия эге организациялары-биле райкомуң харылзаазы кайы хире быжыглы? Эш Неделин бодунуң албан-дужаалынга чыл ажыр ажылдап келзе-даа, оон танывазы болгаш ону танывас партия организацияларының секретарьлары хөй. Секретарының, бюро кежигүннериниң чон аразынче ханылап кирбейн турары санал берген эштериниң чөптүг шүгүмчүлелинге таварышкан.

«Ол түүве кылдыныл турар, бо түүве бүдүп бар чоруур» дээн чижектиг сөстер илеткелде ковей болган. А түүнел чаңгыс-даа чок. Районда ниитининг малының баш саны кызырылбышаан, эмнелге комплекизиниң тудуу 14 чыл уламчылавышаан, хлеб, сүт садыында оочур кудумчуже үнмүшаан, суурлардан район төвүнче чадаг киижилер кыпаттавышаан, эрги хоорайның чурттакчылары амга чедир коштушаан. Эде тургустунуушкунну кандыг-даа каас-коя сөстер-биле өпей-леэрге, алзыр эвес — түүнелдер чокта эде тургустуунушкун чок.

СЭКП райкомунуң секретарьлары районнуң политиктиг удуртулгазының долу хемчээли-биле хандырбаан. Оон түүнелинде кадр айтырыында частырытлар уламчылавышаан. Партия талазы-биле чаңгыс удаа эвес хемчет алыскан Б. К. Оюн районнуң амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелининг начальниги, Б. К. Моңгул-оол «УТКА 25 чылы» совхозта профком даргазы апарган.

Кадр айтырыын шиитпирлээринге райкомнуң оргкилдизиниң эргелекчизи, бюро кежигүнү М. М. Чаш-оол (анкетага ону бодунуң ажылын хандыр билбес деп айыткан) эрецгейлээшкинни болдурган.

Ам районнуң чедя совхозтарының төлээлеринге сөстен берээли.

САНАЛДАРДАН одуруглар. «Партия райкомунуң инструкторлары түгле бодунга хамаарышкан айтырыларны харылаары четпес. Райком төлээзи киижи болганда, партия амыдыралының бүгү айтырыгларынга ол долу харыыны бээр ужурлуг. Килдистер эргелекчилери Н. В. Рехлова, А. К. Щеткова, райкүүском секретары В. П. Бухтуева сургакчылаваставн». (Э. Д. СЕРЕП, «Улуг-Хая» совхозта партком секретары).

«Райком, райкүүском болгаш РАУК-че кыйгыртышкыннар ам-даа көвей. Киижилер хөй че чидирбези-биле партийжи комиссияның хуралын бюро эрттирер хүнде дакпырлаза эки». (П. Т. НАЙДАН-ООЛ, Жданов аттыг совхозтуң директору).

«Партия райкому комсомолга удуртулганы дыка кошкаткан. Оон түүнелинде аныяктар ортузунда кем-херек үүлгедиишкиннери эвээжевейн турар». (Ч. С. САМБАА, «Найырал» совхозтуң саанчызы).

«Малчыпар, саанчылар ортузунда экономиктиг өөредилгени кошкак тургускан. Бирги секретарь совхоз директорунга каш-даа келген, ол хирезинде бистиң МТМ-де партия эге организациязының секретары ону танывас, көрбээн-даа. Бюро кежигүнү Виктор Сүктер-оол трактористеп турган, киижилерге эптиг-эвилең чоруун көргүскен. Ам профком даргалай берген, таныш-көруш тыртар, бодуп өрү көдүмеер апарган». (К. Ч. НАТПИТ-ООЛ, «Күш-ажылдың хостуу» совхозта күш-ажылдың хоочуну).

«Владимир Сергеевич, мен райкомнуң пленум кежигүнүдүр мен, мурнакчы малчындаа ышкаш киижи мен. Мени танывас боор силер, ам-на танывжың алыпты». (С. Б. ДАНЗЫРЫН, «Ак-Туруг» совхозтуң хойжузу).

«Демир-Сутда орук мыдыында мээң коданымче райкомдан ис базар кижи чок болган». (В. Х. ДОРЖУ, «Эртинелиг» совхозта өшкү кадарчызы, малдан төл алыр талазы-биле республика чемпиону).

«Бистиң саанчыларывыс чаш уругларын эдертип алгаш, бруцеллёзтуг инектер саап кылаштап турар. Ол чүрүм бе?». (И. В. ДОРЖУ, «УТКА 25 чылы» совхозтуң саанчызы, Иштии-Хем суур).

Райком аппарадының ажылдакчыларының чон аразынче ханылап кирбейн турары оларның четпес ажылыдыр, кижи факторун чедир үнелевээни-дир. Ынчалза-даа бюро кежигүнү-биле чугаалажыптарывыска-ла, бүгү четпестеривис арлы бээр бе? Эде тургустунуушкунну дүргедедир дээш боттарывыс кандыг хемчеглер алган бис? Бо айтырыгны киижи бүрүзү бодунуң мурнунга салыр ужурлуг.

Пленумнуң ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң юбро кежигүнү, Тыва АССРниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар киржип, делгеренгей чүве чугаалаан. СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бюрозунда, партия организацияларында ажык-чарлыг чоруктуң, демократияның, шүгүмчүлелдиң иептеренгей апар чыдары эде тургустунуушкунуңң бир кезээ-дир дөп, ол чугаалаан. Республикада эң улуг районнарның бирээзинде бо хүннерде 30 нацияларның төлээлери бир демнег ажылдап, чурттап турар. Оларны социал-экономиктиг хөгжүлдениң планнарын күүседиринче мобилизастаар дээш партия райкомунуң бюро кежигүннери, секретарьлары күш-ажылчы коллективтерде политиктиг болгаш киижизидилге ажылдарын элээп экижиттеп. Районнуң экономиктиг көргүзүлгелериниң оскерлиишкиннери республиканың көргүзүлгелеринге салдарын чедирип турар. Эки талаже оскерлиишкиннерге партия райкомунуң бюрозунуң, районнуң коммунистериниң удуртукчу ролю илдең. Ынчалза-даа эде тургустунуушкунның айтырыгларынга хамаарыштыр оларның ажылында чедир кылдынмаан үүлдер көвей. Райкомнуң секретарьлары болгаш кылдистери бүгү организастыг болгаш политиктиг ажылды күш-ажылчы коллективтерже болгаш партия эге организацияларынче үглаар тургаш, ажыл-агыйжы эвес айтырыгларже ханылай бээр таварылгалар эвээш эвес. Районга контрольдан болгаш шүгүмчүлелден дашкаар чаңгыс-даа коллектив, партия организациязы, удуртукчу турбазын чедип алыр херек. Оон иштинде партия райкомунуң бирги секретары В. С. Неделин бага партийжи харыысалгадан чаңлавас ужурлуг.

КАДРЛАР шилип алырда демократтыг аргаларны, ажык-чарлыг чорукту дидим болгаш калбаа-биле ажыглаар ужурлуг деп оратор уламчылаан. Демократчыдылга районнуң ажыл-ишчилериниң хөй-ниити болгаш политиктиг амыдыралынга сине берген турарын райком бюрозу чедип алыр сорулгалыг.

Советтер ажылының стилин болгаш методтарын сайзыраңгайжыдары кол нуруузунда оларга партийжи удуртулгадан кончуг хамааржыр. Партия райкомунуң бюрозу Советтериң кадрларын шилип алырда, далаш чоруун көргүскенинииң түүнелинде, эрткен чылын Ак-Туруг көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы Ч. Ш. Сарыглары арегалаапы дээш ажылындан хостаан. Ол күүскомунуң секретары К. Х. Херелди болгаш Чаа-Хол көдээ Совединиң күүскомунуң секретары Л. К. Ооржакты ажылын утбаапы дээш база солуур ужурга таварышкан. Мындыг фактылар дээш партия райкомун шүгүмчүлээни чөп.

Районнуң көдээ ажылагыйында байдал дүвүренчиг. Эрткен чылын 100 башка онаашгыр республика 67 бызаа, 69 анай, хураган ап турда, районга ол көргүзүлгер дараалаштыр 62, 61 болган. Инектен-не 2500 килограмм сүт ап болур тургаш, район арткен чылын түгле 1668 килограмм сүттү алган. Эрткен чылын 984 инек бызаа бербээн.

Чер ажылында база мактанылпкы дег түүве чок. Эрткен чылын бир гектар суггаттыг шөл 25 центнер хөй чылдың сигеннерин берген. Херек кырында 60—70 центнерни ап болур тургап. Чылдагааны — 4738 гектар шөлдүң 3200 гектарында сигеп үрезинин беш чыл бурунгаар, а «УТКА 25 чылы» совхозта ол чыл бүрүнгаар чаштырган болгаш ону чаартпаан.

Партия райкомунуң бюрозу болгаш райкүүском бар четпестерниң чылдагааннарын тодарадып, коммунистерниң, совет, профэвилел болгаш комсомол организацияларының ажыл-чорудулгазын социал-экономиктиг хөгжүлдениң кол сорулгаларын күүседиринче утландырар ужурлуг.

К. ОЮН,
бистиң корр.

Чадаананың сентелге-техникитег бүдүрүлгезиниң сентелге мастерскаязында 1987 чылдың планнарын хуусаа бетинде күүсеткен мурвакчылар эвээш эвес. Оларның бирээзинге инструменталь-щик-сентекчи Николай Ефимович Ермолаев хамааржыр. Ол бо бүдүрүлге черинде 7 чыл иштинде ажылдап турар. Чоокта чаа эрткен чылдың социалистиг чарыкының түүнездерин коллективке чугаалашкан. Инструменталь-щик-сентекчилер аразында чарышка Н. Ермолаевти тинлекчи деп түүнээн.

Н Е. Ермолаев кандыг-даа чагыларны хүлээп алгаш, хуусаазында эки шынарлыг кылып бээр. Дуржулгалыг мастер бодунуң байлак дуржулгазын аныяктарга күзелдиң-биле дамчыдып бериp чорууp. Аныяк оолдар Н. Кара-Сал, К. Ховалыг оларны мергежилиге өөреткен.

ЧУРУКТА: Н Е. Ермолаев ажыл үезинде.

В. МОНГУШТУҢ фотозу.

ЧУГААГА КАТТЫЖАР МЕН

«Шын» солуунуң арын-нарынга чамдык авторлар чылгы малды остүрериниң дугайында айтырыг көдүрүп турарынга бодум дутайты аажок-ла түүлдүзүмер мен. Машина-техника чеже-даа көвүдээе, бистиң республика мал ажылдыг болганда, оон экономиказының кол адыры ол турда, аът ажыглалдан черле үнмес. Оон ажык-дузазы аажок улуг. Мал кадарарда, ыяап-ла аът херек дээрзин бодап көрээлинер. Чамдык кадыр-берт черлерде аалдар аът-биле кожуп турар болгай.

Мен элээп каш чыл мурнунда Балгазын суурга чорааш, ында чылгыны ажаап остүрүп, ажыглап турарын көргеш, магадаан мен. Ажылчын аъттарны тускай ажаазырал, хереглээн кижилерге хөлөзиледип берип турарын көрдүм. Ында тергелеп, шанактал, боттаңнап-даа мунар аъттар бар чорду. Хереглээн улуска аътты хөлөзилээрге, бир талазында, ажыл-агыйга орулга, нйнде, ону хөлөзилеп ап турар кижиниң чорук кылып алырынга таарымчалыг, үште, аныяк-өскенни аът мундурип өөредир, дөрте, аныяктарны мал ажылынче хаара тударынга эптиг деп бодаар мен. Балгазынчыларның ындыг дуржулгазын Агроүлетпүүркүркомнуң шүтүмуу-биле өөренип көргеш, орта харын практиктиг семинардан-даа эрттиргеш, дуржулганы нептеретсе кандыг деп! Чылгы малды остүрер дугайында улус айтырыгны көдүрүп, бижип-ле турар, чогум оны харыылаар ужурлуг организацияларның талазындан харыы-даа түүге чогул? Улустуң санал-оналын дыңнаар, ону боттандырар деп түүл бар-ла болгай. Совхозтарның удуртукчулары, зооветспециалистер ону канчаар бодап турарыл, оларга сөстен берзе кандыгыл?

Шаандан тура-ла, аът тыва кижилерге база тергиин ажыктыг мал чораан. Тыва улустуң тоолдарында белиң аът чок маадыр чер четпес. сүт кешпес боор болгай. Байыр-наадым болганда, ыяап-ла аът салыр турду. Ам ол чорук мырыңай дыка эвээжээн-дир. Машина-техника сайзырап, косминтег вектиң үези-ле дээш ынчап барган бис бе? Аът чарыжын шоолуг-ла херекке албастаандыр бо. Оон уламыдан байыр-наадым болганда, бир-ле түүве четпес сагындырар. Өөле баштыг өгбелеривистиң, ак баштыг адаларывыстың эки чаңчылдарын түүге үттуп бар чыдар бис? Эки чаңчылды эдерип болурунуң аргалары бар. Чылгылыг совхозтарда түүген-суглуун кыңгыраткан түүгүүктер ондерик. Чижээ, бистиң Тес-Хем районда Борис Доценг, Александр Карыма, Көкей-оол Янчып, Ногаан-оол Сувак эки чоруктут аъттарны өстүрүп чоруурлар. Чылгычы Шинчик Дагба байыр-наадым болганда, мөгелер ортү кирип чорда, чарыш аъттарын башкарып, хөйнүң мурнунга көзүлдүр «куунаап», ырлавышаап, көрүкүлерни хөлеедип, аъттарны долганды. рарга кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткили көдүрлүп, ала-чайгаар-ла сеткили сергеп келир чоржук.

Чарыштырып чаңчыктырган аъттар ана өрү шурап, ийи бут кырынга тургулап кээр, түгле аксым сал деп, шыдаңмайн тургулаар боор түүве. Чараш аъттарны көрөгеш, аныяктардан малчыннаар деп күзелдиглер база тыптып кээр чадавас.

Алдан дөрттүң аразынга
бодум орайн.
Ачыр-дачыр тутчуп
тургаш, шүглүп үнейн.
Чүгүүктер аразынган
эртип келем,
Чүглүг куш дег,
Дорут-Дайым.

Бо ырыны кымның-даа албадалы чокка чайгаар-ла ырлажы бээр бис. «Малчын Тыва оглу-кызы бис» — дижип, киижилериң хей-аъды кедүрлүп кээр.

Шаанда мен шүрлеп эмдик аътты өөредип, чаажыктыргаш, назы-дары четчи бээрге, чарыштарга мунуп-даа чораан мен. Черле ынчаш эки аътты мунуптарга, ооң чоруу-биле киижиниң сагыш-сеткили каттыжып киижге чалгын, чакпалыг ышкаш апаар түүве ийин.

Мээң бо чугаамга ушкажыргар тыпты бээр, үе көргүзүп, чоп чугаалажып тур.

Бо түүлүмүң «Дорут-Дай» деп шүлүк-биле доозар бодай-дыр мен.

Саяк баскаш чёлгилээр,
Шаттар, хемнер чыырлын
келир
Сарадак дег чазадак
Чараш аъдым — Дорут-Дай
Аксым сал деп аадамнаар
Артка, сынга торулбас,
Сула чаңнап чыгаалаар
Сүглүк каккан Дорут-Дай.
Дезиг аътты сывыртаап,
Дескештирбейн ыяап
чедер
Узуп дүрттүт шилгедек
Урагачы Дорут-Дай.
Дөрт-ле түзүн чоруктут,
Төдүвеске манталдыг,
Чылгычы мээ даянгыыт
Шынап эрес Дорут-Дай.

Ч. ӨӨЛЕТ.
Самагалдай суур.

ШЫҢГЫЫ НЕГЕЛДЕНИ САЛГАН

Партия эге организациязы — эде тургустунуушкунуңуң кол звеносу болуп турар, ынчангаш илеткелге илеткелчи болгаш санал бергеннер районнуң улус ажыл-агыйының адыр бүрүзүнде эде тургустунуушкунуңуң байдалын, анда партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазын анализтеп, эде тургустунуушкунну партия райкомунуң бюрозу кааптаар удуртуп келгенин тодаргай чугаалаан.

ПАРТИЯ эге организациязы, күш-ажылчы коллективтер-биле партия райкомунуң бюрозу, секретарьлары, бюро кежигүнүнери, партия райкомунуң аппарадының ажылдакчылары четпес ажылдап турар. Партия райкомунуң бирги секретары мен безин Чадаананың бүдүрүлгелеринде партия организацияларынга хоорап барып турар мен деп, Ч. Х. Ооржак түүнел сөзүнге демделээн.

Бирги секретары пленум ажылын доозуп турда, түүге мындыг түүнелди үндүре бергенин? Ол ана-да бир таварылга эвес. Пленумга санал бергеннериң хөй нуруузу бюрониуң, оон кежигүнүнерин, партия райкомунуң аппарадының ажылдакчыларының партия эге организациязы, күш-ажылчы коллективтер, чон-биле кошкан ажылын чөптүүдинге шүгүмчүлээрге, оон шын түүнелди кылып, чедир кылбаан ажылын чарлап чугаалаар ужурга таварышкан.

Эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында партия райкомунуң отчёдунуң дугайында илеткелиинге СЭКП райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржан бюрониуң, секретарьларының, бюро кежигүнүнерииниң ажыл-чорудулгазынга ана-лизти берип тура, боттанды-рыл турар хемчеглерин шуптузуп санап чугаалаан. СЭКП райкомунуң бюрозу, секретарьлары бюро кежигүнүнери ХУН бүрү ажыл-чорудулгазын эде тургустунуушкунниуң код айтырыглары — партия ажылының стилин арга-методтарын сайзыран гайжыдарынче, аъш-чем турталга тудуун, социал айтырыгларны шиитпирлээринче, кадрлар-биле ажылды экижидериче утландырып келгенинден чамдык түүлдер кылдынганын илеткелчи айыткаш, оон тодаргай чижектерни киирген.

Пленумга санал бергеннер эде тургустунуушкунну бюрониуң удуртуп турарын четпес деп демделээн. Партия райкомунуң бюрозу, секретарьлары, бюро кежигүнүнерин ажылдавайн, оожум эде тургустунуп, инициатива чок, чаа чогаадыкчы ёзу-биле ажылдавайн турар. Олар боттарының ажыл-чорудулгазын районнуң социал-экономиктиг көжүлдезин дүргедедирынче, кадрлар-биле ажылды экижидериче, социал айтырыгларны чедиишкининг шиитпирлээрнче мөөнеп шыдаваан. Оон түүнелинде районнуң үлетпүүр, көдээ ажыл-агыйы көжүлдени албаан. Мал, чер, чурттталга тудуунуң, ажылчы чонның амыдырал хандырылгазының айтырыгларын көжүдер дээш партия райкомунуң бюрозунуң ап чорудуп турар хемчеглерин, хүсет-тер-даа болза ол бюро кежигүнүнден айтырбайн, ону хемчет албайн турар.

Бюро кежигүннериниң даандырган ажыл-херээ, чон оргузунга ажыл-чорудулгазы дээш харыысалгазын улам бедидеринче кичээнгейин салган. Районнуң көдээ ажылагыйының көжүлдезин партия райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак, бюро кежигүннери, райкүүском даргазы Ф. Г. Баранов, РАУК чөвүлелининг даргазы С. К. Долгар харыылаар ужурлуг. Оларның ажылында четпестер дугайында пленумнарга, сессияларга, бюроларга болгаш өске-даа хуралдарга чаңгыс удаа эвес шүгүмчүлел болган, ол хирезинде эде тургустунган, чаартынган түүве шоолуг чок. Малдың баш саны өспейн, ону негелдеге чедир кылбайн турарындан сөөлгү ийи чартык чылда районга чээрби чедя партия, совет, ажылагый удуртукчулары солушкан. РАУК-түң специалистеринің адресинге хөй шүгүмчүлелдер болган, олар түгле медээлер чыыры-биле кызыгаарлаттынып, ёзулуг ажылынче кирбейн турар.

«Тыва» совхозтуң механизатору Э. Б. Монгуш санал бергеш, РАУК-түң чаңгыс-даа инженери, механиги совхозка келгеш, техниканың байдалын, септелгеш кайы хире чоруп турарын сөөлгү чылдарда сонуургап көрбээн, ынчангаш оларны ажылдашчылер танывас. СЭКП райкомунуң бюро кежигүннери, бирги секретарь безин бодүүн механизаторлар-биле ужурашпас, оларның ажылыжи, амыдыралы-биле танышпазын, сүмелеппезин шүгүмчүлээн. Ч. Х. Ооржак бригадага келгеш, бригадир, агроном-биле ужурашкаш, механизаторлар аразынче кирбейн чоруй баарын хомудап чугаалаан.

Партия эге организацияларының ажылының анализиндеп алгаш өөрге, оларның ажылын эде тургузарынче, стилин, арга-методтарын сайзыраңгайжыдарынче партия райкомунуң бюрозу, органнастыг ажыл килдизи, оон эртелекчизи, бюро кежигүнү А. О. Куулар кошкак кичээнгей салып келген. Партия райкомунуң аппарадының ажылдакчылары партия эге организациялар секретарьларының, партбөлүктер организацияларының, түүлүт дузалакчыларының, сүмелекчилерия ам-даа болбайн турар.

Бюро кежигүннеря, партия райкомунуң аппарадының ажылдакчылары колдунда хүннүң чыгыы партия эге организацияларынче, күш-ажылчы коллективтерже үнүп, оларның ажылынче хаңылап кирер, ажыл-чорудулгазын анализтээр, практиктит дузаны чедирер даалгаларны ап турар. Партия эге организацияларынга баргаш бо талазы-биле ажылдарны чорудуп келгеннер, ынчалза-даа бюро кежигүннери, партия райкомунуң аппарадының ажылдакчылары совхозка азы бүдүрүлгете баргаш, ажыл-агый айтырыгларын сонуургап көөр, партия ажылынче сагыш салбазын пленумга илередип, чөптүү-биле шүгүмчүлээн. «Ленинчи орук» солуннуң редактору Б. А. Донгак саналынга бо дугайында чугаалаан. Эрткен чылын бюро кежигүннери, партия райкомунуң аппарадының ажылдакчылары хөй кижи «Тыва» совхозка барып, ажыл-ижи, амыдыралы-биле танышкан, практиктит дузаны чедиргеп. Ындыг-даа болза четпестер эрги-ле хевээр уламчылавышаан. Түгле солун чагыдылгазын безин алыр түүве болза эң-не эвээш солунну совхоз районда чагыттан. Бо хүнге чедир совхозтуң конторазында солун чагыттынмааның редактор буруу шапкан. Оон аңгыда сезонныг ажылдар үезинде бюро кежигүннерин, районнуң харыысалгалыг удуртукчуларын кайы-бир совхозка быжыглап каар, херек кырында оларның кылган ажылы бялдырмес, көзүлбес болуп турар. Ажыл-агый планын күүсетпес-даа болза ол бюро кежигүнүнден айтырбайн, ону хемчет албайн турар.

Бюро кежигүннериниң даандырган ажыл-херээ, чон оргузунга ажыл-чорудулгазы дээш харыысалгазын улам бедидеринче кичээнгейин салган. Районнуң көдээ ажылагыйының көжүлдезин партия райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржак, бюро кежигүннери, райкүүском даргазы Ф. Г. Баранов, РАУК чөвүлелининг даргазы С. К. Долгар харыылаар ужурлуг. Оларның ажылында четпестер дугайында пленумнарга, сессияларга, бюроларга болгаш өске-даа хуралдарга чаңгыс удаа эвес шүгүмчүлел болган, ол хирезинде эде тургустунган, чаартынган түүве шоолуг чок. Малдың баш саны өспейн, продуктулуу бедиивейн, малдың уксаазы экижиивейн турар, продукциянның бот-үнези чинигевээн. Чер ажылы сайзыралды албаан. Ол болза көдээ ажыл-агыйны харыылаар удуртукчуларның, бирги ээлчегде РАУК чөвүлелининг даргазы С. К. Долгарның шүшпең ажылының, ону эде тургузар дээш бүгү күжүн, биилиин үндүрбейн келгенининг түүнелинде ол болган.

СОЦИАЛ айтырыгларны шиитпирлээри политиктиг чугула херектиң бирээзи кылдыр партия райкомунуң бюрозу, секретарьлары санап турааадаа, ажылчы чоннарны чурттталга бажыңнары-биле хандырар, оларның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш ёзулуг дээштиг хемчеглерин албайн турар. Тудугну харыылаар СЭКП райкомунуң секретары Б. А. Кучеренко тудугжуларның багай ажылы-биле эптежип орар, тудутда партия организацияларының ажылын экижидер, тудут ажылын эде тургузарының дээштиг хемчеглерин албайн турарын шүгүмчүлээн.

СЭКП райкомунуң бюрозу, секретарьлары, бюро кежигүннери, партия райкомунуң аппарадының ажылдакчылары партия эге организация-лары, күш-ажылчы коллективтер-биле ажылды экижидерин, черле ынчаш бүгү ажыл-херектерже хаңылап кирерин пленум негээн.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. К.-Х. Ооржак пленумнуң ажылынга киришкен болгаш түүве чугаалаан. Социал айтырыгларны чеднишкининг шиитпирлээринче чыыглаанарының кичээнгейин ол утландырган. Ылаңгыя ажылчы чонну четчир саныг аъш-чем баазаннары-биле хандырарын чугулалап айыткан.

Т ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

Специалистиң сүмези

ХОЙ, ХУРАГАННЫ АЖААРЫ

Кыштаглаашкын үезинде малчыннарның ажаанзыраар ажылы төрүүр хойларны, хураганнарны ажаап-тежээри, ашкарар-чемгерери. Ол ажылды канчаар чорутканынан хойнуң нүжүн баксыратпайн, кыш ажырып, кадык, шыырак хураганны алыры хамаарыжыр. Боос хойларны, мал ажылының специалистеринің арга-сүмезин кичээнгейге ап, ажаар болза эки. Олар малчыннарга ажыктыг сүмени берип болурлар.

Боос хойларны чемгерерде, оларның назы-харын, күш-деңгелиниң байдалын, ооллаар үезин барымдаалап ей-чижектиг чемни каап бээр. Боозу улуг хойнуң иштинде төлү дүрген озуп, улгадып эгелээр. 100 хонук боос хойнуң төлү 650—700 грамм тургаш, а төрүттүнеринге чедир 50 хонук артканда 4 килограмм деңзилиг кылдыр улгадып кээр. Биргээр тутаалаарга, 6 катап улгадыр. Төрүүр үези чоошулап иээрге, хой улут күштү чарыгдаар. Ол үеде ону хоолулут чем аймаа-биле эки чемгерер херек. Хойнуң төрүүрүүнүн мурнуу чарыы 45—50 хонук иштинде ону чемгерер эң эки шынарлыг чемни четчир хемчээлдиг белеткеп алыры чугула. Тст. тур чемгербеске азы чемде минералдыг бүдүмелдер болгаш витаминнер чедишпес боорга, хойнуң ара салыры көвүдээр. Ындыг чорукту болдурбас дээш оларга эки шынарлыг долу рационнуг чем-биле чемгерер. Бир эвес кышны оларның оъдүүнүн шынары багай болза, дирит деңзиин 50—55 килограмм боос хойта бир хүнде 1,5 килограмм сигения база 300 грамм концентратты немелде чем кылдыр бээр.

Боос хойларга деңзээрге оолдуг хойларның чемге хереглеп хөй боор. Ынчангаш кыжын оларны база эки сигеп, холуксаадыг чемнер-биле чемгерер, кыштаг чоогунда курлавырлаан эки одарларга кадарар.

Хойнуң оолдаарынга чедир 1 ай артканда оон эминиин дүүгүн зоотехниктиг негелделер ёзугаар кыргыыр. Түүге дизе узуң дүктер хирлеңгеш, кургаап, эмиг допшузуун дуглай бээр. Чаш хураган хирлиг дүк-биле шыптынган эмиин эмгеш, ижин-шөйүндү аарылыларындан аарый берип болур.

Хойнуң продуктулуг болуру, хураган чаш турда-ла ажаал, чемгергениниден улуг хамаарыжыр. Төрээн хойнуң ниити сүткүрүн баштайгы дөрт айларга үлээр болза мындыг болур: баштайгы айда 37—40, ийиги айда—30—32, үшкү айда —18—20, дөртку айда—10 хуу болур. Моон ап көөрге, төрүттүнген соонда баштайгы айларда хураганның кол-ла чемя неэининиң суду-дур. Ынчалза-жок, хураган төрүттүнгеш 10—12 хона бергенде, эки шынарлыг сигенни, минералдыг бүдүмелдер, холумак чемнерни чиртип өөредири чугула. Баштайгы хүннерде хураганны 3 шак болгаш-ла иезинге эмзирер. 1-2 ай назыныында иезинин сүдүнге немей 0,35—40 эге хемчеглиг (эге хемчет 1 килограмм сулага деңнежир) хоолулут чемни, 110—115 грамм протеинни бээринден хураганнарның доругуп-озери база хамаарыжыр. Ынчаар чемгерерге чаш хураган хонукта 150 —180 грамм немелде деңзилиг боор. Хураганнар чемге кире бээрге, оларга кажаа иштинге тускай столованы кылып бээр. Аңаа чылгаар дусту, тускай микроэлементилерден кылган брикеттерни доктаамал тургузар. Төрүттүнген соонда 10-12 хонуктан чемге өөредип эгелээн хураганнар чемге хөөнүүт, организми оны шиңгээдип алыры эки. 2 айлыындан эгелеп везинин сүдүнге немей бээр чемниң рационун 0,50 килограмм чедир көвүдедир.

Кошкак кадыкшылдыг төрүттүнген азы кандыг-бир чылдагаан-биле озүлдези оожумнаан хураганнарны ацтылап үскеш, эки ажаап чемгерерге, боттарының чажыттарынга чедир дүрген езе берип болур. Хураганнарның чемненир черинге эки шынарлыг сут үзүк чок турар ужурлуг.

Хураганнарны нелериниден 4 айлыында ацтылап үзер. 4—5 айлыг хураганнарны нелерн-биле кады тударга, улуг хураганнар нелерин аргызы эмнп каапгар. Хой деңзизин дүрген чидирип, дүгүнүң шынары бакшраар. Хураганнарны нелериниден ацтылап үскеп соонда, оларның ажаалдазын, чемгерилгезин чорударда үстүнде бижээн сумелерни сагып тургаш, хойдан хөй хураганны камгалап ап болур.

В. САЯ,
зоотехник.

Уруглар—бистиң келир үевис

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ АДРЕЗИ— УРУГЛАР БАЖЫҢЫ

В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузу— чаа хөйниитн организациязы ажылын шалыпкын эгелээн. № 707 агар санда киргеи эки туранып дадывырын — 2,95 млн. рубльди чоокку ийи чылда уруглар бажынарыига, оларның хереглелдеринге чарыгдаарын баштаар черниң президиумуу шиитпирлээн. Чуртта 7420 ындыг бажың бар. Оларда үш харга чедир 35,2 мүп бичии уругларны кижизидип турар.

«Бистиң чуртувуска уруглар фондузун тургусканы — ниитилелдиң уруглар дугайында сагыш салышкынынпың чаа илерели» болур деп фондуну тургузуп турда, конференцияга байыр чедирип турда, М. С. Горбачев чугаалаан. Эң-ие гуманиит сорулгалыг бо организация улут баштынчының адын эдилеп турары база онзагай. Владимир Ильич уругларга кайы хире янак болгаш олар дээш кайы хире сагыш салып чорааяын билир болгай бис. Хамааты дайынының үрелип хоозураашкынның болгаш аш-чүттүң чылдарында хөй-ле урутлар тургелдиң көрүп турганнар. Ажылчы чонның баштынчыже чорудуп турган аъш-чемин ол Уруглар бажыкынче дамчыдып берип турган. Владимир Ильичиниң уруглар аразында турар чурукгары барын билир бис.

Уруглар дутайында сагыш салышкын— Советтер чуртунуң эң чаагай чанчылдарының бирээзи. Хамааты дайынының кол фронтулары узуткаттынган 1921 чылга чедир чуртка беш млн. ажыг аш-түреңги, хайгаарал чок уругларга дүрген дуза херектеттинип турган.

1921 чылдың январь төнүүзүнде В. И. Ленинниң саналын өзугаар ВЦИК чаныига Ф. Э. Дзержинский баштаан тускай уруглар комиссиязын тургускан. Бүгү республикада уруглар албан черлерин хынап көргеи. Феликс Эдмуидовичиниң инициативазы-биле оран-бажың чок болгаш корум-чурум үрекчизи болуп турган бичии уругларга күш-ажылчы коммуналарны болгаш колонияларны тургускан. Дүүнгү чаа-ла хайгаарал чок бичиилер чурттаар оран-бажыңныг, хеп-сыннығ, аъш-чемниг болу бергеннер. Бижикке өөренип, мергежил-даа чедип ап эгелээнлер. 1924 чылда бөштайгы күш-ажылчы коммуна Москва чоогунга каас-чараш бойдус турумалдыг чер Костино суурнуң чанында Болшевега тургустунган. Аңаа 1922 чылдың кыжынында В. И. Ленин ажылдап турган. 30 чылдарда чүттүң киноэкраннарынга «Амыдыралче путёвка» деп фильм үнүп эгелээн. Оон үндезини үстүнде коммуналың ажылы болган. Шак ындыг уруглар коммуналары чуртка хөй турган. Совет педагогиказын төөгүзүнде Ф. Э. Дзержинскийниң адын эдилээнн Харьков чоогунга турган коммуна оон адынга турасскаал болуп киргеи. Маңаа кайгамчык педагог А. С. Макаренко үр үеде ажылдап турган.

Шак ол берге үеде уруглары камгалап алыр дээш демисел, Ф. Э. Дзержинский Олар Владимир Ильичиге «онза чугула күрүне саазыннарын шыгжаары-биле шылбадан кылган папканы» белекке чорутканнар. Уруглар «баштыңчының дүргеи экирип, сегиририн күзевишаан «Кырган-ача Ильичиге» деп бижип турганнар. Ам ол папка В. И. Ленинниң Горкилерде бажың-музейинде кадагалаттынып чыдар.

Ильич өзүп орар салгалдан чүттүн келир үезин көрүп турган. 1919 чылдың май бирде Кызыл шөлге чүве чугаалап тура, ол мынча деп өттүр соглаэн: «Чоокка чедир бистиң уругларывыс.тың чүнү көөрүн тоолда дег чугаалажып турдувус, ам көрүнер: бистиң салганывыс воцналистиг ниитилелдиң үндезини хоозун чүүл эвес. Ону бистиң уругларывыс улам чүткүлдүг тургузар-лар».

Хайгаарал чок, түреңги урут-дарыг ам бисте чок. Улус өөредилгезиниң бүтүнитя чедимчелиг системазы тургустунган, халас эмчи дузалаамчызы, не-чашты камгалаары чайгаар чүүл апарган. Ол бүгү шупту ындыг. Сөөлгү чылдарда Уруглар бажыңы кичээнгейден дашкаар артып турган. Баштайгы базымнарын кылып турар В. И. Ленин аттыг уруглар фондузу сагыш амыр чорутган үштүнарынга дузалаар болгаш уруглар-же шыны-биле корүүр арганы бээри чугаажок.

В. КНЯЗЕВ.

Москва.

ЧУРТТАКСААН, ӨӨРҮКСЭЭН, ИДЕГЭЭН

Бо дээрге тоол эвес-тир, бо дээрге ёзулуг төөгү-дүр. Оңу кым-даа тоомчага албайн барып шыдавас. Япон хоорай Хиросимага Садако деп аттыг бичии уруг чурттап чораан чүве-дир. Өске бүгү чаштар ышкаш, ол чырык хүнге, ак-көк дээрге янак, эрткен-дүшкен кижилерже хүлүмзүрүүр болгаш аас-кежиктиг келир үелиг турган. Шынап-ла, аас-кежиктиг-даа болур турду ыйнаан, ынчалза-даа аңаа дайын шаптыктап каан.

1945 чылдың август 6-ның эртени. Чаштар школажеге, улуг кижилер ажылынче далажып бар чораан. Бүгү-ле чүве тайбың, чаагай турган. Хенертен агаарга улут, төгерик оттуг шар көстүп келген соонда кулак дажы чарлыр чыгыы даап үнген. Оон соонда хоорайга аажок күштүг казыргы эрткен ышкаш болган. Американың ядролуг бомба октаан хоорайларындан бичии-ле болганда түүдээ артпаан, түгле ийи-чаңгыс өртен ханалар хоорайлар орнун эдилеп арткан. Аңаа чурттап турган кижилерниң барык шупту өлгеи, түгле каш-ла кижи тыныыт артган. Оларның аразында Садако база бар чүве-дир. Ынчалза-даа оон өлүм аңаа тап-билээ келген.

Ийет, Садакону баштай эмнелгеге чыттырып каан. Бир эвес аарыг кижи саазын-биле бир муң дуруна кылыр болза, ол эттине бээр деп чугааны ол эмнелгеге дыңнаан, ол чаш уруг дуруна кылып эгелээн. Ону дүн-хүн дивейн кылып турган. Ол чаш кижи чурттаксаан, мурнуку дег чырык хүнге өөрүксээн, аас-кежиниң келиринге идегээн.

Ынчалза-даа коргушчут халаптың аспаандан ол адырлып шыдаваан. Садако өлүп калган. Муң дуруяаны оон өөрү чедир кылып каан. Анаа турасскаал тургузар акшаны база олар чыгган. Ол Хиросима хоорайда Тайбың парыгында тургустунган. Муң дуруяаны бичии холдары-биле дээрже үдеп турар чаш уруттиң ында кылган Ол турасскаал кижи дүрзүзүн утпазын кижиге сагындырып турар.

Чыл санында-да, август 6-да, Садакоңун турасскаалынга уруглар болгаш улуг-лар, харын-даа даштыкы кижилер кээп турар. Олар саазын дуруяларны, дириг чечектерни экизэр, аңаа дыка чүве тайбың, чаагай турган. Хенертен агаарга улут, төгерик оттуг шар көстүп келген соонда кулак дажы чарлыр чыгыы даап үнген. Оон соонда хоорайга аажок күштүг казыргы эрткен ышкаш болган. Американың ядролуг бомба октаан хоорайларындан бичии-ле болганда түүдээ артпаан, түгле ийи-чаңгыс өртен ханалар хоорайлар орнун эдилеп арткан. Аңаа чурттап турган кижилерниң барык шупту өлгеи, түгле каш-ла кижи тыныыт артган. Оларның аразында Садако база бар чүве-дир. Ынчалза-даа оон өлүм аңаа тап-билээ келген.

Ийет, Садакону баштай эмнелгеге чыттырып каан. Бир эвес аарыг кижи саазын-биле бир муң дуруяа кылыр болза, ол эттине бээр деп чугааны ол эмнелгеге дыңнаан, ол чаш уруг дуруяа кылып эгелээн. Ону дүн-хүн дивейн кылып турган. Ол чаш кижи чурттаксаан, мурнуку дег чырык хүнге өөрүксээн, аас-кежиниң келиринге идегээн.

Ынчалза-даа коргушчут халаптың аспаандан ол адырлып шыдаваан. Садако өлүп калган. Муң дуруяаны оон өөрү чедир кылып каан. Анаа турасскаал тургузар акшаны база олар чыгган. Ол Хиросима хоорайда Тайбың парыгында тургустунган. Муң дуруяаны бичии холдары-биле дээрже үдеп турар чаш уруттиң ында кылган Ол турасскаал кижи дүрзүзүн утпазын кижиге сагындырып турар.

Чыл санында-да, август 6-да, Садакоңун турасскаалынга уруглар болгаш улуг-лар, харын-даа даштыкы кижилер кээп турар. Олар саазын дуруяаларны, дириг чечектерни экизэр, аңаа дыка чүве тайбың, чаагай турган. Хенертен агаарга улут, төгерик оттуг шар көстүп келген соонда кулак дажы чарлыр чыгыы даап үнген. Оон соонда хоорайга аажок күштүг казыргы эрткен ышкаш болган. Американың ядролуг бомба октаан хоорайларындан бичии-ле болганда түүдээ артпаан, түгле ийи-чаңгыс өртен ханалар хоорайлар орнун эдилеп арткан. Аңаа чурттап турган кижилерниң барык шупту өлгеи, түгле каш-ла кижи тыныыт артган. Оларның аразында Садако база бар чүве-дир. Ынчалза-даа оон өлүм аңаа тап-билээ келген.

Ийет, Садакону баштай эмнелгеге чыттырып каан. Бир эвес аарыг кижи саазын-биле бир муң дуруяа кылыр болза, ол эттине бээр деп чугааны ол эмнелгеге дыңнаан, ол чаш уруг дуруяа кылып эгелээн. Ону дүн-хүн дивейн кылып турган. Ол чаш кижи чурттаксаан, мурнуку дег чырык хүнге өөрүксээн, аас-кежиниң келиринге идегээн.

Ынчалза-даа коргушчут халаптың аспаандан ол адырлып шыдаваан. Садако өлүп калган. Муң дуруяаны оон өөрү чедир кылып каан. Анаа турасскаал тургузар акшаны база олар чыгган. Ол Хиросима хоорайда Тайбың парыгында тургустунган. Муң дуруяаны бичии холдары-биле дээрже үдеп турар чаш уруттиң ында кылган Ол турасскаал кижи дүрзүзүн утпазын кижиге сагындырып турар.

Чыл санында-да, август 6-да, Садакоңун турасскаалынга уруглар болгаш улуг-лар, харын-даа даштыкы кижилер кээп турар. Олар саазын дуруяаларны, дириг чечектерни экизэр, аңаа дыка чүве тайбың, чаагай турган. Хенертен агаарга улут, төгерик оттуг шар көстүп келген соонда кулак дажы чарлыр чыгыы даап үнген. Оон соонда хоорайга аажок күштүг казыргы эрткен ышкаш болган. Американың ядролуг бомба октаан хоорайларындан бичии-ле болганда түүдээ артпаан, түгле ийи-чаңгыс өртен ханалар хоорайлар орнун эдилеп арткан. Аңаа чурттап турган кижилерниң барык шупту өлгеи, түгле каш-ла кижи тыныыт артган. Оларның аразында Садако база бар чүве-дир. Ынчалза-даа оон өлүм аңаа тап-билээ келген.

Ийет, Садакону баштай эмнелгеге чыттырып каан. Бир эвес аарыг кижи саазын-биле бир муң дуруяа кылыр болза, ол эттине бээр деп чугааны ол эмнелгеге дыңнаан, ол чаш уруг дуруяа кылып эгелээн. Ону дүн-хүн дивейн кылып турган. Ол чаш кижи чурттаксаан, мурнуку дег чырык хүнге өөрүксээн, аас-кежиниң келиринге идегээн.

Ынчалза-даа коргушчут халаптың аспаандан ол адырлып шыдавааи

Бистиң үеживис

Михаил Александрович Ульяновтуң актёр болур салым-чолу Москванын Евг. Вахтангов аттыг үлегерлиг театры-биле тудуш холбашкан. Щукинниң үчилищезинде дөртен чыл бурунгаар дооскан соонда, оңу алдарлыг театрның бөлүүнге киирген. Коммукист, хамааты, хөй-ниитичи улуг ажылдакчы — бөгүн ССРЭ-ниң улустуң артизи биске ынчаар хөстүр. М. А. Ульяновтуң ойнаан күүседкен хөй рольдары совет театрның төөгүзүнде кирген. Совет болган даштыкы авторларның пьесаларында актёрның тургускан онур-хевирлери аңаа алдарны болгаш бүгү улустуң хүндээп көргүшкүнүн берген.

Артистиң чогаадыкчы замдарында Ленинниң онур-хевирин олуза черии ээлеп турар. Алдарлыг мастер Б. Щукинниң соонда М. Погодиниң «Боолуг кижи» деп шизинге Ленинниң ролюн Вахтангов театрының сценазынга катап көргүзериниң үлүү аңаа олаашкан. Амгы үеде Михаил Александрович М. Шатровтуң «Брест тайбыгы» деп шизин ёзугаар театрга революциянын баштыңгызының онур-хевирин ойнап тургузары-биле база катап ажылдан турар.

Чоокта чаа театрга тоолчалыы салгалга көргүзүп пропагандалаары болуп турарын жюри комиссиязы чонга тайылбырлап тайыштырган.

Үстүнде салдынган соруулгаларны күүседир дээш агитквартал боттарының концерт программазын аңаа дүүштүр белетээнии жюри демдеглээн.

Ийи хүн үргүлүдээн солун программалыг концертерни суурнуң чуртталкчы чонну сонуургап көрген.

Көрүлдени жюри комиссиязы түңнээн бирги черии Роза Артаанын удуртканы тос дугаар агитквартал чаадап алгаш, Шушенскоеже экскурсиялаар путёвка-биле шаңнаткан. Ийигизиниң № 2 агитквартал (даргазы Апаккыс Адыгбай), үшкүзүн № 8 агитквартал (даргазы Чечек Максим) алгаш. чүс база бежен рубль-биле түс-туста шаңнаткан.

И. СЕДИП-ООЛ.
Бай-Тайга район.

АГИТКВАРТАЛДАР КӨРҮЛДЕЗИ

Кызыл-Даг суурнуң Культура бажыңынга чоокта чаа болуп эрткен агитквартадар аразынга уран чүүл көрүлдезиниге суурнуң тос агитквартадары идепкейлиг, организовстыг киришкеннер. Көрүлдеге инитизи-биле 329 бот-тывыңгыр артистер киржип, боттарының уран талантызын көрүкүлерге ораадгаткан.

Көрүлдени организастаанының соруулгазы: чон ортузунга уран чүүлдү пропагандалаары, олче чонну хөйүбиле хаара тудуп, уран талантыыг чаа книжилерни илередип тывары, көрүлдеге киржип турар бот-тывыңгыр артистерниң эстетиктиг культуразын бедидери, тыва национал культурага үнделзиттингеи уран чүүлдүң эртинезин улам нептередип байлакшыдары, аңаа хамаарыштыр тыва национал идик-хептиң онзагай каасталарының чонга, ытаңгыя чаңчылдарының болгаш совет, партия организацияның ажылдакчызы Токаның фондулары хамааржып турар.

Тайылбыр дептер 3 кезектең тургустунган. 1-ги кезээнге—революция мурнунуң болгаш революция үезинин фондулары 1756 чылдан 1921 чылга чедир хамааржып турар. 2-ги кезээге—Тыва Арат Республиканың фондулары 1921 чылдан 1944 чылга чедир. 3-ку кезээ — Советтиг Тываның фондулары 1944 чылдан бээр.

Шупту фондулар төөгүлүг кыска тайылбырлар-биле хандыртынган. Самы эвээш херектерлиг фондулар болгаш шоолуг үнелиг эвес фондуларга характеристика бердинмээн болгаш капсырылга кылдыр бердинген. Фондуларны кезек аайы-биле ССРЭ-ниң күрүне архивтериниң кол дүрүмнериниң негелдези-биле системажыткан. Фондуларны иштики тургузуг талазы-биле будурулгеадыр болгаш дараалашкак принцип-биле тургускан.

Тайылбыр дептер төөгүлүгерге, пропагандистерге, совет албан черлериниң ажылдакчыларынга база Тываның төөгүзүн сонуургап чоруурларга ажыктыг болуру магат чок.

Б. ШИРИН-ООЛ.
Тыва АССР-ниң төп күрүне архивиниң улуг археографы.

СОЛУН-НА-ДЫР

Шүй суурнуң Культура бажыңынга оюн-тоглаа, концерттер сөөлгу үеде үзүктелбеспээн. Кожазында суурлардан аңгыда, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик райониардан бот-тывыңгыр артистер, спортчулар биске аалдан кээп чордулар.

Чоокта чаа Тываның күрүне филармониязының «Чалыы назын» эстрада-цирк болуу солун концертин ораадлаттылар. Боттарының чаңгыс чер чүртүлү Андрей Иргиттиң сывырындан демир пырыңга күүседкен танцызамын, Надежда Хүреш-оолдуң танцыларын болгаш еске-даа номерлерни көрүкүлер дыка сонуургаан. «Чалыы назының» концерти суурга ийи катап болгаш. Ийиддирзиниг көрүкүлер клуб сыңыпшас болду. Аңаяк артистерни база катап аалдан кээрии шуйжулар күзээн.

А. КАНЧЫЫР.

БИСТИ ШЫН ШҮГҮМЧҮЛЕДИ

Чаа чыл бүдүүзүнде Москвага РСФСР-ниң шыдыраа федерациязының пленуму болуп эрткен. Пленумнуң ажылынга Тыва АССР-ниң шыдыраа федерациязының даргазы, ССРЭ-ниң спорт мастерлиг кандидат Н. П. Шишигин киришкен. Аңаа кандыг айтырыгларны чугаалашканын, түңнелдерни кандыг болганын чугаалап бээрин Н. Шишигинден бистиң корреспондентивис Б. Күжүгет дилээн.

— РСФСР-ниң шыдыраа федерациязының даргазы, ССРЭ-ниң артемнер академиязының корреспондент-кежигүнү Л. И. Абалкинниң отчёттуг илеткелин пленумга дыңнап чугаалашкан. Федерацияның президиумунуң чаа составын база сонгаан. Россия федерациязының шыдыраачыларының дээди деңнелде байдалын база шыдыраа спортунуң республикада массалыг чоруунуң дутайын. да бо ийи айтырыгны илеткелчи анализтээн. Сөөлгү чылдарда Россияның шыдыраачылары бүгү-әвилел чергелиг маргылдааларга бедик көргүзүглерни көргүспээнинии чылдагааны — өзүп орар салгалче кичээнгейиниң кошкаткакымдан болгаш РСФСР-ниң спортчу календарындан элээди болгаш аныяк оолдар, уруглар аразында шыдыраа маргылдааларын уштуп каапканы болур — деп, Л. И. Абалкин демдеглээн.

1985 чылдан бээр РСФСР-ге түңгле чаңгыс гроссмейстер (Е. Пигусов, Кемерово), 28 спорт мастерлери белеткеттинген.

Шыдыраа оюну культураның бир кезээ деп, кижилерниң медерел билип турарындан оон массалыг чоруу бедип турар. Горький, Сочи, Райчихинск, Абакан хоорайларга чыл санында эртип турар бүгү-россияның шыдыраа фестивальдарының ужур-дузазы бедип, ат-сураа алгып турар.

Шыдыраага массалыг маргылдааларны эрттирер кол төптер шыдыраа клубтары болур ужурлуг. Магаданда, Южно-Сахалинскиде, Читада, Тыва АССР-де шыдыраа клуву чок деп, пленумга шүгүмчүлеттинис.

РСФСР-ниң тускай шыдыраа бюллетенин (журналын) тургузар деп шиитпирлээн. Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн-түкке гроссмейстерлер школазын ажыдарын планнап турар. Амгы үеде РСФСР-де түңгле Москвада гроссмейстер Е. Свешниковтуң чаңгыс школазы ажылдап турар. Пленумга гроссмейстерлер Л. Полутаевский, Ю. Разуваев, Е. Свешников, М. Таль олар ажыктыг, солун санаалдарны бердилер.

— РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң шыдыраа федерацияларының ажылында эки өскерилгелер бар бе? Кандыг бергелерге таваржып турар сиңер?

— Ажыктыг өскерилгелер бар. РСФСР-ниң девизнээр аайы-биле спартакиадаларынче моон мурнунда Тываның база еске-даа бичии об. ластарның командалары кирип-пейин турду. Бо чылдан эгелеп кирииш эгелээр бис. Ноябрьда Новосибирскиге оолдур девискээр аайы-биле спартакиадага бистиң шыырак шыдыраачыларывыс кирижир. 30 минутада азы 1 шак ойнаар «дүрген ойнаар турниирлериниң» түңнелдери-биле разрядтарны тыпсырын чөпшээрээн. Март 3-8 хүнеринде шыдыраага дүрген ойнаарының хоорай чемпионадын эрттирер деп планнадывыс. Дүрген ойнаарынга районнар чемпионаттары база болур. Тывага шыдыраа фестивалы май 6-9 хүнеринде болур.

Тываның шыдыраа федерациязының ажылында таварижып турар бергелер хөй. Ол бергелер дээрге-де, республикада шыдыраа клувуның чогуундан үүлүп турар бергелер-дир. ССРЭ-ниң Спорт күркомунуң дужаалын бүгүаар 1987 чылдан ооср шыдырааны олимпийжи хевиринң спорт оюнарының санынче киирген. Тываның бүгү бүдүннарында шыдырааны ойнаар турар. Ол олимпийжи спорт хевирн апарганын база билип алдывыс. Алыыс барып республика шыдыраа клуптуг апаар боор бис дээрзинге идегел турар бис.

— Республиканың шыдыраа федерациязы чоокку үеде кандыг ажылдарны кылыр чорудар деп планнап турарыл?

— Чаа чылдың шыдыраа сезону январь 7-де Кызылдың шыдыраа клувунуң чемпионады-биле эгеледи. Январь 15-тен эгелеп республиканың чагаалажып ойнаар аалчеглиг сески чемпионады эгелээр.

ТАЙЫЛБЫР ДЕПТЕРИ

Тываның ном үндүрер чери 1987 чылда Тыва АССР-ниң күрүнениң төп архивиниң фондулар тайылбыр дептерии чыырыче парлап үндүрген. Бо тайылбыр дептер күрүнениң төп архивинде шыжагаттынып, кадагалаттынып чыдар документилериниң тургузуг болгаш утка талазы-биле байдалының дугайында чугаалап турар.

Тываның күрүнениң төп архивинде документилер 1756 чылдан 1986 чылга чедир кадагалаттынып чыдар болгаш 90 муң хире херектер 598 фондуларже кирип турар. Ында Таңды-Тываның нояннарының эрге-чагырга. ларынга хамаарышкан документалтыг материалдар моолдыл кырында мөөңнеттинген. тыва араттарның шаг-төөгүзүнден тура хостаара дээш демиселиял көргускен болган орус-тыва экономиктиг, культурлуг харылзаалар дугайында документилер бар деп тайылбыр дептерде айтыкан. Төөгү талазы-биле ажылдан чоруур эртемденнерге болгаш сонуургалдыг кижилерге совет-тыва харылзаалар болгаш кады ажылдажылга база Тывага тургустунган орус чонуң ажыктың бот-эргечагырганыг колониязының документилерин сонуургандыг болуру чадавас.

Эң кол үнелиг черии Тыва Арат Республиканың документилери эзлеп турар. Оларның хөй кезии латин-читкеп тускай шрифт-биле бижиттинген болгаш амгы аныяк-эскиниге билдинмезинбиле бергедеп турар. Архивтиң эртем ажылдакчыларының мурнунда улуг соруулга салдынып турар, ол болза чоокку чылдарда Тыва Арат Республиканың документилерин оода-ла амгы тыва дылче дүүрүп бижиири. Республиканың төп архивиниң документилери даяын чылдарының материалдарыбиле база бай.

Ында тыва чонуң совет чуртка дайын үезинде дузазын болгаш тыва ооллар, кыстарның фронтуже чоруп, улуг чаага киржип чораанының дутайында чугаалап турар. Дайын чылдарында каңналган орус-тыва нааыырал тыва чонуң совет чуртка каттыштырарынга улуг идиг болгаш. 1944 чылда Совет Тыва боон өзүп хөгжээн. 1944 чылдан эгелээш амга чедир материалдар Советтиг Тывага социализмниң хөгжүлдезиниң көргүзүп турар.

Күрүнениң төп архивиниң фондуларының аразында кижилерниң хүү документилеринге үнделзилеттингеи фондулар база хамааржып турар. Оларга Тываның баштайгы Советтериниң баштыңнары, кызыл партизаннар Беспалов, Кочетов, Крюков, Тываның хөгжүлдезиниң идепкейлиг киржикчизи, тыва бижиктиң үнделзилекзилериниң бирээзи Пальмбахтың, баштайгы тыва эмчи Серебээн илередиир берге, эскертинмес ажыл-херектер хөй. Маңаа хүүда дузалал ажылагыйлары, өөнүң төөчү чок аар-саар ажылдары, уруглар кижизидилгези болгаш өскедаа түүлдер хамааржыр болгай. Бо талазы-биле шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар эвээш эвес. Үстүкү класстарның өөреникчилери орайга чедир маңнап, хайгааралдан үнүп турар чоруктар бар. Оон уламындан таакпылаар, багай чаңчылдарның салдарынга алдыр таварылгалар бар.

Ол болгаш өске-даа айтырыгларны чогумчалыг кылдыр шиитпирлээриниге амыдыралдың бүгү участоктарын эде тургузарынга суурнуң херээжениерни эртнен чылын Дамбый Бичиш, Дадар Намзырай кандыг-даа ажылдарга сонуургалдыы-биле киржип турар.

Бисте 20 агитквартира бар. Ында бүгү ажыл-ишти чорудуп турар улус — херээженнер. Чүрттап турар черлериниң аайы-биле лекцияларны эрттирип, беседаларны чорудуп турар. Шефтээшкиннерии, кодээ ажылагыйның сезонунуг ажылдарын организастаарынга агитквартираларның эптиин болгаш таарымчалыын амыдырал көргускен. Совхозтуң херээженнери эртнен чылын 120 тонна ситенин белеткеп бергеи. Мал чеминиң белеткелинин үезинде тускай бригада болгаш звено кылдыр үстүп алгаш, доктаамал ажылдап турганнар бар. Чижээ, район Советиниң депутады Өлүеймаа Севээнниң звеноту 60 тонна ситенни белеткээр планныг турган. 140 тоннаны белеткээн.

Оон-биле чергелештир дорааи илередиир берге, эскертинмес ажыл-херектер хөй. Маңаа хүүда дузалал ажылагыйлары, өөнүң төөчү чок аар-саар ажылдары, уруглар кижизидилгези болгаш өскедаа түүлдер хамааржыр болгай. Бо талазы-биле шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар эвээш эвес. Үстүкү класстарның өөреникчилери орайга чедир маңнап, хайгааралдан үнүп турар чоруктар бар. Оон уламындан таакпылаар, багай чаңчылдарның салдарынга алдыр таварылгалар бар.

Ол болгаш өске-даа айтырыгларны чогумчалыг кылдыр шиитпирлээриниге амыдыралдың бүгү участоктарын эде тургузарынга суурн

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 14 четверг № 11 (13611)

1925 чылда үндезилеттингеи.

Өртээ 3 копеек.

МЕДЭЭЛЕР

БРИГАДА КЕРЭЭЗИНИҢ АЖЫКТЫЫ

Ферманың коллективи бригада керээзи-биле ажылдап эгелээн соонда саанчыларның, инек кадарчыларының, бызаа ажаакчыларының болгаш өске-дээ ажылчыларның онаашкан ажылынга ээ-харыысалгалы бедип, күш-ажылдың сагыга-чуруму экижээн. Ол болза сүт будурелгезин көвүдедиринге, продукцияның шыпарын экижидиринге салдарны чедирген.

Эрткен чылын СЭКП-ниң XXII съездиэн аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының саанчылары 620 тонна сүттү будурер тургаш, 689 тонна чедирген, ол болза 1986 чылдыңдан үзөрби чеди тонна хөй. Күрүнеге сүт садарының планын хуусла бетинде ажыр күүседткен. Коллектив бир инекке онааштыр ортумаа-биле 2204 килограмм сүттү саап алган, бо көргүзүг планда көрдүнгениңден барык-ла үш чүс килограмм хөй.

Саанчылар ортузунда соцналистиг чарыштың мурнуку одурүүнда коммунистер чоруп орар. Эрткен чылын эң-не хөй сүттү Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Монгуш Алдын-кыс саап алган, бирги черни эзелээн. Бир инектен 2854 кг сүттү ол саап алган. Дараазында черлерни Ондар Дуктуг, Монгуш-оол Мөңгүн-оол эзелээн.

Бригада керээзиниң ачызында ферма эрткен чылын орулгалыг ажылдаан. Чаа чылдың баштайгы хүннеринден эгелээш күш-ажылчы темпинии коллектив кудулаттайн турар.

ХУРАГАННАР МЕНДИ

Хой бүрүзүнден хураганы менди доруктуруп өстүрер. Шак ындыг сорулганы Чөөн-Хемчик районнуң хой-жулары салган. Ынчангаш бо хүннерде ону күүседир дээш ажылдап турарлар.

Районнуң совхозтарында үш мун беш чүс хире хой оолдаан, оон төлү менди доругуп турар. «Чыраа-Бажы» совхозта эң-не хөй хой оолдаан, ында 1419 төрээн хойдан ол хире хураганы менди алган. Бо ажыл-агыйның директизязы малды кыштан хүр ажырар, чаш малдың төлүн бүрүн камгалап алырының бүгү-ле дооветеримаглыг хемчеглерни ап турар.

Т. ХЕРТЕК.

ХОЙЖУ КОДАННАРДА

Барыын-Хемчик районда төрүүр 22895 баш хойнуң 3347-си оолдапкан. Ниитизи-биле 3326 хураган алдынган. Эң хөй хойлуг «Бардык» совхозтуң Аксы-Барлык, Бижиктиг-Хая, Хонделеп салбырларында каттыпкаш 1859, «Шекпээр» совхозта 855 хураган немешкен.

Кайы-даа ажыл-агыйның девискээринде хар улуг. Чоокта чаа хадаан хат одарларны хортүктеп каапкан. Хой даваннары тастап эгелээн. Суурларның агитквартиралар төлээлери укчугаштар даараар хемчеглерни холга алган.

Баштай төрээн хойдан «Шекпээр» совхозтан 11, «Барлыктан» 10 хураган өлгенин кичээнгейге ап, оон чылдагаанын тодарадырыбиле хойжу коданнарже мал эмчилерин чоруткан. Хураганнарны өй-шаанда учётка ап, оларны дугаарлаар ажылды чурумчуткан.

Бо хүннерде мал чемн эвээжээн. Ам районда ниитизи-биле 5453 тонна сиген, 2244 тонна сенаж, 271 тонна саваң, 255 тонна сиген даллганы арткан. Холуксаалыг мал чемнеринден үгле «Хемчик» совхозта 150 тоннадан аңгыда, өске ажылагыйларда төнгеп.

«Бардык» совхоз Сүт-Хөлче, «Шекпээр» совхоз «УТКА 25 чылы» совхозче, «Хемчик» совхоз база-ла Улуг-Хемниң «Найырал» совхозче саваң белеткээр звеноларны чоруткан.

Хойжуларның аалдарынга дус үзүлген турган. Ам ону РАУК-түң септелге-техниктиг будурулгезин «КамАЗ» машиналар-биле соөртүп эгелээн.

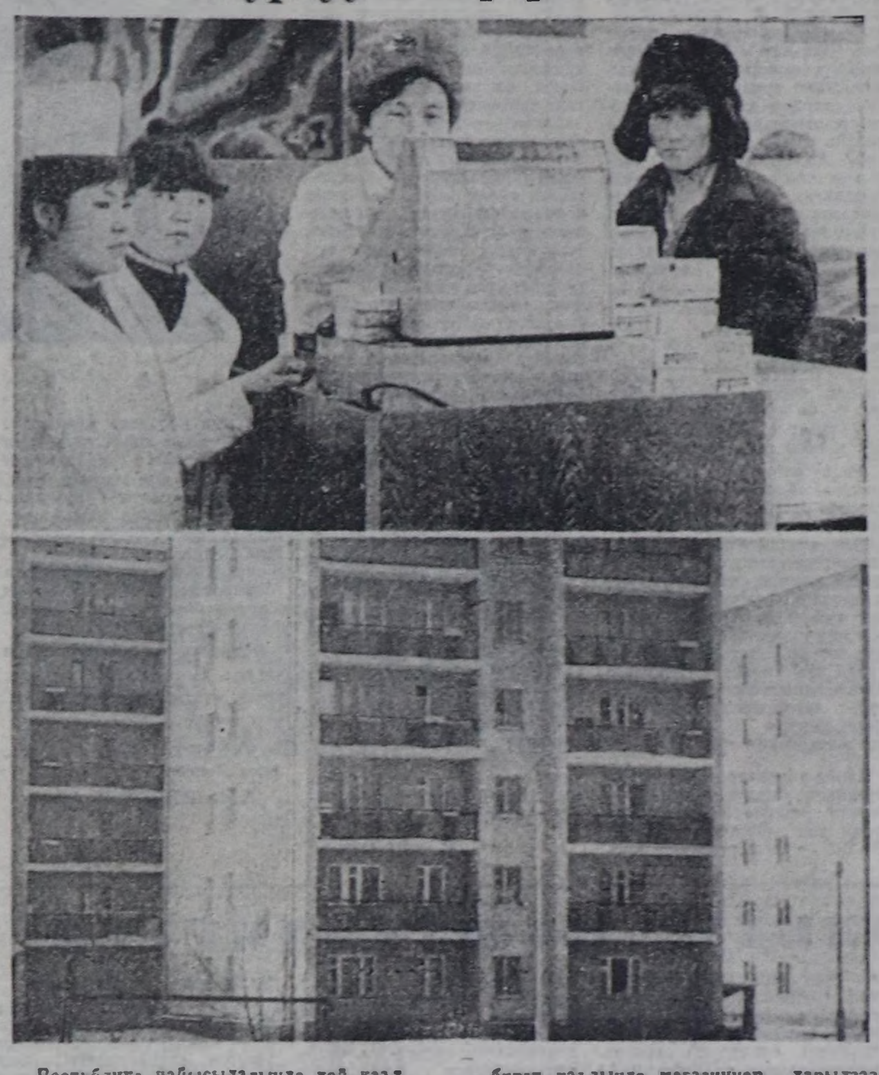
А. ХЕРТЕК.

МӨГЕЛЕР ЧОРУПКАН

Дүүн делегей чергелиг спорт мастери ССРЭ-ниң бирги командазының кежигүнү Александр Доржу болгаш ССРЭ-ниң спорт мастерлери Павел Мартына (48 кг), Дидим-оол Доңгак (52 кг), Допуй-оол Маадыр-оол (57 кг), Намаштай Радомир (62 кг) олар январь 13-тен 22-ге чедир Абакан хоорайга болуп ССРЭ-ниң бирги командазының кыштаглаашкын чергелиг маргылдаага киржирлер. Анаа чедишкинниг болуп болза Тбилисиге болуп делегей чергелиг маргылдаага киржир. Ол маргылдаага делегейниң он алды чурттарындан командалар келир.

Бистиң корр.

Мурнуу микрорайонда

Республика найысылалында хөй каът улуг тудугларлыг чаа чаа чурттарга квартиралары немежип турар. Аңаа бир чижек кылдыр эрткен каш чылда туттунгулаан бажыңнарлыг Мурнуу микрорайонну ап болур.

Ында 6 каът чурттарга бажыңнары Тываның найысылалын улам аян киирген. Ол бажыңнарның чанында тос каът бажыңны база тудуп, доозуп турар.

Ол микрорайонда оңзагай планнаашкын-биле кылган 6 каът бажыңнарның бирги каъдында магазиннер, харылзаа черн, дузалал пунктузу, аптека болгаш оон өске-дээ дузалал черлерн ажыттынгылаан. 560 орунчуг ийи уругларга сады, библиотека салбыры болгаш уругларның «Ровесник» клуву база бар.

ЧУРУКТАРДА: Кызыл хоорайның чаа Мурнуу микрорайонунда 6 каът чурттарга бажыңнары; ында ажыттынган аъш-чем магазинниэр.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

МОСКВАДАН ЧОРУПКАНЫ

ЧКП ТК-ның Чингизе секретары М. Якеш январь 12-де Москвадан чорупкан. Ол СЭКП Төп Комитединиң чөлээнин бүгүлээр бистиң турлушуска ажылчы аян-чорук кылып чораан.

Ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, албанның өске-дээ кижилери аэродромга удаан.

* * *

ЧКП ТК-ның Чингизе секретары чанарының будуузүнде В. И. Ленинниң Мавзолейинге барган болгаш чечек салган. Кремль чанында Белдиимес солдаттың хөөрүүге база чечек салган.

Москваның партия Фрунзе райкомунуң удуртукчуларыбиле ажылчының беседазы болган.

М. Якеш ССРЭ-ниң УДЧД-ге чораан.

Ажылы-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары, СЭКП МХК-ниң бирги секретары Л. Н. Зайков чораан.

(СЭТА).

ЭКИПАЖТЫ СЫЛДЫС ХООРАЙЫНГА УТКУП АЛГАНЫ

Юрий Романенко, Александр Александров болгаш Анатолий Левченко оларны дүрген ужар ТУ-154 Байконур космодромдан Москва чоогунда аэродромга январь 12-де экелген. Олар Москваны, өг-бүлелерин, ажылыңгы үелерде кеңээнмер — чамдыктарынын каш-ла неделя, а оскелериниң он бир ай чедир. Оларны чаңгыс өг-бүле дег уткаан.

Трап чанынга келген космонавтыларның ийи чамгызыла Ю. Романенконуң баштай А. Лавейкин-биле, оон соопда А. Александров-биле эзлеп турган бажыңынга ажылдап турган. Ынчалза-даа барык киижи бүрүзү «Мен «Салюткa» турган мен!» деп чоргаарал-биле чугаалаар эргелиг. В. Джанибеков биле С. Макаровтуң «Салют» станциязе баштайгы аян-чоруунуң он чылын бо январьда демдеглээн. Станцияга тудуштурулга белдирлери-биле эң баштай ажылдап турган Ю. Романенко биле Г. Гречко келгеннерге люктарны бортка ажыдып турган. Январьның бо хүнинде база бир юбилей бар. Хандырыкчы корабльдериниң баштайгызы «Прогресс-1»-ни Романенко биле Гречко он чыл бурунгаар бир дугаар уткаан болган чүгүн дүжүрген, ук корабль башкарылгалыг совет программаны улам бурунгаарладыр болгаш экспедициялың хүүсаалын үзадырымга-даа, бортка чүк хүлээп алырынга-даа перспективаны тургускан.

Утказынарының аразынга болук конструкторларны көрдүвүс. Ю. Романенконуң он бир ай ажылдааны «Мир» станция оларның түгле ынак чогаадылгазы эвес, чоокку он чылда үжүдар бүгү программаның перспективтиг угланышкынын болдур. Олар Ю. Романенкону нарын космос комплексининг шенекчилп кылдыр утказынар. ук комплекс станциядан болгаш тускайлыттынган эртем модулюнган тургустунган. «Мир» — «Квант» комплексизиге кылган шенелделернин саны «Салют-7»-ге элээн каш чыл кылган шенелделернин санынга дең болуп турар. А космонавтыларга хүн бүрү сула шимчээшкин кылыр черлерни түс-туста кылган.

Звёздный хоорайга экипаж-биле амгы ужуражышкын үезинин база бир онзагай талазы бар. Ужудушкун башкарар төптүң специалистери ужудушкунда машиналарның-даа, ону башкарган кижилеринг-даа ажылынга улуктелишкинин чайгаар-ламанай бергеннер. Бо удаада шелээнин санныг кижилер алган, а ужудушкун башкарар төп дүн хүн чок ажылдап турган. Экипаж кежигүннерни станция бортунга бүрүн солуур чорук бир дугаарында болган. Ол чүл дээрге, орбитаның совет комплекстериниң космостуң эртем эзлээнинг узук чок ажылынче шилчип турарының бадыткалы-дыр.

Н. ЖЕЛЕЗНОВ.
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

МАГАДЫЛАЛДЫГ

«Мурнакчы» совхозтуң хоочун малчыны Ч. Д. Мандараага Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атты Улуг Октябрьның 70 чылының будуузүнде тывыскан. Оон чаңгыс черчурттугларын ол дугайын билип каашы, Чүгүр Дамдыноолович ындыг бедик үнелелге төлептиг кижи дээрзин бир үе-биле илереткен. Будурулгенниң хоочуну амыдыралының 35 чылын мал ажылынга берген; инек, чылгыдаа кадарып келген. Ам он чедн дугаар чылдың иүүрүнде хойжулап турар.

Малчының дүракулгазы улуг, даандырган хөрээнге бердингеп. Ол эрткен чылын түс башка онааштыр 110 хураганны камгалап ап, хондан-на 2,6 килограмм дүктү кыргаан.

Ам малчының аалында хойнуң массалыг оолдаашкыны эзлээн. Чаа төрүттүнген хураганнарны кадайы Арышпаа Сүүновна биле ортумак школа дооскан, алдынының мергежилип шилип алган уруу Сейлек ажаажыл турар.

Д. САЛЧАК.

Кыштаглаашкын — хүннүң чугула айтырыы

АЗЫРАДЫКЧЫ ХӨӨН, СИГЕНИ ЭВЭЭШ ФЕРМА

«Өөк» совхозтуң төп сүт-бараан фермазы Арыаан суурнуң мурнуу талазында оон-биле кожа турар. Моон мурнунда чылдарда ферманың кажаазын долдур сигенки-даа, савацны-даа он-он тонназы-биле экжеп каап турарын кижи бо-ла эскерер чүве. Ам байдал ындыг эвес. Кажааларда сиген эвээш, Саваң сөөртүр чаңгыс трактор үрелген.

Ферманың ажылчын күжү чүс хире кижи. Оларның аразында 11 коммунист болгаш 30 харга чедир аныяк кижиниң саны үжен чедип турар. Ажылдакчыларның ортумак назыны 40 хар иштинде. Моон алгаш көөрге, ажылчын күш четпир. Ол бүгүнү түгле удуртур арга-мергежил, аңаа организовкчы чорук херек.

Чайгы үеде мал чемниң белеткелиге ферманың ажылчыннары кириштээн. Оларга план онаавааң. Хөй-ниитиниң белеткээн сигени эвээш болганындан кыштаглаашкын берге байдалда болуп артышаан. Ноябрь айның ортан үезинден бээр саар болгаш боос инектерни тургузу азырап эгелээн. Чаш бызаалар база азырапда. Ам төрээн инектериң саны 150 ашкан. Баштай төрээн чаш бызааларны клетказарга он хонук иштинде тудар болгаш адаанга саваң чадып бээр. Оон соонда хой бызаа аравынче киирер. Декабрь төнчүүнде болгаш январь эгеринде ийи инек олуг бызал төрээн. Оон бир чылдагааны — төрүүр инектериң турар черинин ол-шыктыг болуп турары. Инектериң төрээр чери чылдың чылче аштаттынмайн келген.

Кышкы үеде малды тургузу азыраң келгениниң түнелинде турар чери ол болгаш хөй суг төгүлгенинин чылдагаанындан шала адаанга суг чыглыр. Чайгы үеде кажаанын шалазын турун, кургадыр айтырыгны совхозтуң дирекция черинге ферманың ажылдакчылары тургузуп келген. Ол айтырыгны ферма эргелекчизи Н. О. Потапенко боду чылдырып, хемчег албайн келгенинден шала өткеш, инектерни адаандан хаарып эгелээн.

Фермада мал эмчизи Тамара Кенденовна Седен ажылдаа-ла сес чылдың иүүрүн көрө берген. Ол үениң иштинде чаңгыс-даа катап бодунуң мергежилин бедидер талазы-биле семинарга-даа барып көрбээнин, район төвүнге мал эмчилерин чыып, арга-сүме катпааның, соолгу үеде малды сыкыртып эмнээр талазы-биле чаа эмнээшкиннерниң аргаларын Кызылдан келген мал эмчилериниң айтырарга, арги хевээр сыкыртып турар чүве-ле болгай дээш, оон өске түвө чугаалавас чорду деп, сеткилинден хомудап чугаалады. Ол ышкаш дооветхандырылга чери мал эмнери-биле хандырылганы чедир чорутпайн турар.

Эрткен чылын Чкаловкага хой бызаалар аарааш өлген. Кызылдан эмчилер келгеш чүгле кескеш, аарыгны боттары тодаратса-да, мал эмчизи Т. Седенден кандыг аарыг-дыр деп айтырбаан чаш бызааларны сыкыртырынга-даа дузалашпайн чорупканнар. Кызылдан барган мал эмчилери дуза көргүзбес чүве болза, кодээде ажылдап турар мал эмчилеринге кым дузалаарыл. Бо талазы-биле Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомитединиң специалистери херек кырында практиктиг дузаны чедирбейн турар.

Бо чылын фермада 1400 ажыг мыйыстыг бода мал бар. Оларның 530 хирези слар инек. Бир хүнде 1 тонна 700 кг хире сүттү дужаап турар. Эң-не эки дээн саанчы доңгүп-ле 60 ажыг литр сүттү хүнде саап ап турар. Чылдагааны — инектерни чемгерип турары четпес. Бичинилеп салып берип турар саваңы төнер чоокшулаан. Бир айны төндүр чиртир, а оон соонда чем төнер дээрзин ферма эргелекчизи тугаалады.

— Малга чиртир чемни чедир белеткеп албаанының тылдаалы чүдел? — деп, ферма эргелекчизинден айтырдым.

— Мен чүгле ферманы харыылаар мен. Бар турган кажааларны арыглап-аштадыр, оон септелгезин ойлаанда чорудар, малга чиртир чемни эккелдирер. Сиген планын биске бербес.

— А күрүнеге сүт садарының тыл планын канчаар күүседткен силер?

— Ону мен билбес мен. Эрткен чылын та чеже тонна план турган чүве. Күүсетпээн боор бис. Сан-түүнү мен билбес мен. Боттарының үлээлгезин чүгле 8 саанчы күүседткен. Оларның чамдыктары болдур — дээш, ханада турган дайзыже айытты Карал Шойдак. Чечек Кадыр-оол, Мила Темберг, Хензиг Оюмак бир инекке онааштыр 1900-2000 литр сүттү саап алганнар.

Ферманың эргелекчизи Н. О. Потапенко түс черинге үндезин чурттакчылыг. Үр чыл иштинде эргелекчилеп келген. Оон хөөнүү-биле алыр болза «дужаар» мен дээр. Мал чемни совхоз хандырар дээр хөөнүүт. Херек кырында фермага 10 тонна сиген белеткеп алырын дааскан турган. Эрткен чылын мал чеминиң белеткелин органзастыг чорутпаанындан, иегелдени кижи бүрүзүнден кошкатканындан, агаар-бойдустуң байдалынче хөй-ле чылдагаанарыны чаа каганыңдан мал чеминиң планнары күүсеттинмээн.

Ортумак звенонуң удурткучузунуң азырадыкчы хоонуң ферманың ажылдакчылары чугаалажып турар. Кажаалардың маңзаларын хооруп, ону чайгы үеде кургадыр турган. Үр үениң иштинде кургаглаттынмаанындан шалалары ирип эгелээн.

М. ОЛЗЕЙ-ООЛ.

Үндезин реформаның оруу-биле

ЧАА АРГА-ХЕВИРЛЕРНИ АЖЫГЛАП ТУРГАШ...

Күрүне будурулгезиниң (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ Хөөлүзүнда айытkан чаа байдалдарда 1988 чылда канчаар ажылдаар ужурлуг бис деп айтырыгны бистиң коллектив кежигүннери боттарының мурнуга салган турган. Чүнүдээ мурнунда ажыл-агыйны башкарарының чаа арга-хевирлерни шиңгээдир база ону ажыглаар талазы-биле специалистеривистиңдаа, ажылчыннарывыстың-даа экономиктиг өөредилгезин организастаарынче кол кичээнгейни үгландырган бис. Долу бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланыышкынны эки өөренип, билип албаан шаанда, ажылдаарыберге деп чүвени коллективтиң кежигүн бүрүзү эки билип турар. Ынчангаш контора ажылдекчыларының база тудугжуларның аразында экономиктиг өөредилге чоруп турар.

Алыс бедик түнелдерни чедип алырынга, боттарывыстың социал хогжулдевиске таарымчалыг байдалдарны тургузарынга, шалың төлевирнн боттуу-биле улгатырарынга бот-орулга-чарылга ажыктыг деп чүвени баштайгы кичээлдерден-не бистер боттарывыс-даа, тудугжу ишчилеривис-даа биле берген.

Чогум бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның хыын тыл, оон ажыын эки биле бээр болдуусса, чалгынарывысты улам хериптер арганы ол биске бээр ужурлуг. Ынчангаш үндезин экономиктиг реформаның кол үүлдерин эки билип алгаш, бо чылдың бирги кварталында шилчииринге белеткеттен бис.

Ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалынче шилчиринииң аргалары бисте бар боон турарын көрген бис. Маңза бадыткал кылдыр эрткен чылын канчаар ажылдаанывысты каш чижектен киирип турган, көрүнерин орадазыкып керейн. Чаа чүве чаазы-ла болгай. Ынчангаш ажыл-агыйны башкарарының чаа аргазынче элээн балдыр шыырак кирбес болза хоржок деп бодаар мен. Эки ажылдаар, хамнагалыг, хумагалыг болурга, алыр ажшавыс-даа, орулгавыс-даа улуг болур деп чүвени эки билип турар бис.

Ортинде ажыл-агыйлар аразында кежүп чоруур механизастаттынган колонналың ажыл-ишчилери эрткен чылын планның онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедишкинниг боттандырган. Ажыл-агыйны коргузүглеривис, моон мурнунда чылдарга бодаарга, эки болган. Районнуң мурнакчы будурулгелериниң аразынга киридивис. Он ийиги беш чылдың эрткен ийи чылының планның онаалдаларын Улуг Октябрьның 70 чыл оюн таварыштыр күүсеттивис. Коллективтиң тудугжулары планнан аныр 180 мүң рубльдиң тудугмонтаж ажылдарын шиңээткен. Күш-ажылдың будуруқчулуг моон мурнунда чылдаазындан 13,3 хуу өскен. Тудуг-монтаж ажылдарының озулдези 115 хуу болган. Эрткен чылын чурттага тудуун тударынче кол күш мөөнчеттинген турган. 2900 дөрбелчин метр чурттага шалун ажыглалга киирдивис.

Эде тургустуунуушкунну чогумчалыг чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының оруктарын дилеп, кижи факторун идепкейжиринииң чаа арга-хевирлерин ажыглаарын ораалдажып турар бис. Мындыг курлавырларны дилеп тыпнас болза, чедишкиннер боду келбес дээрзи биилингир.

Планныг онаалдаларның күүселдези, ажылдың шыңары дээш чарыш коллективте калбарган. Чарышты түнээрде түгле план күүселдезин коор эвес, ыяган ажылдың шынарын, тудуг материалдарының камналгазын бүтү талазыг өөренип керешеш, партия организациязы, профбилел комитеди-биле кады администрация шиитпирлер турар. Моон мурнунда түгле акша шаңналы болгаш хүндүлел бижиктер тыскыры-биле кыыгзарлаттынып турган болза, ам ол шаңналдардан аңгыда, он үшкү шаңлыга немей 10—15 хуу чедир немей төлевирни чорудары көрдүнген.

Коллективтиг керээзе шилчиниринге белеткел ажылдары амгы үеде дооступ турар. Бо чылдың январь 1-ден эгелеп долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип болурунуң аргазы биске турган. Ынчалза-даа чагыктылар төлевилел-смета документациязын саададып, РАУК болгаш совхозтар удуртукчуларының шүүлтең чорууннан бо чылын кылыр ужурлуг ажылдарывыстың планы эки билдинмейн турар. «Чаа орук» совхозка тудар ужурлуг 140 олуттуг ясли-садтың документациязы бисте ам-даа келбээн.

Эде тургустунуушкун чер болганда калбарган, даандырган ажыл-херек дээш кижилериниң харыысалгазы бедээн амгы үеде ам ажылдап турар будурулге баазавыстың кужу-биле курлавырларны чөп ажыглап турганы, план күүселдезин чылдың-на чедип алыр бодап турар бис. Эрткен чылын районга бир дугаар туулбу бажыңны, керамзит-бетон бажыңнарны тудуп, ажыглалга киирген бис. Экономика талазы-биле ап көөрге, шак ындыг бажыңнарның бот-үнези чиик, дилиг материалдарын, курлаг штукатурканы камнал алыр арганы берген. Шак мындыг тудугларны кылырга тудугжуларның соңуургалы база бедик болгурун херек кырында көрдүвүс.

Социал айтырыгларже болгаш кижи факторунче кичээнгейни күштелдирип, бо айтырыгларже кирүүру бирги черге сорулгазы кылдыр санап турар бис. Ол сорулгаларга үндезилээш Бай-Хөлде ажылдап алганывыс дыштанылга базазынга шенелде кылдыр үш сезонның ажылдаарын организастаан бис. Аңаа бистиң тудугжуларывыстан 46 кижи дыштанган.

Коллектив кежигүннериниң амыдырал-чурттагларын экижидер айтырыг АКМК-ның удуртулгазының, партия организациязының болгаш профбилел комитединиң доктаамал кичээнгейинде турар. АКМК-ның бажыңнарында чурттап турар ажылчыннарывыстың 20 өг-бүлезин газ-биле ажылдаар плита-биле хандырган. Бөдүүн спорт шөлүн, бильярд, теннис залдарын дерип кылган. Ажылдакчыларывыстың дыштанылгазын шын, чап организастаарынче кичээнгей база салдынып турар. Эрткен чылын ажылчыннарывыстан Шушенское сууртаа үш болук четкен. Ынчалзадаа социал айтырыгларывыстан ам-даа чедир шиитпирлеп ыыдаваан турар бис. Чурттага бажыңнары ам-даа чедишпейн турар. АКМК-ның дыка хой бажыңнарында өске организацияларда, албан черлеринде ажылдап турар кижилер чурттап турар. Бо талазы-биле райкүүском биске боттуг дузаны чедирери негеттинип турар.

Он ийиги беш чылдың үшкү чылын АКМК-ның ажыл-ишчилери шалыпты ажыл-ижи-биле эгелээн. Январьның эрткен хонуктарының түнелп-биле К. Сарыг-оолдуң, В. Хумбуның, А. Данмаавың бригадалары чарыштың мурнуку одурүүнде чоруп турар. Ажыл-агый механизминиң быразын чап ажыглап, долу бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланыышкынны эки шиңгээдип алыр болзувусса, он ийиги беш чылдың онаалдалары чедишкиннинг күүсеттинер дээрзинге бүгүреп турар бис.

С. ХАЛЫЙ.
Эрзинде АКМК начальныгы.

ЛЕКЦИЯЖЕ ЧАЛАП ТУР

1988 чылдың январь 17-де, воскресеньеде, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңынга «Социалистиг Кыдат болгаш амгы совет-кыдат харылзааларның хөгжүлдезинин оруктары» деп хөйге лекция болур.

Лекцияны «Билиг» ниитилелиниң Новосибирск организациязының баштаар черинин делегей айтырыгларының талазы-биле лектору, төөгү эртемнериниң кандидады, күш-ажылдың эртемшинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы А. Я. Кряжев номчуур.

Абонементилер-биле кирер. Билеттерни садып турар. Күзелдиг кижилерни чалап тур.

СПЕЦИАЛИСТЕРНИ БАДЫЛААН

Чаа тургустунган «Кызыл-Даг» совхозтуң кол специалистерин сонгуур-биле организастыг хурал болуп эртикен. Совхозтуң кол зоотехкинниге салбырның хой бригадазының бригадири турган Н. Монгушту, кол экономинге «Бай-Тал» совхозтуң кол экономизи турган Ч. Успун-ооллу, кол мал эмчизинге «Тээли» совхозтуң мал эмчизи турган И. Оттукайны бадылаан. Кол бухгалтеринге «Тээли» совхозтуң ажыл төлевири санаар бухгалтери И. Оюмакты сонгаан.

Тудуг болгаш чер ажылын харылаар кол специалистерни шилип, тып турар.

Ч. ХОМУШКУ.

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР

ТЕРГҮЛЕКЧҮЛЕР САНАЛДАП, СҮМЕЛЕП, ШҮГҮМЧҮЛЕП ТУР

⊙ Эрткен 1987 чылда «Шын» солун редакциязы 7296 чагаа алган, ооң иштинде шүгүмчүлелдиг 990 чагаа келген.

⊙ Дөртку кварталда солунга 1065 чагаа парлаттынган, ооң иштинде шүгүмчүлелдиг 239 чагаа үнген.

Дыка хөй авторларга редакция ай санында харыыларны берип турар.

⊙ Солунга парлаттынган шүгүмчүлелдерге болгаш хемчег алырыбиле министерстволарже, ведомстволарже, партия, совет органнарже шилчиткен шүгүмчүлелдиг чагааларга 240 харыы алдынган.

⊙ Үшкү кварталда «Шын» солун редакциязынга 1295 чагаа келген болза, сөөлгү дөртку кварталда «Шынның» почтазы эң-не дүжүттүг болуп, 1972 чагаа алдынган. Ооң иштинде декабрьда 840 чагаа келгени, мурнундагы айлардан база хөй болган.

⊙ Эң хөй санныг чагаалар декабрь айда: Кызыл хоорайдан —223, Чөөн-Хемчиктен—97, Барыын-Хемчиктен—76, Сүт-Хөлден—63, Бай-Тайгадан—58 чагаа келгилээн.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕРГЕ ХАРЫЫЛАВАС. ООҢ УЖУРУ ЧҮДЕЛ?

«Шынның» редакциязынга 1987 чылда иштизиле 7296 чагаа келген. Ооң иштинде шүгүмчүлелдиг чагаалар 990. Чыл дургузунда янзы-бүрү албан, организациялар, партия, совет органнар, министерстволар, ведомстволар удуртукчуларынче чоруткан шүгүмчүлелдиг чагааларга 240 харыыны редакция алган.

Көдээ болгаш ажылчын бижикчилерниң редакцияга дыңнадып турар медээлеринден, янзы-бүрү жанрның материалдарындан солуунуң номерлери тургустунары билдингир. Ынчангаш бистиң көдээ болгаш ажылчын бижикчилеривис солуунуң үндүрүлге бүрүзүнге боттарының үлүт-хуузун киирип келгеннер. Улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларында эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарын, бурунгаар, хөгжүлдеге түү шаптыктап турарын, бистиң амыдыралывыста ам-даа бар болуп турар четпес түүлдерин олар шүгүмчүлеп турарлар.

Солун арнынга парлаттынган болгаш парлаттынмаандаа, чер-черже хемчег ап сайгарары-биле чоруткан шүгүмчүлелдерге канчаар харыылап турарын кажы көрээлиңер. «Мергелдейниң булуңунга» үнген шүгүмчүлелдерге харыыларны солгу үеде чорудуп турары ажы.

СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары Б. Д. Монгуш хемчег алыры-биле чоруткан шүгүмчүлелдерге харыыны колдуу-ла ой-шаанда чорудуп келген. СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары К. А. Моң база харыыларны дүрген чорудуп турар. Шупту-ла удуртукчуларны адаар соруглга бисте салдынмаан. Ажылчы чонуң чагаа-бижиктеринге кичээнгейлиг болуп, тускай ажылдаар, өредилп белеткеттинген тускай башкы чүгүлә болуп турарын айтып, бо айтырыгны шинчилээринге дузалажырын дилээн болгай.

Алды харлыглар-биле чедиишкинниг ажылдаарыңга башкының тускай белеткели черле онза чүгүлә болуру чугаажок. Кара-Хаак школазының алды харлыгларының башкызын совхозче СЭКП райкому партком секретарыларыг-биле ажылдаарының белеткел курстарын эрткен.

СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол редакцияже шак ындыг харыыны чоруткан.

1. Телефон-биле алырын редакция практикалаар.
2. Чагаа-бижиктерже кичээнгейин кошкатпас.
3. Таарымчалыг арга — база катап хынаары.

Эрткен чылдың дургузунда шүгүмчүлелдиг чагааларга харыыларны колдуунда ой-шаанда харыылап чорудуп турган Чөөн-Хемчик райкүүскомнуң даргазы Ф. Г. Барановту адап болур. Улуг-Хем райкүүскомнуң даргазының оралакчызы К. Т. Куулар бодунуң харыылаар адырларынга харыыларны сөөлгү үеде чорудуп турары ажы.

СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары Б. Д. Монгуш хемчег алыры-биле чоруткан шүгүмчүлелдерге харыыны колдуу-ла ой-шаанда чорудуп келген. СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары К. А. Моң база харыыларны дүрген чорудуп турар. Шупту-ла удуртукчуларны адаар соруглга бисте салдынмаан. Ажылчы чонуң чагаа-бижиктеринге кичээнгейлиг болуру

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргенинин демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Таисия Васильевна **Астафьева** — республиканың урутлар эмнелгезинин эмчи сестразы.

Иван Петрович **Балакин** — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң автобаазазының чолаачызы.

Екатерина Николаевна **Борисова** — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезинин энергия сайгарылга килдизинин контролёр-монтёру.

Алексей Никифорович **Бочкарев** — пиво заводунуң хандырылга талазы-биле инженери.

Августина Карловна **Вильск** — «Тыва суг тудут» трестиң КМК-зының ажылга айыыл чок чорук талазы-биле инженери.

Тамара Петровна **Егорова** — Күрстрах инспекциязының штаттан дашкаар агентизи.

Елизавета Филитоновна **Елтанец** — пиво заводунуң мастери.

Борис Викторович **Какаулин** — «Тыва суг тудут» трестиң тудут-монтаж эргелелиниң дүнзаалакчызы.

Валентина Александровна **Конева** — «Чечек» ательезиниң даараныкчызы.

Мария Николаевна **Королева** — «Чечек» ательезинин даараныкчызы.

Зинаида Федоровна **Кириллова** — республиканың уруглар эмнелгезинин регистратору.

Вера Иннокентьевна **Краева** — «Туваагропромспецмонтаж» трестиң ажыл-агый эргелекчизи.

Алефтина Георгиевна **Кудашева** — № 7173 төп ажаалга кассазының улуг кассири.

Петр Дмитриевич **Куимов** — Тыванын геология-шинчилел экспедициязының чолаачызы.

Елена Гавриловна **Лопатина** — уран түүл училищезинин улуг бухгалтери.

Зинаида Антиповна **Лукьянова** — Респотребсоюзтуң урутлар садының кижизидикчи башкызы.

Иван Ефимович **Луценко** — Тыванын геология-шинчилел экспедициязының чолаачызы.

Зинаида Васильевна **Мандрыгина** — № 15 ортумак школаның башкызы.

Варвара Антоновна **Минцева** — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң плансан-хөө килдизинин начальныгы.

Николай Аристархович **Небылицин** — Тыванын геология-шинчилел экспедициязының кол бухгалтериниң оралакчызы.

Василий Климентьевич **Нешев** — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезинин электромонтёру.

Николай Васильевич **Паначев** — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң септелге-монтаж комбинадының слесары.

Валентина Андреевна **Панина** — Тыванын геология-шинчилел экспедициязының улуг бухгалтери.

Тамара Максимовна **Парунина** — республиканың санэпидстанциязының онза айыылдыг инфекциялар килдизиниң эргелекчизи.

Анна Прокопьевна **Петрова** — «Ремсельбүрөөд» трестиң АКМК-зының план-бүдүрүлге килдизиниң улуг инженери.

Александр Васильевич **Петухов** — пиво заводунуң автобус чолаачызы.

Аркадий Васильевич **Першин** — «Тыва хамаатыг тудут» трестиң септелге-тудуг эргелелиниң бызаңчы-бетоношчиги.

Алла Анатольевна **Платонычева** — уран түүл училищезинин башкызы.

Владимир Иванович **Потылицин** — Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының улуг башкызы.

Мария Марковна **Пономарева** — хоорайның «Союзпечать» агентствозунуң үүрмектеп садарының организакчызы.

Лидия Петровна **Раевская** — № 16 ясли-садтың кижизидикчи башкызы.

Римма Модестовна **Ремарчук** — «Красноярскэнергонуң» энергия хайгааралының республика салбырының техниги.

Мария Донгаковна **Самбу** — № 3 ортумак школаның башкызы.

Ольга Ивановна **Симутина** — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң автобаазазының вахтёру.

Людмила Павловна **Скачко** — № 7173 төп ажаалга кассазының ажылдакчызы.

Антонина Константиновна **Столярова** — № 3 ортумак школаның башкызы.

Александр Александрович **Федотов** — «Красноярскэнергонуң» энергия хайгааралының республика салбырының улуг диспетчери.

Александра Максимовна **Цеунова** — Тываның электря четкилериниң шеверлекчизи.

Анатолий Михайлович **Щенников** — «Ремсельбүрөөд» трестиң тускайжыткан КМК-зының слесары.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Монгуш Ак-кысовна **Борбаа** — райпо магазинининг эргелекчизи.

Анатолий Васильевич **Волков** — Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезинин чолаачызы.

Александра Григорьевна **Жаткина** — Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезинин кол бухгалтери.

Оолак Даржаевич **Кара-Сал** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң директорунуң оралакчызы.

Владимир Васильевич **Лысенко** — Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезинин чолаачызы.

Белекей Сангыр-ооловна **Монгуш** — «Хөндертей» совхозтуң ажылчыны.

Өлзей Билчил-ооловна **Монгуш** — райпо ажылчыны.

Хурал Намагуровна **Монгуш** — районуң статистика килдизинин начальныгы.

Калчан Еизаковна **Ондар** — Хайыракан ортумак школаның чанында интернаттың повары.

Анзак Ыйыкпановна **Саа-**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1988 чылдың январь 4.

рытлар — Чадаана хоорайда № 3 столоваяның ажылчыны.

Кызыл Канчыыр-ооловна **Сат** — Чадаана хоорайда № 1 столоваяның ажылчыны.

МӨНГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сергжин Доргаковна **Доос** — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Дуюка Каксаановна **Донуй-ool** — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Саая Мыңмыровна **Кара** — райпонуң хлеб бижырар черинин эргелекчизи.

Айыслан Иргитовна **Комбу** — «Мөген-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Салчак Серенович **Насык-Доржу** — РАУК-түң планнаашкын болгаш бухгалтер учёдуның талазы-биле килдизинин начальныгы.

Бичелдей Насыковна **Саая** — райпо магазинининг техничи.

Бобук-Кара Чыскыр-ооловна **Саая** — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чечек Сайын-Хөөевна **Салчак** — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Долума Салчаковна **Тостай** — райпонуң белеткелдер конторазының улуг бухгалтери.

Татьяна Ламажыковна **Хертек** — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Шоожул Чунгуйович **Чунгуй** — «Мөген-Бүрен» совхозтуң малчыны.

Дарья Араллиевна **Шыдыраа** — «Мөген-Бүрен» совхозтуң складының эргелекчизи.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Фёдор Лазаревич **Благинин** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы.

Владимир Иванович **Казанцев** — районуң № 3 үлекчи четкилериниң Бай-Хаакта участогунуң дүнзаалакчызы.

Мария Васильевна **Пашкевич** — райпо столоваязының эргелекчизи.

Семён Семёнович **Петенёв** — улус депутаттарының Дүрген кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы

Ольга Николаевна **Подик** — райпо магазинининг эргелекчизи.

Виктор Иванович **Тюрин** — райпонуң бызаңчылар бригадазының бригадири.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Делгермаа Чоодуевна **Кочега** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң улус өөредилге килдизинин методизи.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Валентина Александровна **Буянова** — Шагаан-Арыгның кирип өөренир болгаш ботөөредилгелиг ортумак школазының башкызы.

Серафима Мироновна **Ваулина** — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң кол бухгалтери.

Кыргыс Алакпанович **Дамашпан** — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң тудугжузу.

Ирина Вакидовна **Дапзырын** — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Мария Монгушовна **Дугур** — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Анай Доржуевна **Намнай** — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Виктор Чамзырынович **Удел-ool** — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң чолаачызы.

Шанмак Ховалыговна **Энмекей** — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң бызаа ажаакчызы.

ОРУС КОЛХОЗКА КИРГЕН БАШТАЙГЫ АРАТ

Бин-Хемде Хадың суурнуң чурттакчылары орус, тыва улус шаандан тура-ла кады чурттап, ажылдап, бот-боттарының эки түүлдерин билип ап, ажыглап келгеннер. Суурнуң тайга эдээ чурумалдыг черде тургустунганы-даа таварылга эвес. Долгандыр арга-арыглыг, катчыҥыстыг, ап-меҥниг, хемнер-сутларында балык-байланныг. А кол-ла чүве— тараа тарыыр, мал одарладыр делгем шөлдерлиг, ховуларлыг, көрсүнү чаагай. Шак ол чараш болгаш шиник бүлүҥда акы-дүрмалышкы орус, тыва улустуң эп-найыралының, ажыл-ижиниҥ дугайында хөй-ле солун түүлдерни чугаалап болур. Хадың — шынап-ла, интернационалчы найыралдың сууру. Оон чурттакчылары орус база тыва улус сан талазы-биле барык-ла дең. Тайга эдээ аяҥ черге суурнуң башгайы бажыңнарын орус тараачыннар таваан салганы чугаажок. Оон чоок-кавызынга — Балыктыг-Хөл чурттуг Бүрбү орус тараачыннар-биле аралажып, оларның ажыл-ижин, амыдырал-чуртталгазын сонуургап, найыралдажып эгелээн тыва араттарның бирээзи. Ынчангаш оны 1941 чылда Хадынга тургустунган Кочетов аттыг колхозтуң кежигүннери орус тараачыннар боттарының тыва өөнүү араттыг коллективинге хүлээп алганы таварылга эвес.

Бүрбү бодунуң өөнүктерин хүндүлээриниҥ демдээ кылдыр Степан деп аттыг апарган. Ол хөглүг-баштак, топтуг-томаанныг, ажылгыр кижи чораан. Колхоз июнь 21-де, Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээриниҥ мурнуу чарыынга тургустунган болгаш оон чолунга аажок бергелер онаашкан. Ынчалза-даа демниг күш чүү-даа шыдаар.

— Бистериҥ, тыва араттарыныҥ, кедилиг кара чангыс шын орувус колхоз болур эвеспе, көөр-даа силер. Ынчангаш колхозтажмылыынар — деп, Степан Бүрбү эш-өөрүнге утаадып, тайылбырлап турган. Ол үениҥ утаансарыылдыг кижилериниҥ бирээзи чораан болгаш ол түүвениҥ алыс кедилиин кайын часкан деп, ынчангаш тыва улуска орус улус—совет чон кажан кезээде улут акы дээрзин ол эндевээн. Ол бодуу орус дылга илдик чокка өөренип алганы орус тараачынарныҥ тургусканы колхозунга киреринге улуг дөгүм болганы чугаажок.

Кижиниҥ ажыл-ижи, аажы-чаҥы түден артык сурталчы. Эжи Бүрбүнүҥ орус колхозка кирип алгаш, деминг, хөглүг, тодуг-догаа чурттап турарын боттары-ла көргеш, оон соо-биле тыва араттар 1945 чылдан эгелеп, Кочетов аттыг колхозка сөктүп кирип эгелээннер. Колхозчу амыдырал оларга, араттарга, өзулуг шын орук дээрзин биле бергеннер. Бүрбүнүҥ соо-биле дадаглаза чокка базыпканының бир чылдагааны ында.

Хадыҥның баштайгы тыва колхозчузу ам чок. Бойдустуҥ дүрүмүнден эрткен түве бар эвес. Хадың суурнуҥ чанында хөөрде оны орус, тыва өөнүктери орнукшуткаш, чевээнде «Баштайгы тыва колхозчу Степан Бүрбү» деп бөдүүнү-биле бижип кааннар.

Степан Бүрбү орус, тыва улустуҥ найыралының ёзулуг-ла сурталчызы. Ол дугайын медерелдиг ажыл-амыдыралы-биле бадыткаан.

Колхоз баштаар черинин хөй чылда кежигүнү, ниитти мал бригадири — оон кылып чораан ажылы ол. Түгле бо факт безин ол кандыг кижил дээрзин кандыг-даа тайылбыр чокка чугаалап турардыр.

Орус, тыва колхозчуларныҥ эп-найыралын быжыглаарының, оларның кожахелбээ кады ажыл-чорудулгазын организастап келген. Ногаа-картофельди тарыырын ол Хадыҥның тывалараындан баштай эгелээннериниҥ бирээзи. Мал бригадири болгаш чылгычы Бай-Кара Мыҥын-оолга Вася Чихачёвту дузалакчы кылдыр кожуп бергеш, ону тергиин малчын кылдыр өөредирин аҥаа дааскаан. Оон күзели боттанган-даа. Тыва дагдыныкчыындан чылгычы мергежилге өөренгеш, Василий Андреевич Чихачёв сөөлүнде тергиин чылгычы апарган. Аныяк орус оол-биле чылгы күзеттеп, кады хонуп, одаг чашыҥа олура, ол чылгы малды ажаап-азыраарының аргаларын, оон ажыл-чаҥының дугайында хөйүү төөгүп берген болбайн аан.

Колхозче орук иззоп баштайгы араттың үлегери-биле Хадыҥның Кочетов аттыг коллективтиг ажыл-агыйынче тыва араттар хөйүү-биле кирген. Оларның аразында Бай-Кара Довуракай, Маады Парынмаа, Бай-Кара Сандан, Маады Седипей, Маады Диинней болгаш өскелер-даа турган. А Маады Анандыевич Парынмаа тараажы бригаданы баштап турган чаагай дүжүттү өстүргеш, сөөлүнде барып, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры болган.

Степан Бүрбүүнүҥ намдарында бир солун түүл— 1930 чылда ол Хадынга орус кулактарның үймезинин чылча шаварынга киришкени.

1961 чылда тк колхозтуң 20 чыл оюн байырлап эрттирип турда, Степан Бүрбүнү үр үеде кыымак ажылдааны дээш өртектиг түүлдер-биле шаҥнаап, түве чугаалаары-биле чон мурнуҥа чалап экижээре, түве чугаалаар байтыгай, өөрээн сегкилинден хөөкүй түгле каранын чажын чодарыга ойлешкен. Магалыг чаагай амыдыралды тургузарыга бодуҥун салыышкынын сактып, аныяк үелериниҥ кадыгдыг-бергээ таваржып чораанын ол ынчан сактып келгени магат чок. Ол бөдүүн арат Хадыҥга коллективтиг ажыл-агыйның төөгүзүнге онзагай черни эзлээр. Оон соңгаарда ол дыка хүндүткелдиг.

Хадыҥның баштайгы тыва колхозчузуҥун дазыл-дамыры төрээн черинде быжыг. Кады төрээн дунмазының оглу Михаил Мыҥын-оол ам 25 чыл дургузунда хову бригадазын удуртуп турар. А бодуҥун уруу Мария Хадың школазының мурнакчы башкыларының бирээзи. Оон оглу Юрий Афганистанга интернационалчы хүзээлегени эрестин-биле күүсеткеш, ээп чаныш келген. ам совхозунда канчакчылап ажылдап турар.

Степан Бүрбүүнүҥ орус өөнүктеги колхозчулар Шепилин, Ульяна Яковна, Иван Осипов, Василий Чихачёв, Екатерина Чихачёва, Вера Беленкова, Иван Формов болгаш өскелер-даа тывалап хостуг чүтаалаар чорааннар. А колхоз баштаар черинин бирги даргазы Иван Инекандрович Полев колхоз баштаар черинин хуралын орус, тыва дылдарга эрттирип чораан кижи. Андрей Маспык-оол, Кузьма Конзуная, Пётр Айыжы, Өпеен Севээн-оол, Маады Парынмаа, Владимир Диинней, Бай-Кара Сандан, Маады Лайзап, Бай-Кара Довуракай олар орус дылды эки билир.

Хадың суур — интернационалчылар чурту. Анаа быжыг найыралдың эгезин салганнарның бирээзи, тыва колхозчу Степан Бүрбү ол.

А. МААДЫ,
башкы.

БӨМБУРЗЕКТИҢ судалы

ЧААРТЫЛГАЛАР ЭГЕЛЭЭН

СОФИЯ. (СЭТА). Болгарияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Политбюрозунуң чоокта чаа болуп эрткен хуралынга 1988 чыл болза чурттуң экономиказында эгелээн эде тургустунуушкунунуң эге чадазының эргилделиг чылы болур деп демделээн. БКП-ниң XIII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин боттандырарынга таарымчалыг байдалдар тургустунуп эгелээн. Чаа политиктиг байдал тургустунуп, ниитилел амыдыралында чаартылгалар боон эгелээн.

Күш-ажылчы коллективтерниҥ холунга социалистиг оҥчуҥу тывысканы ажылагый чорудулгазын экижидерингe болгаш эргелеп башкарылганы тодаргайжыдарынга улуг рольду ойнаар болгаш социал-экономика база политика талазы-биле улут үжүр-дузалыг боон турар. Социалистиг бүдүрүлге харылзааларынга принципиалдыг өскерлиишкинни болдуруп турар ол актыны боттандырарынга чурттуҥ амгы бүдүрүлге-ажыл-агый ажылчорудулгазын бүтүү талалыг үнелеп көөрү онза чугула деп Политбюронуҥ хуралынга демделээн.

Чурттуҥ ниитилел-политиктиг бүтүү амыдыралында боон турар эде тургустунуушкун идеология болгаш кижизидилге ажылынга тодаргай өскерилгелерин кылырын негеп турар деп, Политбюронуҥ хүлээп алгач документизинде демделээн. Болгар Улус Республикага социализмни улам ынай хөгжүдер дугайында БКП ТК-ның 1987 чылдың июль айында боон эрткен Пленумунуҥ концепциязын бүтүү коммунистер, ажылчы чон ханызы-биле утаап билген

В. ШТОФТУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ВАРШАВА. (СЭТА). Германияның Чаҥгыс аай социалистиг партиязының ТК-зының Политбюро кежигүнү, ГДР-ниҥ Министрлер Чөвүлелиниҥ Даргазы Вилли Штоф Польшаның «Речь Посполита» солунунга интервью бергеш, Вашингтонга дээди дең-делге эрткен ужуражышкынга ортумак болгаш оон бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында Керээге ат салдынганы делегей байдалынга эки салдарны чедирген төөгүлүг болуушкун болган деп медеглээн.

Совет-америк керээ болза ядролуг чепсекти узуткаарынче орук ажыктан ап башгайы документ болур. Бүгү улустарныҥ эрге-ажыктарынга дүжүп турар политиктиг шиитпирлерни тайбың чугаалажыышкыннар-биле чедип ап болур дээрзин дээди дең-делге эрткен ужуражышкынның түҥнелдери бадыткаан. Ядролуг дайынның өөскүп кээрин болдурбазынга бүгү улустарның идегелиниҥ эгезин Вашингтонга чардынган керээ салган.

Ортумак болгаш оон бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында Керээниҥ боттанышкыны Европада байдалды экижидерингe эки салдарны чедирер. Ол дипте шериг талазы-биле удур туруушкунуҥ хемчээлин көскүзүү-биле эвээжедир дээрзинге бүзүрел тургустунуп келген. Бүгү делегейге тайбыҥны болгаш айыыл чок чоруктy быжыглаар, улустар араазынга кады ажылдажылганы калбартыр дээш тайбыга ынакшылдыг бүгү күштериҥ бир деминг хөделирининиҥ чугулазын В. Штоф демделээн.

СОВЕТ ПРОГРАММА ДУГАЙЫ

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-ның корреспондентизи Анатолий Лазаревтиҥ дамчыткыны бол-за: «Эрткен чылын ССРЭ АКШ-ка бодаарга 8 катап хөй космосче ужудуушкунну боттандырып чоруткан. Орбитада ажылдап турар станциялыг кара чаҥгыс чурт — Совет Эвилели. Космонавт Юрий Романенко космоска кижиниҥ ужудуп чоруурунуҥ үр болурунуҥ талазы-биле рекордту тургускан. А америк парлалга мурнукузу ышкаш АКШ-тың космос программазының чаа айтырыгларының дугайын үүлеп бижип турар». Ынаыр тодарадыышкын-биле Эй-би-си-ниҥ телекомпания «ийи улуг күрүнелерниҥ космоска чарыжынга» тураскаатkан программазы эгелээн.

Ол программага киришкен эксперттер телекомпанияның кылган үнелээшкининиҥ шынын бадыткааннар. «Баштай мен Эй-би-си-ниҥ частырыын эдер ужурлуг мен: ССРЭ 95 салып үндүрүүшкүнү чоруткан, АКШ түгле 8-ти. Бир эвес эрткен чылын америк космос программазы совет программадан 10 чыл озалдап турган болза, ам 15 чыл озалдап турар» деп, «Джейис спейсфлайт дайректори» дээр англи журналдың кол редактору Реджиналъд Тэрнилл чугаалаан. Тэрниллдиҥ чугаазы-биле алырга, космосту шинээдип алырынга Совет Эвиделиниҥ чедипшиннерин куду көөр дээн оралдажыышкынар оны кайгадып турар. Орбитаның «Мир» станциязын шеригге ажыглаар дээн Вашингтоннуҥ бадыткаашкынын Тэрнилл шиитпирлик-биле буруу шапкан.

«Бистиҥ технологиявыс совет технологиядан артык деп бадыткап турар. Бир эвес ол черде турар болза, ол кандыг ажыктыг деп? Иштинде космонавтылар-лыг совет космос аппарады хүнде өлөөн каш катап АКШ-тың девискээриниҥ кыры-биле ужуп эртип турар, а америк космос программазының салымчолу хамаарыкшыл турар Вашингтонуҥ ажылдакчылары түгле боттарының политиктиг эрге-ажыктарын удуртулга болдуруп турардар» деп, америк космонавт Юлиин Сернан чугаалаан.

БОТТАНДЫРЫП ТУРАР

◆ **ХОШИМИН. Вьетнамның эң улуг хоорайларының болгаш можуларының администрativтиг төптериниҥ бүгү рестораннарынга болгаш кафелериҥе сширтиг суксуннарны хүндүскү үеде садарын болгаш хереглээрин январь 1-ден эгелеп хораан. Моон мурнуда аажок ажыг алкогольдуг суксуннар оңдурүп турган дыка хөй бүдүрүлгелер ананастан, мандариден, апельсинден кылган хандыгыг суксуннар оңдурүп үндүрүп турар апарган. Оон-биле чергелештир кижилериҥ боттары арага кылып алыр чорук-биле демиселдиҥ шыҥгыы хемчегларын боттандырып турар.**

Гаитиниҥ найысылалы Порто-Пренске болгаш чурттуң өске-даа хоорайларынга бүгүнүнги соңгулдалар хүнүнде боо-чепсектиг ёзулуг дайын болган. Ол чурттуу чагырып чораан Дювальениҥ талалакчылары соңгулдаларны болдурбас дээш ыңдыг үймээнни үндүрген. Үймээнни Гаитиниҥ амгы чазаа база деткээн. Чүге дээрге ол чазакты диктатор турган Дювальениҥ талалакчылары баштап турар.

Гаитиниҥ чону бо соңгулдаларга чурттуң депутаттар парламентизин болгаш президентизин соңгуп алыр деп турган. Контрреволюсчу күштер үймээн үндүргеня-биле соңгулдалар болбаан.

ЧУРУКТА: аткылажыышкын боон турган үеде.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

Эде тургустунуушкуннуҥ айтырыглары

РЕФОРМА: КИЖИЛЕРНИ АЖЫЛ-БИЛЕ БҮРҮН ХАНДЫРАРЫ

ССРЭ-де боон турар ниитилел-политиктиг болгаш социал-экономиктиг чаартылгалар даштыкы чурттарда улут сонуургалды болдуруп турар. Чаа экономиктиг реформа боттанып эгелээрге совет кижилерниҥ чамдык тарыҥа кылыр ажыл тыныглайн баар ирги бе. Совет Эвилелиҥге ажыл чок чорук тыптып кээр бе деп айтырыгны даштыкыда кончуг сонуургап турар. Чурттуң хөй-хөй бүдүрүлгелери ажыл-агыйлары ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларынче шилчип, бот-оруларга-чарыларга болгаш бот-акшаланыышкынның негелделерин ёзугаар ажылдап, ажылчыннарның сайын кызырып эгелээрге бүрүзүлээ идеологтар кончуг амырап. Совет Эвилелиҥде ажыл чок чорук тыптып эгеледи деп бүгүлдеп турар.

Социалистиг ниитилелдиҥ ат-алдарын бакырадыр дээ оларның ыңдыг кордаашкынындан түү-даа бүтпес. Социалистиг ниитилелге кижилерниҥ ажыл чокталыр чоруу кажан-даа болдунмас Түге дээрге бодуҥун салымчолун эрге-чагырганы болгаш ниитилелдиҥ ажыл-чорудулгазын бодунун холунга алган улус ниитилел кежигүнү бүрүзүн түгле кылыр ажыл-биле эвес, а амыдырап чурттаарынга херектиг бүгү түүлдер-биле хандырып шыдаар аргалыг. Социалистиг ниитилелдиҥ алыс утказыдаа ыңдыг. Ынчаарга чуртта боттанып эгелээн чаа реформа кижилерни анаа-ла ажылдан хостап эгелээн эвес, а күш-ажылчы курлавырларны ниитилелге ажыктыг кылдыр таарыштыр ажыглаарының дугайында айтырыгны тургузуп турар.

Экономметериҥ санап турары-биле алырга, 2000 чылга чедир чурттуң национал орулгазы барык ийи катап өзер, а күш-ажылдың бүдүрүкчулуу 2,3—2,5 катап бедиир. Ынчаарга материалдыг бүдүрүлгеде ажылдап турар кижилерниҥ саны 16 миллион чедир кызырлыр. Чоок-ку үеде ол хире хөй кижи күжүнүҥ курлавыры тургустуунуп кээр-дир.

Амгы үениҥ ап көөрге мыыдыг. Бо хүннерде чурттуң үлетшүр бүдүрүлгелеринге 700 муң хире кижи чедишпейн турар. Оон аҥгыда бисте бар дериг-херекселдер кончуг куду деңнелдиг ажыглаттынып турар. Бүдүрүлгелеривистиҥ хөй кезии чаҥгыс эзлчег-биле ажылдап турар. Бир эвес оларны ийи—үш эзлчег-биле ажылдаарынче шилчидиптер болза, ам-даа 4 миллион кижи херек апаар. Чуртта боон турар чаартылгаларның негелдезин ёзугаар кедизинде барып үлетпүр бүдүрүлгелерни болгаш өске-даа черлер бети-леде ийи эзлчег ёзугаар ажылдаар апаар. Ынчап кээрге кижи күжүнүҥ артыкталы бээринiҥ кандыгдаа барымдаазы чок болур.

Моон мурнунда чылдарда ниити хөгжүлдевистиҥ куду деңнелдиг турганындан база техниктиг депшилгениҥ эки сайзыраваанындан улус ажыл-агыйының кайы-даа адырында хол-биле кылып ажыл колдап, хөй кижи ажылдап турганы билдингир болгай. Эртем-техниканың хөгжээни-биле чергелештир бүдүрүлге чорудулгалары улам механизастаттынып, аңаа ажылдап турган кижилериҥ саны чоорту кызырлып эгелээн. Амгы үеде — чаа реформа боттанып эгелээн үеде ол чорудулга улам көскү апаргын. Бот-орулга-чарылганың негелдезин ёзугаар ажылдап эгелээн коллективтериҥ кол сорулгазы болза, эвээш кижи ажылдап турган, хөй продукцияны бүдүрерин, хөй арыг орулганы алыры болур. Ынчангаш эргелеп башкарылга организарында-даа, бүдүрүлге коллективтеринде-даа артык кижилерни кызырып эгелээн Ол — үениҥ негелделинге дүүшкен боттуг чорудулга.

Ынчаарга штат кызырлыышкынынга таварышкан кижилерни канчаарыл деп айтырыг тургустунуп кээр. Маңаа хамаарыштыр янзыбүрү хевирлиг хөй чугаа кылган ажыы чок. Штат кызырлыышкынынга болгаш коллективтиг керээ ёзугаар ажылдаар аргаже шилчээн коллективтерден хосталган кижилерни өске ажылдарга таарыштыр тургузар, хоойлу-дүрүмде айтканын ёзугаар оларны күш-ажыл-биле хандырар херек. Ол талазыбиле чогуур айтышкыннар ажылдап кылдынган. Штат кызырылгазынга таварышкан кижилер дээрге-ле колдуунда ол ажыл талазы-биле тускай эртем-билии чок аны бөдүүн ажылдарны кылып турган кижилер болуру чажыт эвес. Ынчангаш оларны кандыг-бир билигмергежилге өөредип, оларның бот-сонуургалын барымдаалап турган, улус ажылагыйының өске адырларынга таарыштыр быжыглап тургузары кончуг чугула.

Бисте кижи күжү чедишпейн турар бүдүн-бүдүн адырлар, девискээрлер эвээш эвес. Сибирьниҥ болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң районнарын ап көрээли. Ол черлер чуртту экономиказында кончуг чугула болгаш кол черлерни эзлеп турар. Оларның келир үедеги перспективазы-даа магалыг. Ол районнарның амгы үеде бергедеп турар кол түүлү — ажылчын күжүнүҥ чедишпези. Дужаап-чагырар аргабиле ол черлерже кижилерни чорудары берге. Маңаа чогуур социал хемчеглерни ажыглаары чугула. Ам дээрезинде чамдык черлерде артыкталып, кызырылгага таваржып турар кижилерни үстүнде адаанывыс черлерже сайгара тургузары күрүне ужур-дузалыг айтырыг.

Амгы үеде улус ажылагыйының 12 млн. пенсионер ажылдап турар. Бо кижилер ап турар пенсиязынга немей акша ажылдап алыр дээш ажылдап турар болгай. Оларның социал хандырылга системазын база эде көрүп болур. Пенсионерлер дээрге кажан-даа болза ажылын каапкаш чоруп болур эргелиг улус.

Чоннуң амыдырал хандырылгазынга кончуг хөй кижи хереглеттинип турар. Эртемтехниканың хөгжээни-биле чергелештир өске адырларда ажылдап турар кижилерниҥ санының кызырлыры, амыдырал хандырылгазынга ажылдаар улустуң санының озери ниитилел хөгжүлдезиниҥ боттуг дүрүмү болур. Амгы үеде сайзыраҥгай капиталистиг чурттарда бүгү ажылчыннарның 80 хуузу амыдырал хандырылга системазында ажылдап турар, а бисте ол көргүзүг 25 хуу хире. Ынчангаш бо адырга хөй ажылчын моон сонгаардаа негеттинер.

Көдээ ажыл-агыйда ажылдап турар кижилериҥ саны база-ла кызырлыр. Амгы үеде безин Ортаа Азия республикаларының көдээ черлеринде ажылчын күжү артыкталып, үлетшүрүнде ажылчыннар чедишпейн турар. Ол девискээрге күш-ажыл курлавырларын сайгара тургузар, тодаргайлаарга көдээниҥ чамдык чурттакчыларын үлетшүрлүг черлерже көжүрер, ол кижилерни ажылчын мергежилге өөредир хемчеглерни боттандырары чугула.

Бо кыска түүлге бисте пенсияже үнер хуусаанын эртезинин кызырган ажыл хүнүнүҥ болгаш ажыл неделязының база кижилериҥ социал хандырылгазынга хамаарышкан өске-даа түүлдер дугайын чугаалавадым. Үстүнде көргенивис чижектерден алырга безин социалистиг тургузугга кижилериҥ ажыл чокталыр чоруу болдунмас болгаш туруп-даа болбас дээрзи тодаргай бадыткаттынар.

В. ПЕТРОСЯН,
ССРЭ-ниҥ Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күрүне комитединиҥ сектор начальныгы.

НАДЯ РУШЕВА ДУГАЙЫНДА

Хып дээн чалыы нанынаан алекке чарыза-даа, хөй муң кайгамчык нарын чуруктарны арттырып каан. Тываның комсомол шаңналының лауреады Надя Рушеванын кыска амыдыралчуртталгазының уран талантызының дугайында солун, чурук-хөрүктүг номну литератор Виктор Михайлович Киселёв ганыяк номчукуларга бараалгатkан. Номнуң ады — «Артекке ай иштинде».

Талантылыг аныяк чуруктуу дириг турган. «Мээң амыдырал-чуртталгам ийи кезекке хуваттынар: Артекке чедир болган ооң соондагы...» дээнин чаа номда киирген. В. М. Киселёв Бүгү-эвилелдиң «Артек» пионер лагериниң ажылдакчыларындан, чалыы чуруктуунуң эш-өөрүнден, ооң аразы — балет артизи чораан Наталья Дойдаловна Ажыкмаа-Рушевадан алган чаа медээлерге үндезилеп, бо номну бижээн.

Салым-чаяанныг чалыы чуруктуу А. С. Пушкинниң, Л. Н. Толстойнуң, М. А. Булгаковтуң болгаш өскедаа литература классиктериниң чогаалдарынга хамаарыштыр, оларның нарын утка-шынарларынга дүүштүр янзы-бүрү чуруктарны чураан. Түгле улуг орус чогаалчы Л. Н. Толстойнуң чогаалдарынга хамаарыштыр безин 450 ама чуруктарны чонга сөңнээн, ол бүгү төөгүте артар.

Надяның чуруктарының делгелгези Японияга, Моолга, Польшага болгаш өскедаа чурттарга болгулаан. Ол чорук талант кызыгаар чок дижирин бадыткап турар.

Он беш муң кезек тираждыг, орус дылда чырыкче үнген чаа номнуң каасталгазын чуруктуу М. Ч. Чооду кылган, а редактору — журналист Тамара Тупицына.

С. САНДЮ,
номчукчу.

ЭКИ ЧАҢЧЫЛДЫ ЭДЕРЕР

Чонуң чогаадыкчы уран түүлүүнүң ийиги бүтүү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр бот-тывыгыр артистерниң талантылының көрүлдезин телевизордан сонуургап көрдүм. Ылаңгыя чонуң чогаадылгазы магадаачыг болду, ону демдеглевес аргам чок.

Көрүлде эрткенден бээр алаэн болган-даа болза, бир четпес түве сагыжымда артып калды. Ажыы-биле чугаалаарга, уран түүл ажылдакчыларының ада-өгбелериниң шагдан бээр сагып келген чамдык чаңчылдарын билбезинге таарзынмадым. Чижээлээрге, оттуг-бижек астыры.

Бистиң чонувустуң төөгүзүнде хынаар бижекти мурнунга астып азы солагай талазынга халаңнадып алган чораан кижини дыңнаваандаа, көрбээн-даа мен. Аңаа кижи бодаарга безин ооң ыңдыг болбазы илдең ышкажыл: бирээде ынчаар астыры эпчок, шинде, көргеттингеп азы дүржок хевир кестүп кээр. Бижекти кижи соонга астыр болгаш ооң талазынга халаңнадып алыр.

Эки чаңчылды эдерер херек.

Н. ОЮДУП.
Эрзин суур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Чаа чыл... Каас-шиник каастаан ёлка чанынга оюу уткуп, хөглээри кымга магалыг эвес боор. Ынчалзажок ол байырлалды шимээринге ажыглаар дээш бойдустуң үнелиг үнүжү — шивини чер болганга кезип, ооң соонда ажыы чок кылдыр үндүр октап турары бистиң немчукчуларывыстың чөптүг удурлашыышкынын доюлдуруп турар. Бо айтырыг талазы-биле биске келгилээн чагааларның чамдыызын мында парладывыс.

АРГА-АРЫГНЫҢ ШИМЕКЧИЗИ

Эргим редакция! Бодумнуң хомудаан сеткилимни бижип олур мен. «Шын» солуниуң арыннарынга доктаамал үнүп турар «Кижи болгаш бойдус» деп булуңга парлаан түүлдерниң бо-ла номчуур кижи мен. Оюу номчуп олурарга, кижиниң ыглаксаазы келир түүлдерниң безин бижип каан боор чорду. Ол түл дээрге долгандыр турар бойдусту кам-хайыра чок ажыглап, төтчегледип турарывыста.

Маңаа түвү чугаалаксап турарың ол дээрге чылдынна Чаа чыл уткуур дээш арга-арыывыстың эң чараш шимекчизи шивини артында-ла шилип, туруп кескеш, машина-машиназы-биле чүдүрүп эккеп турарывыс. Ынчан кыжын-даа, чайында-даа нотаан турар шивилерни дыка хойу-биле кескеш, бажыңнарывыска ёлка тургузуп, неделя хире болганда дашкаар үндүр октап турар бис. Ол ёзулуг-ла үргедекчи болгаш төтчегледип чоруктур.

Улуг улустуң чугаазын дыңнап чоруурга, шаанда кажаа кылыр шет кезип алырда, йөрээл чугааларны чугаалааш, ыяш кескен черинге тараанны чажып каар турган. Ол чүнү көргүзүп турарый? Кижилериң бойдуска ынаан көргүзүп турары ол. Ам арга-арыывыстың кончуюн. Аңаа-ла шаарарып калган.

Маңаа чижек кылдыр бистиң Барыын-Хемчикте Аяңгатыны киирип көрейн. Аяңгатының кара суглары сыыган, харын-даа читкеш, кат, тооруу-даа эвээжээниңден черниң байдалы шуут өскерлип калган. Чазын, күзүн чурттакчылыг суурлар чаагайжыдылгазының үезинде база-ла дыка хөй саныг чашыяштарны дазылы-биле тура тырткаш, тарып олуртуп турар-дыр бис. Оны эки ажаан өстүрериңге кичээнгей салбайн баар чоруктар кайы хөй.

Арга даамалы дээр кижилер ам чер бүрүзүнде бар. Ол хирезинде ол кижилериң чүнү ажылдап, чүнү будүрүп турары база-ла эки билдинмес боон турар. Арга-арыгга дыштанып келген кижилер дүжүрүүгеш, хомган чөрлерни кайы хамаан чок ажыглаар, оюу долгандыр турар хамык байлакты үреп каапкаптар, одагланган одаан безин өжүрбейн баар чоруктар хөй. Ооң уламыдан өрт үнгеш, бойдуска улуг когаралды чедирип турар. Шак мынчаар ажыглап, төтчегледип болур болзувусса каас-чараш арга-арыывыстан, турумалдыг черлеривистен чүү артарый? А. Шумовтуң «Шынга» үнген «Шивиниң кеспейи» деп түүлүн бүрүн деткип, ооң саналынга каттыжып турмен.

Л. САЯЯ,
библиотекарь.

КАМГАЛААР ХЕРЕК

Таптыг-ла 71 харлап, Чаа, 1988 чылды уткуп алдым. Мен миниң көөримге, тыва улус частың башкы айында эъдин доорап, быжырып, быдаазын хайындырып алгаш, кады-кожа оглер аразында хүндүлежир, эрги чыл эрти, чаа чыл келди деп, эрги чаңчыл-биле артыжын айызаан, чажыын чашкап, тевектээн, баг каккан, бүга шыдыраа, даалы, кажык адып ойнап турганын утпаан мен. Бичии уруглар бышкак кырынга олуруп алган, алы өшкү кежи тонунуң эдээн андарташ, түнгулап ойнап турар боор чүве.

Тыва улустуң төөгүзүнде Чаа чыл азы шагаа уткаанда чаа үнүп орар, оңмас иогаан шивини кезип үргедээш, ег-оранынга куртаткаш октап турбаан чүве. Амгы үеде Чаа чыл келирге-ле дыка хөй иогаан шивижигештерни кайы хамаанчок кескеш, харын-даа дыка хөйну кезип-кезип, аразындан шилип алгаш, чамдыктарын октагылаптар-дыр. Ол кончуг шын эвес. Кижи бойдустуң төлү болганда ооң хайыралы болур иогаан шивиниң камгалап, хумагалаар хүлээлгелиг. Эрткен чылдың төнүүзүнде А. Шумовтуң «Шын» солуниға үнген түүлүнге каттыжып, шивеи кезерия моон соңгаар соксадыр, кылымал шивилерни садыгга садарын көвүдедир деп саналдыг мен.

М. ЧАМЬЯН.
Кызыл хоорай.

КЕЗЕРИН СОКСАДЫР

Бойдус камгалалын күштелдирер дугайында айтырыгны көдүрүп турары кончуг шын. Бистиң ада-өгбелеривис тайга-сынарының, хөвү-шолдериниң, янзы-бүрү үнүштериниң, кат-чимизиниге, ай-безиниге, дириг амытаннарынга, балык-байлапынга дыка камныг, хумагалыг чораан. Алды харлыг оолчугаш тура, авам-биле хөй кадарып чораш, чаңгыс черде үнген кезек тестевкатка таваржы берген бис. Оны чыып түргаш, каттын сывын билбейн сый базыпкан мен. Ынчан авам меңи дыка-ла чемелээнин утпас мен.

Ада-өгбелеривистиң бойдуска ынакшылыы ажыл-төнин 450 ама чуруктарны чонга сөңнээн, ол бүгү төөгүте артар.

Надяның чуруктарының делгелгези Японияга, Моолга, Польшага болгаш өскедаа чурттарга болгулаан. Ол чорук талант кызыгаар чок дижирин бадыткап турар.

Он беш муң кезек тираждыг, орус дылда чырыкче үнген чаа номнуң каасталгазын чуруктуу М. Ч. Чооду кылган, а редактору — журналист Тамара Тупицына.

С. САНДЮ,
номчукчу.

ПИОНЕРЛЕР КИРЖИР БИС

1987 чылда декабрьда үнген А. Шумовтуң материалының дугайында чагаалаарны парлаан-дыр. Үш муң хире иогаан ыяшты кезип октап турары арга-арыг камгалалынга улуг когаралды чедирип турар.

Мээң бодалым дириг пивиге дегбейн, кылымал шивини ажыглаза ажырбас. Ындыг доктаал үндүрүптер болза, улус сагыыр дээрзинге бүзүрээр иен. Кыы-даа айтырбас, харын-даа садыгда садып турар дээш ону тоомча чок кезип турар чадавас. Шивеи кескени дээп тоогап турарын чүрүмчүтүл?

Бистер, школачылар, бойдус камгалалынга идевкейлиг киржип, «иогаан патрульдар» отрядын тургузарыбыз белен бис. Ол пионерлериниң база херээ деп бодаар иен.

Э. ДҮПЧҮР.
Эрзин ортумак школазының чедиги классчызы.

АЛЫРЫН АЛГАШ...

Эрткен чылдың декабрь 27-де үнген № 297 «Шында» А. Шумовтуң «Шивини кеспейн» деп түүлүн номчаашт, аңаа бүрүнү-биле катчып, ону деткивезим арга чок. Ырларда, шүлүктерде киргеи чиигир иогаан шивижигешти чылдын-на Чаа чыл келирге хөйү-биле кезип, Чаа чылды эрттиргеш-ле бок төгер чөрлерже болгаш кудумчуларже октап турар-дыр бис.

Ёлка шимээр дээш улустуң шиви кескен черин чыгбүрүде албан-биле барып көөр кижи-дир мен. Ода-ла чаңгыс шиви ужуруп ап турар чүве болза чүү дээр. 4-5 шивини одуга шанкылаашн, ол-ла черлериже октагылапкан чыдар боор чорду. Бойдустуң байлаан чылдан чылче мынчаар төтчегледп, алырын алгаш, албазын октап турарга канчап болурул?

Бистиң Чадаана хем уну арга-арыгдан бүткен, шивибиле байдак черлериң бирээзин. Чылдың-на Чаа чыл чоокшулап олурда, Чадаана хеминиң унундан шиви кезип, алырлар ковудээн. Чадаана хоорайның албан черлериндеп болгаш организацияларындан дыка хөй кижи шивилерни кезип ап турар. Декабрь 24-тен эгелеп Чадаана хоорайдан дыка хөй машиналыг кижилер туруг бварындан, Чал оруктан, Күштүт-Алаактан болгаш Шыктыг-Алаактан, Кудун-Дүжерден чаш иогаан шивижигештерни машиналарга долдур чүдүргеп. Чадаана хоорайже шүүжүп-ла эгелээр. Тева-Хая, Хаймаракан, Баян-Тала суурлардан базала моон көөп кезип алыр.

Ынчаңгаш шиви кезерин шуут соксадыр деп саналдыг мен.

О. ХЕПМЕР-ООЛ.

ШУУТ ХОРУУР

«Шивиниң кеспейн»... деп А. Шумовтуң материалыга хамаарыштыр бодумнуң бодалымны бижикседим.

Чаа чылды шиви чокка уткувас апарган. Байырлал бүдүүрүнде кижи эскерерге, шанактыг, машиналыг улус аныяк шивилерни сагланнады сөөрткен, чадаглары эгиннеринде салгылапкан шүүжүп турар боор-дур.

Байырлалды каастаан шиви чанынга аъш-чемнит уткуур эки-ле чаңчыл ыйнаан. Каш шактың таалалы дээш бойдүзувуска төлеп четпес каражаны чедирип турар-дыр бис. Мөңге иогаан «дангыланы» массалыы-биле кыргып турарывысты А. Шумов шын шүүмүлээн-дир.

Мээң уругларым база шимел каан шиви чанынга ойнаар. Түгле арганың эвес, кылымал. Беш-алды даа чыл ону каастап келдивис.

Чараш шивини бок-күүрүмче үндүр октаптарга, сагыышка анчыг, чаржынчыг ышкажыл. Чаңгыс дөстүң өзүп үнеринге каш чыл херек. Дириг амытаннарга, агаар-бойдуска, ооң үнелеп четпес ужур-дузазын түге уттуп алыр бис? Түге бо бүгү төтчегледешкинни болдурүп турар бис? Бот-боттарывыстан айтыржып көрээли, номчукчу. Ада-өгбелеривис ыяшты кайы хамаанчок кеспенер деп чагып чораан болгай.

Мээң саналым, арганың хайыразын камгалап арттырар сорулга-биле баш удур кылымал шивилерни калбаа-биле садыглаар. Шивеи кезерин шуут хорууp деп сүмелээр ниик мен. Чоңчуң саналын бо эдс тургустунуушкун үезинде өөренип көөр боор деп идегедим.

Д. МОНГУШ.
Бии-Хем район.

ЧАРЛАЛДАР

Тыва республиканың баштаар черн ыяш. тудуг материалдарынга көдээ чоңнуң хереглелин өөренип көөр сорулга-биле чүрттап турар черинде кооператив организацияларының баштаар черлеринге, а ол ышкаш Республиканың баштаар черинге: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 31 деп адресче 1988 чылдың январь 20-ге чедир чагыглар чорударын дилеп тур.

Телефоннары: 3-18-34; 3-16.71.

«Билиг» ниитилелиниң республика организацияларының баштаар чери УАЗ-469 автомашинага ажылдаар 1 азы 2-ги класстың чолаачыын ажылче чалап тур. Шалыцы 205 рубль. Квартал санында шаннал акшаны немей алыр.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 38. Телефон №№ 2-16-06, 2-41-06.

ДОСААФ эге организацияларынга ЗИЛ-130 автомобильдин комплектилиг өөредилге класын чолаачылар өөредириңге ДОСААФ Тыва обкому садып алырын чарлап тур.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная 49, телефону — 2-43-38.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИН ТЕАТРЫНГА

Январь 16-да сцена хоочуннарының концерти ССРЭ-ниң улустуң артизи **А. Чыргал-оол**, РСФСР-ниң улустуң артистери **К. Мунзук, М. Мунзук, Х. Контар, Б. Балы-Сагаан**, Тываның улустуң чогаалчызы **К. Кудажы**, РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи **Н. Өлзей-оол**, Тыва АССР-ниң улустуң артистери **Р. Кенденбиль, А. Тавакай**, РСФСР-ниң алдарлыг артистери **Е. Кенденбиль, Е. Салчак, Н. Куулар**, Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери **З. Голубева, М. Рамазанова, Д.-Д. Сат, Д. Монгуш, К. Оюн, С. Сурун**, Тыва АССР-ниң культураазының алдарлыг ажылдакчызы **С. Калинина, С. Козлова** болгаш **Г. Черников** оларның киржилгезинде болурун чарлап, көрүкчүлерни чалап тур.

Концерт 19 шакта эгелээр.

Телевидение

ЯНВАРЬ 14-ТЕ

I ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Аянчорукчуларның клубу». 9.35—Мульт-концерт. 10.10 — Совет дайынчы. 10.30 — «Чарлышкынга бүзүреве, таныш». Ю. Визборнуң чогаадыкчы ажылының дугайында. 11.40—11.50 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55— «Компьютерге пастораль» деп эртемтайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.05 —Музыка эртинези. Л. Гайдн. № 92 симфония.16.35 — «Он алды хар болгаш оон өрү назылыглар...» 17.20 —«Судал». «Үндезин реформаның оруктарында». 17.50 — Фигурлут чунгулаашкын. Европаның чемпионады. 18.50 —Бөгүн делегейде. 19.10 — Смольный. Төөгүнүн арыннары. Үшкү дамчыдылга —«Болдунуушкун». 19.40— Л. Шепитькоңуң фильмнери. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Уттундурбас музыка кежээлери. Болгар Улус Республиканың телевидениези. 22.40 — Бөгүн делегейде. 22.50—23.50 —Фильм-концерт.

II ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15— Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 —Нинги биология. 10 класс. Биоэнергетика. 9.05 — Испан дыл. Өөредилгениң биргн чылы.10.05 — К. Паустовский. Күе-биле ийилээ. 10.35: 11.35 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Бот-бодувуска түге херектиг бис? 11.05— Испан дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.05 —Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы». Үшкү серия —«Бүрү дүжүүшкүнү». Дөртку серия —«Чайык мурнунда». 14.20 — 14.25 — Медээлер.

18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Уругларга фильм. 18.30— «Ажык кичээл». Кызылдың № 15 школазында математика башкызы. РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы К. И. Ярославцеванын ажылының дүржүлгазы. 19.10 — Киножурнал. 19.20 —«Тыва черде». Программада: Медээлер. «Амыдыралдың арага ишпес хевири дээш». «Кадыкшыл». Эмчи беседазы (тыва дылга). 19.45—Медээлер. 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удукар, чаштар». 20.15 —«Поэзия. Семен Кирсанов». 21.00—«Ye». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Сес сериялыг уран-чечен телефильм. «Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы». Үшкү сериязы—«Бүрү дүжүүшкүнү». 22.55 —Улуг кижилерге мультфильмнер: «Робинзон болгаш самолёт». «Чалгыннар». 23.20 —Хоккей. ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Москва)—ЦСКА. Ийиги болгаш үшкү үе. 00.45 —01.05 — Фигурлут чунгулаашкын. Европаның чемпионады. ССРЭ-ден дамчыдылга.

III ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 —Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Шленск». (Польша). 18.50 —Ритмниг гимнастика. 19.20 —ССРЭ-ниң Куртелерадиозуюң концерти. 20.00— 20.15 — «Тамчыктыг удукар, чаштар».

АГААР

Республикага бүргеп, аяыр. Чамдык черлерге шоолуг эвес хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың күжү секундада 5—10 метр. Дүне агаар 28—33, чамдык черлерге 19—24 градус соор. Хүндүс 20—25, чамдык черлерге 11—16 градус соор.

Кызылга бүргеп, аяыр. Хар чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне агаар 28—30, хүндүс 21—23 градус соор.

Автоорукгарга быскан хар чаар. Оруктуң көстүрү эки.

Дүне Кызыл хоорай соок-туң уунга турар. Агаарның базыышкыны 3 миллибар чедир беднир.

Хүндүс Кызылга бүргээр. Агаар базыышкыны чавызаар. Хар чагбас.

Кино

ЯНВАРЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Человек с бульвара Капуцинов» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка про влюблённого маляра» 9.20, 12.20, **«Огонь, вода и медные трубы»** 10.50, 14.10, **«Правосудия!»** 15.50, 18.20, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Байка» 14.30, 17.30, 19.30, **«Клятва олимпийцев»** 16.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Следы оборотня» 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Берег правый, берег левый» 18.00, 20.00 шактарда.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агыйкилдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң корректорларының 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуун кезбейн баргавда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күүрүме комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2654. ТС — 00615.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү, чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 15 пятница № 12 (13612)

1925 чылда үнелеттингеш.

Өртээ 3 көпеек.

ЧӨВҮЛЕЛДЕ – БЕШ ДАРГА

«Калининград» дээр куш фабриказының күш-ажылчы коллективи чөвүлелге доктаамал дарга төмөйлевес деп шийтпирлээн. Моон соңгаар чөвүлелди беш кижилиг президиум удуртур, бирээр чугаалаварга, ол беш кижи кварталдан, ээлчежип удуртур.

Күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң коллегиалдыг удуртуур чорук үлам демократтыг боор турар. Ажылчын директориун эргелиг-даа, частырыны дээш харымсалта-зы-даа улуг.

Чөвүлелди тургускан соонда, будурулгени ажылы экижээн. Будурулгени долу бот-орулга-чарылгаже шилчедип алган бис. Ынчалза-даа чамдык чүүлдү чидирген бис дээрлер чадавас. Улуг чүүл-даа чидирбээн бис, бир эвес принципиалдыг утланышкыныыс салбас болзувусса, чидирбес-даа бис деп бодай-дыр мен.

Бөгүн кандыг айтырыглар эң-не берге болуп артып турарыл, эде тургустуунушкунга озалдыг чүү барыл? Мын, ча дээр ийик мен: бир эвес доктаашкын механизмин сула шаап, калбак социалистиг демократтыяның оруунче, ажылчылар-лыг чорударының чаа механизминиң оруунче дол-улуу-биле киргеп бис деп са-наар болзувусса, боттуг эвес чүүл болуур ийик. Бис эде тургустунуушкунну чаа-ла эгелеп турар бис, бистиң ниитилелривис таптаашкын байдалыңдан чаа-ла үштүнүп турар. Эде тургустуунушкун чорудулгазын оожумкадыр турар доктаашкын механизмин буза шаварын — бо сорулга бөгүн-даа кол болуп артып турар.

Эде тургустуунушкунуң баштайгы үе-чадазының улуг чаалап алышкыны болза шиитилеле чаа идея-мөзүшнар байдалын тургусканы болур, ол дээрге калбак ажык-чарлыг чорук. шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел, демократчыдыгланың чорудулгазы болгаш чурттаа ажык-керектиң байдалы дээш ажылы-чоңгуу харылсаа-зының шиитпирлээри чүүлээн алдыңган бөлүктер эскерилип алган бис. Ынчалза-даа чамдык чүүлдер чидирген бис дээрлер чадавас. Улуг чүүл-даа чидирбээн бис, бир эвес принципиалдыг утланышкынныыс салбас болзувусса, чидирбес-даа бис деп бодай-дыр мен.

Бөгүн кандыг айтырыглар эң-не берге болуп артып турарыл, эде тургустуунушкунга озалдыг чүү барыл? Мын, ча дээр ийик мен: бир эвес доктаашкын механизмин сула шаап, калбак социалистиг демократтыяның оруунче, ажылчылар-лыг чорударының чаа механизминиң оруунче долулуу-биле киргеп бис деп саанар болзувусса, боттуг эвес чүүл болуур ийик. Бис эде тургустуунушкунну чаа-ла эгелеп турар бис, бистиң ниитилеливис таптаашкын байдалыңдан чаа-ла үштүнүп турар. Эде тургустуунушкун чорудулгазын оожумкадыр турар доктаашкын механизмин буза шаварын — бо сорулга бөгүн-даа кол болуп артып турар.

Эде тургустуунушкунуң баштайгы үе-чадазының улуг чаалап алышкыны болза шиитилеле чаа идея-мөзүшнар байдалын тургусканы болур, ол дээрге калбак ажык-чарлыг чорук. шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел, демократчыдыгланың чорудулгазы болгаш чурттаа ажык-керектиң байдалы дээш ажылы-чоңгуу харылсаа-зының шиитпирлээри чүүлээн алдыңган бөлүктер эскерилип алган бис. Демократчыдыгланың оруунче, ажылчылар-лыг чорударының чаа механизминиң оруунче долулуу-биле киргеп бис деп саанар болзувусса, боттуг эвес чүүл болуур ийик. Бис эде тургустуунушкунну чаа-ла эгелеп турар бис, бистиң ниитилеливис таптаашкын байдалыңдан чаа-ла үштүнүп турар. Эде тургустуунушкун чорудулгазын оожумкадыр турар доктаашкын механизмин буза шаварын — бо сорулга бөгүн-даа кол болуп артып турар.

Эде тургустуунушкунуң баштайгы үе-чадазының улуг чаалап алышкыны болза шиитилеле чаа идея-мөзүшнар байдалын тургусканы болур, ол дээрге калбак ажык-чарлыг чорук. шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел, демократчыдыгланың чорудулгазы болгаш чурттаа ажык-керектиң байдалы дээш ажылы-чоңгуу харылсаа-зының шиитпирлээри чүүлээн алдыңган бөлүктер эскерилип алган бис. Ынчалза-даа чамдык чүүлдү чидирген бис дээрлер чадавас. Улуг чүүл-даа чидирбээн бис, бир эвес принципиалдыг утланышкынныыс салбас болзувусса, чидирбес-даа бис деп бодай-дыр мен.

Бөгүн кандыг айтырыглар эң-не берге болуп артып турарыл, эде тургустуунушкунга озалдыг чүү барыл? Мын, ча дээр ийик мен: бир эвес доктаашкын механизмин сула шаап, калбак социалистиг демократтыяның оруунче, ажылчылар-лыг чорударының чаа механизминиң оруунче долулуу-биле киргеп бис деп саанар болзувусса, боттуг эвес чүүл болуур ийик. Бис эде тургустуунушкунну чаа-ла эгелеп турар бис, бистиң ниитилеливис таптаашкын байдалыңдан чаа-ла үштүнүп турар. Эде тургустуунушкун чорудулгазын оожумкадыр турар доктаашкын механизмин буза шаварын — бо сорулга бөгүн-даа кол болуп артып турар.

Эде тургустуунушкунуң баштайгы үе-чадазының улуг чаалап алышкыны болза шиитилеле чаа идея-мөзүшнар байдалын тургусканы болур, ол дээрге калбак ажык-чарлыг чорук. шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел, демократчыдыгланың чорудулгазы болгаш чурттаа ажык-керектиң байдалы дээш ажылы-чоңгуу харылсаа-зының шиитпирлээри чүүлээн алдыңган бөлүктер эскерилип алган бис. Демократчыдыгланың оруунче, ажылчылар-лыг чорударының чаа механизминиң оруунче долулуу-биле киргеп бис деп саанар болзувусса, боттуг эвес чүүл болуур ийик. Бис эде тургустуунушкунну чаа-ла эгелеп турар бис, бистиң ниитилеливис таптаашкын байдалыңдан чаа-ла үштүнүп турар. Эде тургустуунушкун чорудулгазын оожумкадыр турар доктаашкын механизмин буза шаварын — бо сорулга бөгүн-даа кол болуп артып турар.

Эде тургустуунушкунуң баштайгы үе-чадазының улуг чаалап алышкыны болза шиитилеле чаа идея-мөзүшнар байдалын тургусканы болур, ол дээрге калбак ажык-чарлыг чорук. шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел, демократчыдыгланың чорудулгазы болгаш чурттаа ажык-керектиң байдалы дээш ажылы-чоңгуу харылсаа-зының шиитпирлээри чүүлээн алдыңган бөлүктер эскерилип алган бис. Демократчыдыгланың оруунче, ажылчылар-лыг чорударының чаа механизминиң оруунче долулуу-биле киргеп бис деп саанар болзувусса, боттуг эвес чүүл болуур ийик. Бис эде тургустуунушкунну чаа-ла эгелеп турар бис, бистиң ниитилеливис таптаашкын байдалыңдан чаа-ла үштүнүп турар. Эде тургустуунушкун чорудулгазын оожумкадыр турар доктаашкын механизмин буза шаварын — бо сорулга бөгүн-даа кол болуп артып турар.

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГА — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ АЛЫС УТКАЗЫ, СОЦИАЛИЗМНИҢ АЛЫС УТКАЗЫ

СЭКП Төп Комитединге ужуражыышкын

Январь 8-те СЭКП Төп Комитединге массалыг информация чепсектериниң, идеология албан черлериниң болгаш чогаадыкчы эвилелдериниң удуртукчулары-биле ужуражыышкынынары уламчылаар бодап турар бис.

Саналга-оналдарны, бодалдарны, эң хүүнүн дискуссияларын солчуру биске чугула херектиг. Ынчангаш силерниң-биле, эргим эштер, ужуражыышкынарны улуг ужур-дузалыг деп санап турар бис.

1987—1988 чылдарның солчуп турар үезинде ужуражып турар-дыр бис деп чугаалаадым. Чүге ол дезиң эрткен үени кылдынган чүүлдерни үнелеп көөрүнче, келир үеже өттүр көөрүнге утландырып турар-дыр.

База бир байдал бо чугаалаы онза ужур-дуралыг болдуруп турар. Бистер эде тургустуунушкунуун биргү-ле-чадазын колдуунда доос-каш бис, ийиги ле-чада эгелээн. Ынчангаш бистер шилчидиглиг үезинде туруп турар бис. Ле-чадалар чиг-желеп-биле ынчаар ялыныг аңгылаттынып турар дээрэн биздиңгир амыдыралда бүгү чүве бот-боттарывыл аразында тудуш харылзаалыг ынчангаш эгелээн чүүлдериниң хойу ам-даа үргүлүлеп турар болгаш моон соңгаар-даа үргүлчүлээр апаар.

Бистиң мурнувыста туруп турар сорулгаларны тодаргай тургузуп алыр дээш ийи ле-чадага аңгылап турар бис. 80 чылдарның ортаа үезинге чедир тургустуунуу келген байдалды теория талазы-биле уламчылаар бис. Сорулгалар, ылаңгыя ажылдың хемчээлдерин шинээр талазы-биле, эскерлип турар. Ажылдың үүрге-зи практиктиг боттарывышкынче политиканы амыдыралга боттандырарынче чаа кагдынып турар. Ол дээрге шыпар талазы-биле чаа бәйдал-дыр. Бистер шүптүвүс ону эскерип билдивис. Бо ужуражыышкында киржип турар бүгү кижилер бистиң ниитилеливистиң амыдыралы-биле эң түдүш харылзаалыг хүн бүрүде хой информацияны эң бисте боон турар болгушкынарны, олар-ның келир үезин билип, көрүп база эскерип турар.

Совет Эвилелинде боон турар чорудулгалар-чүгле бистиң чүртүвүска, бистиң улу-дувуска эвес, а харын со-циалызминиң салым-чолунга делегейде ниити байдалга улуг ужур-дуралыг боон турарын эрткен чыл маргыш чок көргүскен. Ол дүтайын бис эрткен чылын коңчуг тодаргай эскерген бис.

Бистиң кайы хире харыы-салгалыывысты ол база тодарадып турар. Даштыкы политикага инициативалар-биле чергелештир чүрт ишти-нде кылып турар чүүлде-ривис делегейде байдалды чон ажылдап турган. Чон теоретиктиг болгаш политиктиг дилеп тывыышкынныр-ның кажан доостурун маналайн ажылдап турган.

Чүнү кылырын база канчаар кылырын тодарадып алганывыс-биле бирги үе-чада дараазындагызыннан ыл-галыр. Ол берге соруглга, ол бо үшнерде даа чүгула боон артып каап турар. Ынчалза-жок ам эде тургустуунуу-кунуун концепциязы амыды-рал-биле, миллион-миллион совет кижилериниң практик-тиг ажыл-чорудулгазы-биле калбак харылзаалыг апаар эң нарын үе-чада эгелээн Политиктиг удурулгалыыш, бистиң чону-вустуң мурнувыс кезээнин угаадып билген чүүлдерин бүгү улус, оон бүгү кезектер-ни угаап билип алган турар ужуралыг. Ол чокка, партия-ның политиказы тодаргайы-биле угаап-билдинмээзинде оон чугулазынга бүзүрел тургустунмас. Шынап-ла, ында бүзүрел кижилериин угаан-бодалын, оларның бот-туг ажылын тодарадыр.

Ол сорулга, шынап-ла, кайгамчык улуг. Мында бүгү чүвениң төөгүзүнге биже-ри-биле, эскерлип, төөгүзүнге боон турарывыс-биле бо хүннер-де кичээндирилгени кылып алырынга биске дузалаар. Бистер бодувустуң төөгүвүс-түң соолгу үеде бисти амы-дыралайн турган болгаш ниитилели эде тургузарының турузазының дугайында шиитпирлерни түлээп алы-рывыс-даа, ам чүнү кылы-рыл база моон ынай кандыг оруктап бүрүнгаарлаарыл деп чүвени угаап билип алы-рывыс-даа бир ялыг болур турган.

Эде тургустуунушкунуун концепциязын ажылдап кыл-таш, эң чугула улуг шиит-пирлерни түлээп алган бис. Ындыг шиитпирлер чокта бис силерниң-биле кады хүн бүрүүн айтырыгларын-шиитпирлээри-биле чергелештир перспектива-биле хө-делеп шыдавас турган бис.

Эде тургустуунушкунуун ол үе-чадазында бистиң ниитилеливистиң хөй-хөй күштери ажыл-керекке хаа-ра туттунган турган. Чунуу-даа мурнунда партияның бүгү күүзүү, эртемденнер, уран чүүл интеллигенциязы массалыг информацияның чепсектери. Чурт амыдырап, даа, келир үевисти-даа үнелеп көөрүнге ийи-ңү-чада күзү турар тур-ган ийик бис. Ниитилелдиң анализин хамыпталган бис. Бистер ам бодувустуң төөгүвүстү эки билир, апарган бис. Ол канчаар-даа ажок улуг ужур-дузалыг.

Төөгүнү үттуптарын азы оон кандыг-бир кезээн ажыглаарын саналдап турар кижилер-биле чөпшээрежип болбас. Ындыг үзел-бодал биске түлээп көрүнмес дээрэнин бистер шүптүвүс ам эки билир бис. Бодувустуң Ада-чурттуунуң төөгүзүнүң ыламгыын Октябрь соонгы төөгүзүн хамыпталар-биле билип алыр ужуралыг бис. Ол ыяш-гүнү билип алыры, бистиң күрүнеливистиң канчаар-даа ажок улуг чедиишкинирин-ниң үндезининде чыдар ол болгаш бо болуушкуннарны чылдагаанналарны билип алы-ры, бистиң төөгүвүске боон турган берге болуушкуннар-ның, улуг частырыгларын чылдагаанналарын билип алы-ры — бо бүгү ниитилелдиң чаартырын, социалызминиң күчүзүн, оон үнелиг түүлде-рин улам долу ажыдарын күзеп турарывыс бо хүннер-де кичээндирилгелерни кылып алырынга биске дузалаар. Бистер бодувустуң төөгүвүс-түң соолгу үеде бисти амы-дыралайн турган болгаш ниитилелди эде тургузарының турузазының дугайында шиитпирлерни түлээп алы-рывыс-даа бир ялыг болур турган.

Эде тургустуунушкунуун концепциязын ажылдап кыл-таш, эң чугула улуг шиит-пирлерни түлээп алган бис. Ындыг шиитпирлер чокта бис силерниң-биле кады хүн бүрүүн айтырыгларын-шиитпирлээри-биле чергелештир перспектива-биле хө-делеп шыдавас турган бис.

Эде тургустуунушкунуун ол үе-чадазында бистиң ниитилеливистиң хөй-хөй күштери ажыл-керекке хаа-ра туттунган турган. Чунуу-даа мурнунда партияның бүгү күүзүү, эртемденнер, уран чүүл интеллигенциязы массалыг информацияның чепсектери. Чурт амыдырап, даа, келир үевисти-даа үнелеп көөрүнге ийи-ңү-чада күзү турар тур-ган ийик бис. Ниитилелдиң анализин хамыпталган бис. Бистер ам бодувустуң төөгүвүстү эки билир, апарган бис. Ол канчаар-даа ажок улуг ужур-дузалыг.

Төөгүнү үттуптарын азы оон кандыг-бир кезээн ажыглаарын саналдап турар кижилер-биле эң-не хой ялыг болгушкынарны, олар-ның келир үезин билип, көрүп база эскерип турар бис.

Совет Эвилелинде боон турар чорудулгалар-чүгле бистиң чүртүвүска, бистиң улу-дувуска эвес, а харын со-циалызминиң салым-чолунга делегейде ниити байдалга улуг ужур-дуралыг боон турарын эрткен чыл маргыш чок көргүскен. Ол дүтайын бис эрткен чылын коңчуг тодаргай эскерген бис.

Бистиң кайы хире харыы-салгалыывысты ол база тодарадып турар. Даштыкы политикага инициативалар-биле чергелештир чүрт ишти-нде кылып турар чүүлде-ривис делегейде байдалды чон ажылдап турган. Чон теоретиктиг болгаш политиктиг дилеп тывыышкынныр-ның кажан доостурун маналайн ажылдап турган.

Чүнү кылырын база канчаар кылырын тодарадып алганывыс-биле бирги үе-чада дараазындагызыннан ыл-галыр. Ол берге соруглга, ол бо үшнерде даа чүгула боон артып каап турар. Ынчалза-жок ам эде тургустуунуу кунуун концепциязы амыды-рал-биле, миллион-миллион совет кижилериниң практик-тиг ажыл-чорудулгазы-биле калбак харылзаалыг апаар эң нарын үе-чада эгелээн Политиктиг удурулгалыыш, бистиң чону-вустуң мурнувыс кезээнин угаадып билген чүүлдерин бүгү улус, оон бүгү кезектер-ни угаап билип алган турар ужуралыг. Ол чокка, партия-ның политиказы тодаргайы-биле угаап-билдинмээзинде оон чугулазынга бүзүрел тургустунмас. Шынап-ла, ында бүзүрел кижилериин угаан-бодалын, оларның бот-туг ажылын тодарадыр.

Ол сорулга, шынап-ла, кайгамчык улуг. Мында бүгү чүвениң төөгүзүнге биже-ри-биле, эскерлип, төөгүзүнге боон турарывыс-биле бо хүннер-де кичээндирилгени кылып алырынга биске дузалаар. Бистер бодувустуң төөгүвүс-түң соолгу үеде бисти амы-дыралайн турган болгаш ниитилели эде тургузарының турузазының дугайында шиитпирлерни түлээп алы-рывыс-даа бир ялыг болур турган.

Эде тургустуунушкунуун концепциязын ажылдап кыл-таш, эң чугула улуг шиит-пирлерни түлээп алган бис. Ындыг шиитпирлер чокта бис силерниң-биле кады хүн бүрүүн айтырыгларын-шиитпирлээри-биле чергелештир перспектива-биле хө-делеп шыдавас турган бис.

Эде тургустуунушкунуун ол үе-чадазында бистиң ниитилеливистиң хөй-хөй күштери ажыл-керекке хаа-ра туттунган турган. Чунуу-даа мурнунда партияның бүгү күүзүү, эртемденнер, уран чүүл интеллигенциязы массалыг информацияның чепсектери. Чурт амыдырап, даа, келир үевисти-даа үнелеп көөрүнге ийи-ңү-чада күзү турар тур-ган ийик бис. Ниитилелдиң анализин хамыпталган бис. Бистер ам бодувустуң төөгүвүстү эки билир, апарган бис. Ол канчаар-даа ажок улуг ужур-дузалыг.

Төөгүнү үттуптарын азы оон кандыг-бир кезээн ажыглаарын саналдап турар кижилер-биле эң-не хой ялыг болгушкынарны, олар-ның келир үезин билип, көрүп база эскерип турар бис.

Совет Эвилелинде боон турар чорудулгалар-чүгле бистиң чүртүвүска, бистиң улу-дувуска эвес, а харын со-циалызминиң салым-чолунга делегейде ниити байдалга улуг ужур-дуралыг боон турарын эрткен чыл маргыш чок көргүскен. Ол дүтайын бис эрткен чылын коңчуг тодаргай эскерген бис.

Бистиң кайы хире харыы-салгалыывысты ол база тодарадып турар. Даштыкы политикага инициативалар-биле чергелештир чүрт ишти-нде кылып турар чүүлде-ривис делегейде байдалды эки талаже эскерлир талазы-биле сорулгаларны боттуг-биле тургузуп болур-дур дээрэнин биске эң баштаң көргүскен.

Сактып корээр даап ыңдыг-ла ыракта эвес — 1996 чылдың январь 15-те ядролуг чеңнеш чок аймак чок делегейниң концепциязын чарлаан бис. Барыын чүкке тыларның политиктер болгаш политологтар аразынга эң баштайгы чугаалаар чүве ыңдыг болган — ол дээрге бүтнес доозун чүүл-дүр деп. А бис ону эскиндеп турала, ол документни белеткеп турган-ла ол элдептиг ядролуг кескештең чедип болбазын, паципистиг чорук элээн сиңниккен, ыяштыда-даа боттуг политиктиң хоорук чүве кылдыр ону улус биле бербезин бодап турган бис. Чок ында алыс сорулгалар, сорулгаларны шиитпирлээриниң тодаргай арга-лары, эрге-ажыктарның балансызы айыттынган. Ол документ ажыглаттынып эгелээр дээрзинге бүзүрел турган бис. Ындыг турбуже башгайы үеде дыка хой ниилер ону богунгу үзүр-дузалы чок ыракка алыс сорулгаы айыткан чүве-дир деп санап-даа турган.

Бистиң идип үндүргенивис, чаа политиктиг бодашкын деп адап турарывыс идеялар оруун идеп турарын бөгүн көрүп тур бис ареналывыс улус чонуң быжыы-биле үнүп турары деп демделээр апаар. Ол партия, күрүне организациязының хой-ниити организацияларының ажылында демократчыдылганың, ажык-чарлыг чоруктуң чорудулгарын ажыглап, улам-на коскүүлүүбиле будунуң дугайын медеглеп турар. Ниитиледдиң амыдыралының эде тургустунуушкунуун айтырыглары ажылчын ажыглаар кайы хире ылавыллаттыг тургузуп турарын, чаа байдалга дүүштүүр бодунуң негелделерин кайы хире боттуу-биле турузуп турарын көрүп көрүнер даан.

Декабрь 31-де бис Политбюрога эрткен чылдың эң ончагай болуушкуннарын элээп каш шак иштинде сайгарын көрдүвүс. Эрткен чылын үүле ийи-чаңгыс кижилер азы бичии бөлүктер эде турустунуушкунга удур турушпыт болганнар. Ниитилеп-биле алырга, ажылчынар-даа, колхозчулар-даа, интеллигенция-даа эң-не чидиг дискуссияларга, саналгаларның эң-не күштүг үскүлежишкинилеринге, адырларда күш-ажылчы коллективтерде «амыдыралдыңа эң-не хой ялыг айтырыгларын чугаалажып кеорүнге эде турустунуушкунуун хөрээ дээш, чурт дээш социализм дээш канчаар-даа ажок улуг харылсаалганы билип, хөделип келген.

Ол дээрге, эштер, кончуг чугула чүүл-дүр. Чонның бодалы биниң-ле шиимчеш дээрге, бистиң тургузуувуста сиңниккен социалистиг демократтыяның күчүзүн ажыглап боттандырар дээн оон оралдаяшыыкынарын көрүп каап, кортпас, аймаараваас апаргавывыс экиндир. Партия дүржүлганы моөннеп турар, кадрлар дүржүлгалыг апар чыдар. Ол чиик эвес, өелеп эвес болуп турар бис ам-даа бот-боттарывысты чамдыкта коргулушаан бис. Бистиң эвээш эвес шүгүмчүлел турар чамдыктары — барыынчы бодал-биле, өскелери — чоончу бодал-биле. Соолгулери эде тургустуунушкун соксай берген деп чугаалап, амгыыдыңдан шиитпирлиг хемчетлерни алырынче, кадрларны хөй-биле солуурунче болган-ескелээ-даа кижилер азы бичии бөлүктер эде турустунуушкунга удур турушпыт болганнар. Ниитилеп-биле алырга, ажылчынар-даа, колхозчулар-даа, интеллигенция-даа эң-не чидиг дискуссияларга, саналгаларның эң-не күштүг үскүлежишкинилеринге, адырларда күш-ажылчы коллективтерде «амыдыралдыңа эң-не хой ялыг айтырыгларын чугаалажып кеорүнге эде турустунуушкунуун хөрээ дээш, чурт дээш социализм дээш канчаар-даа ажок улуг харылсаалганы билип, хөделип келген.

Ол дээрге, эштер, кончуг чугула чүүл-дүр. Чонның бодалы биниң-ле шиимчеш дээрге, бистиң тургузуувуста сиңниккен социалистиг демократтыяның күчүзүн ажыглап боттандырар дээн оон оралдаяшыыкынарын көрүп каап, кортпас, аймаараваас апаргавывыс экиндир. Партия дүржүлганы моөннеп турар, кадрлар дүржүлгалыг апар чыдар. Ол чиик эвес, өелеп эвес болуп турар бис ам-даа бот-боттарывысты чамдыкта коргулушаан бис. Бистиң эвээш эвес шүгүмчүлел турар чамдыктары — барыынчы бодал-биле, өскелери — чоончу бодал-биле. Соолгулери эде турустуну

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГА — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ АЛЫС УТКАЗЫ, СОЦИАЛИЗМНИҢ АЛЫС УТКАЗЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арыда).

Озар ону боттары ажылдап алганнар-ла болтай. Оларның күш-ажылының төнчү түнели хөй катап өзүп турар болза, ажыл төлевири — чүгле бүдүн чартык, ийи катап өзүп турар. Нинтилелге ол тиилелге-дир. Шупту черге ындыг турган болза! Ындыг чорук хуу өнчүзүрек психологияның хогжүүрүнге чедире бээр деп, чамдык кижилер коргуп турар.

Айтырыгны ынчаар тургузуп турары чөптүг бе? Анаа үндүрүп бергени материалдыг курлавырларны ажыглап турган, колхозтуң башкаар черн азы совхозтуң директорзы-биле керээ ёзуулаар кижи нинтиниң черинде ажылдап турар-дыр. Ону ол кончуг харысалгалыы-биле, билдилии-биле кылып турар. Ону канчап хуу өнчүүлүг кижи апаар кылдыр көрүп болур боор? Бо болгаш үстүнде айыткан таварылгадан кандыг социал чөптүг чорук дугайында чугаа кылып болур боор?

Ак сеткилдии-биле акша ажылдап алган кижи бисте чамдыкта бодунуң күзээнибиле бажың-даа тудуп албазыл, кооперативтиг квартираны садып албазыл азы кандыг-бир оске арга-биле бодунуң шалыпын саарып ап шыдавазыл дээрзинің дутаайын бодаар херек. Бо таварылгада социализмниң принцивин үреп турар-дыр. Эки ажыл-ишчи болгаш оон өг-бүлези оларның ак сеткилдии-биле ажылдап алган акшалары оларга эки чурттаар арганы берип турарын билген турар ужурлуг.

Эде тургустунуушкун чүгле материалдыг талада эргеажыктарга хамаарышпайн турар. Ол угаан-бодал, культура талазын база хаара тудуп турар. Эрткен, амгы үеде болгаш келир үеде бистиң оруувустуң дугайында идепкейлиг бодап биляишкин чорүп турар. Ол чорудулга бергедээшкин чок база-ла аная эртпейн турар. Бистиң эрткен төөгүвүстүң дутаайында дискуссиялар чорүп, оон кайы-бир үе-чадаларын шүгүмүлекчи ёзуу-биле сайгарып турар.

Ол чорук Октябрьның соонда бистиң чонувустуң чедип алган чүүлдерин билип алырын ханыладып турар. Оон-биле кады шыннын туружундан бистиң төөгүвүстүң аар-берге үелерин шын үнелеп көөр арганы берип турар. Бис ажык-чарлыг чоруктуң, чүнү кылганывысты, чүнү кылып шыдапканывысты, чүнү чедип алганывысты база биске кандыг частырыглар турганын доктаамал шүгүмүлекчи ёзуу-биле сайгарарынга байдалынга турттан өөренир ужурлуг бис.

Ажык-чарлыг чорук болгаш шүгүмүлел — ол дээрге массаларның контролюнуң, бүгү-ле чорудулгаларга нинтилелдиң контролюнуң аргазы-дыр. Ол болза дуржулганы түннээринин-даа, нинтилелде кол угланышкыннарны билип алырынында, частырыглардан чайлааруының-даа аргазы-дыр. Ол аная болур-чогуур байдалдыр, ынчангаш шүгүмүлелдиг саналдарны кылып турда, кым-даа девидеп, шыжыкпас ужурлуг.

Шүгүмүлел турда, ону төлептин-биле хүлээп алыылнар, бот-боттарывысты үндүлежилиннер. Ынчалза-даа хөлүн эрттир карартыш чарлаанывың херээ бар бе? Чамдыкта солуннар чүүлдеринде, журналдарда шүгүмүлел эвээш кижилериниң хөөнүн илереди бээр-дир. Ол ам билдинип турар болу берген. Бистиң нинти херектеривис дутаайында, кижилер дутаайында сагыш салыышкынны кичээнгейниң төвүите тургузар херек.

Амгы үеде чүрт дутайын, чон дутайын, оон уран түүлге болгаш культурага кижизидилгезиниң дутайын сагыш салып турар бис деп, харын шупту чугаалажып-ла турар. Аная чагдының алгаш, чамдыкта янзы-бүрү бичии-даа болза, бодуига ажыктыг чүүлдерни үндүрүп алырын, хууда ат-алдар чедип алырын оралдажырлар бар. Оон чайлаар херек. Бир эвес ол мурнунда кандыг-бир үе-чадада эргижирей берген үзеледерни суртаалдап турганда болза, кымга-даа бодуиуң туружун тайылбырлаар эргени аная бээринден ойталаваалынар. Ынчалза-даа бир эвес ол шын эвес туружун бнаап база ак сеткилдии-биле ону ажып эртип, эде тургустунуушкуннуң идепкейлиг киржикчилериниң одуруунга турүп алыр болза, ону атнаар ите бербейн, нинтиниң херээнге бодуиуң шыдаар шаа-биле салыышкынын кииреп арганы аная канчап бербес боор?

Чүгле хууда херээн мурнаттайн, эде тургустунуушкуннуң эргеажыктарын ооң чүүл кылдыр тургузар херек. Бодуиуң удурланыкчыдыын «түлдур кызып» алыр дээш чамдыкта кандыг сөстерни ажыглавайн турар дээрзиин! Сос — ол дээрге кончуг-ла улуг херек, ынчалза-даа ону принципиалдыг чоруккa хора чедирбес кылдыр ажыглаар херек. Бистиң оскээр аппар чыдар, бистиң оске талаже аппаарын күзеп турар, оске орукче бистиң куюлдуруптарын, «эде тургустунуушкуннуң одаанче» оске кывар чүүлдү кудуптарын күзеп турар кижи — ындыг чорук болдунмас дээрзин билип алзын. ТК ленинчи туруштарга быжыыбиле турар, социалистиг демократияның аргаларын калбартып, ажыдар дээш бүгүле чүүлдерни кылыр, социалистиг үнелиг чүүлдериниң үндезинниге эде тургустунуушкуннуң чорудулгазын ханыладыр.

Бисте кым-даа контроль-дан дашкаар турбас. Партияга бис чыл-чылы-биле контроль-дан дашкаар турган кижилерден, «девиксээрлерден» адырлып алган болгай бис, а олче база катап ээп келир бис бе? Ол массалыг информацияның чепсек-херекселдеринге база хамаарыжыр. Совет парлалга — хуу садыгжыраш эвес-тир. Ленинни база катап сактып алыылы: литература — нинти-партийжи херектиң кезээ-дир. Ол болза принципиалдыг чүүл, ону бис бөгүн-даа удуртулга болдурун турар бис. Ленинчи идеялардан ойталавас бис. Ада-чурттуңга бараан болуру, бодуңуң чонуңга бараан болуру — бистиң интеллигенциявыстың болгаш бистиң литературавыстың кезээде ылгалып келгени быжыг туружу ол-дур.

Редакторлар харыысалгалыг чорукту билир ужурлуг. Кижи бүрүзүнүң адын адаарын күзевейн турмен, силерниң-биле эш үүлгөвүр-биле чугаалажып тур бис. Ынчалзажок журнал, ном үндүрер чер, солун — ол кандыг-бир кижиниң хуу херээ эвес-тир, нинти-партийжи, нинти чонуң херээ-дир. Силерниң-биле бистер— чонга бараан боол турар бис.

А бистиң чонувус — эде тургустунуушкун дээш. Ынчангаш чон-биле кады эде тургустунуушкуннуң оруубиле, социалистиг демократияның хөгжүдериниң оруубиле кады чоруулунар. Бистиң үнелиг чүүлдеривисти кады бадыткан тургузаалынар, нинтилелдя кадыкшылдары дээш демисежиилиңер.

Кажан мен ол дутайын чугаалаарымда, катап-катап бистер кандыг-даа будулдуруушкуннуут чугаа чок, кызыгаарлаашкын чок ажык-чарлыг чорукту күзеп турар бис деп, онзалап демдеглээр мен. Ынчалза-даа социализмниң эрге-ажыктарынга дүүшкен ажык-чарлыг чорук дээш турүүп турар бис. Ынчангаш бистер ажык-чарлыг чорукта, шүгүмүлелде, демократияда кыыгаар бар бе деп айтырыгга тодаргайы-биле: бир эвес ажык-чарлыг чорук, шүгүмүлел, демократия социализмниң эрге-ажыктарынга дүүштүр, чонуң эрге-ажыктарынга дүүштүр кылдыныл турар болза, оларда кызыгаар чок деп илаптыыбиле харыылап турар бис.

Оны үнелээриниң бадыткалы ол-дур. Бо херекке бистерге осктиң үлегери хереквок. Политика-даа талазы-биле, үгаанбодал-даа талазы-биле, экономика-даа талазы-биле өске үлегериниң биске хөрээ чок.

Демократияның айтырыгларын бистер ышкаш, ындыг ханызы-биле нептередир кижилер чок, чүге дээрге, ол социалистиг тургузугнуң үнделин утка-шынары-дыр. Бистер бүгү адырларга, оон иштинде экономикага-даа социалистиг демократизмни үзам калбартып турар бис. Барыын үүкте директорларны, бригадирлерни кайда сонгуп ап турарыл, күш-ажылтыы коллективтер планнарны кайда бадылап ап турарын? Кайда-даа чок. А ынчаарга чогум ол дээрге бистиң социалистиг демократиявыс ыпкажыл.

Бистер демократчыдылганың чорудулгазын партияга база-ла чорудар апаар бис. Партия комитеттериниң отчеттуг кампаниязын кайы хире хандыр чорудуп турарывысты көрүп тур боор силер. Бо талазы-биле дыка хөй шаптараазыннар болган идепкей чок чоруктар бар-даа болза, ажыл-херек эки талазынче чайлып, дыка ыңгыы чаартынып турар. Ынчалза-даа, эштер, ол бөдүүн коммунистериниң бүрүзү эвес-тир. Бистерниң дыка хөй сонгулдалыг партийжи организарывыстың канчаар хөделип турганын билир болгай бис. Сонгулдалыг организарның ролю бистериҥ бодап турганывыс ыпкажыл. СЭКП Уставында канчаар айытканы ыпкажыл. ынчаар тургустунуп дээш бистериҥ кылган чүүлдеривис ам-даа эвээш боол турар. Бүгү ажыл ам-даа мурнувуста. Бир эвес ындыг ажылдар партияга кылдынмас чүве болза, олар нинтиделге база бүтпейн баар. Советтериниң күжүн улам долузу-биле ажыглаар дээш чаа-чаа аргаларны дилээр апаар бис. Партия органнары оларның дыка хөй албан-хүлээлгелерин хөй таварылгаларда боттарынга алганын чугаалаан-даа хереэ чүү боор, эштер. А оон түнеля чүү болганыл? Анаа холбаштыр партия боду безин хожудаапкынны болдуруп, дыка хөй айтырыгларны эскербейн арттырипкен, чүге дээрге ол бодунуң албан-хүлээлгелеринге хамаарышпас чүүлдер-биле бажын ажыр чудуртунуп алган турган.

Амгы үеде экономиктиг реформаның болгаш демократчыдылганың чаа байдалдарында партия политиктиг авангардтың хүлээлгелерин хөрек кырында күүседип шыдаар. Теорияның, идеологтуг хандырылганың, кадр болгаш национал политиказының, улустар аразының харылзааларының айтырыгларында дээрге партийжи ажыл-чорудулганың канчаар-даа аажок делгем шолу-дур.

Бистер партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязында дыка шыңгыы белеткенип турар бис. Ону эрттиреринің концепцияларын ажылдап кылып турар бис. Ынчангаш совет нинтилелге демократчыдылга дээрге, аңаа кол, төп айтырыглар болурун амдыгаштан эгелеп көрүп турар бис. Бистер чуртка сонгулда системазын, суд эргелериниң реформазын, контроль организациязын сайгарып-айжыдарын болгаш оон-даа оске чүүлдерни хаара тудар бис.

Бо талазы-биле массалыг информацияның чепсектери база боттарының хүлээлгезин күүседир ужурлуг. Эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарыл, ол чогум чүү чүвеге өөредип турарыл, партияның политиказынга кандыг түннелдер, кандыг эдилгелер херегил? дээрзиниҥ дугайын олар чугаалаар ужурлуг. Эвээш эвес чугула санал-оналдар кирер дээрзинге бүзүрээр мен.

Ам ажыл-агый реформазының, бот-орулга-чарылгаже шилчириниҥ айтырыгларының дугайын чугаалап көрейн. Бо талазы-биле, эштер, силерниң кичээнгейнерни чүже угландырыксаан ийик мен? Хамыктың мурнунда эгелеттинген ажылдарның нарыныңче болгаш чугулазынче угландырыксап тур мен. Бистер реформаның мурнунда-ла ажылдап кылдынган беш чылдың байдалдарында үндезин реформаларны боттандырып чорудар талазы-биле баштайгы базымнарны кылып турар болгай бис. Ынчангаш бистер беш чылды үревес дээш төделирин орадажып турар бис. Янзы-бүрү ажыл-агыйлар реформаже кирерде аңгы-аңгы бүдүүлгелер болгаш социал байдалдарлыг болган. Бо талазы-биле байдал дыка-ла аңгы-аңгы боол турар. Ажылды эгелээриниң байдалдары аңгы-аңгы апарган. Чамдыктары чаартылганы доозушкан, чаа-чаа фондуларлыг болганда, олар чедиишкинниг ажылдап шыдаар, а чамдыктарынга — дыка улуг күштер болгаш үе негеттинер эң ханы чаартылга чап-чаа эгелеп-даа турар. Ынчалза-даа бүдүүлгелерниҥ ажылын хары үгда бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчитпишаан, бүгү чүүлдерни хары үгда кылыры негеттинип турар. Ол бүгү чүүлдер кайы хире белеп эвес дээрзин билип болур.

Калбаа-биле чоруп турар реформаның байдалдарында бүдүүлгелер коллективтеринің ажыл-чорудулгазын чырыдып көргүзерин парлалга чамдыкта дыка чиик кылдыр көөр чоруктар бар. Чамдык үелерде ажыл-агый саналашкынынарының эргида хевирлери болгаш бот-орулга-чарылганың чаа-чаа аргалары деңге ажыглатты. нар апаарын бистериҥ утаап билип турганывысты көөр херек.

Янзы-бүрү аргаларлыг шилчилге үе-чадазы ындыг боол турар-дыр. Ынчангаш ону шыдажып эртер болгаш оон түннеядн кылыр херек. Бот-орулга-чарылганың эге базымнарында безин кижилерниң кайы хире чаартынып турарын билип турар бис. Ону доскут утаан-биле көрүп турган ындыг кижилер эвээш эвес турган. Ам олар күүрүне хүлээп алышкынынга ышкаш, бергелерге база таваржып эгелээрлер. Ындыг турбуже, бо талазыбиле ажыл шуудаан, кижилер аная таарыштыр өөренип, эгелеп башкарылгага киржип эгелеп турар-дыр. Реформа ам безин продукциянын барык 60 хуузун берип турар бүдүүлгелерни хаара туда берген. Ол болза ажыддап турар он-он миллион кижилер-дир.

Бистер реформаның улам шапкынчыырын, оон дуржулганы болгаш эртем-билигни чедип алырывысты күзеп турар бис. Ынчангаш дараазының беш чылынга шуут белеп, бүгү талазыбиле чепсегленген чедиривисти күзеп турар бис. Оон ужурундан сорулганы мынчаар салып болур: эки чүүлдерни дилеп тывар, реформага таарышпас бүгү чүүлдерни шуптузуп шыныыбиле шүгүмүлзэр. Эртемге болгаш амыдыралга-даа, кижилер бистерни деткип, чогум-на ынчаар хөделирин, чаа-чаа аргаларны шиңгээдип алыр херек дээрзин билип турар.

Бистер чүден сестип турар бис, база чогум чүү чүвеге онза кичээнгейлиг болур ужурлуг бис? Бистер боторуулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчириниҥ үезинде бергелерни чингедир дээш чамдык курлавырларны ажыглаар херек. Теорияның, идеологтуг хандырылганың, кадр болгаш национал политиказының, улустар аразының харылзааларының айтырыгларында дээрге партийжи ажыл-чорудулганың аргалыг болзун дээш ол бүгүнү кылыр херек.

Ындыг кижилерни бистиң парлалгавыска көргүзер болгаш деткиир херек. Эде тургустунуушкунну шимчедип, чорудуп турар кижилерниң талазынга туржур. Бистиң нинтилеливисти чаартылганың чорудулгазын бистиң нинтилелге ханыладыр болгаш эрги орукче кирбес, доктаамал байдал кылдыр социализмниң гуманисчи утка-шынары улам долу ажыттынарын чедип алыр херек.

Ажык болгаш принципиалдыг чоруктуң байдалынга бодалдар солчулгазы эгелээн. «Москва» журналдың кол редактору **М. Н. Алексеев** бир дугаарында сос алган. Эрткен чылдың төнчүзүнүң эң чугула болуушкуну ортумак болгаш биче ыракшылдыг ракеталарны дүжүрер дугайында совет-америк кереэге ат салыышкыны болур деп, ол чугаалаан. Ол дээрге психологтуг эң чугула ужурдузалыг, төөгүлүг базым болур. Кижи төрелгетен ядролуг тамының эриинге келгеш, сырбаш кыныып, сарылдыг утаан-бодалче деңзунда деп бодаар мен. Маргылдааларны алгыш-биле солаан херээ чок. А бис чамдыкта, илаңгыя литературлуг чугаалажыышкыннарга хол-хапта коргулчун суккан чудурук чайыкчыларының ажыглаар состерин хереглеп турар болгай бис. Мени, илаңгыя «либерал террор» дугайында болгаш өске-даа таңмаланган буруудадыышкыннар дувуредип турар. Чаңгыс ол-ла херек бүдүрүп турар кижилер ындыг чүве чугаалавас ужурлуг. Бистиң сырый каттыжыышкынывыстың айтырыглары, бистиң чаңгыс демивистиң айтырыглары стратегтиг ужурдузалыг. Эрткен үеде биске улут хораны чедирип келген кижилерден бүрүнү-биле чайлаан бис деп чугаалаарының ам-даа эртези хомудан-чыг. Кайы-бир кижи бодуиуң удурланыкчызын чайладып кааптар дээнде түүденда ыятпас чорукту өскерип, корүп каан таварылгада тодаргай туруштуг болгаш коргуш чок болур ужурлуг. Кайы-бир кижиниң, ылаңгыя литератор кижиниң бөгүн чамдыкта чогуур үндезин чок черге политиктиг түннел бээриниң эрги методу, чон дээш, чонның өмүнээзинден чүве чугаалаарын орадажыр чоруктары хоралыг болгаш айыылдыг боол турар ышкаш.

Эде тургустунуушкуниуң бир кол четпес түүлү болгаш бир кол айтырыы — ам-даа кончуг шыңгыы болуп артып турар бистиң быдаргай чоруувус-тур. Бир эвес редакторлар доктаамал ужуражыышкынынарның, бот-боттарының аразынга чугаасооттуң, кижилер аразында харылзажып турда, «бот-боттарын сорук киирериниң» кандыг-ла-бир хевирин аналаа ажылдап кылып алган болза, бот-боттарынга удурланышкак ынча хой медеглелдерни бистиң журналдарывыс парлавайн барып болур турган ийик. Нинти херекти будурбушаан. тоо-быдарай берген улус-тур бис ийин. Бистиң эвээш аралажып турарывыстан ажыы чок айтырыглар тургустунуп кээп турар-дыр. Үргүлүү аралажып, харылзажып турган болзувусса, улуургаар, тогдунар дыка хөй чоруктар солуннар-даа база журналдар-даа арынарынга бомба ышкаш частып турбас ийин.

Мынчап кээрге, сырый каттыштырарының айтырыглары, бүзүрежилгениң айтырыглары бисте иштики планда база-ла турун турар. Дыка хөй айтырыглар бистиң боттарывыстан үнүп турар. Бодувусту канчаар өскертип, кайы хире эде-хере тыртынып алырывыстан дыка хөй чүүл хамааржыр.

База бир чүүл. Октябрьның 70 чылының дугайында илеткел дыка хөй эжиктерни болгаш хаалгаларны биске ажыдып берген болгаш дыка хөй ылап шын орук айтывысчыларын тургускан. Кижилернин салым-чолун, бодувустуң ажылывыстың үгшиин билип алган бис. Бистин чүртувустун чаяакчыларының эң нарын намдарын, салым-чолун өөренип көөр талазы-биле комиссияны тургускан. Шак ындыг комиссияның ажылының бүгүле чугулазын болгаш бүгүле нарының билбишаая, келдерел ылап-ла шын чүве болза, редакторларның оңрээзи болур меңээ ону шалыпкын чорудары күзенчиг боол турар. Эрткен үениң ажылдакчыларынга хамаарышкан материалларны «Огонёкка» чеже-даа парлазывысса, чүгле партия органнарының дорт харыылап турары чүүлдерге дээриниден чайлап турар бис. Ол айтырыгже ханылавас мен. Ынчалза-даа оон оиза чугуларын почта-биле көөр турардаа, журналдың бүгү-ле ужуражыышкын кылган черлеринге улуг сонуургалдыг бооп турарын-даа кичээнгейге албышаан, бо темага муңмуң, шынап-ла, муң-муң чагааларны болгаш бижимел чүүлдерин ап турар болганывыста, ону көдүрерин кончуг күзеп турар мен. Партияның ол хире бедик база ол хире шынчы илергейлээни ол инициатива шак ынчаллыр-ла быыыы-биле, шак ынчалдыр-ла принципиалдыы-биле хөгжээп турары күзенчиг.

Нинтилел болгаш культура амыдыралының колдап турар угланышкынынарының маргылдаа чорударының ажыктыының дутайын «Новый мир» журналдың кол редактору **С. П. Залыгин** чугаалаан. Сонгу чүктүң хемнеринин сугларын өскээр аксыының толеви. лелиниң салым-хуузу — оон тодаргай чижээ-дир. Бистиң нинтя медереливиске, интеллигенциявың, чонның бүгү кезектериниң идепкейинге ол шылгалда.

М. С. Горбачев. Неделя бурунгаар бо айтырыглар талазы-биле шиитпир үүлээп алдывыс. Черле ынчаш, бүгү-ле сугну стратегтиг чиг эт кылдыр камгалаар кылдыр үндезилээр толевилелди саналдап киирерин база-сут ажыглалынга чүрүмну тургузары-биле даалга берген бис. Кодээге-даа, үлетпүре-даа, хоорайларга-даа, каяа-даа бо талазы-биле чогуур чурум турар ужурлуг. Ол кончуг чугула шиитпир, ол комплекстиг оолур ужурлуг.

С. П. Залыгин. Суг хандырылгазының чаа программазын саналдап турар үеде хемнерни өскээр аксыр дутаайында бистиң-ие шиитпириниске бүрүнү-биле чөпшээрешпейн баар пунктулар көстүп кээр боор-дур.

М. С. Горбачев. Суг ажыглалының программазының төлевилелинде хемнерни өскээр аксыр дугайында чугаа чорувайн турар.

Оон ыңай С. П. Залыгин Байкал хөлдүң айтырыгларын көдүрүп, бойдустуң ол эң ховар эртинезиниң салым-хуузуның дугайында сагыш човаашкынын чугаалаан. Байкал дугайында төнчү чок мартылдаалыг «і» чижек. тиг шиитпирлеттинмээн айтырыгларны үзе шиитпирлээр херек, олар черле кандыг-бир дээштиг болур ужурлуг. Чок, Байкал, Ладога, хемнерни өскээр аксыры дээн чижектиг херектер-биле бис бурунгаар шимчевейн турар бис деп чугаалавайн тур мен. Ол дээрге көстүп көрбээн улуг херек-тир.

М. С. Горбачев. Каспийни, Азовту катап эрги хевиринче киирип турар-дыр оис.

С. П. Залыгин. 25 чыл бурунгаар Обътүң адаккы агымының талазы-биле мээң саналдарым турган. Ынчан 2-3 кижиден өске мени кымда деткивээн болбазыкпе. А ам дээрге хөй-ниити көдүрлүп үнген!

М. С. Горбачев. Ийет, гидростанциялар тударының коя бодалдары дыка улуг черлерни суг алыр кылдыр чогаадып кылып каан турган. Ол эки дээш 10-12 миллион гектар чер суг адаанда барган! А ол дээрге мал ажылынга база ышкажыл. А ам кээп шак ындыг дүжүттүр черлерни база оортан мал чемнерн алыр дээш мелиорация чорудуп турар-дыр бис.

С. П. Залыгин. Бо темага чугаа эгелээн болганда, ам бисте долгандыр турар үүлээлелди камгалаар талазыбиле комитет тургустунуп турар болгай. Министерстволар боттарының ам-даа ажылдап турар камгалал албанының комитетке дамчыдып берип турар болганда, бо херекти кончуг кичээнгейлиг болгаш оваарымчалыг көөр болза эки. Элээн хөй херектерни үүлгедип каапкан сут ажыл-агыйын камгалаар албан комитетче шилчиир болгай. Оон чүнү маназр бис, ынчаш?

М. С. Горбачев. Ол айтырыгны чугаалажып турувуста, айтырыг мынчаар тургустунган турган: комитет ажыл-агыйларлыг болур бе азы ажыл-агыйлар чок болур бе? Шупту кижилер саналоналын берди, силерниң саналонадыларны биске дамчыткан чүве. Ол комитеттиң бодунуң чүзү-даа чок болур болза эки. Ол хамаарыжыра чок, ону чүгле контроль-даар, штаттан ангыда, ону хөй санныг эксперттер бүргөөн турар, хөй-ниити ажылдакчыларны оскээр чугаалаарга, бойдус камгалаяынче сагыш салып чоруур бүгү кижилерни бо буянныг херекке хаара туткан турар ужурлуг.

С. П. Залыгин. Дүүн бистиң редакцияга сенатор Бредли чорду, ол АКШтың суг ажыл-агый министерствозун харыылап турар. Бис элээн чугаалаштывыс, ол меңээ мынча диди: ындыг-ла ол министерстволар, бүгү талазы-биле алырга, делегейде демейлешкек, чүге дээрге бис, шынап-ла, мынчага чедир бойдус курлавырларын ажыглаарын таарыштырып шыдаваан бис.

С. П. Залыгин оон ыңай СЭКП ТК-ның чогаадыкчы эвилелдериҥ ажылынга хамаарышкан доктаалынның сула боттанын турарынга база доктааган. Оон бодалы-биле, бо талазы-биле буруу чүүлдээ мурнунда чогаадыкчы эвилелдериҥ боттарынга дүжер.

«Знамя» журналдың кол редактору **Г. Я. Бакланов** чүртта үндезин өскерилгелериҥ үезин нинти салыышчолга салдарлыг үе деп демдеглээн. Могап-шылаашкын — чок ажылдан эвес, бир эвес ындыг болза, ол байырлал шинчилиг болгай, а түннел чок ажылдан, чүге дээрге кижилер чыл-чылы-биле, он-он чылдарда ажылдап келгеш, боттарының ажылының үре-түнелин көрбес турганындан могап-шылаашкын тыптып кээп турган. Мында парлалганың буруузу база бар-ла турган боор. Дыка-ла хөйну чугаалап турган, а ынчаарга ылаптыг кол сөстү, кижилер ындыг чүүлду — оон өске орук чок, бо дээрге сөөлгү арга, бир эвес ынчанмас болза, бис чок болза дедирленип чоруптар, чок болза делегейни бодунуң соо-биле эдертир ындыг өндүр улуг чурт болуп артар бис деп, кол сөстү чүгле ам чаа кээп чугаалаан.

М. С. Горбачев. Доктаашкын — биске өлүмнүг. Кандыг-даа байдалдарда ону болдурбас херек.

Г. Я. Бакланов. Ол өлүмну дыка хөй кижилер манап турар. А ынчаарга ындыг чүве бар: кижилер — эде тургустунуушкун дээш туржуп турар, ынчалзажок чеже-чеже кижилер ам-даа моортан чүү үйер ирги деп аная-ла манап орар-дыр. Бир эвес дайын үезинде ынча кижи маназып орган болза, бис тниле албас турган бис. Шуптувус бөжүү шимчениҥ ужурлуг бис. Мен бодаарымга, чогум-на маңаа бөгүн парлалганың болуп турар чүүлдерни ханы, дидим сайгарары, экономиктиг, политиктиг талаларын, келир үезин сайгарары негеттинип турар. Кижилер төөгүлүг харыысалганың чидинин, шынап-ла, ылаптыг билзин дээш ындыг сайгарылганы кылыры чугула.

Каш чыл бурунгаар парлалгага кандыг-бир фактыны дыңнадыптар болза, ол бис-

(Уланчызы 3-кү арыда).

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГА — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННҮҢ АЛЫС УТКАЗЫ, СОЦИАЛИЗМНИҢ АЛЫС УТКАЗЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

тиң тургузуувустуң үндезиннерин божаңнадыптар деп корғар турду. Ам бүгү чүвениң дугайын ажыы-биле чугаалап турар, ол ажырбас, үндезин кол үүлдер тендиейни бербээн, а улам эки, хостуг тыныш турар апарган бис. Олутпай чоруккa чаңчыгыышкын бисте ам-даа хөй, номчуп, чугаалажып турар, тургускан айтырыгны шын-дыр деп үүлдүгүнер, ынчалза-даа чүнү-даа кылбайн турар. Азы кылып эгелезе-даа, бүгү чүве чоорту мооңдакталы бергилээр.

Культураның болгаш төөгүнүң тураскаадарын камгалаарының эргежок чугулазын оратор демделгээн, ылаңгыя Лев Толстойнуң Ясная Полянада чурттап турган кодан девискээрин ССРЭ-ниң Эртемнер академиязынга дамчыдып бээриниң, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында өлген совет патриоттарның тураскаадарын хүндүткел-биле көөрүнге кижизидилгениң эргежок чугулазының дугайын демделгээн.

Ооң соонда ССРЭ-ниң театр ажылдакчыларының эвилелиниң баштаар черинiң даргазы **К. Ю. Лавров** санал бергеш, ол чогаадыкчы чаа организацияның ажылының бирги чылының, эде тургустунуушкунга, совет театр амыдыралының угаан-бодал чаартылгазынга ооң идепкейлиг киржилгезинiң дугайын чугаалаан. Амдыызында хөй эвес үүлдер кылдынган, чаа түүлдерни дилээр, частырыгларны ажып эртер талазы-биле ажыл чоруп турар, ол ажылга кол үнелел-барымдаа чогаалдарның идейлиг ураи-чечен шынары болу берген. Чогаадыкчы интеллигенцияның солуң ужуражылгаларын эрттирип турар. Черчерлерде театр организацияларынга дуза чедирери-биле хемчеглерни улуг күжениишкин-биле ап чорудуп турар. Ол хемчеглерниң кандыг-даа каас-коязының, бюрократсыг угланыышкынының дугайында чугаа маңаа турбас ужурлуг.

Амгы үеде бистиң ажылывыста улуг айыылдыг үүл — ол дээрге хөй-ле шуугаашкын кылыр чорук болур деп бодаар мен деп, оратор медеглээн. Сөстүң эвээжеткеш, ажыл-херекти көвүдедир керек. Ол бискеда, чер-черлерде культура организацияларынга-даа хамааржыр. Эде тургустунуушкун дугайында үстүүртен чугаалаан сөстерин чаңчыга бергенин ёзугаар чер-черлерге бо-ла катаптап турар, а ооң ынай кым-даа хол тудуп кирбес. Хөй-хөй область, хоорай театрларында байдал берге, сандаргай болуп артпышаан.

Совет театр организацияларының даштыкыда бот-тарының партнёрлары-биле чогаадыкчы харылзаалары-ның болгаш кады ажылдажылгаларының дугайын К. Ю. Лавров түңнелинде чугаалаан.

«Известия» солунуң кол редактору **И. Д. Лаптев** парлалганың эрткен чылгы ажылының болгаш номчукчуларның санал-онаалдарының аналызинге үндезилеп, ниитилел амыдыралының ең онзагай талаларын демделээн. Шын улганыышкынның шилип алдынганыга кижиленiң бүзүрели улам быжыгып база улгадып турар. Демократия болгаш ажыкчарлыг чорук эде тургустунуушкуннуң ёзулуг бырала-ры, ооң эриилдери болгаш идиг берикчилери болуп турарын амыдырал көргускен. Чаартылгаларже түткүл үүле кошкаваан эвес, харын күштелген. Ооң-биле чергелештир бистиң четпестеривис дугайын чугаалаар күзел чок чоруктуң чамдык илереэшкиннери көстүп кээп турар апарган.

1988 чыл хамыктың мурнунда массалыг информация чепсектеринге эде тургустунуушкунуң идеяларын болгаш практиказын камгалаарының чылы болган турар үүрлүг. Ылаңгыя экономиканы эде тургузар талазы-биле эгелээн аажок улуг ажыл-биле холбаштыр бергелерни ажып эртер апаар. Ынчангаш бо ажылга бачымнаан херээ чок, а дүвүревейн, шынгыы бодамчалыг ажылдаар керек.

Ооң ыцай И. Д. Лаптев өки дүржулганы пропагандалаарының чугулазының дугайын чугаалап тура, чаа ажыл-керек, чаа машиналар дугайын анаа-ла чугаалап кагбайн, а харын чаа ёзу-биле көөр чорук, күш-ажылды организастаарының чаа арга-хевирлери, азы дүржулганың технологиязы канчаар бадыткаттынып турарын көргүзери чугула дээрзин демделээн.

М. С. Горбачев. Чаа үүлдер, демиселге канчаар тыптып, айтыыглар канчаар шинтпирлеттинип турарын кандыг-даа каасталга чокка солуннарга эки көргүзүп эгелээн силер.

И. Д. Лаптев. Экономикада эрге-дүрүм харылзааларын таарыштыр башкарарының айтырыы. Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуну сагыыры бирги чергениң ужур-дузалыг болуп турар.

Бо таварылгада кижилерниң кичээнгейин парлалгаже канчаар хаара тудары, бөгүнгү ниитилел амыдыралының угаан-бодалының бедик көдүрлүүшкүнүн канчаар деткиири онза чугула. Ынчалзажок бистиң мурнувуста кайгамчык нарын айтырыглар туруп турар. Ол нарын үүл үүл дээр болза, анаала кандыг-бир үүл дугайында бижиири азы биживези эвес, а оскээр билиишкинни деткивези, ооң эрткеш ону таратпазы, бичии-ле чүвё дээш шуугаазын үндүрбези, кандыг-ла-бир «сонуурганчыг» үүл сүрүп чоруп бербези болур. Номчукчулар почтазындан алгаш көөрге, экономиканы эде тургузарының айтырыглары, бүдүрүлгенi организастаарының, ажыл төлевириниң, өртектер доктаадырының, демократчыдылганың, чаа ёзу-биле соңгулдаларны чорударының айтырыглары — чогуи-на шак бо улуг айтырыглар бөгүн эң солун боол турар.

М. С. Горбачев. Бир эвес оларны маргыжылга, демиселди дамчыштыр көргүзер болза ындыг харын. Солун азы журнал — ол дээрге хөй-ниитиниң херээ-дир. А бир эвес ында үүле чаңгыс бодал илереп, аңы-аңгы бодалдарның солчулгазы болбайн турар болза, оортан үүү тыптып үнериа? Ындыг болур чүве болза, кымның бодалы күштүг боол турган болдур, ол олчаан артар, бир бөлүкке удур өске бөлүк күштүг боол артар бе? Чонның салым-чолун, чоннуң дүвүрелин болгаш өөрүшкүзүн долгандыр каттыжар керек.

И. Д. Лаптев. Ооң ыцай журналистиң ажылының шынарын, ооң мергежилин бедидериниң айтырыгларынга доктааган. Бо айтырыглар бөгүнде онза чугула черни ээлеп турарын, политиктиг утка-шынарлыг апарганын ол демделээн. Үүле дээрге солуннуң кайы-бир материалы миллион-миллион кижилерни шуут-ла дүвүредиптин болур болгай. Мооң-биле холбаштыр массалыг информацияның чепсек-херекселдериниң номчукчуларга, көрүкчүлерге, дыңнакчыларга боттуг салдарын өөренип көөрүн шынгыызы-биле тургузары эргежок чугула. Ажык-чарлыг чоруктуң, массалыг информацияның түс черде чепсек-херекселдери ышкаш, ындыг күчүлүг курлавырын ёзулуг-ла хөделдирери эргежок чугула.

Оратор ол ышкаш массалыг информацияның чепсек-херекселдериниң хообүлүжудулга, эрге-чурум үүлдерин сайзыраңгайжыдарының, оларны материалдыг баазаби-ле хандырарының айтырыгларынче кичээнгейин угландырган.

Эде тургустунуушкунуң бирги чергелиг негелдези болгаш эң чугула кезээ болза, ол дээрге партияның сөөлгү чылдарда чорудуп келгени иштики болгаш даштыкы политиказының тургустунуп келген айтырыгларын теория база практика кырынга ажылдап кылыры болур деп, ССРЭ-ниң ЭА-ның оралакчы-президентизи **П. Н. Федосеев** чугаалаан. Маңаа чаа угаан бодаашкынның туружу принципиалдыг ужур-дузалыг. Ол дээрге бистиң ниитилеливистиң делегейни, төөгүнү марксисчилениичи туруш ёзугаар чаа ёзу-биле, чаа көрүш-биле көөрү ол-дур. Октябрьның 70 чылының документилери — чаа угаан-бодаашкынның чайынанчак илередикчилери-дир. Ол дээрге совет ниитилелдиң, социалистиг чурттарның, хөгжүп орар чурттарның амыдыралының бүгү талаларын, капитализм делегейин, делегейниң мурнунда туруп турар айтырыгларны, шынап-ла, чаа ёзу-биле үнелеп көргени-дир. Чүге дээрге даштыкы-даа, иштики-даа политиканга шаптыктап турган бүтпес бодал тургустунган турган болгай, а партия ТК-ның апрель Пленуму, XXVII съезд болгаш партияның ооң соондагы документилери шак ол шын эвес бодалды үзе шапкан, ол чорук делегейге-даа, иштики политиканга-даа канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг болган.

Чижээ, тайбын кожа-хелбээ догуннаашкын дээрге аңгы демиселинiң хевири болур, ол капиталистиг чурттарга аңгы демиселинiң хогжүүрүнге салдар чедирер деп шын эвес бодал непптеээн турду. Ынчангаш бис тайбың дугайында, тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын дугайында чугаалап турувуста биске ындыг-ла бүзүревейн турдулар. Бир эвес бистиң чурттарывыска аңгы демиселинге дузалап турар чүве болза, ону кандыг тайбың дээр боор, кандыг тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын дээр боор деп харыылап турду.

Бо үүлдү СЭКП-ниң XXVII съездизиниң докумен-тилеринде, партияның Программазында киирбээнi дашткы политикага шуут улуг ндигни берген болгаш бүгүле үүлдерни чогуур турушта-рында тургускан деп чугаалап болур. Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын — ол дээрге күрүнелер аразының харылзааларының кезээ болур болгаш ол иштики херектерге хоггаарлашпазын негеп турар. Шынап-ла, бис күрүнелер аразынга тайбың, кады ажылдажылга, кады хөделинишкиннер дээш туржуп турар бис, а аңгы демиселиниң айтырыглары — чүрт бүрүзүнүң иштики херээ-дир.

Азы өске бир шын эвес бодал бар. Бисте социализм үезинде бүдүрүлге харылзаалары бүдүрүкчү күштерниң хогжүлдезинге бүрүнүбиле дүгжүп турар дээр болгай бис. А бис бо дүрүмнү дыка үр үениң иштинде ындыг деп бадыткап келдивис, ол кайы-бир ие-падада • дугжуп, бүрүнү-биле дүгжүп-даа турда ,кажан-бир чөрүлдээнi тывылдырарының дугайын бодавайн турдувус. А ынчаарга ниитилел эртемденнерни шын туруштүг түңнелдерни үндүрениден дидинмээн болгаш ындыг сорук чок болган. Чүгле ТК-ның апрель Пленуму, партияның XXVII съездизи ол бодадды сый шаап шыдады.

Ниитилел эртемденнери аде тургустунуушкунуң бүгү деңнелдеринде: экономика, социал харылзаалар, культура, угаан-бодал талазы-биле ажылдап турар. Бистиң кичээнгейивис төвүнде кижи, кижизиг чоруктуң айтырыглары туруп турарын демделексеп тур мен. Бо айтырыгларны шын билип алыры, массалыг информацияның чепсек-херекселдеринге шын чырыдары топ чугула үжур-дузалыг.

Бисти, эртемденнерни, шүүлпеп чорук. хожудаашкын дээш шүгүмүүлеп турары чөп. Ылаңгыя тодаргай оруктарны база стратегтиг шугумну ажылдап кылырынга хожудаашкын дээш. Экономиктиг реформага, демократияны хөгжүдеринге хамаарыштыр бисте ниити үүлдерни дыка хөйну бижип каапкан. А ынчаарга эде тургустунуушкуннуң бо кол быраларын боттандырарынга сүме-бодалдар ам дээрезинде четпес. Ынчаарга экономиктиг реформаның стратегтиг нарын айтырыглары база ам-даа чедир ажылдап кылдынмайн турар. Бис ону билип турар бис.

Ийе, эртемге. ылаңгыя ниитилел эртеминге шалыпкын болуру үүден-даа артык чугула. Догейленген болгаш таптаашкынныг чорук бисте ам-даа четчир. Кадрлар шүшпеп эде тургустунуп, а чамдыктары оларга эде тургустунган херээ чок, ол чоккала олар экi ажылдап турар бис деп санап турар. Ынчангаш мен түңнелинде биске шалыпкын, шимченгир болуру негеттинип турар деп база катап демделгекседим.

Бистиң ам таварышкан эң берге үүлүвүс болза, номчукчуларның дыка улуг неелдези болур деп, «Советская Россия» солуннуң кол редактору **В. В. Чикин** чугаалаан. Ол үүл: эде тургустунуушкун дугайында хөй чугааның херээ чок, а ооң түңнелдериниң дугайында тодаргай материалдарны бээрин негеп турар: ийи чыл дургузунда чедип алган тодаргай түңнелдерiп берiнер, эки дүржулганы көргүзүнер дээш оон-даа аңгы. Бо дээрге редакцияның коллективиниң мурнунда тургустунуп турар эң нарын болгаш берге соруига ол. Мында элээн каш айтырыг бар.

Биргизи. Эде тургустунуушкуннуң адрестери бисте ындыг-ла байлак, хөй эвес. Чер-черде — организацияларда, тус-тус кижилер-даа — оларның дүржулгазын өөренип көөр, ниитилештиреринге, оларга кандыг-ла-бир эки үнелээшкинни бээрингe кижилер дыка хөөп чок. Бо дээрге бот-шугүмүүлелдиң үези, бо дээрге дыка хөй эгелээшкиннерниң үези-дир. Кайы-бир түңнелди бодунуң тиилелгези кылдыр көргүзеринге кым-даа далашпайн турар. Ынчалзажок ол дүржулганы билири, кандыг-бир боттуг түңнелдерни билири дыка улуу-биле негеттинип турар.

Ооң аңгыда. Мен бодаарымга, бисте, журналистерде, эскерииелиивис ам-даа четпес, дыка хөй үүлдерни эскербес, амыдыралдан аңгылап, тускайлап шыдавас ышкаш-тыр бис. Ындыгның хараазында кыдыра үнелээшкин болгаш түңнелдер үндүрер.

Амгы үеде пленумнарда болгаш хуралдарда эде тургустунуушкун дугайында отчёттар чоруп турар. Ооң дугайында материалдарны хөйүү парлап турар бис, ынчалза-даа оортан дүржулганың адрестерин база эвээштi билип алдывыс. Ниитилелбиле алырга, отчёттар болгаш пленумнар дыка солун эртип, анда таваржып корбээн хевирлер, чидиг айтырыглар хөй, санал-онаал солчуушкунунга кичээнгей улуг боол турар. Биске Ярославльдан материал үндү...

М. С. Горбачев. Материал эки, солун болду. Ниитизибиле силерде отчёттарны чырыдарында солун үүлдер хөй болду, ылаңгыя кижилерниң чугаазын, бодалдарының маргылдаазын дамчыштыр көргүскени солун болгаш ооредиглиг-дир.

В. В. Чикин. Ам ооң ыцай мону база чугаалаксап тур мен. Эде тургустунуушкунну чаңгыс кижиниң деңнелинге илередип көргүзери дүржулганың бир кезээ боол болур хире. Бис эде тургустунуушкуинуң орук изекчилериниң дугайында очериктер бээрин кыскыттывыс. Үжен-дөртен хирени парладывыс, ынчалзажок күш четтинмейн баарын миниp апаар. Бис чогаалчыларны хаара тударын кызыттывыс. Бисте солун-биле кады ажылдаарынга сонуургалдыг элээн каш эштер бар. Оларга Иван Васильевти, Владимир Ситниковту адап болур, ынчалзажок кым-бир кижини Москвадан эде тургустунуушкуннуң фронтузунче. 40 чылдарда боол турганы мшкаш, ынчалдыр суггакчыладыг чорудуптары дыка берге-дир.

М. С. Горбачев. «Чорудуптар» дээрге дүжаап-албадаар арганың сөзүү-дүр. А аиаа дилеп көрээ. Ындыг кижилерни бис Москвадан тып ап болур бис, ынча дээн херээ чок боор.

В. В. Чикин. Ындыг болур болза, дыка-ла чаагай болур ийик, ындыг болзажок ам дээрезинде кижилерниң сонуургалы 15 азы 20 чылдар мурнунда парлаттынмайн келген үүлдерни парладырында боол турар.

Ам, кажан бис бо хүнүнүң тодаргай болуушкуннарының дугайында чугаалап турувуста, канчалза-даа ону социализм дугайында бистиң бүгү концепциявыс-биле холбаштырарынга улуг негелделиг боол турар бис. Мен бодаарымга, бисте «социализмни улам хөгжүдер» деп тергиин эки, эң таарымчалыг, тодаргай дүрүм тыптып келген болгай. А ынчаарга улам хөгжүдери— ол дээрге улам немээри ышкажыл. Амгы кандыг-даа болуушкунну алыр болза, ол бистиң үндезин дазылдарывыс-биле холбашкан. Коллективтиг керээ, кооператив шимчээшкини, бот-оруглга-чарылга болгаш еске-даа үүлдер —бо бүгү үүлдер шуптузу социализмниң алыс утказындан үнүп кээр, ынчангаш социалистиг шимчээшкининiң бо төөгүзүн аңгы-аңгы кезектерге ам чара шапкан херээ чок. Бисте артык, таптаашкынныг болгаш шаптыктыг боол турган үүлдерни билдилиг чырыдып көргүспүшаан, ооң-биле кады кижи-биле тудуш болган, кижиниң амыдыралының кезээ болган бистиң социалистиг, кады төрүттүнген үүлдеривисти ылгап билип көөр керек. Идея талазы-биле үндезин чок чорукту болдурбас дээш ынчаар көөр керек.

Бистер боттарывыстың айтыыглырывысты социалистиг оруккa эвес, а хууда өнчүлүг кижини, капиталисти капап тургузуп тургаш, шинтпирлеп шыдаар бис дээн утказ-лыг бодалды бистиң идейлиг дайзынналывыс биске чыгап турары чажыт эвес.

Октябрьның 70 чыл оюнуң дугайында илеткелдиң төөгү талазы-биле бүзүрелдиг шынны меңээ, бистериниң шүптувуска улуг соңуургалды хайныктырган. Ол дээрге эки бааза-дыр, төөгү талазы-биле дилеп тывыышкыннарга бистер бичии-бичии оожургал, хүн бүрүнүң ажылхеректерин кылыр үжурлуг бис. Мен бодап көөрүмге, парлалгада ам материалдар ол негелдеге чамдыкта дүүшпези хомуданчыг-дыр. Эң ылаңгыя төөгүнү долгандыр кандыг-ла-бир хөлзээшкинiнер бар. Мен бодаарымга, кижилерниң сеткил-сагыжынга хөлегелиг үүлдер тургузуп келир ындыг хөлзээшкиннерни ынча дээрим ол-дур ийин. Набережные Челкыны, Черёмушкилерiн эде адаарының дугайында документини — Политбюроиуң шинтпирiн дүүн парлаан болгай. Аажок шынгыы, ханызы-биле көрдүнген документ-тир. Ол дугайын кижилер чугаалажыр, бодап көөр, угаап-бодаар дээрзин билир бис. «Известията» мен шоолуг улуг эвес, ынчалза-даа амыдыралдың политиктиг улуг талаларынга хамаарышкан аажок таарымчалыг, ынчалзажок бадыткалдыг, чөвү-биле бижиттинген материалды нэмчудум. Оон соонда еске бир солунда көнгус еске уткалыг материалга таваржы бердим.

Үи: «Московская правда» солунда.

В. В. Чикин. Ында шуут, бүрүүлүг болдум, дорамчылал болдур сөстер бар чорду.

М. С. Горбачев: Ында дээрге хөлүн эрттир хооредир чүвеге туралыг чорук илден көскү-дүр. Бистиң парлалгаиыска шак ындыг үүл тааржып болур бе? Эң-не берге — бөгүнгү база дүүнгү-даа үүлдер дугайында быжырымалыг, ынчалза-даа эң-не берге материалды ёзулуг ажылдап кылыр дээш харылсалгалыг эртем ёзугу-биле бижип көрээлиидер. Бир эвес чазыглыг болу берген болза, ону эдер керек. Харын-даа эң-не шыңгыыларын безин. Бисте ындыг дидим чорук четпес бе? Чүрттү таптаашкындан үндүр тыртып алыр шак ындыг революсчу херекти эгелеп алганда, боттарывыстың шинтпирлеривиске болгаш базымнарывыска чаңгыс эп-сеткилдиг болур дээш, ол айтырыгларны шинтпирлээринге дидим чорук бисте четпес бе, кай?

Биске социализмниң, демократияның, ажык-чарлыг чоруктуң, шүгүмүүлелдиң принциптери бодарап турзун деп-ле бодаар-дыр мен. Шынчы, ажык чорук турзун. Хамык-ла үүл чоннуң эргежыынга бараалтаан турар кылдыр, а кандыг-бир чүвениң холун эрттир хооредир дээш эвес аан.

Бистер боттарывыстың чазыгларывысты дидими-биле сайгарып көргеп бис. Ленинниң соонда шак ындыг анализ кажан болчук? Бүгү талалыг, бадыткалдыг анализ. Боттарывыстың аажок шыңгыы түңнелдеривисти болгаш байдадарывысты бадыткаар дээш дыка-ла хөй чидиг фактыларны тып ап болур ийик бис дээрзин силер билир боор силер деп бодай-дыр мен. Кандыг-даа айтырыг талазы-биле. Ынчалзажок күштүг хандыкшылды бадыткаар төлээде, ам херек үүле фактыларда бе, ынчаш? Ол дээрге силерниң-биле бистиң орүүвус эвес-тир дээрзинге бүзүрээр мен. Бистер социализмни тургузар, чаартыр ужурлуг бис. Бистиң төөгүвүсче. Шуут-ла бистиң социалистиг төөгүвүсче ханылап кирген дазылдарның берип турары чулуктарга даянып, оларны ажыглавышаан, 30-40 чылдардан база сөөлгү таптаашкын үезинден бээр келген таарымча чок үүлдерни чайладып турган, бистиң ниитилелди бүрүнгаарладыр керек.

Бистер бүрүнгаарлаар болгаш бүрүнгаар көөр ужурлуг бис. А сагыш-сеткилдиң ханызындан чугааларны олар сеткилге артсын дээш чорудуп турар бис. Ынчангаш кандыг-даа дедир чугулушкун, кандыг-даа аткаарлаашкын ам турбас — үүле бүрүнгаар-ла, бүрүнгаар!

«Новости» парлалга агентилелиниң баштаар черинiң даргазы **В. М. Фалинiиң** чугаалааны болза:

Бистиң туруп турарывыс үе-шаг, мен бодаарымга, өскелерден бир-ле онзагай шынары: бүгү-ле улустарның угаан-бодал негелдезиниң озулдези база чон бүрүзүнүң. күрүне бүрүзүнүң амыдыралында угаан-бодал фактоpунуң бедөөни-биле ылгалып турар.

Төөгүде кылып каанывыс бүгү-ле частырыглар эрткен үеге артып каар ужурлуг. Бисте частырыгларны катаптаар, чаа частырыгларны кылыр болгаш кажан-бир барып, 10-15 чыл болгаш, бодувусту эдер ындыг эрге бистерде чок.

Бистер бүзүреллиг чээлизин чарыгдап алган бис азы ону төдер чыгаан бис деп чугаалап болур бис. Ынчангаш бистер ам үүле шынны, хамык-ла шын үүлдү бижип болур бис. А ам бөгүн шынны чугаалап шыдавас болзувусса, амдыызында ону орайтады-даа чугаалап шыдавас болганывыста, кайы-бир үеде ону черле чугаалаан-даа херекчок, ынчаарга ону чугаалаарда, ыях чугаалаар керек. Ынчаарга төөгү дугайын чугаалап тура, сөөлгү үеде бистер хөрек соктаарынга аажок апарган бис. База төөгү дугайында чугаалап тура, үүле Совет күрүне биле Россияның төөгүзүн билир-дир бис. А төөгүнү үүле бистер чааскаан кылып турар эвес бис, харын бистиң төөгүвүсте болган үүлдериниң чамдык кезээ оскээртен келген, бистиң чүртувустуң кызыгаарындан дашкаар болуп турган, оске чурттар-биле бистиң харылзааларывыстың түңнели, бистиң амыдыралывыска дашкаартан шургуп кирип келген болуушкунларның кезик-чамдыы болуп турар.

Бөгүн, эде тургустунуушкунче, Вашингтонче баргаш келгениниң түңнелдериниче база Вашингтоннуң соонда чүнү кылырывыс Барыын талада сагыш-сеткил илередиишкиннерни кичээнгейлиг хайгаарап көөр болза, эрткен база бүрүнгу чылын-даа турбаан үүлдерже сагыш салып эгелээнiң белени-биле эскежулганы дилээри, неппередири болгаш быжыглаары болур деп санаа турар бис. Мурнакчы дүржулганың адрестерии, аттарын, янзы-бүрү сүмелерни болгаш күзээшкиннерни алыр дээш партийжи органнар, киидистер, партияның Төп Комитединiң удуртулгазы-биле сырый харылзажыр бис.

Ооң ыцай ол дүржулганы багай дилеп турар бис. Чамдык таварылгада дилеп-даа билбес-тир бис. Чүге? Чүге дээрге бистер, журналистер, чаа байдалдарга ажылдаарынга, амгы үениң чаа айтырыгларын шинтпирлээринге кошкак белстккеген бис. Акша-бараан харылгаалары ап көрээли. Ооң-биле бистер болгаш эртем шыңгыызы-биле ажылдаваан. Кооператив шимчээшкинiiн, хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулганы ап көрээли. Ооң-биле база ажылдавайн турган бис. Бистиң амыдыралывыстың хөме базар хөөн бар. Ынчалзажок чер-черлерде чамдык партийжи органнар деткимчени көргүспейи турар.

Бистиң төөгүвүсте «билдинмес үүлдер» дугайында айтырыгны Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаатказ илеткелде эң-не дорту-биле тургускан-дыр, ол «билдинмес үүлдерин» чок кылырын ында айыткан деп, «Правданың» кол редактору уламчылаан. Ол темаиы бижип турар чамдык авторларның чогуур билиглери, харылсалгазы четпес деп, В. Г. Афанасьев чугаалаан. Чугаа улуг чурттуң төөгүзүнүң дугайында чоруп турар. Маңаа база шыңгыы негелде, угаап-бодаашкын болгаш ылаптыг чорук керек. Санал бергеи кижи М. Шатровтуң «Уламыңай... ыңай... ыңай» деп шинзинде четвестерии аңаа хамаарыштыр чугаалаан.

В. Г. Афанасьев журналистерни партийжи принциптерни хажыттазынче, СЭКП Төп Комитединiң, партияның XXVII съездизиниң, ТК-ның дараазындагы Пленумнарының ажылдап кылган политиказынга ону удуртулга болдурарынче кыйгырган.

ССРЭ-ниң Кинематографистер эвилелиниң бодунуң ажылынга ажык-чарлыг чорукту, эш хуу ёзугу-биле ажык чугаалажыр байдалды тургузарынче үткүлдүүн ол эвилелдиң баштаар черинiң бирги секретары **Э. Г. Климов** чугаалаан. Бо херекке бистиң бүгү күжүвүстү каттыштырары чугула чепсек болур даргазын ол демделээн. Бот-боттарывыс-биле чугаалажып, маргыжып, дыңнажып-даа билир кылдыр өөренир ужурлуг бис. Ол сорулга-биле бистиң эвилелливисте социологтар киржикчилиг эртем төвү база тургустунган. Эвилелдиң бүгү кежигүнериниң анкеталарга харыыларынга үндезилээш, бистиң ажылывысты таарыштыр тургузар анализ кылдынып турар.

Саналдаан кижи «реформа болгаш кинематограф» деп теманы чугаалап тургаш, ооң анаа эвес эртип турарын айыткан. Үгүнда билдинмес турган үүлдер ам көскү апарган. Реформа кижилерниң сонуургалынга дээштиг болган тудум, шаанда бистиң сагыжывыска безин кирбейн чораан үүлдер тыптып кээп турар апарган. Ол чорук бүгү чуртка, бүгү адырларга эде тургустунуушкун чорудулгазынга хамаарылгалыг.

Ол эки бе азы багай бе? Билбезинiң орнунга, чажыттан уштунуп келген үүлдерни биляп алганы дээрге. Кинематографта эде тургустунуушкуннуң удурланыкчылары бар бе? Бар, олар билдингир, төптен билдингир кижилерге кандыг фильм тургузар айтыышкын берип

(Төнчүзү 4-кү арында).

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГА — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ АЛЫС УТКАЗЫ, СОЦИАЛИЗМНИҢ АЛЫС УТКАЗЫ

(Төнчүзү. Этези 1-гн, 2-гн, 3-кү арынларда).

лыг айтыышкынынар кээр үжурлуг. Кадыг номну парлаарын, кандыызын парлавазын чүгле парлалга чери боду шинтпирлээр. Бис бот тарывыс парлалга политичазымын стратегиязы-биле, улуг идеология-биле ажылдаар үжурлуг бис, хуу, үүрмек административтиг эвес.

Адырның материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга хамаарышкан чүгүле айтырыгларга ол доктаараш саазынын чедиштезин номнарга чоныүң негелдезин бедээн редакторларны берге байдалдарга таварыштырып турар. Ынчангаш олар амыраарының орнунга, көвүдеп турар тиражка хереглээр саазыны кайыын тып алырыл дээш мунгарап туралар деп, ол демдеглээн.

Бистиң полиграфиявыс ба рык-на эң-не хөжүдап калган адыр дээрзин демдеглекеп тур мен. Оон ынай баар черивис чок-тур. Ындыг турбуже, ону хөгжүдер дугайында үлүээн алдыыган шинтпирлээр кылдыынмайн турар. Машина тудуушкун министерстволары-даа, тудуг министерстволары-даа, Яяшсаазын үлетпүр министерствозу-даа чүнү-даа кылбаан Бис, чижээлээрге, төөгү литературазын четчир кылдыр үндүрерин күзевес улус бис бе? Оны парлаарывыс улустың российжи ниитилел-политиктиг утааны долу төөгүзүнү билип, үнелел бээрин үзе шаап турган үевис турган. Ам ындыг литератураны парлаарывыс бүдүн программазы бар, ону боттандырып эгелей бергеп бис. Ынчалзажок бистиң аргавыс дыка кызыы номнарны немелде он мун тираждыг үндүрери — ук тулчу бергедеп шинтпирлетинер айтырыг. Соловьёвтуң болгаш Ключевскийниң номнарын 50 мүңдан 200 мүн экземпляр чагыылгага чедиргеп. Негелде оон түүлеттинмес улуг болгай. А ону кадырып шыдавайн тур бис, күш чок.

Бис кончуг улуг дуза хереглеп тур бис. Чүге дээрге ол херек дыка чүгүле болгаш херектиг. Бистиң полиграфия машиналар түдүү төөчүү беш-чеди чылдарда пынарлыг чүнү-даа берип шыдавес, ылаш соонда саазын айтырыын база шинтпирлээр херек.

Чогаалчылар сөлүүнүң чедингиринин улам өзүп турарын ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин бирги секретары **В. В. Карпов** демдеглээн. Бүгү журналдарның тиражы улгатхан, чижээ, «Новый мир» журналдың ийи ажыг катап, «Дружба народов» журналдың — беш катап улгаткан «Литературная газета» солун болуүнүң доктаамал номчукчуларының саны 700 мүн чагыкчыга немээн. Кандыг-бир сонуургачыг, «амдан киирип каан» чүүлдерини дараазында чылда парлаар кылдыр чүгле аазаанының түннелинде тираж көвүдеп эвес болгай. Ынчаарга номчукчуларның кандыг-бир кежиниге ол аазаашкын салдар чедирген үлгат чок деп бодалдан ойталавайн турар мен.

Үе. Хөй эвес кезии, тарыы-даа 90 хуузу бар-ла боор (**Залда катты**).

В. В. Карпов. Ындыг болуп база магат чок. Чаа чогаалдарның ураң-чечениин талазы-биле деннелиниг кайы хире бедик болуп турарын хөй-хөй номчукчулар айтырып турар. Ийе, «Ак баттың уруглары» деп ном херек болгаш күзенчиг база солун болуп турар «Ак хептең» база. А ураң-чечениин деннели кандыгыл? Үениң кандыг-бир чадаларгыында кирген болуп база магат чок авес бе? Номчукчулар мынча деп сагыындырып турар кандыг-бир чаа байдал тургустүнүп келбезин, мындыг болуу бербезин: дерзин үүлгедилгелер дугайында, таарымча оон янзы-бүрү чүүлдериниң дугайында чйи сөсту чугаалаары, 200 арыгга хоозун чугааны бижий бээр болза, хоржок.

Бот-оруула-чарылга дугайында каш сөс. Бот-оруула-чарылга биске, шупту кижилерге хамаарыжыр деп бодаар мен. А Чогаалчылар эвилели бот-оруула-чарылга-биле түүге чурттап болбазыл? Бис шагда-ла бот-оруула-чарылгада болгай бис.

М. С. Горбачев. Бот-оруула-чарылга үезинде үндүрүг политиказы база бар болгай.

Аныяк чогаалчыларны кадыы ажылдажылгага киришгиреринче, оларны командировкаладырынче солуннар удуртукчуларын В. В. Карпов кыйгырган. Саазын чедишпес чоруктуң айтырыын дүүген шинтпирлээриниң эргежок чүгулазын оратор чугаазының түннелинде демдеглээн.

М. С. Горбачев. Ужураашкынывысты эм түннеп көрээли. 1985-1987 чылдарда бистиң экономикавыска социал амыдыралывыска чүү болганын база чүү болуп турарына хамаарышкан статистиктиг тайылбырны бээрин бо ужураашкынывыска беткеминп тура, дилээн мен. Байдалды саннар тодаргай хереченилеп турар. Чижээ, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезии бистерни кезээде дүвүредип келген болгай. Ынчаарга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң темпилери оң бирги беш чылдың чыл бүрүде ортумак көргүзүглеринден, үлетпүрге — 1,3 катап, тудугга — 1,6 катап, көдээ ажыл-агыйга— 2,8 катап, демир-орук төзспортунга — 3,6 катап бедик болган. Ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезинин күселп-биле 1981-1984 чылдарда национал орулганың немей өзүлдезинин 86 хуузу, 1985-1926 чылдарда — 95 хуузу таңдыытынып турган, а 1987 чылда —100 хуузу хаңдыртынган. Үлетпүрде ажылдап турадарының саның кызыгаар түрда бээрин ол чедип алдынган.

Күш-ажыл төлевириниң болгаш ниитиниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүүнүң немей өзүлде темпилеринде байдал эки талаже өскерилген турары дыка чүгүле. Бо талазы-биле кол күженишкин үндезин машина тудуунда— станок тудуунда, электротехникада, прибор тудуунда болгаш эртем-техниктиг айтырыгларны шинтпирлээрин, аъш-чем, чинг үлетпүрүң, социал адырны хөгжүдерин хаңдырар адырларда кылдыынып турар.

1985 чылдаазы-биле деңнээрге, ол адырларга продукциянын чаартылгазы 1987 чылда 2,9 катап дүргеп болган. Машина тудуунун делгелгезинге чоокта чаа барып чорааш, боттарывыс бээрин элээн кайгай бергенивисти демдеглээр ужурлуг мен. Бүрүнгаар коску бызым чедип алдынган-дыр. А бисте амдыыында бүгүде шинтпирлер бүрүн хүлээп алдынмаан болгаш бистиң машина тудуушкунувусту чаартырының программазын боттандырарының чүгле ийи-ги чыдынче эгелеп киргеп болгай бис.

Делгелге чүнүң дугайында хереченилеп турарыл? Продукциявыс делегей деннелинче кирген, а харын-даа ону бээрин ажып турар. Ынчаарга продукцияның 15-20 хуузу шенелделерни түгле чаа эрткен, оон арткан кезиин— массалыы-биле бүдүрүп турар. Бистиң кижилеривис — эртемденнер, техниктер, ажылчыннар — шупту өзулуг ажылдап киривикен. Ажыл-херек шуудаан-дыр!

Моон мурнунда чылдарда чурттуң машина тудуушкунун шуут-ла херекке албайн турганын билир болгай силер. Нефтиден ап келгеп орулга акша киририлдезин ынчаарда хаңдырып турган. Бүдүрүлге сорулгаларын шинтпирлээрде, дериг-херекселдерни бодал чок өзүү-биле садып ап-ла турган-дыр бис. Ада-чурттуң машина тудуушкунун-даа, эртемни-даа чогуур деңнелге сайзырат-пайн, артык кезектерни садып ап-ла турган-дыр бис. Академик А. П. Александровтуң «даштыкыдан бараап садып алыр аарыг» деп ыны адааны ол байдал эртем-техниктиг депшилгени херек кырында өжүр базып келген.

Техника талазы-биле кымдан-даа хамаарыжыр чоруктуң болдурбас үжурлуг бистиң кайгамчык улуг чуртувекең ол бүгү болдуңуп турган-дыр. Азыгга сыындыр кыстырып алган ышкаш байдалга таварышкан турган-дыр бис. Ынчангаш бистиң амгы үеде боттандырып турарывыс эргилделер дыка чүгүле болгаш бүрүн үндезилеттинген. Аграр секторга бүгү эжиктерни ажыдып бээривисти айтыр херек. Оон хөгжүлдезинге моондак: тыг, шаптараазынныг бүгү чүүлдерни чайладыр шинтпирлерни херек кырында хүлээп алган бис. Ам хамык ужур чүдел дизе, удуртукчуларның психологиязында. Чон инициативага белен, харыысалгалыг болур чоруккa белен, кодээ ажыл-агыйны чорудары-биле холбашкан дидим хөделиишкиннерни кылырынга чон белен, чүге дээрге бодунуң күжүнге ол бүзүреп турар. Бо дугайын бүгү чер болганга бадыткап көргүскен.

Бис амгы үеде колхозтарга болгаш совхозтарга боттускайлаң болур-даа, экономиктиг үндезиннер-даа, техника-даа талазы-биле таарымчалыг калбак аргаларны берип турар бис. Аграр секторнуң туруштут болуруя чедип аптар боор бис деп бодай-дыр мен. Ылаңгыя ону чер ажылынга ылап-ла чедип алыр бис.

Өске талаларда кайы хире солун чорудуушкуннар боол турарын көрүңерден. Бистиң бүгү улус ажыл-агыйывысның социал утланыышкынының болуруп күштелдирер дээш эвээш эвес чүүлдерни кылган болгай бис. Ол чүнү берип турарыл? Ам дээрезинде эргилде боол турар, ынчалза-даа 1987 чылда бо сорулгаларга, социал таланың материалдыг баазазын тургузарыга капитал садыышкынарының өзүлдезиниитизи-биле улус ажылагыйынга болганындан үш катап бедээн. Оон түннелинде чүнү чедип алган бис? 1985—1987 чылдарны чижекке ап көрээли. Бо үш чылдарның дургузунда чылда ортумаа-биле чурттаргa шөлүн ажыглалга киирери 9 хуу өскен, школаларныы — 28 хуу, профтехучилищелерини — 4 хуу, школа назыны четпээн уруглар албан черлерини — 10 хуу, амнелгелерини — 9 хуу, поликлиникаларныы — 24 хуу, клубтарныы — 46 хуу өскен. Бо чылдарның дургузунда 32 миллион кижи чурттаар байдалын экижиткен. Солун-на медээлер!

Материалдыг кежиктерге болгаш ачы-дуза чедирилгелериниге чурттакчы чонның хереглели өскен. 1985—1987 чылдарда хереглелге чылда анаа ортумак өзүлде—18 миллиард рубль болган, ынчаарга оон мурнундагы үш чылдарда 11 миллиард рубль турган болгай. Ынчангаш анаа өзүлде 7 миллиард рубль болгандыр. Оон дугайын чүге чугаалап турарым ол, эштер? Кылып турар бүгү-ле чүүлдеривисти чонның эргежакыынга кылып турар болгай бис. Алызында барып шинтпирлиг сесту олар чугаалаар. Олар чугаалааннаргаа. Олар эде тургустунуушкунну боттарының күш-ажылы-биле деткээн. А ол дээрге — кол чүве ол-ла болгай. Амыдыралдың бүгү талаларынга бистиң кайгамчык улуг арга-рывысты чогумна харын чон тодарадып турар. Ындыг аргалар өске кандыг-бир чуртта бар бе?

Хереглелге өзүлдениң боол турарының статистика дыңнадып турар-дыр, а бистиннде чедишпейн турар, ол кандаай чоор деп айтырып болур. Бис ону чидин-биле билип турар бис. Чүге? Чүге дизе акша оруулагары бир орук-биле, а бараан саарылгазының өзүлдезии — өске орук-биле чоруп турган. Хереглел өзүп-ле турган, ынчалза-даа төлеп шыдаар хереглел оон дүрген өзүп турган. Оон түннелинде хереглел хандыртынмайн барган. Ынчангаш биске чедишпейн турар чүве ковүдээн.

Ажыл-агый чорудулгазында-ла чаа үүлдер чамдыкта кандыг-бир чигзинчиг чоруктуу, харын-даа шуут чигзинишкинни болдуруп турар деп ындыг айтырыгны маңаа кодурдү. Кажан чонның хереглелдерин хандырар дээш ажылдап турда, кижилерниң амыдырал байдалдарын экижидер дээш ажылдап турда, аңаа байыр чедирер херек. Ынчалза-даа биетер кандыг-бир алыксак-чиксек кижилерниң тыптып кээрин болдурбас болгаш болдурбас-даа ужурлуг бис. Бистиң оон камгалап шыдаар аргалыг экономиктиг, социал, политиктиг механизмнерниң дугайын чугаалап турарым ол.

Өске бир үүлдүң дугайында чугаалаксаан ийик мен. Кижилерниң сонуургалын деткиир ужурлуг бис. Ону бүгү делегейде ынчаар кылып турар. Биске база ындыг болур ужурлуг. Көрүңерден, эки-багай-даа болза чуртта 13 мүң янзы-бүрү кооперативтер ажылдап турар, 300 мүн ажыг кижилер хуу күш-ажылчы ажыл-чорудулгада хаара түттүнген. Бо дээрге, бистиң ышкаш, шак ындыг улуг чуртка бичии-даа ышкаш, ынчалза-даа бурунгаар бир базым ылдыыган-дыр.

Арагалаашкыны болгаш алкоголизмни киришпирбишаан, ниитилелди, экономиканы болгаш социал байдалды кадыкшыдарынче углаган бистиң туружувус үүшү берип турарыл? Чамдык медээлер, демографтыг көргүзүглер бо-дур. Олар бистиң шүүтүвуска солун болур.

1984 чылга деңнээрге, 1986—1987 чылдарда орта маа-биле бир чыл иштинде 200 мүң кижи эвээш үүлдерни кылган болгай бис. Ол чүнү берип турарыл? Ам дээрезинде эргилде боол турар, ынчалза-даа 1987 чылда бо сорулгаларга, социал таланың материалдыг баазазын тургузарыга капитал садыышкынарының өзүлдезиниитизи-биле улус ажылагыйынга болганындан үш катап бедээн. Оон түннелинде чүнү чедип алган бис? 1985—1987 чылдарны чижекке ап көрээли. Бо үш чылдарның дургузунда чылда ортумаа-биле чурттаргa шөлүн ажыглалга киирери 9 хуу өскен, школаларныы — 28 хуу, профтехучилищелерини — 4 хуу, школа назыны четпээн уруглар албан черлерини — 10 хуу, амнелгелерини — 9 хуу, поликлиникаларныы — 24 хуу, клубтарныы — 46 хуу өскен. Бо чылдарның дургузунда 32 миллион кижи чурттаар байдалын экижиткен. Солун-на медээлер!

Материалдыг кежиктерге болгаш ачы-дуза чедирилгелериниге чурттакчы чонның хереглели өскен. 1985—1987 чылдарда хереглелге чылда анаа ортумак өзүлде—18 миллиард рубль болган, ынчаарга оон мурнундагы үш чылдарда 11 миллиард рубль турган болгай. Ынчангаш анаа өзүлде 7 миллиард рубль болгандыр. Оон дугайын чүге чугаалап турарым ол, эштер? Кылып турар бүгү-ле чүүлдеривисти чонның эргежакыынга кылып турар болгай бис. Алызында барып шинтпирлиг сесту олар чугаалаар. Олар чугаалааннаргаа. Олар эде тургустунуушкунну боттарының күш-ажылы-биле деткээн. А ол дээрге — кол чүве ол-ла болгай. Амыдыралдың бүгү талаларынга бистиң кайгамчык улуг арга-рывысты чогумна харын чон тодарадып турар. Ындыг аргалар өске кандыг-бир чуртта бар бе?

Хереглелге өзүлдениң боол турарының статистика дыңнадып турар-дыр, а бистиннде чедишпейн турар, ол кандаай чоор деп айтырып болур. Бис ону чидин-биле билип турар бис. Чүге? Чүге дизе акша оруулагары бир орук-биле, а бараан саарылгазының өзүлдезии — өске орук-биле чоруп турган. Хереглел өзүп-ле турган, ынчалза-даа төлеп шыдаар хереглел оон дүрген өзүп турган. Оон түннелинде хереглел хандыртынмайн барган. Ынчангаш биске чедишпейн турар чүве ковүдээн.

Ам, кажан бистер экономиктиг факторларны ажыг, дап, ажык-чарлыг чорукту, демократияны хөгжүдүп, кажан хөй-нинтиниң инициативазын бүгү-ле үүлдер-биле деткип турар болганывыста, чогумчалыг чорудуушкун улам улгадып дел бодай-дыр мен. Бис чаңгыс удаа эвес бергелерге таваржыр бис. Ол биске чиик эвес болур, ынчалза-даа бис быжыгар бис, улам бүзүрелдиг бурунгаар-даа бис. Бистиң чайлаш чок улам бүрүнгаарлаарывыска долу бүзүрел Политбюродада, чазакта-даа бар. Ынчангаш ам, эде тургустунуушкунуң варын үе-чадазынче кирип тура, кажан хөй-хөй чаа айтырыглар бистиң мурнувуста тургустунуп кээрге, дүвүреп, могүдевес, аажынчып-хорадавас бис. Бир эвес частырытта таваржы берзивиссе, дедир базып-даа болгай-ла, Бистиң херектеривис бодүүш эвес, частырыглардан кортпас бис. Айыткан орук-биле шинтпирлиг чоруур бис.

Ынчанмаже частырыгларны эвээштп кылыр ужурлуг бис. Чүнү-даа кылбайн турар кижилер частырыгларны эвээштп кылыр деп чугаалажыр болгай. Ынчалза-даа чүнү-даа кылбазы — харын эң-не улуг частырыг ол-дур.

Эде тургустунуушкун дугайында бодалдарыларыны солчуруу-биле бистиң чалаашкынывысka келгенинер дээш силерге чүректиң ханызын, дап оорүп четтиргенимни илередип тур мен. Бисте улуг чопшээрекилгениң бар боол турарын, ам киргенивис үе-чаданың харыысалгазын болгаш төөгүлүг ужур-дузазын улам улуу-биле билип турарын көрүп тур мен. А бо дээрге боду-ла кайгамчык улуг ажыл-херек боол турарын силерге чугаалап тур мен. Ындыг билиишкинни ажыл-херектерже, хөделиишкиннерже шилчидип киирер херек. Бирээде ындыг-дыр.

Ийиде. Бисти улут ажылдар манап турар-дыр деп чүвени кижи бүрүзү билип турар-дыр. Бир эвес бо билиишкинин бистиң улузувусka чедире бээр болзувусса, кончуг эки болур ийик. Бис эртээн чылын бо үгланыышкынга хамаарыштыр хөйүү кылган бис. Эде тургустунуушкун маңаашкынынарны революцияже оттурган. Башгайы үенин маңаашкынынары мындыг хевирлиг турган: эки кижи чедип келирге, бүгү-ле чүве боду бүде бээр, чаагай чорук дээрден бүрган «сартыы» дег төктүп кээр. Чон ам ниитилелге, өг-бүле бүрүзүнге, кижи бүрүзүнге моральда, материалдыг-даа тала-биле тогумчалыг болур түннелдерни чедип алыр дилээ, чиик эвес орнукту эртер үжурлуг бис деп чүвени билир апарган.

Бистиң айыткан бүгү үүлдеривисти эде тургустунуушкунга үндезилээш, чаа арталарга үндезилээш, чуртта тургустуна бергеп байдалды камгалаарынга болгаш быжыглаарынга үндезилээш кылган турар үжурлуг. Бо билиишкинни үлам-на дет. кирир болгаш быжыглаар херек. Чонның хей-аъдын көдүрер херек, эштер.

Кижилерге шын херек деп чүвени маңаа база дорту-биле чугаалаайн. Кажан оларга шын чүве чугаалаарга, кандыг-даа бергелер турда, олар эрес-маадырлыг чорүүн көргүзер. Кажан карак чаап, мегелептер болза, оларның хоңну калып каар. Эки хамаарылгага кижилер дыка дыңнангыр, мегелээрге ону хүндүлевээни ол кылдыр көөр. Амгы үеде бистиң чонувус эң-не артемниг болгаш эң-не хөйну билир, бодавыже делегейнин эң-не артемниг, эң-не хөйну билир чону боол турар. Ол түгле шалыңын шынчы ажылдан алырынга сагыш човангыр эвес, харын эки байдалга, бодун хүндүлеп көөрүнге, бодунуң ак сеткилдит ажылы дээш алдарга сагыш-сеткилин салыр.

Бистиң төөгүвүстүү — бот. тарының амы-тының харам чекка бээринге бистиң улузувустуң кезээде белен боол келгенин сактып көрүнер. Ону уттуп болбас херек. Ол эки сеткилди соора ажылган база болбас. Ынчаарга бистиң төөгүвүстүн дугайында. Маңаа хөй айтырыглар тургустунуп турду. Оларның түгле чамдыктарының дугайын чугаалап көрейн. Бистиң төөгүвүстүн айтырыгларының талазы-биле принципиалдыг туруш Улуг Октябрьның 70 чылынга хамзарышкан партийжи документилерде бердинген. Төөгүлүг чорудуушкуннарга хамаарыштыр бистиң билиишкинивисти ханылады, оларны угаап бодаары ол документилерге дүүштүр чоруттунар ужурлуг, ынчаарга үш-үдүрүм дувараззининг чугаалар болдурбас херек. Бистиң төөгүвүстүн хөй-хөй нарын айтырыларын өөрекип көөру-биле СЭКП ТК-ның октябрь (1987 чыл) Пленумунун шинтпири-биле тургускан ТК-ның комиссиязының ажылдап турарын силерге чугаалаар ужурлуг мен. Оон ажылының баштайгы түннелериндеп чамдык чүүлдер XIX партконференцияга чедир парлаттынар чадавас.

Политбюронуң сөлүү хуралдарының бирээзинге «СЭКП төөгүзүнүң очерктери» кандыг болур ужурлугул деп айтырыгны чугаалажып көрген. Аңаа хазаарыштыр сонуургал улут боол турар. Ол «Очерктерниң» шынныг болгай турары кончуг чугула. Чүге дээрге бистиң төөгүвүстүн дугайын, да шынныг чүүлдер дээрге ол бистиң ниитя байлаавыс, бистиң күжүвүс-тур, эштер. Ынчангаш СЭКП төөгүзүнүң талазы-биле өөредилге ному апаар, эки болгаш шынныг номну бижиири — улут херек. Ол айтырыг ТК-ның дузазы чокка шинпирлестиннмес боор деп бээдап турар бис. Сорулганы акы күүседири-биле бистиң бүгү күүвүстү аңаа киришпирер херек. Ынчаарга чогуур эртем-билиглиг эртемденнерге кол ажыл онаажыр дээрзи билдингир. Чогаадыкты, принципиалдыг айтырыгны эки билир кижилерни хаара туткан эки авторлар коллективин түргузар херек. Авторлар коллективинден аңгыда СЭКП ТК-ның комиссиязы база херек апаар боор.

Бо талазы-биле улуг бөлгаш харыысалгалыг ажыл туруп турар. Чүге дээрге ол болза бар-ла бүгү үүвени көргүскен бистиң төөгүвүс ышкажыл. Бистер экономикада-даа, угаан-бодал культуразында-даа чаа үнелиг чүүлдерни шинээдип ап, өөренип турган, депшилгенин орүү-биле бурунгаар шимчеп орган бис. Алдагдалдарны, частырыгларны кымын тургаш-даа, бистиң төөгүвүстүн аар болгаш берге үелерининден кичээндиргилерни кылып ап турган-даа, өөренип турган бис. Төөгүнү чаап мегелээр чорук биске таарышпас. Төөгүвүс баолза болгай. Херектиң үжуру болза, ону чүгле шынныы-биле көргүзеринде боол турар. Бүгү чүве бистиң ак сеткилдивистен, харыысалгавыстан, эртем талазы-биле туружувустан хамаарышкан чүүлдериң дугайын база катап чугаалаарары эртежок чүгүлда деп саналым.

Эде тургустунуушкунуң чугула сорулгаларының дугайын катаптап чугаалап тура, амгы үеде кол чүүл болза, чонның сеткил-хөөнүн быжыглаары, эде тургустунуушкун дээш оон демиселлин деткиири болур дээрзин база катап онзалап демдеглексеп тур мен. Ниитилел күштериниң боттуг демиселлиниң чижектеринге эде тургустунуушкуну көргүзер херек. Кижилер чаартылгаларны күзеп, эде тургустунуушкунга киржирин күзеп турар, ынчалзажок олар хөй таварылгаларда ону канчаар кылырын билбестер. Билбес чорук — шуут айыыл эвес, тир, эштер! Чаа арталарны шинээдип алырынга кижилерге дузалаар херек. Эрткен үенин дүржулгазын база көптарып көөр, бистиң херээвиске бөгүн дуза чедирикпи дег бүгү чүүлдерни оон алыр херек. Диадектиктиг хүлээп көрбешпиш методун бүүгаар хөделир ужурлуг бис: шаандан бээр ажыглап турган, бүгү үе-чадаларда бараан боол турган чүүлдер, ден бүгү эки чүүлдерни, бүгү ажыктыг чүүлдерни шилип алыр херек. А үеэи эрткен бүгү эрги чүүлдерни ап октаар, чаа чүүлдерни дилеп тывары чүгула. Ол дээрге бистиң дүрүмвүс-түр.

Эде тургустунуушкуниуң дараазындагы үе-чадазының чаа болгаш улуг сорулгаларын шинтпирлээрниге СЭКП-ниң удуртулгазы мында олурукчу турар кижилерге база улуу-биле идеген турар. Бүүрелдиг быжыг базым-биле шуптувус кады бүрүнгаарлаалыңар, силерге чигзининг турбазын: эде тургустунуушкун политиказының туруптарындан дүжүп бербес бис. Ол политиказа эчизиниге чедир бердинген бис. Шилип алышкын кылдыыган, оон өскээр кайнаар-даа эгбес бис. Ынчангаш олче бүгү ниитилелди, бүгү чурттуң кодүрер херек.

Чеднишкиниерни күзедим!

(СЭТА).

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Аңгаар

Республикага бүргеп, аязыр. Бичe хар чаар. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне 29—34, чамдык черлерге 19—24, хүндүс 21 — 26, чамдык черлерге 12 —17 градус чедир соор.

Кызылга бүргеп, аязыр. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Дүне 29 — 31, хүндүс 22—24 градус соок болур.

Кино

ЯНВАРЬ 15-ТЕ

«НАЙРАЛ»: Мультсборник 9.30, **«Человек с бульвара Капуцинов»** 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка про влюблённого маляра» 9.20, 14.10, **«Огонь, вода и медные трубы»** 10.50, 12.20, **«Правосудия!»** 15.50, 18.20, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Следы оборотня» 15.00, 17.30 шактарда.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 15-ТЕ

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—Мультфильмнер: «Фантазер», «Кайгамчыл конгулууржук». 9.05 —«Кыска ужуражылгалар». Ураң-чечен фильм 10.40 —«Чаңгыс аай тыныш». 11.10 —11.20—Медээлер.

15.30 —Медээлер. 15.40—Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Документалдыг фильм. 16.15 — Мультфильмнер. 16.50—Таджикистан. ның телевиденнезинин программазы. 17.55 — Экономиктиг билиглерни үндезини. 18.25 — Фигурлуг чүкгу даашкын. Европаның чемпионады. Хереэженнер. 19.25— Бөгүн делегейде. 19.45 — «Резонанс». Даштыкы ту ном болгаш бистер. 21.00—«Ye» 21.35 — Эде тургустунуушкун проектору. 21.45 —Ураң чүүлдүң мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Людмила Чурсина. 22.30—00.10 — Информация-музыкалыг программа.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15— «Легендалар ораны». Эртем-тайылдыг фильм. 8.35: 9.35 — Бисти долгандыр турар бойдус. 1 класс Москва — ССРЭ-ниң найысылалы. 8.55 —Москва зоопарыгында. 9.05 — Англи дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 9.55 —«Заслон». Эртем-тайылдыг фильм. 10.05 —ПТУ сургуулдарынга. Литература. Совет литература. В. И. Ленинниң овур-хевири. 10.35 —11.35 —В. П. Катаев. «Чаңгыс парус агарып чор». 5 класс. 11.05 — Англи дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.05 — Сес сериалыг ураң-чечен телефильм. «Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы». Төрттү серия — «Чайык мурнунда». 13.15 —13.20— Медээлер.

18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —«Саян эдээнде кежээ». Литература-музыкалыг программа (тыва дылга). 19.00 — Киножурнал. 19.10 — «Аанга төвү». Үндүрүлгеде. Медээлер. СЭКП обкомунуң пленумунга үткүштүр. Дамчыдылгага СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, № 1 АТБ-ниң чолаачызы В. Н. Кошелев, Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиков киржир. Дамчыдылганы Г. Н. Тутынина чорудар. 19.40 —Медээлер (тыва дылга). 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.05 —«Тамчыктыг удупар, чаштар!». 20.20 —Концерт. 20.30—«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Эрик кырында бажың». 21.00 — «Ye» 21.35 — Эде тургустунуушкун проектору. 21.45—Сес сериалыг ураң-чечен телефильм. «Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы». Дөрттү серия — «Чайык мурнунда». 22.55—Документалдыг фильмниң баштайгы коргузуу. 00.00 —00.50 — Футбол. Аныяктарның делегей маргылдаазы. ССРЭ-1 —ГФР. Ийиги тайм.

III ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 —Мультфильм. 18.25 — «Аян-чоруктуңуң клубу». 19.25 —Баскетбол. Европа чемпионнарының кубогу. Хереэженнер. «Динамо» (Новосибирск) — «Прикиджи» (Италия). 20.05—20.20 — «Тамчыктыг удупар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейскаа ко[illegible]зу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң корректорларының 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн болганда 2-32-75 че болгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2654. ТС—00618.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 16 суббота № 13 (13613)

1925 чылда үнезилеттингеи.

Өртээ 3 көпеек.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Орбитаның «Мир» комплекизинде космонавтылар Владимир Титов болгаш Муса Манаров шенелделер программазын күүседирин уламчылап турар.

Эрткен хоноктарда экипаждың ажылынга астрофизиктиг объектилерни шинчилээринге элээн черни үндүргеи.

Космос материаловедениезиниң программазын бүүтээр космонавтылар деңги чок байдалда гальваника шывыгларын кылырының методтарын улам ыңай ажылдап кылыр талазы-биле элээн каш шенелделерни чорутканнар.

«Квант» модульдуң эртем аппаратуразын ажыглаи турган атмосфера ыңдының астрономиязының талазы-биле шинчилелдерни үргүлчүлээр. Чижээлээрге, «Глазар» телескоптуң дузазы-биле Киль болгаш Голубь болгук сыңыдыстарны чурукка тыртыпарын планнап турар.

Телеметриктиг сан-түңнүң болгаш экипаждың иштелдери-биле алырга, «Мир» эртем-шинчилел комплекизиниң ужудуушкуну болур-чогууру-биле чоруп турар.

Космонавтылар Владимир Титов болгаш Муса Манаров оларның кадыкшылы эки.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

Сүт-Хөл райозуның тудугжулары Алдан-Маадыр суурга чаа садыгны чурттакчыларга чаа чылда безек кылдыр ажыглалта киирген. Садыгның иштинде ажылагай барааннары делеттингеи. Моон мурнунда чылдарда тудутта хереглээрн-биле харылзажып, барааннарны үзүктел чок эккеп турар.

Ш. ООРЖАК.
«Алдан-Маадыр» совхоз.

ЧАА САДЫГ

Чаа садыгның эргелекчизи Борис Ховалыг чоокуң иеген. деэки хандырар дээш райно. биле харылзажып, бараанны. ны үзүктел чок эккеп турар

Ш. ООРЖАК.
«Алдан-Маадыр» совхоз.

ХОЙ ООЛДААШКЫНЫ

Бо чылын республиканың девискээринге хар кылын чаттаи. Чамдык черлерге хат хадаап хөртүктеи каапкан. Ынчалза-даа тракторлар-биле далбыйны тыртып турар.

Дүүнгү байдал-биле алыр-га, республикада 34360 ажыг хой төрээн. Ылаңгыя Бай-Тайга районда 9800 хой ооллаан. «Мурнакчы» совхозта 6 мун ажыг хойның чаш хураганнары оңча-менди. Мөнгүн-Тайгада 5600, Кызыл районда 4000 ажыг, Сүт-Хөлде 5900 хой ооллаан.

Бии-Хем, Каа-Хем, Таңды районнарда хой ооллаашкы. ны массалыы-биле январьның 20-25 түнеринде эгелээр. «Ээрбек» совхозтуң малчын. нары Александр Седип-оол, Альберт Маадыр-оол олар. ның коданнарында ийи хүн дургузунда 60-80 чедир чаш хураганнар төрүттүнгеи.

К. ХЕРТЕК.

СЕПТЕЛГЕДЕ

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң механизаторлары бо хүннерде техника септелгезин шуудады бергеи. Т-150 маркалыг тос тракторну, ийи К-700, ом «Беларусь», алды ДТ-75 трактор бүрүн септеттингеи. Торгалыгда 14 сеялка белеп, а Чодураа салбырында 20 сеялкалың чартыы септеттингеи.

Механизаторлар бар техниканы февраль 1-ге чедир доозар дээш күжениишкиниг ажылдап турар.

Бистиң корр.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

РСФСР-ниң кара хөрзүнүүр эвес зоназының агроүлетпүр комплекизинин хөгжүдер талазы-биле партияның болгаш чазактың мурнунда хүлээп алган шинтпирлериниң күүселдезиниң дугайында айтырыгны СЭКП ТК-ның Политбюрозу январь 14-те болган бодунуң хуралынга контрольдаары-биле чугаалажып көргеи. Партияның область комитеттериниң бирги секретарьларының киржилгези-биле чугаалажып көрүүшкүнүң үезинде толевилеттингеи хемчегларни боттандырып чорудары чурттуң экономиктиг чугула ол районуның хөгжүлдезинге таарымчалыг салдарлыг болган деп демдеглээн. Материал-техниктиг баазаны болгаш социал адырны хөгжүдеринге база бызыглаарыңга хөй акша-хөреңгини, курлавырларны үндүрген. Оон түнелинде көдээ ажыл-агый продукциязын будүрериңге элээн каш чылдарның иштинде үргүлчүлеп келген кудулаашкыны сокпаткан.

Оон-биле кады кара хөрзүнүүр эвес зонаның агроүлетпүр будүрүлгезиниң хөгжүлдезинде үндезин өскерлиишкиннер болбаан деп, Политбюро санаан. Ук девискээрниң хөй-хөй областарының болгаш АССР-леринин көдээ ажыл-агыйы доктаамал хөгжүлдеин хандырбайн турар. күүшениң болгаш колхозтарның үндүрүп турар хөй акша-хөреңгилери чогуур беримчелиг болбайн турар. Владимир, Иваново, Калинин, Киров, Кострома, Рязань Смоленск, Ярославль, Новгород, Псков областарның ажыл-агыйларында ажылхеректериң байдалы оныза дүвүрөэшкиини болдуруп турар.

РСФСР-ниң кара хөрзүнүүр эвес зоназының агроүлетпүр комплекизинин чурттун аъш-чем фондузун доктаамал өстүрериге ролюн улам ыңай күштелдирери политиктиг, ниити күрүне ужур-дузалыг улуг сорулга болур. Чоокку үеде ол районуң чурттакчы чонунуң аъш-чемниң кол продуктулары-биле хандырылгазын боду будүрериниң күсели-биле белеткээн саналдарны түүлдүг деп көргеи. Күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдериниң болгаш удуртукчуларының социалдыг дузалыг деэрзин демдеглээн.

Политбюро Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Чингяне секретары М. Якеш биле М. С. Горбачевтуң чугаалажыышкынының түнелдерин түүлдүг деп көргеи. Социалистиг тургузуушкунуң үндезин айтырыгларын СЭКП биле ЧКП-ниң иниити бир домей көрүп турарын, дашгы политиканың үнделин айтырыгларының талазы-биле үзел-бодалдарының чаңгыс аай болганын сеткил ханышкын-биле онзалап демдеглээн. Аксы-дүшма ийи чүртта эде тургустумуушкуиче, демократтыдылгаже, эртем-техниктиг болгаш социал депшилгени дүргедедиринче углавышпкын-биле холбаштыр совет-чехословак бүтүү талазлыг кады ажылдажылганы хөгжүдеринге чаа-чаа аргалар ажыттынып турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга совет экономиканың хөгжүлдезинниң бистиң чүртувустуң дашгы политика талазы-биле углаңышкынын амыдыралга боттандырарының оон-даа оске чамдык айтырыгларын база чугаалажып көргеи.

Политбюро аварияның уржуктарын узуткаарынын талазы-биле моон соңгаарга соруглаларны тодараткаш, атомнуг станцияларның шүүт аймак чок болурун хандырарыиче күженишкиннерни мөөнгээрин ССРЭ-ниң Атомнуг энергия министерствозуна база оон-даа оске министерстволарга болгаш ведомстволарга саналдаан. Бистиң чүртувуска атомнуг энергетиканың хөгжүлдезиң шынар талазы-биле чаа техниктиг үндезинге кедергей ынаныштыг инженер болгаш конструктор шинтпирлеринге. АЭС-тин коллективтеринде бедик технологтуг сагыл-чурумга үндезилеттинер умурлуг дээрзин онзалап демдеглээн. Кадрлар-биле ажыңды күштелдирининиң эргежок чугулазыиче кичээнгей салыры чугула ужурдузалыг деп көргеи.

Политбюро күш-ажыңчы коллективтериниң чөвүлелдерин соңгуурумуи. бүдүрүлгелер удуртукчуларының социалдыг чорударының чурумунуң дугайында Күрүне будүрүлгезиниң (каттыжышкыныңың) дугайында ССРЭ Хоюлтузунга дүүштүр

Политбюро Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Чингяне секретары М. Якеш биле М. С. Горбачевтуң чугаалажышкынының түнелдерин түүлдүг деп көргеи. Социалистиг тургузуушкунуң үндезин айтырыгларын СЭКП биле ЧКП-ниң иниити бир домей көрүп турарын, дашгы политиканың үнделин айтырыгларының талазы-биле үзел-бодалдарының чаңгыс аай болганын сеткил ханышкын-биле онзалап демдеглээн. Аксы-дүшма ийи чүртта эде тургустумуушкуиче, демократтыдылгаже, эртем-техниктиг болгаш социал депшилгени дүргедедиринче углавышпкын-биле холбаштыр совет-чехословак бүтүү талазлыг кады ажылдажылганы хөгжүдеринге чаа-чаа аргалар ажыттынып турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга совет экономиканың хөгжүлдезинниң бистиң чүртувустуң дашгы политика талазы-биле углаңышкынын амыдыралга боттандырарының оон-даа оске чамдык айтырыгларын база чугаалажып көргеи.

ЧАА БАЖЫҢЧЕ КӨЖҮП КИРГЕН

Тыва радионуң болгаш «Шынның» каттышкан рейдизи

БАЙДАЛ ЭКИЖИВЭЭН

Кызыл хоорайның мурнуу чаа микрорайоннары улам өзүп турар. Ында-мында суургалыг краннар бедип үнгеи. Беш-тос каът түүйбу, панель бажыңнар удатпайн-даа бедип үнгүлээп. Оруктуң бир талазында 133 аал чурттаар бажыңның иштики шеверлел ажылдары чорун турар. Ажыглалга киргеи үш подъездилерниң бирээзиниң чурттакчызы М. М. Самбуунуң ог-бүлези амдыгыында шынар талазы-биле хомудал чок деп демдегледи.

Чыл төнүзүнде ажыглалга киирген подъездиниң чанындаазында Зоя Ангымаанның бригадазы ажылдап турар болду. Ол мынчаар чугаалады:

— Ажылчыннарны бо удаада янзы-бүрү үүрмек ажылдарже чардыктырып түүп берген. Тос каът бажыңга бок ширбип, үттер малгаштап турдувус. Чугайлап, дозулаары арткан черде бисти, оске ажыл чок боорга, тудуп турар. Бир талазында, мергежилп эвес болганда, шынарга магадылап турбас. Ийиде, шалыңывыс эвээш болур, шеверлекчилерниң соңуургалыгга ол дээп турар. Агрегаттарны үезинде белеткевээнинден

Улуг дайынының хоочуңу Василий Георгиевич Давыдович чугаалады. Бо-ла өөрүшкү, аас-кежик илередиишкинге эргежок чутула медицина дузазын чедиринг талазы-биле улуг хемчегларни боттандырып турар. Радиация медициназының бүгүзевилел товү ажылын дыка кадбартикан. Улуг хемчээлдиг дезактивация ажылдарын чоруткаңының түнелинде электростанцияның девискээринде, оон бажыңнарында радиацияның деңгелдери ында кижилерниң ажылдаарына айыыл чок болур ыңдыг деңгелдерде үезин шиитирлеп турар. Кижилерни бирден бирээ чокка тодаргай шинчил кеэрге, оларның кадыкшылында радиация-биле холбаикан кандыг-бир өскерлиишкиннер болбаан болган.

Чаа черлерже чайладыр көжүрген бүгү чон ажыл-биле болгаш чурттаар оран-суур-биле хандыртыиган. Ол сорулга-биле 21 мун ажыг хүү чурттакга бажыңдарын, социал-амыдырал болгаш культура черлерининң 800 хире объектилерин туткан, 15 мун квартираларны бергеи. Янзы-бүрү хевириң орнун тургузар төлевирлерге болгаш чинделелерге 900 мөлөөн ажыг түңүг рубльди төлөөн Авариянық уржуктарын узуткаарынга үндүрген дорт чарыгдалдар 4 миллиард хире рубль, а ол девискээрлерге продукция будүрериниң хемчээлдериниң кызырылганы-биле холбашкан чидириглерни болгаш оон-даа оске чарыгдалдарны кады саналарга — 8 миллиард хире рубль болган.

Аварияның уржуктарын узуткаарда, бодунуң хемчээлдериниң болгаш техниктиг нарыннының талазы-биле деңнээр түве чок берге ажылдарны кыска хуусаада күүседири ажылчыннарның, эртемденнериниң, инженер-техниктиг ажылдакчыларның, албан-хаакчыларның Совет Армияның дайынчыларының бедик патриотизминиң болгаш кажан кызыл чоруунуң ачылында болдунар аргалыг болган. Совет кижилериниң сырый каттышканының болгаш коллективизминиң коскү херечизи оларның Чернобыль фоидузунга 540 миллион хире рубльди шилип-кени болган.

Политбюро аварияның уржуктарын узуткаарынық талазы-биле моон соңгаарга соруглаларны тодараткаш, атомнуг станцияларның шүүт аймак чок болурун хандырарыиче күженишкиннерни мөөнгээрин ССРЭ-ниң Атомнуг энергия министерствозуна база оон-даа оске министерстволарга болгаш ведомстволарга саналдаан. Бистиң чүртувуска атомнуг энергетиканың хөгжүлдезиң шынар талазы-биле чаа техниктиг үндезинге кедергей ынаныштыг инженер болгаш конструктор шиитирлеринге. АЭС-тин коллективтеринде бедик технологтуг сагыл-чурумга үндезилеттинер умурлуг дээрзин онзалап демдеглээн. Кадрлар-биле ажыңды күштелдирининиң эргежок чугулазыиче кичээнгей салыры чугула ужурдузалыг деп көргеи.

Политбюро күш-ажыңчы коллективтериниң чөвүлелдерин соңгуурумуи. бүдүрүлгелер удуртукчуларының социалдыг чорударының чурумунуң дугайында Күрүне будүрүлгезиниң (каттыжышкыныңың) дугайында ССРЭ Хоюлтузунга дүүштүр

Кызыл хоорайда тос каът ийнги бажың каш хонук бурунгаар ажыглалда киргеи. Ол баштайгы бажыңдан дыка хөй ылгалдарлыг. Бирги бажың туйбу, ийи-ле подъездилиг, 72 квартиралыг болза, бо бажың 144 квартиралыг болгаш бүдүп хана панельдерден эптеп кылдынган болгаш бистиң республикада туттунуп эгелээн 135-ки серияның бирги бажыңы болур. Номчукчулар билир боор. Бурунгу чылын «Тудут кезектериң» комбинатка улуг панельдиг бажың тудуунуң чаа цегин ажыглалга киирген. Ол цех ёзулуг-ла бо 135 серияның бажыңнарының кезектерин бүдүрүп турар. Ынчангаш чаа ажыглалда киргеи бедик бажың (ол хоорайның төвүнде, баштайгы тос каът бажыңдан ырак аверсте бедип үнгеи, хоорайны база бир чаа аян-шинчи киирип турар) цехтиң бирги продукциязы деп чугаалап болур.

Ийе, бажыңның тудуу болгаш ажыглалга керери айыттынган хүүсээларындан бичий узай бергеи. Ынчалза-жок, оруе улустуң «баштайгы блин боостаага тырлыр» деп үлегер чугаазы дег, баштайгызынга шаптараазынар турбайн канчаар. Ам улаштыр көөр болзувусса, хоорайның мурнуу кезээнде оон эштерн бажыңнар үш аңгы черде бедип үнгүлээп, бирээзи бо ажыглалда киргеи бажыңны шуут сыр соондан сүрүп чедип келген дег, шедүвроэшкиини болдуруп турар.

РСФСР-ниң кара хөрзүнүүр эвес зоназының агроүлетпүр комплекизинин чурттун аъш-чем фондузун доктаамал өстүрериге ролюн улам ыңай күштелдирери политиктиг, ниити күрүне ужур-дузалыг улуг сорулга болур. Чоокку үеде ол районуң чурттакчы чонунуң аъш-чемниң кол продуктулары-биле хандырылгазын боду будүрериниң күсели-биле белеткээн саналдарны түүлдүг деп көргеи. Күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдериниң болгаш удуртукчуларының социалдыг дузалыг деэрзин демдеглээн.

Политбюро Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Чингяне секретары М. Якеш биле М. С. Горбачевтуң чугаалажышкынының түнелдерин түүлдүг деп көргеи. Социалистиг тургузуушкунуң үндезин айтырыгларын СЭКП биле ЧКП-ниң иниити бир домей көрүп турарын, дашгы политиканың үнделин айтырыгларының талазы-биле үзел-бодалдарының чаңгыс аай болганын сеткил ханышкын-биле онзалап демдеглээн. Аксы-дүшма ийи чүртта эде тургустумуушкуиче, демократтыдылгаже, эртем-техниктиг болгаш социал депшилгени дүргедедиринче углавышпкын-биле холбаштыр совет-чехословак бүтүү талазлыг кады ажылдажылганы хөгжүдеринге чаа-чаа аргалар ажыттынып турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга совет экономиканың хөгжүлдезинниң бистиң чүртувустуң дашгы политика талазы-биле углаңышкынын амыдыралга боттандырарының оон-даа оске чамдык айтырыгларын база чугаалажып көргеи.

Кызыл хоорайның мурнуу чаа микрорайоннары улам өзүп турар. Ында-мында суургалыг краннар бедип үнгеи. Беш-тос каът түүйбу, панель бажыңнар удатпайн-даа бедип үнгүлээп. Оруктуң бир талазында 133 аал чурттаар бажыңның иштики шеверлел ажылдары чорун турар. Ажыглалга киргеи үш подъездилерниң бирээзиниң чурттакчызы М. М. Самбуунуң ог-бүлези амдыгыында шынар талазы-биле хомудал чок деп демдегледи.

Чыл төнүзүнде ажыглалга киирген подъездиниң чанындаазында Зоя Ангымаанның бригадазы ажылдап турар болду. Ол мынчаар чугаалады:

— Ажылчыннарны бо удаада янзы-бүрү үүрмек ажылдарже чардыктырып түүп берген. Тос каът бажыңга бок ширбип, үттер малгаштап турдувус. Чугайлап, дозулаары арткан черде бисти, оске ажыл чок боорга, тудуп турар. Бир талазында, мергежилп эвес болганда, шынарга магадылап турбас. Ийиде, шалыңывыс эвээш болур, шеверлекчилерниң соңуургалыгга ол дээп турар. Агрегаттарны үезинде белеткевээнинден

Улуг дайынының хоочуңу Василий Георгиевич Давыдович чугаалады. Бо-ла өөрүшкү, аас-кежик илередиишкинге эргежок чутула медицина дузазын чедиринг талазы-биле улуг хемчегларни боттандырып турар. Радиация медициназының бүгүзевилел товү ажылын дыка кадбартикан. Улуг хемчээлдиг дезактивация ажылдарын чоруткаңының түнелинде электростанцияның девискээринде, оон бажыңнарында радиацияның деңгелдери ында кижилерниң ажылдаарына айыыл чок болур ыңдыг деңгелдерде үезин шиитирлеп турар. Кижилерни бирден бирээ чокка тодаргай шинчил кеэрге, оларның кадыкшылында радиация-биле холбаикан кандыг-бир өскерлиишкиннер болбаан болган.

Чаа черлерже чайладыр көжүрген бүгү чон ажыл-биле болгаш чурттаар оран-суур-биле хандыртыиган. Ол сорулга-биле 21 мун ажыг хүү чурттакга бажыңдарын, социал-амыдырал болгаш культура черлерининң 800 хире объектилерин туткан, 15 мун квартираларны бергеи. Янзы-бүрү хевириң орнун тургузар төлевирлерге болгаш чинделелерге 900 мөлөөн ажыг түңүг рубльди төлөөн Авариянық уржуктарын узуткаарынга үндүрген дорт чарыгдалдар 4 миллиард хире рубль, а ол девискээрлерге продукция будүрериниң хемчээлдериниң кызырылганы-биле холбашкан чидириглерни болгаш оон-даа оске чарыгдалдарны кады саналарга — 8 миллиард хире рубль болган.

Аварияның уржуктарын узуткаарда, бодунуң хемчээлдериниң болгаш техниктиг нарыннының талазы-биле деңнээр түве чок берге ажылдарны кыска хуусаада күүседири ажылчыннарның, эртемденнериниң, инженер-техниктиг ажылдакчыларның, албан-хаакчыларның Совет Армияның дайынчыларының бедик патриотизминиң болгаш кажан кызыл чоруунуң ачылында болдунар аргалыг болган. Совет кижилериниң сырый каттышканының болгаш коллективизминиң коскү херечизи оларның Чернобыль фоидузунга 540 миллион хире рубльди шилип-кени болган.

Политбюро аварияның уржуктарын узуткаарынық талазы-биле моон соңгаарга соруглаларны тодараткаш, атомнуг станцияларның шүүт аймак чок болурун хандырарыиче күженишкиннерни мөөнгээрин ССРЭ-ниң Атомнуг энергия министерствозуна база оон-даа оске министерстволарга болгаш ведомстволарга саналдаан. Бистиң чүртувуска атомнуг энергетиканың хөгжүлдезиң шынар талазы-биле чаа техниктиг үндезинге кедергей ынаныштыг инженер болгаш конструктор шиитирлеринге. АЭС-тин коллективтеринде бедик технологтуг сагыл-чурумга үндезилеттинер умурлуг дээрзин онзалап демдеглээн. Кадрлар-биле ажыңды күштелдирининиң эргежок чугулазыиче кичээнгей салыры чугула ужурдузалыг деп көргеи.

Политбюро күш-ажыңчы коллективтериниң чөвүлелдерин соңгуурумуи. бүдүрүлгелер удуртукчуларының социалдыг чорударының чурумунуң дугайында Күрүне будүрүлгезиниң (каттыжышкыныңың) дугайында ССРЭ Хоюлтузунга дүүштүр

Мындыг соок черге хереөжен улус аарып, аржып даа болгай. Ол малгаш базарга кидис ыдык өде бээр. Ажылчыннарга бергени сапоттарның размери дөртен чедип турар. Училище дооскан уругларга ол углашпас-даа.

Чоок бажыңнарның чурттакчылары моон алебастр, пемент дажыглап турганын ажылчыннар көрүп турган. Он-он бичежек хаптарны саналр болза, сан-түң өндерли бербес бе? Өрөөлдерниң шалыңывыс каш хүн кирип чадаштывыс. Дүүн база олура хүнзедивис. Е. Бизяеваның бригадазынга безин хүнде баштайгы үеде чедп машина хоюдуг херек. Оске ийи бригадага база ол хире. Бөгүн дүшке чедир чүгле чаңгыс машина келген. Ол бригадага берген, биске бербоон дээш, үргүлүг чаргы үндүрер-дир бис. Ажылдаар хөөнге ол кандыг салдарлыг болурул?

Тудугжуларның ажыл чок ора хүнзээри ам-даа үргүлчүлевишаан хевээр. Сантехниктериниң соонда үттер септээринге хой үе чарыгдаттынып турар. Катап хоюдуг белеткээр, бүтүү ажылды холбиле кылыр. Эжик, соңга блоктарын баш удур салып алыры болдунмас. Ол-бо материал чок дээш сөөлгүзүнге чедир шөйүп кээр. Малгаштап каан ханаларны буза шаап кааптарга, катап чагганы каът шынар чок боорун шеверлекчилер чугаалады. Ында-мында ойбактардан салгынпаи турар. Соңгалар аңгагар ажык, форточкалар хатдынмас, дожунуң кылыны ишки чыгыы. Бригадир-биле чугаалажып турганы өрөөлвистиң соңга блоктарының кыдыгларының чылыгластырынмаан. Бызаңчылар ону чылыглавастай бергеннер. Шеверлекчилер тускай материал чокта, аңаа садыгын-биле смскаап, кырындан малгаштап каар. Чылыгны оозалдап киирип турганы-биле подъездилер арээзы соок, ынчангаш ханалар дошталчак, малгаш әрээш кээп дүжери магат чок. Дужунда өрөөлдиң соңгазын ажыкташ, оон бок төп бадырып турар. Соок агаар, даштың үзеи градус ажыг хире-даа болза, өрөөлдерни дола бээр. Шалаже дүшкеи хоюдугу недүрер дээрге, доң боор. Дошталган хоюдуг доскаарларда эңдерик. Батареялар түгле чылбай.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

НЕГЕЛДЕ — АЖЫЛ-ХЕРЕКЧЕ ХАНЫЛААРЫ

СЭКП Мөнгүн-Тайга райкомунуң пленумунга бюроның ажылының дугайында отчёттуу оң бирги секретары В. Д. Хемер-оол кылган.

Чүүн-даа мурнунда бо пленумунуң ажылдап эрткен хүн чурумунда мурнукузарыдан ылгалдыг, чаа түүлдер көстүп келгенин маңаа чугаалаар апаар. Эрткен пленумнарта хуралды бюро кежигүннери башкарып эрттирер турган болза, бо удаада президиумнуң составын, хуралды удуртуп эрттирер кижини киржикчилерниң ишкинден сонгаан, санал-бодал солчулгазынга үени ковүдеткен. Санал бээрде, мурнуку ышкаш, ат кырынга белеткээн, доктаамал саныг кижилер эвес, а киржикчилерниң күзелин барымдаалап, райком кежигүнериңден база активтен-даа кижилер идепкейлиг киришкен.

Илеткел күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге баш бурууғаар тараткан анкеталарга үндезилеттингени-биле районда эде тургустунуушкун байдалын элээп долу, тодаргай анализтээр арганы берген, шүтүмүүлекчи, бот-шүтүмүүлекчи база ажыл-агыйжы бүдүштүг болган. Бо бүгү райкомнуң, оң бюрозунуң ажылын боттуг үнелеп, четпестерни илередип, сорулгаларны тодарадырынга идиг берген.

Районнуң коммунистерниң хөй кезии кол адыр — мал ажылынга хаара тутунган, он ийиги беш чылдың ийи чылында үүс башка онааштыр 84-100 баш чедир мал төлүп 40 хире малчынвар камгалап алган, оң иштинде коммунистер Б. Тейнин, М. Биче-оол, К. Борарган, Ч. Дарын-Базыр, Б. Хорбин болгаш өскелер-даа доктаамал бедик көргүзүтлерлиг ажылдап келген. Ындыг мурнакчылар тудуг, бүдүрүлге, албан черлеринде, школаларда-даа бар.

Ынчалза-даа партия райкому, оң бюрозу, парткомнар, эге организациялар тапталашкынган, удуртулганың эрги арга-хевирлеринден чаңчылчаан, чаңгыс аайлаан стилинден оожум адырлып, эде тургустунуп турарын илеткелчи миннип, оң таарымча чок үржүктарын даразында киити чижектерге көргүскен.

Сөөлгү ийи чылда районнуң совхозтарындан дыка хөй улуг, бичe мал өлүп хоранн, күрүвеге салып турар малдың дириг деңзизин ортумактан шоолуг ашпайн турар, оң түннелиниде ажыл-агыйлар 55 муң рубль чидиргиг болган. Беш чылдың ийи чылында совхозтар хөй, өшкүнүң бәш саның остүрер планын күүсеттээн, малдың ара салыр, олуг төрүүр чорууу кызырылбаан. 61 өрееөг-бүле керээзинче шилчизе-даа, төнчү эки түннелди чедип албайн турар, малчынарда экономиктиг өөредилгениң бүдүрүлге-биле холбаазы хоорук, продукция көвүдедиринге ажык бербейн турар, харын-даа чамдык малчынвар өөренген түүлдеринге харыы берип шыдавас, бот-орулга-чарылга, чек системазы ышкаш чугула түүлдерни эки-ле шиңгээдип албаан, 88 малчын өглерде чурттавышаан. Коммунист малчыннарның, тускай эртемниглериниң авангардчы ролю куду. Райком кежигүнү Э. Каң-оол 100 хойдан түүле 16 хураган алган, база-ла райком кежигүннери Х. Конгаржап, М-Б. Нордат 3 пленумга олурушпаан.

Районда 275 өг-бүле бажың-биле хандыртынмаан, бо айтырыгны райкүүском даргазы К. Дилак кончуг шүшпең шиитпирлеп турар. Мугур-Аксында түүйбу бүдүрер цех планын түүле 50 хуу күүседип турар, райпо чонну чугула хереглелдиң барааннары-биле чедир хандырбайн турар, школаларда орус дыл, математика башкылаашкыны чавыс деңнелде болуп артпышаан.

Бо пленумга чедир 12 коммунист партиядан үндүрткен, 33 коммунистке доңгулда хүлээткен, 10 коммунисти ажылындан дүжүрген. Мөнгүн-Тайга районну арага ишпестер зоназы кылдыр чарлаанындан бээр элээп үр ге эртсе-даа, арага-дарыга сундулулар ам-даа бар.

Барык санал берген кижи бүрүзүүле бюро кежигүнү, райкүүском даргазы К. Дилактың адынга чидиг шүүтүмүүлелдерни кылып турган. «Мөген-Бүрен» совхозта садыгжы, райком кежигүнү Т. Салчак мынча дээн: «Орук-чирик дутайында айтырыг тургузарга, хүлээп-ле алыр, аазап-ла турар, күүсетпес-даа, та кандыг аай дарга түүве ыйнаан бо». Районнуң улус судузы Д. Идам-Сүрүнден: «Эш Дилактың талазында каржы, шүүтүмүүлел кызар чорук бар турган болгаш ам-даа хевээр...».

ССРЭ-нiң 60 чыл аттыг совхозтуң удуртулгазынга бо үеге чедир 3 партком секретары, 3 директор солушкан. Сөөлгү дүжүрткен директор К. Салчак оң мурнунда-ла эргезин соора ажыглаан, 3 албан-дужаал солуп четтигипкен, удуртур ажылга харыысалгазын чидирген турда, партия райкомунуң бирги секретары турган О. Шагдыр-оол совхозтуң коммунистерниң, ажылчынарының, малчыларының удурланыышкыны турбүжеле, ону директорга албан-биле одурткан. Оң директорлаан үезинде, кыска хүүсаада, ажыл-агыйдан кайы-даа чылдардан хөй мал хораан» деп, совхозтуң партком секретары О. Амыртак пленум киржикчилеринге чугаалаан. Үстүнден холгаарлаашкынның аар үржүү ол шүүтүмүүлелден билдинип турар. Бо совхозка кадр солчулгазының хөй болган үжүру-даа ында.

Партия организациялары-биле харылзааны кошкатканы, оларга боттуг дузаны эвээш көргүзүп, политтооредилгени, культура-массалыг ажылды өренгейлеп турары дээш райкомнуң организастыг болгаш пропаганда килдистериниң эргелекчилери С. Донгак, М. Донгак, парткомиссия даргазы М. Ондар оларның адынга шүүтүмүүлелдер база шыңгыы болгулаан. Райкомнуң бирги болгаш нийиги секретарылары В. Хемер-оол, В. Ондар үр, кыска-даа үеде ажылдап турары барымдаа чокка бюро кежигүннериниң, партком-нар, эге организациялар секретарларының, партия райкомунуң ашпарадының ажылдакчыларының негелдези чавыс болуп турарын санал берген эртем принципиалдыг шүүтүмүүлеп, ону эдериниң оруктарын айытканнар. Ыхаңгыя чоокта соңгуткан А. Самдан, Н. Делгер-оол ышкаш бюро кежигүннериниң бот-идепкейин кедүрери, коллективтиг удуртулгага үлүг-хуузун долу киришпиреринге оларны өөредип, чаңчыктырары эргежок чүүлүл дээрзин сүмелээннер. Оң-биле кады, амгы негелделерге дүүштүр райком, оң бюрозу удуртулганың чаа арга-хевирлерин дилеп тып турарын санал бергеннер база болур-чогууруу-биле үнелеп көргеннер. Ылаңгыя тодаргай ажыл-херектер орнунга хөй хуралдар, ажык чок чугаасоот кылыр, түүл-бүрү чылдагаанныр дилеп тывар эргипрактикадан райком шиитпирлии-биле ойталап, перспективтиг айтырыгларны дидим-биле тургузуп, чон өразынче, дириг ажыл-херектерже хамаарышкан кирип турар апарганы каржжа көскү. Амдыызында улут чарыгдалды үндүрүп-даа тургаш, район девискээрниге хөй чылдыг сиген тарыырының шенелдезин эрткен чылын Чедп-Тейге чоруткан, оң баштайгы өзүмнери идегелди берген, ол агротехниктиг арганы районнуң оске-даа девискөөрлериниге практикалаары көрдүнген. Сагды, Барлык баштарын тавартыр Мөнгүн-Тайгаже дорт кел чоруур экижиткен оруктуң тудуун шүүдадып эгелээни база райкомнуң инициативазы, тодаргай ажылы болур. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, иштики курлавырларны дилеп тыварынче чүткүл, ыраадыр көрген перспектива райкомда, оң амгы удуртулгазында бар. Пленумнуң киржикчилериниң иити бодалы база ындыг болган.

Пленумнуң ажылынга партия обкомунуң эртем болгаш өөредилге черлериниң кандизиниң эргелекчизи Н. Т. Дамба-Хуурак киржип, чүве чугаалаан.

М. САЛЧАК,
«Шынның» штаттан дашаар корреспондентизи.

ОТЧЁТТАР СООНДА БОДАЛДАР

«Нарын» совхозка болган отчёт хуралга коммунистер парткомнун ажылынга «чүгээр» деп үнелелди бербишаан, шүүтүмүүлелдиг, боттуг саналдарын берген. Совхозтун экономниказын быжыглаарынга, социал хөгжүлдени дүргедедиринге демократияны калбартырынга парткомнун, оң кежигүннериниң киржилгезин секретарь Ш. Ооржак ындыг кончуг ханы эвес аналиэтээни коммунистерниң сеткилинге четпейн барган.

Партком бодунуң отчёдунга чүүү чедир чугаалавайн барганыл? Оң дутайында коммунистерниң хуралга берген чамдык саналдарындан киирбеш, түннең көрээлп.

К. Ч. Белчир, бригадир:

— Илеткел ам-даа арай тодаргай эвес, анализи эвээш болду, эде тургустунуушкун дутайында чугаа болганда, ылаңгыя партком кежигүннериниң ажылын тодаргай чугаалаар болза эки-дир. Партком кежигүнү, совхозтун директору Дүгер чамдык эки түүлдерни сөөлгү чылдарда кылган: малчыннарже электри шугумун чоруткан, ферманы механизастаан, корморцех ажылдап турар, чурттанга бажыңнары немешкен. Моон мурнунда автопарктың ажылын холгаарлап, оларга бот-башкарылга бербейн турган, ам ындыг түве чок. № 2 хойжу бригадада телерелени база тургускан. Ынчалза-даа четпестер бар, эде тургустунуушкун ам-даа негелдеге четпес. Малчынвар кыштагларын түге ыяап-ла берге, машына-балгат четпес черлерге кылып турарыл? Тес уну канчап барганыл, аңаа түге кылбазыл? Пилорама үрелин турар-дыр, ону дерип, ажылда хаара туттунмаан аныяктарны чоп киириштирип болбас деп. Сүт кухнязының тудуун ам-даа чадашкан бис.

С. Н. Мижит, малчын:

— Партком эде тургустунуушкунну чедир кылбайн турар деп бодай-дыр мен. Партком кежигүннерги Сактагай, Ойдуп сүтлар түнү кылыпканыл? Түгле ботгарының ажылын кылырынга ой-дур, а партком кежигүнү хүлээлгезин кылбайн турар. Совхозта доктаамал ажыл чок улус бар-дыр, олар түгле шак саналар шалыңнар ажылче түткүп турар, оске ажыл кылыксавас-тыр. Ол дээрге аныяктар-биле ажыл чорудар ужурлуг Ойдуптуң четпес ажылы-дыр. Базырны канчап эде тургустунган деп санаарыл? Арай деп озуп келген зеленказың ажаап, шыгжап чадап тургаш, изидип, ажылдаар арга чок кылып каан.

С. С. Банчык, малчын:

— Парткомнуң бо отчёдундан кылган түннелдерни дараазында хуралга дыңнаар деп саналдыг мен. Социал айтырыгларны канчаар шиитпирлеп турарывысты -ап көрээли. Школа-дыр. Өөренирчилер чангыс черде сыныпайн турар. 700 ажыг өөренирчиниң түгле 70 хирези интернатта, артканнары суурда бажыңнарда, төрел-дергулуңун, таныш-көрүжүнүң бажыңнарында сыңмарлажып турар. Оон кандыг эки шынарлыг өөредилге азы корумчурум үнер боор. Ында базала чугаалажыр, шиитпирлээр айтырыг хөй. Совхоз бот. орулга-чарылгаже кирер деп турар. Бөдүүн үгаан-биле бодаарга безин ол аңаа-ла бүде бербес болгай. Малды түс хуу камгалап алыры кончут берге. Ол аарыыр, өлүр болгай. Малчын кижиниң ол мергежилдиң ат-алдарын кедүрер херек. Аныяк малчынвар тывылбастаан, ол хиреде суурда түс ажы аныяктар орта ажыл кылбайн турар.

Ч. Л. Сегбе, бригадир:

— Партия ажылы ам-даа долу хемчээли-биле чорбайн турар. Оон хуралдарыга көрүп турар айтырыы кызыы. Бо чылын хойжу бригадаларга хамаарыштыр айтырыгны ийи катап дыңнаан. Өске айтырыг чок эвес. Социал айтырыгже кошкак кичээнгей салып турар. Бистиң дарталарывыс шүүтүмүүлелге удур, инициатива чок, мактадып каапкан улус-тур бо. Бөдүүн кижилериң сапайдарының күүселедезинче кичээнгей салбас Чоннуң үүнүн дыңнаар болза эки-дир ийин. Оон аңгыда, кижи бүрүзү бодунуң хүлээлгезин чедир күүсетпейн турар.

Сергей Баянов, тракторист:

— Механизаторлар чаа системаже киреринге белеткенип турар. Ынчалза-даа экономиктиг өөредилге болбаан. Механизаторлар кара артен үнгеш, орай дүне аазкээп турар. Ол хирезинде ажылдың будүүкчүүү куду. Түге дээрге чүдүрер ажылдар хол-биле кылдыныл турар. Чүдүрүкчү механизм үрелгезинден ындыг байдал тургустунуп келген. Тускай хеп бээрин чопшээреес.

Сергей Баяновтуп саналынга немеп каар түве чүл дээрге, шыкап-ла, механизаторларның экономиктиг өөредилгезин чедир чорутпаанынан олар ажылдың чаа арга-хевирлериниң расценказын орта билбейн турар. Парткомнуң отчёдун дыңнаар мурнунда МТМ ажылдакчылары-биле ужурашып чугаалажырывыска, механизаторлар ындыг расценканы улгатыр бижээш, кызыл-булунга азып каар болза эки деп негелде салган. Саналашкынны ажык-чарлыг болдурарынга оларның саналы черле чоптуг.

Ниитизи-биле парткомнуң отчёдун дыңнап чугаалажырынга 14 коммунист партийжи принципиалдыг ёзу-биле саналдарын берген.

Ындыг отчёт «Мөрен» совхозка база болуп эрткен.

Совхоз эрткен 1987 чылдың кодээ ажыл-агый продуктуларын күүнеге садар планнарын чамдыызын күүседип шыдаваан, харын-даа 140 муң рубль өрелиг болган.

Социал айтырыгларны совхозта шору шиитпирлеп турар апарган. Ылаңгыя малчыннарны тускай хептер, аъш-чем продуктулары-биле чүгээр хандырып турарын бистиң ужурашкан малчынарывыс чугаалаан.

Совхозта эрткен чылын кандыг өскерилгелер болганынга болгаш план күүселедезинге хамаарыштыр бодуунуң бодалын малчын Белчээ Мамаа мынчаар илередип.

— 1987 чылда совхозтуң удуртукчулары барык шупгузу солушкан. Оон соонда бригадирлерни ажык байдалга соңгудувус. Удуртулга кошкак турган түве-дир ийин. Моон мурнунда-ла ынчаар эгелээн болзувусса эът, сүт, дүк планын күүседир арга турду. Чылдың эгезинде-ле, бирги кварталда, сүт планы күүсеттинмейн барган. Ынчан-на хемчет алыр турган. Иштики курлавырларны ажыглап шыдавайн бардывыс: мырыңай кыш дүжүп келгенде чондан эът, сүт, дүк садып алырын кызыдарга-даа оон түү-даа үнмейн барган.

Эрткен чылын социалистиг хүлээлге алырынга тураскаатказан малчынвар хуралын арттырген. Бисче кичээнгей улгаткан болдур ийин. Совхоз төвүнде эмнелге пунктузун ажыктаан, доктаамал эмчи машиназын тургускаңы кончут эки. Эде тургустунуушкун, ажык-чарлыг чорук, демократияны улам калбартыры эгелээнден бээр коммунистериниң идепкейлиг, негелделиг чорууу кедүүлген. Ол дээрге ажылдың түннелдиг болуунуң кол магадылалы-дыр деп билип чоруур мен.

Хоочун малчын коммунистиң бодалы чөп. Хамык ужур отчёттар үезинде бот-боттарын чула шүүтүмүүлежип алырында эвес, тодаргай ажылдың эчис түннели дээш демисежиринде. Чаңгыс шүүтүмүүлелден ажыл ажыжий бербес. Ынчангаш кайы-даа совхозта «Нарында»-даа, «Мөрендө»-даа шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар көвей.

Чүүн-даа мурнунда — кодээ ажыл-агыйның интенсификастаары. Ол талазыбиле чамдык базымнар кылдынган-даа болза, ажылдар ам-даа көвей. Малдан алыр продукция кончут эвээш болуп, оны бүдүреринге чарыгдал нормадан ораынчок ажып турар. «Мөрен» совхозту ап көрээли. Ажыл-агый сүт планын күүсеттээн. Үнүзин уксаажыдыга ажылы колдуунда чаа эгелээн. Түс инектен түгле 50 быжа камгалап алган.

«Нарын» совхозта байдал багай эвес. Совхоз хөй ажылындан 227 муң рубль оруглаыт болган. Сүттү база күүседипкен. Бир тонна сүтту бүдүреринге 69 рубльдэ чарыгдап турар. Сүт бүдүрүлгезинде нормадан бичинле ажып турар ол чарыгдал колдуунда инектерни тургузу азыралче киирген болуп турар деп совхозтуң спецыалистери санап турар. Ынчалза-даа чер ажылын сайзырадырында хожудаашкыннар хөй. Совхоз 2800 гектар тарылга шөлдүг, оң 1800 гектарында мал чемин өстүрүп турар. 3850 тонна мал чеми белеткээр планын түс хуу күүседип алган. Ол хирезинде мал чеминге тараа культураларын ажыттап турары шын эвес деп кол агрономуңун хомудап турары база чөп. Хөй чылдыг сиген үрезнии херек. Ынчангаш черни аштап-арыглап, сугтарып тургаш, немелде эки шынарлыг мал чемин ап болур. Аңаа Самагалдайда турар районнар аразының суггарылга системазының боттуг дузазы херек. Бо талазы-биле эң кол харыысалгалыг организация районнуң агроүлетпүр каттыжышкыны. Чогум-на РАУК-түң чугаадакчы ажыл-херектериниң амыдыралга боттанганындан совхозтарның-даа, районнуң-даа мал, чер ажылы интенсивтиг орук-биле улам бурунгаар хөгжүлдени алыр.

Эрзин районнуң совхозтарының парткомнарынга болгулаан отчёттардан эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле ажылга чоруур түннелди үндүрер апаар. Оларның отчёттарынга хамаарыштыр чогуур үнелелди СЭКП райкомунуң отчёттуг пленумга берген, илереттинген четпестерге хамаарыштыр кылып чорудар ажылдарның хемчеглерин ажылдап кылган. Партбюроларның, парткомнарның эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында отчёттары коммунистерниң авангардчы ролюн, партия организацияларының дайынчы арга-шинээн бедидерн чугаажок.

Ш. КУУЛАР.
Эрзин район.

ДИРЕКТОРНУҢ ХАРЫЫЗЫ

1987 чылдың декабрь 15-те «Шын» солунга «Ленинчи орук» солуннуң корреспондентизи В. Ховалыгның «Хойжунуң дүвүрээшкини» деп түүлү үнгеп. Сүт-Хөл районун Карл Маркс аттыг совхозтуң хоочун малчыны Дазар-оол Ховалыгта совхозтуң мал ажылының спецыалистери кошкак дуза чедирип, малчынның ажылына эвээш көөп турарын, хоюнуң кажаазының бир ханазы эргижирээш бусту бээрге, ону сеткеп бээр дээш хойжу бригаданың бригадирн-даа, совхозтуң директору-даа хемчеглерни албаанын шүүтүмүүлээн материал үнген.

Шүүтүмүүлелге харыыны Карл Маркс аттыг совхозтуң директору И. Монгуш чоруткан. Ону кызыра парладывыс. Шүүтүмүүлелге база ажылынга дарганың хамаарылгазы оон билдингир.

«...Малчын Д. Ховалыг эрткен чылын дөрт дугаар төрүүр хой кадаргаш, багай эвес көргүзүгүү чедип алганы шын. Чиңге нарын дүвүүр хой дөрт дугаар төрүлгезинде оон-даа эки көргүзүглерни берип болур турган. Ынчалза-даа көргүзүг чедир алдынмаанын малчын колдуу совхозтуң директорынга чая каап турар. Ол бүгүге удурланмас мен. Шын. Ынчалза-даа совхозтуң хоюн керээ ёзугаар хүлээп алган, оон чогуур продукцияны алыр дээш малчын бодуунуң күжүн көргүзер ужурлуг. Эрткен чылын малчын Д. Ховалыг түгле 8 тонна сиген белеткеп алды. А оң хоюн январь, февраль айларда азы төрүүр үезинде тургузу азырадывыс. Хураган чиир сигенни Сүт-Хөлдүң ыяш ажыл-агыйындан тракторнуң ийи тергези иштин эккеп бердивис. Барык 4—5 хонгаш-ла, сенажты дүжүрүп турдувус.

Малчынның кыштаа суурдан 4 километр хире черде. Аңаа мал ажылының спецыалистери барбайн турган дээр болза, бүзүревес мен. Кажан ында байдал эки турда, хүнүүң баары албан эвес деп бодаар бис. Бистиң талавыстан болур-чогууру-биле бүгү таарымчалыг байдалды тургустувус. 1986 чылда коданга электри чырыын киирген, кудук доктаамал ажылдап турар. Эрткен чылын чунар-бажыңны база тудуп бердивис. Бодунуң кадыы багай. Доктаамал эмчилеп турду. Ынчангаш эрткен чылын Үш-Белдирже өөнүң иштин-биле ийилдирээн курорттадып чоруттувус.

Кажаазы багай деп турары шын. Оон кыгын эде кылдыртыр турган бис. Чайын кажаалларның байдалын хынап көргеш, Д. Ховалыгның кажаазын эде кылбас деп шиитпирлээн бис. Солунда бижип турары ышкаш, ханазы ийлеви бергеп, мал-маганга айылдыг турган болза, баш бүүүнгаар хемчээп алыр ужурлуг бис.

Мал эмн база чок деп бижээп. Эрткен чылын совхоз 5 муң рубльге эм садып алыр тургаш, чазын хураганнарны камгалап алыр дээш 12 муң рубльге эмни садып алдывыс.

Совхоз директору болганымда болур-чогууру-биле хемчеглерни ап-ла турар-дыр мен. Парлалганың чамдык ажылдакчылары келгеш, кижилерниң аксындан материал чыып алгаш, 2—3 солунга катап-катап үндүүлүүр чоруктар чамдык кижилерни азырадыкчы хөөнче киирип, күрүенің эрге-ажыын бодавас чоруктарны хөйү-биле тывылдырып турар деп бодалдыг мен. Эки кылдынган түүлдер 2—1 кижилерниң чугаазынга хөмдүре бээринге хомудаар кижи-дир мен.

...Совхоз 1987 чылды багай эвес дооскан. Бүгү планнар күүсеттинип келген.

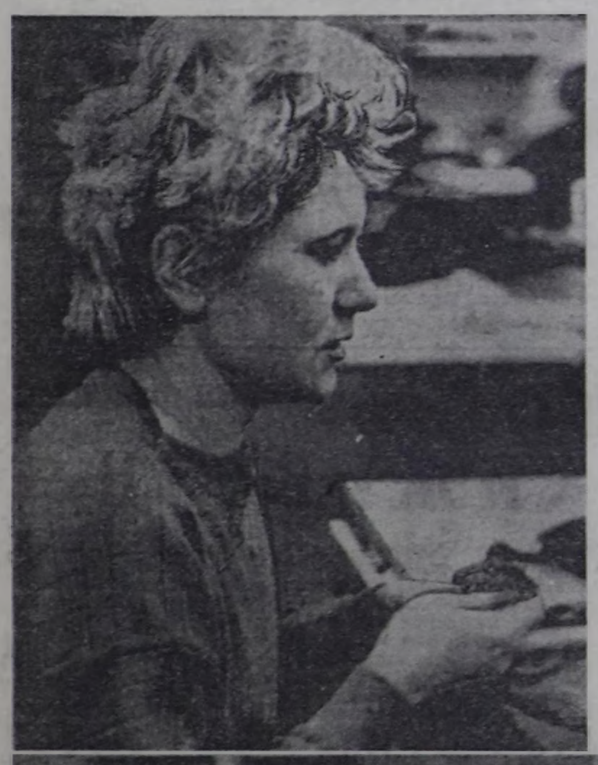
...Малчының хомудалын болдурбас дээш хемчеглерни ам-даа ап чорудар бис».

Кызылдың «Чечек» ателье-зинде платье даараар бригадалар эрткен чылда чоннуң берген чагыгларын кылырын айыткан хуусаазында күүседин келген. Нина Яковлевна Якушкинаның бригадазы планын чедишкинниг бот-тандырып, социалистиг чарышка тиилекчи болган.

Ол бригада-биле кожа ажылдап, чаржып турар Мария Николаевна Ильинчёва-ның бригадазының даараныкчылары база бедик шынарлыг продукцияны кылгаш, хүлээдип турар. Ында Людмила Пономарёва, Чечек Монгуш болгаш оске-даа шеверлер чонуң чагыгларын ой-шаанда даараш турарлар.

ЧУРУКТАРДА: ол бүдүрүгенің даараныкчылары Людмила Пономарёва; Ирина Шалахова биле Ольга Непонящая.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ДЕПУТАТТАРНЫҢ ҮЛҮҮ

«Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан ферязында кодээ Советтиң депутаттары Валентина Мандышпаа, Екатерина Сүрүң-оол, Екатерина Сундуй юбилейлиг чылда боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин аажыр күүсеткен болгаш бо чаа чылды база күш-ажылчы чедишкиннер-биле эгелээн. Оларның саап турар инек-терининг күш-деңгели эки. Фермаңың инектерине бо хүннерде мал чеминиң курлавырларын тургузары-биле депутаттар Хурал-оол Балган, Мөңге Бора-Тараа, Анай-оол Еңзак олар быжыглаттыган.

Ферманың кандыг-даа ажылында ында тургустунган депутаттың постузу улуг-хуузун кивирип турар.

Бистиң корр.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң дээштии~организастыында база түннелдиинде

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ СЛОВАРЫ

Кижи фактору — чуртта социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедээшкининге, совет кижиледиң эде тургустунуушкунга болгаш революстуг чаартылгазынга оның ужур-дузазы чедирип турар, шиитпирлел дешилгезиниң эң чугула шимчедикчи күштериниң бирээзи. «Фактор» деп сөс «кылып турар», «бүдүрүп турар» деп утканы илереткен латын сестем уткатаган. Ынчангаш ол болдуунуп турар чорудулганың шимчедикчи күжүн, аңаа салдар чедирип турар байдалдарының бирээзин илередип турар. Ынчангаш дүргедээшкининиң, эде тургустунуушкунуң кижи фактору дээрге, күш-ажылчы болгаш хөй-ниитизи ажыл-чорудулгазынга боттуг салдарлыг, кижиде кинтилел амыдыралының бүгү талааларынга дешилгелиг чаартылгаларның чорудулгазынга шиитпирдиг киржилгени болдуруп турар идей-мөзүг-шынар бүдүжүн, социал, психологтуг шынарларының каттышкан ниитилешкээ. Тодаргайлаарга, чижээ, кижиниң идейлиг бүзүрели, мораль талазы-биле арыы, ак сеткилдиг, харыысалгалыы, ажылга бодун бердиверн, ажыл-херекке тывынгыр-тудунгуру, профессионал бедик билиг-мергежилдиг, инициативчизи, чогаадыкчы идепкейлиг, ниитиниң эрге-ажыы дээш салгыш човангыры, четпестерге эптеш чогу, эде тургустунуушкун болгаш чаартылга дээш демисеелге бот-шүүтүмүүледдиг, шиитпирлээ база чүткүлдүү.

Совет кижилериниң чаагай мөзүг-шынары, бүдүжү бот-туг ажыл-чорудулгага кайы хире идепкейлиг болуп турарыдан дүргедээшкининиң эде тургустунуушкунуун чорудулгазы дорт хамаарылгалыг. Кижи фактору идепкейжидериниң кол чепсектери — материалдыг болгаш моральдыг идиг беришкини, социал чөптүг чоруктуң принциптерин хөгжүдери, күш-ажылга чарышты киирери, демократияны, чониуң эргелел башкарылгазын казбартыры, кижизидилге ажылын, ылаңгыя политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени үндезинии-биле ажыжидери.

Дүргедээшкининиң болгаш эде тургустунуушкунуун кижи факторун идепкейжидери кижиниң, ниитизелдиң бүгү кежигүннериниң бүгү талалыг хостуг хөгжүлдезиниге байдалдарны тургузары-биле тудуш холбашкан турар ужурлуг.

КИЧЭЭЛ ХҮНҮНДЕ

Ынчан декабрьниң сөөлгү он хонуу артып калган турган. Планныг онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүселдези дээш дүнхүн чокка сагыш аарыырдаа, ниитн сан бажын чедип алыр дээш бачымнап девирдээр-даа байдал турбаан. Ынчалза-даа беш чылдың ийи чыл планын Тес-Хем районда арга-ыяш ажылагыйы хуусаадан эрте күүседипкен. Тодаргайлаарга, декабрь 20-ниң-биле алырга, бараанныг продукция будүүрери 102,1, тудуг материалдарын сөөртүүр 133,6, ыяш дилдирери 109,4 хуу күүсеттинген. Кол түүл болза, будүүрген продукцияның саарылгазы 109,4 хуу болган.

Коллективте будүүрүлге ажылының улам быжырымчалыг болу бергени ажылчынларның экономиктиг билигерни шиңгээдип ап, ону ажылдаар черлеринге ажыглап өөренип турары. Бир катап арга-ыяш ажыл-агыйында экономиктиг өөредилгениң күүү-биле сонгуурган тамыштым. Ында 26 дыңнакчы бар чораан, кичээлге оларның шуптузу белеткелдиг келген. Кижи бүрүзүүде — кыдыраашт, карандаш.

Өөредилгениң кандыг болуру пропагандистен код хамаарыр. Будүүрүлгениң кол ниженерн О. О. Бартанның кичээлге кызымак белеткенип алганын көрдүм. Өөренир темага ажылаар литератураны дилеп тып, оон херек түүлдерни ушта бижип алырынга, ном, сеткүүл, солун тудуп алгаш тудутта хереглээрн-биле пагыяшты ужуруп, хыдып турары шын эвес. Пропагандист оон ыңай чангыс дыттан бирги, ийиги сорттарның материалдарын будүүрүп турарын чугаалаан, оон черже октаттынып турар кезекте риниден, будуктарындан түүү кылып ап болурунга база доктааган. Ол аңаылды чорударда, белеткел участогуна бүгү дытты чижек үүтна олурганнар чамдык сан-чурагайны, түннелдерни, бодалдарны бижип эгелеп бээрге, пропагандист будүн-будүн домактарны оожум, тапбилээ катаптап турду.

Дараазында түүлдерже ол кичээнгейни утлаан. Кандыгдаа ажылды будүүрүп кылырынга күш-ажылдың быжыг сагылга-чуруму, камналга болгаш хумагалал херек. Күрүне планын күүседир дээш, ийиги сорттарның материалдарын будүүрүп турарын чугаалаан, оон черже октаттынып турар кезектериниң, будуктарындан түүү кылып ап болурунга база доктааган. Ол аңаылды чорударда, белеткел участогуна бүгү дытты чижек үүтна алыр, кылып чорудар бүгү хемчеглерни сан кырынга тургузар. Ол дээрге арга-арыгны шаарлашпазының, «но-гаан өңнүктүү» келир үеним салгалдарынга будүн-будүнүбиле арттырып бээрининг айтырыы.

Кичээлдиң теоретиктиг кеээ-биле будүүрүлгениң амыдыралын дүүштүрерин пропагандист-даа, дыңнакчыларда-даа оралдажып турган. Ыяш белеткекчилериниң 33 гектар шөлге янзы-бүрү ыяштарны олуртканын аңаа эки ажылдың эгезин кылдыр демдеглээн.

Ол чижекти киире бээрге, бажымга мындыг түүл киринкелген. Арга-арыгны камгалаар, оңу катап тургузар, ыяштарны тарып олуртут талазы-биле Тес-Хемниң ыяшчыларының, эвээш-биче-даа болза, дуржулгазы бар. Ылаңгыя олар күш-ажылчы коллективинге аныяктарны ижиктирип эгелээн. Аргаыяш ажылдакчызы болур дээш, дорт кижи техникумда өөренип турар.

Арга-ыяш ажыл-агыйында экономиктиг өөредилгениң салдары районда, коллективтиң бодунда шиитпирлеттинмейн турар социал айтырыгларны боттандырарынга идиг-ни берип турар. Түдүт объектилеринге хереглээр материалдарны кереэ ёзугаар чурттакчыларга белеткеп берип турар. 1987 чылда дорт чунар-бажыңны тутканн.

Профэвилел комитединиң даргазы М. А. Бичиижиктиг санап турары-биле алырга, 1990 чылга чедир хөй ааллурттаар алды бажыңны тудар. Коллективтиң дузалал ажыл-агыйында ошкулер. 14 инек бар. Будүүрүлгениң ажылчынарының бир кезии хууда инектиг ешкулуг, хаванныг, дагаалларлыг, ыяралл коданнарның саны өзүп турар.

М. ТИРЧИН.
Самагалдай.

ЧАШТАР КИЖИЗИДИЛГЕЗИ— БҮГҮ-НИИТИНИҢ ХЕРЭЭ

70 чыл мурнунда, 1918 чылдың январь 14-те, РСФСР-ниң Улус Комиссарлар Чөвүлеля В. И. Ленининг ат салганы «Назы четпестер комиссияларының дугайында» декретти хүлээп алган. Ол дээрге озуп орар салгал дугайында Совет эргечагырганың баштай эң чугула документилериниң бирээзи. Ол декрет ёзугаар назы четпээнгерни судтап, бажыңнаарын шуут соксаткан. Оон бээр-ле назы четпээнгерниң сагылга-чурумунга хамаарышкан бүгү-ле айтырыгларны тускай комиссиялар сайгарып көөр апарган. Шаг-үениң хөгжүлдениң вайы-биле эртиен 70 чылдар дургузунда ол комиссияларның ажылының арга-методтары чаартынып келгени билдингир.

Бо комиссиялар улуг ажылды кылып келген болган кылып-даа турарлар. Бичии уругларның хайгаарал чок чоруу-биле демиселди Ф. Дзержинский баштаан комиссия баштайгы үеде чорудуп ада-иези, дөргүл-төрелдериниң чок арткан оскүстерни, хайгаарал чок бичии уругларны чыып, оларга тускай бажыңнарны, интернаттарны ажыктыкаан. Алдарлыг совет педагог А. Макаренконуң «Педагогика шүлүглели» деп сураглыг номунда уругларга бажыңының кижизидикчи ролюн делгереңгейин-биле чырыдып көргүскен.

Амгы үеде назы четпестер херээниң талазы-биле комиссиялар ийи хонук семинарын эрттирген бис. 1987 чылдың декабрьда профессионал-техниктиг училищелерниң сургуулдарының база ортумак школаларының үстүкү классчыларының аразынга анкета тараткаш, арага аймаанга база наркотиктиг түүлдерге, черле амыдыралдың арага ишпес хевиринге хамаарышыр боттарының санал-оналдарын бижиирин олардан дилээн бис. Оон түңнелдерни чыгташ, өөренип көргеш, хемчегларни ажылдап кылган.

1988 чылда республика комиссиязы план ёзугаар ажылды кылып чорудар. Тодаргайлаарга, 7 катап хуралдаар, аңаа назы четпестер ортузунда кем-херек үүлгединиң нияти байдалын сайгарып көрүп, оларның корум-чурум үрээрин болдурбазының талазы-биле административтиг база күрүне органнарының болгаш хөйниити организацияларының күжениишкинин үглап башкарар талазы-биле Кызыл хооркүскомнуң чанында назы четпестер херээниң талазы-биле комиссияның ажылын, ол ышкаш Улуг-Хем райкүскомнуң чанында ындыг комиссияның болгаш инспекцияның наркоманияны база токсикоманияны болдурбас талазы-биле наркология албан чергелери-биле кады ажылының дугайында болгаш өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажыр. Бин-Хем, Таңды, Кызыл райкүскомнарның чанында назы четпестер херээниң талазы-биле комиссиялар доктаал-шиитпирлерни канчаар күүседип турарын хынаар. Каа-Хем Моңгун-Тайга, Тожу район комиссияларында практиктиг дузаны чедирер, уругларның болгаш оларның ада-иелериниң ортузунда кижизидилгепрофилактиктиг ажылды акжидер талазы-биле Кызыл хоорайның педагогика коллективтериниң болгаш өөбүлеге база школага дузалаар чөвүлелериниң кады ажыл-чорудулгазының практиказының дугайын өөренип көөр болгаш өске-даа ажылдарны кылып чорударын планнаан.

Тус-тус комиссиялардан Моңгун-Тайга, Кызыл райкүскомнарның база Кызыл хоорай Советиниң күскомунуң чанында назы четпестер херээниң талазы-биле комиссиялар өскелерден дээре ажылдап турар. Эң ылангыя Кызыл райкүскомнуң чанында комиссия (даргазы Э. Х. Оюмаа) сөөлгү үеде элээн ажылдарны кылып чоруткан. Комиссияның ажылына СЭКП райкому аажок дузалап турар. Оон түңнелинде наркоманияга, арагалаашкынга база черле корум-чурум үрээрине удур профилактика ажылы көскүзү-биле эки-жээн. Оон түңнелинде назы четпестерден кем-херек үүлгедир чорук кыырылган.

Моон-биле чергелештир назы четпестер ортузунга ажыл бистиң чамдык районнарда база хоорайларда кошкак. Бо чорук хамыктың мурнунда Барыын-Хемчик район биле Ак-Довурак хоорайга хамаарыжыр. Ында комиссиялар өөренмейн база ажылдавайн турар назы четпестерни хаара тудар талазы-биле дыка кошкак ажылдап келген. Ук районда база хоорайда 72 назы четпестер кайда-даа өөренмейн, ажылдавайн турар. Оларны өөредир, ажылдадыр талазы-биле хемчегларни алган-даа болза, амдыгаа чедир мурнуку хевээр кайда-даа ажылдавайн, өөренмейн турарлар бар.

Назы четпестер херээниң талазы-биле комиссияларның бир кол сорулгазы болза бичии уруглар, оолдар шупту-зу өөренген, чок болза ажылдаан турарын чедип алыры болур. Чамдык школаларда башкылар берге өөредилгелиг уругларны школадан дүргеп-не үндүрерин, профтехучилищелерже шилчидерин боддаар. Ынчангаш өөреникчилер школага келбейн баарга, олар кайда барды, чүнү кылып тур дээрзин сонуургавас, ол дугайын чогуур черлерге дыңнатпас болгулаар.

Л. БЕЛЕКПЕН,
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында назы четпээнгер херектерининг талазы-биле республика комиссиязының харысалгалыг секретары.

ХООЧУННУҢ НАМДАРЫ

Бошка-Кечил

Кара-Моңгуш аксынга молдук-калдык ой имиялыг, хөй ажы-төлдүг чораан. Самдар кара өглүг-даа болза, Сендиии ядыргай чурттап орар деп черле болбас. Улугну улуг, бичиилерин бичии дээр, хүндүлээчел, чугаасооттуг, хөглүг кижи.

Сенди Кара-Моңгушту Ары-Өвүр, Оюн-Салчак чурттунга чедир танывас азы сураан дыңнаваан кижи чок деп чугаалап болур. Ынчангаш самдар кара өглүг-даа болза, чеңнигир чурттап орар ужуру ол. Боду ышкаш ядыы, ак сеткилдиг таныш-көрүштери Таңды тос кожуунунуң кайы-даа булунгарында хөй. Олар далган-тараазын, эът-чемин артыындергилеп алгаш, амыр-мендизин айтырып кээп турары ол. Сенди валдап келген эш-өөрүн база-ла хол курут аъткарбас чораан.

Моңгуштар чаңгызы Семис Моңгуш чагырыкчы мээрендиерин, хелиннерин, чазаннарын чыыр ужурга таварышкан. Манзай-чалаң, Хойтпак-чалаң, Аржымак-чалаң, Луңдуп хелиң база Чолдак-Кечил ышкаш хүндүлүг улуг кижилерни. Сенди Кара-Моңгушту база келдиртип эккелген.

— Чугаалап көрем, Сенди, Ондар чаңгызының малмаганын оорлаар, оор кайгалдарга айтып бээр, оон ыңай Оюн-Салчак, Өвүр-Өөлет кезип, кайгалдар-биле харылзажыр кижи деп Ондарлар чаңгызындан хомудал кирип турар апардылар. Мен бодум хуумда сени ак сеткилдиг, эки кижи деп санап чораан мен. Бо канчап барганыл ол? — дээш, кадайынче көрүнгеш, — Сендиге шайдан кудулаар! — деп чарлык болган.

— Мени бо олургаа хаһыраатыларым, чалаңнарым, мээреңнерим шупту билирде болгай, хайыраатым. Мен кажан-даа оор ыылып чорбаан мен. Ондарлар чаңгызының малын оор кайгалдарга-даа айтып берип чорбаан мен. Оюн-Салчак, Өвүр-Өөлет чурту чоруй баар ужурум хөй ажы-төлүмге аъш-чем, пос-тставы тып алыр дээш чоруп чоруур кижи-дир мен, хайыраатылаарым — дээш, сөгүрүп каап,

— Оюннар чурту чораш, чоокта чаңып келген дээрдир, ак орустар-биле кызыл орустар дугайында түү бооп турар чүве-дир, чон чүнү чугаалажып турар чүве-дир, оол? — деп, Семис чагырыкчы айтырган.

— Бурунгаар кожууннарның арат-чонунуң чугаалажып турары кызыл орустар, ядыы малчын, тараачын орус. тыва чонунуң талазында, оларны ак орустардан камгалап турар дээр-дир. Ынчаарга ак орустар тавзрышкан-на кижилерни үптеп, аът-хөлүн былаап алыр, оларга удурланган кижилерин өлүрер кончуг дүрзюк улус дээр-дир, хайыраатым — деп, чугаазын доозкан.

«Шаг бажы-даа бергедээн үе-дир, орус чурттунда Лээней дээр эки кижи тывылган деп чугаа аңаа эвес болганы ол-дур. Ындыг болганда Таңды Тывазымга база бир янзы ескерилге тудар аңаары чадавас — деп ол иштинде бодаан.

Чагырыкчы оон Сендиже көргеш:

— Туттурбаан оорну оор деп санавас чүве болгай. Ондарлар чаңгызынга мен чугаалаай мен аан. Моон соңгаар кайгалдар-биле эдериишпе. Сендини Комбүжактың бошказы кылза кандыг деп бодаар силер? — дээш, чаңгыларже көргеш.

— Боларларның чарлыында кончуг чөптүг-дүр. Сенди Кара-Моңгуш ол хүндүлүг атка төлептиг — деп бадыткаанар. Оон эгелээш, Сенди Кара-Моңгушту «бошка» деп адаар апарган. А төрелдери ол атка Кечил деп аты немээш, «Бошка-Кечил» деп шолалаар апарган.

Азырандының ажыл-херээ

Азыранды Дүдераның дугайын чугаалаайн. Дүдераа 1923 чылда демги Кара-Моңгуш Сендиниң өг-бүлезинге төрүттүнгеи. Ондар Лопсаның өг-бүлезинге өскен. Ол бичиизиинден-не чүвеге өөренинчел, ажылга ынак. 1931—34 чылдарда Чадаана эге школазын дооскаш, Чадаана биле Ийме аразынга солуун дажып ажылдап турган, 1941 чылда Ийме сумузунуң аревэ түрүүнүң секретарынга, база суму секретарынга ажылдап турган, 1942 чылда АРШка шерит албаны эрттирип келген.

Дайын эгезинии берге чылдарында маадырлыг Кызыл Шеригге дузаламчы чыыр ажылга бодунуң үлегер-чижээн арат чонга көргүзүп, 23 дайынчы аътты, 2 бөин, 2 шарыны Кызыл Шеригге дузалаан.

1944 чылда АРШ-тан халашкаш, Ийме сумузуунуң секретарынга база даргазынга 1949 чылга чедир ажылдаан, 1949 чылдың күзүнүнде Ийме сумузунга организастаан Ленин аттыг колхоштуң баштайгы даргазы болган.

Ийме сумузуунуң төвү Кызыл-Чыраа Шык адаанга элезинниг хавак баарынга турган. Колхоштуң төвү өзүп сайзыраар болгай. Ынчангаш Шык-Бажы биле Көк-Теректиң аразында ерген безин чок черге (амгы Ийме суур) хоочун коммунистер-биле дутуруушкаш, колхоштуң төвүн организастаар деп шиитпирлеп алганнар. Колхозчуларның кол өзөө — коммунистер. Оларга Бюрбю Моңгуш, Дамдын Сат, Кечилек Моңгуш, Чимбия Моңгуш, Чыдыг-оол Моңгуш, Лама Моңгуш, Шаалый Моңгуш, Тас-Эник Моңгуш, Самгак Ховалыг, Оскур Түлүш, Досумаа Моңгуш, Сши Ондар, Байырты Ондар, Бадын-Өлзей Моңгуш, Көк-Хуна Моңгуш, Курбаа Ондар, Сотпа Түлүш база өскелер-даа хамаржыр. Оон аңгыда, 76 өреге турган. Шимчээр, шимчевес хөрекгизи: чылгы мал 175, имек 210, хөй, өшкү 3 муң хире баш, 15 демир аңдазын, 30 илмир, тарылга шөлү 280 хире гектар.

Моңгуш Бадын-Өлзей бригадирлээн түүт бригадазы 40 аът-биле Шелелерден түдүт ыяжы сөөртүп, колхоштуң суурун түдүп турган.

30 чылдарда түдүп үндүрген Көк-Теректиң суттарылга бугазын үлам экижидир. Көк-Терек шөлдериниг багай эвес тараа дүжүдүп 1950—54 чылдарда ажаан алыр арганыг болган. Оон-биле чергелештир колхозчуларның амыдырал-чурттагазы экижип, чурттагга бижың-белгат хүн келген түдүм немежип турган. Мал ажылында чеднишкиннер кескүүг-биле бурунгаарлап эгелээн. Хөй ажылынга чеднишкиннери дээш, Ленин аттыг колхоштан бир-ле дугаарында коммунист Ховалыг Сайын-Белекович Саңгак ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чеднишкиннериниң делгелгезинге колхоштан халас путёвка-биле шаңнаткаш, 1955 чылда чораш келген.

Колхоштуң партия организациязының секретары Түлүш Эрелчинович Сотпа, сумуу даргазы Шаалый Сенди-евич Моңгуш, колхоз даргазы Ондар Дүдераа олар сумележип эгелээнмер.

— Көк-Терек оон хөй дүжүт-биле колхозту чемгерип шыдавас. Шеле, Теректиг-Аксы база-ла сай-даштыг, тараа берип шыдавас. Менде мындыг санал бар: Сесеге ковуунга тараа тарыыр. Ынчангаш Чадаана МТС-ке механизатор кадрларны өөредир — деп, Ондар Лопсанович 1951 чылдың күзүнүзе конторага чыглып келген активчилерге чугаалаан.

Келир үениң улуг дүжүдүүнүң айтырыы колхоз башкаар черинии хуралынга шиитпирлеттингеи. СЭКП райкомунуң секретары Дилгижек, райүүском даргазы М. Доржулдай өөмежилерниң саналын түрле деткээ аввс. Чадаана МТС-тиң дирректору Алексей Николаевич Навозникйге айтышкынчаары бергеи. 1951 чылдың кыжынында Бегзи Сат, Байырты Ондар, Тырыкпан Моңгуш база Байырмаа Моңгуш оларны Чадаанада МТС-че трактористер курузумче өөредип чоруткаи.

Баштайгы дүжүт

Бежен чылдарның эгезинде Ленин аттыг колхозка Чайлаг-Алаак чурттуг Базыр Сат бригадирлээн трактор бригадазы ажылдап турган.

1952 чылда часкы тарылга-даа эгелээн. Ынчан Сесегеге 100 гектар чиңге-тараа тарыыр деп шиитпирлеп алган. Аңаа трактористер курузунга өөренип алган аныяк эрлер кан «шарыларын» мунгушкан, бедик көдүрүүшкүвинүг ажылдап турганнар. Майның баштайгы чартыында Көк-Теректиң тарылгазын доозупкаан, ам Сесегеде көжүп келгеннери ол.

Чүс гектар черни чижекбиле шилип алган. Бирги шэрикти аңдарып эгелээн.

Чаасказаныргай чаңгыс бажыңчыгаш, база чаңгыс өг, лозуннар, кызыл туктар-биле, каастаттынгаи. Чылгаан чон трактордарның соо-биле шүүжүп чоруп турган. Сесеге ховүзу баштайгы чылда 100 гектар черинден чиңге-тараанын чангай дүжүдүн — бир гектардан 18 центнерни берген.

В. И. Ленин аттыг колхозтуң мал болгаш чер ажылынга база тудут-суурунга чеднишкиннери дээш 1958 чылда Ондар Лопсанович Дүдераану Ленин орден-биле, ховү бригадири Самбуу Чаш-оолович Түлүштү Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле, тудутжу Моңгуш Доржуевич Дажыны «Күш-ажылга шылгарал дээш» деп медаль-биле шаңнаан. Ол ышкаш Ондар Лопсанович Дүдераа УАДЧ-ниң алдын медаль-биле шаңнаткан.

М. СУНДУЙ.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ ЧУДАЛЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

● **ПРАГА.** Прагада Сметана аттыг сураглыг театрның шилерин көргүзүп турар бажыңны театр дуганы деп адаар. Мугур түс чыл мурнунда оон сценазында актёрлар эң баштай оюн көргүскен, оларның дыка хөйү Чехословакияның театр уран түүлүнүң төөгүзүнге алдарлыг арынны киирген. Театрның бажыңында ажыттынган делгелге ол түс чыл дургузунда болуп келген төөгүнүң дугайын чугаалап турар, ол бажың барык-ла сөөлгү дөртен чылда республиканың операзының болгаш балединиң кол сценазы болуп келген.

● **БУДАПЕШТ.** Эстергомда ортаакы вектериниң католиктиг дуганы Эгерниң төөгүлүг шивээзин. Будапештиниң төп кезээнде эрги шагның бажыңнары база архитектураның болгаш төөгүнүң дыка хөй тураскаалдары эрги шагның тураскаалдарын камгалаарының болгаш катап тургузарының талазы-биле Венгрияда хүлээп алган узуи хуусаалыг программаның ачызында сөөлгү чылдарда катап чаартынган. Амгы үеде 9 муң хире ордулар, шивээлер, дутаннар болгаш төөгүлүг бажыңнар күрүенииң камгалалында алдынган. Сөөлгү он чыл дургузунда веигр реставраторлар 117 улуг архитектура ансамбльдерин бүрүнү-биле катап тургускаш, күрүеге дамчыдып берген. 1990 чылга чедир Генделлде, Фехервар-чургода, Ловашбереньде болгаш чурттуң оон-даа өске хөй хоорайларында ортаакы вектериң шивээ тудугларыига катап тургузар ажылдарны эгелээр апаар. Амгы беш чылдың бүгү чылдарында Венгрияга эрги шагның тураскаалдарын камгалаарынга болгаш катап тургузарынга ийи миллиард хире форинт акшаны үндүрүп бээр деп планнап турар.

● **ГАВАНА.** Кубаның наһысылалының кыдыында чурумалдыг черде, Ленин аттыг парктан болгаш ботаниктиг садтан ырак эвесте Кубаның экономиказының (экспокуба) чеднишкиннериниң доктаамал делгелгезиниң тудуун идепкейлиг темп-биле кылып турар. Республиканың эртемтехниктиг чеднишкиннерин, куба улустуң социал талазыбиле чедип алган түүлдерин көргүзери-биле чергелештир өөредилгелер, лекциялар болгаш конференциялар эрттиреринге, аныяктарның профессия шилип алырынга таарымчалыг кылдыр делгеленнің залдарын болгаш павильоннарын тудуп турар. Оон аңгыда, Экспокубаның бүгү делгем комплекизи Гаванаңың чурттакчыларының көөрүнге иделяди ында илереткен. Ындыг чорук чогуур чугаалажыышкынарны чорударын уламчылаар арганы баар. Чоптуг болгаш быжыг үнделгезинге чорудээнии дүргеп таарыштыр шиитпирлээр сорулга-биле чугаалажыышкынарны катап эгелээрипчеиии талзыны КНО хөй удаа кайгырып келген. Ынчалзадаа КНО-нуң резолюциязын амдыгаа чедир күүсетпеян келген. Лондон мурнукузу ышкаш ол ортулуктар Британиянызы деп бадыткаарын үргулүлеп, архипелагтын тускай догуннаан чоруунун дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүндеи ойталап турар.

АФГАНИСТАНДА БАЙДАЛ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанның барыын талазында можуларының төрел-бодлук улустарының хуралы чоокта чаа Герат хоорайга болуп эрткен. Хуралдың киржикчилери улусчу чазактың боттандырын турары национал эптежилгениң политиказын бүрүнү-биле деткээн болгаш чуртка чаа дайынны соксадыр талазы-биле чер-черде эрге-чагырга организнарының ажыл-чорудулгазын түүлдүг деп санаан.

Национал эптежилгениң политиказы Афганистанның бүгү девискээринде эки боттанып турар. Келдерел дутайында президентниинң чарлыын ёзугаар хөй-хөй кижилерни кара-бажыңдан хостап үндүрүп турар. Күндүз, Нямруз можуларга шиитпирген 260 кижиниң келдередип үндүрген. Олар моон мурнунда контрреволюсчуларга каттыжып алгаш, эрге-чагырга удур демисежип, чурттакчы чонну үптеп, дээрбедеп чоруп турганнар. Бижик-билиг билбес болганыңдан, контрреволюсчуларның суртаалынга алзып, чонга удур демисежип чоруп турган будүүлүк кижилерни эде сургааш, келдерел ёзугаар хостап, оларга хостуг эргелп тыпсып турары чоянуң калбак массаларының мурнунга улусчу эрге-чагырганың ат-алдарын көдүрүп турар.

Чоокта чаа хосталган Хост можуның девискээринге хөделип чоруп турган дээрбечи бөлүктер эрге-чагырга органнарынга дүжүп берип турар. Ол можуның чурттакчы чонун аъш-чем болгаш үзетпур бараанчары-биле соксаал чок хандырып эгелээни национал эптежилге политиказын боттандырарынга база-ла - эки салдарны чедирип турар.

Хост можуның чурттакчыларынга сөөлгү хүннерде чүс тонна ажыг янзы-бүрү бараанны чедиргеи. Ол барааннарның хөй кезии Совет Эвилелиндеи келген белек болган. Азербайджан ССР-ниң ажылчы чонунуң чоруткан белээнің хөй кезии көдээ ажыл-агыйга хереглээр машина-техника болган. Хост округтуң эрге-чагыргазы Совет Эвилелиндеи келген белекти байырлыг байдалга чонга үлеп берген.

ДЕТКИП ТУРАР

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуаның бодунуң төөгүзүнде эң баштайгы ёзулуг демократчы конституциязы хүлээп алганындан бээр бир чыл болган. Күш-ажыл кижилериниң эргелерин, хосталгаларын магадылаан болгаш хүлээлгелерин айыткан конституциязыны чурттуң чонунуң бүгү кезектеря деткип турар. Конституцияны түүлдүг деп деткээнинге турасхаткан улус чыскаал чоокта чаа чурттуң найысылалыына болган. Чыскаалдың киржикчилери чурттуң Национал ассамблеязының даргазы Карлос Нуньес-биле ужурашкан.

Чурттуң 80 ажыг профэвилелдериниң, улус-улус бүдүрүлгелериниң төлээлекчилери революциянын чаалап алышшкынарын камгалаарынга быжыы-бүрүн, дүжүттеп тергиндекчи анғының болгаш АКШ-тың эрге-ажыы дээш хөделип чоруп турар барыын үзелдиг оппозициязга шиитпирлеп ойтур шавышкынны бээрииге белеии илереткеи. Никарагуаның хөй-ниитизи конституция күштүг бооп хевээр артар ужурлуг, аңаа түгле демократияны хандыладырынга хамаарышкан өскерилгелерни болгаш чаартылгаларны киирип болур деп медегдээн.

Массалыг чыскаал соонда К. Нуньес «Сандинонуң радиозунга» интервью берген. Чурттуң конституциязыы ажылдап кылган соонда ону бүгү чон чугаалажып көргеш, хүлээп алганындан бээр чыл эрткен. АКШ-тың эжелекчи халдаашкыннарындан камгаланыры-биле туртта чарлаттынган онзагай байдалга дүүштүр конституцияның чамдык магадылалдарын тур соксаткан-даа болза, чон бодунуң эргезин болгаан эрге-ажыктарын камгалаан үндезин хоойлузуун бүгү талалыг деткип турар деп, ол чугаалаан.

ПРЕМЬЕР-МИНИСТРНИҢ АЯН-ЧОРУУ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Америка чурттарында албанның аян-чоруун кылып чорун турар Японияның премьер-министри Нобору Такэсита эрткен средада АКШ-тың президентизи Р. Рейган-биле ужурашкан. Аңаа болган чугаалажыышкыннар соонда АКШ-тың президентизи «амгы үениң чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналывысты солушкан бис. Премьер-министр Такэситага СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев-биле кылган ужуражыышкынывыстың түңнелдерин дыңнадып берген мен. ССРЭ биле АКШ-тың боо-чепсээниң хемчээлин кызырар талазы-биле боттут байдалдың тургустунуп келгенинге Японияның премьер-министри байыр чедирген» деп медегдээн.

Н. Такэсита ужуражыышкын соонда барыыя болгаш чөөн талаларның аразында харылзааларны экижидиринге деткимчени көргүзеринге белеп мен» деп медеглелди кылган.

Нобору Такэсита ам Канадада чеде берген. Канаданың премьер-министри Брайан Малруни-биле чугаалажыышкынарга 7 капиталистиг чурттуң удуртукчуларының бо чылдың июньда Торонто хоорайга болур ээлчеглиг хуралынга хамаарышкан айтырыгларны чугаалажыр деп турар.

АРГЕНТИНАНЫҢ ЧАГААЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Мальвин (Фолкленд) ортулуктарының дугайында айтырыг талазы-биле Англиябиле маргылдаазын тайбың чугаалажыышкынарның аргазы-биле шиитпирлээрин Аргентинаның чазаа илереткен. Ындыг туруш делегей эргезиниң нормаларынга болгаш принциптеринге дүжүп турар болгаш ол айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээри болдунуп болур деп, КНО-нуң чанында Аргентинаның доктаамал төлээлекчизи Марсело Дельпечиниң КНО-нуң чиңгине секретарынга чоруткан чагаазында айыткан.

Ортулуктарның чурттакчы чонунуң эрге-ажыктарын чаа-дыг берген. 1990 чылга чедир Генделлде, Фехервар-чургода, Ловашбереньде болгаш чурттуң оон-даа өске хөй хоорайларында ортаакы вектериң шивээ тудугларынга катап тургузар ажылдарны эгелээр апаар. Амгы беш чылдың бүгү чылдарында Венгрияга эрги шагның тураскаалдарын камгалаарынга болгаш катап тургузарынга ийи миллиард хире форинт акшаны үндүрүп бээр деп планнап турар.

● **ГАВАНА.** Кубаның наһысылалының кыдыында чурумалдыг черде, Ленин аттыг парктан болгаш ботаниктиг садтан ырак эвесте Кубаның экономиказының (экспокуба) чеднишкиннериниң доктаамал делгелгезиниң тудуун идепкейлиг темп-биле кылып турар. Республиканың эртемтехниктиг чеднишкиннерин, куба улустуң социал талазыбиле чедип алган түүлдерин көргүзери-биле чергелештир өөредилгелер, лекциялар болгаш конференциялар эрттиреринге, аныяктарның профессия шилип алырынга таарымчалыг кылдыр делгеленнің залдарын болгаш павильоннарын тудуп турар. Оон аңгыда, Экспокубаның бүгү делгем комплекизи Гаванаңың чурттакчыларының көөрүнге иделяди ында илереткен. Ындыг чорук чогуур чугаалажыышкынарны чорударын уламчылаар арганы баар. Чоптуг болгаш быжыг үнделгезинге чорудээнии дүргеп таарыштыр шиитпирлээр сорулга-биле чугаалажыышкынарны катап эгелээрипчеиии талзыны КНО хөй удаа кайгырып келген. Ынчалзадаа КНО-нуң резолюциязын амдыгаа чедир күүсетпеян келген. Лондон мурнукузу ышкаш ол ортулуктар Британиянызы деп бадыткаарын үргулүлеп, архипелагтын тускай догуннаан чоруунун дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүндеи ойталап турар.

УЗУТКААН

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Кампучиа-биле кызыгаарда өш-өжээнниг ходелиишкиннерин Таиланд үргулчүлевишаан. СПК агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, декабрьның сөөлгү неделязында Таиландының хаягыыдчы самолёттары Кампучианың агаар делгемин 10 катап үреп, оон Баттамбанг болгаш Сиемреап провинциаларының девискээрин долгандыр ушкан. Кампучианың кызыгаар чоогунуң районнарын таиланд артиллерия боолап турган.

Ол-ла үеде кхмер реакциянын дээрбечилерге Кампучияның девискээрииге хорааижы үүлгедиглер кылырыбиле шургуп киреринп ораладшканнар. Кампучи кызыгаар шериглери вьетнам эки турачылар-биле кады кызыгаар үреичилерин ойтур шапкан. 137 дээрбечилерни узуткаан болгаш хөй санныг боо-чепсекти болгаш ок-чемекти хураап алган.

ДООЗУЛГАН

ЛОНДОН. (СЭТА). «Делегейниң эвчилери ядролуг дайынны чайладыр дээш» деп шимчээшкинниң күүсекчи комитединиң хуралы доозулган.

Оон киржикчилерге элээн каш организастыг айтырыгларны чугаалажып көргеп, оон иштинде бо чылын Моңреальга ол шимчээшкинниң чыл санында болур конгрезиниге белеткел дугайында айтырыгны, оон өске-даа чамдык айтырыгларны чугаалажып көргеп.

Шимчээшкинниң удуртукчулары — америк профессор, кардиолог Бернард Лаун болгаш совет академик Михаил Кузин СЭТА-ның корреспондентизиниге интервьюзунга кылган ажылдың түңнелдиринге сеткиз ханышкынын илереткеннер.

АКШ. Конкордта (Калифорния штат) АКШ-тың шериглай күштериниң баазазының чапкынга үскүлежиишкинин күткүнекеи болган, ынчан — сентябрь 1-де ок-чемзек сөөртken поезд чыскаалчыларның мурнунга доктаавайн барган. Улуг камгалакчы составтың машинизиниге ожегерээн ногаан чырыктыг медээ берген деп Пентагонуң албан ёзузуның илеткелинде айыткан. Оон түңнелинде дайынга удур шимчээшкинниң идепкейжизи Брайан Уилсон аар кемдээн.

Айыыл-халаптың байлаларды дыка билдингир болган, ынчангаш шериг прокурору ук шериг объектизин баштап турган капитан Л. Кегяди халаарын негээр ужурга таварышкан. Ынчалза-даа шериглай күштериниң командылалы оны кем-херектеп камгалаары-биле прокурорнуң үндүрген шиитпирин солаан, аңаа хемчег хүлээткеп, оон-биле чергелештир истелге түңнелдериниң талазыбиле албан ёзузуның илеткелиниге эдиглер кылган, оны сайгарып көөрүн уламчылаары-биле конгрессе дамчыдып берген.

ЧУРУКТА: чепсектиг күштер херектериниң талазы-биле АКШ-тың конгрезиниң төлээлекчилер палатазының комитединиң чанында истелгелер талазы-биле подкомиссиягa Брайан Уилсонну байысаан турары.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

«Аяк шайның» бөгүнгү аалчызы — Барыын-Хемчик районнуң «Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкыны.

«МАЖАЛЫК»-БИЛЕ ТАНЫЖЫНЧАР

Барыын-Хемчиктиң ранон солуунуң «Хемчиктиң сылдызының» чанында «Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкынны тургустунгала чаа алды чыл ажып турар. Оны 1981 чылда Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы С. С. Сүрүң-оолдуң киржилгези-биле үндезилеп тургускан. Оон бээр-ле «Мажалыктың» киржикчилериниң эки дээн чогаалдары парлалгага көстүп, радиога дыңналып эгелээн.

Мажалыкчылар бо эрткен кыска уеде багай эвес ажылдааның оон чамдык киржикчилериниң парлалгага үндүрген чогаалдары, номнары-даа хереченлеп турар. 1986 чылдың май айның төнүзүнде «Мажалыктың» базазынга Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң үнүүшкүнүүр хуралы болган. Анаа Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин даргазы, чогаалчы К.-Э. К. Кудажы, чогаалчылар О. Ө. Сувакпит, А. Ф. Емельянов, А. А. Даржай, К. Ч. Черлиг-оол, В. Б. Монгуш олар кээп киришкен. Семинар хуралга Тываның өскүс зоназының аныяк чогаалчыларының чогаалдарын сайгарган. Өвүрде «Улаатай», Чөөн-Хемчикте «Чадананың чадаганы», Сүт-Хөлде «Анай-Хаак» болгаш Бай-Тайгада «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкыннарының ажылынын дүгайында аңаа чугаа солуп болгаш ажыктыг болган.

Амгы уеде «Мажалыктың» киржикчилериниң Ф. Сегленмей, Д. Дыртык, К. Чаш-оол, М. Ховалыг олар башталгазы номнарын чырыкче үндүргүлээн, чамдык авторлар номнарын үндүреринге белеткеп турар-лар. Мажалыкчыларның аразында ам Москваның А. М. Горький аттыг литература институдунуң доозукчузу, шүлүкчү И. Б. Иргит база бар.

«Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкыныныың киржикчилери чечен чогаал теориязын өөренмишаан, бижээн чогаалдарын сайгарарындан ангыда, районнуң суурларынга, күш-ажылчы коллективтерге, школаларга чечен чогаал кежээлерин, номчулгаларны эртирип турарлар. Чоокта чаа олар Бай-Тайганың «Мөңгүлек» чечен чогаал каттыжыышкыныныың киржикчилери-биле ужуражып, Тээли ортумак школазының интериадынга өөренчилер-биле ужуражылга кежээзин эрттирген.

Чөн-биле ужуражылгалардан, чогаадыкчы харылзаалардан мажалыкчылар чаа темаларны, чогаалдарының маадырларын тып ап турарлар. Мажалыкчыларда Ак-Довуракның ажылчыннарының, интеллигенциязының төлээлери, Кызыл-Мажалыктан, «Шекпээр», «Хемчик» совхоздардан, школалардан киржикчилер бар. «Мажалыктың» салбырлары «Шекпээр» совхозта, Ак-Довуракның № 1 школазында ажылдап турар.

«Мажалык» ам-даа өзер, быжыгар. Ол — бодуңуң түскай оруун изеп, үнүн тып, хөнүтүп бар чыдар кат-тыжыышкын. Ынчангаш ам номчукчуларны шылаттайын, «Мажалыктың» ишкир портфелинде чамдык чогаалдар-биле силерни таныштырардыр бис.

Ч. МАНДЫЫНЧЫ,
«Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкынының удуртукчузу.

ТАЛЫГЫРГА

Дээр шыпкан сылдыстарлыг дүне када
Демир-орук шыкыдайның чайгаммышаан.
Соңга өттүр, чивеңнешкен чырыктарже,
Соңуургал чок көрүш-биле кайгап чыттым.
Соогу аажок. Мага-бодум шырныкты.
Уйгу-биле уе чарып, аргаланып,
Соккан чүрээм даажын санап, бодал ойзуп.
Угаанымны алаактырып, кызыттым-даа...
Черле хоржок. Чүрек дүшта ажыг бодал
Сетхил аартып боостаага карартып кээр...
Авай — Тывам даглар, хемнер, хову-шөлүг
Алдын күстүң кыржак соогун тыныш чыдар.
Ажы-төлдер, аныяктар, өөренгел, хөлүг омак
А мен база олар-биле кады чордум...
Канчап черле мындыг чүве болу берли?
Өске эвес, эң чоок кижим, бүзүрелим.
Өзүм-баарым ажыңнадыр кончуптарга,
Хары черже ойлап-леңип, канчаарын ол?
Өскен черим, төрээн чонум мурнуң орта
Өскерликчи, бужар херек кылган эвес!
Чүү кончуг хомудаавал, могаттынчак
Чүдек чанныг, далаш-дүрген амытан мен.
Эргим чуртум талыгырда артып калган.
Элдеп чүве, ыраан түдүм, эрткен үем
Үзүндүлер, кожундактар хевирлештир
Үр-ле башка сактыышкыннар каспарлатты
Салым-чолум кол-ла өзээ, аас-кежиктим.
Чажымдан-на Тывам-биле түдүш-тур деп.
Дээр шыпкан сылдыстарлыг дүне када
Демир-орук даажын дыңнап, угаап билдим.

И. ИРГИТ.

ЫНАК ХЕМИМ

Кадыр-кашпал тайга, сылдан шуран батқан,
Каргыраалап ырлап чыдар, Хемчик хемним!
Эриин орта, кылан суунга кара чаштан
Эштип, шымнып, ойнап-хөглеп өзүп келдим.

Хайыралыг төрээн черде айнак чоннуң
Амыдырал-чуртталгазы, ажыл-ишти,
Кажан шагда боглуш дивээн агыныг дег,
Ачыр-дачыр чарышканыг хайныгыш тур.

Чалгыгларың аялгазын шүлүүм-биле
Чаңгыландыр аянаштыр ырлап чор мен.
Чуртувустүң хөгжүлдезин базын санай
Чуруувушаан, алган ырла, ынак хемним.

Светлана БАЙЫР-ООЛ.
Ак-Довуракның № 1 школазында башкы.

ДҮШ

● Чечен чугаа ●

Таңывазым орус кижиниң чугаакыры, оон хөглүү, эки тывалаары мени дидимнендиригтир.

— Ийе, дузалажып турар мен. Сүт үзүп, ыыжа эдирип, аргадан будуң чүктеп, дүңмаларым ажаап, карактап турар мен.

— Эр-хей, ынчанмайн канчаар — дээш, эктимче адыжын аяар салды. Оон тонуунуң кармаан үжентеш, кызыл карттыг номчугаш үштүп ажелгеш, менээ тудуспушаан чугаалады:

— Мээң сенээ белээм-дир, өөнүк.

Бажымны база катап суйбады. Аванның эргеледип чассыткаңы дег болду. Ол кижиниң эң чоок кижизи кылдыр хүлээп ап турдум.

Ол аразында шак ол хөглүг, чүтаакыр кижиниң эштери чүктеп чораан сарыг хаптарындан хлебтер, чудуруук дег даш чигирлер үштүп берди.

— Четтирдивис — дээш, авам аажок өөрүп, алтан чүвелерин аптара кырынга салып, менээ бир чигир түтсуваш, өртенги аалчыларга шай кудуп, сокпаан далган, хайындырган сүт өремезин салды. Олар шайлап, чемненгеш, четтиргенин илередип, авам, ачам сүт-биле байырлашкаш, оруун уламчылап аъттанып-кан.

Ол улус чоруй баары бидек, ачамдан айтырдым:

— Ол кымнарыл, ачай?

— Ленин-дир, оглум. Эштери-биле кады.

— Ылап бе, ачай?

— Ийе, ылап, оглум. Ол хире улуг баштыңны бистерниң багай өөвүстү ойбаан көрбес сен бе. Чер кырында ол дег мерген, улуг угаанныг, чаагай сеткилдиг, буянныг кижи чок. Делегейниң бүгүле ядыы кижилеринге хосталганы, аас-кежикти чаалап бээр демиселди баштап турар. Дыка хөй дылды билир. Тывалап безин чугаалаары кайы хире-дир.

Ленинни көрүп, оон-биле харын-даа хол тутчуп, чугаалашканымга аажок-ла өөрээш, хүлүмүүрүп, өттүп келдим.

Ленинге дүжүмде дүшкен болдум. Улуг баштыңчы чай-чаа макпа ылап-ла киргеш, барган дег болду. Оон холунуң чыңчек чыдыынга ам-даа сагыш-сеткилим таалап, өргеленип чыдыр мен. Аванның холу ыңдыг түвейин.

— Чөртаан, тур! Чоп чытышпаан сен? Сургакчылап келген кижим-ам дүшке чедир удуурга болур түве бе? Аалдарның улузунуң башкылыы кээп эгелей бердиң — дээш, ачамның чоон үнү бодалымны электен үзе шапты.

Ам-на харыы бөгүн сумуның араттарынга В. И. Ленининиң ажыл-херээнин дугайында чүве чугаалаарымны сактып келдим. Көжүүн төвүнден келген хөрээм-даа ол. Тура халаап, далаш-биле кеттинишкеш, дашкаар үүп, хемче базыптым.

В. ХОМУШКУ.

КЫШТАГДА

Одар четпес боос хойлар шагжаларда
Оңмаан сиген дыжылады кегжеп хүнзээр.
Оолдакан семис тогду кадарчызым
Ол халып, өдээндиве чүткүп турар.
Кымчы дурту кышкы хүнүң чүгүрүүнде
Кырган-ачам хоюн дозуп киирип келгеш,
«Инчеектиң аарыл-ла кончут-дур» — деп,
Иднин үштүп, курун чежип, хөөрен орар.
Не дилеп, хураганнар этжен үнү
Имир каксы кыштаг черге кулак уюк.
Сакманчылар хураганнар ыдып, тудуп,
Чапсар-чай чок ажаанзырап халчып турар.
Кажар диилги торлаа кедеп үнер дүшта
Карандылап сыннар сирти козүлбестээр.
Эдлериңден хүнүң ижин хүдээп алган
Этерек-ле даап дүюп эөргилээр.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

К Ы Ш

Башкы харны, соок кыштың
Байырлал дег үткүп аар мен.
Чүге дизе кышкы шагны
Чүдеп артык сонуургаар мен.

Кадыр даңның ийин куду
Карааладып баткылаар мен.
Каток дошка өөрүм-биле
Катпы хөглүг конькилээр мен.

Надя ИРГИТ,
Ак-Довуракның № 1 школазының 6-гы классчызы.

АМЫДЫРАЛ ҮНДЕЗИНИ

Хүлүмзүрээн тараажының
Хүреңзиизээр шырайы дег,
Бокта хлеб болза чыдар.
Бодум хуумда хомудаар мен.
Кайы хире хлеб чиирин
Канчап черле билбес ирги?
Амыдырал үндезини —
Арбай, тараа, хлеб чемни
Ажаап берген кижилериниң
Ажыг дерзии, кызыл күжүн
Үнелевес аажыңар —
Үүлгедиг-дир, болдыңдыр.

Аяна АГБААН,
Ак-Довуракның № 1 школазының 8-ки классчызы.

АК АЙ— «ЦАГААН САР»

МАР-га Чаа чылды ийи катап уткуур. Баштай европажылар-биле кады денге демдеглээр. А оон сөөлүнде ай календарын өзүгаар Чаа чыл — Цагаан сар келир.

Цагаан сарны моол дылдан очуулдурарга «ак ай» дээн. Бир чамдык кижилер ол аттың харның өңүнден тывылган деп санап турар. База бир чамдыктары кара күштерни магалыг чаагай кылдыр экижидериниң байырлалы болур, ынчангаш ону ак ай деп адаан дижип турар. Оон өске кижилер база бир янзы кылдыр тайылбырлаар: Цагаан сар — чырыткыныың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Мулукукуда даң». (Никарагуа). 13.00 — «Бистиң хоорайывыстан келген оол». Уран-чечен фильм. 14.30 — Бөгүн делегей де.. 14.50 — «Дириг амытаннар ортында». 15.50 — Фигурнай чуңгулаашкын. Европа чемпионады. 16.50 — Эптежилгениң берге оруу-биле. Политиктиг тайылбырлакчы И. Фесуненко дамчыдылганы чорудар. 17.50 — «Наталья Сац. Идегээр мен». Документалдыг телефильм. 18.40 — Чаа чылдың байырлал концерти. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Чаа чылдың байырлал концертиниң уланчызы. 23.15 — 23.25 — Медээлер.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Социалистиг чурттадаң эртем-тайылбырлыг дамчыдылга. 9.00 — А. С. Пушкин. «Калбак-кара кадыны». 10.35 — «Кадыкшыл». 11.20 — «Сөөлгү фаэтон». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.40 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.55 — Төөгүнүң арыннары. Төөгү болгаш амгы уе. 12.40 — Чылдың үелери. Январь. 13.40 — Совет поэзия. А. Блок. «Он ийи» деп поэма. 14.10 — — Алдарлыг кижилериң амыдыралы. И. В. Курчатов. 14.55 — Москваның музыкалыг бажыңнары. А. Н. Скрябинниң бажыңында. 16.10 — «Беш кежээ». Уран-чечен фильм. 17.50 — «Суббота — ада-иелер хүнү». 19.20 — «Эртем фантастиказы болгаш кижи терелгетейниң келир үезин». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Кирериң чепшээреп көрүнер» Салгалдарның бот-боттарынга хамаарылгазының дугайында. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.50 — Хоккей. СССР-ниң чемпионады. «Спартак» — ЦСКА. Ийиги болгаш үшкү уе. 23.15 — 00.20 «Билдингир-даа болза элдептиг».

ЯНВАРЬ 16-ДА

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Боз салкын» ансамбльдин концерти. Кыргыс ССР. 8.50 — Документалдыг фильм. 9.10 — «Чүге, канчап?». 9.40 — Советтер чүрту. Манежте деглеглеге дугайы. 10.25 — «Россияның улуг аттары. Станиславский». Документалдыг фильм. 10.55 — «Вариациялыг портрет». 11.35 — «Бүгүдеге болгаш кижи бурузунге». Чонну эът аймаа-биле хандырар талазы-биле Казахстанның областарының дүржулгазы. 12.05 — «Социализм чурттарында». 12.35 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Мулукукуда даң». (Никарагуа). 13.00 — «Бистиң хоорайывыстан келген оол». Уран-чечен фильм. 14.30 — Бөгүн делегей де.. 14.50 — «Дириг амытаннар ортында». 15.50 — Фигурнай чуңгулаашкын. Европа чемпионады. 16.50 — Эптежилгениң берге оруу-биле. Политиктиг тайылбырлакчы И. Фесуненко дамчыдылганы чорудар. 17.50 — «Наталья Сац. Идегээр мен». Документалдыг телефильм. 18.40 — Чаа чылдың байырлал концерти. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Чаа чылдың байырлал концертиниң уланчызы. 23.15 — 23.25 — Медээлер.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Социалистиг чурттадаң эртем-тайылбырлыг дамчыдылга. 9.00 — А. С. Пушкин. «Калбак-кара кадыны». 10.35 — «Кадыкшыл». 11.20 — «Сөөлгү фаэтон». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.40 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.55 — Төөгүнүң арыннары. Төөгү болгаш амгы уе. 12.40 — Чылдың үелери. Январь. 13.40 — Совет поэзия. А. Блок. «Он ийи» деп поэма. 14.10 — — Алдарлыг кижилериң амыдыралы. И. В. Курчатов. 14.55 — Москваның музыкалыг бажыңнары. А. Н. Скрябинниң бажыңында. 16.10 — «Беш кежээ». Уран-чечен фильм. 17.50 — «Суббота — ада-иелер хүнү». 19.20 — «Эртем фантастиказы болгаш кижи терелгетейниң келир үезин». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Кирериң чепшээреп көрүнер» Салгалдарның бот-боттарынга хамаарылгазының дугайында. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.50 — Хоккей. СССР-ниң чемпионады. «Спартак» — ЦСКА. Ийиги болгаш үшкү уе. 23.15 — 00.20 «Билдингир-даа болза элдептиг».

ХАЙЫГ ИНЕК

● Шоодуг ●

Кайгал-оол ышкы үзүп дүңнүң эртпезинге шылаг-зымып, караан көрүп каап, шимип каап, чүрээ одуг чыткан. Хойгарган оглу шагда удаан. «Хоойлу-дүрүм шыңгыыраан уе бо» деп ол чогенип чыткан. Арага-дарыл ол ховартаан. Кадарчыларның серемчилелдин дам баргап. Шуптүла чүве идегелдиг семчи, тыртыыш иштинде. Оон мурнунда дүн-хүн дивейн ажылдап турганы Шавар-оолдуң машиназын шак-мынута дээр апарган. Шагы кээрге база-ла шоолалыг гаражтан үндүрбестээр, шыңгыы контрольда. «Шагда болза бирээниң бүзүн бүргүрадыр чара шаап, аайлаан турар уе болгай» — деп ол боданган. Садыгдан эът садары кандыг ийик дээрзин ол бир дугаар боданган. Шылып каан сөөктер боор. Ооң арта-орээ аар. Шаа кээп мынчаар чадаглап каарын билген болза, ол шагда хаарагак-хаармаа-биле ижин чораан арагазының, саат дег дайнап чораан ээдиниң өртээ-биле дөрт дугую эшкеннээр идегелдиг «Нива»-даа садып аар чүвеин.

«Кырып бар чор мен» деп, ол боданган. Эрткени эглир эвес. Экер-оол деп идегелдиг эжи шинттирип чораан келген соонда, хаайы тыртыйган. Белин мендилешпестээн. «Хем кешпес кулуун кайдал, херек кылбас эң-не чаагай амданыкыг чемнерни делгээр. Чем бүрүлүдей бичелеп амзаш, эрткен чылда болган эң эки чүүлдерни киижи бодунга шинчээдип алганы ол болур.

Даартазында эртен эрте моолдар, өглериңден үнгеш, чаа үнүп орган хүнүг уткуп чолугар. Оларның чамдыктары ол ёлулады тей бажынга үнгеш кылырын эки деп санап турар. Ооң сөөлүнде бот-боттарын мендилежир. Киижилер ужуражып келгеш, бот-боттарынче холдарын сунар. Улуг назылыг кижилер адыштарын куду баштайдыр сунуп алган турда, биче назылыгдарны адыштарын өрү баштайдыр оларга дээртнеш. «Амыр, менди-чаагай!» деп мендилээр.

Чаа чылда бага бир чанчыл бар — белен-селек солчур, бот-боттарының аалдарынга аалдап барыкыр. Бир дып, фермаңын, чайгы турлааңче углаан улуг оруктап хап орган. Кабина иштинге базыктажып, изиниге иткилежип, таакпы ыжыңга алдыгып, үр-ле чоруп келген ышкаш.

Ынчап чорда:

— Инек дуу тур, доктаат. Чоокшулап болбас! — деп, Экер-оолдуң үнү сүртеңчиг, дужааган шинчилиг дыңналган. Кайгал-оолга чүү-даа көзүлбээн. Кабинадан чиик үве халып келгеш, агаарыны долдур тынгаш, кузовта шоодайынче бар чорда:

— Элек, амдыгында бээр кел! — дээш. Чоналда чүве ыыттавас Кайгал-оолдуң аксы-сөзүнден эртпес эриң бо ынчап барганы ол. Эде көрдүүп деп чүве болдур аа дээш, ол соонда базыпкан. Оозу орук кыдыында чагыда азып каан үш-булуучук демирде долгаидыр кызыл будук-биле шыйып, ортузунда кара инек чураан орук демдээнче көргускеш.

— Бо тур, сек! Соолгу катап согар иккэн. Сээң чыдар чериң база мында. Чоп тур сен? — деп алгырган.

— Бо дээрге орук демдээ ышкажыл. Орукка мал таваржы болур дээн сагындырыг демдектер-дир — деп чорда:

— Бо-дур, аза! — дээш, артындан Шавар-оглу черже дүжүр алагадапкан.

— Канчап бардымар, эки аэир тевер болгай — деп, чорда. Экер-оол өйтүр базып, боостаалай-ла берген. Тыныжы бергедеп кел чораан.

— Ийе, теп-даа, часкап-даа чораан бис. Сени бодаш, чудуң чажырар дээш, сээң орнуңга беш чылда кезеиче хереем эрткеп келдим. Ам болуум. Ол беш чылда менээ ужуражып, аъш-чем киирип бээр аксың-соңуң үткан сен. Алган кадайым, ажы-төлүм түреткен сен. Дузаң көргүспээн сен — дээш, боостаже салааларын хамыладыр, хандамырын боой тудуп кел чораан.

Шавар-оглуң карак ужубиле көөрге, хүүрээ-биле доң черни калбак-калбак ап октап турган. Күжүр ээ бир көөрге, демги демирде кара инээ шимчеп, эриин соонда дедирлеңип кээп-кээп, Экер-оолдуң тужурказының эдээнден шиш мыйыты-биле илбектээш, шелер орта, ол Шавар-оолдуң калып турганы оңгарынче караш дээн. Улуг тынгаш, хей тепкеш, тура халып көөрге, оглу мойнундан так кужактаңыпкан, чоорганын ырадыр тепкен боол-тур. Кежээ оттуруп каан хөмүрүнүң чалыныг паинге дер-суг дүшкен, ол иштт тыныштыг дакпыжадып турган...

С. КҮЖҮГЕТ,
Кызыл-Мажалыкта № 741 АКМК-да чолдавчы.

«Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкынының киржикчизи Ооржак Базыр-оолдуң «Тыва сабалар» болгаш «Декабрьда» деп чураан чуруктары.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ЯНВАРЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Сказка о Мальчише-Кибальчише» 11.30, «Человек с бульвара Капуцинов» 9.30, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Огонь, вода и медные трубы» 9.20, 12.20, «Сказка про влюблённого маляра» 10.50, 14.10, «Правосудия!» 15.50, 18.20, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Следы оборотня» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Седьмая пуля» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Агаар

Республикага шокар булуттаар. Биче хар чаар. Сырыннаар. Дүне агаарның температуразы 30—35, чамдык черлерге 10—15 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Сырыннап, хадыыр. Дүне агаарның температуразы 30—35, хүндүс 20—25 градус чедир соор.

Автоорукгарга биче хар чаар. 2—4 километр чедир костуруг эки. Дувуреңнеп хадыыр. Соңгу-барыын чүктеглай хаттың дургени секундада 5-10 метр.

ДОСААФ эге организацияларынга ЗИЛ-130 автомобильдиң комплектилиг еередилге класын чолаачылар еередиринге садып алырын ДОСААФ Тыва обкому чарлап тур.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная 49, телефону — 2-43-38.

«Билиг» ниитилелиниң республика организациязының баштаар черн УАЗ-469 автомашинага ажылдаар 1 азы 2-ги класстың чолаачызын ажылче чалап тур. Шалыкы 205 рубль. Квартал немей алыр.

Бистиң адрезивис: Кызыл №№ 2-16-06, 2-41-06.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ ШИИ ТЕАТРЫНГА

Январь 16-да сцена хоочуларының концерти ССРЭ-ниң улустуң артизи **А. Чыргал-оол**, РСФСР-ниң улустуң артистери **К. Мунзук, М. Мунзук, Х. Комгар, Б. Бадыы-Сагаан**, Тываның улустуң чогаалчызы **К. Кудажы**, РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи **Н. Өлзей-оол**, Тыва АССР-ниң улустуң артистери **Р. Кенденбиль, А. Тавакай**, РСФСР-ниң алдарлыг артистери **Е. Кенденбиль, Е. Салчак, Н. Куулар**, Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери **З. Голубева, М. Рамазанова, Д.-Д. Сат, Д. Монгуш, К. Оюн, С. Суруп**, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы **С. Калинина, С. Козлова** болгаш **Г. Черников** оларның киржилгезибиле болуруп чарлап, көрүмчүлерни чалап тур.

Концерт 19 шакта эгелээр.

Театр

Январь 19-та хөгжүм-шиин театрынга 19 шакта «Классиктиг музыканың болгаш танцының кежээзи» деп концерт болур. Концертке Күрүненің ырыы болгаш танцының «Саян» ансамбли, Телерадионукгрокомнуң симфония оркестри, хөгжүм-шиин театрының кол артистери киржиир.

Билеттерни хөгжүм-шиин театрының, филармонияның кассаларында садып турар. Коллективтиг чагыгны хүлээп алыр. Телефоннары — 2-55-19, 2-25-49.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээжыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солуп келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солунның индекси 54241

Тыва АССР-ниң Нем үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчуу, бажың № 1

Чагыг № 2655. ТС — 00621

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 17 воскресенье № 14 (13614) 1925 чылда үнделеттингеш. Өртээ 3 копеек.

«Кижи төрелгетенни дириг арттырары болгаш хөгжүлде дээш делегей фондузунуң» удуртукчулары-биле М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ужуражыышкыны

«Кижи төрелгетенни дириг арттырары болгаш хөгжүлде дээш делегей фондузунуң удуртукчулары-биле М. С. Горбачев январь 15-те Кремльге ужурашкан.

Ужуражыышкынның киржикчилери — эртемнер, культураның, ажыл-агый болгаш хой-нинти бөлүктериниң коску төлээлекчилери — фондунуң мурнунда турар сорулгаларның дугайын чугаалаан.

М. С. Горбачев ужуражыышкынның киржикчилериниң мурнунга чүве чугаалаан.

Кижи төрелгетенни дириг арттырарын хандырар сорулгалыг, чаа угаан бодаашкынның идеяларын бурунгаарладырынга болгаш хөгжүдеринге эртемденнерниң, хейнитивиң ролюнүң дугайында, делегей политиказының чугула айтырыгларының талазы-биле делегеремей бодалдар солчуушкуну болган.

Делегейде бооп турар чорудуушкуннарның дугайында, ынаа холбаштыр эртемденнериниң, культура, уран чүүл ажылдакчыларының, хөреңгиттенмер бөлүктериниң мурнунда турар сорулгаларның дугайында, фондуну тургускаанының сорулгазының дугайында боттарының бодалдарын солушканнар болза: А. Хаммер (АКШ), Д. С. Лихачев (ССРЭ), А. Д. Сахаров (ССРЭ), дээрги С. Эйзенхауэр (АКШ), Ж. Гольдэнберг (Бразилия), Р. Бьернерстедт (Швеция), Дж. Стоун (АКШ), Д. Мак-Таггард (Канада), Б. Сендов (Болгария), Ф. Майор (Испания), Митрополит Питирим (ССРЭ), Р. З. Сагдеев (ССРЭ), Х. Штиллер (ГДР), М. Гуттьерес (Италия), М. Села (Израиль), Ф. Фон Хиппель (АКШ), Х.-П. Дюрр (ГФР), Х. Рихтер (ГФР), У. Грин (АКШ), Р. Шнайдер (АКШ), Е. П. Велихов (ССРЭ).

Ужуражыышкынның дугайында отчёттуг солуннарга пардаар

(СЭТА).

ЖУРНАЛИСТЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Дүүн, Кызылга, Парламга бажыңында, республика болгаш районнар солуннарының редакцияларының, телевидение болгаш радиокомитединиң журналистериниң эрге-хөөлеу камгалаар органнарның удуртукчулары-биле «төгерик столу» болген.

Ужуражыышкыны СЭКП обкомунуң секретары А. К. Каизай ажыткаш, республиканың эрге-хөөлеу камгалаар органнары биле журналистериниң аразында харылзаазының дугайында, хөөлудүрүм камгалалын пропаганда ажыл-агыйы дугайында, ынаа холбаштыр өскерилгелерниң дугайында, ынаа холбаштыр эртемденнериниң, культура, уран чүүл ажылдакчыларының, хөреңгиттенмер бөлүктериниң мурнунда турар сорулгаларның дугайында, фондуну тургускаанының сорулгазының дугайында боттарының бодалдарын солушканнар болза: А. Хаммер (АКШ), Д. С. Лихачев (ССРЭ), А. Д. Сахаров (ССРЭ), дээрги С. Эйзенхауэр (АКШ), Ж. Гольдэнберг (Бразилия), Р. Бьернерстедт (Швеция), Дж. Стоун (АКШ), Д. Мак-Таггард (Канада), Б. Сендов (Болгария), Ф. Майор (Испания), Митрополит Питирим (ССРЭ), Р. З. Сагдеев (ССРЭ), Х. Штиллер (ГДР), М. Гуттьерес (Италия), М. Села (Израиль), Ф. Фон Хиппель (АКШ), Х.-П. Дюрр (ГФР), Х. Рихтер (ГФР), У. Грин (АКШ), Р. Шнайдер (АКШ), Е. П. Велихов (ССРЭ).

Ужуражыышкынның дугайында отчёттуг солуннарга пардаар

(СЭТА).

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

СЭКП Кызыл райкомунуң бюрозу, райкүүском, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкому болгаш комсомол райкому 1987 чылдың социалистиг чарыжының түнелдерин чугаалашкан.

Малчыннар мал продуктуларын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарыының планныг онаалдаларын күүседир дээш шалыпчы ажылдаан түнелинде район бүгай эвес көргүзүглерин чедип алганын демдеглээн. Эът, сүт, дагаа чуурказы бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарыының даалгаларын ажыр күүсеткен.

«Тиилелге» совхозтуң ажыл-ишчилери юбилейлиг чылда эки ажылдаан. Эът, сүт, дүк бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарыының планныг онаалдаларын ажыр боттандырган. Ынчангаш ажыл-агыйлар аразынга күш-ажылчы маргылдаага тиилекчи болуп үнген.

«Тиилелге» совхозтуң № 1 хойжу бригадазы түс баш төрүүр хойга онааштыр районда дээре көргүзүгүнү чедип алган, хойжу бригадалар аразында чарышка шыларааш.

«Көк-Тей» совхозтуң Көк-Хавак сүт-бараан фермазы 1987 чылда бир инекке онааштыр 2800 килограмм сүттү саап алган, фермалар аразында чарышка бирги черни эзелээн.

Социалистиг чарыштың чедип алган эң эки көргүзүглүг саанчы-дыр. Коммунист саанчы Борис Саттың амыдырал, ажыл херээнин дүтайында солуннуң үшкү аринындан таныжар силер.

ЧУРУКТА: рекордчу —саанчы Б. Д. Сат.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бистиң үеживис

ҮЕНИҢ КЫЙГЫЗЫ-БИЛЕ

Бөгүнгү солуннуң почериндe парлаттынган бо чурукта кижиниң арын-шыранынга өөрүшкүнүн хүлүмзүрүү чайынаан. Ол бүгү тургузукчу күш-ажылдың төвиин. Ындыг болур-даа ужурлуг. Ол бодунга бижиглаан инек бүргүзүнге онааштыр 4020 литр сүттү саггаи республикада эң эки көргүзүглүг саанчы-дыр. Коммунист саанчы Борис Саттың амыдырал, ажыл херээнин дүтайында солуннуң үшкү аринындан таныжар силер.

ЧУРУКТА: рекордчу —саанчы Б. Д. Сат.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧӨВҮЛЕЛДЕР

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкыныңның) дугайында хөөлду бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээринге, күш-ажылчы коллектив кежигүнерин киришкилеп турган, командылап-чагыраар аргалардан экономиктиг аргаларже шилчиир бүдүрүлгелерниң бот-башкарлыр чорүүн калбартырын чедип алырынга дүжаалаар. Бүдүрүлгеня эргелеп башкарарын Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хөөлдүта дүүштүр демократтыг централизмге үндезилеп, төпчүттүнген удуртулганы социалистиг бот-башкарылгабиле холбап турган боттандырар. Бот башкарылганың үндезинниге бедик көргүзүглерни чедип алырынга ажылчы чонүүн инициативазын, күжениишкиннерин хөгжүдер, бодунуң бүдүрүлгезиниң ёзулуг эзэи болуурлуг сагыыр чевирлээр, оларның политиктиг медерелин бедиттиргээн, организаторлук чорукка болгаш сагылга-чурумга кижизидер.

Күш-ажылчы коллективтиң бүгүү эргелерни боттандырарының кол үндезини болза, иишти хурал (конференция) азы күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели болуур. Бүдүрүлгениң удуртукчузун иишти хуралга (конференцияга) чаңыт азы ажык бадылаашкын-биле дугурушканын бүүгаар соңгуур. Бүдүрүлгениң удуртукчузун 5 чыл хуусаалыг соңгуур болгаш үстүнде турар органнар бадылаар.

Бүдүрүлгеге хамаарышкан адырларның — цехтериниң, салбырларның, участоктарының, фермаларның болгаш звеноларның удуртукчулары база ол ышкаш бригадирлер, мастерлер тогуур коллективтериниң хуралдарынга чаңыт азы ажык бадылаашкын барымдаалап соңгуттурар болгаш бүдүрүлгениң удуртукчузу оларны бадылаар. Бүдүрүлгениң болгаш оларның салбырларының удуртукчуларын албан дужаалыдан хуусаа бетинде үстүкү органнар, бүдүрүлгениң удуртукчузу күш-ажылчы коллективтиң шиитпирине үндезилээш хостап болуур.

Иишти хуралдарга күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдерин чаңыт, ажык бадылаашкын-биле 2—3 чыл хуусаалыг соңгуур. Салбырларның хуралдарынга оларның чөвүлелдериниден болгаш удуртукчуларындан ангыда, күш-ажылчы коллективтиң конференцияга баар төлээлерин соңгуур.

Чөвүлелге бүдүрүлгениң ажылчыңнарын, бригадирлерни, мастерлерни, специалистерни, администрацияның төлээлерин болгаш өске-даа хөй-иишти организацияларының ажылдакчыларын соңгуур. Төлээлекчилерниң депшиткен кандидатура бүргүзүн күш-ажылчы коллектив хуралдарынга бүгү талалыг чугаалажып, тодаргай саналдарны киирер. Аңаа депшиттирген кижилер чөвүлелге бодунуң коллективиниң бүгүн эргелиг төлээлекчизи болуур болгаш хуралдың үндүрген шиитпирин күүселирин организастаар. Администрацияның төлээлери чөвүлел кежигүнериниң иишти санынга хамаарыштыр дерттүң бирииден ашпас ужурлуг.

Чөвүлелдиң кежигүнериниң санынга күш-ажылчы коллективтиң иишти хуралынга (конференциязынга) тодарадыр. Маңаа шыңгыы сагыыр ужурлуг чүүл болза, чөвүлел кежигүнериниң санын күш-ажылчы коллективтерде чеже кижи барын барымдаалап киирерин тодаргай сагыыры болгаш.

Чөвүлелдерин тургузарының демократтыг үндезиннерин үреп турар таварылгалар бистe илерээн. 400 ажыг кижи ажылдап турар «Сукпак» совхозка чөвүлел кежигүнеринге чүгле 13 кижини соңгаан. Оларның 45 хуузу администрацияның төлээлери болган. Ынчангаш удуртур ажылдакчыларың чүгле 20—25 хуузу турар ужурлуг дээр негелдени хажыттакан болуп турар. Ол чөвүлелге күш-ажылчы 4 коллективтиң, ооң иштинде мал ёемиртилгезинде 2 бригадазының төлээлерэ кирбейн барган. Кызыл районуң септелге-транспорт бүдүрүлгезин баштай цехтерге, бригадаларга чөвүлеллер соңгувайн, бодунуң чөвүлелия тургузур алган.

Күш-ажылчы коллективтериниң болгаш оларның адырларының чөвүлелдерин соңгуурда овааримчалыг, бүгү талалыг белеткелдин болуру чугула. Профэвилел комитеттери администрация биле кады чөвүлел кежигүнерин хөй-иишти организацияларын дамчыштыр шилип тыпкаш, депшиттиринге дузалажыр хүлээлгелиг.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели хуралдар (конференциялар) аразында коллективтериниң долу эргелерин күүседип ажылдаар. Чөвүлелдиң хуралын эргежок чугула апарган таварылгада азы кварталда бирден эвээш эвес катап чорудар. Бүдүрүлгениң хуралын (конференциязын) чыл дургузунда ийиден эвээш эвес эрттирер.

Чөвүлел бадылаттынган план-биле ажылдаар. Ону удуртуру-биле ооң даргазын, даргазының оралакчызын, секретарын чөвүлел кежигүнери соңгуур алыр.

Күрбүдүрүлге (каттыжыышкын) дугайында хөөлдуга дүүштүр күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдерин дугайында негелделерни ажылдап кылыр. Ол негелделерге социал-экономиктиг айтырыгларны шиитпирдээринге, ооң администрация, бүдүрүлгениң удуртукчулары, хой-иишти организацияларыбиле аразында харылзаазын быжыглаарынга хамаарышкан айтырыгларны киирер.

Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хөөлдүтүү сөзүлээр бүдүрүлгениң уставын ажылдап кылгаш, үстүнде турар органнарга бадыладыр. Ооң соонда уставты барымдаалап, чөвүлелдиң үүлгэлгелерин тодараткаш, бүдүрүлгениң иштики көрүм-чүрүмүнүң болгаш бүдүрүлгеге чарыгдалдарны чек хевири-биле контрольдаарын ажылдаарының болгаш бот-орулга-чарылга дугайында негелделерни чүрүмчудуп, амыдыралга боттандырар.

Күш-ажыл төлевирнин болгаш ону организастаарын сайзырангайжыдарын, социал кежиктериниң хувааддалды болгаш күш-ажылчы коллективтиң социал хогжүлдезинниң талазы-биле хемчеглерни, күш-ажыл төлевириниң системазын ажыглап турарының шынныын хынап көөрүн профэвилел комитединиң чөпшээрели-биле бүдүрүлге чөвүлелдери кады боттандырар деп күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкыныңның) дугайында хөөлдүтүү 14 дүгаар чүүлүнүң 6-гы пунктузунда тодаргай айытkан.

Ындыг байдалдарда бүдүрүлгениң удуртукчузу күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң шиитпирлерин дорт күүседир киржикчи болу бээр. Ол күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкыныңның) дугайында хөөлду күштүг болгуже чедир бодунуң эргезин профкомнуң чөпшээрелин барымдаалап күүседип турган. Ам профэвилелдерниң эргелериниң дугайында ССРЭ Хөөлдүүлүнүң төлевилелин ажылдап кылып турар. Ол коллективте чөвүлелдиң болгаш администрацияның профком-биле кады ажылдаарын улам күштелдирер дээрзи чиглиниг чок.

А. СОТПА,
профоблчөвүлелдиң секретары. АҮК ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ХОЙДАН-НА ХУРАГАН

Чөөп-Хемчик районунуң «Хөндергей» совхозунуң малчыннары 4078 баш төрүүр хой кадарып турар. Ында ам массалыг хой оолдавшкыны эгелээн. Амдыызында малчыннар Арандол Ховалыг, Колхоз Куулар, Чызбак-оол Монгуш оларның коданында 100-тен 150 чедир хой төрээн. Оон алдынган хураганнар онча-менди.

* * *

СҮТ-ХӨЛ. «Алдан-Маадыр» совхозтуң малчыны Александр Уйукпанович Ооржактың коданында 354 төрүүр хой бар. Бо хүннерде ооң 252-зи оолдаан. Чаш мал хорамча чок доругун турар. Малчынның школачы уруглары Урана, Чечена, Чодураа кышкы дыштанылга үезинде ада-иезиниге улуг дузаны көргүскен.

* * *

«Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының хойжузу Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депүтады С. Д. Содунаи хойдан-на хураганны алыр болгаш 2,2 кг дүктү кыргын, күрүнеге дужаарын хүлээнген.

Бо хүннерде төрүүр 320 хойнуң 245-и оолдаакан. Хураганнары онча-менди. Кажаазы чылыг, чырык болгаш кургаг. Мал чеми четчир.

ЧУГААЛАШКАН

СЭКП Барыын-Хемчик райкому мал кыштаглаашкынының канчаар чоруп турарының дугайында чугаалашкан. Аңаа РАУК-түң спецималистери болгаш совхозтарның удуртукчулары киришкеп.

Ниитизи-биле байдал районда дүвүренчиг. «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырында силос төнген. «Шекпээр» совхозтуң Аяңгаты салбырында 20 бичин сараат артыкан. Ону хумагалап, коданнарының байдалын көрүп тургаш, чижеглеп бээрине кичээнгейни салбайн келтеп. Арган, чаш мал болгаш саар инектер холуксаалыг чемнер чивейн турар.

Хар улуг чагган болгаш чамдык черлерде хойлар хову үнүп оттавайн турар. Ылаңгыя Бижиктиг-Хая хойжу бригадазының коданнарында далбый тырттарының талазы-биле хемчет алдынмаян.

А. ХЕРТЕК.

Кыштаглаашкын — хүннүң чугула айтырыы

ЧЕР ЧЕТПЕС ТЕХНИКА

Ол эртен конторага чугаа, шыпал-ла, шыңгыы болган. Салбыр эргелекчизи Попуи-оол Хомушку мал кыштаглаашкыны канчаар эртип турарын допчузу-биле дыңнадып, быжыглаттынган машина-техниканың ажыглалынга доктаагаи. Кыштаглаже мал чеми соөртүр 8 трактор, суг чедирер 2 автомашина болгаш 1 трактор хүн санында доктаамал ажылдаар ужурлуг. Ол хүн эөлчеглиг рейсче 3 трактор үнген, а арткан суг соөртүр техниканың шуптузу чер чедип шыдавас болган. Совхозтуң кол инженери Тумат-оол Бүрбүге артык кезектер чогундан биичин-ле үрелиишкиннер болу бээрге, аңаа турар ужурга таваржып турарында чоланчылар Булур-оол Монгуш, Шаңгыр Сарыглар, трактористер Анатолий Дат, Ким Меөктээр болгаш оскелер-даа чөптүү-биле хомудааннар.

Ажыл-агыйжы эвес чоруктун уржуудан эртекен чылдың күзүнге чедир салбыр төвүүнүң чанында ажылдап турган кывар-чаар материалдар алыр чер ээн калган. Бүгү техника ам 12 километр ырак совхоз төвүнче чоруп турар. Суур дужунда Хемчик хемниң сыык кежиниң кыдыгларында дошту аштап албаанындан Ак-Довурак, Бай-Тайга ковуктарын таварып, долгандыр ар-гыыр. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче шилчип кирип турар үеде үндүрген артык чарыгдалдарны, ажылга шаптыктыг чоруктарны аңаа база шүтүмчүлээн. Кол инженер Т. Бүрбү, салбыр эргелекчизи П. Хомушку бо негелдеге хамаарыштыр төдаргай харыы берип шыдаваан.

Аксы-Барлык — «Барлык» совхозтуң хой ажыл-агыйлыг салбыры, он бирги беш чыл-да, он ийиги беш чылдың баштайгы чылында малдың баш санын өстүрер, ооң алыр продукциняны көвүдедир талазы-биле үгле районга эвес, республиканың бригадалар аразында чарыжынга тиилекчи болуп, шаңнадып, мактадып турган. Эрткен ажыл-агый чылында малдың ажаалда-хайгаарал-лың, чайгы семиртилгезин чедир организаставаанындан көргүзүглер ажоок кудулаан. Бригада ниитизи-биле 100 башка онааштыр 75, а чамдык А. Монгуш, Д. Сарыглар, Х. Ооржак мыкаш хойжулар дөңгүп-ле 41-деи 55 чедир хураган алган. Эътке хереглээнинден ангыда, 380 баш хой өлүп хораан.

Бо хүннерде салбырның 9395 хою 27 коданнарда кыштап турар, ооң иштинде 13 коданда 4209 хой төрүүр. Кыштаглаашкынны чеднишкиннинг эрттирер сорулга-биле чамдык хемчеглерни алганын маңаа база айтыр апаар. Тудутжу звеноңук күжү-биле бир чаа кажааны тутkан, үш кажааны бускаш, өске черлерже кажүрген. Чаа кудукту ажыглалга киирген. Чуулданы, дезинфекцияны багай эвес чоруткан. Агитквартираларның күжү-биле 8 кажааның дөңгелген одээн коптарып, арыглап алган. Даваннарны тастаан хойларга кедирер укгаштарны, чаш хураганнар хиннерэн шарыгыр хереселдерни кылырын сүүрүнүң чурттакчылары шефке алырын шиитпирлээн. Төрүүр кодан бүргүзүнде сакманчылар четчелеттинген. Тускай хеп-биле хандырылганы эрткен чылдардан экижиткен. Экономиктиг өөредилгениң кичээлдери ай санында бригада төвүнге бедик дециелде эртип турар.

Оон-биле чергелештир чедир кылдынмайн турар ажылдарны, четпестерни малчыннарга бергеи кижи дораан-на эскерип чаар. Эрткен чылдың ноябрь айдан эгелээш, коданнарда дус төнгеи. Кужурзураан мал өглериниң даштыкы эрги шывыгларын ора соп, чип турар.

Сайыр деп черде төрүүр хой кадарчылары Биячитпей Күжүтет, Василий Монгуш, Демир-оол Ооржак, Юрий Хомушкунуң кыштагларында быжыглаан трактор үрелгенинден суг четпейн баар. Бригаданың девискээринде 3 кудуктуң 2-зин ажылдатпайн келген. Кывар-чаар түүлдер курлавырлаар досказарлар чок. Хууда мал ниитининг малындан ангылаттынмаанындан кады суттарар. Ынчангаш сут соөртүкчүлериниң ажылы аар.

Мурнуку чылдарга бодаарга, мал чеми эвээш. Салбыр 1200 тонна сигенни белеткээн. Салбыр эргелекчизи биле бригадир Октябрь Хомушкунуң негелдезинин кошкаа, хойжуларның онаашкан ажылынга бот-харыысалга чогу-биле 200 тонна сиген белеткээр планны түгле 62 тоннага чедирген. Алырадыкчы хөөнге алыскаш, тудум-даа сиген белеткевээннер база бар.

— Белеткээн сигенивистиң 500 ажыг тонназы январь айның эрээнинге чедир чарыгдаттынган. Совхозта сула, сиген далганы база төнгеи — деп, ону харыылаар учетчик Шожул-оол Монгуш демдеглел дептерин ажыткаш, санады.

Девискээрде хар улуг. Дыка хөй коданнарда мал чеминиң курлавыры төнер чыгаан. Арыг баксыраныңдан тургузу азыралда турар хойнуң баш саны хүн келген тудум-на көвүдеп орар. Бар мал чемнин коданнарда байдалды көрүп тургаш, таарыштыр шын үлээр, ооң камналгазынче шыңгыы кичээнгей салыры негеттинип келген. Бо хүннерде хой оолдаашкыны түлүктээн. Төгүттүнген хураганнарны дорааи учётка ап, дугаарлаар ажыл шүшпеи чоруп турар.

Малчыннарның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Январь айның 5-ке чедир 8 коданда хөмүр-даш дужурүнгеи. Оларр түүлге бергедээн кижилер салбыр төвүүне барганы, машина-балгат тыппайн, куруг чанар таварылгалар бө-ла таваржыр. Чунарбажын айтырыын чугаалаан, даа херээ чок. Оода чадаарда бригада төвүүне ону тудар дугайында негеп чадашкан. Тос малчының боттарының тыпкылап алганы электри моторлары, чырыттыр лампаларны бензин, керосин, солярка-биле үзүктелишкин чок хандырарынче көрүүр үүлгэлиг.

Салбыр эргелекчизи Попун-оол Хомушку, партбюро секретары Владимир Хертек, көдээ Совет күүскомунуң даргазы Борис Седенсот кыштаглаашкынга четпестерни дарый чайладыр дээш, бүгү күштү, арга-курлавырларны мөөнүзээри негеттинип турар.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

СЕПТЕЛГЕ МАСТЕРСКАЯЗЫНДА

«Сүт-Хөл» совхозтуң механизатор-лары часкы тарылгага техниканы кидин түлүк белеткеп турар. Амгы үеде ук ажыл-агыйда янзы-бүрү марканың 54 трактору бар. 1988 чылдың тарылгазынга киржир бүгү техниканы бо чылдың февраль 15-ке чедир бүрүн септеп дооскаш, беленинин шугумунга тургузар деп сорулганы механизатор-лар салган. Амдыызында 25 тракторну, ооң иштинде 15 «Беларусьтуу» септеп дооскан. Ол ышкаш кожут машиналарын септээри барык адакталган. Совхозтуң чамдык техниказын Чодааның септелге техниктиг бүдүрүлгезинге септеп турар.

Дуржулгалыг механизатор Баян-Моңге Ондар удурткан звено кожут машиналарын септеп чоруп турар. Олар бөгүнге чедир 8 аидазының, 9 сеялканы, 4 культиваторну, ол ышкаш кукуруза, картофель олуртур машиналарны септеп доозупкан.

Часкы тарылгага техниканы белет-кээринге машина-трактор мастерскаязының дарганнар, токарь-инструменталдыг база мотор цехтеринде ажылдыынар улуг үлүг-хуузун киирип турар.

Септеттингеп техниканың шынарын тускай комиссия хынамчалыг көрүп, чедир кылбаан чүүлдер илереэе, ону дораан эде кылдыртыр. Черле ынчаш совхоз бүргүү-биле бот-орулга-чарылгаже киргеп болганда, механизаторлар техниканы түгле эки шынарлыг септээр дээш ажылдап турарлар.

ЧУРУКТАРДА: көдээ ажыл-агый машиналарының септекчилери звено удурткучузу Баян-Моңге Ондар биле ооң дузалакчызы Олег Ондар, бешки разрядтыг слесарь Айыжы Шойдак.

Ш. КУУЛАР.
Авторлуң фотолары.

Профэвилел организацияларында

ЧАА АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛААР

Кайда-ла социалистиг чарыштыг эки организастаан болдур, ында ажылдың будурукчулуг, кижилерниң күш-ажылчы тура-соруу бедик деңгелде турар. А социалрыштыг организастаарынга чер-черде профэвилел комитеттери кол рольду ойнаар. Ындыг турбуже, профэвилел организацияларының ёзулуг бот-тускайлаң чоруун чидирип, чарыштың хөй-хөй хевирлеринің аразынга «азып», оон негелделерин чугле саазынга бижип каап, ону доктаамал боттандыларын уттуптар чоруктар сөөлгү чылдарда тургулаан.

Социалистиг чарышты база эде тургузуп, чаа-чаа дээштиг хевирлерин дилеп тывар херек. М. С. Горбачев чарыш дүтайын чугаалап тура, ону цехтер, бригадаларже дидимчи-биле организастап кииргеш, хүнүң чүгула айтырыгларын шинтирлээрингге быжыг быра болдурар деп демделээн. Социалистиг чарышты чүгле мораль-этиктиг категория кылдыр саваар алаар. Чарыш бо хүнде кижизиниң утка-шынарын камгалап, ону улам сайзырангайжытпышаан, эң чугула экономиктиг категория болбушаан, ажыл-агый механизминиң кол өзөк боол турар. Мурнуку чылдарда социалистиг чарышты удуртуп башкарарынга болгаш организастаарынга четпестер турган. Ону администрация холгаарлап, командылаар метод ёзугу-биле социалистиг чарыштың негелделеринге кандыг көргүзүглерни киирерин, кандыг хүлээлгелерни алырын, кандыынын албазын үстүүртеп дорт айтыышкын бээр таварылгалар турган.

Эрткен алаш каш чылдар дургузунда кайдыг-бир чаа, чугула керекти боттандырар дээнде, ында холбаштыр ыяап-ла чарышты калбартыр деп кыйгырыг үндүрери чанчыл апарган. Оон түнелинде негелделер-даа, хевирлер-даа, көргүзүглер-даа көвүдээн. Ону үстүкү органшынгыы негээрге, чер-черге улам күженикшкининг күүседип турган. Оон уржуунда чарышта хаара туттунган кижилер кол соруулганы, ажылдың төнчү түнелин билбейн баар, а чарыш саазынарга артып каар турган. Эрткен чылдарда республикага социалистиг чарыштың 90 хире хевирлерин организастаан. Амгы үеде ону 50 чедир кызырган. Чижээ, харылзаа ажылдакчыларының профэвилел обкому бүдүрүлге-техника иргелели-биле кады чарыштың чаа, бир хевирин хүлээп алган. Чарыштың түнелин үндүрерин бир янзы көргеннер. Чарыштың түнелиин балл-биле санап үндүрерин доктаатказ. Кол көргүзүглериниң саны алдыдан ашпас. Ол чорук чаюшта хаара туттунган кижилер социалистиг хүлээлгелерин чүүседиринге дээштиг салдарны чедирер. Күш-ажылчы коллективтериниң социалистиг хүлээлгелерин экономика талазы-биле санап көргеш үндезининг болур. Профобүлөвүлелинден чечерде чарышты организастап, оон түнелин канчаар үндүрүп турарын доктаамал хынап, боттуг дузаны чедирип турар. Чаа негелде ёзугаар, ажык-чарлыг чорук болгаш демократтыг үрттө калбарган амгы үеде социалистиг чарыштың чаа аргаевирлерги-биле ажылдап турар коллективтер бисте эвээш эвес.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың (директору Ю. Комаров, каттыышкан профэвилел комитединиң даргазы М. Ховалыг), Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң (директору В. Оюн, профэвилел комитединиң даргазы Д. Сарыглар), «Тыва автотранс» каттыыышкынының КМК-зы (начальниги П. Мошкарев, профэвилел комитединиң даргазы Г. Полижаева), «Тыва коммунэнерго» (директору Б. Григорьев, профэвилел комитединиң даргазы В. Дьяченко) коллективтери болгаш өскелер-даа аңаа хамаарыжыр. Ол коллективтер боттарының мурнунда салдынган социал болгаш будурузге талазы-биле соруулгаларны өөренип көргеш, ук черниң байдалынга дүүштүр чаа мурнакчы арга-дуржулганы ажыглап турар.

Амгы үеде чүртта эде тургустунушкум чоруп турда, чарыштың эң ажыктыг чаа хевирин дилеп тывар херек. Будурүлге черлериниң чамдыызы, совхозтар ам бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче киргилээн. Ынчангаш чарыш база будурүлгечи болгаш эң ажыктыг рольду ойнаар ужурлуг. Баштай-ла будурүлге черлери аразында экономика талазы-биле социалистиг чарышты калбартырын шенеп көөр. Ол дээрге улус ажыл-агыйынга херек продукцияны будүрерде, эң эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турган, орулга киирип алыры-дыр. Күш-ажылчы коллективтериниң экономиктиг байдалын, оларның келир үедеги будүрүлге болгаш социал хөгжүлдезиниң хемчээлин тодарадып алырынга кирген орулга улуг рольду ойнаар. Ынчан-даа администрация биле профэвилел комитединиң чарышты демнеп организастап чорудар ролю кудулаваас ужурлуг. Бот-башкарылганың үезинде кандыгдаа ажылды чорударда, чогуруп болгаш күш-ажылчы коллективтериниң саналга-онаалын барымдаалап көөру албан. Чарыштың негелделерин күш-ажылчы коллективже профэвилел комитеди партия болгаш комсомол организациялары-биле кады сүмележип тургузар, а түнелди база кады шинтирлеп үндүрер.

Амгы үеде чарышты кайчаар организастаза экил дээрэин Кызылдың күш фабриказының болгаш даараныла фабриказының дурмулгазынган көрүп болур. Социалистиг чарыш чаңгыс аай негелделиг, аңгы-аңгы үүрмек хевирлерже чардыкпас болур. оон түнелинде күш-ажылдың будурукчулуун бедидеринге, продукцияның шынарын экижидеринге, экономика талазы-биле курлавырларны көвүдедиринге төлептиг үлүг-хуузун киирип, бот-орулга-чарылга үезинде хөй орулганы киирип алыр дээш коллектив кызымаккай ажылдаар.

Ө. КАРА-САЛ,
профобүлөвүлелдиң инструктору.

АЖЫЛЧЫН КАДРЛАРЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ САЛЫР

Республиканың совхозтарынга бедик мергежилдиг ажылчын кадрларны белетизээр талазы-биле Тыва АССР-ниң Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң база Агроүлетпүркүркомнуң ажылының дугайында айтырыгны республиканың Министрлер Чөвүлелиишиң президиумунуң хуралынга чугаалашкан. Баштай бо талазы-биле үк комитеттериниң удурутукчулары Я. В. Сарбаа, И. М. Суваидии оларның илеткелдерин дыңнаан.

Көдээ ажыл-агыйга бедик мергежилдиг ажылчын кадрларны белеткээр болгаш быжыглаар талазы-биле чамдык эки ажылдар кылдыныр турар-даа болза, четпестер база бар дээрэин хуралга айыткан. Массалыг мергежилдиг ажылчыннары чедишпейн турар, ол хирезинде районнарның агроүлетпүр каттыжышкыннары, совхозтар көдээ школаларының өөреникчилериниң мергежил шилип алырынга дузалаар, оларны профтехучилищелерже чорудар, дооскаш келгеннерин көдээ ажыл-агый будүрүлгезинге хаара тудар талазы-биле ам-даа чедир ажылдавайн турар. Оон түнелинде ПТУ-ларже сургууулдарны совхозтарда кандыг ажылчыннар чүү хире чедишпейн турарын хаңы сайгарбайн, дужа келбиже хүлээп ап турар. Сургууулдар биле ажыл-агыйлар аразында чардынган керээлер күүсеттинмейн турар.

Профтехөөредилге талазы-биле күрүкоп өөредилге-кижизидилге ажылын сургууулдарның профессионал белеткелин нинти билиг болгаш профессионал школаның реформазының кол угланыышкынныңарынга дүүштүр боттандырып туры ам-даа четпес деп шүүлээн. Кызылдың № 1, Балгазының № 2, Чадаананың № 6, Ак-Тургуюн № 7 ПТУ-ларында өөредилге-кижизидилге ажылының денне-ли амгы үениң негелделеринге дүүшпейн турар.

Амгы үеде профтехучилищелер 95,6 хуу четелеттинген, өөредилге-кижизидилге ажылын экижидер, сургууулдарның хостут үезин чөп арттирерин организастаар, өөредилге болгаш күш-ажыл сагылга-чүрүмүн быжыглаар талазы-биле ап турар хемчеглер ам-даа кошкак. Оон түнелинде багай өөредилгелиглерниң саны кызырылбайн турар, кичээлдер үзер чоруктар ам-даа хөй. 1986—87 өөредилге чылдарында көдээ ажыл-агыйга ажылчыннар өөредир училищелерден 540 сургууул үнүп чоруткан, чылдагаан чок черге 28 муң ажыг шак үстүнген.

Бодунга хамаажыр өөредилге черлерин удуртур өөредилге-кижизидилге ажылынга инженер-педагогика коллективтериниң ролюн бедидер талазы-биле бодунуң ажылының стилин болгаш методтарын сайзыраңгайжыдарып профтехөөредилге талазы-биле күркомитет ам-даа чогуур негелде ёзугаар чедип албайн турар деп хуралга шүүгүмчүлээн. Сургууулдарның күүседикчи сагылга-чүрүму чавыс. Кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу хөй. 1986 чылда 18,8 хуу турган болза, эрткен чылын 27,2 хуу болган. Бүгү профтехучилищелерниң удурутукчулары сөөлгү ийи чыл дургузунда шупту солушкан.

Профтехучилищелерниң база будүрүлгелериниң ажылынга база доктаагаан. База будүрүлге дугайында дүрүмну бирбес черлер база хөй болган. Ынчангаш сургууулдарның күш-ажыл кижизидилгеге, училищелерниң материал-техниктиг базазын быжыглаарынга киришпейн турар, ол чорук ажылчын кадрларны белеткээринге багай салдарны чедирип турар.

Училищелер дооскаш барган ажылчын кадрларны быжыглаар талазы-биле совхозтарның ажылы база кошкак даарзин шүгүмчүлээн. Оон уламындан олар өске черлерде ажылдап турар. Келгеннерниң учёт-даңзызын кылып турар черлер ховар.

Бо четпестерни чайладыр талазы-биле хемчегларин ажылдап кылган доктаалды хуралга хүлээп алган.

ӨСКҮС ЧАШТАРЖЕ САГЫШ САЛЫЫШКЫН

Өскүс болгаш ада-иезинин азыралында эвес чаштарны өөредир болгаш кижизидер талазы-биле ажыл сөөлгү үеде бистиң республикада экижээн. Улус өөредилге органнары боже кичээнгейни күштелдирип турар апарган. Школа-интернаттарда, уруглар бажыңнарында шеф будүрүлгелерни быжыглаан. Ындыг турбуже, бо ажылда четпестер база бар. Ол дутаайын Министрлер Чөвүлелиниң ол хуралынга база сайгарып чугаалашкан.

Өскүс болгаш ада-иениң азыралындан дашкаар чаштарның турары интернаттарда, бажыңнарда чогумчалыг ажылдар кылдыныр турардаа болза, оларның чамдыктарында чаштарның чурттаарынга, амыдыралга болгаш күш-ажылга белеткээринге таарымчалыг байдалдар тургустунмаан, ёзулуг сагыш човаашкын ам-даа четпейн турар деп хуралга шүгүмчүлээн. Оларның дыка хөйүнде кижизидилге ажылы куду деңнелде, өөреникчилерниң бот-башкарылгазын кошкак сайзыраңгайжыдып турар, эстетиктиг кижизидилгеже кичээнгей куду.

Өскүс чаштарны өөредириниң болгаш кижизидиниң дугайында чугула айтырыгның хажыызынга чамдык Советтерниң күүскомнары, аңаа хамаажыр министерстволар болгаш ведомстволар, хөй-нинти организацияларга артып турар. Оон түнелинде чамдык чаштарның чурттап, өөренип турар черлери бирле черге немей кылган тудуглар болуп турар. Оларда ойнаар өраалдар, иднкхеп кургадыр черлер безин чок. Чамдык интернаттарның девискээрлери чаагайжыттынмаан, ногаанчыдылга чорутпаан, спортчу маргылдаалар эрттирер черлер чок. Дүлей чаштарның школа-интернадын тудар айтырыгны дыка хөй чыл дургузунда сонгаарладып келген.

Чаштар бажыңнарында, уруглар бажыңнарында, школа-интернатта турарларны часкы, күскү идик-биле, спорт хевиле, трикотаж кылыглары-биле хандырар ажылын Материал-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне комитеди. Садыг министерствозу, Тыва респотребсоюз, улус депутаттарының Кызыл хоорай, Каа-Хем, Кызыл, Таңды районнар Советтериниң күүскомнары кошкак күүседип келген деп хуралга шүгүмчүлээн.

Чаштарның чемин организастап турарында көскү четпестер бар. Чыргакы, Шуй суурларда санаторий хевирииң школаларында, Чербиниң инити билиг болгаш Кызыл-Арыгның дузалаа школаларында нормалар салыттынмайн турар. Чаштарның чемин экижидери-биле дузалаа ажыл-агыйларын хөгжүтпейн турар. Оон түнелинде ногаа болгаш картофель-биле хандырылга айтырыглары чидиг тургустунуп турар.

Ол черлерде хаара туттунган чаштарның чайгы дыштанылгазын ажыктыг, солуун кылдыр организастаар талазы-биле база чугаа болгаш. Ылаңгыя Кызылда чаштар болгаш уруглар бажыңнарынга хоорай кыдыынга чайлаг тудуп бээри чугула. Ол айтырыгны чоокку үеде чогумчалыг шинтирлээр херек. Ол ышкаш республиканың Кадык камгалал министерствозу интернат албан черлерин медицина кадрлары-биле хандырар дугайында сагыш салыышкынын ам-даа күштелдирер хүлээлгелиг. Чаштарның эмчи шинчилгезин чылда ийи удаа чорудар тургаш, ону чаңгыс катап кылып турары таарышпас. Ынчангаш эмчи специалистер-биле бүрүн хандырары чугула деп, санал бергенивер демделээн.

Өскүс болгаш ада-иезинин азыралында эвес чаштарның бүгү талалыг сайзыралынга, оларны кижизидиринге болгаш өөредиринге совет органнар база хөй-нинти организациялары боттарының бүгү сагыш салыышкынын угландырар ужурлуг деп хүлээп алдынган доктаалда демделеп турар. Бо ажылга ёзу бадымдаалаар, бюрократчы хөөннерни болдурбас, ол дээш аңаа хамаажыр министерстволарның болгаш ведомстволарның удурутукчуларының харыысалгазын бедидери чугула. Ол ышкаш өске-даа хемчегларни хүлээп алдынган доктаалда тодарайлаам.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң хуралынга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан болгаш ол талазы-биле тустус доктаалдарны хүлээп алган. Хуралды Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков эртиргеп.

Коммунист дугайында чугаа

КҮЗЕЛ, ЧҮТКҮЛДҮГ

«Барлык» совхозтуң Хөнделең салбырынга баргаш, ында кадарчыларның ажылынжин, бо ажыл-агый чылын эки доозар, кыштаглаашкынны хүр-чаагай эрттирер дээш кызымаккай ажылдыг мурнакчыларны сонуургадым. Бир дугаарында-ла Биче-оол Дойбаевич Соянны адап, таныштырар болду. Партия райкомунуң пленумнарынга, район, совхоз төвүнге болгулаар мурнакчылар хуралдарынга бо-ла олуруп, бодунуң санал-онаалдарын бергеп турар кижи болгай.

Мурнакчы малчын Хөнделең бажында чайлап, кыштап, ниитининг малын ажаап, хайгаарап чоруур, а мен район төвүнде ажылдап, чурттап турар, ынчангаш оон-биле үргүлчү ужуражыр ye тывылбас. Бо удаада Биче-оол Дойбаевич-биле ужуражып, оон ажыл-ижинин, амыдырал-чуртталгазын айтырып, элээн чугаалаштывыс.

— Хойжулааш чээрби чыл ажа бердим. Оон мурнунда он ажыг чыл иштинде Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазынга учётчиктевишаан, инек тарып бооздаар черге ажылдап турдум. Ада-нем база хөй чылдарда хөй кадарган улус. Олар пенсияже үнүп турда, кадарып турган хонов хүлээп алган, хойжудап эгелээн мен— деп, ол чугаалады.

Хойжулаашкынын баштайгы чылынган эгелээш, бо хүнерге чедир чеже хураганны доруктуруп өстүргенин, чеже тонна дүктү күргүнеге дужааганын санаары берге. Хөй кадарып келген чылдарында бодунуң хүлээлгезин күүсетпээн, эвээш хураган, дүк алган, малы өлүп-хорааи деп чемеледип черле көрбээн. Төрүүр чүс башка онаалтыр үеден 105 чедир хураганнарны ол камгалап ап, дүк планын күүседип келген. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атты аңаа тывысканы аңаа эвээле болгай. Оон бадыткалы кылдыр Биче-оол Дойбаевичиниң сөөлгү үш чылда чедип алган көргүзүглерин алгаш көөрге, чынындыг, совхозка 895 хураганны дорук-туруп, 1525 кг дүктү кыргып бергеп. Хөй чылда хойжуласаш, оон арга-дуржулгазы улгаткан, хөйнү өөренип, билип алган, ынчангаш ажыл-ижинииң түнелдери эки.

Эрткен ажыл-агый чылында Биче-оол Соян 277 хоюндан ынча хураганны онча-менди доруктурган, совхозка хүлээдип берген. Хойжунуң ажыл-ижинин чедишкиннери кызымаккай күш-ажылдан, чайын ҳойну эки семиртип алырындан, кышкы хынамчалыг белеткелиниден аңгыда, малдың чамдык аарыгларын боду баш удуп билип, эмнеп, хойну тарып боозадып ап келгенинден база кол хамаажыр. Чай бооргa, одар солуп. Хөнделеңниң Оорга деп черге хоюн семиртип алыр. Эрткен чылын 15 тонна сигенни боду белеткээш, Кудуктуг-Ховуда кыштаанда сөөртүп алган. Оон аңгыда саван, суда база бар. Кадарчының бүзүреледиг дузалакчызы, оон отлу Болат Соян. Он ажыг чыл иштинде адазынга дузалакчы кадарчы болуп келген. Бо чылын адазы пенсиялай баэрге, оон кадарган хоюн оглу хүлээп алган. Адашкылар ам 320 хунан хойну кадарып, ону хүр-чаагай кыш ажырар дээш ажылдап турарлар.

Өг-бүлеминг херээжен ээзи, сес уругнуң иези Таңмаан Ачын Бораевнаның кызымак күш-ажылын бедиидиле үнелеп, ону Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаңнаан. Чаш хураганнарны оңча-менди алп, дорукт-тарынга ол арга-мергежилдиг, ажыл-иш дээш ак сеткилдиг кижи. Оон адазы — Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтуга хөй малын дузаламчыга бергеш. Тываның төөгүзүнде киргеп малчыннарның бирээзи ол. Сураглыг малчын бодунуң уруг-дарының мал ажылынга өөредип, чанчыктырган, кодан хойну оларга хүлээдип бергеп, боду дузалакчы кадарты болуп, ажылдап зоруур.

Биче-оол Дойбаевич Хөнделеңниң малчыннарының ортузунда тургускан партболуктуң организакчызы. Оон ажыл-херээн сонуурган олура:

— Партболук организациязында кажандан эгелеп ажылдап, кандыг ажылдарны коммунистер ортузунда организастап тур силер. Дойбаевич? —деп айтырдым.

— 1970 чылда партболуктуг тургускаш, оон организакчызынга мени соңгаан. Ол хевээр бо партийжи даалганы күүседип чор мен. Партия Уставын ёзугаар хуралдарны ай санында эртирип, аңаа малчыннарның ажыл-ижи, амыдырал-чурталгазынга холбашкан чугула айтырыгларны чугаалажып турар бис. Партболуктуң күрээлеңи үш кижи турганындан ам тос чедир эскен — деп, ол чугаалады.

Салбырда коммунистерниң, ажыл-ишчилериниң ажыл-ижин чугаалап олура, амгы үеде ында байдалды шүгүмчүлекчи ёзу-биле тайылбырлады. Хөнделеңниң хойжулары, өшкү, сарлык кадарчылары совхозтуң эскэ салбырларынга деннээргe. ырakта чавыс көргүзүглерлиг болгайын, малдың отчёт-учёдунда четпестерин, чамдык кижилерниң онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чогундан малды чидирер, оорта алдыр, ышкынар, мал өлүп-хораар чоруктар бо-даа, эрткен-даа чылын хөй болган. Тарып бооздадылганы эрецгейлеп, тускай артемингер чаа чүүлге, эртемге дүүштүр ажылдавайн, эрги ёзу-биле ажылдап турарын, бо бүгүге партболук организакчы күш болбайн, ажылды эде тургузуп чадап турарын ол чугаалаар болду.

Шыкап-ла, коммунист Биче-оол Соян эпчок чүүлдерин хөрээнге шыгжап чорбас, улустуң арыынга, хөйнүң мурнунга чугаалаар, четпестерни эдип алырынче чүткүлдүг, принципиалдыг кижи.

Дуржулгалыг хойжунуң «мактанар хире чүвениг чок» деп чугаазынга хууда каттыжар мен. Салбырда хой, өшкү бригадаларының көргүзүү чыл бүрүде куду, планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседип турар малчыннар санныг. Хойжу бригада он ажыг чыл мурунда төрүүр чүс хойдан-на 90-дан орү хураганнарны камгалап ап, бир хойга онаштыр 2 кг чедир дүктү кыргып ап турган. Оон боттуг хереченлери пен. сионерлер Соян Биче-оол, Оюржан Датпаа, Хомушку Ууртан олар ам-даа мал-маганын азырап, чурттап олурарлар. Ынчан олар төрүүр чүс хойдан-на 100-тен 140 чедир хураганны камгалап ап турганнар.

Амгы кадарчылар чүге ындыг эки көргүзүглерин чедип албайн турарыл? Ол бодал Соян Биче-оолдуң бажынга бо-ла кирип келир, ону хурал-суглаага үргүлчү чугаалап, санал-онаалын берип келген-даа болза, түнеп чок дээрзин ол чугаалап олурар.

Биче-оол Дойбаевич Хөнделең көдээ Советтиң депутадынга хөй чыл улаштыр соңгудуп келген. Ам ук көдээ Советтиң күүскомунуң кежигүнү. Салбырда малчыннарның ажыл-ижин экижидер дээш ол чугула айтырыгларны көдээ Советтиң сессиязынга көдүрүп келген.

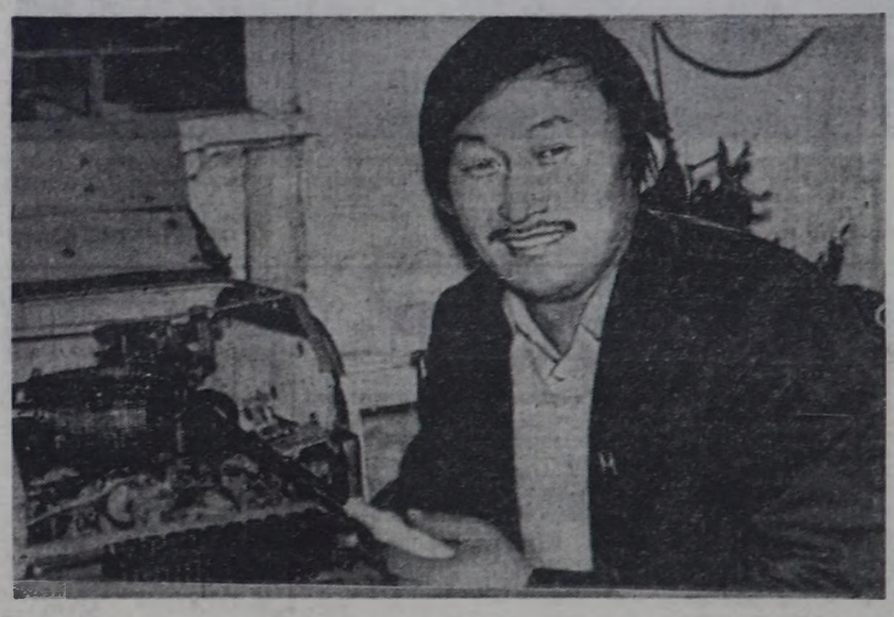
Амгы үеде Хөнделеңде кыштаглаашкынның байдалы чүгээр, улуг бергедеп турар чүве чок. Малчыннарда сиген бар, суг-биле үзүктелиишкин чок. Ынчалза-даа орта оожургап болбас, кыштың чымыштыг, берге үези — мурнуувуста. Салбырже кичээнгей салза чогуур түүлдер-ле хөй. Ылаңгыя оон ажыл-ишчилери транспорт талазы-биле бергедеп турар. Хөнделеңче көрүп, оон социал-экономиктиг байдалын хандыр өөренип көөр үе келген.

Адашкыларның кыштаанының чоогунда, одар-белчиир өске малчыннарныы-биле дөмей, онзагай ылгалдыг түүлдер көзүлбес. Өске малчыннарга бодаарга, олар чылыг, чырык бажыңны боттары тудуп алган чурттап олурарлар. Соянналың чыл бүрүде ап турар продукциязын көөрге, чоогунда хойжуларныыңдан оранчок бедик болуп келген. Кожазында хой, өшкү кадарчылары чүге мынчаар эки ажылдап шыдавайн турарыл? Мал чемин, сүтну-даа деңге үлеп келген болгай. Кол-ла түүл — үстүнде чугаалааныыс мурнакчы малчын адашкыларның хүлээнген ажыл-херек дээш харыысалгалыг, кызымаккай, ак сеткилдиг мөзүшынарлыында-дыр.

Х. МОНГУШ,
Барыын-Хемчик район.

ЧУРУКТА: Василий Сат Чадаананың телефон-телеграф станциязында телеграф машиналарын септеп турар. Ол инженер-техник ажылынга кызымаан үнеледип, мактадып келген.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

Бистиң консультациявыс

КОГАРАЛЫН КҮРҮНЕ ТӨЛЭЭР

Хамаатылардың хууда малын күрүне страхованиезин канчаар камгалап турарын, кандыг таварылгаларда когаралды күрстрахование эгидип болурун Сүт-Хөл районда Кызыл-Тайга сүурнуң чурттакчызы С.-О. Ондар айтырган. Оон айтырыгны Тыва АССР талазы-биле күрстрахтың улуг инспектору О. Кара-оол харыылаан.

Бистиң республикада база РСФСР-ниң чамдык автономнуг республикаларында хамаатылар хууда малын чүгле эки тура-биле эвес, а харын ыяап-ла камгаладыр кылдыр доктаатkан.

ССРЭ-ниң Дээди Соведиинин Президиумунуң 1981 чылдың октябрь 2-де доктаалын ёзугаар бистиң республиканы база РСФСР-ниң чамдык автономнуг республикаларынга хамаатыларның 1 хардан өрү назылыг чылгы малын база тевезинн ыяап-ла күрстрахование таварыштыр камгаладыр. Шээр малды күрстрахование камгалавайн турар. Малды камгалааны дээш оон эвээ дадывыр-төлевирни тускай тариф ёзугаар айытkан хуусаада азы камгалал дугайында кереэ чарганы чылының июль 31-ге чедир төлээн турар ужурлуг. Бир эвес ол хуусаада дадывыр төлеттинмейн барза, оон хемчээли улгадып, хөөленип эгелээр.

Хамаатыларның хуузунда малының күрстрахование дадывырын төлээр, когаралды эгидер дутайында ССРЭ-ниң Сан-хөө министерствозунуң 1982 чылдың июль 6-да айтыышкынын ёзугаар хууда мал аарыгдан өлген, өртке, чаъс-уерге, чер шимчээшкинингe, хатшуурганга, көшкеге таваржып, электри тогунга, чаныкка соктуруп, араатан аңнарга туттуруп, сутга дүжүп, хаядан аңдарлып өлүп хорааида күрстрахование когаралды тускай тариф ёзугаар эгидип бээр. Чижээ, улуг инектиң когаралын эгидериниң хемчээли бистиң республикада 160 рубль, а аътты — 190 рубль.

Үстүнде айыттынган чылдагаанnардан мал өлүп хорааида, оон ээзи ол дугайын чогуур органнарта, оон төлээлеринге, күрстрах черлеринге бир хонук иштинде дыңнаткан турар ужурлуг. Бир эвес чылдагаан чокка ол хуусааны эрттириптер болза, күрстрахование когаралды эгитпейн барып болур. Хууда малын ээзи өжегерээн олургенде, оор алганда, халдавырлыг зарыгларга удур ветеринарлыг хемчегларни ап чорудар дугайында айтышкынынарны күүсетпээнинден олгенде, когаралды эгидип бербес.

ХЕМЧЕГЛЕРДЕН ХАМААРЖЫР

Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң малчыны А. Тас-оол чазын «чаап» кээр саргыларга удур кандыг бүдүмелдерни, аргаларны ажыглап, оларны чок кылып болурул деп айтырыгны салгап. Малчыының айтырыгынга харыыны республиканың Агроүлетпүр күрүне комитединиң ветеринария киличизиниң мал эмчизи Ш. Монгуш харыылаан.

Малчыннарның «чаап» кээр деп чугаалажып турары одар саргылары хараганнарга, оът-сигеның аразынга бөлүк-бөлүк болуп тывылгаш, хат-салгын аайы-биле тоо-быдарадыр тарай бээр. Оларның мал ажыл-агыйынга чедирип турар хоразы улуг. Ону малчыннар кончут эки билир. Оларның эң көвүдээр үези май ай. Июнь аймың төнчүзүинде эвээжеп, чиде бээр. Ынчангаштың саргыларга удур хемчегларни март айда чорудуп эгелээр болза, түнелдерни чогумчалыг боор. Саргыларны чок кылыры-биле одарларга янзы-бүрү бүдүмелдер чажарга, одар-белчиирииң оът-сигенинин үнеринге, агаар-бойдустуң байдалынга багай салдарлыг. Ынчангаш саргы-биле демиселди чорударының болумчалыг аргазы кажаа-хорааны, мал-маганны аштап-арылзаары, саргыга удур бүдүмелдерни чажары, чазы деп специалистер санап турар.

Саргыга удур хемчегларни чорудар тускай звенону тургузар. Звенога эргежок чугула техниканы, дериг-херекселди быжыглаар. Ол дээрге «ДУК» машина, суг сөөртүр машина, суук түүл чаштырар насос дээш өске-даа дериг-херекселдер-дир. Креолин, хлорофос, неоцидол, диазинон деп эмнериниң холуксаазы-биле кажааны, мал-маганны чаштырып болур. Ону холуурунуң аргазын, хемчээлин мал эмчилери билир.

Саргылыг үеде хойну кадарарда, сөөскенинг, чашпаныг, хараганныг, терезининг, терең оттуг черлерден чайлады, саргылар чыглып болур ыокык черлерге эвес, а бедик, салгынап турар черлерге кадарар болза эки.

Саргыга удур хемчегларни март айдан эгелеп ап чоруткаш, апрель, май айларда ол ажылды күштелдирээ эки. Бир эвес ону доктаамал чорутпас болза, эки түнелдерни бербес.

ШАЛЫПЧЫЗЫН УЛАМ ДЕТКИИР

Таңдыда «Коммунизминиң херелң» совхозтуң малчыннары Кончуй-оол Чамыянович биле Дуктуг-кыс Дамбаевна Оюннар чээрби чедн чыл дургузунда хой кадарып келгеи. Олар мал ажылынга бедик түнелдерни доктаамал чедип ап турар. Эң ылаңгыя он ийиги беш чылдың баштайгы чылдарында совхозтуң хойжуларының социалистиг чарыжынга идепкейлиг киришкеи. 1986 чылда 100 хойдан —105, а 1987 чылда 102 хураганны дорук-тургап, совхозунга дужаагаи. Оон аңгыда бир хойдан дүк кыргыырының планнарын база-ла ажыр күүсеткеннер. Эрткен юөнлейлиг чылда Кончуй-оол Чамыялович совхозундан шаңнатканы путёвказы-оле Москва чедип. Улус ажыл-агый чедишкиниериниң делегезигезинге барын, ону сонуургап көргеш келгеи.

Бо хойжулар 1987 чыл-да ог-бүле керээзи-оюле ажылдаан. Оон ажык-дузазы ажжок улуг-дур дээрзин малчыннар боттарының ажыл практиказынга көргеп. Керээниң негелделзин ёзугаар эрткен чылдың декабрьда 3000 ажыг рубльдя совхозу оларга төлеп берген. Оон аңгыда РАУК-тен база шаңнат-каннар. Ада-иезиниң чыжыыгыг ажылынга уруглары, комсомолчу сакмап-чылар Светлана биле Көкмыс олар улуг дузаны чедирип келгеи.

Амгы үеде малчын ог-бүле совхоз төвүнден ырактa Кызыл-Хая деп черде кыштаглаи турар. Эрткен чайын хоюн - дурнуктур семиртип алганындан кадарганы 560 хоюнуң күш-деңгелзи эки. Кыштаанда боттарының белеткеп алганы 17 тонна сиген ооп-таш өске-даа чемнер четчир. Кончуй-оол биле Дуктуг-кыс Оюннарның кадаргаи хою февраль 15-тен этелеп төрүүр. Кыштаанда хураганнар, хой турар клеткалар, оон аңгыда малга чем каап бээр онгачалар, шагжалар четчир.

Шак мынаыг шалыпчызынга «Коммунизминиң херелң» совхозтуң дирекциязы болур чогууруу-биле дузалашпайн ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг түүлдерни тургусшайн турарыи элдептиг.

№ 2. 3 хойжу бригадаларда почтачы чок, ынчангаш малчыннар чагытказ солуп, сеткүүлдерни база чагаа-бижиктерни дыка озалдап ап турар. Оон аңгыда төрүүр хойлут 5,8 коданнарда электри чыры чок. Хой ооддашкынының үезинде солирка-биле чырыттынар ужурга таваржып турар.

Т. ОЧУР-ООЛ.

СОЛУННУҢ ЮБИЛЕЙИ

«Медицинская газета» 50 харлаан. 1938 чылдың январь 15-те оон бирги номери «Медицинский работник» деп ат-биле үнген. Оон бээр ол социалистиг кадык камгалалчы база медичина эртеминиң быжыглаар болгаш хемчүдер, чаа кадрларны белеткээр талазы-биле улуг ажылдарны кылып келген. Совет кадык камгалалының организакчылары, коску эртемденнер Н. Н. Бурденко, В. П. Филатов, С. С. Юдин, А. Н. Бакулев, А. А. Вишневский болгаш оон-даа өскелер солуннуң ажылынга идепкейлиг киришкеи турган.

Бо чылдың январь 15-те үнген «Медицинская газетаның» байырлал номеринде улуг эртемденнер Г. А. Илизаровтуң, С. Н. Федоровтуң, ужудукчу-космонавт О. Ю. Атьковтуң чүүлдерин нарлаан.

(СЭТА).

ҮЕНИҢ КЫЙГЫЗЫ-БИЛЕ

Кижиниң бүдүш-шынаары, кандыг-бир чүвеге салым-чаянныы эрте чажындан илерей бээр. Ону ада-не, дөргүл-төрел — чоок кижилери эскерип каар. Ынчангаш харын «кижи болуру чажындан, аът болуру кулунундан» деп чоныҥ мерген сөзүнүҥ тыптып келгени-даа үндезининг. Ол мерген сөстерни Борис Сатка бүрүҥүбиле хамаарыштырып болур. Ол бичии чажында-ла хой, өшкү соондан халыыр, 6—7 харлыг тургаш-ла, хайдак өшкүлер саарынга чаҥчыга берген.

Ооҥ алыс төрээн черя — көктүг-шыктыг Хөндергей-де болгай. Чөөн-Хемчиктиҥ Хөндергейин чайын көөрге, чиңгир ногаан торгу ышкаш, өҥ баазын чечек үнген. Кыжын көөрге, ак чычыы торгу ышкаш, өҥнер-биле каастанган, чаражын кижи кайган ханмас. Аң-мең бо-ла каракка таваржыр. Агаар-бойдустуҥ серинн салгыны чазында-даа, күзүн-даа, чайын-даа, кыжын-даа арын-шырайны сергедип, сагыш-сеткилди өөртүп келир.

Борис бичезинден тура эрес-шоваалаҥ, сонуургаачал, достуҥмес аажы-чаҥныг болгаш, мал-маганга эптиин ооҥ келир үеде мергежилиин тодаратказ. Беш уруглуг өгбүлениҥ эҥ хеймери Борис 1960 чылдарныҥ эгезинде Кызылдыҥ көдээ ажыл-агый техникумунга өөренип кирген. Ийи чыл өөренип чорда, ооҥ чаҥгыс курсчулары аныяк оолдуҥ Совет Армиязының хүрээлеҥиинче үдеп каан. Солдат чылдарында Борис хөй-ле чүвени бодап чоруур апарган. Ол бир-ле дугаарында амыдырал нарын, хөй бергелерлиг дээрзин эскерип билген.

1965 чылда Бористиҥ амыдыралынга улуг эргилде болган. Ол шериг албанын эртирип тургаш, ленинчи партияның кежигүнүнге кирип ап, бодунуҥ мурвунга таварышкан кандыг-даа кадыг-бергелерин чыап ажып эртер бижыг тура-соруккa, кижизиг мөзүг-шынарга бодун белеткеп эгелээн. Санныг хонуктар, че-шаг билдиртпейн эрте бергилээн. Ол ынак Тывазынга бодунга бүзүрелдиг, кыптыкан чалмы назынның чечектелиишкинииҥ үезинде ээп келген.

БОРИС шеригден халажып келгеш, өөренип киргени техникумну дооскаш, Баян-Талага зоотехниктеп эгелээш, чонга бараалгап деп чүве амыр эвес-тир дээрзин дораан-на думчуунга кертип ап, кажандаа база каяа-даа ажылдап тургаш, сагылга-чүрүмну быжыглаарын үндезин чүүл кылдыр шиитпирлеп алган. Чүге дээрге кандыг-даа үүлехеректиҥ шынары чүге оон кончуг хамаажыр. Ынчалза-даа күш-ажыл аас-кежиктиг, бай-шыдалдыг амыдыралдың үнер дөзүг-дүр, ооҥ-биле кады ол кижиниҥ алдар база хүндүге чедирер дээрзин утпаан.

Ол хөөреп, шүүгаарынга, хөлзээриҥге хөҥнү чок. Саанчы болур күзел аныяк эриҥ бодалдарын «чүгеннепкен». Күзел күштүг. Б. Сат күзелсоруунче чалгыннаиган бедик тура-сорук, изиг чүткүл-биле кел чораан. Ол 1970 чылда «Көк-Тей» совхозтуҥ Кок-Хавак сүт-бараан фермазынга саанчылап кирген. Б. Саттың шак ынчаар саанчы болу бээрингe, ынчан ол фермага мал эмчизи турган ооҥ кадайы Антонина Бавуевна Сат улуг салдарлыг болган деп, ол ам сактып чүгаалаар.

Күш-ажылды бодуныҥ холу-биле кылып, ооҥ кайы хире ажыктыын медереп билгеш, ону сеткилинге сиҥирген кижи аас-кежиктиг. Аас-кежиктиҥ дээжизин эдилеп чоруур ол кижилериҥ дуржулгазын оскелерге дамчыдарын суртаалдап турар кижиниҥ ажылы база-ла чаагай дээр хөөҥ-биле фермаҥың кызыл-булуҥунга узун эвес дурт сыныг, тырын боттуг, борбак арынныг, чазык таҥныг эр саанчы-биле ижин-кара чоккa хөөрежип киришпивис.

— Онзагай арга-дуржулгалыг мен деп, мактанып шыдавас мен. Чалгаа-сакпай, шүүлпеҥ кижи чаҥгыс хүндээ саанчылап шыдавас. Кыштың соогу, чайның изии аайлыг ийикпе. Инектиҥ сүткүр, сүткүр эвези-даа домей-ле, чаҥгыс аай ажаалданы негээр. Олутпай болур болза, хамык чүве сандараашы ол — дээш, Борис Даш-оолович инектерин көргүзер сорулгалыг бистерни эдертип алгаш үнүттү.

Хенизиг када-ла саанчының ажыл, амыдыралы-биле багай эвес танылып алдывыс. Амыдыралдан хөйҥү билир, хөй чылдарда саанчылап келген болгаш арга-дуржулгазы-даа шыырак саанчы-дыр дээрзи ооҥ чугаазындан илереп кээр болду. Ол саанчы кижиниҥ ажылыныҥ харыысалгазының дугайында ажыктыг хөй чүвени чугаалады.

— Кол-ла чүве — үениҥ кыйгызын кым-на хүлээп алырын күзээп турарыл, аңаа белен эвезил, ам тодарай көстүп турар ышкажыл. Чоокка чедир-ле шупту маажым, магалыг чаагай эки кылдыр сагындырар турган ийик. «Үстүнде» чүҥү шиитпирлеп, «адаанда» канчаар будүрүп ажылдап турганывысты кулак артында бир янзы сымыранчып, а индир кырында ол-ла «сымыранныкчы» үнүп келгеш, сөс ап, чүве чугаалаашаҥ, чүгле үнүп бединип алгырар эвес, а бодалдары безин шуут өскерли бээр турган болгай. Ындыглар харыысалга чүктээр хөҥнү чок, ону өскелериҥ эктинче чуүй каарын оралдажыксаар турду. Ам сөстен дорт ажыл-херектерже кирипкен бис. Шак ындыг ажыкчарлыг үениҥ келири чеҥле чайлаш чок турган. Ону чоокшулаткан кижилерге ам белен эвес. Чүге дээрге эрткен чылдарныҥ чаҥчылдарын, сүрээдээр, харын-даа коргар, сестир чоруктy ажып эртери чоруп турар. Эде тургустунуушкуннуҥ аар чүзү чогум-на ындыгларга онаажыр апаар. Ырап канчаар, бистиҥ ферманың коллективин-даа чижекке ап болгай-ла. Тыва АССР-ниҥ Дээди Совединиҥ депутады, хөй чылда саанчылап турар коммунист С. Арандолду ап көрээлиҥер. Ажылга ол кызымак кижи. Бистиҥ фермага бир инекке онааштыр үш муҥ литр сүт сагган саанчыларның баштайгыларының бирээзи. Ол ажаалдазында турар инектериниҥ ажыы-чаҥын ажок эки билир. Ээзиниҥ эриг баарлыг эки хамаарылгазындан элбек сүт сагдымар. Ынчалза-даа саанчылар аразында даандырган ажыл-херээнге харыысалга чок, сүт саалдазын ковудетпес, саалданыҥ технологиязын сагырас таварылгалар бар. Орттумак деҥйелге дыка үр чаҥчыгып, чавызатkан негелделерин барымдаалап келген. Ол бүгүҥү шиитпирлиг эдер үезин ам тургустунган-дыр. Мал эмчилерин, зоотехниктер саанчыларның ажылын доктаамал хыналдага алыры, оларныҥ-биле бир деминг хөделимри-бедик көргүзүглүг төөчү түҥнелдерге чедирер деп бодаар мен. Черле ынчаҥ, чүртүвүстүҥ, чонувустуҥ салым-чолуҥга дыка харыысалгалыг үеде чүрттап, эде тургустунуушкунну эгелээн бис.

— Саап турар инектериниҥ хар-назыны кайы хире апарганыл?—деп, сарала-сарала, шилги-шилги инектер аразындан бир үн дыҥналды.

— Мээҥ хайгааралымда инектер кончуг сүткүр инектер бо — дээш, ол кажаада инектерни эргилдир көрдү.— Ам хөөкүй инектериим улгадып бар чыдар. «Гора» хөлүн эрттир сүткүр эмиглиг. Чайгы үеде хүҥде-ле ийи демир-хуун ажыг сүт бээр.

Хамык үжүр — ажаалдатежээлдезинде, чемгерилгезинде, кичээнгей салырында. Инек бүрүзүниҥ күш-денгелиҥ, ишти-хырның хайгааразы, ажыы-чаҥын өөренирикөвей сүттүҥ магадылалы ол.

Борис Сат дег, могаг-шылаг биябес саанчыларлыг бо ферма көргүзүг талазы-биле республикада дээрге фермаларныҥ бирээзин. Ам ферма чаартынган. Механизастаттынган инек, бызаа кажааларын тудуп тургускан. Фермаҥың боду өскен, девискээрин алгаан. Бо хүниерде мында 1200 инек санаттырып турар. Саap инек—430. Коллективтиҥ көргүзүглерив шынар талазы-биле бедээн. Ындыг болганда улам-на соруктут ажылдаары негеттинип турар.

ФЕРМАНЫҢ коллективи эрткен чылын планнан дашкаар сүттүҥ сайгарылгазын чедип алгаш, ооҥ бот-үнезин кудулаткаш, арыг орулгалыг ажылдап турар. Ол чүҥү хереченел турарыл дээрге, коллективтиҥ бурунгаар үзүктел чок шимчээшкинин тодаргай көргүзүп турары-дыр. Ында сүттүҥ саалдазы, ону садарының планы үлам-на өскен болгаш бот-үнезин кудулаан. Ол бүгүге фермада саанчы кижи бүрүзү улуг күштү салган. Ыланғыя Борис Саттың бөлүүзиде инектер эҥ хөй сүттү берип, көскүзү-биле шылгараан.

Дөрт мунчу саанчының дугайында эки чугааны ферма эргелекчизи И. П. Сагаяа болгаш Бористиҥ бодуныҥ эш-өөрүнден дыҥнаан мен.

— Борис Сат рекорд тургузуп, ферманың ат-алдарын камгалап шыдаар кижи — деп, олар бадыткаар болду. Ол черле ындыг эвес деп соглепки дег, кижиге Кок-Хавак фермазынга таварышпаан мен. Амыдырала шын чүвени ким кымга-даа өскерти чугаалап шыдавас. Б. Сат саанчылап келген хевээр ол фермага олчаан артып калган. Ажылга шыдамның көргүзүп, арга-дуржулгалыг-даа болу берген.

— Сагыш-сеткил ырыбиле ажыттынар, арга-мергежил күш-ажылга төрүттүнер деп чүве бо-дур, аа? —деп, база катап чугаа эрээримге. Б. Сат арай эпчоксунган чүве дег, кезек үзүлген чугаавысты үргүлчүлей-дир: — Инектерни саалдага чаҥгыстырары, оларга эвилеҥ зе болуру күзенчиг. Сүт дораан эҥдерли бербээн болдур ийин. Чаҥгыс херекке шынчы болуру, ону түүлүнге чедирери эчис түҥнелдерни эккээр. Фермада сүт саалдазы чыл санында өзүп орар. Эрткен чылын инек бүрүзү 300 килограмм сүттү ооҥ мурнунда чылдыындан хөйҥү берген. Бедик продуктулуг симменталь уксаалыг инектен үш муҥ килограмм сүт саап ап турарлар немежип турар. Амдыызында ол күзенчиг бедикти 5 саанчы ашкан — дээш, ол саалда аппарадын чуурунга белеткей берди.

Антонина биле Борис Сатгар ийи кыстыг. Оларның кайызы-даа ада-иезиниҥ соон салган чорун орар. Улуг уруу Рита Улан-Удэде көдээ ажыл-агый институдунда, бичизи Зина ава, ачазының доосканы Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунда өөренип турар.

Б. Сат даҥ чаа-ла хаяалап орда туруп чаҥчыккан. Ол ферма девискээринде эвес совхоз төвүнде чүрттап турар болгаш, Каа-Хем суурда куш даныда турар ооҥ артезиан кижи ховар. Бажың-балгат ишти хенизиг када-ла одаттынар, даштын багда хүн бүрүүн хөлгези —Дүн-Кара шай, муҥ хайның турар аразында чүген, сүтлуун кедип, эскертиннер. Борис Даш-оолович өргээзинден үүлптерде, өөренген чаҥыбиле хеймер кызы Зинаның өрээлинче кирип, бут баштап чанынга чеде бергеш бажының дүгүн бүдүү сүйбааш, оттурбазы-биле ооҥум, камныг чыттай дыртып каашкадайы Антонина Бавуевнаның удуп чыдар өрээлинче эргелиг көртеш, эжикче углап, ажылынче далажыштар.

Республикада бирги көргүзүглүг саанчы төрээн ферма-зынга база кымны-даа мурнай эзенгизин кынгыраашыр чезип келир. Ол алдар сүргеш эвес, а харын онаашкан үүле-херээнге харыысалгадан ынак мергежилиниге ынчаар бердинген. Инектен-не 4020 килограмм сүттү саап чаа рекордту тургускаш, ол аңаа өөрээн деп бодаар-силер бе? Ийе, орта канчап кижи өөрүвес боор! Шынап-ла, белен ажыл турбас болгай. Ынчалза-даа бажыг тура-сорук турда, арга-дуржулгалыг эш-өөр эгин кожа ажылдап турда, күзел бүдер — дүүнгу аңаа саанчы богунгу рекордчу Борис Сат дег, ажылдың хынын чоорту тыва бээр. Алдар сүрбээн саанчының арын-нүүрү ол. Арыг арын-нүүр кижиге кезээде байырлал.

Д. САЛЧАК,
«Шынның» корр.

ЧЕПСЕК ЧОК ДЕЛЕГЕЙ ДЭЭШ

◆ ВАРШАВА. 1986 чылдың январь 15-те СЭКП ТК-ниҥ Чиргиче секретары М. С. Горбачевтуҥ Медеглелиниҥ соонда эрткен ийи чыл дургузунда чүс чылдың төөчүзүмге чедир ядролуг чепсекти долузу-биле узут, каарыныҥ дугайында ооҥ идиш үндүрген программазы чепсегленишкинин дүжүрер талазы-биле чугаалажыышкыннарны чорударынга таарымчалыг болгаш тодаргай салдарны чедирип, бодуныҥ күжүн хевээр арттырып алган деп. аңаа болган парлалга конференциязынга парлалга талазы-биле ПУР-ниҥ төлээлекчизи Е. Урбан медеглээн. Программада киргеп сорулгалар делегейниҥ хөй-иннинзиниҥ объективтиг күзел-бодалдарынга болгаш негелделеринге бүрүн дүгжүп, ону амыдыралга боттандырыр чорударынга бүгү-ле болдунар чүүлдерни кылырынга ССРЭ-ниҥ шиитпирлиин көргүскен, ооҥ боттуг болгаш чогаадыкчы угланышкынынга даянган деп, ол чугаалаан. Совет программаны боттандырыр чорударынга ССРЭ биле АКШ-тыҥ аразында ортумак болгаш ооҥ бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаарының дугайында Керээ баштайгы тодаргай базым болган.

М. С. Горбачевтуҥ идиш үндүрген программазы Чөөн болгаш Барыын чүктерде хөй санныг талалакчыларны каттыштырып, чепсегленишкинин дүжүрериҥче болгаш делегейниҥ айыыл чок чорууп быжыглаарынче утпаанган чаа саналдарның үнүп келириҥе сорук киирикчи түүл болган деп, Р. Урбан демделээн.

◆ РИМ. «Ийи чыл бурунгаар, иезиҥ бодан турарымбиле алырга, делегей байдалын экижидеринге элээп салыышкыны, Чөөн болгаш Барыын чүктер аразынга чугаалажыышкынынарны хөҥжүдеринге арганы М. С. Горбачевтуҥ киирген саналы бергеп, ол кончуг чугула болуушкуун болганын үе-шаг көргүскен. Чүс чылдың төөчүзүгe чедир бүгү ядролуг чепсекти болгаш массалыг узуткаашкынының өске-даа чепсектерин чада аайы-биле узуткаарын чарлап үндүрген СЭКП ТК-ныҥ Чиргиче секретары М. С. Горбачевтуҥ Медеглели киижилерге келир үеже ынаныышкын-биле, чепсегленишкинин дүжүреринiҥ тодаргай оруун көрүп каар арганы берген» — деп. СЭТА-ныҥ корреспондентизи-биле беседага Италияның Ассизи деп хоорайында ажылдап турар Улустар аразынга тайбың дээш делегей төвүнүҥ төлээлекчизи Джавфранко Коста медеглээн.

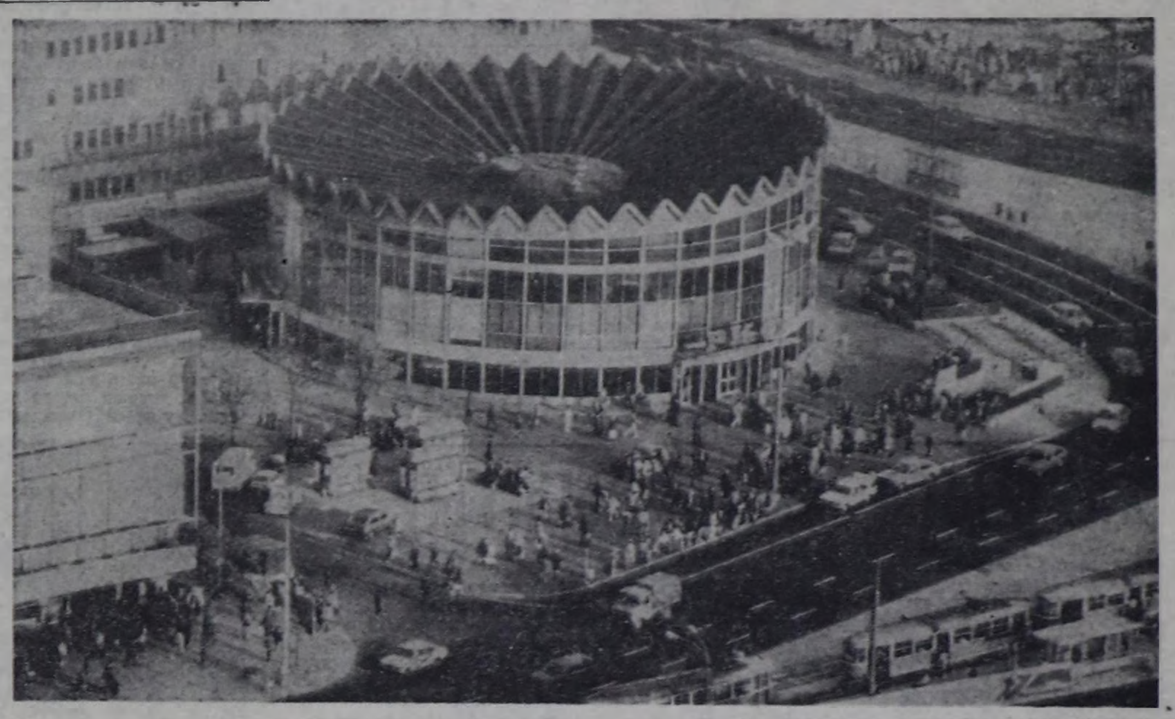
Медеглелде идиш үндүрген сорулгаларның «боттуг эвезинииҥ» дугайын ынчан Барыын чүкте чамдык бөлүктер далажыш медеглеикеннер, ынчалза-даа делегейниҥ хөҥжүлдези оларны бүрүү шаап каан болгаш ам-даа бүрүү шаап турар.

◆ ТОКИО. XXI чүс чылга чедир чер бомбүрээзэ ядролуг чепсектеи хостаарының бүгүнү хаара тутkан совет программазы боттуг чорук болганын эрткен үе делегейниҥ улустарынга көргүскен деп, СЭТА-ныҥ корреспондентизинге интервьюзунга Японнында сураглыг хөй-иннити ажылдакчызы атомнуг бомбалаашкынга таварышканнарының организациязының япон чөвүлелиниҥ даргазының бирээзи С. Ито медеглээн. Совет удурлажуучуның медеглели ёзулуг-даа төөгүлүг ужур-дузалыг. Ында тодаргай хуусаада ядролуг чепсек чок делегейни тургузарының сорулгазын чүгле идиш үндүрген эвес, харын салдынган сорулганы чедип алырының оруктарын айыткан.

Совет Эвилелиниҥ, янзыбүрү чурттарда тайбыңның талалакчыларының чайгылыш чок күжениишкиннерининҥ ачызында баштайгы, ол программаны боттандырын чорударынга баштайгы ыңчалза-даа херек кырында чүгүлээ базыны кылган — ортумак болгаш ооҥ бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында советамерик Керээге ат салган. Атомнуг бомбалаашкының қоргунчут хай-халавынга таварышканнарның өөгүлээшкининге ынанышкынны делегей алган деп докумептиде онзалап демделээн.

Делегей байдалын доктаамал болдурары боо-чепсекти эҥдере бүдүрерин кызырарынга чайлаш чоккa чедирер ужурлуг дээр бөдалды илеткелде кызымаа-биле бадыткап турар.

«Шериг хөделишкиннерин келир үениҥ салгалдарындан былаап алган акша-хөреҥгиниҥбиле боттандырып турар». Шериг сорулгаларынга чарыгдап турар кончуг хөй акша-хөреҥгилерден ядаралгай чорук болгаш ажыл чоктарның саны улам-на өзүп турар деп, автор бижип турар.

Январь 17 — Польшаның пайысылалы Варшаваны (1945) немец-фашистиг эжелекчилерден хостаанының хүнү.

Дайыныҥ бузундуларындан катап тургустунган Варшава бөгүн социализмниҥ тургузукчу күжүнге, полик улустуҥ шилип алганы хөгжүлдениҥ социалистиг оруунга ооҥ шынчызының эҥ-не бүзүрелдиг улуг тураскаалы.

Амгы үеде Вислада пайысылалда 1,6 миллион ажыг кижи чурттап турар. Ол болза чурттуҥ политиктиг, экономиктиг болгаш культураның улуг төвү.

ЧУРУКТА: Маршалковская —Варшаваның чүрээ.
ЦАФ —СЭТА-ныҥ фотозу.

ШЕРИГ БЮДЖЕТТЕРИ

ВАШИНГТОН. СЭТА-ныҥ корреспондентизи Александр Лаврентьевтиҥ дамчытканы болза: эрткен чылын делегейниҥ бүгү күрүнелериниҥ шериг бюджеди эҥ-не хөй санныг ажып, барык-ла 930 млрд. доллар болган деп, чепсектерни болгаш чепсегленишкинни дүжүрериҥе контроль талазы-биле агентилелдиҥ ажылдакчызы чораан Леджер Сивардтың белеткеп кылганы Вашингтонга нептереткен ылеткелде дыҥнадып турар. Ооҥ сантүүнүн үзүгаар алырга, ол сорулгаларга минута бүрүзүҥде 1,8 млн. долларны чарыгдап турар. Ындыг чарышка мурнуку черни 293 млрд. долларны чарыгдапкан Каттышкан Штаттар ээлеп турар. Шериг чарыгдалдарының эҥ хөй үлүү—790 млрд. доллар сайзыраҥгай күрүнелерге хамаажыр. Ол-ла үеде хөҥжүп орар чурттар шериг чарыгдалдарын беш миллиардка кызырган.

Делегейде байдал дүшкүүрлүг болуп артпыдаан, чер бомбүрээзиниҥ эдээн каш районнарында дайын чорудулгазы улампылап турар. Ынчалза-даа эрткен чылын байдалды эки талазынче өскертиптер болуушкуннар болгулаан. Оларның аразындан Сивард дээди деҥйелге советамерик ужуражмышкыны, ортумак болгаш ооҥ бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында керээге ат салганын онзалап ылтап турар. Эҥ-не баштай ийи күрүне ийи хевирииҥ ракеталарын чок кылырын дутуржуп СЭКП ТК-ныҥ Чиргиче секретары М. С. Горбачевтуҥ Медеглели кижилерге келир үеже ынаныышкын-биле, чепсегленишкинин дүжүреринiҥ тодаргай оруун көрүп каар арганы берген» — деп. СЭТА-ныҥ корреспондентизи-биле беседага Италияның Ассизи деп хоорайында ажылдап турар Улустар аразынга тайбың дээш делегей төвүнүҥ төлээлекчизи Джавфранко Коста медеглээн.

Медеглелде идиш үндүрген сорулгаларының «боттуг эвезиниҥ» дугайын ынчан Барыын чүкте чамдык бөлүктер далажыш медеглеикеннер, ынчалза-даа делегейниҥ хөҥжүлдези оларны бүрүү шаап каан болгаш ам-даа бүрүү шаап турар.

◆ ТОКИО. XXI чүс чылга чедир чер бомбүрээзэ ядролуг чепсектеи хостаарының бүгүнү хаара тутkан совет программазы боттуг чорук болганын эрткен үе делегейниҥ улустарынга көргүскен деп, СЭТА-ныҥ корреспондентизинге интервьюзунга Японнында сураглыг хөй-иннити ажылдакчызы атомнуг бомбалаашкынга таварышканнарының организациязының япон чөвүлелиниҥ даргазының бирээзи С. Ито медеглээн. Совет удурлажуучуның медеглели ёзулуг-даа төөгүлүг ужур-дузалыг. Ында тодаргай хуусаада ядролуг чепсек чок делегейни тургузарының сорулгазын чүгле идиш үндүрген эвес, харын салдынган сорулганы чедип алырының оруктарын айыткан.

Совет Эвилелиниҥ, янзыбүрү чурттарда тайбыңның талалакчыларының чайгылыш чок күжениишкиннерининҥ ачызында баштайгы, ол программаны боттандырын чорударынга баштайгы ыңчалза-даа херек кырында чүгүлээ базыны кылган — ортумак болгаш ооҥ бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында советамерик Керээге ат салган. Атомнуг бомбалаашкының қоргунчут хай-халавынга таварышканнарның өөгүлээшкининге ынанышкынны делегей алган деп докумептиде онзалап демделээн.

Делегей байдалын доктаамал болдурары боо-чепсекти эҥдере бүдүрерин кызырарынга чайлаш чоккa чедирер ужурлуг дээр бөдалды илеткелде кызымаа-биле бадыткап турар.

«Шериг хөделишкиннерин келир үениҥ салгалдарындан былаап алган акша-хөреҥгиниҥбиле боттандырып турар». Шериг сорулгаларынга чарыгдап турар кончуг хөй акша-хөреҥгилерден ядаралгай чорук болгаш ажыл чоктарның саны улам-на өзүп турар деп, автор бижип турар.

БАШТАЙГЫ ЧУГУЛА БАЗЫМ

Боо-чепсекти боттуу-биле чок кылыр талазы-биле баштайгы улуг дутуржулгага ат салдынган. Ооҥ ужур-дузазы совет-америк ийи талалыг харылзаалардан ажып турар. Ол амгы үениҥ байдалынга бүгү-делегей ужур-дузалыг болу берген, чүге дээрге ийи хевириҥ ядролуг чепсектерин 9 күрүнениҥ девискээринге чок кылыр.

ЧҮНҮ ЧОК КЫЛЫРЫЛ?

Вашингтонга ат салган Керээ күштүг болу берген соонда үш чыл болганда чүгле ортумак ыракшылдыг ракеталар эвес, харын дузалал дериг-херекселдер болгаш дузалал тудуглар узуткаттынган турар ужурлут. Ону чок кылырын ийи үе-чада иштинде чорудар, баштайгызы 29 ай, ийигизи 7 ай болур. Ооҥ бичe ыракшылдыг ракеталарны чок кылырынга будун чартык чылды үндүрер.

Ортумак ыракшылдыг ракеталарга ыраары 1000 км-ни ажып турар, ынчалза-даа 5500 км ашпас ракеталарны хамаарыштырган, а ооҥ бичe ыракшылдыг ракеталарга 500 км-ге дең азы ону ажып турар, ынчалза-даа 1000 км-ден ашпас ракеталарны хамаарыштырган.

Совет таладан тургускан болгаш тургустунмаан ортумак ыракшылдыг 826. ооҥ иштинде тургускан 470 ракеталарны, АКШ-тыҥ талазындан — 689. ооҥ иштинде тургускан ортумак ыракшылдыг 429 ракеталарны узуткаар.

Ооҥ бичe ыракшылдыг ракеталарга хамаарыштыр чүл дээрге, совет таладан тургузуп каан болгаш тургуспаан 926 ракеталарны, АКШ-тыҥ талазындан 170 ындыг ракеталарны чок кылыр.

КОНТРОЛЬДУ КАНЧААР БОТТАНДЫРЫП ЧОРУДАРЫЛ?

Ол айтырыга Керээде онза чернии үндүрген. Шынгыы инспекция чорударының баш удур көрдүнген системазы ийи таланың бодунга алган хүлээлгелериниҥден ойталаар арганы бербейн турдар.

Керээни бадылаанының соонда 30 хонуктан эрткенде тала бүрүзү ооҥ таланың ракеталар тургускан оперативтиг баазаларын болгаш дузалал объектилериҥе инспекция чорудар эргелиг болур. Аңаа ракеталар будуреп заводтар хамаарышпас. Баштайгы сан-түҥнү хынаар талазы-биле инспекция Керээни бадылаанының соонда 90 хонуктан орай эвесте доостур болгаш ооҥ сорулгазы ракеталарның санын, ону садып үндүрер херекселдериниҥ, дузалал дериг-херекселдериниҥ болгаш тудугларның санын хынаары болур.

Үш чыл иштинде ракеталарның оперативтиг баазаларын болгаш дузалал объектилерин узуткаанының фактызын инспекция бадыткап тургузар ужурлут.

Инспекциялары карамышкын-биле чорударын баш удур көрүп турар тускай түүл бар, ону Керээде квоталыг үндезиниге инспекция чорудар кылдыр ол ылеретинген. Олар Керээниҥ күштүг болуп турар хүниҥнеҥ ээлеэш, 13 чыл иштинде чорудуп болур, өскээр чугаалаарга, ийи хевириҥ ракеталарын узуткаары доозулганының соонда чыл санында үргүлүлеп болур. Баштайгы үш чыл иштинде 20 инспекцияны тала бүрүзү чорудар, ооҥ соонда беш чыл дургузунда 15-15 болгаш сөөлгүзүнде 10-10 инспекцияларны чорудар.

База-ла ындыг үениҥ иштинде — 13 чыл иштинде будурүкчү заводтарга ракеталар будурбезин хынаарын доктаамал чорудар. Доктаамал үндезинге контроль чорудар объектилер: ССРЭ-де Воткинскиниҥ машина тудуунуҥ заводу (Удмуртия), а АКШ-та Магна хоорайда (Юта штат) № 1 завод «Геркулес» болур.

Бот-боттарының аразында тургустунуп келир негелделерни шиитпирлээри-биле, контроль хемчеглерин тааныштырары-биле тускай комиссияны тургускан. Контроль чорударының чурумун эҥ-не кичээнгейлиг-биле бодап кылган.

ЧЕПСЕКТИ КАНЧААР УЗУТКААРЫЛ?

Керээ өзүгаар ракеталарны болгаш оларны салып үндүрер херекселдерни узуткаар черлерни айыткан. Ракеталарны тротил дээр чавыдырар чүүлдер-биле үрээр, чаҥгыс черге быжыглап тургускан ракетаның шимчедикчилерин ажылдыптар, ынчан одаар чүүл хып төмер болгаш ракетаның корпузу боду-ла калбарып үрелип ыйлы бээр. Ооҥ ыңай оларны баш удур дутуруушкан туруштаа өске таланың инспекторлары көрүп турда, варышканнарының организациязының япон чөвүлелиниҥ даргазының бирээзи С. Ито медеглээн. Совет удурлажуучуның медеглели ёзулуг-даа төөгүлүг ужур-дузалыг. Ында тодаргай хуусаада ядролуг чепсек чок делегейни тургузарының сорулгазын чүгле идиш үндүрген эвес, харын салдынган сорулганы чедип алырының оруктарын айыткан.

Совет Эвилелиниҥ, янзыбүрү чурттарда тайбыңның талалакчыларының чайгылыш чок күжениишкиннерининҥ ачызында баштайгы, ол программаны боттандырын чорударынга баштайгы ыңчалза-даа херек кырында чүгүлээ базыны кылган — ортумак болгаш ооҥ бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында советамерик Керээге ат салган. Атомнуг бомбалаашкының қоргунчут хай-халавынга таварышканнарының өөгүлээшкининге ынанышкынны делегей алган деп докумептиде онзалап демделээн.

Делегей байдалын доктаамал болдурары боо-чепсекти эҥдере бүдүрерин кызырарынга чайлаш чоккa чедирер ужурлуг дээр бөдалды илеткелде кызымаа-биле бадыткап турар.

«Шериг хөделишкиннерин келир үениҥ салгалдарындан былаап алган акша-хөреҥгиниҥбиле боттандырып турар». Шериг сорулгаларынга чарыгдап турар кончуг хөй акша-хөреҥгилерден ядаралгай чорук болгаш ажыл чоктарның саны улам-на өзүп турар деп, автор бижип турар.

МАСТЕР, ДАГДЫНЫКЧЫ

Кандыг-даа мергежил солуун, үнелиг. Ону кижи бодунуҥ кызымаккай ажылы, ак сеткилдиг чүткүлүг-биле чедип алыр. Бодунуҥ ажылынга ындыг кызымаккай ажылды эки шынарлыг кылыр кижилериҥ бирээзи — Семис Чазайевна Онзар ам Кызылда № 1 баш таарар черде ажылдап турар. Ында ар улустуҥ бажының дүгүн таарар салонда мергежилдиг мастерлериниҥ бирээзи ол.

— Он үш чыл бурунгаар баш таарарының курузун доозуп алгаш, ол-ла чылын маңаа ажылдап кирдим — деп, ажыл-ижин сонуургап айтырарымга, ол чугаалады.

Баш дүгү таарар мастериниҥ ажылы нарын, негелделиг. Баштайгы үелерде холдар артында өөлбес, кандай ышкаш сагындырар боор чорду деп, ол тайылбырлады. Баш таартып алыр дээш аңаа хүн бүрүде улуг, бичe кижилер хөйү-биле келир. Оларны эвилеҥ хүлээп ап, кижи бүрүзүниҥ дилээн хандырып бээр. Маңаа мастериҥ чогаадыкчы чоруу негеттинер. Ындыг ышнарлар Семис Чазайевнада бар, ынчангаш аңаа баргаш, боттарының бажының дүгүн сеткилинге тааржыр кылдыр соруктут ажылдаары негеттинип турар.

Баш таарар мастерниҥ ажылы нарын, негелделиг. Баштайгы үелерде холдар артында өөлбес, кандай ышкаш сагындырар боор чорду деп, ол тайылбырлады. Баш таартып алыр дээш аңаа хүн бүрүде улуг, бичe кижилер хөйү-биле келир. Оларны эвилеҥ хүлээп ап, кижи бүрүзүниҥ дилээн хандырып бээр. Маңаа мастериҥ чогаадыкчы чоруу негеттинер. Ындыг ышнарлар Семис Чазайевнада бар, ынчангаш аңаа баргаш, боттарының бажының дүгүн сеткилинге тааржыр кылдыр таартып алыксаар кижилер кайы хөй. Мастериҥ ажылынга ол үнелел-дир.

Он үш чыл ол мастерлер ажылдавышаан, баш таарарының чажыттарынга аныяктарны өөредип чоруур. Оон арга-дуржулгазындан өөренип алган болгаш бо мергежилдин аайы-биле ажылдап чоруур кижилер Эрзинде, Улут-Хемде, Бай-Тайгада, Кызылдаа бар.

Хоочун мастер, дагдыныкчы пенсияже үнзе-даа, ынаң ажылын уламчылавышаан.

Н. БЮРБЮ
Кызыл хоорай.

Тайылбырлакчының колонказы

САЛЬВАДОРДА БАЙДАЛ

Төп Американың чуртта-рының эҥ бичии чурту — Сальвадорда террор болгаш күчүлээшкин сес чыл уламчылап, улустуҥ амыдыралының чарылбас кезээ апарган. Чурттуҥ хоорайларының кудумчуларында солдаттар доктаамал үжээшкиннер болгаш документилер хынаашкының уламчылап, бодуҥ чонныҥ чурттаалгазы аар-берге байдалда туруп турар. Чылдагааны чүдел? Дөрт чартык миллиоя чурттакчылыг, 21 муҥ 393 дөрбелчии километр девискээрлиг чуртка күрүне эргилдениҥ түҥнелиизе президент генерал Ромеро албан-дужаалындан 1979 чылдың октябрь 15-те дүжүрткен. Бүгү эрге-чагырга шериг-хамаары хунтаның холуунга кирген болгаш чонга удур шериг диктатуралыг политиканы чорудуп эгелээн. Ам барык 8 чыл дургузунда сальвадор патриотчу күштериҥ болгаш америк ёзу-чурумнуҥ талалакчыларының аразында хамаары дайыны уламчылап турар. 50 муҥ ажыг тайбың чурттакчылар өлүрткен, чурттуҥ экономикazын дайын үзэрби чыл аткаарлаткан, бараанны чурттан үндүр садары — 43, кинр садары — 37, капитал салыышкыны — 36 хуу кудулаан. Чурттуҥ бюджединиҥ барык 60 хуузу шериг чарыгдалынга үнүп турар. Чурттаа бир миллион хире кижи дезип үнер үжурга таварышкан. Ажыл чоктарның саны 60 хуу чедир өзүп, ажыл ыллып шыдаар 10 кижиниҥ чедизи кала ажылдап, амыдыраарын билбес. Хамаары дайынының ол каражка-когаралдарындан аңгыда 1986 чылдың октябрь айда болган чер шимчээшкини чуртка улуг бергени база тургускан. Төп Американың яштики херектеринге АКШ-тыҥ холтаарлаашкыны Сальвадорда хамаары дайынын соксадып, национал эптежилгени чорударынга улуг мооңдан болуп турар. АКШ бо бичии чуртта 300 хире шериг чөвүлекчилерин доктаамал тудуп, чазак шериглерин дайынчы байдалга өөредип турар. АКШ-тыҥ чазаа ол шериглерге самолёттарны, вертолёттарны болгаш шериглиг өзу-чурумнуҥ дузаламчы кылдыр чарыгдап турар. АКШ чүгле 1980 — 1987 чылдарда дузаламчы кылдыр 2,7 миллиард долларны чарыгдаан. Оон дузазы-биле Сальвадорда Национал хосталганыҥ Фарабундо Марти аттыг патриотчу фронтузунуҥ дайынчыларын, партизаннарны чок кылырын бодап турар. Ынчалза-даа АКШ бодуныҥ сорулгазын чедип ап шыдаваан. Сальвадорнуҥ чазак шерии бир чылда-ла 5 муҥ солдаттарын чидирип, патриотчу күштериҥ талазындан аштырышкынга таваржып турар. Сальвадор патриотчулар чурттуҥ барык бүгү девискээрлерде дайынчы операцияларны чорудуп, боттарының дайынчы байдалын бедидип, шериг политиктиг инициативаны бодуныҥ холунда тудуп турар. Чуртта хан төгүүшкүннүг кризистиҥ ажып эртериниҥ чаҥгыс аргазы бүгү-ле политиктиг, экономиктиг, национал хамаарышпас чоруктуҥ айтырыын тайбың арга-биле шиитпирлээри болур. Ону билгеш, Национал хосталганыҥ Фарабундо Марти аттыг патриотчу фронтузу 1986 чылдың июнь айда чуртка хан төгүүшкүннүг кризистиҥ ажып эртериниҥ 6 үүлдеп тургустунган тайбың программазын идиш үндүрген. Ол программаны револючу демократтыг фронт, Сальвадорнуҥ ажылчы чонуҥун национал эвилели, студентилер чөвүделдери, сальвадор интилелдиҥ эҥ-не калбак бурунгаар дешпилгелиг күштери изии-биле деткип турар. Гватемалага Төп Американың беш президентилериниҥ Төп Америкага быжыг болгаш үр тайбыңны тургузарының дугайында чедип алган дугуржулгазында айыткан үүлдерин Сальвадорга боттандырарын делегейге тайбыңга ынак күштер

ССРЭ-НИҢ СҮЛДЕЛЕРИ

«Политическая литература» ном үндүрер чер «ССР Эвилелинин сүлделери, ногаадыр тургусканының төөгүзүнден» деп чаа номну ССРЭ-нин тургустунганындан бээр 65 чыл оюнуң бүдүүзүнде үндүрген.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелинин сүлделери... Оларның аянныг, чараш хевирлерин бистер ажыл-иштин, бүгү удыстун байырлалдарының хүннеринде-даа чоргаарал-биле көөр болгай бис. Кижи бүрүзүнүң амыдыралында үттүндурбас бүгү болуушкуннар оон тугунуң адаа-биле болуп эртер. Совет баштайгы сүлделерни канчаар тургусканыл? Бо дугайын үк номнуң арынна. рынга төөгү эртинериннин кандидаты Владимир Алексеевич Поцелуев бижээн В. И. Ленининң совет күрүне эмблематиказын чогаадып тургузар талазы-биле ажыл-чорудулгазы-биле автор таныштырып, оон агитасчы болгаш кижизидикчи ролюн делегейде баштайгы социалистиг күрүненин тургузукчузунун кайы хире үнелеп чораанын көргускен.

«Бис бодувустун чаа де-легейивисте тургузуп алыр бис» деп кезекте автономнуг республикаларның, оон иштинде Тыва АССР-ның сүлдезиниң дугайын чугаалап турар. «...Национаддарның хостуг бот-башкарылымар принцивин база тыва улустун күзелиин өзугаар РСФСР-нин Дээди Соведининиң Президиумунуң Тыва автономнуг областы автономнуг республиканы кылдыр эде тургусканын ССРЭ-нин Дээди Соведининиң Президиуму 1961 чылдын октябрь 19-та бадылаан. Оон-биле холбаштыр Тыва АССР бодунуң түскай дөгүнаашкыныңын күрүне демдээнин дугайында хоойлуну үлдээп алган. Республиканың сүлдези Россия Федерациязының сүлдези болур, ынчаарга аңаа республиканың адын национал дылда немей бижип каая болур» деп ында айыткан.

Совет сүлде демдектериниң алыс утказы чүл? Бистиң сүлделеривис канчаар тургустунганыл? Аңаа кымнар киришкенил? Бо болгаш эске-даа айтырыглар харыы-ны үк номда тодаргай көргускен.

А. ЗЛОТИН

Москва.

БОРБАК БАЖЫҢГА

Кыштың соогу-даа кончуг. Ужуп чораан бора-хөкпештер безин кээп дүшкеш, бүрлүп каар турган. Тос-тостуң соогу январь 9 чүве.

Бичии борбак бажыңныг бис. Кудумчу-даа таладын-дан көөрге, борбак. Чанынга тургаш-даа көөрге, борбак. Бажыңывыс чанында борбак ах арыгланыр черивис бала бар. Оон аңгыда, бок-төгеривис мыйнай чанывыста. Хүүнга бокту түдүп алгаш, эживисти ажык каапкаш, богувусту ынаар төпкеш, дедир-ле сырбайтып кире бээр бис.

Бажыңывыстың соогу-даа кончуг. Даштың чүве-биле домей-ле. Кайы-бирээвис сургакчылап чоруй баарга, артып калган кижиге дыка берге. Чылыдыр одап алыр дээш, чеже-даа хүүн хомуурарга, чылывас. Элээн ийи-ди одаап, шуглак иштиге кире бээрге, долгандыр дошпар сукчулап каан чүве дег. Кыпын чыткаш, чылыккаш, үдүй бээр. Удуп-оттуп чыткаш, медээжок донганыңдан оттуп көөр сен. Чылыг шуглактан турар безин хонуун чок. Харын-даа Соок-Ирей дугайында шүдүк кижи сагыжыгга кирер:

Чыдып алган бичии оолдуу
Чылыг шуглак тургуспас.

Сириней-ийи чеже чыдар. Ажыл шагы маңан тургбас. Албадал-биле турар ужурга таваржыр. База катап-ла кара хөмүрүг ийи-үш кочадыңкинир октапкаш, изиг кара шайны чылыктыр аартап алгаш, ажылдаар дээш базып үнүптер.

Ажылдаар черге келирге, артында чылыг, чырык. Хөөнүн кирип келген, эш-өөрүнбиле ажылдап хүнээш, дүштеки чемни столдуң аайынан кинип алыр. Хүн-даа эрткенин билбес сен. Бир көөрүнге-ле, сайгылгаан чырый бээр. Имир дүшкени ол.

Ам база катап-ла бажыңныңга катап-катап чугаалажып, сайгарып, кылаштажып чораан, эживис Тояны бажыңыныче үдеп кааш, борбак бажыңывысче чорупкан бис.

Бажыңывыска келгеш, идик-хевивис үштүп, удуурунга белеткени берген бис.

Моон мурнунда эжим Кашеол школага ажылдап чораан, хөмүр-даш одап өөренген кижи боотка, айтырдым:

— Печканың хооразын дүй идиптейи бе?

— Иштин көрем, кандыгдыр? — дидир.

— А-ва, бичии көк от хып чыдыр.

— Хаавыт, ажырбас оң — деп, эжим чугаалады.

Хаан идипкен, удуп чыдып алдывыс. Иелээп чугаалажып чыткаш, удуп каап-тыр бис.

Бир-ле удуп-оттуп чыдарымга, эът-кеш сириләәр, куску кээр, медээжок аараан чыдыр мен. Дыка-ла шыдажып чыдыр мен. Оон соонда күзаар дээш турар дээримге, турдунмас. Арай деп тургаш, дап бергеш, шала кырынче тек дидим. Эжимниң хаарыктаарыла кончуг. Үнген чораашш, чүнар-демирге келгеш, кузар элеп, кускуүнмес. Дедир-ле элеп-тейдиң чоруткаш, орунга кээп дүштүм. Чыдарымга мырыңай сириләәрим дам баргай. Ам эжимни тырткылап эгеледи-м. Орунналывыс аразы чартык кулаш чүве-ле болгай.

— Тур, эжим, мен ат болдум, эмнеден чалап көр — деп тыртым. Кижим одунмас. Шуут күш-биле тыртым, сураг. Улаштыр-улаштыр тырткаш, эжимни шала кырынче дүжүр соптүм. Эжим одунмаан.

Ам-на билип каапкан мен. Дүүн кежээ удуурувус мурнунда печканың хооразын дутлапкан болгай мен. Угаарлаан деп үвенн билдим. Ам чүгээр кижи мен турбас болзумза, хоржок эвеспе деп бодаап, турарын оралдаштым. Көңгүс кара хоржок. Арай деп тургаш, орундан дүшкеш, эжик аксыга келгеш, ону ажыткаңым билир мен.

Миннип келиримге, хар кырында ырыктааш чүвүрлүг чыдыр мен. Бүгү далашбиле бажыңче кире халаап, чырыкты кывыскаш, эжимге маңнап чеде бердим.

Богда-ла бо! Эжимниң аксындан ак көвүк төктү берген чыдыр. Ол-ла дораан эжимни алгаш, дашкаар үндүр октаптар дээш көдүрүп алгаш, түгле бээга кырынга чедиргеш, күш четпедим.

Кончуг дүрген кеттиниң алгаш, эжимни аңаа каапкаш, кожавыста чаңгыс черде ажылдап турарывыс Түлүштүң бажыңын барып соктадым.

— Кымыл?

— Мен-дир мен, эжим, эжиңи дүрген ажыт. Ат болдувус. Угаарлаан.

Эжинин ажыткаш — Кирі — диди.

— Дүрген эмчи долгавас болза хоржок.

— Че, даштын бажыңдан долгаалы — дээш, мени иде каапты.

— Ынчаарга силер долгаар, мел бажыңга барып чедип турайн — дээш, маңнаптым.

Бажыңга келиримге, эжим демги-ле черинде чытпышаан. Көдүрүп алгаш чоруткаш, орун кырынче салгаш, чоорган-биле шуглап кагдым. Түлүш биле Седип-оол кирип келдилер. Чугаалажып турувуста даштын машина дагжады.

— Эмчи машинаны ол-дур — дээш, Түлүш үне халыды. Мен орун кырынче караш дидим. Седип-оол туруп калган.

— Үүт болган? — деп, эмчи айтырды.

— Угаарлаан улус-тур — деп, Седип-оол харылаады.

— Сейчас проверим — дээш, эмчи чыткан эжиминиң колдуунче градусник сута каапкаш, оон соонда сыкыртып кагды.

— Мени база сыкыртып көрүкер — дидим.

— Сен анаа кижи-дир сен. Дүрген оттаа салыңар, шайдан хайындырыңар! Бо улуска изиг чем херек — деп, эмчи шыжыга аарак чугаалайдыр.

Дыннап чыдарымга, эптеривис бирээзи ыяш кирпик эккелди, бирээзи от одаан мындыг түрлар. Мен шып-шын чыдыр мен.

Эмчи градусникти Каңның колдуундан үштүп эккелгеш, 35 болган-дыр дээш, саазыныварга рецептилер бижип берди.

— Че, ол-дур, бир эвес бересдей берзе, долгаптар силер — дээш, байырлашкаш, үнүп чорупту.

Мен-даа түп-тура халыдым. Ам чугаалажып тур бис.

Элээн үр болганда, Кан караан ажыдып келгеш, чүү болганын айтыра-дыр.

— Угаарлаан-дыр бис. Сээң температураң 35 болду. Хей эмнер бижип берди, аптека барбас болза хоржок — дидим.

Эжим туруп келген. Түлүш биле Седип-оол биске мун хайындырып бээр дээш чоруптулар.

Ол хүн «Хербис» даанче хаактаар дээш ажылдаар черивистиң автобузунга олурупкаш, парк аксынга четкеш, оон ынай чоруп шыдаваан бис. Хүнзедир четтинчип алгаш, садка селгүүстээн бис.

Канчап оттуп келгенимниң чылдагаанын сөөлүнде чугаалажып олурарывыска, үргүлчү эртенгиниң алды шакта маңнажып турган бис. Күш-культураның база бир ачызы ол болчук.

Ө. МОНГУШ.

Болган таварылга

БИЛИП АЛЫҢАР

Пар колдуунда дуюглуг хириг амытаннарже халдаар, оларның үндүрген даазы-шимээнин кайы оранчоктан-на дыңнап каапгар дымыжы аргалыг.

• • •

Теведер төрүттүнгенниниң баштайгы хүнүнде-ле амыдыран, харылзажыгрынга эрге. жок чугула бүгү-ле үннерни ылгап билир апаар.

• • •

Дагаалар — чугаакыр куштар. Оларның «сос» курлавыры дыңспейлер, хаванкар, хөөрүктерден элээн «кылын». Дагааларның хереглеп турары 25 үннерден чедизи оларга таварыжыр озал-ондак болуруи медээлээр. Олар дайзынны кайы таладан маңнарын болгаш кожазында өөрүнче халдаашкынның канчаар келирин коччуг шын тодаралыр.

• • •

Өшкүлерниң кулаа коччуг шинчеңгир. Олар бир кулаан еске кулаандан хамаарылта чокка делбиңиедир шинчедип, хары угда ийи үнге кижээнгейин мөөңнеттер аргалыг.

(«Наука и жизнь» журналдан).

УДУРЛАНЫКЧЫЛАР БИЛДИНГЕН

Бо чылдың июнь 10-дан 25-ке чедир үеде Европа чемпионадының ГФР-ге болуур түңнел мартылдаазының ийиги бөлүүнге ССРЭ-ниң шилиндек командазы-биле ойнаар удурланыкчылар билдинген. Олар болза Англияның, Ирландияның болгаш Голландияның командалары-дыр. Дюссельдорфка арткеи дугаар тудуушкуунуның соонда ол билдинген.

Бирги бөлүкке ГФР-ниң, Италияның, Данияның болгаш Испаниянын командалары ойнаар.

Бөлүк бүрүзүнге-ле бирги, ийиги черни эдээп команда-лар чартык шүүлдеге ойнаар. Бирги бөлүкке бирги черни алган команда ийиги бөлүкке ийиги черни алган команда-биле ойнаар, а ийиги бөлүкке бирги черни алган команда бирги бөлүкке ийиги черни алган команда-биле ойнаар. Бирги чартык шүүлде июнь 21-де Гамбургта, ийиги — июнь 22-де Штуттарт хоорайга болуур. Түңнел шүүлде мартылдаа июнь 25-те Мюнхенге болуур.

Совет футболистер баштайгы оюнну голландылар-биле июнь 12-де Кёльнге эрттирер. Оон соонда Ирландияның (июнь 15-те), Англияның (июнь 18-те) командалары-биле ойнаар.

(СЭТА-ның корр.)

КАТАРИНА ВИТТ — ЧЕМПИОН

ПРАГА. (СЭТА). Герман Демократтыг Республиканың спортчулу Катарина Витт фигурлуг чыңгылаашкынга Европа чемпионы атты моонбиле алды удаа чаалап алган. Кира Иванова биле Анна Кондрашова (кайызы-даа ССРЭ), моңгун болгаш үүлер медальдарны чаалап алган.

Ол-ла маргылдаага киржип турган москвачылар Екатерина Гордеева биле Сергей Гриньков эштежип чыңгылаарынга Европаның чемпиону атты бир дугаар чаалап алган. Моңгун медальды ленинградчылар Лариса Селезнёва биле Олег Макаров чедип алган.

ТИИЛЕКЧИ ИЛЕРЭЭН

ССРЭ-ниң 18 хар чедир назылыг футболистери ЦСКА-ның футбол-чыпк атлетика манежинге АКШ-тың футболистерин 2:1 санга уткаш. ФИФА-ның баштайгы ораазкы президентиин чораан Валентин Гранаткинге тураскаатказан сескил делегей маргылдаазының тиилекчиин атты чедип алган.

Ол-ла хүн КУР-ның футболистери Францияның командазын 2:0 санга, а ГФР-ниң шилиндек командазы ССРЭ-ниң ийиги командазын 4:1 санга уткан.

(СЭТА-ның корр).

Күш-ажылчы эвес орулгалыр чорукка удур демисел-дин кайда-даа күштелгенин билир бис. Шынап-ла, ак сет киидиг ажылдап, акша-хөрениин шудуртуу күш-ажылы-биле ажылдап ап чоруурларның хөлегезинде чаштының алган, кандыг-ла бир арга-хорга-биле артыш олуг тып алырын ораалдажы чоруур кижилер ам-даа бар болгай. Чонуң караа кескиолариның чаңдыр көрбес, дораан тып, илередип келир. Ындыг-лар Чөөп-Хемчик районнуң девискээринге бап-турганың эрткен чылдыг ноябрь 22-де бодунуң бүлүүмге бижээн кижи мен. Хензиг чүүлүмүн адыг «Төөгедикчилер кымнарыл?» Үк районда «каран көөрүү» «будуу биле» улус болуп бүзүрээчел кижилер мелиг чоруур кижилер дугайында бижээнимни номчукчулар ттаан боор.

Мээң ол чүүлүмге хамаарыштыр тарыныы СЭКП Чөөп-Хемчик райкомунуң ийиги секретары Д. Н. Хова-ны чоруткан. Четтирилим. Дагба Назадымович. Харыы-дар болган. Ол районда бир-ыяк мөге түрежир дээш байырлалдарның кажан бодуруң дүүкаа дыннап, демдеглеп, бижип ап чоруп т-ган. Байырлалдар ында-мында болуп эгелээн. Демги мөге эмырап, денметерни часканып «Ынап-ла шүүп шүүр — эвер, түгенниг аътты алыр!» деп харээн соктап бодангылаан.

Шыяата, баштайгы байырлал келген-не! Амдыкы эш алдан дерттүң чиринн дуглап олурупкан. Ол, шынап-ла, шүүлген эвер, түгенниг аът-даа дораан холда киргеп. Оон соонда олча улашкан чедя черге шүүлгеш, чедя аът-биле шаннаткан. Көрүнер даан күштүг кижи баяан бир аскыр өөрү чыгам чылгы-ны ыяш-ла аъттыг-даа кончуг. Ужуп чораан бора-хөкпештер безин кээп дүшкеш, бүрлүп каар турган. Тос-тостуң соогу январь 9 чүве.

Бичии борбак бажыңныг бис. Кудумчу-даа таладын-дан көөрге, борбак. Чанынга тургаш-даа көөрге, борбак. Бажыңывыс чанында борбак ах арыгланыр черивис бала бар. Оон аңгыда, бок-төгеривис мыйнай чанывыста. Хүүнга бокту түдүп алгаш, эживисти ажык каапкаш, богувусту ынаар төпкеш, дедир-ле сырбайтып кире бээр бис.

Бажыңывыстың соогу-даа кончуг. Даштың чүве-биле домей-ле. Кайы-бирээвис сургакчылап чоруй баарга, артып калган кижиге дыка берге. Чылыдыр одап алыр дээш, чеже-даа хүүн хомуурарга, чылывас. Элээн ийи-ди одаап, шуглак иштиге кире бээрге, долгандыр дошпар сукчулап каан чүве дег. Кыпын чыткаш, чылыккаш, үдүй бээр. Удуп-оттуп чыткаш, медээжок донганыңдан оттуп көөр сен. Чылыг шуглактан турар безин хонуун чок. Харын-даа Соок-Ирей дугайында шүдүк кижи сагыжыгга кирер:

Чыдып алган бичии оолдуу
Чылыг шуглак тургуспас.

Сириней-ийи чеже чыдар. Ажыл шагы маңан тургбас. Албадал-биле турар ужурга таваржыр. База катап-ла кара хөмүрүг ийи-үш кочадыңкинир октапкаш, изиг кара шайны чылыктыр аартап алгаш, ажылдаар дээш базып үнүптер.

Ажылдаар черге келирге, артында чылыг, чырык. Хөөнүн кирип келген, эш-өөрүнбиле ажылдап хүнээш, дүштеки чемни столдуң аайынан кинип алыр. Хүн-даа эрткенин билбес сен. Бир көөрүнге-ле, сайгылгаан чырый бээр. Имир дүшкени ол.

Ам база катап-ла бажыңныңга катап-катап чугаалажып, сайгарып, кылаштажып чораан, эживис Тояны бажыңыныче үдеп кааш, борбак бажыңывысче чорупкан бис.

Бажыңывыска келгеш, идик-хевивис үштүп, удуурунга белеткени берген бис.

Моон мурнунда эжим Кашеол школага ажылдап чораан, хөмүрүг-даш одап өөренген кижи боотка, айтырдым:

— Печканың хооразын дүй идиптейи бе?

— Иштин көрем, кандыгдыр? — дидир.

— А-ва, бичии көк от хып чыдыр.

— Хаавыт, ажырбас оң — деп, эжим чугаалады.

Хаан идипкен, удуп чыдып алдывыс. Иелээп чугаалажып чыткаш, удуп каап-тыр бис.

Бир-ле удуп-оттуп чыдарымга, эът-кеш сириләәр, кускуүнмес. Дедир-ле элеп-тейдиң чоруткаш, орунга кээп дүштүм. Чыдарымга мырыңай сириләәрим дам баргай. Ам эжимни тырткылап эгеледи-м. Орунналывыс аразы чартык кулаш чүве-ле болгай.

— Тур, эжим, мея ат болдум, эмнеден чалап көр — деп тыртым. Кижим одунмас. Шуут күш-биле тыртым, сураг. Улаштыр-улаштыр тырткаш, эжимни шала кырынче дүжүр соптүм. Эжим одунмаан.

Ам-на билип каапкан мен. Дүүн кежээ удуурувус мурнунда печканың хооразын дутлапкан болгай мен. Угаарлаан деп үвенн билдим. Ам чүгээр кижи мен турбас болзумза, хоржок эвеспе деп бодаап, турарын оралдаштым. Көңгүс кара хоржок. Арай деп тургаш, орундан дүшкеш, эжик аксыга келгеш, ону ажыткаңым билир мен.

Миннип келиримге, хар кырында ырыктааш чүвүрлүг чыдыр мен. Бүгү далашбиле бажыңче кире халаап, чырыкты кывыскаш, эжимге маңнап чеде бердим.

Богда-ла бо! Эжимниң аксындан ак көвүк төктү берген чыдыр. Ол-ла дораан эжимни алгаш, дашкаар үндүр октаптар дээш көдүрүп алгаш, түгле бээга кырынга чедиргеш, күш четпедим.

Кончуг дүрген кеттиниң алгаш, эжимни аңаа каапкаш, кожавыста чаңгыс черде ажылдап турарывыс Түлүштүң бажыңын барып соктадым.

— Кымыл?

— Мен-дир мен, эжим, эжиңи дүрген ажыт. Ат болдувус. Угаарлаан.

Эжинин ажыткаш — Кирі — диди.

— Дүрген эмчи долгавас болза хоржок.

— Че, даштын бажыңдан долгаалы — дээш, мени иде каапты.

— Ынчаарга силер долгаар, мел бажыңга барып чедип турайн — дээш, маңнаптым.

Бажыңга келиримге, эжим демги-ле черинде чытпышаан. Көдүрүп алгаш чоруткаш, орун кырынче салгаш, чоорган-биле шуглап кагдым. Түлүш биле Седип-оол кирип келдилер. Чугаалажып турувуста даштын машина дагжады.

— Эмчи машинаны ол-дур — дээш, Түлүш үне халыды. Мен орун кырынче караш дидим. Седип-оол туруп калган.

— Үүт болган? — деп, эмчи айтырды.

— Угаарлаан улус-тур — деп, Седип-оол харылаады.

— Сейчас проверим — дээш, эмчи чыткан эжиминиң колдуунче градусник сута каапкаш, оон соонда сыкыртып кагды.

— Мени база сыкыртып көрүкер — дидим.

— Сен анаа кижи-дир сен. Дүрген оттаа салыңар, шайдан хайындырыңар! Бо улуска изиг чем херек — деп, эмчи шыжыга аарак чугаалайдыр.

Дыннап чыдарымга, эптеривис бирээзи ыяш кирпик эккелди, бирээзи от одаан мындыг түрлар. Мен шып-шын чыдыр мен.

Эмчи градусникти Каңның колдуундан үштүп эккелгеш, 35 болган-дыр дээш, саазыныварга рецептилер бижип берди.

— Че, ол-дур, бир эвес бересдей берзе, долгаптар силер — дээш, байырлашкаш, үнүп чорупту.

Мен-даа түп-тура халыдым. Ам чугаалажып тур бис.

Элээн үр болганда, Кан караан ажыдып келгеш, чүү болганын айтыра-дыр.

— Угаарлаан-дыр бис. Сээң температураң 35 болду. Хей эмнер бижип берди, аптека барбас болза хоржок — дидим.

Эжим туруп келген. Түлүш биле Седип-оол биске мун хайындырып бээр дээш чоруптулар.

Ол хүн «Хербис» даанче хаактаар дээш ажылдаар черивистиң автобузунга олурупкаш, парк аксынга четкеш, оон ынай чоруп шыдаваан бис. Хүнзедир четтинчип алгаш, садка селгүүстээн бис.

Канчап оттуп келгенимниң чылдагаанын сөөлүнде чугаалажып олурарывыска, үргүлчү эртенгиниң алды шакта маңнажып турган бис. Күш-культураның база бир ачызы ол болчук.

Ө. МОНГУШ.

ХАРЫЫГА ХАМААРЫШТЫР

долу, тодаргай хемчегларни алганын айытkан боорга. силерге четтирдим деп тур мен. Оон башка мээң шүгүмчүлеллеримге чамдык эштер өөр барымдаалаан харыы берип турар болгай. Оларның чамдыктарын архивтер каапгар турдум. Ам бо чылын бодум база эде тургустунуп, эжим экии дээр, бүгайны багай дээр деп шинтирледим. Моон соңгаар экии харыылаарга сеткил хангаымны ноңга дыннадып мен мени мегелээрин, каран чаарын ораалдапканларны ам-ныйн кыыдыр шүгүмчүлээр мен.

Ийет. Чөөп-Хемчиктин «хамнарын» канчаңган эвес деп номчукчу сонуургап олур боор. Оны маңаа бирдеп-бирээ чок чугаалап корейи. Чүге дээрге ындыг «хамнар» еске-даа чамдык районнарда бар болгай. Ындыглар-биле демнээжир талазы-биле хемчегларге Чөөп-Хемчиктин бо ажылдарны бичии дүржүлге болур чадавас.

Шыяата, баштайгы байырлал келген-не! Амдыкы эш алдан дерттүң чиринн дуглап олурупкан. Ол, шынап-ла, шүүлген эвер, түгенниг аът-даа дораан холда киргеп. Оон соонда олча улашкан чедя черге шүүлгеш, чедя аът-биле шаннатkан. Көрүнер даан күштүг кижи баяан бир аскыр өөрү чыгам чылгыны ыяш-ла аъттыг-даа кончуг. Ужуп чораан бора-хөкпештер безин кээп дүшкеш, бүрлүп каар турган. Тос-тостуң соогу январь 9 чүве.

Бичии борбак бажыңныг бис. Кудумчу-даа таладын-дан көөрге, борбак. Чанынга тургаш-даа көөрге, борбак. Бажыңывыс чанында борбак ах арыгланыр черивис бала бар. Оон аңгыда, бок-төгеривис мыйнай чанывыста. Хүүнга бокту түдүп алгаш, эживисти ажык каапкаш, богувусту ынаар төпкеш, дедир-ле сырбайтып кире бээр бис.

Бажыңывыстың соогу-даа кончуг. Даштың чүве-биле домей-ле. Кайы-бирээвис сургакчылап чоруй баарга, артып калган кижиге дыка берге. Чылыдыр одап алыр дээш, чеже-даа хүүн хомуурарга, чылывас. Элээн ийи-ди одаап, шуглак иштиге кире бээрге, долгандыр дошпар сукчулап каан чүве дег. Кыпын чыткаш, чылыккаш, үдүй бээр. Удуп-оттуп чыткаш, медээжок донганыңдан оттуп көөр сен. Чылыг шуглактан турар безин хонуун чок. Харын-даа Соок-Ирей дугайында шүдүк кижи сагыжыгга кирер:

Чыдып алган бичии оолдуу
Чылыг шуглак тургуспас.

Сириней-ийи чеже чыдар. Ажыл шагы маңан тургбас. Албадал-биле турар ужурга таваржыр. База катап-ла кара хөмүрүг ийи-үш кочадыңкинир октапкаш, изиг кара шайны чылыктыр аартап алгаш, ажылдаар дээш базып үнүптер.

Ажылдаар черге келирге, артында чылыг, чырык. Хөөнүн кирип келген, эш-өөрүнбиле ажылдап хүнээш, дүштеки чемни столдуң аайынан кинип алыр. Хүн-даа эрткенин билбес сен. Бир көөрүнге-ле, сайгылгаан чырый бээр. Имир дүшкени ол.

Ам база катап-ла бажыңныңга катап-катап чугаалажып, сайгарып, кылаштажып чораан, эживис Тояны бажыңыныче үдеп кааш, борбак бажыңывысче чорупкан бис.

Бажыңывыска келгеш, идик-хевивис үштүп, удуурунга белеткени берген бис.

Моон мурнунда эжим Кашеол школага ажылдап чораан, хөмүрүг-даш одап өөренген кижи боотка, айтырдым:

— Печканың хооразын дүй идиптейи бе?

— Иштин көрем, кандыгдыр? — дидир.

— А-ва, бичии көк от хып чыдыр.

— Хаавыт, ажырбас оң — деп, эжим чугаалады.

Хаан идипкен, удуп чыдып алдывыс. Иелээп чугаалажып чыткаш, удуп каап-тыр бис.

Бир-ле удуп-оттуп чыдарымга, эът-кеш сириләәр, кускуүнмес. Дедир-ле элеп-тейдиң чоруткаш, орунга кээп дүштүм. Чыдарымга мырыңай сириләәрим дам баргай. Ам эжимни тырткылап эгеледи-м. Орунналывыс аразы чартык кулаш чүве-ле болгай.

— Тур, эжим, мея ат болдум, эмнеден чалап көр — деп тыртым. Кижим одунмас. Шуут күш-биле тыртым, сураг. Улаштыр-улаштыр тырткаш, эжимни шала кырынче дүжүр соптүм. Эжим одунмаан.

Ам-на билип каапкан мен. Дүүн кежээ удуурувус мурнунда печканың хооразын дутлапкан болгай мен. Угаарлаан деп үвенн билдим. Ам чүгээр кижи мен турбас болзумза, хоржок эвеспе деп бодаап, турарын оралдаштым. Көңгүс кара хоржок. Арай деп тургаш, орундан дүшкеш, эжик аксыга келгеш, ону ажыткаңым билир мен.

Миннип келиримге, хар кырында ырыктааш чүвүрлүг чыдыр мен. Бүгү далашбиле бажыңче кире халаап, чырыкты кывыскаш, эжимге маңнап чеде бердим.

Богда-ла бо! Эжимниң аксындан ак көвүк төктү берген чыдыр. Ол-ла дораан эжимни алгаш, дашкаар үндүр октаптар дээш көдүрүп алгаш, түгле бээга кырынга чедиргеш, күш четпедим.

Кончуг дүрген кеттиниң алгаш, эжимни аңаа каапкаш, кожавыста чаңгыс черде ажылдап турарывыс Түлүштүң бажыңын барып соктадым.

— Кымыл?

— Мен-дир мен, эжим, эжиңи дүрген ажыт. Ат болдувус. Угаарлаан.

Эжинин ажыткаш — Кирі — диди.

— Дүрген эмчи долгавас болза хоржок.

— Че, даштын бажыңдан долгаалы — дээш, мени иде каапты.

— Ынчаарга силер долгаар, мел бажыңга барып чедип турайн — дээш, маңнаптым.

Бажыңга келиримге, эжим демги-ле черинде чытпышаан. Көдүрүп алгаш чоруткаш, орун кырынче салгаш, чоорган-биле шуглап кагдым. Түлүш биле Седип-оол кирип келдилер. Чугаалажып турувуста даштын машина дагжады.

— Эмчи машинаны ол-дур — дээш, Түлүш үне халыды. Мен орун кырынче караш дидим. Седип-оол туруп калган.

— Үүт болган? — деп, эмчи айтырды.

— Угаарлаан улус-тур — деп, Седип-оол харылаады.

— Сейчас проверим — дээш, эмчи чыткан эжиминиң колдуунче градусник сута каапкаш, оон соонда сыкыртып кагды.

— Мени база сыкыртып көрүкер — дидим.

— Сен анаа кижи-дир сен. Дүрген оттаа салыңар, шайдан хайындырыңар! Бо улуска изиг чем херек — деп, эмчи шыжыга аарак чугаалайдыр.

Дыннап чыдарымга, эптеривис бирээзи ыяш кирпик эккелди, бирээзи от одаан мындыг түрлар. Мен шып-шын чыдыр мен.

Эмчи градусникти Каңның колдуундан үштүп эккелгеш, 35 болган-дыр дээш, саазыныварга рецептилер бижип берди.

— Че, ол-дур, бир эвес бересдей берзе, долгаптар силер — дээш, байырлашкаш, үнүп чорупту.

Мен-даа түп-тура халыдым. Ам чугаалажып тур бис.

Элээн үр болганда, Кан караан ажыдып келгеш, чүү болганын айтыра-дыр.

— Угаарлаан-дыр бис. Сээң температураң 35 болду. Хей эмнер бижип берди, аптека барбас болза хоржок — дидим.

Эжим туруп келген. Түлүш биле Седип-оол биске мун хайындырып бээр дээш чоруптулар.

Ол хүн «Хербис» даанче хаактаар дээш ажылдаар черивистиң автобузунга олурупкаш, парк аксынга четкеш, оон ынай чоруп шыдаваан бис. Хүнзедир четтинчип алгаш, садка селгүүстээн бис.

Канчап оттуп келгенимниң чылдагаанын сөөлүнде чугаалажып олурарывыска, үргүлчү эртенгиниң алды шакта маңнажып турган бис. Күш-культураның база бир ачызы ол болчук.

Ө. МОНГУШ.

ЧУРУКТА: хомусчу кыс. О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЫЯАП-ЛА АЪТ-БИЛЕ ШАҢНААР БЕ?

Спорттуң кандыг-даа хевирлеринге тиилекчилерни хире-шаа-биле өртектиг белектер, хүндүлел бүжүктер-биле шаңнал мактаары, чемпион ат-тыпсыры черле чоптут.

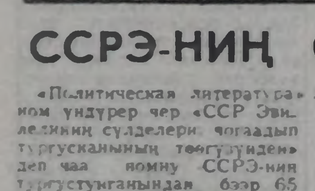
Ындыг турбуже — аминң арттыр байывас ындыг бе, азы балдыр кошмак-даа болза, байыыртаарывыс ындыг бе — сөөлгү үеде шүүлген мөгелерни бүгү дериг-терекселдиг аът-биле шаңнаары чаңчыл апар чыдар. Ындыг шаңнал чамдык мөгелерниң физбизин хайындырыпкан.

Эрткен чылын Октябрьның 70 чыл оюн таварыштыр Чөөп-Хемчик районнуң совхоздарынга чартык чылдың ажылын түңнээр байырлалдар өткүрүлүп алыр бис» деп кезекте автономнуг республикаларның, оон иштинде Тыва АССР-ның сүлдезиниң дугайын чугаалап турар. «...Национаддарның хостуг бот-башкарылымар принцивин база тыва улустун күзелиин өзугаар РСФСР-нин Дээди Соведининиң Президиумунуң Тыва автономнуг областы автономнуг республиканы кылдыр эде тургусканын ССРЭ-нин Дээди Соведининиң Президиуму 1961 чылдын октябрь 19-та бадылаан. Оон-биле холбаштыр Тыва АССР бодунуң түскай дөгүнаашкыныңын күрүне демдээнин дугайында хоойлуну үлдээп алган. Республиканың сүлдези Россия Федерациязының сүлдези болур, ынчаарга аңаа республиканың адын национал дылда немей бижип каая болур» деп ында айыткан.

Совет сүлде демдектериниң алыс утказы чүл? Бистиң сүлделеривис канчаар тургустунганыл? Аңаа кымнар киришкенил? Бо болгаш еске-даа айтырыглар харыыны үк номда тодаргай көргускен.

А. ЗЛОТИН

Москва.

Күш-ажылчы эвес орулгалыр чорукка удур демисел-дин кайда-даа күштелгенин билир бис. Шынап-ла, ак сет киидиг ажылдап, акша-хөрениин шудуртуу күш-ажылы-биле ажылдап ап чоруурларның хөлегезинде чаштының алган, кандыг-ла бир арга-хорга-биле артыш олуг тып алырын ораалдажы чоруур кижилер ам-даа бар болгай. Чонуң караа кескиолариның чаңдыр көрбес, дораан тып, илередип келир. Ындыг-лар Чөөп-Хемчик районнуң девискээринге баптурганын эрткен чылдыг ноябрь 22-де бодунуң бүлүүмге бижээн кижи мен. Хензиг чүүлүмүн адыг «Төөгедикчилер кымнарыл?» Үк районда «каран көөрүү» «будуу биле» улус болуп бүзүрээчел кижилер мелиг чоруур кижилер дугайында бижээнимни номчукчулар ттаан боор.

Мээң ол чүүлүмге хамаарыштыр тарыныы СЭКП Чөөп-Хемчик райкомунуң ийиги секретары Д. Н. Хова-ны чоруткан. Четтирилим. Дагба Назадымович. Харыыдар болган. Ол районда бир-ыяк мөге түрежир дээш байырлалдарның кажан бодуруң дүүкаа дыннап, демдеглеп, бижип ап чоруп т-ган. Байырлалдар ында-мында болуп эгелээн. Демги мөге эмырап, денметерни часканып «Ынап-ла шүүп шүүр — эвер, түгенниг аътты алыр!» деп харээн соктап бодангылаан.

Шыяата, баштайгы байырлал келген-не! Амдыкы эш алдан дерттүң чиринн дуглап олурупкан. Ол, шынап-ла, шүүлген эвер, түгенниг аът-даа дораан холда киргеп. Оон соонда олча улашкан чедя черге шүүлгеш, чедя аът-биле шаңнаткан. Көрүнер даан күштүг кижи баяан бир аскыр өөрү чыгам чылгыны ыяш-ла аъттыг-даа кончуг. Ужуп чораан бора-хөкпештер безин кээп дүшкеш, бүрлүп каар турган. Тос-тостуң соогу январь 9 чүве.

Бичии борбак бажыңныг бис. Кудумчу-даа таладын-дан көөрге, борбак. Чанынга тургаш-даа көөрге, борбак. Бажыңывыс чанында борбак ах арыгланыр черивис бала бар. Оон аңгыда, бок-төгеривис мыйнай чанывыста. Хүүнга бокту түдүп алгаш, эживисти ажык каапкаш, богувусту ынаар төпкеш, дедир-ле сырбайтып кире бээр бис.

Бажыңывыстың соогу-даа кончуг. Даштың чүве-биле домей-ле. Кайы-бирээвис сургакчылап чоруй баарга, артып калган кижиге дыка берге. Чылыдыр одап алыр дээш, чеже-даа хүүн хомуурарга, чылывас. Элээн ийи-ди одаап, шуглак иштиге кире бээрге, долгандыр дошпар сукчулап каан чүве дег. Кыпын чыткаш, чылыккаш, үдүй бээр. Удуп-оттуп чыткаш, медээжок донганыңдан оттуп көөр сен. Чылыг шуглактан турар безин хонуун чок. Харын-даа Соок-Ирей дугайында шүдүк кижи сагыжыгга кирер:

Чыдып алган бичии оолдуу
Чылыг шуглак тургуспас.

Сириней-ийи чеже чыдар. Ажыл шагы маңан тургбас. Албадал-биле турар ужурга таваржыр. База катап-ла кара хөмүрүг ийи-үш кочадыңкинир октапкаш, изиг кара шайны чылыктыр аартап алгаш, ажылдаар дээш базып үнүптер.

Ажылдаар черге келирге, артында чылыг, чырык.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 19 вторник № 15 (13615)

1925 чылда үнелевилеттингеш.

Өртээ 3 кезек.

В. И. ЛЕНИН ДУГАЙЫНДА

Совет күрүнениң үндезилекчизиниң ажыл-чорудулгазының сөөлгү чылдарын «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары» деп телесериалдың түңнел кезээнде көргүскей. Төп телевидение боттүнден эгелээш, «Орук медээни», «Чарыктаны», «Чөөрбөн дөрт чылдың ажыг-шүжүглүг январы» деп ленталарны көргүзүп эгелевир, ону «Экран» каттыжыышкын тургускан.

Фильмде эң ховар кино-фотоархив документилери, Ленинниң үжиделериниң сактыышкынары киргеп. Чурттуң совет болгаш партия ажылдакчыларының амыдыралын, В. И. Ленинни сөөлгү оруунче үдеп турда, чоннуң калыыдалыя ында көргүскен.

— Фильмни доозар үеде демократия болгаш ажык чарлыг чорум кал-барган, оон ачызында шаанда ыыттавайн чажырып турган чүүлдерни, ынынны көргүзер арталыг болган бис — деп, фильмниң режиссеру, ССГЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады В. Лисакович чугаалаан.

Бо үш кино-биле В. И. Ленин дугайында 28 фильмни тыттырары доозулгай.

(СЭТА-ның корр.).

КИЖИ ТӨРЕЛГЕТЕННИҢ НИИТИ АЙТЫРЫГЛАРЫН ШИИТПИРЛЭЭРИНГЕ КҮЖЕНИИШКИННЕРНИ КАТТЫШТЫРАР

«Кижи төрелгетенни дириг арттырары болгаш хөгжүдери дээш удуртулгазы-биле М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ужуражыышкыны

«Кижи төрелгетенни дириг арттырары болгаш хөгжүдери дээш делегей фондузунуң» удуртулгазы-биле Москвага тургузуулуу турала чедип келген уа фондунуң удуртулгазының кежигүннери-биле СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң январь 15-те Кремльге ужуражыышкын мөөн мурнунда дыннаткан болгай.

Эртээн чылдың февраль айда Москвага болган «Ядролуг чепсек чок делегей, кижи төрелгетенни дириг арттырары дээш» делегей шуулганының саналын бүтаар тургустунар бо фонд чепсегленишкинни дүжүрер, бойдусту камгалаар болгаш культура талазы-биле янзы-бүрү шинчилел ажылдарын боттандырарга дузалаңмыны, оон иштинде материалдыг дузаны чедирер, янзы-бүрү чурттарның хөй-нинтиниң бот-боттарын билиширинге болгаш кады ажылдажылгазынга дузалаар үдээлиг болур.

Ужуражыышкынның киржикчилеринге — эртеминиң болгаш культураның көскү төлээлекчилеринге, янзы-бүрү чурттарның ажыл-ерекчи болгаш хөй-нинти бөлүктериниң төлээлекчилеринге М. С. Горбачев чүве чугаалаан. Оон чугаалаары болза,

Силерниң бодумарга алыр дээ турар хүлээлгенер — делегейде боон турар боттуг ескерлишкиннерниң база бир хереечили болур. Ынчангаш силер-биле ужуражыры болгаш силерниң ол чагаг херээңерге байыр чедирери мөөн өөрүнүүр-дүр. Делегей бандараттың, ооруг-оруктуң, социализмниң идеяларын бүрүнгаарладырыңар дээш, бистиң шинтилелиивистен эвес, а бистиң чурттан турар делегейивисте байдал кандыг боон турарындан база хамаарыжыр. Ол ыңдыг дээрэни силерниң-биле бистер билип турар бис. Чүгле ол тудушкак харылзаларны, бот-боттарындан хамаарылгалыг чүүлдерни барымдаалап көрүп турган, чүгле бодуңуң шинтилелиңни иштинде күштерге даянмайн турган, келир үениң дугайын бодаары, планнарыны ыңдыг янзылыг тургузары чугула. Өскелиңер болгаш улустар-биле кады хөделир херек.

Чаа бодаашкыныңың, шинтилелди эки талаже хөгжүдериниң болгаш чүүлдерин болгаш оруктарын үгаан бодап алырынга дилеп тывыышкыны кылырыңың чугулазынче ол бүгү бистиң албадаан. Бо талазы-биле баштайгы билиглерин чедип эп турарывыс билдингир ышкаш. Шилип алдынган орук-биле херии базым-биле чоруттар төлээде бистер амдаа хөй чүүлдерни ыылыр ужурлуг бис. Делегей байдалы эки талаже өскертир дээш делегейге база-ла хөй чүүлдү билип алыры, каттышкан күжениишкин-биле хөй чүүлдү кады кылыры негеттиниң турар.

Силерниң мында төлээлеп турарыңар чаа организацияны өскерип турар делегейбиле кады көөр херек. Ол өскерлиишкиннер чүүн-даа мурнунда бот-боттарын билчириниң болгаш кады ажылдажылганың эргежок чугулазын өзүп турарын билиринбиле, бодуңуң шилип алган чүүлүңге — социал. идеологтуг, шажычыл чүүлүңге шынчы болуп артпышаан, тайбың чурттаарынче чүткүл-биле тодаратпышып турар. Бирээзи өскезинге шаптыктавайн турар.

Кайыыл-даа тускай бодулуш-чолдуг, чаңчыл-даралыг янзы-бүрү хөй улустарны каттыштырып турар делегей нинтилежилгезинге ол чайгаар чорун болур. Харын эң улуг чурттар — ол дугайын мен чоокта чаа президент Рейганга чугаалап турган мен — оларның бүгү күчүзүн турбуже, ону тоожайп барып, бичии улустарга улуурган, улуг күрүнезирек ёзу-биле хамаарыжып ыыдавастар. Күрүне улуг болган тудум, оон бодуңуң улузуңуң мурнунга-даа, өске улустарга-даа харыысалгазы база улуг болур.

Бодуңуң улузуңуң мурнунга, өске чурттарның улустарының мурнунга улуг күрүнениң, ыңдыг күрүнениң чазааның харыысалгалыг чоруу чок болур болза, ол кончуг шыңгыы үржүктарлыг болур ийик.

Бир эвес ону эртем, литература байдып турар болза, политика бөгүн дээштиг моральдың нинти кижи төрелгетенниң нормаларын сагыышкынының кандырарын ужуражыышкынның киржикчилерин онзалап демдеглээн.

Чепсегленишкинниң дүжүрериниң айтырыгын Фондунуң ажыл-чорудулгазының кол угланышкынының бирээзи кылдыр чорүп, хөгжүлдениң айтырыгларын шинтиирлээрингө янзы-бүрү чурттарның хөй-нинтизиниң күжениишкиннерин каттыштырарының улуг ужур-дузалыын санал бергеннер демдеглээн.

Даштыкы залчылар ССРЭ-де эде тургустунуушкинүң чорудулгазына болгаш хөй-нинти амыдыралының демократчыдылгазына улуг болгаш ёзулуг соңуургалды илередип, бистиң чуртувуста болуп турар өскерлиишкиннериң делегейге улуг ужур-дузалыының дугайын чугааланнар.

Түңнелинде **М. С. Горбачев** чүве чугаалаан. Ужуражыышкынның киржикчилериниң бодалдарын улуг соңуургал-биле дыңнаанын ол демдеглээн. Силериң чугаалаан чүүлдериңерден хөй чүүлдерни таптыг бодаар херек. Фондунуң ажыл-чорудулгазынга кижи төрелгетенниң дириг артары дээш демиселдиң кады ажылдажылга-биле холбап турары чугула деп бодаар мен.

Бир эвес делегейге делегей харылзааларын эде тургулар талазы-биле бурунгаарлаар болза, фонд бодунуң бодалдарын боттандырып чорударын, оларга мөлүшынар талазы-биле таарымчалыг байдалдарны тургузарымның, политиканга моральдың нинти кижи төрелгетенниң нормаларын сагыышкынының кандырарын чорудулгаларын онзалап демдеглээн.

Бир эвес фондунуң ажылы кижи төрелгетенни дириг хевээр арттырарының болгаш хөгжүдериниң дугайында сагыш салыышкын сиңиккээн болза, деппилгелиг өскерлиишкиннерге ылап-ла доогум болур төлевилелдерби-ле холбашпаан болза, ол фонд бодуңуң күлүүзегейин күүседип ыыдавас. Ынчангаш, мен бодаарымга, политикага ам безин кайгамчын улуг саңдар чедирип турар шинтилел шимчээшкиннери-биле фондуңуң калбак харылзаазының эргежок чугулазының дугайында силерниң бодалыңар кончуг чөптүг ышкаш-тыр.

Төлевилелдерге хамаарыштыр чүл дээрге, олар эң-не янзы-бүрү боон болур. Чепсегленишкинни дүжүрериниң чорудулгазына идиг бээринге эртемденнериң, ылаңгыя фондуңуң дузазыбиле оларның киржилгези. ниң чугулазынга хамаарыштыр мында чугаалаан саналонадарны түүлдүгээүүп тур мен. Ол дээрге эң чугула сорулга-дыр. Экологтуг айтырыгларны чедир үнелевейн барып ыыдавас мен, олар ам аажок чидиг тургустунуп турар. Экология айтырыгларын шинтпирлээрингө боттуг кады ажылдажылга херек. Долгандыр турар бойдусту чорудуушкуне боттуу-биле шилчип ыыдавас, чепсегленишкиннерни эңдере бүдүрерин сокпадып ыыдавас. Делегей харылзааларын ынчаар тургузуп болбас.

Бир эвес чепсегленишкиннерни эңдере бүдүрбеш, ону космосче үндүрер болза, ол дээрге кылган ажылдарның быжыпааны оз болур, ынчангаш принципиалдыг план өзугаар ыңдыг бодал-биле чөпшээрежип безин болбас. Бис улут күштү үндүрүп тургаш, — ону эртемденнер эки билярлер — деңнеп шүүр барымдааларны ажылдап кылган бис, контрольду канчаар кылырының аргаларын тыпкан бис, ол чүүлдерге үидезилээш. Чер кырынга чорудуушкуну эгелээп. Бир эвес ол бүгү дүвүрээшиннерниг болгаш ыынашпаттыр аргы делгтейде болуп турар шаанын болуушкуннардан хоорлу бербес болза, ол фонд дыка хөй чүүлдерни кылып ыыдаары чигзинчиг эвес.

Бир эвес фондунуң ажылы кижи төрелгетенни дириг хевээр арттырарының болгаш хөгжүдериниң дугайында сагыш салыышкын сиңиккээн болза, деппилгелиг өскерлиишкиннерге ылап-ла доогум болур төлевилелдерби-ле холбашпаан болза, ол фонд бодуңуң күлүүзегейин күүседип ыыдавас. Ынчангаш, мен бодаарымга, политикага ам безин кайгамчын улуг саңдар чедирип турар шинтилел шимчээшкиннери-биле фондуңуң калбак харылзаазының эргежок чугулазының дугайында силерниң бодалыңар кончуг чөптүг ышкаш-тыр.

Төлевилелдерге хамаарыштыр чүл дээрге, олар эң-не янзы-бүрү боон болур. Чепсегленишкинни дүжүрериниң чорудулгазына идиг бээринге эртемденнериң, ылаңгыя фондуңуң дузазыбиле оларның киржилгези. ниң чугулазынга хамаарыштыр мында чугаалаан саналонадарны түүлдүгээүүп тур мен. Ол дээрге эң чугула сорулга-дыр. Экологтуг айтырыгларны чедир үнелевейн барып ыыдавас мен, олар ам аажок чидиг тургустунуп турар. Экология айтырыгларын шинтпирлээрингө боттуг кады ажылдажылга херек. Долгандыр турар бойдусту чорудуушкуне боттуу-биле шилчип ыыдавас, чепсегленишкиннерни эңдере бүдүрерин сокпадып ыыдавас. Делегей харылзааларын ынчаар тургузуп болбас.

Бир эвес чепсегленишкиннерни эңдере бүдүрбеш, ону космосче үндүрер болза, ол дээрге кылган ажылдарның быжыпааны оз болур, ынчангаш принципиалдыг план өзугаар ыңдыг бодал-биле чөпшээрежип безин болбас. Бис улут күштү үндүрүп тургаш, — ону эртемденнер эки билярлер — деңнеп шүүр барымдааларны ажылдап кылган бис, контрольду канчаар кылырының аргаларын тыпкан бис, ол чүүлдерге үидезилээш. Чер кырынга чорудуушкуну эгелээп. Бир эвес ол бүгү дүвүрээшиннерниг болгаш ыынашпаттыр аргы делгтейде болуп турар шаанын болуушкуннардан хоорлу бербес болза, ол фонд дыка хөй чүүлдерни кылып ыыдаары чигзинчиг эвес.

Европадан ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ядролуг чепсекти ап каапгары. ның дугайында бис айтырыг тургузга бээривисче, чамдык кижилер Европа «берге» байдалга артар деп биле берген. Флотту, ужар чүүлдү болгаш оон-даа өске чүүлдерни чедир чепсеглеп тургаш, ол дугуржуганы канчап болдурбайы барып болурул деп «идеялар» дораан тыптып келген. Кандыг-бир ужурутка чок чүүл болу бергени!

Бир эвес бис ам стратегтиг шаап халдааш-кынның чепсектерин 50 хуу кыырыгаш, стратегтиг шаап халдааш кынның чепсектерин кызырарының ужуралиге оон-даа ынаң бурунгаарлай бээр болзувусса, ынчан мындыг айтырыг тургустунуп келир далайдан ажыглаар чалгынныг ракеталарны калбартып тургаш, ол чорудулганы оюп эртер дээн орландажыышкыннарның херээ чүл ынчан?

Бис аңаа шуут удур бис.

Вашингтонга ужуражыышкын үезинде бо айтырыгларны дыка тодарай тургускан бис. Бир эвес чугаалажылышкынар талазы-биле партнёрга ону кажарлап турар, ону оюп эртип турар-дыр деп бодал тургустуна бээр болза, боо-чепсекти дүжүрер чорудуушкуне боттуу-биле шилчип ыыдавас, чепсегленишкиннерни эңдере бүдүрерин сокпадып ыыдавас. Делегей харылзааларын ынчаар тургустунуп болбас.

Бир эвес чепсегленишкиннерни эңдере бүдүрбеш, ону космосче үндүрер болза, ол дээрге кылган ажылдарның быжыпааны оз болур, ынчангаш принципиалдыг план өзугаар ыңдыг бодал-биле чөпшээрежип безин болбас. Бис улут күштү үндүрүп тургаш, — ону эртемденнер эки билярлер — деңнеп шүүр барымдааларны ажылдап кылган бис, контрольду канчаар кылырының аргаларын тыпкан бис, ол чүүлдерге үидезилээш. Чер кырынга чорудуушкуну эгелээп. Бир

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ РЕВОЛЮСЧУ БАЙДАЛЫ

Эде тургустунуушкун. Бо сөс бөгүнгү ёзулуг кыйгырыг болу берген. Ол бистиң нинтилелде болуп турар чаартылгалыг өскерлиишкиннериниң утка-шынарын илередип турар. Эде тургустунуушкун совет нинтилелдиң бүгү талаларында чаа чүүл-биле эргилделериниң, депшилгелиг болуушкуннарның консервативтиг болгаш чаа тыптып, удам хөгжүп турар чүүлдериниң үези эртип, эргижиреп турар чүүлдер-биле демиселивп тодарадып база улам чидиглендирген.

Эде тургустунуушкун дээрге «нинтилел харылзаадарының бүгү системазынга, кижилериниң утаан-бодалдарынга болгаш чүректеринге, психологиязынга болгаш амгы үе-чадаңы. хамыктың мурнунда хайыышкынның эртем-техниктиг депшилгениң тургузуп келгени сорулгаларны оларның билип алырынга ёзулуг революциядыр» — деп, Михаил Сергеевич Горбачев онзалап айыткан.

Совет нинтилелдиң пынар талазы-биле чаа байдалче төөгүлүг кыска хуусан иштинде ынчаарининң дутайында партияның XXVII съездизиниң теоретиктиг концепциязындан болгаш политиктиг стратегиязындан көстүп турар принципиалдыг чүүл ол болуп турар. «Революция» дээн сөстүң болгаш билигни керек кырында совет амыдыралга хамаарыштыр марксисчи болгаш политиктиг дыл-биле чаңгыс авес удаа ажыглап келген. Владимир Ильич Ленининиң чагыгларын керек кырында күүсетпишаан, партия болза, кодээ ажыл-агыйның коллективизациязын кылган. Ону партийжи эртем литературазында социал революция кылдыр тайылбырлап турар. Оон онзагай чүүлү чүл дээрге, ону «үстүнден» үнген инициатива-биле чорутканы болгаш «адаандан» массаларның деткээнии-биле эде тургузар дугайын айытканы таварылга авес. Ол бүгү ажылчын аңгының, кодээ ишчилериниң, интеллигенциянның шынар талазы-биле чаа салгалдарын тургузуп, кижизидериниве угланган.

Партия ол ышкаш социалистиг тургузуушкуннуң шугуму-биле культура революциязын боттандырып чорутканын. Ынчаарга ол революция ам доозулган бе ынчаш? Амгы-даа үеде кижилериниң утаан-медерелинге революциязың дугайында, экономиктиг болгаш политиктиг чаа утаан-бодалдың дугайында, чаа ёзу-биле ажылдаарының аргаларының дугайында чүгаа боон турар. Амгы-даа үеде чүрттүң улус ажыл-агыйының комплексизин бүдүрүлгенин хаяы интенсификастаарының оруунче шилчидер, организакчы болгаш эртем-техниктиг политиканга эрги, чаңчыккан эвес, а чаа шинтпирлээшкиннерни ажыглаар, улустуң эртем-техниктиг болгаш культурлуг деңнелин ам-даа удам көдүрер аргалар дугайында чүгаа боон турар-дыр. Партия бистиң хүннеривисте нинти билиг, тускай ортумак болгаш дээдн школаларны үндезинин-биле эде тургузар дугайын айытканы таварылга авес. Ол бүгү ажылчын аңгының, кодээ ишчилериниң, интеллигенциянның шынар талазы-биле чаа салгалдарын тургузуп, кижизидериниче угланган.

Эде тургустунуушкунуң бүдүрүлге аргазының еске талазын, тодаргайлаарга, бүдүрүлге харылзааларын, оларның арапында чөрүүдээлерни база хаара тудуп турар. Экономиканың экстенсивтиг хөгжүлдезиниң үезинде тургустунган бүдүрүлге харылзааларының хевирлери эргижирээн, идис кылыр ролюн чидирип эгелээн болгаш чамдык талаларында моондакташкынныг-даа апарган деп СЭКП-ниң XXVII съездизи айыткан.

Бистиң нинтилелдиң бүгү харылзааларының революстуг ёзу-биле эде тургустунуушкуннуң, оон социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедедиринин эргежок чугула апарган байдалдары хөй дээрзин айтыр херек. Аңаа экономикада чаңгыс черге таптаашкының байдал болгаш бойдустуң оскерлиишкиннери-даа, делегейниң эң нарын байдалдарының камгалалга канчаар-даа аажок хөй акша-хөреңгини негеп турары болгаш оске-даа чүүлдер хамаарыр.

Оон аңгыда, совет улус, оон ажылчын аңгызы, күш-ажылчы тараачының, улусчу интеллигенция эрги ёзу-биле чурттаарып күзевес болгаш социалистиг тургузугну бактап турар чүүлдер-биле эптежирин база күзевезин чугаалаар херек.

Оон аңгыда, бистер массаларның идепкейиниң дыка улуг көдүрүлүшүнүүн херечилери боон турар бис. Олар совет төөгүнүң байдалдарында дыка көдүрүлген болгаш чаа ёзу-биле чаа нелделерге дүүштүр чогаадыкчы ажылдаар аргалыг апарган.

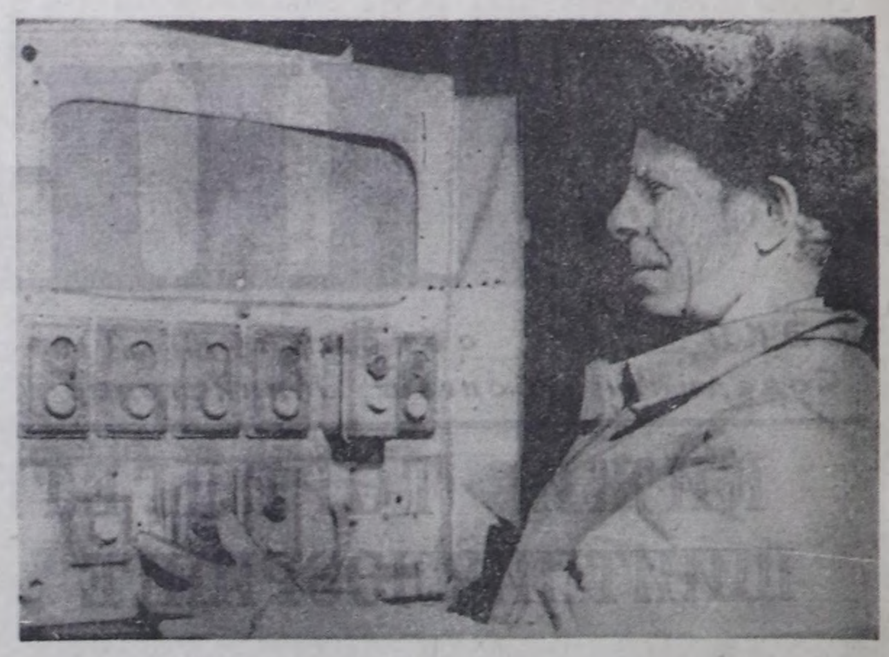
Эде тургустунуушкунуң мурнунда он, чээрби чылдарның өөредии аңыл-агыйны, бүгү чүртту-даа эрги ёзу-биле эргелеп башкарып болбазын көргүскен. Бистиң чуртка планнаашкыны калбак хемчээлдии-биле сайыраңгайжыдары, эргелеп башкарылганың реформазын чорудары, ажыл-агыйны башкарып чорударының стилин үндезинии-биле чаартыры, демократияны калбартыры болгаш ханыладыры, кижи факторун идепкейжидери чугула апаргайын ол чылдар көргускен.

Бистиң ажыл-херектериввисте чаңгыс черге таптап турар, четпес чүүлдерге, бюрократизмге болгаш хөй-ле саазын шокарлаар чоруктарга, социал шынныг эвес чоруктуң илерээшкиннерине таарыынмас хөөннер партияда болгаш улус чонда-даа улгадып турар. «Бистиң совет кижилер эде тургустунуушкун дээш быжыы-биле туржуп тураралар... Ол дээрге партияга, бистиң кадрларывыска эң-не таарымчалыг байдал-дыр...» — деп, Михаил Сергеевич Горбачев чугаалаан. Ону эң калбаа-биле, долдур ажыглаар херек. Оон оске орук бисте чок.

Эде тургустунуушкун дээрге бирги чергелиг бүгү улустуң херээ. Оон совет улустуң келир үези хамааржыр. Улустуң бүгү кезектерин — ажылчыннарны, тараачыннарны, интеллитенциядыг, партия кежигүннерин болгаш партия кежигүнү эвестерин-даа, аңгы-аңгы салгалдың кижилерин-даа ол хаара тудуп турар.

Эде тургустунуушкун — чурттуң хөгжүлдезин дүргедедиринин оруун ажыдып турар. Чүге дээрге эде тургустунуушкун бодулга — дүргедээшкинниң эгези, баштайгы үе-чадазы-дыр. Ол дээрге, эң-не берге, ынчалза-даа эң улуг ужур-дузалыг үе-чада болган. Ынчаарга ийиги үе-чада чүртту дүргедээшкинниң чаа, дээди чадазынче үндүрер ужурлуг.

Профессор И. ВАРЛАМОВ.

Таңды районнуң Бай-Хаакта тараа хүдээп алыр пунктунуң техниктиг ажаалдазым, оон үрелиишкин чок ажылын 4 слесарь-кургадыкчылар харылап турар. Оларның бирээзи В. Л. Шутнев. Күш-ажылчы амыдыралының хөй кезии Владимир Леонидович бо бүдүрүлге черинге эрттирген. Дериг-херекселдин тургузуун эки билиря, мергежилиниге бедик мергежилин дээш кады ажылдап турар эш-өөрү оны үнелээр. Тараа хүдээп алыр пунктута эртикем күзүн киргеи дүжүттү ол-бо сайгарарынга, кургадырынга ол идепкейлиг киришкен. Келир күстүң дүжүдүн хүдээп алырынга тараа хүдээп алыр пунктунуң белетелининде амгы үеде ажылдап турар.

ЧУРУКТА: В. Шутнев.
Ш. СУВАҢНЫҢ фотозу.

НЕМЕЛДЕ ДЕҢЗИЛИГ

Доржу Куулар Чөөн-Хемчик районда «Тыва» совхозтуң шары азыраар семиртилге шелүнге үр чылларда ажылдап келген. Оон ажаалдазында турар малынган чидириг, когарал болбаан.

Малчынның кажаа-хораазы доктаамал арыг-силиг, шарыларының чымны чылыг. Шарыларыч кажаң, кандыг чем-биле чемгерерин, сугну кажан ажиртирип болгаш оске-даа малга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турарында оон азыраан шарылары үргүлүү немелде деңзии берип турар.

Д. Куулар бо чылын 150 шарыжыкты хүлээп алган. Оларның күш-деңгилдези шырак. Ажааган малын эки семирткеш, дужаар дээш кызымаккай ажылдап турар.

Доржу Дүктүт-оолович 1988 чылда бот-оруулга-чарылгалыг өг-бүле керээзинче ширер дээш ажылдаар эштерин четчелээн. 600-тен 900 чедир эр молдургаларны хүлээп алгаш, оларны азыраарынга чарыгладарының болгаш орулгаларның санажылгазын кылган.

Т. КАРМЕН.

Экономика реформазы: байдал кандыгыл?

КЕРЭЭЖЕ ШИЛЧИИРИНДЕН СЕСТИП...

Бо чылын Красноярск крайның ажыл-агыйлары бот-эккаланымышкынныг байдалдарында ажылдап эгелээн. ынчалза-даа оларның көргүзүлгези янзы-бүрү боон турар. «Назаровский», «Искра», «Канский», «Сухобузимский» дээн чижектиг миллион-миллиондар рубль орулгалыг совхозтар-биле кадыг хөй чылдарда өрелиг турган ажыл-агыйлар чаа аргаже шилчээн. Крайда 70 ажыл-агыйлар орулга чок ажылдап турар.

Боготоль районда «Юрьевский» совхоз кол-дуунда ортумактарга хамааржыш турган, эрткен чылды карылга чок дооскан, ынчалза-даа оон арыг орулгазы база чок болган. Ынчангаш ол совхозтуң баштайгы үеде «аны-тынын алыр» чүүл — продукциянның садыг алыр өртектерни барык будун чартык катаа улаттырары болур.

Теминин доктаамал тудар төлээде, күш-ажылды организастаарын эжикидери эргежок чугула деп санап турар. Ынчалза-даа мал ажылынга доктаамал орулгалыг ажылдап турган саанчылар керээже шилчиринден ойтпап турар. Чүге? Чүге дизе олар санаажылганы биргн чергенинң түңнел коргүзүү-биле эвес, а ийиги чергенинң көргүзүү-биле чорудуп турган.

— Ындыг байдал хөй-хөй ажыл-агыйларда көстүп турар — деп, крайның Агроүлетпүр комитединиң дарга-зының оралакчызы И. Ланчинский чугаалаан. — Администрация черлерин, специалистер эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын ам-даа чедир шинтээдии ал-баашнар. Кижилер-биле аналыа керээ чарып орбас, а бот-орулга-чарылга планнарын турган тургузар. эскертинмейн турар аргаларны дилеп тывар херек.

Амгы хүннерде экономика талазы-биле кичээлдерни организастаан. Чүгле специалистер авес, ажыл-агыйларның удуртукчуларын база кажы өөренип турар. Бригадаларга, звеноларга кичээлдерним эрттирериниче угландырып турар бис. Ажылчыннар экономиктиг карталарны тургузарынга өөренип, шалың фондузуңуң димдиин, даалгаларын санап өөренип турар. Ындыг өөредилгениң баштайгы түңнелдери илдең апарган — барык шупту ажыл-агыйлар артык техника, эт-херексел ажыглаарындан ойталаан.

Ю. ХОЦ,
СЭТА-ның корр.

Советтер амыдыралы

ДЕВИСКЭЭРДЕ, КОЛЛЕКТИВТЕРДЕ

Азас кодээ Советинин девискээринде аажок авес коллективтер бар. Ам маңаа оларның түс-түс ажыл-ижин чугаалап көрейн. Эң-не улуг будүүрүлге — совхоз. Эртикем чылын күш-ажылчы чон боттарының ажыл-ижин муриукуунудан эде тургузуп, шалыкын темп-биле чорудар дээш чамдык хемчелгерни кылганының түңнелинде эртикем чылын эът, сүт, дүк планнарын күүсеткен. Малдан чыс башка онаштыр тыл камгалап ап турары багай авес. Малчынардан район Советинин депутады, Таңмалык фермазының эргелекчизи Дүмбаак Коллу, ишкин, кодээ Совет депутады Бадыраа Акты, ошку кадарчызы, район Советинин депутады Маңгыр Сандыпты демдеглекселдии. Ол ышкаш хөрээжемнер көвүделининң (даргазы У. Доржу), ашы-чем баазынар магазининиң (эргелекчизи Татьяна Кол), библиотеканың (эргелекчизи Н. Доржу) ажыл-ижин чүгээр.

Район, кодээ Советтерниң депутаттары түс-түс округтарынга сонгукчуларыы-биле ужуражырындан аңгыда, хоочунар болгаш клуб көвүлелдери, кодээ библиотека-биле тудуш ажылдап турар. Олар чонуң дыштанылгазын солун организастаарынга чаа арганы тып келген. Бо талазы-биле, ылангга көдээ библиотеканың үлүг бичее авес. Ном фондузу 800 экземпляр.

Кодээ Культура бажыңы (эргелекчизи Алексей Севенек) ийиги-бүрү темаглыг 60 ажыг кожээни эрттирген. Бот-тывингыр артистерниң 25, мергежилдиг артистерниң бүк удаа концерттери болгулаан. Ынчалзажок Культура бажыңының септелгезин саазындыр чоруктар бар. Олардыр чүүлдү чогуур үезинде белеткеп алтыындан, үзүктелдире бергидээр. Оон аңгыда кино үндүрүлгези ыракта четпес, планын күүсетпейн турар. Бо четпестерни моон соңгаар болдурбазының хемчелгерни баш бүрүнгаар чорудар болза экн.

Чонуң кадык чаагай амыдыралын хайгаарар кол чүүнин бирээзи — эмнелге пункчидирип эгелээн болгаш чамдык талаларында моондакташкынныг-даа апарган деп СЭКП-ниң XXVII съездизи айыткан.

Бистиң ажыл-херектериввисте чаңгыс черге таптап турар, четпес чүүлдерге, бюрократизмге болгаш хөй-ле саазын шокарлаар чоруктарга, социал шынныг эвес чоруктуң илерээшкиннерине таарыынмас хөөннер партияда болгаш улус чонда-даа улгадып турар. «Бистиң совет кижилер эде тургустунуушкун дээш быжыы-биле туржуп тураралар... Ол дээрге партияга, бистиң кадрларывыска эң-не таарымчалыг байдал-дыр...» — деп, Михаил Сергеевич Горбачев чугаалаан. Ону эң калбаа-биле, долдур ажыглаар херек. Оон оске орук бисте чок.

Эде тургустунуушкун дээрге бирги чергелиг бүгү улустуң херээ. Оон совет улустуң келир үези хамааржыр. Улустуң бүгү кезектерин — ажылчыннарны, тараачыннарны, интеллитенциядыг, партия кежигүннерин болгаш партия кежигүнү эвестерин-даа, аңгы-аңгы салгалдың кижилерин-даа ол хаара тудуп турар.

Эде тургустунуушкун — чурттуң хөгжүлдезин дүргедедиринин оруун ажыдып турар. Чүге дээрге эде тургустунуушкун бодулга — дүргедээшкинниң эгези, баштайгы үе-чадазы-дыр. Ол дээрге, эң-не берге, ынчалза-даа эң улуг ужур-дузалыг үе-чада болган. Ынчаарга ийиги үе-чада чүртту дүргедээшкинниң чаа, дээди чадазынче үндүрер ужурлуг.

Профессор И. ВАРЛАМОВ.

ОДАКЧЫЛААН... БАШКЫЛАР

Тес-Хем районнуң О. Шынаа ортумак школазының одалга черинге кире бээривиске, үш эр кижи улуг суугуму часкан, ийи херээжен кижи от одаан турлар. Кочегарлар кымнар ирги деп, айтырарывыска, оларның аразында кочегар чок болду. Арын-бажы, хол-буду хөмүр доозумунга былчашкан херээженнер школаның ажылчыннары, а суугу чазып турар эр кижилер ажыл-агый эргелекчизи Д. Чамзырай, башкылар А. Дааа биле Ш. Куулар олар болган. Чаа чылдың эгезинден эгелээш, школаның башкылары, ажылчыннары одалга черинге ээлчежип одакчылап ажылдап келгеннер. Хүндүс херээжен башкылар от одаар, а дүне — эр башкылар. От салып ажылдаар кижилерни школаның удуртукчулары тыппаан. Айда алыр шалыны 84 борбак рубль чүве ышкажыя дээш, ажылдаар күзелдиглер О. Шынаадан тывылбаан. А от салыр черге ажылдаар 4 кочегар керек. Школаның одалга системазында септээр-селиир чүүлдер хөй, эрткен чайын ону кылыр дээрге акша-төгерик чок дээш кылдыртпаан. Чүге дээрге Самагалдай ортумак школазының септелгезинге хөй эт-хөреңгини үндүрген деп, ажыл-агыйның эргелекчизи тайылбырлады. Одалга черинде ийи суугунуң бирээзинден суг төгүр апарган. Ол суугуну башкылар боттарының шаа-биле септеп турары бо. Бир эвес соок улгадыр болза, школаны чаңгыс суугубиле изиидип шыдавас, одалга системазын донуруза-даа хөнүү деп кочегар башкылар чугаалады-лар. Самагалдай школазының «септелгезинин», оон уржуктарының дугайында «Шын» солуугга бижээн. Ол төөгү-биле номчукчулар эки таныш. Чылдан чыыче улажып келген бөгөй ажылдың «хоочузун» бир черге намдадып алырга, оске черден кавыннан кээр деп чүвени үстүнде чижек бадыткан турар-дыр.

Ажыл-иштиң кайы-даа участогунга кыш шингыы шылгакчы. Агаар-бойдустуң дөрт эргилдезиниң чогум-на бо үезинде четпестер улам - кескузубиле илереп келир. Ажыл-агыйларны, албан-организацияларын кезип чораашкы, кижиниң бир эскерер чүвези — кыштан кышче ол-ла четпестерниң улуг ылгал чокка катаптаттынын турары. Эрткен кыжын Самагалдай школазы «донуп» кыштаан, а бо кыжын О. Шынаа школазы «донар» чыгыы-дыр.

О. Шынаа суурда хөй-иште болгаш албан организацияларындан кышка багай белеткенин алган чер чаңгыс школа эвес. Эрткен күзүн чаа ажыглалга киирген культура-спорт комплекизи база нарын байдалда. Суг насостарының шимчедикчилериниң улаштыр-улаштыр үрелип келгениден оларны удаа-дараа солуур ужурга таварышкан. Сөөлүнде салган шимчедикчилер чылыг сугну комплекстин одалга системазының үстүкү кадынче үндүр сорудуруп шыдаавйн турар. Хол-биле суйбап көөрүвүске одалга системазының ол талазы көңгүс соок болду. Соок улгадыр болза, чаа культура комплекизин «донуруп» ап болур. О. Шынаага бистиң чораан хүнүвүсте комплекстин от салыр черинде сут сорудурар насостарындан сут аттыгып төгүлгеш, шала кырында хөөлбектеги берген чыты. Насостарның чүгле шимчедикчилерни эвес, а насостарныч боттарын септээр апарган. Шимчедикчилерниң үрелип турар чылдагаанны электрэ тогунуң күжүнүң доктаамал эвезин деп, кочегар О. Элиней биске тайылбырлады. Суурда электрэ станциязының күжү улгадып, бичиилеп турда, үрелиишкиннер соксавас деп кочегар чүгээлээн. Шынаа-ла, от салыр черде үрелген 4—5-даа шимчедикчилер бар.

Машина, трактор гаражының дээш кады ажылдап турар эш-өөрү оны үнелээр. Тараа хүдээп алыр пунктута эртикем күзүн киргеи дүжүттү ол-бо сайгарарынга, кургадырынга ол идепкейлиг киришкен. Келир күстүң дүжүдүн хүдээп алырынга тараа хүдээп алыр пунктунуң белетелининде амгы үеде ажылдап турар.

Машина, трактор гаражының одалга черинде суг сордурар чаңгыс насос ажылдап турар. Бирээзи үрелик. Артык шимчедикчи биле насостуг бар, чогум кочегар М. Оюн билбес болду. Ону сонуургаваан-даа. Чаңгыс шыдыг харынын ажылынга оон хамаарылгазы илден-дир. Кышкы үеде чылыг үзүлбезин дээш сагыш човаар кижилерниң бирээзи кочегар эвес бе? Азы оон хүдээлгези чүгле от салыры бе?

Чырыктың база чылгының чүрээ болур суурнуң электри станциязында байдал канзыгыл? Анаа четпейн чораашкы-ла, электри станциязы январь эгезинде бир неделя ажылдаваан, үрелик турган деп чугаа дыкнаан бис. Ол чугаазыны моторист П. Шалык бадыткады. Электри станциязынга чоруувуста, 60 киловаттын үш, 100 киловаттың бир шимчедикчизи ол дээрезинде үрелиишкин чок ажылдап турган. Ынчалза-даа моторист-даа, кодээ ажыл-агый машиналарының талазы-биле механикадаа шимчедикчилер үрелиишкин чок ажылдарынга бүзүрел чок болду. Суурну чырык чок арттырбас дээш ийи шимчедикчизи септеп белеткеп турар. Оон-биле чергелештир чаа электри шугумун, ток күжү улгаттырар трансформаторну Таңдының «Агроүлетпүрэнергиниң» каттыжымышкынының монтажниктери ажыглалга киирериниң кырында келген.

Кес кырынга кээрге, шак ындыг янзылыг дарый хемчелер алыр, кышка баш бурунгаар хынамчалыг белеткээнго алырынын ярлазын болзавас чорук чаңчыл апаргаи. «Думчук боралаң» кыш ажарыдаан адырлыл, чырык болгаш чылыг бээр төптериниң материалдыг баазазын бижыглаар талазы-биле хемчелерни алыры негеттинип келген.

С. ШАҢГЫР-ООЛ,
«Шыныың» корр.

СААР ИНЭЭМ ЧҮГЕ ЧОГУЛ?

Шагаан-Арыгның кулиларын садыының дашпыгга сут оочурлап тургаш, инектиг кижилерге дыка-да адаарлаар мен: олар соок-чарда ийи-үш шак халаска чидирбес, сүт төө бээр ийне дээш сагыш човавас; инээм кежээ саай тырткеш, артыкшылын кожалырынга безин садып болур. Кашдаа катаа коңгулуг курут чаным келген болгаш бо айтырыгны хамыладыр сонуургаа кээр деп шинтпирлеп алдым.

(Бежен чылдарның ортаа үезин-дир ийин ол. Ынчан Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларының хүү инектерни үш акгы коданга кадарып турду. Мал-маган тутпайн турган кижилерни барын сагынмас-тыр мен. Хүү кижилер хамаанчок, организайны бүргүү мал-маганны азырап, аът-төлдүг турду. Сактышкындан).

Инек малга хамаарылгалыг болгу дег 4—5-даа организацияга четкеш, Шагаан-Арыгда чеже инек барын билип ап чадаштым. Адаа соонда мал врачтары-биле демнеел чорудар станциязының ажылдакчызы Л. Мосиенко мындыг хаммыны берди: хоорайда 433 бода, 149 шээр мал, 196 хаваа, 3 аът бар. Бир эвес ол бода малдың дең кезии безии саар инек болза, чеди мун ажыг чурттакчылыг хоорайга дыка төөнүү.

Кижилериниң инек азыраарынга хенину чүге читкенин? Маңаа хоорайның хоочун чурттакчыларының бирээзи В. А. Кононов мынчаар хаамылаар болду: «Мээң бажым дүгү ажылымның аар-бергезинден агара берген деп бодаар сизер бе? Чок! Инек азыраарының хилинчектиинден. Хоорай Советинин күүскому сиген кезер черим мүн-не айтып бээр. Оон үш хөрээни сигенин алзыкза алыр сен. Ону бажым чанынга экжеп алырының шүүттүүү база кончуг. Кыш орту кирип чорда, сиген төнер. Улустан садып ап эгелээр сен. Та бодунуң сигенин, та оор сигенин садып турар чүве — база коргуң шаг боор сен. Кызын-кызын азырап алган малынны оор аппарбазын дээш база сагыш човаар... Каш чыл бурунгаар инек азыраастай бердим. Дыш апарымы».

Аэропорт ажылдакчызы Е. Фаравиниинин бодалы сыр-кеге: «Дөрт чыл бурунгаан 700 рубль-биле чазын тевүүр инек садып алдым. Сүт сооч-даан кижилерни кээрген, инек апарган чыргай бергеннин-ден улустан чажырбас мен. Инээминиң сүдүнүн хоюг болгаш үскүүрүн канчаар ону! Оң ам-үш катап бызаалаан, бодунуң өртээн шагда-ла эгиткен».

(Амгы шагнын кижилериниң чалгаа, олуттай апарганын айтыр херек. Мал азыраар дээр болза, эрте оттур, хөй шимчеңер апаар. Чайын хөй сиген белеткеп алыр. Улут-Хемнин ортулуктарындан безин сигенин кескеш, хемелеп кежирип ап турдувус. Мал тутпайн, магазинче көрүүн алгаш орарга, аъш-чем агаардан келир эвес. Сактышкындан).

Инектиг-даа, инек чок-даа дыка-ла хөй кижилер-биле чугаалаштым. Оларның бир мразы сынар чүвезин — инектиг кададын таптыг организастаавазы. Шынаа-ла, хоорайда хамаанчок, суурларда безин хүү мал сиген, тараа шалдеии чаза бээш чоруп турар болгай. Бо удавда хоорай инээмин кадарчызы М. Сапчыбиле чугаалаштым: «Саяк даайыныы долуп келген-биле «Улут-Хем» совхозтуң Арыг-Бажы фермазы мырынай чаа хоорай адаанга күүн чайлаар апарган. Алдын-Шынаа суурнуң турган черинде дачалар туттунган, оон чоок-кавызын дегерезин андарган. хоорай чурттакчылары картофель олуртур шөл кылып алган. Мынчап кээрге инек кадарар чер дика кызырыглаг. Кадатты организастаарын амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргеделиниге даскан. Ол кадат дээш баш бүргүзүнден-не 7 рубльди алгаш, биске чүгле бежин төлеп турар. Ам ону бодум холга алгаш, инек кадарар кооператив тургусса деп бодалдыг мен. Кадарчылаары берге. Оор база кончут. Эрткен чылын ийи инек оорга алыскаш, 1400 рубль төлединис».

(Ол үеде оор-суг деп чүве бар эвес. Читкен молдургаанны ай ажа бергенде-даа тып аар сен. Кижи бүргүү мал-маганныг турган болгаш мындыг деп бодаар мен. Сактышкындан).

Районнуң иштики херектер киллизинге келдим. Оой ажылдакчызы, милициянын майору А. Козлов-биле чугаалажым ор мен. «Эрткен чылын Шагаан-Арыг хоорайга хамаатыларымын тос инээ читкеп. Бежи шүүт тывылбайн барган. Ам оорлар боттарының кара үүгедиин кылырда автотранспорт ажыглаар апарган. Оон кажында хамаатылар оор болганын биске дыка орай мелээлээр-дир. Чижээ, Г. Пикус дээрэй читкеп инээнин кежин, дүүгларын хоорай кыдымындан тып албаан шаанда биске келбээн. Оон соонда ам инээм тып берикер деп кылаштап келген».

Эрткен чылын хоорайга хамаатыларының инектериниң эдержилгезин барык организастаавайн. Ол база бир чылдагаан боон чыдар. Амгы үеде инек садып алыры ыяыг берге эвес. Арга чок апарза, ажаалга банкызының ачы-дузазын-даа ажыглап болур. Кол-ла чүве — аңаа четчир сиген белеткеп алыры. Хоор. күүсконг даргазы С. Ф. Киреевке келгеш, аңаа мындыг дорт айтырыг салдым:

— Бар бода малдың кырыга бо чазын шагаан-арыгжылар ам-даа 500 инектиг апарган дижик. Ынча баштыы четчир сиген-ширбиши-биле хандырып шыдаар бис бе, Сергей Федорович?

— Шыдаар ужурлуг бис — деп, ол база дорт харылады. — Эрткен чайын бистиң районувустун девискээриндеи республиканың 4—5 району сиген белеткеп ап турган болгай. Өскелерни мал чеми-биле хандырып тургаш, чаңгыс хоорайжыгажывыстың инектерни курутладыр болзувусса, кончошоотка киргенивис ол ыйаан...

К. ОЮН.

Редакциядан: Аъш-чем программазын боттандырарының бир чугула кезээ — хууда дуалал ажыл-агыйны хөгжүдеринче партия болгаш чазак күзелдиг кижилерге бүгү талалыг дузалаар деп айтышкыны бар. Шынаа-ла, оларга сиген белеткээр черлерни айтып бээр, комбикорму, саламны, сигенни, чарбаны-даа садар, инити малды кадарар ужурлуг. Ол дээрге чер-чер Советтерниң күүскомнарының дорт хүлээлгезин.

Хууда дуалал ажыл-агыйлыг, эң ылаңгы инектиг болурга, уруг-дарыгның күш-ажыл кижизидилгезинге база ажыюк ажыктыг. Норма ёзугаар инек малды азыран, оон сүттү сапташ, бодунуң хереглеининге, артыкшылдыын кооперацияга, чон болза кожаларынга садыглап, дуалап турар өг-бүлелер инектиг турзун деп сорулга киидыг. Ынчангаш бо талазыбиле силерде, эргим номчукчулар, байдал кандыгыл, инекти азыраарынга, ону ажаарынга кандыг-кандыг бергелер таварыжып турарыл? Ол айтырыгны ниитя дем-биле шинтпирлээр ужурлуг бис. К. Оюнуң «Саар инээм чүге чогул?» деп материалдан бижээн чүүлге хамаарыштыр саналдыларны редакцияже бижиирин силерден дилеливис. Чагаларыкарны маңаа эгелей бердивис.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

НААДЫМ. БОДАЛДАРЫВЫС ЧУЛ?

Ойлуп-ыйлып турбайн, дорту-биле киришкен. Улуг чуртувуста чеже хире янзы бүрү соок чон бар болдур, ол хире санныг, бот-боттарынга дөмейлешпес, нацна, улус бүрүзүнүң ажыл, амыдыралын илереткен байырлалдар кайы-даа чонда бар дизе чазыг чок.

Каш айлар иштинде, думбей-карангыга, соок характыг сылдыстар адаанга чурттап келген соңгу ораниың кижизи, эргелит хүнүң баштайгы херелдерин коргеш, канчап оорбезил? Алдын-сарыг урезинин Не черинге чажып алганда, тараажы кижи ам бир дыш ап, уттунмас дүжүдүн савалапканда, оон мры-шоюру чайгаарла куттула бербейн ваи. Харлыг кыштан малын онча-менди ажырганда, арттар, сыннар артында көктүг-шыктыг чайлаанга келгенде, кошкун амыдыралдыг малчын кижи, байыр-налйыр эрттирер, оон эптиг үеми кайыын тывар деп.

Чежемейниң-даа оорга хөп. дурбейн малын малдап, тараазын ажаап, сугда балыын тудуп, кодан-суурүнүң туду-ларын белдинп-даа туроа, хүнүң экизинде каас-коя кеттинишкеш, хөй аразында көгледп дыштаныксаар, боду-ун салым-чаяанын чон мурнунга кижи бараалгадыксаар.

Хаиада календарывысты ажарывыска: «Энчи хүнү», «Тудугжу хүнү», «Башкы хүнү»... Ол эки. Мергежил бүрүзү ыдыг хундуткелдиг. Оске кожаларывыста ышкаш, календарь арнында бижиттинмээн кайы-даа чонуң байырлалыига домейлешпес, бодувусту тыва национал утка-шынарлыг байырлалывыс кайыл?.. Дуу кайнаар ыравайн, бис ышкаш, мал амыдыралдыг кожаларывысты көрөөлиер даан. Хакастарда «түн байрам» деп баймрлал бар, буряттар «сурхарбанныг»-дыр, моолдарда «наадым» бар ийик. Байырлалдарнын утказын тайылбырлап канчаар, төөгүден дамчып келген чонуң арны, оон тыныжым-дыр. Бисие база тыва чонуң байырлалы турду. Малчыннар наадымы. Кезек үзүктелгеш, чаңгыс катап 1982 чылда болган чүве. Ам ол төөгүже кире берди.

Наадымның иэиг тыныжы кижи бүрүзүниге дээп кээр чораан. Республика солуннары, радио, телевидение наадымга белеткел дугайында дамчыдылганы эгелей бээр. Кодээ ажыл-агыйга хамаарылга бар-даа, чок-даа кижиниң чугаазы-ла наадым дугайында дамчыдылганы база мында. Ам ол төөгүже кире берди.

Наадымның иэиг тыныжы кижи бүрүзүниге дээп кээр чораан. Республика солуннары, радио, телевидение наадымга белеткел дугайында дамчыдылганы эгелей бээр. Кодээ ажыл-агыйга хамаарылга бар-даа, чок-даа кижиниң чугаазы-ла наадым дугайында дамчыдылганы база мында. Ам ол төөгүже кире берди.

Чежемейниң-даа оорга хөп. дурбейн малын малдап, тараазын ажаап, сугда балыын тудуп, кодан-суурүнүң туду-ларын белдинп-даа туроа, хүнүң экизинде каас-коя кеттинишкеш, хөй аразында көгледп дыштаныксаар, боду-ун салым-чаяанын чон мурнунга кижи бараалгадыксаар.

Хаиада календарывысты ажарывыска: «Энчи хүнү», «Тудугжу хүнү», «Башкы хүнү»... Ол эки. Мергежил бүрүзү ыдыг хундуткелдиг. Оске кожаларывыста ышкаш, календарь арнында бижиттинмээн кайы-даа чонуң байырлалыига домейлешпес, бодувусту тыва национал утка-шынарлыг байырлалывыс кайыл?.. Дуу кайнаар ыравайн, бис ышкаш, мал амыдыралдыг кожаларывысты көрөөлиер даан. Хакастарда «түн байрам» деп баймрлал бар, буряттар «сурхарбанныг»-дыр, моолдарда «наадым» бар ийик. Байырлалдарнын утказын тайылбырлап канчаар, төөгүден дамчып келген чонуң арны, оон тыныжым-дыр. Бисие база тыва чонуң байырлалы турду. Малчыннар наадымы. Кезек үзүктелгеш, чаңгыс катап 1982 чылда болган чүве. Ам ол төөгүже кире берди.

Наадымның иэиг тыныжы кижи бүрүзүниге дээп кээр чораан. Республика солуннары, радио, телевидение наадымга белеткел дугайында дамчыдылганы эгелей бээр. Кодээ ажыл-агыйга хамаарылга бар-даа, чок-даа кижиниң чугаазы-ла наадым дугайында дамчыдылганы база мында. Хем-биле эжиндирип келгеш, докталган өртээливистиң чиге дүжүнда аяң-шыкта туттунган, шупту боду шилдеи бүткен, улут, делгем ордуларыны сонгаргаан бис. Каттышкан Нацнялар Организациязының бо Бенада турун турар социал айтырыглар болгаш шиитирлел хөгжүлдезининң таласы-биле салбырының апаратаментилери мында болган. Оо чернин даргазы Т. Энрюо деп херээжен кижи албан-дужаалының аайы-бле КНО-нүң Чиигине секретарының орадакчызы. Мындыг улуг делегей ужур-дузалыг албан черн турун турар болганда, бо аиаа-ла бир күрүне эвес дээрэи тодаргай.

Бенаны бурунгу культуранын хоорайы деп, бээр кээр мурнунда-ла дыннаан, парлалгадан номчаан мен. Австрн иэйысылалга ис баларывыс билек, бистя келген область, республикавыстын аайы-биле холчок каас-чаралш автобустарга олурт-мулап алгаш чоруптулар. Шыында-ла, аяын дээр адаанда музей-хоорай чорду. Бир бээлэп, тудуг еске бирээзинге домейлешпес. Оларны база бир хевир кииирип турар түүлдер — янзы-бүрү оттар, реклама. Капиталистиг делегейде черле ындыг. Чырыткы-лыг, чаагай амыдыралывыс дээш амы-тынын бергенивис, дешилгезинин комплексиг программазының үлаанышкынарының бирээзи болур биотехнологиялың хөгжүлдезин дүргедедирп — «Биотехнология регионал-технологтуг интеграция комплекизи» деп Софнида туруткан чаа ажыл-агый каттыжышкынының мурнукга БУР-шүн чазаанын салган сорулгазы ол. Ол организация биотехнологиялың чедишкиннерин кадык камгалалынга, көдээ ажыл-агыйга, үлетпүрүү аъш-чем болгаш оон-даа оске адырларынга, долгандыр турар бойдусту камгалаарының херээжиг калбак-биле ажыттаар болгаш хөгжүдер сорулга-биле ажылдар кылыр апаар. Комплексиг технология системаларын тургузырынга биотехнология талазы-биле шинчилелдериң түнелдерин ажыглаарын база планнаар турар. Будүүлге ажыл-чоруду-лгазынга биотехнологиялың чедишкиннерни иентередирининг сорулгазы оиза чугула апарган.

● БУДАПЕШТ. Венгрияның «Пава» дааранылга каттыжышкынының специалистериниң чаа хеп модельдерин эңдере бүдүрүп үндурериниге түгле 4—6 неделя негеттинер. Оларның ындыг дүрген темпилиг ажылдаа-рын ол каттыжышкында тургуска электроииуг, саналга дериг-херекселдери магадылаа турар. Чаа модель бүрүзүниге кайы хире материал негеттинерин таа-рыштыр санаарын бистин компьютерлиг системавыс хандырар деп, каттыжышкының директору Френцие Фаршанг чугаалаан. Электроиуг саналга машиналарының ачызында хептиң чаа модельдерин иентередирининг хуусааларын кызырар арганы чедип алган бис. Ол кончуг чугула болган, түге дээрге бистиң бо каттыжышкынының ажылдакчыларынга, ооң иэйысылалынга, ооң эвес адап, «Шагаан-Арыг хем» дээн ужуру чүл? Улус депутаттарының Улуг-Хем район Советиниң күүскому болгаш автооруктар тудуунуң болгаш ажыглалыкның будүүлге эргелеля черлер аттарын шын адаар талазы-биле боттуг хемчеглерни алыр үе келген.

Т. ОЧУР-ООЛ.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

● СОФИЯ. 2000 чылга чедир ЭДЧ кежигүнү чурттарның артеи-техниктиг дешилгезиниң комплекстиг программазының үлаанышкынарының бирээзи болур биотехнологиялың хөгжүдезин дүргедедирп — «Биотехнология регионал-технологтуг интеграция комплекизи» деп Софнида туруткан чаа ажыл-агый каттыжышкынының мурнукга БУР-шүн чазаанын салган сорулгазы ол. Ол организация биотехнологиялың чедишкиннерин кадык камгалалынга, көдээ ажыл-агыйга, үлетпүрүү аъш-чем болгаш оон-даа оске адырларынга, долгандыр турар бойдусту камгалаарының херээжиг калбак-биле ажыттаар болгаш хөгжүдер сорулга-биле ажылдар кылыр апаар. Комплексиг технология системаларын тургузырынга биотехнология талазы-биле шинчилелдериң түнелдерин ажыглаарын база планнаар турар. Будүүлге ажыл-чоруду-лгазынга биотехнологиялың чедишкиннерни иентередирининг сорулгазы оиза чугула апарган.

● БУДАПЕШТ. Венгрияның «Пава» дааранылга каттыжышкынының специалистериниң чаа хеп модельдерин эңдере бүдүрүп үндурериниге түгле 4—6 неделя негеттинер. Оларның ындыг дүрген темпилиг ажылдаа-рын ол каттыжышкында тургуска электроииуг, саналга дериг-херекселдери магадылаа турар. Чаа модель бүрүзүниге кайы хире материал негеттинерин таа-рыштыр санаарын бистин компьютерлиг системавыс хандырар деп, каттыжышкының директору Френцие Фаршанг чугаалаан. Электроиуг саналга машиналарының ачызында хептиң чаа модельдерин иентередирининг хуусааларын кызырар арганы чедип алган бис. Ол кончуг чугула болган, түге дээрге бистиң бо каттыжышкынының ажылдакчыларынга, иэйысылалынга, ооң эвес адап, «Шагаан-Арыг хем» дээн ужуру чүл? Улус депутаттарының Улуг-Хем район Советиниң күүскому болгаш автооруктар тудуунуң болгаш ажыглалыкның будүүлге эргелеля черлер аттарын шын адаар талазы-биле боттуг хемчеглерни алыр үе келген.

Т. ОЧУР-ООЛ.

ХҮЛЭЭП АЛГАН

МАНАГУА (СЭТА). Никарагуаның президентиниң Даниэль Ортега болгаш Национал хосталганың саидыноожу фронтузунуң Национал «дуртулгазының күүсеинең комиссиязының координатозунуң оралакчызы Байардо Арсе Литин Американың улустары-биле эп-сеткил каттыштырылгазының совет комитединиң делегациязы-биле ужурашкаинар. Ужураяыышкын үезинде бодунуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чорду дээш, АКШ-тың империалистиг агрессия-зынга удур Никарагуа улустуң демисели-биле совет улустуң эп-сеткил каттыштырылгазы база катап бадыткаттынган.

Никарагуа улуска акыдүнмалыкы сеткил-сагыш каттыштырылгазының хөй удаа илерээшкинии дээш Д. Ортега өөрүп четтиргенин илереткен. ССРЭ болгаш Никарагуаның аразында харылзаалар наймралдың болгаш бот-боттарын билчир чорукту принциптеринге үндезидеттинген деп, президент чугаалаан. Революсчу республиканга ССРЭ-иің эң сеткилдиг дузалаичызының чайынианчан чижээ совет кижилериниң эки тура-биле берген акша-хөреңгизинге садып алган үүлдер ойнаарактарын болгаш баштайгы хереглелдиң барааннарын соөртүп келген «Анатолий Луначарский» деп совет теп-лоходтуң Корнито портка келгени болур деп, ол дедглээн.

Тоо Америкада иесиндежишкинии таарыштыр шиитирлээра дээш демисел-ге ССРЭ кончуг улут салдыышкынны киирген деп, Д. Ортега медеглээн. Совет Эвилелиниң тайбың утгаиышкынны-биле салдиноожу революцияны узуткаар дээн орадакчышкынын сонсаттайн, контрастың террорчи ажыл-чорудулгазынга акцаландырышкынны улам-чыгал, регионнуң айтырыгларын политиктиг таарыштыр шиитирлээрин дилеп тыварынга шаптыктап турар Рейганиың администрациязының тергиидекчи политиказы шуут ыталып турар деп, никарагуа удуртукчу онзалап демдеглээн.

ПРЕЗИДЕНТИНИ СОҢГААН

ДЖОРДЖТАУН. (СЭТА). Мурнуу Американың соңгуһөөн түгүнде улуг эвес күруне болур Суринамга Национал ассамблеяның сессиязынга үр болган үзүктелишкин соонда чурттуң президентизиэ соңгаан. Реформалар кылырының депшилгелиг партиязының төлээлекчизи Рамсевак Шанмар президент болган. Оон кандидатураэин демократия болгаш хөгжүлде дээш фронтудан депшидип үндүрген. Ол фронт арткан чылдың ноябрь 25-те болган парламент соңгулдаларынга тинлээн. Политиктиг үш партиялар кирип турар фронт чурттуң хоойлу үндүрер дээди органының 51 депутат мандаттарының 40-ны алган.

Оралакчы президент кылдыр фронтуда кирип турар Суринамның национал партиязының удуртукчузу Х. Аррон соңгуткан. Суринамның конституциязын ёзугаар оралакчы президент чайгаарла чурттуң премьер-министрм болу бээр. Президент болгаш оралакчы президентиниң албан-дужаалды күүседип киреры январь 25-те болур.

Суринамның президентизин соңгааны эрге-чагыргага шериг кижилериң 8 чыл үе иштинде турун келгениинең доозулганы болур болгаш ол чуртка хамаагы эргелеп-башкарылганың агезин болур.

АКШ-ТА АЖЫЛ ЧОК ЧОРУК

ВАШИНГТОН (СЭТА). Америкаиың Каттышкан Штаттарының күш-ажыл министерствозу эрткен неделяда медеглел кылганы, амгы үеде АКШ-та ажыл чок кижилериң саны 7 млн. ажыл турар деп дыннаткан. Ол дээрге чурттуң күш-ажыл кылын шыдаар бүгү чонуңуң барык 6 хуузу болур. Чуртта ажылдап турар кижилериң саны 115,5 миллион боон турар.

Чамдык парлалга ягентилелдериниң дыңнадып турарында алырга, АКШ-та ажыл чок кижилериң саны оон-даа хөй боон турар. Чижээлээрге, 910 муң хире кижи ажыл тып алырының кайдыг-даа арганы ажыглап чадаан, ам күш-ажыл биржаларынга ажыл дилеп чоруурун шуут демдеглетпес апарган. Оон аңгыда 5 миллион хире кижи доктаамал ажыл кылыр ажыл чок, аап-саап ажыд кылып чоруур. Ындыг кижилериң амыдыраар аргазы кандыг-бир таварылгадан кол хамааржыр. Бир эвес олар кайы-бир үүн хөлезилеиип кылыптар ажыл тып-пайн барза, ол үүн чиир аъш-чем чок артып калыр.

Чонуиуң амыдырал хаалдырылгазының адырларында ажылдап турар кижилериң алыр акша-шалыңы кончуг эвээш боон турар. Оларның холга алыр акшазы түгле бажың хөлезиниң, электриэ болгаш газ өртээ төлээриие өйлежип турар деп, «Ю. С. Ньюс энд Уорлд Рипорт» журнал бижээ.

ЧУРУКТА: бо уругиуң бодун болгаш бодунуң эт-хөреңгизин камгалап алырынга боор. СЭТА-ның фотохрониказы.

Орук демдеглели

АВСТРИЯЖЕ АЯН-ЧОРУК

1. ВЕНА-БИЛЕ ТАНЫЖЫЛГА

Барыын Европада Австрия республика дугайын дыңнаваан кижи бисте тывылбас. Чүге дээрге ол боо-чепсекти эңдере бүдүрериие удурлашып, каяа-даа каттышпас, нейтралитеттиг политиканы чорудуп турар бурунгаар хөгжүлделиг капиталистиг күрүнелериниң бирээзи. Тайбың-биле холбашкан түгле Европа эвес, делегей чергелиг ужуражышкынарның удаа-дараа аңаа болгулай бээриниң чылдагаанының база мында. Хем-биле эжиндирип келгеш, докталган өртээливистиң чиге дүжүнда аяң-шыкта туттунган, шупту боду шилдеи бүткен, улут, делгем ордуларыны сонгаргаан бис. Каттышкан Нацнялар Организациязының бо Венада турун турар социал айтырыглар болгаш шиитирлел хөгжүлдезининң таласы-биле салбырының апаратаментилери мында болган. Оо чернин даргазы Т. Энрюо деп херээжен кижи албан-дужаалының аайы-бле КНО-нүң Чиигине секретарының орадакчызы. Мындыг улуг делегей ужур-дузалыг албан черн турун турар болганда, бо аиаа-ла бир күрүне эвес дээрэи тодаргай.

Бенаны бурунгу культуранын хоорайы деп, бээр кээр мурнунда-ла дыңнаан, парлалгадан номчаан мен. Австрн иэйысылалга ис баларывыс билек, бистя келген область, республикавыстын аайы-биле холчок каас-чаралш автобустарга олурт-мулап алгаш чоруптулар. Шыында-ла, аяын дээр адаанда музей-хоорай чорду. Бир бээлэп, тудуг еске бирээзинге домейлешпес. Оларны база бир хевир кииирип турар түүлдер — янзы-бүрү оттар, реклама. Капиталистиг делегейде черле ындыг. Чырыткылыг, чаагай амыдыралывыс дээш амы-тынын бергенивис, дешилгезинин комплексиг программазының үлаанышкынарының бирээзи болур биотехнологиялың хөгжүлдезин дүргедедирп — «Биотехнология регионал-технологтуг интеграция комплекизи» деп Софнида туруткан чаа ажыл-агый каттыжышкынының мурнукга БУР-шүн чазаанын салган сорулгазы ол. Ол организация биотехнологиялың чедишкиннерин кадык камгалалынга, көдээ ажыл-агыйга, үлетпүрүү аъш-чем болгаш оон-даа оске адырларынга, долгандыр турар бойдусту камгалаарының херээжиг калбак-биле ажыттаар болгаш хөгжүдер сорулга-биле ажылдар кылыр апаар. Комплексиг технология системаларын тургузырынга биотехнология талазы-биле шинчилелдериң түнелдерин ажыглаарын база планнаар турар. Будүүлге ажыл-чоруду-лгазынга биотехнологиялың чедишкиннерни иентередирининг сорулгазы оиза чугула апарган.

● БУДАПЕШТ. Венгрияның «Пава» дааранылга каттыжышкынының специалистериниң чаа хеп модельдерин эңдере бүдүрүп үндурериниге түгле 4—6 неделя негеттинер. Оларның ындыг дүрген темпилиг ажылдаа-рын ол каттыжышкында тургуска электроииуг, саналга дериг-херекселдери магадылаа турар. Чаа модель бүрүзүниге кайы хире материал негеттинерин таа-рыштыр санаарын бистин компьютерлиг системавыс хандырар деп, каттыжышкының директору Френцие Фаршанг чугаалаан. Электроиуг саналга машиналарының ачызында хептиң чаа модельдерин иентередирининг хуусааларын кызырар арганы чедип алган бис. Ол кончуг чугула болган, түге дээрге бистиң бо каттыжышкынының ажылдакчыларынга, иэйысылалынга, ооң эвес адап, «Шагаан-Арыг хем» дээн ужуру чүл? Улус депутаттарының Улуг-Хем район Советиниң күүскому болгаш автооруктар тудуунуң болгаш ажыглалыкның будүүлге эргелеля черлер аттарын шын адаар талазы-биле боттуг хемчеглерни алыр үе келген.

Т. ОЧУР-ООЛ.

ШЫН АДАЗА

Улут-Хем районда Арыг-Үзүү кодээ Советиниң девискээринде Хүүле-Хем дээр узун хем бар. Ол хем Чавыдактавр-Тайга деп бедик сыныың кыриндан баткаи Улут-Хемче книр акпан Хүүле-Хем батса-батса Шв. аэролиг-Хем-биле каттышкан. Оон унунда дамырак сутлар-ла хөй. Хеининң унунда аай-дедир кежиглер-ле хөй.

Барыын районнарже чоруткан узун асфальтыдыг орунта орук айтыр демдектерин тургускан. Ынчалза-даа шын эвес бижиттингеи демдектер бар боор-дур. Чижээ, Хүүле-Хем дээрииин орнунга «Шагаан-Арыг хем» деп демдек азып каан. Чаңгыс агып баткан хемнин шын эвес адап, «Шагаан-Арыг хем» дээн ужуру чүл? Улус депутаттарының Улуг-Хем район Советиниң күүскому болгаш автооруктар тудуунуң болгаш ажыглалыкның будүүлге эргелеля черлер аттарын шын адаар талазы-биле боттуг хемчеглерни алыр үе келген.

Т. ОЧУР-ООЛ.

2. МОЦАРТТЫҢ БАЖЫҢ-МУЗЕЙИНДЕ

Людвиг Ван Бетховен, Иоганн Штраус, Франц Шуберт... Оран-делегейге бичии австри чер, ындыг хөй эвес австри улус чеже-чеже алдар-аттыг, сураглыг хөгжүмчүлерни чаяап каан-дыр. Үеттүнде аттарны оон ыиай уламчылап канчаар, ындыг болза-даа бир-ле билдингир, база эң чугула аттың мында чедишпейн турарын хөгжүмге ынантар дораан эскерип каары чугаажок. Ийет, ол кончуг шын. Демги аттар-биле чаңгыс шугумга турар кижи — Вольфганг Моцарт, азы бистиң пат адап чаңчылга бергенивис ёзугаар анаала Моцарт. Москвада ССРЭ-ниң Улуг театрының сценазында «Дон Жуань» деп баллеттиң көргүзүү болуп турда, телевизордан көрдүм. Ук балетти Моцарттың хөгжүмүнге үндезилеп тургускан.

Зальцбурт хоорай Австрияның найысылалындан 361 км ыракта, чурттуң барыын кызыгаарында туруп турар. Оон аллээн боорга Федеративтиг Германияның чер-девискээри эгелээр, хоорай, суурлары көстүү бээр. Дорт каът бажында, ол шагда 200 чыл бурунгаар ышкаш, бнезги хевээр улус чурттавышаан. Чүгле бичии Вольфгангтың ада-иезин, угбазы Наиерл-биле аас-кежиктиг чурттап турганы бир квартирада ам ышышың. Ону Моцарттың бажың-музейи кылып каан.

Чурттакчыларга шаптыктаазы-биле бут баштап херек квартираже шуужүптүвус. Өрээл даамалы халып келгеш, мээң «Интурист» деп каан хөрек демдээмни сонгаргаан. Чурттар делегелгезинден Рубенстин, Ромбрандының, Рафаэльдиң, Тицианның, Брегергиің чер-делегейниң еске кайызында-ча бар чораан. Штраустуң чурттап турганы, амгы бажың-музейи-биле таныштывыс. Ол «Аккөк Дунайын» чогум-на мааа бижээн. Кандыг-даа чурттуң найысылалдары-биле бир домей, ралчылар бажыңнары мында хөй. Ынчалза-даа «Империал» гостиницага шаг төөгүден бээр алдар аттыг кижилер кээп доктаар чаңчылдыг турган. Ооң бир өрээлинге чүгле аңгыланчылдарда Н. С. Хрущев биле Софья Лорен чурттап турган болдулар

Сцена — хоочуннарының концерти болур дээн чарлал каш хонук бурунгаарла дыңналы бергенин кызылчылар болгаш хоорайның аалчылары билир. Ураң чүүлдүн хоочун ажылдакчылары амгы салгалдың кижилдезинге төлептиг үлүүн киниришкилеп, чечен, сестүн, ыры күүселдезинин, шин чогаалының күжү-биле бүгү кижилерге бараан бооп чоруурун кым билбес боор. Ат-сураглыг артистеривистиң чамдыкызының назы-харын улгадып, хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, ам-даа олардың өткүт үнүн, ураң талантызы чүректеривисти чылыдып чоруурун бис.

Ураң чүүлдүн хоочуннары. Ында ханы утка синнинмен. Чеже-чеже номерлерни олар күүсетпээн, чеже-чеже рольдарны олар ойнаваан дээрил. Тыва театрның сценазыдан дүшпес апарган солун шиилерде төөгүлүг рольдарны олар ойнаан, концерт программазынга мөңге артар ырыларны олар күүсеткен. Олар ам-даа бистиң аравыста, бөгүнгү амыдыралда төлептиг туружуун эвлевишаан.

Алдын хээлиг кежеге-даа ажыттынды. РСФСР-ниң улустуң артизи Х. Контарның күүселдези-биле В. Көкпоолдуң «Байлак турттум» деп ырлы чангыланып үнду. Артистиң шимчээшкинниери, оон өткүт үнү, ырының тода сөстери көрүкчүлерни магадаткан. Адыш часкаашкынынары чангыланыла берди.

А оң-ла күүседикчиниң РСФСР-ниң алдарлыг артизи, Тыва АССР-ниң улустуң артизи Н. Өлзей-оол-биле кады күүсеткени «Мени харап олур сен бе?» деп ырызын көрүкчүлер сеткил ханыышкын-биле хүлээп алды. Николай Өскеевичиниң үзүн, хоюг үнү магалыг-ла!

Тыва АССР-ниң улустуң артизи А. Тавакайның «Анчының ырызын» күүселкениң, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. Кууларның болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Д-Д. Саттың күүсетикени «Кызыл дугайында ырызын» көрүкчүлер адыш часкаашкынынары-биле үдеп турдулар.

РСФСР-ниң улустуң артистери Кара-кыс болгаш Максим Мунзуктар бо удаада база-ла көрүкчүлериниң сонуургалын, хүндүткелиниң чаалап алдылар. Оларның күүсеткени «Чүреэм чалыы», «Саанчы биле комбайнер» деп ырыларынга кижи пекпес — катап-катап дыңнап-ла олурукчаалы келир.

ЧУРУКТА: Кара-кыс болгаш Максим Мунзуктар күүселде үезинде.

М. КАЛЧАННЫҢ
сөзү, фотозу.

КӨВҮРҮГ

● Чечен чугаа ●

Ол эртен күүсөкөм даргазы Иван Сагаановичиң кабинединге ажыл шагы четпээнде-ле келгеш. Көнгүс чаа стол, ону маазан мышкаш, кылчайбыт турган. Стол кырында ажа кавр календарь, үш-дөрт дирек ви-базының карандаштар, дашкыда дөрлүг орду сиялбаан шаажан долгажыгаш, ховуда дегет хоюг ак телефон эпчаралы азаажыл көзүлүглээн. Ийе, харын, бо өрээлдиң байгы-ла дериин дарга болу тыптынып, садыы салгылаан чүве-дир.

Иван Сагаанович столугуна олургаш, аар үлүг тыгнан. Сөөлгү каш хонукта оон сагыш-сеткилин, күжүгеп кадаган дет, ачызы сүргей айтып турар чүве тывылган. Бо дүе гайты дүүн кежээден бээр олбо ангара-дүкпере боданып, кадыг-кырааны-биле сумделжип, азак сөөлүнде, бертеп чаа, билдиришкин бижип, ажылынган халажыр дөп түшнелге келген.

Стол хааржаандан арыг саазыннар үштүп, мурнунда кылын шил кырынга арай шавыштыр чада салгаш, иштики карманындан дөрт өңнүг демир-үжүүн үштө соп келген. Чүге-ле ийик, бижин киритер дээрге, холу белеп үгдуар хөөп чок, сагышка арай куюмчуу коичуг кылынган.

Бир ёзуда чөп-даа мйнаан, кодээ Совет күүсөкомун даргалаандан бээр он беш чыл ажа бергени, кабинединиң дериг, шимелдези бедик ам-ла-ла каракка хайыралыг көзүлгени сеткил-хөөнүү чайгылдырып, мөгүдеди каавыткан. Иван Сагаанович үк шаандан он чыл ажыр башкылаан, кодээ Советке келген институттуң эге класстар башкылары белеткээр салбырын бот өөредилгебиле доозкан чүве-дир. Кадайы база башкы. Ол, харын, дүүн кежээден бээр ашаанын даржылып орарынга пылаштайп, бир өгүлүг сес эде каапкан:

— Школада эге класстарны өөредилге эргелекчизи четчеэзиккин дамчызында үнүп алган, өөредилге доостуруп маган турар кижи эвеспе он.

— Хий-даала, эртем-билиим азыңы-биле эрги ажылым кылымза чүл, аваам?! — деп, Иван Сагаанович муниңдуп олургаш боду тура халып, шай вудуп ыже бергеп.

— Боданып-да көр. Үзүктелиишкин болу бергенин коичугдур. Чогум башкы стажың барган боор ийин — чүге чыдың уддуңун артай бергеп.

— Ийе-ийе. Стажым үрелбээн чүве. Алызындан хөлүн часпаан ашак мен. Хий-даала, үзүктелиишкин хамаан бе? Меңи азыңы хүлээп албас деп болбар. Ынаар шыгаагаш чыдыптар боор бе? Саара Денисовна таалда бодаар-ла ыйнаан. Мынчага дээр депутаттап келди, деткип-ле келчик мен.

— Ындыг-даа болза эвестеп ядык үштүп болбас деп чугаа бар. Денисновак шыңгырап турар болдур ийин. Көзүлдүрде эде тургустунуп өгелээн. Бодап-ла көр, даарталаарга орайтап каап болдур.

— Хораннып чүве-дир ийин, аваам. Кижи болган-на кижиже шоглаар, кижи сургаар мен дээр. Чамдыкта кижиниң мырынай кымыскаяккаа-даа күш четпес кылдыр көөр. Чокчок, билдиришкин бижир мен, ол-ла.

Иван Сагаанович райкүүсөкөм даргазының адынга билдиришкинни шелээ-ле эгелээн. Бодап-бодап орарга, ындыг-да амыр эвес кынын келген. «Чогум чүү дээш ойталап тур силер? Аткаардап, важыралаар деп бе? Харыысалгалан быладыр дээш катыг үндүре бербес силер бе» суг-суг деп айтырыглар дорайн келир деп ол каразаан. Ындыг-даа бол, дарга чүвени бизинр кижи болгай, ындыг эрбеңнер айтырыглар салыр хире эвес. А бирги секретарь дорт кижи болдур ийин. «Мурнуку шугум» деп сеске ынак. «Мурнуку шугумче чүткүвейн келген силер, чайлап бериңер, харын» дээр ирги бе?

Дарга, чүү-даа болза, эвелегиниг сессиндан ынай ажылдавас болаш, билдиришкинни сомнар алган. Эпиок хире сестерни демир-үжүүнүм ажыыл өзүни ушта өткеш, балай соваулап, кап-даа өткээнзе, Ам чүгле арыг сазынга эде бижирп арткан.

Шымбай, ажылыг чүве мынаш, эртенниң шөлүмни магазыңыг болган. Кабинет мырыңма чүве — кижи-даа келбес, телефон-даа дагжавас. Сагыжыңга дүүнгү бодалы кире хөөнүп күзүрге, дарганың холу телефонда барган:

— Аллю. Экия, Сайлык Сарбадаевна. Че, семинарыңар кандыг арти?

— Эки-ле, Иван Сагаанович. Эде тургустунуушкунга пропагандистиң үлүг улуг дээрзин билип алдым. Кандыг-даа теманы өөредип тура, оны ажылдаа четпестериң эдерибиле холбаар дээр-дир. А четпестер бистең чок өвес.

— Чүү четпестер? — деп, дарга үзе кире каапкан.

— Безин сонга будуур будук тыппадым. Оон хайыңнан септелге узамдыгар дей бердиң. Силерни чогуур ойуңде чангыг кинрбээн дээр чорду.

— Ол дээрге кижи мөгүдеп чүве эвес ыыжыжыл. Сайлык Сарбадаевна. Чоорту тыптынып-ла алгай. Чангыс хүн эде тургустунуп алыр дээш эвес.

— Ол чүнерил? — деп, уругдар садының эргелекчизиниң үнү өскелиг үзе кирген. — А бис энир чылгы четпезивисти катаптаваазын күзээр бис. Эде тургустунуушкунну маган, өскелерже кайгап олурбас бис. Эрте дээрге шимчеңмейн, чүнү кылыр бис, эът, сүт будуруп турар бис бе?!

— Че-че, ындыг-дыр, болгаш-чаалап-да көрүңер — дээш, дарга бужурганган аппаңыг, телефонуңун дашаазын дашкыр сала каапкан. «Хий-даала, ындыг өвес-ле амытан болгай, доңгунаалыг канчаары ол?» деп, дарга иштинде ажиреңгеп. «Хураа-суглаага саналбээрде-даа, кижиге чүве чүгаалаарда-даа чымчак ажыл-ле болгай, сөөлгү үеде шорулгактыг, ындазында чиктиг сүргей апарган.

Иван Сагаановичиңга, бедик харга үзүп келген хоочун ажылдавачыным, чүнүң ажыг мичээр саймаралдың, сазыңга билдиришкин бижип, сонум-хүүга эргилее кылырыңе албаавакпаң бир ужурлуг чүве-дир. Оон башка оңу кымда-даа кутхүвээн, албаазап-маалавааш, күүскомнуң ажылында оонда четпестер бар-даа бол, бюджет-сан-хөө талазында сандарсай чүве чок, совхоз будтрулгезинниң көргүүлеринээн, сүүрда албан черелериле байдал бага чүгээр. Чүгле сөөлгү ийи неделяда болган ийи таварылга кызагдашкан дирс.

* * *

Сүүр хемниң солагай эриин эзлеп турар. Ынаар, өрүүдүр, үе-тээгүде хемни коймалаар тутқан көвүрүг бар чүве-дир. Ам ону кол-ла ажыглалы — сүүрүнүң ыязын олдирге ужуурарга, оларны олап кежирип турар. Ынчаныпсаа бо талада тарылга шөлү чаптылган. Чүгле мынаш, көвүрүглеп хам кешпес боор. Ынаар маңнап алдаар база эдилеп, өдөрбелчиринге төөрүнче үлүлээр орук үзү чер-дир.

Дөө недельниң эгезекеде-ле боор. Иван Сагаановичиниң кабинединге бир пенсионер кадай кире дүжүп келген. Дарга ону аажок танывыр-ла болгай. Саңдаже чалаарга, кадай бүт кырынга сирлуунуп үш-бие аптыра аарак эгелээнзе:

— Бо суурнуң чону шагаан бээр негелде кылып келгенин билир мен. Күзелиңер чедип алган, ам-на амыраан-дыр силер, дарга.

— Чүү болду, үтү-на? Арай божуум шиве — деп, дарга кайгаймык дүүлүп бергеш, эриниңе көрүп, чазык үдумчалаан.

К. ЧАМЫЯН.
(Уланчылыг).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

19. Вторник

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. «Чемпион», «Чаа чылдың дүжээ», «Ура!» Дыштанып тур бис». 9.00 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Бирги фильм. — «Оруктуң чаазы». 10.20 — Ф. Дзержинскийн аттыг дивизия ансамбліниң көргүзүү. 10.40 — «Демир агыының төөгүзүүдеп». Документалдыг фильм. 11.00 — Хөлүг стартта. 11.45 — 11.55 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 15.50 — Делегей конкурузунуң лауреады А. Вилницкий ойнап тур. 16.10 — Эде тургустунуушкунуң дуржулга болгаш айтырыглар. 16.40 — «Метрога ужуражыр бис» деп уран-чечен фильм. Бирги болгаш ийиги сериялары. 18.50 — «Кижи болгаш хөөйлүг». 19.20 — Бөгүн делегейде. 19.40 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Бирги фильм. — «Оруктуң чаазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Үзүүл-бодал». Аныяктар программазы. 23.00 — 23.55 — «А. И. Скрябинниң бүгү симфонияларының № 1 симфония.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Черде доорай кижилери». Документалдыг фильм. 8.35 — 9.35 — География. 7 класс. Чөөн Европа чанында. 9.05 — Француз дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ОПТУ сургууллдарынга. Нинти биология. Микроэволюция. 10.35 — 11.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезинниери. 9 класс. Хемчээлдер-биле ажылдаарының алгоритмнери. Тургустунар негелдерни, циклдер болгаш таблицалар. 11.05 — Француз дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.05 — 15.35 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. Дөртку сериязы — «Чаңнык мурнунда» Бешки сериязы — «Оруктарда хөртүк». Алдыгы сериязы — «Крещениениң соогу». Часпар үезинде (14.20) — Медээлер.

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритминиг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — Документалдыг фильмнерниң программазы. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде Медээлер «СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур». Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтан репортаж. (Тыва дылга). 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Хол-хавы». 20.20 — Баскетбол. ССРЭ-ниң чемпионады. Эр улус. «Жалгирис» — ЦСКА. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. Бешки сериязы — «Оруктарда хөртүк». 22.50—00.05 — «Чаңгы. Уттундурбас чүүлдерниң хрыязазы».

20. Среда

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер: «Тажы болгаш үш эмчи дугайында тоол». «Шайбадан, шай, бадан!». 9.05 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Бирги фильм — «Оруктуң чаазы». Ийиги фильм — «Байырлажыышкын». 11.35 — 11.45 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 15.55 — Үргуларга анчыгаштар дугайында. 16.25 — Алтайның телевидениезиниң программазы. 17.15 — «Бөмбүрзектиң үргулары чүнү ырлажыр турарыл». «Европаның көрүшкүзү». Югославия. га болган үргуларның музыка фестивалы. 18.15 — «Улусчу чогаадыга». 18.45 — «Киржип турар кижилер». 19.30 — Бөгүн делегейде. 19.50 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Ийиги фильм — «Байырлажыышкын». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Түрүш». Кижиниң угаан-бодал амыдыралының дугайында дамчыдылга. 22.45 — Бөгүн делегейде. 22.55 — 23.50 — «А. И. Скрябинниң бүгү симфонияларының № 2 симфония.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ие хемим Волгалап». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — 9.35 — Физика. 8 класс. Дензи чок байдал болгаш аар базыышкын. 9.05 — 11.05 — Немец дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ОПТУ сургууллдарынга. Өөрбүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Эге дамчыдылга. 10.30 — Яазы-бүрү чүүлдер дугайында кыскаазы-биле. 10.35 — 11.35 — А. М. Горький. «Чаш чорааным». 6 класс. 12.05 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп хөй сериялыг уран-чечен телефильмнин баштайгы көргүзүү. Алдыгы серия — «Крещениенин соогу». Чедиги серия — «Иде. гелдиң хүннери». 14.15 — 14.25 — Медээлер.

18.05 — Медээлер. 18.10 — «Эргежыктарның зоназы». Телефильм. 18.40 — Латвияның уран чүүл коллективтериниң концерти.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — «Орус дылды канчаар өөренип турар бис» Национал школаларның бирги классчыларынга телешкола. Чедиги кичээл. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-оруга-чарылга: хүнүүн боттуг чорууу». «Өртту болдурбас». Тыва АССР-ниң ИХМ-нин өртке удур демисел килдизиниң инженери В. И. Санниковтуң тайылбыры. 19.50 — Медээлер. (Тыва дылга).

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Чуруктарлыг номчугаш». 20.15 — Оруң шимчээшкинниниң оозал-оңдан чок чорууу дээш. 20.20 — Эрги болгаш чаа ырлар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү Алдыгы сериязы — «Крещениенин соогу». 22.50 — 23.40 — Советтер чуртту. Манежте делегелге дугайында чугаа.

III ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — «Эргежыктарның зоназы» деп телефильм. 18.40 — Латвияның уран чүүл коллективтериниң концерти. 19.00 — «Көдээ шак». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Чуруктарлыг номчугаш».

21. Четверг

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Л. Бетховен. № 14 соната. 8.50 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Ийиги фильм — «Байырлажыышкын». Үшкүзү — «Чээрби дөрттүң качыгдалдыг январы». 11.10 — 11.20 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 15.55 — Музыкалыг эртиие. С. Рахманинов. № 3 концерт. 16.45 — Агроүлетшүрүнүң ажыл-херээ болгаш айтырыглары. 17.20 — «Он алды хар чедир болгаш оон өрү назылыглар». 18.05 — Теория айтырыглары. Чаа бодаашкынның тургустунарынга инитилел эртемнериниң ролю. 18.35 — «Россияга ынакшыл». Концерт. 19.30 — Бөгүн делегейде. 19.50 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериялыг телефильм. Үшкү серилыг — «Чээрби дөрттүң качыгдалдыг январы». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Йзээнштейн дугайында». Төрүттүгеннээзин бээр 90 чылынга уткуштур. 21.35 — 23.55 — Информация-музыкалыг дамчыдылга.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ягаан кызыл хат». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — География. 8 класс. Европаның мурнуу талазы. 9.05; 11.05 — Англи дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ОПТУ сургууллдарынга. Совет литературада В. И. Ленинниң өвүр-хевири. 10.35; 11.35 — География. 5 класс. Сутлар болгаш курсаг черлер. 12.05 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильм. Сескн сериязы — «Хаан аңдаргаи чер». 13.15 — Медээлер. 13.25 — 14.45 — В. Белов. «Бызаачылар чугаазары». Телешин.

* * *

18.05 — Медээлер

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Тыва композиторларның ырлары. 18.45 — Тыва АССР-ниң Күртеларазүүнүң симфониктиг оркестрииниң солистери В. Норбу биле З. Идам-Сюзюн мурал турлар. 19.15 — «Аныяктарның интернационалчы кижизидилгезиниң дугайында (тыва дылга). 19.05 — Киножурнал. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажыл-агыйны норударынга өөренир». Таңдыда «Коммунизмниң төрели» совхозтан дамчыдылга. «Хоойлу болгаш кижи». Социалистиг өөнүүнү оорлаар торуу-биле демисел. (Тыва дылга). 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Чүковскийге аалдаашкын» 20.15 — Ураң гимнастика. ССРЭ-ниң чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильм. Чедиги сериязы — «Идегелдин хүннери». 22.50 — 23.50 — В. А. Моцарт. «Реквием».

III ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Кадык болур дизинээ. Хаак. Бирги дамчыдылга. 18.30 — Реклама. 18.35 — Ритминиг гимнастика. 19.05 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Пикайзен. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Чайковскийге аалдаашкын». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур». «Бөдүүшкүлдың республика чөвүлелиниң секретары О. С. Приданова-биле беседа. 19.45 — Медээлер. (Тыва дылга). 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Тимка биле Димка». 20.15 — «Эде тургустунуушкунуң архимед быразы» деп эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.30 — Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. Бешки сериязы — «Оруктарда хөртүк». 22.50—00.05 — «Чаңгы. Уттундурбас чүүлдерниң хрыязазы».

22. Пятница

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Үргуларга анчыгаштар дугайында». 9.05 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериялыг телефильм. Үшкү фильм — «Чээрби дөрттүң качыгдалдыг январы». 10.15 — «Резонанс» политиктиг ыры ансамбліниң концерти. 10.40 — «Чаңгы. Уттундурбас чүүлдерниң хрыязазы». 11.50—12.00 — Медээлер.

15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 15.45 — Үргуларга фильм. «Бедик даглар кыйгыра бердиң». 17.05 — Эртем-теория, шенелде, практика. 17.35 — Эстон телевидениезиниң программазы. 19.10 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Киножомедия. «Миллионовага болгаш куда». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Йзээнштейн дугайында». Төрүттүгеннээзин бээр 90 чылынга уткуштур. 21.35—23.55 — Информация-музыкалыг дамчыдылга.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ягаан кызыл хат». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — География. 8 класс. Европаның мурнуу талазы. 9.05; 11.05 — Англи дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ОПТУ сургууллдарынга. Совет литературада В. И. Ленниниң өвүр-хевири. 10.35; 11.35 — География. 5 класс. Сутлар болгаш курсаг черлер. 12.05 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильм. Сескн сериязы — «Хаан аңдаргаи чер». 13.15 — Медээлер. 13.25 — 14.45 — В. Белов. «Бызаачылар чугаазары». Телешин.

* * *

18.05 — Медээлер

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Тыва композиторларның ырлары. 18.45 — Тыва АССР-ниң Күртеларазүүнүң симфониктиг оркестрииниң солистери В. Норбу биле З. Идам-Сюзюн мурал турлар. 19.15 — «Аныяктарның интернационалчы кижизидилгезиниң дугайында (тыва дылга). 19.05 — Киножомедия. «Миллионовага болгаш куда». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильм. Чедиги сериязы — «Идегелдин хүннери». 22.50 — Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур». «Бөдүүшкүлдың республика чөвүлелиниң секретары О. С. Приданова-биле беседа. 19.45 — Медээлер. (Тыва дылга). 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Тимка биле Димка». 20.15 — «Эде тургустунуушкунуң архимед быразы» деп эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.30 — Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Тулаада кижилер. Полесьенин хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. Бешки сериязы — «Оруктарда хөртүк». 22.50—00.05 — «Чаңгы. Уттундурбас чүүлдерниң хрыязазы».

23. Суббота

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — «Марий Памаш» ансамбліниң концерти. 9.00 — «Чүге, канчап?». 9.30 — «Чүгле үе». Фильм-концерт. 10.00 — Бир чуруктуң музейи. 10.30 — «Кургандан доктор». Документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 11.00 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» программаларының делегей фестивалы. «Планголленеде фестиваль» (Великобритания). 11.35 — «Ыракка Чөөн чүл». Киножурнал. 11.45 — Бөгүн делегейде. 12.05 — «Бүтүүнге база кижи бүрүзүнге». Инитиниң чем, ненилге черлериниң ажылының дугайында дамчыдылга. 12.50 — «Социализм чурттарында». 13.20 — «Билдиштирдаа бол, элдептиг». 14.20 — Телемост. Москва — Ханой. 15.30 — Ф. Шопеннің чогаалдары. РСФСР-ниң алдарлыг артизи С. Доренский күүсеткир. 15.55 — Кижиниң эргелеринде дугайында дискуссия. 16.55 — «Наталия Сац. Ынак мен» деп телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.50 — Совет Армиязының болгаш Шериг-Далай Флодуунуң 70 чылынга уткуштур. «Дириглер болгаш өлгеннер» деп уран-чечен фильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45 — «Суббота кежээзинде». РСФСР-ниң алдарлыг артизи З. Высоковскийниң монокшизи. 23.05 — Медээлер. 23.10—00.05 — «Таңмылаксан тур мен». Балет.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Монитор». Студиядан көргүзүү. 9.05 — Экономиканың эге чүүлү. Долу болоруглга-чарылга. 9.10 — Үнненишкин. М. Сарыын, К. Дебюсси. 10.55 — Экономиканың эге чүүлдери. Өртем болгаш өртектер тургустунуушкуну. 11.00 — «Кадыкшыл». 11.45 — Экономиканың эге чүүлдери. Орулга. 11.50 — «Дириг амытаннар оранында». 12.50 — Экономиканың эге чүүлдери. Экономиктиг ядыг (өөрүшкүн фондулары. 12.55 — «Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 13.05 — Экономиканың эге чүүлдери. Планнаашкын. 13.10 — Философия беседалары. 13.55 — Экономиканың эге чүүлдери. Кредит. 14.00 — «Оруктуң каасталга чүүлдери». Эртемтайылбырлыг фильм. 14.10 — Экономиканың эге чүүлдери. Ажыл төлевири. 14.15 — Компьютер-биле чугаа. 15.00 — Р. Абдуллин ойнап тур (орган). 15.20 — «Домовенкиниң ужуралдары». Мультфильм. 15.35 — «Бодуңун долегелиндеп дүргеп». Уран-чечен фильм. 17.05 — «Дүн ортузу четкен — четпээдее». 19.00 — Уттундурбас музыка кежээлери.

24. Воскресенье

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритминиг гимнастика. 9.00 — «Бойдустуң чаштары». Киножурнал. 9.20 — «Спортлото тиражы». 9.30 — «Будилынык». 10.00 — «Совет Эвилелиниге бараан боор тур мен». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 — «Аяк-оруктуларның клубу». 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00 — «Көдээ шак». 14.00 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. (КУДР). 15.15 — Оны кыыны шыдаар силер. 16.00 — «Даррелл Россияда». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Чедиги серия — «Кыыны элезинниг хову». Сескн серия — «Сайгактарны камгалап алганы». 16.50 — «Бичии Муктуң ужуралдары». 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Мультфильмнер. «Үш мыш кежикчээн», «Спортландия», «Ак дөө дугайында тоол». 19.25 — «Сен болгаш мен». Л. Шелитьевниң фильми. 21.00 — «Үе». 21.25 — Операга ынакшылыгларның клубу. 22.35 — 22.45 — Медээлер.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чысказалынар! 8.15 — Бистиң садывыс. 8.45 — «Горизонт». Киновыпускаах. 9.45 — В. А. Жуковский. 10.45 — Школа: эде тургустунуушкунуң айтырыглары. 11.30 — «Аяк-оруктуучулар клубу». 12.30 — Экономиктиг билиглериниң үндезинниери. «Тележко» журнал. 13.00 — Кижи. Чер. Октаграй. 14.00 — Мультфильмнер. «Кускага бажыңы», «Наташага тоолдар», «Домовенкиниң чаңын келгени». 14.40 — А. Сафронов. «Хүдүмүргүт дээш миллион». Фильм-шин. 16.50 — Бүгү-россия көмүрузунуң лауреазы Ю. Евтушенко ойнап тур. 17.05 — Классиктиг түрелп. СССР-ниң чемпионазы. 17.35 — «Чөөн Сибирь». Киножурнал. 17.45 — «Музыкалыг телеабонемент». 18.40 — Реклама. 18.45 — Конька спорту. Европаның чемпионазы. Эр улус. Голландиядан дамчыдылга. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Магалыг көмүүлүүрүкчээш». Ийиги кезээ. 20.15 — «Ажыл часкаары хоруглуг». Телефильм. 20.25 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Планголленеде фестиваль» (Великобритания). 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.00 — «Даштыкы фильмнер экранын». (ГДР).

АЙЫЛ

Республикага шюкар булуттаар. Чамдык черлерге шюолуг эвес хар чаар. Хаттың кужу кошкак. Дүне 31—36, чамдык черлерге 21—26 градус соор. Хүндүе 27—32, чамдык черлерге 17—22 градус соор.

Кызылга шюкар булуттаар. Дүне хар чаргас. Хүндүе биче хар чаар. Дүне 33 — 35, хүндүе 27—29 градус соор.

Оруктуң көстүгү ажы-

КИНО

ЯНВАРЬ 19-та

«НАПЫРАЛ»: «Забытая мелодия для флейты» 9.30, 12.10, 14.50, 17.20, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка об отважном кузнеце» 9.40, 11.20, 13.00, «Человек с бульвара Капуцинов» 14.40, 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Правосудие» 15.00, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Следы оборотня» 18.00, 20.00 (улат-кин) шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Р. Шуманның № 1 симфониязы. 19.30 — Классиктиг түрелп. ССРЭ-ниң чемпионазы. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!». «Магалыг көмүүлүүрүкчээш». Бирги кезээ. 20.15 — «Бюджеттиг сооруза». Документалдыг фильм. 20.25 — Шимчээшкинниң оозал-оңдан чок чорууу дээш. 20.30 — Фехтование. Делегей маргылдаазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 21.45—23.25 — Черкасск областтың Сахновск оргунак школазының директорту, ССРЭ-ниң улустуң башкызы А. А. Захарченко-биле Останкинониуң Концерт студиязынга ужуражыышкыны.

24. Воскресенье

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритминиг гимнастика. 9.00 — «Бойдустуң чаштары». Киножурнал. 9.20 — «Спортлото тиражы». 9.30 — «Будилынык». 10.00 — «Совет Эвилелиниге бараан боор тур мен». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 — «Аяк-оруктуларның клубу». 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00 — «Көдээ шак». 14.00 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. (КУДР). 15.15 — Оны кыыны шыдаар силер. 16.00 — «Даррелл Россияда». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Чедиги серия — «Кыыны элезинниг хову». Сескн серия — «Сайгактарны камгалап алганы». 16.50 — «Бичии Муктуң ужуралдары». 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — Мультфильмнер. «Үш мыш кежикчээн», «Спортландия», «Ак дөө дугайында тоол». 19.25 — «Сен болгаш мен». Л. Шелитьевниң фильми. 21.00 — «Үе». 21.25 — Операга ынакшылыгларның клубу. 22.35 — 22.45 — Медээлер.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чысказалынар! 8.15 — Бистиң садывыс. 8.45 — «Горизонт». Киновыпускаах. 9.45 —

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь **20** среда № 16 (13616)

1925 чылда үдезилеттингеи.

Өртээ 3 копеек.

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

ИЖЕВСК. Удмуртиниң чер ажылдакчылары тараа шөлдеринче органиктиг чемиштидилгелерни сөөртүп турар. Глазов, Можга, Малая Пурга болгаш өске-даа районнарда кышкы агрохемчегларның ол чүтүла хевирии чорударының графигии бүдүп чартык натаи мурнаи турар. Ол ажылга боттуг дузалы ажыл-агыйларда тургускан транспорттуң түскай отрядтары берип турар. Ол отрядтарда коллективтиг керээ ёзугаар ажылдан турар механизаторларны хаара тутkан. Чемиштидилгелериң ход иезии мал чемниге, картофельге хувилай үлээн тараа шөлдериниң чоогунда, а ол ышкаш агрохимиктиг комплекстиг культурлуг-дуглуг шөлдерилде ноощилээн.

ЧИМКЕНТ. Чимкент областың чер ажылдакчылары чазын тарыыр черлериң дүжүттүр болурун баш удур «программалап» алган. Ооң улуг кезээн селекция станциязының үндүргеии «Байшешек» хээр арбай эллээр. Дат эдектериие районнарга, суттат чок черлерге он центнер чедир тарааны ол иежей берии болур.

(СЭТА).

ОРУЛГАЛЫГ БОЛУ БЕРГЕН

Кыштың соок бир хүнүнде Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң хойжузу Хажыкы Идегелович Мартай-оолдуң аалынга чордувус. Бо черде хар кылын. Ону хат хөртүктеп каапкан. Байдал берге дээрзи доораан-на билдинди.

Кылын дүшкен хардан хойларның даваңнары тастап эгелээн. Оон өске коданнарда байдал база ындыг. Совхозтуң ажыл-ишчилери, аныяктар, школалчылар хойларның даваңнарынга кедирер укчугаштарны даарап турар.

Бо малчында 485 баш хой бар. Оларның чүс хирезиниң даваңнары тастай берген. Ол хойларны нажаада тургузу чемгерип турар. Арткан хойларны далбыйлаан черлерге одарладыр.

Малчын аалдың хойлары бо чылын ийи дугаар төрүүр. Олар февральда хураганнап эгелээр. Мында дузалакчы хойжуларның кызымак ажылын база демдеглээр ужурлут. Олар малга сигенни, суланы болгаш оон өске-даа чемнерни берип турар. Хажыкы Мартай-оол бодунуң улузу-биле демнежип, он тонна сигенни белеткеп алган. Ону газиа чанында сараатпап каан болду. Совхоз сигенни ийи удаа эккеп берген. Бо малчыннар хамык малдың деңгелии кудулатпас дээш, бүгү-ле болдунар хемчегларни ап турар.

ЧУРУКТА: Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң хойжуну Хажымы Мартай-оол.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ЧАА АРГА-БИЛЕ

Өвүрде «Ак-Чыраа» совхозтуң Чалаату бригадазында төрүүр 3376 хой бар, амдыызында олардан 445-и төрээн. Чаа малды бүрүн камгалап алыр дээш хойжулар күжениишкиниит ажылдап турар.

Куу-Хову, Чалаа-Бели, Кара-Кожагар, Саглаң-Дыт деп черлерде кыштагларда сыгеп, сула, холумак чем база дусту бүрүн чедирген. Суг-биле хандырыга эки.

Чалаату бригадазы бо чылдың январь 1-деи эгелеп, ог-бүле керээзинче кирген. Ынчангаш чаа арга-биле ажылдаарының дугайында экономиктиг өредилгени доктаамал эртирии турар. Ог-бүле керээзи малчыннарның харымсалгазын, алыс түүлел дээш сонуургалын улам улгаттырган.

Н. ДАМДЫН.

ХҮЛЭЭЛГЕНИ АЛГАН

«Х Улуг хурал» совхозтуң малчыны В. Мекпер-оолдуң коданында 130 хой төрүнкем, хураганнары онча-меиди. Сакманчылар Валентина биле Кара-кыс Мекпер-оолдар чаш хураганнарны үлежип алган ажаап турарлар. Улуг хойга база чаш төлге бээр хоолулуг чеииер чет-чир.

Бо хойжулар бо чаа чылдан эгелеп, ог-бүле керээзинче кирген. Совхозтуң специалистери оларга боттуг дузаны чедирип, үргүлүү кээп турар. Владимир Мекпер-оол бо чылып кожазы Куржеп Ангай-оолду социалистиг чарышка кыйгырган. Ынчангаш чүс хойдан 85 хураганы алыр, бир хойдан 2,7 килограмм дүктү кыргыыр база 10 тонна сигенни кезер, ол хире өдекти бөдер хүлээлгени алган.

К. САГААН-ООЛ.
Кызыл район.

ЯДРОЛУГ ЧЕПСЕК ЧОК ЧҮС ЧЫЛЧЕ БАЗЫМ

Ийи чыл бурунгаар М. С. Горбачевтуң Медеглелинде ядролуг чепсектенкижи төре-иеттении XX чүс чылдың төнчүзүиге чедир хостаарының дугайында идеи делегей харылааларын үндезиии-биле чаартkан. Ол сорулгаже бурунгаарлаашкын берге, чиик эвес демиселбиле чорүп турза-даа, ядролуг чепсек чок делегейиии тургузарының эгези салдынган. Чепсегленишкинии дүжүрери дээш бүгүнү хаарe тутkан болгаш ханы контрольдуң идеазын херек кырында боттандырып чорудуп турар төөгүде ие башкаты докумеит болур ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны үзүткээр дугайында Вашингтонга ат салган совет-америк Керээни бүгү делегей шак ынчаар үнелеп көрген.

Эгезии 1986 чылдың январь 15-те салганы ол ёзулуг революстуг чорудулгага делегейииң хөй-ниитизииниң сонуургалы кончуг улуг. Эрткен чылын ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнге эрткен ужуражыышкынарның барык улуг чартыы айыыл чок чоруктуң совет концепциязы-биле холбашкан болган. Ол оруккa ийи чылдың түнелеи январь 16-да маңаа эрткен парлалга конференциязы болган. Аңаа делегейииң кол агентвелдерииииң, солуиларының болгаш телекомпаниялары-ның төлөолекчилери чыыл-ган.

Чепсегленишкинии дүжүреринии яңы-бүрү талаларынга бөгүн тургустуктан байдалдың кыска сайгарылгазын кылып, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң оралакчызы В. Ф. Петровский чүве чугаалаан. Ядролуг чепсектиг дүжүреринии орүү-биле доктаашкын чокка чоруурy дээш туракуп турар бис. Эң кол баштайгы сорулга болза бо чылдың баштайгы чартыында 1972 чылда ат салдынган ракета-га удур камгалал талазы-биле Керээни сагып тургап, стратегиг шаап халдаашкын чепсээи 50 хүү кызырар дутайында АКШ-биле дугуржулганы чедип алыры болур. Бистиң быжыы-биле бүзүреп турарывыс-биле алырга, эңне чоокку үеде химиктиг чепсектi хорууруунуң дугайында дугуржулга чарарының ажылын доозары, Европага чепсектиг күштерни болгаш боо-чепсектi үндезиии-биле кызырып эгелээри болур.

XX чүс чылдың төнчүзүиге чедир ядролуг чепсектi үзүткаарының М. С. Горбачевтуң Медеглелинде айтkан үе-чадаларының дугайын журналистерге ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң Кол киталывииии Н. Ф. Ахромеев сагындырган. Эрткен ийи чыл дүргүзүнда эвээи эвес чүвеин кылган. Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны үзүткээр дугайында Керээге ат салган. Ядролуг шевелелерни соксадыр дугайында, ракетага удур камгалал талазы-биле дугуржулганы сагып тургаш, ССРЭ биле АКШ-тың стратегтиг шаап халдаашкын чепсектерин 50 хүү кызырарының дугайында чугаалажыышкыныларны чорудуп турар. Ынчалза-даа шиитпирлэрнии ам-даа эгелеваэя айтырыглар база бар. Ядролуг чепсектi дүжүреринге удур ажыы-биле туржуп турар күштериң делегейде барын бис чедир үнелеп көрбейи барган бис. Ынчалза-даа бурунгаар шимчээшкинии илдең.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар дугайында Керээни бадылаарының дугайында айтырыгны салган.

Харыы: Ол талазы-биле совет парлалга яңы-бүрү бодалдар илереп турар. Ам болур дискуссияны бөдүүн-чүдүп-даа азы нарыядадыпдаа болбас ужурлуг болбайн аан. Вашингтонга чугаалажыышкыныар уезинде чедип алдынган эрге-ажыктарның балансылашкаа чүдел дээрзин хөй-ниитизге делгеректеи болгаш билдингирии-биле тайылбырлаар херек.

«Асахи» солуниуң корреспондентизи маршал С. Ф. Ахромеевке ядролуг чепсек турда дайын болбас дээр бо-дал эртежирээн деп М. С. Горбачевтуң бодалыбиле чөпшээрежир силер бе деп айтырыгны салган.

Харыы: ССРЭ-ниң политиктиг болгаш шериг удуртузгазының бодалы ындыг. Моон ыиай чепсегленип болгаш ядролуг чепсектi мөөнеп болбас. Ындыг чорук делегейге улам-на улуг айыылды тургузуп турар болу бээр. Ынчалза-даа ядролуг чепсектi дүжүрери коиучуг-да бөдүүн эвес айтырыг болган. Күрүүлер аразынга бузурежир чоруктуң тургустуунуп келири эргежок чугула турган, оон үидезииииге ядролуг чепсектi кызырып болур. Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар дугайында Керээге ат салырының мурииида ССРЭ болгаш АКШ-тың аразында өске бүгү айтырыглар талазы-биле бот-боттарының аразында харылзааларны экижидиргe тодаргай баштайгы белеткел эргежок чугула турган болгай. Совет Эвилели биле Каттышкан Штаттарның аразында стратегтиг ядролуг күштериң чижек дең байдалы үрелбеиин дээш дең байдалды төвээр арттырары хөрек турган. Ынчалза-даа ону эвээш деңнелге.

Парлалга конференциязының киржикчилери ядролуг чепсекти нептеретпезиниң дугайында айтырыгже кичеенгей салган. 2000 чылга чедир үеде ядролуг чепсектиг чурт, тарның саны көвдей бербее бе деп айтырыгны АКШ-тан келген журналист салган. ССРЭ болгаш АКШ-тың ядролуг күчүзүн чайладып турарын-биле кады ядролуг чепсектиг болуксаарлар делегейиің хөй-ниитизииниң уламна улуг удурланыышкынынга таваржыр деп демдеглээн. Ядролуг чепсен чок делегейже кижи төрелгетеиниң шилчип киргеии-биле ядролуг чепсектi нептередириниң аргазын болдурбас эрге-хөйлү талазы-биле немей чурумну тургускан турар.

А. БЕЛИКОВ,
Я. ЖЕЛЕЗНОВ,
В. ШИШЛИН,
СЭТА-ның корр.

«Фермаларда байдал кандыгыл?» деп чугаа уламчылап тур

ЭГЕ БАЗЫМНАР БОЛГАШ ЭРГИ ЧАҢЧЫЛДАР

Коллективтиң төөгүзүнге түрүп көрбээн чүве болган. 1987 чылда Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерии Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң Дөң-Терек сүт-бараан фермазының саанчылары шупту дигии-биле ажыр күүсеткен. Эң куду көргүзүглүг саанчы безин бир инектен-не 106 килограмм сүттү планга немей, а саанчылар ниитизиие бир инекке онаштыр чылда саар сүттү 453 килограмм чедир планнан ажыр ковүдеткен. Юбилейлиг чылда коллектив 279999 килограмм сүт бүдүрер планныг турган, 360668 килограмм чедирген. А коммунист К. К. Монгуш 30565 килограмм сүт саар планын 47485 килограмм чедирген. Ферманың ажыл-ишчилериниң хөй-ниитизииниң ажылынга хамаарылгазының шыңгыыраанын, бот-боттарынга негелделиин улгатканын кижи бүрүзү ыяап-ла демдеглээр чорду.

Сүт саалдамаанын деннелиин көдүрериие таарымчалыг саанчы чылда бир инектен сүттү пландан 660 килограмм хөйну алган. Ол дээрге фермада эң бедик көргүзүг. Хүлээлип алганы 22 инээнден 44832 килограмм сүттү саткан. Ол дээрге планда көрдүнгениидеи 14512 килограмм хөй.

Ферманың кадарчыларының, ажылчыннарының болгаш саанчыларының чедиишкиннериниң чылдагааны чүдел? Ол дугайында совхозтуң мал ажылының специалистери, ажылчыннары, коллективтиң бодунуң кежигүнери-биле чугаалажырга, яңы-бүрү чылдагааннарны адаанар. Ынчалза-даа фермаиың ажыл-ишчилериниң хүлээиген ажылынга хамаарылгазының шыңгыыраанын, бот-боттарынга негелделиин улгатканын кижи бүрүзү ыяап-ла демдеглээр чорду.

Сүт саалдамаанын деннелиин көдүрериие таарымчалыг саанчы чылда бир инектен сүттү пландан 660 килограмм хөйну алган. Ол дээрге фермада эң бедик көргүзүг. Хүлээлип алганы 22 инээнден 44832 килограмм сүттү саткан. Ол дээрге планда көрдүнгениидеи 14512 килограмм хөй.

Ферманың кадарчыларының, ажылчыннарының болгаш саанчыларының чедиишкиннериниң чылдагааны чүдел? Ол дугайында совхозтуң мал ажылының специалистери, ажылчыннары, коллективтиң бодунуң кежигүнери-биле чугаалажырга, яңы-бүрү чылдагааннарны адаанар. Ынчалза-даа фермаиың ажыл-ишчилериниң хүлээиген ажылынга хамаарылгазының шыңгыыраанын, бот-боттарынга негелделиин улгатканын кижи бүрүзү ыяап-ла демдеглээр чорду.

Ферманың ажыл-ишчилериниң ажылынга хамаарылгазының шыңгыыраанын, күш-ажылдың бүдүрүктүлүүнүң бедээни, корум-чурумнуң быжыкканы аныяк специалист, эргелекчи П. Монгуштуң саанчылар, кадарчылар-биле ажылдап билиринде дең, совхозтуң мал ажылының удуртукчулары, саанчылар боттары-даа чугаалап турдулар. Ол шынап-ла ындыг. Бистиң-биле чугаа үезинде аныяк удуртукчу чедиишкиннер эвес, а четпестер, ажыглаттынмайн турар курлавырлар дугайында колдады чугаалап орду. Фермада ажыл-ишти экижидер дээш сагыш човаашкын ооң чугаазындан илдең. Четпестер чүл, курлавырлар кандыгыл? Курлавырлар бар. Оны сүт-бараан фермаының коллективи билир. Оларны долузу-биле ажыглаары база-ла коллективтен хамаарышпас болду. Фермаиың эргелекчизии маңаа чемелеп каар чүүл — совхозтуң удуртукчуларының мурииунга салган негелделериниң күүселдезии чедип алырда, шыңгыы, негелделиг эвези. Кижилер-биле, эң ылаңгыя удуртукчулар-биле чугаалажырынга, салган негелдезиин ыяап-биле чедип алырынга аныяк кижи өөреии баэри чугаажок.

Кышкы үеде хөй сүт бүдүрериниң кол магадылалы — инектериин чемгерилгези база ажаалдазы. Инектерии саанчыларның канчаар чемгерип турарын үстүнде бижээп мен. Ол ажылды механизастаарының аргазы фермада бар. Чем үлээр тускай механизмии эккеп каан. Ажыглал чок турар. Ону ажылдадырда. МТЗ-80 деп трактор херек. Ону фермаиың эргелекчизи негээрге. Чыргакы салбырының трактору берген. А ферма Хорум-Даг салбырынга хамаарыжыр. Чыргакы биле ферма аразынга трактору мунуп алгаш, 35 километр хире черге хүннүп-не барып-кээп, тракторист бир неделя хире мөлдүк-калдык ажылдаан. Оон соонда келбестей берген. Бир эвес тракторну доктаамал быжыглап каар болза, тракторист фермада бар. А мал чеми үлээр механизмии кожар өске трактор сохозтан тывылбаан. Шупту тракторларның механизмнер ажылдадыр өөктери шимчевес болган. Чайын мал чеминиң белеткелиниң үезинде сиген кезер, бөдер машиналарны канчаар ажылдадып турганыл? Элдептиг чүве! Дөң-Терек фермазында саар инектериң чемгерилгезин экижидериге, саанчыларның ажылын чиигедиринге совхозтуң удуртукчуларының дузазы херек.

Республиканың Агроүлетпүр күрүче комитединиң мал ажылының килдизииниң начальниги Б. Балчырның «Сүттү ковүдедириниң курлавыры» деп «Шын» солуига 1987 чылдың декабрь 26-да үнген чүүлү-биле танышкаш, ферманың коллективи неделяның вторник санында санитарлыг хүниү эртирер деп шиитпирии үндүрген. Ол хүн кажаалардың долу санитарлыг арыглалыя кылыр, инектерии чүүр, сүт саар аппараттарны чазып, арыглап, өйлеп, эргежок чугула санитар-профилактиктиг ажылдарны чорудар. Ферма-да инектериң ажаалдазы шоолуг эвес деп чүвеии оларның даштыкы хевириидеи көрдүм. Оларның эмиглеринде, хырында, буттарында кадып калган одек чыпшына берген болду. Санитарлыг хүниү эртирер дээрии ону көргеп чүүлдүрүндүм.

Фермада сүт соодуктуур чок. Ол бар турган болза, сүттүң шынары дыка экижиир. Чоокка чедир сүттү саанчылар сүт соөрдүр машинага бидоиган кудуп турган. Январь 15-тен эгелеп, сүттү сордурүп чүдүрер дериг-хереселди ажыглалга киирген. Дораан-на сүттүң чидирии эвээжээн, сүт белеи хирлеимес апарган. «Аар бидоинар кодүрүп, сүт төп-чайын турбас, эки-дир! — деп, саанчылар сеткил халып чүгаалап турдулар. Чаңгыс бо чижек безин күш-ажылды организастаарын биичиин-ла чүгээртедиргe, кайы хире ажыктыг боорун көргүзүп турар-дыр.

Саанчыларның ажылдаарынга таарымчалыг чүүлдүү тургузуп болурунуң бир аргазы база бар. Ону дыка хөй чылдар иштинде ажыглавайн келген. Ындыг арга бар деп удуртукчулар-даа, саанчылар-даа билир. Саар инек тургузар кажаанын төлевилеиниде саанчыларның чүнүп ап болуру душ өрээлин, хеп чүүр, кургадыр черии көргеп. Кажааны тудуп тура, тудугжулар ол черлерии кылбайн баргап. Ам ол ажылды чедир кылып, чунар, хеп чүүр өрээлдерии чүге ажыглалга киирип болбас деп?

Дөң-Терек сүт-бараан фермазының ажыл-ижинде, боттарының ажылынга кижилерниң хамаарылгазында эде тургустунуушкуиуң эге бажымнары-даа, аңаа шаптык бооп турар эрги чаңчылдарда бар деп чүвеии үстүнде айтыканым чижектер көргүзүп турар-дыр. Баштайгы базымнар быжыглып, буруңгаар шимчээшкинче бүзүрелдиг шилчиишин дээр болза, бо коллективке дээштиг дуза херек.

С. ШАНГЫР-ООЛ.
«Шынның» корр.

ТӨРЭЭН ЧУРТ КОСМОС МААДЫРЛАРЫН ШАҢНААН

Январь 18-те Кремльге А. А. Громыко болук маадыр космонавтыларга күрүнеиин бедик шаңналдарын тывыскан.

Ленин орденин Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Ю. В. Романенко, Ленин орденин болгаш ийиги «Алдын Сылдыс» медальды Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы А. П. Александров, Ленин орденнерии, «Алдын Сылдыс» медальдарны болгаш «ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы» деп хорек демдектерин Совет Эвилелиниң Маадырлары ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтылары А. И. Лавейкин биле А. С. Левченко алган.

А. А. Громыко шаңналдарны тыпсырда чугаазынга космоска чаа доозулган ужудушкуиуң ылгалдыг онзагай чүүлү — ол ужудушкун эң-не үр болганын айтыкаш, бистиң чуртувустуң чаа чедиишкиии космосту шинчи-леэрииин, болгаш шиңгээдип алырының талазы-биле делегей улустарының кады ажылдажылгазынга болдунар аргаларны улам калбаа-биле дамчадар дээрзии онзалап демдеглээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы күрүнеиин бедик шаңналын алганы-биле холбаштыр космонавтыларга байыр чедиргеии, оларга М. С. Горбачевтуң чүректиг ханызындан байыр чедиргении дамчытkан.

Маадыр космонавтылар оларга көргүскен алдар-күнду болгаш космоска ужудушкун кылырынга бедик бүзүрел база Төрээн чуртуң шаңналдары дээш СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болгаш Совет чазакка изии-биле өөрүп четтиргенин боттарынга чугааларынга илереткеи.

А. А. Громыкоуң болгаш космос маадырларының чугааларын адыш часкаашкынары-биле уткаан.

Шаңналдарны тыпсып турда, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы П. Н. Демичев болгаш албанның оонда оске кижилери турган.

(СЭТА).

ТАЙЫЛБЫРЛААР, ТҮҢНЭЭР

Совхозка ыяап-ла эрттирер өөредилге хүнү-биле холбаштыр «Торгалыг» совхозтуң хойжуларының база специалистериниң экономиктиг кичээнгей салбас, эң ылангыя, ог-бүле керээзиниң бир хоолгазыя малчыннарга бербес, керээде көрдүнген чүүлдериң күүселдезиин ойлаанда түңневес, ол чугула документиде айытkан түүлер тода эвес болуп турар.

Эвилелиг кичээлге ол дугайын ышкыны чугаалашкан болгаш совхозтуң кол экономизи чогум өг-бүле керээзи деп чүл, ооң негелделерге кандыгыл, кым чүнү кылыры, камык-ла санажылганы кажан, канчаар чорударыя дээр дугайында ыяк тайылбырлап берген. Ооң түңнелиинде малчыннар керээ дугаймында айтырыгның утпиия биле бердивис, кыягар ажылывысты самаатар апардывыс дижип, өөрүп чаңгылаан.

Б. ДОРЖУ,
хойжу.
Өвүр район.

АМДЫЫЗЫНДА ХОРАМЧА ЧОК

«Барлык» совхозтуң Хөнделең салбырының малчыннары бо чылдың кыштаглаашкынынга багай эвес белеткеннеп. Салбырда төрүүр чугуур 1861 хойнуң беш чүс ажыы оолдаан. Оон алдынган чаш хураганнар онча-меиди. Малчыннар Баяа Монгуш, Чыртак-оол Кара-кыс, Олег Монгуш оларның коданнарында төрээи хойларның хураганнары эки доругуп турар. Мал чеми четпир. Суг хандырылгазы эки.

Ол-ла совхозтуң Аксы-Барлык салбыры эрткен чылын бир хой кажаазын тутkан болгаш кудукту кыптаан. Ам салбырда хой оолдаашкынын эгелээн. Ниитизи-биле 6000 ажыг хой оолдаан. Оон алдынган хураганнар онча.

Совхозтуң малчыннары амдыызында хүр кыштап турар. Малчыннарга мал чемии сес трактор, сүттүү ийи машина үзүктелиишкиии чоккa чедирип турар.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштуф

МАЛЧЫННАРЖЕ ЧООКШУЛАДЫР

Күш-ажылдың хоочуну мен, партияның хүрээлеңинге хөй чылдарда бактаал, оон даалгаларын күүседип келдим. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга күш-ажылчы коллектив, коммунист бүрүзү талептиг ужуражырынга белеткенип турар үеде бодумнуң чамдык санал-оналарымны киирикседим.

Эде тургустунар, чаа ёзубиле ажылдаар дээш партия организацияларының, коммунистерниң кылып чорудуп турар эки ажыл-херектери хөй боор-дур. Ынчалза-даа редакцияже чагаамга ол дугайын эвес, а бодумнуң чамдык эскерип, бодап чоруур чүүлдеримни чугаалап көрейн.

Бо эде тургустунуушкун үезинде районнарның партия, совет органнарының, ажыл-агый удуртукчуларының күш-ажылчы коллективтерже ханылап кирип турары кандыгыл? Оларның ажыл-амыдыралының тодаргай талаларынче кичээнгейи кайы хирел? Күш-ажылчы коллективтерге, бажыңнарга, өглерге ай-айы-биле чедип шыдавайн турар, ужуражылгалар кылыр үе-шак тыппас удуртукчулар ам-даа бары чажыт эвес. Ындыг кижилер түгде конторага, төп турдагларга четкеш, үргүлүү ужуражып чаңчылып калган каш удуртукчу кижилеринбиле чугаалажып, хүралсуглаа эрттирипкеш, ол-ла хүн чаныптар. Иланган малчыннар ындыг чоруктан кайдыг-даа дуза албайн турарлар. Ынчангаш саналым бо.

1. Мал болгаш чөр ажылын шынгыы көдүрүп, хөгжүдер дээш партия райкомнарының көдээ ажыл-агый киидистеринге ийиден эвээш эвес инструкторларны тургусса чүл. Оларны партком-миссия дарааларының болгаш пропаганда киидистериниң эргелекчилериниң орлакчыларының штадын кылыргаш, долдурза кандыгыл. Ол ышкаш партия райкомнарының инструкторларындан эгелээш секретарьларынга чедир ай санында ажыл хүнүнүң хөй кезиин көдээ ажыл-ишчилер ортузунга эрттирер, бо талазыбиле тодаргай отчёттуг турар болза, эки-де ийик. Советтер, профвилел комсомол ажылдакчыларының ажылын база көдээже утландырар.

Малчыннарны эки эргип, кезиир дизе, амгы үеде бүгү тала-биле таарымчалыг ышкажыл. Хонаштар ак черлерде. Машина-техника кайда-даа бар. Ада-чурттуң чээлин оон көрүп турза ажыктыг болгу дег.

2. Амгы үеде малчыннар чедишпес ажыл-агыйлар эвээш эвес. Таварылга болган азы дуржулга, харысалга чок кижилерге ниитиниң малын хүлээткеш, кандыг-даа түнел чок чорукторга чамдык совхозтар таваржып турар. Малчыннар, ыяш, хөй уругларлыг өг-бүлелериниң уругларын көрүне хой чылдарда ясли-садиктерге кижизидип, интернаттарга халаска тургузуп, долу хандырып өөредип келгеш. А оларның чеже хуузу малчыннар апарганы эки билдинмес. Ынчангаш амгы бот-оруулга-чарылга болган *бот-акшаланышкынын принцивинге* дүүштүр малчыннар уругларын көрүне хандырыралгага тургузарда айтырыгны дээштиг шинтипирзезе чүл? Олар кодээ Совет, совхоз дирекциязының кижилгелин бүзүгаар школалар директорлары-биле керээ чарып алыр болза эки. Малчыннар уругларындан каш кижи сес, он класс алы училище дооскаш, саанчылган, малчыннап, совхоз бүдүрүлгезинге ажылдап болурун керээ-биле быжыглаш, малчыннарның-даа, школаның-даа харысалгазын, соңуургалын көдүрериче үлегерген ажылдан боттандырза эки деп бодаар мен.

3. Хойну өстүрериниң болгаш оон үлегенышкынының дугайында улуг чугаа чоруп турар. Чамдык кижилер тыва уксаалыг хойлар кыштан ыырак ажар, чудавас, эъди сүүлүнүг, өлүүчел деп санап, ону уксаажыдып, катап өстүреря ажыктыг дээр саналдарны киирип турарын соңуунардан ном-чуп, радиодан дыңнадым. Мээң бодалым болза, хойнуң чүгле баш санын, эъдин бодаш, хылган багай дүктүг, кежин тон, бөрт кылырга база чараш эвес эрги уксааже катап кирери ажык чок деп санаар мен. Одар-белчирлер, чем-биле хандыртынаар чергези-биле, доналар, районнар аайы-биле эрги, чаа уксаалыг хойларны харын деңге өстүрзе эки.

4. Школа, (көдээде) интернат бүрүзүнге малчынның, хойжуунуң өрээлин тургузуп, эки дерээш, аңаа мурнакчы малчыннарның, саанчыларның стендилерин кылып, көргүзүтлерин делгеп, ужуражылгаларны организастаар. Ону доктаамал чорударын боттандырза кедизинде ажыктыг, уругларга мергежил шилип алырынга кижизидикчи салдарлыг болур деп бодаар мен.

О. ТОВУУ,
коммунист, күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның кондитер кылыгларының цегинде Валентина Масленникова удурткан ээлчегниң ажылчыны Людмила Седип-оол ийи чылдың дургузунда планныг даалгаларны ажыр күүседиринге үлүүн кирип, мурнакчы болуп келген.

Оон быжырган пряниктери шынарлыг болгаш амданныг. Бедик шимчарлыг продукцияны кылып турар аныяк ажылчын бо чылдың январь планын база ажыр боттандырының социалистиг чарыжының мурнунда чоруп турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧЫЛ ЭРТКЕН: түңнелдер, бодалдар

1987 чылдың түңнелин күш-ажылчы коллективтер бо хүннерде чугаалажып көрүп турар. Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң хойжулары база чыл дургузунда кылып чоруткан ажылын эде тургустунуушкунунуң негелделеринге дүүштүр шүтүмүүлекчи, бот-шүтүмүүлекчи ёзу-биле чоокта чаа чугаалашкан.

Сөөлгү эрткен 2—3 чылды олар долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланышкынче шилчилгее белеткелдиң үезин деп санап турар. 1985 чылда ийи бригада коллективтиг керээ-биле, а 1987 чылдың март айдан бээр өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээн. Чаа ёзу-биле ажылдап эгелээнимниң сөөлүнде арга-дүржулгазын солуп, түңнелди үндүрүп турганы ол.

Ам түңү чугаалап болуруул? Совхоз дүк планын 103,4 хуу күүсеткен. 3532 хураган ажаал өстүрер тургаш, 4094 башты алган. Мурнуку чылдарга деңзээрге, эвээш-биче-даа болза, өзүлде бар. Чаа өскерилгелериниң эгези көстүп орар. Ынчалза-даа өг-бүле керээзиниң аргалары чедир ажыглаттынмаанын, тыптып келген чаа түүлдериниң нептереевейн турарын кичээнгейге алган. Хураадың киржикчилеринге ам состен берээли.

Кол зоотехник Начын-оол Сайчы:

— Малчын кыштаг бүрүзүнде үчёт, контрольду кылыры-биле үш кыдыраашт дептерни берип каан. Ону хойжу боду долдуруп турар. Ында кирген дорт чарыгдалдарыңы демдеглээнин ёзугаар ай санында санажып турар. Санажылганы чорудар улус — уруг хойжу биле бригадир. Чижээ, мооң мурнунда чылдарда кыштатта сөөртүп эккелген мал чемин, ылангыя сугну үчёттавайн турган. Төтчеглээшкинге, камналга болгаш хумагалал чок чорукка чедирип турган ол байдалдың оруу ам дуглалган.

Ынчалза-даа үчёттаарынга, контрольга хойжуларда бар арганы, оларның күжүн, билинн, энергиязын долузубиле ажыглавайн турар. Оларның кирген саналдарны бир хуралдан өске хуралдың протоколдарынче, чугаадан даравазында чугааже «кежүп» турар. Бистериңиң, совхозтуң специалистериниң база бир четпезивис болза экономиктиг өөредилгени чүгле ёзу барымдаалап арттырип турарывыс. Кичээлди неделя санында, будурүлге-биле холбап арттырери чугула ышкаш. Оон башка экономиканы өөренип алыры берге.

Кыштатта сөөртүп эккелген ингенин, шерстьтин, сүтүн чижеглей саналр болза, хойжу чарыгдалга онаажыр. сөөртүкчүге негелеливтер. Үчёттуг шын тургузуп алган Өткек-оол Кууларны көрүнер даан. Дорт чарыгдалдарны кампан алганындан 1359 рубльди ажыл төлевиринге немей алды. Совхозтуң мур. наачы малчыны 1988 чылда база бедик күүсэлгелерин алган. Төрүүр үүс башка онаашпыр үүс хураганы кампалап алыр деп турар.

Кошкар кадарчызы Мижит-оол Салчак:

— Чүү дээш немелде төлевир алыр мен? Төрүүр хойда малчыннарның күш-ажылын санап көөру берге эвес. Мал бажы көстүп турар болгай. Мениң артык сан немежир эвес. Бо таварылгада үчёттаары, контрольдаары чиик эвес. Кошкарларны деңзээрге болза эки-дир ийин. Немелде деңзи ээвээ төлевиринги тургузары күзенчиг. Эки азыраар, чемин үзүктелдирбес болза, кайы-даа бригаданың малының базы хөй болур. Мээң ажылымдан бүгү хойжуларның күш-ажылчы кергузүү дорт хамааржыр.

Хойжу Чымба Бугаров:

— Бухгалтерлер биле экономистернің ажылында чамдык билдинмес түүлдер бар боор-дур. Оны биске кым-даа чедир тайылбырлап бербейн турар. Бир катап мынчалды. Кыштаамда кажааны, бажыңымны септеп турумда, мени төлевир чокка арттырган. Ажаа-ла казып каапкан. Чүге? Баш үдур тайылбырны менээ кым-даа бербээн. Ажылдап турган —ол хирезинде курут.

Бо дээрге күш-ажылды учёттарының эге документтациязын чорударынга мээң киришпейн барганым ол. Бо таварылгада күш-ажылчы маргылдаа тургустуна бээп.

Шинтипирлээр ужурлуг база бир айтырыг. Кымның каяа чайлагаарын бригадир, зоотехникпен шыңгыы негелдеге тургусгайн турар. «Көш» дээр. Кайнаар? Ол дугайы билдинмес. Сүт кыдыынга, оът-ситенниг черге чайлаары эки, чарыгдал чок. Сүттат чок одарга хомуй аарга, хойжуга каража. Сүт соөртүлеливиге «өрттенир». Бо таварылгада хойжуда бүрүү чок. Ынчалза-даа чарыгдалга таварыжыр. Оон түүнелинде немелде төлевир, материалдыг идиг бериишкини кымга ажыктыг-дыр? Ону өөренип көрээлинерем.

Кол экономист Любовь Тежит:

— Үчёт болгаш контрольду шын болгаш доктаамал чорударының дугайында хойжуларның саналдары түүлдүг-дүр. Чижээ, дорт чарыгдалдарның кайы хире болуп турары, түүнүн-даа мурнунда, малчын кижиге кожу. Ону ол билир. Эге үчёттуң —малчыннарның кыдыраашт арында демдеглелди барымдаалап санажыкталганы кылып турар бис. Бо дээрге демократиянын барымдаалаанын-дыр. Мөөң суурда ажылдап орар кижиге, чамдык түүлдерни чедир көрүп алыры болдунмас, кыымдаргаза кайы четтирер ийик. Ынчангаш кол түүл болза, малчынның үчёттап турарын барымдаалап ажыл төлевирин тургузары. Ол дээрге материалдыг сонуургалга база ыңгыыр.

Улуг дайынның үезинде, оон сөөлүнде-даа аът-хөл чедишпес турда, фронтуже шилип чорутканындан артканын кырган, чоржаң аъттарбиле бөөнч ажылдап турдувус. Чижээ, бодум хуумда 1941—1943 чылдар үезинде кыжын Бай-Хаактан эртеп он шакта үнгеш, Эдегес-Аксыңга алды шакта бир өгге чылыгып алгаш, Ээрбекке чеди шакта чедип, олла хүн хемниң бажында аалдарга барып, четтиг бээр турдум. Бүтү күштү фронтуның эрге-ажылынга дүүштүрер дээш ажылдап турганывыс ол.

Амгы үеде көрүп, дыңнап чоруурга, көдээ үнер сургакчылар район, совхоз төвүнде машина дилеп, манап, хөй үе-шакты эрттирип турарлар. Ынчангаш совхозтарга, малчыннар коданнарынга хонуп, одар-белчирге чедер сургакчылар мунар аъттардан тускайлаза кандыгыл? Сургакчының четкен черлериниң сан, хемчээлин оон көрүп турза ажыктыг болгу дег.

2. Амгы үеде малчыннар чедишпес ажыл-агыйлар эвээш эвес. Таварылга болган азы дуржулга, харысалга чок кижилерге ниитиниң малын хүлээткеш, кандыг-даа түнел чок чорукторга чамдык совхозтар таваржып турар. Малчыннар, ыяш, хөй уругларлыг өг-бүлелериниң уругларын көрүне хой чылдарда ясли-садиктерге кижизидип, интернаттарга халаска тургузуп, долу хандырып өөредип келгеш. А оларның чеже хуузу малчыннар апарганы эки билдинмес. Ынчангаш амгы бот-орулга-чарылга болган *бот-акшаланышкынын принцивинге* дүүштүр малчыннар уругларын көрүне хандырыралгага тургузарда айтырыгны дээштиг шинтипирзезе чүл? Олар кодээ Совет, совхоз дирекциязының кижилгелин бүзүгаар школалар директорлары-биле керээ чарып алыр болза эки. Малчыннар уругларындан каш кижи сес, он класс алы училище дооскаш, саанчылган, малчыннап, совхоз бүдүрүлгезинге ажылдап болурун керээ-биле быжыглаш, малчыннарның-даа, школаның-даа харысалгазын, соңуургалын көдүрериче үлегерген ажылдан боттандырза эки деп бодаар мен.

3. Хойну өстүрериниң болгаш оон үлегенышкынының дугайында улуг чугаа чоруп турар. Чамдык кижилер тыва уксаалыг хойлар кыштан ыырак ажар, чудавас, эъди сүүлүнүг, өлүүчел деп санап, ону уксаажыдып, катап өстүреря ажыктыг дээр саналдарны киирип турарын соңуунардан номчуп, радиодан дыңнадым. Мээң бодалым болза, хойнуң чүгле баш санын, эъдин бодаш, хылган багай дүктүг, кежин тон, бөрт кылырга база чараш эвес эрги уксааже катап кирери ажык чок деп санаар мен. Одар-белчирлер, чем-биле хандыртынаар чергези-биле, доналар, районнар аайы-биле эрги, чаа уксаалыг хойларны харын деңге өстүрзе эки.

4. Школа, (көдээде) интернат бүрүзүнге малчынның, хойжуунуң өрээлин тургузуп, эки дерээш, аңаа мурнакчы малчыннарның, саанчыларның стендилерин кылып, көргүзүтлерин делгеп, ужуражылгаларны организастаар. Ону доктаамал чорударын боттандырза кедизинде ажыктыг, уругларга мергежил шилип алырынга кижизидикчи салдарлыг болур деп бодаар мен.

О. ТОВУУ,
коммунист, күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ ХӨГЖҮДЕР

Дескиндир ногаан аргазым хүрээлээн тайгаларлыг Тере-Хөлден ырак эвесте Кунгуртуг суур чаптылган. Суурнуң ажылгыны, амыдыралы хөгжүп орар.

Шынаа көдээ Советиниң девискээриндеги тудуг немежип, кижилериң чуртталгазы сайзырап турар. 600 ажыг өөреникчилиг ниити билиг школазында 36 башкы ажылдап турар. Олар чонуң ажы-төлүн эртемнериниң үндезининге өөредир, ажыктыг күш-ажылга чаңчыктырар, культурлуг аажы-чаңга кижизидер хүдээлгезинге ажыл-херекке боттандырар дээш күжүн, билиин бараалгадып келген. Уругларның эстетиктиг кижизидилге алыр черинiң бирээзи — музыка школазы. Ында 60 өөреникчи хаара түттүнген. Беш башкы уругларны аңгыланы хөгжүмге өөредип турар.

Тайга-таскыл черлерде кыштаглап орар малчыннарны аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары-биле үзүк чок хандырары черле чүгула. Ынчангаш оларны хандырар магазинни тускайлаан. Сарыг-Хөл сүт-бараан ферма-зын. Картының Алдыы-Балыктыгның сарлыкчыларын ол магазин барааннар-биле хандырып турар.

Куйгуртуг суурнуң социал-экономиктиг хөгжүдезинин улам сайзырадыр дугайында доктаалды СЭКП райкому, райкүүском 1985 чылда хүлээп алган. Ону ажылга удуртулга болдургаш, тудут-суурлуг хөгжүдер, ескеда социал айтырыгларны сайзырадыры-биле чамдык ажылдар кылдыган. Эрткен ийи чылда ийи квартиралыг дөрт бажың, электри станциязы, алды кудук ажыглалга киргенин улус депутаттарының Шынаа көдээ Советининң күүскомунуң даргазы Б. И. Эрексен чугаалап орду.

Ынчалзажок шинтипирлээр айтырыглар ам-даа хөй. Ортумак школаның болгаш ясли-садтың бажыңнары эргижирээн. Өөреникчилер болгаш бичии чаштар чылдың немежир. Мынчап көрзе, делгем школа, ясли-сад негеттинип келген. Ол тудуттарны бирги чергениң айтырыынга тургузары чугула апарган.

Суурнуң туружу шээр болгаш бода мал тударынга дыка таарымчалыг. Ол черге дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер болза эки. Сөөлгү чылдарда чурттакчы чонуун хуузунда малы оскен. Бо хүннерде мыйыстыг бода мал муң, шээр мал 1700, чылгы 670, ниви 37 баш четкен. Пенсионерлер Долчун Допчун, Борис Танаа олар картофельди тарып, өстүрүп орар. Олардан аңгыда өске чурттакчылар туружук, совхоз безин ногаа аймаан тарывайн келген.

Тере-Хөлде чайгаар бүткен байлак хой. Мурнуку чылдарда хөлдүң балыын чыл санында 30-40 тонна чедир туткаш, күрүнеге дужаап турганын тус черинiң үндезин чурттакчылары сактып орар. Ам ону чүге утканыл? Кооперативтен тургускаш, балыкты тудуп, дужаап, ыыштаза деп саналр бар. Ажыл-агыйга-даа орулга болбас бе? Бот-акшаланышкынын үезинде ол деткимче-даа болгай-ла.

Каас-чараш, боду бүткен бойдустуг черге куш аймаа — кас, дагаа, одүрек тудар болза коштуг эптиг. Ындыг куш аймаа тудуп, азырап орар өг-бүле эскербедим. Бир эвес оларны азыраар болза, кас, өдүрек эштир хөл, сүүзүнүүг чемнер тып чинр черлер ында четчир. Хөлбегер оът-ситенниг шыналга кандыг-даа малды азырап, өстүргү дег. Бо бүгүнү моон соңгаар өөренип, хемчег ап, амыдыралга боттандырарын совхоз дирекциязы, көдээ Совет күүскому болгаш суурда херээженнер чөвүлели холга алыр боор дээрзинге тере-хөлчүлер идеп турар.

М. ОНДАР.

ЧАРЫШТЫ ТҮҢНЭЭН

СЭКП Барыын-Хемчик райкому, райкүүском, ВЛКСМ райкому 1987 чыда районнуң бүдүрүлге, тудут, транспорт, харылзаа, садыг болгаш коммунал ажыл-агыйы чонга ачы-дуза чедиринiң эргелелдериниң коллективтериниң социалистиг чарыжырының түңнелдерин чугаалажып көрген.

«Тыва даг-дүгү» комбинат, Ак-Довурак АТБ-зи, АКМК-741, Кызыл-Мажалыкта септелге-тудуг үүдүрүлгелерни ажыр боттандырганнар.

1987 чылда социалистиг чарыштың тиилекчизи болган районнуң амыдырал хандырыра бүдүрүлге эргелелиннге СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң шилчинр Кызыл тутуп тыпсыр деп шинтипирлээн.

СЭКП райкомунуң бюрозунга районнуң сүт-бараан фермаларының, хойжу бригадаларының, көдээ ажыл-агыйны хандырар РАУК-туң организацияларының 1987 чылда планын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүсеткенинде чедишкиннерин база айыткан.

Район күрүнеге эът садарының планын 103, сүттү — 102,1, дүктү — 100,9 хуу күүсеткен. Ажыл-агыйлар аразындан эки көргүзүглерни «Хемчик» совхозтуң коллективи чедип алган. Совхоз күрүнеге эът садарының планын 100,7, сүттү — 101,9, дүктү — 125 хуу күүсеткен. Ол ышкаш мыйыстыг бода малдың баш санын 3,8 хуу, хой, өшкүнү 2 хуу, чылгы малды 3,5 хуу көдүктеген. Ынчангаш «Хемчик» совхозту ажыл-агыйлар аразындан социалистиг чарыштың тиилекчизи деп санаан.

Совхозтарның сүт-бараан фермаларындан «Шекпээр» совхозтуң Сүт-Кажаа СБФ-зи тиилекчи болуп, сүт бүдүрериниң планын 111 хуу күүседип, 1986 чылга деңнээргe, 19,3 хуу хойну бүдүргеп.

Социалистиг чарыштың тиилекчилеринге СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, ВЛКСМ райкомунуң болгаш РАУК-туң профвилел райкомунуң шилчинр Кызыл туктарын, акша шаңналдарыбиле кады тывыскылаан.

Оон-биле чергелештир улус ажыл-агыйында четпестер болгаш чедир кылдынмаан ажылдарның барын бүрүнө демдеглээн. Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводу, «Тыва даг-дүгү тудуг», № 3 оруктудуг эргелелдери чыл планын күүсетпээн.

Мал ажылында улуг четпестер бар. Хой, өшкүнүң баш саны өспейн турар. Мыйыстыг бода малдың өлүп хораар чоруу 1986 чылга деңнээргe 5,1 хуу өскен. Ниитиниң малын чидирер, оорладыр чоруу көвүдээн. «Бардык» совхозтан хой, өшкүнү чидиргени, соңга алзыры 6 катап, а «Дон-Тегезинн» совхозтан мыйыстыг бода малды чидиреря 2,2 катап улгатkан.

Он ийиги беш чылдың үшкү чылында четпестерни катаптавас дээш эде тургустунуп, шалыпчы чаа ёзу-биле ажылдаарын партия, совет, комсомол органнарының, ажыл-агый болгаш профвилелдериниң удуртукчуларындан СЭКП райкомунуң бюрозу негээн.

Х. МОНГУШ.

ХҮЛЭЭНГЕН

«Сүт-Хөл» совхозтуң Чес-Булуң бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадазының хойжузу Дүктүг-Кыс Донгактың кадарган төрүүр хоюорту кинр оолдай берген. Хураганнары онча-менди доругуп турар. Бо кыштаглаашкын үезинде хоюн хурыш ажыры, 100 башка оныштыр 95 хураганны камгалап алыр деп малчын хүлээнген. Хүлээлгезин күүседир дээш малчын кызымак ажылдап турар.

В. ХОВАЛЫГ.

СОРУКТУГ ДИРЕКТОР

Суурнуң шала кыдыкы талазындан эртенинң-не баарык шошкуй аараи чок-тап орар кижинин эрткендүшкен үдүе бо-ла эскерер. Ол — Улуг-Хем районнуң Ийи-Тал Культура бажыңының директоруу Ажай-оол Түлүшович Самбуу-дур.

Оон онзагай талалары болза хөглүү чазык эрын, ыырайлыы. Хөөрээр-Ажай деп атка четкен таварылга эвес. Уран сүүлге «тынын сатkан». Бажыңына кире бээрге, баян, дошпулуур, бызаан чы, хүлдыг хөгжүмүнүн барык бүгү керекселдери бар. Ырлаар, таңцылаар...

Өг-бүледе бир хей-аттыг кижи өскелериңе база «хат-салгынныг». Оон кайбы Н. Т. Ушулан база-ла сценага үнеринге кезээде белен. Олар кады кайы-бир номерни күүседи бээрге, көрүкчүлер бот-тынынгыр артистерни катап-катап ойнадыр.

Культура-массалыг ажылдарыны организастап билир, кижилерни бодунче чоокшулаттыр, хаара тудуп турар боорга, А. Т. Самбуунуң Культура бажыңын директорладып каап. Совхозтар төвү эвес, салбырлаашта культура одаан «кыпсыры» белен эвес херек. Чүү-даа чүве, ин аңаа адактың соонда, бир эвес артып каар болза аан, бээр. «Хөмүр-даш, соңга шилп, тудут материалдары, шала дозузу артып кагды, ап ал» дээр эвес. Барын чедип-даа алыр дээрге, ону сөөртүп алыр белен машина турбас.

Чамдык таварылгаларда А. Т. Самбуу бодунуң акшазы-биле шала, соңгалар рамаларының дозуларын садып ап турар. Бергелер турзажок, бүгү күжүн үндүрүп турган, уран чүүлче, культураның одаавче директор кижилерин хаара тудуп турар.

И. БЮРБЮ.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунга чугаалашкан

ДҮРГЕДЭЭШКИННИҢ ОРУКТАРЫ

Орус эрте-бурунгу делгем девискээр—кара эвес хөрөүнүүт зона бо чылдан эгелеп капитал садышкынындарын болгаш материал-техниктиг курлавырларны мурнады алыр. 1988-1995 чылдарда РСФСР-ниң кара эвес хөрзүнүүт зоназының социал болгаш экономиктиг хөгжүлдезинiң комплекстиг программазының үндезиннеринде ол дугайын айыткан.

Россияның кара эвес хөрзүнүүт зоназының талазыбиле партияның болгаш чазактың моон мурнунда хүлээп алган шинтипирлерин күүседип турарының дугайында айтырыгны контрольга ап, ындыг программаны ажылдап кылыры эргежок чугула дээн СЭКП ТК-ның Политбюрозу эдлчелиг хуралыңга шинтипирлээн. Айыткан хемчегleри боттандырганының түңнелинде чурттун бо чугула райониунга таарымчалыг байдалдар тургустунар дээн демдеглээн.

Бо девискээриниң салымчолу төөгү-биле холбаалыг Бистиң күрүневистиң политиктиг болгаш экономиктиг олаа эрага тургустунган. Ында оон үлетпүр деңзигүүрүнүң барык дөрттүн бир кезиин моөнчеттиңген. Ол регион ССРЭ-ниң бүгү девискээриниң 13 хуузун эзлеп турар, 60 миллион кижи азы чурттун чурттакчы чонунуң 20 хуузу ында.

Кара эвес хөрзүнүүт зона чурттакчы чонну продуктулар-биле, а үлетпүрну —чигэт-биле хандырарынга онза ужур-дузалыг. Ук зонаның ажыл-агыйлары РСФСР-де тараанның бештин бир кезиин, картофельдин чартыктан хөбүн, лёнүун шупгузун, ногаалдарның болгаш сүттүн бештин ийи кезиин, оске-даа хөй продуктуларны бүдүрүп турар.

Аъш-чем фондузунга оон кирип турар үлүүнүн улуг илден-дир. Ынчалзажок чурттакчы чонуун саны чыл бүрүле өзүп турда-ла, регионның бээр продукциязының хемчээли чаңгыс деңнелге артып каал турган. Оон туржук көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрери чамдык чылдарда эвээжеп турган. Партия болгаш чазактың ап чоруткан хемчегleриниң түңнелинде оюу ам чайлаганы ажыр күүседиринге үлүүн ажылчын бо чылдың январь планын база ажыр боттандырының социалистиг чарыжының мурнунда чоруп турар.

Ам-даа түңнелдер тодаргай эвес. Ынчалза-даа ажыл-агыйда-даа, амыдыралдың социал талаларында-даа байдал экижээн. Кушажылыы коллективтер бы-жыккан, көдээ черлерден чоннуң кожүп чоруурун эвээжээн. РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң дыңнатканын ёзугаар алырга, эрткен чылын дыка хөй топ районнар багай эвес дүжүттү өстүрүп, гектардан-на 20 болгаш оон хөй центнер дүжүттү алган.

Ынчалза-даа кара эвес хөрзүнүүт зонаның агроүлетпүр будүрүлгезин хөгжүдеринге үндезин эргилде болбаанын СЭКП ТК-ның Политбюрозу демдеглээн. Дыка хөй областар болгаш автономнуг республикалар көдээ ажыл-агыйны докпаамал хөгжүдерин хандырбаан. Курүненин болгаш колхозтарның үндүрүп турар хөй чарыгдалдары чогуур агинишкинин бербейн турар. Сөөлгү он чылдарның дургузунда зонаның ажыл-агыйларының кол будүрүлге фондулары болгаш күш-ажылды энергия-биле чепсеглээри ийи ажыг катап өскенин эскерип боор бис. Бо беш чылда-да акшаландырышкын 46 миллиард рубль чедир өзер. Аъш-чем будүрерин докпаамал-оптимал-оптималдаар, ажыл-агыйга-даа, амыдыралга-даа ажыктыг ужур-дузалыг улуг соруглар бооп турар. Ол-ла девискээрге будүрүп тургаш, ук районнуң чурттакчы чонуун чөөкү үеде кол продуктулар-биле хандырары — бирги чергенiң соңгаарладып болбас соруглазы бооп турар.

Зонаны хөгжүдери социал айтырыгларны, инфраструктураны шинтипирлеп экижидерибиле холбашкан. Кодээниң социал чаартылгазын экижидери эргежок чугула деп СЭКП ТК-ның Политбюрозу көрген. 1995 чылга чедир зонаның көдээ черлерде өгбүле бүрүзүн ангы бажыңнар-биле хандырарын, школаларны, уруглар албан черлерин, кадык камгалал, культура, садыг объектилерин четчири-биле тударын көрген. Оруктуг тудуун, газификацияны калбартыр... Биргээр чугаалаарга, кайгамчык улуг девискээрге — Россияның кара эвес хөрзүнүүт черинге — экономиктиг болгаш социал хөгжүлгенiң дүргеделиишкин оруктарын тодаратkан.

А. СМИРНОВ,
СЭТА-ның тайчылбырлакчызы.

Ленинград бүзээлелин чаза шаап үнгени

«ИСКРА» ОПЕРАЦИЯ

Ленинград дээш төөгүде чижеглээр чүве чок тулчуушуун 900 маадырлыг дүн, хүн дургузунда уламчылап келген. Невада хоорайны долгандыр дайзынның бүзээлели биле тыылдың аразында ылгалды шуут-ла чидирген. Фронтунуң дайынчылары болгаш хоорайның чурттакчылары аң-не берге байдалдарга чурттап, ажылдап, дайылдажып турган: аъш-чем, одаар түүл чедишпес, сут дамчыдылгазы болгаш электри чырыы үзүлген, транспорт шимчээшкини чок болган. Бо болгаш өске-даа бергедээшкиннер үгер-боо бооллаашкыны болгаш бозебалаашкын-биле капсырлашкан.

Бүзээлеткен болгаш чурттан ангылаттынган хоорайның байдалын чигтедирибиле Камгаладның Күүгүне Комитединиң шиитпири-биле Ладога хөлдүн дожун таварты яонуң «амыдыралдың оруу» деп адаанга шериг-автомобиль оруун чоруткан. Чайгы үеде чүктерни Ленинградче Ладоганың шериг флотилиязының болгаш сонгу-барының хем пароходствозунуң корабльдери чедирип турган. Ленинградчыларга чурт боо-чепсектэ аъш-чемни үзүк-соксаал чок чорудуп берип турган.

Совет шериглериң Ленинград чоогунга дайынчы хөделишкиннери ниити чепсектиг демиселдин чоруп турары-биле улуг хөлбээлиг турган Ленинград фронтуну хоорай кавычыгга быжыглыбиле камгаланмышаан, дайзынга удур идеңкейлиг хөделип турган. Дээди Кол Командылалдың (ДКК) Ставказындан соксаал чок күш немелдезин албышаан, кожазында фронтулар-биле демпежип, дайзынга удур халдаашкыннарны кылып, улуг кораллдарны чедирип келген.

Бүзээлелди үзе шаварынга ээн таарымчалыг үе 1943 чылдың эгезинде, кажан совет шериглер Волгага тулчуушкуннуң чедишкинин ажыглавышаан, мурнуу чүкке ниити шавар халдаашкынны калбартканда, тыптып келген. Мурнуу чүкке ол шавар халдаашкын немеп-фашистиг командылалга өске фронтуларны, ылангыя, Ленинград чоогунга быжыглаар, деткиир арганы бербээн.

ДКК-ның Ставказы бүзээлелди үзе шаварының планын 1942 чылдың декабрь 8-те бадылаан, оңу «Искра» операция деп адаан. Ооң утказы мындыг турган. Шлиссельбург-Синявино девискээринде мөөнүзээн дайзының күжүнче Ленинград болгаш Волхов фронтуларының уткуштур халдаашкынының түңнелинде бүзээлелди үзе шавар болгаш хоорайның чурт-биле кургаг чер харылзаазын катап тудугузар.

Шлиссельбург-Синявино шеңээн (гитлержилер оңу «фляшенхальс — шил аксы деп атаан турган) — калбаа 12, деп 17 чедир километр болгаш бистиң талавысче хаңылааны 15 хире километр чернии — фашистерниң 18-ки шеринии беш дивизиязы, 1-ги агаар флодунуң эскадралары камгалап турган. Бүзээлелдиң 16 айларының дургузунда гитлержилер Шлиссельбург чоогунга болгаш оон мурнуу талазынга камгаладның күштүг шугуминарын тургускан. Ооң мурнуку кезээ Нева хемниң солагай талазы-биле чоруткан турган. Анаа фашистер 1,5 метр калбак, бедии бир метр сайдовурак чалды база кылып алган. Кыжын ооң бир талазын суг кудуп тургаш, кылама доптадыпып каан. Нева ол чалдан эки көстүр болгаш анаа бүгү чүүлдерни адарынга белеткеп каан турган. Шак ынчаар белеткеттинген туруштарны бистиң шериглеривис узуткаар ужурлуг турган.

Шаап халдаапкынның эгезээринии биинии мурнунда Ленинград болгаш Волхов фронтуларының шаап халдаар бөлүктериниң кезектеринге партия болгаш комсомол хуралдарын эрттирген, оларга партия болгаш комсомол кежигүнериниң ам бо, лур тулчуушкуннарга соруглаларын чугаалаашкан. Чер болганга массалыг митингидер эрткилээн. Дайынчылар болгаш командирлер немец-фашистиг эжелекчилерге удур чүү-даа хаамнаашкайн, тулчуруун даңгыраглап турган.

Бүзээлелди үзе шаварынга белеткелдиң үезинде шериглерге патриотчу тура-сорук хүнден хүнче бедип турган. 1943 чылдың январь 12-де 9 шак 30 минутада Ленинград фронтузунуң 67-ги армиязының халдаар участоогунга күчүлүг үгер-боо белеткелди үе шаварынга ээн таарымчалыг үе 1943 чылдың эгезинде, кажан совет шериглер Волгага тулчуушкуннуң чедишкинин ажыглавышаан, мурнуу чүкке ниити шавар халдаашкынны калбартканда, тыптып келген. Мурнуу чүкке ол шавар халдаашкын немеп-фашистиг командылалга өске фронтуларны, ылангыя, Ленинград чоогунга быжыглаар, деткиир арганы бербээн.

ДКК-ның Ставказы бүзээлелди үзе шаварының планын 1942 чылдың декабрь 8-те бадылаан, оңу «Искра» операция деп адаан. Ооң утказы мындыг турган. Шлиссельбург-Синявино девискээринде мөөнүзээн дайзының күжүнче Ленинград болгаш Волхов фронтуларының уткуштур халдаашкынының түңнелинде бүзээлелди үзе шавар болгаш хоорайның чурт-биле кургаг чер харылзаазын катап тудугузар.

Шлиссельбург-Синявино шеңээн (гитлержилер оңу «фляшенхальс — шил аксы деп атаан турган) — калбаа 12, деп 17 чедир километр болгаш бистиң талавысче хаңылааны 15 хире километр чернии — фашистерниң 18-ки шеринии беш дивизиязы, 1-ги агаар флодунуң эскадралары камгалап турган. Бүзээлелдиң 16 айларының дургузунда гитлержилер Шлиссельбург чоогунга болгаш оон мурнуу талазынга камгаладның күштүг шугуминарын тургускан. Ооң мурнуку кезээ Нева хемниң солагай талазы-биле чоруткан турган. Анаа фашистер 1,5 метр калбак, бедии бир метр сайдовурак чалды база кылып алган. Кыжын ооң бир талазын суг кудуп тургаш, кылама доптадыпып каан. Нева ол чалдан эки көстүр болгаш анаа бүгү чүүлдерни адарынга белеткеп каан турган. Шак ынчаар белеткеттинген туруштарны бистиң шериглеривис узуткаар ужурлуг турган.

Шаап халдаапкынның эгезээринии биинии мурнунда Ленинград болгаш Волхов фронтуларының шаап халдаар бөлүктериниң кезектеринге партия болгаш комсомол хуралдарын эрттирген, оларга партия болгаш комсомол кежигүнериниң ам бо, лур тулчуушкуннарга соруглаларын чугаалаашкан. Чер болганга массалыг митингидер эрткилээн. Дайынчылар болгаш командирлер немец-фашистиг эжелекчилерге удур чүү-даа хаамнаашкайн, тулчуруун даңгыраглап турган.

Бүзээлелди үзе шаварынга белеткелдиң үезинде шериглерге патриотчу тура-сорук хүнден хүнче бедип турган. 1943 чылдың январь 12-де 9 шак 30 минутада Ленинград фронтузунуң 67-ги армиязының халдаар участоогунга күчүлүг үгер-боо

Чоннуун – чонга

МЫЙЫЗЫНДАН АЛГАШ САЛБАЗА

• Тускай мастерская херек •

Бодуя хөгжүмчү, хөгжүм херекселдерни кылып турар кижилерниң бирээзи болганымда, солун арынга кодурулген ажык чугаага киришпес аргам чок. Шынап-ла, чоннуун хөгжүмүн чоннуун бодуунуң болдуурары чөп болгай. Ол дугайында биженчилерниң бодалы-даа, салып турар сорулгазы болгаш күзелиндаа шын.

Бистиң республикада тыва хөгжүм херекселдерни кылып турар кижилерниң саны чээрби четпес. Оларның аразында аныяктар кончуг эвээш — дөрт-беш хире. Хөй кезии — 40-50 хар иштинде, 70 ажыг харлыг-даа мастерлер бар. Бо мергежилге ус-шевер болгаш таварыжыг салбазы болетпээнин чүтүлә апарганы моон илдең. Ол дугайын билбес кижи чок, ол хиреэзинде ону боттандырар, организастаар кижи тывылбас. Айтырыгның чидиг тургустуунуп келген үеэжүү ыңда. «Ыңдыг болза, ыңдыг болза, ынчаар кылза, ынчаар кылза» дижип турувуста, үе-шаг эртер — оон соонда кымдан арга-сүме айтырар, кымның ажыт-чажыдын өөренир бис?

Чартык чүс чыл ажыр чүрттап келдим. Ол үеним дүргүзүнда хөгжүм херекселди кылырын организастаар дугайында чугааны дыңнаар шаам-биле дыңнап мага хандым. А ус-шевер, ёзулуг талантыг болгаш күзелдиг кижилер эвээжеп, оон-биле чергелештир «аскак хөй ырай берди». Ам черле «Бо буганың кайызындан сегирип алыр чоор» деп шиничилеп турбайн, дүрген-не мыйыстан апканы дээре.

Хөгжүм херекселя кылыр бот-тывынгыр мастерлер шалың ап турар өске ажылдыг кижилер болгай. Оларның хөй-ниити ажылы база бар. Ол аразында белеткел, концерт, көрүлде дээш база олурттнас. Өт-бүле, уруг-дарыг, одаар ыяш, совхозка шеф дээш, черле кызыг-чай турар эвес. Ажыы-биле чугаалаварга, оларның игил азы-лимби кылырынга үе чок, ону чөпшээрээр дарга черле турбас харын, ынаар чор, мынаар чор дээр. Азы чамдык мастерлерни аттестастаап, дипломдан, шынзылгадан-даа тыпсып берзе чүл? Хостуг үезин ынап болгаш нарын ажылын боттандырарынга ажыглаар кылдыр аян. Кап борбак кижини аян, оон «хем келдее бээр» эвес.

Бисте мастерскаялыг кижи бар эвес, ынчангаш бажыңга сөктанып болгаш демир эгээр апаар: уруг-дарыың кичээл-даа кылбас, кожаларын-биле найыралыңдаа бустур. Чамдык кижилер «Акша сүрер дээш, удуурчыдарын безин уттупкандыр моозуь дижир. А херек кырында кыйын эвес, төрээн талазы-биле янзы-бүрү. Бызаанчыны ап көрээли. Ооц бажының улуу-даа, бичезиндаа, чыдыының чөөнү-даа, чыңгези-даа, сывының узуну-даа, кысказы-даа бар. Чамдыызын аът кудуруу-биле, оскезин сыырткыыш хылы-биле хылдап каан турар. Кызылга мастерскаялыг болур болзувусса, ыңдыг чүве турбас, чүрүмнүг апаар. Туралыг, күзелдиг, келир аргалыг кижилер боттарының акшазы-биле боттары-ла четкилеп кээр. Дүрзүлгә солчурунга болгаш бот-боттарындан өөренирингә база чүтүлә.

Москвада, Улан-Удэде болгаш өске-даа хоорайларда боттарының мастерскаялары бар. Оларга чагыгларны кинрип, хөй акша-хөрөңгини болгаш өске-даа чарыгдалдарны үндүрүп, хөгжүм херекселдерни кылдыртып көрген бис. Чаңгыс эвес катап. Оон чүү-даа бүтпээн, ол бызаанчылар болгаш игилдер биске таарышпас болган. Моон кандыг түүнел үндүрүп болурул? Маңаа кылыр, боттарывыс кыдыр ыңдыг түүнел үндүрүп болур.

Тыва хөгжүм херекселди кылырын Чүрт үлетпүр министерствозунуң чоннуун уран тывыш черинге даасканын турган. Оон база чүүдаа үнмээн — айда 10—15 хомус кылыр, ооң кайнаар барганы билдинмес. Өске хөгжүм херекселди кылбайн турар. Ынчангаш ук бүдүүлгени ол азыңган адыңдан хөстаанны дээре. Тускай мастерскаяның чүтүлазын бо база бадыткап тур. Оон орнунга чаңгыс кижиге даалга берген болза, ооң бүдүүлүкчүлүү оон ийи-үш болгаш оон-даа хөй катап улуг болгай. Канчап, чижээлээрге, Бай-Тайгада 70 ажыг харлыг Хомушку Идамчап оң хонук дүргүзүнда 40—50 хомусту кылыптар-дыр.

Чүрт үлетпүр министерствозунуң ол коллективинге хөгжүм херекселди кылдыртырын даанган Валентина Сүзүкейниң оон чүүн-даа үнмезин херек кырынга көргеш, солунга ажык чугааны көдүргени черле төп. Улус ол чугааны деткип турар, мен база оларга каттыжар мен. Чүге дээрге бо ажык чугааны түүнээр үеде бо айтырыг үзе шинитпирлеттинер дээрзинге бүзүрээр мен.

Чамдык кижилерниң «каас» чугаазын эскерер үе келген. Чижээлээрге, хөгжүм херекселдериң каас-чараш кылыр деп. А каастапканы кай? Ыңдыг чугааны дыңнаанымдан бээр он-оң чылдар эрти, ам ыңдыг шаптыктаашкынга алыскан херек чок: бистиң игиливис-даа, чадаганывыс-даа черле чараш чүве. Ону оон-даа чараш кылыптар кижилер бар болза, харын кылзынар, олар «те, бо-дур — чаражын көрүнер!» дээн соонда, ам-на ынчаар кылып кириптер бис. Ол болгуже, ыңдыг сөс дыңналгыже курут олуруп бээривиске, херек бүтпес болгай. Бис база багай игил кайын кылыр деп бис. Хөгжүм херекселиниң үнүмүң өткүт талазы-биле база ыңдыг: тывылган-на материалды ажыглаар. Оондаа эки материал тывылза, улам эки.

Чаа кылган хөгжүм херекселдерин тускай комиссия хүлээп алыр, өртээн доктаадыр болгаш садыг четкизинче киирер ужурлуг. Ынчан он чадаганның өртээ чаңгыс аай болур таварылга ховар, чадаган бүрүү бодунга хамаарышкан өртектиг болур. Алдан-маадыр аттыг чүрт-шинчилел музейиниң, улусчу чогаадылганың эртем-методиктиг төвүүн азы өске-даа организациянның чанында тыва хөгжүм херекселдериниң оркестрин тургузары хөгжүм херекселдерни өөренип алыр, өртек доктаадырыгга болгаш ук хөгжүмну пептередиринге дузалыг болур. Амдыызында, эвээш-даа болза, хөгжүм херекселя музейде-даа, өске-даа черлерде бар. А ойнаар улус тыптыр бээр, школачылар-даа, сүргүүлдар-даа бар. А чоорту оолуг оркестр үүрүптар — улусчу оркестр.

Оркестрге кыжың-даа кылган херекселиниң «чес-холазы» кестү бээр. Ынчан мастер биле хөгжүмчү херекселдиң чедер-четпезин тодарадыр, канчаар кылырын сумслежир — улуг чугаа үнер. Езулуг өөредилге ол болур.

Чер-черде хөгжүм херекселдерни кылып турар ийи-чаңгыс кижилер бар. Райкүсюмнар, оон культура киндистери болгаш өске-даа организациялар ыңдыг кижилерге материал болгаш өске-даа дуза чедирерин чүрүмүдары күзенчиг. Чаңгыс борбак бичии өрээлчигеш тып бээр болза, дыка-ла өөрүнчүг болур. Оон ыңай ол мастерлер-биле керээ чарар херек. Кажанта чедир нашты кылырын айтыр. Патентбиле ажылдаарын-даа организастап болгай. Черле бирии кылыры чугула, ам аңаа олурган херек чок. Оңу үе болгаш эде тургустуунуушкүн негеп келген.

Б. ДҮПЧҮР,
Тыва АССР-ниң күлтуразының алдарлыг ажылдакчызы, бот-тывынгыр композитор, хөгжүм херекселди кылыр мастер.

ЧУРУКТА: тыва хөгжүм херекселдериниң делгелгезин көрүкчүлер ажок сонуургаар: көрбээнин ынчан өөрү, түпээнин ынчан түдар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«Эки эмчи болза... » деп чүүлге хамаарыштыр

ШҮГДҮНЕР, КИЧЭЭНИР

«Эки эмчи болза...» деп чүүлдү номчаан, эмчилер Р. К. Косьян биле Е. Ч. Куулар ажылынга шүүт-ла харыысалга чок болган деп санаар-дыр мен. Кижилерниң амы-тыны-биле холбашкан ажылга эмчилер кичээнгейлиг болур үжүлүг. Кандыг-даа ажылды кылып турар кижи бодунуң хүлээлгезин күүседир дээш бүгү-ле аргадарыны ажыглаар апаар.

Эмчи кижи кезээде аңы-буянныг, амыр-дыш, үе-шак, даа дивес, херек апарган таварылгада дүрген дузаны чедиреринге белен болур деп бодап чорүүр мен.

Амыдыралымга эмчилерниң дүрген дузазын көргеним хөй болган. Эрткен чайын бистиң уруувус бүдүн чартык харлыг уруун кудумчугга ааткыыш-тергезинге идип алган чорда, хенертен арны-чедирер машиназының чолаачызы Владимир Хомушку, уруглар эмчизи Нина Хертек девидээн кижини көрүп каапш, түгүрүүп келгеннер.

Эмчи Нина Хертековна Хертек девидеп турган ие кижиниң холундан бичии чашты ушта соп алгаш, эмчиниң баштайгы дузазын көргүскен. Ол аразында чолаачы В. Б. Хомушку базыңының херимниң иштинге турган мотоциклин хөделдиргеш, оон-биле дораан-на эмчиже аппарганнар. Кашпа минута эрткенде кижиниң амы-тыны берге байдалдан камгалаттынган.

Уруувустуң уругнга дүрген дуза чедирген ол буянныг кижилерге кырган-авазы биле кырган-ачазы бистерниң өөрүп четтиргенивис кызыгаар чок, оңу ам-даа сөглеп чорүүр бис. Амыыл-хүлээлгеэнинге ёзулуг бердинген, бедик харыысалгалыг кижилер ыңдыг боор-дур. Оларның ачы-дузазында уруувустуң уруу ам омак-сертек өзүп-мандып турар.

Р. К. Косьян биле Е. Ч. Куулар баштайгы удаада чедир эскербээн-даа болза, аарыг кижиниң каш удаа бодуун байдалының дүтайында чугаалап турарын кичээнгейге алыр турган. Кадыг сеткил, ажылынче ханылаксавас чорук ол эмчилерниң тура-хоюнунде бар болуп турары, алызында барып харыысалгазын кудулаткан. Чүге эмчилер эвес, эмнелгеде ажылдап турар кижи бүрүү кижилерниң кадыын камгалаар дээш күүнүн харамнанмайн ажылдаар, шынгы харыысалгалыг болурунче «Эки эмчи болза...» деп чүүлде фактылар кичээндирип турар.

Моон соңгаар ыңдыг суларгай чорук каза-даа каттаптавас кылдыр ук чүүлдү коллектив бүрүзүнге сайгарып көрүп, эмчи ажылдакчылары болгаш эмчилер бот-тарының шүглүнүп, бар четпес човацгыр, боттарының ажылын, хүлээлгезин эки билир турган болза, ыңдыг байдал болбас турган. Харыысалга хүлээлгезин чедир билбес эмчилер бары хомуданчыгдыр.

Ынчангаш буянныг эмчи Бембүрүк Ижиевна болгаш акушерка кыстарга өөрүп четтиргенимни илередип, оларның амыдырал-чурттаргазынга аас-кежиктя, буянныг ажылынга чедишкинилерни күзедим.

Е. АҢЫЫЖЫ.
Эрзин район.

КАНЧААР ШИИТПИРЛЭЭРИЛ?

Чадаана хоорайның эмчилери Р. К. Косьян биле Е. Ч. Куулар ук аарыг кижини эмневейн, эвилел-ээлдек эвес болуп турганы дээш буруулуг деп бодаар мен.

«Эки эмчи болза...» деп чүүлге хамаарыштыр Кызыл хоорай Советиниң күүсенчи комитединиң кадык камгалал килдизинин эргелекчизи М. Базыр-оол, Кызыл хоорайда эмчи сестралы З. Сазд, Сүт-Хөлден Б. Ондар оларның бижээнинге каттыжардыр мен.

Кызыл хоорайда безин аарыг кижилерге каржыдоктуи эмчилер, сестралар бар дээрзин бодумнуң аңы-дыралымдан көрген мен. Он ажыг чыл бурунгаар поликлиникага участок эмчизинге (ол эмчиниң адын мында киирбедим) чедуруп аараап баарымга, биодлетень берген. Оон бажыңымга келгеш аарыым бергедээн. Эдим изип, 38 градус ажып турда, катап эмчиге бардым.

— Чүге чогуур үезинде келбээн силер — деп коңтаап, чорудупкан. Ол кежээ аарыым бергедээш, дүрген дуза чедирер черже телефон-ваарымга, мени ол черниң эмчизи эмнелгеге аппарып чыттырып каан. Эмнеп турда-ла сегивестей берген мен. Оон мени кезээп эмнээр салбыккже шилчиткен.

Шынчаа көөрге, хөрээм иштинде сарыг-сыт турупкан болган Кезер эмчи Константин Ховалыгович Орус оол Куулар баштайгы удаада чедир эскербээн-даа болза, аарыг кижиниң каш удаа бодуун байдалының дүтайында чугаалап турарын кичээнгейге алыр турган. Кадыг сеткил, ажылынче ханылаксавас чорук ол эмчилерниң тура-хоюнунде бар болуп турары, алызында барып харыысалгазын кудулаткан. Чүге эмчилер эвес, эмнелгеде ажылдап турар кижи бүрүү кижилерниң кадыын камгалаар дээш күүнүн харамнанмайн ажылдаар, шынгы харыысалгалыг болурунче «Эки эмчи болза...» деп чүүлде фактылар кичээндирип турар.

Моон соңгаар ыңдыг суларгай чорук каза-даа каттаптавас кылдыр ук чүүлдү коллектив бүрүзүнге сайгарып көрүп, эмчи ажылдакчылары болгаш эмчилер бот-тарының шүглүнүп, бар четпес човацгыр, боттарының ажылын, хүлээлгезин эки билир турган болза, ыңдыг байдал болбас турган. Харыысалга хүлээлгезин чедир билбес эмчилер бары хомуданчыгдыр.

Ынчангаш буянныг эмчи Бембүрүк Ижиевна болгаш акушерка кыстарга өөрүп четтиргенимни илередип, оларның амыдырал-чурттаргазынга аас-кежиктя, буянныг ажылынга чедишкинилерни күзедим.

Е. АҢЫЫЖЫ.
Эрзин район.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИМ

Эрткен чылдың декабрь 18-те хенертен хан агыышкыны болган. Байдалым дыка берге турган. Дүрген дуза чедирер машинаның чолаатызы Бичее-оол Седип, ол хүнүүн дежурный эмчизи Д. Ш. Домүр мөңээ баштайгы эмчи дузазын чедиргеш, район эмнелгезинге аккелгенинге улуу-биле өөрүп четтирдим.

Эмчиге келгеш, караам чыырып, Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи Бембүрүк Ижиевна Эренчинниң буянныг холдарының дузазы-биле кончуг кыска үеде өг-бүлемге, ажы-төлүмге кан-кадык ээп чанып келдим.

Эмчиге чыткаш «Шын» солунга үнген «Эки эмчи болза...» деп үүлдү номчаашымны бодап, ол хөөкүй иени бодунга домейлеп, кээргеп чыттым. Бир эвес ол эмчилер кижилерге сагыш-

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ЧАГЫТКАНЫ ЭКИ-ДАА БОЛЗА...

Сүт-Хөл районуң Карл Маркс аттыг совхозта Иймениң харылзаа салбыры 1988 чылда чонга солуннар болгаш журналдар чагыдылгазын ыңда партия, хөй-ниитиниң активчилерин ажыглап турган, организастыг чорутканын.

Төп солуннар, журналдар болгаш республика солуннарының чагыдылгазын эрткен чылдың деңнелиниден дыка ажыр боттандырган. Харылзаа салбырының ажылдакчылары Ч. Х. Монгуш, У. Х. Монгуш олар чон ортузунга тайылбыр ажылдарын эки чоруткан. Школада библиотека эргелекчизи Ирина Монгуш Ийме ортумак школазының башкылар болгаш өөреникчилер ортузунга ол ажылды эки чорутканының түңнелинде 950 рубльге чагыдылганы организастаан.

Чагыдылга эки-даа болза, оон чонга чедирилгезинде четпестер хөй. Ам бо хүннерде Сүт-Аксыдан Ийметге кээп турар солуннар болгаш журналдар чедирилгези багай. Неделяда түгле 1—2 катап келзе-ле экизи ол. Кижилерниң чагыдып алганы журналдары, солуннары чогуур үезинде келбейн баарга, дыка-ла хомудаңчыг. Ийме ортумак школазының башкыларынга август айда «Математика в школе» деп журнал келбээн. Ону ол олчаан ап шыдавайн бардывыс. Ындыг таварылгалар чаңгыс эвес. хөй удаа болуп турар. Оон ужурундан чамдык кижилер журналдар чагыдарга келбейн баар чорду дээш хомудап турар.

Бо талазы-биле харылзаа салбырының эргелекчизи хүн бүрүде келир ужурлуг чагыдылгаларны, кымнарда кайдыг журнал, солун барын билбейн эрттирипкеш, озалдап негээрге түңнел чок болуп турар.

Мындыг четпестерни болдурбазы-биле Иймениң харылзаа салбырының эргелекчизи Чылбак Куулар чогуур хемчегларни ап ажылдаары негеттинип турар.

А. ОНДАР.

«ОРУС СӨС» – 100 ХАРЛААН

ТБИЛИСИ. (СЭТА-ның корр. М. Габриадзе). Грузияның бичии чаштары грузин педагог, чогаалчы болган хөй-ниити ажылдакчызы Яков Гогебашвилиниң чогаатканы «Орус сес» деп өөредилге номундан найыралдың алыс үндезинигерни өөренип ап турар. Ол ном чүс харлаан.

— Орус дыл грузин дыл-биле кады Грузияның уругларының төрээн дылы апарганын ол өөредилге ному хереглелп турар — деп, педагогика эртеминиң доктору, профессор В. Гагуа чугаалаан. Грузияның болгаш Россияның аразында чүс-чүс чылдар төөгүлүг акы-дүмалышкы чоруктуң ачызында ук өөредилге ному эрткен чүс чылда дүрүм ёзугаар тыптып келген. Улуг грузин Илья Чавчавадзе «Иверия» деп номунга ону культураның улуг болуушкыну кылдыр бижээн.

Улуг эвес ол ном хөй-хөй кижилерге орус дылды өөренириниң оруун ажыткан. Эрткен үе-шаг номга эдилгелерни кылган болбайн аан. Ынчалзажок ол ном амыдыралчы экзаменни «кончуг эки» тутткан: ном уругларны түгле дылга эвес, улуг орус улуска, Ленинниң, Пушкинниң, Толстойнуң Төрээн чугаага ынак болур чорукту уругларга чаңчыктырып келген.

Чыл санында-ла Грузияның школаларының бозагаларын хөй-хөй националдарның төлээлекчилери артап эртер. Оларның кижи бүрүзү төрээн дылынга кажан-даа эргижиревээн «Орус сес» ыяап-ла турар.

Бо өөредилге чылында «Ганатлеба» — «Чырыдыышкын» деп ном үндүрер чер Грузияның ниити өөредилге школаларынга ниити тиражы 4 миллион ажыг, 81 аттыг өөредилге номнарын парлап бергеш.

Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң Сүт-Бажы суурда ортумак школаның башкызы Надежда Сандак-Доржу кичээлдерин уругларының сонуургалын хайныктырын эрттиреринче сагыш салып турар.

Ол ийиги класстың өөренчикчилериниң кичээлдерин үргүлүү-ле класска эрттирбейн, совхозтуң сүт-бараан фермазынга, машина-трактор мастерскаязынга болгаш оон өске-даа черлерге төрээн-скурсиялавышкын аргалыг ажыглап эрттирип турар. Школачыларга кодээ ажылагыйның чедишкиниерин таныштырып, бо талазы-биле эге билиглерни берип турар.

Башкы бир кичээлди суурда Культура бажыңынга барып организастаан. Бичии уруглар аңаа келгеш, библиотеканы сонуургап көргеннер. Культура ажылдакчылары Любовь Данчай-оол, Руслана Салчак уругларга солун болуушкуннарны чугаалап бергеннер.

ЧУРУКТА: Каа-Хемде Сүт-Бажы ортумак школазының башкызы Надежда Монгушовна Сандак-Доржу өөренчикчилери-биле.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ЯНВАРЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Забытая мелодия для флейты» 9.30 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказки об отважном кузнеце» 9.40, 11.20, 13.10. К/клуб «Говорит 01» 15.00. «Человек с бульвара Капуцинов» 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Правосудия!» 11.00, 13.00, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «В дебрях, где реки бегут» 15.00, 17.30, 19.30 шактарда.

Атаар

Республикага шөкар будуттар. Чамдык черлерге шоолуг эвес хар чаар. Хаттың күжү кошкак. Дүне аттаар 30 — 35, чамдык черлерге 20 — 25 градус соор. Хүндүс 20 — 25, чамдык черлерге 10 — 15 градус соор.

Кызылга бүргеп, аянзыр. Хар чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 30 — 32, хүндүс 22 — 24 градус соор.

Автооруктарга бичее хар чаар. Оруктуң көстүрү эки.

ДОСААФ эге организацияларынга ЗИЛ-130 автомобильдиң комплектилии өөредилге класын чолаачылар өөредиринге садып алыр.

Ажыглаттыныр болур материалдардан ДОСААФ Тыва обкому мотоциклдерге артык кезектерни, оон ыңай школаларга көскү агитация материалдарын, пионер-патриотчу литератураны, плакаттарны, көрек демдектерин садып турар.

Айтырыгны дараазында адрестен тодаралдыр: Кызыл хоорай, Интернациональная 49, телефону — 2-43-38.

Ажылга хүлээп ап турар кижилерниң өртке удур камгалал инструктажын № 2 бүдүргүлге-чурттала участогунда вторник болгаш четверг санында 16.00 шактан 17.00 шакка чедир чорудуп турарын Кызыл хоорайның албан черлериниң болгаш организацияларының удурткучуларынга болгаш хамаатыларга Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң өртке удур камгалал килдизи дыннадып тур. **Участоктуң адрези** — Сесерлиг кудумчузу, 32.

Телевидение

ЯНВАРЬ 20-ДЕ

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер: «Тажы болгаш үш эмчи дугайында тоол». «Шайбадан, шай, бадан!». 9.05 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүүү. Бирги фильм — «Оруктуң чаазы». Ийиги фильм — «Байырлажыышкын». 11.35—11.45 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкуннуң прожектору. 15.55 — Уругларга анчыгаштар дугайында. 16.25 — Алтайның телевидениезининң программазы. 17.15 — «Бөмбүрөктиң уругларының чүү ырлажып турарыл» «Европаның өөрүшкүзү». Югославия. га болган уругларның музыка фестивалы. 18.15 — «Улусчу чогаадылга». 18.45 — «Киржип турар кижилер». 19.30 — Бөгүн делегейде. 19.50 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериялыг телефильмниң баштайгы көргүзүүү. Ийиги фильм — «Байырлажыышкын». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкуннуң прожектору. 21.45 — «Туруш». Кижиниң угаан-бодал амыдыралының дугайында дамчыдылга. 22.45 — Бөгүн делегейде. 22.55 — 23.50 — «А. Н. Скрябинниң бүтүү симфониялары». № 2 симфония.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Не хемим Волгалап». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Физика. 8 класс. Деңзи чок байдал болганнар базыышкын. 9.05—11.05 — Немец дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болган психологиязы. Эте дамчыдылга. 10.30 — Янзы-бүрү үүлдер дугайында кысказы-биле. 10.35—11.35 — А. М. Горький. «Чаш чорааным». 6 класс. 12.05 — «Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы» деп хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүүү. Алдыгы серия — «Крещениениң соогу». Чедиги серия — «Идегелдиң хүнжери». 14.15 — 14.25 — Медээлер.

18.05 — Медээлер. 18.10 — «Эрге-чыктарның зоназы». Телефильм. 18.40 — Латвияның уран үүл коллективтериниң концерти.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — «Орус дылды канчаар өөренип турар бис». Национал школаларның бирги классчыларынга телешкола. Чедиги кичээл. 19.20 — «Азия тэвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга: хүннүң боттуг чорууу». «Өрттү болдурбас». Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң өртке удур демисел килдизиниң инженери В. И. Санниковтуң тайылбыры. 19.50 — Медээлер. (Тыва дылга).

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Чуруктарлыг номчугаш». 20.15 — Орук шимчээшкинининиң озал-сондак чок чорууу дээш. 20.20 — Эрги болгаш чаа ырлар. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустуунуушкуннуң прожектору. 21.45 — «Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы» деп сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүүү. Алдыгы сериязы — «Крещениениң соогу». 22.50 — 23.40 — Советтер чурту. Манежте делгелге дугайында чугаа.

III ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — «Эргежыктарның зоназы» деп телефильм. 18.40 — Латвияның уран үүл коллективтериниң концерти. 19.00 — «Кодээ шак». 20.00—20.15 — «Там, чыктыг удуңар, чаштар!». «Чуруктарлыг номчугаш».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн баргында 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 эка. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күүгүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2656. ТС — 00425.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 21 четверг № 17 (13617)

1925 чылда үнедезилеттинген.

Өртээ 3 көпеек.

ЧУРУКЧУ БОЛГАШ УЕ

ССРЭ-ниң чурукчуларының VII съездизи ажыттынган

Чүрттү эде тургузар талазы-биле кончуг улуг тургузуучу ажылга интеллигенция болгаш ооң улуг отряды — Совет чурукчулар эвилели чугула рольду ойнап турар. Чурулга уран чүүлүнүң бүгү хевирлериниң болгаш жанрларының чээрби муң ажыг мастерлерин болгаш критиктерин ол чогаадыкчы организация каттыштырып турар.

ССРЭ-ниң чурукчуларының VII съездизи үениң тургузуп келген сорулгаларын чугаалажып көөр, мөзүшынар талазы-биле үнелиг чүүлдерни бадыткап тургузар, ниитилелди улам экижидеримче болгаш чоонуң сеткил-соруун быжыглаарынче угланган ам кылыр ажыл-херектерниң хемчээлин тодарадыр. Съезд Москвага январь 19-та Кремльдиң Улуг ордузунга ажыттынган.

Эштер **В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н Зайков, Е. К.Лигачев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. И. Ельцин, Н. В. Талызин, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов** оларны делегаттар болгаш аалчылар адыш часкаашкыны-биле утказаннар.

Президиумда чүрулга уран чүүлүнүң сураглыг ажылдакчылары, партия, совет, хей-ниити организацияларның, күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилери база бар. Социалистиг чүрттарның Чурукчулар эвилелдериниң удуртукчулары база олурушкан.

ССРЭ-ниң ЧЭ баштаар черинiң илеткелин ооң дараазы Н. А. Пономарев кылган. Эрткен беш чыл чурукчуларга принципиалдыг өскерлиишкинерин чылы болган, олче орукту совет ниитилелде улам-на быжыы-биле бадыткаттынып тургустунуп турар демократтыдылга болгаш ажык-чараш чорук ажыктан. Уран чүүлдүң социал айтырыгларга болгаш чорудулгаларга идепкейлиивиле кирюлгезинiң эргежок чугулазын амыдырал боду иеген турар деп, ол чугаалаан.

«Чурулга уран чүүлүн улам ыңай төгүдер болгаш ажылчы чоңнуң коммунистиг кижизидилгезинге ооң ролюн бедидер талазы-биле темчегер дутайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докталы улустуң амыдыралынга революстуг чаартылганарының чорудулгазынга чурукчулар-ның киржилгезинiң үр үеде программазын тодарагайлаан. Бүгүрежир чоруктун, үелбодалдарын хостуг солчуруунуң байдалы тургустунган деп, илеткелчи демдеглээн. Ол чорудулгага совет чурулга уран чүүлү киржип турар.

Ол туруш-биле Чурукчулар авилелиниң беш чыл иштинде ажыл-чорудулгазын үнелеп көрүп, делегаттар хей националдыг совет чурулга уран чүүлүн пропагандаларынче угланган делгелге ажылынның идепкейжээнин демдеглээннер. Бүгүзавилелдиң, республикаларның, уран чүүлдүң хевирлериниң болгаш жанрларының ажыл-биле, бөлүк болгаш хүүнүң чедя муң ажыг делгелгелерин ажыттыкан. Делгелге залдарын тутканы, республикаларда чамдык комбинаттарның бүдүрүлге шөлүн калбарткан. Чогаадыкчы мастерскаяларга хереглелдиң чамдыкының хандырган, ынчалза-даа ол айтырыг хоорайларның улуг организацияларынга ам-даа чидиг болуп артышаан. Комплекстиг делгелге төптеринiң улуг эвес галереялар тудуунуң программазын боттандырып чорударын дүргедиринге бүгү күштерни Чурукчулар авилели, Культура министерствозу, Уран чүүл академиязы ажыттаар, орудуларга болгаш культура бажыңнарынга, кино-концерт болгаш спорт комплекстеринге делгелгелерин калбаа-биле чорудар ужурлуг. Ол дутайында сагыш салдышкынны совет, партия болгаш хей-ниити организацияларының бодунга алыр ужурлуг.

Дискуссияга национал культураның бот-боттарынга салдар чедирикиринiң болгаш байланышкыларының айтырыглары улуг черни золаан.

Ораторлар совет чурулга уран чүүлүнүң келир үези холбашкан аныяк ээлчегни кижизидеринге улуг ынчаннгейни салганнар. Эстетиктиг кижизидилгениң комплекстиг ниити күрүне программазын боттандырып чорударынга чурукчуларның киржилгези, оларның шеф ажылы, чүрттка чурулга оорединiң сайзыраңгайжыдары, яңзы-бүрү чогаадыкчы тускай эртемниг бедик мергежилдиг кадрларны белетиксэри, оларны ажылга киирери болгаш бүдүрүлгеге оларның эрге байдалы — бо болгаш ескедаа айтырыглар дискуссияның төөгүнге турган.

Съезд бодунуң ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

ПАРТОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫ

НЕГЕЛДЕ—ОЛАРНЫҢ ДАЙЫНЧЫ АРГА-ШИНЭЭЗИН БЕДИДЕРИ

Аңгы үеде хүнүүн эң чугула сорулгазы болза партия эге организация бүрүзүнүң ажылын үндезини-биле эде тургузары, оларның дайынчы арга-шинээзин бедидери болур. Улус ажыл-агыныңның бүгү адырларынга ёзулуг, ханы эде тургустунуушкун ооң хамааржыр.

СЭКП Кызыл хооркомунуң, райкомнарның пленумнарынга, коммунистерниң хуралдарынга эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында айтырыглары чугаалажып турар үеде партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазынга чогуур үнелелди берген. Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир, эде тургустунуушкунну хамыладыр талазы-биле партияның угланышкынын чайгылыш чок боттандырар дээш оларның хөй нуруузу партийжи ажылдың стилин, арга-хевирлерин сайзыраңгайжыдарының хемчеглерин алганын пленумнарга, партия хуралдарынга илеткел кылганнар болгаш санал бергеннер демдеглээн. Олар чүртталга тудуун дүргедедир чоонуу ъаш-чемнiң болгаш чугула хереглелдиң бараанары-биле хандырарын экижидер, ачы-дуза чедирилгезинiң, социал айтырыгларны шиитпирлээр дээш сагыш салып, ажыл-херекти эде тургузарынче угланган чогуур ажылдарны чорудуп турарлар. Ол ышкаш демократияны, ажык-чарлыг чорукту калбартырын, организастыг чорукту экижидерiн, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурумну быжыглаарын, арагалаар чорукка болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирерин кичээнгейге алган.

Эде тургустунуушкунну партияның негелделерiнге дүүштүр удуртур дээш инициативалыг, негелделиг, чогаадыкчы езу-биле ажылдап турар партия эге организацияларны Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда, районнарда бар. Сүт-Холде «Алдан-Маадыр» совхозтуң Ак-Даш салбырында, Бай-Тайганың амыдырал хандырылга бүдүрүлге эрге-лининде, Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазында, Кызыл районда «Кек-Тей» совхозтуң Кок-Хавак сүт-бараан фермазында, Кызылдың сүт заводунда, № 14 механизация эргелелинде, автосеотелге заводунда, № 48 тудуг эргелелинде болгаш эске-даа күш-ажылчы коллективтерде партия эге организацияларны эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле ажыл-чорудулгазын элээн идепкейжиттиккен. Олар демократияны калбартырынче, экономиканы эргелеп башкарарының чаа системазынче шилчиирiнче, кижи факторун идепкейжидериңче кол күжениишкинни угландырган ачызында эрткен ажыл-агый чылында көргүзүглерiн элээн экижиттиккен.

Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазында партия эге организациязы (секретары М. Монгуш-оол) эде тургустунуушкунну багай эвес удуртуп турар. Бирги ээлчегде коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче кичээнгейни салып, ажылын база партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дугайында отчёттарын дыңнаарын көвүдеткен, даандырган ажыл-херек дээш ээ-харымсалгазын бедиткен. Ооң ачызында ферманда ажыл-иш мурнукузундан элээн экижээн. Ылаңгыя бригада керээжикиң негелделерiн багай эвес күүседкенiнден эрткен чылын сүт бүдүрери көвүдээн, ооң шыпары экижээн, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр кижи чок болган, бо бүгү ферманы орулгалыг болурунга чедирген. Ферманда кызыл-булуң, столовая ажыттынган, ажыл-иштилер чүртталга бажыңнары-биле хандырыгларын.

Соңгулдалыг партия органнарының пленумнарынга, коммунистерниң хуралдарынга партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазында четпестерни илереткен, ажылын ам-даа оожум эде тургузуп турарын, оларның дайынчы арга-шинээзиниң чавызын шүүгүмчүлээн. СЭКП Кызыл хооркомунуң, райкомнарның, парткомнарының секретарылары бүрүлар, парткомнар кежигүнерiн партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазынче хаңылап кирбес, практиктиг дузаны, деткимчени көргүзбес чоруктар бар. Оларның хөй нуруузу ажыл-агый айтырыгларын че киҥээнгей салгаш, партия эге организацияларының ролюн, харымсалгазын чедир үнелеп көрбейн турар. СЭКП райкомнарының чамдык секретарылары безин партия эге организацияларынга бирги ээлчегде баар, ооң ажыл-иижи-биле танышпар тургаш, акаа барбайн, ажылагый удуртукчулары-биле ужурашкаш, чоруй баар тавырылгаларны эрткен пленумнарга илереткен. Оларга СЭКП Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик райкомнарының бирги секретарылары Б. С. Нурзат, Ч. Х. Ооржак хамааржыр.

Партия Кызыл хооркомунуң, райкомнарның, парткомнарының аппаратының ажылдакчылары партия эге организацияларынга практиктиг дуза чедирери-биле чоруп-даа турар болза, оларның кылган ажылының түңнели чок, дээштиг эвес, тодаргайларга, ажыл-херекче хамылавайн, эрең-гелеен ажылдап турарын эрткен пленумнарга, хуралдарга санал бергеннер чөптүү-биле шүүгүмчүлээш, ажылды үндезиним-биле эде тургузарын негээн. Ол ышкаш коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче сагыш салышкын четпезиниден оларның арасында онаашкан ажылынга ээ харымсалга чок, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурумну үрээр, планныг онаалдаларын, партийжи даалгаларны күүсетпес кижилер ам-даа бар.

Партияның үндезинiн, эде тургустунуушкунуңуң эгелээр кол звеносу болур партия эге организацияларының данынчы арга-шинээзин бедидеринче партия хооркому, райкомнар, парткомнар кол кичээнгейни салып үжурлуг. Амгы үеде эде тургустунуушкун чаа үе-чадазынче кирген. Мурнунда эде тургустунуушкушнуң эргежок чугулазының дугайында хөйүү-биле тайылбырлап, бүзүредiп турган болза, ам бүгү ажылды тодаргай ажыл-херектерже, азы ниитилелди демократчыдарынче, үндезин реформаны боттандырарынче утландырган. Шак ындыг үеде салдынган сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээр дээш партия эге организацияларының ажылының чаа-чаа дээштиг арга-методтарын дилеп тывары, оны боттандырары чугула болуп турар.

СЭКП Кызыл хооркому, райкомнар, парткомнар партия эге организацияларының дайынчы арга шинээзин бедидеринче утланган ажылдарны чорудуп эгелээн. Эде тургустунуушкунга болгаш дүргедээшкинге сээң салышкынның» деп коммунистерниң ниитилел-политиктиг аттестациязын найысылалдың партия эге организацияларынга эрттирерiн партия Кызыл хооркомунуң бюрозу шиитпирлээн. Ол — партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринге, инициативазын, чогаадыкчы чоруун өстүреринге биче эвес салдарны чедирер. Ол ышкаш чаа арга-методтарны өске-даа райкомнар, парткомнар ап турар.

Партия эге организациязы — күш-ажылчы коллективтиң политиктиг өзээ. Ооң дээди органы, коммунистерни кижизидериниң школазы болур партия хуралын шылчарлыг эрттиреринче, орта хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдезин организастаарынче болгаш хынаарынче улуг кичээнгейни салыр. Партия ажылын эде тургузары, ооң стилин, арга-методтарын чаартыры, сайзыраңгайжыдары доктаамал сагыш салыр айтырыг, чүге дээрге партияның салган сорулгаларын боттандырары ооң хамааржыр. Кадр политиказын чорударынга идепкейлиг киржир, оларны шилип алырын ажылга таарыштыр тургузарын, кижизидерiн хүн бүрүүнүң хайгааралынга алыр.

Экономиктиг болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээрiн партия организациязы доктаамал кичээнгейге алыр, ылаңгыя капитал тудугну, мал болгаш чер ажылын сайзырадырынче, ажылчы чоңнуң ажылдаарынга, чүрттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче бүгү күштү мөөнүзээри эң-не чугула болуп турар.

Амгы үениң чаа, улуг хемчээлдиг сорулгаларын шиитпирлээрiнге партия эге организация бүрүзүнүң ажылчорудулгазы дүүшкен турарын дээш ооң дайынчы арга-шинээзин бедидерiн чугула айтырыг болур.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның аныяк тудугжулары Николай Оюн биле Алексей Монгуш чаа-чаа бажыңнарны ажыглалга кииржип турарлар. Ам олар Кызылдың төвүде тос каът чүртталга бажыңын ажыглалга киргенер.

Бо бызаңчыларның бригадазының ажылын Михаил Горбачевский удуртуп, тудуг-монтаж ажылдарының планнарын ажыр боттандырарын чедип ап келген.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МУРНАКЧЫЛАРНЫ ШАҢНААН

Кызыл район ниитизи-биле эът, сүт, дүк бүдүрер планнарын эрткен чылын күүсеткен. Ынчалза-даа мал чемин чече белеткеп албаан.

1987 чылда бүдүрүлге планнарын ажыр күүсеткени дээш «Тиилелге» совхозка, ол-ла совхозтуң № 1 хойжу (Сыгдаазында, «Кок-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазынга, районнуң амыдырал-хандырылга эргелелинге, «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязынга, районнуң сеңтелге-тудуг участогунга, Алтай крайның тудуг участогунга Кызыл туктарны болгаш акша шаңналдарын тывыскан.

Мергежилиниң талазы-биле тиилекчилер — хойжу Татьяна Баавылды, саанчы Борис Сатты, комбайнёр Валерий Оюнну, сарлык кадарчызы Сарыг-оол Идамны, күш ажаакчызы Лидия Түлүштү, йогаа өстүрүкчүзү Нина Бызованы, киномеханиги Александр Зотовту чемпион кожаалар-биле болгаш өртектиг барааннар-биле шаңнаан.

К. ХЕРТЕК.

ӨӨРЕНИП ТУРАР

Улуг-Хем районнуң бүгү саанчыларының өөредилгези эгелээн.

Башпайгы дөрт хүн дургузунда «Улуг-Хая» совхозтуң ийи СБФ-ның саанчылары өөренир.

Практиктиг семинарта лекцияларны Агроүлетпүркүткүнүң мал ажылының килдис эргелекчизи, көдээ ажыл-агый артемнериниң кандидады Б. Балчыр, мал аарыгына удур демисел чорудар талазы-биле республика станциязының директору А. Петров, ук килдистиң улуг зоотехниги И. Шарап, зоотехник Н. Дакар, инженер С. Делгер олар номчуп чоруп турар.

Д. ДАНЗЫН-ООЛ.

Кыштаглаашкын — хүннүң чугула айтырыгы

ЧИҢГЕ-ООРГАНЫҢ МАЛЧЫННАРЫНДА

Чиңге-Ооргада «Чыраа-Бажы» биле «Большевик» совхозтарның малчыннары кыштаглап турар. Кырлан ажарта-ла, кыштаг деп чугаалап турарывыс шыкаш, шынап-ла, коданнар хөй. Ында аалдарны эргин, чеҥнеп чоруурга, кыштаглаашкын чугээр база ам безин берегдеп берген байдалдыг-даа бар.

Баштай-ла «Большевик» совхозтуң кошкар кадарчызы Байыр-оол Донгактың аалынга барган бис. Ооң кадарып турар малы хөй эвес — 75 баш кошкар. Бис кодан-виске, хамык мал ортузунга сиген чээн тур. Оларны көргеш, малчыннарның чемге кам чогуун кайгадым. Кижи камнаваска, мал ону камнап билир эвес, сигенни чаза басыышаан, амданнанып чиген турлар.

— Шагжалар чок-тур — дең, Байыр-оол Койнаевич харылады. А өдекте ында мында чыткылаар үреглеш шагжалар бар-дыр. Ону септеп алырынга малчылар быжыглыг кижи хөрөх эвес, маска биле кадап туткаш, ону хензиг када-ла септеп кылып алыр ужурлуг савалар ышкажыл. Елүүлүла адырадыкчы хөөн дең чүве ол-дур ийик. Хамаатыкижи дээнган ажылынгыдыг болурга ооң чүү будер деп?

Бо малчыннын коллективи Комбуй-оол Куулар 580 ажыг ар, чыг анайларны кадарып турар. Ол малдың арай-ла хиреленип кордувус. Ам безин 100 ажыг арган анайларны ангылап алган, оларны азырап турар. Сиген эвээжээн. Оон ангыда анайларның даваннары база тастап агелээн. Хар улуг. Ону даллыбылаас болза бергедээр дей берген.

Мында база-ла сигенни аная-ла черде те каап бээр болду. Элдеп аа? Совхоз бот-орулга-чарылгаже киргенде, кыштаглар да байдал мурнуку-ла хевээр, камналга дугайында чугаалашпаан улус боор бе?

Алдыы-Хадын-Аксы деп черде Өктек-оол Донгактың кыштаанда байдал баштайгы ийи малчыныңыдан сыр еске. Ооң коданында 270 хойнуң хөй кезии оолдапкан. Коданда бүгү байдал таарымчалыг, одарларны далбыйлап турар. Мал чеми-даа бар. Ооң кожазында Хадың деп черде кыштагда Чылбак-оол Монгуш төрүүр 308 хойну малдап турар. Ында хойнуң хөй кезии база оолдапкан. Сакманчылар-даа бар, малчынның амдыгыында хомудаар чүүлү чок, байдал эки.

— Аза-огу-даа хураганнарны ат кылды — дең, Үстүү-Хадында Данзы Допгак чугаалады. А ооң кожазы төрүүр хөй кадарчызы Кошкар-оол Кара-Салдың малы база-ла аза-огу үүлей берген. Спецнастер ол чоок-кавыда малга хоралыг ыңдыг оътсигген барын билир хирезинде хемчег албайн турары элдептиг. Ол ышкаш Кошкар-оол Самбакыкович чаш хураганнарга чидиртир эки шынарлыг сигенниң чогумга хомудап олурар.

Малчыннарда ажыл-агый хөй. Ооң аңгыда оларның хандырылгазы бар, экономиктиг болгаш зоотехниктиг өөредилгени организаставаан. Өг-бүле керээжинче киреред, черле ынчаш ажыл-агыйны башкарарының чаа системазынче кирген болганда, малчын кижи ооң алыс утказы үүл дээрзин эки ылаң билип алгаш, ооң ол ёзугаар ажылдаай-ла. Чиңге-Оорганың малчыннарында өөредилге чорувайн турар. Оларның бир негелдезип — радиоприемниктерге батареялар чок. Ол та чүге ындыг ховар бараан апаргаш чүве ийик? Ырак-узаа черлерде чүрттап ажылдап чоруур малчыннарның солуун номчуксаары, радио дыңнап, телевидение көрүксээри хоорай суур улузундан дора деппе? Чок. Кижилериниң культура-билигже чүткүлү кайда-даа күштелген болдур ийин.

Адыр-Тей деп черде Алексей Кууларның бир дугаар төрүүр хойлары база оолдап эгелээн. Чамдык хойларның сүдү чок, дүвүренчиг айтыры ол. Ынчангаш чаш хураганнарны «Малыш» деп хоолуксаа-биле эмискиктеп турарын сакманчы Уран Куулар чугаалады. Ол коданче совхозтуң директинязы сагыш салбас болза, чаш хураганнар хорап болуур-дур.

Мал чеми эвээжээниңден төрээн хойлар арып эгелээнин барык кайы-даа кодандан көрүп болур. Ону бадыткап, чамдык малчынар хойларын биске көргүзүп-даа турдулар.

Чиңге-Оорганың малчыннарынга дуза херек. Оларже сагыш салбас болза, чоорту барып байдал бергедээр-ле эвес бе дээрзин «Чыраа-Бажы» биле «Большевик» совхозтарның удуртукчуларынга, специалистеринге бап удур дыңнадып кагбас болза хорзок.

В. ХОВАЛЫГ.
Чөөн-Хемчик район.

Үндезин реформаны боттандырарга дээш

ЭЭ БОЛУРУНГА КИЖИЗИДЕР

Эде тургустунуушкунну дүргедедир, ооң материалдыг фундаментизин быжыглаар ужурлуг экономиктиг үндезин реформа күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге негелдени шыгыыраткан. Бүдүрүлгениң алыс бедик түңнелдерни чедип алырынче ажыл-ишчи кижи бүрүзүн ол утлап-шиглеп турар. Январь 1-ден эгелеп күштүг болуп киргеи Күрүне бүдүрүлгезинiң (каттыжыышкынының) дугайында хоолу улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарынче миллион-миллион ажыл-ишчилерни хаара тудуп, чүрттүн салымчолу дээш бүрүн харысалгалыг болурунга ооларны кижизидип турар.

Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгее белеткел чоруп келген. Ынчалза-даа ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынга белеткелдиң үе-чадазы ажылчыжистиң чедиишкинниг болдуру кол хамаарылгалыг дыка хөй айтырыгларны ам-даа чедир шиитпирлевейн барганывысты көргүскен. Ынчангаш ол шиитпирлеттинмейн барган айтырыгларны чаа арга-биле ажылдап турган, шиитпирлээр ужурлуг бис.

Чаа байдалдарга амдыгында ажылдаары бергеде-даа болза, коллективтиң ажылчычылары хол салдынчак ажылдавайн турар. Үндезин реформа эки түңнелдерге чедире бээр дээрзинге бүдүреливис улуг. Бот-орулга-чарылга негелдези — шыгыыла система. Ынчангаш «кудайдан» дуза маңаан хереэ-даа чок деп билип турар бис. Кыпсып ажылдаарга-ла алыр акша-төгериниң арбын болур дээрзинге бот-орулгачарылга бисти өөредип турар.

Ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче шилчиир мурнунда инженер-техниктиг ажылдакчыларның, чолаачылардың болгаш септелгеде ажылдап турар ажылчыларның ортузунга экономиктиг өөредилгени организастаап. Экономиктиг өөредилгеже кирер бетинде кичээлдериниң төлевириниң чаа байдалынче кирген бис. Ол чүл дээрге бедиткен ажыл төлевири. Эргелел апарадындан безин алды кижиниң кыпыр д ы в ы с. Ол кижилерниң ап турган шалыңын өске кижилерниң шалыңына немээн. Бо бүгү хемчеглериниң түңнелинде даандырган ажыл-херек дээш ажыл-ишчи бүрүзүнүң харысалгазы бедээн, материалдыг сонуургалы улгатканы.

Орулгалыг ажылдаар-ла болзувусса, алыр акша-төгеринзис-даа арбын болур болгаш бүдүрүлгевистиң акшахөреңгизи-даа шыырак болур дээрзин эки билип турар бис. Киирип алганывыс арыг орулганың 17,55 хуузун, а пландан ажыр киирип алган арыг орулганың 25 хуузун бүдүрүлгеге арттырып алырын планнап турар бис. Орулгалыг ажылдаар дээш 1988 чылдың керээзин чогуур үезинде чардывыс. Кайы черге, кажан машина бээрин безин ол керээде айтып каан. Чардынган керээни үелес дээш ажылдаар ужурлуг бис.

Ф. ЧЕРНОУСОВА.
№ 2 АТБ-ниң план-килдизиниң начальниги.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

Ужудуушкун башкарар төв. (СЭТА). «Мир» орбита комплексинде Владимир Титов биле Муса Манаровтуң космоста ажылы үргүлчүдээп турар.

Эрткен хүнүерде космонавтылар «Глазар» телескопбиле шинчилел ажылдарын кылып турганнар. Ол ажылдарга «Рентген» обсерваторияның телескоптарын база ажыттаан.

Геофизиктиг шинчилелдерiниң программазын бүзүлаар Черниң элээн хөй участоктарын чурукка тыртыргаш. Делегей океанының нефть продуктулар-биле кайы хире хирленип бокталганын база тодарадып турар.

Эрткен хүндеи эгелээш космонавтылар комплексте ажаалда-профилактика ажылдарын кыла берген. Олар хуусаазын ажыр ажылдаан датчиктерни солуп турарлар.

Космонавтыларның кадрызын байдалы эки. Башкарылгалыг «Мир» комплекс эки ажылдап чоруп турар.

ТАЙБЫҢ КОСМОС ДЭЭШ

Москвага болуп эрткен тургузукчу хуралга космоска ужудуушкуннар киржикчилериниң делегей ассоциациязының совет комитедин тургускан.

Делегейниң 16 чүрттүүн космонавтыларының болгаш астронавтыларының ассоциациязы космос делгемнерни чүгле тайбың сорулгага, киожи төрелгетенниң эргежажыктарынга дүүштүр ажыглаарынга бүгү космонавтыларның күжениишкинин катыштырар хүлээлгени боттандырып турар.

Космонавтыларның совет комитединиң даргазынга ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры О. Г. Макаров сонгуткан. ССРЭниң ужудукчу-космонавтызы, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры А. А. Леонов делегей ассоциациязының оралакчы даргазынга моон мурнунда сонгуткан.

(СЭТА).

ӨӨРЕНИП ТУРАР

◆ КОНАКРИ. Гвинея Республиканың президентизи Лансана Конте чүрттүү чазаан чаартыкан. Национал радионуң дыңнадыр турарыбиле алырга, Национал катап тургустунуушкунуң шериг комитединиң докталы секретары Керфала Камара болгаш республиканың президентизиниң чанында национал камгалал айтырыгларының талазы-биле министр-делегат Сори Думбуйяны албан-дужаалдарындан хостаап, провинцияларга министрлер-резидентилер кылдыр томуйлаан.

◆БОНН. ГФР-де наркомманиярның ортумак назыны улам-на аныяксып турары илереэн. Ол дугайын Министерге (Сонгу Рейн-Вестфалия чер) наркомания-биле демнсел талазы-биле консультациялар төвүнүң чоруткан шинчилелдериниң түңнелдеря көргүскен. Экспертерниң айтыр турары-биле алырга, 14 харлыыңдан эгелээш-ле азаоди оолдар күштүг эмнерни ажыглап, бодунуң организмин хоранап турар. Ажыглап каапкай шприцтя ажыглап турган СПИД деп аарыгдан аарый бээри наркоманнарга онза айылдыг болуп турар деп шинчилелдерде онзалап айткан. Амгы үеде барык-ла ол болуктүң үш кижизиниң бирээзи-ле ол олумнуг вирустуг ГФР-де пептередикчиэ болуп турар.

◆ ЛОНДОН. Шотландияның эриктер чоогунда чыл санында киттерни массалыбиле узуткан турар деп, дириг амытаннарны камгалаарының ол черде хөй-ниити организациязының төлээлекчизи Джон Роббинс медеглээн.

Ооң чугаазы-биле алырга, далайның ол улуг дириг амытаннарын аңнаарынга чазак ээлээш саннар чөпшээрелдерни берип турза-даа, чыл бүрүзүнде ол черниң балыкчылары 6 муң чедир киттерни боолап олуруп турар. Пресс Ассошиэйшн агентилелдиң айтып турары-биле алырга, сөөлгү катап 2 муң киттерни аңнап олурар дутайында чөпшээрелдя Шотландияның керектериниң талазы-биле министерство 1982 чылда берген.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

АРА ДҮШПЕС БОЛЗА ЭКИ

Эде тургустунуушкунну партиялың чер-черде соңгулдалыт органнарының канчаар удуртуп турарының талазы-биле отчёттарын хүралдарга, пленумнарга дыңнап, чугаалажып турар. Ол дугайын солуннарда чырыткан материалдардан көөрге, республиканың бүгү ажылагыйының кайы-даа адырларында улуг четпестер барын ажыт-чажыт чоокка шыңгыы шүтүмүүлежип турар-дыр. Үлетпүр- будурулгелериниң чамдыызы планныг онаалдаларын күүсеттирээн, малдың баш саны болгаш ооң продукциязы кудулап турар. Капитал тудутларга хереглээр акша-херектиниң бүрүн долу ажыглап куш четпес боорга, Совет Эвилелиниң чамдык крайлары, областары Тываны шефке ап, ооң тудугжуларны болгаш тудуг материалдарын чорудуп берип, чылдың-па чаа-чаа тудутларны тудуп, тургузуп турарын солуннардан номчуп, радиодан дыңнаар-дыр бис. Ол ышкаш ажыл-агыйның оскеда адырларында четпестерин илередип, тодаргай хемчеглер ап, чугаалажып турар-дыр.

Кошкак ажылдың үржүүндан планныг онаалдалар күүсеттикмейн, күрүнеге садар үжүрлүг продукциялар чедир бердинмейн турар. Мынчап көөрде, херек чүүлдерни күрүнеден эгээртинмези-биле ап турар азырадыкчы хөөнүг апарган кылдыр сагындырар-дыр. Бо дүвүреңниг байдалдан үнериниң аргаларын дарый дилеп тывары —партия организацияларының кол соруглазы, олар маңаа оске хой-нийти организацияларындыр-биле демнежип алгаш, оргазизаччы кол рольду ойнаары чугаажок. Партия организацияларының удуртулгазынга турган четпестерни ажыы-биле шүтүмүүлежип, чаа бөө-биле ажылдавышаан дээш ап чорудуп турар бүгү-ле хемчеглерге каттыжар мен.

Удуртулганы үлам күштелдирип, дээштиг, боттуг ажылхерекче ханылап кирер талазы-биле чамдык санал, бодалдарымны чугаалаксадым. СЭКП обкомунуң бюро ке, жигүннери районнарны, хоорайларны тус-тузунда шефке ап, партийжи удуртулганы херек кырынга боттандырары-биле ол девискээрде үлетпүр будурулгелериниң, мал чер ажылының, кадык камгалалының, культураның, ки, жизидлгенниң айтырыларын болгаш оске-даа амыдыралчы, ажыл-агыйжы чугула айтырыгларны боттуг дузаны кергүзүп тургаш, ол-ла черге үзе шинтирлезе чогуур. Оларның чер-черге кылып чоруткан ажылдарын арга дүржүлга солчуру-биле ойлеп обкомнуң, райкомнуң, хооркомунуң бюроларында дыңнап турза кандыгыл деп саналдыг мен. Ол ышкаш обкомнуң-даа, райкомнарның-даа, хооркомнун-даа бюро кежигүннери күш-ажылчы кижилериниң ажылхерээн, амыдырал-чуртталгазын, сеткил-хөөнүн, негелдехомудалдарын билип алыры-биле чоп-биле харылзаазын улам быжыглап, олар-биле ажыт-чажыт чоокка чугаалажып, сүмележирин эң чугула деп бодаар мен. Чамдык совхозтар директорлары, районнуң удуртукчу ажылдакчылары малчыннарга чыл-чылыбиле барбас, оларны билбес, танывас-даа болгулаары кончут чаржыңчыг. Ындыг чаржыңчыг түүлдерни коруп, дыңнап-даа чор бис. Чоп араазынче кирип, шефке алган черикте четпестерни эскерген соонда ол эттинмээн шаанда, оңу хүн демдеглелинден дүжүрбейн, боттуг дузаны ыяап көргүзер. Ынчан ам күш-ажылчы кижилериниң сеткил-сагыжы-даа ооруур, эрес соруу-даа кедүрдүр.

Эде тургустунуушкунну амыдыралга боттандырып эгелээнден бээр ам үшкү чылче кирип турар. Бо арада-ында чамдык будурулге, ажыл-агый албан черлери мурнуку байдалындан үштүнүп чадап турар. Ооң чижээже, Кызылдың хлеб заводун көрээлиер. Хлеб продукциязының шыырының дугайында айтырыг кан-каш чыл дургузунда тургустунуп келген. Ол амыдыга чедир оскерилге чок артыкаш. Быжыглаан хлеб чиг, ортеп, азы кезерге, ишти тоглап турар кургаг боору доктаамал болу берген. Хүнүнү хереглээр кол чемнеже ындыг кулу шынар, лыг боорга, хоорайның чамдык чурттакчыларны ажылхерээнин айбы-биле чорук чораашаа, кедээ суурлардан хлебти он-сорбонин экелгеш, кежалары-биле үлежир. Кодаанын быжыглап турар хлеви терилиң эки амдашы чаагай, ол бодуу-даа тоглар шиг ап болуур. Кызыл хоорайда быжыглап турар хлебтиң пириалын ынчаар — негелдехи ышкаш экижидип алыр арга ам чедир тывыгбаан ол чоор бе деп, кижи бодай бээр.

Ооң ыңай, чонуң дилегнегелде хомудалдарынга тоомча чок чорук чамдык удуртукчу даргазында ам-даа бар. Ол талазы-биле чамдык чижектерни коргүлейн. Хоорайның Кочетов кудумчузунда № 99 чурттаалга бажыңының подвалынга ийи удаа өрт болган. Ийиги орт боон турда, ынчан хооркүүскомунуң даргазы төрээн Ш. Д. Кулар кээп, көрүп турган. Өртту өжүрген соонда, подвалдың ишти ол-ла хевээр арткан. Сөөлгу үеде чорумал кижилерниң арыгларыр, бичии урутларың эник ыт, моортай азыраар, товаачылар хонар черн ол апарган. Ол чүүлүт, үен-даян чорукту чидирер сорулга-биле подвалдың аксынга шаарай демир хаалгадан кыдырып бээрин, бистер боттарывыс шоочалап, чүрүмчүдүп алырын аазап, ону № 2 бажың эргелиндеги чурттакчылар дилеп, 1987 чылда биздиришкин бижээн бис. Ол айтырыгывыс ыяа чугула чедир шинтирилеттингээн, харыы-да албаан бис..

Бодунуң эдлчээнде чонуңга буянныг ажыл-херекти кылып чораан, күш-ажылдың хоочунчарынга, пенсионерлерге сагыш човангыр болуруп, оларның кан кадык чүүлтаарыкка бүгү-ле таарымчалыг байдалды тургузарын бистиң партия болгаш совет чагдаавыс айтыр, оңу херек кырында боттандырып турар. Оң бистинде кандыгыл? Аңаа хамаарыштыр база бир чижек.

Варвара Ивановна Астанинаны аныядан-на эки таныыр мен. Ол ам сеген хирес харлыг. Кызыл хоорайда чүүлтаар чоруур. ТАР үезинде ол аныядан буянныг херекти кылып чораан. Ооң дугайында «Тувинская правда» солунга «Чанчылдарны быжыглаар» (1967 чыл) деп чылыг сеткил-биле бижээн. Ада-чурт дайынының үезинде Тывадан фронтуже чоруудуп турган хой кежи чолдак шерии тоннар даараарынга бодукуң арга-мергежилиин коллективтиң даараныкчыларынга кептередип, оларны соредип, кызымаккай ажылдап турган Тываның нам, чаага ооң ак сеткилдиг, кызымаккай ажылын бедиң-биле үнелеп, ТАР-ның Күш-ажыл орденн-биле шаңнаан Моон алгаш көөрее, В. И. Астанина бодунуң үезинде тыва улустуң амыдырал-чуртталгазының чечектелишкинин дээш буянныг улуг-хуузун кирип чораан төлептиг кижилериниң бирээзин. Ындыг болганда, ооң негелдезин, амыдырал байдалын, чурттап турар оран-савазын чогуур черлер сонуургап көрүп дег. А шынында, күш-ажылдың хоочуну В. И. Астанинага хамаарыштыр ол талазы-биле байдал багай.

В. И. Астанина хоорайның Бухтуев аттыг кудумчузунда 24 дугаарлыг казанак ыяш бажыңга чурттап турган. Пат-ла эргижирээш ирээнинден ол дөрт чыл мурнундала чартыы чамдыйын чыдып алган. Аңаа чурттаары айыылдыг апаарга, мээп-биле сүмелешкеш, хооркүүскомче дилээ билдиришкин киирген-ни билир мен. Ооң бээр дөрт чыл чедип турар. Хооркүүскомунуң даргазының оралакчызы В. И. Осиповтиң ат салган харыы бижинин ол алган. Онда: «Чурттаага шолу берип шыдавас бис, чингелделиг үүлёка турун алыпар» — дээн болган. Ону номчаашн, назы-харының дөгээнин-даа бодап келдп ыйнаан, күжүрүүн хөңнү карарып, ыыт чок барган. Ол кырган ам бажыңнар келип, хонуп-дүжүп чурттап турар. Кижи дээш сагыш салышкынывыс ындыг кадыг-шиңнин ышкажыл.

Мындыг база багай чаңчылывыс бар. Улуг-даа, бичеда хүралдарга доктаал, шинтирилерни ураа-биле үлээп алыр бис. Ону күүседир дээш баштайы дээрээнде алгы-кышкы-биле шымбай хөделип-ле эгелээр бис. Ол изиг хөделишкинниң орту чоорту өжүп каар. Эрги байдалче катап-да кире бээр бис. Амыдырал чаңгыс черге турар эвес, ол бодуу-ла чаа, база бир чугула айтырыгны идип үндуруп кээр. Ынчан база-ла хүралдаап, доктаал, шинтирини үлээп алыр бис. Ооң күүселдезин эки эгелеп алыпсаа-даа, эчизинге чедирбейн бодарывыс чаңчыл апар чыдар. Амыдыралдың янны-бүрү талаларынга хамаарыштыр ажылдарны болгаш хемчеглерни денге, калбаа-биле кылып чоруткаш, ында четпестерни, мооңдактарны чайлатпаан шаанда ара дүшгее болза эки деп саналдыг мен.

О. ПОЛАТ,
1932 чылдан бээр СЭКП кежигүнү.

Атеизм темазынга

СООРА БИЛГЕШ...

Илчирбелиг трактурнуң «хөөмейн» чоок-кавының ыржымын үреп, ооң «караанын» чыры карадгыда бурунгаар шөйлүп чораан.

Чугаа-соот эгелээн. Аза дутайын база чүүлаалашкан. Будук-оол хая көрүнгеш, эжинге сымыранган. Буян сырбаш дээн. Соңгу соңгада бир чүвениң дүрзүзү козулгеп. Изиг косче сут кудупкаяы дег, эжишкилериниң хоорежирн соксаан. Аза-бук-даа сагышка кирер.

Ак-Туруг суурга чедир аас ашпаан. Эң бертинги бажыңга чедип кээрге, артында соңгаяы бир кижи соктаан. Ийи эжишки дүжүп келзе-ле,.. ол чер чурттуг Монгуш болган.

— Оруккa дозарыңга, турбадынар. Ынчангаш түүтүнүптүн — деп, ол буруузуңган.

Эжишкилер бот-боттарының арыннарынче көрүшкеш, чаала каттырышкан. «Аза» дугайын чүүлаалашпаан, бажыңнарынче хөглүү-биле далажышкан.

О. ХОВАЛЫГ.

ЧЕТТИРДИВИС

Ол Кызыл-Тайга ортумак школазында техниктиг ажылчыы. Үр чылдарда ажылдап келген, кызымак, шынаңла, арыг-шевер, ёзулут зэ кижи.

Дина Сотпаевна Монгуш школавыстың ажылчыннарының ортузунда черле үлегерчижектиг. Ажы-толуңге-даа, биске-даа төлептиг ие. Ол ам удавас пенсиняже үнер. Дина Сотпаевнага «четтирдивис» деп соглеп тур бис.

Г. ТҮЛҮШ,
өөренекчи.

АЛЫС ХАНЫЗЫҢ КӨӨР

Тоолда дег чурумалдыг, каас, чараш бойдустуг, аныңнг Тоолайлыгда ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң 7000 ажыг ошкузуи, сарлыын 20 кодан малчыннар ажаап азырап турар. Тоолайлыг, шынап-да, ошкүге, сарлыкка-даа ёзулуг-ла чаяаттынган оран. Ооң бергеде чүүлү — совхоз төвүнден арт-сын ажылдыр турары, чайын чүгле аяттыг аргыжар а кыжын декабрьдан февраль тоңчүзүнге чедир Бардык хемниң бажында дожу дона бээрге, бригада төвү бала чамдык малчын коданнарбиле машинаныг барып аргыжар.

Тоолайлыгның малчыннары ажылга кызымак, кичээл, хүрал-сүүлаа дээнде, черниң кадыр-бергн-даа дивес, идепкейлиг, аяттыг, чадаг-даа чораашы чыглып келир. Малчынның эки түүнели чүгле ооң кызымак ажылындан эвес, харын аңаа совхозтуң канчаар дүзелажырындан бүрүн хамааржыр. А Тоолайлыгла ходулчак мал азыраар бригадага чоокта чаа чораан, ында шинтирилээр ужурлуг социал айтырыглар хөй-дүр дээрээн бүгүрел көрдүм. Кыштаглаашкынның эртир турары шиитии-биле чүгээр деп болтур. Малчыннар боттарының күжү-биле Улуг-Хем девискээринден 30, а боттарының девискээринден 48 тонна сигенни кышка удур белеткеп алган. Бригада төвүнде 3 тонна комбикорм, 8 тонна дустуг дүжүрген, чамдык коданнарда ону хуваап чедирген.

Малчыннарның ажыл, амыдыралы-биле таныжарга, четпес чүүлдер дораан-на илдең чорду. Чамдык коданнарда анайлар недери-биле хевээр, оларны аңгылап үспээн. Кыштаглар чедиишпес, анай кадарар малчыннар тывылбас.

Тоолайлыгның малчыннарынга дузалашпас болза одар-белчиир талазы-биле черле бергедеп турар улус болду. Эртнеп чайын Барлык девискээринге Өвүр райониун «Кызыл түк» совхозунуң сарлык база хой малы чайлаазы-биле ында одарларың оъду чок, чиртпп каапкан. Ол ынчаар ам Тоолайлыг бригадазының 2 кодан сарлыы, 3 кодан ошкузу кыштаглап турар. Оларның байдалы берге. Черле ынчан ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң дирекциязы база Монгун-Тайга РАУК-даа Барлыкта ол одар-белчиирниң дугайын республика органнарны база Өвүр РАУК-биле чугаалажып тургаш, бир шиин тыппас болза хоржак. Тоолайлыгның хем базында бо кыжын хар кылын болганы-биле орта кыштаар бир кодан сарлык Чоон-Дыт деп черде төрүүр сарлыктың чазаанда кыштаглап турар. Мынчап көөрде, одар-белчиир айтырының дарый шиитпирлеес болза, черле берге байдалдыг апарган, малчыннарның аң улуг дилээ ол улус чорду.

База бир айтырыг кадарыларның чурттап олурары 16 бажыңының алдызы чүгээр байдалдыг, а арткалары эргижирээн, тутканындан бээр 20 ажыг чыл болган, бо арасында оларны септеерээш. Үк бажыңнарны Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, сарлыкчы Олуп Доңгак кызымак, пенсиээн-биле ыяшты боду кезип, чонуң шаалаларының мансаларын бегзин балгы-биле чонуп тургаш, 60—70 чылдар үезинде аңгы-аңгы кыштагларга туруп кааның тус черинң үлүзе магадап чугаалажыр чорду. Шынап-да, каналы конучу кызымак кижи дээр сиген. Чангыс кижиниң-не ыяшты бегүүп, кадп ол хире ажылдың совхоз чүге үнелеевин тураыл, оңу септеттеп күш будуп, совхозта тывылбаяны ол бе? Ой-Хөөрээ деп черде Шолбан-оол Ламаның, Кош-Ой-Бажында Алексей Саттың база Дастай-оол Салчактың, Кожээдиде Тумей-оол Бадыөтурунуң бажыңнарының дээвирлери, ханалары-даа дыдык, оттуг хадып турар, соок. Чогум малчыннар боттары база-ла азырадыкчы хөөнүг, совхозувус кылып бербес-тир деп олурары ап-дептиг аа? Чангыс кижи бажыңнарны тэк ынчалдыр тудуп турганда, ооң оңу септеерии ам малчыннар боттарын чүге чаламын турагыы? Бадзы, хөөрээн тутканнаш, боттары демнешкеп, кирипее, ону дескедир деппе?

Ооң, кыштап турар малчыннарының өөнүң ыяжы база эргижирээн, оларга бергезит аажок хереглеттиниң тутар.

Кижиниң кадыкшылы — эки ажылдың, буянныг амыдыралдың доду, ону күрүнеиин байлаа дээриивис таварыгга эвес. Бригада төвүнде эмнелге пунктузу бар, ол черле эки. Ында фельдшер шаа-биле малчыннарга боттуг дузаны чедирип турар. Ынчаза-даа хоочураан аарыглыг улустар ол черениң малчыннарында бар. Оларның игроттарга, санаторийлерге барып дыштанып, эмнедирип чугула болуп турар. Ынчаза-даа ындыг арга амдыызында чок, бир талазында, мал кадартыр кижи тывылбас, ийнде, путёвкалар эвээш, бар-даа болза, дыл билбес кижилер ырак черлерже барып эмнедири берге. Ырайзак болгаш кадыр-бертте чурттап, ажылдап чоруур Тоолайлыг малчыларынга чораашы, кижи Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң бир сессиязынга Агроүлетпүркүркомнуң шугуму-биле чурт иштинге профилактоирийдеп, курорттан тутса, деп чамдык депутаттарның саналдан турганы черле чөп-түр деп бодап көөр чорду. Шынап-ла, бистиң Агроүлетпүркүркомда ындыг арганар бар, оңу тудуп болур. Дус-Хөл, Чедер база Үш-Белдир дээш аржаан суглуг кайгамчык черлеривис-даа бар-дыр. Ынчаиган бо айтырыгны республика органнары демнежип турганы, чоокку үеде шиитпирлеп эгелээри тергиин-не күсенчиг.

Тоолайлыгның малчыннарының күзел-дилээ — кышкы үеде ГАЗ-66 маркалыг бир машинаны кезек-кезек болгаш бригадаже чоруудуп турар болза эки. Ооң аңгыда электрн херек. Ынчаи моторлар бар-да болгай.

ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхоз бо чылдың январь 1-деп эгелеп, бот-орулга-чарылгаже киргеп. Ол чорук дирекция биле малчыннарның, черле ажылышчылерниң арагызына бот-бодунга негелдезиг болуруп хүлээндирер. Өшкү биле сарлык дээрге эвээш чарыгдалды үндүрген, хөй орулганы кирнрип алырынга бүдүүлгэ салымчыг малдар ол-дур. Ол хиреле 1987 чылда Тоолайлыг бригадазы 100 өшкүден доңгуп-ле 40 ажыг анай алган. Малдың чаш төлү ол хире олуп, хорап турда, совхозтуң специалистери, бригаданың удуртукчулары-даа дүвүрээнн үндүрбээни эп дептиг. Ошкүгү ажаап, азыраарының зоотехниктиг чурумун хажыдып турар. Кодан бүрүзүнде мал холукчак, чамдык коданнарда анайларны мынчага чедир үслээн деп чүүлдү бодап көрээлнер.

Ынчангаш ам ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң дирекциязы, специалистери Тоолайлыг бригадазынче улуг кичээргей салбас болза хоржок. Ындыг-ла турар болза, оон орулга ээвээш, харыы карылга хой болуруу чугаажок.

Х. ЧҮЛДҮМ,
Монгун-Тайга район.

ЭКИ АЪТТЫҢ ЭЭЗИ ХӨЙ

«Совет Тыва» совхоз — чылгы малды өстүрер талазы-биле дээре ажыл-агыларның бирээзин. Амгы үеде ында ниитизи-биле 700 ажыг чылгы бар. Чүс бегө овваштыр кулуп ап турары база эки. 1987 чылда бо совхоз чылгыдан ниитизи-биле 64 мун рубль арыг орулганы алган. Белерии сагташ, хымыс кылгаш, ол эм-чемни. Кызылдың магазининерине, хөй-ниити чемнелге черлеринге чайгы үеде эккеп садыглап турар.

Чылгы малды ажыглаар талазы-биле бо аныл-агыйның бир эки үүлү—ажылчын аъттарны кыкын, чайында ниити коданнан аңгы тудуп турары.

Чоокта чаа бистер ол совхозка чораашы, ында аъттың канчаар ажыглап турары-биле таныышкан бис.

— Совхоз бот-орулга-чарылгаже кирген болганда, камналга-да херек. Ынчангаш эртнеп чылдың ноябрь 16-дан эгелеп, автомашиналарның кывар-чаар материалдарга чарыгдалының лимидин 50 хуу кызырган бис. —деп, директор С. Д. Седей-оол тайлбырлады.

Совхозтуң ажылчын аътгары суурнуң кедзө талазында арай озаалаштa турүп турар. Ында ам 30 аът бар. Оларны ажаап, азыраптурарының байдалы эки. Дүне база хүндүс турар кажаалары аңгы-аңгы. Дүнеки кажааларда аътка сиген, сула каап бээр саваларлыг. Туруштарны шуптузуп дугаарлаан.

Ажылчын аъттарны хуваарының дептерин директорнуң дужаалын ёзугаар кылган. Ында хүн бүрүде кайы коллективтер, кым, чеже кижи аъттарны хөлезилеп алганын, дерит-хереккелерден чүлерии алганын база дужааган шак-үезинден эгелээш демдеглеп, ат салып чугула болуп турар. Ынчаза-даа ындыг арга амдыызында чок, бир талазында, мал кадартыр кижи тывылбас, ийнде, путёвкалар эвээш, бар-даа болза, дыл билбес кижилер ырак черлерже барып эмнедири берге. Ырайзак болгаш кадыр-бертте чурттап, ажылдап чоруур Тоолайлыг малчыларынга чораашы, кижи Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң бир сессиязынга Агроүлетпүркүркомнуң шугуму-биле чурт иштинге профилактоирийдеп, курорттан тутса, деп чамдык депутаттарның саналдан турганы черле чөп-түр деп бодап көөр чорду. Шынап-ла, бистиң Агроүлетпүркүркомда ындыг арганар бар, оңу тудуп болур. Дус-Хөл, Чедер база Үш-Белдир дээш аржаан суглуг кайгамчык черлеривис-даа бар-дыр. Ынчаиган бо айтырыгны республика органнары демнежип турганы, чоокку үеде шиитпирлеп эгелээри тергиин-не күсенчиг.

Тоолайлыгның малчыннарының күзел-дилээ — кышкы үеде ГАЗ-66 маркалыг бир машинаны кезек-кезек болгаш бригадаже чоруудуп турар болза эки. Ооң аңгыда электрн херек. Ынчаи моторлар бар-да болгай.

ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхоз бо чылдың январь 1-деп эгелеп, бот-орулга-чарылгаже киргеп. Ол чорук дирекция биле малчыннарның, черле ажылышчылерниң арагызына бот-бодунга негелдезиг болуруп хүлээндирер. Өшкү биле сарлык дээрге эвээш чарыгдалды үндүрген, хөй орулганы кирнрип алырынга бүдүүлгэ салымчыг малдар ол-дур. Ол хиреле 1987 чылда Тоолайлыг бригадазы 100 өшкүден доңгуп-ле 40 ажыг анай алган. Малдың чаш төлү ол хире олуп, хорап турда, совхозтуң специалистери, бригаданың удуртукчулары-даа дүвүрээнн үндүрбээни эп дептиг. Ошкүгү ажаап, азыраарының зоотехниктиг чурумун хажыдып турар. Кодан бүрүзүнде мал холукчак, чамдык коданнарда анайларны мынчага чедир үслээн деп чүүлдү

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

ООЖУРГААРЫ АМ-ДАА ЭЛЕК

«Кижи болгаш хоойлуның» корреспондентизи улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Советиниң күүскомунуң даргазы Ф. Г. БАРАНОВ-биле харылзашкаш, нииттиниң корум-чурумун камгалаар, ажыктыг күш-ажыл болгаш кадык-чаагай аймыралды тургузар, кем-херек үүлгедиүү чоруктарны болдурбас талазы-биле кандыг хемчелерни районда ап турарын, кандыг четпестер барып соңуурганын.

— Фёдор Григорьевич, Чөөн-Хемчикке корум-чурумну тургулар талазы-биле кандыг ажылдар кылдыныр турарын баштай кысказы-биле тугаалап көрүңерем.

— Бистин районуң ажыл-ишчилери эде тургустунуушкунуун болгаш дүргедээшкинин негелделерин ёзугаар боттарының ажыл-ижин, соруглаларын шүүп, богун-дүүн-гүзүнден, даартаа богунгузундан эки ажылдаар, бедик көргүзүглерни чедип алыр дээш туржуп турар. Ол чоруктамдык эки түнелдерни чедип алырынга идиглиг болгай. Район 1987 чылда бараанныг продукция будүрелиниң планын 109,9 хуу, ону сайгарарын 112,8 хуу күүсеткен болгаш планнан ажыр будүреңү бараанныг продукциязы 551 мун рубль болган. Ол ышкаш күш-ажылдың будүрүкчүлүүн өстүрериниң планын 104,7 хуу боттандырган. Сан-хөө-экономика ажылы аалчы эккээн.

Бо чогумчалыг көргүзүглерни чедип алырынга хамыктың мурнунда арагалаашкынны, алкоголизмни удуткаар дээш демиселди күштедиргени улуг идиглиг болган. 1985 чылдан бээр ээвиртир суксуун аймаан садарыг кызыгаарлаан соонда районуун бүгү ажыл-агыйларында, будүрүлгелериниде болгаш организацияларында байдал эккээн, бедик будурумчулуг ажылдаар дээш күжелиишкинниң үндүрүп түзаарларның саны өскен.

Партияның болгаш чазактың доктаалдарынга үндезилээш, хамыктың мурнунда арагалаар чорук кижениң, нииттизел мурнунга харыысалгалыын оскунарынга, кем-херек үүлгедиишкинниге, кадыкшылыын ураяринге чедирер дээш чонга тедиңгир кылдыр тайылбырлаарын оралдаш келген бис. Эрниртер суксуунуу ажыглаанындан болгулаан автоавариялардың чежеелин, ол дээр, а чыл ажылдың сагылга-чурумун хажыдап чорук база хөй турган. Бо ажылды районнуң партия, совет органнарының ажылдакчылары, арага ишпес чорук дээш демиселдиң район нииттизелиниң кежигүннери, хөй-нииттиг организациялар чорудуп келген. Кемнерек үүлгедир чоруктуң кыдынылганын демдеглээр апаар.

— Арааганы болу кылыр чорук-биле демисел кандыгыл?

— Районнуң туртакчыларын эвес шиитпир үндүрген черинниң депутаттарынде суд органынга бээр.

Хамаатының дилээн ёзугаар судче оон төлөөн хомудал киирип болур, чүгле оон бүрүн эргелиниң дугайында будүрелилге бижик турар, азы хөй-нииттиг организациязы, күш-ажылчы коллективи база оон омуразиниден хомудал киирип болур. Олар-ныңбүрүн эргелиниң дугайында нииттиг хуралдың докладчыдан азы хөй-нииттиг организацияның сонгудалдыг органының хуралының докладчыдан ушта бижилге турар. Анаа ат салыр, таңма баазар.

Судче хомудалды бир ай хуусаа дургузунда киирип болур, бир эвес ол хуусааны чөптүг чылдагаан-биле узуукен болза, ол хуусааны суд катап тургузуп болур. (Чөптүг чылдагаанга: аарзаа, сургакчылап чораан, шериг чыылдазынга чораан, шериг чыылдага кирген үелерин база оске-даа үүлдерни саналр).

Судче билдиришкин киирген хүнүң албан-дужаалдыг кижиниң шын эвес чүүл ыллганы хамаатыга билдинге берген хүнүнден эгелеп санаар. Бир эвес хамааты кижи ол шын эвес деп санаар чүүлүн албан-дужаалдыг кижиниң чагыртыры устуку албан-дужаалдыг кижиге азы органга хомудаан соонда бир ай хуусааны дилегин хандырбаанын дыңнаткан хүнден азы хомудалды көөрүнүү хуусаазының эрткен хүнүнден (бир эвес харыы чок артқан болза) эгелеп санаар.

Хамаатының дилээн ёзугаар судче киирер хомудалының дараазында чүүлдерни айтыр

Культура болгаш амыдырал

Республиканың «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хоржум-шин театрынга уран чүүл хоочуннарының концерти болуп эрткенин номчукчулар билир. Оны чүгле Кызыл хоорайның чурттакчылары эвес, а районнардан безин хой-хой көрүкчүлер кээп көргени — уран чүүлдүң хоочуннарынга чонуң хүндүткелин, оларның күүселделеринге сонуургалын тодаргай көргүзүп турар. Хоочуннардан амгы аныяк салгалдың артистериниң өөренири чугула чүүлдерди ам-даа хой. Корбээн чүвеин чок хоочуннарывыс аныяктарга ол бүгүнү өөредип чоруурлар.

РСФСР-ниң улустуң артизи Х. Копгарың болгаш РСФСР-ниң алдарлыг артизи Е. Кенденбильдиң күүсеткени (чурукта) «Төрээн Тывам» деп ырызы көрүкчүлерниң сеткилин хайныктырган.

А РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. Куулар биле Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Д.-Д. Саттың күүсеткени «Кызыл дүгайында ыры» (чурукта) көрүкчүлерниң бедик үнелелин алган.

М. КАЛЧАННЫҢ сөзү. Фотозу.

СОЛУН УЖУРАЖЫЫШКЫН

Культураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары-биле солун база ажыктыг ужуражышкынны республиканың караа чедиктер библиотеказының ажылдакчылары организастап эртиргеп. Чыылганнарга культура министри А. С. Сереп республиканың культура болгаш уран чүүл талазы-биле ажылдарының болгаш сөрүлгеларының дугайында деттер е н г е й чугаалап берген. Тываның улустуң чогаалчызы К.-Э. Кудажы тыва чогаалчыларның чогаалдарының болгаш чогаадыкчы планнарының дугайында чугаалаан, бодунуң шулуктерин номчуп берген. Композитор Б. Нухов номчукчуларыны симфониктиг оркестриниң ажыл-чорудулгазы-биле болгаш бодунуң чогаадыкчы ажылы-биле таныштырган. Тываның Чүрүкчулар эвилелиниң баштаар черинниң даргазы С. М. Саая бодунуң чурукталыры көргүзүп тайылбырлаан. Филармонияның уран чүүл удуртукчузу К. О. Сагды «Саян» болгаш «Аян» ансамбльдер-биле таныштырган. Оон соонда «Аянның» артистери чаядык номерлерин күүсеткен. Номчукчулар ол ышкаш хоочун артист, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. О. Өлзей-оолдуң ырлаарын улуг кичээнгей-биле дыңнааннар.

Бистиң караа четпес номчукчуларывыс ужуражышкынга келгеннерге өөрүн четтиргеними илереткеннер.

С. ШИМИТ.

КӨВҮРҮГ

● *Чечен чугаа* ●

— Канчап оожумнаар чүвел? Олча-ажык үндүрүүн төлеп-ле келдивис. Чонуң акша-төгерииң чогум кым сыырып турар чүвел?

— Үгбай, а, үгбай — дээш, дарга тура халаап, кадайның мурнунга барып, оожуктурар дээш, холу-биле оон эктинге дээп бар чорда, демнээ былдай дүшкен. — Ужуру чүл оон, үгбам, аайын тыппайн тур мен.

— Мынчага дээр көвүрүгүү септеппейн келген силер. Оглум, кеминге инек кылып бээйн дээн чаңгыс кыс казырамның бажынга олуруп алдыңар. Көвүрүгде оңбактар-ла хөй чүве-дир. Ынаар даваның супкаш, коңгуртайын ооруп ап-тыр.

— Кым коргенил? Кажан, каяа?

— Кадарчы суглуг караа-биле көрген-дир. Дүүн-не будун төөрүп алгаш, шимчеп чадап чораан малды өгде ашак аайлап кагды. Часкы малдың эъди ортек чедер эвес, кок көвүк чүве-ле-дир.

— Хы, халап-тыр алс. — Ам мен буруулуг кижи мен бе?

— Мынчанмайн канчаар. Дыңнаан мен. Көвүруг дээш силерни бурунгу чылында шүгүмчүлел түрду. Чамдыкта черле чогенчиг силер — кымыскаяка-даа күш четпес чыгыы. Айтырып тур ышкажыы чүл, бот-оналарга акшазы кайнаар кирип турар чүвел деп.

— Кылыр ажыл чаңгыс көвүруг эвес-ле болгай, үгбам — дээш. Иван Сагаанович кургаг каттыргылап, катап олудунга келген. — Планнап-ла турар бис. Бо чылын суур иштинде үш көвүргүнү септээри көрдүнген. Кол кудумчуну асфальтылаар.

— Силерниң ажылынар бо үениң негелдезинге дүүшпейн турар. Билир мен. Коңгус эде тургустунмайн турар силер. Карак чаап ажылдаарыңар олчаан арткан. Көскү чижек: даргалар көрбес ажыт черде көвүргүнү уткан силер.

— Оожумнап, орталаның көрүнер — деп, дарганың

(Уланчызы. Эгези № 15 «Шында»).

танактары тарбажайның, уну ширинин дыцналган. — Албан черм-дир бо. Алгырбас болза эки-дир.

— Алгырып чугаалаар кыдыр бодунар албадапкан силер. Дыка-ла дүлей чордунар. Че, ынчаарга бууруулуг болдум. Хүгбай, чайык-кудук баргылаар чаңым багай кадай мен. Өршээнер, авыранар.

— Ийе, силериң негелдеңерни өөренип, дарый — деп, дарга доңгайып алгаш кезек олура, демир-ужүүн ушта сокпаш, календарь аранынга бир демдеглел кылгаш, корнуп кээрге, кадай турган черинде чок, үнүп чорупкан болган.

Иван Сагаанович аар улуг тынган. «Бодунар албадапкан силер», «дүлей», «карак чаар» деп сөстер оон кулаан уюктап, эът-кежин инелер дег кадавышаан. «Демократияның тайлымы бо бе» деп, дарга боданы каапкан. Ийет, көвүргүнүң ээзи чоп болбайн канчаар, негээри чөп. Биеэгим ышкаш, изиглежи бер частым. Моон-даа берге байдалга кире бергеш, мооннап үнүп чордум, ам хоржок. Аргалыгла болза ыыттаваанны дээре, азы аазап чытпаш тулүүн арттырып болтур. Хоокүй арай бертсине берди ышкаш, медээлей бербес боор он».

Иван Сагаанович мурнукы чылдарда депутаттарны барык-ла боду шилип ап турган. Депшиңдилге үезинде «дөзевилеп көөр» деп сөстү белен аскыдан дүжүрбес турган. Ынчанымыже соңгуткаңнарның аразынган дарганың көңгүнге чогушпас ийи-чаңгыс кижилер бо-ла тыпты бээр.

Ай бурунгаар партия райкомунуң пленуму болган. Анаа эде тургустунуушкунга шүүлтени, удуртулгада частыргылары дээш бирги секретарь аажылдыңдан хостаткан. Ук хураалга Иван Сагаанович база олурушкан кижи чүве-дир. Улустуң чүтаазы чаа кижи келген дижип турган. Соңгулда болу бергеле, шинги секретарь биригизинче депшээн. Каранда бо, чаа секретарь Иван Сагаановичиниң беш салаазындан артык таныыры кижи болган. Баир Сүгеевич Очур — беш-ле чыл бурунгаар бо-ла көдээ Советтиң депутады турган аныяк башкы эр.

Очур ол күзүн школаның өөредилге эргелекчизинге томуйладып келген. Аныяк башкының ажылга шудургуудун улус эскерип турган. Март ай үезинде чер-чер Советтерниң соңгулда болу берген. «Дөзевилеп көөр» деп дарга дацзы белеткеп алган, школаның удуртукчуларынга келген. Удуртукчулар саалавайн-даа саазынбиле чопшээрежипкен. Хурал чыыл каапканнар. Депшидилге үезинде кастыктары агарыксап келген төөгү башкыны турүп келзе-ле, дөзевилелди эде көөр деп бо ыйнаан.

— Аныяк, көзүл д үрле өзүп орар кижи-дир. Баир Сүгеевичиниң депшидер деп санал бар. Кедээн бодаар дизе, кижилерни аныяндан эскерип, депшидери чугула.

— Шын-дыр, шын-шын — деп, үнүер дыңналган.

Иван Сагаанович дораан тура халаан.

— Кымнарны депшидерп база үжүр-уткалыг боор чүве болгай, ону билир боор силер, эштер. Дөзевилелде удуртукчулардан директор кирип турар-дыр. Даады-ла даргалар депшидип алырывыска майын таажыр.

— Ийе, харын. Ёзулуг демократия деп чүвеин көөр-ле болгай, Иван Сагаанович. Бадыдадын көрзе — деп, демги-ле башкы ыржым барган улусту эргий мөргүлээн.

— Мен чугаалап тур ышкажым чүл, башкы. Директор директор-ла болгай але — деп, дарга катап-ла бодунуң саналын камгалаан.

Директор-даа, өөредилге эргелекчизи-даа соңгуг-мургуг тура халыжып, аптюк болду ыйнаан, бодунуң кандидатураларын ап каарын дилей бергеннер.

Хурал даргазы эртеки холунга ап, бадылады каапкан. Түңнелиинде дениң караан Баир Сүгеевич чаа берген.

Дарга чогенип, хөйге кеэлүдүр-ле бажын чайган. Ынчап оон алыс сеткили сыр еске олурган. Ийи ай хире бурунгаар чонуң кадбак хуралынга күүскомнуң отчёду болган чүве-дир. Очур боттуг барымдаалларга даянып, дарганың адын-даа адай бербейн, күүскомнуң четпеп ажылын элээн коптарыпкан. Ам келгеш, ол «созалдыг» кижи деткимче ап, кандидат болу берген. Ындыг турбуже, ам канчаар, дувураан хереқти биргээр көөр, аныяк кижини эде-хере сургап, дерек алдырза, коргудуп-даа чыткаш, ажылга ажыглаар, даяныр болап, дарга оожурган алган.

Соңгулда эрткен. Уе бааэртип-ле турган. Элчеглиг үшкү сессия кыскын болган. Райкүүском даргазы культура киядизиниң эргелекчизи-биле хуралга олурупун келген. Сүлде бо, дарга ындыг деп дүжевейн орган. Баир Сүгеевич турүп келзе-ле, эрги балыгга дээп турган чүве дег, аңчыг сөстер оттаап туруп берген.

— Чонуң, кланғыга удуртукчуларның хөй-никтичи идепкейин көдүрериң үе мегеп келген. Моон-не бялкрим улусчу дружина хуралынга, концерт белеткелиите чыглып чадап кагдывыс. Бир лекцияны он ийи-ле кижи дыңнадывыс. Мындыг чыыштарга бистиң дарга шуут козулбес-тир.

Иван Сагаанович ыыт чок эрттирип каам. Бир райком төлээзи олурушкан актив хуралының соонда. дарга өөредилге эргелекчизин артып каарын дилээн.

— Баир Сүгеевич, ийи-ле бодувус-тур бис, ак-кара чоокка чугаалажыпаы. Шүгүмчүлел кылырынга дыка ынак-тыр силер.

К. ЧАМЫЯҢ.

(Уланчыгыт).

КОМПЛЕКС ЧОК

Районуң культура албан черлериниң баазазы чоокку чылдарда элээн бөжыгып орар. Оон херечизи— чоокта чаа «О. Шынаа» совхозка чаа туттунган спортзалдыг, 300 олуттуг Культура бажыңын ажыглалга кииргенин. Оон өрээлдериге районда музыка школазының филиалын ажыдып ап болур. Ол чорук совхозка келир үенин уран чүүлге салыын-чаяанныг кижилеринден чер чурттун культура ажылдакчыларын өөредип алырынга улуг идиг болур.

Совхозтуң удуртулгазы амдыгаалтан эгелээш материал-техниктиг баазаны быжыглап, анаа башкылаар кадрларны четчелээринге дүзалаар кылдыр Культура министерствозунга айтырыг тургузары чугула. Келир чылдан эгелээш «Кызыгаар» совхозта ол-ла төлевилелдин көдээ Культура бажыңын тудуп эгелээр. Ол ажыглалга киирерге ажылчынарыңыр күш-дамыр сайзыралынга, оларның дыштанылгазын шын организастаарынга улуг ужур-дүзалыг.

Районуң культура одагларының материал-техниктиг баазазында ам-даа улуг четпестер бар. Хөл-Өөжү суурнуң клубунда, «Кызыгаар» совхозтуң көдээ Культура бажыңында, Шуурмакта баяндан өске хөгжүм херекселдери чок. Совхозтар, көдээ Советтер ол айтырыгны шиитпирлээрин аразында чаа кагжып, акша-төгерик-биле багай хандырып турар. Республиканың өске районнарында амгы үеде КСК-лар тургустунуп турар, а бистиң районда ам-даа тургустунмаан.

Район төвүнде Культура бажыңында спорт зал чок. Чүгле 1988 чылдан эгелеп анаа спортзалды немей тудуп эгелээр. Чайгы стадион Культура бажыңының чанында кежүүр-шыктыг черде боду бүткен. Ол стадионну ам-даа эки сайзыралдыг ажыглаар болдувусса, республикада кайы-даа районда ындыг стадион чок деп болур.

Район Культура бажыңында культура институдунче бүгү райондан ийи кижи бот-өөредилге-биле кирген. 1988 чылда үш кижи доозар, эрткен чылын Абаканның музыка училищезин ийи кижи доозуп келген. Байдал мындыг турда, кадрлар өөредири, оларның ажыл-амыдыралынче кичээнгей салыры бүгү ажыл-агыйларның кол соруглазы боор турар.

К. КУУЛАР.
Самагалдай Культура бажыңының директору.

ЭКИЖЭЭН

Эрткен чайын, августан эгелеп. Тожу районуң Культура бажыңында ажылдап эгелээн мен. Ынчан районуң культура албан черлериниң ажылының суларгай байдалдыын эскердим. Культура бажыңында сөөлгү үеде чүгле библиотекадан оске чүү-даа ажылдавайн турган, бөлгүмнериниң ажылы 1987 чылдың эгезинден тура чаңгыс-даа чорбаан, харын чүгле агитбригада кежигүннери каш-ла номер белеткээш, малчыннарга, сигенчилерге концерт көргүзүп чоруп турган болду. Улустуң театр 1984 чылдың соонда кандыг-даа шин тургуспаан. Бүгү четпестерниң кол чылдагааны— специалистер четпес турганында. Чижээлеэрге, районуң төп Культура бажыңының директору М. А. Логачёв колдунда-ла оон септелгезинче, анаа эт-сеп садарынче, аштап-арыглаарынче кичээнгей салып турган.

Амгы үеде Культура бажыңында бүгү салбырлар аайы-биле специалистер четчелеттинген. Улустуң театрының чүрүкчүзү, режиссёру база бар. Танцы башкызы балетмейстер — Абаканның музыка училищезиниң доозукчузу Чинчи Чүдүм келген дораан улуг улуска ийи танцыны, 7—8 класстарның өөрениктилеринге «Тачанка» деп танцыны тургускан. Танцы бөлгүмүнде 30 ажыг кижи доктаамал киүээлдеп турар. Улусчу театрның ажылы база чоруп эгелээн. Республиканың улусчу театрлар көрүлдезинге чедишкинниг киришпитивис. Аңаа Ф. Бурзацийниң «Политическое завещание» деп шинзии көргүстүвүс. Түңнелинде, шинии эки белеткеп алганывыс дээш көрүлдениң дипломантызы атты биске тывыскан. Аңаа жюри кежигүннери, специалистер бистиң улусчу театрывыска хамаарыштыр ажыктыг сүмелерин берген, ынчангы оларны чаа • тургустунган коллектививистиң кежигүнилери боттарывыстың ажылывыска ажыглап турар бис.

«Тоора-Хем» совхозтуң хоочуннары фольклор ансамблиниң концертин районуң Культура бажыңында көргүскен. Концерт көргүзүүнден кирген акшаны Тайбың фондузунче шилчиткен. Районда күш-ажылдың хоочуннарының ортузунга культура-массалыг ажылды Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Василий Санмаевич Тамдын-оол удуртуп турар. Хоочуннар-ның ол концертинге үүгле улустуң ырлары эвес, чаа ырларны база ырлашкан. Хоочуннарның аразында оюн-концертке идепкейлиг киришкилеривис хөй. Оларга Ленин орденниг эдилекчизин Бараан Чүрүкпаевна Серен (ам 64 харлыг), күш-ажылдың хоочуннары Чашпаяк Доржуевна Кол, Полина Хойлуковна Орай-оол, Хамажы Дензиновна Бараан, Акбаян Лопсановна Бараан, Мария Максимовна Чигжит болгаш оскелерин-даа хамаарыштырып болур.

Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур «Революция сорук киирген» деп литература-музыкалыг театржыткан улуг концертти Тоора-Хем суурнуң бот-тывынгыр артистериниң киржигелеринбиле, колдуунда бир ай дургузунда белеткээш, көргүстүвүс. Аңаа чүртүвүстүң Октябрь революциязындан эгелээш амыдыралын кинофрагментилерни ажыглап турган көргүскен бис. Концертке 70 кижи киришкен. Оңу чон аажок сонуургап көрген болгаш культура ажылдакчыларынга өөрүп четтиргенинин сөстерин чугаалап турган.

Районуң Культура бажыңында «Өдүген» аттыг диско-кафени октябрь айда ажытканы бир чаа чүүл. Оон баштайгы аалчыдары башкылар болганнар. Сарыг шайны самовардан кудуп ижип орган, сагыш-сеткилин чугаалажып, чараш оюн-тоглаанны көөрү кымга күзенчиг эвес боор. Тоора-хемчилер аңаа күзелдин-биле кээп, дыштанып турлардар.

Чонуң культурлуг дыштанылгазын моон-даа экижидер дээш СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация киядизи-биле сүмележип турган, культура-спорт комплексининг ажыл планын тургускаш, Культура бажыңында көскү черде аскан бис. А улусчу театр республиканың эртем-методиктиг төвүнүң планын ёлтаап көрүлдеге көргүскен шинизин өске районнарга барып көргүзер. Бичии уругларның шин болгүмүнүү ажылын база эгелээн бис. Ында Тоора-Хем ортумак школазының өөренириилери киржип турар.

Ынчангаш ам районуң Культура бажыңының ажылы элээн экижээн, оон эртирип турар хемчегиериниге идепкейлиглер ковудээн.

К. САГДЫ,
улусчу театрның режиссёру.

СЭТА-НЫҢ СПОРТ ПАНОРАМАЗЫ

◆ **Фигурдут чуулаашкын.** Прагага эрткен Европа чемпионадындаа совет фигуристер эң элбек шаналдарны: үш алдын, дөрт мөңгүн болгаш ийи хүлер медальдарны тударан алган.

Ынчанмыже чок бистиң мастерливистиң шуптузу чемпионат үезинде частырыгларны кылган. «Калгари хоорайга болур Олимпиадага фигуралыг чуулаашкынның бүгү хевирлерин деп-дескиг күүсеткен кижи чемпион болур» деп. ССРЭ-ниң алдарлыг тренери Елена Чайковская чугаалаан.

◆ **Хоккей.** ССРЭ-ниң элээдоолдарның хоккейжилери (18 хар чедир) декабрьның ийиги, январьның бирги чартыында Канадага 13 ужуражышкынны арттырган, оларның 12-зиге тиилээн болгаш эң сөөлгүзүнге 4:7 санга уттурган. Бистиң хоккейжилериве чүгле Канаданың оолдары болгаш улуг назылыг хоккейжилери-биле ойнаан.

◆ **Футбол.** Киевтиң «Динамо» командазының футболистери «Нюрнберг» (ГФР) командазыле ыш-хүүнүң ужуражышкынын эрттиргеш, 1:0 санга тиилээн.

◆ **Чадаг-терге.** Венесуэлада эртип турар «Вуэльта Тачира» деп делегей мартылдаашынның алдыгы стартынга ленинградчы Александр Красков үшкү черни алган.

◆ **Шыдыраа.** Делегей чемпионду чораан Ангатолий Карпов Нидерландының Вейкан-Зее хоорайда делегей мартылдаашында 4,5 санныг ийиги черде чоруп турар. Андерссон (Швеция) 5,5 санныг мурнап турар.

◆ **Ча адары.** Индияның Калькутта хоорайда Азия кубогу дээш маргылдаага Мурнуу Корейниң спортчузу Ким Су Ньян 70 метрге 330 санны атказ, делегей рекордун 2 санга ажырган.

◆ **Коньки.** Давос хоорайга (Швейцария) делегей кубогу дээш маргылдаага 500 метрге москвачы Сергей Фокичев 37,25 секунда көргүзүгбиле ийиги черни эзелээн. Минск чурттуг Игорь Железновский 37,69 сек. көргүзүгбиле үшкү черни алган.

(СЭТА).

ЧАРЛААЛДАР

ДОСААФ эге организацияларынга ЗИЛ-130 автомобильдин комплектилиг өөредилге класын чоллаачылап өөредирингге садып алырын **ДОСААФ Тыва обкому** чарлап тур.

Айтырыгны дараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная 49, телефону — 2-43-38.

Ажыглаттынып болур материалдардан **ДОСААФ Тыва обкому** мотоциклдерге артык кезектерни, оон ыңай школаларга көскү агитация материалдарын, шериг-патриотчу литератураны, плакаттарны, хөрек демдектерин садып турар.

Айтырыгны дараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 49, телефону — 2-43-38.

Ажылга хүлээп ап турар кижилерниң өртке удур камгалал инструктажын № 2 будүүрүлге-чурттагга участогунда вторник болгаш четверг санында 16.00 шактан 17.00 шакка чедир чорудул турарын Кызыл хоорайның

Республиканың уран чүүл школазы чурулга салбырының бирги классынга 7 хар чедир назылыг өөрениктилерниң конкурузун (үндезин чурттакчыларга) чалап тур. Бажыңга кылган ажылын 1988 чылдың апрель 1-ге чедир дараазында адресте чорудар: **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2. Республиканың уран чүүл школазы.**

«Тыва тудуг материалдары» будүүрүлге каттыжыышкынының телефоннарының дугаарлары: ниити килдис — 3-28-59, чиңгине директор — 2-36-36, кол инженер — 3-24-03, чиңгине директорчуң тудуг талазы-биле оралактызы — 3-26-35, план-экономика килдизи — 2-22-30, кол механиктиң килдизи — 3-22-70, бухгалтерия — 3-20-09.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан школазы секретарь-машинакчылар курстарынга кээп өөренирин чалап турар. 8—10 класстар дооскан кижилерни хүлээп алыр, өөреткени дээш төлевири 109 рубль, өөредириниң хуусаазы 2,4 ай. Кичээлдер январь 20-де (эртенги бөлүк) болгаш февраль 1-де (хүндүскү болүк) эгелээр.

«С» категорияның чолаачыларын «В» категорияныы кылдыр белеткээрин и н курстары база бар. Өөреткени дээш төлевири 105 рубль, кичээлдер январь 20-де эгелээр.

Школа чурттаар чер-биле хандырбас.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Аппассионата» 9.00, «Забытая мелодия для флейты» 10.10, 12.50, 15.30, 18.10, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка об отважном кузнеце» 9.40, 13.00, «Пограничный пёс Алый» 11.20, «Человек с бульвара Капуцинов» 14.40, 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Правосудия!» 11.00, 13.00, 16.30, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Школьные друзья» 15.00, 17.30 19.30 шактарда.

АЛГААР

Республикага булуттаар. Бичее хар чаар. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 5—10 метр, күштели бергенде 15—20 метр чеде бөөр. Дүне 26—31, чамдык черлерге 16—21, хүндүс 20—25, чамдык черлерге 10—15 градус соок болур.

Кызылга булуттаар. Дүне бичее хар чаар. Хүндүс чагбас. Соңгу-барыын чүкче углай хаттың дүргени секундада 5—10 метр, күштели бергенде 15—20 метр чеде бөөр. Дүне 28—30, хүндүс 22—24 градус чедир соор.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 21-ДЕ

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Л. Бетховен. № 14 соната. 8.50 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Ийиги фильм — «Байырлажыышкын». Үшкүзү — «Чээрби дерттүг качыгдалдыг январы». 11.10 — 11.20 — Медээлер.

15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкунунуң прожектору. 15.55 — Музыкалыг эртине. С. Рахманинов. № 3 концерт. 16.45 — Агроүлетпүрүнүң ажыл-херээ болгаш айтырыглары. 17.20 — «Он алды хар чедир болгаш оон өрү чашылыглар». 18.05 — Теория айтырыглары. Чаа бодаашкынның тургустунарыгга ниитилел эртемнериниң ролю. 18.35 — «Россияга ынакшыл». Концерт. 19.30 — Бөгүн делегейде. 19.50 — «В. И. Ленин. Амыдыралдың арыннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй сериалыг телефильмниң үшкү — «Чээрби дерттүг качыгдалдыг январы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунунуң прожектору. 21.45 — «А. Н. Скрябиннин бүгү симфониялары». № 3 симфония. 22.35 — В. Маяковский. «Владимир Ильич Ленин». 23.30—23.35— Бөгүн делегейде.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Завод-садты ким тургузарыл». Документалдыг фильм. 8.35 — 9.35 — Н. А. Некрасов. «Кирер эжик аксыныга боданыышкын». 7 класс. 9.05 — Испан дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35—11.35 — Ог-бүле амыдыралының эстетиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Бот бодувуска чүге херектиг бис? Ийиги дамчыдылга. 11.05 — Испан дыл. Өөредилгениң ийиги чылы. 12.05 — «Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы» деп хөй сериалыг уран-чечен телефильм. Чедиги сериязы — «Идегелдиң хүлиери», сескизи — «Ханы ажырган чер». 14.20 — 14.30 — Медээлер.

18.05 — Медээлер. 18.15 — Бир эвес кадык болур дизинде. Хаак. Бирги дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

18.35 — «Үеэнивис». Аныяктарның интернационалчы кижизидилгезиниң дугайында (тыва дылга). 19.05 — Киножурнал. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажыл-агыйны чорударынга өөренир». Таңдыда «Коммунизмниң херели» совхозтаң дамчыдылга. «Хоойлу болгаш кижи». Социалистиг ончуңу ээрлаар чорук-биле демисел. (Тыва дылга). 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Чуковскийге аалдаашкын». 20.15 — Уран гимнастика. ССРЭ-ниң чемпионады. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкунунуң прожектору. 21.45 — «Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы» деп сес сериалыг уран-чечен телефильм. Чедиги сериязы — «Идегелдиң хүлиери». 22.50 — 23.50 — В. А. Моцарт. «Реквием».

III ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Кадык болур дизинде. Хаак. Бирги дамчыдылга. 18.30 — Реклама. 18.35 — Ритмиг гимнастика. 19.05 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Пикайзен. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Чайковскийге аалдаашкын».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетнүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агыйкилдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-ле долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыңының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2656. ТС—00428.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 18 (13618) | 1988 чылдың январь 22, пятница | 1925 чылда үнезилеттингеи | Өртээ 3 кеп.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ХУРАГАННАР ОНЧА-МЕНДИ

МӨҢГҮН-ТАЙГА. Бо районуң ажыл-агыларында төрүүр нияти хой барык 27 мың. Олардан 6377-ни оолдакан. Агроүлетшүр каттыжышкыныың медээзин әзугаар алырга, амдызында хорамча чок. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 1 (бригадири Н. Саая), № 2 (удуртукчузу Х. Салчак) бригадаларында малдың нияти байдалды эки. Оларда каттышкаш, үш мың ажыг хой төрээн.

Чаш малды менди алыры-биле район организациялары база хемчеглерни ап турар. Мугур-Аксы суурда автотранспортчулар база амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылдакчылары «Моген-Бүреи» совхозтуң Шегетей деп черге барып, ында малчынарга шефтээш, кажаа-хораазын коптаржып, өдек-кыштагның девискээрин аштажып берген, малга чем каап бээр саваларны чедирген.

• • •

СҮТ-ХӨЛ. Чүс хойдан 80 хураганны алыр Сүт-хөлүлерниң бо чылгы планы ыңдыг. А чамдык бригадалар, чижээлээрге, Чодураалыг-Сайыр-ның, Оргу-Шөлдүң база Чечектиниң малчынары нияти-биле 100-тен 85 хураган алыр деп соруулганы салган ажылдап турарлар.

Сүт-Хөлдүң коданнарында төрүүр 29554 хойдан бөгүнге чедир 8531 оолдаан. Малдың чаш төлүн бүрүн алыр, черле кыштаглаашкынны организастыг эрттирери-биле бо районда база чамдык дээштиг хемчеглерни ап турар. Төрүүр хойнуң коданнарында агитквартираларны, албан черлерин, организациялары быжыглаан, ол ышкаш коммунистерниң болгаш депутаттарның харысалгазын күштелдирген. Кыштаглаашкынны эрттирер талазы-биле совхозтарда комиссиялар хыналдаларыны чоруткылаан, ооң түңнелдерин чугаалажып, херек таварылгада боттуг дузаны чедирип турар. Район Совединиң күүскомунуң үнүүшкүнүнүт хуралы «Алдан-Маадыр» совхозтуң төвүнге болуп эрткен. Аңаа кыштаглаашкынның нияти байдалын чугаалажып көргеш, четпестерни айыткаш, ону эдерииң хуусааларын айтып, харыылаар кижилерни томуйлагылаан.

С. ХЕРТЕК.

ЧАА ФАБРИКАДА

РЕПОРТАЖ

Даң бажы. Кышкы ыш-бус, туман хооран кырындан арылгалак. Ак-Довуракты барыын талазында бедик каът бажыңче ол-бо чүктен хөй кижилер эдлчеглиг ажыл хүнүн эгелээри-биле шуужуп эгелээш.

— Бо тудугнуң бистиң тудугжуларывыс ийи чыл мурнунда тудуп эгелээш, чаа чылдың бүдүүзүнде доозуп, күрүне комиссиялыга чедир кылыр чамдык сагындырыглар-биле хүлээткен. Хуусаа чоокшулаан тудум эдлчеглиг ажыл-биле шак барымдаалавайн ажылдап турдулар. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Кара-оол Салчактың. Демир-оол Сарыгүнүң, Димитров Моңге-Назының, Михаил Эңгениң дашчылар болгаш бетонщиктер, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, Күш-ажылдың Кызыл тук, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнериниң эдилекчизи Галина Коляданың, Зинаида Салчактың шеверлекчилер бригадалары, Минусинск, Абакандан келгилээн сантехниктер, монтажниктер звенолары төлептиг салыышкынын киирген — деп, кады чораанын «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Виктор Захарович Харченко чугаалады.

— Ажылдаар черивиң ажыглалга дүргеи киреринн ажылчынарывыс, инженер-техниктиг ажылдакчыларывыс четтикпейн манап турган. Долу күш-биле ажылдап эгелээнде чылда 560 муң сааның хеп даараар фабрикага 202 кижи ажылдаар. Бо чылын 1 миллион 180 муң рубльдиг продукциязын бүдүрүп үндүрери көрдүнгеи, ону сайгарары-биле садыг организациялары-биле кереэ чардыгаан — деп, директор Н. А. Алёшин, чугаазын эгелээн. — Амгы бо хүннерде янзы-бүрү дериглер эптекчилерниң, әдикчилерниң, электриктерниң ажыл-ижи хайныышкынныг. Ында дериг-херекселдер, автоматтыг механизмнер эртем-техниканың сөөлгү чедишкиннерииге үндезилей кылдынган. Бистиң чүртүвүстүң заводтарындан аңгыда, Герман Демократтыг Республикадан, Чехословакиядан, Венгриядан Польшадан олар келгилээн. Алма-Ата, Семипалатинск, Минусинск хоорайлардан чаладып келген мастерлерниң өөредип каан оолдары ол дериглерии эдлчежип, эптеп кылып турар.

Дараазында мени үдекчи, тайылбырлакчы болуп эдертеи кижилер Любовь Куликова биле Галина Малетина болган. Кайызы-даа Челябинскиниң чиик үлетпүр техникумуун эрткен чылын доосказ, бүдүрүлгени башкарар инженерлер кылдыр томуйлаткан.

— Чоң, коллектив бистиң кончүт эки хүлээп алды. Тус черниң кыстарындан эшөөрү база тып алдывыс. Амдызында аалчылар бажыңында чүрттап тур бис. Ажыл-ишче ханылаан тудум, ааш-чүрт сактыр, чалгаараар чай чок — деп, Любовь Куликованың чугаазы хөнүп бар чорда, ынаар бир өөрээлде бачым ажыл даларыпа берген.

Тюмень хоорайдан келген улуг мастер Татьяна Сарапульцева даараныпа цегинее аппарып, таныштырды. Улуг делгем, чылыг, чырык залда чыскаай салдынган столдарда чышкыр эптээн машиналарның артында 30 кире аныяк уруглар спортчу костюмнер даараан, чай чок ажылдаан орлар.

Бирээзиниң чанынга барганы, кайыын келгенин айтырдым.

— Мени Белек-ыыс Сааяа дээр. Аксы-Баглык ортумак школазын дооскан. Абаканга өөренгеи, ажылдап эгелээнимбо — деп, ажылын улам чылай берди.

— Бо уруглар шупту-ла Ак-Довуракты, Кызыл-Мажалыктың районда көдээ школаларның доозукчулары-дыр — деп, кожазында эки чугаага кириишти. Эрткен чылын 60 уруг Абаканның трикотаж фабриказынга өөренип, практиказын эрттиргеп келген. Дериг-херекселдер септекчилери, автоматтар башкарыкчылары, слесарьлар, әдикчилер, электриктер Улан-Удэ, Красноярск хоорайларга курстар дооскулаан.

— Хеп быжар цехте дериглер салдынмаан. Ынчангаш материалдарны Абаканда фабрикага быжкаш экжеп тур. Удавас маңаа 14 быжыкчы ажылдап эгелээр — деп, ол цехтиң мастерииге томуйлаткан Оюмаа Даидар чугаалады.

— Силерни үр маңатпайн кылыптар бис. Дериглер шупту келген, ажырбас — деэш, инженер-механик Иван Семёнович Бакаев детки худумнурду. Каът бажыңның иштинде кижилерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Буфет, эмнелге пуиктузу, чунар, идик-хеп үштүп алыр өрээлдер шупту кылдынган.

Фабрика-биле мырыңай кожа 60 аал иштиң чүрттаар бажыңы бо чылдың бирги чартынга доозары көрдүнгеи. Бо чаа будүрүлгениң ажылчынары, инженер-техниктиг ажылдакчылары аңга чүрттаар.

Хемчиктиң кыдыында ээн чыткан төлде база бир чаа будүрүлге чери трикотаж фабриказын ажыглалга кииргени, ооң будүрген продукциязын ап эгелээни бистиң республикага бир чаа болуушкун болган.

А. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: аныяк инженер Любовь Куликова биле Галина Малетина ажыл үезинде. Даараныпа цегинде.

Ч. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ССРЭ-НИҢ ЧУРУКЧУЛАРЫНЫҢ VII СЪЕЗДИЗИНДЕ

Амыдыралды иледиип көргүзээри иезээде реалистиг уран чүүлдүң кол принцибн болуп турган болгаш арткан. Улуг алыс шынның бедик идеяларның уран чүүлү чүгле чаа бодаңгысынны тургузуп, эде тургустунуушкун оруунга ооң ажыл-херектерии улустун тура-соруун быжыглап болур. Ындыг бодал ССРЭ-ниң чурукчуларының VII съездизинге болган саналгаларга долуулубиле илереттингеи. Бодуүн ажылын ол Кремльдиң Улуг ордузунга үргүлчүлээн.

Ниитилелдиң шынар талазы-биле таартылгазының байдалдарында бодуүн ажыл-херектериниң стратегиязының болгаш тактиказының айтырыгларын делегаттар улуг сонуургал-биле чугаалажып көрген.

Кижилериниң чүректерин кыпсыр, чараш болгаш чүүлдешкек кайгамчык чүүлдерни кылыр бистиң ажылывыс ышкаш ындыг нарын профессияга хамы билиглер чоокка чүүдээ кылып шыдавас — деп, А. Н. Осипов (Якутия) чугаалаан.

Ол бодалды уламчылап, кыдыра кылыр чорүктан ыраазырының эртежок чугуразын, чаа чүүлдерии дилеп тыварын, чогаадыкчы чорудулганы аян-тээлээриниден ойталаарының чугуласын Э. И. Пылдроос (Эстония) уламчылаан. Ооң-биле холбаштыр оратор Чуруктулар эвилелиниң ажылынга онза киилээнгейин үидүрүп, ооң эрги хевирлери чаа утка-биле байлакшаан-даа болза, хөй талаларда, уран чүүлдүң хөгжүдекинге шаптыштап турар апартаның чугаалаан.

Патриот кижиин ниженидериите чурукчуның ролюнуң дутайын Совет Армияның болгаш Шериг-далай Флодуүүн Политиктиг кол эргелелиниң начальнигиниң оразакчызы генерал-волковник Д. А. Волкогонов чугаалаан. Патриотизм — мөзүлүмнарның бедиктерии чедип алырынга кижиниң арталыыдыр деп, ол сөзээлан демдеглээн.

Бистиң чогаадыкчы ажылывыста эде тургузар чүүлдер бар деп, А. В. Учаев (Саратов) бадыткап чугаалаан. Сөөлгү үйи чылда таарымчалыг эки чүүлдер илдеңи-биле моөңелгеен, уран чүүлдү шыңгызы-биле үнелеп көөр мурнуда делгелгелерге көргүспейн турган чогаалдарны көргүзер, эргижирей берген чүүлдерни шүүмүлекчи сөзүбиле көөр үжурлуг нарын байдалга келген бис деп, ол чугаалаан.

Социалистиг уран чүүлдүң дириг чогаадыкчы хөгжүлдезиниң магадылалы ооң хөй талалынына болгаш ботботтарын байлакшыдарында деп, Е. Т. Мергенов (Казахстан) онзалап чугаалаан. Ындыг хөгжүлдеге, культурага үидезилээн сырый харылзаа, уран чүүлге чогаадыкчы бодал талазы-биле солчулга эртежок чүтүл. Ол национал онзагайланыышкынга, хаагланчак чорукка удур эң дээре арга болур. Амгы үеде республикада үгаан-бодал талазы-биле катап тургустуунушкун үези эгелээн. Социал боттуг чорум, демократчыдылга чогаадык чыэвээ-сеткил каттыштырылгазынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Демократчыдылга — эде тургустунуушкунуң сөрүн киирикчизи, ол уран чүүл кижилериге билдиитир болгаш чоок. Езугаар уран чүүл бодуүн үелии мурнап турар ужурлуг. Ол бодалды уламчылап, бодуүн республиказында эки талалыг болуп турар хөй оскерилгелериин дутайын Ф. К. Халилов (Азербайджан) чугаалаан.

Делегаттарның саналдары уран чүүл амыдыралының хөй талаларын илередип турар. Чүрүлга уран чүүлүнүң мастерлериндеи эде тургустунуушкун тодаргай хөделиишкиннерин, камыктың мурнуунда, бистиң хүнеривистиң чогаадыкчы болгаш шүүмүлекчи көдүрүүшкүнүн илередип, боттуг амыдыралды эде тургузарының социалистиг идеяларын кәргүүн турар чогаалдарны тургузарын демеглээн.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның чанында Партийжи Контроль Комитединиң даргазы М. С. Соломенцев олар олурушкан.

Съезд ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

КОСМОНАВТИКАНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Улус ажыл-агыйының хереглелиринге орбита техниказын ажыглавайтыра болгаш планеталар аразынга ыракны үжудушкун кылырынга белеткел чорударынга совет космос корабльдери болгаш орбита станциялары идегелдиг бааза боон турар. Ооң тодаргай хереглиин болза, космоска 326 хонук үргүлчүлеп келген «Мир» станциязының экспедициязының ажылынның чедишкиннии доозулганы болур.

Космоска чаа рекорд тургускан ол ужудуушкуунуң киржикчилери — үш космос экспедициязының удуртукчузу Ю. Романенко, ооң кады ажылдап турган эштери А. Лавейкин, А. Александров, А. Левченко январь 20-де ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнге совет болгаш даштыкы журналистер-биле ужурашкан. Ужуражыышкынга ССРЭ-ниң Главкосмозунуң, космонавтылар белеткээр төптүң удуртукчулары, эртемдеенер база келген.

Башкарылгалыг «Мир» орбита комплексизиниң экипажының ажылының дугайында дылнадыгны ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Ю. Романенко кылган. Барык ийи чыл бурунгаар космосче ужудуп чоруткан экспедициязының программазының кол-кол угланыышкынарының дугайын ол сагындырган. Экипажтың мурнуунга дараазында сорулгалар салдынган турган:

— автоматчыттынган «Прогресс» транспорт кораблиниң ажкелген чүүлүн — дериг-херекселдерни болгаш приборларны «Мир» станцияга киирип, аңаа дерип тургузары;

— астрофизиктиг «Квант» модульду хүлээп алгаш, ону дериң ыыт-биле база-ла станцияга тургузары;

— геофизиктиг, астрофизиктиг, технологтуг, биотехнологтуг болгаш техниктиг шеверлелерни кылыры, медицина-биологтуг шинчилелдерни чорудары, ол ышкаш «Мир» комплекстиң системаларын болгаш аппаратураларын шенээри, септээри болгаш солуурун.

Бо бүгү нарын болгаш хөй ажылдарны боттандырарынга «Мир» станцияның үшкү салгалы коячуг таарымчалыг болган деп, экипажтың командири демдеглээн. «Квант» дээр астрофизиктиг лабораторияны космоска эң баштай эптеп турганнар болгаш ооң-биле шинчилел ажылы кылыр, аас-кежик А. Лавейкин-биле мээң таварышкан деп, ол чугаалаан. «Квант» дээрге бузуг эртем төвү — ында дөрт телескопту тургускан. Оларның бирээзи рентген, өскелиг кызыл өңнүг хереглерни илередип шыдаар аргалыг. Бедик энергиялыг бүдүмелдерни шинчилеп база болур. Ооң аңгыда, аңаа биотехнологтуг шинчилелдерни кылыр арганыг. «Квант» — космоска маны ажылдакчылганың ажыктыының тодаргай херечизи. Ону Совет Эвилелиниң, Великобританияның, Нидерландының, ГФР-ниң, Швейцарияның болгаш Европаның космос агентилелиниң специалистери бир демниг ажылдап тургаш, чогаадыкчылыкка белеткеп, ооң-биле холбаштыр «Квант» модульдуң ажылынга онза киирикчи. Ол ышкаш «Мир» комплекстиң эки хынап, бүрүн дерээш дараазында экипажка хүлээдип берген бис. Бүгү ажылдар план ёзугаар күүсеттингеи деп, Ю. Романенко түңнелинде чугаалаан.

Космонавтылар журналистерниң айтырыгларынга харыылаан.

(СЭТА).

ШИИТПИРЛЭЭР АЙТЫРЫГЛАР ХӨЙ

Бай-Тайгада чаа тургустунган «Кызыл-Даг» совхозтуң дирекциязының, ооң ажыл-ишчилериниң мурнунда туруп турар кол сорулгаларның бирээзи — шиитининг малын кыштап хүр-менди ажырары. Бо ажыл-агыйда ёшкү март айда төрүүр, а 2409 хойну сес кодында быжыглаан, ооң 1760 хой төрүүр.

Малчын бүрүзү эрткен чылын кыштаглаашкынга шаа-биле белеткенген. Эң ылаңгыя Сандүү Салчак, Каң-оол Норбу, Мөңгүн-оол Аптыы оларның кадарган малы хүн-менди.

Совхозта 20 ажыг малчын өг-бүленниң он бири бажыңныг. Моон алтаан көөргө, оларга бажың тудар улуг ажыл турун турар. Ооң аңгыда беш чунар-бажыңның дөртү, үш кызыл-булуң шупту ажылдап турар. Кызыл-булуңнарны дериң кылганы эки, аңаа малчынар бригадалар аайы-биле хуралдап, кичээлдеп турар. Ылаңгыя Кудук хойжу бригадазының тевүнде байдал дыка чогумчалыг. Ында кызыл-булуңну коруштуг дерээн, ишти арыг-силиг, чырык, чылыг.

Амгы үеде ажыл-агыйның хойжу коданнарында 337 хураган немешкен. Аныяк хойжу Билчей Иргиттиң, Серен Багай-оолдуң коданнарында төрээн хойларның хураганнары менди.

Совхозтуң дирекциязы хойжу коданнарже амдызында 14 сакманчыны чоруткан. Чаа тургустунган ажыл-агыйда шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар-ла хөй. Ылаңгыя мал кыштаглаашкынында шыңгыы четпестер бар. Дүс чок, чарбаны, концентратты база брикеттерни коданнарда чедирбээн. Совхозтуң 20 ажыг коданнарында суг сөөртүр түгде чаңгыс автомашинаны быжыглаан, ол канчал-даа четтикпес.

Мал кыштаглаашкынында четпестерни түгле совхозтуң күжү-биле шиитпирлеп шыдавас, түге дээрге, бир талаында машина-техника чедишпес. Ынчангаш районнуң партия, совет органнары, хамыктың мурнунда РАУК «Кызыл-Даг» совхозка боттуг дузаны чедирери негеттинип турар.

И. СЕДИП-ООЛ.

БЮРО КЕЖИГҮНҮ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. К-Х. Ооржак Тываның Телевидение болгаш радио дамчыдылга күркомитединиң журналистери болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары-биле ужурашкан.

Партия обкомунуң бюрозунуң, бюро кежигүннериниң ажыл-чорудулгазын чыылганнарга Д. К-Х. Ооржак чугаалап берген.

Журналистер ужуражылгага чүве чугаалааш, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге хамаарышкан айтырыгларга доктаап, ону чедишкиннииг шиитпирлээрде чүүү кылырының талазы-биле боттарының саналдарын киирген, бодалдарын чугаалаан.

Бистиң корр.

УЖУДУУШКУНДА «ПРОГРЕСС-34»

«Мир» эртем-шинчилел комплексизиниң улам ыңай чорудар ажылдарының программазын ёзугаар январь 21-де Москваны-биле 1 шак 52 минута турда Совет Эвилелиниң чүк сөөртүр автоматчыткан «Прогресс 34» корабльди салып үндүрген.

Корабльди салып үндүргениин сорулгазы — башкарыныпп чоруур «Мир» комплекске чарыгдаар материалдарны болгаш янзы-бүрү чүктерии чедирери.

«Прогресс-34» корабльди орбитаже салып үндүрген хемчээлдери:

— Чер кырындан эң ыраа — 277 километр;

— Чер кырындан эң чоок ыраа — 191 километр;

— долганыр үези — 88,8 минута.

ДОЛДУРТУНМААН КӨЗЕНЕКТЕР

•Каттышкан рейд•

Көскү агитация — идеология ажылының дээштиг чепсектериниң бирээзи болур. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Политиктиг идеткелинде мындыг одуруглар бар: «Бир эвес бистер массаларның күш-ажылчы болгаш хөй-нийти идепкейин, оларның энергия болгаш эгелекчи чоруун оттуруп шыдавас, кижилерниң сеткилиниге дээп шыдавас болуувусса, бистиң кандыг-даа планнарывыс агаарга астыгып каар». Бо сөстер көскү агитацияга дорт хамаарыжылгалыг.

Шагаан-Арыг хоорайның будүрүлгелериниң кол пуруузу үлетпүр зоназында көжүп келген. Ажылчын организацияларда көскү агитацияның байдалы-биле таныжып көөрү-биле рейд кежигүннери аң баштай районнуң суггарылга системаларының эргелелинге келген. Мурнукучылдарда маңаа көскү агитация шынап-ла көскүлеп турганын сактыр бис. Ам мында астынган стендилер, корттүүр самбыралары, лозуңнар эргижирээн. Чаа чыл үнеедаа, оларны чаартырынче кым-даа далашпайн турар.

Эргелелдин социалистиг хүдээлгелериниңден аңгыда, мында көрүүр самбыразы база астынган, ынчалза-даа ону аскан олчаан кым-даа долдуруп көрбээн. Ону аңаа-ла ат чалап аскан. Кызыл-булунда хүндүлел самбыразы куруг турбушаан.

— Аңаа турар чүректер орнуна кижилерниң аттарын сааныпга бижээш, бир катап дерээн чүве — деп, эргелелдиң белүк ажылдакчылары биске дыңнатты.

Бежен ажыг кижи составтыг бо эргелелде партия организациязы чок. Профсоюзиел комитединиң даргазы Л. А. Балуева болгаш комсомол организациязының секретары Сергей Бочегуров көскү агитацияны шынарлыг кылып алыр дээш бухгалтерияга дыынмайн турар, оозу акша үндүрүп бербестээш турупкан. Шөлээлээн начальниктиң орнунда арткан мехотряд даргазы Василий Болдуканович Оюн боду хостуг үезинде чуруттунуп турар.

Кижи бодаарга, үлетпүр комбинадының көскү агитациязы кедергей эки болгу дее. Чүге дээрге, мында материал-даа четчир, оңнуг кандыг-даа будуктар бар, штатта чүрүкчудут. Ынчалза-даа мында четпес чүүлдер база арбын болду. Хоочунчар стендиинде үш кижиниң чуруун аскан, ол хиреэнде оларның ат-бажын бижибээн, кажандан бээр мында ажылдап турары билдинмес. Мурнакчылар стендизи куруг турбушаан. Комбинаттың кызыл-булуцунга кире бээрге, сигнализацияның сонга пилдеринде чыпшырып каан карамкара таарлакчыгаштарындан өске каракка илдигер чүве чок.

Ыяш ажыл-агый черинде көскү агитацияның ник-үш бичежек стендилери ойтадоңгал берген чыдар болду. Чайын ооң ийи каът бажыңының септелгезин чорудуп турташ, ужур бастырып каапкан олчаан.

— Бистиң директорувус В. А. Квасов көскү агитацияны харылаар партийжи даалгалыг кижи. Оозун күүсеттирип турары ол-дур — деп, партия эге организациязының секретары Галина Сергеевна Баранова бистиң айтырыгдарывыска тарылыпды. — Ыяш ажыл-агый министерствозу биске көскү агитацияны дерип бээр болгаш ам ийи дугаар чыл мападып келди.

Адырам, көскү агитацияны кым-бир кижиниң кылып бээрии манап олурган херек бар бе? Бодуүн кылыр ужурлуг ажылын министерствоюн эктинче чаа каарга, таарыышпас деп чүве билдингир.

Мында база-ла долдуртунмаан көзенектер ковей болду. «Күш-ажылдың хоочуну» стенд кылган олчаан куруг турун бергеи.

— Эрткен чылдың сентябрь айда хоочунарывысты Кызылга чурукка тырттырдывыс — деп, секретарь чугаалады. — Оларның чуруктары амга чедир келбээн.

Хоочунарның мурнакчыларның чуруктарын Шагаан-Арыгның фотоательезинге кылдыртып ап болур турган. Бо организацияның удуртукчузу-даа, партия организациязының секретарыдаа көскү агитацияны тоомчага албайн турар-дыр.

Бистиң чораанывыс бо үш организацияның кайызында-даа буфеттер бар. Оларның ажылдаар шагында оон кижи үзүлбес. Социал айтырыгны мынчаар шиитпирлеп турары ажылчын коллективтерге таарымчалыг. Оя организацияларның кылыл-булуңнарынга база чон мынчаар үзүктел чок көөп турган болза деп бодал башка кирер-дир. Амдызында олар масса-политиктиг ажылдың төвү апарбаан.

Рейд кежигүннери ажылагыйлар аразының КМК-зынга, хлеб заводунга болгаш еске-даа будүрүлгелерге четкеш, мындыг нияти түңнелди үндүрген: мында көскү агитация массаларның күш-ажылчы идепкейин кәдүрер чепсек апарбаан. Астынган лозуңнар болгаш плакаттар Октябрьның 70 чылын ам-даа «демдеглеваан». А бистиң амыдыралывыс эде тургустунуушкуунуң нияти үе-чадазынче кирген болгай. Бот-орулга-чорылганың болгаш бот-ажыкшаланыышкынның байдалынга ажылдаарының дутайында чаңгыс-даа кыйгырык, стендилер чок. Чаңгыс сөстүбиле чугаалаарга, көскү агитация бистиң амыдыралывысты мурнап, пропагандаалаар, агитастаар сорулгазын күүсеттейн турар-дыр.

Районнуң албан черлери, организациязы даштында долдуртунмаан хос көзенектер масса-политиктиг ажылда чедир кылдынмаан түүлдериниң тода хереглиг болуу берген эвес бе?

В. БАЗ-ООЛ,
районнуң улусчу контроль комитединиң инспектору.

У. ДАГБА,
«Улуг-Хемниң» корр.

К. ОЮН,
«Шынның» корр.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

КАГДЫНГАН СУУРЛАР, САЛБЫРЛАР. ОЛАРНЫ КАНЧААРЫЛ?

Эрткен чылдың декабрь 2-де «Шын» солунда чогаалчы К. Кудажының «Колхозтар ам-даа херек» деп чүүлүнде көдүргең айтырыгны совуургап, номчуп танышкаш, авторнуң бодалынга хамаарыштыр материалдарны солуиче он ажыг бижикчилер чоруткулаан.

— Эдвэн каш чыл мурнумда республиканың хамык-ла колхозтарын совхозтарже шилчиткилээн, чамдык бичии колхозтарның орнунга салбырларны тургускан. «Колхозтар турганындан күрүненик долу хандырылгазында совхозтарже шилчээнинде бай үүү деп? Ол үеде орешпелиг турган ажыл-агыйларны совхоз кылдыр тургускаш хөй түңнүг өрелерни үндүр бижигилээнин билир мен» — деп, Чөөн-Хемчиктен А. Ондар бижээн. Авторнуң бо бодалы аажок шын. Совхозту күрүне акшаландырар болгаш оон ажылчыннарны ай санында доктаамал магадылаан шалыныыт. Ол шыкаш совхоз ажылчыннарынга пенсия-даа хөй болуру билдингир. А колхоз дээрге кооператив ажыл-агыйы, оны күрүне акшаландырбас, а ёзулуг-ла амгы үениң негелдезин ышкаш, бот-акшаланыышкын, бот-орулга-чарылга аргалыбиле ажылдап турган. Республиканың колхозтарын совхозтар кылдыр шилчидип турда, биске шыырак артельдер — коллективтиг ажыл-агыйлар турганы шын. Чижээ, Бии-Хемде «Кызыл тараачын» колхоз миллионер турду.

Башпайгы үеде, коллективизация эрезинде, колхоз кежигүннери боттарының ажыл-агыйын хогшудер дээш улуг кодурлуушкун-биле ажылдап турганы билдингир. Ынчангаш дыка хөй авторлар — Тожуда **В. Тандын-оол**, Тандыдан **К. Чыртаа-оол**, Сүт-Хөлден **Б. Ондар**, Кызылдан **И. Бирбю**, Улуг-Хемден **Э. Энге-Маадыр**, **К. Дашпыл-оол**, Чөөн-Хемчиктен **А. Ондар**, **А. Моңгуш**, Тес-Хемден **Ч. Биче-оол**, **Б. Төмүр**, Кызыл райондан **И. Ондар** болгаш өскелер-даа ол дугайын сактып бижээн. бир эвес ам салбырга колхозтарны матап тургузуптар болза, чоп база шак ындыг бедик кодурлуушкун-биле ажылдаар үүрлүг деп бадытпал турардыр.

Чамдык колхозтарны совхозтарның салбырлары кылдыр шилчиткен соонда, оон эдвэн хөй кижилер өскерер көшкүлей берген. Ажыы-биле чугаалаарга, салбыр төвү апарган, «тудуг биле ажылажы денге кегжээн» деп мырлажып турарывыс ышкаш, ындыг суурлар товартаан.

Амгы үеде бичии суурларның (салбыр төптериниң) социал-экономиктиг көгүлдезинiң дугайында айтырыгларны республиканың удуртур органнары тугаалажып көрүп турар. Чүгле эрткен чылдың декабрь айда бедик салбырлар баазалыңга 4 чаа совхозту тургускан. Черле салбыр төптеринiң өлүп хогшуейн турарының бир кол чыдыгаамы — колхозтарны дүшүргенинде эвес, а совхозтарның, чер-чер Советтериниң күүсөмнарының удурлуучулдарының олярже шоодуг кичээнгей салбазында, ажыл-агыйны ылаптыг организастаа ыыдаарында. Ол дугайында биске келгилээн чамдык чагааларының автор-

ларының база бижигилээн. Бо талазы-биле **Аранчаа Ондар-ның** мындыг одуругларын номчуп көрээли: «Ыяап-ла совхоз, колхоз азы каттышкан ажыл-агыйның төвү болурга ажы бе? Чок, совхозтарның салбырларында-даа чурттап, ажылдап турар кижилерниң культурazyг амыдыралы, суурнуң овур-хевири, чурттакчыларның иштики сагыш-сеткили хоорай чурттакчыларындан карышкак чок турар ужурлуг». Шын харын, ёзулуг сагыш салыр болза мындыг болур-даа ужурлуг. Барыын-Хемчик районда салбыр төптери Аксы-Барлык, Хөнделең, Бижиктиг-Хая, Аянгаты суурларның социал амыдыралы Ийи-Тал, Хорум-Дагга бодаарга, ам-даа эмнээн. Тодаргайларга, Хөнделеңден өскелеринде бир-бир чаа кудумчулар сөөлгү үеде немешкилээн, а Хөнделеңде ийи-ийи аал чурттаар үш бажыңны, чаа интернатты, магазинни, чүпар-бажыңны, бир кудукту ажыглалда киргеп. Бо чылын аңаа ясли-сад тудуу эгелээр. А Бижиктиг-Хаяда 320 өрениктиг киреп, спорт залдыг школаны тудуп доозар. Аксы-Барлык биле Хөнделең салбырларда малчыннарның кыштагларынга турум электри чырыы чеде бээр. Ук районда салбыр төптери суурлар сайзыраавайн турар, аңаа чаа совхоз азы колхоз тургузары эргежок чугула дээрзинiң дугайында ол райондан чагаа келбейн турары тааварылга эвес, үндезинниг-дир.

К. Кудажының түүлүнге хамаарыштыр Чөөн-Хемчиктиң Хорум-Даг, Улуг-Хеминiң Чодураа, Ийи-Тал суурларының салым-чодуңун дугайында хөй-ле чагаалар-хомудар келген. Улуг-Хемден **О. Мижит-оолдуң** бижип турары: «Совхозтуң төвү биле салбырда ажыл-агыйның амыдырал-чуртталганың чорүп турарын деңнеп көөр чүве болза, байдал өске деп дорту-биле чугаалап болур. Бис «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбырында чурттап, ажылдап чоруур бис. Бистиң суурнуң ажыл-агыйында амыдырал-чуртталгавыста четпес, бергедеп турар айтырыгларны та чеже хуралга чугаалажып көрген чүве. Совхоз төвүнүң болгаш районнуң даргалары-биле ужуражып-даа, ажык чагаа кежээлерин эрттирип турар бис. Чурттакчы чоңнуң айтырыглары хуралдан хуралче шилчип, биеэги-ле арга хевээр артып турар. А даргаларывыс блокиодунга демдеглеп-ле турарлар.. Суурувыста байдал эки талазынче черле шимчевес». Тожудан хоочун коммунист, персоналдыг пенсионер **В. Тандын-оолдуң** чагаалывыдан одурулар: «Кажан колхозтарны совхозтарже шилчиткеш, оларның сан-төөзүн (былаңгыя малының) күрүнеден төлеп эгелээн соонда, экономикаже кичээнгей кошкап, канчаарга-даа күрүне төлеп бээр дээр хөөн эгелээн. Хөректиг, херек чок техника эдерилеп, оон ажыттырып, эдилеп бакпырааш, оон эрткен, машина-трактор безин, ачай-түүгаан ышкаш, ис чок читкилей бээр чорукка тедирген. Ам «Тоора-Хем» да, «Май 1-дэ» совхозтарның ниитизинче кичээнгей кошкаан. Ында ажылдап, чурттап турар кижилерниң амыдырал-чуртталгазынче доктаамал кичээнгей салбастаанындан ында ажыл-херек эжиживейн турар».

Үстүүде кииргенивис бо одурулардан алырга, ол чылдагаан — колхозтарны дүжүргенинден эвес, а ажыл-агыйжы эвес чорукта, оон ангыда «күрүне домей-ле бээр» деп амдажаан азырадыкчы хөөннерде ышкажыл.

К. Кудажының түүлүнге хамаарыштыр чагаалардың авторларының хөй нуруузу салбырлар төптеринге колхозтар, чок болза ангы совхозтар тургулары эргежок чугула деп санап турар. Хомык ужур ында эвес: кол-да чүве — ажылды эки организастаа башкарарында. Күрүнениң чеже-даа дузалажыры турда, каш чыл улаштыр хөнүп чадаан совхозтар бисте чок эвес. Оларның чамдыктары күрүнеге харын милдиян безин ажыг рубль өрелиг. Ол чүл? Ажылды организастаа чадашканындадыр.

Чөөн-Хемчиктен **Алексей Моңгуштуң** чагаалывыдан: «Чыраа-Бажы» совхозтуң дезискээри-даа улуг, ажыл-агыйны база бичe эвес. Ынчангаш совхозтуң удуртукчулары ону башкарып четтирлейн турар. Салбыр удуртукчуларында түү боор, топте дарганар түү дээр болдур, ынчаар-ла ажылдаар. Бот-башкарының ажылдаар ажылда четпестерниң кол бурузу — колхозтарны дүжүргеш, совхозтарже шилчиткенин, салбырлар апаргылааны деп санап турар. Ол канчап-даа шын эвес. Экономиканы башкарарының чаа системазынче кирген соонда, биске совхозтар барык ам колхозбиле домей, а чүгле будурулгенiң чепсек-херекселдери күрүнениң болур — өскези домей апаар. Ынчангаш ажыл-агый удуртукчуларының тывынгыр-сагыргыр, бүгү ниижидерниң ажылга харыысалгалыг чоруу херек. Ынчан «ол совхоз төвү, бо салбыр төвү» деп чугаа, ылгал турбас ужурлуг.

Кызылдан пенсионер **И. Лопсан** салбырларны колхозтар кылдыр аде тургузуптар болза, колхозчу-кооперативчилер боттарының чурттап орар бажыңнарының чанында болгаш бичии хозтут черлерге бүгү чүүүн ногаа, картошка, кат-чимис оон-даа өске түүлдерин тарып олуртуп, өстүрүп, боттарының амыдырадынга болгаш чурттуң. Аъш-чем программазын боттандырарынга боттуг үлүүн киирер, күрүнеге-даа эвээш эвес оруглавы киирер деп бодаар мен. «Хостуг колдар» аныяк-даа, үлгады-даа берген кижилер, колхозту тургузуп турар девискээрниң не-херээженнери, пенсионердер-даа аңаа хаара туттунары билдингир».

Чамдык авторларның бодап турары-биле алырга.

Номчукчуларның бодалдары

эрге чок. «Чыраа-Бажы» совхоз тургустунганындан бээр күрүнеге чүгле өрелиг боордан башка, оруглга киирип чадап каан. Чылдан чылче ол өре нөөүден-ле турар. Ам черле хоржок совхозту кончаар боор, өскээр сайгарып, чаа тургусса кандыг деп? Бир эвес колхоз тургустунар чүве болза, ажылдаа эндерлир, суурнуң хөгжүдезинге-даа эки.

Бир-тээ совхоз экономиказы башкарарының чаа аргазынче кирген болганда, ол бир андырдыр боор дээрзинге бүзүрел турар бис. Чыраа-Бажы суурда башкы **Осур-оол Моңгуштуң** Хорум-Даг дугайында бижээнинде мындыг одурулар бар: «Хорум-дагжылар коллективтиг ажыл-агыйны тургускаш, хонаш санай коданнардан хөй, ешкүүү, шыпаа шыпкан кнеети, төвү долган чылгыны, хоор-сарыг төвеин өстүрүп чорааннар. Харын хавын, дагаа, бора-тоолай болгаш кара дилги-даа фермалары тургулаан. Колхоз кежигүннери ногаа культуразын-даа саадал чокка өстүрүп өөренип бергеннер. Бора-Чыраага таарып турган ногаалар колхозтуң тамырыгын шыдаар турган. Бажың бүрүзү картошкалыг, дагаа-куштуг, кнеек, малдыг турган». Оон ышай уламтыр номчуулунар: «Устүнде садаанывыс ышкы, чылгы, төвө чок, төнгеп, Хавын, дагаа, бора-тоолай, кара дилгы узуткаттынган. Ногаа ажылы кагдынган, ам түүү кылырыл ыңчаш».

«Чыраа-Бажы» совхоз өрелиг тургап-ла, ол чүүлдерни түге организастаавайн турарыл? Хорум-Даг суурнуң салым-чодуңун дугайын Өөрүлел партия ажылдакчызы Ч. Чаа база ажаок сагышсыз-

ажылда четпестерниң кол бурузу — колхозтарны дүжүргеш, совхозтарже шилчиткенин, салбырлар апаргыланы деп санап турар. Ол канчап-даа шын эвес. Экономиканы башкарарының чаа системазынче кирген соонда, биске совхозтар барык ам колхозбиле домей, а чүгле будурулгенiң чепсек-херекселдери күрүненик болур — өскези домей апаар. Ынчангаш ажыл-агый удуртукчуларының тывынгыр-сагыргыр, бүгү ниижидерниң ажылга харыысалгалыг чоруу херек. Ынчан «ол совхоз төвү, бо салбыр төвү» деп чугаа, ылгал турбас ужурлуг.

Кызылдан пенсионер **И. Лопсан** салбырларны колхозтар кылдыр аде тургузуптар болза, колхозчу-кооперативчилер боттарының чурттап орар бажыңнарының чанында болгаш бичии хозтут черлерге бүгү чүүлүн ногаа, картошка, кат-чимис оон-даа өске түүлдерин тарып олуртуп, өстүрүп, боттарының амыдырадынга болгаш чурттуң. Аъш-чем программазын боттандырарынга боттуг үлүүн киирер, күрүнеге-даа эвээш эвес оруглавы киирер деп бодаар мен. «Хостуг колдар» аныяк-даа, үлгады-даа берген кижилер, колхозту тургузуп турар девискээрниң не-херээженнери, пенсионердер-даа аңаа хаара туттунары билдингир».

Чамдык авторларның бодап турары-биле алырга.

Амгы үеде бистең демократчылыга кадагарын турар, кандыг-бир айтырыгны шиитпирлээрде, чоннуң, хөй-ниитиниң санал-оналын барымдаалап, өөренип көөр алларган. А салбыр төптери суурларның байдалын республиканың партия, совет органнары амгы үеде кичээнгейге алган. Чижээ, Ийи-Тал суурнуң талазы биле айтырыгларны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң база Агроүлетпурмуркомнуң толдаларын аңаа баргаш, өөренип көөр деп турар.

С. ХЕРТЕК,
Б. КУЖУГЕТ.

Бистиң үеживис

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүтү» комбинаттың арыгдал фабриказының бедик сорттуг рудадан даг-дүтү арыглаар цехинде саваланчылар бригадири Ранса Салчак комсомолчу путевка-биле будуруглеге кээп, комбинаттың чанында кыска хуусаалыг курс дооскаш, ажылдап эгелээниинден бээр 13 чыл эртикен. Дериглер машинизиныте үр ажылдаваш, савалаар цехтиң бригадири аварган.

Өскелерге үлегерлиг, алыс бодуу хөй-ниитичи, шыңгыы негеледелиг болгаш сагыш човаңтыр бригадирин эш-өөрү хүндүлээвр. Үр чылдарда шалынчы ажылдап, будуруглге планын доктаамал ажыр күүседип келгени дээш, Ранса Салчакты Улуг Октябрьның 70 чыл ойында, Чаа чылдың будуузунде хүндүлел бижиктер-биле шаңнаан.

А. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Ранса Салчак ажыл үеэнде.

Ч. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Кызыл хоорайның төвүнде тос дутаарлыг аъш-чем магазининиң делгем өрээлиниң делгилирлеринге янзы-бүрү чемнер аймаа албек турар. Садып алыкчылар суттуг, еске-даа эргежок чугула чемнерни оон каап алыр. Во магазинге хлеб булочка аймаан, кондитер кылыгларын садыглаар килдие болгаш аът, колбаса, консервалар садыглаар магазин база хамаарыжыр.

Бо хөй килдистердиг магазинниң коллективи садыглаашкын ажылын эде тургузуп алырынче кол ниитээнгейин үглап турар. Оон бир чижээнге, ол садыгның бир талазында ижер сүмеуннар аймаан садыглаар килдиети ажыктаны болгур. Мында каш янзы сектарны удуг шилдерге куткулаашкын, аттарын бижип, делгеп каан турар. Газировканы база маңаа садыглаар.

ЧУРУКТА: ол магазинниң сүмеуннар килдизинде аныяк садыгжы Вадима Ондарның ажылдап турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КЫЗЫМАК ЭЛЕКТРИК

«Бай-Тал» совхозта ажыл-ижинге, хөй-ниити ажылынга кызымак, мектелдыларның бирээзинге электрик Эрес-оол Чүлдүм-оол хамааржыр. Он дерт чыл бурунгаар ол Ак-Довуракка электрик мергежилди чедип алгаш, төрээн совхозунга доктаамал ажылдап келген. Суурга база малчыннарның ажыынарынга электри чырыын кирер хүлээлгезин ол ам сетиилдиг күүседип чоруур. Каяала чырык кирер азы электри шугуумун сеткээр ажыл тыптып кээрге, ол ону саададып-даа турбас, шалыпкыны ыыла каалтар.

Сөөлгү үеде «Бай-Тал» совхозка малчыннарның кодаларынче электри чырыы кирер улуг ажыл чорун турар. 1986 чылда кыштагларга 17 бичии моторлар ажылдап турган болза, ам 26 четкен. Ону электрик Э. Чүлдүм-оол эптеп тургузуп, удазыннарын шөйүп, малчыннарга ачы-дузаны чедирип турар. Оон ангыда, үш коданны күрүнениң электри шугуму-биле кошкан.

Бо чылын Туралыг деп черде хойжуларның кыштагларынга шугуузунга электри чырыын кирерин-биле дирекция чогуур черлер-биле керээни чарган. Ол ажыл ыраальде эгелээр.

Эрес-оол Чүлдүм-оол Бай-Тал кодаа Советиниң депутады күлээлгезин эки күүседип турар. Өөнүң аазы Светлана Оюн-соловка-биле чеди уругну төлептиг кижилер кылдыр чередип, кижизидип турар. Улуг уруу ортумак школаны доозаан, Новосибирскиниң медицина училищезинде өөренип турар. Дөрт кижизи школада, ийи бичизи бажыңында. Коммунист Э. Чүлдүм-оол эки ажылы дээш совхозундан каш удаа шаңнадып мактаткан.

Х. КАРА-ООЛ.

Бай-Тайга район.

АЖЫЛ-ИШТИҢ АЯЛГАЗЫ

● *Репортаж* ●

Эрзин — Самагалдай оруунга чыраш, алдар-аттыг Тарлашкынга мал сөөрткен автомашиналарга таварыжы бердивис. Доктаамаш, чоланчылдар-биле ужуражып чугаалаштывыс. Эрзинде мал түдээп алыр пунктуган үнген, Кызылдың ат комбинадынче бар чоруур улус болду. Тес-Хем районда Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң чоланчылары. Ук совхоз мал семиртир угланышкынының Ынчангаш Эрзинде мал түдээп алыр шүүкт база-да ук ажыл-агыйга хамаарыжыр болганда, аңаа семиртиг малды бистиң ужуражы берешиниз чоланчылар сөөртүп турары ол.

Бистер Тести таварыдаан Бомбей арыы кайда сен дээр түтсүптүүс Суурдан ол аразы ыраак эвес: 3 кире-ле километр. Келеп чыраны эрте халыдып каарнивиске, бетинде чадагай, ындында — маңгадар-биле бедидир түүүн кааң каңгалаар көөүдү. Кажа чамында борттарын бедидип ыяап автомашина тур. «Колхозтаның» ындында — ЗИЛ-150. Келеп болгаш ол бантайгызының орнунда каап турупту. Чүдүрттирер машинаның чоланчызы борттарны хынаап, быжыглаап тур. Чоланчыларның чайы-зы-даа хып даап назын үеэнде эрлер. База-ла Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң улузу. Ат-сыбаа совхозтарывыска К. Чооду биле М. Оюн болдуттар.

Пунктуның эргелекчизи хоочун коммунист И. Ойдуп мал деңнээн тур. Денизилеп каан инектi бир кижи узун коридоржугаанче хай деп апарды. Үргүлчү мал аразынга өскен, ам базө мал-биле халбанчаныышкан улустa чүү деп өөренген боор чорду. Кадарчы Хензир Сояң улуг чыларның мойнунга хинге кежиннiн бергээш, оны чедип инирге берди. «Артыланны апте-биле» деп чугаа ол-дур ийин. Ынчан тура, та-даа иштейн, ийиги машинаны база долдур чүдүрүптүдер ээспе.

Чыышпыт инжи кырынай чаа дооскаш, таварыжыдаа. дыштаны бергеи улус догерези мал түдээп алыр бо черниң штаттыг ажылдакчылары болду. Олар хөй-даа эвес, беш-ле кижи. Оларның бригадирин Юрий Кунгаа дээр. Ол малдың отчёдун тургузуп, баш санын харыы-даап. Кызылже азы семиртилгеже чоруткан малды үзүп алгаш, совхозтуга барып дужаар. Немелде деңнээш, оон кылыр ажылы-за хөй. Улуг кадарчыларның кайгыы-даа хоочуннар. Базыдыр-Хаа Опенович Сояң-Кара-мутур-ла ол чыл мурнунда пенсиялаар назын четкен «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи болганындан бээр база ол чыл болгаш. Бо чылын 70 харлаан болаажок, ам-даа чиик, сер-гек, күш-ажылчы туружукта хевээр.

Ишкелээ-даа болза, оон хөй кижи шынарлыг улуг үүлени будурүп турар эштернiң эки ажылынын «көрүнчүү» — ат талазы-биле күрүне плавының күүселдезин танылып, ону деңгелеп деттирнеге дужүрүп бижип алганын бо ийиги эрткен чылын районнуң ийи совхозу планын күүседепле-даа, артыкаа ийиги — Ленин аттыг база «Нарын» совхозтар даалгазын ажыырывканындан Эрзин күрүнеге өрелиг артпаан. Тодаргайларга, 1987 чылда район күрүнеге шиитпир-биле 1820 тонна эттiн дужаар турган, херек кырында ону 1859 тонна кылдыр күүсетмеп.

Мал түдээп алыр пунктуга чоруп турган ында малмагазинның ажаалда-хайгаарал эки, чеми четчирин көрдүвүс. Эрткен чылдың дөртүү кварталда ажыл ажаок хөй болган. Ам дужаап турары малының деңгилдекүүү ам.

Ам ынчангаш ажылдакчыларының соруглазы — бо чылдың бирги кварталының планның онаалдаларын бүрүн күүседирин. Бо талазы-биле сан-чүрегайдарыы кергеш белеп эвес даалгалыг улустур даарзин ниижи ожаавес аргажок чорду. Ынчалза-даа оларның дурзулгазы бар, эде тургустуунуулкун үезинде ун малчыннарның харыысалгазы база улгатkан. Үүле бүдеря албан.

С. МОНГАЛ.

Мурнакчы дуржулга: шиитпирлээр айтырыглар

ЧИИК ӨРТЕКТИГ ХООЛУЛУГ ЧЕМ

Хакас автономнуг областтың «Россия» совхозта хөй-дан хөй дүк алырының бодүүн болгаш ажыктыг чаа технологизының шингээдип алган. Хөй ажылында ам-не дээрге дээн технологиялардың түнелдерин сибирь технологизазы экономиктиг беримчезинiң талазы-биле орамчок ажа берген. Бир эвес чурттуң Европа талазында районнарда 1 центнер дүк бүдүрериниң 800—1000, Красноярск крайда 680 — 700 рубль түүлүг чарыгдалдарны үндүрүп турар болза, а «Россия» совхозта чүгле 300-320 рубль түүлүг. Ун технологизяны калбаа-биле ажыглаарын ажыл-агыйларга сүмелээн. Улус ажыл-агыйының чеди-шиниишиниериниң Москвада делгелгезинге чаа технологияны көргүскен.

Сибирьниң кандаашкынының агаар-бойдустуг мурнуу чарыынга бо технология дыка ажыктыг деп эртемзенner биле ажыл-агыйның удуртукчулары санап турар. Агротехниканың негелделерин чеже-даа сагып, тараа культураларын тарып өстүрерге, оон дүжүүкүрүүнүн ортумак деңнели 1 гада — 9,6 центнер.

Чаа технологияның кол материалдыг базазы кылымал кышкы одарлар. Ону тургузарда, түскайлаттынган шөлдерге июль айның эгезинде рапс биле суланы тарыыр. Үнген рапс биле суланы октябрь айда ооргалай кестирип каар. Соокка донгаш, апрель ортан үезинге чедир бодунуң шынарын салбас. Шак ынчаар «шыгжаттынган» рапс биле суланың шынары чайгы өттүгенден дорадавас. Амданы малга чем кылдыр берип турар тараа культураларын ажаар. Кылымал кышкы одарларны тургузарынга, аңаа рапс биле суланы өстүрериге чарыгдалдар дыка эвээш. 1 центнер мал чеминiң единицазының бот-унезин 1,5 рубльден кевүүвес, а тараа культураларының ол хире хемчээлдиг мал чеминiң единицазын будүрериге чарыгдалдар 10-15 рубль болгай. «Россия» совхоз 4 чыл улаштыр га бүрүзүндем 45-50 центнер мал чеминiң единицазын ап келген. Ол дээрге кышкы одарзарда делгей салган чиик ортектиг амданныг чем-дир. Хойну өткарарда, оон санынга ойлей, 3-4 хонук өттээр черни каяалап каар. Ооргалай кескен ем-биле рапс холумаан хынаан-не аймыр-биле сайгара кедүрүп каап турар. 10 000 хойну одарладырда 560 — 600 га кылымал одар кыштыг өттүр четчир. А чайын хойну чайлагдарже үндүре бээр.

Чаа технологияның ажыктыын, ону шингээдип алырының ээзизинiң «Россия» совхозтуң дужүлгазы мөргүскен-даа болза. Красноярск крайда чүгле 10 ажыл-агый ынаар шилчээн. Эң шаптык, тыт түүл тус черниң агаар-бойдузунуң байдалын кичээнгейге албайн, ажыл-агыйны планнал турары. Ун технологияның кол базазы кылымал кышкы одар болганда, ону тараа шөлдерниге тургузар апаар. Кедиг ажыл-агыйның кол продукциязы тараа даэн чанчыл-биле хойдан эът, дүктү хей-ну ап болурунуң чаа технологиязынга эргежок чугула кышкы одардар тургузар шөлдерни тускайлаан бер-бейн турар. А үстүкү орган-нар тараа будүрериниң улуг хемчээлдиг план-даалгазын бадырбышаан. Тус чернин агаар-бойдузунуң байдалын көрүп, ажыл-агыйны ажык-тыт талазынче эде тургузарын бодавайн турар. Оон уржуудан чарыгдалдарны хой, а беримчези эвээш үлемнышкынга ажылдаарын ажыл-агыйлар уламчылавышаан. Дафаазында чижектi көрүп иөрээлинер. Онгу беш чылда Хакасияның ажыл-агыйлары күрүнеге 199 муң тонна тарааны саткан. Оңа беш чылда малды аш-чуттан камгалаар деэш 303 муң тонна тараа культураларының аймаан күрүне курлавырларындан алган. Ынчан кээрге, күрүнеге дужаган тарааны дедир алган тараалыдан хой шыкажыл. Он бирги беш чылда областың ажыл-агыйлары күрүне курлавырындан тараа культураларын мал чеми ыыдыр албайн баргаш, чыл санында 188 муң хойну оскуучаан, күрүнеге дужааган хонуун 67 хуузу арган болган. Оон-биле чергелештир муңмуң чаш хураганны камгалап ап шыдаваан. Хөй хемчээлдиг эът, дүк чедир алдыммаан. А херек кырында автономнуг область бараан. мыг продукциягa хамаарышгырын болур ам шынарлыг тарааны будүрбейн турар. Тарааны колдунда малга бээри-биле өстүрүп келген. Ындыг болганда тараанын бедик дүжүдү үнмее агаар-бойдустуг черге эвээш чарыгдалбиле хой мал чеми белеткеп ап болурунуң арказын ажыглаза эки-ивес бе? Чогумаашак ындыг арга хой оттка-рар кылымал кышкы одарларны тургузары-дыр.

Амгы үеде автономнуг областа чер ажыглалының байдалы мындыг. 341 муң га черде тарааны, 220 муң га черде мал чеминiң культураларын тарып өстүрүп турар. А экономиктиг санашкынnар 200 муң га черге тарааны тараадып, артканы шөлдерге кылымал кышкы одарларны тургузарын деп көргүскен. Шак ынчан областа бар шээр малга четчир эки шынарлыг 900 муң тонна мал чеминiң единицазын белеткеп ап болур. Оң кире чемчээлдиг чем аймаа кышкы үеэе безин шээр малды шыырак деңгеэлдиг кылдыр удуп, хой дүк эът ап чаш толуп долуу-биле камгалап болур аргаңы Хакасияның малчынарынга бээр.

Ажылдың ажыктыын-бодап, ону чоруурларының эрги үгланышкынындан, аргаларындан чайлап, эвээш чаныгдалдар-биле хөй продукциянy будүрүп алыр дээш бот-башкарлыышкынның ажылдаарын үе негел келген.

В. ПОХАБОВ.

Красноярск крайның агроүлетпур комитединiң артемнии чеднишкиннерин база мурнакчы дуржулганы пропагандалаар болган центрединiң кылдистиң начальнигни.

Школа болгаш амыдырал

Редакцияга улус өөредилгезиниң ажылдакчыларындан ада-иелерден школа амыдыралының айтырыгларының дугайында чагаалар хөй кээп турар. Ол чагааларда салгалдарны, шүтүмчүлелдерни редакция кичээнгейлиг өөренип көрүп турар. Чижээлээрге, өрткен чылдың майда Кур-Чер ортумак школазының башкызындан солунга баш. кылаашкында болгаш кижизидилгеде мурнакчы дуржул. ганың, чаартылгаларның эвээш чыруттынып турарын шүтүмчүлээн чагаа келген. А чылдың төнчүзүнде, дека. брьда, Мугур-Аксы ортумак школазының башкыларындан ыыдыг чагааны редакция алган: «Педагогика булуқун» четтиппейн маназар-дыр бис. Өске черлериниң башкылары. ның ажылын билип алырынга силериниң дузаңар улуг. «Педагогика булуқу» дуржулга солчурунуң индиря апар чыдарынга өөрүп турар бис». Ол чүнүң-даа мурнунда школаның эде тургустунуушкуну дээш сагыш аарып, бот. тарының бодалдарын үлежип турар бижикчилеринистиң ачызы. Чаа чылда булуңдусс оон-даа ажыктыг солун болзун дээш ам-даа демниг ажылдаар ужурлуг бис.

Башкыларының Бүгү-эвилел съездизининг ажыт. тынарын база катап чылдырганы школаның ажыл, амы-дыралынга улуг чаартылгалар негеттинип турар, оларны коңчуг хынамчалыг, ыяк боданып шинтпирлээр ужурлуг дээрзин көргүзүп турар. Ол ышкаш СЭКП ТК. ның ам болур Пленумунга улус өөредилге. зиниң айтырыгларын чугаалажыр деп турар. Аңаа шко. лага хамаарыштыр чугула шинтпирлер хүлээп алдынары билдингир. Ынчангаш школаның хөгжүлдезиниң чыдын каан турарынга чылдагааннары чүдел дээрзин, оларны шинтпирлээриниң аргаларын шүүту нады боданырывыс, саналдарывыс киирериис чугула.

СЭКП ТК-ның Пленумунга уткуштур: школа реформазын боттандырары

ХООЗУН МАКТААШКЫН ХЕРЭЭ ЧОК

Школа реформазын боттандырар дугайында доктаал үзегининден бээр элээн үр үе өртүп тур. Ынчалза-даа бо чүгула айтырыг ам-даа эки шуудавайн турар. Бүгү-ле өрткен үеде шапчыктарны эде тургустуунушкун-биле ажыл эртериниң шинтпирлиг ийиги чадазы чорун турар. Школа реформазы база моон-биле сырый холбаалыг.

Мен хөй чылдар иштинде школаларга удуртукчуларда-даа, башкылап-даа келдим. Колдуунда көдээ школаларга ажылдап чордум. Өөке ажылдарже сүмелээрге-даа, көдээ черде амыдырал берге-даа болза, уруглардан (өөреникчилерден) чарлып, өскээр ажылдаар хөннүм чок. Республиканга эртиктээн эртемпрактиктиг конференцияларга, педномчугларга, найыралфестивальдарынга киржип чордум. Красноярск, Томск даэш өске-даа черлерде мергежил бедидер курстарга чоргуладым. Ынчалза-даа чедип алган аргадуржулганы түс черниң байдалынга хамаарыштыр чогаадыкчы арга-биле ажылдап сайзырадырынга үстүнден дужаалдар, айтыышкыннар, инструкцияларны хамык чок күүседир чорун дорту-биле шаптыктап турган. Школа удуртукчуларын үстүнден командылаар, а олар башкыларны командылаар, башкылар өөреникчилерни командылаар чорун өөреникчилерниң-даа, башкының-даа бот-башкарыр, чогаадыкчы аргаларын базып турганы билдингир. Оон түнелинде школа ам-даа, ыланғыя өөреникчилер, айтыышкын маназар чаңчылдан үштүнүп чадап турар. Оон уламыштан көдээ башкыларның ажылы ам-даа аар байдалда, пропаганда, агитация амылынган агитвагончаларда дерилгези, чоңду кандыг-бир чыышче, ажыл-агыйже организастаары, клубка әртер хамык хемчегларны әрттиржири, дежурныйлаары, дружиниктээри даэш чүвү кылбас дээр. Көдээ башкының амыдырал чуртталгазының дугайында амдыызында чугаа-лаан-даа херээ чок.

Төп солуннарда, журналдарда, телевизор, радио дамчыдылгаларында чурттуң чаартыкчы башкыларының көдүрүп турар айтырыгларынга үнүм киниристирбишаан, бисте чамдык көдээ школаларның реформага хамаарыштыр байдалын бичии илередип, арга-сүме солчур бодадым.

Бирээде, өөредилге номнарында болгаш программаларда бердинген теманың кол үтказын шинээдип алырынга шаптыктап турар үүлдер бар. Ылаңгыя 7, 8, 9, 10 класстарга өөредип төөгүде болгаш өске-даа эртемнерде. Олар өөреникчилерниң билинн эрелгейлерин, теманың идейлиг үтказын бүдап, ону республиканың, районнуң, суурнуң төөгүзүнге холбаштырарынга үе артырбайн турар. Ынчангаш номда бердинген темадан чугула үүлдерин шүүрел, болдунар аргаларны ажыглап, хөй үени чарып тургаш, кичээлдиң сорудгавын чедип алыр ужурга таваржыр. Артык үүлдер өөреникчилерниң идепкейин кудуладыр болгаш билигже үүткүлүн кошкадыр.

Бир кол чидиг айтырыг — көдээ черлерде өөреникчилер орус дылга сөс кожуп, бодалын илередип шыдавас боору. Ынчангаш үстүкү класстарга сөстер, терминнер-биле ажылдыарынга база артык үе чарыгдаттырар. Черле ынчаш, уруглар садыңдан эгелээш, үстүкү класстарга чедир орус дылче, сөс-домак сайзырадырынче башкылар, ада-иелер (ада-иелер ам колдуунда-ла эртем-билигиг болгаш хостуг үеэи башкыларга бодаарга бар) улуг кичээнгейни үглаар үе келген. Интернат-ка-даа, узаткан хүн болүүнге-даа орус дылга номчуурунче, бижииринче, словарь-биле ажылче кичээнгейни ханыладыры чугула. Эге класстарга номчулга техниказын хөй-де сөстер «автоматтап» номчуурунче эвес, а ону шын, билдингир, тода номчуурунче, утказынче кол киирип келгеш, чалгаа өөреникчилерге бир дөмей тыпсын турар болганда, ак сеткил, шынчы чорук дугайын. да чугаалаан ажыы чүү деп? Моңу чүгле үстүнден ыйнышкын-биле сан, хүү көргүзер дээш ынчап турган. Бо чорук өөредилге-кижизидилге ажылынга багай салдарны чедирген.

Чамдык таварылгада ортумак, дээди өөредилге черлеринче арай кошкан өөреникчилер таварылга бооп кире бээр, а шыырак өөреникчилер чыдып-даа каар. Бо чорук база өөредилгеге өөреникчилерниң сонуургалын кошкадып турар. Кызаргада, кыспаска-даа дөмей дээр хөннеринн тывылдырып кээр. Өөредилге черлери школа-биле харылзажып, школаның сүмезинн барымдаалап, доозукчуларның билинн шылгап, хүлээп алырын ам-даа уламчылаар болза эки. Башкы кымның чүге сундулуун билир-ле болгай.

Дөртте. Бир шаптыктап турар чүве — албан ортумак эртем дээш өөреникчилерни адбадап тургаш, үстүкү класска олуртуп каары. Олар, колдуунда кичээлге чурум үрээр, башкыга-даа, өөреникчилерге-даа шаптыктаар, халас үе чарыгдаттырар кижилер боор. «Мен өөренмээнимге-даа, чурум-даа үрээримге доостурбас шаа бар эвес» дээн хөөнү-биле өске өөреникчилерге база багай салдар чедирип турар.

Оолдарның идепкейин көдүрер арганы дилеп тывары кол соруглга деп бодаар мен. А. С. Макаренконуң методугна үндезилеп, шеригпатриоттуг болгаш интернационалчы кижизидилгени бедик чадаже көдүрери амгы үеде коммунистиг кижизидилгениң бир чугула хевиридир. Бо дугайында доктаалдар, шинтпирлер-даа бар болгай. Бисте ол талазы-биле тодаргай ажылдар ам-даа чорбайн турар.

Үште. Чаартылга, өөредилге, кижизидилге дугайында хемчегларни ап чорудуп турувуста, сес-даа, он-даа класс доосканының документтилерни эки өөредилгелиг, идепкейлиг өөреникчилер-биле кады класстарны дөңгүп ажып келген, чалгаа өөреникчилерге бир дөмей тыпсын турар болганда, ак сеткил, шынчы чорук дугайын. да чугаалаан ажыы чүү деп? Моңу чүгле үстүнден ыйнышкын-биле сан, хүү көргүзер дээш ынчап турган. Бо чорук өөредилге-кижизидилге ажылынга багай салдарны чедирген.

Чамдык таварылгада ортумак, дээди өөредилге черлеринче арай кошкан өөреникчилер таварылга бооп кире бээр, а шыырак өөреникчилер чыдып-даа каар. Бо чорук база өөредилгеге өөреникчилерниң сонуургалын кошкадып турар. Кызаргада, кыспаска-даа дөмей дээр хөөннерни тывылдырып кээр. Өөредилге черлери школа-биле харылзажып, школаның сүмезинн барымдаалап, доозукчуларның билинн шылгап, хүлээп алырын ам-даа уламчылаар болза эки. Башкы кымның чүге сундулуун билир-ле болгай.

Дөртте. Бир шаптыктап турар чүве — албан ортумак эртем дээш өөреникчилерни адбадап тургаш, үстүкү класска олуртуп каары. Олар, колдуунда кичээлге чурум үрээр, башкыга-даа, өөреникчилерге-даа шаптыктаар, халас үе чарыгдаттырар кижилер боор. «Мен өөренмээнимге-даа, чурум-даа үрээримге доостурбас шаа бар эвес» дээн хөөнү-биле өске өөреникчилерге база багай салдар чедирип турар.

Оолдарның идепкейин көдүрер арганы дилеп тывары кол соруглга деп бодаар мен. А. С. Макаренконуң методугна үндезилеп, шеригпатриоттуг болгаш интернационалчы кижизидилгени бедик чадаже көдүрери амгы үеде коммунистиг кижизидилгениң бир чугула хевиридир. Бо дугайында доктаалдар, шинтпирлер-даа бар болгай. Бисте ол талазы-биле тодаргай ажылдар ам-даа чорбайн турар.

Бөгүнге чедир элээн каш чылдарда школада шеригниң эге белеткелин удуртуп тур мен. Школада материал-техниктиг базаа кошкак-даа болза, келир үениң дайынчыларын белеткээринге бүгү аргаларны ажыглап, бодумунуң берге үеде үш чыл иштинде даштыкы чүртке, адыгжы кезекке интернационалчы хүлээлгем күүсетпишаан, шеригниң албаның эрттиргенимни, ол дадыгыышкынның ам-даа ажыы ажыттыышкынын ажыктыг бооп турарының дугайын чугаалап, шеригниң албанынга шыырыы белеткелдиң чугулазын, бодумунуң көрген чижектерим-биле хөлбап, оолдарны чагып өөредип турар мен. Ынчан «берге» дээн оолдарның бешки идепкейн көдүрүп кээр болуурдур. Шеригниң албаның эрттиргеш келген азы шеригже турар оолдарның ада-иелериндеи, боттарындан чагып-сурган, өөредип иканы дээш четтиргенин илереткен чылыг сөстерин дыңнап, чагаазында ап турар мен. Олар колдуунда политиктиг болгаш дайынчы белеткелдиң тергиннери, бирги класстың специалистери, сержаттылардаа болгулаан. Чижээ, Михаил Хертек, Валера Хомушчу, Алдар Салчак, Орлан Монгуш, Оман Монгуш. Эртине Ондар даэш оон-даа өскелер бижигилээн. «Улам улуг чедишкинин күзедим» деп оларга дарылаар-дыр мен. Шеригниң албаны эрттиреринге белеткеиип турар ийнчаңгыс оолдарның талазындан бо чүгула үүлдү улуглга херекке албас, улус канчап эрттирип турарыл дээн чижектиг хөөннер база тургулаар. Мындыг таварылгада чүгле башкылар эвес. аданелер, шерит албанын эрттирген аныяктар оларга шеригде база эде тургустуунушкунуун, дайынчы белеткелдиң негелдезн улгадып, техника үргулчу нарыядан турар дээрзин билиндирери негеттинер. Ажылдың бо болгаш оон-даа өске чаа аргаларын дилеп тывары чугула.

Беште. Школалар ажылын хынаарда бедик мергежилдиг башкыларны киириштирер болза эки. Олар башкының чогаадыкчы ажылынга идиг бээр кылдыр арга-сүме кадар

Саналга техниказы амгы үениң кижилериниң амыдыралында болгаш профессионал ажыл-чорудулгазында быжыы-биле киирген. Ону хөй лизылыг ажыглап турар. Ылаңгыя эртемниң хөгжүлдезинге саналга техниказының ажыы улуг — ол математиканың, физиканың, химияның үндезин айтырыгларын шинтпирлээрингге чугула рольду ойнап турар. Амгы үеде кандыг-даа эртем сорулгаларын шинтпирлээри саналга системазы чокка болдунмас. Ол техниканы дыка хөй хереглекчилер — эртем ажылдакчыларынан болгаш инженерлерден эгелээш башың аларынге чедир ажыглап турар аларган.

Бистиң чуртка бичии хемчээлдиг ЭВМ-нериниң масселыг үндүрүлгези чоокку чылдарда эгелээн. Оларны ам школаларга болгаш тускай өөредилге черлеринге хөйүн-биле ажыглаары көрдүнген. Кызылда педагогика институдунуң математика кафедразының чанында лабораторияда комплекстиг 12 өөредилге-саналга техниказын тургускан. Аңаа физика-математика факультединиң 1, 3, 4, 5 дутаар курстарының студентилери информатика курузун эртип турар. Ол саналга техникаларында аңгы-аңгы программаларны киирген. Лабораторияда чүгле студентилер эвес, школачылар база кичээлден турар. Сесерлиг, Ээрбек школаларының 9-10 класстарының өөреникчилери өөредилге чылының эгезинде ол компьютерлериниң тургузуубиле танышкын, аңаа канчаар ажылдаарын өөренип алганнар. А бо үлдүдан эгелеп олар математика, физика, химия, биология эртемнериниң талазы-биле программалар ёзугаар кичээлдеп эгелээп.

Л. МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: математика кафедразының башкызы М. Г. Санчаа 4-кү курсчуларга информатика кичээлин эрттирип турары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АНКЕТА ДУЗАЗЫ-БИЛЕ

Бөгүнгү школачылар — келир үеде чурттуң социал. экономика, культура хөгжүлдө сайзыралынга боттарының төлептиг үлүг-хуузун киирер кижилер ол. Оларны кижизидери — нарын бол. таш харыысалгалыг сорулга. Ону школа шинтпирлээр. Ынчангаш оларның даарта кандыг кижилер болуру башкыларның ажылының кол түңнели болур.

Янзы-бүрү чылдагааннар. биле уругларның киити сайзыралы: кадының байдалы, ада-иезинге, башкыларга, эш-өөрүнге, күш-ажылга, өөредилгеге хамаарылгазы, сонуургалы, чүвени билип, сактып алыры, аажы-чаңы, өг-бүлезинде байдалы аңгы-аңгы болур. Кичээлдерге эртемнериниң үндезиннерин өөредип тура, олар-биле янзыбүрү хевириниң кижизидилге ажылын чорудуп тургаш, өөреникчиниң бүрүзүүнүн онзагай талаларын кичээнгейге ап, ажылды аңаа үндезилеп чорудар ужурлуг бис. Ынчан өөреникчиге өөренириндаа солун, чиик, күш-ажылга, хөй-ниитии ажылдарынга идепкейи көдүрлүр. Бо ажылды шын, эртемге үндезилеп чорудар төлээде, өөреникчилериниң психологтуг онзагай талаларын хандыр өөренири чугула.

Бистиң школада 1087 өөреникчи бар. Бо түңнерде бис оларны тускай схема-таблица дузазы-биле (ону Красноярск крайның школаларында келбаа-биле ажыглап турар) өөренип, ылаңгыя 8-10 классгарда 300 ажыг өөреникчилерге, оларның ада-иезинин шүптүзүнга тускай айтырыглардан тургустунган анкеталарны тараткан бис. Оон түңнелдерм школаның өөредилге-кижизидилге ажылының планын тургузарынга, ону боттандырарынга дыка хөй чаа үүлдерни берип турар. Бо ажыл ылаңгыя өөреникчилер нелир үеде кандыг мергежил шилип алыр деп турарыл, оларның күзели боттарының сайзырал-денилгинге дүгжүп турар бе деп айтырыгларга тодаргай харыны берип, ол ажылды моон соңгаар канчаар организастаарының угланышкынын бис-ке айтып турар.

Бистиң школаның 8-10 классчылары район төвүнүң 15 организациязында ажыжаңгы мергежилге боттарының күзел сонуургалының аайы-биле айда 2 катап өөредилге программазында көрдүнген шамтар ёзугаар өөренип турарлар. 1986, 1987 чылдарда школаның мөңгүн медальдыг доозукчулары Айлаана Салчак, Яна Хертек школага өөренип тургаш, район эмнелгезинге барып, ажылын сонуургап турганнар. Олар ам кайызыдаа Кемерово, Барнаул хоорайларның амчы институттарының студентилери.

Чамдык организациялардың материал-техниктиг базазы кошкак, школачылар өөредирингге таарымчалыг байдалдар чок, ол ажылды чорударынга бергедер турза-даа, өөредилге-кижизидилге ажылын будурулге-биле холбаарга, багай эвес түңнелдерни берип турар. Моон мурнунда столяр, слесарь, каңнакчы мергежилдинге сундулуг 6 доозукчувус Ленинградтың профтехучилищезинге мергежилдерни чедип алган ажылдап турар. Ол хоорайда бо чылын бистиң 5 өөреникчивис өөренип турар.

В. ДОНГАК,
Мугур-Аксы ортумак школазының директору.

КЫЗЫЛДЫҢ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУДУНДА

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

● **СОФИЯ.** Болгарияның чиик үлетпүрүнүн бүдүрүп үндүрген пестерин эң нарын моданың чаа түүлдери-биле зенге улус шилип ап турар. Пес-таавы үлетпүрүнүн «Памукотекс» каттыжыышкынының 30 ажыг бүдүрүлгелериниң бирээзи-ле Болгарияның дайын мурнунда турган бүгү 400 фабрикаларының шүптүзүнүн кады кылып тургавы хире продукцияны чылда чааскаан бүдүрүп үндүрүп турар аналган. Ол даэрге 300 миллион ажыг метр пес-түр, оон-биле Чер акваторун сес долгандыр муржаптын болур. Оон ассортиментизинде — плащ кылыр пестер, дүктегер, үлдүргей, кылагар болгаш каастала пестери бар. Нииткизи-биле — 360 хевирниң болгаш 9 муң янзы-бүрү өңнүү пестери-дир. Оларны белеткеп кылырына амгы үеде делегейде турүп турар бүгү технологияларны ажыглап турар. Бүгү аргылга станоктарды автоматтыг, олардың чартыынан хөй кезиниде челноктар чок. Сөөлгү үеде олар микроэлектроника-биле, роботтуг болгаш лазердиг техника-биле дериттинген.

Болгар пестерни Европаның, Американың, Азияның болгаш Африканың он-он чурттарында ажжок хереглеп турар.

● **БУХАРЕСТ.** «Советтер чурту» —СЭТА-ның фоточуруктарының делегелгезин ынчаар адаан, ол делгелге Румыниянын даштыкы чурттар-биле культура харылзаалар институдунуң делгелге залында ажыттынган. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээнинин сөөлүге эртекен 70 чыл дургузунда бистиң чуртувустуң тургустунуп келгенинин болгаш үеэвидезинин колкол үе-чадаларын көргүзүп турар өңнүг болгаш ак-кара чуруктарлыг чүс ажыг ажылдарны делгээн. Совет Эвилели биле социалистиг Румыниянын бүгү талалыг кады ажылдажылгазын халбаа-биле көргүскен.

Ында делгээн фото-чуруктар совет киижилериниң амыдыралының аңгы-аңгы талаларының дугайын тодаргай болгаш бүдүрениг кылдыр көргүзүп, оларның СЭКП-ниң XXVII съездизининг шинтпирлерин амыдыралга боттандырар дээш шинтпирлиг чоруулуг дугайын чечимнер турар деп, Румыниянын Чогаалчылар эвилелинин секретары Ион Хобана делгелгезин ажыдып турган чугаалаан. Делгелге бистин амы-дыралмайн чурттарывыстын удуртарының чаңчыл болган найыралын быжыглаарынга дузалаар даэрзинге бүдүрелин ол илередиген.

● **БУДАПЕШТ.** Венгрияга амыдыралдың кадык хевирин дээш конкурстуң сөөлгү түңнели Будапештиге болган. Оон китижикчилери — ог-буле командалары, олар чурттуң бүгү булуңнарындан чедип келгилээн. Конкурстуң негелдерин ёзугаар ог-буле бүрүүнүң улуг-даа, бичии-даа кежигүннери чүгле үүлдә арыг-шеверниң үндезининериниң дугайын тодаргай чугаалаар эвес, харын Венгрияда чорудуп турар социал-политиканың, кадык камгалалының хөгжүлдезининг айтырыгларынга база харылаар ужурлуг. Венгриянын Кызыл кресвинчиг Вурно ало. чурттуң улусчу фронтузунуң болгаш оон-даа өске дыка хөй организацияларының эгелекчи саналын ёзугаар организастаан. ол сураглыг конкурс улустуң улуг кичээкгейин хаара тутказ, чуртта эгелээн кадыкшыл камгаланың национал программазын боттандырарынга боттарының хүүда салыышкынын кииреринг дугайында шынгы боданырынче дыка хөй кижилерни албадаткан.

(СЭТА).

«УНИТАНЫҢ» БАЙЫРЛАЛЫ

РИМ, (СЭТА). Италияның коммунистериниң «Унита» солунунуң кышкы байырлалы чурттуң соңгу талазында Моэн хоорайда чедишкинниг эртип турар. Хоорайның будүрүлге черлериниде чорудуп турар хемчеглерге хүн бүрүде-ле 25 муң ажыг киожи киржип турар.

«Унита» солунунуң кышкы байырлалдарын чурттуң тустус хоорайларынга эрттирери чаңчылчып бар чыдар. Оон организакчылары бо удаада байырладың төвүнге долгандыр турар бойдус камгалалының дугайында айтырыгны тургускан. Моэн хоорайда ол талазы-биле делгелгелерин организастаан. «Долгандыр турар бойдус. экономика болгаш демократия», «Тайгалар болгаш туризм», «Даглыг черлериниң бойдузун камгалаазары» деп темаларга дискуссиялар эртип турар.

Информацияның айтырыының талазы-биле дискуссия база болган. Аңаа политиктиг кескү ажылдакчылар, журналистер киришкен. Оон киржикчилери «Унита» солунунуң ажылынга аналазын кылган болгаш оон ажылын сайзыраңгайжыдарынга хамаарыштыр санал-оналдарын берген.

Байырлал хүннеринде ярмарказарны, концерттерни организастап, кинофильмнерни көргүзүп турар.

Италияның коммуинстериниң солунунуң кышкы байырлалын чуртта ол хирекалбаа-биле демдеглеп турзы Италияның Коммунистиг партиязының ат-алдарының улгадып турарын тодаргай хереченлеп турар.

БАЙДАЛ ДҮШКҮҮРЛҮГ

БУЭНОС-АЙРЕС, (СЭТА). Аргентинада Корриентес можуда Монте-Касерос дээр бичии хоорайның ады массалыг информацияга чепсектериниң сөөлгү медээлерниге бо хүннерде үргүлчү дыңналыр апарган. Хоругдалга тургаш, ол хоорайже дезе берген подполковник Альдо Рико дээрзи аңаа баргаш, ол черде турар шериг гарнизонун бодунуң талазынче книрип алган. Үймээн үндүрген шериглер чадаг шеригниң кол штабының начальныгы генерал Данте Каридиин эрге-хүлээлгезинден дүжүрерин негеп турган.

Альдо Рико эрткен чылын база бир гарнизонга үймээн үндүргеш, ону баскан соонда хорутдаттырган турган.

Генерал Д. Кариди Монте-Касерос чоогунда чедип келгеш, үймээнчилерни базар операцияны удурту берген. Ол можу-биле өске хоорай, суурлар аразында харылзаа чок. Үймээнчилер радио станцияларын болгаш улуг, улуг көвүүрүглерни минилап алганнар.

Аргентинаның президентизи Рауль Альфонсин үймээнчилерни базар дугайында айтыышкынны шериг-агаар болгаш шериг-далай күштеринге берген.

Аргентинаның президентизиниң үймээнчилерни базар талазы-биле ап чорудуп турар хемчегларни деткээн телеграммалар Латин Американың болгаш Европаның элээн хөй чурттарының баштыңнарындан келген.

Аргентинадан келген сөөлгү медээлерден алырга, үймээнчилерни баскан. Ынчалзажок байдал ам-даа дүшкүүрлүг.

СОҢГУЛДАЛАР ЭГЕЛЭЭН

МАНИЛА. СЭТА-лың корреспондентизи С. Алмазов. тун дыңнаткаңы болза: Филиппинныда эрге-чагырганың чер-чер органнарынга соңгулдалар эгелээн. Ону президентиниң албан-дужаалынга Корасон Акинонуң ийи чылда турун келгенинин иштинде эң баштай чорудуп турар. Чүс ажыг политиктиг партияларны болгаш бөлүктерни төлээлеп турар 150 муң кандидаттар провинцияларның административтиг органнарынга болгаш хоорай муниципалитеттеринге 16,5 муң депутаттар дээш соңгудалар. Соңгулдаларга 27,6 млн. соңгукчулар киржир. Хөй-ниитиниң саналоналын айтырганың ёзугаар алырга, соңгулда кампаннязының үезинде чурттун президентизиниң башкаамы чагырыкчы коалицияның кандидаттары тиилелгени чедип ап болур.

Политиктиг партияларның арасында чидиг чөрүлдээлер хөй санныг террорисчи хөделишкиннерни болдурган, оон түңнелинде 80 кижи, оон иштинде эрге-чагырганың чер-чер органнарынга албан-дужаал ээлээр дээн кандидаттардан 30 кижи өлүрткен. Политиктиг доктаамал эвес байдалдың болгаш корум-чурум тударынга бергедээшкиниерниң ужурунда 74 провинциялардың 11-инге болгаш үш хоорайга садылаашкынарны соңгаарлаткан.

БОТ-ТЫВЫНГЫР ЧУРУКЧУНУҢ ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Республиканың 60 маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейинде бот-тывынгыр чурукчу Геннадий Степанович Машковскийиниң делгелгези ажыттынган.

Г. С. Машковский Красноярск крайга төрүттүнген. Тывада 1948 чылдан эгелеп чурттап турар. Партияның дээди школазын доосканы. Советтер органнарында ажылдап чоруур. Бичаалаадаа ол чоокку чылдарда уран чурулганы сонуургап, чуруттумуп эгелээн. Оон бо делгелгезинде 40 чурук делгеттинген. Ол колдуунда Тываның бойдус-наазын көргүскен чуруктар. Чурукчу бодунуң улуг эвес ажылдарынга бистиң черивистиң бойдусчурумалын хөй янзы көргүзүп шыдаан: дагларның харлыг баштарын, тайга-сынарны, арга-арыгны, хемнерни, ховуларны дээш оске-даа.

Г. С. Машковскийниң уран чурулгага сонуургалы ийи-леп чыл бурунгаар эгелээн. Оон бээр бот-тывынгыр чурукчу бодунуң сонуургалынга хөй ниитээнгейни утландырып келген. Делгелгениң ажыдыңгынынга келген ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүннери мынча деп чугаалаанар: «Киижиниң кайда ажылдап турары эвес, а чүү-даа чүвеге сагыш-сеткилинден бердинген болуру чугула». Чурукчунуң чураан чуруктары оны бадыткап турар. Ол уран чурулгага сонуургалы шыналла, бүгү сагыш-сеткилинден бердинген дээрбин делгелгеге келген көрүнчүлер дораан эскерер.

Г. С. Машковский хостуг шактарын колдуунда чуруттумарынга эрттирип турар. Баштай ол альбомнардан, открыткалардан чуруктардан өттүнүп чуруп турган болза, чоорту бойдусту бодунуң эскерип билгени-биле чуруп дамчыдып турар апарган. Ону делгелгеде көргүскен «Ады чок дамырак» деп чуруудан тодаргай көрүп болур. Оон оске-даа чуруктарындан ол уран чүүлдүзүн билип ап, ол талазы-биле мергежин бар чыдары көстүп турар.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ. ЧУРУКТАРДА: бот-тывынгыр чурукчу Г. С. Машковскийниң делгелгезинде. О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БУГА-ШЫДЫРААДАН ЭГЕЛЕДИМ

Тываның хоочун шыдыраачыларының бирээзи, Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң эртем ажылдакчызы, төөгү эртемнериниң кандидады, РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, чогаалчы М. Б. КЕНИН-ЛОП. САН-биле бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис А. Дыртый-оол ужурашкаш, оон шыдыраачы ажыдыралы-биле таныжып, айтырыгларны салган.

— Кажан, кала шыдыраага өөренгиңер, Моңгуш Борахоевич?

— Төрээн черим Хөндергей. Хөндергейни ол черниң чону Ыраажы-Хем деп база адаар турган. Оон чоок-кавызынга шаг-шаандан тура ыраажылар, тоолчулар ада ыңгыыр салган чурттап чораан чүве-дир. Мээң авамның угу көвей Саттар. Оон даайы Сат Ламаның өөнге даады-ла улус чыглыр. Ынаңгыя шагаа үезин кедирге, ол өгге даалылаар, кажыктаар, кажык адар, тоол ыдар, буга-шыдыраа ойнаар турган. Эң-не баштай буга-шыдыраа көжүп өөренип алдым. Ынчан школа директору турган Аракчаа башкының дузазы-биле аът, тевеит (мерзе) көжүп ылган билир апарган мен. 1939 чылда Чадаана хоорайга келгеш, мейден улуг назылыг Хапыр-оол деп ажым-биле кады ойнап турган, шору шыдыраачы апардым. 1947 чылдың күзүнүнде он класстыр кады дооскан өөрүм-биле кады Ленинград хоорайже өөренип чоруптувус. Студент чылдарымда он ийи кижи киржинчилиг шыдыраа маргылдаазынга чүгле ийи кижиге уттургаш, өскелерни тиилеп алгаш бирги черни алганымны утпас-тыр мен.

— Шыдыраа талазы-биле силерге салдар чедирген башкыдар кым ирги? Ол үеде республика маргылдаалары канчаар эртип турганыл?

— Тывага эң баштайгы математика башкызы турган Ооржак Хойлакааның шыдыраа ойнаарын аажок сонуургап көөр турдум. Ол башкым даады-ла нояиче халдаа көжер, оолдар, тевелер, аъттарны халаска каап берип тургаш, чок-ла болза удар, чок-ла болза уттурар турган. Шыдыраага чараш ойнаарын болгаш үш, беш, чеди көшкеш, ноян мадылаар, нарын аргаларны ажыглап, утаап бодаарын Хойлакаа башкыдан өөренип алдым.

1945 чылга чедир Тывага шыдыраа оюну шоолуг-ла непперевейн, ырак-узак кожууннарга тургулаан кара утаан-биле ойнаар салымныг шыдыраачылар Кызылга чедип шыдавас, оларның күштүүн азы кошкаан илередири-биле тускай маргылдааларны арттырбейн турган. Республика чемпионадын безин бүү-хаа кылыр, тыва шыдыраачылар ол үеде делегей чемпионнарын безин орта билбес тургулаан.

— Шыдыраа спортунуң республика хөгжүлдезиниң амгы байдалынга дугайында түңү тутаалан болур силер. Оны сөйзырадыр, массалыг чоруун бедиглер талазы-биле кандыг саналдыг силер?

— Хамыктың мурнунда, спорттуң тус хевирлериниң аайы-биле спортчу бедик мергежилдиг азы эртемниг кижилерни ажылдадыр болза ынчан шыырак дээш спортчулар үнүп болур. Ынчаарга республикада спорттуң удуртукчу даргаларының аразында шыырак шыдыраачы амга чедир чок. оон уг-шиин хандыр билбес болганындан шыдыраа маргылдааларын солуп, көрүштүт эвес, багай организастап эрттирип турар чаңчылдан ам-даа үштүнмастаан.

Районнарда шыдыраага сундулуг аныяк оолдар, уругларның тергиннерин тодарадыр маргылдааларны моон сонгаар дожтаамал эртирери күзенчиг. Ындыг шилилде маргылдааларга шылгараан оолдар, уругларның өөредилгезин Кызылга ажыдарын өөренип көөр үе келген. Оон аңгыда, ол өөредилгени башкылаарынга бир шыдыраа мастерин чалап эккелгеш, оны турттаар, ажылдаар чер-биле хандырып бээр үжурлуг чүве болза, оон класындан кандидат азы мастер шыдыраачылар чүге үнүп болбас деп.

Ол алды хар чедир назылыг чалыылардың аразында тускай маргылдааларны «Тываның аныяктары» солуннуң редакциязы болгаш В.ЛКСМ Тыва өбкому эртирип турар болза, кедизинде шилиндек шыдыраачылар илереп болур. Шаанда кыргаанар: «Аъттың түгүрүүн көөр дизе, чарыштарга салыр» дижир чораан. Амгы салгалдан шыырак шыдыраачылар үндүрер дизе, шыдыраалаар чаштарны тускай өөредир болгаш маргылдааларже чорудар. Эң-не ажыктыг, таарымчалыг арга ол. Бо үеде шыдыраа теориязын билбес кижи бедик мергежилдиг шыдыраачы болуп шыдавас. Шыдыраа спортунуң ажылын үндезини-биле эде тургузарын үе негеп келген. Маңаа эде тургустунуушкун дээрге-ле, келир үениң шыдыраачы мастерлерин амгы салгалдың аразындан дилеп тыварын, шылгараанналарны чурттуң күш-культура институтарынче, азы тускай школаларже өөредип чорударыдыр. Бо талазы-биле комсомолдуң спорттуң удуртур ажылдакчыларының идепкейлиг киржилгези кол негеттинер апаар.

Кызыл — Абакан. Кызыл — Красноярск хоорайларның дээрге шыдыраачыларының ужуражылгаларын организастап турар болза, чонга солуун дыштанылгазын чөп эрттирериңге, шыдыраага сонуургактарның мергежилин бедидериңге дузалап болур ийик. Чылда оода бир мастер азы гроссмейстер шыдыраачыны «Билиг» нинтилелиниң баштаар черин дамчыштыр Тываже чалаар чаңчылды тургузар чүве болза, шыдыраа оюнун улам сайзырадырынга улуг ажыктыг. Оон аңгыда. Кызылдың шыдыраа клубунга айыткан хүннеринде үшкү, ийиги, бирги разрядтың шыдыраачыларның, мастерге кандидаттарның мергежил бедидериниң маргылдааларын эрттирериң үе негеп келген. Ол ышкаш күш-ажылчы коллективтериниң, өөредилге черлериниң аразынга беш-беш кижи киржинчилиг командалар маргылдаазын чорудуп болур.

Шыдыраа оюнун утаан сайзырадыр сула шимчээшкин деп, В. И. Ленин санап чораан. Профэвилелдериниң область чөвүлелиниң инициативазы-биле эрткен чылын алдан хардан өрү назылырларның республика маргылдаазын эрттиргени эки эгелээшкин. Ону чыл санында эрттирээ эки.

Шыдыраачы кижи дээрге арага амзавас, таакпы тыртпас, культурлуг, эш-өөрүн, улуг назылыг кижилерни кезээде хүндүлеп чоруур, кажа-даа төлептиг спорттуудур. Хостуг шакта шыдыраа салыры — дыштанылганың база бир ажыктыг хөглүг хевири болур. Ынчангаш аныяктарга шыдыраага ынак болунар, ону ургулчу ойнап чоруңар деп күзээр мен.

ДЕЛЕГЕЙДЕ ЧҮГЛЕ ЧАҢГЫС

Убса-Нур ыйгылаажынга шинчилелдер

Эрткен чылдың төнчүзүнде ССРЭ-ниң ЭА-зының биологтуг шинчилелдер чорудар эртем төвүүң эртем-техниктиг информациялар киддизиниң салбыры «Убса-Нур ыйгылаажы — биосфера шинчилелдерин чорударынга эң-не таарымчалыг чер» деп эртем-шинчилел ажылдарының чыылдазын үндүрген. Ында ол черни комплекстиг экология-биологтуг шинчилелдер кылырынга таарымчалыг делегейде ыяа чаңгыс чер кылдыр ажыглаарының чугулазын үндезилеп айткан. Шинчилел чорударынга киржип турар аңгы-аңгы эртем албан черлериниң специалистери комплекстиг шинчилелдерни моон ыңай-даа хөгжүдериниң талазы-биле боттарының саналдарын киирип, ыйгылааштың бойдузун, ажыл-агыйын, төөгүзүн болгаш культуразын шинчилээшкиниң баштайгы түңнелдерин биижээн.

Олар шинчиледдериң кол сорулгалары кылдыр ыйгылааштың бойдус байдалының комплекстиг характеристикаларын космостан информацияларның, математиктиг майык кылырының болгаш чер кырының хемчээшкиниериниң дузазы-биле ажылдап кылырын саналдап турар.

Арга-арыгларның, ховуштолдериниң, тулааларның кызырлыг турары — бистиң Черивистиң кислородунуң болгаш органиктиг бүдүмелдериниң курлавырларын эвээжедиринге, харын-даа Черге амыдыралдың чок болурунга чедире бериң болур. Ынчангаш бойдусту камгалаары амгы үениң база бир чугула сорулгазы боол турар. А Убса-Нур ыйгылаажы биосферлиг чорудуглар ылап-ла тодаргай илереттинген, бойдустуң ёзулуг-ла чайгаар бүткен лабораторизы, онзагай девискээр боол турарын авторлар мынчаар тайылбырлап турарлар. Оон девискээриниң онзагайы — ында Черниң бүгү-ле бойдус зоналарыкыр бары: ыйгылааштың ортузунда элезининг, дой-довурактыг курут, кургаг ховулар, даглар эдектеринде бедик өът-сигенниг ховулар, чоорту бедээн тудум-на олар арга-хову зоназынче шилчий берген, а эң бедиинде кургаг болгаш тулааланчак тундралар чайгылган. Ыйгылаашта түгле саванналар болгаш тропиктиг аргалар чок. Ынчалдыр ол улуг эвес девискээрге бойдустуң барык бүгү зоналарының бары ыйгылаашты экологтуг, биологтуг географтыг болгаш оске-даа шинчиледдер чорударынга кайгамчык таарымчалыг чер болдурып турар. Ол ышкаш зоналарның болгаш бир зонадан өске зонаже шилчилгелериң аразында ылгалы дыка тодаргаанындан эртемденнериң шинчиледдер кылырынга эптиг боол турар.

Ыйгылааштың Совет Эвилелинде кезээ элээн шинчилеттинген. Оон геологтуг тургузуулуун, хөрзүүнүүн үнүштериниң чамдык дириг амытаннарының, түрмек хээнчилериниң дугайында шинчиледдер бар. А оон Моолда чыдар кезээниң дугайында шинчиледдер амдыызында эвээш чоруттунган. Эртем ажылдакчылары 1984 чылдан бээр «Убса-Нур» деп совет-моол шенелде программаны ёзугаар шинчиледдерни чорудуп эгелээн. Бисте Кызылдың педагогика институдунуң башкылары болгаш студентилери ол шинчилел ажылдарының экспедициязынга чыл санында киржип келген.

Экспедицияның шинчиледдериниң кол сорулгазы — Чер кырының шинчиледдерин эвээштеп ажыглап турган математиктиг майык кылырын болгаш спутник таварыштыр информацияларны ажыглаарының аргазы-биле бойдус систематарының комплекстиг характеристикаларын эртемге болгаш улус ажыл-агыйынга ажыглаарының аргаларын ажылдап кылыры. Ол арганы СССРЭ-ниң бүгү девискээринге, Моолга болгаш социалистиг өске-даа чурттарга нептередири көрдүнген дээрзин номда биижип турар. Ол чоруук ук чурттарга бойдус байдалын болгаш оон өскерлиишкинин хайгаараар аргаы тургузар.

Бо шинчилээшкиниге хөй эртем-шинчилел ажылдакчыларының киржип турары база оон шинчиледдериниң эртемге болгаш улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыы ыйгылаашты чүгле биосферлиг шинчиледдер чорудар чер кылдыр камгалап арттырарының дугайында айтырыгны тургузарын чугулаап турар дээрзин номда биижээн. Ыйгылаашта чурттакчылыг черлер хөй. Чижээлээрге, Эрзин, Тес-Хем, Өвүр районнар, Моолдуң Улангом хоорай дээш өскелер. Үк черлерде шагдан тура туруп келген мал ажылы болгаш улуг эвес хемчээлдиг черлерде чер ажылы сайзыраан. Ыйгылаашкаар, химиктиг, азы даг байлактары казып тывар үлетпүүр сайзырадыры күзенчиг эвес деп авторлар санап турар. Чүге дээрге ында будурулге черлерин тургузары ыйгылааштың бойдус системаларын үрегдээр.

Совет-моол «Убса-Нур» шенелдеге аңгы-аңгы эртем албан черлериниң 20 ажыг организациязы киржип турар: ССРЭ-ниң ЭА-зы, оон Сибирь салбыры, Белорус ССР-ниң ЭА-зы, ССРЭ-ниң ЭА-зының Карелияда филиалы, Медицина эртемнериниң академиязы, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди өөредилге черлериниң министерстволары. Чырыдышкын министерствозу, Шенелдеги башкарып турар кол албан чери — ССРЭ-ниң Прибор тудуг министерствозу, башкарып турар кол организациязы — Москвада эргелеп-башкарылга айтырыгларының институдуу.

Бо номну тургузарынга ол албан черлериниң ажылдакчылары база бистиң республикадан Кызылдың педагогика институдунуң башкыларыл Л. К. Аракчаа, С. С. Курбатская болгаш К. Ч.-Д. Моңгуш олар киришкен. Номда ыйгылааштың аңгы-аңгы бойдус зоналарлыг черлерин тырттырган фоточуруктарны база киирген.

Л. МОНГУШ.

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Бөгүн хүндүс республикага өдир бүлүттарлыг, хар чагбас агаар болур. Сонгубарының чүк утланышкынының хаттың күзүү секундада 3—8 метр. Агаарның температуразы дүне 40—45, чамдык черлерге 30—35 градус соор.

Кызылга шоолуг эвес бүлүттаар, хар чагбас. Сонгубарының чүк утланышкынының хат секундада 3—8 метр чедир күштелир. Температура дүне 40 — 42, хүндүс 30 — 32 градус соор.

Кино

ЯНВАРЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Огонь, вода и медные трубы» 9.30, «Подростки» 11.00, 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Юный конькобежец» 9.40, 11.20, «Пограничный пёс Алый» 13.00, «Человек с бульвара Капуцинов» 14.40, 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Правосудия!» 12.20, 17.00, 19.30, «Аты-баты шли солдаты» 15.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Школьные друзья» 15.00, 17.00, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Забытая мелодия для флейты» 17.00, 19.40 шактарда.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

23-те. А. С. Пушкин. «Бичии трагедиялар». 19.00 шакта эгелээр.

24-те. Уругларга шин. «Аңчы-Кара биле Аңгыр. Чечек». 12.00 шакта эгелээр.

Г. Лорка. «Ханныг куда». Шин. 19.00 шакта эгелээр.

АЛДАН-МААДЫР АТТЫГ МУЗЕЙ

23-те. Хөгжүм-шин театрының артистериниң концерти 15.00 шакта болур.

«ЕНИСЕЙ»

КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

22-де. «Дайын чылдарының уруглары» деп кежээ 19.00 шакта болур.

23-те. «Хозяюшка» клубтуң кичээлдери. Эгелээри — 9.00 шакта.

Танцы кежээзи 19.30 шакта эгелээр.

24-те. «Рок-87». Дискотека. Эгелээри — 19.30 шакта.

«КОЛОС»

КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

23-те. «Дайын чылдарының аялгалары». Хоочунларга кежээ. Эгелээри — 16.00 шакта.

24-те. Аргылга болгумуче дыштанып үн илуу чалап тур. 12.00 шакта эгелээр.

Дыштанып хүннерде «Ченинң үннери» деп дискотекалар 19.30 шакта эгелээр.

«БРИГАНТИНА» УРУГЛАР КЛУВУ

24-те. «Прометей» студия урутларны чалап тур. Эгелээри 12.00 шакта.

«ПОЛИГРАФИСТ» КЛУБ

23-24-те. Аныяктарга дыштанылга кежээлери 19.00 шакта эгелээр.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЕЗИ

23-те. «Медицина». Айтырыглар болгаш харылзылар кежээзи. Эгелээри — 19.00 шакта. Ол-ла кежээ Калинин кудумчузунда 5 «а» дугаарлыг общежитиеге «Эрткен чылдарның ынак аялгалары» деп кежээ болур. Эгелээри — 19.00 шакта.

Дыштанылга хүннеринде хоорайның парыгынга аныяктарның дыштанылга кежээлери 19.00 шакта эгелээр. Ойнаар автоматтар, теннис болгаш бильярд залдары 10.00 шакта ажылдап эгелээр.

ШЫДЫРААА КЛУВУ

Хоорайның бирги черн дээш шыдыраа маргылдаазы дыштанып хүннерде 10.00 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫ

23-24-те. Профэвилелдериниң Бүгү-эвилел эки тура күш-культура-спорт нинтилелиниң бирги черн дээш хостуг хүрешке маргылдаа 10.00 шакта эгелээр.

24-те. Баскетболга маргылдаалар 3, 14, 15 дугаар школаларның спорт залдарында 10.00 шакта эгелээр.

23-24-те. «Хүреш» болгаш «Совет Тываның 5 чылы» стадионнарга массалыг селүүстээшкиннер 10.00 шакта эгелээр. Коньки хөлеглеп алыр пунктулар ажылдап турар.

«ТАЙГА» ХААК БАЗАЗЫ

23-те. Авиабүдүрүлгениң болгаш Тываның комплекстиг геология-шинчилел экспедициязының коллективтери хаактыг ГТО нормалары дужаар. Эгелээри — 11.00 шакта.

24-те. Агроүлетпүркүркомнуң ажылдакчылары ГТО нормалары дужаар. Эгелээри — 11.00 шакта.

24-те. Хоорайның бирги черн дээш шайбалыг хоккейге маргылдаа Дружба кудумчузунда 3 дугаар хоккей шөлүтүтежинге 12.00 шакта эгелээр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 22-ДЕ

I ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 6.35 — «Уругларга анчыгаштар дугайында». 9.05— «В. И. Ленин Амыдыралдың ариннары». «Чээрби чылдарже көрүп тура» деп хөй серийлыг телефильм. Ушку фильм — «Чээрби дөрттүн качыгдалдыг январы». 10.15 —«Резонанс» политиктиг ыры ансамблиниң концерти. 10.40 —«Чаңгы Уттундурган чүүлдериниң харылзаазы». 11.50—12.00 — Медээлер.

15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Уругларга фильм. «Бедик даглар кыйгыра берди». 17.05 — Эртем- теория, шенелде, практика. 17.35 — Эстон телевидениениң программазы. 19.10 — Бөгүм делегейде. 19.30 — Кинокомедия «Малиновкага болган кудаа». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Эйзенштейн дугайында». Төрүттүгениниден бээр 90 чылынга уткуштур. 21.35—23.55 — Информация-музыкалыг дамчыдылга.

II ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ягаан-кызыл хат». Эртем-тайылбыр фильм. 8.35; 9.35 — География. 8 класс. Европаның мурнуу талазы. 9.05; 11.05 — Англи дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга Совет литературада В. И. Ленинниң озуг-хевири. 20.35; 11.35 — География. 5 класс. Суглар болган кургаг черлер. 12.05 —«Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы» деп сес серийлыг ураң-чечен телефильм. Сескн серизы—«Хандыр аңдарган чер». 13.15 — Медээлер. 13.25 —14.45 — В. Белов. «Быжаңчылар чугаалары». Телешин.

• • •

18.05— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Тыва композиторларның ырлары. 18.45 — Тыва АССР-ниң Күртелерадиозунуң самфониктиг оркестриниң солистери В. Норбу биле З. Идам-Сюрюн ырлап турлар. 19.15—«Азия товуз». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур». «Бойдус болгаш бистер». Бойдус камгалал инитилелиниң республикага чөвүлелиниң секретары О .С. Приданова-биле беседа. 19.45 — Медээлер (Тыва дылга). 19.55 —Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удумар, чаштар». «Тимка биле Димка». 20.15—«Эде тургустунуушкунуун архимед быразы» деп эртем-тайылбырлыг фильминиң баштайгы көргүзүү. 20.30 — Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Тулаада кижилер. Полесьениң хрониказы» деп сес серийлыг ураң-чечен телефильм. Сескн серизы — «Хандыр аңдарган чер». 22.50 — 00.00 — ССРЭ-ниң улустуң артизи И. Богачеванның концерти.

III ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Кадык болур дизиниде. Хаак. Ийиги дамчыдылга. 18.30 — «Дириг амытаннар ораныында» 19.30 — Бүгүдеге база кижи бүрүзүүге. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удумар, чаштар». «Тимка биле Димка».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, улестүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн баргаанда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажасы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талалы-биле күргүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинниң биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 2657. ТС—00421

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь **23** суббота № 19 (13619)

1925 чылда үндезилеттингеш.

Өртээ 3 көпеек.

ПАРТИЯ ОБКОМУНГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП обкомунуң хуралдаар залынга партияның хоорчуннары биле ужуражылга дүүн болган. Ону партия обкомунуң ам болур пленумунга белеткел-биле холбаштыр эрттирген. Ук пленумга эде тургустунуушкунну СЭКП обкомунуң бюрозу канчаар удуртуп турарының дугайында айтырыгны чугаадажыр.

Залга партияның хүрээлекинге үжеп болгаш оон-даа хөй чылдарда биктаап келген коммунистер чыглып келген. Олар шупту республикага социалистиг чаартылгаларның киржикчилери болуп, партия организацияларынга, совет албан черлеринге. Тыванның кадаа ажыл-агыйынга идепкейлиг ажылдап, идеологиялыг болгаш культура-массалыг ажылдарны чорудуп келгенер. Хоорчуннарның дыка хөйү Ада-чурттуң Улуг дайынынга киржип, Торээн чурттуң камгалашкан, чазактың шанналарын-биле демдеглеттирген. Оларның хөй нуруузу партия организацияларының ажылынга, хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг киржирин ам-даа улямчылап турарлар.

СЭКП Төп Комитединиң кежигүнүнге кандидат, партия обкомуунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин ужуражылганы ажыттыр. Социал болгаш экономиктиг сорулгаларны, беш чылдың планнарын шинтпирлээринің талазы-биле, республиканың бүдүрүлге, культура болгаш хөй-ниити-политиктиг амыдыралының бүгү адырларында эде тургустунуушкунуң удуртуп турарының, кижи факторун идепкейжидиринің дугайында СЭКП обкомуунуң бюрозунуң, партияның область организациязының чорудуп турар ажылын хоорчуннарга ол доклад тургаап берген. Планның үлештирүүн, кадаа ажыл-агыйның амыдырал хандырылганың садыгының будүрүлгелерин, тудуг организациялары он ийиги беш чылдың эрткен ийи чылында канчаар ажылдаанынга ол доктаапаан. Улус ажыл-агыйының бо адырлары эрткен чылын планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседип, ажылын эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаарының хемчегдерин алган. Чуртталга тудуунуң планныг онаалдаларын күүседир дээш тодаргай хемчегдерин алганындан бердинген даалгаларны эрткен чылын багай эвес боттандырганын демдеглээн. Партия организацияларының чорудуп турар идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылынга Г. Ч. Ширшин база доктаапаан. Оон-биле чергелештир партия, совет, ажыл-агый органнарының ажылында четпестерин айтып, оларның шинтпирлээр ужурлуг айтырыгларынга доктаапаан.

Республиканга будүрүлге болгаш социал сорулгаларны моон соңгаар шинтпирлээрин, ажылчы чонуң чаагай чоруун улам экижидиринің, оларның хереглелдерин база негелделерин хандырарының талазы-биле хоорчуннарның айтырыгларынга Г. Ч. Ширшин харыылаан.

Ужуражыышкынга чүве чугаалаан хоорчуннар СЭКП-ниң эде тургустунуушкун талазы-биле чорудуп турар утганыышкынын бүрүнү-биле чүүдүүзүгенин илередип, ажыл-агый болгаш социал айтырыгларны шинтпирлээриниң ажылчы чонуң ортузунга кижизидилге ажылын экижидиринің дугайында боттарының саналдарын болгаш сүмелерин киирип турганнар.

Партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоорчунларынга эң эки кадыкшылды болгаш республиканың хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржирин Г. Ч. Ширшин ужуражылганың түңнелинде күүзээн.

Бистиң үеживис

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНЧЕ ШИИТПИРЛИГ КИРИП ТУРАР

Кызылдың эът комбинадының коллективиниң цехтер аразының социалистиг чарыжын организастаан, эде тургустунуушкунче шиитпирлиг-биле кирип турар. Цехтерде күш-ажылдың сагыыга туруму быжыккан. Продукцияны сайгарарының планын комбинат ажыр боттандырып турар.

Эът белеткээр цех чарышка тиилээн, оон ажылын дээди эртемнит инженер-технолог Зинаида Сат удуртуп турар.

Ол цехте аар ажылдарны механизастаан.

ЧУРУКТА: эът комбинатында цех начальниги Зинаида Сат биле дүүтлар орттедир, болбазырадыр цехтиң ажылчыны Зоя Голобокова.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧУРУКЧУЛАРНЫҢ VII СЪЕЗДИЗИНДЕ

ССРЭ-ниң чурукчуларының VII съездизинге делегаттар ниитилелдиң революстуг чаартылгазынга дүзалаар ужурлуг чурулга уран чүүлүнүң сорулгаларын, чогаадыкчы чорудулганы сайзыраңгайыдарының тодаргай оруктарын улуг сонуургал-биле болгаш бүгү талалыг чугаалажып көргөн. Январь 21-де ол бодунуң ажылын Кремльдиң Улуг ордузунга уламчылаан.

Делегаттарның көдүрүп турар кандыг-даа айтырыглары шупту-зуу чогаадыкчы чоруктуң алыс утказынче чайлаш чок угланган. Уран чүүлге тааржыры албан эвес, ынчалза-даа үдуска билдингир болуру кончуг чугула деп, Е. Е. Моисеенко (Ленинград) чугаалаан. Совет уран чүүл бистиң тургузуушкунувустуң демиселивистиг, чоонуң маадырлыг чоруунуң эде тургустунуушкунунуң намдары. Уран чүүл чүгле амыдыралды көргүзүп турар эвес, харын бистиң үеживистиң утаан-бодалын кижизидип тургузарынга киржип турар. Бисти чамдыкта шүүшеп ажылывыс дээш чемелеп, чүвени дүрген эскерип чаңчыгарын негеп турар, ынчалза-даа тур үениң кылыгларын эвес, а эки чурук-ту ай иштинде-даа, ийи ай үш ай иштинде-даа турүй албас сен. Чүгле шүгүмүүлелдиг чуруктар эвес, харын амыдыралды магадааның көргүскен, чараш чүүлге бүзүрелди болдуруп турар чуруктар херек.

Уран чүүлге реализмниң айтырыгларынга бодунуң саналын Г. М. Корнеев-Чувелев (Москва) доктаагаш. Оон үнер дөстеринге хамаарыштыр ол мында дээ чугаалаан: «Кижи бодуң болгаш ниитилелди хоозун бодалдарның база сезиниишкинниң багай илереишкиннеринге эвес, оларның херек кырында камдыгызын көрүксеп турар төөгүнүң ындыг байдалдарынга реализм көстүп келир. Бүгү улустарның төөгүзүнге реализмниң илереэшкини шудургу болгаш эптеш чок чоруктуң ёзулуг өөредиги болуп чораан. Бөгүн биске алыс шын база херек. Алыс шын дээш, чаа бодавышкын дээш демиселге чурукчуларның интернационалчы ёзулуг аңы-дүүмалышкы чоруунуң чепсээ болур эрги, ынчалза-даа мөңге аныяк реализмге чаа амыдыралды илирип шыдаар дидим болгаш талаитмыг мастерлер херек.

Съездиге саналдаргаан делегаттар Б. Л. Леонавичюс (Литва), И. С. Глазунов (Москва) болгаш В. С. Минин (Москва) олар школаларда чурулга уран чүүлүн башкылаарының, оны пропагандалап иоотеридиринде четпестерин, организастыг эде тургустунуушкунуң демократчыдылганың айтырыгларынга делгелеренкейн-биле доктаапаннар.

Оон соонда саналдаал солчулгазы доозулган. Съездите 43 делегат саналдаргаан. Чидиг болгаш принципиалдыг чугаадыкчы дискуссияның үезинде чурулга уран чүүлүнүң бүгү жанрларының байдалын хамыды-биле болгаш бүгү талалыг сайгарып көрүп, оон идейлиг уран чүүл деңнелиң бедидиринің, улустуң амыдыралы-биле оон харылзааларын быжыглаарының сорулгаларын тодаргайлаан.

Делегаттар ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң удуртукчу органнарын сонгаан.

ТАНЫШТЫРГАН

БЕРЛИН. (СЭТА). ССРЭ-ниң ГДР-де элчин черинге СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чуртувуска база бүгү делегейге чаа угаан бодаашкыны» деп нөөнүн болгаш оон чугааларының чүүлдериниң үш томнуг чыындызын таныштырарының ёзулалы болган. Ону немец дылга «Диц-Ферлаг» даар ном үндүрер черниң директору Гюнтер Хениг онзалап чугаалаан. Ол болза ГСЧП болгаш СЭКП-ниң аразында, бистиң ийи күрүнеэстиң болгаш улустарывыстың аразында харылзаа, будулбас найыралдыг логиктиг түңнели болур деп, ол чугаалаан. ГДР-ниң аңыяңы чоонуң ССРЭ-де чорун турар эде тургустунуушкун чорудулгадың улуг кичээнгей-биле хайгаарап турар.

Ынчангаш СЭКП обкомуунуң пленумунга уткуштур бо чүүлдү дуза эреп, бижип олурарым бо.

С. ТАСПАЙ,
Чөөн-Хемчик район.

ОТЧЁТТАРЫН БЕРГЕН

СЭКП обкомуунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар Кызылдың пассажирлер автотранспорт будүрүлгезиниң чолаачылары, инженер-техниктиг ажылдакчылары, албан-хаакчылары-биле ужурашкан.

Партия обкомуунуң бюрозунуң ажыл-чорудулгазын, бодунуң ажаа киржилгезин Ч.-Д. Б. Ондар коллективтиң кежигүннеринге чугаалап берген.

Чолаачылар, инженер-техниктиг ажылдакчылар ужуражылгага сөс ап, чүве чугаалаан, автотранспорт будүрүлгезиниң материал-техниктиг базазын, чонуң аргыштырылгазын улам экижидиргеге хамаарыштыган айтырыгларга доктаап, бо талазы-биле боттарының саналдарын, күзээшкиннерин чугаалаан.

СЭКП обкомуунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков Тес-Хем районда «Кызыгаар» совхозтуң ажылчыннары-биле ужурашкан.

Партия обкомуунуң бюрозунуң, бодунуң ажыл-чорудулгазының дүтээшкинин В. Е. Серяков отчёдун берген.

Ужуражылгага чүве чугаалаан эштер мал, чер ажылын хөгжүдериниң, социал айтырыларны чедиишкинниг шинтпирлээриниң эргежок чугулазынга доктаап, ында четпестерни чайладырда чүү кылырын, моон соңгаар канчаар эки ажылдаза чоруурун чугаалап, саналдаргаан.

СЭКП обкомуунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков Улуг-Хем үлетпүр ыяш ажыл-агый черинииң ажыл-ишчилери-биле база ужурашкан.

Часка хынамчалыг белеткенир

«КАБИНЕДИ ШООЧАЛЫГ»

Каа-Хем районда «Бурунгаар» совхозтуң механизаторлары часкы тарылгага кирер бүгү техниканың септелгезин март эгезинде, кадаа ажыл-агыйның агрегатарын четчелээрин апрель 1-ге чедир белеткээрин хүлээнген. «К-700» маркалыг үш трактормуу Кызылдың септелгеле-техниктиг будүрүлгезинге декабрь айда септеттирген. Беш «Т-150», ийи «МТЗ-80», ийи ДТ-75 бала ынча санныг «ЮМЗ-6» маркалыг тракторларны бодунуң ажыл-агыйынга септээш, белениниң шүүмүнде тургускан. Ам ында ийи трактору септеп, доозар тыгаан.

Совхозтуң тарылга шөлү 7132 гектар. Ол шөлдүң 1200 гектарынга интенсивтиг технология ёзугаар тарылганы чорудар. 760 тонна кылыл-тас үреэнинин белеткээн. Ол четчир Картофель үреэнинин белеткеля чүгле 33,3 хуу. Ам-даа 40 тонна картофель үреэнии херек. Ону эде ажыл-агыйлардан кылыл-тас үреэнии-биле солуп алыр талазы-биле дугуржуушкуннарны чорудуп турар. Бир гадан алыр өртүмак дүжүттү 12 центнер кылдыр планнап турар. Эрткен чылын «Бурунгаар» совхоз күрүнеге тапаа дүжаар планын күүсептээш. Бо чылын ындыг багай түңнелдерлиг болбас дээш совхозтуң тараажылары күженишкиниг ажылдаар. Хой дужут алырының магадылалы эки септеттинген техника дең кижи бүрүзү бижип турар.

Хайырлыг, Кара-Суг бригадаларының тургылгаларында 18 комбайн бар. Оларның бежи чаа, дөрту септеттинген. Арткан 9 комбайнны ам, септээр. 3 комбайнны МТМ херимнин иштинде ончук төөр адаанда тургузуп каан. Март эгезинге чедир эвээш уе арткан. Кожуг машиналарының септелгезин чаа эгелээн. Септелге мастерскалазының иштинде ийи серялка эккеп каан, септеп турар. Кожуг машиналарын хөөч тургылгаларындан үүрт планакка түдүргеш, МТМ-ге сөөртүп экеп турар. Септеп доозуптарга, оларны дедир чедирип каар. 30 серялканы, 80 илиирлерни, эрозияга удур «Биг-3» даар 18 илиирни тарылгага белеткээр. Чамдык совхозтар кожуг машиналарын күзүн-не септеп каапташ, «Бурунгаар» совхозта ындыг эвес. Эрткен чылын бүгү кожуг машиналарын часкы тарылга эгелеп чорда, септеп доосканнар. Бо ажылды мынчаар чызыр болза, эрткен часкы болуушкуннар катаптаар-дыр.

Машина-трактор мастерскаязы делгем — 6, 7 хире трактор чайлаг кире бээр. Цехтер, станоктар дөгерези ажыллап турар. Бедик мергежилдиг септекчилер бар. Сергей Даваалай — моторист. «Т-150», «МТЗ-80» маркалыг тракторларның моторларын септээринге мергежээн. Петр Клюев — слесарь-инструменталдыкчы. Андрей Багай-оол — аппаратурщик-электрик. Чамдык совхозтарда тывыскаа ховар мергежилдиг кижилер бо ажыл-агыйда бар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «Бурунгаар» совхоз техника септелгезин эки, шынарлыг, чогуур үеэниде чорудуп ап болур бүгү арга-лыг.

Совхозтуң удуртукчулары, септелге ажылын дөрт харылзап турар кол инженер С. Ондар, МТМ эргелекчизи М. Сандараа олар ажылды шапкынчыдар дээш хемчегler албайы турарлар. Техника септелгезиниң планын МТМ эргелекчизиннден-даа, совхоз директору В. П. Ярмольниктеи-даа айтыраргa, харыызы чаңгыс болду. «Кол инженериң кабинединде. Ол дарга өөренип турар. Кабинеди шоочалыг». Ол планны кашкаш хоолгаларга чара партяткаш, харыысалгалыг эштерге берип каар турган-дыр. В. Ярмольник-даа, М. Сандараа-даа совхозта янзы-бүрү техниканың чамдыктарының удун санын билбес, даап адаар даргалар болду. Комбайн, трактор болгаш кожуг машиналарының санын совхозтуң бухгалтериязында кылын дептерлерни ажыдып турган билип алдывыс. Техника септелгезин шыңгыы контрольга албаанын, боттоттарындан негелдеп коштаканын бо факт бадыткап турар.

Сагыш амыр хөөнден үш-түмүп, частың кээрин манап орбайн, техника септелгезин амдан эгелээш шапкынчыттас болза, часкы тарылгага чедир санныг хонуктар арткан.

Б. КУЖУГЕТ,
«Шынның» корр.

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

ЭГЕ БАЗЫМНАР БАР-ДАА БОЛЗА

Бо чымыштыг кышкы хүнверде партия Эрзин райкомунуң бюро кежигүнери болгаш районнуң АҮК удуртукчулары, тускай эртемниглери районнуң совхозтарынче, фермаларже, хойжу бригадаларже график өзугаар үнүүшкүнүнерни кылып, кыштаглаашкынның байдалын хүн бүрүнүң кичээнгейиниң төвүнде тургускан.

Ындыг үнүүшкүн чоокта чаа «Мөрен», «Нарын» совхозтарга болган.

Бо хүнверде районнуң ажыл-агыйларында иниитизи-биле 85 мун 462 баш үжен коданда кыштап турар. Совхозтарның сүт-бараан фермаларында болгаш мыйыстыг бода малды мөөнеп тургускулаан черлерде чемни хээндектеп, ылбыралып бээр дөрт цех ажылдап турар.

Кыштаглаашкын — шын-гыы шылгалда. Бо ажыл «Мөрен», Ленин аттыг совхозтарда организастыг эртип, ында мал чеминиң курлавыры, оскe совхозтарга бодаарга, арбыя болуп турар. Од ажыл-агыйларда бода малдың бир башка хамаарыштыр 5-6 чемгерилге единицазы онаажып турар.

Эрзиниң шупту совхозтары бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче ооң бүрүн кирген болгаш районнуң бүтүн малчыннары бо чылдың январь 1-ден эгелээш, өг-бүле керээзин-биле ажылдап турар. Бо ажраже шилчириниң мурнунда шупту хойжуларга, инек кадарчыларынга, чылгычыларга бот-орулга-чарылганы ажыглаарын баш удур өөреткен.

Ол чаа арганы Ленин аттыг совхозта чогуур дениелге боттандырганындан ооң экономиктиг көргүзүглери өске ажыл-агыйлардан дээре. Чижээ, ында № 1 болгаш № 2 хойжу бригадалар оң ийнги беш чылдың баштайгы ийи чылынга тус-туста 100 болгаш 120 база 80 болгаш 110 мүң рубль орулгалыг ажылдаан.

Районнуң малчыннарында социал-экономиктиг айтырыглар талазы-биле чедир кылдыммайн турар үүлдер хөй. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүг өзүлде чок, ону организастаанында шиитпирлеттинмээн айтырыглар эвээш эвес. Оларның социал-культура айтырыында чогуур дениелде шиитпирлеттинмээн үүлдер ам-даа бар. Районда хойжу 200 өг-бүленнiң чүгле 88-и бажыңнарда чүрттээ олурар, иниитизи-биле бо хүнверде чүгле 85 чүвар-бажың тутунган.

Партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдызы кодээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң болгаш малчыннарның, тараажыларның экономиктиг билиин бедидериниң программазын баш удур ажылдап кылган база бүгү-ниити ол өөредилге эгелээн. Мурнакчы дүржүлганың школазын ажыткан. Ооң түңнелинде, ыланғыя Ленин аттыг болгаш «Мөрен» совхозтарның төп сүт-бараан фермаларының ажылы экижээниниң сүт саалдазы бо хүнверде мурнукузундан көвүдээн.

Экономиктиг чаа арга-биле бурунгаар хөгжүлденин оруунда эге базымнар районда бар. Ынчалза-даа ону калбаа-биле шапкынчытпайн, дедир тыртып турар үүрмек чүүлдер хөй. «Нарын» совхозже үнүүшкүн ол четпестерни илереткен. Совхозтуң хөй малчыннары шээр малдың массалыг оолдаар үезин — февраль айның ортадан эгелээр дээш оожургап, аңаа баш удур белеткелди кошкак тургускан. Коданнарда мал чеми эвээш, төрүүр хойлар, чаш хураганнар кажааларын баш удур чылыгдап белеткеп, ол ажылды ыяка хожулаадып турар. № 3 хойжу бригаданың кайы-даа коданнарында шокар дүктүг хойлар 15—20 баш чедир бар. Ында Сегбе Дамбаалай, Хуужап Седип, Танаа Белчээ, Кыргыс Ижия, Владимир Биче-оол, Михаил Артына, Даниа Белчээ, Артур Түмен оларның болгаш өске-даа малчыннарның коданнарын көөрге, кажаа ишти, даштында дүшкен дүк эвээш эвес. Чылдагааны? Малдың суксуунун хандыр суггарбайн турарында. «Чүге суггарбайн турар силер?» — деп, хойжулардан айтырганда: «Суггарып турар бис» — дижир.

Аңаа хыналда чоруткан хүн сырын-хаттыг болган. Ол болгаш өске-даа коданнарда хой суггарар коошпалар иштинче сүт кутказ хире эвес, кылын харлыг чыдар болду. Төрүүр коданнарлыг хойжулар малды немелде чем-биле чедирбейн, чер оъткарып турар. Боос хойларны оолдаар үезинге чедир немелде чемнер-биле рацион өзугаар чемгерер үжүрлүг болгай. Ындыг турбуже, олар камналга чедип алыр ээш хойларын четче чемгербейн, мал чеми камнап турары ол. Суггат база ындыг. Малды аргызып, ооң дүгүн тогладып дүжүрүп турган, ынчаар камнатка алыры шүүт шын эвес.

Ооң туржук, Валерий Доржу, Дүдең Санчы, Данғыт Анай-оол, Наксак Аракчаа, Күден Даңзы оларның коданнарында дүк хээр курттар тывылган. Ооң аңгыда, ында саргылар база бар апарган. Ынчалза-даа хойжулар боттары-даа, совхозтуң зооветспециалистери-даа үезин арте бээр, боттары-ла чиде бээр дээш оларга удур демнисел чорутпайн турары элдептиг.

Ажыл-агыйның № 1 бөлгаш № 2 хожу бригадаларының малчыннарында база бир четпес чүүл бар. Экономиктиг санажылгаже кичээнгей кошкак. Дорту-биле чугаалаарга, малчыннар ооң ажыын ам-даа чедир билбээн. Чижээ, дүржүлгалыг хойжу Дажы Седипков чек дептеринге чаңгыс сөс-даа биживээн, арыг хевээр. А херек кырында совхозтуң экономистери, зооветспециалистери аңаа ону хөй катап тайылбырлап чугаалап, кандыг бижирин өөредип турган-даа болза, ол ону херекке албаан. Ындыг тоомча чок чорук өске-даа малчыннарда бар. Санажылга оларның боттарынга ажыктыг деп чүвени угаап бодаарын үе неген турар. Кайы-даа совхозтуң малчыннарынга чоруурга, оларның бир кол негелдезин: аъттың дериг-херексели — терге, шанак, хомут, дуга... Малчыннар өг-бүле керээзинче кирип, боттары бот-орулга-чарылгалыг апарганда, оларның ажыл, амыдыралынга, ажылдарынга аът-холге кончуг ажыктыг. Бо айтырыгны өөренип көрөө чогуур.

Малчын кижиниң амыдыралынга хеп даваар машина база чугула хереглел. А ону Эрзин райпозунуң садыгларында болгаш автолавкаларда он литр саржаг сатказ кижиге садар деп чарлап каан. Саржаг чок кижи ону садып алыр аргазы чок. Чүге? Брезент, өг кидизи база ында. Бо айтырыгны база шиитпирлээр үе келген. Саржаг малчын бүрүзүнге турбас-ла болгай.

«Нарын» совхозка үнүүшкүн үезинде малчын бүрүзүнге четкен болгаш оларның негелде-хомудалдарын дыннап, чедир кылдынмаан үүлдерни илереткеш, оларны эдер талазы-биле дарый боттандырып чорудар хемчегларни сайгарып көрген.

Долу бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын кижи бүрүзүнүң ак сеткилдиг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын негел турар болганда, аңаа ажылчын-даа, удуртукчу-даа ажылдамчы бүрүзү бодунуң онаашкан ажылы дээш дөрт харыысалгалыг болур.

А. ДАРЖАА,
журналист.

Респотребсоюзтуң ан өстүрер ажыл-агыйының ажылчыны Валентина Ховалыговна Даржай эрткен чылын чедишкинниг ажылдаан, коллективже калбарган социалистиг чарышка ийнги черии эвээн. Ол 444 бора дылгыя өстүргеш, бүдүрүлге черинге 30.800 рубльди ажылдап берген.

ЧУРУКТА: дылгы өстүрүкчүзү В. Х. Даржай.
В. ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГА ДУЗАЛААН

Эртемниң идеязы — практикада

«Тыва кобальт» комбинаттың Терлиг-Хаяда салбырының бүдүргени чаа продукциязының баштайгы 80 тонна дуржулга белүүн чагыкчыларже чүдүрүп чоруткан. Ол дээрге тудугга болгаш өске-даа ажылдарга ажыглаар, чижээ, бетонну чазылдырар чүүл-биле эвес, а аңаа арга-биле үүрметкеп бузар чугай-дыр ийин. Ында кижи кайгаар чүү боор харын. Ынчалза-даа бо факт бир янзы болуушкун болган.

Херектиң ужуру мындыг: «Тыва кобальт» комбинат бот-орулга-чарылгаже шилчээн соонда, ооң Терлиг-Хаяда чугай бүдүрер салбыры орулга чок болу берген. Ол коллектив тудуг чугайы белеткеп тургаш, бир тоннага онаштыр-ла 128 рубль карылгага таваржып турган. Чарыгдалын орулга-биле дутлаар аргаже шилчээн соонда, аңаа чүгле чаңгыс арганы ажыглаары — бүдүрүлгениң хаары негеттинге берген. Ындыг тава-рылгада республикага чугула тудуг материалы — чугай чедишпестей бээр.

— Канчаарыл? Чүнү кылза экил? «Сугга дүшкенде, быжаа безин сугжу» дижир. Тургустунуп келген байдалды кижилер-биле тус-тузунда-даа, комбинатта партkomнуң хуралынга-даа хой удаа чугаалажып келген бис — деп, партком секретары С. Клименко чугаалаан. Канчаш-ла чүве ийих, коммунистер «Изобретатель и рационализатор» деп журналда бир үүлче кичээнгейни утландыра бергеннер. Мраморну азы каткан цементини чазылдырбайн, аңаа буюп алыр технологияны ажылдан кылганын журналда бижээн болган. Ону кылыр материал — чугай болган.

Ону кылырынга Тываның чугайы таваржыр бе азы кандыгыл дээрзин шенеп көргеш. Эртемниң айыткан идеязын практика кырынга боттандырган. Ооң-биле кады ССРЭ чүвени чазылдырбайн бузар бүдүмелди Японнидан улут өртек-биле садып ап турган болгай.

«Тыва кобальт» комбинаттың чаа продукциязын садып алыры-биле чурттуң чүс хире бүдүрүлгелери чагыглары ам кирген. Бо талазы-биле кады ажылдажылганы чорударынга чурттуң он-он коллективтери белеп боон турарын дыңнатканнар.

— Ынчангаш база катап саналашкын. нарны кылып эгелээн бис. Чүгле бо чылын муң тонна чаа продукцияны бүдүрер, ооң ачызында бистиң иоон мурнундагы оревис 200 мүң рубльге кызыр-лыр. Ол дээрге бүдүрүлгениң орулгалыг апаарын хереченлеп турары ол. Социал хөй сорулгаларны шиитпирлээр. Алызында барып, амгы үениң эң чаа техниказы-биле дериттинген күчүлүг завод тургустуна бээр — деп, партком секретары чугаалаан.

В. ДАНИЛЕНКО,
СЭТА-ның корр.

БҮРҮН КАМГАЛАШ АЛЫР

Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхозунуң хойжу бригадаларында хой оолдаашкыны массалыы-биле эгелээн. Ынчалза-даа Тураалыгның хойжу бригадазында 2371 төрүүр хойнуң 1481 оолдаан. Ооң 1461 баш алдынган. Мешпеи-Хөл болгаш Даштыг-Тей хойжу бригадалардан төрээн хойларның хураганнары база онча-менди алдынмаан. Чаш хураганнарның онча-менди алдынмайн турарының чылдагаанарын тодарадырыбиле совхозтуң специалистери хемчегни ап, комплекстиг үнүүшкүннерни малчын коданнарже чорудуп турар.

Чаш хураганнарны дутаарлавышаан, сыкыртыышкын ажылын катай чорудуп турар. Алдынган чаш хураганнарны камгалап алыр талазы-биле малчыннар болгаш сакманчылар бар арганы ажыглап, аарый хураганнарга эмнерни берип турар.

Х. КАРА-ООЛ.

БИЛЕТ САТПАС «КОЙГУНАКТАР»

Олар кымнарыл? Олар бистиң аравыста

Найысылалывыс Кызыл хоорайның хүн бүрү өзүп, сайзырап орарын шала назы улгады берген кижилер көргеш, өөрүп, магадавас арга чок. Хоорайның кайы-даа ужунга чедир автобустар-даа, таксилер-даа халып турар болу берген. Сагыш ышкаш болган магалыг шаг-дыр.

Ынчалза-даа кижиниң бо өөрүнчүг сеткилин карартып кээр чамдык четпес үүлдерниң ам-даа бар болуп турары хомудануг. Хоорай иштинде чоруп турар автобустарга ыңай-бээр аргышкан чонга шаптың кадып, чурум үрээр чоруктуң сөөлгү үеде көвүдеп турары эскертинер. Ол кымнарыл? Бистиң чамдык аныяктарывыс-тыр. Автобуска олуруп алгаш, көрүп чоруурга, ындыглар чурум үрээриниден аңгыда, насы-хары улгатказ кырганнарны ыңай-бээр иткилээн, оларга олут безин чайлап бербес боор-дур. Эки-бак сөстерин-даа кижи бо-ла дыңнаар-дыр.

Автобуска олурупкаш, билет сатпас «койгунактар» көскүлен-даа боор чүведир. Автобуска кирип келген чамдык аныяктарны болгаш школачыларны «канчаар эвес дээш» ийинден көрүп олурарга, билет-даа садып албас, аңаала көрүп чоргулаан, дүже халып чоруй барғылаар-дыр. Шак ындыг аныяктар автобуска кирип келгеш, билетниг, билет чок кижилерни хынавайн турарын дораан билип апкаш, билет садып албас боор-дур. Контролёрларның чогун база ажыглап өөреп бергеннер. Контролёрлар ийи-чаңгыс хынап каапп, оон үр үеде көзүлбейн баарга, арын-нүүр чок ийнчаңгыс кижилер ону ажыглап турары ол деп бодаар мен.

Хоорай иштинде пассажирлер аргыштырып турар автобустарның ажылынын дугайында база чоннуң хомудалы хөй. Автобус чолаачылары «чапсарлаан» дээн соонда, автобус доктаар черлерге чыылган чон кара-шаар апаар. Эртенгиниң 11 шак үезинде чолаачылар чапсарлай бээрге, бир шак иштинде аргыжылга үстүр. Кыштың чыкылама соогунда үр автобус маназының бергезин канчаар. Ол «чапсар» үезинде «Восток» автобус доктаар черде хоорайда шимчеп чоруп турар бүгү-ле автобустар ужукыдыы көзүлбес кылдыр дизе тыскаалыпкан тургулаар-дыр.

Кандыг-даа чүве ужур-чурумнуг эвес бе? Автобустарны дыштандырар эвес, а чолаачыларны дыштандырып, чапсарыадыр ужурлуг эвес чүве бе? Чолаачыларны эдлечештирип ажылдаарын чүге организаставайн турарыл? Бир чолаачы-ла дөрт шак ажылдаашаа, солчуп турар кылдыр чүге чурумчудуп болбазыл?

Чоннуң аргыжылгазында болганчок-ла таваржы бээр бо четпестерни эдип алыр талазы-биле улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскому база пассажир АТБ-зи боттуг хемчегни ап, чоннуң чөптүг хомудалын өөренип көрээ дуза?

Н. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ҮЛҮҮВҮС КИИРГЕН БИС

Арга-арыг камгалалыгга ажылдаанымдан бээр хөй чылдар эрткен. Бо үениң дүргузунда кара туразында, чөпшээрел чок ыяш кезер кижилер-биле, арга-арыгга болгулаар өрттер-биле дениселге хөй удаа киржип, арга-арыг камгалалыгга, ону катап өстүрерингe киржип келдим. Сөөлгү чылдарда суг болза, ыяжын кескен черлерниң будуун бөлүп, өрттеткеш, күскү үеде ДТ-75 трактурга тускай андазын кожуп алгаш, чардырып каар бис. Чазын, май айда, күзүн чардырган шөлдерге дыттың үш харлыг өзүмнерни тарып олуртурувус чаңчыл болган.

Арга-арыг — чоннуң үнелиг байлаа. Ол байлакты үргедекчи, хүнүн бодаар кижилерге кестирбези, арга-арыгларга өрт болу бээрге, дораан өөрүер хемчээн алыры, ыяжын кезин, ажылдаан черлерге ыяш тарып олуртуру — арга-арыг ажылдакчыларының кол хүлээлгези. Улуг-Хем ыяш ажыл-агыйының Арыг-Үзүү, Хаймаакан, Ак-Туруг салбырларында лесничтер, арга даамалдары боттарында бижыглаан арга-арыг участоктарын доктаамал хайгаарал ап, чон оргузунга тайылбыр ажылын чорудуп турар. Бистиң Ак-Туруг салбырда арга даамалдары арга-арыг камгалалы дээш кызыдыл ажылдан турар бис.

Чижээ, Чаа-Хөл унундан ыяш кезерин шуут соксаткан. Кызыл-Даг, Ак-Туруг суурларның чурттакчы чонунга токпакты арга даамалдары белеткеп, садып турар. Эрткен чылдың ноябрь айда чонга 270 хире кубометр токпакты саттывыс. Бистиң девискээривистен Чаа чылда ёлкага ажыглаар шивни кезерни чурумчуткан бис. Сырый үнген шеттерлиг черлерден шивни кезип, чонга садары көрдүнген. Бо чылдың бүдүүзүнде чүгле Чаа-Хөл суурга безин 300 хире шивни ёлкага саттывыс. Бо талазы-биле кара туразында шивни кезе бээр таварылгалар база чок деп болбас. «Ак-Туруг» совхозтуң ажыл-агый эргелекчизи Дамбуу 3 метр бедик шивилерни чөпшээрел чокка ажылчыларга кестирген. Ол дээш аңаа торгаал хемчээн онаар апаар.

Шивни дугайында «Шын» солунда номчукчуларның саналынга каттыжыш, кылымал шивилерни садыгларга садарын көвүдедирип чүгула деп бодап турар мен. Чүгле шивни эвес, а арга-арыгның өске-даа байлаан камгалаар талазы-биле хемчеглерни күштелдирерин, бо ажылга сонуургалдыг бүгү организациялардың, хөй-ниитиниң дээнин каттыштырары негеттинип турар.

К. КОМБУ.

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ КӨӨР

Бистиң совхозта партия организациязы (ооң мурнунда ажылды партбюро башкарып турган, амгы үеде партком) бодунуң хүрээлелиннде 50 ажыг коммунисти кат-тыштырып турар. Совхозтуң экономиказының кол угланышкыны — хөй ажылы. Амгы үеде бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче ооң коммунистери, ажыл-ишчилери бедик көдүрүүшкүнүүг киргеп. Бо депшилгелиг ажраже эрткен чылын ажыл-агыйның 50 хуузу киргеп, бо чылын долузу-биле шилчириниң боттандыра берген.

Ажыл-агыйның 21 мун хою дөртен чеди коданда хурчаагай кыштап турар. Ооң 10 мун 900 бажы төрүүр хойлар, ам хөй оолдаашкыны түлүктеп эгелээр. Чаш төлдү чидириг чокка камгалап алыры, малды сол-менди кыш ажырары коммунистериниң чугула ажыл-херээ. Ооң-биле чергелештир малдың чем баазазы амгы үеде ээвээш болуп турарын барымзаалаш, ону немей тып ап, камнаг чарыгдаары сонгаарлаттынмас кол айтырыг.

Ажыл-агыйга эде тургустунуушкунга удуртулга талазы-биле отчёттуу совхозта партия организациязының бюрозу кылган. Партия организациязының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң мал ажылынга башкарыкчы чоруун бедидериниче утланган чамдык үүлдер чедип алдынган. Совхозтуң коммунистериниң хүрээлелиң эң мурнакчы, эки ажылчыннарның, аныяктарның күселя-биле оскеп, кежигүн бүрүзүнүң идепкейн бедип, партия организациязы быжыккан.

Ынчалза-даа эде тургустунуушкунга удуртулга ам-даа оожум боттандырып турары дээш коммунистер партбюрону чөптүү-биле шүүмүлээн. Ылаңгыя социал айтырыглармы шиитпирлээриниге ооң ролю ам-даа чавыс болуп келген. Чурттага социал-культура объектилериниң тудутлары бистеоожум темпилиг. Школалар, садыктер тар, бичии бажыңнарда, а ында турар уруглар норма ёзугаар көрдүнгенинден хөй. Ол ышкаш идеология ажылын, лекция пропагандазын, көскү агитацияны чавыс дениелге тургусканы, хөй-ниити организацияларына удуртулганың кошкак, чоннуң культура болгаш садыг хандырылгазын чогуур денилеге шиитпирлевейн турары дээш отчёттуг хуралга болган шүүмүүлелдерден чогуур түңнелдерин үндүрүп турар бис. Коммунистериниң мурнунга шыңгыы шылгалданы туттувус. Моон соңгаарры ажылывыска ол улуг идигин бээри чугаажок.

Амгы үеде партkомнуң, ооң кежигүннериниң күзенишкинин эге организацияларының, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң, коммунист бүрүзүнүң инициативазын бедидеринче, эде тургустунуушкунуның ийиги үе-чадазында ажыл-херекти тодаргай кылырынче утланган. Бистеныыл чоруткан ажылдар бар, кыяа чогуур үүлдер ам-даа хөй. Ынчангаш бо талазы-биле чамдык бодалдарымны илередикседим. Ону чоокта чаа партия райкомунуң отчёттуг пленумунга база чугаазал, бодумнуң бодалдарымны илередип, санаал-оналды киирген кижи мен.

Ыланғыя чер-черде партия эге организацияларының ажылынга удуртулганы сайзырангайжыдар, боттуг дүза чедирер талазы-биле ажылдың дениели районда чавыс болуп келген. Янзы-бүрү хурал-суглаа эрттирери-биле район төвүнче секретарьларны кыйгыртыр эргижээн практика кызырылганы эки-дир. Ынчалза-даа райкомнуң бюрозунуң, аппарадының харыысалгалыг ажылдакчыларының чер-черлерже, хойжуларже үнүүшкүннери база ховар апарганы элдептиг. Кабинетterге ажыл-херек эвээжээрге, чер-черлерге кылыр ажыл харын хөй болгу дег. Райкомнуң секретарьлары, килдистер эргелекчилери бо харыысалгалыг үеде ажыл-агыйларга, участоктарга ховар келгилээрлер-дир. Бистиң совхоз ышкаш чаа тургустунган ындыг ажыл-агыйларда партия эге организацияларының ажылынга оларның арга-сүмези улуг идигин бээр ийик. Ындыг турбуже, райкомнуң килдистер эргелекчилери Н. С. Золотых, Н. Н. Беляков оларның инструкторларының чагыг-сүмелерин колдуунда телефон дамчыштыр дыңнаар бис.

Эде тургустунуушкунга удуртулганы кабинеттен боттандырары болдунмас, ынчангаш ажыл-херекти черчерге организастаарынга дузалап, чон аразынче ханылап киреринiң чугуязын партия айтып турар болгай. Ынчангаш райкомнуң удуртукчу ажылдакчылары оода совхозтарда партияның ниити хуралдарынга кээп олуржуп турары күзенчиг. Ол ышкаш партkомнар болгаш партбюролар секретарьларыбиле райком секретарьлары доктаамал харыысаалыг ажылдаарынче моон соңгаар сонуургалдыг болур болза эки деп бодаар мен. А бистиң партия Бии-Хем райкомунуң бирги секретары Ю. А. Чихачевтуда аялгаш көөрге, ажыл-агыйга келгенде баштай-ла ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражыр, ажыл-агый айтырыгларынче кичээнгейни колдадыр, а партия ажылынче, партия организациязының секретарының ажыл-херээже кичээнгеи кошкак. А бистер, секретарьлар чогум-на райком секретарьларының ажылының стиль болгаш методтарындан өөренип алыксаар бис.

Демократия, ажыкчарлыг чорук, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын неперелип турар үеде, партийжи ажылды организастаарын чаа ёзу-биле көөрү хүлээлгевис. Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче долузу-биле шилчириг нарын болгаш харыы, салгалыг сорулга. Бо чугула үе-чадада районнуң үстүкү органнарындан дуза биске улуу-биле негеттинип турар.

У. БАЙКАРА,
Бии-Хем районда «Эзер-бек» совхозтуң партkом секретары.

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭ ДУГАЙЫНДА

Бистиң консультациявыс

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның өөрүзээзинден ат салып турар профвилел комитеттери биле бүдүрүлгениң азы организациязының администрациязының өөрүзээзинден ат салыр удуртукчунуң аразында коллективтиг керээни чараарының дугайында ниити дүрүмнү ВЦСПС-тиң президиумуу биле ССРЭ-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди эрткен чылдың ноябрьда бадылаан. Ол дүрүмнүң кол-кол негелделериниң болгаш керээ чараар сорулталарының дугайында кыска тайылбырны бөгүн парладывыс.

Коллективтиг керээ — юридиктиг документ болур, ол — бүдүрүлгениң болгаш организацияның бүдүрүлгечи болгаш социал хөгжүлдезиниң планнарының күүселдеги дээш ажылчыннарның, албан-хаакчыларның болгаш администрацияның бот-боттарының аразында харыысалгазын магадылап турар. Ажыл-агый механизмин сайырангайжыдып, бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип турар үеде күш-ажылчы коллективтерниң бүрүн эргелерин боттандырарынга ук керээниң ужур-дузазы аажок улуг.

Чаа байдалдар үезинде коллективтиг керээлерни чарарының онзагай талалары чүдел? Ол дээрге оларны ажылдап кылыр талазыбиле директориун айтыышкынын солуур, үстүнде турар ажыл-агый болгаш профвилел организациязынга албан бүрүткедир чүүл-дүр. Коллективтиг керээлериниң структуразын болгаш алыс утказын күш-ажылчы коллективтерге боттарынга тодарадыр эргени берген. Шынгыы сагыыр ужурлуг чүүлдерден хоорулган чорук коллективтиг керээге бүдүрүлгеде тургустунган байдалды өөренип көрүп тургаш, кандыг айтырыглары киирерин бот-тускайлан шиитпирлээр арганы берип турар.

Коллективтиг керээлерни каттыжыышкынарга чараның чуруму бөдүүвүүп турар. Оларны каттыжыышкынының составында кирип турар бүгү структурлуг единицаларга болгаш бот-тускайлаң бүдүрүлгелерге хоойлуунуң база каттыжыышкынның берген эргелерин ёзугаар чарарын көрген. Бир эвес структурлуг адырлар болгаш бот-тускайлаң бүдүрүлгелер, организациялар чаңгыс хоорайда, ажылчын суурда турар болза, ниити треске, комбинатка, каттыжыышкынга чүгле чаңгыс коллективтиг керээ чардынар.

Керээ чарып турар үеде күш-ажылчы коллективтерге калбак ажык-чарлыг чоруктун, демократияны улам ыңай ханыладырының байдалдарын тургузар херек, ынчан ажылдакчы бүрүзү керээниң төлевилелин ажылдап кылып турар, идепкейлиг болгаш дорт киржир аргалыг апаар.

Коллективтиг керээлерни күш-ажылчы коллективтерге чогаадып кылыр эргени берген чорук боттарының камгалакчы хүлээлгезин күүседир талазы-биле профвилел комитеттериниң харыысалгазын бедидер арганы бээр. Профкомнар бүдүрүлгени көгжүдеринге болгаш ооң ажыктыын бедидеринге боттуг салдарны чедирер. Боторулга-чарылганың орулгазын, арыг орулгаяы хуваарынга бодунуң эргезин бүрүн ажыглаар, ажылчы чоннуң сестиишкинiiң бүгү хевиринден чайлаарынга чедирер. Бүдүрүлге сорулгаларын күүседиринiң талазы-биле хемчеглер-биле чергелештир коллективтиг керээ күш-ажылдың байдалдарын экижидеринге, аарыыр чорукту аввэжедиринге, чурттага бажыңын элбээ-биле тударынга база чедирер. Ол ышкаш культура-спорт албан черлериниң тудуу база көвүдээр, коллективтиг сад болгаш огород, дузалал ажыл-агыйы гежигүүр.

Бо таварылгада ажылчы чоннуң экономиктиг өөредилгезин бүгү талалыг чорудары профвилел комитединиң болгаш администрацияның чугула сорулгазы болур. Кадрларны өөредирин болгаш билиин бедидерин, социалистиг ажыл-агый школазынга экономиктиг өөредилгени боттандырарын кеэлерге киирери чугула. Маңаа ажылдап турар кижи бүрүзүн ажыл-агыйжы чорукка өөредир, билиин практика кырынга, коллективтиң эрге-ажыынга дүүштүр ажыглап билиринге чанчыктырар херек. Бо ажылдың төвүнге Күрүне бүдүрүлгезиниң (катлыжыышкынының) дутайында хоойлу болгаш бот-орулга-чарылганың үндезин принциптери турар ужурлуг.

Шалың төлевирин сайзырангайжыдары-биле холбашкан хемчеглерни коллективтиг керээге киирер эрге күш-ажылчы коллективте бар. Ол дээрге тариф ставкаларын болгаш албан-дужаал шалыңнарын өстүрери, тодаргай ажылдарның ажылдаар черлериниң данзызын тургузары, күш-ажылдың аар-берге талазы дээш немелде төлевирин доктаадыры, шаңнал акшаның түңүдүр. Бо таварылгада кайы хамаанчок разряд чавызадыр чорукту болдурбас.

Чамдык структурлуг адырларның, ажылдакчыларның категорияларының болгаш мергежилдериниң аайы-биле акша-хөреңги мөөннелген соонда, күш-ажыл төлевириниң чаа байдалдарынче шилчириниң хуусаазын база коллективтиг керээге киирип ап болур.

Чаа байдалче шилчээниниң түңнелинде хосталган ажылчыннарны, ажылдакчыларны өске мергежилге өөредир азы күш-ажылга киирер талазы-биле администрацияның хүлээлгезин база керээге айтыр. Шалың төлевирин бээрiниң хуусаазын сагыыр талазы-биле администрацияның хүлээлгези база улуг роль дут.

Бо таварылгада чаңгыс эвес эдлечеглиг ажылче шилчилге база айыттынган турар. Ол чорук бүдүрүлгени интенсификастаарынга, социал айтырыларны чогумчалыг шиитпирлээрингe улуг арганы ажыдар. Маңаа бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажыл кылырынга, эки дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары, материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерин өөренип көөрү чугула. Кежээки болгаш дүнеки ээлчеглерде ажылдап турар кижилерни изиг чем-биле хандырарын, буфеттерни бүдүрүлгелерге болгаш общежитиелерге тургузарын база керээлерге киирер херек.

Бот-тускайлаң чоруктуң байдалдарында цехтерге, участоктарга, бригадаларга материалдыг шаңнал фондузунуң чамдык кезинiн тускайлаар арга база тургустунар. Ол фондуларының тодаргай хемчээлдерин коллективтиг керээ дамчыштыр тодарадыр. Экономиктиг идиг бериишкининiң акша-хөренгизин боду чарыгдаар, бодунуң ведомствозунда школа назыны четпээн үүглар албан черлеринде, санаторийлеринде, дыштанылга базыңнарында, пансионаттарында олуттарны хуваар эрге бүдүрүлгеде бар, ону чүгле күш-ажылчы коллективтиң чөпшээрели-биле кылыр.

Кол черии нормативтиг дүрүм эөлээр, ол чүл дээрге берднген эрге ёзугаар администрацияның болгаш профвилел комитединиң ажылдан кылган нормаларыдыр. Аңаа аңгы-аңгы айтыыглар: ажылдакчыларны үүлээп алыры болгаш ажылдаар, ажылдаар болгаш дыштанып шактың үезин, моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкинiн, күш-ажылдың сагыыга-чурумун каржызы-биле хажыдып турарларга хамаарыштыр немелде хемчеглер, өөреникшаан, ажылдап турар кижилерге чиигелдер дээн ышкаш үүлдер хамаарыжыр.

Коллективтиг керээни хажык чок сагыыры дээш контрольду күштелдирериниң эргежок чугулазын чаа дүрүмде айыткан, ол массалыг, дээштиг болгаш ажык-чарлыг болур ужурлуг. Ону администрация болгаш профвилел комитеди хандырар. Профвилел активни база будүрүлгениң ажылдакчыларын хаара тудуп тургаш, ооң күүселдезин чылда ийи удаа хынаар хүлээлгелиг. Ол хыналдаңың түңнелин ёзугаар будүрүлгениң удуртукчузу биле профвилел комитединиң даргазы күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга азы күш-ажылчы коллектив чөвүлелинiң хуразынга отчёдуп бээр.

Коллективтиг керээни доктаамал контрольдаар эргени профвилел комитедиже берген. Керээни чаарар боттандырып турарының дугайында администрацияның илеткелин ол квартал саныңда дыңнаар болгаш илередиттинген четпестерни чайладырын ооң негээр эргелиг. Коллективтиг керээде хүлээлгезин күүсетпес удуртукчуну халаар азы аңаа хемчег хүлээдир дутайында айтырыгны үстүкү албан черинге тургузар эрге база профкомнарда бар.

ССРЭ-ГЕ СОЦИАЛИЗМ ТУРГУЗУУШКУНУНУҢ ТЕОРИЯЗЫ

(Бирги чүүл)

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунун соонда бистин амыдыралывыстың бүгү талаларын чаартыры эгелээн. Демократия болгаш ажык-чарлыг чорук калбаргал. Ниитилелде чурттуң хөгжүлдезиниң социал-экономиктиг болгаш политиктиг айтырыгларының талазы-биле дискуссия чоруп турар. Эртемниг социализминиң теориязының хөгжүлдезиниң база ооң практиктиг ажыглалының дугайында ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Делегейниң социалистиг системазының экономиказының институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, философия эртемнериниң кандидады Виктор КИСЕЛЕВ боду-нуң бодалдарын бо чүүлде чугаалаан.

ССРЭ-ниң төөгүзү 70 чылдарның дургузунда чурт социализм хөгжүлдезиниң үш кол үе-чадазын эрткенин көргүзүп турар: эң эгезинде, шериг коммунизминиң политиказының үезинде (1918—1921) К. Маркс биле Ф. Энгельстиң ажылдап кылганы концепцияны боттандырары дээш; ооң соонда чаа экономиктиг политиканың чоруп турар үезинде В. И. Ленинниң ажылдап кылганы концепция турган, ол 1921 чылдан 1929 чылга чедир бот-танып келген; адактың сөөлүнде, сталинчи концепция, ол ниитилел харылзаа-ларының хажыдышкынна-рынга чедирген, ам ооң-биле демиселди чорудуп турар бис. Бөгүн чурт берге, ынчалзажок ниитилел ха-рылзааларының бүгү систе-мазын эде тургузарының та-лазы-биле сорук киришкинниг үе-чадада туруп турар, ооң сорулгазы — социализмниң ленинчи концепциязын катап тургузары.

Маркс болгаш Энгельс социализминиң ужур-утказының дугайында

Социализм дугайында Марстың концепциязының ужур-утказы болза, ол дээрге капитализм соонда ниити-лел, ол өртем-үне дугайында дүрүмге болгаш ниитилелдиң күрүне организациязынга чагырткан капитализмни солуур ниитилел болур. Марстың болгаш Энгельстиң бодалы-биле капитализм үне дүрүмүнүң болгаш бараан-акша харылзаа-ларының дүжеринге материалдыг байдалдарны тургуспушаан, бодунуң хөгжүлдезиниң арга-ларын чоорту чидирер. Бүдүрүлгениң тодарадыкчы сорулгазы болур немелде үнениң орнунга кижиниң бүгү талалыг хөгжүлдезинүз сорулгазы тып-тып тургустунар — ооң-биле «ай-дедир шимчээшкинер-ня, чонга качыгдалдары-биле кады бо төөгү буурап түжер» (Маркс, Энгельс, Ч. Ч. том 46, 11-ги кезээ, арыннар 123).

Маркс болгаш Энгельстиң-биле алырга, социализм дээрге бүдүрүлге чепсек-хе-рекселдери ниитиниң өнчүзү болурунга үндезилеттинген, үгаан-бодалга даянган башкарылгалыг, өскээр чу-гаалаарга, планнаашкынныг, бараан хамаарылгалары чок болгаш бот-эргелелдиг ниитилел-дир. Социалистиг күрүне чүгле шилчилге үе-чадазынга эргежок чугула болур, а күш ажыглаары бай-гы-ла дүкүр октаткан база удурланыышкын кылган бур-жуазияга хамаарыштыр ажыг-даттынар. Ажылчын масса-дар Партиж коммуназының хевири-биле бот-эргелелдиг ассоциацияларга организас-таттынар, а ниити эрге-ажыктарны удуртурунга тур-густунган чазак хөй чарыт-далдар негевес болгаш мас-саларның контролюнга ту-рар. Эргелеп башкарылгага чарыгдалдаонны чиигедир болгаш аңгы тергиделин чазактың хавыра бээрииң доктаамал айыылындан хос-таыр сорулга-биле шеригни болгаш полицияны дүжүрер. Энгельс амгы күрүне болза шуут-ла ниитилежип кат-тыштынган капиталист бо-лып турар деп бадыткавы-шаан, күрүне өнчүзүн док-таадыр тургузары буржуаз ниитилелдиң бүгү чөрүлдээ-лерин шиитпирлевес, ынчал-зажок ол бодунда ужур эдерген шынарлыг болгаш ону шиитпирлээринге арга-ларны берип турар деп са-наан. Бүдүрүкчү күштер «чавырлып, чагыртынган» ышкаш апаар, а күрүне бо-дун боду-ла артык кылдыр илередир, өскээр чүгаалаар-га, күш чок болуп чидер. Бүдүрүлгениң чепсек-хере-кселдеринге ниитилел өнчү-зүн тургузары дараазыда чүүлдерге чедирер:

1) күш-ажылдың аңгылар аайы-биле хуваалдазы чи-дер;

2) бүдүрүкчү күштериң хөгжүлдезинге шаптараазын-нар, ооң иштинде кризистер чок апаар;

3) тергиделп турган аң-гыларның болгаш оларның политиктиг төлээлекчилерииң үгаан-сарыыл чок бай-байлак болгаш төтчеглекчи чорчу узуткаттынар;

4) планнаашкын бадыт-каттынып тургустунар, а ынчаарга ол үне дүрүмге эвес, а хереглел чүүлдериниң ажыктыынга үндезилеттинип тургустунар.

Эртемниг коммунизминиң классиктериниң ындыг үгаан-бодалдарын чүүлдүг деп көөр апаар. Бараан харылзааларының хевээр артып турарының үезинде эрге-чагырганың (ниити күрүне структуразының) үстүкү чө-даларын чок кылыры ры-нокка үш-үдүрүм байдалга, ассоциацияларның болгаш девискээрлериң аразында чөрүлдээлерге болгаш өскеда түүлдерге чедирер, чү-ге дээрге ниити националэрге-ажыктарны таарыштыр-рар болгаш камгалаар ындыг арга чок апаар. Ынчалзажок бараан-акша харылзааларын үзуткаары бюрократсыг, эрге-чагырганың туразы-биле ажылаар чоруунга бай-далдарны тургузар, чүге дээрге ажылчы чоннар күрү-не аппарадының ажыл-чо-рудулгазының дээштинге экономиктиг контрольдун ар-газын ажыглай албас апаар. Ынчангаш Маркс биле Эн-гельстиң социализм үезинде күрүнениң эргежок чугула эвезин көргүскени үне дүрү-мүнүң база күш чок болу-рунга чедирген болгаш бир эвес күрүне турар болза, үне дүрүмү база күштүг бо-лур, а кайы-бирээзи күш чок апаар таварылгада оскези база ындыг апаар үжурлуг деп бадытыаттынган. Ынчал-зажок Маркс болгаш Энгельс боттарының революсчу база теоретиктиг ажыл-чорудул-газының эге бажында-ла ке-лир үени дорту-биле чогаа-дып, үгаан тургузары болгаш келир үеге ажыглаар белен шиитпирлерин чарлап, сүме-леп бээри — болдунмас хе-рек болгаш ол дээрге олар-ның сорулгазы эвес деп са-нап турганнар.

Эрге-чагырга аппарадын канчаар контрольдаарыл

Оларның херээниң улам-чылакчызы Ленин мынча деп бижээн: «Бис Марстың теориязын кандыг-ла-бир доосту берген болгаш дээп болбас чүве деп бодавайн турар бис, харын-даа ол тео-рия социалистериин, бир эвес олар амыдыралдан чы-дып калбазын күзээр болза, бүгү угланыышкыннарга улам ыңай бүрүнгаарладыры үжурлуг эртемниң түгле үндезин таваан салган деп бис бүзүреп турар бис» (ЧДЧ, т. 36, арыннар 65—66).

Россияга социалистиг тур-гузуушкунуңун шуут эгелээ-рииге чедир-ле Ленин Маркс-тың болгаш Энгельстиң со-циализм дээрге бараан ха-рылзаалары чок болгаш бот-эргелелдиг ниитилел деп бодалын түүлдүг деп санаан келген. «Шериг коммуни-зминиң» политиказы (бүгү-ле түүлдерге хамаарылгалыг Улус ажыл-агыйының Дээди чөвүлелин (УАДЧ) тургускаы, ниити «паштан» үстүүр-тен тура хандырылга, аъш-чем продуктуларының ы ң онаалдазы — онзагай берге таварылгаларда тараачы-нардан аъш-чемниң артык-шылын хавырары, хереглек-чилер коммуналары, хуваал-данның төлевир чогу бол-гаш оске-даа түүлдер) — ол дээрге хамаагы дайынын, интервенциянын болгаш хоо-зуралдың байдалдарының-даа социализмни дөзевилээ-рииң-даа, классиктиг ма-йыкты боттандырарынче чүткүлдүн-даа түзнели бо-лур.

Ынчалзажок чаңгыс чурт-ка, ооң кадында хожудаагай чуртка революция ол кон-цепциядан Ленининиң ойта-лаарын албадаан. Түүнүң-даа мурнунда чаа күрүне аппа-радын, шеригни, кезедир болгаш хоойлу-чуруум тудар организацияларны киирштир, тургузары херек апарган. Ооң соонда революцияның баштайгы чылдарының дур-жулгазы Ленинин экономик-тиг эвес аргалардан эргелеп башкарылганың экономик-тиг бираларынче шилчи-рииң оруктарын дилээрин-ге, бараан-акша хамаарылга-ларын, рынокту, бот-орулга-чарылганы, үндүрүглерни ажыглаарынга чедирген. Коо-перация база онзагай үжур-дузалыг апарган. Ленининиң чугаалааны-биле «ол хуудa эрге-ажыктың, хууда садыг-ның эрге-ажының, ону күрү-неден хынаарының база кон-трольдаарының, ону ниити эрге-ажыктарга чагыртыры-ның чергезин» тодарадыр арганы берген (ЧДЧ, т. 45, арын 370).

Социализминиң майынга үне дүрүмүн болгаш күрү-нениң киирлеш. Ленин чаа экономиктиг политиканы «ат-каар базым» деп үнелеп-ген, деп ону «шыңгыызы-биле болгачы үр хуусаада» деп мииннп көөрүнге чедир хөг-жүлдени кылган.

Бараан-акша харылзаала-рының социализм концепция-зының чугула элементизин бооп кииргени-биле хол-баштыр Ленин күрүне дуга-йында бодалды бот-эргелел-ден шуут арыг күрүне, ап-парат звенозунуң ролюнга чедир эде көргени биядингир. Чогум-на мооң-биле баштың-чының сөөлгү чылдарда хөй сагыышсыралы холбашкан турган. Мындыг байдал-дарда эрге-чагырга аппара-дын ажылчы чоннарның контрольдаарының аргазын канчап хандырарыл? Ленин күрүне рыноктуң үй-балай чоруун чагырып шыдаптар деп чүвени өөренип көрүп тура, бюрократчы чоруктун берге айыылын база билип турган: чепсектиг ажылчы-нарның күрүнезиниң, бот-эргелелдиг ассоциациязының орнунга эрге-дужаал эдил-ээннерниң күрүнези тыптып келген. «Күрүне аппарады... чүден-даа дора, буржуаз культурага четпес ажылдыг», «аппарат хоорук» деп, Ленин удаа-дараа катаптап турган (ЧДЧ, т. 45, арыннар 432, 441). Ооң бүгү бодал-сагыжы бюрократсыг хажы-дышкыннар-биле демисел-че угланган турган.

Ниитилел эрге-ажыктарын илередиринге болгаш камгалаарынга күрүне үй-балай-лаар (ооң иштинде рынок-туң үй-балай чоруунга) чо-рукка, тус черниң эрге-ажының тыртарынга, ол ышкаш өске-даа түүлдерге удур төптүң моондакты тургузар-ролюн быжыглаар ужурлуг. Ооң-биле чергелештир күрү-не тус-тус кижилерниң, кол-лективтерниң, девискээрле-ринииң эрге-ажыктарынга иле-редир болгаш хандырары ол чокта бүтпес бооп турар өр-тек-үне хевирлерии калбаа-биле ажыглаар ужурлуг. Ооң кадында аппараттың экономика-биле холбашкан бүгү-ле кезектери оларның дээштинге бараан-акша кон-тролюн боттандырарынга ажык болур ужурлуг. Совет албан-хаакчыларның шалы-ның экономиканың ажылы-ның ажыктыындан хамаа-рылгалыг кылдыр канчаар тургузарын В. И. Ленининиң бодап турганы таварылга эвес.

Ынчалзажок Ленининиң ол бодалдары хөй талазы-биле үттундурган, а чаа эко-номиктиг политика дээрге «шыңгыызы-биле болгаш үр хуусаада» деп бодалын хе-рекке албайн барган. 20 чылдарның төнчүзүнде чаа экономиктиг политикадан ой-талаарының чорудуу эгелээн, социализмниң, эконо-миктиг эвес арга-биле алба-даарының, албадап-дужаар методтар-биле, бюрократчы нарын чада-биле холбашкан күрүне майыы тургустунуп келген. Сталинчи бо майык амгы эде тургустунуушкунга чедир шуут бүрүн бактаап келген. Ам эде тургустунуушкунуңун сорулгазы — ленинчи бодалдарга хөй талалай үндезилеттингеи социализмни тургузары.

(ПМА).

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылынга

РЕВОЛЮЦИЯ ТУРГУСКАН

ЧУРУКТА: Академиниың музейинде. Солагай талазындан оң талазынче: Афганистанга интернационалдыг хүлээлгезин күүсеткеним дээш Совет Эвилелиниң Маадыры ат алган капитан Игорь Запорожан, майор Александр Черношуков, музей начальнигы, 1931 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, академиялың доозукчузу, халажыглага полковник Евгений Павлович Мозжухин, Совет Эвилелиниң Маадырлары майорлар Федор Пугачев болгаш Николай Кравченко олар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КАМГАЛАЛ-МАССАЛЫГ АЖЫЛ АЙЫ

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга тураскаатkан Бүгү-эвилелдиң камгалал-массалыг ажылының чаңчыл болган айы ажылчы чоннуң күш-ажылчы коллективтерине, профэвилел, комсомол, ДОСААФ организацияларын-га 1988 чылдың январь 23-тен февраль 23-ке чедир болуп эртер. Ооң онзагай талазы болза, ДОСААФ-тың X бүгү-эвилел съездиниң бүдүүзүүде эртери, камгалал ниитилелиниң ажыл-чорудул-газын эде тургузарының үе-зинде болуру.

Камгалал-массалыг айны чорудуп турарының үезинде совет патриотизмге болгаш социалистиг интернациона-лизмге, бедик революсчу се-ремчилелге болгаш Төрөэн чуртту камгалаарынга кезээ-де белен болурунга чалыы салгалды кижизидер ажылга чаа күжениишкинни үндүре-ри чугула. Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флоду-нуң дайынчы чаңчылдарын, маадырлыг төөгүзүн, хамаа-ты болгаш Ада-чуруттуң Улуг дайыннарының чылдарында совет чоннуң төөгүлүг маа-дырлыг чоруун, Чепсектиг Күштерниң дайынчыларының бөгүнде маадырлыг чо-руун калбаа-биле пропаган-далаар. Тоомча чок, сагыш амыр, пацифисчи болгаш на-ционалисчи хөөннерниң иле-рээшкиннеринге удур шиит-пирлиг демиселдя чорудары чугула.

Совет Чепсектиг Күштер-нин дайынчы дузалакчызы болгаш курлавыры болуп турар ДОСААФ-тың ужур-дузазын, камгалал ниитиле-линиң одуругларынче ажыл-чы чоннуң, ылаңгыя аныяк-тарны хаара тударын чугу-лалаарынче кол кичээнгейни салыр херек. Районнарның бүгү төптеринге, хоорайлар-га болгаш суурларга камга-лал-массалыг айны байырлыг байдалга ажыдар.

«Билиг» ниитилели-биле кады шериг-патриоттуг те-мага пропагандистериң се-минарларын эртгирер. Ауди-тория-биле лектор бүргүзүүң ужураажышкынын камгалал ниитилелиниң дугайында чу-гааже шилчидер. ДОСААФ-тың тус черде организация-ларының амыдыралындан то-даргай чижектерни киирип тургаш, камгалал ниитилели-ниң ажыл-чорудулгазының дугайында пропагандисчи ма-териалдарны белетизэр.

Айның чоруп турар үези-ниң дургузунда «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң одуругларынга шериг албаны — совет хамааты бүргүзүүнүң хүндүлүг хүлээлгези», «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күш-терииниң 70 чылын төлептиг үткүлүг!» деп кый-гырыгның адаа-биле декада-ларны эрттирер. Декадала-рның эртип турар үе-зинде чоннуң шеригже кыйгыртып турар аныяк-тарның ортузунга ше-риг, шериг-техниктиг билиг-лерни ССРЭ-ниң, ооң Чеп-сектиг Күштериниң камга-лал күүзүүн быжыглаар дугайында Коммунистиг пар-тияның болгаш Совет күрү-ненииң шиитпирлерин калбаа-биле пропагандалаар. Совет шериг эртемииниң камгалал сорулгалыын хандыр тайыл-быралаар.

Шеригге келдиртикчилер-ниң чыыштарын, шериг-патриоттуг кежээлерии, армия болгаш флоттуң дайынчыла-ры, Чепсектиг Күштерниң хоочуларын, Афганистанга интернационалдыг хүлээлге-зиин күүседип чораан дайын-чылар-биле аныяктарның ужуражышкыннарын эрттирер. «Төрөэн чуртуңу кам-галаарының белен сен бе?» деп диспутту эрттирер. ДОСААФ-тың өөредилге ор-ганизацияларының ажыл-зжиктериниң күннерии, шеригге кезээнче барып че-дерии организастаар. Чеп-сектиг Күштериң болгаш камгалал ниитилелиниң ду-гайында кинофестивальдарны чорудар.

Спорт комитеттери, эки тура спорт чөвүлелдери ту-ризм болгаш экскурсия та-лазы-биле чөвүлелдер-биле кады массалыг спартакиада-ларны болгаш спорттуң тех-никтиг база шериг-дузалал хевирлеринге маргылдаала-рны эрттирер. Шериг-техник-тиг болгаш спортчу белеткел талазы-биле көрүлде-конкурс-тар, «Зарница», «Орлёнок» шериг-спорттуң оюннар аны-яктарның сонуургалын чаа-лал алыр.

Н. КОРОТАЕВ,
ДОСААФ обкомунуң даргазы.

БӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

НИКАРАГУАГА УДУР

МАНАГУА. (СЭТА). АКШ-тың Төп разведка эргелели Никарагуага удур «Оливе-рио» деп чажыт сүдчээниң планын ажылдап кылган. Чурт иштинге «иштики фронт» деп адаар организа-цияны тургузарын ол планда көргеп. Ук организацияга амгы үеде сандиножу чазакка удур туржуп турар бүгү күштерни болгаш контрревю-люсчуларны хаара тудар. Ол дугайын Никарагуаның иштики херектер министерствозу чоокта чаа дыңнаткан.

Ол дыңнадыгдан алырга эртken неделяда Гватемалага оппозицияда турар күштерии-ниң болгаш контрреволюсчу-ларының чажыт хуралы болуп эрткен. Аңаа Никарагуада сандиножу эрге-чагырганы дүжүреринің дугайында ай-тырыгны чугаалашкан. Ху-ралга америк ийи хамааты олурушкан. Олар чазакка удурланып турар күштерни улам күжениишкинниг хө-делиринче күткүп турган.

ЧИДИГЛЕНГЕН

БОНН. СЭТА-ның корре-спондентизи Владимир Серов-тун дамчытканы болза: ГФР-де эгелей берген соок түс-түс муң бажың чоктарны эң-не берге байдалга таварыш-тырган, а ол ышкаш от сал-бас бажыңнарда чурттап ту-рар болгаш, одаар түүл са-дып ап шыдавастарның бай-далы база бергедээн. Ядыы-ларга дузалаар организа-цияларның сан-түкү-биле алырга, түгле чаңгыс Мюн-хенде оларның саны 10 муң кижи ажып турар.

Бажың чоктарның салым-чолун канчал-чоол чигедии-рии орадажып, Баварияның пайысылалының хоорай эр-гелели мурнунда бомбалаа-шкындан хоргадаар черлерге тур када оруннар салырын шиитпирлээринге. Ол чер-лерии каранғы дужери билек ажы-дып турар. Ынчалза-даа ынаар кээп турар кижилерниң санының көвүдээниден орун чедишпейн турар. Ядыыларга дузалаар организацияларның тургузуп турар хонача черлери долган.

Соокка доңган кижилерге чынныл алыры-биле хоорай-да тускай бажыңнарны үн-дүрүп каан. Ынаар кире бээр аргалыг болганнар кыс-ка үе иштинде чылыг черге туруп, чиигеткен өртек-биле бир аяк кофе болгаш марга-рин-биле чаал каан бичии хлеб ап болур.

Мюнхенде «Иннере мис-сион» дээр ядыыларга ду-залаар организацияның удур-тукчузу Ф. Новак эрге-чагырганы бажың чоктар-ның айтырыынын чидиин эвээжедирип оралдажып, ону шиитпирлээринге дээштинг хемчеглерии албайн тура-рын буруудаткан.

ШИИТКЕН

БОНН. (СЭТА). 1987 чылдың октябрьда Хассель-бахта чалгынныг ракеталар-ның америк баазазынче баар орукту тайбың бүзээлеп тур-ганнарның алды киржикчи-лерии Кобленцте чер суду (Рейланд-Пфальц чер) шиит-кен. Оларга «хөй-ниитиниң корум-чуруумун үрээни дээш» деп таңчыл болган бурыу-даашкынны кылган. Судтуң кара туразында ажылаашкы-нынга инженер Б. Хоффман, студент Т. Шмидт, ал-бан-хаакчы М. Стеннер, сле-сарь Р. Умхоф, электриктер Г. Шуберт болгаш Х. Райн-хард олар таварышканнар.

ЧУРУКТА: иран шериглериниң туруштарында.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

«ЭЛЭЭР» ЗОНАДА ЭСКИТТЕР

Арага ишпес чорукту амы-дыралдын негелдези кылдыр тургузар деп партияның бол-гаш чазактың доктаал-шиитпир хүлээп алган үезинден бээр ийи чыл ажыг үе арт-кен. Шак бо кыска хуусаа мен ышкаш акшый берген кижиге безин амыдыралды-хаңы бодаар арганы бергенин бо чаа үиген чылдың бедиинден көрүп, ону хаңызы-биле медереп билип ор мен.

Чүү дээр боор, мурнуку үелерни муңгарал-биле сак-тыр-дыр мен. Бистиң Мугур-Аксы суурнуң аъш-чем ба-рааннарының магазиннеги-не арагадан хөй чүве чок-ла болгай. Ону салбыр бүргүүн-ге садар, эртенгиниң 8 шак-тан-на «баш аарыы эдер» кижилер чыглып кээр. А мен оларның аразынга ки-рип чораанымны ам чажыр-байн, шыны-биле чугаалаар апаар мен. Ол үеде араганың кижиге хоразын-даа, ооң ур-жуктарын көрзе-даа, херекке албас, «шупту улус ижип ту-рар» дээн хөөн-биле ону бол-ганчок садып иже кааптар чордум. Ол дээш ажыл-агый-дан-даа дужуртуп, эш-өөрүм-ге-даа чемелеп, кады чурттап орган эжимге, ажы-төлүмге халалыг болуп келгенимни ам мииннп орар мен.

Арагалаар чорукту эргинин артыышкыны деп чамдык кижилер санап турар. Бодум хуумда ону шын дээр мен. Бистиң Мөңгүн-Тайга районнуң девискээрин-ге шаанда арага ижер кижи чок турганын ылап билир мен. Ол дугайын мээң авам, ачам-даа чугаалап чораанна-ар. Ол дээрге революция мурнуңу үезинде чурттап чораан кижилер-дир. Чеден чылдар-ның эгезинде, 70 харлап бар чораан, калган даайын ара-ганы бир дутаарында үжен сес харлыг, ажы-төлү өскен ашак апаргап амзаан, а ооң кадайы дөртен ажыг хар-лыында, онгу уругну божаап, ам ишкен.

Аныяк-оскенниң арагага сундулут чоруу алдан чыл-дарның төнчүзүнде, чеден чылдарда нептерээн чүве бо. Бо бичии үе дургузунда ол хамчык дыка калбарып, хөй-ле кижиниң амы-тынын алга-ның ам кударал-биле сактыр-дыр мен. Чүгле мындыг шыңгыы хемчегниң озалдай бергенинге хомудавас арга-жок.

Моңу чаңгыс мээң бода-лым дээр болза, шын эвес. Ону Мугур-Аксында дыка хөй улус чедирлиг кижилер чугаалап, «Магалыг апарган үе бо» дижип орар. Шынала, мындыг. Мөңгүн-Тайга ра-йон арага ишпес зона апар-ган, ооң уламындан элен-тендин кижилер шуут көзүл-бес, чалчыышкан кижилерни-ң сураа дыңналбас апарган. Ажыл кылбас кижилер ра-йонуңуң кайы-даа суурларын-да чок, мурнундагы «соок чалгаалар» ам ниитиниң күш-ажылынче хаара туттунган.

Ындыг-даа болза Мөңгүн-Тайганы, ылаңгыя Мугур-Аксын арага баранны көрбес апарган зона деп дорту-биле ажыт кижи бактаап турар ЧКП-ниң партия организа-цияларында бо чылдың фев-раль — мартта болуп эртер отчёт-сонгулдалыг кампания-га белеткелдиң харыысалга-лыг үези эгелээн. Чехослова-кияның амыдыралында ам-гы үе-чаданың харыысалга-лыг сорулгаларын шиитпир-лээринче уг-шигни ЧКП ТК-ның декабрь (1987 ч.) плену-му айыткан. Ам партия организацияларында, күш-ажылчы коллективтерде ол пленумнуң шиитпирлерин та-ныылбырлаарының талазы-бы-ле улуг ажыл чоруп турар. Бо хүннерде коммунистер-биле болгаш ЧКП кежигү-үниге кандидаттар-биле уу-гаалажышкыннар дооступ турар. Ол чугаалар ЧКП-ниң XVII съездиниң, ТК-ның декабрь (1987 ч.) пленумуу-нуң шиитпирлериниң айыт-каны партияның үгланыышкының боттандырарынга коммунист бүргүзүнүң кир-жилгезиниң дугайында ажык чугаалажышкынче шил-гээн.

● **БУДАПЕШТ.** Секешфехервар деп венгр хоорайда чаа телестудия ажыглал-да киртеп. Понедельник бүр-үзүнде делегейниң болгаш иштики амыдыралдың эң чу-гула болуушкуннарының ду-гайында үш шак уламчы-лаар дамчыдылганыр, кеш-ку венгр эртемденнер-биле, культураның болгаш ураң үүлдүүн ажылдакчыларын-биле интервьюну, янзы-бүрү спорт маргылдаалларының ду-гайында репортажтарны ол студия дамчыдып турар. Ол дамчыдылга бүргүзүүде ура-нычеч фильм көргүзериин, уругларга дамчыдылганы ба-за планнап турар апаргаң.

ТУРГУЗУП ТУРАР

ЛОНДОН. (СЭТА). «Израиль болгаш Мурнуу Африка Республика ядролуг чепсек дугайында дугуржулга ча-рып алганнар» деп эге-биле массалыг узуткаашкының чепсээн тургузар талазы-биле ийи чурттуң сырый кады ажылдажылгазының дуга-йында материалды «Гардиан» солун пардап үндүрген.

Тель-Авив болгаш Прето-рия тактиктиг ядролуг чепсекти ажылдап кылыр талазы-биле шагдан бээр эжишкилер болур деп, солун айтып турар. Регионалдыг дайыннарны чорудар сорул-га-биле ону тургузарының эргежок чугулазының дуга-йында түүнелди олар 1960 чылдарда-ла кылганнар деп, парлап үндүрериие белет-кеп турар номунга израиль эртемден Бенджамин Бейт-Халлахми демделеп турар. Ол чорук 155 миллиметр гаубицага ядролуг окту ажылдап кылырынга чедир-ген. 1979 чылда Мурнуу Африканың эриинден америк хайгыылчы спутниктиң дем-деглээнии күштүг кывыш-кын ол октуң шенелдезин-биле болган боор деп, эртем-ден айтып турар. Техниктиг тала-биле ийи чурттуң ара-зында дугуржулга Израильче байлакшыттынган уранны бээрии ядролуг дайынчы ок-тарны ажылдап кылырының болгаш ону чедирериниң тех-нологиязын орнаш кылдыр чорудуп бээрин баш удур көрүп турар.

Израильдиң политикалын Ам бажың деткип турар деп, эртемден демделеп турар. АКШ-тың дорт дузаламчыны көргүзүп шыдавайн турары Африканың. Төп Америка-ның болгаш Азияның янзы-бүрү районнарынга «кирлиг ажылды» Вашингтонның ор-нунга Тель-Авив күүседип турар. Израильдиң «Моссад» дээр разведказының болгаш Төп разведка эргелелиниң сырый кады ажылдажылга-зының чижээ Иранга, афган душманнарга, никарагуа контраска, Анголада УНИТА-ның бөлүктеринге, Мозам-бикте дээрбечилерге боо-чепсекти садып турары бо-лур.

УРАНА

♦ *Лирактиг шулуглел* ♦

Уранадан аңгы чорааш,
Уйгум келбес, дыжым ханмас.
Саныыг хонук эрткен тудум
Шахта соруу чылбас кестүр.
Боду бүткен чаглаавыс боор
Болчаг шиви чанымда тур.
Четтинчипкеш, селгүүстээли —
Чедип кел деп кыйгыра бээр.
Уранадан чарлып чадап,
Улуг тынып тургулаан мен.
Институтче кирип алган—
Ийме суурдан үдеп каан мен.
— Чеде бээр мен, бүзүре! — дээн
Четтикпейн манап турдум.
Чартык айда каш-даа келир
Чагаазының сөзүнде бар.
Хая-Бажы, Улуг-Арттап,
Халдып келир оруу чакгыс.
Карактарым шылгыже
Харап, көрүп орар-даа мен.
Чаңгыс-даа хүн манаапкынның
Чалгааранчыын түге дениээр.
Частып орар чечек безин
Чараш эвес кестүр чораан.
Хүннер, айлар эрткен тудум
Күстүн дурту чыл дег үзаан.
Алдын өөнүг сарыг бүрү
Арыг иштим шуглап алган.
Алдам кужу кыштан дезип
Аяс дээрде дистинчипкен
«Ак-көк Хемчик, байырлыг!» — деп,
Аян тудуп ырлажып чор.
Чалгынымглар көрбээн эвес,
Чалыы чүрээм хөлзеп чүзүл?
Уранаңы сагынганым
Улам дендээр ужуру түл?
Уттукдурбас, дүшке кирер
Урут аштың ынакшылы
Хүнүүн-даның сеткилимге
Хүнээректеп кээр түүл?
Арыг пынчы ынакшылды
Алдын-биле садып албас.
Аъшта-чемде амдан-даа чок.
Арып, чудап, түрей бердим.
Кууларлар өглеңирде
Кудазынче бисти чалаан.
Уткуп алган, мендилешкеш.
— Урана чоп келбээн? — дишти...
— Эргим чонга буян кылыр
Эмчи болуп чедип келир.
Ийме суурдан үнген ояар
Изин баспаан чай чок! — дээн мен.
Өөрүүс аразынче
Өрү чалаан — хүндүлеттим.
Сунган белээм ойнаар-кысты
Шугдап алган чайган турлар...
Чайык-кудук чаннап ора
Чаш-оол эжим сымыранып.
— Урананың читкенинде Ужур-ла бар. Ондар! — диди.
Арным кыпып, иштим нээп.
Аңчыгзының хөлзеведим.
Уктап, хынап, билип ал дээн
Үгаадыы деп эскерген мен.
— Аравыста ынакшылды
Артык кижи будап тур бе?
Дыңнаанының сөглеп! — дидим.
Дылын булган тыртылып ор
Мегелээр дээш дидинээн боор
Менче көргеш, хүлүмзүрдү
— Канчап билир үргуларны
Каразыырым ол дур — дей-дир.
Көдээ оолга барбас мен дээр
Хөөнүүг кыстар турар дижир.
Ынчалза-даа Уранамда
Ынчалза-даа Уранамда
Ындыг сеткил чок-ла чүве.
Чаш-оол түнү билип алгаш,
Сагындырып олур деп ол?
Камгыыл ышкаш сиилен кыска
Канчап дужа бергеп болдум
Каразынчыг суме каткан
Каксы чугаа дыңназа-даа
Кады келген душтуун көрбейн
Канчап анаа шынзыгар мен
Ye солчуп, чылыг дүшкен.
Үнүп-бойдус дирлп берген.
Черниң кырын хевис өөнүг
Чечек шыпкан — чингир йогаан.
Уранага хөөнүм сөглеп,
Ужурашкан кежээвистя.
Эриннериниң дээшкинин
Энир чаа дег сактып тур мен.
Чагаавыс боор болчаг шиви
Чанымда бо—келээн бис.
Сандайланыр дазылывыс
Чартыы хостуг чалгааранчыын.
Алаагарын оралдажып,
Альбомумну ажып ор мен
Урананың хөрек чүрүүн
Удур көргеш, хүлүмзүрдүм.
Эктим ажыр холуун салгаш,
Эргеледип, чассыткан дег.
Эпти манап, сагынганым
Эрээн доп дег намдай берди.
Ол, бо чүктен дүшүүп келгеш,
Ортулукта йогаан шыкта
Болчаг кылган ийи дүштүк
Боодал чечек солчуп турлар...
Очур биле Раядыр
Оларны кым танывас боор.
Оруктарның уткушканы
Олчам ышкаш сагындырды.
Хөөрежип чолуксуя дээш
Көрбээченнеп чашты бердим.
Аразында ынакшылы
Аржаан суу дег арыг болзун.

О. АРАКЧАА.
(Уланчызыг).

ХӨӨКҮЙ ШАРИК

Мен билип кээримге-лё, бистин-биле кожа бир орус ирей, кадай чурттап турган чүве. Бис хөй каът бажыңның бир үжүнга, олар өске үжүнга. Уруг-дарыы улгатканы, өске хоорайларда ажылдап, чурттап турар деп дыңнаан мен.

Кадайы хоочун башкы. Ашак база шаанда башкылап чораан. Кадай пенсиялаандан бээр каш чыл эрткен. Ашак дыштанып назы четседаа, ажылдавышаан. Бир-ле албан черинде, чогум кайдазын огулуг билбес мен.

Кадайның чазык-чаагайы аажок. Кончуг-ла кижизинг, бөдүүн кижи. Чугаакыр-даа. Бистер-биле чугаалашкан, бисти каттырткан турар. Чайын даштын сандайга олурар. Хоокүйүүн чүрээ багай дээр чораан. Үргүлүү амчыге чыткан сураа үнер.

Бир-ле хүн дыңнап турарывыска, ол кадай чок апарган. Улуг-даа, бичии-даа кижилер аажок хомудаан бис. Ажаал турда, хоочун башкының өөреникчилери-даа, кады ажылдап чораан башкы эш оогу-даа хөй келген.

Оларның кара хавазы бар чүве. Ашак оолу-биле артып калган. Ол хава чогум анаа хавалар дег чыкпак база эвес, олардан шала бедик. Бистер оны хава дээр бис. Ады Шарик. Оон семизин канчаар, ана, тырыл чүве. Кудуруу чолдак. Чаптанчыгла ыт.

Ашак кадайы ыпкаш эвес, чүве ыыттавас кижи. Кожалары бистер-биле түгле мендилежип каар. Мен оон чүгле ыдын агаарладып чораанын көрбээн мен. Чайы чогу ыңдыг хире. Ашак бүгү бодубиле ажылынга бердинген, кончуг кежээ кижи деп кожалары чугаалажып. Көөрүмге-ле, кара папка тудуп алган бажыңынче бо кирип чыдар чүве.

Ашактың бажыңы бирги каътта. Мен эштерим-биле чамдыкта оон сонгазының дүжүнга ойнай берген турар мен. Ооп оске хостуг ойнаар чер база чок. Анаа бөмбүктеп ойнаарывыска, ол таарыымас. Сонгазындан болза сокпай бээр. Ынчап көөрүвүске, стол артында бир-ле чүве бижээн олурар. Чамдыкта дыңнавайн бодарывыс. Ашайты көжалары хүндүлеп, анаа-ла Алексеевич дижир. Оон аарып турганын дыңнаваан мен.

Бир катап бажыңга кежээ кирип кээримге, ачам чугаалай-дыр:

— Шариктиң ээзи, Алексеевич хеп-хенертен чок апарып-тыр.

— Хөөкүйүү але — деп, авам чугаага улаштыы. — Кадайының ажыыңга дыка бергеден чоруур хире кижи чораан.

Мээң караамга ол ашак көстүп келди. Сактырымга даштын хавазы-биле кады селгүүстеп турган-даа ышкаш.

Эртенинде школадан ап четтим. Эштерим даштын турлар.

Моңге тургаш, ашактың сонгазынче айыттым. Шарик ында чыдыр. Өйлеп-өйлеп-ле аяар ээрип каап чыдыр. Артында, улаан ышкаш, сылаар.

Даштын олурган кадайларның бирээзи мынча дидир:

— Улус Шариктн даштыгаа агаарладып дээш чадашкан-дыр. Силерге ынаар боор, барып көрүнерем. Буян.

Эжим Моңге-биле ол бажыңга кирип келдивис. Оглу, кени олур.

— Шымбайын, бо оолдарның — деп, ашактың кени ыыттай-дыр. — Бо ыт ат болду. Дашкаар үндүрүп көрүнерем. Силерни таныыр, ажырбас боор.

Анаада дескел чок Шариктн шуут кайган каан бис. Та канчап сонга караанче үнүп келген? Анаа чытканының черле көрбээн мен. Эзин маңап чадап каажы, ынчанган-на боор. Алексеевичиниң чедип кээрин сонгадан көрүп чыдар деп бодады ыйнаан.

Кулактары халбаа бергеп, карактары муңгаргай. Сыгайныл-ла чыдар. Кээргенчиин канчаар!

— Шарик, Шарик, сонгадаа дүжүп кел! — дидим.

— Че, дашкаар үнээли, Шарик — деп, Моңге улаштыы.

Хава шимчеш диведи. Чанында турып алгаш, бажын, мойнуун суйбаарывыска-даа тоовас. Чем каап бээрвенске чивес. Сүт кудуп бердивис. Безин амзавады.

— Ам оон-биле бериишпеңер че. Буян — деп, Алексеевичиниң оглу мунгараанны аажок ыыттай-дыр. — Даарта, аштай берзе, чиптер магатчок.

Моңге эжим-биле үнүп кээримге, даштын турган улус айтырды:

— Канчалдыңар, Буян?

— Чадаштывыс. Сонга караандан дүшпес-тир — дидим.

— Кижиниң эки ыды ээзинге шак ындыг бердинген болур чүве-дир, көрбес силер бе—деп, улгады берген угбай чугаалады.

Өске бир угбай турган:

— Ээзиниң канчап барганың билип турары ол боор — деп аңаа улаштыы. — Кээргенчиин, күжүр амытанның. Даарта оожургай бээр ирги бе. Оон-биле кижи дег чугаалашса дээре.

Даартазында школадан келгеш, дүвү-далаш-биле чемненипкеш, үне халыдым. Эштеримни көрзүнүп турарымга, бо чүтүржүп олурлар. Ол-ла дораан Шариче халыштывыс. Ана, элдеп чүве: дадны атсы сыыгайнып чыда хонган болду. Чүгле бичии сут ишкеп. Олла черинде чытпышаан. Бисче безин көрүнмес. Хөөкүйүүт думчуун, бажын, мойнуун суйбап шаг болдуывус. Бажын-даа көдүрбес.

Алексеевичиниң бажыңына бола чедип кээр эжи кирип келди. Ол ашак база ыыттың бажын суйбады. Бажын-даа чаяр. Элээн бодаып тура, мынча дей-дир:

— Шариктн мен бажыңыче алгаш барайн. Ээзиниң мага-бодуң эккээрге, ат болур бо. Даштын машинага салып алыйн.

Олурган улус оон-моон чүүлдүг дыштилер. Демги ашак Шариктиң чем чимир савазын барбазынга суп алды. Ындыг ыт өске тавактан каяа чем ижерил диштилер.

— Шариктн дашкаар үндүржүп бериңер, оолдарым — деп, ол ашак бисти диледи. Хаваажыктың бажын өске улус суйбаарга, ол өскээр көрүү бээр чорду. Биске мүн-не чүгээр, таныыры ол ыйнаан.

Бис оон думчуур, бажын база суйбап, чугаалап тургаш, пат боорда сонгадан дүжүрүп алдывыс. Сылаары хевээр. Даштыгаа үнүп келгеш, сонгазынче-ле көөр.

— Силер база чедиржип бербес болзуңарза, кайыы боор, оолдар — деп, улус оон-моон чаржалаштыы.

Мен Шариктн куспактап алгаш, машина иштинге олуруп алдым. Эжим биле ону суйбап каап чор бис. Удатпаанда демги ашактың бажыңынга Шариктн киирип эккелдивис. Бис дег ийи оол халчып келдилер. Уругларының оолдары-ла боор. Ыт көргеш, амыраары аажок. Суйбаарлар-даа. Кээргээри хөлчок.

— Азырап алыр бис — деп, оолдарның шала улуу чугаалай-дыр. — Ээзин чок-татпас бис.

Эжим-биле кады Шариктиң чаныңга элээн олурдувус. Суйбап-суйбап каашаа. Чаныптывыс. Кээп турар болдувус.

Даартазында кежээ Шариктн көөр дээш, халчып чеде бердивис. Боктунче бербак-даа чем ажыбаан болду. Сугну безин амзаваан. Дүүнгү-ле чыткан черинде хевээр. Караан ийиш алган чытпышаан. Сактырымга, алар улут тынып каап чыткан ышкаш. Та чүге ындыг чүве ийик, карактарындан чаш төктүп чыдыр.

Чугаалажып, суйбаарывыска-даа караан ажытпас болду. Ам аңаа шаптактавас дээш торуптувус.

Бажыңның эзлериниң мунгараны база хөлчок. Ийи оглу чугаалажырда безин сымыраничыл чоруп турду. Ытты кээргээривистн чүге деңнээр!

Чаныл кел чыда, эжимбиле сүмелештивис. Кожавыс Клара угбайны чалап көөр диштивис. Мал эмчизи кижи болгай.

Шыкап-ла. Клара угбай бистин-биле кады ол бажыңга чедип келди. Шариктн шинчип көргеш, чогум кадык-ла ыт-тыр дей-дир. — Ээзин чоктап турары ол боор.

Эртенинде школадан чедип келгеш, дораан-на Шарикче халыштывыс. Эжимбиле кады аан. Бажыңның ийи оолдары бисти көрүп каашаа, өскээр көрүү бердилер. Оларның авазы тургаш, мынча дидир:

— Хөөкүй Шарик өлүп калды ышкажыт.

Е. БАДЫ-МӨҢГЕ.

Чечен чугаа

СОНУУРГАКТАРГА

ПАССАЖИРЛЕРГЕ ПАРАШЮТ

Бир эвес 10 муң метр бедикке самолёт үрелип азы ортттенип эгелээр болза, дириг артар арга бар бе? «Шупту дириг артар» деп ужудукчу чораан чогаадыкчы Питер Даймон чугаалаар. Ол ам 71 харлыг. Пенсильвания штат (АКШ) чурттуг. Оон чогаатакан самолёдунун иштинде поезд вагону ышкаш аңгы салон бар. Халап болур болза, ол карак чивеш аразында аңгылангаш, парашют дузазы-биле чергедаа, сугга-даа чымчак хомуптар. Ол амдыысында төлевилел дээрзин сагын дырып кадл.

ДЕЛЬФИННЕР КАМГАЛАВААН БОЛЗА...

Чоокта чаа Мурнуу-Африка чурттуг хемчээлер Индий океанда Ист-Лондон хоорайдан бир километр хире черге аймылга таварыш кам: оларның хемеэн аңдарылган. Улуг чалгыглар хемени эдип алыр арга бербээн. Өлүм чайлаш чок турган деп, хемежилерниң бирээзи Питер Сток чугаалаан. Чүге дээрге ол черде акула ниилеме. Хемертен болуг дельфиннер келгеш, айылга таварышкан кижилерни хүрээлеп алганнар. Кижилер хемезин тургузуп алгаш, эрикке чоокшулаазе чедир дельфиннер оларны кагбаан.

ЧАҢНЫК «ТИИЛЭЭН»

Мексикада Патскуаро хоорайның ийи командазы бут-бомбүүнге маргылдаа эрттирип турган. Хемертен стадионга чаңнык дүшкен. Үш ойнакчы ол-ла черинге барган, 19 кижи балыглаан. Чогум оон эгелеп турда, чүгле дымырадып турган болгаш, оюнну соңгаарлатпас деп шиитпирлээн чүве дир. Чаңнык хемертен болган. Хөй санныг көрүкчүлер ол халаптың хереченлери болган.

ЭРТЕ ТУРГАН КИЖИ...

Бир эвес сеткил-хөөнүнер баксырап, муңгак апарзынарза, эрте туруп эгелээр болзуңарза, ол чиде бээр Америк Орегон штаттың университединиң специалистери ынча дээр турар. Эртенги чырыктан кижиниң сеткил-хөөнү хамаарыкырын олар тодаратказан. Кижиниң организминде дүне көвүдеп көөр гормоннар бар, кол-ла буруу ында. Эртенги хүнүүн хереллери оларны эвээжедип эгелээр.

ТАПГАК БИЛЕ КАНЧААР ДЕМИСЕЖИРИЛ?

Бо талазы-биле венгр эртемденнер ажылдап турар. Ындыг будумел бойдуска орук шывыынга болгаш транспорт аймаанга хоралыг болбас ужурлуг. Спирт бүдүрүгезиниң артычызы винас деп будумелди ажылдап шенеп көөрге, эки түнелди берген. Оруктарга ону чаштырып каарга, оларны хардан болгаш доштан арыглаары дыка белен апаар. Ол дүс ышкаш улуг хора чок. Ынчалза-даа ону суг чаштырар машиналар-биле бүлгүртүр болганда, транспорт чарыгдалдары кончуг хөй болур. Оон аңгыда оон чыды база аажок. Ынчалза-даа винастың чамдык кезектерни черле ажыглап болур деп, специалистер санаан.

КУБИК ЧЕМПИОНУ

«Рубиктиң кубигн» кедергей нептерелин чоорту чидирип бар чыдар. Ынчалза-даа маргылдаалар эрттирери уламчылавышаан. Чоокта чаа Лондонга болган бир ындыг делегей маргылдаазынга ГФР чурттуг, тос харлыг Свен Восс рекорд тургузуп, улуг кижилерни мурнаан: ол кубиктиң «бодалгазын» 5,14 секунда иштинде тыпкан.

УЛУГ ОМААШ ИШТИ

Фармацевтика дээрге конгуг ылаптыг эртем, ында санаашкын миллиграммнык кезии-биле болур. Ынчалза-жок бис болган-на чок «Бир омааш иштин хүнде үш кнтап» дээрин бо-ла дыңнаар бис. ГФР-де аптеканың төп лабораториязы садып турар улуг омааштарны деңнеп көрген. Эң улуу биле эң бичке омааштарның аразында ылгал ындыг болган: бир эвес бичиизин 1 деп алыр болза, улуг омааштыы 3 болган. Ындыг болганда күштүг эмнер ижерде, «ыяча омааш» дээри кайын шын бооруп. Барыын-герман фармацевтериң түңнели ындыг.

Билир силер бе?

АМЕРИКАДА

Амгы үеде Американың Каттышкан Штаттарында 243,4 мыллвон кижи чурттап турар. Ол болза 1986 чылда турганыдан 2 ажыг мыллнон кижи хөй болуп турар. Колдуунда-ла ол немелде өзүлде АКШ-тың барын болгаш мурнуу талаку штаттарында чурттакчыларның санының оскенинден болган.

Эң-не улут штаттар: Калифорния — 27,6, Нью-Порк — 17,8, Техас — 16,7 миллион чурттакчылыг. А эң-не сонгу чүкте туруп турар америк штат болур Аляскага сөөлгу чеди чылда кижи саны эң-не бедик немелде өзүлделиг — 31 хуу болган. Ам ында 525 муң кижи чурттап турар. Оон-биле чергелештнр колдуунда-ла кодээ ажыл-агыйлыг черлер болур Сонгу Дакота, Айдахо, Монтана штаттарда чурттакчы чонның саны кызырылган болуп турар.

КАНАДАДА

Канаданың Квебек можузунда 102 харлыг Уильям Петес бодунуң автомобилин моон сонгаар башкарбас деп шиитпирлеп алган. Чолаачылап келген алдан чылдарының дургузунда Петес чаңгыс-даа катап сагындырыг ап көрбээн. «Амдыысында бүгү-ле саазыннарым арыг турда, чоруй баар мен» — деп, ол эртнен чылын медегээш, бодунуң чолаачы шымыглазын чаартып албаан.

(СЭТА).

РСФСР-ниң улустуң артизи Б. Бады-Сагааның уран талантызын магадаваалар бистиң республикада ховар деп дидимн-биле чугаалап болур. Тыва театрның сценазындан дүшпестээн «Хайыраан боттан» эгелээш, амгы үениң оске-даа солун шилериинде ол кол рольдарны ойнап турар. Ылаңгыя үстүнде адаанывыс шинде Сарыг-Ашактың ролюн ойнап турарын көрүкчүлер эки билир. Н. Гоголдуң «Ревизор» деп олум чок шинзинде Городничийниң ролюн ол база-ла аажок солдун кылдыр ойнаанын олар утпаан боор.

Тыва АССР-ниң улустуң артизи А. Таваканнық күүселдезин көрүкчүлер улуг сонуургал-биле утуп алыр. Ол салым-таанныг артистиң шинге ойнаарын, национал хөгжүм хереселдерните хандыкпылдыын, ырлаарын олар бедин-биле үнелээрлер.

ЧУРУКТАРДА: Б. Бады-Сагаан болгаш А. Таваканай күүселде үезинде.

М. КАЛЧАННЫҢ фотолары.

Кызыл хоорайда аңчыларның кичээнгейинге

Аңчыларның холунда турар дүүрге бооларны бо чылдың февраль 1-деп апрель 30-ге чедир Ленин кудумчузунда 18 дугаар бажыңның № 136 кабинединге бүрүткээр.

Боозун бүрүткедип келген кижи дараазында документилерин ап алгаш келир: паспорт, аңчы биледи, боо эдилеп чораан кижи мочээн хоойлуда айытканын ёзугаар чогуур хемчегни хүлээдир.

Чогуур документилиг боо эдилээр эрге дугайында документ. Боозун база ап алган келир.

Айыттынган хуусаада боозун бүрүткетпээн кижилерге эдилээр эрге дугайында документ. Боозун база ап алган келир.

Айыттынган хуусаада боозун бүрүткетпээн кижилерге таварылгада ол кижиниң чоок кижилери ук боону, өнчү салгаар айтырыг шиитпирлеттингиже чедир, иштики хереектер органынга тур дуаажаар үжүрлүт. Өнчү салгакчыларының кайы-бирээзи аңчылар ниитилелиниң кежигүнү болза, ол боону аңаа эдилээр кылдыр документ тургузуп берип болур.

Бир эвес өнчү салгакчыларының кайызы-даа боо эдилээр эрге чок болган болза, боону сайгарары-биле комиссия магазинниге дужаар болгаш ол дугайын иштики хереектер органынга дыңнадыр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ЯНВАРЬ

Аглаар

Республикага биче булуттаар. Чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 43—48, хүндүс 32 — 37 градус соор.

Кызылга биче булуттаар. Чагбас. Дүне 43 — 45, хүндүс 35—37 градус соор.

Кызыл антициклон зоназында турар. I хевирнин агаары медицина талазы-биле таарымчалыг болур. Агаарның базылышкыны 722 мм, шыгы 69 хуу.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНЫҢ БОЛГАШ ААЛЧЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Красноармейская кудумчузунда 102 дугаарлыг болгаш Титов кудумчузунда 17 дугаар бажыңнарда дурген идик септээр цехтер кайы-да үеде кедер идиктер септээрининг чагыын хүлээп ап турар. Чагыгны бир хонук чедир үеде күүседир.

Идиктериңерни баш удур септедип алыңар!

Кино

ЯНВАРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Огонь, вода и медные трубы» 12.00, «Подростки» 11.00, 13.40, 16.20, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Роня — дочь разбойника» 9.10, 11.10, 13.10, «Человек с бульвара Капуцинов» 15.00, 17.00, 19.00, 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Школьные друзья» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 23-ТЕ

I ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — «Марий Памаш» ансамбльнин концерти. 9.00 — «Чүге, канчап?». 9.30 — «Чүгле үн». Фильм-концерт. 10.00 — Бир чуруктун музейи. 10.30 — «Кургандан доктор». Документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 11.00 — Улусчу чогаадылганын «Челээш» программаларынын делегей фестивалы «Ланголлеиеде фестиваль» (Великобритания). 11.35 — «Ырааккы Чөөн чүк». Киножурнал. 11.45 — Бөгүн делегейде. 12.05 — «Бүгүдеге база кижи бүрүзүнге». Ниитиниң чеменилге черлериниң ажылының дугайында дамчыдылга. 12.50 — «Социализм чурттарында». 13.20 — «Билдингирдээ бол, элдептиг». 14.20 — Телемост Москва—Хаиой. 15.30 — Ф. Шопеннин чогаалдары, РСФСР-ниң алдарлыг артизи С. Доренский күүседир. 15.55 — Кижиниң эргелериниң дугайында дискуссия. 16.55 — «Наталия Сац. Ынак мен» деп телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.50 — Совет Армиянын болгаш Шериг-Даяй Флодунун 70 чылынга уткуштур «Дириглер болгаш өлгеннер» деп уран-чечен фильм. 1-ги болгаш 2-ги сериялары. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эле тургустунуушкунунун прожектору. 21.45 — «Суббота кежээзинде». РСФСР-ниң алдарлыг артизи З. Высоковскийнин моношинээ. 23.05 — Медээлер. 23.10—00.05 — «Танцылаксан тур мен». Балет.

II ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Монитор». Студиядан көргүзүг. 9.05 — Экономиканың эге чүүлү. Долу боторулга-чарылга. 9.10 — Ушеничишкин М. Сарыын, К. Дебюсси. 10.55 — Экономиканың эге чүүлдери. Өртек болган өртектер тургустунуушкуну. 11.00 — «Кадыкшыл». 11.45 — Экономиканың эге чүүлдери. Орулга. 11.50 — «Дириг амытаннар оранында». 12.50 — Экономиканың эге чүүлдери. Экономиктиг идиг берииишкин фондулары. 12.55 — «Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 13.05 — Экономиканың эге чүүлдери. Планнавашкын. 13.10 — Философия беседалары. 13.55 — Экономиканың эге чүүлдери. Кредит. 14.00 — «Орустун каасталга чүүлдери». Эртемтайылбырлыг фильм. 14.10 — Экономиканың эге чүүлдери. Ажыл төлевири. 14.15 — Компьютер-биле чугаа. 15.00 — Р. Абдуллин ойнап тур (орган). 15.20 — «Домоведиктиң ужуралдары». Мультфильм. 15.35 — «Бодунуң хөлегезинден дургеи». Уран-чечен фильм. 17.05 — «Дүн ортузу четкен-четпээнде». 19.00 — Уттундурбас музыка кежээлери. Р. Шуманның № 1 симфониязы. 19.50 — Классиктиг хүреш. ССРЭ-ниң чемпионады. 20.00 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!». «Магалыг конгулуурукташ». Бирги кезээ. 20.15 — «Бижиттингеп сооңда». Документалдыг фильм. 20.25 — Шимчээшкиниин озал-ондак чок чоруу дээш. 20.30 — Фехтование. Делегей маргылдаазы. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эле тургустунуушкунун прожектору. 21.45—23.25 — Черкесск областтың Сахновск ортумак школазының директору, ССРЭ-ниң улустуң башкызы А. А. Захарченко-биле Останкинонуң Концерт студиязынга ужуражышкын.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизининя 3-36-82, совет тургузут килдизининң 3-41-23, үлетпүр килдизининң 3-36-73, чагаа килдизининң 3-39-03, культура килдизининң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизининң 3-41-16, информация килдизининң корректорларының 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солуун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 акз. Солуунун индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын хереклериниң талазы-биле күүгне комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетникии биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2657. ТС—00434.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 20 (13620) | 1988 чылдың январь 24, воскресенье | 1925 чылда үнезилеттингеп | Өртээ 3 коп.

БОТ-БАШКАРЛЫП АЖЫЛДААР

Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип тура, кандыг чедишкинер-биле бот-башкарлып ажылдаар арганы шинээдип ап эгелээнин, кандыг түүлдер чедир кылдынмаанын республиканың ажыл-ишчилери сайгарып турар. 1987 чылда сүт-бараан фермалары канчаар ажылдаанын?

Республиканың совхоотары 1987 чылда 39335 тонна сүт бүдүрер планын 40089 тонна кылдыр күүсеткен. Ол дээрге планда көрдүнгенинден 754 тонна хөй. 1986 чылда бүдүрген сүтке деңнээрге, 1231 тонна ажыг. Бир инектен ортумаа-биле 1791 килограмм сүттү саап алган. Планнаанындан 37 килограммны көвүдеткен.

Эң хөй сүттү Бии-Хемниң саанчылары бүдүргеп. 8040 тонна сүт бүдүрер тургаш, 8133 тоннага күүсеткен. Ынчалза-даа 1986 чылга деңнээрге, эрткен чылын сүт саалдазын 1 инекке онааштыр 34 килограмм чедир кудулаткан. Ол дээрге республиканың районнарының аразында эң кудуку көргүзүү. Сүт бүдүрер планын Бай-Тайга, Овур, Каа-Хем, Эрзин районнар күүсеидип шыдаваан. Сүт-бараан фермаларында инектерниң баш саны, 1986 чылга деңнээрге, кыскырылган. Бир эвес 1987 чылдың январь бирде 34942 инек бар болган. Ол дээрге 1156 баш эвээш-тир. Сүт бүдүрер планын күүсеткээн Каа-Хем районда инектиң саны 285 башка кызырылган.

1986 чылдың декабрь айбиле деңнээрге, эрткен чылдың ол-ла үезинде 1 инекке онааштыр сүт саалдазы сүт-бараан фермаларында чүгле 1 килограммга көдүрүлген азы 1 инектен-не 108 килограмм сүттү саап алган. Чамдык районнарда ол көргүзүү дыка кызырылган. Барыын-Хемчик районда — 128, Бай-Тайгада — 37, Каа-Хемде — 27 килограмм.

1988 чылда мал чеминиң курлавыры эрткен чылын турганындан дыка эвээш. Бир баш инекке 9,2 центнер бадүүн мал чемп, 2,1 тонна силос онаашыр. Силос болза эрткен чылдыындан 6,3 тонна эвээш-тир.

Эрткен чылын сүт бүдүрер планын районнарның хөй кезии күүсетсе-даа, 1988 чылда сүт бүдүрерин көвүдедириниң идегелдиг магадылазы турустунмаан-дыр. Кыштаглаашкынның байдалы берге. Инектериң ажаалдазын экижидип, мал чемин камналгалыг ажыглап, бот-башкарлып ажылдаары саанчылар, кадарчылардан негетинип турар.

Кызылда Нина Донгак удурткан комсомолчу-аныяктар бригадазы сөөлгү ийи чылдың дургузунда ажылын эдс тургускан. Ында дөртен ажыг аныяктар кызымак ажылдап, тудугларга теверлел кылыр бригадаларның социалистиг чарышка мурнап турар апарган.

Бир дугаарында олар ажылче деңге үнерип чедип алган. Оларда күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыккан. Алган объектизин бедик шынар-биле кылып, дүргеи дужаарын чедип ап турарлар.

Аныяктарның бо бригадазы интернационалчы. Хөй чылда тудугга ажылдаан. хоочуннар-даа бар-ла. Оп чыл ажыг үе дургузунда аныяктар бригадазын удуртуп келген Лидия Терентьевна Мязина база ында. Ол — аныяктарның дагдынык-чызы. Урана Саны-Хөө. Нина Ондар ышкаш бедик мергежилдиг шеверлекчилер көвүдээн.

Нина Донгактың бригадазы бо хүннерде Кызылдың тудуг организацияларының конторазын дүрген ажытлалга кирер дээш чаңгыс демнит ажылдап турар.

ЧУРУКТА: бригаданың шеверлекчилери Урана Саны-Хөө, Лидия Мязина, Нина Ондар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ДОЛУ АЖЫГЛААР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1986 чылда үндүрген доктаалы өзугаар республиканың министерстволарыңа, ведомстволарыңа, бүдүрүлгелерге, албан черлериңе болгаш организацияларыңа 1988 чылдың январь 1-де көдээ ажыл-агый талазы-биле 91 дузалал ажыл-агый турар ужурлуг.

Амдыгында чүгле 77 ындыг ажыл-агый тургустунган. Оларда 6734 гектар черии быжыглаан. Олар эрткен чылдын 490 тонна картофельди, 241 тонна ногаанны, 486 тонна эттиг база 71 тонна сүттүг бүдүрген. Ынчалза-даа Министрлер Чөвүлелиниң дузалалында көрген даалгага ол дыка четпес. Коллективтериниң дузалал ажыл-агыйларында малдың баш саны 1986 чылда турганындан аллаш көвүдээш.

Чырыдыышкын министерстволуун, Тарва продуктулар эргелединиң, «Тыва сүт тудуг» трестиниң, Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология-шинчилел экспедициязының, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың агроцехиниң дузалал ажыл-агыйларында малдың баш саны 1986 чылда турганындан бир кижиге онааштыр продукция бүдүрерин өске коллективтерден аллаш көрүдеткен. А «Тыва автотранстыңа» Тыва респотребсоюзтуң, Садыг министерстволуунуң, Ишгики херектер министерстволуунуң болгаш өске-даа чамдык ведомстволарның көдээ ажыл-агый дузалал бүдүрүлгелери эътти бүдүрер болгаш садыл саарар талазы-биле планын күүсеткээн.

Дузалал ажыл-агыйлар Аыш-чем программалын боттандырарынга улуг курлавыр деп чүвени билип турала, Тываның электри четкилери (Ю. Н. Сурков.) Харылсаилыг бүдүрүлгелиг-техниктиг эргелеан (В. Г. Левченко), «Тыва тудуг» трест (И. К. Гнездилов), Енисейниң хем пароходствоунуң Кызылда район эргелели (О. В. Петров) дузалал ажыл-агыйны амдаа организастап эгелеваан.

С. ХЕРТЕК.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

МАРТТЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Кызыл-Мажалыкта район-нар аразының газ ажыл-агыйы он ийиги бет чылдың йиити чылын күш-ажылчы чедишшиннерлиг дооскан. Хереглекчилерии газ-биле хандырарының чыл планын бо коллектив 120 хуу күүсеткен. Планнан ажыр 96 тонна газты сайгарган. Чурттакчы чонга ачы-дуза чедирериниң планын 115,2 хуу күүсеткен. Бо күш-ажылчы коллектив республиканың «Тыва газ» бүдүрүлге эргелелиниң газ ажыл-агыйларының аразында социалистиг чарышка 1987 чылдың түүнелдерн-биле тиилекчи болган.

30 кижи ажылдап турар газ ажыл-агый черн алды районнуң газ-биле хандырылгазының харылзал турар. Газ балоннары сөөртүр автомашиналар ырааккы Мөңгүн-Тайга районче база чорун турар. Чолавчылар Сагаан-оол Монгуш, Орлан Куулар олар кызымак ажылдап, өске эштеринге үлегерлиглер.

Мурнакчы күш-ажылчы коллектив 1988 чылдың март айның үлүүнде ажылдап турар.

РЕЖИССЁР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

«Дошкун оон хоккей», «Бат бурунгаар истелге», «Кырганнарга хөт кылдыр», «Малгаштыг орук» деп ураи-чечен кинофильмнерниң тургузукчу-режиссёру, «Отту оорланы», «Дезинишкин» деп билдингир кинофильмнерниң тургузукчуларының бирээзи, «Мосфильм» киностудиязының режиссёру Андрей Вадимович Разумовский республика солуннарының журналистери-биле Парлалга базыыңга ужурашкан. Ийи чыл бурунгаар дооскан «Малгаштыг орук» кинозунуң тургускан төөгүзүн ол чугаалаан. Ол кино бо хүннерде Тываның кинотеатрларынга эгелээр. Корукчулер-биле режиссёр база ужурашкан.

А. Разумовский тыва улустуң төөгүзүнүң дугайында кино-чурукту тургузар сорулгалыг.

Журналистерниң сонуургаан айтырыгларынга от кырыылаан. Ужуражылгага РСФСР-ниң улустуң артизи Максим Мунзук база киришкеи. Тыва дугайында кинону тырттырарынга таваржып болур бергелер дугайында ол чугаалаан.

Б. КУЖУГЕТ.

ПАРЛАП ҮНДУРГЕН

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). СЭКП ТК-ниң Чингине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чурттуускa база бүгү делегейге таа бодаашкынын» деп номун моол дылга парлап үндүрген. Моол Арат Республиканың Даштыкы херектер министерствозунга албан сөөлү-биле ооң таныштырылгазы болган.

«Бис, моол коммунистер, СЭКП-ниң байлак дужүлгазының кезээде өөренип чораан болгаш өөренип турар бис. М. С. Горбачевтуң номун социализмниң теоретиктиг чаартылгазының болгаш сайзырагайжыдылгазының талазы-биле, ядролуг чепсек чок, күүлүзүлгелиг чок XXI чүс чылче кижи төрелгетениң планлыг кирери дээш демисилелиң үнделиг программазын ажылдап ыңмыр айтырыглар талазы-биле улуг үнелиг ажыл кылдыр көрүп турар бис» деп, чыылганнарга түве чугаалаан МАРН ТК-ниң секретары Ц. Балхажав чугаалаан.

«Бо номну парлап үндүрген моол коммунистерниң улуг сонуургалын болгаш улуг сеткил данзышкынын болдурүп турар, түге дээрге, ону төрээн дылынга номтуп тура, олар Совет Эвилелинде чорүп турар ээде турустунуушкунуң сөзүлүг революстуг чорудулазын, бистиң үевистиң нарыын, ырыысалгалыын болгаш катаптатпаскаваын, политиктиг чай бодаашкынының алыс утказын, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң даштыкы политиказының философизиязын уламна ханыпы-биле биилип алырдар».

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП (СЭТА) Владимир Титовтуң болгаш Муса Манаровтуң башкарып чорууру орбитаның «Мир» эртемшиилел комплексиниң ужудуушкуну үргүлүлевишаан.

Эрткен хүннерде экипаж орбитаның «Рентген» обсерваториязының болгаш «Глазар» телескоптуң дузазы-биле алган кеш астрофизиктиг шеелдемерни чоруткан. Магелланның улуг будудунда эң чаа сыдысты болгаш Бичеди хаан база Киев болук сыдыстарының чамдык районнарын шинчилеп көргеп.

«Мария» аппаратуразының дузазы-биле Чер чоогунуп космос делгеминде бедик энергиялыг электроннарның болгаш позитроннарның агымын хемчээрии үргүлчүлээн. Анаа немей шиналал акшалар тывыскаан. Ооң кырынга механизатор бүүдүү 2-2 тонна тараанны халаска алгылаан. Бригадирлээнин дээш 15 хуу ну өске өөрүнден артыкка алыр эргелиг. А. Колягинниң айда ортумак шалыңы, аванстыыш санавайн алырга, 716 рубль түнге дүшкеп.

Сагыш човаанкынны ниитил шалың төлевири домей, чангыс сорулгалыг шак мынчаар тургустунган байдал бирээни оскевиинден кошкак ажылдаарын болдурбайн келген. Чангыс бар болу берген найыралдыг бичии коллективке арын саап, янзын дуглап ыңдыгаттывас. Бот-боттарының талазындан шыгыы хайгаарал, кижи-кара чок эш хуузунун суду — ак сеткилдиг, коллективтиг чоруккa сиижизиериниң кол түүлү болду берген. Ажыл үезии канчаар чарыгдаарын кижи бүрүзү ортумаа-биле 648 рубльди ай санында ажылдап алган. Ооң кырынга оларның кайызы-даа айда 160 рубльдя артык ажалсыга алгылаан. Анаа немей шиналал акшалар тывыскаан. Ооң кырынга механизатор бүүдүү 2-2 тонна тараанны халаска алгылаан. Бригадирлээнин дээш 15 хуу ну өске өөрүнден артыкка алыр эргелиг. А. Колягинниң айда ортумак шалыңы, аванстыыш санавайн алырга, 716 рубль түнге дүшкеп.

Сагыш човаанкынны ниитил шалың төлевири домей, чангыс сорулгалыг шак мынчаар тургустунган байдал бирээни оскевиинден кошкак ажылдаарын болдурбайн келген. Чангыс бар болу берген найыралдыг бичии коллективке арын саап, янзын дуглап ыңдыгаттывас. Бот-боттарының талазындан шыгыы хайгаарал, кижи-кара чок эш хуузунун суду — ак сеткилдиг, коллективтиг чоруккa сиижизиериниң кол түүлү болду берген. Ажыл үезии канчаар чарыгдаарын кижи бүрүзү ортумаа-биле 648 рубльди ай санында ажылдап алган. Ооң кырынга оларның кайызы-даа айда 160 рубльдя артык ажалсыга алгылаан.

БАШТАЙГЫ ПЛЕНУМ

ССРЭ-ниң чурукчуларының VII съездизинге соңгуткан ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар черииң баштайгы пленумуп болган. Баштаар черииң даргазынга РСФСР-ниң улустуң чурукчузу, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады уран чурукчу А. В. Васнецовту соңгаан. Баштаар черииң бирги секретарынга ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады Т. Т. Салаховту соңгаан.

Чогаадыкчы авиэелдик баштаар черииң даргалының албан-дужаалынга үр чылда үре-түнелдиг ажылы дээш ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу Н. А. Пономаренка пленумнуң киржикчилери оорүп четтиргенин илерет-кемнер.

Топ ревизия комиссиязының баштайгы хуралынга ооң даргазы ыңдыр В. М. Дубровинии соңгаан.

(СЭТА).

Кызыл хоорайның хамаатыларының кичээнгейинге

Кызыл хоорхүүсекомуун бо чылдың январь 15-те хүлээп алган шиитпирнии ёзугаар ССРЭ-ниң улустуң чурукчулар эвилелиниң «Ажык-чарыг чурукчулар» телефонуу» албанны тургускан. Ол албан среда хүннеринде 8-тен 13 шакка чедир ажылдаар. Телефон — 2-37-78.

Хамаатыларның тургускан айтырыгларын, кылган санаал-оналын болган киирген чагыг-дилеглерин күүскомга, ооң кылдыстеринге, бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга сайгарары база ол талазы-биле хемчет алыры-биле тускай журналга демдеглеп турар.

ХООРКҮҮСКОМ.

Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын — боттаныышкында

ИНТЕНСИВТИГ ШӨЛ — ХӨЙ ОРУЛГА

Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозта А. И. Колягинге удурткан механизаторлар звенону эрткен чылын гектардан ортумаа-биле 17,6 центнер дүжүттү остүрүп алган. Дөрт чарыгдалдарның камналгазы — 13 муң рубль ажа берген.

Ол дүрүм ёзугаар чедип алдынган көргүзүг болур. Чер ажылының культуразын болгаш хөрзүнүүн дүжүткүрүн бедидер дээш коллектив кежигүннериниң үндүрген күжениишкиннери ында салдынган. Механизатор А. Колягин баштаан бөлүк интенсивтиг технологияны шингээдип албышаан, депшилеглиг арга — бригада керээзинче 1985 чылдан эгелеп кирген. Оон бээр-ле чылдан чылче көргүзүглер бедээн. Моон алгаш көөрге, коллективтиг керээ көдээге ажылагый иштиниң социал-экономиктиг хамаарылгазының чаа сайгыраңгай хевири дээрзин чер болганда бадыткап турар. Ол төнчү продукт дээш кижи бүрүзүүн болгаш коллективтиң харыысалгазын бедик материалдыг соңуургал-биле холбаштырып турар. Ындыг керээ бот-орулга-чарылганы калбаа-биле ажылаарынга таарымчалыг байдалдарны ажыдып, чаа торуттүнген коллективтиң амыдырал, ажыл-херээнге бот-башкарылганың эгезин хөгжүдеринге дузалап турар.

«Өөк» совхозтуң специалистери-даа, Колягин бодудаа, ооң эш-өөрү-даа ажылчын кижиниң идепкейлиг амыдыралчы туружун тып алырынга, бот-боттарынга дуза кадарынга, эш-өөрүү үнелеп көөрүнге, коллективтиг чорукка кижизидеринге керээ ёзугаар ажылдың улуг ужур-дузамын бадыткааннар. Олар шак мынаар чогум-на күүрүнеп-биле бодап, арын-нүүрге дүүштүр хайдыкшылдыг ажылдап турар. Звенода 6 механизатор бар. Оларның догерезиниң оңнуг хөрек чуруктары суурда Культура бажыңының фойезинде «Бүдүрүлгениң шалыпчылары» деп стендиде киргени таварылга эвес. Кымнарыл ол? Ужар Хертек, Анай-оол Серен-оол, Тангит-оол Ховалыг, Чараш-оол Байкара, Евгений Гусев болган звено удуртуктузу Анатолий Колягин.

Чаа ярга — ол бир-ле дугаарында күш-ажылды организастаарын элээп экижиттиргеи-биле ажылдаар. Ооң ужурунга ёзугаар тараа культуразын өстүрериниң талазы-биле кереэлиг ажылдаар звенону «Өөк» совхозка бир дугаарында тургускан. Анаа баштайгы талында 1770 гектар шөлдү быжыглаан. Совхоз-биле дугуржулгага ат салып, чер ажылынга хереглээр техниканы түскайлаан.

Тарыга шөөв дээн элээп, хөрзүнү үүрелиишкинге таварылга тураа таарымчалыг эвес девискээрде турар. Ооң кадында хөрзүнде чемниг-дер бүдүмелдер эвээш, кадай биле фосфор чедишпес, хөй санныг бөк үнүштер, ыланғыя удазынналчак дазылдыг өлең-биле шыптыынып турган.

Механизаторлар хамыктың мурнунда хамаарышкан девискээрлерге черниң кудуруматуразын бедидип киришкен. Тарылга шөлүнде болганчокла таварыжып диштарны, демир-дес аймаан, өске-даа чүүлдерни ашып, бүрүн арыглаан. Боттарының күжү-биле техниканы септелгеп, эмин чорудуп, агрегаттарны таарыштыр тургускулаан. Агротехниктиг ажылдарның шуптуунун технологтуг карталарга дүүштүр долузу-биле ёзугаар тараа культуразын өстүрериниң талазы-биле кереэлиг ажылдаар звенону «Өөк» совхозка бир дугаарында тургускан. Анаа баштайгы талында 1770 гектар шөлдү быжыглаан. Совхоз-биле дугуржулгага ат салып, чер ажылынга хереглээр техниканы түскайлаан.

Тарыга шөөв дээн элээп, хөрзүнү үүрелиишкинге таварылга тураа таарымчалыг эвес девискээрде турар. Ооң кадында хөрзүнде чемниг-дер бүдүмелдер эвээш, кадай биле фосфор чедишпес, хөй санныг бөк үнүштер, ыланғыя удазынналчак дазылдыг өлең-биле шыптыынып турган.

Механизаторлар хамыктың мурнунда хамаарышкан девискээрлерге черниң кудуруматуразын бедидип киришкен. Тарылга шөлүнде болганчокла таварыжып диштарны, демир-дес аймаан, өске-даа чүүлдерни ашып, бүрүн арыглаан. Боттарының күжү-биле техниканы септелгеп, эмин чорудуп, агрегаттарны таарыштыр тургускулаан. Агротехниктиг ажылдарның шуптуунун технологтуг карталарга дүүштүр долузу-биле керээлиг ажылдаар звенону «Өөк» совхозка бир дугаарында тургускан. Анаа баштайгы талында 1770 гектар шөлдү быжыглаан. Совхоз-биле дугуржулгага ат салып, чер ажылынга хереглээр техниканы түскайлаан.

Органиктиг чемнигчидилгениң курлавыры чедишпес хөвүү-шөлдериниң „дүжүттүрүн канчаар бедидерил деп айтырыг чайгаар тургустунуп келген. Звенонуң механизаторлары республиканың химизация станциязының специалистери-биле болгаш совхозтуң удуртулгазы-биле сүмелеп-кеш, хөрзүнүүн байлак чемниг-нидилгелиг сүүзүкүн улгаттырарын шинтирилеп алган. Ону ынчаар көвүдедирде, тарааны бастырып турар үеде комбайн соонче октаттынган хеңзиг хөөндектер кылдыр үүрмектеп каапкан саванны хереглээн. Чайгы чер андырылгазынче онза кичээнгейни салган. Ол ажылды чорударда, хөй чылдыг бөк үнүштер тудуп чий берген шөлдү 6 катап апитап арыглаан. Күженишкин халас барбаан. Олар кызыл-тастың «Саратовская-29» сорту-биле өстүрген шөлдеп гектардан-на 17,6 центнер дүжүттү алган. Совхозтуң бир гектардан алганы 6,2 центнер болган.

Чер ажылынга чаа чүүлдү нептердии киргеи эгелекчилерниң соон дарый В. Чалзыптың Д. Соцуктуң звенолары тургустунган. Чайын андарар болгаш интенсивтиг шелдерге үш хевирлиг тарылга эалыштырилгазын чорудар девискээрде звено бүрүзүн быжыглаан. Оларның майызында-даа ажыл-агыйзы санаашкыннар тыптып келген. Тараанны механизаторлар сөөлгеге үнер чарыгдалдарны санап, кол фондуларны үнелеп, ажыглаттынмас техникадан хоссаскаа-29»-биле солуур ужурга база таварышк

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

АРГА-СҮМЕ, НЕГЕЛДЕ ХЕРЕК

Амгы үениң улуг чаартыкчы байдалын ажыл-ишчи бүрүзү эки билип, эде тургустунуушкунга медерелдинбиле киришкен турарын чедип алырының чугулазын партиялың XXVII съездизи айытыкан. Ол негелде хамыктың мурнунда партия райкомунуң кежигүннеринге, бистерге, шуут хамааржыр. Олар массаның ортузунче улам ханылап кирип, инициативалыг, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдазын дээш райком кежигүннериниң харысалгазын бедидери, олардан негелдени күштелдирери чугула деп бодаар мен.

Бистиң районда байдалдан чиликке алгап көөрге, сонгулдалыг актив-биле ажылды партия райкомунуң бюрозу-даа, аппарат ажылдакчыдары-даа барык-ла чоруттас боор-дур. Бюрога, племумнарга айтырыглар белеткээринге бисти киирштирбейн келген. Ону белеткээр талазы-биле бүгү ажылды райкомнуң аппарады үүле боду кылырынга өйлешкен. Партия райкомунуң бюрозунуң бир четпес ажылы ол деп санаар мен.

Оон аңгыда, райком бюрозунуң ажылында ажык-чарлыг чорук мракта четпес тургустунган. Ооң канчаар ажылдап, кандыг айтырыглар шинитширлеп турарын совхозтарның, күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-ишчилери билбес. Тус чер радиозу бо талазы-биле багай ажылдап турар. Райкомнуң бюрозунуң чугаалашкан айтырыгның дугайын үүле чаңгыс катап, эрткен чылдың декабрьда дыңнадывыс. Анаа районнуң херөзеннер чөвүлелинин ажылының дугайында айтырыгны дыңнаш, черче чөвүлелдерниң ажылып идепкейжидеришче утланган хемчегдерни ажылдан кылганын дамчыткан. А чоокта чаа райком бюрозунуң пленумга отчёдупуп, талазы-биле илеткелдиң тезистерин харын радио-биле дамчыдып, партия хуралдарыпга чугаалажып көрдү. Ажылды моон-даа соңгаар ынчаар уламчылаары чогумчалыг деп бодаар мен.

Оон аңгыда, бюронуң азы пленумнуң хүлээп алган шиитпирлеринге канчаар күүседттинип турарын ажылишчилер дыңнаан, билгеп турза эки. Чижээ, районга чаңгыс аай политхүнгерни эрттирерини организастап турарында четпестерниң барын бистиң совхозтуң ажылчыннары чугаала ж ы п турар. Бистиң бодап турарывыс мындыг: ону эрттиреринең дутайын чер-черде парткомнуң, күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-ишчилери биригип, ажыл-агыйлыг ниитилелдиг, ниитилелдиг ажылдарын ажыглаарын, ажыл-агыйлыг

ССРЭ-ГЕ СОЦИАЛИЗМ ТУРГУЗУУШКУНУНУҢ ТЕОРИЯЗЫ

(Ийиги чүүл)

Сөөлгү чылдарында Ленинни кончуг чугула ийи айтырыг дүвүредип турган. Биреэзи: рынокту план контролюнга канчаар тургузарыл, күрүне рынокту канчап холга тудуп ап болурул? Ийиде: күрүнени, ооң аппарадын массаларга канчап чагыртырыл, ону бот-эргелел органы кылдыр канчаар шилчиндерил? Ол сорулгаларны шиитпирлээри бөгүн база чугула болуп тургустунуп турар, чүге дээрге И. В. Сталин партия Төп Комитединиң Чингине секретарының эргедужаалынга тура, 1929 чылдан эгелээш түгле боду шиитпирлер үндүрүп тургаындан, социализмниң хөгжүлдезин өске орукче кирген.

СОЦИАЛИЗМНИҢ СТАЛИНЧИ МАЙЫ

Сталин социализмниң маймын бодунуу-биле тургускан, хевир талазы-биле ленинчи помналды (бараанныг будүрүлгени болгаш күрүне планын) ажыглаза-даа, ооң утка-шынарын хажыткан. Ленинниң тургусканы айтырыгны — план биле рынокту дүүштүрер арганы тыварын — ол шиитпирлээн. Ынчалза-даа ону шиитпирлээрде 20 чылдарның төнчүзүнде чаа экономиктиг политиканы, ооң-биле кады тыптып кел чыдар рыноктуң чүүлдерин ап октаан, эргелеп башкарылганың дөрт командылаар арга-методтарынче шилчээн. Бараан-акша харылзаалары чүгле учёт-бүрүткел кылыр хемчээлге чедир бадырган, а акшаны Энгельстиң баш удур чугаалап турганы дег, бодүүн квитанция хевирлиг болдурган. Ынчангаш күрүне чоорту дүжер туржук, харын кызыгаар чок күштелип эгелээн.

Социализмниң сталинчи майымында мындыг бүтпес идегел сиңниккен турган: бүдүрүлге чепсек-херекселдерин улам күрүнежидери «эргежок чугула чоруктуң оруундан хосталганың орууче» күштүг шураашкыны ала-чайгаар болдурар. Ынчалзажок бүдүрүлге чепсек-херекселдерин, кедергей төпчүткен байдалдарга амыдырала ажыглаар бүгү курлавырларны күрүне аппараты шуут-ла холга алырының аймыны тургустунган. Эргечагырганың хүлээлгелерин контрольдаары өнчүнү контрольдаары апарган, а бүдүрүлге харылзаалары политиктиг таарыштырылгага алзыпкан. Ниитилелдиң ындыг бүгү харылзааларын ыпчаар эмин эрттир политикажыткаш, бир талазында, өзулуг политиканы өскээр чайлатнан, од чамдыктарны волюнтаристчи чорукка, өскелериң политикадан дашкаарлаарынга чедирген, өске талазында, экономиктиг амыдырала муңгаштамышкыны болдурган.

Бүдүрүлгениң кол чепсек-херекселдерин күрүнежиткенин ниитилештирилгениң эргежок чугула болгаш четчир барымдаазы, харын-даа ооң долузу-биле боттанышкыны кылдыр көрө берген. Бүдүрүлге чепсек-херекселдерин күрүне аппарадының холга алганы ниитилел эрге-ажыктарын бүрүн толээлээр арганы аңаа берген.

Социализмниң сталинчи майының онзагай талалары мындыг:

— ниитилел амыдралының бүгү-ле адырларын эргелеп башкарарын хөлүн эрттир төпчүткени: массалыг репрессияларны организастаарына база албадап ажыл кылдыртыр лагерьлерни тургузарына четкен күрүне террорун командылап-чагырып-дужаар методтар-биле холбаштырганы;

— чедип алдынган чүүлдер социал ажыктыг чоруктуң үндезинниге канчап-даа үнелеттинмес экстенсивтиг база чарыгдалдыг ажылагай болгаш политиңа механизми;

— мурнунда турган демократчы хевирлерниң үнелиг чүүлдеринден ойталааны, массаларны эргелеп башкарылгадан чайлатканы болгаш демократия институттарын ужур эдерген чүүл болдурганы; бот-эргелел идеязындан ойталааны; эрге-чагыргаңы кижиге чүүлүр чорукка чедир безин ыдыкшылганы;

— ниитилел амыдралының ужур эдерген демократыг эргелерге безин чагыртпас апарганы, партия болгаш күрүне аппараттарының тутчу бергени; күүсекчи органнарны сонгулдалыг органнарның контрольдаар апарганы; кезедикчи органнарның хоолулларга болгаш ниитилелге чагыртпастаанны, ооң түннелинде — ужур-дүрүм чок ажылаашкын болуп турганы.

Хажыттынган, «казарма коммунизминиң» бо бүгү шынарлары бот-башкартынар социализмге шуут удурланышкак апарган, Маркстың, Энгельстиң, Ленинниң олар дээш демисежин чорааны социал хосталга идеяларынга ол чорук удурланышкак.

Ленинниң соонда совет партийжи болгаш пропагандисчи литературага социализмни хөлүн эрттир бодүүн экономика ёзу-биле көөр, ону ынчаар билир чорук үр үеде колдап келген. Ниитилежилгениң эң дээди барымдаазы кылдыр бүдүрүлге чепсек-херекселдерни күрүнежиткенни болгаш колхозтарны тургусканы 1936—39 чылдарда социализмниң долу тиилээнинниң дугайында медегларр арганы берген. 1939 чылда-ла партияның XVIII съездизинге коммунизмче шуут шилчириниң сорулгазы салдынган турган. Чаа тургузугның дээди чадазынче дүрген шилчип болурунга бүзүрел сөөлүнде барып СЭКП-ниң XXII съездизинге 1961 чылда идип үндүрген тезисте илереттинген: чурт коммунизм тургузуушкунунуң калбак үе-чадазында келген деп чугаалаарынга чедирген.

Ынчалза-даа чоорту эде көрүүшкүн эгелээн. 1967 чылда сайзырангай социализмни тургузарының үе-чадазын элээн каш акы-дүмна чурттарның чарлаанының соонда, СЭКП-ниң удуртулгазы ССРЭ-де сайзырангай социалистиг ниитилел тургустунган деп медеглээн. Ооң соонда чугаа ону бодуүн үндезинниге, азы социализминиң ҳөойдуларының болгаш принциптериниң үндезинниге сайзырангайжыдарының дугайында чоруп турар апарган. Ынчалза-даа чарлап турар үе-чада-биле чонуңң хөй кезиниңң хүн бүрү амыдыралының аразында дүүшпес чорум илдең апарган, ынчангаш ССРЭ сайзырангай социализмниң үр уламчылаар үе-чадазының чүгле эгезинде турүп турар деп медеглээр ужурга Ю. Андропов тавары шкан.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН: ЛЕНИНЧИ ИДЕЯЛАРЖЕ ЭГЛИИШКИН

Амгы үеде «сайзырангай социализм» деп термин албан ёзузунуң политиктиг чугаазындан читкен болгаш «хөгжүп орар социализм» дээрибиле солуттунган. Ол ова-арымчалыг состе, бир талазында, социалистиг тургузугнуң тиилээнин хүлээп нөрүп турар, нйиде — албадаан майыктан, даап чогаатка-ан үе-чадаларны амыдыралга албадап сыгаарындан ойталаашкынны көргүзүп турар хире. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга коммунизм дугайында чиик билиишкинни, янзы-бүрү хевирниң баш удур көрүүшкүннерни болгаш туугай бодаашкынарны шүтүмүлээн.

Амгы үеде ССРЭ-де сталинизмден шиитпирлиг ойталаашкын, ленинчи идеяларже эглишкин чоруп турар, ооң баазазынга боттуг байдалдарга дүгжүп турар болгаш хоозун күзелден болгаш доктриназырак чоруктан хостуг социализмниң чаа үлегери тыптып турар. Ол үлегер баштай партийжи пленумнарга, эртем хуралдарынга болгаш номнарынга ажылдап килдынар, түгле ооң соонда херек кырында боттанып деп санаар болза, чазыг болур ийик. Практика, амыдырал теорияның хынакчы барымдаазы болурундан аңгыда, ол ооң үнер дөзүдүр; ынчалзажок теория чокта, практиканы ылавылалдыг ниитилештирип шүтбес болза, шенелделер-даа, эде тургустунуушкунунуң хүн бүрүдеги берге үүлези-даа совет ниитилелдиң системажыткан чаартылгазынга домей-ле чедирбес.

Амыдралдың бодуп амгыынган ханы өөренип көөрүнүң негелдези совет эртемде болгаш публицистикада орууп изеп турар мындыг бодалга чедирген: күрүне социализми хевирлеттинип тургустунган, социализм дээрге бот-башкартынар ниитилел-дир деп билиишкинге эглип кээри ам чугула.

Социализминиң утка-шынары күрүне социализми эвес, а коллективисчи социализм деп билиишкин өөскүп турар, бо таварылгада кижилерниң, коллективтерниң болгаш ниитилелдиң бот-боттарының араазында харылзааларның хөй янзы хевирлерни тыптып кээр.

Ниитилел амыдыралының социалистиг хевирлериниң хөй янзылыының дугайында СЭКП-ниң XXVII съездизинге бадыткаттынган концепция, күрүне өнчүзүбиле чергелештир, кооперацияның болгаш хууда күшажылчы чорудулганың янзы-бүрү хевирлерин улам хөгжүдериниң эргежок чугуласын айыткан.

Өнчүнүң күрүне хевириниң иштинге база улам ыңай ниитилештирилге катап эгелээн, ону ук өнчүнү баш билирин төп краппаратган бүдүрүлгелерже шилчидип турары-биле чедип алыр. Бо таварылгада ниити эргеажыктар дээш күрүнениң талазындан контроль кошкавас, а түгле ооң хевирлери өскерлир, чүге дээрге

Виктор КИСЕЛЕВ,
философия эртемнериниң кандидады.
(ПМА).

Советтер амыдыралы

ҮШКҮ ЧЫЛДЫҢ СОРУЛГАЛАРЫ,

азы сессия соонда бодалдар

Катап тургустумганындан бээр ындыг үр болбаан Сүт-Хөл районга чоокта чаа барып, ооң бо кыска үе дургузунда озуп сайзырааның магадап, район Совединиң сессиязынга киришкеш, чамдык корген-билген түүлдеримни номчукчуга таныштырар бодалдыг мен. Сессияга илеткелчини-даа дыңнап, депутаттарның саналдарын-даа сайгарып ора, бо эде тургустунуушкуннуң болгаш дүргедээшкинниң агымы Сүт-Хөлде бөлө чедип, сүт-хөлчүлерниң мурнунга улуг сорулгаларны салып турар дээрзин бодап ордум. Ынчангаш ук районнуң ишчилериниң бо чылдагы сорулгалары-биле номчукчуну таныштырып көрейн.

Райкүүском даргазының оралакчызы, райплан даргазы Б. Монгуштуң илеткелинде-даа киирегени база депутаттарның чугаазы-биле алырга, 1988 ажыл-агый чылында районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдези шапкын темпилиг болур. Кодээ ажыл-агыйның ниити продукциязын арткен чылдаазындан 4 хуу өстүрерин олар планнап турар. Ук адырга күш-ажылдың будүрүкчүлүү база ол хире өзер.

Кол адыры— кодээ ажылагыйлыг бо районнуң ишчилери 1988 чылда 350 тонна тараанны, 400 тонна картофельди, 120 тонна ногаанны будүрер сорулга салган. Ол ышкаш дүк будүрүлгезин арткен чылдың деңнелиинден бедидер деп турар. Ниити эът будүрерин элээн өстүрер, бода малдың баш санын 12 хуу, хой болгаш өшкүнүң, хаванның баш санын 14,7 хуу, чылгы малды 2,7 хуу өстүрер сорулга салдынган. Район тараа культураларының ортумак дүктүн 15,2 центнер чедирер.

Оп ийиги беш чылдың үшкү чылынга районга тудуг ажылы сайзыраар. Район төвүнге хөй тудуглар-биле чергелештир Ишкинге клубту, туубу заводун, 140 орунныг уруглар садын, инек кажаазын, элээн каш чурттарга бажыңнарын тудар. Районнуң хереглекчилер ниитилели 75 олуттуг столоваяны, ийи аал чурттаар бажыңны. Ийиме ортумак школазынга немелде тудугну кылырын планнаан, ол ышкаш аңаа ийи аал чурттаар бажыңны тударынга база акша-хөреңгини тускайлаан.

2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы чурттарга бажыңы-биле хандырар дээн сорулганы шинтпирлээр дээш район Соведи, ооң күүскому, депутаттар бар арталарыны ажыглап турар. Маңаа кол үүүл — ажылагый аргазы-биле чурттарга бажыңнарын тудары деп депутаттар сессияга төп демдеглээн. Ооң-биле кады кижилерге тус-тус хуу бажыңнар тудуп алырынга ийиг бээри база чугула. Ынчангаш тудуг материалдарын оларга садары, күрүнеден чээли акшаны тускайлаары негеттинип турар.

Чонуңң социал амыдыралы-биле холбаштыр улуг сорулгалар бо чылын салдынганын демдеглевес арга чок. Сүт-Хөлге 1988 чылда ниити бараан саарылгазы 8 хуу өзер, ниитиниң чемненилге черлери улам будүрүкчүлүг ажылдаар, ылаңгыя бодунуң будүрер продукциязын немээр сорулгалыг.

Чонга садыг талазы-биле ачы-дуза чедирилгезин экижидер сорулга-биле райпо дузалал ажыл-агыйын улам хөгжүдер. Түгле аңаа безин 1 муң ажыг рубльдиң продуктуларын будүргеш, ажылчы чонга садар. Ол продуктуларны ниитиниң чемненилге шугумунга тургустунган кооперативтер база алыр болгаш ниитизи-биле 12 муң рубльдиң бараанын планга немей садар. Белеткел конторазы эът-тен аңгыда кат, мөөгү, сүт, ары чигири, алгы-кеш аймаан база чоидан садып алырын көвүдедир.

Амгы үеде партияның болгаш чазактың салып турар бир сорулгазы — чонга төлевирлиг ачы-дузаны көвүдедири. Бо ажыл Сүт-Хөл районга база бурунгаар базымны кылыр. Эрткен чылын 231 муң рубль тургандан ону 254 муң рубльге чедирер дээни. Культура албан черлери өртектиг концерттерден болгаш өске-даа төлевирлиг кежээлерден 1,5 муң рубльдиң орулгазын киирер. ол ышкаш спорт албан черлери база орулга киирер.

Чонуңң амыдырал хандырылга будүрүлгелерин ачыдуза чедирилгезин 12 хуу өстүрерин планнап турар. Штаттыг ажылдакчылардан аңгыда, хууда күш-ажыл чорудулгазын ажыглап, бажыңга чүве кылыр кижилер ол адырның санынче 1 муң 200 рубльди киирип, ынча түгле чурттакчыларның ажылын кылыр.

Күрүне будүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хооглуузу бо хүннерде күштүг болуп киргеи. Районнуң будүрүлгелери ук Хооглуузу өзүгаар боттарының ажылын эде тургузуп, бот-ажыаланыышкынның, бодуңуң чарыгдалын боду дуглаарының күрлавырларын дилеп тып, эргелеп башкарылгада артык звеноларны тодарадып эгелээн. Садыг, амыдырал хандырылга, коммунал ажыл-агый будүрүлгелеринде кооперативтер тургузуп турар. Совхозтарда база дыка хөй артык кижилерни хостаап, оларны өске участоктарже шилчиткен.

Районнуң ишчилериниң, ында ажыл-агый органнарының, хөй-ниити организацияларының бо чылдагы сорулгаларын кысказы-биле көргүзерге мынды. Моңу чогумчалыг шиитпирлээрни бодүүн эвес айтырыг болур. Маңаа күш-ажылчы коллективтерниң, ооң кежигүн бүрүзүнүң күженишкини негеттинер. Хамыктың мурнунда улус ажыл-агыйының кайы-даа участогунда ажылдап турар кижиниң даанган ижи дээш харысалгазы, бодуңуң профессионал мергежилин бедидер дээн ораалдажышкыны бо сорулгаларны чогумчалыг шиитпирлээрниге улуг салдарлыг.

Сессияга санал берген депутаттар салдынган сорулгаларның чиик эвезин болгаш чугулазын чөптүү-биле үнелеп көрбүшаан, чидиг шүгүмчүлелдерни база кылганнар. Ылаңгыя депутаттар Иван Шыванович Моңгуш, Чылбак-оол Борбак-оолович Моңгуш, Чечек Бавуевна Даваа дээш оон-даа өскелер илеткелде кирип турар хөй-ле сал-түнүг сорулгаларны чогум кандыг курлавырларны ажыглап тургаш чедип ап болур бис, социал айтырыгларны шиитпирлээрнибиле база бригада болгаш ог-буле керээни улам бижыглап, бот-акшаланыышкынче киреринь шүүдадыр дээш чүүү кылазывысса чогуурул дээр талазы-биле илеткелде тодарган аналиэтиг сүмелер чок болганын ханы хомудал-биле шүгүмүлеп. ол дээрге райкүүскомдан эгелээш, РАУК база райплан, райстат дээш өске-даа албан черлериниң, будүрүлгелериниң ажылында эде тургустунуушкунуун хожудан турарының чылдагаану-дыр деп түнгээнвер.

Улус депутаттарыйың Сүт-Хөл район Совединиң чээрбиги чыжымың үшкү сессиязының шиитпиринде хемчеглер, даалгалар эвээш эвес болган. Оны депутаттар чугулалап хүлээп алганнар.

Ам сорулга үүл дээрге, ук шиитпирде айыттынган хемчеглериң боттарыышкынының чедип алыры-биле депутат бүрүзүнүң, Советтиң доктаамал комиссияларыйың бот-идепкейлиг күженишкинни негеттивер. Депутат бүрүзү «ССРЭ-де улус депутаттарының Статузунуң дугайында» хоойлуда айыттынган хүлээлгелерин ах сеткилдин-биле күүседип. Советтериң мурмуида салдынган сорулгаларны, социал экономиктиг хөгжүлдениң күрүне планнарының күүселдезин чедип алыр дээш ярестшудургу ажылдаар ужуралыг. Сонгуттурган округтарыйың девискээрниде туруп турар будүрүлгелериниң, албан черлериниң удуртукчулары-биле болгаш ында хөй-ниити организацияларыйың-биле демин каттыштырары чугула. Депутат бүрүзү сонгукчуларның берген чагыгларының күүселдезин чедип алыры-биле оларның боттарын ажыл-агыйга хаара тудуп, бот-идепкейин кодүрериниге бот-туу-биле кирижир хүлээлгелиг. Күүскомнуң тургуская графигин ёзугаар сонгукчуларын хүлээп ап, оларның санал-сүмелерин деткип, негелде-хомудалдарыйга өйлаанда чөптүг болгаш тодаргай харыны бээр чорук — бо сорулгаларны күүседиринге көскү быра.

Сонгукчулары-биле ужуражылгаларны болгаш оларның мурнунга отчёттарны бээриниден аңгыда лекция, беседа дээш өске-даа тайылбыр ажылдарын база кады кылыр апаар. Советтиң болгаш күүскомнуң ажылынга депутаттың кижилгези бедик деңнелге турар.

Доктаамал комиссиялар улус ажыл-агыйында хамаарыылгалыг адырларыйың удуртукчулары-биле харылзаалыг быжыглап, комиссияларның хуралдарында чугаалашкан айтырыгларына хамаарыштыр хүлээп алган документилериниң күүселдезин чедип алыр дээш идепкейлиг демисежир херек. Комиссия кежигүнниериниде бактаап турар депутат бүрүзү ол дээш туржур хүлээлгелиг.

Советтиң мандат комиссиязы база хажыышызыңга артып каап болбас. «ССРЭ-де улус депутаттарыйың Статузунуң дугайында» Хооглуузда айыттынган эрге-хүлээлгелерин депутат бүрүзүнүң ыяк күүсеткен турарын негээр-даа, чедип алыр-даа хүлээлгелиг.

А. МОНГУШ,
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязының даргазы.

«ХҮННЭЭРЕК» СУУРДА

ХОШИМИН. (СЭТА). Вьетнамның мурнуу талазында Хошимин чоогунда Фьюкан суурну «Хүннээрек» деп адап турар. Хүн энергиязын улус ажыл-агыйынга ажыглаар арганы берип турар батареяларны ВСР-ге ээ баштай тургускан ол. Мурнуу Вьетнамның дыка хөй девискээрлеринге чылда 300 ажыг аяс хүннээрек хүннер болурун специалистер санап каан. Сөөлгү үеге чедир-ле хүн энергиязын ажыглаарынга техника талазы-биле бергелер. чепсек-херекселдериң чедишпези шаптыктап келген. Ынчалза-даа ам эртемниң болгаш техниканың чедишкинниерин бүдүрүлгеге нептередиринче улам улуг кичээнгей салып турар апарган. Дыка хөй дуржулгаларны кылганының сөөлүнде Фьюканда ажык далай хаттарынга ийи батареяны тургускан, олар хүн херелдерин энергижже хуулдур шилчидип турар.

Ооң дузазы-биле ында кооперативтиг тарвачыннарны рис кургадырының айтырыын бүрүнү-биле үзе шиитпирлээн. Хүн дургузунда чартык тонна чедир рис кургай бээр. Оон аңгыда, хүн батареялары уруглар садынга болгаш медпунктуга суг чылдып берип турар.

Бо чылын хүн энергиязыбиле ажылдаар ам база дөрт батареяның тудуун эгелээн, оларның чылын тараачынар бажыңнарынга, школага ажыглаар. Беш чылдың төпчүзүнге чедир чурттуң мурнуу кезээнин чурттакчылыг ам-даа он ийи черлериже «хүн станцияларын» тудуп тургузар.

ХҮЛЭЭП АЛЫР ДЕП ТУРАР

РИМ. (СЭТА). Испанияның Торрехоне-де-Ардосе деп баазазында атомнуг чепсектиг хөй америк самолёттар бар. Оларны ийи чурттуң аразында кылдынган дугуржулга ёзугаар үш чыл дургузунда Испанияның девискээринден үндүрүп чорудар.

Америк 72 ындыг самолетту бодуңуң девискээринге тургузуп алырынга беленнип Италияның чазаа илергейлээн. Италияның камгалал болгаш даштыкы херектер министрлери олурушкан чазак хуралының хүлээп алган шиитпири ындыг янзылыг болган. Хуралдың шиитпиринде «НАТО чурттарының мурнуу талакы флангазын» кошкатпазы-биле америк Ф-16 дээр самолеттарны чурттуң девискээринге тургузар деп айыткан.

Итали чазактың канцелярязы Испанияның девискээринде америк самолеттарны үндүрер деп дугуржулганың хүлээп алдынганы дээрге НАТО-нуң аңаа чепсектерин кызырар талазы-биле «чаңгыс талалыг» хүлээп алган шиитпири-дир деп дыңнаткан. Ынчаарга Италияның чазаа НАТО болгаш Варшава Керээзининг чурттарының аңаа чепсектиг күштеринин саны деп болурун чедип алыр дээш туржуп турар деп айыткан.

Бодуңуң чуртунга америк самолеттарны тургузар дугайында итали чазактың чажыт байдал-биле хүлээп алган шиитпири чурттуң хөйниитизин дүвүредип турар.

ШАЖЫНЧЫЛАР НЕГЭЭН

РИМ. (СЭТА). Рим-католик хүрээниң баштыңы папа Иоанн Павел Палестинаның араб улустарының эргезин бүрүнү-биле хүндүлеп көөрүн Израильдиң чазаандан негээн. Израиль дээрбечилериниң ажелеп алганы араб девискээрлерде үүлгедип турар херээн католик шажынчылар буруу шаап турар деп, ол медеглээн.

Ассошиэтед Пресс агентилелдиң Римде салбырынга журналистер мурнунга чүве чугаалааш, католик шажынның дээди баштыңы палестин улустуң бот-хамаарышпас күрүнени тургузуп алыр эргезин долузу-биле хүндүлеп көөр херек деп айыткан.

БӨМБУРЗЕКТИҢ судалы

КАБУЛ. Афганистан Республиканың тускай революсчу суду француз хамаатыны Алан Жан Этьен-Гийону он чылда кара-бажыңга олурар кылдыр шиитткен. Этьен-Гийо Пакистандан Афганистанга чажыт байдал-биле чедип келгеш, контрреволюсчулар-биле кады эрге-чагырганга удур тулчуп турган. Ол даштыкы разведка органнарының даалгазы-биле шпион болгаш хоралакчы ажылды база кылып турган.

Шпионнуң хелемечизи Саид Абдул Самадты төрээн чуртунга өскерилгени база шпионга дузалажып чоруп турганы дээш 16 чылда кара-бажыңга орар кылдыр шиитткен. Шпионнарга орук айтып берип, оларга дузалажып турган Мохаммед Назар база ол хире хуусаага шиитгирген.

ЧУРУКТА: Этьен-Гийонуң душманнар-биле кады чоруп турганы.

Рейтер — СЭТА-ның фотохрониказы.

ДАШТЫКЫДА СУРАГЖААН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чуртувуска база бүгү делегейге чаа бодаашкын» деп номун даштыкы чурттарда парлап үндүрерин ам-даа үргүлчүлеп турар.

АФИНЫ. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының номун грек дылга очулдургаш, чоокта чаа парлап үндүрген. Ол номнуң М. С. Горбачевтуң тураскаал бижимел кылган бир экземплярын Грецияның премьер-министриңе тыпсырының ёзулалы болган. Премьер-министр номну ап тура, ооң авторунга хамаарыштыр бодунуң бодалын илереткен. Совет удуртукчу амгы үеде делегей масштабтыг ажыл-чорудулгалыг кижиге санадып турар, ооң ады чепсегленишкинни дүжүрериниң, ядролуг чепсекти узуткаарының херээ-биле тудуш харылзаалыг болу берген деп, ол демдеглээн.

Совет удуртукчунуң АКШ-тың президентизи-биле Москвага болур ужуражыышкынының үезинде стратегтиг шаап халдакчы атомнуг чепсектиң курлавырын 50 хуу чедир кыырар дугайында дугуржулга чедип алдынар дээрзинге идеген турарын Грецияның премьер-министри Андреасу Папандреу илергейлээн.

РИМ. Эрткен чылдың төнчүзүнде итали дылга үнген. «Эде тургустунуушкун болгаш бистиң чуртувуска база бүгү делегейге чаа бодаашкын» деп ном Италияда эң хөйү-биле сатыынып турар он номнуң бирээзи болган. Чурттуң 15 улуг ном магазинеринин директорлары ындыг түнелди кылган. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының бижээн номунга сонуургал улам улгадып турар.

БРАЗИЛИА. Бразилияга кандыг-даа номну хөй эвес тираждыг кылдыр парлаарындан бээр чанчыл апарган. Бир эвес номну чон хөйүбиле садып ап турар болза оңу чеже-даа катап парлаар. М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш бистин чуртувуска бүгү делегейге чаа бодаашкын» деп номун эрткен-чылдың төнчүзүнден бээр ол чуртка 12 катап парлап үндүрген. Ол үндүрүлгелерниң ниити тиражы 100 муң ашкан. Ол дугайын чуртта ном үндүрер улуг будүрүлгелерниң бирээзи болур «Бестеллер» ном үндүрер черниң редактору Яра Родригес СЭТАның корреспондентизинге дыңнаткан. (СЭТА).

Израильге эжелеттирген девискээрлерде араб улустуң массалыг шимчээшкинни база катап кодүрүлүп үнген. Газа секторда израиль эжелекчилерге удур тулчуушкуннар дүн-хүн чок үргүлчүлеп турар. Израиль шериглер тайбың чурттакчыларның удурланышкын чыскаалын дерзин ёзу-биле базып турар. Олар чыскаалган кижилерни улуг, биче-даа дивейн боолап, хөй-хөй кижилерни өлүрүп турар. Ол секторуңң хоорайларында болгаш суурларында шыңгыы чуруумну тургускан. Комендант шагын ёзугаар чон түгле хүндүс кудумчуже үнүп болур.

ЧУРУКТА: бо хүннерде Газа секторга ындыг үүүлдерни үргүлчү көрүп болур.

Рейтер — СЭТА-ның фотозу.

КАМНААР БОЛЗА

Сөзү А. ХУУРАКТЫЫ. Аллагазы М.-Х. МОНГУШТУУ.

Ынакшылга ачылыг шын
Ыры херек, чадаганының
хөөнү херек
Ынакшылга ачылыг шын
Ыядын бодаан ханы сеткил
чүрек херек.
Сыныпас, чанпас ынакшыл-
ды
Сыдым-биле өртеп, багдап
шыдавас сеп.
Койгуп мышкап, кызаа
черге
Коргудушкаш, хорудуп ап
шыдавас сеп.

Кара сагыш, кызыл хандан
Харыксырап, далдарааан
ынакшыл-дыр.
Хая-даштың кадырындан
Халып чораан, дидим, чор-
гаар ынакшыл-дыр.
Эчок-ла сөс ынакшылды,
Эрээн тепкен элик мышкап,
чидириптер.
Ынакшылды камнаар бол-
за,
Ырлар аалы сеткиинге
боду келир.

Дамаш үок

Академик Ф. Г. Углов.

«ТААКПЫЛААРЫ— АМЫЗЫНГА ЧООРТУ ЧЕТТИНЕРИ-ДИР»

Федор Григорьевич Угловтуң ады чуртта сураглаан. Ленинчи шаңналдың лауреады. Медицина эртемиериниң академиязының чигинге кежиитүү, шылгаракчай болган дидим эксперименгатор, эң ус-шевер хирург, ол мүң-мүң кижилериниң амы-тынын камгалаан. Ф. Г. Углов — «Хирургтуң чүрээ», «Чон аразында кижи», «Бодувустуң үевисте чуртгап турар бис бе?» деп сураглыг номнарның автору. Оларны бистиң чуртувуска болган даштыкыга хөй-хөй тиражтарлыг парлаан. Сагыш-сеткилди дүвүредип турар таакпының хоразының дугайында номчукчуларның чагааларыга Ф. Г. Угловтуң харыларын болган тайыл-оырларын очулдурааш, «Шынның» бөгүнгү номеринде парладывыс.

«Ашаам үргүлүү таакпылаар: бажыңында-даа, ажылыкта-даа, арыг агаарга кады селгүүстеп дыштанып чоруп-ста-даа ол таакпызын черле кагбас».

— Таакпылаары ажык чок деп чүвени таакпычы бүрүзү билир-ле харын. Ынчалзада-даа оон ёзулуг хоразын болгаш хемчээлин билбестер чүтаажок база бар.

Кижиниң утаанын албаарадыр чүүлдер аймаандан — араганың соонда, — ийи дугаар черде таакпы боон турар. Таакпы, база-ла арага ышкаш, кижини элекке чөнүүрүнге болгаш элекке өлүрүпге чедирер. 1970 чылда Швецияга эрттирген шинчилелдиң түңнелинден көөрге, таакпылаашкындан чуртта чылдың-на 4 мүң кижи өлүп, хорап турар болган.

Таакпы хөй янзы аар-берге аарыларны улам каданнадып, үгдереп ханылаарынга чедирер. Ынчангаш, ылангыя аарыг кижите, таакпы эң айыылдыг. Таакпылаар чаңчыл хөй янзы олумнүг аарыларны тывылдырып, өөскүтпүшаан, кижилерни ылаптыг хилинчектээр дээрзин бистиң чуртувуска болгаш Кадык камгалалының Бүгү-делегей организациязының шугумубиле хөй талалыг өөренип көргеш, тодаратказ. Эң-не амыр-саам чок таакпылаар кижилер өкпе рагындан аарып болур.

«Бодуң кажан-даа таакпы тыртып көрбээн иең. Ол чаңчылга шуут хөөнүү чок болгаш, черле таакпы тыртпас деп бодап чор иең. Ынчалзада-даа таакпы ыяындан хөөнүү бүлгенің чоруур-дур: таакпылага чазый кижилер кады турар эш-өөрүн бодавас чүведир...».

— Таакпылавас кижи таакпычының чанынга турары дыка берге. 10—15 чыл иптинде таакпылап келген кижите, ылап-ла, «таакпы бронхиди» (өкпе дамырлары алгыыр) деп аарыг тыптып кээр. Ол дүне-даа, хүндүседаа чөдүрүп чоруур апаар. Дүне орта удуй албас., таакпылаар дээш түрүп кээр.

Папирос чырыктап алгап, чаш уруглуг коляска идип чоруур эр кижилерни бо-ла көөр бис. Оон ыяын чаш уруг база кижи тынып чоруур-ла болгай. Уруунуң кадыныңга база хора чедирип чорууру ол-дур.

Өг-бүлезинге эр кижи хүнүү бадыр таакпылап кээр. Оон-биле кадайын, уруглардың үргүлүү хораанап турары ол ышкажыл. Оон кедерезе, ада кижини өттүүнүп ажы-төлүү-даа, кадайыдаа таакпылап эгелээр.

«Кайы-бир кижите ол шоолуг эвес кылдыр сагындырар боор, бистиң өг-бүлевисте таакпылаашкын бууралды таварыштырын турар. «Таакпың каг» деп кадайымны чагып-сургап-даа чадап каан иең. Ол дээш кыржың-чокшуп-даа маг болдувус, канчаарыл ам? Божуур апарган хирезинде-де ол таакпылапла турду. Ынчангаш ыядыг боор, бистиң уруувус кошкак, аарыычал болду... А кадайым таакпылавышаан...»

— Таакпылаашкын — өг-бүлениң эвиинң кошкаарынга чылдак болганы ол бе? Аныяк аданың дүвүреп турары чөптүг-дүр.

Хереэжеңнер, ылангыя аныяктар, ол хоралыг чаңчылга болганчок-ла алзыптар таварылгалар хөй. Хереэжен кижите таакпылаары— эң айыылдыг. Божуур боон чаяаттынган уян, чымчак организм таакпылаашкындан хенертен-не багай байдалга таваржырын ол айтырыпты тускай өөренип турган эртемденнер тодаткан. Оон кедерезе, таакпылаар хереэжеңнер элекке уруг дужурүп болур. Чазы четпес-дудуу уруг төрүттүнер. Таакпылаар иелериниң чүгле чаа төрүттүнген уруу кемниг боор эвес, а оон соонда уруглариның озулдезинге база шаптыктаар дээрзин авторларның хөй кезиниң айтып турары шын.

«Кажан хереэжен кижи таакпылап турда көөрге, хевир-шинчи чогу кончуг. А школачы бичин уруглар база таакпылай бергилээр. Олар чүге таакпылап эгелээнил? Оны черле дарый чугаалажып көрзе чүа?»

— Уруглар бичиниңзинде-ге чүге таакпылап эгелээрил? Ол айтырыгны социологтар бөлүк хөй кыс уруглар-га салган. Бичии уруглариның 60 хуузу мынчаар харыылаан: «ол чараш-тыр, ол бир онза аян-шинчи-дир». Оларның 40 хуузу дутуржуп алгаш, мынчаар харыылаанар: «Оолдарга тааржыр болзуи дээш таакпылап турар бис».

Элдеп чүве, таакпылаар уруглар дугайында оолдар чүү деп бодап турарыл? Ол дугайын 256 оолдан айтыргап. Бирги айтырыг: «Сээң үе-чергең уруглар таакпылаар-дыр. Ону кандыг деп бодап турар сен?» Устукү класстар оолдарының 60 хуузу уругларның таакпылаарынга багай деп харыы бербээн. Ийнги айтырыг: «Сээң таныжып турарың уруг таакпылаар-дыр. Ону кандыг деп бодаар сен?» Оолдар барык бир үн-биле «ажырбас» деп харыылаанар. Үшкү айтырыг: «Сээң кадайың таакпылаарын күзээр сен бе? Үрүпейнип, удурланганнар. «Ййе» деп кым-даа чугаалаваан. 256 кижиниң чүгле ийизи: «мепээ таакпылаары, таакпылавары-даа домей-ле» деп харыылаан.

Хамык ужур мындыг. Эки-багай-даа чүвени тоомчага албас, аназ-ла сыйбың, ыйың-кыйың бөлүкке каттышканда кыс уруглар таакпылап эгелээр. Ынакшыл болгаш пайырал дугайын олар чүү деп-даа бодавас. Таакпылаарын аназ-ла бир онза аян кылдыр бодаар. Халымак оолдар таакпылаар уругларны чандыр көрбес. Оларга дораан чоокшулап, ниити дылды тыва шаап алырлар. А таакпылавас уруглар-биле оолдарның харылзажыры берге, парын. Хостуг эвес, чугаа-соот үндүрүп алыры безин амыр эвес. Таакпы тыртарын чүгле аян кылдыр көөр уруглар болгунуң кадыының дугайын бодадирикишкинии Ы. Донгак кара шагда-ла киирген. Ай, хүнүн безин үттүп алган орар. Хамаатының билдириишкинии дыка үр «шимчээшкин» чок чыткан. «Шын» толундан медээ бижик чеде бээрге, «шимчеп» үнген. Прокурорда ийи документ бар. Бирээзи, совхозтуң малының санынга киирген хууда малдарның Шык-Бажы сүт-бараан фермазында барының дугайында эргелекти Д. Ооржактың бадыткалы. Өскези, коданга турган хууда инектерни совхозтуң специалистери күш-биле дугаарлап апарган, ол инектерни ээлерине эгидип бээрин диледи. Бурууны бодум долуу-биле харылаар мен дээн Суртаал-оол Монгуштуң дилээ. Оон аңгыда совхозтуң бухгалтериязында чыдар база бир документ бар. Кадарчы С. Монгуш хууда инектерин чидирген инектериниң орнунга совхозка дамчыдып бергенинің дугайында акт. Ында чаңгыс элдепейлиг чүве — чүгле совхозтуң мал ажылының удуртукчуларының холунуң үжүү бары. А кадарчының холунуң үжүү чок.

Хууда малды ээзинге совхоз (совхозтуң удуртукчулары) эки тура-биле эгидип бербес болза, прокурор оларны судка киирер. Хүлээнип алган ажылынга харыысалга чогу, ниитиниң база кижилерниң хууда малын холдуп, «кадык хайындырганы» дээш С. Монгушка хамаарыштыр хереги отчурар.

МЕРГЕЛДЕЙ.

ЧАРГЫЛЫГ «КАДЫК»

Чөөн-Хемчик районда Чыраа-Бажы суурнуң чурттакчы чону кончуг хүндүлээчел, дузаарлак улус чүве. Оларның буянын оодa чаңгыс катап көрген кижи ону эки билир. Инек кадарчызы чораан С. Монгуш дээрзи кара чажындан тура, чонуң чаагай чаңчылынга кижизиттингеп. Ынчангаштың чаңгыс чер-чурттугларын, таныш-көрүүг, дөргүл-төрели кадарган инектериниң аразынга хууда малым кыштадып алырын дээрге черле чажам дивес кижи чораан. Кымның малы оон коданынга турбаан дээр. Совхозтуң кол мал эмчизи М. Монгалбининң мал эмчизи В. Донгактың авазы Ы. Донгактың хууда инектери ниитиниң малының аразынга турган. Үстүнде ады үнген эмчилер бөгүн ажылдавайн барган. Ындыг-даа болза «Чыраа-Бажы» совхозтуң малынга «хамаарылгалыг» болуп артпышаан. Бирээзининң авазының инектери, өскезиниң бодунуң инээ совхозтуң малының санынга киргеп. Оларның база өскелээ улустарның инектерин С. Монгуш чүгле экиргеп, дузаарлак болганындан ниитиниң малы-биле кады тудуп турбаанды соонда барып билдинген. К. Кара-Сал совхозка кол зоотехник боон ажылдап. ниитиниң малының өң-чүзүнүн көрүп, хар-назының санал, «хайын халдады» бербээн болза, кадарчының «хайындырган кадының амданын» кымдаа билбес ийик. Чаа ажылдап эгелээн кижи болгаш кол зоотехник кадарчының кадарган хунажыннарының аразында дугаарлаттынмаан инектер, молдурғалар барын эскерип каан. Оларны дутаарлаш, совхозтуң малының чизезинче киир дандылаан. «Өске улустуң хууда инектери» — деп, кадарчы менээ чугаалаваан деп, кол зоотехник херечилеп турар. «Чугаалаан мен» — деп, кадарчы аашкынныр чыгыы. Ол-даа ындыг-ла ыйнаан. Чогуур организарның шинтпиря чокта хууда инектериниң малын ниитиниң малы кыдыр хавырып алыр эргечок деп биле тура, ону кылганы кадарчының «хайындырып каан кадының дузун ажыдыпкан». А «кадыктың» алыс чеми черле четчир турган чүве-дир. 1986 чылдың күзүүнде он ажыг баш инекти Суртаал-оол Монгуш «кайгалдарга часкадыпкан». Алзыпканы ниитиниң малының дүүүн тургузуп аптар боор мен деп бодал-биле хууда инектерни кады санадып ап эгелээн. Чыраа-Бажының чону контур экиргек, дузааргак улус болгай. Ынчангаштың кожазы малчын Ак-Сал Ооржактан суг ак-даа, кара-даа инектерни санаашкын үезинде «ачылап» алыр турган. А совхозтуң мал ажылының удуртукчулары эрге совхозтуң удуртукчуларында чок, доп-дораан дедир эгидип берин деп, аас-биле чугаалаан мен» — деп, кадарчы ааштынныр чыгыы. Ол-даа ындыг-ла ыйнаан. Чогуур организарның шинтпиря чокта хууда инектериниң малын ниитиниң малы хамаанчок. оон-даа улуг эргелиг шагдаалар-биле ужуражып, чугаалажып, танышкөрүш боор улус-ла болгай. Ынчангаш участок шагдаазы дыынмайн баргап. Хамаатыларның хууда малын эгидип бээр дыңнадыгны совхозтуң удуртукчуларынче Чыраа-Бажы көдээ Советиниң күүсекому база чоруткан. Ону мырыңай дужүнге какпаанар.

Совхозка алзыпкан инектерин эгидип бээр эргелиг дарга-бошка кижини Чөөн-Хемчик районнуң девискээриниден тып чадааш чагааны Ымырык Дондуковна менче бижип дүжүрген. Чагааны алган дораан халдып баттым. Чеде бээримге, үстүнде атбажын адааным эштер шуптуу совхозка «кадыкты» долганып-дээскинип турбушаан улус болду. «Чыраа-Бажы» совхозтуң директору-биле чугаа илиг четпес кыска болган. Хуу инектер ниитиниң малының санында киргеп, оларны отчётган үштүп шыдавас бис, ону чүгле суд дамчыштыр шиитпирлээр апаарын кыйыг-кызыг чокка чугаалады. Дутуржулга ёзугаар совхозтуң юрилн боон ажылдап турар П. К. Салчакка херек документилерни берген бис, судка киирер ужурлуг кижи деп, директор дыңнаткан. Январь 15-те П. К. Салчакка ужураштым. Ол херекке хамаарышкан кандыг-даа документ менде чок, ону совхоз бербээн дээш, бодунуң чугаазынга боду бүзүревейн, столунуң иштин, саазын-на суптар хире шооналыг-даа, шооча чокдаа черлерни шуптузун аңдаре-дүдере үжээш, тыпнады. Чүвени канчап билир дээш социалистиг оңгу-хөреңги оорлаар чорук-биле демисежир район килдизиндеп дөмей барып айтырдым. Ында база чогулу. Ол-ла хүн совхозтуң директорунга душ боон дужа бергеш, документилер дугайында чугаалаарымга, бергеп бис, чажырып турар кижи бардыр деп каразыыр кижи болду.

Чөөн-Хемчик районнуң прокурорунга хомудал биляп-биле келгеш, документилерни ийиткеш, ол-ла хүнде ийиткеш, ол-ла хүнде ийиткеш, ол-ла хүнде

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь **26** вторник № 21 (13621)

1925 чылда үнезилеттингеи.

Өртээ 3 көпеек.

ТУДУШТУРГАН СЭТА-ның дыңнадыы

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. Эрткен субботада Москваныы-биле 3 шак 09 минута турда чердеи уиуп барган «Прогресс-34» чүк кораблин «Мир» комплексбиле тудуштурган. Космос делгеминде ийи аппараттың бот-боттарын тывчын алырын, чоокшулажырын болгаш тутчурун «Мир» комплекстиң автоматиказы бот-тандырган. Ол чорудулгаларны уиудуушкун башкарар төптеи база хайгаарап турган.

«Мир» комплексте ийи станцияга ажыглаар кывар чүүл, аъш-чем аймаа, сүт болгаш почта база янзы-бүрү дериг-херекселдер чедиртингеи.

Владимир Титов биле Муса Манаров келген чүүктү дүжүрүп эгелээн. Космонавтыларның кадыының байдалы эки.

ФЕРМАЛАРДА КЫШТАГЛААШКЫН

ЧЕТПЕСТЕРДЕН ТҮННЕЛ КЫЛЫР. ЭКИ ДҮРЖУЛГАНЫ АЖЫГЛААР.

Бистиң мурнувуста Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң медээзи. Республиканың ажыл-агыйлары 1987 чылда бир саар иректеи ортумаа-биле 1754 килограмм сүттү саар тургаш, херек кырында оон 47 килограммны хөйнү алган. Бо сан-чурагайлар бисти оожургадып болур бе? Чок. Ооң бир чылдагааны чүдел? Ол-ла эргелелдиң белеткээни база бир медээни көрүп көрээлиңер: 1988 чылдың январь 1-де бистиң ажыл-агыйларывыска 70079 тонна азы эрткен чылдың ол-ла үезиниден 223.572 тонна эвээш силос бар, а бодүүн чемнер барык 132 мүң тонна эвээш. Кыш ам-даа узун. Ыдыг болганда фермаларда хөй иректи, семиртир малды, бызааларны сезон төнгүже моон соңгаар чүүүн-биле чемгереril деп айтырыг тургустунуп келир. Чем эвээш болганда, мал дүрген арып-дорар, сүт саалдазы эвээжээр. Малды канчап хоратпазыл, сүт саалдазын кышкы үеде кудулатпазының аргазы чүл?

Бо айтырыгның чидиш-биле тургустунуп келгенииң бир чылдагааны — бистиң совхозтарывыс долу бот-оруллга-чарылгаже кирген. Сүт эвээш болурга, оруллга каймын кээрил, ажылчыннарның шалыңын канчап төлээрил? Экономиканы чаъ/ арга-биле башкарарының аргазы биске ёзулуг шылгалда ол.

Кандыг-даа ажылда чедиишкиннериң бары дег, бистиң фермаларывыста кыштаглаашкынны организастыг эртирип, малдың ажаалда хайгааралын экижиктеп, хөй сүттү саап ап турар коллективтер бисте чок эвес. «Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан фермазы (эргелекчизи Б. Эниктеи) кыштаглаашкынны багай эвес эрттирип турар. Аңаа келген мал чемин ыяап-ла дензилээр. Чем рационун хынамчалыг тургускаш, сигенни, чарбаны, силосту болгаш өске-даа чемнерни чүгле ол ёзугаар берип турар. Кажаалар арыг, чылыг болгаш чырык. Бир эки чүүл болза, малчыннарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан, кызыл-булун, столовая база буфет ажылдап турар. «Тиилелге» совхозтуң СБФ-зында бызааларны соок кажааларга азырап доруктурар аргаже шилчээниинден 100 иректе онааштыр 80 ажыг бызааны камгалап ап турар апаргаи.

Кышкы үеде бир кол чүүл — мал чемин болбаазырадып бээри. Эрткен күзүн Тес-Хемниң «Чодураа». Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтарының баазазынга саваңны чымчадып бээриниң депшилгелиг аргазын ийи районнуң ажыл-агыйларының специалистериите көргүзүп, семинарны организастаан. Карл Маркс аттыг база «Өөк» совхозтарның инженер-техниктиг ажылдакчыларының күжү-биле малга чем хуваап салып бээр бодүүн херекселдерни ажылдап кылган.

Чүгле бо кыштыг эвес, мурнуку үелерде-даа кыштаглаашкынны эки эрттирип келгенииң ачызы-биле «Сосновское» дүржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының сүт-бараан фермазы эрткен чылдың түнелиниде бир иректеи-не 2800 килограмм сүттү саап алган. Ол кышкаш «Көк-Тей», «Алдан-Маадыр» база СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның СБФ-ларында сүт саалдазы эки болуп турар. Бир иректеи сүт-бараан ферма эрткен чылдың түнелиниде бир иректеи-не 2800 килограмм сүттү саап алган. Ол кышкаш «Көк-Тей», «Алдан-Маадыр» база СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның СБФ-ларында сүт саалдазы эки болуп турар. Бир иректеи сүт саарының чыл планын Кызыл, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл районнарның ажыл-агыйлары 224-363 килограмм көвүдеткен. Ол дээрге 1987 чылда кыштаглаашкынның эки эрткенииң түнели.

Бистиң фермаларывыста байдал шуптузунга-ла ындыг турар болза эки-ле ийик. А четпестер дыка хөй. Хамыктың мурнунда мал чемин эвээш дээрзин чугааладывыс.

Улустуң контролёрларның хыналдаларының түнелинден алырга, Каа-Хем биле Улуг-Хем районнарның чамдык фермаларында кыштаглаашкынның эртип турары дүвүреңнг. Кыштаглаашкынга белеткел дугайын 1987 чылдың күзүүнде СЭКП Каа-Хем райкомунуң бюрозу ийи катап чугаалашкан. Ол чугула ажылда четпестерниң барын шыңгымызы-биле айтыкаш, четпестерни чайладыры-ның хуусаалын тодарадып, директорларга, зооветспециалистерге хүлээткен. Районнуң мал чемин белеткээринииң планының күүсетпээнин дүвүреңнг. Шынап-ла, харыы кыштаглаашкынның берге болуп турарын ажыл-агыйларның удуртукчулары база специалистерни-даа агаар-бойдустуң таарымча чок чоруу-биле тайылбырлаар. Ол, бир талазында, шын-на харын. Ынчалза-даа саанчыларның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары — эң кол негелде.

Партия райкомунуң бюрозунуң шиитпирин «Бүрен» совхозтуң директизязы канчаар күүседиң турары көстүп берген. Эрткен чылдың декабрьның төнчүзүнде ол ажыл-агыйның феомазында байдал аажок дүвүреңнг болуп артышаан. Инек кажаалының ханаларын, дээвирин дошталган, сүт дамчыдар, инек сүттарар системадан сүт дамдылап турар. Чаа төрээн бызаларны ажаар, оларның нелерин саар кижилер тывылбайн барган. ажылдаар чер таарымча чок болганындан, аңаа турган улус дескен. Чүгле чаңгыс ай иштинде бедии ол фермадан үжеп бызаа өлүп хораан! «Кызыл түк» совхозтуң фермазында кышкы үеде улустуң ажылдаарынга байдал дыка берге. Малчыннарга халат бедии бербестээн, кажаа-хораа соок. Районнуң фермаларында кыштаглаашкын дугайын улусчу контроль комитединге мырыңай чоокта чаа чугаалашкан. Январьның баштайгы он беш хонуунда сүт садары эрткен чылдың ол-ла үезиниден 25 хуу эвээжээн.

Малчыннарга таарымчалыг чүүлдерни тургуспаанының дугайында «Бүрен» совхозтуң хоочун саанчыларының бирээзи З. Ощепкова аажок хомудап чугаалап турар. Эде тургустунуушкун дээрге, чүгле күш-ажылдың түнелии эвес, а кижи факторунуң саглыш салыры-дыр. Каа-Хем районнуң фермаларында байдал шак ындыг берге турда, ажыл-агый удуртукчуларындан база зооветспециалистерден ким-даа хемчет чүктевээнин элдеп. Фермаларда девуттаттар, коммунистер бар. Олар удуртукчулардан база эшөөрүндеи-даа негелде чок.

Фермаларда колдуунда херээжен улус ажылдап турар. Ындыг-даа болза, дыка хөй саанчылар кышкы үеде хүн бүрүде хөй чүүктү ынай-бээр дажыглап турар. Чамдык төп районнарда безин ындыг.

Улут-Хем районнуң ажыл-агыйларында фермаларның байдалы база хирелиг. Эң ылаңгыя «Найырал», «УТКА 25 чылы» совхозтарда кыштаглаашкынның эртип турары берге. Ол дугайын 1987 чылдың декабрь сөөлүүреди районнуң улусчу контроль комитединиң чоруткан хыналдалы илереткен. Чыл дургузунда үк райондан 602 бызаа, 900 улут инек өлген. Кыштаглаашкынның багай эртип турарының бадыткалы ол-дур. Улусчу контролёрларның тодаратканы-биле алырга, районда хораан бүгү малдың 80 хуузу соокка алысканындан база ижии-шөйүндү аарыындан өлген. Ол кышкаш кажаа-хорааны кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткевээнинден, малдың ажаалда-хайгааралының багайындан, эң ылаңгыя мал эмчилерни чогуур хемчеглерни албайн турарындан болган. Элдеп чүве: Улут-Хем районнуң улусчу контроль комитеди 1987 чылдың март айда ажыл-агыйларда малдың өлүп хорап турарының дугайында айтырыгны бодунуң хуралынга чугаалашкан, орта «Найырал» биле «УТКА 25 чылы» совхозтарның директорлары К. К. Дүрбүлек биле Ч. Н. Чигжиттиң илеткелдерин база дыңнаан турган. Ынчангы шиитпирниң күүселдезин кылдыр комитет эрткен чылдың декабрьны сөөлүүредиң «Районнуң совхозтарында ниитиниң малының баш санын камгалап ап турарын хынаанының түнелин» чугаалажып турда, «Найырал» биле «УТКА 25 чылы» совхозтарда ол-ла байдал уламчылавышаан болган. Бо ийи ажыл-агыйның кол зоотехниктери В. Шойзат биле Х. Серин база мал эмчилери В. Сундуу, В. Карбанов оларның кыштаглаашкынга удур чогуур хемчег албаанын шыңгыы демдеглээн.

Каа-Хем районга база Улут-Хемниң чамдык ажыл-агыйларына кыштаглаашкынга белеткелге хамаарышкан айтырыгларны районга чаңгыс чыл дургузунда ийи катап чугаалашкан-дыр. Ол хиреде ажыл мурнуку хевээр, сеткиээн. Удуртучуларның база зооветспециалистериниң партийжи харыысалгазы кайыл, олар экономиканың чаа системазын ёзугаар канчаар ажылдаар деп турарыл?

Бир иректеи саап ап турар сүдү эвээш дээш бистиң республиканы «Сельская жизнь» солунга бо чылдың январь 20-де шүүмүлээн.

Ам канчаарыл? Четпестер улустуң холун салдындырар деп чүве билдингир. Ынчангаш коллективтериниң боттарынга даянып турган, ажылды экижидер керээ, ону керээ ёзугаар организастаар, Ооң кайы хире ажыктыын «Тиилелге» совхозтуң СБФ-зының коллективи көргүскен. Улут-Хем районда «Улут-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазы кыштаглаашкынче организас чок кирген турган, ооң уламындан механизмнериниң кол иуруузу ажылдавас, мал чемин эвээш, мал чемин белеткээр цех ажылдавайн турган. Оон сүт саалдазы кудулаан. Ортумаа-биле бир хонукта иректеи 4 кг хире сүттү саап ап турган. Ам ында байдал көңгүс өскерилген. Коллектив ийи эвлечег-биле ажылдап эгелээн. Ийи хүн ажылдаан, ийи хүн дыштанып. Мурпунда бир саанчыга 20—25 инек онаажып турган болза, ам 50 иректи саар апарган. Декабрь айда бир иректеи-не хонукта ортумаа-биле алды килограмм сүттү саап алган, мурнунда чылдарда ындыг чүгээр көргүзүг турбаан. Ийи эвлечеглиг ажылдың баштайгы айында ниити ферма планнан ажыр 222 центнер сүттү хөйнү алган. Чаа арганың ажыктыы бо-дур.

Эрткен чылдың декабрь 26-да «Шын» солунга Агрүлетпүркүркомчүнүң мал ажылынын килдизиниң начальниги Б. Балчырыны «Сүттү көвүдедириниң курлавырлары» деп чүүлүн парлаан. Ону саанчылар, ферма эргелекчилери шуут-ла оөренип, шиңгээткеш, практикага ажыттаар керек. Ол чүүлде кирген сүмелеени ажыглаан, сүт саалдазын «Чыраа-Бажы» совхозтуң Дөш-Терек СБФ-зының коллективи көвүдеткен.

Кышкы үеде малдың ажаалда-хайгааралын, чемгериглеэин экижидер, күш-ажылды организастаарын экижидер талазы-биле бисте эки чижектер хөй-дүр. Ол чедиишкиннер бүгү фермаларның шуптузунга норма-чижек болур ужурлуг.

Бистиң үеживис

ЧУРУКТА: комсомолчу Уран Монгуш (чуруктаа) ортумак школаны дооскаш, Чөөн-Хемчикке ада иезинге дузалажып, мал ажылынга ажылдап турган. Ооң соонда апаак малчын Михаил Монгуш-биле оғ-бүле тудуп, Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозка хойжулай берген.

Олар 480 ажыг баш хойну Теректинде хоочун малчын-биле кады хүлээп алган, кадарып турарлар. Хар кылын чаган. Одарларны хөрүктеп каапкан. Мал одарын ажыдарынга чүгле далбай дузалап турар. Михаил хойларны кадарын үнер. Уран дүүглары тастаан хойларны ажаап, чемгерип артып каар. Чыкылама кыштың соогундан хамык малды иеңги эрттирип, малдың деңгелин кудулатпайн турган, чүске онааштыр тозаңдан эвээш эвес хураганны камгалап алырын олар хүлээпгеи.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ПАРТОРГАНИЗАЦИЯ СЕКРЕТАРЬЛАРЫ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

СЭКП обкомунуң иленумуу удавас болур, аңаа эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында партия обкомунуң бюрозунуң отчёдун чугаалажыр. Ол иленумга белеткел ажылдары республикада чоруп турар.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин Кызыл районнуң партия эге организацияларының секретарьлары-биле ужурашкан. Оларга СЭКП обкомунуң пленумунга кылыр партия обкомунуң бюрозунуң илеткелиниң тезистерин бирги секретарь таныштырган. Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедедир, культура болгаш хөй-ниити-политиктиг амыдыралының бүгү ажыдырларына эде тургустунуушкунну боттандырар, кижи факторун идепкейжидер дээш СЭКП обкомунуң бюрозунуң партияның область организациязының чорудуп турар ажылын ында тодаргай айыткан. Оон-биле чергелештир идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылда, мал, чер ажылында, капитал тудугда, амыдырал хандырылгазында болгаш улус ажыл-агыйының өскедаа адырларында четпестерни, оларны көнчаар шиитпирдээринии чүү кылырының оруктарын айтып турар.

Партия эге организацияларының секретарьлары чүве чугаалаан, партия организацияларының дайынчы аргашиңээзин улам бедидеринче, экономиктиг болгаш социал айтырыгларны шалыпкын шиитпирдээринче үлгаган саналдарыл, сүмелерни киирген.

ОТЧЁТТАРЫН БЕРГЕН

СЭКП обкомунуң бюро кежигүннери болгаш бюро кежигүннерииге кандидаттар республиканың күш-ажылчы коллективтериниң ажыл-ишчилери-биле ужураашы, боттарының ажылының дугайында отчёттарын бээрии уламчылавышаан.

СЭКП обкомунуң секретары А. К. Кандай республика эмнелгеэниниң коллективи-биле ужурашкаш, партия обкомунуң бюрозунуң ажылчорудулгазын чыылганнарга таныштырган. Ол ышкаш кадык камгалалын хөгжүдеринии айтырыгларынга докладаган.

СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак Танды районда Тока аттыг совхозтуң малчыннары, механизаторлары-биле ужурашкан. СЭКП обкомунуң бюрозунуң республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дүргедедир дээш чорудуп турар ажылын, ооң түнелдерии, чедир кылдынмайн турар ажылдарны ол чугаалаан, кодээ ишпилериниң кичээнгейин ажыл-агый болгаш социал айтырыгларның планныг онаалдаларын күүседиринче, бот-оруллга-чарылганы нептередиринче углардырган.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчылы, республиканың Агроүлетпүркүркомунуң даргазы М. Е. Абрамов Овур районда «Коммунизмче орук» совхозтуң ажыл-ишчилери-биле ужурашкан. Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелери планныг онаалдаларын канчаар күүседип турарының дугайында ол чугаалаан, долу бот-оруллга-чарылганже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээни-биле холбаштыр оларның мурнунда салдынган соруглаларны, ону боттандырар дээш партия обкомунуң бюрозу кандыг хемчеглерни ап турарынга доктааган.

СЭКП Кызыл хоорайкомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов мебель фабриказының, типографияның коллективтериниң ишчилери-биле ужурашкан. СЭКП обкомунуң бюрозунуң ажыл-чорудулгазы-биле чыылганнарны таныштырган, оларның айтырыгларынга харыыларны берген. Ужуражылга үезинде хоорайның болгаш бүдүрүлгелериниң экономиктиг база социал хөгжүлдезин дүргедедириниң талазы биле хемчеглерни дүргеи боттандырарының чугулазын ажыл-ишчилер чугаалаан.

Ужуражылгалар үезинде чүве чугаалаан эштер кылдыынган ажылдар-биле чергелештир СЭКП обкомунуң бюрозунуң моон соңгаар сагыш салыр, шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларын чугаалап, боттарының саналдарын, сүмелерни киирген. Ылаңгыя чурттагга тудуун дүргедедирии, аъш-чем болгаш чугула хереглелдиг базаннары-биле хөнүү хандырарын экижидерии, социал айтырыгларны дүргеи шиитпирлээрии, күш-ажылдың сагыга-чуруумун, корум-чуруумун быжыглаарын чугулалаан чугаалаан.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

АЧЫ-ДУЗАНЫ КАЛБАРТКАН

«Тыва телерадиобыттехника» бүдүрүлге каттыжыышкынның Барыын-Хемчикте филиалының коллективи чурттакчы чоңга ачы-дузаны чедиреринииң планын эрткен чылын 113 хуу күүсеткен болгаш ачы-дузаа чедирерии ооң мурнунда чылга деңнээрге, 13,7 хуу өстүргеи.

Радиомеханиктер В. Х. Бичe-оол, В. Ч. Ооржак, Г. М. Майнагашев олар чагыгларны чогуур үезинде, эки шынарлыг күүседир дээш кыымак ажылдап турар. Ийи чыл бурунгаар оортан өөренип чоруткан Г. Куулар оларда немешкен.

Ооң-биле чергелештир филиалдың ажылдаар оран-бажыңның алгыткан, септелгении бажыңга кылыры-биле автомашинаны тускайлап берген.

ШЫЛГАРААН БРИГАДА

Б. А. Кошкар-ооллуң удуртканы даштылар бригадазы эрткен чылдың түнелдери-биле «Кызыл үлетпүр тудуг» эргеледдиң коллективтериниң аразында шылгараан. Бригада чылдың тудуг программазын 32,7 хуу ажыр күүсеткен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 43 хуу өстүргеи, бир кижиге онааштыр тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли барык 21,3 мүң рубль четкен. А. Г. Аскеровтуң удуртканы бригада база социалистиг хүлээлгелерин ажыргаи.

Ниитизи-биле эргелел коллективтиг кереэже шилчии киргеш, эрткен чылды чедишкиннииг дооскан. Кол кереэлиг тудуг-монтаж ажылдарының планы 27,4 хуу ажыр күүсеттингеи.

Бистиң корр.

ХУРАГАННАР МЕНДИ

Кыштаглаашкынны организастыг эрттирер, малдың чаш толуп бүрүн, менди камгалап алыр дээш Бай-Тайга районда «Кызыл-Даг» совхозтуң хойжулары ажылдап турар. Ажыл-агыйда төрүттүнүп муң хире хой бар, олар төрүп эгелээн.

Аныяк малчын Иргит Биченей хөөн хүр кыштадып турар, олар кидиг тулук ооллар турар, баштай төрээн 142 хойнуң хураганнары менди. Сереп Багай-оол төрээн 110 хойнуң толуп ончамеди доруктурүп турар.

Е. КАРА-ООЛ.

ДЕМНИГ БОЛЗА...

— Бо № 48 тудут эргелиниге 1985 чылда ажылдап кирдим. Комсомолчу-аныяктар бисте хөй. Комсомод комитединиң секретарлары орта ажыл кылбайн, солчуп-ла турду. Ам эрткен чылын шеригден халажып келген Сайын Монгуш хостаткан секретарь болуп ажылдай берди. Кыска хуусаа иштинде аныяктар ортузунга элээн каш хуралдарны, спортчу маргылдааларны болгаш культура-массалыг ажылдарны ол организастап эрткирди. Хостуг шагывысты халас эрттирбес-тир бис. Секретарывыс шимченгир, тывынгыр-сагынгыр кижидир — деп, комсомолчу У. Монгуш чугаалады.

Аңаа улажып, эргелелде партбюро секретары Н.П. Соломатова мындыг кыска характеристика берди:

— Сайын Монгуш шеригге база комсомол комитединиң секретары турган. Ынчангаш арга-дружулгазы бар боорга, комсомолчулар соңгуп алган. Партбюродан ону деткээн бис. Ол ам боттуг ажылдарны кылып эгелей берген. Моон соңгаар-даа ажыктыг ажылдарны кылыр дээрзинге бүзүреэр бис.

«Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелези (начальныгы Б. И. Алёхин) хөй ажылчынныг база бир улуг тудуг организацияларының бирээзи. Ында ам херек кырында 272 кижи, оларның иштинде 215 хераженген тудутку, 53 коммунист ажылдап турар. Тудутжуларның ол улуг коллективи интернационалчы. Ында орус, тыва, татар, хакас, украин болгаш өске-даа нацияның кижилери бир дем-биле чылдың-на албан черлериниң тудугларын болгаш хөй аал иштиг чурттаар каът-каът бажыңнарны эки шынарлыг кылгаш, дужаап турар. Кызымаккай, эп-найыралдыг, бижыг сагылга-чурумнуг ажылдааныңың түңнелинде «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелези эрткен чылгы планын ажыр күүсеткеш, мурнакчыларның одуруунда кирген. Кол-кол көргүзүглер талазы-биле планын 286 мун рубльге ажыр күүсеткен. Күш-ажылдың хоочуннары, ылаңгыя, коммунистер аныяктарга өөренип көрүп турган. Оларны аңгы-аңгы тудугларже «октагылаптарга», хөй каът улуг бажыңнарны өй-шаанда дужаап турар. Кызымаккай, эп-найыралдыг, бижыг сагылга-чурумнуг ажылдааныңың түңнелинде «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелези эрткен чылгы планын ажыр күүсеткеш, мурнакчыларның одуруунда киргеи

Совет демократия

КҮҮСКОМ ЧОН-БИЛЕ СҮМЕЛЕЖИП ТУРАР

УДУРТУКЧУЗУНГА БҮЗҮРЕЛ

1.

Шагаан-Арыгда хамаанчок, бүдүн Улуг-Хем районда Сергей Аверьянович Люлькинге дурт-сыи талазы-биле дениежир кижи чок деп бодаар мен. Оон кедер идик-хевин бистиң үлетпүрүвүс массалыы-биле үндүрбейн турар. Ынчангаш бодунуң кеткени дөртен сес дугаарлыг идиктерин ол Москва областан тускай чагыгбиле алган. Кижи бүрүзүнүң амыдыралына белен таварышпас мындыг түүлдерин шинтпирлээрииге чамдыкта ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң киржилгези безин негеттинип турган.

Кады диңнеп келген чылдарывыста оон аар-берге болгаш нарын чурттаргазының дугайында төөгүнү чежезин дыңнавадым дээр. Оларның чамдыызындан лаа камнаап, каңгыладып алган казанаавыска карак чажы бүдененейнип-даа кээр чораан. Сергей Аверьяновичиниң ада-иези черле Сибирьниң үндезин чурттакчылары чораан. Прокопьевскидэ баштай оон адазы, оон улуг акыпы, а 1942 чылда ол боду эки тура-биле Ада-чурттуң улуг дайынынче аттанган. Оон соон дарый дүкмазы Егор база чорупкан.

— Немецтериң бүзээлээпкиниинге таварышкан бистиң бүдүн дивизиязыстан ийи чүс четпес кижи дириг үнген—деп, ол сактып чыттым. — Артыкан кижилериниң дең кезии мен ышкаш, базала балыг-быпкын дайынчылар чүве.

Адазы дайынга өлүрткен деп дыңнадыг алган Сергей он чедилепкен дораан эки тура-биле фашистерни согар дээш чорупкан. Доңкун Сибирь чурттуг, аътқыр-боткур эрни көргеш, рота командири мынча дээн:

— Хамык орден-медальдарны хөрек сыңмас кылдыр кадап алыр эжер-эрес ар-ле-дир бо!

Сергей шаңналдарының дөгерезин ап четтикпээн. Дайынның дараазында чылында мина частыышкынындан оон оң талакы холун бүзунду үзе шаап аппарган. Часпас адыгжы Сергей Люлькин долу он тос хар безин четпейн чыткаш, бирги бөлүктүң инвалиди апарган. Амыдыралга ханы ынак эр баштайгы дээрезинде бодунуң кайы хире берге байдалга таварышканын билбейн турган. Адазының соон дарый дайын шөлүнге улуг, бичe акылары ийилээ сөөгүн салган. Ол улуг өг-бүледен эр хындыктиг кара чаңгыс кижи Сергей арткан. Чаңгыс болурда эң чүтүлә оң талакы холу чок. Аныяк кижиниң иштики энергиязы кыптыгын турза-даа, чаңгыс солагай хол-биле чүнү бүдүрүптерил? Адын безин салып албас. Идиктерин безин шидий албас...

— Кижиниң хып дээп чалыы назынында амыдыраап хоңнү чиде бээрге, дыка-ла берге чораан — деп, Аверьяновичиниң дунукүмваар үнү караңгы азыгдан дыңналды.

Ынчан чаңгыс Люлькинниң өг-бүлези эвес, бүгү чурт аар-берге байдалга турган. Чону дээп, чүрту дээш тулчуушкунга ханын төп чорааш, олардан ырап кайнаар баарыл? Чуртталгага ынакшыл хамык бергелерии тинлеп үнгеш, Сергейни эртем-билиг чедип алырынче албадапкан. Бежен чылдарны сөөлзүредир ол өг-бүлези-биле Хову-Аксыга ножуп келгеш, «Тыва кобальт» комбинатты эчизинге чедир тудушкан. Оон Шагаан-Арыгга келген. «Тываның эң аныяк хоорайын тударынга үлүүн киириштирген мен» деп, ол чоргаарал-биле чугаалап болур. Сөөлгу алды чылдың дургузунда Сергей Аверьянович «Шагаан-Арыг суг-каналь» эргелелин удуртуп турар.

2.

— Даарта сен бо Мөөрүктүң байзазынга четкеш кел, мен Чодураа талаже углаап келийн—деп, Сергей Аверьянович угаадып берди. Оон аайындан эртер аргам чок. Чүге дээрге, ол ам мугур чартык чүс чыл дургузунда тайгалап турар кижи-дир.

— Эң баштай боо ужазынга он дөрт харлыымда олурган мен—деп, оон чугаалаанын утпаан мен.

Оон дициңзэр кедергей уксаалыг ыттары бар. Оларны дээш тынын салыр чыгыы кижи. Кежээ ыттарының кайы бироозu чем чивейн баар болза, оон бодунуң боксунче база борбак чүве ашпас. Тайга деп ыды аарыычал болган, оозун мал эмчилеринге бо-ла чедире берген болур. Кишке баар Сильва деп ыдының сөөлгү салгалы боорга ындыг хевирлиг.

— Алдан дөрт харлыгдыр силер, Аверьянович. Чоп соңгаар курорттарга дыштанып албас силер? — деп, бир катап оон сонуургаан мен.

— Шөлзэ үезинде тайгалап алыры меңээ кандыг-даа курорттан артык ийин — деп, ол кыска харыы берди.

Шынап-ла, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, бирги бөлүктүң инвалиди болганда, ол кайнаар-даа болза халас барып болур эргелиг. Оозун ол тоовас. Балыктаарда база ыңдыг. Дайын инвалиди четки-биле балыктап болур эргелиг болгай. Чок. Аверьяновичиниң балык шүүрел чытканын ким-даа көрбээн, көрбеспеди.

— Балыктаашкын дээрге спорт ышкажыл, а спортка, хоойлу мурнунга ышкаш, шупту деп эргелиг болур ужурлут — деп каар.

Шын дээнде чыда өлүр деп чүгаа бар болгай. Ээлүг ыңдыг кижи Сергей Аверьянович Люлькин деп бодаар мен. Бис четпестеривисти кол нуруузунда СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда коргуш чокка сойгалап эгелээн болгай бис. А Сергей Аверьянович оларны бүгү чуртталганының иштинде дорт чугаалап келген. Улуг албан-дужаалдыг даргалардан кортпайн-даа, сезинмейн-даа.

— Боду шала шынчы эвес кижи ёзулуг чидит шүгүмчүлелди кыла-даа албас, хүлээп-даа албас боор чүве —деп, ол чугаалаар.

Шынын сөглээн кижиге кижи өштүг, шывык түткан кижиге ыт өштүг деп базала чугаалажыр болгай бис. Аверьяновичиниң көрүшпес үлүзу база бар. Күрүне карманынче хирлиг холун сугуксаар, оорланыр ийикпе азы быламыш кижилер Сергей Аверьяновичиниң кудумчуга безин оюп эртер. Бюрократсыг даргалар оон көзүлдүр сестир. «Күш-ажылдың хоочуну» медальбиле бүгү чуртталгазында ажылдап келген С. А. Люлькинниң 64 харлалкаш шанзтканы база-ла оон чурттаргага таптаттынган дыйлагар оруктар-биле эвес, сан дорт углаар дээш ол-бо кижилер-биле изиглеми бээрииң хайы бооп чадавас.

3.

...Шупту чүве өрттенген моторлардан эгелээн. «Шагаан-Арыг суг-каналь» эргелиниге хамаажыр арыглал тудугларынга оон мастери Л. Никитиниң харыысалга чогу-биле белен тывылбас ийи мотор ажыглаттынмас кылдыр сандан үнген. Эргелел начальниги С. А. Люлькин биле бурыулуг мастериң аразынга дыңзыг үн кырынга шыгыы чугаа болган.

Негелделиг удуртукчуга хомудаан чагаалар СЭКП райкомунче, прокуратураже, чурттаргага-коммунал ажылагайының министринче шуужуп эгелээн. Чагааларда удуртукчу С. А. Люлькинии чүгле чаңгыс чүүл дээш буруудадып турар — кижилер-биле чамдыкта серт-бурт апарып, бак сөглеттинер. Коллективтиг удуртукчуну сайгарган хуралынга баштайгы чагааны бижээп Л. Колпакова мынча дээн:

— Бир катап ажылдап олурган постумну бичии кадада каалкаш баврымга. Сергей Аверьянович меңи аажок кончаан. Дериг-хереклелдер өртени бээр болза, чүүң-биле төлээр сен деп-даа турду...

Удуртукчуның ол сөстери барымдаалыг болган. Л. Колпакова каш чыл бурунгаар удуг самчыгдал кылган болгаш күрүнеге чедирген когарадын ам-даа төлевишаан.

Үлетпүр зоназында канализация-насос станциязының машинизи В. Братилова: «Ажылынга бердинген кижилерни деткиир дээрден башка, Сергей Аверьянович оларга артык сөс чугаалавас кижи. Бистиң коллектививистиң ажылдап орар черлерин көрүлер даан: арыг-силиг, станция бүрүзүнде дириг чечектер, радиоприемниктер бар, улут объектилеривисте телевизорлар безин бар ышкажыгай. Черле ынчаш, социал айтырыглар шинтпирлээринге Сергей Аверьянович кедергей кызымак кижи. Чүгле олутпай, чалгав кижилер-биле эптеш чок».

Оон-даа ыңай санал берген эштер А. Карпов, В. Абышев, А. Соболев удуртукчузун деткээн.

Коллективтиг хуралының түүнелинде, ында профком даргазы В. Верещагин удуртукчуның соңгулдазын эртирген. С. А. Люлькинге удур чүгле ынаар-мынаар чагаалар шокарлаан чеди кижи бадылаан. Арткан 52 кижи удуртукчузун арттырып алган. Чалбыштыг чылдарның кижизи С. А. Люлькин характеринде четпестерин эдип алырын аазап, аяык-чарлыг чорук үезиниң тинлелгезин чедип алган. Бо чүрал оон амыдыралга туруштуун база катап бадыткаан.

4.

Бо күзүн Улуг-Хем районнуң тайгаларынга хар дыка кылын кылдыр чагган. Ынчангаш эрткен чылдарның деңнелиигe четпейн, шоолуг чер албадывыс. Сергей Аверьянович дөртен диң аткан. Мен чүү-даа болза алданны борастадым. Ол безин Аверьяновичиниң ачызы чүве. Чүл дээрге, эдертип чораан ыдымны эник турдала, ол тып берген чүве болгай.

Улуг байырлал бүдүүзүнде тайгадан хоорайже салып бадып келгеш, эртенинде Үш-Мөөрук тайгазының эдээнге чедип кээр болган Аверьяновичини уткуп чеде бердим. Адак-бышкаа амдаа чиик болганындан ол Арыг-Бажы суг-бараан фермазынче чоокшуладыр кыдаштап келген болду.

Менди солушканывыс соонда, аңаа байыр чедиргеш, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылы-биле холбаштыр республиканың бөлүк ажылдакчыларынга Тыва АССРниң хүндүлүг аттарын тывысканын парлаап солуину сундум.

Ында мынча деп каан: «Шагаан-Арыг суг-каналь» эргелелиниң начальниги Сергей Аверьянович Люлькинге Тыва АССР-ниң чурттаргага-коммунал ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы аттыы тывыскан».

К. ОЮН.

ВАШИНГТОН. ЧУРУКТА: АКШ-тың найысылалында бажың чок хөй мун негрлериң бирээзи. В. ПОЛЯКОВСКИЙНИҢ фотозу.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Социологтуг шинчилелдер институдунуң салган айтырыгларын ёзугаар алырга, оларның айтырыг салган совет хамаатыларының хөй кезии, тодаргайзаарга 69 хуузу иштики болган даштыкы политиканың айтырыгларын дыңнап, билип ап турар деңнелиг бедээн деп демделген турар. Оон-биле кады силериң хоорайыңарның, районуңарның амыдыралынга хамаарышкан чугула айтырыглар талазы-биле ажык-чарлыг чорукка сеткилиңер ханыл турар бе деп айтырыгга чүтле дөртен хуузу ханыл турар деп харыы берген. Чонуң чурттап турар черииң айны-биле «ажык-чарлыг чоруктуң деңнелии» айтырыг салган киижилериң 27 хуузу бедик деп демделээн. Түе черииң айтырыгларын шинтпирлээриге хуу киржилгениң салдарының деңнелии база чогумчалыг деп үнелевейн турар.

Ажык-чарлыг чорук улам ханы калбарын дээш чүү кылыр ужурлугуд? Бо айтырыг дыка хөй киижиниң дүвүредин турар. Бо талазы-биле улус депутаттарының Гомель область Советиниң күүскомунуң даргазы Александр ГРАХОВСКИЙ ыңнаар илередип турар.

Область 359 хоорай, район, көдээ Советтериниң ажыл-чорудулгазын сайгарып көргеш, эрге-чагырга органнары ажык-чарлыг чорукту негелделериниң үезинде ажылдаар күзел чок эвес, а ажылдан билбес деп чүвени эскердивис. Олар айтырыгларны ажыы-биле чугаалажырын, бот-тарыының шинтпирлерии болгаш ажыл-хереэни ниитиниң санал-онаалынга үндезилеп билбейн турар. Мында харын чөптүг чылдагааннар бар болбайн аан: психологтуг эде тургустунуушкун черле берге, ол кээзеде-ле социал эде тургустунуушкундан хожудан турар.

Ынчалза-даа чамдык черлерде өскерлиишкиннер болуп эгелээн. 100 муң чурттакчылыг Мозырь хоорайның эрге-чагырга органы эң чугула айтырыгларны шинтпирлээрииге ажык-чарлыг чорук дыка дузалыг дээрзин биле берген. Хой-хой киижилер-биле сүмележилгении ачызында 2000 чылга чедир ог-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле хандырар сорулгалыг чуртталга тудуунуң бот-туг программазын ажылдан кылырынга идиг болган. Бо айтырыгны хоорайның барык бүгү күш-ажылчы коллективтеринге чугаалажып келген. Чуртталга бажыңын ажыл-агый аргазы-биле тударының чугуласын барык шупту киижи демдетген турган. Ооң ачызында чамдык черлерде, чижээ мелиорация машиналары бүдүрер заводта чурттаалга байдалын эжижидер дээш киижилериин оочуруу ийи катап дүргедей берген. Ооң түнелинде будүрүлгениң бүгү ажылдакчылары 1994 чылга чедир аңгы квартира-биле хандырынар. Бо дүрүлганы бүгү хоорайга калбаа-биле пептередириниң чугудазын күш-ажылчы коллективтер чугула деп санаан.

Ажылчыларның саналынга даянгаш, хоорай Соведи ол ажыктыг эгелээшкинии хөгжүдерин ажылагай удуртукчуларынга даандырып шыдаан. Амгы үеде ындыг тудугиу хоорайның бүгү улуг-улуг будүрүлгелерии кылып турар.

Амгы үеде Мозырьда чонуң эрге-ажыктарынга хамаарышкан бүгү айтырыгларны хоорайжылар-биле сумележип турган шинтпирлээрюн чаңгыл болдурган. Ол дээрге хоорай тудуушкуну-биле, массалыг байырлалдар эртери-биле, аңгы-аңгы албан черлериниң ажылдаар чуруму-биле холбашкан айтырыглар болур. Бир эвес саналдар аңгыланы бээр болза, ук айтырыгны комиссия шинтпирлээр, ук комиссияның составында хөй-ниитиниң толээлекчилери киргеп.

Жлобин район Советиниң күүсөкчи комитеди соңгукчулар-биле харылзаалыг ажылдап турар. Чонуң хандырылга адырында кандыг кооперативтериңи хереги тодаразыкаш, оларны организазаварынче күүскомкиргеп. Чижээ. Пакоротное суурдуң чурттакчылары одаар түүл белеткээр, чүзи соортур, бажың чамдыкчы участогун болбаазырадыр талазы-биле ачы-дузаа чедирер кооператив херек дишкеп. Кооперативтиг күш-ажылдың ындыг хевири-биле ажылдаксаар кижилерни Советтиң депутаттарының дузазы-биле тыпкан-даа, техниканы болгаш эт-хереселди садып алырынга оларга дузалаан-даа. Ол кооперативтиң ачы-дузазын баштайгы неделяда-ла чеден кижи көрген.

Чурттакчы чон-биле быжыг харылзаанын ажыктыы Советтиң сессияларында көдүлеп. Сессия дугайында парлалгага-даа, хуралдарга-даа, аңгы-аңгы ужуражылгаларга-даа хөй удаа чугаалап келген болзажок, чоокына чедир-ле бөдүүн чурттакчы кижиниң сессияга соңуургазы чок турган. Чүгле сессия болган, аңаа ындыг шинтпирни хүлээп алган деп дыңнадыг ап турган. Бо ажылга соңгукчулар киржир эвес.

Ындыг түүлден ойталаар деп шинтпирлээн бис. Область Советиниң сессиязынга күүсөкчи комитеттиң отчёдун дыңнаар турган, аңаа белеткелдя пыпшыг кабинетке эвес, а ажык-чарлыг чоруктуң үезинде чоруткан бис. Оон эгелээриниң бир ай мурнунда иделеткелдиң тезистерин область солуунуга парлаан. Бодунуң санал-онаалын киирерии ол-ла солуунну дамчыштыр чондан дилээп бас. Аңаа күүскомнуң, оон кидлистерииң болгаш эртелделериниң ажылыының дугайында самалдарын киирерии дилээп чүве. Оон аңгыда Советтиң 340 депутадыг боттарының күш-ажылчы коллективтериниге отчёттарын база берген. Ол хуралдарга ниитизи-биле 20 муң кижи киришкен.

Кодзаның чурттакчылары садыг будүрүлгелериниң ажылынче кичээнгей салыры область удуртукчуларындан дилээп, шынап-ла уң будүрүлгелериниң ажылынга хамаарыштыр хомудалдар эвээш эвес турган. А эртемденнер доктаамал ажылдаар «Областың улус ажыл-агыйында эртем-техниктиг деңнилиге» деп делгелгеии тургузарын саналдаан, ол дээрге специалистерге информация-консультация төвү болур ужурлут дишнеп. Күүскомнуң отчёдун чугаалажып турар үеде бир муң хире самалдар болгаш сүмелер киргеп.

Сессияга ынчаар белеткеиир чорук область Советиниң ажылынның практиказында доктаамал киргеп. Ажык-чарлыг чорук дээрге ёзу барымдаалаан түүл эвес, а оларның саналын хүндүлеп, тодаргай шинтпирээрге ажыглаап турар дээрзии киижилер биле берген. Ынчангаш депутаттарның чугаалажыр деп турар айтырыгларынга хамаарыштыр самалдар киирген чагаалар Советтиң күүсөкчи комитединче хөйү-биле кээп турар апаргап.

(ПМА).

ДКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

КОПЕНГАГЕН. (СЭТА). Данияның Коммунистиг партиязының чоокта чаа болуп эрткен пленумунга советамерик дээдii деңнелге ужуражышкынның түңнелдерин бүрүнү-биле деткээн. Ортумак болгаш оон бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дутайында Керээге ат салдынгаиы чепсегленишкинии дүжүрер чорудулганы уламчылаарынга делгем орукту ажыктаи. Ам хүн айтырыында стратеттиг ядролуг чепсекти кызырарының, хемниктиг чепсекти бүрүн узуткаарының болгаш Европада анаа чепсекти кызырарының дугайында айтырыглар туруп турар.

Сөөлгу үеде делегей байдалында болдунган боттуг түүлдер боттары аиаа чедип келбээн. Чаа бодаашкының тургустунарыига делегейниң түйбыга ынакшылдыг күштери кол рольду ойнаан. Ындыг болзажок тайбың болгаш айыыл чок чорук хераа бо хевээр уламчылап чорун каар деп санап болбас. АКШ-та болгаш барын Европада империалистиг күштер боо-чепсекти ядере бүдүрериниң планнарын кылып турар. Барыын Европага болгаш Европаның соңгу талазынга аиаа боочепсекти немей тургузарын НАТО негеп турар.

Ындыг байдалдарда Дания болгаш соңгу Европада турар ооскe-даа чурттар ол девискээрге тайбың зоназын, ядролуг чепсек чок зонаны тургузар дээш демиседди улам күштелдирер ужуралут деп пленумуиуң хүлээп алган шинтпиринде айыткан.

Совет Эвилелиниң чаа дидим саналдары ындыг зоналарны тургузарынга бүгү талалыг таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар деп, ол документинде демдеглээн.

ӨСКЕРЛИИШКИННЕР

ОТТАВА. (СЭТА). Бистиң планетавыста амгы үеде болуп турар климаттың өскерлиишкиннери кижиниң чогумчалыг эвес ажыл-чорудулгазының түңнели болур. Ындыг түңнелди Канаданың найысылалының тоогунда Халл хоорайга бойдус камгалалының талазы-биле эртемденнериың конференциязы кылган.

«Сөөлгу ийи чүс чылдың иштинде бис бойдустуң чагырып алырын оралдашкан бис, а аңаа дедир эгиттинмес кораалды чедирген бис» деп, бойдуска кислота чаашкынарының салдарын өөренип көөр талазы-биле Канаданың кол специализи Ганс Мартин тодаргайлаан турар. Чижээдээрге, Канаданың төп районнарында алаан ялып турар. Ол чорук Манитоба болгаш Саскачеван провинцияларда улуг эвес холдериниң курганарыига чедирип турар. Ындыг чорук түү түвеге чедирерии тодарадыры берге. Ынчалза-даа Канаданың төп кезээ кедир үеде курааг хоону болу берип болур деп. Холдинг санап турар.

Бойдуска хораглыг салдар кирген. Чижээ. Пакоротное суурдуң чурттакчылары одаар түүл белеткээр, чүзи соортур, бажың чамдыкчы участогун болбаазырадыр талазы-биле ачы-дузаа чедирер кооператив херек дишкеп. Кооперативтиг күш-ажылдың ындыг хевири-биле ажылдаксаар кижилерни Советтиң депутаттарының дузазы-биле тыпкан-даа, техниканы болгаш эт-хереселди садып алырынга оларга дузалаан-даа. Ол кооперативтиң ачы-дузазын баштайгы неделяда-ла чеден кижи көрген.

Чурттакчы чон-биле быжыг харылзаанын ажыктыы Советтиң сессияларында көдүлеп. Сессия дугайында парлалгага-даа, хуралдарга-даа, аңгы-аңгы ужуражылгаларга-даа хөй удаа чугаалап келген болзажок, чоокына чедир-ле бөдүүн чурттакчы кижиниң сессияга соңуургазы чок турган. Чүгле сессия болган, аңаа ындыг шинтпирни хүлээп алган деп дыңнадыг ап турган. Бо ажылга соңгукчулар киржир эвес.

Ындыг түүлден ойталаар деп шинтпирлээн бис. Область Советиниң сессиязынга күүсөкчи комитеттиң отчёдун дыңнаар турган, аңаа белеткелдя пыпшыг кабинетке эвес, а ажык-чарлыг чоруктуң үезинде чоруткан бис. Оон эгелээриниң бир ай мурнунда иделеткелдиң тезистерин область солуунуга парлаан. Бодунуң санал-онаалын киирерии ол-ла солуунну дамчыштыр чондан дилээп бас. Аңаа күүскомнуң, оон кидлистерииң болгаш эртелделериниң ажылыының дугайында саналдарын киирерии дилээп чүве. Оон аңгыда Советтиң 340 депутадыг боттарының күш-ажылчы коллективтериниге отчёттарын база берген. Ол хуралдарга ниитизи-биле 20 муң кижи киришкен.

Кодзаның чурттакчылары садыг будүрүлгелериниң ажылынче кичээнгей салыры область удуртукчуларындан дилээп, шынап-ла уң будүрүлгелериниң ажылынга хамаарыштыр хомудалдар эвээш эвес турган. А эртемденнер доктаамал ажылдаар «Областың улус ажыл-агыйында эртем-техниктиг деңнилиге» деп делгелгеии тургузарын саналдаан, ол дээрге специалистерге информация-консультация төвү болур ужуралут дишнеп. Күүскомнуң отчёдун чугаалажып турар үеде бир муң хире самалдар болгаш сүмелер киргеп.

Сессияга ынчаар белеткеиир чорук область Советиниң ажылынның практиказында доктаамал киргеп. Ажык-чарлыг чорук дээрге ёзу барымдаалаан түүл эвес, а оларның саналын хүндүлеп, тодаргай шинтпирлээрге ажыглаап турар дээрзии киижилер биле берген. Ынчангаш депутаттарның чугаалажыр деп турар айтырыгларынга хамаарыштыр самалдар киирген чагаалар Советтиң күүсөкчи комитединче хөйү-биле кээп турар апаргап.

(ПМА).

ЯНЗЫ-БҮРҮ МЕДЭЭЛЕР

ВАШИНГТОН. 1945 чылдың июльдан амгы үеге чедир АКШ ниитии-биле 919 ядролуг чазыдырышкынарны кылган. Ол чазыдырышкынарның ниити күчүзү Хиросиманың кырынга чазыдырган атомнуг бомба шыкаап 11500 ындыг атомнуг бомбаларга деңнежир. Ол сан-түүнү бойдус курлаырларын камгалаарының чөвүлелии дээр хөй-ниитии организазиязы айтып турар. Ядролуг шенелделериниң программазынга АКШ 1962 чылдан 1987 чылга чедир 7,6 млрд. долларны чарыгдаан. Вашингтонуң амгы администразиязының эргелеп башкарып турар чылдарында ол сорулгаларга чарыгдалдар онза улгаткан. Чижээлээрге, 1980 сан-хоо чылында ядролуг «чепсекти шенээриниң программазын боттандырын чорударынын үнези 241,6 млн. доллар турган болза, 1987 сан-хоо чылында Вашингтон аңаа 726,9 млн. долларны чарыгдаан.

. . .

Вашингтонуң амгы администразиязы 1989 сан-хоо чылында «сылдыстар дайынының» программазының талазы-биле ажылдарны чорударынга конгресстен 5 млрд. ажыг долларны дилеп алырын күлеп турар. Ол дугайын Ак бажыңга чоокшулашкак туруштут «Вашингтон таймс» солун дыңнадып турар. Шериг ахналандырышкынының талазы-биле улуг салдарлыг сенат комиссиязының кежигүү сенатор Уильям Проксмайрниң чоокта чаа кылган медеглелин ёзугаар алырга, дилеп турар акша-хөрениниң хемчээли 6,7 млрд. доллар чедип болур.

1988 сан-хоо чылында администразия ол сорулгаларга 3,8 млрд. долларны алгаи. «Вашингтон таймс» солуунуң медеглеп турарыы-биле алырга, ол сан-түүнден 796 млн. доллар СКИ-ниң кинетиктиг чевезин тургузар талазы-биле ажылдарга, а 713 млн. доллар «сылдыстар дайынының» төрел чепсектерии, аны ону адап турары-биле алырга, угландырган энергия чепсезн тургузарынга чарыгдаар. Каттышкан Штаттар «СКИ программазының талазы-биле шинчилелдерии болгаш шенелделерии бүрүнгаарладып чорудар ужурлуг» деп президент Рейганның чугаазы Вашингтонуң боо-чепсекти космосче үндүрериниң программазын боттандырар талазы-биле ажылдарны ядепкейлии-биле уламчылаар деп турарын хереченип турар. Ону президент Рейган чазак кежигүннериниге болгаш федералдыг ведомстволарының улуг дужаалдыг ажылдакчыларынга чугаалаан.

ДАМАСК. Тель-Авивтиң чаалап алган араб девискээрлериниде Иордан хеминиң барыын эриктерии болгаш Газа секторун Израильдиң эжелеп алганынга удурланыышкыннар чаа чадаже шилчип киргеи. Ында чурттап турар араб чурттакчылар бүгү-ле бажыңнарга болгаш хөй-ниитии черлериниге Палестинаның национал туктарын алып алганнар. Ол улуг араб чурттакчылыг суурларда бүгү-ниити ажыл соксадыышкыны үргүлүдер турар. Палестин дескеннериниң суурларынга болгаш лагерьлериниге удурланыышкынның массалыг чыскаалдары болгулаан, ону тарады ойладыры-биле израиль шериг кезектерии чорутkан. Иордан хеминиң барыын эриниде Тулькармеге чыскаалганнар израиль шериг губернаторуиуң турар черии чылча шалнаш, ортедиикеннер. Аль-Джалазунда дескеннериниң лагерьиге чыскаалганнар Израильдиң камгалал министри Ицхак Рабинниң машиназын даштар-биле соккулаан. Ол аңаа «байдалбиле таныжары-биле» күштүг камгалаага үдедип алган кезии болгаш. Палестинниерниң тура-соруун базары-биле израиль эрге-чагыргалар оларга үдур аштың бүзээлелии чардаанар.

ГАВАНА. Эрткен воскресеньеде Гаитиге болган мете соңгулда чагырыкчы ёзу-чурумиуң чуртка Дювальениң талалакчыларын эрге-чагыргага катап бадыткан тургузар дээш оралдажыышкынынга удурланыышкынның чижеглээр чүве чок көдүрүүшкүнүүнүң чылдагаанынбиле болган. Чурттуң кол оппозистиг партиялары «бүгү-ниити соңгулдалар» деп адаан соңгулдаларның түңнелдерии күш чок деп хүлээп көөрүн негээнner. Ол соңгулдаларга чурттакчы чонуң хөй кезии киришпээн. Гаитиниң коммунистериниң каттышкан партиязы ону соңгулдалар өттүүүшкүч деп адаан. Демократтыг дугуржулга комитеди дээр оппозиция эвилелиниге каттышкан социал-христиан партия, көдээ ажыл-агый болгаш үзетпүр ээлериниң национал партиязы, демократияны катап тургузары дээш шинчээшкин болгаш национал дугуржулганың чаңгыс ай фронтуун эрткен соңгулдалар «Дювальениң өгбүдезииниң чаңчыкканы карыы шоодуг» болган деп медеглээннер. Воскресеньеде болган «бадылаашкынарның» түңнелдерии күш чок болдурбас болза, «гаитя улуска боо-чепсек тудуп алган демократияны чедип алырындан ооске чүве артпаан» деп, революсчуу чаңгыс эп шинчээшкининиң дарга Люк Инносан онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

ЧУРУКТА: Ак-Довуракты№ 1 ортумак школазының аныяк башкызы Наталья Васильевна Хушеева ол школада өөреникчилерге француз болгаш немец дылдарны башкылавышаан, башкыларның политөөредилгезинең кичээлдеринге лекцияларны номчуп турар. Оон удуртуп турары эртемнит комуунузунуң школазының кичээлдеринге алдан ажыг башкы киржип турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Эде тургустунуушкун: школа реформазы

ПИОНЕРЛЕР БАЖЫҢЫ

Бо үүлге Кызылдың Пионерлер бажыңының ажылчының дугайын чугаалаксап тур мен. Ол ажыл он-он чылдар дургузунда чаңгыс черде таптап келген. Пионерлер бажыңы массалыг пионержи ажылдарны чорударынга таарымча чок эрги бажыңда турбушаан.

Пионерлер бажыңының удуртукчу ажылдакчылары — директору болгаш методистери — барык чылдың солчур. Соөлгү дөрт чыл дургузунда үш директор солушкан. Анаа хоорононуң киржилгезин чок болган деп болбас. Башкылар билин бедидер институт Пионерлер бажыңының кылып чорудуп турар ажылын аналиэтевейн, оон ажылдакчыларынга методиктиг сүмелерни бербейн келген. Оларга мергежил бедидер курстарны организаставаан турар болгаш еске Пионерлер бажыңары, ордулары-биле оон дуржулга солчуушкунун эртирип көрбээн.

Пионерлер бажыңы амгы үеде чаартылганың мурнунда турар улус өөредилгези-биле чаңгыс одургуда турар дээрзин оон ажылдакчылары бистер эки билип, билиг-мергежливисти бедидер дээш кызып турар бис. Ынчангаш биске кажан дузалаар ирги дээн ажык чок маналыкындан чогел төткеш, Пионерлер бажыңының бөлүк башкылары, профэвилел комитединиң эгелээшкини-биле, боттарының акша-көрөнгизи-биле октябрьда Абакан болгаш Черногорск хоорайларга дуржулга солчуру-биле четкеш келдивис.

Хоорайывыстың школадан аңгыда, уруглар албан черлеринде — республиканың аныяк техниктер, натуралистер, туристер станцияларында болгаш өске-даа черлерде — эде тургустунуушкуннуң чоруп турары четпес. Чүнү кылза экил? Бир дугаар сорулга — оларның школа-биле харылзаазын экижидери, өөреникчилерниң ажыктыг күш-ажылынче болгаш кижизидилгезинче кичээнгейни улгаттырары. Моон мурнунда ол ажылдарны чорударынга биске школалар-биле дутуржулганың чогу болгаш хоорайда школадан база класстан дашкаар чорудар ажылдарның чаңгыс аай расписаниезининг чогу шаптыктап турган. Ол байдал ам-даа артышаан. Өөреникчилерниң Пионерлер бажыңында эртип турар бөлгүмнериниң кичээлдерин үзер чоруу хой иеруузунда боттарының кижизиттиригчилериниң сонуургалдарын өөренип көрүксевес, херексевес, оларны ол үеде чорутпас, школаларның класстар удуртукчуларының буруузу-биле болуп турар.

Пионерлер бажыңының болгаш өске-даа школадан аңгыда уруглар албан черлеринің мурнунда салдының турар чугула айтырыгларны хоороно болгаш Чырыдыышкын министерствозу өөренип көрүп, бүгү талалыг дузалаары негеттинип турар. Хоорайның улус өөредилге килдизи уруглар бөлгүмериниң ажылын чүрүмчүдар үе келбээн бе?

Ийи дугаарында. Пионерлер бажыңыга кижизидилге ажылын чорударының база бир чугула хевири — өөреникчилериң чогаадыкчы сонуургалын хайныктырары болгаш утлап-баштаары.

Өөреникчилерни чогаадыкчы ажылдарга чаңгыктырары, лабораторияларга, дуржулга шолдеринге ажылдадып чаңгыктырары чүрттүң мурнакчы ажылдыг Пионерлер ордуларында улам-на чугула черни эзлеп турар. Ол ордуларда, бажыңнарда өөреникчилерниң эртем кинтилелдерин тургузуп турар. Ындыг ниитилелдиң ажылын чорудар талазы-биле Абаканиың Пионерлер ордузунда улуг дуржулга мөөннеттинеген. Ында школалариың дуржулгалыг башкыларының болгаш институттарда эртемден башкыларның удуртулгазы-биле өөреникчилер эзлээн кап секцияларда солун шинчилел ажылдарын чорудуп турарлар. Өөреникчилерниң кылып турар чамдык темалары мындыг: «Хакастарның национал хеви болгаш чүрттаар оран бажыңы» (этнография секциязы), «Хакасияның бойдузун болгаш дириг амытаннарын камгалаары» (биология болгаш бойдус камгалалының секциязы) болгаш өске-даа. Аныяк шинчилекчилер кылган ажылының дугайында отчёттарын эртем-практиктиг конференцияларга берип турарлар. Өөреникчилерниң илеткелдериниң мурнунда эртем удуртукчузу дуржулганы көргүзүшаан. лекцияны номчуур.

Абаканчылар өөреникчилерниң техниктиг чогаадылгазының-даа, түрт-шинчилел төөгүзүн өөренир-даа талазы-биле бистиң ырак мурнувусты чоруп турар дээрзин демделээр апаар. Областың бүгү школаларының өөреникчилери улуг сонуургал-биле кээп көрүп турар түрт-шинчилел музейин тос чыл буруузаар тургускан. Оон аныяк түрт-шинчилекчилеридайының күш-ажылдың хоочуннары-биле харылзажып, музейге солун экспонаттарны чыып ап турарлар.

Абаканның Пионерлер ордузунда бокстуң, шыдыраанының, хоккейниң, гимнастиканың, акробатиканың болгаш өске-даа хевирлерниң спорттуг бөлгүмнери ажылдап турар. Бистиң эрттирип турар спорттуг бөлгүмнеривистиң ажылып абаканчыдарныы-биле деңнээрге, түгле авиамоделизм болгаш шыдыраа бөлгүмнеринде элээн чедиишкинер бар, ынчалза-даа олар безин үндезин чаартылгаларны болгаш эде тургустунуушкунну негеп турар.

Бистиң хоорайда беш шыдыраа болгүмүнде 40 хире өөреникчи хаара туттунган. Олар шыдыраа ойнаарының арганарын өөренмишаан, бөлгүмнер аразының маргылдааларына киржип турар. Улуг улустуң хоорай маргылдааларына кириишкеш, бөлгүмнүң салым-чаяанныгларын бирги разрядчының нормаларын күүседип турарлар. Чижээлээрге, Кызылдың № 2 школазының өөреникчизи Лёва Балдан болгаш Орлан Монгуш бирги разрядтың нормазын күүседеннер. Ынчалза-даа бистиң спорттуг амыдыралывыстың кызыы болуп турары дүвүреңгир. 1981 чылдан бээр Чырыдыышкын министерствозунуң инициативазы-биле шыдыраа маргылдаалары болбаан. Элээди школачыларывыс зона маргылдааларына кириштейн турарлар. Чылдагааны билдинмес. Бистиң бичии шыдыраачыларывыс бодунуң шыдыраага ойнап өөренирин кала барып уламчылаарый? Бис Чырыдыышкын министерствозунуң күш-культура талазы-биле ажылдакчыларынында-даа, республиканың бичии уруглар болгаш аныяк спортчулар школазының-даа талазындан кичээнгей болгаш дуза албайн турар бис.

Республикада Пионерлер бажыңнары немежип турар: Туранда, Чадаанада, Тээлиде, Ак-Довуракта болгаш Шагаан-Арыгда. А оларның аразында харылзаазы кандыгыл деп айтырыг тургустунуп көөр. Чижээлээрге, Кызылдың Пионерлер бажыңы оларның кайызы-биле-даа аразында чарышпайн турар, дуржулга-даа солушпаан. Районнарда, хоорайларда Пионерлер бажыңнарынга дузалаар, мурнакчы дуржулганың мөөннеэр болгаш иептередир республиканың Пионерлер болгаш школачылар бажыңын тургузар дугайында айтырыгны шиитпирлээр үе келбээн бе?

Н. ШИШИГИН.
Кызылдың Пионерлер бажыңының трелер башкызы.

СОНУУРГАДЫМ

Республиканың хөгжүмшин театрынга тыва ураа чүүлдүг хоочуннарының конперти болган. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Хүргүлек Конгар Виктор Көк-оолдуң «Байлак чүрттүм» деп ырызы-биле концертти эгелээн. Залда олурганнар сураглыг артисти чылыы-биле уткааннар. Номер бүрүзүн чедимчелиг, идик-хевин аянныг, тывынгыр, чогаадыкчы тургусканы көрүкчүге дораан илдең болган. Ол концерттиң улуг сонуургал-биле көрдүм.

Ылаңгыя «Саанчы биле комбайнер» деп кожамыктарны Кара-кыс болгаш Максим Мунзуктарның күүседкенин, шагда ырлап турганыдан кандыг-даа ылгал чок болду. Николай Өлзей-оол биле Хүргүлек Конгарның күүседкени «Мени харап олур сен бе?» деп ырызы. С. Сарыг-оолдуң «Хорлуу кадай» деп шүлүүн М. Рамазанованың аянныг, солун кылдыр номчаны. Д. Монгуштуң «Хамның танцызын» кашпагай, ээлгин ойнап күүседкени. Надежда Куулар биле Бормс Монгуштуң күүседкени кожамыктары. Дамба-Доржу Саттың «Чурттаксаар мен» деп ырны күүседкеня солун. Оон-даа өске номерлерни адап болур. Хоочуннарывысты көрүп олурарга, таалапчыг-даа-дыр. Концерт солун болгаш, үе арткеня билдинмейн барды.

Мындыг ужуражылгалар моон-даа соңгаар болуп турар болза дыка-ла эки-дир. Хоочуннарывыс ам-даа аныяк-тырлар, оларның талантызынга көрүкчүлер чоргаарланып чоруур бис. Хүндүлүг хоочуннарывыска аас-кежиктиг, кадыкшылды күзеништаан, моон-даа соңгаар көрүкчүлер-биле ужуражыр боор деп идегедим.

И. БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

Телевидение

ЯНВАРЬ

26. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Телефильмнер. 9.0 — Владимир Высоцкий-биле дөрт ужуражылга» Бирги ужуражылга — «Намдарның арыннары». Ийиги ужуражылга — «Высоцкий — театр артизи». 10.15 — «XXI векче экспедиция». 12.15 — 12.25 — Медээлер. 15.30 — Медээлер 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Азербайджан ССР-ниң Күртелерадиозунуң улустуң хөгжүм керекселериниң концерти. 16.15 — Агрокуркомунуң ажыл-ижи болгаш сагыш салыышкыннары. 17.00 — «Үш далайны кежилдир» (Афанасий Никитин). Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 18.20 — Индияның национал байырлалынга «Республика хүнүнге». 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 — Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүүү. «Шупту хемнер агыш чыдар». 1-ги, 2-ги сериялары. (Австралия, 1983 ч.). 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Владимир Высоцкий-биле дөрт ужуражылга». Үшкү ужуражылга — Высоцкий кинода». 22.40 — 00.10 — «Көрүүшкүн». Аныяктарга программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Объективте — дириг амытаннар». «Чыланнар». 8.35; 9.35 — Төөгү. 10 класс. Хөгжүп орар чурттар амгы үеде. 9.05; 10.55 — Француз дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Харылзажылга культуразы. 10.35; 11.45 — Ботаника. 5 класс. Бүрүңгү тургузуу болгаш өзүлдези. 11.25 — «Далай инженери Борис Малинин». Эртем-тай. фильм. 12.05 — «Арктикага ужуражылгалар». 12.55 — «Улусчу чогаадылга». 13.25 — «Мээң салымым». Каталтаан киноның хүндүскү сеансызы. Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 14.35 — Медээлер. 14.45 — 15.35 — «Өңнүктер чыылган башкында». Док. телефильм. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Үеживис». Аныяктарга программа. Бокс талазы-биле республиканың бирги черинден репортаж болгаш оон киржикчилери-биле ужуражылга (тыва дылда). 19.00 — «Кызылдың телестудиязының почтазы». Көрүкчүлериниң чагаалаарын ёлүгаар дамчыдылга. 19.20 — «Тыва черде». Программада: «Мурнакчы дурумулганы — будурулгеге». Агрокуркомунуң килдизиниң даргазы С. С. Танааның чугаазы. Улут-Хемниң «УТКА 25 чылы», «Ак-Туруг» совхозтарындан репортаж (тыва дылда). 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 10.15 — «Делегей панорамазы. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.30 — «Музыкалыг киоск». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Алдырбас Фунтик».

27. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.00 — «Владимир Высоцкий-биле дөрт ужуражылга». Үшкү ужуражылга — «Высоцкий кинода». 10.05 — «Бойдус-биле карышпайн». 10.35 — Фильм-концерт. 11.05 — 11.15 — Медээлер. 15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Фильм-концерт. 16.15 — «Үеживистиң портредэ». 16.50 — «Үш далайны кежилдир». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 18.05 — Кижи болгаш хоойлу. «Эрэиг эвес төөгү». БХСС албанының самчыгдактылар-биле демиселиниң дугайында. 18.55 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүүү. «Шупту хемнер агыш чыдар». 3-кү, 4-кү сериялары. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Владимир Высоцкий-биле дөрт ужуражылга». Дөрткү ужуражылга — «Шүлүкчү, күүседикчи, музыкант». 23.00 — Док. фильм. «КНО — 1987 чылдың түңнелдери». 23.25 — Бөгүн делегейде. 23.35 — 00.10 — «Тянь-Шань. Кижилер болгаш даглар».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Объективте — дириг амытаннар». «Гренланд тюлени». 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс. Хана солуннуу ЭСМ кылып турар. 9.05; 11.05 — Немец дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Астрономияны практикага ажыглаары. 10.35; 11.35 — А. М. Горький. «Чаш чылдары». 6 класс. 12.05 — «Үш далай кежилдир» (Афанасий Никитин). Уран-чечен фильм. 1-ги серия. 13.30 — «Сванетия кыжын». 13.30 — Каталтаан телефильмниң хүндүскү сеансызы: «Мээң салым-чолум». 2-ги серия. 14.45 — Медээлер. 14.55 — 15.45 — М. Чулаки. № 4 симфония. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — Уруглар фильм. 18.25 — «Сонуургактарга». Төрээн черин өөренир викторина — тыва национал. бижиктиг тургусканы (тыва дылда). 19.00 — Делегей байдалының дугайында беседа (тыва дылда). 19.10 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: «Медээлер. «Кижи бүрүзүнүң кадыкшылы — бүгү-ниитиниң хөрээ». Шаэр аарыларның профилактиказының дугайында». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. «Альберто». (Куба) 20.45 — Кадык болуксазыңда. «Араганың хоразының дугайында». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Жигало биле Жиголетта». Кыска телефильм. 22.25 — 23.30 — ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң академиктиг орус улустуң ниити ыры аалдап келген.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.05 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң улустуң артизи Л. Власенко (фортепиано). 19.00 — «Көдээден дамчыдылга». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Ийи адыг оглу».

28. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Док. фильм. 8.55 — «Владимир Высоцкий-биле дөрт ужуражылга» Дөрткү ужуражылга «Шүлүкчү, күүседикчи, музыкант». 10.10 — «Дириг хылдар». 10.45 — Кижи болгаш хоойлу. 11.35 — 11.45 — Медээлер. 15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкунуң прожектору. 15.45 — Музыка эртинези. Л. В. Бетховен. 16.35 — «Он алдыга чедир болгаш оон өрү». 17.20 — ЮНЕСКО — Тайбың болгаш хөгжүлде дээш. 17.40 — ССРЭ-де Индияның фестивалы. Рави Шанкар ойнаар. 18.10 — Философия беседалары. Эде тургустунуушкун, философияда чаа үтаап-бодаашкыл. 18.55 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Шупту хемнер агыш чыдар». 5-ки, 6-гы сериялары. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Кижини бүрүнү-биле. 23.05 — Бөгүн делегейде. 23.15 — 23.45 — «Пицикато». Будапештиден музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Объективте — дириг амытаннар». «Сивуч». 8.35; 9.35 — Н. А. Некрасов — «Кирер эжик аксыңа бодал. 7 класс. 9.05; 11.05 — Испан дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — «Мещера талазы». Эртем-тай. фильм. 10.35; 11.35 — Өг-бүленің амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9. класс. Өг-бүленің мөзүг-шынар үндезиннери. 12.05 — «Үш далайны кежилдир». Уран-чечен фильм. 2-ги серия. 13.15 — Медээлер. 13.25 — «Мээң салым-чолум». Телефильм. 3-кү серия. 14.45 — 15.35 — «Театр мемуарлары». «Театр — мээң бажыңым». 18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмниг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Эде тургустунуушкун — үениң негелдези». Школа биле база будурулгениң амгы чаа экономиктиг байдалдарда ажыл-керекчи кадыажылдажылгазы. 19.15 — «Тыва черде». Программада — Медээлер. «СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур». Республиканың хөрээженнер чөвүлелиниң даргазы Д. Л. Ондар дамчыдылгага киржип турар. «Хандырылга албаны». Кызыл хоорайның амыдырал хандырылга будурулгелериниң репортаж (тыва дылда). 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — «Алтайның эртинези». Телец холунуң дугайында эртем-тай. фильм. 20.30 — Волейбол. ССРЭ-ниң чемпионады. Хөрээженнер «Орбита» (Запорожье). — «Динамо» (Москва). 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Уран үүл мастерлериниң концерти. 22.45 — 23.10 — Док. фильм. «Демир агымның» төөгүзүнден».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмниг гимнастика. 18.45 — Мультфильмнер. 19.00 — «Чемпион хевээр арткан». Г. Каспаров дугайында. 19.30 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Арина ажаакчының тоолдары».

29. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Док. фильм. 8.55 — «Резонанс» политиктиг ыр ансамблиниң концерти. 9.25 — «Дириг амытаннар оранында». 10.25 — Медээлер. 10.35 — «Эргим Эдисон». Уран-чечен телефильм. 12.20 — ССРЭ-ниң улустуң артизи И. Богачёваның концерти. 13.30 — Поэзия. С. Кирсанов. 14.15 — «Экин, музыка». 15.00 — Эртемниң болгаш күш-ажылдың эвилели. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Ленинград телевидениезининг программазы. 16.50 — Док. фильм. 17.00 — Мультфильм. 17.10 — Школа: эде тургустунуушкунуң айтырыглары. 17.55 — Интерсигнал. 18.25 — «Кайгамчык кежээ». К. Дебюссиниң чогаалдарындан концерт. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Шупту хемнер агыш чыдар». 7-ги, 8-ки сериялар. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Кинопанорама». 22.55 — 00.15 — «Көрүүшкүн».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тай. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4. класс. «Ол хүннерниң алдары өшпес». 9.05; 11.05 — Англи дыл. Өөредилгениң эге чылы. 10.05 — Антарктиданың амгы шинчилелдери. 11.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Аргада кыш. 10.55 — Эртем-тай. фильм. 11.55 — Эртем-тай. фильмнер. 12.55 — Жигало биле Жиголетта». Кыска уран-чечен фильм. 13.55 — Телефильм. 14.05 — 14.15 — Медээлер. 17.50 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Сылдысчыгаш». Улут-Хем районнуң пионер организациязы слёт соонда. «Сайзанак» телеклуб. Бал танцыларын өөренири (тыва дылда). 18.30 — «Культура болгаш амыдырал». Уран-чечен-публицистиг программа. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур». «Ажылчын эзлчег сөөлда. Ведомстволарның спорт дериглерин чогуумалыг ажыглаарының дугайында. 19.50 — Медээлер (тыва дылда).

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Кижи бүрүзүнге болгаш шупту-вуска». Ниитиниң чемненилгезининг ажылын канчаар экижидерил? 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Чогаадыкчы идепкейниң дөзү. Социалистиг күш-ажылдың Маадыры. ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының корреспондент-кежигүнү С. Н. Федоров-биле Останкинониң концерт студиязында ужуражыышкыны. 23.15 — 00.05 — Велоспорт. ССРЭ-ниң чемпионады.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.50 — Медээлер. 18.00 — «Аянчоруккучулар клуву». 19.00 — Баскетбол. Европа чемпионадының шилилге оюнары. Эр улус. Польшаның болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командалары. Польшадан дамчыдылга. ЧССР-ниң болгаш Грецияның шилиндек командалары. ЧССР-ден дамчыдылга. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар.

30. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Жук, Е. Жук (скрипка) ойнаар. 8.55 — «Азианың начдывы». «Олар башталгылары болганнар» деп бөлүктеп док. фильм. 9.25 — «Ырга ынакшылбиле». Ирма Сохадзе ырлаар. 9.55 — Айыыл чок шимчээшкин. 10.25 — Шүлүкчүнүң бажыңы. Михаил Лозинский. 10.50 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Көдээ устывышчы». (Великобритания). 11.25 — Спортту сула шимчээшкин. 11.30 — «Амгы делегей болгаш ажылчын шимчээшкини». 12.00 — Поэзия минуталары. 12.05 — Бөгүн делегейде. 12.25 — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга. «Олар Төрээн чурту дээш тулчуп чорааннар». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 15.00 — Дөрт чугаа. «Үгаан-бодал ажылдаар ужурлуг». Көдээ интеллигенциянның мөзүг-шынар үлээлгезининг дугайында. 16.30 — Вильнюс хоорайның улустуң көдээ «Вильния» капелланы ырлаар. 16.45 — «Шуптувуска болгаш кижи бүрүзүнге». Уруглар иднинг шыпаы чүге ажыживейи турарыл? (Егорьевск хоорай). 17.10 — Док. фильм. 17.20 — «Дириг амытаннар оранында». 18.20 — Мультфильм. 18.30 — «9-ку студия». 19.30 — Экранда — кинокомедия «Малиновкага болган куда». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Субботада кежээ. Кыска рассказтың антологиязы. М. Зощенко «Хеп-ле-хенертен». 22.40 — Медээлер. 22.45 — 23.50 — «Дейв Брубек Москвада».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теледопчудал. 9.00 — Ж. Б. Мольер. «Мещанин во дворе». 10.00 — «Кадыкшыл». 10.45 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.00 — Эртем-тай. фильмнер. 12.00 — «Религия болгаш политика». 12.30 — «Чуртта. Чер». Экология — шыңгыы айтырыг». 13.30 — Бажың академиязы. 14.00 — «Билдингир-даа бол, элдептиг». 15.00 — Бокс. ССРЭ-ниң чемпионады. Чартык финал. 16.30 — «Уруглары камгалап алыыл». Азия болгаш Африка чурттарының аштап турар уругларынга дуза дугайында. 17.20 — «Меңээ бижээн силер». Бижилгелиг уран-чечен фильм. 18.50 — «Тео Адам чалап тур». 19.55 — Реклама. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Улустуң аялгалар. 20.30 — «Частың ээп келгеня». Док. фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.20 — «Бодал», программа. Чараш үүлдүн энциклопедиязы. Античность болгаш амгы үе. 1-ги, 2-ги дамчыдылга.

31. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — «Чегем» Телефильм. 9.20 — «Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 — «Көдээден дамчыдылга. 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00 — «Кадыкшыл». 13.45 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Даррелл Россияда». Канаданың «Праймидия» телекомпаниязының студиязы ССРЭ-ниң Күртелерадиозу. 1985 ч. 9-ку серия — «Арга ындында». (Таймыр заповедниги). 10-гу серия — «Зубрның аял келгени». (Кавказче аян-чоруу). 14.40 — Оперетта артизи. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. Рубан. 15.30 — Эде тургустунуушкун болгаш литература. 16.30 — Уруглар — фильм. «Мээң бажыңым ногаан тейлерде». 17.35 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. (Гвинея) «Бистиң танцыларывыс». 17.50 — Уруглар шоодургут киножурнал «Ералаш». 18.00 — Делегей панорамазы. 18.45 — «Геракл Адметте». Мультфильм. 18.55 — «Стадион». Телефильм. 19.30 — ТТ экранында эң баштай. «Чорукчу». Уран-чечен фильм. 22.10 — Эстрада концерти. 23.20 — Медээлер. 23.25 — 00.10 — Улут улуска мультфильмнер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Зарядкаже, чыскаалыкчы 8.20 — Аваның школазы. 8.50 — Кинозал «Эрудит». 9.50 — Н. М. Карамзинниң портреттери. 10.50 — «Далайда сээң оруктарың». 11.20 — Оруе чугаа. 11.50 — «Делегейни дескиндир». Киноальманах. 12.55 — Эртем: эксперимент, теория, практика. 13.25 — «Скульптор Томский. Бүгү амыдыралының хөрээ». 13.55 — Мультфильмнер. 14.05 — «Шупту циркке ынак». 14.50 — Док. фильм. 15.55 — «Чүтаалаксап тур мен». Дүлей болгаш үнү чоктарны чугаага өөредиринин методиказы. 16.35 — «Чурттуң театрлары көргүзүп тур». К. Симонов — «Дорткү». Куйбышевтин М. Горький аттыг академиктиг шиитрының шинзи. 18.40 — Музыкалыг телеабонемент. Күүседикчи уран үүл дугайында. 1-ги дамчыдылга. 19.40 — «Совет дайынчызы». Киножурнал. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Вера болгаш Анфиса дугайында». Мультфильм. 20.15 — Н. Лесковтуң чогаалын — РСФСР-ниң улустуң артизи Н. Гундарева иомтуур. 21.00 — «Ye». 21.35 — Даштыкы фильм экраны. «Арга чаларда алыбы». (ЧССР). 22.40 — Док. фильм. 23.00 — Стол теннизи. ССРЭ-ниң чемпионады. 23.30 — 00.05 — Волейбол. ССРЭ-ниң чемпионады. Хөрээженнер. «Уралочка». (Свердловск) — ЦСКА.

Кино

ЯНВАРЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Подростки» 9.30, 12.10, 14.50, 17.30, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Человек с бульвара Капуцинов» 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Роня — дочь разбойника» 9.20, 11.10, 13.10, 15.00, «Забытая мелодия для флейты» 17.20, «Человек свиты» 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Правосудия!» 14.30, 17.10, 20.00 шактарда.

ДК «ЕНИСЕЙ»: «Школьные друзья» 18.00 20.00 шактарда.

Агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Хаттың кужу кошкак. Агаарның температуразы дүне 28—33, чамдык черлерге 20—25 хүндүс 21—26, чамдык черлерге 12—17 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар. Хаттың кужу кошкак. Агаарның температуразы дүне 28—30, хүндүс 21—23 градус соор.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 эка. Солуниың индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкина биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыт № 2650 ТС — 00704

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь 27 среда № 22 (13622)

1925 чылда үнелезилеттингеи. Өртээ 3 кедеек.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

Январь 25-те РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралы болган, анаа 1987 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының база РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң түнелдерииниң дугайында айтырыгны болгаш 1988 чылда план болгаш бюджет күүселдезин хандырар талазы-биле республиканың совет, ажыл-агый органнарының сорулгаларының дугайын чугаалажып көрген.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралының ажылына автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, крайкүүсконмарның, облүүсконмарның, автономнуг областарның улус депутаттарының Советтериниң күүсконмарының даргалары, СЭКП ТК-ның, ВЦСПС-тиң, аазап каң республика министерстволарының харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

Хуралга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротников түвө чугаалаан.

(СЭТА).

КОЛЛЕКТИВТЕРГЕ УЖУРАЖЫЛГА

СЭКП обкомунуң пленуму болурунуң бүдүүзүнде партия обкомунуң бюро кежигүннери болгаш бюро кежигүннериге кандидаттар республиканың күш-ажылчы коллективтериниң ишчилери биле ужуражыр турарлар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар Улут-Хем районунуң Ийи-Тал, Арыг-Бажы, Хайыракан суурларының ажылчы чону-биле ужурашкан. Тываның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң дүрге-дедириниң айтырыгларын шиитпирлээр дээш республиканың партия, совет органнарының чорудуп турар ажыл-чорудулгазын ол делегеренгей-биле чугаалап берген. Ужуражылгаларның киржикчилери чурттакчы чонуң садыг, амыдырал хандырылга, амгелге талазы-биле негелде-хереглелдерин акыжидиринче, күш-ажылдың сагылга-чурумун, инитиниң корум-чурумун бызыглаарынче угланган чамдык саналдарын, сүмелерин чугаалаан.

Тыва АССР-ниң Күрүнеииң айыл чок чорук комитединиң даргазы В. Ю. Хусанное Овур районда «Торгалыг» совхозтуң ажылчыларын-биле ужурашкаш, бодунуң ажыл-чорудулгазының отчёдун берген.

СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажыл киледиииниң эргелекчизи В. М. Евтешин Кызылдың ът комбинадының коллективи-биле ужурашкаш, партия обкомунуң бюрозунуң ажыл-чорудулгазын таныштырган.

ТЕЗИСТЕРНИ ТАНЫШТЫРГАН

Кызылга, бүгү районнарга партия эге организация секретарьларының хуралдары болуп эрткен. СЭКП обкомунуң ам болур пленумунга эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турының дугайында партия обкомунуң бюрозунуң иштеклеиин тезистерин оларга таныштырган.

Партия эге организациялар секретарьлары иштеклеин тезистери-биле танышкаш, партия обкомунуң бюрозунуң ажыл-чорудулгазына хамаарыштыр боттарының саналдарын, сүмелерин киирген. Ылаңгыя партия эге организацияларының дайынгы арга-шинээлии, коммунистериниң авангардты роли-ин бедидериниң, кадрлар-биле ажылды, күш-ажылчы, моозу-шывар, интернационалчы кижизидилгени экижидиринииң, чуртталга тудуун дүргедедириниң ажылчы чонну аъш-чем, чугула хереглелдер, барааннары-биле хандырарының, социал айтырыгларны дүрген шиитпирлээриниң эрежок чугулазынче кол кичээнгейни угландырган.

СЭКП Кызыл хооржомулга, Кызыл, Бай-Тайга, Өвүр, Чаан-Хемчик, Каа-Хем, Бии-Хем болгаш өске-даа районнарга эрткен партия эге организацияларының секретарьларының хуралдары организастыг, ажыл-агыйжы байдалга эрткен.

Бистиң үежилеривис

Кызылдың тудугжузу Николай Панининиң бригадазында шалычы ажылдаар аныяк ажылчынар бар. Аныяк дашчы Валерий Монгуш Кызылдың тудугларынга 1982 чылдан дашчылай бергеи. Ол чүгле дашчы эвес, бызанчы болгаш оон өске-даа мергежилдерге сөренип алган.

Александр Бортуй-оолович Оюнну бригадир база макгаар. Бо ажылчын тудуглар-ның берге участоктарынга ажылдаксаар. Ынчангаш ол моге-шыырак эрки тудуга чугула хереглер хоюдуг белеткеп турар.

ЧУРУКТА: тудугжулар Валерий Монгуш, Александр Оюн.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

«КОММУНИСТ»

«Коммунист» журналдың эдчеглиг, ийиги номерии парлап үндүрген. СЭКП ТК-ниң секретары В. Медведевтиң «Улуг Октябрь болган амгы делегей» деп чүүлү-биле журнал эгелээн. Ында делегей харылзаларының хей санныг айтырыглары, бистиң хүннеривистиң делегей айтырыглары, социализм делегейиниң болгаш делегейиниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкинииниң хөгжүлдезиниң айтырыгларын сайгарып көргеи.

«СЭКП-ниң XIX Бүгүзавилел конференциязы» деп рубрикада Р. Блюмнуң «Үндезинниерге дамнып алгаш: Фридрих Энгельс партийжи шиитики демократия дугайында» деп чүүлүн болгаш «Партиядың демократчыдылгазы — шиитилелдиң демократчыдылгазы» дээр бот-өөредилгелиг «төгерик столдуң» киржикчилери болуп номчукчуларның чагаадарын парлаан.

ССРЭ-ниң ЭА-ның корреспондент-кежигүнү А. Гранбергтиң чүүлүн Сибирьде структурлуг политиканың сорулгаларынга тураскаатка-кан. Улус ажыл-агыйында эрткен чылдың чамдык түнелдерии сайгарып көрүп турар Е. Гайдарийың экономиктиг допчуларын «Сайын-ранғайжыдарының утла-

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ ЮБИЛЕЙИНГЕ УТКУШТУР

«Октябрьның социалистиг Улуг революциязының чедеи чылы» деп стенографтыг отчётту (СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң 1987 чылдың ноябрь 2—3-те болган каттышкан байырлыг хуралы) парлап үндүрген.

Номда СЭКП ТК-ның Чиргиие секретары М. С. Горбачевтуң «Октябрь болгаш эде тургустунуушкун: революция уламчылап турар» деп иштеклеи, ленинчи партияның хоочуннарының, Октябрь революциязының, дайынты болгаш күш-ажылчы тивилелгелериниң маадырлаарының, сураглыг эртемдеиериниң, хей-иниитиниң билдингир ажылдакчыларының, коммунистиг болгаш ажылчын партияларының, революсчу-демократтыг партиялардың, хосталга шимчээшкиниериниң удуртукчуларының чугаалары болгаш саналдары киргеи. Номда Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга тураскаатка-ан ажылчы чоннарның хуралдарынга дамчыкы аалчыларның байыр чедирген чугаалары киирген.

Номну Политиктиг ном үндүрер чер парлап үндүрген.

(СЭТА).

«КОММУНИСТ»

«Коммунист» журналдың эдчеглиг, ийиги номерии парлап үндүрген. СЭКП ТК-ниң секретары В. Медведевтиң «Улуг Октябрь болгаш амгы делегей» деп чүүлү-биле журнал эгелээн. Ында делегей харылзаларының хей санныг айтырыглары, бистиң хүннеривистиң делегей айтырыглары, социализм делегейиниң болгаш делегейиниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкииниң хөгжүлдезиниң айтырыгларын сайгарып көрген.

«СЭКП-ниң XIX Бүгүзавилел конференциязы» деп рубрика-биле А. Хамминиң автобиографтыг номунуң (Ленин-биле ужуражыышкынар дугайында ооң сактыышкынарындан эгелеринии тайылбырлаан) дугайында болгаш СЭКП-ниң национал политика айтырыгларының болгаш интернационалчы киижизидилге талазы-биле Алма-Атага болган республиканың эртем-практиктиг конференциязының материалдарын парлап үндүрениниң дугайында дыңнадыгларны парлаан.

В. И. Ленииниң мөзээн хүүнден бээр беш чылынга тураскаатка-ан кажыдал хуралынга Н. И. Бухаринниң иштеклеин «Төөгүнүң арын-нары» деп рубрикага «Ленииниң политиктиг танылгалары» деп ат-биле парлап үндүрген.

Журналда оске-даа түүлдерни, а ол ышкаш рецензияларны, информацияларны, хроникаларны киирген.

(СЭТА).

«ПАРТИЙНАЯ ЖИЗНЬ»

СЭКП ТК-ның «Партийная жизнь» деп журналының үшкү дугаарын парлап үндүрген. «СЭКП ТК-ның Политбюрозунда» деп дыңнадыглар-биле ол эгелээн.

СЭКП-ниң XIX Бүгүзавилел конференциязынга утку-шутур «Партияның эге организациязы — эде тургустунуушкунуң кол звенозу» деп редакция чүүлү, Казахстанның Компартиязының Павлодарск обкомунуң пленумундан болгаш ССРЭ-ниң Арга-арыг, саазын үлетпүр министерстволуунуң партия конференциязындан отчёттарны, партия организацияларының амыдыралын уламныңай демократтыдар дугайында журналдың номчукчуларының савалдарын парлаан.

Социал-экономиктиг дүргедээшкиниң стратегиязын боттандырып чорударының чугула айтырыгларын «Ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдеринге — партийжи сагыш салыышкын» деп редакция чүүлүнде, И. Силаевтиң «Машина тудуунуң комплекизин хөгжүдеринии эң чугула талазы», А. Козинеттиң «Ажыл-агый удуртукчуларын ажык-чарлыг шилип алыры», А. Шорининың, Е. Анидзловаиың «Каттышкан күкенишкиннер-биле хөделир» деп чүүлдерин парлаан.

«Аныяк коммунистиң бот-өөредилге школазы» деп рубрикада «Партийжи амыдыралдың ленинчи принциптери болгаш норма-чижектери» деп чүүлдү киирген. «Партия райкому, хооркому: эде тургустунуушкунга идеи-кейлиг турушту эәлээр» деп бөлүкте «Партия комитединиң ажылынга тодаргай чорукту чедип алыр». «Шүгүмчүлелдерни кошкатпас» «Демократияга өөренирии берге, ынчалза-даа солун» деп чүүлдерни чарлаан.

Д. Волкогоновтуң «Совет Армия — дайынчы, идеи болгаш мөзүшынар дадыгымшкыныың школазы», Г. Егоровтуң «Камгалалмассалыг ажылга — улут делгемнии», П. Ребеиковтуң «Ол дайынчы хүнериниң алдары ошпес» деп чүүлдери ажылчы чоннуң, аныяктарның патриоттуг кижизидилгезиниң айтырыгларынга тураскаатка-ан.

Журналда партийжи информацияны, номчукчуларның чагаазын, партия ажылының айтырыгларының талазы-биле консультацияларны, чер-черден кээп турар шүгүмчүзелдиң дыңнадыгдар талазы-биле ап чорутка-ан хемчеглер дугайын парлаан. СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязынга болгаш партияның дээди школаларынга дыңнакчыларының эдчеглиг хүлээп алыышкынының дугайында чарлалдарны парлаан.

(СЭТА).

Кыштаглаашкын — хүннүң чугула айтырыы

БЕЛЕТКЕНГЕНИ ТААРЫМЧАЛЫГ

Өвүр районда «Ак-Чыраа» совхозтуң Чалаату хойжу бригадазының малчыныарында хой оолдаашкыны эгелей берген. Ам кымның-даа аалынга чеде бээрге, хойлар, хураганнар чиинейнин түрар. Сакманчылар хойларны тоотпалаан — «балдыр сыгар» чай чок. Ындыг байдалды хоотун хойжулар Долба биле Кан-оол Лопсаннарның аалынга көрдүм. Лопсаннарның мал оолдаашкынынга белеткенгени таарымчалыг. Кыштаат чайын-на септеп алган. Кажаалар иштии чылыг, курттаг, хураганнар адаанга төгеп өдек, саваң белеп, чазын-на бөлүп, оки кадагалап алган. Кыштагда мал чеми база четпир. Чемни малга тускай эртемниглерниң тургускан рационуун өзүгаар берип турар.

Ылаңгыя торүүр чыгаан болгаш төрээн хойларның ажаалда-чемгерилгезинче ол малчынар улуг кичээнгейни салган. Дус болгаш минералдыг өске-даа чемелделерни база берип турар. Сүтну чылыдып бээр, оны мал бодунуң туралааны-биле ижер. Хоотун хойжулар төрүүр хойларны кадыр дагже үндүрбезин, маңнаштырбазын, кажаа ажинге сыымаралаштырбазын үргулчу хайгаарап турар.

Долба биле Кан-оол Лопсаннар 12 чыл дургузунда совхозунуң хоюн малдан келгеннер. Ол үениң дургузунда мергежилин бедидип, оки дуржулганы мөөнгеп ап, билиин ажыктарга күзелдиидиле дамчыдып турарлар.

Оларның кыштаа Кара-Кожагарда моторлуг бичии шимчедикчиин тургускан. Ында сайгылгаан чырый берген. Бо хүннерде малчын өг-бүле радиону дыңнап, делегейде бүгү байдалдарны билип ап орар. Кыштагда хеп чүүрү болгаш чем хабындырары безин электрижиттиир. Мындыг таарымчалыг байдалга ажылдаары оорунчуг.

Хойжунуң бажыңында чугаалажып олурувуста, кажаага турган дузалакчы кадарчы оглу Геннадий Лопсан кирип келди.

— Ийи хой төрүттү. Хураганнарының омаа аажок. Иелериниң аалын эмзирип кагдым. — Дузалакчызының оки медээзин дыңнаш, хойжуларның хей-аъдыгын кадыруун эгелээни илдеп болду. Шагдан бээр хураган доруктарының-даа, дук кыртыырының-даа талазы-биле социалистиг чарыштың мурнуку одурүүн эдлеп келген бо малчынар он ийиги беш чылдың үшкү чылында база бедик көргүзүглерлиг болуруун, партиянның ам болур XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражырын тугаалап ордулар.

Бо хүннерде малчының коданында хойнуң күш-дегели пылыран, төрүттүнген хураганнар онча-менди доруп турар.

Н. ДАМДЫН.

ЭРЕС-ШУДУРГУЗУН КӨРГҮСКЕН

Бай-Тайганың девискээри-биле эрткен хат-шуурган районнуң ажыл-ижиниге когаралды чедирген. Электри шугумнарының чагыларын ужур хадаан. 11 оңгу бускан, кажаалардың, турттарга база-шыларының дээвириниң шыпыларын соя хадаан, сараатталп сигеннии чамдыкшыл хат алган барган. Районнуң ажыл-шиилери, эң ылаңгыя малчынар, хат-шуурган үезинде эрес-шудургу төрүүн көргүскеннер. Ниитилиг малын долуулуу-биле камгалап ап шыдаан. Электри шугумнарында ушкан чагыларыны калтап тургузуп, малчынарга дузаны дүрген чедирген. Оон түнелинде чырык, чыдыг үзүктелиишкиниң үр-бөлбаан. Албан черлери, школалар, амыдырал хандырылга черлериниң ажылынга бергедээшкин чок болган.

Хат-шуурганның чедирген уржуктарын чок кылыр, эң ылаңгыя инитиниң малының кажаа-хораанын септээр, мал чеми-биле хандырар талазы-биле түскай бөлүктер районда бо хүннерде ажылдап турар.

Х. АЛЕКСАНДРОВ.

ХУРАГАННАР ОНЧА-МЕНДИ

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозунуң хойжуу А. С. Хертектиң кадарган хойлары шупту оолдапкан. Төрүүр 228 хойдан 228 хураганы малчын камгалап алган. Чаа төрүттүнген хураганнар кадык-шыырак доругуп турар. Дуржулсалыг малчының коданында кыштаглаашкында улуг бергедээшкин чок. Чүге дээрге диитиниң малын онча-менди кыш ажырар, чаш төлүн шупшуун камгалап алыр дээш магадылалды малчын эрткен чылын турускан. Бодунуң күжү-биле кок-суланы тараан, кезин алган. Ниитизи-биле малчын 30 тонна кок-сула биле сигении белеткээн. Оон түгле чартыын чарыгдаан. Сигенширбиин часка чедир малга чайлыг четчир деп малчын санап турар.

Арбай-оол Сересютовичиниң өг-бүлези бо чылын керээ-биле ажылдап эгелээн. 1988 чылда инитиниң малының чаңыс-даа бажын оскунмас дээш ажылдап турар. Бир эвес малчын өг-бүле демиит, бот-башкарлыг ажылдаар болза, мал чемин боттарының күжү-биле белеткеп, бот-хандырылга-биле ажылдап болур деп чүвеми оларның дуржулгазы коргускен.

А. ХЕРТЕК,
бистиң корр.

ОН ӨШКҮ ИЙИСТЭЭН

Улуг-Хемде «Улуг-Хая» совхозтуң өшкү кадарчызы Маадыр-оол Викторович Чаш-оол инитиниң малын кыштан хүр-менди ажырар дээш кыштаглаашкынны организастыг эрттирип турар. Ол мал ажылынга ажылдаамдан бээр элээп хей чыл эрткен. Бо үениң дургузунда ооң дуржулгазы улгатканы. Малдың баш санын хоратпас, ооң продуктулуг чоруун бедидер талазы-биле республиканың мурнакчы малчыныарының арга-дуржулгазын ол солуннардан номчуп танышкаш, ону ажыл-ижиниге ажыглап өөренип берген.

Ажыл-агыйны башкарарының чаа арганы ол база-ла солуннардан номчуп, радиодан дыңнап ап, ажылынга ажыглап турар. Өг-бүле керээзи, бот-орулга-чарылга болгаш бот-акпаланышкын дугайында эге бичиглерни М. Чаш-оол совхозтуң специалистериндеи ылаырлап билип ап, экономиктиг өөредилгениң школазынга база өөренген. Чаа арганың ажыктыын билгеш, Чаш-оолдарның өг-бүлези эрткен чылын өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээн. Кадайы Чечек, уруу Айланмаа, күдээзи Артис аразында дугурушкаш, совхоз дирекциязы-биле керээ чарып алган.

Бо хүннерде малчыннарның коданында өшкү оолдаашкыны эгелээн. 140 өшкү төрээн. Оларның оңу ийистээн. Чаш төл онча-менди.

М. ТҮЛҮШ.

ЭРГЕЛЕКЧИНИ САГЫНДЫРГАН

Өвүрнүң Торгалыг суурда чагыг хүлээп алыр пункт хаалгыг турар дугайында хомудал чагаа келген. Ону сайгарып көөрү-биле райкүүсконмче шилчиткен. Ону тускай комиссия барып хынаан. Шак ындыг харыыны редакцияже райкүүском даргазы И. У. Успун чорутка.

Хынаалдадан чүү илерээнил дээрге, эргелекчи Валентина Солдамовна Сембиринииң багай ажылындан чоннуң чагыларының хуусаазы узап, ой-шаанда күүседтинмейн турар болган. Ынчангаш эргелекчиин сагындыргал болган ажылын экижидерин дааскан. Хүлээп алыр пункт чаа бажыңче көжүп кирер деп турар.

ХУРАЛГА ЧУГААЛАШКАН

Чадаана хоорайда автобус шимчээшкиниинии үзүктелиишкиниг болуп турарының дугайында шүгүмчүлелге хамаарыштыр харыыны улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы Ф. Г. Баранов редакцияже чорутка.

«Материалды хоорайкың чурттакчыларының хуралынга чугаалашкан. АТБ начальниги В. В. Поздяев 1988 чылдың январьдан эгелеп графикке үзүктелиишкиниг болдурбазын аазаан» деп харыыда бижип турар.

ЧОРУП ЭГЕЛЭЭН

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң ийиги секретары К. Д. Бичеоол Шагаан-Арыг—Арыскан аразында автобус чорувайн тур-ган дугайында шүгүмчүлелдиг чагаага харыыны чорутка. Болүк авторларның бижээни ол шүгүмчүлелдиң солуунуң корреспондентизи К. Оюн хынап көрген.

Шагаан-Арыг — Арыскан аразының автобус маршруду эрткен чылдың декабрь тоңчүүнден эгелеп катап ажыттынган. Неделяда ийи удаа чоруп турар. Автобус чорувайн турганының чылдагаанындан ол девискээрде оруктуң багай турганында.

ЭРГЕЛЕКЧИНИ САГЫНДЫРГАН

Өвүрнүң Торгалыг суурда чагыг хүлээп алыр пункт хаалгыг турар дугайында хомудал чагаа келген. Ону сайгарып көөрү-биле райкүүсконмче шилчиткен. Ону тускай комиссия барып хынаан. Шак ындыг харыыны редакцияже райкүүском даргазы И. У. Успун чорутка.

Хынаалдадан чүү илерээнил дээрге, эргелекчи Валентина Солдамовна Сембиринииң багай ажылындан чоннуң чагыларының хуусаазы узап, ой-шаанда күүседтинмейн турар болган. Ынчангаш эргелекчиин сагындыргал болган ажылын экижидерин дааскан. Хүлээп алыр пункт чаа бажыңче көжүп кирер деп турар.

ЭРГЕЛЕКЧИНИ САГЫНДЫРГАН

Өвүрнүң Торгалыг суурда чагыг хүлээп алыр пункт хаалгыг турар дугайында хомудал чагаа келген. Ону сайгарып көөрү-биле райкүүсконмче шилчиткен. Ону тускай комиссия барып хынаан. Шак ындыг харыыны редакцияже райкүүском даргазы И. У. Успун чорутка.

Хынаалдадан чүү илерээнил дээрге, эргелекчи Валентина Солдамовна Сембиринииң багай ажылындан чоннуң чагыларының хуусаазы узап, ой-шаанда күүседтинмейн турар болган. Ынчангаш эргелекчиин сагындыргал болган ажылын экижидерин дааскан. Хүлээп алыр пункт чаа бажыңче көжүп кирер деп турар.

БАШ УДУР БЕЛЕТКЕНИР

Сүт-Хөл районнуң Карл Маркс аттыг совхозунуң тараажылары 1987 чылдың 1 га шөлден ортумаа-биле 16 центнер дүжүттү өстүрүп алган. Ажыл-агыйның тарага шөлдери Октябрь 30 чылы» совхозтуң тараа шөлдери-биле кожа. Дүжүттү тарып өстүрүп турарының байдалы домей. Ындыг-даа болза, Карл Маркс аттыг совхозтуң механизаторлары кожаларынга деннээрге, 1 га-дан 8 центнер дүжүттү авээштн өстүрүп алганнар. Харын-даа 1986 чылдың дүжүүнден 5 центнер куду болган. Оон чылдагааны, хамыктың мурнунда, хөвү ажылдарынга багай белеткенгени. Бо талазы-биле Карл Маркс аттыг совхозта ам кандыг ажылдар кылдынганыл?

Техника септелгезин совхозтуң механизаторлары 1987 чылдың декабрь айда эгелээн. План ёзутаар «Т-150» деп трактормуг сести, «ЮМЗ» биле «МТЗ» маркалыг тракторну дөрттүү, «Т-75» деп маркалыг трактормуг дөрттү база хой кожуг машиналарын, дериг-херек-селди септээр ужурлуг. «Т-150» тракторларның чаңгыы-даа септеттинмээн. Кызылда септелге-техниктиг бүдүрүлгеге септээн трактордар часкы хөвү ажылдарының үезинде бедик бүдүрүкчүлүг кылдыр ажыглатпайн барган. Совхозтуң бодунуң техника септээр материал-техниктиг баазазы чок. Септелге мастерскаялары кылдыр ажыглаар сорулга-биле тутканы бажыңнарны складтар кылып алган. Септекчилер кыштың соогунда даштыгаа ажылдап турар болган оларның ажылының бүдүрүкчүлүү куду. Чиээлээрге, кодээ ажыл-агый машиналарының механити Тимур Ондар септелгеге чүгле үш бичиин хаара тутканы. Ажылдың темпиин оскүм. Септээр техника аймаан бы-жыглаваан. Техника септеп турар чер суурдан ырак болганы, дүштээринге безин хой үени механизаторлар чидирип, ол аразынга чадаг кылаштажып турар. Хүн бүрүде кылыр септелге ажыдарының планын механизаторларга чедирбейн келген. Ол чорук бо чугула ажылга оожумаашкынны болдурган. Септеттинген техниканы кандыг негелделер ёлугаар хүлээп ап турарын билдинмес.

Тараа шөлүн чемнишчидеп талазы-биле ажыл-база багай. Совхоз бо чылын 2370 тонна өдекти ховуже үндүр сөөртүр ужурлуг. Оны март айда кылыры кордүүнүп турар. Амга чедир белеткел ажылдары кылдынмаан. Тускай звено тургустунмаан. Минералдыг чемнишчидилге аймаа ам-даа эккелдинмээн. Эрткен чылдан артыкан 78 тонна минералдыг чемнишчидилгени ам чажар деп болдап турар.

Херек кырында үшкү класстың 150 тонна үрезиин белеткеп алган. Картофель, кукуруза, ногаа аймааның үрезиин амгы үеде совхозта чок. Оны тып алырының арганы дилеп турар.

Бир га тараа шөлүнге онаалтыр 13 центнер дүжүттү өстүрүп алырын совхоз планнап турар. Ол хире дүжүттү өстүрүп болурунуң аргазы бар. Ынчалза-даа агаар-бойдустуң байдалындан чаагай дүжүттү өстүрүп алырының магадылалын тургузуп болбас. Дүжүттү агаар-бойдустуң «хаймрлаашындан» хөйнү өстүрүп алыр дээш тараажы белеткенир ужурлуг. Шак ындыг белеткел ажылдары Карл Маркс аттыг совхозта амгы үеде чок.

А. ОНДАР.
Ийме суур.

Дүвүренчиг медээ

КАТАП ҮРЕЛЗЕ КАНЧААРЫЛ?

Декабрь тоңчүүнде Самагалдай ортумак школазының батареязы доңгаш, чарылган. Будун школаның өөреникчилери каш хонуктар дургузунда өөренир арга чок болган. Дүүхүн чок ажылдап, хемчээн алганының түүнеринде школачылар өөренип эгелээн.

Доңган батареяларны канчаар эргидип алыр дугайында баштайгы үеде маргылдаалар хөй болган, чүге дизе бисте ол талазы-биле специалистер чок. Батареяларын доңгаашкынын чылдагааның төдарғайдан көөрге мындыг болган. Ол үеде чырык Самагалдайга барык бир хүн чыгыы ешкен. Оон оңу хенертен кыпсыптарга, доңуп бар чыткан сүт хоолайларны чаза теп эгелээн. База бир чылдагааны школаның спортзал талазында хоолайның үзе кестирип каапкан черлерии чайгы септелге үезинде катап үзалтырарын харыысалгалыг ажылдакчылар херекке албаанында болган.

Школада байдал ам-даа дүвүренчиг. Одалга система-зы катап база үрелзе канчаарыл?

Ө. ЧИҢМИТ.

ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИН ҮНДҮРГЕН

ССРЭ-ниң Статистика күркомунуң дыңнадыы

ПАРТИЯНЫҢ XXVII съездиниң болгаш СЭКП ТК-ныҢ ооң соонда болган ПленумнарыныҢ шиитпирлерин күүсетпишаан, Совет Эвилелиниң ажылчы чону Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылында ниитилел будуртазишиин болгаш ооң ажыктыын бедидерин хандырган деп. 1987 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниг Күрүне планыныҢ күүселдезиниг түңнелдерин дугайында ССРЭниң Статкүркомунуң дыңнадыында айтып турар. Чонуң чаГай чоруу бедээн. Экономиктиг үндезин перестроманы чайгылыш чокка бөлүндүрып, ажыл-агыйның saa механизмнин непередип турган.

ТөлевилеттингеН темплерге дүүштүр үлетпүрде продукциянын хемчээли болгаш күш-ажылдың будуруккудуу оскел. Одалга-энергетика болгаш металлургия комплекстери доктаамал, быжыг ажылдап турган. Машина тудуумуң продукциязының чаартымшкыны дүргедээн. Агроүлетпүр комплекизинде мал ажылының продукциязын будуреринин хемчээли озуп турар. Ажылдап турар будүрүлгени техниктиг эде чепсегдээримче болгаш чаартыкыче улганган акша-хөрөнгинин улуг-хуузу оскен. Хөй чылдарның иштинде эң баштай материалдыг будүрүлгениң адырларында ажылдап турар ажылдакчыларның санын остүрбейн, будүрүлгениң немей озулдезин күш-ажылдың будүрүкчүлүүдүн күсели-биле хандырган.

1987 чылда беш чылдың планында ажылчынарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевиринин, колхозчуларның күш-ажылының төлевиринин хереглелдиң нитилел фондузунуң, чурттала бажыңнарын тударының талазы-биле беш чылдың планында төлевилеттингеН онаалдаларны чедип алган азы ажыр күүсеткен.

Ооң-биле кады улус ажылагыйның чамдык адырларына төлевилеттингеН онаалдалардан хожудаашкыннарны ажыл эртип шыдаваан, будүрүлгениң доктаамал болгаш быжыг өзүлдези хандыртынмаан. Эртемниң болгаш техниканың чедишкиннерин улус ажылагыйына ооҢум темплербиле непередип турар. Чиик үлетпүрүҢ, машина тудуунуң ажылында, ылангыя кылыгларның шынарын бедидер талазы-биле ажылда үндезин экижишкин болбаан. Барааннарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге чурттакчы чонуң негелдезин чедир хандырбайн турар.

Будүрген национал орулга 600 миллиард рубль (херек кырында өртектер-биле) болган. План-биле деннээрге ооң өзүлдезиниң эвээш темплери материалдыг чаргылдарны камнаар талазы-биле онаалдаларны күүсетпээни-биле, көдээ ажыл-агый продукциязының өзүлдезиниң хожудаашы-биле, дашТыкы садыгдан орулга киирериниң эвээжээниинден болган эзиртир суксуннарны будүреринң кызыргынындан болган.

КНО-нуң методологиязын даГаар санаан болгаш бүтүү будүрүлгелериниң организацияларының болгаш чурттакчы чонуң будүрүлгечи эвес талаларга орулгаларының ниити түңүн илередип турар ниити национал продукт, а ол ышкаш амортизация саналшкыны эрткен чылга деннээрге 3,3 хуу оскен.

Эрткен чылга деннээрге, үлетпүр продукциязы 32 миллиард рубльге оскен болган 670 миллиард рубль ашкан. Көдээ ажыл-агый продукциязын 220,1 миллиард рубльге алган, ол болза ол бирги бөлү чылдың ортумак денгелиинден 9,3 хуу хөй болган.

Улус ажыл-агыйныга орулга көвүдээн. Үлетпүр продукциязының, тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнези чиигээн. Ынчалза-даа чамдык министерстволар болган ведомстволар бот-үнезин чиигедир талазы-биле нептерединп турар. Чиик үлетпүрүҢ, машина тудуунуң ажылында, ылангыя кылыгларның шын

ССРЭ-НИҢ АЖААЛГА БАНКЫЗЫ

Тургустунуп келгениндеи бээр 65 чыл болган соонда Күрүпенин күш-ажылчы ажаалга кассалары боттарының «эрге-хүлээлгелерин» чурттун күш ажылчы ажаалга болгаш чонга чээли тыпсыр банкыга хүлээдип берген азы оларны ам ССРЭ-нин Ажаалга банкызы деп адаар анаргап. Ук банкының чер-черде салбырлары чаа чылдан эгелеп боттарының хүлээлгелерин күүседип эгелээн.

СЭТА-ның корреспондентизи В. Петренко чаа тургустунган банкының баштаар черинин даргазы А. С. Бурков-биле чоокта чаа ужурашкап, ажаалга кассаларын чүге банк хевирикче шилчиткени, чаа банкының ажылынга хамаарышкан чамдык айтырыгларны харыылап бээрин оон дилээн.

— Ажаалга кассаларын банк кылдыр эде тургускаының ажыы кандыгыл база чаа банк кандыг хүлээлгелерин күүседирил?

— 1922 чылда тургустунуп келген үезинден бээр ажаалга кассалары улуг рольду ойнаан болгаш чонга ачы-дуза чедиреринин талазы-биле байлак дуржулганы чыгган. Ындыг болзажок оларның эргелеря болгаш хүлээлгелери чаа үениң пегелдезинге дүүшпес апарган. Тодаргайлаарга, олар чонунун акша-хөреңгизин чүгле шыгжаар болгаш бээр черлер апарган. Сөөлгү чылдарда бажың хөлезиин төлээр дээш оон-даа өске операцияларны салыкчыларның негелдезин-биле кылып турар.

Ындыг болзажок оларның ажыл-чорудулгазы амгы банк системазының негелделеринге дүүшпестей берген. Чаа тургустунган албан черинин кол хүлээлгелери болза чонунун ажылдап, чурттап турар черинин аайы-биле оларның негелде-хереглелдерин улам долу хандырары болур. Аңаа хамаарыштыр элээн чаа түүлдерни киирген. Чижээлээрге, ажаалга депгерин солаан. Эрги депгерге улус салган азы уштуп алган акшазын демдегледир турган болгай. Чаа хевирнин депгери-биле, тускай тургуская чурум ёзугаар, магазинперден болгаш өске-даа черлерден садып алган бараанарынын өртээп төлеп болур. Ол чек хевирлиг болур. Ындыг арганы чурттун улут хоорайларында ажыглап эгелээн.

Февраль айдан эгелеп ажаалга банкызы тускай соругалыг салыышкыннарны хүлээп ап эгелээр. Чижээлээрге, уруглар 16 хар четкиже чедир оларга акша салыышкынын кылып болур. Ол салыышкын он чылдың чыл санында-ла 4 хуу өзүлдезиг болур.

Бо чылдан эгелээш чонга ачы-дуза чедиреринин база бир чаа түүлүн боттандырар. 1000, 500, 250 рубльдерниң сертификадын он чыл хуусаалыг кылдыр тарадып эгелээр. Ол база-ла өзүлде хуулуг болур. Чижээлээрге, силер 1000 рубльдиг сертификадын садып алган турган дүжик силер. Он чыл эрткенде силер 1408 рубльди ап болур силер. Сертификатты ажаалда банкызының кайыдаа салбырынга, кажан-даа акшага орнап ап болур.

— Александр Степанович, ажаалга кассалары ам банк системазынче шилчээн, банк деп адаар апарган болганда, оон үеэлиин ап болур ышкажыл?

— Ажаалга кассаларын эде организастаанының бир чылдагааны ында. Моон мурнунда олар чонунун чүгле акшазын шыгжап берип турган болгай. Ам банк апарганда, олар салыкчыларга (чүгле акшазын шыгжаткан кижилерге) чээли тыпсыр эргелиг. Чээлиниң хевирлери ам дээрезинде аваэш. Ол хевирлер чоорту көвүдей бээри билдингир. Чээлиниң хевирлери янзы-бүрү деп чугаалаадым. Чижээлээрге, көдээ черде чурттап турар кижилер бажың тудуп алыр, капитал септелге кылыр, ажыл-агыйга херектиг дериг-херекселдер садып алыр дей берзе, чээлини ап болур. Чижээлээрге, бажың тудуп алыр деп шинтпирлээн салыычы 20 муң рубльдиң чээлизиин 50 чыл хуусаалыг кылдыр ап болур. Бир чылда-ла 2 хуу хөнү төлээр.

Сад эштежилгелериниң кежигүнери он чыл хуусаага 5 муң рубльдиң чээлизиин ап болур.

Көдээ черлерде барган аныяк специалистер малмаган садып алыр, өске-даа дериг-херекселдер тыптынып алырынга ажыглаары-биле он чыл хуусаалыг 5 муң рубльдиң чээлизиин ап болур.

Бо дээрге амгы үеде берип турар чээлиниң хевирлери-дир. Чээлиге садар бараанкарны төлээрингe ажыглаар кредитти чурттун чамдык черлеринде — Белоруссияда, Тольяттн хоорайда, Москва чоогунун хоорайларында берип эгелээн. Ап турар чээлизиниң 25 хуузу салыышкынында бар салыкчыларга үш чыл хуусаада 2 муң хире акшаны чээлиге берип турар. Оон кандыг янзылыг апаарын моон соңгаар өөренип көөр апаар.

Банк чаа тургустунган болгаш ажылдап эгелээн, ындыг болзажок обү келир үеде канчан баарының дугайын амдан эгелеп бодап турар бис. Чижээлээрге, чээлини ам дээрезинде салыкчыларга берип турар-дыр бис, а келир үеде бүгү кижилерге бере бээр-даа апаары магат чок. Ону амыдырал көргүзе бээр.

ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының үндүргеп сертификаттарының хевири.

БӨМБУРЗЕКТИҢ судалы

ХҮЛЭЭП АЛГАН

КАБУЛ. (СЭТА). Хөгжүп орар чурттарның литературазының хөгжүлдезиниң айтыгларыт Азия болгаш Африка Чогаалчыларының ассоциациязының — АПАА-ның афган пайысылалга болган секретариадының хуралынга чүгаалажып көргеи. Анаа Индияның, КУДР, Мозамбиктиң, Сенегалдың, Сирияның, Шри Ланканың, Эфиопияның, ол ышкаш Афганистанның чогаалчылар ассоциациязының төлээлекчилери киришкен. Хуралга АПАА-ның ажыл-чорудулгазын улам ыңай идепкейжидерининң оруктарын төлевилеп, организацияның удавас болур 30 чыл оюнга турацкаатқан хемчегларинің планның хүлээп алган.

Азияның болгаш Африканың элээп каш «изиг точкаларында» империализмниң сионизминиң болгаш расизминиң күштериниң агрессия болгаш дарлал политиказын үргүлчүлеп турары-биле холбаштыр АПАА-ның секретариадының чүүлдүгүнүп хүлээп алган декларациязында ханы сагышсыралды илереткен. Эжелеттирген араб девискээрлерде Израильдиң болгаш Африканың мурнуу чүгүнде апартеидтиң ёзу-чурумунуң араатавзыг хөделиишкиннерин декларацияда шинтпирлиниби-биле бүрүү шапкан болгаш Персид мугулдурунда дүшкүүрлүг байдал-биле холбаштыр дунмүүзиниң ведереткен. АПАА-ның секретариадының өске хүлээп алган документизинде — «Афган улуска кыйгырыында» национал эптешилге талазыбиле чуртта чорудуп турар угланыышкынны деткээн.

БАНГЛАДЕШТЕ БАЙДАЛ

ДАККА. (СЭТА). Бангладештиң удурланыышкын күштериниң чарлаашы бүгүнкинти ажыл соксадыышкынының ийиги хүнү частыышкыннар-биле демдеглеттинген. Найысылалдың янзыбүрү районнарга боо-чепсек даажы дыңналып турар. Ында амыдырал сонсаан магазиннер, банкылар, албан черлери хагдынган, автобустар болгаш чүк машиналары оруктарже үнмээн. Президент Х. М. Эршадтың болгаш оон чазаанның дүжеринә удурланыышкын күштери (оппозиция) негеп турар. Чүгле ындыг таварылгада оппозиция президент соңгулдаларының хунүнде, март 3-те, соңгулда хааржактарынга келирин чарлаан. Удурланыышкын күштериниң эвилели эрге-чагырганы шилчиишкининиң нейтралдыг чазаамга дамчыдып бээрин негевишаан, соңгулдаларга кириишпее дугайында медеглээн.

Чазакка удур хөделиишкиннер бүгү чуртта бооп турар. Полицияны бедезининң байдалында тургускан. Сөөлгү медээлеринден алырга, чамдык черлерде демисел улам чидиглеп берген.

Президент Х. М. Эршад моон мурнунда оппозицияда турар күштериң негелдезин хүлээп көрбээн туружуп амдаа быжыг тудуп, соңгулдага ким тиилелгеин чедип алырыл, анаа эрге-чагырганы дамчыдып бээр мен деп медеглеп турар.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ. Димитровградтың химия комбинадында үндезин чаартылга доозулган. Ол совет-болгар үре-түнелдиг кады ажылдажылганың демдээ болган. Күгүр кислотаның, аммоний болгаш аммоний селитразын бүдүрер тө лазы-биле амгы үениң чаа күүлерни ажыглалга киирген. Электроннуг техникабиле чепсегленген дериг-херексел чиг этти. Бүдүрүлге чарыгдалдарын элээн кызырып турган бүдүрер арганы берип турар. Бүдүрүлгени чаартканының түүнелинде, специалистерниң санап турары-биле алырга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү болгаш бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының хемчээли ийи катап өзөр.

Димитровградта комбинаттың БУР-га социализм туружуушкунуңун эгезинде совет болгаш болгар специалистер кады туткан болгаш Болгарияга химия үлетпүрүнүң хөгжүлдезининң эгезин салган. Бүдүрүлгеде чаа объектилерни ажыглалга киирерин комбинаттың ажылчы чонунун митингизинге демдеглээн.

БЕЛГРАД. Югославияда автомобиль рулюнуң артынга эзирин олурупкан кижини кара-бажыңнаар. ЮСФР-ниң оруктарынга шимчээшкинниң айыыл чок чоруунуң үндезинперининң дугайында хоойлуга киирген өскерилгелеринің кол утказы ындыг.

Сөөлгү чылдарда алкоголизмниң өскени болгаш автооруктарга хүн бүрү болуп турар халаптарның көвүдээни хоойлунуң чамдык түүлдерининге эдилгелерни дарый хүлээп алырынче югослав эрге-чагырганы албадаткан. Югослав милицияның ажылдакчылары чүгле шинтпирлиг хемчеглер автооруктарга эзирик улуска быжыг моондакты тургузуп болур деп санап турарлар.

Эзирээнинің хире-чергезинден хамаарыштыр кезе-че хемчээлин 15 хонуктан 2 чыл чедир хостагзының казып болур. Чурттанчылыг суурларга эмин эртпр дүрген чоруурү 45000-дан 230000 динара чедир торгап, азы 60 хонук чедир карабажыңнап болур.

Югославияның массалыг информациязының чепсектериниң үнелеп турары-биле алырга, шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң үндезинперининң дугайында хоойлуга киирген өскерилгелеринің кол утказы ындыг.

Сөөлгү чылдарда алкоголизмниң өскени болгаш автооруктарга хүн бүрү болуп турар халаптарның көвүдээни хоойлунуң чамдык түүлдерининге эдилгелерни дарый хүлээп алырынче югослав эрге-чагырганы албадаткан. Югослав милицияның ажылдакчылары чүгле шинтпирлиг хемчеглер автооруктарга эзирик улуска быжыг моондакты тургузуп болур деп санап турарлар.

Эзирээнинің хире-чергезинден хамаарыштыр кезе-

СОҢГУЛДА СООНДА

МАНИЛА. (СЭТА). Эрге-чагырганың чер-чер органнарынга январь 18-те соңгулдалар болган Филиппинныда дүшкүүрлүг байдал хевзөр арткан. Чурттун чамдык районнарында бот-боттарының аразында демисежип турар политиктиг болуктериниң аразында боо-чепсектиг месилдежиишкин үргүлчүлевишаан. Ол болуктер соңгужучуларының бадылаашкының санаарынга салдар чедирерин оралдажып турар. Күчүлээшкининиг хөделиишкиннериниң ужурундан соңгулдалар талазы-биле чазак комиссиязы Маниланың чамдык административтиг районнарынга бодунун ажылын соксадыр ужурга таварышкан. Соңгулда кампаниязының үезинде болгаш бадылаашкын эрткен соонда хүннерде политиктиг терроризм үезинде олурткеннериниң нинти саны 113 кижи четкен. Соңгулдаларның түнелдерин үндүргүжеге чедир Филиппинының чепсектиг күштерп бедиткен дайынчы байдалга турар деп, шериг командылалыдың төлээлекчилерия чарлааннар.

Филиппиныда дүшкүүрлүг чорук национал камгалал министри Рафаэль Иленонуң халажырының дугайында дыңнадыгдан улам күштелгеп. Чепсектиг күштерге реформалар чорудар талазы-биле оон күжениишкиннерин деткивээнинге, а ол ышкаш тура халыкчыларның шимчээшкини-биле дээштиг демиселди чорудуп шыдавазынга Корасоп Акинонуң чазаазы ол буруудаткан. Национал камгалалдың чаа министринге мурнунда чурттун чепсектиг күштериниң кол штавының начальнигы чораап Фиделъ Рамосту томуйлаан.

Оон-биле кады Филиппиныының чазааның төлээлекчиларининг медээлеп турарыбиле алырга, эрткен соңгулдаларга чурттун президентизи Акинога баштаткан чагырыкчы коалиция бүзүрелдиг тиилелгени чедип алган. Бадылаашкын санаашкынының баштайгы түнмелдери-биле алырга, Филиппиныкының амгы администрациязының талалакчылары губернаторларның албан-дужаалының хой кезиин чаалап алганнар.

ЧУРУКТА: Вьентьяннның төвүнде «Анусавара» деп адаар триумфалдыг арка.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Пропагандистерге болгаш дыңнакчыларга

6. КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БҮДҮРҮКЧҮЛҮҮ БОЛГАШ ИНТЕНСИВТИИ, КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЧОРУДУГНУҢ ЧОГААДЫКЧЫ ХАРАКТЕРИ

1. Күш-ажылдың бүдүрүкчү чорудуглары болгаш интенсификастаашкынга оларның ролю

Экономиктиг билиглер школазы

Күш-ажыл, кижиниң медерелдиг идепкейлиг ажыл-чорудулгазы интенсификастаашкынга шинтпирлиг рольду ойнаар. Кижиниң бүдүрүкчү арга-мергежили нинтилелге болгаш кандыг-бир тускайлаң ажыл-агый бүрүзүнге, оон салбырларынга бүдүрүлгенин кол фактору болур. Ишчи ажыл-агый чорудулгазының бүгү-ле факторларын каттыштырып турган, тоңчу түнелди чедип алыр дээш оларны аразында бир демниг хөделеп турар кылдыр холбаштырар. Ынчангаш ажылдакчының чогумчалыг, билдилиг ажылындан бүдүрүлгенин түнелдерин, оон интенсивтин болгаш ажыктыы колдуунда-ла оон хамаарыжыр.

Ол түнел кижиниң ажыл-чорудулгазының бүгү-ле хевирлерине чүгула болуп турар. Ылангыя көдээ ажыл-агыйга дыка чүгула. Маңаа күш-ажылчы чорудулгаларга агаар-бойдустуң байдалыдан хамаарыжыр болгай. Улус ажыл-агыйының бо адырынга ажылдарының бүгү-ле хевирлери чогуур үе-шаанда чоруттунган турар ужурлуг. Оон башка күш-ажылдың ажыктыг түнелди кудуллаап мал-маганга, үнүшке, хоргунге когарал чедирер, оларның ала-чайгаар болур чорудуу үреттинген туруп болур. Ынчангаш шалге, садтарга огородтарга, фермаларга шынаадарга болгаш, оларбелчиирлерге күш-ажылдың ниити байдалы агаар-бойдустуң факторларындан, оон хоойлуларындан баш удур тодаратгынар. Көдээ ажыл-агый ажылдакчызы ону болгаш чылда чоокку база келир үеде ажыл-агыйның сургаларын чедип алырынг оларның толюп конгут эң билгеи турар ужурлуг. Маңаа ажылдакчының бот сагылга-чурумуу, күш-ажылдың түнелдерине оон соңгуургалдыы ажылдың даанадырганы участогу дээш харыысалга улут ужур-дузалыг.

Оон-биле холбаштыр көдээ ажыл-агыйга ажыл шагын доктаадып тургузары ниити байдалдыг болур. Чеди азы сес шактыг ажыл хүнү, беш азы алды шактыг ажыл неделязы колдуунда-ла чүгле чыл дургузунда сагыттывар. А кышкы азы чайгы үеде ажылдың ниити байдалы дыка ылгалдыг, чүге дизе хой таварылгаларда ажык дээр, бүдүрүлгенин улут девискээрниге чоруттунар ажылдың, күш-ажылчы чорудулганы билдилиг организастаарының эрге-ажыы оны шинаар чорударын негээр.

Күш-ажылды шын болгаш ылап организастаарындан хөй чүүл хамаарыжыр. Хынамчалыг болгаш чогаадыкчы ёзу-биле организастаан күш-ажыл ажыл шагының, ажыл күнүнүн бүрүзүнүң бедик эгидиглеглиг болурун, ындыг болганда, ол чорук ажыл-агыйны бедик орудлалыг болгаш оон ишчилериниң бедик ажыл төлевилиг болурун хандырар.

Социализмниң чүгула принциптериниң бирээзи «кижи бүрүзүнден — шыдаар шаа-биле кижи бүрүзүнге — кылганының шаа-биле». Кижиниң чамдык-бир ажылды шаа-биле кылыр шыдаар арганы — хөй талаглг билимнии. Ол чамдык дараазында онзагай шынарлар-биле тодаратты пар шинтээдип алган билиглери, мергежили, дуржулганы, кылымаккайы, сагыл-га-чурумнуу, бүле-демниг кадыг-бергээ шыдамны, тыныгыр-сагыңгыры, аваан-, гыр-шалыпкыны, ашкедеп дүвүревези болгаш бодун туттунуп шыдаары, коллективке ажылдап билиргя болгаш өске-даа. Ажылдың янзы-бүрү хевирлериниге болгаш күш-ажылчы чорудулгаларга ажылдакчының чогуур шынарлары болгаш бот--мөзүдеш аажы-чаңы азы оларның бир аай каттыжыышкыны дүүшкен турар ужурлуг. Ынчангаш оон арга-мергежилинден эгидилге ең улуг болур ындыг ажылды ниити бүрүзү шилип алыр.

Арга-мергежил күш-ажылга, оон тургузукчу чорудулгаларынга илереттинер. Медерелдиг ажыктыг чорудулга болур күш-ажыл материалдыг делегейни чаартырынга, материалдыг тодаргай кежиктерни бүдүрүп тургузарынга илергейлеттинер.

Экономика эртеминге алыр болза, тургустунуп турар материалдыг кежиктерниң ажыктыг бот-шынарлары бүдүрген чүүлдерниң хереглеп үнези-биле илереттинер. Олар болза кижилерниң ниитилелдиң тодаргай хереглеглиг хандырар болгай. Тургустунуп турар материалдыг кежиктерниң шынары колдуунда-ла тодаргай күш-ажылдың шынарындан хамаарыжыр.

Ишчи кижиниң арга-мергежилдиниң хамыктыы мурнуунда күш-ажылдың шынары тодарадыр болгаш оон түнелдериниң шынар талазыбиле көргүзүглерин дамчыштыр ол илереттинип келир. Ажылдың тодаргай болуру — оон чүгула шынарларының бирээзи. Тодаргай ажылдың бир хевири өскезинден ээлыгалдар бары көскүзү-биле билдиниип турар.

Продуктунуң үнезин тургузуп турар күш-ажылдың өске талазы, оон бот-шынары бир янзы. Бир эвес бүдүрүп турары продуктулары бодунуң ажыл-агыйынга хереглеттинмейн, а бараан саарылгазынче кирер болза, олар саттынар болгаш садып алдынар апаар. Оларның бадыткалдыг солчулгазының үндезини болза, оон ниитики бот-шынары кылдыр бараан бүгүзүнге хамаарыштырган үнези болур. Продукциянның янзы-бүрү хевирлерин сан талазы-биле денештирип турда, аңаа барымдаалаар чүүл база ол болур.

Бараан солчулгазының орпакчызы акша болуп турар, эквивалентилиг солчулганың функцияларын ол күүседир, ол таварылгада бир продуктунуң хереглеп үнезин өске продуктунуң үнезинбиле чижир. Үненин бүгүнинги хемчээли болгаш саарылгакың чепсээ болур акша болза, оларның аразында холбаазын дүүштүрер. Продуктуларның янзы-бүрү хевирлерин чаңгыс аай хемчээлге, оларның кайызынга-даа хамааржыр ниитики ниити ындыг бот-шынарга олар денештирер. Ол дээрге күш-ажыл, ук продуктуну будүреринге чарыгдаттынган ажыл шагы-дыр. Тодаргайлаарга, ажылга тодаргай ажылааныңдан хамаарылга чокка күш болгаш утаап ажыл күжениишкиниринің чарыгдалдары болур ук күш-ажылды абстрактылыг күш-ажыл дээр. Ол дээрге күш-ажылдың ийиги онзагай шынары, ийиги талазыдыр.

Ынчангаш күш-ажыл тодаргай болгаш абстрактылыг дээр ийи талазыг болурдур. Биргиин болза хереглеп үнезин, а ийиги — саарылгаже, солчулгаже кирер продуктунуң үнезин тургузар.

Ажыл-ишчиниң арга-мергежили күш-ажылдың ийи талазынга, продуктунуң онзагай ийи шынарынга салдар чедирер. Ажыл-профессионал дуржулгавы, чогаадыкчы чоруу бедик болган тудум, оон өске-даа ындыг янзылыг дөмей байдалдарда, продуктуларның хереглеп үнези улам улгадыр болгаш оларның шынары бедиир. Ол дээрге оон күш-ажылының эң бедик түнелдиг болганынга барык дөмей.

Социалистиг ниитилел ишчилериниң арга-мергежили оон кежигүн бүрүзүнүң хуулда инициативазының өг-бүле, школа, техникум, ПТУ, дээди өөредилге черинің мергежил болгаш ниити билиг бединдериниң янзы-бүрү курстарының, күш-ажылчы коллективтиг күжениишкиниринің салдары-биле хевирлеттинер. Ынчангаш олар чүгле аңгы-аңгы кижилериниң эвес, а бүгү ниитилелдиң байлаа болуп турар. Бүгү ниитилелге ажыктыг болзун дээш коллективтиг кежигүн бүрүзүнүң мергежилин бедидеринге байдалдарны доктаамал экижидери эргежок чугула дээрзин маңаа демдеглеп кагза чогуур.

Мергежилиниң күзелининг аайы-биле коллективке келгеш, үре-түнелдиг ажылдаарынга, бодунуң талантызын, шинтээдип алган билиглерин херек кырынга коргүзериге таарымчалыг байдалды кижи бүрүзү алыр. Салым-чалан чок кижилер турбас. Ынчалзажок күзелчүтүкүлдү илередип көргүзеринге, арга-мергежилди бедидеринге таарымчалыг байдалдар үргүлүг турбас болгулаар. Амыдыралга бодунүң туружун тып алыр кылдыр кижи бүрүзүнге дузалаары — түгле кижиниң хуулда эвес, а коллективтиг ниитилелдиң хереэ. Чүге дизе, бараанның үнези болза, шуут-ла абстрактылыг күш-ажыл кылдыр ол илереп келир. Кижи бүрүзүнүң арга-мергежили бүгү коллективтиң чаңгыс аай бүдүрүкчү күжүн тургузуп турар күш-ажылдың коллективтиг хевири турда, ажылдакчы бүрүзүнүң күш-ажылчы салыышкының экономиктиг талазынган шын үнелеп көөрде, үстүнде үк байдалды угаазылалдыы-биле демдеглеп көөру чугула.

(Үлегчилиг).

ШЕВЕРЛИК

1988 ЧЫЛДА МОДАНЫҢ АЯН-ШИНЧИЗИ

Бо чылдың модазы, ылаңгыя херээженнерниң хеп-сынынга элээн өскерилелерлиг болгай. Оон дугайын номчуп, дыннап, көргеп-даа болзуңарза, бичии сүме кадарын «Шынның» редакциязы дилээн чүве. Ам театрның хеп-сын талазы-биле чүрүкчүзү Надежда Сергеевна ЮШАГА сөс.

Чүнүң-даа мурнунда хептиң хевири бир янзы апарган. Хөлбегер хевир ам шоолут хереглеттинмейн, харын дурт-сынга таарыштыр чиглелеп даараан хептер болдай берген.

Юбканың узуну бир янзы өскерилген. Элээн кыска юбка буттары хевирлиг кижилерге черле ажырбас. Колдуунда аныяктар дугайында чугаа чоруп турары билдингир. Юбканың узуглуун ортумак хемчээли дискек чедир болуп турар. Дискектен 10-15 см бедик кылдыр кыстар болгаш чамдык аныяк херээженнер дидимибиле кедип болурлар. Дискектен куду 10-15 см узун кылдыр шак мынаар кедип чанчыкканнар ол хевээр кеттинер.

Моон алгаш көөрге, мода херээженнериң каш янзы аян-биле кеттинеринге таарымчалыг болуп турар-дыр. Хепти кедип чоруур кижилериң өвүр-хевири улам херээженниң аянныг, чымчак көстүр апаргай-дыр. Шынапла таарымчалыг кылдыр кеттиниң чанчыккан херээженнер бо чылын база-ла хеп-сыныя таарыштырып тургаш, боттарының аянын тып ап болур арганыгларлар.

Хепке тускай немелде кааспалгалар база алдан хереглеттинер. Ол база хепке аян киирер. Перчаткилер янзы-бүрү херек: узун болгаш кыска. Илип алыр моюндуруктар, вологда кружевазындан ыңдыг моюндуруктар база аянныг, чараш.

Колготкилер шаараштарны улам аянныг, өңнери база янзы-бүрү болуп болур. Юбка кыска болганда, пластикадан кылган чинчилер, клипсылар (кулакка), сыргалар аянныг көстүр.

Аргыглыг трикотаж модада неперээн. Платьеге, костюмге, пальтога трикотаж класталга дыка неперээн. Курлар калбак-даа, чиңгедаа бир денге аянныг. Дөцмектер денвелинге турар улуг толдуг, калбак курлар ам модада.

Идик база бир янзы аян киргеп. 8 см чедир бедик өзөктүг кончуг неперээн, кежээге болгаш хүн бүрүде кедеринге калбаксымаар туфльдер тогумчалыг. Сапыктар (херээженнериң) хончузу узаан, ол юбканың узунуздан база хамаарыштыр турар. Юбка кыска болган тудум сапыктарның хончузу узун, юбка узуп болза, сапыктарның хончузу кыска болуп турар.

1988 чылда хеп-сын модазының иниги аян-шинчизи, утпаныышкыны ыңдыг хевирлиг болуп турар. Херээженнерге маңа күзээрим болза, боттарының катап-таттынмас овур-хевирлерни тып алырынарны күзедим.

Чураан чурукта херээженниң хептериниң модалары.

Авторлуң чуруктары.

ХЕРЭЭЖЕННИҢ КАРАК ЧАЖЫ

Менче көргеш саргыл-хүрең характарлыг
Белен төктүр чаштар-биле бүдээнней бээр.
Келдерелди ол-ла дораан сеңээ чарлап,
Кезенчеин ботка оваан эгелээр шең.
Херээженниң карак чажы төгүлзе-ле,
Кеминг шең деп бодап чоргар, эрлер өөрүм.
Хамык буруу бодуларда эвес-даа бол,
Кампалал бооп, чылдагаанын чайладыңдар.

Н. КУУЛАР.

Күзенээда Идам — бешки разрядтың калбак билигліг мастери. Ол — Эрзиннин даврапылга комбинадынга 24 чылда доктаамал ажылдап келген хоочун даврапыкчыларның бирээзи, коллективте аныяктарның дагдыныкчызы. Даврапылга херээге хөй аныяктарны өөредикей.

Мурнакчы мастер — Эрзин көдээ Советиниң депутады. Ленинчи юбилей медалының эдилекчизи. Идепкейлиг хөй-ниитиин чоруу-биле бодунуң соңгукчуларының чагытларын дыңнангыр күүседип, оларның идегелин шынзыдып турар.

ЧУРУКТА: даврапыкчы мастер К. Идам.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

АЛЧЫВЫС—ХООР ДАГБАЕВНА

Бора-Тайга ортумак школазынга хоочуннар-биле ужуражышкыннар бо-ла эртер. Школавыстың ажылчыны, Маадыр-не, хоочун коммунист Хоор Дагбаевна Ондар биске амыдыралчы эртикен оруун чугаалап, таныштырды.

Кара бичиңинден-не өөренир чүткүлдүт чораан. Школаны кежээки өөредилге-биле дооскан. Кандыг-даа ажылды чажам дивес кылыр, кызымак ава. Сес оолду, сес кыстың алырап өстүргеп. Оолдарының бирээзи — Ал, дыл-оол Ондар Афганистанга интернационалчы хүлээлгезин күүседип тура, маадырлыы-биле олген. Аваныс дет аваның ажыг-шүжүүн үлештивис, оон чугаазы бистиң хөлзедиптиг.

Маадыр-нениң уругларының арасында кандыг-даа мергежилдиглер бар: культура ажылдакчызы, полиграфист, башкы, кодээ ажылагый ажылдакчызы, даврапыкты. Школада ам-даа беш кижи өөредип турар.

Кезээде күш-ажылды хүндүлээр, эрес-кежээ болуруп, эки өөренирин ол биске чагып турду. Шынап-ла, аас-кежиктиг тайбың, чаагай амыдырал турда, эки өөренмейн канчаар.

Ч. ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

Шыдыраа университеди

АМГЫ ЭГЕ КӨШ

(Үшкү кичээл)

Оюнуң эгезинде бодаларны хөгжүдериниң эге чадазын эге көш деп адаар. Амгы эге көштериниң теориязын бүтүүр алырга, 60 эге көштер бар. Оларны ажык, чартык ажык болгаш хаалгыг көштер кылдыр чарар. Оюнга эге көштериниң ужур-дузазын бедик деңнелге үнелээри берге.

Соолгу үеде эрлер аразынга маргылдааларга совет шыдыраачылар агы-биле ойнаан. 16 салыгдан 15-ин уткан, а англи гроссмейстер Шорт ак тала-биле ойнаан, шупту ужуражылгаларга тиилелгени чедип алган. Ынчангаш эге көштерни шилип алыры дээрге-ле, удурланыышкынга бодуңуң билир көштериңден эгелеп кожери болур.

Бир эвес кара тала-биле ойнаар апарза, стратегияны шын тургузуп алыр болгаш удур халдаашкынның планнарын чогаадып кылыр апаар. Соолгу чылдарда эге көштерни калбак-биле сайгыратканының түнелинде, моон мурнунда эргижирээри системаны катап чаартырынга улуг идигин берген. Испан партията Капабланканың эрги вариантызын ажыглап тургаш, Челябинск чурттуг мастер С. Двойрис кончуг солун гамбиттиг кожуп тыпкан. Ам ону көрээлинер.

Двойрис — Воротников, 1982 чыл (испан партия)

1. e4 e5. 2. Кf3 Кc6; 3. cb5 a6. 4. Ca6 dd6; 5. c3 f5: Бо вариантызда делегей чемпиону Капабланканың c3 деп көжүнге харыы кылдыр кара тала удур халдаашкын кылып, f5 кылдыр көшкен. Кара таланың планывга удур шаап халдаашкынны чорударынга ам таланыы шын кожу мындыг болган. 6. d4!? fe4; 7. Ke5! de; 8. Фh5+ Kpe7; 9. Cg5+ Kf6; 10. Kd2 (Двойристиң күштүг көшкенн). Моон мурнунда бодаларны 10. Cc6 c6; 11. de Фd5; ак тала халаска берип тургаш ойнаарга карта тала бузуредиш-биле ойтур шапкан. 10...Фe8. «Хөй эки көштер турда-ла, багай көштү кылыр» деп бир мерген угаанның шыдыраачы чугаалаан. 10... c5; 11. Cc6 bc; 12. de азы 10... Cc6 11. ke4 фd5; 12. фh4 деп көштерни уламчылап ойнаанының соонда, ак тала бир бодаңы ойнап алыр яйнкпе, азы ноян талазынче күштүг, халдаашкынны сайгырадыр апаар. 11. фh4 kpf7. 12. 0—0 e6; 13. Ле1 Cf5; 14. Ke4 Ke4; 15. Cb3+ Kpg6; 16. g4! Оолбиле күштүг көштү кылыры дээрге-ле эге көштерге бодаңы халаска бергеш, стратегия биле төндүрер дээни ол. Маңа чүгле эки боданыышкын болгаш шын санаашкын херек! Кара талага эки камгаланыышкын h6 деп көш тургап. 16... Cg4; 17. Фg4 Ke5; 18. Ф: e4+ Kpg5: 19 h4+ Кара тала дүжүп бергеп.

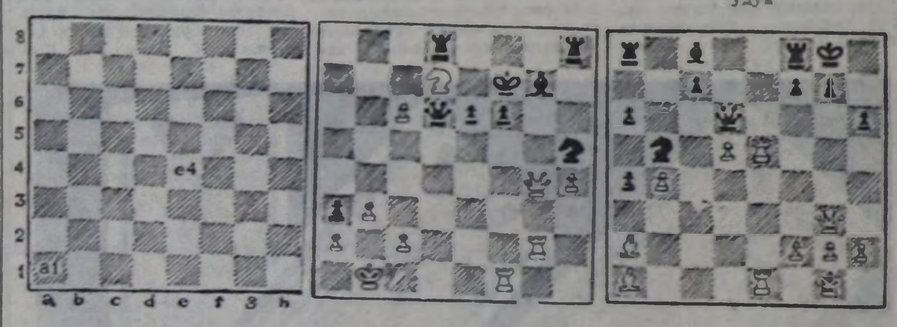
* * *

Эрним номчукчу! Шыдыраа теориязын шингээдип алырыга чүгле шыдыраа номул номчуп өөренир болгаш ында ылгал демдектерни билир ужурлуг. «Эгелеп чоруурларга» деп рубриканың адаапта салыгны бижиир талазың-биле медээни бербишаан, оонуңуң дүрүмүн өөредир бис.

Шыдыраа халыг горизонталдыг 8 шугумдан тургуступ-тыган. Ону бирээдеп сеске чедир саннар-биле демдеглеп каан. Адаанда вертикалдыг шугумму латин алфавиттың үжүктери-биле (a, b, c, d, e, f, g, h) демдеглээн. Шыдыраа пиилүүн хөл бүрүзү үзүн дургаар-даа, доора дургаар-даа үжүк-биле болгаш сан-биле демдеглеттинген болур. Чижээлээрге, солагай таланың бир дугаар азыгда хөл a1 демдекте турар. Бир эвес бир дугаар көштү ноян мурнундан эгелээш, оолду ийи идиптен болзуңда, ону 1, e4 деп бижиир. Бир эвес бодалардан эгелеп көшкен болзуңза, ону үзүг үжүктер-биле бижиир. Чижээ: К—конь (аът), С—слон (теве), Л—ладья (терге), Ф—ферзь (мерее-ыт), Кр—король (ноян).

Совет шыдыраа литературазында хүлээп алдынгаын бүгаан дараазында дутуржуп доктаатқан демдектерни билири албан — паятие (чиргитген бода азы ооп), + шах (ша) Х—мат, 0-0 кыска талазынче солууру, 0-0-0 узун талазынче солууру, ± ак тала шыырак турушту ажелеп турар, ∓ кара тала шыырак турушту көрүүп турар, !—эки көш, ?—багай көш !?—көшче кичээнгей салып болур дээни ол.

Диаграмма № 1
Олимпиаданың үшкү бодалгазы.
Бо ийи таварылгада ак тала эгелээш, удуп алыр.
Диаграмма № 2
удук
Диаграмма № 3
удук

«АК ТЕРГЕНИҢ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

ВЛКСМ ТК-ның «Ак тергө» шаңналы дээш пионерлер аразынга пыдыраа маргылдаазы 1968 чылдан бээр доктаамал эртип турар. Чоокта чаа болуп эрткен республика маргылдаазынга он дөрт районнуң болгаш Кызыл хоорайның командалары киришкен. Оон составынга дөрт оол, бир урут ойнаан.

Шүүлде оюнга Кызылдың № 2 школазының пионерлерирнде Сүт-Хөл районнуң Хөр-Тайга школазының өөренимчилери ужуражкан. Сан 2:2,5 болуп хаймынашкан. Бир дугаар хөлдүң түнелинеблие бирги черни Кызылдың № 2 школазының пионерлерине тывыскан. Ийиги черни Хөр-Тайга школазы алган. Үшкү черни Чөөн-Хемчик районнуң Чыраа-Бажы школазының пионерлери алган.

Республика чемпиону — Кызылдың № 2 школазының өөренимчилери март каникулдарында Иркутск хоорайга болур РСФСР-ниң чартык тык шүүлде маргылдаазынга киржир.

Н. ШИШИГИН,
маргылдааның коллудьязы.

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

ТЫВАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИН ТЕАТРЫНА

Көрүкчүдерниң хөй санныг дилегдерин хандырып, хоочун артистериң концертин январь 31-де катап көргүзерин дыңнадып, көрүкчүлерни чалап тур.

Эгелээри 19 шакта.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНЫҢ БОЛГАШ ААЛЧЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Красноармейская кудумчузунда 102 дугаарлыг болгаш Титов кудумчузунда 17 дугаар бажыңнарында дүргеп идик септээр цехтер кайы-даа үеде кедер идиктер септээрининг чагыын хүлээп ап турар. Чагыгны бир конуктан үш хонук чедир үеде күүседир.

Идиктериниерин баш удур септедип алыңар!

КЫЗЫЛ ХООРАЙДА АҢЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Аңчыларның холунда турар дүүрге бооларны бо чылдың февраль 1-деп апрель 30-ге чедир Ленин кудумчузунда 18 дугаар бажыңның № 136 кабинединге бүрүткээр.

Бооруп бүрүткедип келген кижи дараазында документилерин ап алгаш келир: паспорт, аңчы биледи, боо эдилээр эрге дутайында документ. Бооруп база ап алгаш келир.

Айыттынган хуусаада бооруп бүрүткетпээн кижилерге хоойлуда айыткының ёзугаар чогуур хемчегин хүлээдир.

Чогуур документилиг боо эдилеп чораан кижи мөчээн таварылгада ол кижиниң чоок кижилерн ук боону, өөрү салгаар айтырыг шинтирлезиже чедир, херектер органынга тур дужаар ужурлуг. Өөрү салган чыларының кайы-бирээзи аңчылар ниитилелиниң кежигүнү болза, ол боону ада эдилээр кылдыр документ тургузуп берип болур.

Бир эвес өөрү салгакчыларының кайы-даа боо эдилээр эрге чок болган болза, боону сайгарары-биле комиссия магазинниге дужаар болгаш ол дутайын иштики херектер органынга дыңнадыр.

ТЫВАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИН ТЕАТРЫНА

Республиканың хөгжүм-шин театрынга январь 29-та Тываның комсомол шаңналының лауреады, ыры болгаш таңцы ансамбльдериниң Бүгү-россия көрүлдезиниң дипломантызы — күрүүнеңиң «Саян» болгаш совет ырларының дөзүре күүселдеэн дээш Бүгү-россия конкурузуңуң лауреады — ыры-хөгжүмүүр «Аян» ансамбльдиниң концерти болур.

Концертиин эгелээри 19.00 шакта.

Коллективтиг чагыгларны хүлээп ап турар, телефоңу — 2-55-19.

Аграар

Кино

ЯНВАРЬ 27-ДЕ

Республикага булуттал, аяжыр, чамдык черлерге бише хар чаар. Хаттың күжү кошкак. Хүндүс 28—33, дүне 35—40 градус соок болур.

Кызыгга булуттал, аяжыр. Чагбас. Хаттың күжү кошкак. Хүндүс 28—30, дүне 37—39 градус соор.

Автоорукгарга эртенги шакгарда туманнаар, 30 метрден чедир көстүр.

«НАЙЫРАЛ»: «Про любовь, дружбу и судьбу» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шакгарда.

«ПИОНЕР»: «Роня — дочь разбойника» 9.20, 11.10, 13.10, 15.00, «Забытая мелодия для флейты» 17.20, «Подростки» 19.50 шакгарда.

«КАА-ХЕМ»: «Человек с бульвара Капуцинов» 15.00, 17.20, 19.30 шакгарда.

«ВОСТОК»: «Правосудие» 14.00, 19.30 шакгарда.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизининг 3-36-82, совет тургузуг килдизининг 3-41-23, үлетпүр килдизининг 3-36-73, чагаа килдизининг 3-39-03, культура килдизининг 3-39-15, кодээ ажыл-агыйжилдизининг 3-41-16, информация килдизининг корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солуң келбейн баргавда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үвер. Хемчээли 2 парлалга амазы Тиражы 24637 экз. Солуңнуң индекси 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садының херектериниң талазы-биле күүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетинниң биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2659. ТС — 00704.

Телевидение

ЯНВАРЬ 27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минута». 8.35—Мультфильмнер. 9.00 —«Владимир Высоцкий-биле дөрт ужуражылга». Үшкү ужуражылга — «Высоцкий кинода». 10.05—«Бойдус-биле карышпайн». 10.35 — Фильм-концерт. 11.05 — 11.15 — Медээлер. 15.25 —Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Фильм-концерт. 16.15— «Үеживистиң портреди». 16.50 —«Үш далайны кежилдир». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 18.05—Кижи болгаш хоойлу. «Эрниг эвес төөгү». БХСС албаның самчыдакчылар-биле демиселининг дугайында. 18.55— Бөгүн делегейде. 19.15 —Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Шупту хемнер агыш чыдар» 3-кү, 4-кү сериялары. 21.00—«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Владимир Высоцкий-биле дөрт ужуражылга». Дөрткү ужуражылга —«Шүлүкчү, күүседикчи, музыкант». 23.00—Доп. фильм. «КНО—1987 чылдың түнелдери». 23.25 — Бөгүн делегейде. 23.35—00.10 — «Тянь-Шань. Кижилер болгаш даглар».

ИНИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — «Объективте — диниг амытаннар» «Гредланд тюлени». 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс Хана солуунуу ЭСМ кылып турар 9.05; 11.05—Немец дыл. Өөредилгенин бирги чылы. 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Астрономияны практикага ажыглаары. 10.35; 11.35 — А. М. Горький. «Чаш чылдары». 6 класс. 12.05—«Үш далай кежилдир» (Афанасий Никитин). Уран-чечен фильм. 1-ги серия. 13.20 — «Сванетия кыжын». 13.30 — Катаптаан телефильмниң хүндүскү сеансызы. «Мээң салым-чолум». 2-ги серия. 14.45 — Медээлер. 14.55—15.45 —М. Чулаки. № 4 симфония. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.05 —Уругларга фильм. 18.25 — «Сонуургактарга». Тергээ черии өөренир викторина —тыва национал. бижиктиг тургускалы (тыва дылда). 19.00 —Делегей байдалының дугайында беседа (тыва дылда). 19.10 — «Азия төвү». Үндүрүгедег: «Медээлер. «Кижи бүрүзүңүң кадыксызы — бүгү-ниитиниң херээ». Шээр аарыгларның профилактиказының дугайында». 19.40 — Медээлер. 19.50—Чаргалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар». 20.15 —Документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. «Альберто» (Куба) 20.45 —Кадык болуксазыңа «Араганың хоразының дугайында». 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Жигало биле Жиголетта». Кыска телефильм. 22.25 — 23.30—ССРЭ-ниң Күртелерадиозүүнүң академиктиг оруе улустуң ниити ыры аалдап келген.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 —Медээлер. 18.05 — П. И. Чайковскиң аттыг делегей конкурузуңуң лауреаттарың, РСФСР-ниң үдустүң артизи Л. Власенко (фортепиано). 19.00 — «Кедээден дамчыдылга». 20.00 — 20.15—«Тамчыктыг удунар, чаштар». «Ийи адыг оглу».

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 23 (13623) | 1988 чылдың январь 28, четверг | 1925 чылда үнезилеттингер | Өртээ 3 көп.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП (СЭТА). Башкартының чоруур «Мир» комплексте космонавтылар Владимир Титов болгаш Муса Манаров 35 хүн иштинде ажылдап келгенмер.

Экипаж чүүк сөөртүр «Прогресс-34» транспорт кораблиниң чүүгүн дүжүрүп эгелээннер. Астрофизиктиг болгаш геофизиктиг шинчилелдерни, технологтуг болгаш медицина-биологтуг шенелделерни үргүлчүлеп турар. Орбитаның «Рентген» обсерваториязының ажыглап тургаш, 25 шенелдени чоруткан. Магелланның улуг булудунда эң чаа сылдыстың хереледенишкинниң спектринде өскерлиишкиннер дутайында чаа информацияны алган.

Чер кырында оптиктиг хемчээшкиннериниң медээзи-биле алырга, бомбүрөектиң муриуу талазында турар ийи дапырлашкак сылдыс системазында хереледенишкиннериниң ажыкон нөвүдээнин демдеглээн. Чоокуу хүнде дедегейниң «Рентген» обсерваториязының телескоптарын дээрде ол ховар объектиже утландырар.

Космос материалыөеделинелиниң программазын бүтүүр деткэн чок байдалда гальваникти» чайырлаашкын аргаларын ажылдап кылыр талазы-биле болгук шенелделерни дооскан.

Телеметриктиг информация болгаш орбитадан илеткелдер-биле алырга «Мир» эртем-шинчилел комплексиниң ужудуушкуну чогумчалыг эртип турар.

Владимир Титов болгаш Муса Манаровтуң кадыкшыл байдалы эки.

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИН ЭДЕРЕР

СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң 1987 чылда районнарның, хоорайларның болгаш үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, садыг болгаш чоннуң коммуналь-амыдырал хандырылгазының коллективтериниң социалистиг чарыжының түнелдерин чугаалажып көргеш, хүлээп алган доктаалында бо адырларның бүдүүлгелери болгаш организацияларыл эрткен чылын күүрүне планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседириниң талазы-биле чамдык эки түнелдерни чедип алганын демдеглээн.

Үлетпүр бүдүүлгелери 1987 чылда социалистиг хүлээлгелерин декабрь 15-те күүсеткен болгаш пландан ажыр 9,7 млн. рубльдиг продукциязын бүдүргең. 7,6 млн. рубльдиин сайгарган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы 109,3 хуу күүсеттингең, өзүүде темпилери 10,2 хуу болган. Продукциянның бот-үнезин планнаттынганындан 2,7 млн. рубль камналгалыг. Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрелиниң планы 105 хуу күүсеттингең, а оларны бүдүрери 8 хуу өскүлделиг.

172,3 муң дөрбелчин метр чурттарга бажыңнары ажыглалда дужаатты-ган, ол дээрге 1986 чылдаашыдан 30 хуу хөй. Тудугда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң социалистиг хүлээлгелери күүсеттингең.

Автомобиль, агаар болгаш хем транспорттары сбщиалистиг хүлээлгелериниң пунктуларының кол нуруузун хуусаадан эрте күүсеткен, олар 1187,6 муң тонна чүктү, 900 муң ажыг пассажирин пландан ажыр сөөртүп, аргыштырган.

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының чыл планы 100,2 хуу күүсеттингең, 1986 чылдыы-биле денизээре 5,3 хуу өскен, оон киптинде комиссиялаан садыглаашкынга — 22,7 хуу өскен. Амыдырал ачы-дузаазы чедиреринің планы 107,6 хуу күүсеттингең, оон хемчээли 16 хуу улгатказ.

Оон-биле чергелештир республиканың экономиказының хөгжүлдезинде 1987 чылда шыңгыы четпестер бар бооп келген. Партия Кызыл хооркому болгаш хооркүүскөм, СЭКП-ниң чамдык райкомнары болгаш райкүүскомнар, профэвилел болгаш комсомол организацияларының, чамдык министерстволарның база ведомстволарының, каттыжышкынарның, будүүлгелерин болгаш организацияларның удуртукчулары будүүлге чорудулгазынга бергедээшкиннерни ажып артеряне чогуур шудургу бада ажылагыйжы чоруун көргүспээн. социал-экономиктиг хөгжүлдениң улам ыцай дүргедиринің бар бооп турар курлавырларын ажыглап шыдаваан, участоктарның болгаш кезектериниң ден-дескии ажылын хандырбаан. Дыка хөй будүүлгелер болгаш организациялар ажыл-агыйл чорудулгазының дыка оскен негелделериниң байдалында ажылдаарына белеңээвес болган. «Тудуг кезектери» комбинат, Кызылдың эът комбинады, пиво заводу, Чурт үлетпүр министерствозунуң будүүлгелери керээлер ёзугаар продукция бээрин киириштир сайгарылга планын күүсетпээн. Будүүлүн үндүрүп турар продукциянын шынары шоолуг акжыкпээн.

Керээлиг тудуг организацияларының ажыглалга кирер тудугларга эргежок чугула материал-техниктиг курлавырларны долу мөөнүзэринің хемчелгерин чедир албаан, күш-ажылды организастаарының мурнакчы аргаларын четпес шингээдип келген. Оон түнелиинде 22,4 млн. рубльдиг капитал салыышкынарны, оон иштинде 14,9 млн. рубльдиг тудуг-монтаж ажылдарны чедир шингээттинмээн. Ниити билиг школалары, школа наңы четпээн уругнар албан черлери, эмнелгер тударының база ажыглалга киирериниң планнары күүсеттингең. Чурттагга бажыңнарын ажыглалга киирериниң планын Кызыл хооркүүскөм, Улуг-Хем, Каа-Хем, Тожу, Чөөн-Хемчик райкүүскомнар күүсетпээн.

Күүрүне болгаш кооперация садыында тускайлап берген бараан курлавырларын долу шингээдир талазы-биле дээштинг хемчелгерни албаан. Ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарында садыг организацияларының дыка хөй удуртукчулары амдаа инициатива чок ажылдап турар. Өртектиг ачы-дузаа чедиреринің планныг даалгаларын Нефть продуктулар күркомунуң болгаш харылзаа эргелелдери, Спорт болгаш күш-культура комитеди, респотребсоюз, «Тыва тудуг», «Тыва хамааты тудуг» трестер, «Тыва тудуг материалдары» каттыжышкын, Агроүлетпүркүркомнуң совхозтары күүсеттээн. Бо чорук республиканың чурттакчы чонунуң акша орулгаларының болгаш чарыдалдарының аразында дүүшкек чорууна багай салдарын чедирген.

Транспорт болгаш харылзаа будүүлгелериниде база организацияларында шинтпирлеттинмээн айтырыглар хөй бооп келген.

СЭКП обкомунуң адырлар килдистери, партия хооркому, райкомнары, профэвилелдериниң обкомнары, хоорайкүүскомнар, министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчулары эде тургустунуушкунну чедип алыр, эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын ажыглап киирер, күш-ажылтыг коллективтерни күүрүне планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин долу болгаш ажыр күүседириниң мобилизастаар талазы-биле шинтпирлиг хемчелгерни албайн кылган.

1987 чылдың социалистиг чарыжынга дараазында черлерни тинлекчи деп санаан, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчинир Кызыл туктаның акша шаңналдары-биле кады тыпсыр:

Үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, садыг болгаш чоннуң коммуналь-амыдырал хандырылгазының талазы-биле

Хоорайлардан болгаш районнардан

Үлетпүр продукциязын бүдүреринің чыл планын 105,1 хуу, керээлер ёзугаар продукция бээри-биле кады ону сайгарарын — 100 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 106,3, тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң планын 103,2 хуу, чурттагга тудуун ажыглалга киирерин — 103,6, харылзааның тариф оруглагларының планын —104,2, үүрмектеп садар бараан саарылгазын —100,5, чонга ачы-дузаа чедиреринің планын 109,7 хуу күүсеткен **Бии-Хем районга.**

Үлетпүр бүдүүлгелериниден

Бараанның продукция бүдүреринің чыл планын 102,9 хуу, ону сайгарарын—102,3, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын 107,3 хуу күүсеткен **Кызылдың даараныла фабриказының коллективиже.**

Тудуг организацияларындан

Керээлиг ажылдарның чыл планын 101,6 хуу, тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң—103,7, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын 108,7 хуу күүсеткен **«Тыва суг тудуг» трестиң коллективинге.**

Транспорт болгаш харылзаа бүдүүлгелериниден

Чүүк сөөртүүнүң хемчээлиниң талазы-биле чыл планын 119,7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн —106,4, орулга планын 120 хуу күүсеткен **№ 1 АТБ коллективинге.**

Садыг болгаш ниитиктиң чеменелиге черлериниң бүдүүлгелериниден

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының чыл планын 100,2 хуу, белеткел саарылгазының —115,5, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн —100,2, орулга планын 100 хуу күүсеткен **«УТКА 25 чылы» ажылчын кооперациязының коллективинге.**

Чоннуң коммунал болгаш амыдырал хандырылгазының бүдүүлгелериниден

Чоңга ачы-дуза чедиреринің болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын 109,3 хуу, орулга планын 5,3 катап ажыр күүсеткен **чоннуң амыдырал хандырылгазының Каа-Хем район бүдүүлге эргелелиниң коллективинге.**

«Тыва даг-дүгү» комбинатның, «Востоксантехмонтаж» КМК-ның № 3 АТБ-ның, республиканың ном садыының «Водоканал» эргелелдиң коллективтериниң эки ажылын демдеглээр.

Партия обкомунуң адырлар килдистери, СЭКП Кызыл хооркому, райкомнары, парткомнар, хоорайкүүскомнар, профэвилел обкомнары, ВЛКСМ райкомнары, министерстволар болгаш ведомстволар 1987 чылдың түнелдерин бүтүү талалыг анализтээр, организацияларының болгаш ажыл-агыйжы ажылчорудулгада четпестерни чайладырынче уланган тодаргай хемчелгерни алыр, ажылчын инициативаны хөгжүдүрүнге, бедик будүүлгелүг күш-ажылга, 1988 чылда улус ажыл-агыйының адырларының туруштуг болгаш ажыктыг ажылдаарынга чогуур байдалдарны тургузар.

Бүгү организакчы ажылды будүүлгелерниң болгаш организацияларының долу боторуглга-чарылгаже, бот-акшаланышкынче болгаш ботэргелелче шилчириниң, оларның бот-тускайлап болгаш ажыл-агыйжы болур чоруун бедидериниң, ол сорулгаларга Күүрүне будүүлгезининң (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ Хообулузун күштүг болдурганы-биле тургустунган байдалдарны долу ажыглазарының үндезинге чорудар. Ук Хообулуңуң негелделери чайгылыш чок болгаш эң беримчилиг күүсеттингең турарын, эргелеп башкарылганың экономиктиг метотдарны ажыл-херек кырынга ылап боттанган турарын чедип алыр.

Эртем-техниктиг депшилгениң чедишкиннерин шиңгээдиринче, будүүлүн турар продукцияның шынарын экижедиринче, керээде кордүнген хүлээлгелериниң күүселдезинче, камналга болгаш хумагалыг болур чоруктуң негелделерин күштелдиреринче онза кичээнгейни салыр.

Социал-культура адырының материалдыг баалазын быжыглаар, социал объектилерни, чүүл-даа мурнунда чурттагга бажыңнарын тударынга немелде курлавырларны дилеп тывар, коммунал-амыдырал ажыл-агыйында, пассажирлер транспортунда улуг четпестерни чайладыр айтырыгларны доктаамал контрольга алыр. Чоннуң хереглел бараанарын будүүлгерин болгаш садыгны организастаарын үндезинин-биле экижидер.

Кижи факторун бүгү талалыг идепкейжидиринге ажылчы чоннуң чогаадыкчы идепкейин улам хөгжүдүринің, будүүлгениң культуразын, даандырган ажыл-херек дээш негелдени болгаш харыысалганы бедидериниң үндезининге 1988 чылда планныг опаалдаларның болгаш күш-ажылчы коллективтерниң алган хүлээлгелериниң күүселдезин чедип алыр, партияның XIX Бүгүүвилел конференциязын чедишкининг уткуур ужурлуг деп доктаалда айыткан.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

1987 чылдың декабрь 16-да «Правда» солунга парлаан «Сылдыстың хөлегезинде» деп түүлдү партия обкомунуң бюросу чугаалажып көрген болгаш ында Тыва АССР-ниң агроүлетпүр комплекизин хөгжүдеринде бар шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларны болгаш улуг четпестерни шын илереткен деп демдеглээн.

Республикада мал болгаш чер ажылын ажыл-агыйжы эвес, куду шынарлыг чорудуп турарының фактыларын түүлде чөптүү-биле айыткан. Хой-хой ажыл-агыйларда черни, техниканы багай ажыглап турар, тараа шөлдериниң болгаш фермаларның продуктулуг чоруу куду, учёт болгаш отчёт кылырынга хажыдыышкынарны болдуруп турар, хамаатыларның хуу малын тударын, чогуур чурумну тургузаан. Совхозтарның экономиказы кошкак болуп артыышаан.

Партия обкомунуң секретарьлары, килдистери, райкомнар, республиканың Министрлер Чөвүлели, райкүүскомнар, Агроүлетпүркурком болгаш оон чер-черде организацияларның кодээ ажыл-агыйны хөгжүдеринде бергедээшкиннерни болгаш четпестерни ажып эртер талазы-биле тодаргай хемчелгерни четпес ап чорудуп, күш-ажылтыг коллективтерге полдизиктиг болгаш организакчы ажылды ам-даа кошкак чорудуп турар.

Ажылга четпестери, совхозтарда болгаш АҮК-түң будүүлгелериниде ажыл-агыйжы эвес чоруктуң, технология, учёт сагылга-чурумун үрээринің фактыларын үзе шаппааны, ажыл-агыйларның болгаш РАҮК-териниң удуртукчу кадрларынга болгаш специалистеринге кошкак негелделяри дээш СЭКП обкомунуң бюросу республиканың Агроүлетпүркүркомунуң даргазы эш М. Е. Абрамовту учёт карточказынга кирер биживишаан доңгуткан, Агроүлетпүркүркомнуң даргазының орлакчызы, министр эш И. М. Сувандиняя шыңгыы доңгуткан. Республиканың Агроүлетпүркүркомунуң партkomунга Агроүлетпүркүркомнуң даргазының орлакчызы эш К. Ш. Ялаковка партийжи шыңгыы харыысалга онаар дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн даскан.

Хууда малды тударынга чогуур чурумну тургузар талазы-биле Таңды райкүүскомнуң, РАҮК-түң «Революцияның чалбыжы» совхозтуң парткомунуң ажылынга чогуур контрольду хандырбааны, районнуң чамдык удуртукчу ажылдакчыларының партийжи болгаш күүрүне сагылга-чурумун үрел турганы дээш СЭКП Таңды райкомунуң секретары турган эш В. Д. Куркутовту шыңгыы доңгуткан.

«Революцияның чалбыжы» совхозка ниитиниң малын тударының зоотехниктиг чурумун каржызы-биле үрээрин болдурганы дээш, ол ажыл-агыйның удуртукчуларының хууда хой, өшкүлерин хойжу И. П. Сафоновтуң одарынга тургузуп турган фактыларны чогуур үезинде үзе шаппааны дээш РАҮК-түң даргазы эш Т. А. Хундановка партийжи харыысалга онаарын СЭКП Таңды райкомунга партия обкомунуң бюросу дааскан.

Совхоз директору эш В. И. Жирновту шыңгыы доңгудар дугайында «Революцияның чалбыжы» совхозтуң партия хуралының шиитпирин эмип эрттир чымчак деп саналн болгаш совхозтуң партия организациязынга аңаа оон шыңгыы партийжи харыысалга онаарының дугайында айтырыгны катап чугаалажып көөрүн даскан.

Партия обкомунуң кодээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң килдизиниге, партия райкомнарынга, Агроүлетпүркүркомунуң аппаратының болгаш совхозтарның парткомнарынга коммунистерниң, бүгү ажылчы чоннуң күжениишкиннерин агроүлетпүр комплекизин удамыпай интенсификастаарыиче, оон ажыктыын бедидеринче утландырарын, Агроүлетпүркүркомнуң, совхозтарның болгаш бүдүүлгелериниң удуртукчуларындан болгаш специалистеринден бүдүүлгениң бүгү участоктарынга чогуур корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну хандырары дээш, ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчелекчи чорук-биле демдеглээ күштелдирер дээш негелделени бедидерин, сагыш амыр болгаш харысалга чок чорукту, чер болганга үзуткаарын обкомнуң бюросу үлгээндирген.

РАҮК-терин, совхозтарны болгаш көдээ ажыл-агыйның оске-даа будүүлгелерин удуртуу талазы-биле улус депутаттарының чер-чер Советтериниң ажылын эде тургузар талазы-биле хемчелгерин ап чорударын республиканың Министрлер Чөвүлелиниң дааскан. Кодээ ажыл-агый будүүлгезиниң хөгжүдеринің, кодээде социал амыдыралдың өзөк айтырыгларын шиитпирлээринче чер-черниң совет болгаш ажыл-агый организацияларының көжениишкиннерин мөөнзээр. Ажыл-агыйжы эвес, карак чаар чорукту үзуткаар, камналгалыг болгаш хумагалыг чоруктуң чурумун быжыглаар, чогуур учёт болгаш отчёттуу хандырар, немей бижилгениң фактыларын болдурбас дээш, совхозтарның материалдыг болгаш сай-хөө курлавырларын камгалаарын хандырары дээш шыңгыы негелделиг чоруктуң байдалын чер-ле болганга тургузар.

Хуу малды тударын чурумчудар талазы-биле боттарының шиитпирлерин чугаа токкa күүседир талазы-биле немелде хемчелгерни ап чорудар. Мал ажылынга ажылдавайн турар хамаатыларның хууда малын ниитиниң малы-биле кады тургузарын болдурбас дээш контрольду күштелдирер. Хамаатыларның, будүүлгелериниң болгаш организацияларның дузалал ажыл-агыйдарын хөгжүдер талазы-биле районнар, хоорай, көдээ болгаш суур Советтериниң ажылының харыысалгазын болгаш деңнелиг бедидер. Районнар болгаш совхозтар төптеринге мал ажылының кооперативтерин организастаар.

Агроүлетпүркүркомнуң, РАҮК-терниң, совхозтарның удуртукчуларындан көдээ ажыл-агыйда, бүгү агроүлетпүр комплекизинде четпестерни чайладыр, ону хөгжүдеминиң интенсивтиг орунче шилчидер талазы-биле дээштинг хемчелгерни ап чорударын обкомунуң бюросу негээн. Чер болгаш мал ажылының зона системазын пептередир, мал чеминиң баазавай быжыглаар талазы-биле интенсивтиг технологияларны, бот-орулга-чарылганы, күш-ажылды организастаарының керээлиг хевирлерин шиңгээдир, хой-жулар турлагларын электрижидер, чурттагга бажыңнарын, социал хереглелдиң оске-даа объектилерин тударын хандырар талазы-биле организакчы ажылды күштелдирер.

Малдың баш санын болгаш оон продуктулуун көвүдедир, оон чидирилин болдурбас талазы-биле шиитпирлиг хемчелгерни ап чорудар. Ажыл-агыйжы эвес, төтчелекчи чоруктуң үзуткаар, камналгалыг болгаш хумагалыг чоруктуң чурумун быжыглаар, чогуур учёт болгаш отчёттуу хандырар, немей бижилгениң карак чаар чоруктуң фактыларын болдурбас талазы-биле удуртукчуларның болгаш специалистеринге, юридиктиг болгаш экономиктиг албанарының ролюн болгаш харыысалганы бедидер.

Ук түүлде айыткан тодаргай фактыларны хынап көрээлиг, райкомнарның, Агроүлетпүркүркомнуң аппаратының, совхозтарның парткомнарының коммунистериниң, бүгү ажылчы чоннуң күжениишкиннерин СЭКП обкомунуң бюросунга чугаалажып көргени дараазында түүлдерни илереткен.

«Революцияның чалбыжы» совхозтуң хойжузу И. П. Сафоновка 1985 чылда 451 хойну быжыглаан турган. Ол-ла чылын совхозтуң администрациязы аңаа 250 арган тогдуларны адырап камгалаар кылдыр хүлээдип берген. Төрүүр удуг хойлуг коданга тогду малды кадып бергени дээрге коданны тургузуп, (олуктээринің зооветеринарлыг дүрүмнерин, хой ажылынга технологтуг чурумну каржызы-биле үрээни болгаш. Чогум-на ол хажыдыышкын хойжуның ажылының түнелиниге дадагалаашкынны болдургаи. И. П. Сафонов хөй чылдар дургузунда доктаамал бедик түнелдерни чедип ап келген. Тоску беш чылда 100 хойдан ортумаа-биле 132 хураганны, оңгу беш чылда 125, он бирги беш чылда 118 хураганы камгалап дорукгурган. Чүге хойга онаалтыр ол 1986 чылда 108, 1987 чылда 115 хураганы алган.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз будүүлге-семиртиле утланылышкынныг болган, чурттакчы чондан база совхозтардан малды садып алыр аргелиг ажыл-агый. Оон 1985 чылдың ноябрьда өске ажыл-агыйлардан садып алганы шээр малының аразында эътке хереглеп олурар болбас ужуралт боос хойлар бар болган. Мал толуп немелде деңнии база дуктуг немей алыр соруглга-биле совхозтуң удуртулгазы боос болган 1212 хойну арттырып алган. Олардан сөөлүнде 897 хураганны алган болгаш доруктурган. Оларны шүптүзүн учётка киир самааш, үш ашы одарга ажаап, кадарып турган. Ук хураганнарның семиртилге мурнунда дириг деңнизини катап тургузарыбиле будүүлге салбырындан белетнел салбырынче алдынган хураганнарның деңнии хире дириг деңнилиг, ары 13,2 тонна деңзилиг 315 иртти шилчиткен. Ынчалза-даа Тес-Хем РАҮК-түң база совхозтуң удуртукчуларының болгаш специалистеринің контроль чогундан бригадирлер ук хураганнарны, шаңнал акша алыр соруглга-биле, хойжуларга үлей салган, (херек кырында хураганнарны үлөзеттээн). Оны СЭКП обкомунуң тургускан комиссиязы илереткен болгаш ол чүүлдү эттиргең. РАҮК-түң удуртукчуларынга база специалистеринге хемчег хүлээткен. Ол дугайын совхоз коллективиниң хуралынга ажыы-биле чугаалаан. Төрүттүнген хураганнарны азырап доруктурган, оларның 450-ни төрүүр коданнарже шилчиткен, арткаларындан 17,3 тонна немелде деңнии база 1,3 тонна дүктү алган.

«Барлык» совхозка кереэ бүгүаар хөлеэлиниң ажылдап турган погаажылар бригадазынга артык толевирни бергенинің талазы-биле кемхерек үүлгединин истеп турда, ынчап республиканың көдээ ажыл-агый министри турган И. Г. Лавриненконуң база Барлык-Хемчик районнуң көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги турган С. И. Ильенковтуң депутат бүрүн эргелерин казыр дугайында республиканың прокуратуразы саналдап киирген турган.

И. Г. Лавриненко биле С. И. Ильенковтуң талазындан «Барлык» совхозка хөлеэлиниң ажылдап турган бригадага күш-ажыл толевириниң негелдезим үрээринге боттарының хууда олча-ажык бодап, хууда сонуурталдыг турганын бадыткап турар бүлүт ылап барымдаалар чок болганы-биле оларның депутат бүрүн эргелерин казыларындан республиканың Дээди Совединиң Президиумуу дадагалаан. Ук херекке оларның киргизгелиниң кайы хире болганын улам хаңы болгаш тода истеп хынаарын республиканың прокуратуразынга саналдап сүмелээн болгаш бир эвес олар бүрүүлүг деп түүл бадыткаттына бээр болза, ук айтырыгны катап чугаалажып көөр деп шиитпирлээн турган. Үстүнде ады киргең ажылдакчыларның депутат бүрүн эргелерин казыыр дугайында республиканың Дээди Совединиң Президиумуунуң чөпшээрешпээнин ук херек талазы-биле истелгени чогуур негелде ёзугаар чорударынга шаптык болбаан. Ол айтырыг талазы-биле хамык түүлдү бодамчалыг көргенин, оон шынныын, истелгениң түнелдерин болгаш ук керекти прокуратураның сократканы бадыткаан.

1987 чылдың август айда Бии-Хем районнуң «Эрбек» совхозка үүлгеткен төрүүр 371 хойну чажырган турганы илереэн. Контроль чогу дээш совхозтуң директорунга база өске-даа специалистерге партия организациязы, СЭКП райкому шыңгыы хемчег онааган, а үлустуң контроль комитеди олардан акша тыртар деп шиитпирлээн.

Республика күүрүнеге эът садарын, ону чурттакчы чондан киирип алырын ийи катап улгатгыр-ын

Партийжи амыдырал: эге организация, ооң ажыл-херээ

ОРАЛДАШСА-ДАА, ТҮҢНЕЛДЕРИ ЭВЭЭШ

Эде тургустунуушкуннуң баштайгы үе-чадазында партияның болгаш чазактың чугула документтилерин өөренип, оортан эде тургустунуушкуниуң күжү — партия организациязында, ооң коммунистеринде, ооң ат-алдарында дээрзинге чигзиниг турбас.

Чаа ёзу-биле угаап-бодап тургаш, ажыл-херекке, амыдыралга эде тургустунар дээш оралдажып турзувусса-даа, ооң түңнелдери амдыызында шоолуг эвес болуп турарын мииирр апаар. Эде тургустунуушкуниу партбюронуң кайчаар удуртуп турарының дугайында отчёдун чоокта чаа партия хуралынга дыңнаашаа, ону шүгүмчүлекчи ёзу-биле шыңгыы чугаалажып көрген бис. Хамыктың мурииуида партбюроиуң кежигүннери, ооң секретары — бистер боттарывыс эде тургустунуп эгелээр ужурлуг бис, ынчалза-даа бистериң кылып турар бүгү ажыл-чорудулгавыста чедир кылдынмаан түүлдер ам-даа хөй болган, ол дугайын хуралга чүве чугаалаан коммунистер болгаш активчилер илередип, ол четпестерни чайладырының талазы-биле боттарының саналдарын болгаш сүмелерин берип турган. Ылаигыя партбюроиуң секретары Ч. А. Ондарның — мээң — бюроиуң ажылын удуртуп турарымны, партийжи амыдырал айтырыгларын шиитпирлээриниң, кежигүннерге даалга бээриниң болгаш даандырган ажыл-херекке коммунистериң харыысалгазын бедидериниң талазы-биле чорудуп турар ажылымны чогуур деннелге четпес деп демдеглээн. Оон идепкейи, авангардты ролю мооң мурнунда турган деннелиден элээн бедип турар. Ынчангаш, эде тургустунуушкуниуң күжү — партия организациязында, ооң коммунистеринде, ооң ат-алдарында дээрзинге чигзиниг турбас.

Чаа ёзу-биле угаап-бодап тургаш, ажыл-херекке, амыдыралга эде тургустунар дээш оралдажып турзувусса-даа, ооң түңнелдери амдыызында шоолуг эвес болуп турарын мииирр апаар. Эде тургустунуушкуниу партбюроиуң кайчаар удуртуп турарының дугайында отчёдун чоокта чаа партия хуралынга дыңнаашаа, ону шүгүмчүлекчи ёзу-биле шыңгыы чугаалажып көрген бис. Хамыктың мурииуида партбюроиуң кежигүннери, ооң секретары — бистер боттарывыс эде тургустунуп эгелээр ужурлуг бис, ынчалза-даа бистериң кылып турар бүгү ажыл-чорудулгавыста чедир кылдынмаан түүлдер ам-даа хөй болган, ол дугайын хуралга чүве чугаалаан коммунистер болгаш активчилер илередип, ол четпестерни чайладырының талазы-биле боттарының саналдарын болгаш сүмелерин берип турган. Ылаигыя партбюроиуң секретары Ч. А. Ондарның — мээң — бюроиуң ажылын удуртуп турарымны, партийжи амыдырал айтырыгларын шиитпирлээриниң, кежигүннерге даалга бээриниң болгаш даандырган ажыл-херекке коммунистериң харыысалгазын бедидериниң талазы-биле чорудуп турар ажылымны чогуур деннелге четпес деп демдеглээн. Оон ынай районуң улусчу контроль комитединиң даргазы албан-хүлээлгемни ёзугаар алырга, улусчу контроль болуктериниң ажылын хөй-ниити организацияларының ажыл-чорудулгазы-биле холбаштырбайн турар дээн. Кем-херектерни болдурбас дээш суд болгаш прокуратура органнары-биле кады баш бурунгаар ап чорудар профилактиктиг хемчегларни четпес организастап келгеи. Хынаалдаларның түңнелдерин ажык-чарлыг болдурар чорук ам-даа чогуур негелдезинге четпейн турар. Партбюроиуң секретарының орлакчызы Д. Д. Дүлүш чамдык боттуг ажылдарны кылып турза-даа, партийжи даалгазын — идеология ажылын эде тургустунуушкуниуң байдалдарынга таарыштыр чорудуп шыдавайн турар. Коллективте кылдыстер азы кабинеттер аайы-биле социалистиг чарыш организастаттынмаан. Номга ынактарның эге организациязының ажылы хөлзүлбес. Лекторларның, политинформаторла р н ы ң болгаш агитаторларның хуралын эрттирбейн турар, оларның бот-идепкейи кошкак. Хана солуиарны чүгле байырлалдар таварыштыр үндүрүп турган, оларда материалдар эвээш, шүгүмчүлелдер чок. Оон ынай коммунист Д. Д. Дүлүш район секретары хүлээлгезин багай эвес күүседип турза-даа, доктаамал комиссияларның, депутат бөлүктериниң болгаш постуларының ажылының, хүлээп алдынган шиитпирлер күүселдезиниң талазы-биле чамдык чүүлдерни чедир кылбайн турар.

Партбюроиуң кежигүнү В. Д. Моңгуш партийжи даалгаларын чүтээр күүседип келген, кежигүи дадывырын ой-шаанда хавырыңдужаап турар. Ынчалза-даа партия организациязының херек эмгелелинде, ону кылып турарының шынарында улуг четпестер бар. Оон аңгыда, В. Д. Моңгуш бодуиуң албан-хүлээлгезин — райкүүскомнуң ниити килдизиниң ажылын амгы үениң негелдезинге дүүштүр удуртуп шыдавайн келген. Техниктиг ажылдакчылардан негелдези кошкак, Советтер бажыңының ишти-даа, дашты-даа хирлиг. Ол килдистиң ажылын экижидер. Советтер бажыңынга ажыл-иш хайныгып, кижилер аңаа боттарының өөрүшкүзүн, салыш-сеткилин илередип кээп турар кылдыр ажылды эде тургузар херек. Хой-ниити организацияларынга партийжи удуртулга талазы-биле даалгазын партбюроиуң кежигүнү К. Д. Ооржак багай күүседип, оларга дээштиг салдар чедирбейн келген, оон түңнелинде профэвилел болгаш комсомол организацияларының ажылы ниити агым-биле чоруп турар.

Партбюроиуң кежигүн бүрүзү амыдырал-биле эң-не сырый холбаалыг болур, ону эде тургустунуушкунга дүүштүр билдилиг үнелеп көөр, бүгү ажыл-херекти чүгле хынаар, хайгаараар эвес, харын хамыктың мурнунда ону организакчы, сүмелекчи, чөвүлекчи, дузалакчы болуп башкарар, хүлээп алдынган доктаалшиитпирлерни амыдыралга шалыпкын боттандырар дээш туржур ужурлуг деп хуралга онзалап демдеглээн.

Бистиң Сүт-Хөл райкүүскомнуң партия эге организациязында бактаап турар коммунистер районнуң аңгы аңгы албан черлеринде организацияларда ажылдап турар. Ол коллективтерге амыдырал хандырылга чурттагла-коммунал ажыл-агый будүрүлге эргелдери, бот-оруглга-чарылгалыг тудут-септелге участогу, районнуң одалга конторазы, Сүт-Хөл көдээ Соведи, суд болгаш прокуратура органнары, культура киидизи болгаш райкүүском боду хамаарыр. Оларның иштинде будүрүлге эргелдеринде, одалга конторазында, тудут-септелге участогунда ажылдап турар коммунистерниң хөй нуруузу эде тургустунуушкунну калбартыр болгаш хаңыладыр, социалистиг хүлээлгелерни, планныг онаалдаларны күүседир дээш боттарының харыысалгазын бедидип, четпестерни дарый чайладыр хемчегларни ап турарлар.

Эде тургустунуушкунну улам калбартыр, хаңыладыр соруглга-биле коммунистерниң берген шүгүмчүлелдиг саналдарынга үндезилеп хүлээп алган доктаалдарывыста айыттынган хемчегларни күүседир дээш, бергелерни болгаш четпестерни ажып эртериниң арганарын дилеп тып турган, партия эге организациязының, ооң бюроиуның ажылының стилин база методтарын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузар, кызымаккай болгаш шудургу ажылдаар ужурлуг бис.

Ч. ОНДАР,
Сүт-Хөл райкүүскомда партбюро секретары.

ИДЕПКЕЙ, ХАРЫЫСАЛГА ХЕРЕК

Беш чылдың үшкү чылы бодуиуң бүрүи эргезиниче кирипкен. Республиканың бүгү ажыл-ишчи коллективтери үениң чаа негелдезин ёзугаар ажылдап эгелээн. Чылды чедиишкиниг доозарынга, салдынган соруглгаларны бүрүи күүседиринге ажыглаттынмайн турар аргаларны болгаш курлавырларыны дилеп тывары, эрткен чылдың түңнелдерии сайгарары чугула. Бо ажыл база чер-черде боттаның турар, аңаа улуг улут-хууиу Советтер, ооң депутаттары кирип турар.

Бистиң корреспондентивис Д. И. Чыдым улус депутаттарының Моңгуи-Тайга район Советиниң күүскомнуң даргазының оралакчызы, райплан даргазы С. С.-Б. Очур-биле ужураштакп, чамдык айтырыгларга харыылап бээрии дилээн.

— Салчак Сагаан-Байырович, районнуң ишчилериниң ажылыпың эрткен чылдагы түңнелдериниң дугайын кысказы-биле чугаалап көрүңерем.

— Улуг Октябрьның 70 чылы бистиң районнуи ажыл-ишчилеринге эде тургустунуушкунну болгаш дүргедээшкинии улам калбартыры дээш шудургу демиселдиң чылы болган. Совет эрге-чагырганың тургустунганындан бээр 70 чыл болган юбилейини моңгуи-тайгажылар политиктиг улуг ужур-дузалыг байырлал деп хүлээп ап, ону төлептиг күүсажылчы белектерлиг доозар соруглганы салган турган. Оларның күжениишкини халас барбаан. Кодээ ажыл-агыйлыг районнуң агроүлетпүр ажылдакчылары эът, сүт, дүк будүреринии планныг онаалдазын ажыр күүсеткен. Күрүнеге мал продуктуларын садарының планын канчаар күүсеткенин чурагайларга көргүзерге мындыг: эът — 108,3, дүк — 101,9, сүт — 131,1 хуу. Ол ышкаш мал бажын өстүрер талазы-биле салдынган соруглга күүсеттинген.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының бот-оруглга-чарылгалыг участогу, септелге-тудуг участогу, чурттагла-коммунал ажыл-агый эргелели, амыдырал хандырылга комбинады болгаш оске-даа черлер эрткен чылын түгээр ажылдаан, боттарының мурнунда салдынган соруглгаларын чедиишкиннг күүсеткеннер.

Ниити чедиишкиннерге күш-ажылчы кижилерниң будүрүлгенин мурнакчыларының салыышкыны улут дээрзи билдингир. Эрткен чылын район калбарган социалистиг чарышка тиилекчи болганнар районда эвээш эвес. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң малчыннары — ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады Б. Д. Тейниң, М. Д. Биче-оол, К. С. Бораргап, О. Х. Дастан, «Моген-Бүрен» совхозтан М. Н. Намзын, А. Х. Тажы, совхозтарның чолаачылары К. Д. Делбиш, Ч. Д. Дагба, С. И. Седип, септелгетудуг участогунда бригадир У. Д. Семис-оол болгап оскедаа он-оп мурнакчылар тиилекчилер болуп шылгарааннар.

— Маңаа депутаттарның киржилгезиниң талазы-биле чүвү чугаалап болур силер?

— Моңгуи-Тайга район Советинде 45 депутат бар. Олар шүлтү улус ажылагыйының аңгы-аңгы адырларында ажылдап, планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни чедиишкиниг күүседиринге боттарының салыышкынын кирип, өскелерни эвилелдеп турар. Маңаа район Советиниң план-бюджет талазыбиле доктаамал комиссиязының ажылын демдеглээри чугула. Экономиктиг болгаи социал хогжулденин күрүне планнарының күүселдезин ук комиссия харыылаар чүве болганда ооң ажылының идепкейинден база ында депутаттарның харыысалгазындан хөй чүүлдер хамаарыжыр дээрзи билдингир. Ол дугайын ук комиссияның даргазы, ВЛКСМ райкомуиуң бирги секретары В. Б. Салчак эки билип, комиссияның ажылын план ёзугаар боттандырып турар. План күүселдези-биле холбашкан айтырыгларны доктаамал чугаалажып, хожудан турар будүрүлгелериии удуртукчуларын дыңнап, боттарының сүмелерии берип, саналдарын киирип турар. Ук комиссияның кылган ажылы эвээш-биче-даа болза, ниити чедиишкинге үлүүн киирген дээрзин демдеглээри артык эвес.

Четпестерниң түңнелдинде ажыл-агыйларның малдан ап турар продукциязы куду болуп турар. Бир хойдан 1,2 кг дүк, өшкүден 600 грамм хире дүк ап. күрүеге дужаап турар малдың дензиин чиик болуп турар. Эрткен чылын ниитизибиле районга 89 баш мыйыстыг бода мал, 10 муң ажыг хой, өшкү, 168 баш чылгы мал өлүп хораан, барык 600 хире баш мал өре-самчыгдалдан когараан. Бо дээрге дыка дүвүреичиг болгаш бо чылын катаптавас ужурлуг фактылар-дыр.

А үстүнде четпестерни чайладыр, салдынган соруглганы күүседир дээш чүнү кылыр ужурлуг бис? Хамыктың мурнунда кижи бүрүзүнүи эде тургустунары эргежок чугула болуп турар. Удуртукчу-даа, ажылчыидаа, улус ажыл-агыйының кайы-даа участогунда кижи бүрүзү эде тургустунар ужурлуг. А эде тургустунары дээрге бодуиуң даган ажылынче чаа ёзу-биле көөрү, харыысалгазын бедидери. Маңаа хамыктың мурнунга коммунистер, депутаттар, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери боттарының үлегерин көргүзер ужурлуг. Кижи бүрүзү чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар апаар, чүге дээрге партия бистеи бөгүи ынчаар негеп турар. Эде тургустунуушкуниуң кайы бир черден чедип кээрии манавас, бодуи боду өрү тыртар херек.

А удуртукчулар — ылаигыя совхозтар директорлары, РАУК ажылдакчылары хамыктың мурнунда мал ажылында ажылдап турар кадрлар-биле ажылды үндезинибиле экижидер, мал ажылынга күзелдит аныяктарны өөредир, чанчыктырар, оларның ажылдаарынга болгаш турттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш бүгү хемчегларни алыр хүлээлгелиг.

Салдынган соруглганы күүседиринге депшилгелиг аргаларны ажыглаары чугула дээрзин утпаза чогуур. Ылаигыя бот-ажыглаанышкынче кирип турар бо үеде ол эң чугула. Бистиң районда эрткен чылын бир хойжу бригада, малчын 61 аг-бүле бригада кереэзии ёзугаар ажылдап келген. Бот-оруглгачарылга, бригада кереэзиябиле ажылдаарга күш-ажылдың будүрүүкчүлүү бедиир, продукциияның бот-үнезии чиигээр, шынары экижиир, кижилерниң харыысалгазы улгадыр деп чүвени «Моген-Бүрен» совхозтуң хойжуур, Тыва АССР-иин алдарлыг малчыны Ч. И. Тарын-Базыр көргүскен. Ынчалза-даа бо мурнакчы арганы пептередип, районнуң малчыннарының ортузунга экономиктиг өөредилгени организастап турарывысты четпес деп санап турар бис. Ук кереэзиниң ажыл-дузазының дугайын эки билбес кижилер малчыннарда дыка хой.

Мал ажылынга хамаарышкан соруглганы допчулап чугааладым. Бир-тээ сөс берген болганда өске адырлар дугайын каш сөс-биле чугаалаза артык эвес боор. Чурттагла-коммунал ажыл-агый эргелели планныг онаалдазын чедиишкиниг күүседип турар-даа болза, чаагайжыдылгаже кичээнгей салбайн турар. Мугур-Аксы, Кызыл-Хая суурларының санитарлыг байдалы багай, бок төгер черлер чурумчуттунмаан. Амыдырал хандырылга комбинадының удуртулгазы «Моген-Бүрен» совхозтуң төвүнге комплекстиг хүлээп алышкын пунктузун ажыдар соруглгазын мынчага боттандырбаан.

Мурнуку чылдарда мурнакчы ажылдыг турган район коллективи эрткен чылын кошкак ажылдаан дээрзин чугаалаар апаар. Ажылчы районнуң барааи аймаанга негелдезин ук ниитилел чедир хандырып шыдавайн турар. Ылаигыя улут улус идии, төп аймаа, бичии уруглар хеви ховартаан. Чонга шиферни, цементтиниң, шуурганы болгаш өске-даа тудуг материалдарын эвээшти садып турар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга бо чылын кылыр ужурлуг ажылдарывыс хөй. Үшкү чылдың баштайгы айы дооступ турар, ынчалза-даа даамайлаашкындан ушпунмаан черлеривис ам-даа хөй. План күүселдезин хандырар дээш шиитпирлиг хемчегларни алыры чер-чер Советтериниң күүскомнарындан негеттинип келген. Ол сорулгаларны күүседир ужурлуг бис.

АМДЫЫЗЫНДА ОНЧА-МЕНДИ

ЧӨӨН-ХЕМЧИК. «Чыраа-Бажы» совхозта төрүүр 8831 хой бар. Олардан 1894 хой оолдаан. Борис Куулариың кодамында 194, Григорий Ооржакта 196, Дадар-оол Монгушта 188, Чечек Монгушта 80 хураган немешкеи.

Хураганнар менди доругуп турар.

* * *

«Искра» совхозта төрүүр 4808 хойнуң 1280-и оолданкан. Хойжу Чайка Монгуш 220, Татьяна Ондар 115, Богандай Ондар 100 хураганны бо чылдың баштайгы «олчаларын» кылдыр оларны эки өстүрүп турар.

Бии-Хем районда «Ээрбек» совхозтуң хойжузу Майдыр-оол Куулариың бо чылгы кыштаглаашкынга белеткели эки. Ол аг-бүлезиниң күжүбиле чайгы хүннерде сигении, кургаг өдекти четчирябиле белеткеп алган. Эрткен чылын ол 100 хойдан-на ол хире хураганны чидириг чок камгалап алганнарының бирээзи. Бо чылын Майдыр-оол Көк-оолович 386 баш хунап хойну хүлээп алган. Бедик көргүзүглерни бо чылын чедип алырынга ол бүзүрээр.

Хойжунуң дузалакчы кадарчызы, комсомолчу Моңгүп-оол Сарыглариың хой тулуктей берген ойде ажылы база-ла чымыштыг. Ынчалза-даа аныяк оол кызымаккай ажылдап турар.

ЧУРУКТА: М. Куулар дузалакчы кадарчы М. Сарыглар-биле.

Сөзүү болгаш фотозу
А. ШАҢНААНЫҢ.

ХӨЙ-НИИТИГЕ ДАЯНЫР

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр кадрларның партийжи сагылга-чурумун болгаш боторхарыысалгазын бедидер талазы-биле районнуң харылзаа белдиринде партия организациязының ажылының талазы-биле ында партия эге организациязының секретары Маадыр Хомушкунуң ялеткелин партия Бай-Тайга райкомунуң бюрозунга дыңнап чугаалашкан.

Эге организация, ооң бюрозу кадрларның партийжи сагылга-чурумун болгаш боторхарыысалгазын бедидер дээш чамдык ажылдарны кылып турарын аңаа демдеглээн.

Эрткен чылдан өске чылдарда бүдүрүлгенин тарифтиг оруглгаларын дохтаамал өөрүлде-биле ажыр күүсединкелген. Кадрларны ажылга быжыглаар талазы-биле айтырыгны шиитпирлеп, оларның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының хемчегларин ап турар.

Партия хуралдарынга тустус коммунистериң отчёттарын план ёзугаар дыңнаарын практиказап келген. Коллективте күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыккан. Кижи бүрүзү бодуиуң онаашкан ажылы дээш бот-харыысалгазын бедидип, планныг онаалдаларны күүседир дээш чүткүлдүг ажылдап турар.

Сөөлгү чылдарда будүрүлгенин материал-техниктиг баазазы элээн быжыгып, ажылдакчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган.

Районнуң харылзаа белдиринде АТС-тиң болгаш СТСтиң радиобелдиринии. Кызыл-Дагның көдээ почта салбырының ажылында хөй четпестер бар. Ында кадрларның билиг, мергежили, ажылга харыысалгазы чавыс. Дежурный техниктериниң ылаигыя чаа техникум дооскаш келгеннериин практиктиг билии бедик эвес. Харылзаа белдиринде машина-техниканың ажыглалы, ылаигыя дыштанып хүннерде Кызыл-Мажалыктан почтаны расписание. ёзугаар чогуур үезинде барып ап, ону эккелгеш сайгарып, кодээ суурларже эрте чедирер хемчегларни багай шиитпирлеттинип турар. Суурларже почта үдеп чедирер штатты кызырганындан бо ажылга хуваттынган өске ажылдакчылар дыштанып хүннеринде кандыг-даа немелде төлевир чокка 9—10 шак иштинде үзүктел чок ажылдап тургаш чедирип туралар. Чондан радио, телефон ажылдавас дугайында хомудалдар хөйү-биле кирип турар, ону чогумчалыы-биле шиитпирлеп чадажып келген.

Эге организацияның хуралдарынга кварталда, чылда ажылдың түңнелдерин чугаалажып, коммунистериң отчёттарын дыңнап турза-даа, партийжи организастыг, масса-политиктиг ажылдарның, хөй-ниити организацияларының кылып келген ажылын чугаалашпайн турар. Комсомол, профэвилел, өске-даа хөй-ниити организацияларының планнап тургускан хемчегларин деткивес, ону кичээнгейге албас чоруктар бар.

Партийның ажык хуралдарын квартал санында эрттирип, коллективтиң ажылын аңаа түңнээр. Ынчалза-даа администрацияның ниити ажылды, коллективтиң адыр бүрүзүиүң ажылын, планныг онаалдаларны күүседир, ону контрольдаар талазы-биле тургускан тодаргай планы чок, ажылга шыңгыы негелделиг болуру ам-даа чогуур деннелинде тургустунмаан.

Бо бүгү четпестерни чайладып, коллективте бүгү ажыл-херек дээш партия эге организациязының ролюн, харыысалгазын бедидериниң сорулгалары тодаратгынган.

Н. СЕДИП-ООЛ.
Бай-Тайга район.

«ШЫНГА» ХАРЫЫ

«АЗАЗААНЫН ҮШ ЧЫЛ МАНААР»

«Аазаанын үш чыл манаар». Ноябрь 17-де «Шынга» үнген материалдың адыындыг турган. Аңаа харыыны ийи ай болганда Кызылда септелге-техниктиг будүрүлгенин директору Н. И. Осипенко, профком даргазы В. Шкиркова чоруткан. Н. О. Долзатка чаа бажың бээр боон аазаап, эрги чагайжыттынмаан бажың бээрге, ол ойталаанын солунга бижээн хиреде, ону та чүге ийик, харыыда база катап тайылбырлап бижээн. Ажылчыының өг-бүлезин ниитиң чурттагла бажыңының каштатал септелгезин эгелээнин-биле өске бир ороэлче көшкеии редакцияга билдингир турган. Чүгле ызыг суглуг дээрден башка шөлүг дөмей. Ооң кажал чаа бажың алыры билдинимес. Чүге оочурдан ушпунганының дугайында мынчага дээр кым-даа тодаргай харыы бербээн. Хооркүүском-даа.

Островная кудумчузунда № 12 баракты чурттакчылары өрээлдер соок, дамдылаар деп бижээн турган. Оларның хомудалы үндезининг деп харыыда демдеглеп турар. Бажыңның 70 хуузу элеичизинден эрткен. Бо баракгардап аңгы № 14, 11 бажыңнарны будүрүлгенин балансызынче шилчиткен соонда, дээвиилеринең септелгезин чоруткан, туалетин тутказ, бок төгер оңгарыы каскан. Бо үүрмек ажылдарны чурттакчыларны киириштирип турган-даа үезинде кылып ап болур турган. Оны чүгле каш дакпыр хомудал соонда дооскан. Материал үнген соонда кылдынган чүүлдер бар. Электрэ удазыннарын чаартып, чылыдылга системазын септеп кылган. Бичии өрээлге орган Т. Ч. Домаажыктың өг-бүлезин улуг өрээлче көжүргеи.

Баракты капитал септелгезин чорудар дээрге, чурттакчыларны түр көжүрер чер чок. Бо айтырыгта хооркүүском ээ көрнүр боор деп идегеп болур бе? Ажылчыя баракгарда байдал өске-даа удуртукчуларны дүвүредир ужурлуг эвеспе?

Хандырылга адырында чаа чүүлдер

ШАЙЛААРАКЧЕ ЧАЛАП ТУР БИС

Мурнуу микрорайон кыракка көзүлдүр-ле хөгжүп орар. Чазагайжыды түттунган 5—6 каат бажыңнарның бирги каъдынга аъш-чем баранаар магазиннери, кафелер ийикпе, азы шайлаарактар ажыдып турары чонга коичуг таарымчалыг. Ындыг черлерниң бирээзинге Кечил-оол кудумчузунда 7 «а» бажыңның алдыы ужунда «Поза» шайлааракты хамаарыштырып болур. Аңаа ол девискөрүнүң албан черлериниң, организациялардың ажылдакчылары, чурттакчылары, а харын-даа районнардан чорук-херек бүдүрүп ап чоруурлар безин күзелдии-биле баар.

Бо шайлааракты 1986 чылда Респотребсоюзтуң Кызыл хоорайда кооперация садыы ажыктакан. Баштайгы үеде ажык кылып турган. Оон ажыы аъвээш боорган. «Поза» шайлааракты кылдыр эде тургускан. Аны ында Г. Л. Беллер биле О. К-Д. Дүлүштүң удуртукчы эргелерни ажылдап турар. Эрткен чылдың октябрьдан ийи эргелетге ажылдаар кылдыр чүрүмчүткан. Бир эллег-ле беш хонук ажылдаашаа, дараазында эъчегге хүлээдир. Кайы-даа ээлчегде ийи-ийи ажылдакчы бар. Оларның ажылы чай чогун көрдүм. Повар Валентина Сат биле Орланмаа Дүлүш эртенгиниң 8 шакта ажылга келир. Ол келгеш поза кылыр эът тыртар, далганың белеткээр. Шайлааракты 11 шакта ажыдар кылдыр доктааткан. Оон бетинде бүгү-ле чемни белеткеп алыр болду. Бирээзи далганы өйгеш, позаны кылып турда, өске кижи оны буска удур хайындырбышаан, быжыкаын чеменил келгеннерге үлөөр. Хирлиг аяк-савааны база-ла боттары чүүр. Ынчалзажок оларның ажылдап турда өөренгени коичуг чорду. Позаны 15—20 минута буска быжырар болгаш, ол аразында өске ажылды кылып четтиритпер. Аңаа келгеннер буска быжырган изиг поза чигеш, сүттүг шай ишкеш, дыка таарзынар.

Галина Топоева «Тыва сут-тудуг» тресте ажылдап турар. Оон чурттап турар чери Кызыл районнуң Кавхем суурда. Дүъштеп эштерии-биле үргүлүг «Позадан» чемненир болду. Ам аңаа сөс: «Чеми кезээде изиг, шынары база эки. Изиг, сүттүг шай база белен турар. Чеминиң өртээ база чиик. Буска быжырган поза чигеш, кижи белен аштавас-тыр». Оон-биле ынчаар чугаалажып турду. Позаны 15—20 минута

ШУУРГАННЫГДА

Хаттың уржуктары ● Улустуң шыдамыы ● Дуза херек:

Январь 18—20 хүннеринде Мөңгүн-Тайганың девискээринге улут хат-шуурган болган. Оон түңнелиинде ийи совхоздан барык 140 хире мал өлген, сес өг үрелген, район төвүнде бажыңнарның крышазының 400 ажыг дөрбелчин метр шиферин база буза шапкан. Бо районга чайын безин шуурган болуу бээри хаая эвес, а бо удаада ол черле аажок улут күштүг өрткен. Харылзаа ажылдакчыларының 9 тонна деңзинит автомашиназын база аңдара шаапканын бодаарга, шуурганның күжү кайы хире болганы билдингир-дир. Харылзаачыларның хат хемчээр херексели секундада түгле 30 метр күштүг, хатты көргүзер шкалалыг. Бо шуурган үезинде оон күжү эгезинделе секундада 30 метр ашкан турган.

Шак ындыг улут күштүг шуурган болуур дугайында медээ районга Кызылдан озалдап келген, ынчангаш малчыннарны сагындырып четтикпейн барган, оон уламындан ынча мал-маган хораан, чамдык кадарчылар одарга хонгулаан. Кижилер харын доңуп-дожап, амытынындан чарылбааны эки болган.

Бойдустуң бо хай-халавында ниитиниң херээ дээш бергелерни ажып эртип, хөй мал-маганны камгалап алган соруктуг кижилерни номчукчуларга таныштырарын ораладжып көрээли. Январь 18-те ССР Эвилелиниң 60 чылы совхозтуң девискээринге эртен агаар аяс, шимээн турган. Ынчангаш хойжулар мал-маганын одарже үндүрүп, кадара бергеннер. Мугур-Аксы суурнуң сонгу талазында, дужунда кыштагда кадарчылар Д. Хертек биле С. Күнчү ынчалганнар.

— Хоюмну дүъшке чедир кадарып чорумда, чоорту хадып келген. Ажырбас боор деп бодаан мен. Кайын ындыг боор: шуурган чоорту дендии күштелген. Аалче дедир чоруур дээр ужур-даа турбас, чүгле хат айы-биле ыдалаар. Чоогалыг, ыжыкталып болур хаалыг чер херек. Оон башка хөй доктаавас, та кайнаар маңнажыр. Хоюм ийи үстүп чоруй барган болбас ийикпе — деп, улуг кадарчы Дадар-оол Хертек тайылбырын эгеледи. Шуурганга таварышпаан кижи оон кандыызын билир эвес. Ынчан, январь 18-те кежээ, Кызылга шуурганда хоорай чурттакчылары бажыңнарынче чанар дээш бергедээн ышкажыгай. А Мөңгүн-Тайгага оон оранчок күштүг болган.

— Бодум хуумда 1963 чылдан бээр хойжулаан кижи мен, ындыг шуурганга таварышпаан мен—деп, Дадар-оол Маадырович чугаалады. Шынап-ла, бо ышкаш бергени ол көрбээн. Ол аразында аалда улус девидеп-ле үнген. Олуртунар боор бе. Салчак Балганович Күнчү —дузалакчы кадарчы ажының соондан чорупкан. Хат дээрге кижини ужур шавар, довурак-доозун холумактыг хар каракка урдунар.

Черле дуржулгалыг кижи болгаш, ажи хоюн хая базында тырып алган турган, бергези-ле — мал ийи апкылаган. Ам канчаар: арга херек. Бир өшкүзүп чедип алгаш, кожазы аалче углай чорупканнар, мал ындыг бирээзин эдерер. Ынчалдыр дөрт шак хире чоруп чорааш, бир бөлүктү ийи малчын кожазы Федор Тежитчаптың аалынга дүн ортулунда, күштүг шуурган үезинде экжелгеннер.

Черле бергези коңчут, хамык мал кырлып өлзе канчаарыл? Эртенинде Дадар-оол Маадыр суурже сос чедирери-биле чүткүдүп кирген.

Айыыл-халап дугайын совхоз улузунга дыңнады сал-ла, ол дедир чорупкан. А олар СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Т. Хемер-оолга дыңнаткан. Ынчангаш районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы Ю. Доскаар баштаан бөлүк демги малчыннарга дузалажыры-биле удавайн чорупкан. Черле ынчаш районнуң удуртур органнары бойдустуң ол айыыл-халавы-биле демисеече улусту эвилелдеп, шинтпирлиг хемчеглерни алганын айтыр апаар.

Арткан хойларын Д. Хертек, С. Күнчү олар тыпкаш, кожазынга чедирип алганнар. Кижилерниң харыысалгалыы, бедик медерелдии, бот-бодунга дузазы эвес болза, хөй мал өлүп болуур турган. Ол шуургандан Дадар-оол Хертектиң кадарган хоюндан чүгле 5 баш хораан. Ийи малчын шуурганда барып-барып дүне чиде бээрге, аалга чааскаан турган Шангыр Сүрүновна карак-даа шиммээн, үнүп-кирип, дыңнаалап, канчаар сагыпсыравады дээр. Оларга дузалажып келген улус бергелерден ундараваан, арыи-бажын доңуруп, үжүдүп чорза-даа, хүлээлгезин күүсеткенинге малчыннар өөруп четтиргенин илередип турар чорду.

Хай-халап үезинде ёзулугла эрес-маадырлыг чорууп көргүскен улусту СЭКП райкомунуң бирги секретары чоргаарал-биле биске адады. Партия райкомунуң бир бөлүк улузун Каргы иштинде кадарчыларга дузалажыры-биле ол дүне чоруткан.

Бо удаада хат-шуурган Кара-Ховунуң малчыннарынга дыка-ла хайыра чок болган. Ында-мында малчыннар одарже үнген олчаан, аалдарынче эвп келбээн деп медээни алган дораан, ол хүн совхоз директорун төлээлеп турган бригадир Д. Доскаар орай кежээ дөрт машинаны эвилелдээш, райкүүскомунуң милиция килдизининиң начальниги А. Монгуш-биле кады шуут-ла даңны атсы аалдарны эргип кезип, одарда малмаганы-биле шуурганда хонгулаан малчыннарга барып, оларга дублажып, амырдыш-даа көрбээн. Кара-Ховуның девискээри хаяларлыг, кадыр-берт. Чүү-даа көзүлбес черге машинаны чүгле ол черни дендии билир кижи башкарар. Бо талазы биле

эрес-дидим чолаачылар Донгак Маадыр-оол, Геннадий Ховалыг, Юрий Дастак-оол, Андрей Кан-оол хөй-ниитиниң херээ дээш бердингенин көргүзүп шылгарааннар.

Бистер хат-шуурганда малмаганын камгалаар дээш уйгу-дыш, ол хамаанчок амы-тынын безин бодаавайн демисежип турганнар-биле ужуражып чугаалашкан бис. Район төвүнден ырак эвесте Ульяна Саая биле Саяна Донгак — ийи аныяк кыс төрүвес хөй кадарып турар. Шуурган болуур хүн олар эртен хоюн чанынче үндүрүпкеш, кажаа аштап, өдек бөлүп тургаанар. Удаваанда хат-даа келген, хоюн бөлүп, кажааже эккеп безин четтикпээниер. Саяназы баштай хоюнче чорааш, ол хевээр келбээн. Ульяна олурар боор бе, сооидан дилеп барган, аңаа кижи боду барып үзе чедер дээрден башка, хойнуң бараанын көрүп деп чүве турбас. Шынап-ла, черле малдың тургу дег черни билир болгаш, ажинге барган. Олар иелээ, хат аайы-биле хоюн кожазы аалга чедире берген. Ульяна ажин дилээр дээш, чаактарын безин доңуруп алган.

— Хамык мал өлүрүп аар ийне дээш кижи-даа коргарла чорду —деп, Ульяна Саая чугаалады. Кожазы аалга олар ан-не бергедээш хойларын быжаа кажаазынга кажаалап алган, артканнарын Саяназы даштыгаа кажаа доразынга бөлүп алгаш, оларын шимчедип, чылыктырып тура хонган. Соонда ончалап көөрге, беш хөй өлген болган. Чүвени канчап билир дээш, малын келген улуска саватказ-даа. Бо аныяк малчыннарга РАҮК даргазы С. К. Ондар, совхозта комсомол организациязының секретары В. Хертек база шефтеп турар организациязы —харылзаа белдириниң ажылдакчылары улуг дузаны чедирген.

Борис биле Урана Хүрен-оолдар, Тараа биле Дугур Салчактар, Донгак Ак-Сал, Фёдор Тежитчап, Татьяна Хертек, Мөген-Бүреядеп Илья Донгак, Доржу Хертек болгаш өскелер-даа ниитиниң малын шуургандан камгалаар дээш боттарының барла арга-күжүн үндүрген. Олар айыыл-халаптан кортпаан, өглеринге, бажыңнарыга хорун олурбааннар.

Ол хат-шуурганның чедирген каражазы улуг. Хамыктың мурнунда мал чеми херек. Черге хонган мал аажок баксыраан. Чамдык хойжулар шуурган үезинде малмаганың одарже үндүрбейн, коданында бар чемни дыкала чарыгдапкан. «Мөген-Бүрен» база ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтарның чамдык бригадаларыңга чораашкы, ында хөрүктү аштап, орук үндүрериңге улуг күш херек-тир дээрзин көрген бис. Чогум кайы-даа ажыл-агыйда, ол ышкаш район организацияларында грейдер безин чок. Ону ажыл-агый удуртукчулары республика организацияларындан мурнунда каш удаа дилээрге-даа бербээн.

Каргы-Бажында бир аалче улус артыжып чадаан, орук шуут муңгаштаалган. Ол аалда мал-маганның байдалы та кандыг болган? Улус дураннап көөрге, кедезинде дагда ооң сарлыктарының чамдыктары өлген чыткылаарын совхозтуң улузу чугаалажып турду.

Эң кол берге —мал чеми чедишпези. Бирги кварталда лимит ёзугаар күрүне курлавырындан 50 тонна сула, 60 тонна комбикорм алыр ужурлуг. Оон кээп турары дыка эвээш. Боттарының күжүбиле район Улуг-Хем районда 300 тонна сигенин пресстээн, ам 300 тонна савацны ындыг арга-биле белеткеп киргикен. РАҮК-те медээ-биле алырга, бо хүнде ийи совхозта 44,5 тонна сула, 13 тонна комбикорм бар. Сиген, коданнарда барын санаваска, дөрт чүс тонна-ла хире.

Бир-тээ Мөңгүн-Тайганың девискээринге шак ындыг улуг хат-шуурган болганда, республиканың удуртур органнары ында малчыннарга чогуур дузаны эң чоокку үеде чедирери негеттиниң турар. Районнуң улузунуң идеген турары-даа ындыг.

С. ХЕРТЕК,
бистиң корр.

БИРГИ ЧУРУКТА: шуурган үезинде шылтарааннар: хойжулар Ш. Күнчү, Д. Маадыр, С. Күнчү; **ИЙИГИ ЧУРУКТА:** бригадир Д. Доскаар чолаачылар Г. Ховалыг, Ю. Достак-оол, А. Кан-оол-биле.

В. ЯРОВИКОВТУҢ фотолары.

ААЛЧЫЛАР БАЖЫҢЫНДА

Чоруп-херек аайы биле республиканың хоорай, суурларынга бо-ла чеде бээр бис. Аалчылар бажыңы херек бүдүрүп алыр дээш бар. Бо бүгү сургакчылап келгеннерге дыка эптиг.

Аалчылар бажыңының ажылдакчылары сургакчылап азы еске-даа херек бүдүрүп чоруурларга культурлуг бараан болурунуң арталарын тып, хүлээлгезин чогумчалыг күүседири албан. Оларның ажылынга аңаа келген чон үнелел бээр. Ол үнеледерин «Саналдар болгаш сүмелер» деп деринден сонуургап болур бис.

Бай-Хаак суурда аалчылар бажыңының коллективиниң ажылынга эки күзелдерин болгаш үнелелин киргирген чоннуң саналдарын номчуурга, сеткил өөрүүр. Коллективтиң «Саналдар болгаш сүмелер» деп деринде чаңгыс-даа хомудал чок. Ында бригада кежигүннери 6 кижи. Кежигүн бүрүзү он чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг. С. О. Адыгбай аңаа 17 чыл ажылдаан. Ол ажылынга ынак, харыысалгалыг. Ооң эки күш-ажылын үнелеп, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле ону шаңнаан.

Бригадада профэвилел комитединиң кежигүнү М. В Бунина коммунал ажылагый бүдүрүлге эргелелинде ажылгыр кижилерниң бирээзи. Ол көдээ Совет депутады. Соңгукчулары-биле ужуражылгалар эрттирип, оларның чагыгларын хандырар дээш бүгү хемчеглерни эп-ажылдап турар. Л. П. Румянцева профэвилел комитединиң ажыл-чорудулгазын ханы билир. Ынчангаш коллектив ону комитеттиң даргазынга каш удаа сонгуп турары таварылга эвес. П. А. Калинкинаның бригадазының ажылы база багай эвес. Бригада удуртукчузу Т. М. Молодых кады ажылдап турар эш-өөрүн эп-найыралдыг, ажылынга бот-харыысалгалыг кылдыр эвилелдеп шыдаан.

Аалчылар бажыңының бо коллективи эргелелде бир-ле дугаарында бригада аргазыбиле ажылдап кирген черинп бираазии. Олар ажыл-чорудулгазын үргүлүг контрольга алыр. Кандыг бир четпестер илереттинген болза дораан чайладыр. Ындыг ботнегелделиг ажылдап турар болгаш олар чонга ачы-дуза чедиреринің бүгү хевирингге планын ажырган.

Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозу аалчылар бажыңынга ийи телевизор берген. Ол телевизорлар өрээлдерге турар үжулуг. Ол дээш аңаа чурттакчылар акша төлөөр апаар. А телевизор чок өрээлдериң ээлери канчаарыл? Оларга фойеге телевизор тургузары көрдүнгеп. Ынчалзажок ол бөгүнге чедир чок. Аңаа салыр телевизорну садарын райкүүском аазаан. Ол аазаашкынга олчаан. Келген аалчыларга ниити ажыглаар соодукчу база херек. Ол бүгү айтырыглар шиитпирлеттикер боор дээрзинге идеген каалы.

А. ЗАЙЦЕВ.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) дежурный С. О. Адыгбай, ажылчын Т. Ф. Яковлева, дежурныйлар М. В. Бунина, Л. П. Румянцева, кол дежурный Т. М. Молодых олар ажыл түңнелин үндүрүп орары.

КӨДЭЭ РАЙКОМНУҢ АЖЫЛЫ

— Көдээге эде тургустунуушкуннуң темпизи бистиң кадрларывыстың экономиктиг билиинден улуу-биле хамаарыр — деп, партияның Горшенченск райкомунуң бирги секретары И. Ильин чугаалап турар. — Бот-орулга-чарылга, арыг орулга, бот-акшаланыышкын дээн чижектиг айтырыгларны көдээде кижи бүрүзү ыяк билгеп турар ужурлуг. Ынчангаш партия райкому өөредилгеже бүгү бүдүрүлге коллективтерин, оларның удуртукчуларын хаара тудары-биле янзы-бүрү аргаларны болгаш деривлегин ажыглап турар.

Бир-ийи чыл эрте бээрге, районнуң ажыл-агыйларынга инек саар, тараа тарыыр, сиген кезер кижилер тывыдбайн барбас бе деп айтырыг тургустуна берип болур. Ону Ильин экн билир, мурнунда колхоз даргазы чораан кижи.

Оон чылдагааны-ла хөй Горшенченск-биле кожа индустриалдыг күчүлүг комплекстн тудуп турар. Аңаа Оскольскиниң электрометаллургия комбинады, Лебединскиниң болгаш Стойленскиниң даг байлаа арыглавар комбинаттары болгаш өскедаа бүдүрүлгелер хамаарыр Ында чаа хоорайларны тудуп турар, оларның чурттакчыларының эвээш эвес кезии Горшенченскиниң колхозчулары. Сөөлгү он беш чылдарның дургузуунда районнуң күш-ажыл кылып шыдаар чурттакчылары 20 муң кижиге кызырылган.

Ындыг янзылыг чорудуушкуннарны чүгле бот-орулга-чарылга доктаадып болур. Ону чедиишкиниг неттередири-биле районда экономиктиг өөредилгени калбартып турар. Өөренип турар айтырыглары база хөй: улус ажыл-агыйын интенсификастаары, эртем-техниктиг деп-шилгеня хөгжүдери, эргелеп башкарылганы эде тургузары, партия ажылының стиль аргалары болгаш хевирлери болгаш оон-даа өске. Ындыг өөредилгенің ажыы улут боол турар. Ильин бир чижектн чугаалады.

Бир-ле катап ол чап-чаа-ла бот-орулга чарылга дугайында кичээл дооступ турда, сүт-бараан фермазынга чедип келген. Саанчылар бот-орулгачарылганы эки билип алган ышкаш. Ынчалза-даа чаа арганы практиканга неттередир үе чедип келгенде элээн каш саанчыны кызыргаш, өске ажылдаруже шилчиндер дээрге «эштеривис кээргенчиг-дир» дээш ынапшайн турганнар.

Ам канчаарыл? Саанчыларны кожазында «Ильичиниң чагыы» колхозка чедирип бүзүреткен. Ол колхоз элээн каш саанчыларны кызыргаш, өске ажылче шилчиткен турган. Бүгү айтырыгларны комплекстиң чөвүлелинге чугаалажып көрүп турар. Ферма сес саанчыны кызырган. Малчыннарның айда алыр ортумак шалыны 450 рубль чедир оскен. Бир саанчы-ла 80 инекти саап турар. Чылда инектен-не үш муң ажыг кг сүттү саар.

Амгы үеде ол колхозтуң дуржулгазын өскелеринде неттередип турар.

А. ЩИГЛЕНКО,
СЭТА-ның корр.

ЭКОНОМИКТИГ БИЛИГЛЕР ШКОЛАЗЫ

Пропагандистерге болгаш дыңнакчыларга

6. КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БҮДҮРҮКЧҮЛҮҮ БОЛГАШ ИНТЕНСИВТИИ, КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЧОРУДУГНУҢ ЧОГААДЫКЧЫ ХАРАКТЕРИ

1. Күш-ажылдың бүдүрүкчү чорудуглары болгаш интенсификастаашкынга оларның ролю

Бараан-акша солчулгазының рынокка ала-чайгаар болур садыг саарылгазының үезинде абстрактылыг бөдүүн болгаш нарын күш-ажылды ортумак күш-ажылга деңнештирер чорук адырлар аразының кайы-бирээзининң ыяп-ла ажар дээн чаржалажылгазының түңнелинде тыптып келир. План ёзугаар организастаан экономикага ындыг деңнештирилгени нормативтер, а ол ышкаш рынок харылзааларының акша-үне быраларын барымдаалап чорудар.

Абстрактылыг күш-ажылды экономика талазы-биле угаап сайгарары дыка нарын. Оон тургустунарының механизмин, үнеже шилчиринин, а соолунде кээп — бараан өртээнче шилчидерин шинчээдип алырынга бергедээр. Ону артемге дүүштүр угаазылап бодап тургаш, билип ап болур, чүге дизе олар абстрактылыг экономиктиг ханы өткалыг категориялар болбушаан, экономиктиг болуушкуннарга чорудулгаларга, ажыл-агый харылзааларынга дорт илереевйн турар.

Амыдыралга хүн бүрү чугаа мындыг бадыткалга база бо-ла эккээр: продуктуларның тодаргай өртээ оларның ажыктыы-биле, хереглел шынарлары-биле тодараттынар, ынчангаш өртектер болза хереглел шынарларының салдары-биле доктааттынар. Ындыг болганда орулга өртектерден хамааржыр, а орулгалыг болуру чамдык факторлардан илереэр. Чогум кандыг факторлардан? Ону тывары берге эвес. Күш-ажылдың бүдүрулгенің чорудулгазынга ишчилер (оларның ажылга арга-мергежили) бүдүрулгенің чепсек-хереклерлерің, одар-белчиңирлер киржир деп үстүнде демдеглээн бис. Олар продукт, оон материалдыг болун, артем дылыбиле —шзтура-вещество субстанциязын тургузуп турар. XVIII чүс чылда-ла англи экономистер мынча деп демдеглээн: «Күш-ажыл байлакшылдың адазы-дыр, бойдус — оон иези-дир». Ол дээрге ёзулуг чоптуг, эртем талазы-биле-даа алырга, ёзулуг шынныг чорук-тур. Ынзалзажок ол таварылгада чогум кандыг байлакшыл дугайында чугаа чоруп турарыл?

Чогум-на үне дугайында эвес, а материалдыг байлакшыл дугайында, хереглел үне дугайында ында чугаа чоруп турар дээрзин кижи дораан-на эскерип каар.

Хереглел үне биле үнени, тодаргай күш-ажыл биле абстрактылыг (туугай) күш-ажылды будап болбас. Ындыг будаашкынынарга бульгаржы тодаргайлаарга, хажыдыкчы, эртемге үндезилеттинмээн экономиктиг доскут үелдер, концепциялар, теориялар үндезилеттинген болгулаар.

Чамдык буржуаз экономистер чогум-на харын хереглел үне биле үнени аңгылаттынмас чүве кылдыр билип, ону боттарының концепцияларының үндезини кылдыр ап турар. Оларныы-биле алырга, продуктуларның ортээн болгаш ажыл-агыйларның орулгазын күш-ажыл, бүдүрүлгенің чепсек-хереклерлери, чер тургузуп турар, чүге дизе бүгү-ле чүве — машиналар, мал-маган, бойдус, кижилер ажылдап турар. Ол «күш-ажылдың» түңнелдерин факторларын ончу ээлери ажыглаар: ажылчы кижи ажылдаанының толевирин, бүдүрулгенің чепсек-хереклерининң ээзи — орулга (ажык) чер ээзи — рента алыр. Бүдүрулгенің үш ол факторунга орулганың үш доозу база дүүжүп чыдар.

Гносеологияның тодаргайлаарга, билип алырының теориязының туружундан алырга, ол үелдерниң шуут холуп турарында. Продукт боду ылап-ла үш факторунуң дузазы-биле бүдүртүнер, а бараанның үнези чүгле кижининң күш-ажылы-биле, чүгле оон күш-ажылы-биле тургустунар, маңаа кижи бүдүрүлгенің чепсек-хереклерин болгаш черни ажыглаар. Оон дузазы-биле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн ол бедидер болгаш бодунуң аргамергежилиниң деңнелиинден база бүдүрүлгенің хереклерининң шынарларындан хамаарыштыр продуктуларның санын тургузар. Бараан саарылгазының үезинде үне акша орулгазынче шилчнир. Оон үнер дөзү, чугаалажып турары-биле алырга, ажылчы кижиниң күш-ажылы, чүгле күш-ажыл болуп турар. Ол — орулгаларның бүгү-ле хевирлериниң чаяакчыы, а бүдүрүлгелериниң чепсек-хереклерлери эвес, чер эвес аан.

Мындыг айтырыг тургустунуп келир чадавас: кижиниң кылыр ужурлуг ажылдары, күш-ажылдың хереклерлери үнени тургузарынга киришпейн турар бе, кай? Ол чогуур айтырыг-дыр. Оларны садыл алырынга ооң күш-ажылы-биле каттыжып холбашпышаан, дагжыларның, нефтижилерниң, мелиораторларның, химиктериниң, энергетиктериниң, машина кылыкчыларының ажылы чогум-на маңаа үнелээшкинни алыр.

ТЕМАГА КОЛ АЙТЫРЫГЛАР

Күш-ажылдың бүдүрүкчү чорудулгалары болгаш интенсификастаашкынга оларның ролю. СЭКП-ниң XXVII съездизи экономиктиг кол айтырыг болур күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн үндезинибиле бедидер дугайында. Бүдүрулгенің факторлары болгаш интенсификастаарының факторлары. Бүдүрүлгенің үези болгаш күш-ажылчы чорудутугун үези. Ажылдакчының бүдүрүкчү аргамергежиля, күш-ажылдың бергези болгаш оон бүдүрүкчүлүү.

Уран чүүлдүң кижилери

«ДАКПАЙ КЕЛДИ!»

Күстүң артып калган чылыг хүннериниң бирээзи чүве. Аалывыс Бедик-Эл кырынга турган. Час, күс санында аңаа, оон ырак эвестеӊ Хову-Аксынга, Хаялыг-Даргаа Улуг-Хем районда Кызыл-Дагның бир кезек хойжулары хонуп алыр улус. Суурдан база ырак эвес. Киноэлдерим эрте бээрге чанып келген мен.

Он хар ажа берген болгаш, өгге мээң ажыым хөлчок апарган. Тараа соктаар, суг узар, хой бажы дозар... Сен кээриңге холум дыштаны бээр-дир ийин, оглум, деп, авам меңээ бир катап чугаалааның ам-даа утпаан мен. Ол кижини черде айбылавас чаңныг. Чүнү-даа боду кылыр. Мен ону билир болгаш баш удур сүглаар, тараа соктаар дээш кыдар мен. Чүгле от кыпсырынга мурнадыр чордум. Эртен оттуп кээримге-ле, шайны хайындырып каан, улустар даштын болур.

Кежээ эртежик школамга, дазылгамга чедип алыр дээш, кылыйн дээн ажылдарымны хүн ашпаанда-ла доозуптум. Чүгле сүглаарым арткан. Ийи кочал тудуп алгаш Сай-Суунче караш дидим. Даг бажында оруп алган хүннүң херелдери оожум агымның кырын саргартыр чайыннап тур. Сутну кочалдарга узуп алырымга, шала турум агымның чоом-кавызы төгеритей кыдырыкталгаш, катап дескилеп берди, чол-чурттайның шулуреар-даа.

Оон соонда сайлыктап ойнаар дээш, аъттыг кижиниң чоокшулап келгенин эскербедим.

— Суг хөгжүмүн дыңнап тур сен бе, вал?— деп, өткүт болгаш бир онзагай эр үн кулаамга кээрге, бажым көдүрүп келдим.

Доруг аъттыг танывазым кижи. Ол ачамны честем, авамны үгбам диди. Мени база таныыр болду.

— Агымда, ылаңгыя саарыгланып чыдар болза, кандыг-даа аялга бар-дыр ийин, бир кижи төрээн хемчигежинден чүс конгулуурүнүң эдерин дыңнаан— дээш, ийи кочал суумну көдүрүп алгаш базыптарга, аъды база оон соо-биле чорупту.

Кезек ангадай берген турдум. Үш танывазым солуп кижиниң аъдының чаны-биле базып ор мен.

Шынап-ла, хемниң даажында бир үжүр бар болдур ийин. Бирги, ийиги класстарга өөренип турган, каңгылай берген кежээки үеде утаан-кудум үнүп турган-таварылгалар тургулаан. Ол болуушкуннар Сай-Суу-биле холбашкан. Хемни кешнеш, оон элээн ырай бээрге, агымның шилээн даажы-биле кады кижиниң кулаанга элдептиг, кижи дыңнаваанны, безин улуушкуннуг үнер, сактырга, соо-мурнуңдан келгилээр болгай. Чамдыкта түрек уштунуп кал чазар.

Өгге чедип келиримге, ачам мени кожа аалдарже айбылапкан: «Дакпай келди!» дээр сен, ол-ла, аъдыңдан дүшпе, дүргеде, чүгле ушпа-турба. Чамдык аалдарга Дакпай, өскелериңге аалчы келди деп чарлай кааптым. Дакпай деп чарлаан аалдарым улуну дораан, арткаңнары соонай келген. Соолүнде келгеннеринге чемелеткен мен, озалдаанынга олар хомудаан.

Ол чылын Максим Дакпай Москвага, бөмбүрзектиң чалыы назыныңын байырлалынга чораан. Уран сыгыды-биле чоону кайгаткан. Дыштанып алыр дээш келген чүржүүн ачам ол кежээ чаа-ла айбылаан —ырладып, сыгырткан. Шаанда аныяамда ырлап чораан мен дээш, боду база бурунгу ырларны кезек бадыргылаан. Честе-шкилерден чыдып калбас дээш келген кадайлар-биле авам «будун ансамбль» тургузуп алгаш ырлашкан.

Оон сөөлүнде Дакпайга, чүгле сураан дыңнаар боордан башка, черле ужураштаан мен. Максим Чаламовичиниң дугайында чагаа-медээ Ийме суурдан «Шын» солунга эрткен күзүн үнген чүве. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы М. Ч. Дакпайның удурткаңы хоочуннар төвүлели суурнуң ажыл-амыдыралынга идепкейлиг киржип турар дээш. Күш-ажылдың хоочуннары, чижээ, чоонуң хереглелиңге ажыглаар баранаарны бүдүрүп турар. Маңаа, бир дүгаарында, оглиштиниң дерит-херекселдерин хамааржыр. Ылаңгыя көжүп чоруур малчыннарга херек адилелдерни кылып бүдүрери кайда-даа ховартаан. Чүге дээрге бо талазы-биле мергежилдиглериниң эзээни белдингир. Ынчангаш суурнуң хоочуннар төвүлели деспи, согааш, бала болгаш оске-даа адилелдерни кылырынче певерлерни хаара тудуп эгелээн.

Ол медээни номчаанымның соолүнде бир катап Ийме суурга четтим.

— Арыжык Доржуевич Ондар, Максим Чаламовия Дакпай, Дажы-Сетбе Сойзулевич Монгуш дээш оске-даа кырганнарывыс ниитиге ажыктыг ажыл-херектерге киржир дээш карак кылып улус —деп, көдээ Советтиң күүсконом даргазы Х. Д-Э. Монгуш чугаалады.

М. Ч. Дакпайга ужуражы кааптаар дээш чартык хүн дургузунда чадашкан мен. Бажыңынга хүндүс орбас кижи болган.

— Ам чедеш чоокшулап орар кижи-дир эвеспе, өөнге черле орбас—деп. Хамаатысоол Дас-Эниковичи чугаалаап уламчылады.— Оруңга дыштанып чыдар уг чок. Чалгаараар, хөй хөлээн чер аразынга өөренип калган.

Күүсконом даргазының чугаазын дыңнаваш, Дакпайның сыгыдын шаанда чаңгыс катап дыңнаанымны сактып ордум. Бир кезек болганда Максим Чаламовичиниң Хамааты-оол Дас-Эникович тып алган келди.

— Киживисти клубка улус аразындан тып алдым— деп, ол чугаалады.

Шак-үениң база чок болу берген. Кырганны машинага олуртказ, бажыңынга чедирип кагдывыс. Дакпай Дакпай-ла болгай. Бичии кадала ол бодуң көргүзе каапкан, машина иштинге органнарның сеткил-сагыжын хаара туда берди.

— Направо сынок, потом прямо —деп, чолаачыыстала барды.—Төрээн черим — Чаа-Хол хемниң уну, азыраан черим — бо чер. Көгээржик аксынга келген кижи-дир мен ийин...

Хоочуннар төвүлелиниң даргазын бажыңынга чедирип кааш, байырлажып тура шөлээн ужуражыр арга чок болганымны, дүъшке чедир дилээш тыпаанаанымны сагыш човап чугаалады.

—Хартыгага — кара чивеш аразы четчивир, шак-үеним ол эрес куш дег долдурары күзенчиг, оон башка хүмзедир хүлүрешкеш, куруг-даа үнүп болур — дээш, пиджагындан блокнот уштуп экселди.

Оон дөрт-беш арынны мөңээ үзе соп берди. Каттырлаваш, бистиң-биле байырлажып тура чугаалады:

— Хоочуннар даргазы Максим Дакпайның отчёдудур. Кылып турган кол-кол ажылывысты допчулай бижип каан мен.

«Отчёт»-биле Чадаанага келгеш номчуп таныштым. Бир эвес амыдыралга ынак болза, назы-харның орай аар-даа үезиниң чырык маагайын мөңээ үзе соп берген саазында бижиктер хереглеп турду. Оон бир каш «сан-чурагайдан» маңаа киирип көрейн: «Чоокку үеде кылып дооскан ажылдарым: игил-1, бызаанчы-4»; согааштыдораан-на алыр-дырлар. Өвүрже-1-ни, Сүт-Хөлге 4-түү. Улуг-Хемниң Кызыл-Дагже—8-ти чоруттум. 18 согааш суурга-ла бурт дээн. 34 деспи чазадым. Деспиниң саадатпас, дораан-на... бодум безин куруг калдым».

Чонга бараан болуру — кымга-даа аас-кежик. Ол чаагай үүлени М. Ч. Дакпай бодунуң уран холдары-биле ам-даа түтүшаал. Максим Чаламович, оон хоочун эш-өөрү суурунуң амыдыралының чүгүла бир участогун эөлеп, эде тургустунуушкун-га боттарының шаа-биле киржип чоруур.

А. ОКСУР.

Бистиң үежилеривис

«Мажалык» агиткультбригада эрткен чылын Барыын-Хемчиктиң чурттакчылыг черлерин шуптузун кезээл. Олар хову турлагларынга, хойжу бригадаларга болгаш мал чеми белеткээн звеноларга чедип, чоонуң хей-аъдын ажылхерекче көдүргеп.

Улуг Октябрьның чеден чыл оюнуң чылында бо бичии коллективтиң кежигүннери Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Бай-Тайга районнарның чонунга база бараан болган. Бот-тывыгыр артистер Көгел Чойган биле Майя Донгаа агитбригаданың ажылынга эң-не идепкейлиг киржип келгеп.

ЧУРУКТА: Ч. Көгел биле М. Донгаа ажыл планын сүмележип ор.

А. ХЕРТЕК.

ЭКЗАМЕННЕР ЧОРУП ТУР

Ам дээди өөредилге черлеринде кышкы шылгалдалар чоруп турар. Студентилер чартык чылда өөренип эрткен чүүлдерин канчаар шингээдип алганын оон түннелдери көргүзер. Оолдар, кыстарның хей нуруузу экзаменнерин эки дужаап алырынга бүзүреалдиглер. Ынчалза-даа экзаменче кирер мурнунда-ла дөмей-ле дүвүренчиг: «Ах, кандыг-ла айтырыг келир болду? Чүү уттундура берген ирги?»...

В. ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

УРАНА

Лирактиг шүлүглел

(Эгези № 19 «Шында»).

Болчаг шинаан
девизимге
Бодуң чааскаан үе
чылзың,
Уранаңның чагааларын
Уштуп алган номчуп ор
мен.
«Өөредилге, чурум
шыңгыы
Өгже чанар чайым
чок-тур.
Экзаменнер дужаан
тургаш,
Энир дужар болчаам
үстүп.
Чараш ногаан шививисти,
Сарыым сени сактып тур
мен...
Чаңгыс салбак бүрүзүнден
Чагаанга сук, көрейн!» —
деп-тир.
Улай бижээн чагаазыңны
Утказыңны анчыы сүргей.
Өнермаага мени хүнээн
«Өглеңир деп тур сен бе?»
— дээн...
Анчыг сөстү номчуурумга
Адыңкандан дора болду.
Өскерилгеш, хөңнүм каар
дээш
Өжегээр ынча дээн-дир.
Кедіп чогуп билбээн
болгаш
Хей-ле маңаа чораан-дыр
мен.
Кайдыг дүштүк шилип
алчык
Кара часкаан каптаны
ол-дур.
Өөрүм оолдар, үем кыстар
Өгленип аар
адаарганчыым!
Келир-келбес Уранаңы
Хей-ле маңаан хереэм бар
бе?
Адды, чедіп ажы-төлдүг
Ашак, кадай чарлы-даа
бээр...
Шынчы сөстүг дүштүк
уруг
Чыылган чондан
тывылбас бе?
Чоогумда судак кежир
Чорумал кыс утказ кел
чор.
Каржын эрте бергей аан
дээш
Карак ажыт хоруй бердим.
Чалыы чүрээ күзеп
чораан
Чараш уруг дидия чаяап.
— Бээр кел!—деп, ниимеп
алгаш.
— Мээң-биле селиүүстеп
—дээн.
Чалаттыган ынакшылдың
Чажыт одуп күшкүре-дир...
Ажым караан хөлөтелеп.
Эрлер чирик дутлавас мен.
Оюн-баштак маңаа калзын
Оруун үүнче ырап-ла көр!
Артык кижи хереэ чок деп
Аңаа шынын, чугаалаан
мен.
Кыстың арны келгенинден
Кызыл кылдыр хуула
берди.
Холда тутка бооцал
чечээн
Хомудааштың согаш
кылды.
Хөөрежир сеткилим бар,
Хөрээм иштин хөлөдип
чор.
Хөңнүң чогу ылаң ол бе?
Көжа, даш дег олурба —
дээн.
Эргеленген көрүжүүле
Ээдик чүрээн моогу
каапты.
Ээлгир, хоюг салаалары
Энтикте кээп
кыйчыңнаштыл...
Чараш уруг чаңнап орда
Чалыы чүрек дестүнер бе?
Аныраачыг солуп чугаа
Аравыска хөңүп берген.
Делегейде куштар безин
Дески чурттап, хөлеп
турда.
Уруг чаңгыс Урана бе
Уттупсунза буруу чүү
деп?
Болур болбас ынакшыл
дээш
Боңгуп чораан хереэн бар
бе?
Бо-даа болза чараш ыяк-
тыр.
Боданмааже болур деп бе?
Киноларга часкаан
келир—
Кижиниң чок хире чорду.
Кара-Салдың Айланмаазын
Карак базып, шенеп
көрейн.
Ооруглуң ховар үнер
Оңнүс кызыл чечээн
сунайн.
Кыстың чүрээ оңу коргеш,
Кыймыш дивес харыы
бар бе?
Чурттапаанды тудаалы! —
деп.
Дутуржуп ап шыдансимза,
Даңгына дег Айланмаанын
Даңгырактыг дүштүү боор
мен.
Студент эжим бар деп,
Ужур-чөвүн соглевээн
мен.
Эчис чагай чурттапаанын
Эжиин ажып, өглептеп
бис.
Найыр дойга чыылган
чоонуң
Алгап өөрээн күзели дег
Өрү тудуп, чайгап орар
Өнелиг апартан бис.
Оңаан көрөш, улус
чаптаар,
Оглуң сени доозээн-дир —
дээр.
Аягы чаштың адазы боор
Аксын кежиин түүге
деңнээр?
Уранадан чагаа кээрге
Утказ алгаш, номчаан
болду.
Кадайың-дыр, чарлыылы!
— деп
Кадыг-кырыыр чемелей-
дир.
— Саазында сөстер
номчаап.
Чанарыңга чеде бербе.
Арныя көрбээн кызыма-
дыр — деп
Аап кыйнып чугаалаан
мен.
— Аравыста ынакшылдың
Азазың чоп чажырар сен?
Артык күяк болбас мен!
— дээш
Ажыңгаңы улам деңдээн.

Ондар АРАКЧАА.
(Уланчылыг).

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

БИР ЯНЗЫ ЭРТТИРДИВИС

Районнуң башкыларынга, кижизидикчилерге хүн бүрүде методиктиг дузаны көргүзер дээш улус өөредилге киидизиниң методиктиг кабинези сөөлүү үеде элээн ажылдарны кылып чорудуп турар. Башкыларның чаңчыл болган январь хуралының бо чылгы хүн айтырыын түс черлер боттары шилип алыр болганда, кижизидилгени күштелдиреринің дугайында кол айтырыгны башкыларның төвүлел хуралынга чугаалажыр деп бистиң районнуң улус өөредилге киидизиниң (эргелекчизи Б. Д. Ооржак) шинтпирлээни аңаа эвес.

Айтырыгны белеткеп тура, методиктиг секцияларны канчаар эрттиреril, аңаа үүнү чугаалажырыл, башкыларның моон соңгаарғы ажылынга ажыглаары-биле дээштиг болур кылдыр үүнү канчалза эки база оларны канчаар организастаза эки деп айтырыглар бистиң мурмувуста тургустунуп келген.

Мооң мурнунда январьдаа, август-даа хуралдарынга башкыларның шуптузун чыып, эртем бүрүзүнүң секцияларын эрттирип турган болзувусса, ам бо удаада 1-деп 10-га чедир класстарның удурткучу башкыларының, улуг вожатыйларның, интернаттарның болгаш узаткан хүн бөлүктериниң кижизидикчи башкыларының, интернат эргелекчилериниң, библиотекарларның, школа удурткучуларының секцияларын түс-түзүнда эрттирерян шинтпирлээн бис. Мооң мурнунда секцияларга үүгле 2—3 илеткелди номчаап, арга-дуржулга солчулгазын кылып каар турган болза, ам кандыг-бир хемчеглерни (пионерлер чыыжын, комсомол хуралдарын база кежээлерни дээн ышкаш) канчаар эрттирерин херек кырында көргүзер дээш, баш бурунгаар планны тургузуп, школалардан эрттирер башкыларны томуйлаан болгаш ынчаар эрттирген бис.

Шагаан-Арыг школазының биология кабинединге 8—10 класстарның класс удурткучу башкыларының секцияызынга башкы мергежилиг ышлып алырының дугайында темалыг комсомол хуралын Арыг-Үзүү ортумак школазының башкыны А. И. Бочкарёва эрттирген.

Школа удурткучуларының, көдээ Совет, херээженнер төвүлелиниң даргаларының база хөй-ниити организацияларының удурткучуларының «төгерик стол» артынга ужуражылгазы кончуг солуп, ажыл-ишчи байдалга эрткен. Оны Шагаан-Арыг школазының директору В. В. Мареев удуртуп эрттирген.

4—7 класстарның удурткучуларының секциязынга пионержи чыышты башкылары пионерлер кылып алгаш, горнну этсип, барабанны какпышаан, отряд бүрүзү ырлыг маршпап, рапорттарны берип турар кылдыр эрттиргени ажыктыг, солуп. Оны Шагаан-Арыг школазының класстан дашкаар ажыл чорудар организакчы башкы Я. А. Глинчевская белеткээн болгаш башкылар аңаа өөрүп четтиргенин илередикеннер.

Секцияларны ынчаар эрттиреринің ниити удурткулгазын болгаш сүмелерин килдистиң эргелекчизи Бичел Ооржак берген. Үк секцияларның ажылын кижизидилге талазы-биле ажылдың методизи Г. М. Даржай тогаадыкчы ёлу-биле планнап, билдилиг удурткан.

А. МОНГУШ.
Улуг-Хем районнуң улус өөредилге киидизиниң методиктиг кабинединиң эргелекчизи.

ТИМУРЖУЛАРНЫҢ ДУЗАЗЫ

Күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннары-биле школалар быжыг харылзааны тудуп, ужуражылгаларны эртирип турар. Ылаңгыя Ак-Довуракта №3 ортумак школазының улуг пионер вожатыйы Саяна Сотпаның удурткулгазы-биле пионер хоочуннарның бажыңнарынга барып, дузалажып турарлар. Школаның тимуржулары күш-ажылдың дайынның хоочуннарынга номнарны, солуннарны чедирип, аптекадан, садыглардан чагыгларын аккеп, ыяш-дажын чарып белеткеп бергеннер.

Кызыл-Мажалыктың № 1 ортумак школазының 5 «а» класзының пионерлерге класстың удурткучу башкызы А. В. Сталина-биле кады хоочуннарның бажыңнарынга барып дузалажып турарлар. Оларның киржилгези-биле пионержи чыыштарны эртиргеннер. Пионерлер Ада-туруттуң Улуг дайынының киржикчизи К. И. Черепановтуң бажыңынга үргүлчү барып, бажың ажылынга дузалажып, оон самыынкыннарын улуг сонуургалбиле дыңнап турарлар.

Районнуң хоочуннар төвүлели аныяк салгалдың коммунистиг кижизидилгезинче кол кичээнгейни углавышаан, шериг-патриоттуг болгаш интернационалчы секторну организастаан болгаш школачыларга лекция, беседаларны номчуп берип турар. Ада-туруттуң Улуг дайынының киржикчизи К. И. Черепановтуң бажыңынга үргүлчү барып, бажың ажылынга киржип, дайын чылдарында совет кижилериниң арес-маадырлыг чоруун кара-биле көрегин делегереңгей чугаалап берип турар. Күш-ажылдың хоочуннары Е. Н. Тас-оол, С. С. Тамдыоол, А. П. Кундузакова болгаш өскелер-даа школачыларыбыле ужуражып, амыдыралчы, ажыл-ишчи арга-дружулгазын күзелдин-биле дамчыдып берип турарлар. Хоочуннар төвүлели школа, хөй-ниити организацияларыбыле харылзааны идепкейжидип, «берге кижизидилгелиг» уругларга чурттап турар өг-бүлелер-биле ажыл чорударын планнаан.

Д. САЯЯ.

ЭМЧИЛЕР СПАРТАКИАДАЗЫ

Республиканың кадык камгалал ажылдакчыларының 1987—88 чылдарның спартакиадазы эгелээн. Ында спорттуң алды хевирлери киргеп. Бо чылгы спартакиаданың бир онзагай талазы районнарның болгаш Кызыл хоорайның командаларын ийи зонага чарып каазы. Бирги зонага Кызылдың болгаш Бии-Хем, Каа-Хем, Тес-Хем, Таңды, Эрзин, Тожу. Кызыл районнары хамааржыр. Олар январьда хөл-шыдыраага маргышкан. Чидиг оюнуң түнелиндегі бирги черни республика эмнелгезининң ийигизин Каа-Хем район эмнелгезининң үшкүзүн дишаарыглары эмнээр поликлиниканың командалары алганнар. Хөл аайы-биле биргизинге К. Х. Орус-оол (республика эмнелгезининң бирги командазы), ийиги хөлге О. Д. Монгуш (ол-ла эмнелгенің ийиги командазы), үшкү хөлге Д. М. Монгуш (ол-ла эмнелгенің бирги командазы), дөртку хөлге Каа-Хем район эмнелгезининң төлээн Т. Х. Монгуш бирги черлерни алганнар.

Эртеңги маргылдаадан мактадыг чүүлдерни айтып каайн. Ийиги болгаш үшкү хөлге адашкылар О. Д. Монгуш биле Д. М. Монгуш бүзүреалдиг, шырак ойнаанар. Олар иелээ республика эмнелгезиниң кулак, боостаа, думчук эмнээр салбырында ажылдап турарлар. Оон ынай, Каа-Хем район эмнелгезининң командазы мындыг маргылдааларга үргүлчү киржип, доктаамал шаңналдыг черлерни ап турганын корген мен. Бо удаада ол команданың ниити саны бирги чер алган командага үүгле чартык сан четпээн.

Каа-Хем районнуң командазындай еске районнар командалары киришпээн. Район эмнелгелериниң профкомитеттериниң чедир ажылдавааны ол. Кызылда уруглар эмнелгезининң каттыжышкыны-биле тубдиспансер командалар чорутпаанын үүнүн-биле тайылбырлаарыл. Команда тургузарынга шыдыраа ойнап билир кижилер тыппадывыс дээр болза канчап-даа бүзүренчиг эвес.

Б. САЛЧАК.
маргылдаанның киржикчизи.

Кино

ЯНВАРЬ 28-ТЕ
«НАПЫРАЛ»: «Про любовь, дружбу и судьбу» 9.30, 11.30, 13.30, 17.30, 19.30. «Прости меня, Алена!» 15.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Роня — дочь разбойника» 9.20, 11.10, 13.00, 15.00. «Подростки» 17.20, 19.50 шактарда.
«ВОСТОК»: «Правосудия!» 14.00, 19.30 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Человек с бульвара Капуцинов» 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.
«ЕНИСЕЙ»: в 6 «Седьмая пуля» 18.00, 20.00 шактарда.

Аграр

Республикага өскерлип каап турар булуттаар. Хар чагбас. Агаар дүне 40—45, чамдык районнарта 30—35 градус соор. Хүндүс 28—33, чамдык районнарта 18—23 градус соор. Хат кошкак.

Кызылга хар чагбас. Хат кошкак. Агаар дүне 41—43, хүндүс 28—30 градус соор.

Автооруктарга костуру эки.

Телевидение

ЯНВАРЬ 28-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—Док фильм. 8.55 —«Владимир Высоцкий-биле дөрт ужуражылга». Дөртку ужуражылга «Шулукчу, күүседикчи, музыкант». 10.10 — «Дириг хылдар». 10.45 — Кижи болгаш хоойлу. 11.35 — 11.45 — Медээлер. 15.25— Медээлер. 15.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45— Музыка эртинези. Л. В. Бетховен. 16.35 — «Он алдыга чедир болгаш оон өрү». 17.20—ЮНЕСКО — Тайбың болгаш хөгжүлде дээш». 17.40 — ССРЭ-де Индияның фестивалы. Рави Шанкар ойнаар. 18.10 —Философия беседалары. Эде тургустунуушкун, философияда чаа угаап-бодаашкын. 18.55—Бөгүн делегейде. 19.15 — Сес сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Шупту хемнер агып чыдар». 5-ни, 6-гы серилялары. 21.00—«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Кижиниң бүрүү-биле. 23.05—Бөгүн делегейде. 23.15—23.45 — «Пицикато». Будапештиден музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15— «Объективте — дириг амытаннар». «Сивуч». 8.35; 9.35—Н. А. Некрасов —«Кирер ажык аксынга бодал. 7 класс. 9.05; 11.05 — Испан дыл. Өөредилгениң бирги чылы. 10.05 — «Мешера талазы». Эртем-тай. фильм. 10.35; 11.35 — Өг-бүленің амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Өг-бүленің мөзүшынар үндезиннери. 12.05 —«Үш далайны кежилдир». Уран-чечен фильм. 2-гы серия. 13.15 — Медээлер. 13.25— «Мээң салым-чолум». Телефильм. 3-ку серия. 14.45 — 15.35 — «Театр мемуарлары». «Театр—мээң бажыңым». 18.05 — Медээлер. 18.15—Ритмниг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.45 —«Эде тургустунуушкун — үениң негелдези». Школа биле бааза бүдүрүлгениң ёмгы чаа экономиктиг байдалдарда ажыл-херекчи кады ажылдажылгазы. 19.15 —«Тыва чердер». Программада—Медээлер. «СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур». Республиканың херээженнер төвүлелиниң даргазы Д. Л. Ондар дамчыдылгада киржип турар. «Хандырылга албаны». Кызыл хоорайның амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериндеп репортаж (тыва дылда). 19.45 —Медээлер. 19.55 —Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удуглар, чаштар!». 20.15 —Реклама. 20.20 —«Алтайның эртинези». Телец долгуун дугайында эртем-тай. фильм. 20.30 — Волейбол. ССРЭ-ниң чемпионады. Херээженнер «Орбита» (Запорожье). — «Динамо» (Москва). 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Уран чүүл мастерлериниң концерти. 22.45—23.10— Док. фильм. «Демир агымның» төөгүзүнден».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—Ритмниг гимнастика. 18.45—Мультфильмер. 19.00— «Чемпион хевээр арткан». Г. Каспаров дугайында. 19.30—Улусчу чогаадылганың «Челөөш» телепрограммаларының делегей фестивалы. 20.00—20.15 —«Тамчыктыг удуглар, чаштар!». «Арина ажаакчының тоолдары».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ чыыл-агыйкилдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуп келбейн баргында 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аназы. Тиражы 24637 экз. Солуунүн индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2660. ТС — 00609.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь **29** пятница № 24 (13624)

1925 чылда үдезилеттингеи.

Өртээ 3 көсеек.

ЭРТЕМДЕННЕРНИҢ ДУЗАЗЫ

Ленинград хоорайның Дзержинск район Совединиң күүскомунуң аппарадының ажылдакчыларының ажыл-херекчи болгаш моральдыг шинчээн объективтиг-биле үнелеп көөрүнге Ленинградтың А. А. Ждавов аттыг күрүне университединиң эртемденнери дузалаан. Олар социологтуг шинчилелдерни чоруткан.

— Ниитилел амыдыралының калбак демократчыдылгазы, ажык-тарлыг чорук кадрларга бедитмеи негелдени салып турар. Эде түргүстүүшкүнүге шудургу, чаа чүүлдерни дилеп чоруур, авторитеттиг кижилер херек. Оон-биле кады субъективизмни, ажылдакчыларны үнелеп көөрүнге чаңгыс талалакчак чорукту канчап болдурбазыл? Эртемден социологтарның дузазын диззерни шинитпирлээн бис. Оларның практиктиг сүмелерни партия организацияларында: будурулгелерде кадрларны белетээрүнге болгаш таварыштыр түргүзарыга чедишкинниң биле ажыглап турар—деп, район Совединиң күүскомунуң секретары Л. Малюхова чугаалап турар. (СЭТА).

Бистиң үежилеривис

ЧУРУКТА: пайыралдыг өнүктер Татьяна Агистова, Татьяна Ондар— чаңгыс бригадада шеверлекчилер. Агистова тудугда чедя чыл ажылдап турар. Татьяна Ондар тудуг училищезин дооскаш, анда келген.

Бо аныяктарның бригадазы эрткен чылдың тудуг-монтаж ажылдарының планныг даалгазын ажыр боттандырган. Ам тудуг конторазының беш кат бажыңында эки ажылдап турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ ДЕҢНЕЖИҢЕР!

1987 чылда мал продуктуларын будурерин база садарын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер болгаш ону камгалап кадагалаарын хандырар талазы-биле районнарның, совхозтарның социалистиг чарыжының түннелдерин СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профэвилелдериниң область чөвүлели база ВЛКСМ обкому үндүрген.

1987 чылда республиканың совхозтары мал продуктуларын будурер болгаш садар талазы-биле планнарны база социалистиг хүлээлгелерни күүседириге чамдык чогумчалыг түннелдерни чедип алганын СЭКП обкомунуң бюрозу, Министрлер Чөвүлели, профэвилелдериниң область чөвүлели база ВЛКСМ обкому демдеглээн.

1986 чылдаазы-биле деңнээрге, малдың ниити продукциязын будурериниң хемчээли 1987 чылда 9,9 хуу, совхозтарда сүт будурери 3,2 база чуурга алыры 8,5 хуу көвүдээн. Республика эът садарының чыл планын 106,1, сүттү—102, дүктү—100, чуурганы садарын—101,1 хуу күүсеткен. 1986 чылда деңнелиндеп эът садары 7,1, сүттү—5,2, чуурга садары — 4,8 хуу көвүдээн. Мыйыстыг бода малдың хапсаннарның, чылгы болгаш ивиниң баш саны өскен. Бир инектен сүт саары 137 килограмм көвүдээн, бир кыс дагаадан 6 чуургаңы хойнуң алган.

Мал продуктуларын будурер болгаш садар талазы-биле планнарын база социалистиг хүлээлгелерни күүседир, малды остүрер база ону камгалап кадагалаарын хандырар талазы-биле тиилекти болуп, эът садарың 123,7 хуу, сүттүүн — 108,5, дүктүүн—101,1 хуу күүсеткен **«ТИИЛЕЛГЕ» совхозтуң** эът садарын 100, чуурга садарын 101,5 хуу күүсеткен **«КЫЗЫЛ» куш фабриказы** чедип алганнар.

Ооң-биле кады мал ажылының ажыктыын бедидер талазы-биле партия, совет, аңыл-агый органнарының ажылында улуг четпестер барын демдеглээн. 1986 чылдың деңнелимге бодаарга, эът будурер талазы-биле Сүт-Хөл, Чоон-Хемчик, Тес-Хем, Кызыл база Таңды районнар темпизин кудуладып, планның күүсетпээн. 1987 чылда күрүнеге сүт садар талазы-биле планнагын Каа-Хем район база 17 совхоз, эът садарын 21 совхоз, дүк дужаарын Бай-Тайга, Чоон-Хемчик, Тес-Хем, Эрзин районнар болгаш 15 аңыл-агый күүсетпээн. «Октябрь 30 чылы», «Ооң», «Кызыгаар», «Шамбалыг» база «Мөрен» совхозтар мал продуктуларын садарының чаңгыс-даа планын боттандырып шыдаваан.

Бай-Тайга, Овур, Чоон-Хемчик районнар бызаа, а Овур, Сүт-Хөл, Улуг-Хем, Кызыл районнар хураганнар алырын эрткен чылдаазыдан эвээжеткен. Монгун-Тайга, Улуг-Хем, Тес-Хем, Эрзин, Кызыл районнарның совхозтарында хой мал өлүп хораан. Дыка хой районнарда база совхозтарда мал ажылының интенсификациязының талазы-биле планныг ажылды чорутпайн туларар, малды ажаан чемгерериниң, баш санын көвүдеринин, зооветеринарлыг хандырылганың технологиязын эвижидериниң талазы-биле ажылда четпестерни шүүпшеп чайладып турар.

Ниитиниң малының продуктулуг чоруу, ооң шыңары чавыс, бот-үнези бедик. Овур, Эрзин, Тес-Хем районнарда бир инектен саар сүт 1000 килограммдан көвүдейн турар. 1987 чылда ниити республикада мыйыстыг бода малдың немелде деңнелиниң бот-үнези— 11,7, сүттүү — 7,7 хуу көвүдээн. Эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын база күш-ажылга идиг бээрин кошкак шингээдип турар, бот-орулга-чарылганы, оңбуле болгаш бригада керээзин, чарыгдалдарны контрольдаарының чек хевирин, интенсивтиг технологияларны шингээдир талазы-биле ажылда шудургу чорук чок. Дыка хой фермаларда, бригадаларда малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарыгчалыг байдалдарны тургуспаан.

Барыын база мурнуу зонаның районнарындан, ол шыкаш совхозтарындан 1987 чылда социалистиг чарыштың негелделерин кым-даа күүсетпээнинден шаңналды тывыспас деп шинтпирлээн.

Мал продуктуларын будурерин болгаш садарын көвүдедир, малды остүрер база ону камгалап кадагалаарын хандырар талазы-биле тиилекти болуп, эът садарың 123,7 хуу, сүттүүн — 108,5, дүктүүн—101,1 хуу күүсеткен **«ТИИЛЕЛГЕ» совхозтуң** эът садарын 100, чуурга садарын 101,5 хуу күүсеткен **«КЫЗЫЛ» куш фабриказы** чедип алганнар.

Ооң-биле кады мал ажылының ажыктыын бедидер талазы-биле партия, совет, аңыл-агый органнарының ажылында улуг четпестер барын демдеглээн. 1986 чылдың деңнелимге бодаарга, эът будурер талазы-биле Сүт-Хөл, Чоон-Хемчик

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ

1988 Ч. ЯНВАРЬ № 1 (165)

УЛАМ ИДЕПКЕЙЛИГ АЖЫЛДААР

Нинтәлеп чаартының, чурта эде тургустунуушкун улам ханылап турар үеде районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң сорулгаларын шиитпирлээринге улусчу контролёрларның идепкейлиг киржилгезин онза чутула ужур-дузалыг болуп турар. Күш-ажылчы коллективтерниң улут сорулгаларны шиитпирлээринге районнуң улусчу контролёрларының кирген үлүт-хуузун сайгарып көргеш, олар эвээш эвес ажылдарны кылган, харын оон-даа хөйүү кылып болур ужурлуг турган дээринге бүзүрээн мен.

Эрткен чылын улусчу контроль бөлүктери боттарының соңгуттурган коллективтеринің мурнунга отчёттарын берген. үш бөлүктүң база бир постунуң ажылының дүржулгазын түүнеп көрген. Бөлүктериниң хөй нуруузу кызымак ажылдап, бүдүрүлгениң эргелеп башкарылганың болгаш хандырылганың сорулгаларын партия организацияларының, күш-ажылчы коллективтериниң шиитпирлээринге боттарының шыдаар шаа-биле дузазын чедирип турар апарган.

«Кызыл тараачын» совхозтуң улусчу контроль бөлүктери идепкейлиг ажылдап турар, оларны ук ажылагыйның партком секретарының орлакчызы Ф. Ф. Петров ийи чыл ажыг үеде удуртуп келген. Ол бөлүктер партия организациязының удуртулгазы-биле ажылдап турган, бүдүрүлгениң планыг онаалдаларын күүседириниң болгаш көдээ ажылагый продукциязын садарының талазы-биле совхоз коллективиниң ажылынга боттарының салдарын күштелдирген. 1987 чылда ажылагый эът садарының планын 107 хуу, сүттүүн 109, дуктүүн 141,5 болгаш тараанының 114,3 хуу күүсеткен.

Совхозта шупту 83 улусчу контролёр бар, олар кол бөлүктен аңгыда, беш бөлүк база беш пост кылдыр тургустунган болгаш ажылагыйның бүгү адырларын хавра тудуп турар. 57 ажылчын, 32 коммунист, 12 комсомолчу улусчу контролёрлар болуп ажылдап турарлар, ол дээрге коллективтерде ат-алдарлыг болгаш хүндүткелдиг кижилер — бүдүрүлгениң мурнакчылары, күш-ажылдың хоочунчарлыдыр, оларның аразында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады механизатор Н. С. Тесленко, РСФСР-ниң алдарлыг агроному В. И. Иконников, машиналыг саалдаңың оператору А. Д. Иргит болгаш оон-даа өскелер бар. Чартык чылда ажыл планын тургускаш, айда 1 — 2 удаа хыналда кылыр. Көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер болгаш садар талазы-биле планның онаалдаларның күүседизин чорудуп турар көдээ ажылагый ажылдарының шынарын, социалистиг өнчүүнүң камгалалын хынап турар. Дыка хөй хыналдаларны совхозта «Комсомол прожектору», профэвилел организациязы-биле кады кылып келген.

Кол бөлүктүң бюрозу ажыл-агыйның кол специалистериниң, бригадирлериниң болгаш ферма эргелекчилериниң тайылбырларын дыңнап турар. Чижээ, Найырал сүт-бараан фермазынга мал кыштаглаашкынының эгезинде шыңгыы четпестер турган. Контролёрлар бөлүүнүң саналын бүзүгаар ында одалга системазының септелгезинин, кажаалар чылыглаашкынының талазы-биле хемчеглер алдыган. База ол мышкаш хайгыылчыларның дузазы-биле совхозтуң удуртулгазы мал чемнериниң тараа культуралары болгаш картофель ажаалдазының – шынарын экижидер талазы-биле хемчеглерни алган. Совхозтуң партком секретары В. Н. Гончаров, директору Е. К. Лопато улусчу контролёрларны үргүлүү деткип, оларның медээлерин бүзүгаар доп-дораан хемчеглерни ап, хайгыылчыларның үре-түүнелдиг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп беряп турар, ол чорук оларның чон ортузунга хүндүтпелин көдүрген. Контролёрлар бөлүүнүң даргазы бодуун эргезинде тускай автомашиналыг, ол херек эмгелелинге дузалажып турар. Хайгыылчыларны ажылагыйның удуртулгазы бодуун эң эки дузалакчылары кылдыр санап турар апаргган. Улусчу контролёрлар хыналдаларның түүнелдерин ажык-чарлыг болдуруп, коллективтериниң хуралдарынга, үевүлел хуралдарга чарлап, «Массаларның контролюнда» стендини, «Чаңнык», «Дүвүрээлең» хуудустарны үндүрүп турар.

Райпода М. Ф. Короткова дарталаан хайгыылчылар болуу ажылын идепкейжиткен. Ук бөлүк 19 хыналданы кылгаш, оларның алдынын бөлүктүң хуралынга тугаалажып көрген. Совет садыгның чүрүмүн сагып турарын, магазиннерниң, столовайларның санитарлыг байдалын, магазиннерге баараннарны чогуур үезинде эккеп, ортектерни шын сагып турарын, социалистиг өнчүүнүң камгалалын хынап турар. Ол бөлүк садыг точкаларының кышка белеткелиниң талазы-биле улуг хыналда ажылдарын чоруткаш, түүнелдерин райпо баштаар чериниге дыңнадып, коллективниң хуралынга чугаалажып турган, улусчу контролёрларның негелдезин бүзүгаар Найырал суурда магазинниң септелгезин кылган. Хайгыылчыларның ажылы 1987 чылда бараан саарылгазының планын күүседиринге ажок дузалаан.

«Новосибирскдорстроя» каттыжышкынның Турында 833 дугаарлыг тудуг эргелелиниң (даргазы М. М. Шатохина), районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң (даргазы В. И. Коровина), район эмнелгезиниң (даргазы И. В. Коловская) улусчу контроль бөлүктери болгаш оон-даа оске дыка хөй бөлүктер боттарының коллективтериниң ажылынга иоскү салдарны чедирип турар апарган.

1987 чылда кол бөлүктер 547 хыналданы кылгаш, 246-зының түүнедерин боттарының хуралдарынга сайгарып көрген.

Бүгү бөлүктер болгаш контролёрлар шупту үүдүү идепкейлиг ажылдаан турарын районнуң улусчу контроль комитеди ам-даа чедип албаан. «Ээрбек» (даргазы Р. Г. Сенга) совхозтуң ажылагыйлар аразының кожуп чоруур механизастаттынган колониязының (даргазы В. Т. Соболева) бөлүктериниң болгаш оон-даа оске чамдык бөлүктериниң ажылы эде тургустунушкунуң негелделеринге дүүшпес. Дыка хөй улусчу контролёрлар шүшпеп ажылдап, хыналдаларны кончуг эвээш чорудуп турар. «Ээрбек» совхозка мөге медээ бээр чоруктуң илерээш, социалистиг өнчүүнү камгалаар талазы-биле ажыл кошкак тургустунган, учёт сандараан турганы таварылга эвес. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның АКМК-зы тудуг-монтаж ажылдарының, чуртталга бажыңнарын ажыглалга киперининг программазын күүседип шыдавааң. Тудуг ажылдарының шынары куду, материалдарның кадагаллы багай. Хайгыылчылар ону анаа корүп чоруп турган, четпестерин чайладырының болгаш бууулугларга хемчег хүлээдир талазы-биле бүдүрүлгелер удуртукчуларының мурнунга айтырыглар тургуспаан. Контроль бөлүктериниң ажылының түүнелдерин, оларның саналдарын ажыл-агый удуртукчуларының деткивейн баар чоруктар бар.

Ам улусчу контроль органнары партияның болгаш чазактың шиитпирлерин күүседир дээш боттарының ажылын чаа бүү-биле организастаар, эде тургустунар апаар. Ынчангаш районнуң хайгыылчылары четпестер-биле демисежир, сагылга-чүрүмү болгаш организастыг чоруктуу быжыглаар дээш улам идепкейлиг ажылдаар, партия организацияларының шынчы дузалакчылары болур-даа.

В. ГАБИТОВ,
Бии-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

Бир бөлүктүң дуржулгазындан

ТҮҢНЕЛДЕРЛИИ, ДЭЭШТИИ ДЭЭШ

Школада оттулар ыяш айтырыы чыл бүруде-ле нарын болуп турган. Планда көрдүгениш бүзүгаар ону белеткеп алган бис деп школаның ажыл-агый эргелекчизиниң чугаазы-ла ол. А херек кырында ыяш чедиштестеп туруп берген. Чылдагаавы чүдел? Школада улусчу контролёрлар үнүүшкүн кылып, белеткээн ыяшты херек кырында барып көөр деп шиитпирлеп алганнар. Ооң түүнелинде мегелеп немей бижилге кылып турганының фактылары илерээн. Ону бөлүктүң хуралынга сайгаргаш, бууулуг кижилерге хемчег хүлээткен. Кышкы үеде одаар ыяш ооң соонда бүрүүг-биле белеткеттинген.

Школада хоочун башкы коммунист Иргит Докпаштың удуртканы улусчу контроль бөлүүнүң хайгыылчылары өске-даа ындыг хыналдаларны кылып, четпестерге эптеш чок чоруун көргүскеннер. Иргит Олчейовна үк бөлүктү 1983 чылдан бээр удуртуп, бодуүн ол партийжи даалгазын ак сеткилдиг күүседип келген. Ооң чуруун республиканың Улусчу контроль комитединиң хүндүлел самбырызынга кииргени, эрткен чылын ону ортектиг белек-биле шаңнааны контролёриүң ак сеткилдиг, кызымаккай, хөй-нинитичи чоруун үнелээнинин херечизин.

Шүйүүң кадыкшылга школазында улусчу контроль болүү чартык чылдың перспективтиг планынга дүүштүр ажылдап, ону ында партия эге организациязының хуралынга бадыладып ап турар. Хүн бүрүде чоруткан хыналдалар түүнелдерин тускай дневникке демдеглээр. Рейд хыналдаларны хөй-нинити организациялары-биле кады чорудуп келген. Чижээ, ооредилге номнарын өөреникчилериниң канчаар эдилеп турарын, сесси класстарның башкыларының кыдыраштарны хынап турарын «Комсомолчу прожекторуңу» кэжигүннери-биле кады хынаанар. 4—8 классталда номнар эдилели багай болганын, чамдык башкыларның талазындан кыдырааштарны хынавайн турар чоруктарны илереткен. Номнарны арыгшевер, камныг эдилээринге өөреникчилерин кижизитсин дээш класстарның удуртукчу башкыларынга, кыдыраштар хынавайн турар чамдык башкыларга сагындырыгларны берип, четпестерин эдерининг хуусаазын дыңнаткан. Хыналдаларның түүнелин коллективке дыңнаткан.

Ол ышкаш интернат ажылчыннарының ажылга көөп турарын профэвилел комитединиң активчилери, прожекторжулар-биле кады хынаан. Ажылдаар ужурлуг шагын чедир ажылдавас чоруктар бар болган. Эртен ажылга озалдап келир, кежээ эрте чана бергилээр. Хыналда материалдарын школа дирекциязынга дээштиг хемчег алыры-биле дамчыткан, «Чаңнықты» үндүрүп, шүүмүүлелдиң чидиг сөстери-биле четпестерни сойгалаан. Хыналда соонда күш-ажылдың сагылга-чүрүму экижээн.

Болүк бодуүнүң ажылының түүнелдерлиг болуруп, ооң дээштиин чедип алырынче кол кичээнгейни салып турар. Рейд, хыналдалар түүнелдерин коллектив мурнунга таныштырып, ажык-чарлыг болгаш хөйге көскү болуруниче ажылды угландырган.

Ооң аңгыда хайгыылчы бүрүзү хыналдаларга киришкен турарын чедип алырыбиле, оларның кылган ажылын чартык чылдап түүнеп, сайгарып көөр, харыысалга, негелдени бедидеринче угланган чугааны кылып турарлар.

Эрткен чылын улусчу контроль болүү он хыналданы чоруткан. Школачыларны күш-ажылга өөредир талазыбиле ажылдың байдалын, кичээлдерге ажыглаар дузалал материалдарны кадагалап база ажыглап турарын, школачыларның аъш-чем хандырылгазының шынарын, өске-даа ажылды хынап көргеннер.

Улусчу контроль болүүнүң херек эмгелели эки. Квартал аайы-биле ажыл планнарын тургузуп, ооң күүселдезин демдеглеп, рейд, хыналдалар материалдарын, протоколдарны эмге-сескелиг көктеп ап турар. Контролёрларның үндүргени шүүмүүлелдиг хуудустар-биле аңаа барган кижи база тапыжып алыр аргалыг.

Ч. ОРТУН-НАЗЫН,
Бай-Тайга районнуң улусчу контроль комитединиң инспектору.

ФЕВРАЛЬДА КАНДЫГ ХЫНАЛДАЛАР БОЛУРУЛ?

Улусчу контроль органнарының ажылының баш удур чарлыг болуруң күштелдирер сорулга-биле республиканың Улусчу контроль комитединиң дараазында айда чорудар хыналдаларының дутайын «Шыңның» «Улусчу контроль» арнынга бо номерден эгелеп доктаамал чарлап дыңнадың эгелээр.

Февраль айда «Тыва хамааты тудуг» трестиң бүдүрүлге организацияларының Кызыл, Туран хоорайларда болгаш Кызыл-Мажалык суурда чуртталга фондузунга капитал септелге талазы-биле ажылынга хыналаны республиканың Улусчу контроль комитеди районнарда комитеттер-биле кады чорудар.

Ол ышкаш Садыг министерствозунда болгаш респотребсоюзта социалистиг өнчүүнү камгалап хумагалаар талазы-биле партия болгаш чазактың айтыышкынарының күүседизин республика прокуратуразы, күрүне арбитражы улусчу контроль комитеттери-биле кады хынаар.

Ооң аңгыда эът бүдүрериниң курлавырларын көвүдедириниң хемчеглерин республиканың Агроүлетпүркуркомуунуң канчаар боттандырып турарынга хамаарыштыр хыналданы кылыр. Аңаа районнарның улусчу контроль комитеттерин болгаш ажыл-агыйларда бөлүктерни комитет киништирер.

Коллективте улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү Светлана Чамзырың — идепкейлиг хөй-нинитичилерниң бирээзи. Үениң негелдезинге дүүштүр ажылдавышаан, ылаңгыя шынарже кол кичээнгейни салып турар.

Ооң ажылдап турар чери Эрзинде амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даарынга цеги. Мергежилиг — даараныкчы мастер. Бодуүнүң бүдүрүп турар продукциязын чараш болгаш шевергил кылыр дээш Светлана Чамзырың кылымах ажылдап турар.

ЧУРУКТА: С. Чамзырың ажыл үезинде.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

ФОТО-ЧУРУКТАР БУРУУДАДЫП ТУР

Кыска дыңнадыглар

ЧАДААНА

«Искра» совхозтуң хайгыылчылары районнуң улусчу контроль комитединге дүвүремчиг медээ дыңнаткан. Эрткен чылдың майда садып алганы 103 баш уксаалыг аныяк сарлыын дирекция эът комбинадынга дужаар деп турарын ында айыткан. Комитеттиң болгаш совхозта улусчу контроль бөлүүнүң активчилериниң чорутканы хыналдазындан илереэни болза, совхоз 100 баш кыс болгаш 6 баш ар сарлыкты республиканың уксаалыдылга каттыжышкынындан улуг ортек-биле садып алган. Документилер бүзүгаар олар 1984 чылда төрүттүнгеп, бирээзи-ле ортумаа-биле 220 кг боол турар. А херек кырында олар 1985 чылда төрүттүнгеп, бирээзи-ле ортумаа-биле түгле 110 кг дедиилделиг келгеннер. Денизиин 2 катап улгаттырган, оларны бүдүн чартык чыл иштинде азыраанының чарыгдалдарын немээзерге сарлыктарның өртээ 99 мун рубль болган. Ооң соонда совхозтуң удуртукчулары сарлык ажык чок мал-дыр деп түүнел үндүргеш, оларны саткаш, хамык немелделер-биле катай 44 мун рубль төлевирни алган. 55 мун рубльден когараарын шиитпирлээн. Сарлыктар боос болган, ынчангаш эът комбинадынган совхозче делир эгиткен.

Боос турган уксаалыг аныяк малды эътке дужаар дугайында шын эвес шиитпир, айтыышкын кылып турганы дээш совхозтуң директору Б. Ч. Монгушту, селекционер-зоотехник К. И.-Д. Донгакты Чөөн-Хемчик районнуң улусчу контроль комитеди шыңгыы доңгуткан. Сарлыктарның моон соңгаарты ажаалдазын, азыралын онзагай хайгааралга алырын удуртукчуларга болгаш улусчу контроль бөлүүнге комитет даскан.

ТУРАН

Эрткен чылдың апрель айда Туранның хлеб заводуун ажылында хөй четпестер талазы-биле чугаа Бии-Хем районнуң улусчу контроль комитединге болган, ол четпестерни эдер талазы-биле аазашкынарны заводтуң удуртукчулары бергилээп турган. 9 ай эрткен соонда дагыы кылган хыналдалардан чамдык четпестер чайлаттынган, ынчалга-даа бухгалтерияның, экономистерниң ажылында, технологияда, продукциялың шынарында четпестер бар болган. Хлебтиң шынары экиживээн, далганның хорамчазы норкөдэн ажып турар. Түгле 10 айлар иштинде 4400 кг далган артыкка үндүр бижиттинген. Заводта ам-даа ажыглаттынмаан 8 мун рубль ажыг өртектиг дериг-херексел чыдып турар. Электроэнергия чарыгдалы база артык болуп артпышаан. Күш-ажылдың сагылга-чүрүмү кошкак.

Заводтуң директору В. И. Мельниченконуң чамдык ап турар хемчеглериниң дугайында дыңнадының комитет кичээнгейге хүлээп алгаш, мурнунда хүлээп алган доктаалдың контролюн ам-даа чартык чыл хуусаалыг узадырын шиитпирлээн. Чедир кылдынмайн турар ажылдарны коллективтиң шиити хуралынга чугаалажып коорүн директорга болгаш заводта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы В. Д. Баглаевага дааскан.

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК

Барыын-Хемчик болгаш Бай-Тайга районнарның девискээринге пассажирлер аргыжылгазын боттандырып турар Ак-Довуракты автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажылын улусчу контроль комитединге чугаалажы бергеи таварылга эвес. Чоннуң артыжылгазында хөй бергедээшкиннер, автобустарның ажылында четпестер дугайында хөй хомудалдарга үндезилеттинген. Хыналданы район Советиниң депутаттары биле улусчу контролёрлар чоруткан.

Чамдык рейстер үстү бээри, автобустарның маршрут шагын сагывас, маршруттан өскээр чоруй баары, чамдык хүннерде маршрутче үнмейн баргылаары, озалдаашкынары чаңчыл болу бергени хыналдадан бадыткаттынган. Ол чоруктарның чылдагаавы автобус парыгының ажыглалында четпестерден, чолаачыларның болгаш кондукторларның чедишпезинден, күш-ажылдың сагылга-чүрүмүнүң кошкаандан үнүп турарын хайгыылчылар, депутаттар тодаратканнар. Түгле техниктиг чылдагаавынар-биле автобустарның туруушкунары арткен чылын 800 автохүн ашкан. 42 автобус чолаачызының түгле 34-үжылдап турар, кондукторлар кезээде чедишпес. Автобус парыгының ажыглалы 72 хуудан батпас ужурлуг турда, херек кырында 66 хуудан өрүлевейн турар. Чолаачыларның, кондукторларның ажыл шагы үзер чоруктары читпейн турар хиреде-ле будүрүлгениң удуртукчулары кадрлар-биле ажылды күштелдирбейн, политиктиг кижизидилге ажылынче кичээнгей салбастаан. Чыл дургузунда автобус паргының түгле 4 ажылчынын хемчег алган. Автобустарның чылдагаан чокка маршруттан чоруй баар чоруктары, чолаачыларның суурлар аразынга билет чок пассажирлер сөөртүп, күш-ажылчы эвес орулга алырының фактылары бар болоп турар. ГАИ ажылдакчылары 9 автобус чолаачызын 360 рубльге штрафтаан, а АТБ боду чогуур контроль ажылын организаставайн, хөй-нинитичи контролёрларның күжүн ажыглавайн турар. Автобустарның доктаар черлеринде расписаниелер астынмаан, ынчангаш автобус ажылын чон боду хынаар аргазы чок.

Ол бүгүнүү дугайын район комитединиң хуралынга чугаалажып көрген, АТБ-ниң директорунуң орлакчызы А. А. Курохтин биле автобус колониязының начальниги Э. Б. Сарыгларның четпес ажылын айыткаш, оларны кыска хугусаада чайладырын олардан шыңгыы иетээн.

Интервью

ЧЕТПЕСТЕРГЕ ЭПТЕШПЕС

Планның онаалдалар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүселдезинге чугула кампаниялар — мал кыштаглаашкынынга, часка белеткелдерге совхозта улусчу контролёрларның кирип турар үлүү кандыгыл? Ажыл-агыйжы эвес чоруктарны, четпестерни чайладыр дээш кандыг хемчеглерни ап чорудуп турарыл?

Бистиң корреспондентивистиң ол айтырыгларынга Бии-Хемде «Өөк» совхозта улусчу контролдуң кол бөлүүнүң даргазы Сергей ДАВАА мынчаар харыылаан.

— Бистиң ажыл-агыйда улусчу контрольдуң бир кол, беш цех бөлүктери бар, ында шупту 22 контролерлар ажылдап, эрткен чылын оларның кижи бүрүзү рейд, хыналдаларга киришкен. Кол болүк бодуүнүң кичээнгейин көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринче, камналга болгаш хумагалыг чорукту күштелдиреринче утландырып келген. Чайгы үеде рейд, хыналдаларны кыргылда, чайгы чер аңдарылгазы, мал чемининг белеткели, күсүү үеде дүжүт ажаалдазы, топ шаңда байдал, чемишчидилге кадагалалы болгаш сөөртүлгези, кышкы үеде коданнарже мал чеми сөөртүр машиналарның ажылы — бо бүгүге контрольду чорудуп, хыналдаларны кылгылаан бис. Кол бөлүк эрткен чылын чеди удаа хыналданы организастап, контролёрларны аңаа киришпиргеп.

Чижээ, күскээр силос болгаш мал чеми сөөртүп ажылдап турган ийи чолаачының ажылын хынаарга, ону четче чудурбейн турганы тодараан. Оңгардан үш тонна силосту алгаш, фермаларга чедирер турган, чүгле бир тонна сес чүс килограммны чудүрүп турганы илереэн. Ону кол бөлүктүң бюрозунга чугаалажып, чолаачыларны шыңгыы сагындырган соонда байдал экижээн. Бо хүнерде совхозта хөй ооң-даашкыны эгелээн. Аңаа белеткелди контролёрлар баш бурунгаар хынап көргеп, чээрби ажыг кыштагның хөй кезинде белеткел эки, кажаалар чылыглаттынган, чаш хураганнар хүлээп алыр чылыг кажаалар белеп, мал чемин хире-чергези-биле бар болган. Совхозта шиитзи-биле мал чемининг курлапырының эвээш болуп турарындан ооң кадагалалын, чаргдалын хайгыылчылар шыңгыы контрольга алган.

Часка белеткелдер — хүннүң бир чугула айтырыы. Ажыл-агыйның механизаторлары комбайнар болгаш көдээ ажылагый машиналарының септелгезинче эрткен чылдың нюябрь төнчүзүнде кирген. Бо ажылга контрольду А. Доспанның удуртканы улусчу контроль бөлүү доктаамал чорудуп турар. Чамдык үүрмек четпестерни олар баш удур илередип, ону эткен. Амгы үеде совхозта техника септелгези долу күш-биле чоруп турар. Ооң 70 хуузу үаскы тарылгага белениниг шүүмүнда тургустуган.

Совхозтуң бригада, ферма бүрүзүнге хүралдар эртип, бо чылдың планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерни чугаалажып көргеннер. Совхоз күрүнеге 2040 тонна сүттү, 635 тонна эътти, үжен ажыг тонна дуктү дужаар, сүт саалдазын көвүдедир, малдың чаш төлүн чидириг чокка камгалап алыр дээш демиселче саанчылар, кадарчылар кирген.

Кызыл хоорайда Суворов кудумчузун каскаш, чылыг дамчыдылгазының хоолайларын коошпа дургаар салгаш, ону хөмейн-даа, ара каапкан. Ону чайын-на эгелээш, ам-даа дооспаан. Ол хаиы оңгарны әртери берге. Дүне карангыда улуг-биче-даа улус аңаа дүже берип болур, айылдыг деп, ында чурттакчылар чугаалажып, ону оюп әртип турарлар.

* * *

Тыванын күрүне филармониязының бажыңының артыы талазы **(чурукта)** кандыг-дыр, чээ? Ону кылып турган улус акшазын ап алгаш, арлы бергеи. Тудуг чедир кылдынмайн артып калган. Ында концерттер үндүрер зал ам шуут ажыглал чок туруп берген. Ынчангаш филармонияга концерттер каш чыл улаштыр болбастаан.

И. ДАМБАНЫҢ
О. ОНДАРНЫҢ
фотолары.

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

АЛДЫНЫП КЕЛЗЕЖОК

«Арагалаашкыны болгаш алкоголизмни улуттаар талазы-биле СЭКП ТК-ның докпаалдарының күүселделериниң болгаш бо ажылды идепкейжидериниң дугайында» айтырыгны СЭКП Төп Комитеди чугаалажып көргөн болгай. Ол бүгүнү база катап чугаалажып көргенин республиканың чону чөпсүнүп, хоорай, суурларда арага ишпес чорук дээш демиселдиң бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң чөвүлелдери ону удуртулга болдурган ажылдап турар.

Бо докпаал совет хамаатызы кижи бүрүзүнден бедик тура-соруктуу, кап дег кадыкшылды, быжыг корумчурумну иегеп турар. Амгы эде тургустунуушкун болган дүргедээшкин үезинде бистиң партиявыс, чүгле кадык кижилер революсчу чаартылгаларыны шиитпирлээр дээп айыткан. Элээр чорукту чедип алган коллективтер эде тургустунарны берге. Чүгле элээр чорукту чедип алган коллективтер эде тургустунуп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн, культуразын чедип алыр.

Партия ажылчы чон ортузунга арагалаашкынга удур суртаал-массалыг ажылды чорудар чөвүлелдерни тургусканы чөптүг. Бүгү чуртта дег, республикада тургустунган чөвүлелдер, чер-черде эге организациялар ийи чыл дургузунда чамдык ажылдарны кылган. Амгы үеде 600 ажыг эге организацияда 15 муң ажыг кежигүн кирип турар. Өвүр, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Эрзин, Чөөн-Хемчик районнарда ниитилелдериниң чөвүлелдериниң эге организацияларның ажылын партия, совет органнар багай эвес удуртуп турар. Маңаа Бай-Тайга, Эрзин районнарда күдүмчү, квартал, микрорайоннар байырлалдарын, аныяктар, херээженнер слёттарын, Эрзинде нептерээн арага чок шайлалгаларыны, алдын болгаш мөнгүн кудаларны, темалыг кежээдерни, кадыкшыл кафелерни организастап эгелээнин чижеглеп болур. Үстүнде адаанын ниитилелдериниң чөвүлелдери культура-спорт комплекстер, клуб каттыжышкынары, библиотекалар-биле тудуш ажылдап келген. Чадаана хоорайның, Тээлиниң, Эрзининиң топчүтрысалгалыг секретарлары үр үениң иштинде шилитинмээн турган.

Кызыл, Каа-Хем, Бии-Хем район чөвүлелдериниң даргалары декабрь айда болган республика баштаар черинің организастаан семинарларынга безин олурушпаан. Үстүнде адаттынган районнарда арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелдериниң ажылын бүт кырынга тургуспаанындан пиво, брага кылгаш арагалаар, оон уржуунган аар болгаш хулиган кем-херек үүлгедир чоктар хөй болуп турар. Ниитилелдер чөвүлелдериниң эге организацияларының ажылчы чонга ажыл чорудар комиссия, милиция, үүрлар өрээлиниң инспектору демнежип ажылдап турар. «Чырык хүндүлел», «Сорбу» деп киноларның көрүлдезинг олар. Тээли, Шуй, Бай-Тал база Найырал салбырында, Кызыл-Даг суурга чорутқан. Оон соонда көрүкчүлер ортузунга ол киноларга сайгарылга болган. Анаа 1311 кижи кирипкен. 96 кижи боттарының санналдарын киргген.

Республиканың культура албан черлеринге, аалчылар бажыңнарынга, столоваяларга, магазиннерге кадык-чаагай амыдырал дээш деп кыйгырыглыг бюллетеньнерни үндүрерин орландажып келген. Овүр, Бай-Тайга районнарда ниитилелдериниң чөвүлелдери ындыг эгелээшкиннерни кылып турар. Чер-черлерде ниитилелдин эге организацияларының хөй-ниити активтер-биле чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап тургаш, кадык амыдыралдың чаа чанчылдарын, ёзулалдарын чон ортузунга нептередип, солун ажылдарны чорудуп болур.

Республикада 600 ажыг эге организацияда 15 муң ажыг кежигүн бар. Бо дээрге улуг күш. Херек кырында районнарда эге организациялар туржук, оон чөвүлелдериниң баштаар черлери партия, чазактың чугулалап тургускан айтырыгларынче улуг-ла сагыш салбайн турар. Бии-Хемниң, Таңдының, Улуг-Хемниң, Кызыл районда, Кызылдың чамдык бүдүрүлгелеринде, Хову-Аксында арага ишпес чорук дээш демиселдиң район чөвүлелдериниң ажылы эң-не сайдаргай байдалда. Кызыл, Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем районнарның ниитилелдериниң ажылын башкарар хамаатызы кадыкшылыгна, оон амыдыралынга хоралыын шуптувус билир бис. Бажыңга белеткээн янзы-бүрү арагадан чамдык кижилер мөчээн-даа таварылга бар. Ол чамдыкта янзы-бүрү аарыглар тывылдырарынга чедирип болур. Бажыңга белеткээн эзиртир суксуннарда айыылдыг холумактар, хоралыг үстер, самогон хайындырып турар аппаратты дамчыштыр химиктиг акыткылар тыптып болур. Ылаңгыя бо бүгүнү эмчи ажылдакчылары эки билир. Ындыг түрбүже, Сукпак суурга милиция ажылдакчылары рейд кылып тургаш, республиканың үгааны бакеыраан улус эмнелгелиниң фельдшери Т. А. Бочкарева браганы 15 литрни, эмчи сестразы Р. С. Оюн 80 литрни шуглап алган орда, тутказ. Оларны 100-тен 300 рубльге чедир торгаан.

Бажыңына эзиртир суксуннар белеткеп турарларның чылдагаанын айтырарга, бажың септедип алырынга, байырлалда ижеринге дээш хөй-ле чылдагааннар тып агартынарлар. Шак ындыг чылдагааннарны Элегес Ак сының пенсионерлери С. Ш Санников, В. Г. Петров, Н. М Матвиенко болгаш өске-даа хамаатылар чугаалап турган. Бир эвес бажыңга эзиртир суксунну белеткээш, азы ону кылыр аппаратты чажырып шыгжаан болза, 300 рубль чедир штрафтаар. Ол-ла чоруун чидирбейн, арага кылырын уламчылаар болза, кеземче херээнче киирип, ийи чылда эдип-чазаар күш-ажылга шиидер ийикпе, азы 200-тен 500 рубльге торгаар.

Брага хайындырып турарлар-биле каяа-даа эптеп чок болуру чугула. Хөй-ниити активтер ындыглар-биле чаныш-сыныш чок демиселди чорудары албан. Чамдык улус брага будүрүп турарларны көрзе-даа, билбээнчеп эрте бээр. «Мецээ хамаан бе» дээр хөөнден уштуар болза эки. Амгы үеде ажык-чарлыг чорукта ындыгларны сойгалаар, оскелериң холегелиниг чүрттаар чоруктан адырлыр кылдыр негелдени ынчаар тургузары албан.

Л. ЛИХАТИН.
Кызыл район.

Акы-дуңма кадыг ажылдажылгс

КӨРҮП ТУРАР

ВАРШАВА. Харылзаанның спутинигин дамчыштыр совет телевидениениң программазын Варшаваның соонда түлээп алыры организастаан хоорайларның бирээзи — Еления-Гура болган.

ПКАП-тың воевода комитеди ол чергө ретрансляция төвүн тургузарының эгелекчи саналын үндүргөн. Директорларның хоорай чөвүлели — ан улуг будүүлгелериниң удуртукчулары кирип турар каттыжышкын ол саналды деткээн. Ол каттыжышкын социал амыдырал айтырыгларын, Еления-Гураны чаагайжыдарын шиитпирлээринге воевода болгаш хоорай эрге-чагыргаларынга дузалап турар. Үк төпке дериг-херекселдер ылырынга акша-хөрөңгинин күш-ажылгы коллективтериниң чопшаэрели-биле завод-тарының болгаш фабрикаларның оруглаларындан үндүрүп бээр деп докпаатказ.

Воевода ретранслятор тударынга мун-мун киирлер киржип турар. ССРЭ-ден дериг-херекселдер садыл алырынга акша-хөрөңгинин «Польфа» дээр фармацевтика фабриказы үндүрген. Ол будүүлге чери хөй чылдар иштинде совет фабрикалар-биле үре-түңнелдиг кады ажылдажылганы чорудуп турар.

Ол черниң саазын заводунуң ажылчыннары ретрансляция чагызын белеткеп кылган. А радиотехника шериглериниң офицерлериниң дээди школазының курсантылары парын дериг-херекселдерни эптээрин болгаш таарыштыр тургузарын бодунга хүлээнип алган.

Баштайгы пенелде соонда Еления-Гураның чүрттакчылары Чаа чылдың байырлалдыг программазын көөр арганыг болган. Польшада эң бичө воеводстволарның бирээзи болур республиканың мурнуу-барыын даглыг районунда турар ол административтиг төптен 10 километро долгандыр турар черлерге ак-көк экраннарга дамчыдылганың шынары контуг эки болган.

(СЭТА).

40 ЧЫЛДАРДАН

БУХАРЕСТ. Румыниянның Турну-Северин хоорайының судно тудукчулары бо чылдың баштайгы айында бир суднонуң тудуун дооскан. Ону Совет Эвилелиниң чагыы-биле кылган. Ол суднону порттар чоогунга тудуг ажылдары кылырынга база порт чоогунуң суг дүвүн хаңылыдырынга ажылаар. Далайга төгүлген янзы-бүрү үүлдерни база арыглап аштап болур.

Бо чергелиг тускайжыттынган суднолорчы тударынга элээн хөй бүдүрүлгелер киржип турар. ЭДЧ кежигүнү чүрттарының бүдүрүлгелери суднонуң ацы-ачгы кезектерин бүдүрерингө тускайжыттынган деп, судно тудуушкун заводунуң инженери И. Попеску СЭТА-ның корреспондентизинге дыц наткан. Суднонуң шимчедикчилерин Польшада болгаш ГДР-де кылып турар, а радиолокаторлар Болгариядан көөр. Румыниянның судно тудукчулары арткан чылын Совет Эвилелинге 24 ындыг суднону кылып бергөн. Совет Эвилелиниң будүүлгелери-биле ол будүүлгенин кады ажылдажылгазы 40 чылдарның ортан үезиндө бээр эгелээн. Баштайгы үеде янзы-бүрү суднолорны кылып турган. Кады ажылдажылга хамылап, арга-дүржулга чыгдына бээрге, завод амгы үениң тускайжыттынган суднолорын кылып эгелээн. Ол колдуунда «Каспий» хевирлиг суднолорын кылып турар. Оон толевителиниң кол оорганын Горькийниң судно тудукчулары ажылдап кылган.

АЖЫГЛАЛГА КИРЕР

ГАВАНА. Социалистиг Кубада Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле туттунуп турар эң улуг нефть ажылдап кылыр заводтуң тудуу доостур чоокшулап келген. Оон баштайгы ээлчээ чылда 3 млн. тонна нефтини ажылдап кылыр.

Улуг тудугнуң доостуру чооишулаан тудум, оон дериг-херекселдерин эдиктирип ажылдадыр специалистер чедишпестей бээрге, Совет Эвилелинден немелде күштү ынаар чоруткан. Заводту тудуп турар Сьенфуэгос можунуң чоогунда черлерден ажылчын күжүн база немей мобилизастаан. Амгы үеде ында интернационалчы бригадалар ажылдап турар. ССРЭ-ден кээр дериг-херекселдерни чедирерин база дүргедеткен.

Куба ажылчыннардан четчелеттинген бригадаларны совет специалистер удуртуп турар. Ындыг янзылыг интернационалчы бригадаларда күш-ажылдың будүрүкчүлүү өскелерининден бедик. Дүржулгалыг совет мастерлер Кубаның аныяк оолдар, кыстарын нарын тудуг кылырының аргазынга өөредип боттарының дүржулгазын дамчыдып берип турар.

Келир үеде ол заводка ажылдаар специалистерниң болгаш ажылчыннарның белеткел курстары ажыттынган. Оларда янзы-бүрү мергежилдиг инженер-техниктиг кадрларын белеткеп турар.

Заводтуң ийиги ээлчээн тударының техниктиг төлевителии чугаалажып көрүп турар.

ПРОТОКОЛГА АТ САЛДЫНГАН

ХАНОЙ. ЭДЧ кежигүнү чүрттарның садыг талазы-биле кады ажылдажылгазының чыл санында болур ээлчеглиг хуралы чоокта чаа Вьетнамның найысылалынга болуп эрткен. Чөвүлелдиг кежигүнү чүрттарның иштинги садыг министрлери ол хуралга түңнел протоколду хүлээп алган. Социалистиг чүрттарның садыг харылзаларының хемчээлиниң өскени болгаш соолгу чылдарда оон кайы-даа чүртка ажыктыг чоруунуң бедээни ол документтиг демдеглеттинген.

Кады ажылдажылганың келир үедеги перспективалары тодаратгынган болгаш садыг ажыл-агыйының механизмин сайзырангайжыдарының база оон ажыктыг чоруун бедиреринг талазы-биле дугуржулга кылдынган.

Акы-дуңма кадыг ажылдажылгс

БӨМБҮРЗЕКТИҢ ҮДАЛЫ

МИТИНГ БОЛГАН

БАРЫЫН БЕРЛИН. (СЭТА). Хоорайның төп шөлдериниң бирээзинге 1919 чылдың январьда араатанзы-биле олуртқен Роза Люксембург болгаш Карл Либкнехтке тураскаатқан массалыг митинг болган. Анаа политиктиг партияларның, эртемниң болгаш культураның, депшилгелиг хөй-ниитиниң толээлекчилери киришкен.

Аңаа чүве чугаалаан оратор Р. Люксембург болгаш К. Либкнехттиң делегейниң болгаш немец ажылчын шимээшкининиң хөгжүлдезинге, демократия дээш милитаризмге болгаш дайынарга удур ажылы чоннарның демиселдинге киирген кончуг улуг салыышкынының дугайын чугаалаанар.

Митингиниң киржикчилери Люксембургтуң болгаш Либкнехттиң өлүрткен черлеринде тураскаал самбырага болгаш баганага чечектер салганнар.

БАЖЫҢ ЧОКТАР

ТОКИО. СЭТА-ның корреспондентизи В. Головнинниң дамчытканы болза: улуг эвес хоозураан хуу компаниядан ону үндүртениниң соонда 64 харлыг Сиоитиро Аманума алды ай бурунгаар Токионуң күдүмчүларынга хонуп эгелээн. «Мен аңаа чок арткан мен, мээң төрелдерим ядарангай кижи-биле харылзажырын күзедий барганнар. Күдүмчүга чайын чүрттаары ындыг кончуг берге эвес. Ынчалза-даа декабрь айда бо кыш меңээ сөөлгү кыжым болу бээри билдингир апартан. Ам бис дүне када одаглар чанынга чыглып алгаш, донуп өлбес дээш удуваарын орландажып турар бис. Ынчалза-даа эң коргуичуг чүве — хар. Хар — олум-дур» деп, япон кайысылалда «чанчыл болган бажың чок кижиден» интервью алырын шиитпирлээн журналистерге ол чугаалаан. Аманума хөөретпейн турар. Чүгле орткен кыжын Токионуң күдүмчуларынга бажың чок донуп өлген он кыргаларны тып алган.

Бажының кырында дээвир чок кижилер чүрүмчаанызе-биле Токионуң сөөгүчөөн талазында Сан'я дээр ядарангай квартала чыглып турар. Оон чиик ортектиг хонар черни тып ап болур, а полиция ында бажың чок тояанчыларны ындыг-ла каржы эвес истеп сүрүп турар. Чамдык сан түң биле алыр-га, амгы үеде ында сес муң ажыг бажың чоктар мөөнелген. Оларның хөй кезии хирлиг-амнаг общежитиелерге орун хөлөзөлеп алыр аңаа тыптайн турар. Ындыг общежитиелерни муниципалдыг эрге-чагыргалар тургускан. Чаа чылда хоорайның администрединиң Сан'яның чурттакчыларынга майгын хоорайжыгашты тургузуп турар, аңаа бир таваң мүнүү, сигаретазы болгаш халас орунну ап болурлар. Ынчалза-даа байырлал дүүген төнүп каар болгаш бажың чоктарның хөй кезии ажык дээр адаанда боттарының «каас-коя» бажыңкарывче дедир ээп келирлер.

Элээн каш чылдар иштинде ядарангай кижилерниң квартыларында чурттакчыларга дуза көргүзери-биле ядыыларга дузалаарының «Сан'яның өөнүктери» дээр ассоциация карак-кызыл күжениишкиннерни үндүрүп турар. Элээн каш чурттардан келген эмчилер, шажым ажылдакчылары болгаш медсестралар бажың чоктарның чынның болгаш бир аяк шай ижип ап болур хонача черин түүдүп кааннар. «Бистиң күжүвүс чедишпейн турар, а чазак ол аас-кежик чок улуска дузалаарын безин орландашпайн турар деп бодаар мен» деп, Сан'яда хөй-ниитиниң эмчи пунктузунда ажылдап турар медсестра Рита Бардж журналистерге чугаалаан.

ЧҮҮЛДҮГЗҮНҮҮШКҮН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Национал космос программазының дугайында шиитпирни президент Р. Рейган чүүлдүгзүүген. Программада Айже болгаш Марсче ужудуушкуну боттандырып чорударынче утпантан план киргөн. Ол дугайын «Вашингтон пост» солун Ак бажыңдан алган медээлерге дайнып алгаш, дыңнадып турар. Ол программаны боттандырып чорударын эгелээринге акшаландырыышкын дугайында негелдеп администрацияның февральда конгрессче чорудар хообілу толевителиинге киирер.

Программаның кол кезектериниң бирээзин кылдыр совет-америк каттышкан төлевилелдерни өөренип көөрүн аэронавтика болгаш космос делгемии шинчилээр талазы-биле национал эргелелге даасқан. Ол төлевилелдерни дээди деңнелге ийи талалыг ужураажышкын үезинде чугаалажып көрүп болур деп, «Вашингтон пост» бижээн.

НОТАНЫ ХҮЛЭЭТКЕН

ЛУАНДА. (СЭТА). Контрреволюсчу Унита бөлүктүң баштыңчызы Ж. Савимбиниң бо чылдың февральда Лондонга баар деп турарының дугайында дыңнадыгны Ангола Улус Республиканың даштыкы чурттар-биле харылзаалар министерствозу тараткан.

Аңаа хамаарыштыр Великобританияның чазаанга нотада ол контрреволюсчу бөлүктүң удуртукчузун Англияга хүлээп албазын негээн болгаш бир эвес ындыг аян чорук кылдына бээр болза, ол ийи чурттуң аразында харылзааларга багай салдарны чедирер деп айыткан. Күрүнелер аразында кайыралчы байдалды бакеырадырынга чамдык бөрүнүң күүселериниң үүлдүгзүүнүн, кеземченың харыысалгалыына киирерин Канаданың Пьер Трюдо баштаан чазаа баш дыка моондактап келген. Чурттуң ынчаардагы чиигине прокурору турган Роберт Каплан-дан маңаа холбаштыр дорт айтырыг салырга, ол эртоксунуп, мынча деп харыылаан: «Чазакка чугаалажып көргеш, шиитпирлеп турган чүүлдерни дагыннап шыдаравас мен».

Дайының кем-бурууллуг кижилерни плередип тывар талазы-биле күжениишкиннерни Канаданың Брайан Малруни баштаан амгы чазаа ам кылыр шинчилиг бодуп турар. Дешениң комиссиязын чазак турускан болгаш оон илеткелди дыңнаан. Ынчалзажок комиссиянның ажылының түңнелдиг болурунга специалистер барык

ЧУГУЛАЗЫН АЙЫТКАН

ВЕНА. (СЭТА). Атлантикадан Уралга чедир Европага чепсектиг күштерни болгаш боо-чепсектиг кызыгар дүтайында чугаалажышкынарга мандатты ажылдап кылыр талазы-биле Варшава Керээзиниң организациязының болгаш НАТО-ның 23 чурттарының консультатациязы ында эгелээн.

ССРЭ-ниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарның төлээлекчилери бодунуң саналдарынга дипке айыыл чок чорукту болгаш доктаамал быжыг чорукту быжыглаарының айтырыгының ужурдузазының озуп турарын, оон-биле кады бо чылын чугаалажышкынарны эгелээрин-биле мандатты ажылдап кылыр ажылды дүргедедиринің эртежок чугулазын айыткан.

ЫНДЫГЛАРНЫ СОЙГАЛААР

Арагалаашкын болгаш алкоголизмге удур демиселди чорудары-биле чергелештир республикада талон системазын киргени черле чогумчалыг. Ынчалзажок араганы, браганы база пивону боттары бүдүрер чорук-биле демисел ам-даа чогуур негелдеде эвезин көрүп болур. Амгы үеде хөй-ниити черлеринге, эзиртер сергедир черлерге киргенериниң хөй кезии кылымал брага, пиво ишкен болуп турар. Арага кылып турарлар-биле шынгыы демиселди чорудары черле чугула.

Эрткен чылын Кызыл районга ИХМ ажылдакчылары чөнүүн чурттап турар черинің аайы-биле хынала чоруткаш, бажыңнарынга брага, пиво будүрүп турарларны эвээш эвести илереткен. Ол бүгүнү хөй-ниитиниң дузазы-биле, партия, совет органнарның киржилгези-биле тодараткан. Оон соонда профилактика-кижиндилг е л и г ажылды эжиктидип, милиция албаның ажылдакчылары арагачылар-биле демиселди күштелдирген.

Арага чурттакчы бүрүзүнүң кадыкшылына, оон амыдыралынга хоралыын шуптувус билир бис. Бажыңга белеткээн янзы-бүрү арагадан чамдык кижилер мөчээн-даа таварылга бар. Ол чамдыкта янзы-бүрү аарыглар тывылдырарынга чедирип болур. Бажыңга белеткээн эзиртир суксуннарда айыылдыг холумактар, хоралыг үстер, самогон хайындырып турар аппаратты дамчыштыр химиктиг акыткылар тыптып болур. Ылаңгыя бо бүгүнү эмчи ажылдакчылары эки билир. Ындыг түрбүже, Сукпак суурга милиция ажылдакчылары рейд кылып тургаш, республиканың үгааны бакеыраан улус эмнелгелиниң фельдшери Т. А. Бочкарева браганы 15 литрни, эмчи сестразы Р. С. Оюн 80 литрни шуглап алган орда, тутказ. Оларны 100-тен 300 рубльге чедир торгаан.

Бажыңына эзиртир суксуннар белеткеп турарларның чылдагаанын айтырарга, бажың септедип алырынга, байырлалда ижеринге дээш хөй-ле чылдагааннар тып агартынарлар. Шак ындыг чылдагааннарны Элегес Ак сының пенсионерлери С. Ш Санников, В. Г. Петров, Н. М Матвиенко болгаш өске-даа хамаатылар чугаалап турган. Бир эвес бажыңга эзиртир суксунну белеткээш, азы ону кылыр аппаратты чажырып шыгжаан болза, 300 рубль чедир штрафтаар. Ол-ла чоруун чидирбейн, арага кылырын уламчылаар болза, кеземче херээнче киирип, ийи чылда эдип-чазаар күш-ажылга шиидер ийикпе, азы 200-тен 500 рубльге торгаар

Брага хайындырып турарлар-биле каяа-даа эптеп чок болуру чугула. Хөй-ниити активтер ындыглар-биле чаныш-сыныш чок демиселди чорудары албан. Чамдык улус брага будүрүп турарларны көрзе-даа, билбээнчеп эрте бээр. «Мецээ хамаан бе» дээр хөөнден уштуар болза эки. Амгы үеде ажык-чарлыг чорукта ындыгларны сойгалаар, оскелериң холегелиниг чүрттаар чоруктан адырлыр кылдыр негелдени ынчаар тургузары албан.

Л. ЛИХАТИН.
Кызыл район.

ДИРГИЗЕР, ДЕТКИИР

Арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң эге организациязын Чадаана кодээ Советиниң күүскомунуң чанында тургускандан бээр ийи чыл чедип чоруур. Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында, совхоз конторазында Бажың-Алаак ортумак школазында эге организациялар тургустунган. Оон кежигүннери билеттерни алгылаандаа. Ынчалзажок бо албан черлеринде, организацияларда ол ниитилелдериниң ажылы чыдбастаан. Ында соңгуурган-даа чорук-биле демиселдиң сулазы-дыр. Ниитилелдериниң ажылын диргизер, деткиири — партком-уң болгаш кодээ Совет күүскомуунуң бир кол айтырыы.

Т. САЯ.
Чөөн-Хемчик район.

АМЫДЫРАЛГА БЕЛЕТКЭЭР

«Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы» деп артемин үстүкү классчыларга соолгу чылдарда өөредип эгелээнин билир бис. Бо эртемин башкылап турарларның билиг бедидер курстары чаа эрткен.

Республиканың башкылар билии бедидер институдунуң организастаан курстарынга өөрүм-биле оореп турдувус. Ажыктыг, солун чүүлдерни хөйүү билип алдым. Шак ындыг семинарлар доктаамал болуруу чугула.

Кызылдың педагогика институдунуң башкызы Л. П. Салчак «Эш-оңнуң наймырал, ынакшыл» темазынга билдиглерниң клувун эрттирген. Кызылдың № 1 школазында Ф. И. Забреваның номчаан лекциязынга олча таарыдывыс. Тыва АССР-ниң Чыргыдыышкын министерствозунда аттестация талазы-биле харыысалгалыг секретарь А. М Енютинаның чугаалаан чүүлдеринден хөйүү билип алдывыс.

Үстүнде эртемниң башкылаашкыныңга амыдыралчы болтуг айтырыглар хөйү-биле тургустунар болгаш аңаа харыыларны долгандыр турар амыдыралдан дилээр апаар бис. Үстүкү классчылар дээрге улуг кижилер-дир, олар келир үедеги — адалар, авалар. Келир үеде олар ог-бүле амыдыралының үндезинниерин бо кичээлдерде дең билип алыр ужурлуглаг.

Ада-иелер ортузунга база солун, таныжыдылгалыг чугаларны чорудуп, аныяк оолдар, кыстарның кижилиг-дезинге ажыктыг арга-хевирлерни дилеп, тып болур-дуг бис.

Т. БАЛДАН.
башкы.
Тес-Хем район.

Чаштар — бистиң келир үевис

ОНЗАГАЙ КИЧЭЭНГЕЙНИ— ШКОЛА-ИНТЕРНАТТАРЖЕ

Профэвилелдернип Бүгүделегей федерациязының, ол ышкаш делегейниң демократтыг хөй-нинтизинин чүткүлдүг ходелиишкиннеринин ачызында Каттышкан Нациялар Организациязы Уруглар эргелеринин дугайында декларацияны 1959 чылда хүлээп алган, **«Кижи төрелгетен бодунда бар бүгүле эки чүүлдерин уругларга бээр хүлээлгелит»** деп ук декларацияда бижээн.

Чаагай сеткил долган ук принципти чүрт бүрүзүле сагып турар деп бодаар силер бе? Чок! А бистиң партиявыс, чазаавыс, совет улус чаштар дугайында, оларның аас-кежиининг дугайында доктаамал сагыш салып турар. Оон бир кол бадыткалыга — СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Өскүстериниң болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның кижизидилгезин, өөредилгезин болгаш материалдыг хандырылгазын үндезинин-биле экижидер талазыбкле хемчеглер дугайында» доктаалы.

Бистиң республикада ачы-амгы хар-назылыг 1855 өскүстер данзыда туруп турар. Кадыкшылының, үгаанмедерелиниң өзүлделиниң аайы-биле оларның 1200 хирези яязы-бүрү хевирлиг школаларында хаара тутунган, күрүнеиниң долу хандырылгазында өөренип, чүрттап турарлар. Оларның хөй кезии оларга көрдүнген күрүне дүзалам-чызын, пенсияны алыр хамаанчок, ол дугайын билбес-даа.

Мындыг хүү-салымныг уругларның өөредилгези кошкак, өөредилгези сонуургалы куду болгулаары таварылга эвес. Школа чанының интернаттарында «чартык хандырылгада», «кирип өөренип турар», «долу хандырылгада» деп аттар-биле адап каан күрүне хандырылгазында турар өскүстер бисте хөй. Оон тыптып келир чамдык чылдагааны ол уруглarның демги «ырак-чоок» дөргүл-төрелдери оларны күрүне хандырылгазынче чамдык чылдагаанар-биле кириккевезинде. Мындыг хевирлиг чедир шинтпирлеттинмээн айтырыгларны үзе шинтпирлээр үе келген. Бо талазы-биле Советтер, улус өөредилге, комсомол, профэвилел комитеттери чоруткулаан. Ынчалза-даа бистиң ажылывыста четпестер хөй. Оон бадыткалынга коон мурнунда республика солуннарынга Кызыл-Арыгның, Чербиниң, Дерзиг-Аксының, оон-даа өске школа-интернат, дузалал школаларның дугайында үнгүлээн шүгүмчүлелдиг чүүлдер чүтаалап турар. Бо школаларның хожудап каап турар чылдагааны, бирээде, башкы-даа, удуртур-даа кадрлар-биле чедир хандырылгазында, ийиде, улус өөредиге органнары, комсомол, профэвилел организациялары оларны улуг-ла херекке албас турганында, үште, оларны акшаландырып турар улус өөредилге килдистеринин чогуур хайгааралга албайн келгенинде.

Бир эвес оскүс уруглар деп кымнарыл ол деп чүвенин хандыр бодап коор болза, кандыг-даа албан черн, организация азы бүдүрүлге удуртукчузу шеф дуза чедиргенинден, оларже кичээнгей салырындан ойталаары берге.

Чайгы үеде оскүс болгаш ада-иезиниң азыралындан чарылган уругларны адырлар ааны-биле профэвилел обкомнарының лагерьлеринге хуваал дыштандырар деп айтырыг тургустунуп кээрге, шупту-ла ойталаар болгай. Ынчангаш оларны чырдыышкын обкомунун Ю. Гагарин аттыг лагеринге тырыыр үжүрга таваржып турдувус. Ол ышкаш дузалал школаларны, школа-интернаттарны ол черлерниң улус депутаттарының күүсекчи комитеттери херекке албас, оларга шеф-даа, бүдүрүлге баазазы-даа болур организацияларны быжыглавас.

Өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралындан чарылган уругларның чизе-данзызы чер-черде улус депутаттарының күүсекчи комитеттеринде, школаларда чедир, тодаргай тургустунмаан. Чамдык черлерде оскүс уруглар ырак-чоок дөргүл-төрелдериниң азырал, хайгааралында чүрттап турарлар. Оларның хөй кезии оларга көрдүнген күрүне дузалам-чызын, пенсияны алыр хамаанчок, ол дугайын билбес-даа.

Мындыг хүү-салымныг уругларның өөредилгези кошкак, өөредилгези сонуургалы куду болгулаары таварылга эвес. Школа чанының интернаттарында «чартык хандырылгада», «кирип өөренип турар», «долу хандырылгада» деп аттар-биле адап каан күрүне хандырылгазында турар өскүстер бисте хөй. Оон тыптып келир чамдык чылдагааны ол уруглarның демги «ырак-чоок» дөргүл-төрелдери оларны күрүне хандырылгазынче чамдык чылдагаанар-биле кириккевезинде. Мындыг хевирлиг чедир шинтпирлеттинмээн айтырыгларны үзе шинтпирлээр үе келген. Бо талазы-биле Советтер, улус өөредилге, комсомол, профэвилел комитеттери чоруткулаан. Ынчалза-даа бистиң ажылывыста четпестер хөй. Оон бадыткалынга коон мурнунда республика солуннарынга Кызыл-Арыгның, Чербиниң, Дерзиг-Аксының, оон-даа өске школа-интернат, дузалал школаларның дугайында үнгүлээн шүгүмчүлелдиг чүүлдер чүтаалап турар. Бо школаларның хожудап каап турар чылдагааны, бирээде, башкы-даа, удуртур-даа кадрлар-биле чедир хандырылгазында, ийиде, улус өөредиге органнары, комсомол, профэвилел организациялары оларны улуг-ла херекке албас турганында, үште, оларны акшаландырып турар улус өөредилге килдистеринин чогуур хайгааралга албайн келгенинде.

Бир эвес оскүс уруглар деп кымнарыл ол деп чүвенин хандыр бодап коор болза, кандыг-даа албан черн, организация азы бүдүрүлге удуртукчузу шеф дуза чедиргенинден, оларже кичээнгей салырындан ойталаары берге.

Чайгы үеде оскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралындан чарылган уругларны адырлар ааны-биле профэвилел обкомнарының лагерьлеринге хуваал дыштандырар деп айтырыг тургустунуп кээрге, шупту-ла ойталаар болгай. Ынчангаш оларны чырдыышкын обкомунун Ю. Гагарин аттыг лагеринге тырыыр үжүрга таваржып турдувус. Ол ышкаш дузалал школаларны, школа-интернаттарны ол черлерниң улус депутаттарының күүсекчи комитеттери херекке албас, оларга шеф-даа, бүдүрүлге баазазы-даа болур организацияларны быжыглавас.

Өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралындан чарылган уругларның чизе-данзызы чер-черде улус депутаттарының күүсекчи комитеттеринде, школаларда чедир, тодаргай тургустунмаан. Чамдык черлерде оскүс уруглар ырак-чоок дөргүл-төрелдериниң азырал, хайгааралында чүрттап турарлар. Оларның хөй кезии оларга көрдүнген күрүне дузалам-чызын, пенсияны алыр хамаанчок, ол дугайын билбес-даа.

Мындыг хүү-салымныг уругларның өөредилгези кошкак, өөредилгези сонуургалы куду болгулаары таварылга эвес. Школа чанының интернаттарында «чартык хандырылгада», «кирип өөренип турар», «долу хандырылгада» деп аттар-биле адап каан күрүне хандырылгазында турар өскүстер бисте хөй. Оон тыптып келир чамдык чылдагааны ол уруглarның демги «ырак-чоок» дөргүл-төрелдери оларны күрүне хандырылгазынче чамдык чылдагаанар-биле кириккевезинде. Мындыг хевирлиг чедир шинтпирлеттинмээн айтырыгларны үзе шинтпирлээр үе келген. Бо талазы-биле Советтер, улус өөредилге, комсомол, профэвилел комитеттери чоруткулаан. Ынчалза-даа бистиң ажылывыста четпестер хөй. Оон бадыткалынга коон мурнунда республика солуннарынга Кызыл-Арыгның, Чербиниң, Дерзиг-Аксының, оон-даа өске школа-интернат, дузалал школаларның дугайында үнгүлээн шүгүмчүлелдиг чүүлдер чүтаалап турар. Бо школаларның хожудап каап турар чылдагааны, бирээде, башкы-даа, удуртур-даа кадрлар-биле чедир хандырылгазында, ийиде, улус өөредиге органнары, комсомол, профэвилел организациялары оларны улуг-ла херекке албас турганында, үште, оларны акшаландырып турар улус өөредилге килдистеринин чогуур хайгааралга албайн келгенинде.

Бир эвес оскүс уруглар деп кымнарыл ол деп чүвенин хандыр бодап коор болза, кандыг-даа албан черн, организация азы бүдүрүлге удуртукчузу шеф дуза чедиргенинден, оларже кичээнгей салырындан ойталаары берге

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь **30** суббота № 25 (13625)

1925 чылда үндезилеттингеш.

Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң январь 28-те болган хуралынга чиг эт болгаш одалга-энергетика күрлавырдарын камнаар талазы-биле партияның болгаш чазактың шиитпирлериниң чоруп турарын чугаалажып көрген. Улус ажыл-агыйының электроэнергияга, одаар чүүлге, металлга, чиг эттиг болгаш материалдарның оске-даа хевирлеринге өскүп турар хереглелин хандырарының кол үндезинин күрлавырлар камнаары болдуруп даян партиниң XXVII съездиниң салган сорулгазы амгы үеде оны чугула болу берген. Күрлавырларны хуналыг болгаш чогумчалыг ажылгаларының улус ажыл-агыйынга улуг ужур-дузалыын алаын хөй министерстволар болгаш ведомстволар, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, хөй-хөй бүдүрүлгелер болгаш каттыжышкынар чедир үнелеп көрбейн, ажылды шүүшпеп, инициатива чок чорудуп, аңаа идиг бээринең экономиктиг быраларын кошкак ажылап турар. Оон түңнелинде бүдүрүп үндүрүп турар продукциялың материал болгаш энергия чарыгдалы доктаадып тургускан оныалдардан болгаш делегей дениелинден бедик болуп турар.

Күрлавырлар камнаар техниканы болгаш депшилгелиг технологияны чогаадып тургузарының болгаш калбаабиле ажыглаарының мурбакчы дүржулгадың чедир үнелеп көрбейн турар. Материалдар болгаш энергия ажыглалының талазы-биле амгы үениң негелделеринге дүүшпейн турар чаа дериг-хереклерни, машиналарны болгаш механизмнерни тогаадып, бүдүрүп үргүлчүлеп турар. Улуг аргалар бар-даа болза, дагын ажыглаар күрлавырларны калбаа-биле ажыглаарынче чогуур кичээнгейни салбайн турар.

Чонуң ат-хоренгизин хунагалыг болгаш соңгаарладып болбас экономиктиг, организастыг, техниктиг, кижизидилге хемчеглерни боттандырып чорударын болгаш күрлавырлар камнаар, бүдүрүп турар продукциялың материал чарыгдаарын эвээжедир талазы-биле оныалдаларның күүселдезинде хожудашкынны чок кылыр талазыбиле хемчеглерни боттандырарын министерстволарның, ведомстволарның, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның удуртукчуларына саналдаан. Экономиктиг үндезин реформаның байдалдарында камналганың чүрүмү дээш демисел ажылагыйкы кезек бүрүзүнүң партия организация бүрүзүнүң ажылында эң чугула угланыышкыннарның бирээзи болур ужурлуг.

Даштыкы экономиктиг рекламаны үндезини-биле эде тургузар талазы-биле чазактың саналдарын Политбюро чугаалажып көрген болгаш оңу чүүлдүгүнген. Даштыкы рынокка бистиң чүрттүн конкуренцилажыр аргадыг барааннарын болгаш ачыдуза чедирилгезин сайгарарының дээштиг чепсээ кылдыр рекламаның ролүн бедидерин эргежок чугула деп демделээн. Даштыкы экономиктиг реклама талазы-биле ажыл-чорудулгазы акшаландырарын сайзырангайжыдар, ооң материал-техниктиг базазын хогжүдер болгаш идиг бээр талазы-биле хемчеглерни толевидээн. Ол херекке байдалды үндезинибиле өскертириниң эргежок чугулазынче министерстволарның болгаш ведомстволарның, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, СЭКП-ниң Садыг-үлетпүр палатазының кичээнгейин онзагайлап угландырган.

Хөй-нийтиниң калбак болуктериниң санал-оналыңга үндезилеттинген ВЦСПС-тиң, ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединиң, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының болгаш Эртем-техниктиг нийтилелдерниң бүгү-эвилел чөвүлелиниң ССРЭ-ниң Эртем болгаш инженер нийтилелдеринің эвилелин тургузар дугайында саналды Политбюро деткээн. Ол айтырыгны

КАДАРАРДА ХОЮМ ЧАРАШ

Хойжуларга экономиктиг өөредилге

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ. ООҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИ

Өг-бүле керээзиниң хевир-бичиизи, ооң негелделери кандыг болурул дээр дугайында айтырыглар биске хойу-биле кээп турар. Шын харын, чаа түүлге өөредиишиес айтырыглар ыяап-ла тыптып кээр. Ынчангаш өг-бүле керээзиниң негелделери, анаа түлер киреринииң дугайында экономист А. КААДЫР-ООЛДУҢ тайылбырын киирдивис.

1988 чылда республиканың бүтүн-де совхозтары долу бот-оруулга-чарылгаже, бот-ажыдаланыышкын аргазынче кирген. Ындыг болганда, экономиканы шуут чаа ёзу-биле башкарып эгелээнивис ол. Мурнум хынаар деп чугаалажырывыс ышкаш, чаа арга-биле канчаар ажылдаарыл баштай хынамчалыг өөренип билип албас болза, бергедээшкиннер ыяап-ла туруп келир. Чаа арганың бир онзагай түүлү— кайыдаа адырда ажылдап турар кижи бодуңуң тывынгыр-сагынгыр чоруу-биле бот-башкарлып, эгелекчи ёзу-биле ажылдаар. Амгы үеде ынчангаш экономиканың чаа аргазын ажыглаарының бир эргежок ужур-дузазы ооң уламындан тургустунуп келген.

Ажыл-биле чугаалаарга, зооветспециалистер база малчынар-даа бар арганы долу ажыглавайн турар таварылгалар кайы хөй, түге ол ындыгыл дээрге, алыс түнел дээш сонуургал эвээш. Мындыг байдал биске шуут-ла шаптык болу берген. Мурнунда малчынар өөренип-ле, өөренип-ле турар, оларга чамдык совхозтар класс-даа тывыспас, алыр шалыңы-даа дөмей, чаңгыс аай турган. Өөредилге тонмес-даа, шылгалдаадаа тутпас, ажыл-биле чугаалаарга, анаа улустуң хоюу кагган турду.

Бисте чамдык малчынар өг-бүле керээзинче кирген-даа болза, ооң негелделерин ёзугаар ажылдавас, ындыг болганда, чамдыктар олче кирбес, эрги хевээр ажылдап турар таварылгалар кайы хөй.

СЭКП Тэп Комитедиң 1986 чылдың декабрь айда «Көдээ ажыл-агыйны организастаавының ажыктыг хевирлерин болгаш бот-оруулга-чарылганы шингээдиринге үндезилээш, күш-ажылдың бүдүүктүүүүн бедидер талазыбиле соңгаарладып болбас хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ында өг-бүле керээзин бүгү талабиле нептередир деп соруулганы салган. Ажылды организастап, чаа түүлүүн ажыл-дузалыш билир совхозтарда өг-бүле керээзинче малчынарны массалыы-биле киирген, ооң чогумчалыг түнелдери дораан-на коступ келген.

Өг-бүле керээзиниң бир эптиг түүлү болза, ол арга-биле доргул-төрел улус ажылдаар, ынчангаш чамдык коллективтерде ышкаш, чоруддээлер, маргылдаалар тургустунмас. Чаа арганы ажыглаарының, ону хогжудериниң бүгү-ле түүлдери хойжуларда бар, түге олче дидимп-биле шилчип киирер херек.

Бот-оруулга-чарылганың бир аргазы өг-бүле керээзи ол. Бодүүнү-биле чугаалаарга, хойну ажаап азыраарынга үндүрген хамык чарыгдалдарны малдан алган оруулга-биле дуглаары чүгле дуглаары эвээс, харын оон хөй немелде оруулга алыры чаа арганың бир негелдези олдур. Ынчангаш ам өг-бүле керээзинче кирерде тускай бадылаан майыкты долдурар. Ынчангаш ам өг-бүле керээзинче кирерде тускай бадылаан майыкты долдурар, ол майык совхоз бүрүзүнде бар. Өг-бүле керээзи-биле ажылдаа турар малчынларга продукция бүдүрериниң даалгаларын, быжыглаан малын, ооң уксаазын, назыхарын болгаш эр-кызын айтып бижип бээр. Ону мал ажылының тускай эртемнитлери кадарчы-биле кады тургузар. Ол дээрге керээге капсырыглга болур. Орта кирер түүлдер мындыг: улус малчынның ат-фамилиязын, адазының адын үстүнге айтыр. Майыкка «коргузүглер», «хемчээлэр», «план», «херек кырында», «күүзү» деп көзенектер турар. Коргүзүглерге: малдың баш саны, ону тарын боозадыры азы сула эдерништирилгеге киирери, кыргын алыр дук— бир баштан, ниитизи-биле, камгалап алыр хураганының саны—чүс хойдан база ниити: алыр немелде дензи—бир хонукта, бир хурагандан, ниити: белеткеп алыр сигенч, бөлер өдээ. Эң сөөлгү көзенекке ниити продукцияның өртээ турар.

Өг-бүле керээзиниң ийиги капсырылгазы: продукция бүдүрериниге үндүрер дорт чарыгдалдар. Ону рубль-биле айтыр. Чарыгдалдар чүгле турарыл? Ажыл төлевири, мал чеми, суг хандырылгазы, септелгеге үнер, эм-дом аймаанга чарыгдал, автотранспорт, трактор ажыглааны, аът ажыглалы, ооңда ынай дорт чарыгдалдар турар. Оларны планнаарда ниитизи-биле база кварталдар айы-биле, күүселдезин база шак-ла ындыг арга-биле айтыр, сөөлгү көзенекке түнелэ —камналга азы арттыр чарыгдааны турар.

Бо майыктар совхозтарда бар. Бүдүрер продукциянын акша түңүн күрүнеңиң садып алыр өртээ-биле доктаадыр.

Керээлиг өг-бүдеге, арганыг болза, чүгле малчыңдан хамааржыр дорт чарыгдалдарны быжыглаан мал-маганың санын, хар-назының барымдаалап, тускай нормативтерге үндезилеп тургузуп бээр. Орта мал чеми эм-дом ыяап-ла кирер. Оон ынай малчының чурттаар бажыңын, кыштагда кажаа-хораазы септээрингe, үүрмек чепсек-херекселдерге чарыгдалдарны, транспорт чарыгдалдарын кирер, ону малчын кижи боду ыяк санап билир херек. Ынчангаш бир машинага чүгле ийи-бир тонна суга, чарба эккээрин болдурбас, ол малчыга артык чарыгдал болу бээр. Үндүрер чарыгдалдарның өртээн бухгалтерияның доктаадып турган тускай чаңгыс аай планнаарынга үндүрген хамык чарыгдалдарны малдан алган оруулга-биле дуглаары чүгле дуглаары эвээс, харын оон хөй немелде оруулга алыры чаа арганың бир негелдези олдур. Ынчангаш ам өг-бүле керээзинче кирерде тускай бадылаан майыкты долдурар, ол майык совхоз бүрүзүнде бар. Өг-бүле керээзи-биле ажылдаа турар малчынларга продукция бүдүрериниң даалгаларын, быжыглаан малын, ооң уксаазын, назыхарын болгаш эр-кызын айтып бижип бээр. Ону мал ажылының тускай эртемнитлери кадарчы-биле кады тургузар. Ол дээрге керээге капсырыглга болур. Орта кирер түүлдер мындыг: улус малчының

Лениндеп өөренир, Ленин-биле сумележир

ЧАА АЙТЫРЫГЛАРДАН ЧАЛДАНМАС, ПРАКТИКТИГ СОРУЛГАЛАРНЫ ДИДИМ ШИИТПИРЛЭЭР

Социалистиг тургузуушкунга бистиң баштайгы базымнарывысты Владимир Ильич Ленин башкарып турган. Ол бөгүн база бистиң-биле кады: партияның болгаш чүрттүн амыдыралынга эде тургустуунушкун бөгүн революстуг лениичи езуну улам-на хамызы-биле бадыткап турар.

(Совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыындан).

Чүрттэ калбарган эде тургустунуушкун — бөгүнгү амыдыралывыстың тодаргай барымдаазы-дыр. Эде тургустунуушкун үезин келген айтырыгларны шиитпирлээринге үндезин чаартылганы, бодаашкынга болгаш психологияга ханы эргилдения боттандырып турар. Эргижиргээн методтарны болгаш аргаларны чайлатпышаан, бүрүңгаар дүрген болгаш эң-не чедиишкинниг шимчээшкинни хандырар чаа методтарны болгаш аргаларны тывары, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап кылыры негеттинип турар. Шиитпирлиг эвес чорукка моонда-ктал-байн, а дидим, шиитпирлиг болгаш сарыылдыг ходелдир, база катап ходелир — амгы үениң негелдеги ол-дур. Бо кайгамчык улуг ажылга В. И. Ленинниң чагыглары болгаш айтыышкынналр бистиң эде тургустунуушкунувуста тудуш кыдыр сиңиштип киргеи. Бо дутайын ам сактып, сайгарып көрээлп.

Лениичи эң чугула чагыглар-ның бирээзи: чаа, көстүп көрбээн төөгүлүг сорулгаларны дидим шиитпирлээри, оларның мурнунга чалданчак чорукту чайладырыдыр. «Теория болза практикаже шилчнир, практика-биле боттанып, практика-биле чазалып, практика-биле шылгаттынып, хынаттынар» деп, В. И. Ленин айтыкан (Чогаалдарының долу чыыл-дазы, т. 35, арын 202). Ажыл-херекке дидим, бүүрелдиг, инициативалыг чорук организакчыларга-даа, ажылчы чонуң калбак мас-саларынга-даа бир дөмей эргежок чугула деп, ол өөреткен. «Ажыл-херекти кеди чок маргылдаа-биле, ажылды — шугаазын-биле солуй бээр» чаңчылдың хоразын чайладыр, тургузуушкуннуң чедиишкинин хандырар, «сөстү ажыл-херек кылдыр хуулдырар толээде **практиктиг контроль** чугула» деп, Владимир Ильич айткан (т. 35, арынпар 201, 202).

Консерватив тиг, эргижиргээн чаңчылдарның эдилекчилери, догелленген болгаш чаңгыс черге тапталган үзел-бодалдарның талалакчылары чаа сорулгаларны шиитпирлээрине кол моондак болуп турар. Революцияның баштыңы маңаа хамаарыштыр Совет эрге-чагырганың боттуг дуржулгазын барымдаалап көргеи: «Эрги үениң кижилерин чаа байдалдарже киирип, оларны чогуур контрольга тургузуп, пролетариаттың серемчилелдиг хайгааралынга ап, биске эргежок чугула ажылды күүседир кылдыр оларны албадап турар бис. Тургузуушкунну чүгле шак ынчаар чорудуп болур» (т. 38, арын 6).

В. И. Ленин мынча деп өөреткен: кандыг-даа нарын чаартылганың, эгелээшкининиң «таарымча чок талаларын шиитпирлиг чайладып, шуут шеглеп билир керек» (т. 45, арын 208). А оон бо чагыы амгы үеде база онза чугула ужур-дузалыг. «...Кажан байдал өскерилгенде, оске хевириң сорулгаларын шиитпирлээр ужурлуг апарганывыста, аткаар көрүп, дүүнгү арга-биле шиитпирлээрин орадлашкан хөрээ чок. Ынчаар орадлашпанар-даа — ынчаар шиитпирлеп черле шыдавас сидер» (т. 44, арын 324).

Эде тургустунуушкунуң хөрээнге лениичи ёзу сиңиккен партияның политиказы амгы үеде идепкейлиг туруп-биле тодаргайлаттынып турар. СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң онналып демделээни болза: «Чаа айтырыглардан, чаа ажыдыышкыминардан, чаа ёзу-биле көөрүнден кортпас ужурлуг бис... Эде тургустуунушкуннуң чеднишкин бүрүзүнге амыран хөөревейн, кандыг-бир таарымча чок болуушкуннар коступ кедирге, ундаравайн, девидевейн, эде тургустунуушкунуң байдалдарында ажылды лениичи ёзу-биле чорударынга угаанывыс, күжүвүс болгаш мергежиливис четчир. Эде тургустумуушкуннуң нарын, диалектикалыг, чөрүлдээлиг уран аргазынга өөренип алыр керек».

Ажыл-херекти башкарар шинээ чок удуртукчу кижи практиктиг боттуг түңнелдии чедип алырынга моондак болуп турары ховар эвес. «Чугаалап турза-даа, бодүүн-не ажыл-херекти кылбайн турар» (т. 45, арын 16), а кылып-даа турар болза, «20 ажыл-херекти кылырынче чүткүвүшаан, чаңгызын-даа эчиижге чедирбес» (т. 36, арын 193) кижилерни В. И. Ленин шынгы буруу шаппышаан, аңаа хамаарыштыр боду мынча деп харыылаан:

«...Чүнү тургузар деп бодап турарывысты чоига тонуч чокко чугаалаарын үргүлүлеп болур бе, ынчаш? Хоржок! Мындыг таварылгада эң-не бодүүн ажылчын кижи белен бистиң шоодар апаар. Ол мынча деп чугаалаар ийик: «Чүнү тургузар деп бодап турарывысты чүге-ле үргүлчү чугаалап турар сен, канчаар түдүп, кылып шыдаарыңны херек кырында көргүс. Оюу шыдавас болзунза, сээн-биле чоруувус погувас, ырап чор!». Ажылчынның оозу шын болур. Улуг сорулгаларыңы политика талазы-биле чурууру болдуң, оларны херек кырында боттандырар үе келген-дир» (т. 44, арын 169).

В. И. Ленинниң айтыкаының ёзугаар алырга, «херек кырында боттандырары» дээрге массаларга даянары, оларның иштинден билдилиг организакчыларны тывары, оларны башкарары-дыр. Бодунга улам хой дузалакчыларны тып алыр аргалыы-биле удуртукчу коммунист кижи удуртур эргезин бадыткаар ужурлуг деп. Владимир Ильич демделээн.

Эң-не авторитетти болгаш бедик билиг-мергежилдиг ажылдакчыларны удуртукчу албан-дужаалдарга шилип, депшидип турган. Чонуң инициативазын болгаш чогладылгазын ёзулуг кодүрүп болур деп, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму демделээн. Дидим-биле бурүңгаарлаарынга күзелдиг, чедиишкинин херек кырында хандырып шыдаар ындыг кижилерни деткинриче угланышкынны партия айткан. Бо угланышкын болза чаартылганы боттандырар төлээде, бистиң социал тургузуувуста ёзулуг эки, эң эки, ылап биилиг-биилиг болгаш бодунуң мурнунга салдынган сорулганы чедип алыр дээш кандыг-даа деминселден кортпас кижилерге давныр дугайында В. И. Ленинниң сүмелээн чагыының херек кырында боттанышкыны-дыр. «...Удуртуп башкарар төлээде, бүдүрүлгенин бүгү байдалдарын бүрүн болгаш ыяк билип алыр керек, ук бүдүрүлгенниң техниказының амгы үедеги эң бедик деңнелии билир керек, эртем талазы-биле чогуур болур керек» (т. 40, арын 215).

Эргелеп башкарарының уран аргазын билир болгаш чүгле белеткеглиг, ак сеткилдиг кижилер бодунуң соо-биле коллективти эдертип, бүдүрелдиг башкарып шыдаар. Бо айтырыгже В. И. Ленин онза кичээнгейни үлгандырып чораан: «...Бистеп бар коммунистер шын сайгарылдыр тургустунган турар ажыдыышкынынга, чаа ёзу-биле көөрүнден кортпас ужурлуг бис... Эде тургустуунушкуннуң чеднишкин бүрүзүнге амыран хөөревейн, кандыг-бир таарымча чок болуушкуннар коступ кедирге, ундаравайн, девидевейн, эде тургустунуушкунуң байдалдарында ажылды лениичи ёзу-биле чорударынга угаанывыс, күжүвүс болгаш мергежиливис четчир. Эде тургустумуушкуннуң нарын, диалектикалыг, чөрүлдээлиг уран аргазынга өөренип алыр керек».

Ажыл-херекти башкарар шинээ чок удуртукчу кижи практиктиг боттуг түңнелдии чедип алырынга моондак болуп турары ховар эвес. «Чугаалап турза-даа, бодүүн-не ажыл-херекти кылбайн турар» (т. 45, арын 16), а кылып-даа турар болза, «20 ажыл-херекти кылырынче чүткүвүшаан, чаңгызын-даа эчиижге чедирбес» (т. 36, арын 193) кижилерни В. И. Ленин шынгы буруу шаппышаан, аңаа хамаарыштыр боду мынча деп харыылаан:

«...Чүнү тургузар деп бодап турарывысты чоига тонуч чокко чугаалаарын үргүлүлеп болур бе, ынчаш? Хоржок! Мындыг таварылгада эң-не бодүүн ажылчын кижи белен бистиң шоодар апаар. Ол мынча деп чугаалаар ийик: «Чүнү тургузар деп бодап турарывысты чүге-ле үргүлчү чугаалап турар сен, канчаар түдүп, кылып шыдаарыңны херек кырында көргүс. Оюу шыдавас болзунза, сээн-биле чоруувус погувас, ырап чор!». Ажылчынның оозу шын болур. Улуг сорулгаларыңы политика талазы-биле чурууру болдуң, оларны херек кырында боттандырар үе келген-дир» (т. 44, арын 169).

В. И. Ленинниң айтыкаының ёзугаар алырга, «херек кырында боттандырары» дээрге массаларга даянары, оларның иштинден билдилиг организакчыларны тывары, оларны башкарары-дыр. Бодунга улам хой дузалакчыларны тып алыр аргалыы-биле удуртукчу коммунист кижи удуртур эргезин бадыткаар ужурлуг деп. Владимир Ильич демделээн.

Эң-не авторитетти болгаш бедик билиг-мергежилдиг ажылдакчыларны удуртукчу албан-дужаалдарга шилип, депшидип турган. Чонуң инициативазын болгаш чогладылгазын ёзулуг кодүрүп болур деп, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму демделээн. Дидим-биле бурүңгаарлаарынга күзелдиг, чедиишкинин херек кырында хандырып шыдаар ындыг кижилерни деткинриче угланышкынны партия айткан. Бо угланышкын болза чаартылганы боттандырар төлээде, бистиң социал тургузуувуста ёзулуг эки, эң эки, ылап биилиг-биилиг болгаш бодунуң мурнунга салдынган сорулганы чедип алыр дээш кандыг-даа деминселден кортпас кижилерге давныр дугайында В. И. Ленинниң сүмелээн чагыының херек кырында боттанышкыны-дыр. «...Удуртуп башкарар төлээде, бүдүрүлгенин бүгү байдалдарын бүрүн болгаш ыяк билип алыр керек, ук бүдүрүлгенниң техниказының амгы үедеги эң бедик деңнелии билир керек, эртем талазы-биле чогуур болур керек» (т. 40, арын 215).

Эргелеп башкарарының уран аргазын билир болгаш чүгле белеткеглиг, ак сеткилдиг кижилер бодунуң соо-биле коллективти эдертип, бүдүрелдиг башкарып шыдаар. Бо айтырыгже В. И. Ленин онза кичээнгейни үлгандырып чораан: «...Бистеп бар коммунистер шын сайгарылдыр тургустунган турар ажыдыышкынынга, чаа ёзу-биле көөрүнден кортпас ужурлуг бис... Эде тургустуунушкуннуң чеднишкин бүрүзүнге амыран хөөревейн, кандыг-бир таарымча чок болуушкуннар коступ кедирге, ундаравайн, девидевейн, эде тургустунуушкунуң байдалдарында ажылды лениичи ёзу-биле чорударынга угаанывыс, күжүвүс болгаш мергежиливис четчир. Эде тургустумуушкуннуң нарын, диалектикалыг, чөрүлдээлиг уран аргазынга өөренип алыр керек».

Ажыл-херекти башкарар шинээ чок удуртукчу кижи практиктиг боттуг түңнелдии чедип алырынга моондак болуп турары ховар эвес. «Чугаалап турза-даа, бодүүн-не ажыл-херекти кылбайн турар» (т. 45, арын 16), а кылып-даа турар болза, «20 ажыл-херекти кылырынче чүткүвүшаан, чаңгызын-даа эчиижге чедирбес» (т. 36, арын 193) кижилерни В. И. Ленин шынгы буруу шаппышаан, аңаа хамаарыштыр боду мынча деп харыылаан:

«...Чүнү тургузар деп бодап турарывысты чоига тонуч чокко чугаалаарын үргүлүлеп болур бе, ынчаш? Хоржок! Мындыг таварылгада эң-не бодүүн ажылчын кижи белен бистиң шоодар апаар. Ол мынча деп чугаалаар ийик: «Чүнү тургузар деп бодап турарывысты чүге-ле үргүлчү чугаалап турар сен, канчаар түдүп, кылып шыдаарыңны херек кырында көргүс. Оюу шыдавас болзунза, сээн-биле чоруувус погувас, ырап чор!». Ажылчынның оозу шын болур. Улуг сорулгаларыңы политика талазы-биле чурууру болдуң, оларны херек кырында боттандырар үе келген-дир» (т. 44, арын 169).

В. И. Ленинниң айтыкаының ёзугаар алырга, «херек кырында боттандырары» дээрге массаларга даянары, оларның иштинден билдилиг организакчыларны тывары, оларны башкарары-дыр. Бодунга улам хой дузалакчыларны тып алыр аргалыы-биле удуртукчу коммунист кижи удуртур эргезин бадыткаар ужурлуг деп. Владимир Ильич демделээн.

Эң-не авторитетти болгаш бедик билиг-мергежилдиг ажылдакчыларны удуртукчу албан-дужаалдарга шилип, депшидип турган. Чонуң инициативазын болгаш чогладылгазын ёзулуг кодүрүп болур деп, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму демделээн. Дидим-биле бурүңгаарлаарынга күзелдиг, чедиишкинин херек кырында хандырып шыдаар ындыг кижилерни деткинриче угланышкынны партия айткан. Бо угланышкын болза чаартылганы боттандырар төлээде, бистиң социал тургузуувуста ёзулуг эки, эң эки, ылап биилиг-биилиг болгаш бодунуң мурнунга салдынган сорулганы чедип алыр дээш кандыг-даа деминселден кортпас кижилерге давныр дугайында В. И. Ленинниң сүмелээн чагыының херек кырында боттанышкыны-дыр. «...Удуртуп башкарар төлээде, бүдүрүлгенин бүгү байдалдарын бүрүн болгаш ыяк билип алыр керек, ук бүдүрүлгенниң техниказының амгы үедеги эң бедик деңнелии билир керек, эртем талазы-биле чогуур болур керек» (т. 40, арын 215).

Эргелеп башкарарының уран аргазын билир болгаш чүгле белеткеглиг, ак сеткилдиг кижилер бодунуң соо-биле коллективти эдертип, бүдүрелдиг башкарып шыдаар. Бо айтырыгже В. И. Ленин онза кичээнгейни үлгандырып чораан: «...Бистеп бар коммунистер шын сайгарылдыр тургустунган турар

СЭКП обкомунуң пленумунга уткуштур

«НААДЫМ. БОДАЛДАРЫВЫС ЧҮЛ?»

Ак-Довуракта М. Хованың ыяшкын биилээни ындыг эгелиг материалды бо чылдың январь 19-та «Шынга» парлаавын бодум хуумда улуг өөрүшкү, сонуургал-биле номчудум. Шынап-ла, чонуң сонуургалын, ёзулуг күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүң хайныктырар байырлал — наадым национал уткашынарлыг, күш-ажылга кижилидикчи, организакчы салдарлыг турганын, биске малчыннар наадымы үезек үдүктелгеш, чаңгыс катап 1982 чылда болганын авторнуң биилеп турары чөптүг.

Ажыы-биле чугаалаарга, ындыг айтырыгны республика солунналарын, радио, телевидениени дамчыштыр чон көдүрүп келир деп черле бүзүрел чораан кижи мен. Чамдыкта бодум шыдаш-пайн, саазын, авторучка тудуп, ийи-үш хире удаа дап бердим-даа. Ынчалза-даа наадымны 70 чылдарның эгезинде бичии-биле чаңгыс катап көргеп, улуг улустуң чугаазындан-на билир, бо талазы-биле хөйү көрбөөн болганымдан соксап каап турганымдан.

Аныяк мөгөлер аразынга хүрежир дээш аажок белеткенген акымны эдерип чораан, наадымны көрөөнүм сагыжымдан ам-даа ыравас. Ынчан бичии-даа турган болзумза, хөйү билип алган мен. Шыгырт долдур чон чыылган стадионга хүрешке шүүлген мөгеге эзер-чүгенинг аътты тыпсын турду. Наадымга киржир дизе, эки ажылдаар, эки өөренир, эртем-билиниң чонунга баараалгадыр деп чүвени үгаап билип турдум. Наадымга белеткел бистиң Ийи-Талга база баш бүрүңгаар эгелээр чүве. Кыштадыр үрелик турган, кижи алыр чүве чок машинаны безин наадым баар дээш сеткеп үндүрүпбеннер. Ол машинага база оске ийи машинага олуруп алгаш Кызылче бар чыдырывыста, оруккa оларның бирээзи үрели берген, чаңгыс машинага сыңмаржажып четкен бис. Ынчан бистер, бичии школачылар безин ада-иевис бисти наадымче чорутсун, азы эдертип алзын дээш кылыммакка өөрекип, бажың ажылынга дузалажып, дыннангырывыс дам бвар турдувус. Наадым бистиң сонуургалывысты ол хире хайныктырып турган.

Амыдыралда бүгү-ле чүүлдер эде тургустунуп, чүрттелгавыс улам чечектелип, сайырап бар чыдар болгай. Чаа үе чаа чаңчылдарны, чаа байырлалдарны үндүрүп көөп турар. Амгы бо арага яшпес амыдырал дээш демиселдиң үезинде малчынарның чаңчыл болган ол байырлалын чайның эки үезинде эрттирери үениң негелдезинге шуут дүүжүп турар деп бодаар мен. Ол — күш-ажылдың, спорттуң, уран чүүлдүң байырлалы. Бистиң республикавыс хөй националдыг болганда, наадымны ёзулуг интернационалчы аян-шинчи киирип, улам байыдып, бо талазы-биле арга-сүмеин солчуп, шиитпирлээр болза эки.

Наадым чарыгдалдарын совхоттардан-даа чыып болгай. Ам дээрге совхоз бүрүзү бүдүн республика иштинден мөгөлер чыыр, хүрештирер, мактап-шаңнаар апарган үе ышкажыл. Наадымга болгаш республика чергелиг өске-даа маргылдааларга эң төлептиг, мазыныарлыг, мурнакчы кижилерни киириштирери күдеңгир.

М. АНАЙ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

• • •

50—60 чылдар үезинде Чөөн-Хемчик, Сут-Хөлдүң ажыл-агыйлары малчынар наадымын 6—7 айлар аразында хемнер баштарынга, малчынарның аразында органнарын организастап эрттирип турган. Аңаа мурнакчыларны мактаар, шаңнаар, ажыл-агый чылдың түңнээр, чайны уткуур, аъдын чарыштырар, могедим хүрештирер, бүүйконцертти сонуургап көөр боор чүве. Оон тарал чанган малчынмарны көөрге, арталга өөрүшкү-машинайлыг, адак-бышкаа чиик аъттанып турган чораан. Шынап-ла, хей-аъды көдүрүп берген чамар.

Наадымны ам чүге шиичаар организастап, культурдуг эрттирип болбазыл? Аңаа кирип эрге дээш чаржыры — оларның ортузунга социалистиг чарлыгтың дөштинин улам бединдер деп бодаар мен. Аңаа пилиттингеннерни республика наадымынче чалаай-ла.

Шынап-ла. Кедээ ажылагый хүнү дүүжүт ажаалдазының чымыштыг үези эрткен соонда, орай күзүн эртер чүве болганда, кышка белеткел үезинде ким малчын ынаар бар чыдар боор. Кыштаан сентээр, малын одарладыр, оон ажылы-ла хей. Малчынар наадымын чайгы үеде девээ-көлегелиг, көктүг-шыктыг чайлагларга эрттирери черле чүүлдүг. Аңаа олар чылын алгаш арга-дүрүзүлгазын солчуп, ажыл-иштин түңнеп, сорулгаларын дугуржуп алырындан артык чүү турар боор.

Н. ОНДАР.
Кызыл район, Кур Чер суур.

• • •

М. Хованың материалын номчаш, бодумнуң самел-оналымны үлежикседим. Ийе, наадым дугайын чугаалажып турар удус арбын харын. Ам сууглардың маёвказы безин ховар эртер, ону эрттирерде 10—15 минутада илеткел кылгаш, оон соонда каш мөге салыр. Салган мөгелериң орта иштек-хевээ безин чок болгулаар-дыр.

Бистер бичии турувуста сууглардан улус Кызыл хоорайга наадым болур дижип, чоруп турганнар. Олар чоруурда шырай дээп аътгарны машинага чүүрүгеш, аът мүнүр удустарны бир аңгы, мөгелерин бир аңгы белетшеп алыр. Аъттар маңнаар, чедер, чыраалаар, ангы-аңгы болур. Ылаңгыя чедер аът тергелерин базаап алыр, комчуг-ла чараш.

Наадым алдан чылдарга чедир болуп турган, чедеп чылдардан бөөр үүктелип болгулап турду. Республика наадымынга көжаларывыс республикалар, крайлардан аңы дүнга Моолдан-даа ааскыларыны, чаан, арамылап мөгелерин баштадыр салып турду. Наадым өөлөөр мурнунда мурнакчылар-биле үжүрүжылгалар база эртер. Ынчан улус боттарының чедиишкиннерин, ажыл-херээн чугаалаалыр, арга-сүме катчыр. Аңаа киришкеннерни ааскоранында улузу, чон база четтиктейн маңнаар. Оларның солун чугаазын дыннаксаар.

Амгы бо сайзырангай үеде наадым эрттирер акша-көнеек канчаар тывылбас боор. Тыпты бөөр. Ам ону Агропүлеттурүгүрком харылагы дег. Оон удуртукчуларының инициативалыг, кичээнгейлиг чоруурундан улуу-биле хамаарыжыр. Ынчангаш мээң санаалым: наадымны катап эрттирерин организастаар комитинин ажыл-херээ дээш үйгу-дыкшын харамнаймайн чоруурун мурнакчы малчынарның, механизаторларның, ажылчынмарны тодарадып, аңаа оларның арга-дүрүзүлгазын дыннап, мактап-шаңнаары күзелиг. Черле ынчаш наадым чоонуң сонуургалдыг күш-ажылчы байырлалы. Ол кымга бараан болурул? Кижилерге, чымыштыг, харыысалгалыг ажылиштин кижилери малчынарга күлькурлуг, эки дыштанылганың эң-көрү-биле арга-дүрүзүлга солчурунуң, ажыл-иштиң түңнээринге индири болур.

В. СОДУНАМ.
Чөөн-Хемчик район.

«ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» юбилей медаль дугайында

ДҮРҮМ

1. «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» юбилей медаль-биле шаңнаалдар болза:

1988 чылдың февраль 23-ке чедир Совет Армияга, Шериг-Далай Флодунга, кызыгаар болгаш иштики шериглерге, ол ышкаш ССРЭ-ниң Күрүненииң айыыл чок чорук комитединиң органнарынга шуут шериг албан эрттирип турар офицер составтың кижилери, прапорщиктер, мичманнар болгаш шеригге куусаазындан ажыр арткан шериг кижилер:

кызыл-гвардейжи чорааннар, Совет Төрээн чүртту камгалаар талазы-биле дайынчы хөделиишкиннерге киржип чораан шериг кижилер, хамаатты дайынының болгаш 1941—1945 чылдарда Ада-чүрттүн Улуг дайынының партизиннары;

Календарь санаашкын-биле алырга Совет Армияга, Шериг-Далай Флодунга, кызыгаар болгаш иштики шериглерге болгаш ССРЭ-ниң Күрүненииң айыыл чок чорук комитединиң органнарынга 20 болгаш оон хөй чылдарда шуут шериг албанын эрттиргеш, курлавырже болгаш халажыыгаже үнген кижилер;

шуут шериг албанынга тургаш ССРЭ-ниң орденнери азы «Эрес-маадырлыг чорук дээш», Ушаков, «Дайынчы ачы-хавыязы дээш», Нахимов, «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш», «Күш-ажылчы шылгарал дээш», «ССРЭ-ниң күрүне кыыгаарын камгалаарынга шылгарал дээш», «Шериг албанынга шылгарал дээш», «Хой-нинтинин корум-чуруумун камгалаарынга тергиин бараан болганы дээш» медальдар-биле шаңнаттырганнар.

2. «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» юбилей медалын ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң омунээзинден шериг кезектериниң каттыжышкынарының командирлери, албан, өөредилге черлериниң начальниктери эвилелдешкен республикаларның шериг комиссариаттары, крайларның, областарның, округтарның, районнарның болгаш хоорайларның шериг комиссариаттарының комиссарлары тыпсыр.

Юбилей медаль-биле кады докпаатка хевириң шынчылгазын тыпсыр.

3. «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» юбилей медальдарын шаңнаттырганнарга дараазында кижилериң тургусканы болгаш бадылаамы даңгыларга үндезилеп тыпсыр:

шериг албанныгларга — шериг кезектериниң болгаш каттыжышкынарының командирлери болгаш албан, өөредилге черлериниң начальниктери;

шуут шериг албанындан халажыкан кижилерге, кызыл-гвардейжи чорааннарга, хамаатты дайынының болгаш 1941-1945 чылдарның Ада-чүрттүн Улуг дайынының партизиннарынга — ажылдан турар черинин аайы-биле, а ажылдавайн турар шаңнаттырганнарга чүрттан турар черинин аайы-биле эмзелдешкен автономнуг республикаларның, крайларның, областарның, округтарның, районнарның болгаш хоорайларның шериг комиссариаттарының комиссарлары тыпсыр.

«ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» юбилей медаль-биле шаңнаткаларның даңзыын (шериг албанныгларын аңгыда) кызыл гвардияның отрядтарынга албан эрттиргенин, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хураалениинге, партизан шимчээшкининге совет Төрээн чүртүн камгалаар талазы-биле дайынчы хөделиишкиннерге киржип турганын, календарь санаашкын-биле алырга, Совет Армияга, Шериг-Далай Флодунга, кызыгаар болгаш иштики шериглерге, ССРЭ-ниң Күрүненииң Айыыл чок чорук комитединиң органнарынга 20 чыл албан эрттиргенин, шуут шериг албанынга тургаш орденнер-биле азы бо дүүмүн I чүүлүнде киргеи ССРЭ-ниң медальдары-биле шаңнаткаын бадыткап турар документилерге үндезилеп тургузар.

Шаңнаткаларның даңзызынга юбилей медальды тыскаанының дугайында чогуур демделеглии кылыр.

4. «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» юбилей медальды хөректиг солагай талазынга кадаар болгаш ол «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 60 чылы» медальдың соонга турар.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

«ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» юбилей медальдың нииги хевириниң

ТАЙЫЛБЫРЫ

«ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» юбилей медальды латуньдан кылган болгаш 32 мм диаметрлиг шын тырыкы хевирлиг.

Медальдың арын талазында солдаттың матростуң болгаш ужудукчунуң хөрек чүрүн синилээн, оларны лаврның ийи будуу хүрээлээн, үстүнде кадыыр болгаш маскалыг беш адыр сылдыс, адаанда — «1918» болгаш «1988» деп саннар бар.

Медальдың артыы талазында «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» деп сөстерни бижээн, адаанда — лавр болгаш дуб будуктары бар. Медальда бүгү чүүмтар болгаш бижиктер дөстегер. Медальдың кыдыгларын эриктелчек.

Калбаа 24 мм торгу кожаа-биле шыпкан беш бүдүнгүр колодкага илчирбе болгаш дээрбектиг дузазы-биле медальды кожар. Кожаа кызыл өңнүт. Кожаанын ортузунда ийи сарыг болгаш бир ак-көк өңнүг үш диликтиг бар. Кожаанын кыдыын чиңге ногаан диликтиг-биле хаажылаан.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

АКШ-ТЫҢ ШАПТЫКТААШКЫНЫ

МАНАГУА. (СЭТА). Төп Американың беш чүртүмүн удуртуучуларының чоокта чаа Коста-Риканың пайысылалы Сан-Хосе хоорайга болган ужуражышкынынга хүлээп алынган шиитпирни боттандырары-биле Никарагуаның чазаа тодаргай хемчеглерни алган. Январь 19-тан эгелеп чүртте онза байдалды күш чок болдурган АКШ Никарагуага удур ажеклеги политиканы боттандырып турун бээрге 1982 чылда ындыг байдал чарлаттыптаан турган. Оон ангыда чазактың чарлыын ёзугаар антисомосчу трибуналдарны чок кылган. Ол трибуналдарга чүрттүн чонунга удур контрреволюсчу үүлгедилерни кылып турган дайзын. нарны судтап турган.

Никарагуаның чазаа ындыг хемчеглерни алгаш, январь айның тоңчүлүнге чазак башкыларының ужуражышкынын база катап чыылдырган, анаа Никарагуада боон турар чүрт иштиниң дайынын соксадыр дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн саналдаан. «Бистер тайбың дүгүржулга дугайында документы» чүгле ат салган эвес, харын ону күүседир дээш тодаргай хемчеглерни ап турар бис» деп. Никарагуаның президентиин Даниэль Ортега журналистерге медеглээн.

Америк Си-би-си телекомпанил Никарагуаның тайбыңы хандырарынче угланган саналдары Рейганның администрациязынга сүртениг медээ кылдыр дыңналган деп дамчыткан. Чүге дээрге ол кайы чедеп бээр ол девискээрде боон турар болуушкуннарның чылза. гаанын болгаш бүрүүзүн Никарагуаның удусчу чазаанын кыдыынче чүүп келген.

Анаа чылдах тыртып алгаш, АКШ Никарагуага хамаарыштыр эжелекчи политиканы боттандырып, контрреволюсчуларны боо. чепсек акша-көрөнгү-биле хандырып келген.

Чүртка тайбың байдалды доктаадып тургузар дээш Никарагуаның чазаа тодаргай хемчеглер ап эгелээн дугайында медээ дыңналып кээри билек, президент Рейган контрреволюсчуларга боо чепсек бээрин дүргедедир деп айтыышкынны берген. Никарагуага удур хоралакчы чорук кылырынга херектиг

ЧЕДЕ БЕРГЕН

САН-ФРАНЦИСКО. СЭТА-ның корреспондентизин В. Орловтун дамчытканы болза: ийи чүрттүн аразында недир алган дүгүржулга Баугаар Неваданың күрүг ховузунда ядролуг шенелде кылыр полигонга баары-биле совет специалистерниң болуу Лас-Вегаста (Невада штат) чеде берген. Ол болза совет эксперттерниң харыы аянчоруу болган. Бо айда оон муриинда америк специалистерниң бөлүү Семипалатинскиге эгелээн ажылды үргүлчүлевишаан, бо аян-чоруктун үезинде бүтү ядролуг шенелделерни кыыгаарлаарынга эргежок чугула чепсек-херекселди болгаш оруктарны тодарадып ап шыдаптарывыска ынанып турар бис деп, ол чугаалаан.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ судалы

аян-чоруктарының сорулгазы ядролуг шенелделерниң күчүзүнге дээштиг контрольду ажылдап кылыр совет-америк каттышкан шенелделерни чорудар дугайында дугуржулганы чедип алыры болур деп, совет специалистерни баштап чоруур ядролуг шенелделерни кызыгаардаар болгаш алызында барып оларны соксадыр талазы-биле совет-америк долу хемчээлдиг чугаалажышкынарга ССРЭ-ниң делегациязының удуртукчузу И. М. Палёных медеглээн. Семипалатинскиге эгелээн ажылды үргүлчүлевишаан, бо аян-чоруктун үезинде бүтү ядролуг шенелделерни кыыгаарлаарынга эргежок чугула чепсек-херекселди болгаш оруктарны тодарадып ап шыдаптарывыска ынанып турар бис деп, ол чугаалаан.

АКШ. Делегейниң эң улуг капиталистиг чүртүнда ажыл чок чорук көвүдеп турар. Будүрүлге ээлери артык кончаанны алыр дээш ажылчынарның санын үргүлчү кызырып. мун-мун кижилерни кудумчуже үндүр октап турар. Детройт хоорайда «Дженерал моторз» корпорация бодунун бир будүрүлгелиин чоокта чаа хаган. Оон түңнелинде 3 мун ажыг кижи ажыл чок арткан. Олар «Биске ажылдаан берилер!». «Ажылдаар черлеривисти хевээр артты-рыпкар!». «Америкаларга ажыл херек!» деп кыйгырыгларлыг лозуңнарны тудуп алгаш, чыскаалып турганнар.

Американың кедээ ажылагый аэрокосмонавтика

ЧУРУКТА: ажыл чоктарының чыскаалы.

СЭТА-ның фотозу.

УРАНА

Лирактиг шулуглел

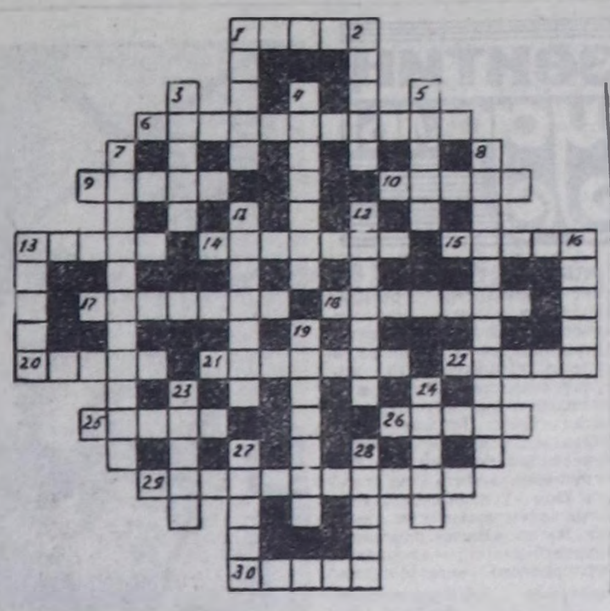
(Эгези № 19, 23 «Шында»).

Өске кыска дониажы
бээр
Өзүң кара багай-дыр сен.
Аъам сугга аппарып каашы,
Артык куяан эккеп ал!—
дээн...
Хаалга соктаан дааш
Кадайым ам оожургаан.
Хаким-биле кады төрээн
Кашпал чурттуг акым
кээл-тир.
Бээн көргеш, келин кижи
Бектеки бээр чүве чорду.
Аяк-савва чемин салып,
Аппа чазык ажылдап тур.
— Аалымдан дүүн үндүм,
Амыр-менди чурттап тур
бис.
Мыйыс дужаар керээ
чарташ.
Мында келдим, дунмам—
диди.
Ажыл-ижиң хостуг болза,
Агаарлап-даа алгай-ла
сен.
Арга кирип аннаалы—деп,
Акым Сам-оол сүмелей-
дир.
...Сылдыстыгда тура
халаашы.
Сыннар бажы көргүледим.
Агаар арыг, кулактар дыш.
Амыранчыын чүге денизээр!
Одар чедир орук узун.
Оңу канчап кылырар бис?
Сагыңгаяк хөреп чор—
деп.
Сам-оол акым сүмелей-
дир.
Аймаанаары дүүн көргеш.
Ажыңган деп эскердиң бе?
Уранадан чагаа келген
Уктап турар, шыңгыы—
дидим.
Багай чүве оштап чорба.
Маргыш-содаа оон үнер
Аймаанаарың ажыңганын
Амга чедир көрбээн мен
дээн.
Уранаңы кеннин дээрин
Үттупканың ол-ла бе, кай?
Бадытналдыг сөзүвүс бар
Маңап албайн, будалган
мен.
Аймаанаарың анчыг сөзүн
Назынымда дыңнавас мен
Чарлып алгаш, Уранаңын
Чаныл кээрин маңаайн—
дидим.
Аксың тыртып, бодан моң
— деп,
Акым күжүр удур сур-
гаан...
Кенивистеп чарылзынза,
Хей-ле болуң түрээр сен
—дээн.
Эптиг черден харап
келгеш,
Эзириксиг элик көрдүм.
Эме бээрге, чарашсынгаш,
Эргеледип, чаптап турдум.
Суттуг аңны өлүрбес!—
деп.
Суме-чагыын ачам берген.
Ойтуг боомну чүүктеп
алгаш,
Оруум улап чорупкан мен.
Хараганыыт оргулаашта
Хайыр маңаар оңгывустан
Шаарарган мыйыс
чүүктээн
Шары дег сыын көстүп
келди.
Чарашсыкыл кээргээштиң
Чаза тудуп, хойгузуптум.
Кавындылаан акым оғу
Каш-даа базым халыптады.

ДООРА ДУРГААР: 1. Таджик ССР-де область төвү. 6. Тырыкының кызыгаары. 9. Куш. 10. Тывада суур. 13. Мал чеми. 14. Сураглыг тыва механизатор. 15. Хаак карты. 17. Төөгү тураскаалы, хорум. 18. Улустуң аас чогаалының бир хевири. 20. Шимээн-даваш чок байдал. 21. Көдээ ажыл-агый специализи. 22. Эът, балык ыштаар чер. 25. Уран түүлдүң бир хевири. 26. Аът дерия. 29. Школа ажылдакчызы. 30. Өлүк аңчыгаш.

УЗУН ДУРГААР: 1. Тывада хем. 2. Улут-Хемде чер ады. 3. Коошпа, ховуд. 4. Көдээ ажыл-агый херекселя. 5. Көктүг, шыңгыг чавызааш чер. 7. Сайзырал, ажикилге. 8. Кочулал, шоодуг. 11. Айбычы, медээчи. 12. М. Горькийниң «Ава» деп романының кол маадырының прототиви. 13. Дүнеки куш. 16. Бүгү-эвилелдиг пионер лагери. 19. Ленинградта «Лицедеи» деп пантомима ансамблиниң удуртукчузу. 23. Азияда күргүне найысылалы. 24. Малчын кижиниң эдилели. 27. Соок чепсек. 28. Аът дерии.

Кроссвордту Н. САЛЧАК тургускан.

КРОССВОРД

УЛУЛУГ БИЛЗЕК

Чечен чугаа

Шаг-үениң шапкыл агымы доктаар эвес, тоолайның маңыдан улунуң ужугуушкунумче шиляп турган. Тодаргайлап чугавларга, бүдүн чыл дургузунда халдып келгем шапкынчы ээлчеглиг ортээлчигешке маңнадып көөрге, оон хөлундан үеним түүлүг бижиин чаа улаачы алгаш, шагның дөрт ээлчээнде эртер узун орукче улуктуруптары ол. А кижи амытан үениң ол хемзиг үзүктелиин Чаа чыл дижип, демдеглеп-байырлаарлар.

Чөөн чүк кижилерге Тоолай чылды үдеп, Улуг чылды үткүп турганнар. Тоолай харын билдингир-ле-дир, а Улуг?.. Улуну кым көргенил? Че, ол-даа каңчаар, оон-даа элдептиг бир таварылганы таныштырайн.

Чүлдүм ирей Чаа чыл бүдүүзүнде хоорайда чурттап турар уруу, күдээзиниң бажыңында келген. Адазының аалдап келгени аныяктарга Соок-Иреййиң чолугуп, моорлаапындан-даа өөрүнүүр болган. Ол ирей чааскаан эвес, улуг уруунуң беш харлыг оглу Оттукту база эдертип келгени уруглары Хенче биле Довукайны сорук киирип, чоокта чаа өглөнгепнериниң бажың-балгадын чаш төл-биле каастап турган.

Ирей бажың иштиниң тагаа ёзугу-биле шиметтиниң магадап ора, чугаалаан:

— Довук, бээр келем, оглум. Улу чыл үнүп турар чүве болгай, күдээ. Улу—эр кижиге хамаарылгалыг амытан чүве ыйнаан бо. Бир-төө дарган кижи болганымда, сеңээ белек соп эккелдим—дээш, сооңдакта ораап каан моңгун билзек үштүп көргүскеш, оңу Довукайның салаазынга суп берген.

Тулган-даа билзек! Оон кырында улу бажын сиилбээш, мага-боду салааны долганы чоруткан кылдыр уран-шевер кылган болган. Довукай өөрээнинден катын, кадайын база бичии Оттукту ошкап-чыттап, куспактап-даа турган.

— Холум, арта-ла, салам апарды — дивишаам. Довукай уламчылаан.— Бичиимде тайгада кырган-авам сугга турган мен. Бир-ле катап кедергей-даа дингирээшкиниг чаъс келген. Кырган-авам ора: «Эр кижи-дир сен. Довук, дашкаар үнгеш, кудай-дээрже Улу чылдыг улус боор бис деп алгырып көрем» диди оң. Мен тура «Чүге?» деп айтырдым. Кырган-авам яйн кулаан дуй түтпушаан чугаалай-дыр:

— Дингирээшкин дээрге Улу үнү-дүр, оглум. Ынчангаңда, оңу эр кижи оожургадып, кыйгырар чүве-дир иймп...

Дашкаар үне халаап, алгырып-ла дүжүрдүм:

— Ээй, соксап көр, дүктүг Түлүш улус боор бис?

— Ол чүүл?! Улу чылдыг улус боор бис дээ!—деп, кырган-авамның огде алгызын дыңнадым оң — дээш, Довукай каттырган.

Белекке алган улудут моңгун биллээн Довукай биле Хенче сонуурган. Чаа чылдың баштайгы олчазы келген ышкаш, оорүп турганнар. Каты көрбес аразында, Довукай билзектиг салаазы-биле кадайының орамчок биллире берген иштин домнай аарак иткилеп турган...

Дүүш эрткен. Чаа чыл уткуруугга аъш-чем бөзин белеткеттинген. Ам үүгле санныг шактарны маңаары арткан.

—Оттукту даштың чүнгуга кезек агаарладып көрүнерем, уругларым. Көдээ кижиге улуг ёлка-шивн чаныңга чүнгулаары солуң чадавас— деп, Чүлдүм ирей чугаалаан.

Чүнгу. Каткы-чугаа, өөрүшкү-маңнай чаап турар хар-биле кады саарлып-ла турган. Довукай биле Оттук чүнгудан үжүктүрүп бадып, каас шивиниң дөзүнге бичии чаштар-биле мөөң чалгыглар ышкаш болдунчуп-даа кээр тургаинар. А Хенче оларны көрүп, өрү-күду баштандыр чүглүргә, каттырып мага ханган.

Хенертен Довукай холунче көрүп, билзектиг салаазын түткулап, ол-бо халыгылап, бир-ле чүве дилегланнып эгелээн. Хенче маңнап кээрге, ашаа белекке алган улуг билзээн чидирип алган болган. Хөлзевишаан, дилеп-ле турганнар. «Хайыраан билзек кайда чыдыр прги?». Кара чаңгыс бодал-ла ол.

Уруглар улам ковүдеп, улуг улус бөлүн эңдерлип келген. Хар база уруп-ла турган. Чүлдүм ирей түүгүруп келгеш, дилежир туржук, хаайынга безин какпайн чугаалап-тыр:

— Чоор силер оңу, соп аар эт ышкажыл. Черле, харын, сагыжымга кирбээн чүве, эртине даштар-биле каракпап турган кылыр деп бодаап кижи мен. Оон-даа артык кылдыр кылып бээр мен, оглум. Ээй черде чыдып калган эвес, энме-сан чок кижиниң бирээзи тып-ла алгай. Холга-ла чорза, хомудааш чоор силер...

Каты, кадайы оңу алаакпырза-даа, Довукай бодуи боду чектеп, ал-сагыжы-ла, биллээнде турган. Хенче база бүдүү чардыгып, ашаанга ужуннын, ынаңнын, аңнын сумнушаан турза-даа, бүгү чүвени әлдээртпезин ораадашкан. «Эккеп берген адиниң кедн чогун» дээр ирги бе кылдыр боданып, Чүлдүм ирей хөлзээнинге база алдын турган. Бичии Оттук база мея эвес болзумза, честем бажыңынга оргай-ла кылдыр бодаан. Ынчалза-даа олар Чаа чылды оөрүшкү-хөглүг уткуп, сеткил-сагыжын хооредип, удур-дедир наиг үүзээшкиннерни йөрээгеннер.

Үнген чылдың бирги хүнү Довукай чер чырып кээри билек чүнгуга келген. Чүвени канчап билир, дүш боол таваржы-даа бээрийне кылдыр бодаап, чүнгуда шивн дөзүн эргий кылаштатпаан, харны буттары-биле эже тепкилээп-даа. Шывык-биле чүнгү үнүп аштаан-даа. Чүүдаа билдиртпээн.

Чүнгуга уруглар кээп эгелээн. Ол ойде Хенче биле Оттук база чедип келгеннер. Оттукту чүнгулаткан улус боол, дилегланнып-ле турганнар. Моюндурууңда чиңге пес-биле ортей баглаа каан хол-хапчыгаштарын-даа метпейн, ийи чудуруун үрүпчайып турган бичии уруглуг Довукай эскерип каан. Холу доңган-дыр хөөкүйнү кылдыр бодаап, Довукай уругдан айтырган:

— Холуң хавын кедирип берейн бе?

— Чок.

— Холуң доңа-ла бертей.

— Ажыйбаш, бо билзек бай — дээш, көргүссе-ле, холуңун улуг эргээнде читкен билзек бо!

Довукай бичии урутиуң чаактарын, холдарын чылыды ошкап, көдүрүп алгаш, вальс ойнаан ышкап бөөлденип эгелээн. Хенче биле Оттук база маңнажып келгеннер. Урутиу чаптап, эргеледип, ол билзекти чидирипкеш, оңу дилеп дүвүреп турганыың тайылбырлап, шоколад садып бээринге четкеннер. Кол-ла чүве таныжып алганнар. Бичии оңгүүи— Шурумаа деп адаар болган.

Беш харлыг бичии Шурумаа оолче дөрт көрүп айтырган.

Оттук ыядып, ыыт чок турган.

— Ол бичии эжиңге адыңпы адын бер даан, айтырып тур ышкажыл— деп. Хенче бичии чээнин деткеп.

— Оттук— дээш, Оттук холчугээжин сүмган.

Шурумаа оолдуң холун тутпушаан, арыңче көрүп тура, оон улуг эргээниге улуглуг, улут моңгун билзекти суп бертен. Довукай биле Хенче аймай бергеш, чүгле удур-дедир көрүшкеннер. А Оттук тонунуң кармакын үжеңгеш, дөрбелчин шоколадчыгашты Шурумааже сүнган...

Чаа чылдың чаптанчыг, чараш таныжылгазы ынчаар эгелээн. Шурумааның адакээн база чедип келгеннер. Олар болган түүлүү чугаалашкаш, карак чажы төгүлүүге каттыржып, уругларын чаптап, шаг болганнар. А Оттук биле Шурумаа чаңгыс панакка ушкажыпкаш, чүүгулап-ла турганнар.

Ужуруну билир улуг кижи — Чүлдүм ирей бичии Шурумаажыктың ада-иезин болгаш уругларын догереэзин чаалап алгаш, кадыкпыын саңнаттынып, молёт-кафе «Сайлыкка» чаагай чем чип, йзиг шай аартап ора, уран-чараш түүлге хамаарышкан тоолчургу чугааны тоожуп берген:

«Шаг-шаанда бир оол кадарчы кыска сүй-белек кылдыр билзек сунган иргин. Уруг бир-ле хун хой бажын доза даш дажаптар дээрге, биллээ үштүнүп чаштааш, тывылбайн барган. Оол биле уруг ол чоок-кавыкын отсигенин санап туруп дилээш, тып чадаавнар. Олар бир-ле катап иелээн муңгарап олурарга, чоогунда хорумнарда херелдер кылаңнажып, оттар чайнай берген. Маңнажып келгеш көөрге, шокар чылан эртине-билзектиг өрү октап, думчуурга болгаш кудуруунга кедирип ойнап туруп-тур эвеспе. Уруг биллээн танып каан. Ынчалзажок чылан оңу чагдатпаан. Оол-даа чүү боор, чылан дыштанып чыдып алыр орта, кымчы сывының ужу-биле билзекти илбектээш, халып ынай-ла болган. А чылан оон сооңдан ужугуп-ла орган.

Кадарчы уруг биллээн суктунуп алгаш, удуп-удуп оттуп каәрге, оон билзектиг холуңун чанында дүүгү чылан бо чыткан. Ол уругже халдаваан-даа. Уруг билзекти хүндүс суктунар, а дүне чылан оңу кадарар мындыг апарган. Оол оңу билип каааш, чыланны өлүрер деп шинтпирлеп алганын ада-зынга чугаалап-тыр. Адазы ора оглуга сөглээн:

— Далашпа, оглум. Ол чылан сээн дүштүүнга эвес, а чараш билзеке ынакшаанын канчап билир. Чараш түүлге чылан ынакшыл бээр. Чараш түүлге сонуургал чок болуру — түрем чөктерге хамаарыкыры-дыр. Ынчаар амытаннар диригээвес болур. Ол чылан чараш түүлге кижилерден-даа артык сонуургалдыг болуруи билип алыры-биле шенеп көрээли.

Дарган оглуңга эртине даштарлыг, баштайгызындан-даа чараш билзек соп бергеш, чыланга аппарып бээри-биле чорудуп-тур. Оол ол билзекти демги чыланның чанында октаптарга, ол оңу октап ойнагылап, өрү шуравышаан, эрги билзээн кадарчы кыска аппарып бергендир. Оон эгелээш, ол чылан көзүлбестээн, а түгле ында-хаал херелдер чайынналып, оттар чүгүржүр черни чоп Чылан-Ойнаар деп адай бергеи-дир».

Чүлдүм ирейниң чугаазы доостурга, улус шупту Довукайның улулуг билзээнче көрүнген. Шурумаа биле Оттук самолёт иштинде кафеде телевизордан тоол көрүп органнар. Оон хуулгаазын хөгжүм дыңналып турган. Ол сеткил-сүректин хөгжүмү дег дыңналган.

— Чүвени канчап билир, келир үеге каш билзектен арттырып каар мен — дээш хооруң дарган хүлүмзүрээн.

Чаа чыл чараш түүлге, чалыы назынга дөмей ышкаш сагындырган.

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

ДЖЕННИ САТТОН— СИБИРЬ ЧУРТТАКЧЫЗЫ

Дженни Саттон—боду англи хөрээжен, а чурттап, книр бижиткен чери — Иркутск. Ангара хемде хоорай-биле бодунуң салым-чолун ол 1974 чылдан бээр-ле холбап, Иркутскиниң даштыкы дыл институдунуң башкызы болур керээ ёзугаар ажылдап келген. Чылдар эрткен, Дженни ам бодунуң амыдыралын Сибирь, оон кылан ак харлыг, соок кыжы, Байкал чокка кандыг болурун бодап шыдавас.

1983 чылда Д. Саттон Иркутскиге доктаамал чурттаар кылдыр чөп-шээрелди алган. Ол ам чырык-чаагай, таарымчалыг квартиралыг, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының филиалында ынак ажылдыг. Ында ол эртем ажылдакчыларынга англи дыл башкылап турар. Англи дыл кафедразының эргелекчизи В. А. Иноземцева-биле кады ол англи дыл өөренирингге ажыглаар номну белеткээн.

Дженни Саттон Сибирьде хөй өөнүктерлиг, өөрүшкү-маңнайлыг, ажык чугаа-соттуг чурттап турар.

ЧУРУКТА: Дженни Саттон селгүүстээшкин үезинде.

Э. БРЮХАНЕНКОНУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

СОНУУРГАКТАРГА

ФОКИННИҢ БАЖЫҢЫНДАН ЧОРУТКАН БЕ?

А. С. Пушкинниң чогаадыкчы ажылынның шинчээчилери халаптыг дуэльдиң болурунга кол чылдагаан болган ат салбаан нүгүлдүг авторуи бүдүн чартык век дургузунда тып чадаан турган.

Ленинград чурттуг филателист М. Добин Пушкин үезиниң почтазының төөгүзүнүң талазы-биле специалист, элээн шинчилелдерни кылган.

М. Виельгорскийге адрестээн чагаада шулукчуге «мыйыстыглар орденинин дипломун» чоруткан турган. Ол чагааны Петербургтуң ийиги административтиг төвүнден чоруткан деп тунелди ол үндүрген. Орта турган ийиги почта округунга чагаа дашгыга 58-ки «хүлээп алыр чер» деп демдекти баскан. 1836 чылдың ноябрь 3-те ынаар ол нүгүлчү бижикти суккан. Чогум кайыын чоруткаиын кым-даа чоокка чедир билбес турган. Филателист хөй чылдарда дилээшминии кылып турган, адрести тодаткан.

Ол үениң документилеринде ол почта чери демдеглеттинмээн болган. 1830 чылга чедир оларның дугаары 42-биле төнген болган.

«Санкт-Петербург медээлериниң немелдезинде» 1833 чылдың март 24-те 31-ги «хүлээп алыр чер» ажыттынганын болган тодаргай адрестерни бижээн болган.

Нүгүлчү карартыышкын Улуг Коломнаның Прядильная (Покровская) кудумчуда мешан Фокинниң бажыңы — бо адрестен кээп болур турганы бөгүн илерээн. Пушкинни өлүмче ыдалаан оптут, кара сагыштыг кижиниң ады моортан тыпты бээри магат чок.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 30-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Жук, Е. Жук (скрипка) ойнаар. 8.55 — «Азияның начдиви». «Олар баштайгылары болганнар» деп бөлүктеп док. фильм. 9.25 — «Ырга ынакшылбиле». Ирма Сохадзе ырлаар. 9.55— Айыыл чок шимчээшкин. 10.25 — Шүлүктүүнүң бажыңы. Михаил Лозинский. 10.50 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивали. «Көдээ устывышчы» (Великобритания). 11.25 — Спортчу сула шимчээшкин. 11.30 — «Амгы делегей болган ажылчын шимчээшкинин». 12.00 — Поэзия минуталары. 12.05 — Бөгүн делегейде. 12.25 — Совет Армианың болгаш Шериг-Далай Ғлодунуң 70 чылынга. «Олар Төрээн чурту дээш тулчуп чоранналар». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 15.00 — Дорт чугаа. «Угаан-бодал ажылдаар ужурлуг». Көдээ интеллигенцияның мөзү-шынар үүлгедилгезиниң дугайында. 16.30 — Вильнюс хоорайның улустуң көдээ «Вильния» капеллазы ырлаар. 16.45 — «Шуптувуска болгаш кижи бурузүнге». Уруглар иданиниң ыпнары чүге экиживейн турарыл? (Егорьевск хоорай). 17.10 — Док. фильм. 17.20 — «Дириг амытаннар оранында». 18.20 — Мультфильм. 18.30—«9-ку студия». 19.30 —Экранда — кинокомедия «Малиновкага болган куда». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Субботада кежээ. Кыска рассказтын антологиязы. М. Зощенко «Хеп-ле хенертен». 22.40 — Медээлер. 22.45—23.50 — «Дейв Брубек Москвада».

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теледопчулал. 9.00 — Ж. Б. Мольер. «Мещанин во дворе». 10.00—«Кадыкшыл». 10.45 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге. 11.00 — Эртем-тай. фильмнер. 12.00 — «Религия болгаш политика». 12.30 — «Чурта. Чер». Экология — шыгыы айтырыг». 13.30 — Бажың академиязы. 14.00 — «Биздингир-даа бол, элдептиг». 15.00 — Бокс. ССРЭ-ниң чемпионады. Чартык финал. 16.30 — «Уругларыы камгалап алыыл». Азия болгаш Африка чурттарының аштап турар уругларынга дуза дугайында. 17.20 — «Меңээ бижээн силер». Бижилгелиг уран-чечен фильм. 18.50 — «Тео Адам чалап тур». 19.55 — Реклама. 20.00— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 —Улусчу аялгалар. 20.30 — «Частың ээп келгени». Док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.20— «Бодал», программа. Чараш түүлдүң энциклопедиязы. Античность болгаш амгы үе. 1-ги, 2-ги дамчыдылга.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАЛГА ШӨЛҮ АЛЫР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ УЧЕТКА АЛДЫНГАН ХАМААТЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Чурттапга шөлүг алыр талазы-биле учётка алдынган хамаатыларның ээлчеглиг катап даңзылаашкынын хоорхүүскомнуң чурттапга киллизи эгелээн.

Катап даңзылаашкынга дараазында ээлчег ёзугаар келир: **дайын инвалидтери болгаш киржикчилери, дайынга амы-тыным оскунганнарның ог-бүлелери** — февраль 1—10 хүннеринде, **башкылар болгаш туберкулез аарыг кижилер** —февраль 11—16, бирги ээлчегниң өске кижилери — 16—29 хүннеринде келир. **1969—1975 чылдарның ниити оочурумда кижилер** — март 2—12 хүннеринде, **1976—1980 чылдарыы** —март 14—22, **1981—1986 чылдарныы** — март 23—31 хүннеринде келир.

Өг-бүленниң бүгү кежигүннериниң документилерин апаалгаш келир. Даңзылаашкынны воскресенье хүнүнден өске хүннерде 15—18 шактарда, суббота хүнүнде 8—12 шактарда кылыр.

КЕЛИР АДРЕЗИ: Кочетов кудумчузу, 29, кабинет № 13.

ХООРКУУСКОМ.

Көрүкчүлерниң хөй санныг дилеглерин хандырып,

ХООЧУН АРТИСТЕРНИҢ КОНЦЕРТИН

январь 31-де катап көргүзерин дыннатпышаан, көрүкчүлерни чалап тур.

Эгелээри 19 шакта.

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Республикага бүргеп, аязыр, хар чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 38 — 43, чамдык черлерге 30—35 градус соор. Хүндүс 25—30, чамдык черлерге 17—22 градус соор.

Кызылга бүргеп, аязыр, хар чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 41—43, хүндүс 28—30 градус соор.

Автооруктарга көстүрү эки.

ТЕАТР

ЯНВАРЬ 30-ДЕ
А. Кудрявцевтиң **«ИВАН БОЛГАШ МАДОННА»**
деп трагикомедиязы болур. Эгелээри — 19.00 шакта.

Кино

ЯНВАРЬ 30-ДЕ

«НАҢЫРАЛ»: «Сказка про влюблённого маляра» 11.30. **«Искатели приключений»** 9.30, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Роня — дочь разбойника» 9.30, 11.20, **«Зорро»** 13.00, 16.00, **«Подростки»** 15.20, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Человек с бульвара Капуцинов» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Забытая мелодия для флейты» 13.40, **«Иван Васильевич меняет профессию»** 15.20, 17.00, 19.00 шактарда.

Автооруктуң техникуму: «Голова горгоны» 18.00 шакта.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, улеттур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларының 3-37-11, бухгалтерийнең 3-43-41, солуң келбейи баргаза 2-32-75-те долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парладга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном удурер чер. полиграфия болгаш садыының херектериниң талазы-биле күргүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, каашын № 1

Чагыс № 2661 ТС — 00613

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь **31** воскресенье № 26 (13626)

1925 чыдаа үнезилеттингеш.

Өртээ 3 копеек.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Владимир Титовтуң болгаш Муса Манаровтуң эвилчелиг ажыл хүнү Москвадан-биле 8 шак турда эгелээн. Январь 29-та башкарылгалыг «Мир» комплексте астрофизиктиг болгаш технологтуг шенелделерни, медицина контролунуң шинчилелдерин чоруткан.

Атмосферадан дашкаар астрономия талазы-биле хайгаарадыг үргүлчүлээн. Бо шинчилелди чорударынга делегейниң орбитада «Рентген» обсерваториязын ажыт.лаан.

«Марна» дээр магниттиг спектрометрниң дузазы-биле шинчилелдерни чоруткан, космос материаловедениезиниң программазын ёзугаар «Корунд» дээр тургузугга эвилчелиг аппаратураны кылган.

Космонавтылар чүрек-дамыр системазының талазы-биле медицина шинчилелдерни кылган.

Космонавтыларның кадрынның байдалы эки. Чер чоогунуң орбитазында ажыл программа ёзугаар чоруп турар.

СЭКП обкомунуң VII пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

Дүүн Кызылга, Политиктиг чырыдышкын бажыңынга, СЭКП обкомунуң VII пленуму болуп эрткен.

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле СЭКП обкомунуң бюрозунуң отчёдунуң дугайында» айтырыгны пленумга чугаалашкан.

Илеткелди партия обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** кылган.

Пленумга улуг белеткел ажылдарын чоруткан. СЭКП обкомунуң секретарьлары, бюро кежигүнери, кежигүннерге кандидаттар, килдис эргелекчилери республиканың дыка хөй күш-ажылчы коллективтеринге ужуражылгаларны эрттирген. Партия обкомунуң кежигүннери, кежигүннеринге кандидаттар, партияның область организациязының ревизия комиссиязының кежигүннери, совет, профэвилел, комсомол органнарының, министерстволарның, ведомстволарның удуртукчулары, үлетпүр будүрүлгелериниң, транспорт, тудуг, харылзаа, садыг, чоннуң амыдырал хандырылга организацияларының, совхозтарның партия эге организацияларының секретарьлары, удуртукчулары, культура албан черлериниң, уран чүүлдүң, административтиг органнарның ажылдакчылары, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери анаа киришкен. Пленумга белеткел чоруп турар үеде СЭКП обкомунга ажылчы чондан бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының, социал айтырыгларны шинтпирлээриниң янзы-бүрү айтырыгларынга, партия, совет органнарның, хөй-ниити организацияларының ажылынга хамаарышкан хөй санныг саналдарны, бодалдарны киирген, оларны нинтилештирген. Кызылга, республиканың бүгү районнарынга партия эге организацияларының чөвүлел хуралдарын эрттирген, анаа пленумга кылыр СЭКП обкомунуң бюрозунуң илеткелиниң тезистери-биле танышкан. СЭКП обкомунуң кежигүннери, кежигүнүнге кандидаттар, партияның область организациязының ревизия комиссиязының кежигүннери партия обкомунуң бюрозунуң илеткелиниң тезистери-биле база баш бурунгаар танышып, номчуур арганы берген болгаш оларның аразынга партия обкомунуң бюрозунуң ажыл-чорудулгазын канчаар үнелеп турарының дугайында анкетаны чоруткан.

Пленумга санал бергеннер болза: СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары **В. А. Бакулин**, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору **Ю. Т. Комаров**, Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозтуң механизатору **С. Г. Стремилов**, Тыва АССР-ниң социал хандырылга министри **С. Д. Киров**, СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң бирги секретары **В. Д. Хемер-оол**, «Тудуг кезектери» комбинаттың арматура цехиниң электрокаанакчызы **В. И. Леонтьев**, СЭКП Таңды райкомунуң бирги секретары **Ю. К. Губарев**, Тес-Хем районда «О. Шынаа» совхозтуң хойжузу **В. А. Аракчаа**, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Ч.-Д. Б. Ондар**, «Шын» солунның редактору **В. С. Шаравии**, СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары **Б. П. Свинцов**, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары **Б. С. Нурзат**, Кызылдың күш фабриказының директору **Л. П. Килин**, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **В. Е. Серяков**, Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң политкилдизиниң начальнигы **Б. С. Шыырап**, Кызылдың педагогика институдунда партбюро секретары **С. К. Чоксум**, Бай-Тайга районнуң чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгэ эргелелиниң даараныкчызы **В. О. Бады**, Кызыл хооркүүскомунуң даргазы **Д. Л. Тинмей**, СЭКП обкомунуң ийиги секретары **Г. Н. Долгополов**, СЭКП ТК-ның кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы **Л. А. Горшков**.

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин түннел сөс чугаалаан.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган, партияның область организациязының эде тургустунуушкунга удуртулганы улам ыңай күштелдирер талазы-биле СЭКП обкомунуң бюрозунуң соруглаларын ында тодаргай айыткан.

СЭКП ТК-ның Партийжи организастыг ажыл килдизининиң инструктору **В. В. Рогило** пленумнуң ажылынга киришкен.

НЕГЕЛДЕЛИГ БАЙДАЛГА, ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ АЖЫЛДААР

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. ШИРШИННИҢ илеткели

Эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле партияның социалдыг организациязының, оларның секретарьларының отчёттарын чугаалажып көөр партия комитеттериниң пленумнарын болгаш коммунистерниң хуралдарын СЭКП ТК-ның Тоо Комитеди амгы үеде көдүрүп турар. Ол дээрге бүгү ниитилел амыдыралын демократтыдары болгаш экономиктиг үндезин реформадыр.

Бо негелделерни барымдаалап көрбүшаан, обкомнуң богүнгү пленуму эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле обком бюрозунуң ажылының стилин болгаш методтарын шүгүмүлекчи, негелделиг дээш-биле анализтеп көөр, четпестерни болгаш чедир кылдымаан түүлдерни принципиалдыг илередир, оларны ажып эртер, республиканың амыдыралының бүгү талаларынга чаартылганы дүргедедир талазы-биле практиктиг хемчеглерни бодап көөр болгаш тодаргайдап айтыр ужурлуг.

Обкомнуң бюрозу отчёт кылырынга белеткенип турган, партия активиниң, коммунистериниң, ажылчы чоннуң калбак массаларының санал-оналыгга даянган. Обкомнуң секретарьлары, оске-даа бюро кежигүннери, килдистериниң ажылдакчылагы, обком кежигүннери хөй партия организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге барган болгаш кискилер-биле ужуражып, оларның шүгүмүүледдиг сүмелерин болгаш санаалдарын көрген. Партияның хоочуннары-биле, ажылчын, чогаадыкчы болгаш студент аныяктарның төлөлекчилери-биле обком секретарьларының ужуражышкынналары организастаан. Эде тургустунуушкунуң айтырыгларынга хамаарыштыр боттарының санаалдарын илергейлээринче коммунистерге, ажылчы чоңга кыйгырыгны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаан. «СЭКП обкомунуң пленумнуң индиринге» деп рубриканы масс-сөстүг информация органнарынга ажыткан турган, ону хөй коммунистер, партия кежигүнү эвестер ажылаан болгаш үнелиг эвээш эвес саналдарын, сүмелерин киирген. Эде тургустунуушкунну удуртур айтырыглар талазы-биле анкеталар долдурулгазын обком кежигүннеринге, кежигүннүнге кандидаттарның, партияның область организациязының ревизия комиссиязының кежигүннеринин ортузунга чоруткан. Илеткелдиң төлевилелин обком кежигүннеринге чорудуп берген, ону партия эге организацияларының секретарьларының хуралдарынга чугаалажып көрген. Активтиң, коммунистериң, ажылчы чоннуң киирген бүгү саналдарын болгаш сүмелерин анализтеп көрген, түнээн болгаш обком бюрозунуң отчёдун белеткээрде ажыглаан.

Партияның область организациязының ажылын эде тургузарының кол соруглаларын, оларны боттандырарының арганнарын партияның XX область конференциязынга тодаргайлаан. Партия ажылының эң чугула, кол айтырыглары болгаш соруглаларын обкомнуң пленумнарында болгаш коммунистерниң хуралдарын «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хогжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чогуур шинтпирлериниң күүселдезин организастаарынче угланган. Эртем-техниктиг дешилгени дүргедедир, курлавырларны кампаар, улус ажыл-агыйын хогжүдериниң минералдыг эт баазазын калбартыр, чуртталга бажыңнарын, социал-культурага ужур-дузалыг оске-даа объектилерни тударын дүргедедир, аъш-чем продуктуларын, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрегин көвүдедир, хандырылга адырын хогжүдер талазы-биле комплекстиг бүдүн программаларны, эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар, бүдүрүлгелерни болгаш каттыскыышкынарны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаңыышкынче шилчидер талазы-биле обком секретарьларының ужуражышкынарын организастаан. Эде тургустунуушкунуң айтырыгларынга хамаарыштыр боттарының санаалдарын илергейлээринче коммунистерге, ажылчы чоңга кыйгырыгны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаан. «СЭКП обкомунуң пленумнарын индиринге» деп рубриканы масс-сөстүг информация органнарынга ажыткан турган, ону хөй коммунистер, партия кежигүнү эвестер ажылаан болгаш үнелиг эвээш эвес саналдарын, сүмелерин киирген. Эде тургустунуушкунну удуртур айтырыглар талазы-биле анкеталар долдурулгазын обком кежигүннеринге, кежигүннүнге кандидаттарның, партияның область организациязының ревизия комиссиязының кежигүннеринин ортузунга чоруткан. Илеткелдиң төлевилелин обком кежигүннеринге чорудуп берген, ону партия эге организацияларының секретарьларының хуралдарынга чугаалажып көрген. Активтиң, коммунистериң, ажылчы чоннуң киирген бүгү саналдарын болгаш сүмелерин анализтеп көрген, түнээн болгаш обком бюрозунуң отчёдун белеткээрде ажыглаан.

Партияның область организациязының ажылын эде тургузарының кол соруглаларын, оларны боттандырарының арганнарын партияның XX область конференциязынга тодаргайлаан. Партия ажылының эң чугула, кол айтырыглар болгаш соруглаларын обкомнуң пленумнарында болгаш коммунистерниң хуралдарын «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хогжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чогуур шинтпирлериниң күүселдезин организастаарынче угланган. Эртем-техниктиг дешилгени дүргедедир, курлавырларны кампаар, улус ажыл-агыйын хогжүдериниң минералдыг эт баазазын калбартыр, чуртталга бажыңнарын, социал-культурага ужур-дузалыг оске-даа объектилерни тударын дүргедедир, аъш-чем продуктуларын, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрегин көвүдедир, хандырылга адырын хогжүдер талазы-биле комплекстиг бүдүн программаларны, эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар, бүдүрүлгелерни болгаш каттыскыышкынарны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаңыышкынче шилчидер талазы-биле обком секретарьларының ужуражышкынарын организастаан. Эде тургустунуушкунуң айтырыгларынга хамаарыштыр боттарының санаалдарын илергейлээринче коммунистерге, ажылчы чоңга кыйгырыгны «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хогжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чогуур шинтпирлериниң күүселдезин организастаарынче угланган. Эртем-техниктиг дешилгени дүргедедир, курлавырларны кампаар, улус ажыл-агыйын хогжүдериниң минералдыг эт баазазын калбартыр, чуртталга бажыңнарын, социал-культурага ужур-дузалыг оске-даа объектилерни тударын дүргедедир, аъш-чем продуктуларын, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрегин көвүдедир, хандырылга адырын хогжүдер талазы-биле комплекстиг бүдүн программаларны, эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар, бүдүрүлгелерни болгаш каттыскыышкынарны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаңыышкынче шилчидер талазы-биле обком секретарьларының ужуражышкынарын организастаан. Эде тургустунуушкунуң айтырыгларынга хамаарыштыр боттарының санаалдарын илергейлээринче коммунистерге, ажылчы чоңга кыйгырыгны «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хогжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чогуур шинтпирлериниң күүселдезин организастаарынче угланган. Эртем-техниктиг дешилгени дүргедедир, курлавырларны кампаар, улус ажыл-агыйын хогжүдериниң минералдыг эт баазазын калбартыр, чуртталга бажыңнарын, социал-культурага ужур-дузалыг оске-даа объектилерни тударын дүргедедир, аъш-чем продуктуларын, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрегин көвүдедир, хандырылга адырын хогжүдер талазы-биле комплекстиг бүдүн программаларны, эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар, бүдүрүлгелерни болгаш каттыскыышкынарны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаңыышкынче шилчидер талазы-биле обком секретарьларының ужуражышкынарын организастаан. Эде тургустунуушкунуң айтырыгларынга хамаарыштыр боттарының санаалдарын илергейлээринче коммунистерге, ажылчы чоңга кыйгырыгны «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хогжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чогуур шинтпирлериниң күүселдезин организастаарынче угланган. Эртем-техниктиг дешилгени дүргедедир, курлавырларны кампаар, улус ажыл-агыйын хогжүдериниң минералдыг эт баазазын калбартыр, чуртталга бажыңнарын, социал-культурага ужур-дузалыг оске-даа объектилерни тударын дүргедедир, аъш-чем продуктуларын, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрегин көвүдедир, хандырылга адырын хогжүдер талазы-биле комплекстиг бүдүн программаларны, эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар, бүдүрүлгелерни болгаш каттыскыышкынарны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаңыышкынче шилчидер талазы-биле обком секретарьларының ужуражышкынарын организастаан. Эде тургустунуушкунуң айтырыгларынга хамаарыштыр боттарының санаалдарын илергейлээринче коммунистерге, ажылчы чоңга кыйгырыгны «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хогжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чогуур шинтпирлериниң күүселдезин организастаарынче угланган. Эртем-техниктиг дешилгени дүргедедир, курлавырларны кампаар, улус ажыл-агыйын хогжүдериниң минералдыг эт баазазын калбартыр, чуртталга бажыңнарын, социал-культурага ужур-дузалыг оске-даа объектилерни тударын дүргедедир, аъш-чем продуктуларын, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрегин көвүдедир, хандырылга адырын хогжүдер талазы-биле комплекстиг бүдүн программаларны, эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар, бүдүрүлгелерни болгаш каттыскыышкынарны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаңыышкынче шилчидер талазы-биле обком секретарьларының ужуражышкынарын организастаан. Эде тургустунуушкунуң айтырыгларынга хамаарыштыр боттарының санаалдарын илергейлээринче коммунистерге, ажылчы чоңга кыйгырыгны «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хогжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чогуур шинтпирлериниң күүселдезин организастаарынче угланган. Эртем-техниктиг дешилгени дүргедедир, курлавырларны кампаар, улус ажыл-агыйын хогжүдериниң минералдыг эт баазазын калбартыр, чуртталга бажыңнарын, социал-культурага ужур-дузалыг оске-даа объектилерни тударын дүргедедир, аъш-чем продуктуларын, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрегин көвүдедир, хандырылга адырын хогжүдер талазы-биле комплекстиг бүдүн программаларны, эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар, бүдүрүлгелерни болгаш каттыскыышкынарны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаңыышкынче шилчидер талазы-биле обком секретарьларының ужуражышкынарын организастаан. Эде тургустунуушкунуң айтырыгларынга хамаарыштыр боттарының санаалдарын илергейлээринче коммунистерге, ажылчы чоңга кыйгырыгны «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хогжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чогуур шинтпирлериниң күүселдезин организастаарынче угланган. Эртем-техниктиг дешилгени дүргедедир, курлавырларны кампаар, улус ажыл-агыйын хогжүдериниң минералдыг эт баазазын калбартыр, чуртталга бажыңнарын, социал-культурага ужур-дузалыг оске-даа объектилерни тударын дүргедедир, аъш-чем продуктуларын, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрегин көвүдедир, хандырылга адырын хогжүдер талазы-биле комплекстиг бүдүн программаларны, эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдар, бүдүрүлгелерни болгаш каттыскыышкынарны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаңыышкынче шилчидер талазы-биле обком секретарьларының ужуражышкынарын организастаан.

(Уланчызы 2-гн арыда).

СЭКП ОБКОМУНУҢ VII ПЛЕНУМУ

НЕГЕЛДЕЛИГ БАЙДАЛГА, ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ АЖЫЛДААР

(Уланчызы. Эгези 1-ги арыда).

эгени бактаадып тургузар, ажык-чарлыг чорукту, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди калбартырының, бүгү деңнелдерге айтырыгларыны шиитпирлээринге коллегиалдыг чоруктү күштелдиреринин талазы-биле ажылды чорудуп турар.

Ынчалзажок демократчыдылганың чорудуу ыңдыг-ла белен эвес чорув турар. Обкомнуң бюрозунга болгаш секретариадынга партия, совет ажылдакчыларның, ажыл-агый кадрларының утаап бодаашкынын демократизиң калбартырының, ажылчы чонның бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээринге идепкейлиг киржилгезин хандыгарының объективтиг эргежок чүтулаын ханызы-биле медереп билген турар кылдыр утпаары бергедээшкининг чоруп турар деп, бис билип турар бис. Чамдык ажылдакчылар демократизиңы чер-черге тургустунуп келген айтырыгларны идепкейлиг шиитпирлээриниң орнунга, ону яңзы-бүрү четпестер дугайында хөй-ле чугаалар, үстүнде турар органнарга хереглекчи негелделерни тургузары кылдыр билип турар.

Дыка хөй бүдүрүлгелерде бот-эргелел органнарының ажылында ылдең идепкейжишкин чогун, күш-ажылчы коллективтериң чөвүлелдерин ам-даа дидим эвес ажылдап эгелеп турарын, а чамдыкта боттарының ажыл-чорудулгазының ужур-бажын тода билбези илереп турарын айтыр апаар. Л херек кырында бүдүрүлгелериниң долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгезинин байдалдарында оларның ролю дыка улуг база дээштит болур ужурлут. Бо ажылды аналиэтеп тургаш, мындыг түңнелге келген бис: обкомнуң бюрозу партия хооркомунуң, райкомнарының, эге организациялардың ажылын күш-ажылчы коллективтериң амыдыралын демократчыдарын хандырар талазы-биле ажылының дугайында, партия ажыылының ажык-чарлыг чоруун калбартыр, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдер талазы-биле партия Өвүр райкомунуң ажылының дугайында, партия эге организацияларының ажылын эде тургузарын хандырар талазыбиле партия Сүт-Хөл райкомунуң ажылының дугайында, Кызыл хоорайның партия организацияларында идеологтуг, масса-политиктиг ажылдың эде тургустунуушкунуның дугайында болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалашкан.

Партия комитеттериниң хөй кезии чеднишкиннерни шүгүмчүлекчи ёзу-биле, бүгү талалыг сайгарып көөрүн колдадып, ажык-чарлыг чоруктуң болгаш демократчыдылганың айтырыгларын шиитпирлээримге чаа аргаларны дилеп тыварынга чүткүлдүг болуп турарын партия комитеттериниң ажылын өөренип көргенин түңнелдер көргүзүп турар. Ынчалзадаа олардың ажыылында шынар талазы-биле үндезин өскерилгелер чедип алдынмаан. Оларның ажылының стилинде кол четпес чүүл — удуртулганың чаңчылчаан дужаап-түрүдер методтарынга суңдулуу. Хөй-хөй райкомнар ажылдың эргижирээн стилинден адырлып чадап, кижилерге, күш-ажылчы коллективтерге чоок, төнүү бедик көргүзүлгерге салдар болур практиктиг ажылдың чүтле район звенозунга таарыжыр ыңдыг чаа, өске аргаларга дөмейлешпес аргаларны дилээринче эвээш сагыш салып турарын мынаар ужурлут бис. Ол партия Тожу, Чоон-Хемчик, Өвүр, Кызыл, Тес-Хем райкомнарынга улуг чергелиң-биле хамааржып турар. Ол райкомнарның бирги секретарлары эштер С. Ы. Монгуш, Ч. Х. Ооржак, Б. Д. Монгуш, В. С. Очур-оол С. С. Куулар олар ажылынга чогуур идепкейни, кызымаккай чоруктү көргүспейн, районнарның социал-экономиктиг болгаш культура хөгжүлдезиниң кижизидилге ажылының хөй-хөй айтырыгларын ханы болгаш чогаадыкчы ёзу-биле эвес шиитпирлеп турарлар.

Ол райононарның агроүлетпүр комплекизинин, капитал тудуг, үлетпүр, транспорт, социал адыр хөгжүлдезинде бар бооп турар шынгы четпестер партия райкомнарының, оларның секретарьларының четпес, эрелгей ажылының дорт түңнели-дир.

Партияның область организациязының эң улуг отряды — Кызыл хоорайның партия организациязы бооп турар. Партия хооркому, оон бирги секретары, обком бюрозунуң кежигүнү эш Б. П. Свинцов кадрларның, активтиң, партия эге организацияларының күжүн хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын шиитпирлээрине боттуг түңнелдерни чедип алырынче угландырарын ораалажып турар. Мында чамдык бурунгаар базымнар бар. Ынчалза-даа партия хооркомунуң бюрозунуң болгаш секретарьларының ажылының стилинде болгаш аргамоторлуг үндезин өскерилгелер эвээш бооп турар. Ол дээш партия хооркомунуң эрткен пленумунга олар чидиг, принципиалдыг шүгүмчүлелге таварышкынар.

СЭКП хооркому бюронуң, хооркүүскомнуң партия организацияларының болгаш күш-ажылчы коллективтериниң күжекинишкиннерин чыгдынган хөй-хөй айтырыгларны үлетпүрге фондулар эгидилгезин улгаттыраранын. Кызыл хоорай бассейниниң ыш-биле бокталганының, будүрүлгелериниң дузалаал ажыл-агыйларын хөгжүдериниң, хоорайның чүрттакчыларын бажың-баллгат, бараанар болгаш ачы-дуза чедирилгезин-биле хандырар айтырыгларны шиитпирлээринче чогумчалыг үреттүнелдиг кылдыр мөөнневейн турар. Ол айтырыглар хоорайда улуг бергедээшкининг, шүлпен шиитпирлеттиниң турар.

Хооркомуң бюрозунуң, секретарьларының ажылынга төөн-даа улам дүрген болгаш идепкейлиг кылдыр эде тургузары, ажыл-херектерни шалыпкыны-биле эдери аңаа эргежок чугула бооп турар. Эш Б. П. Свинцовтан ажылдың стилин шиитпирлии-биле чаартыры, совет болгаш ажыл-агый ажылдакчыларының, ажылчы чоруктан ойталаары, олардан негелделерни дыка бедидери, айтырыгларны шиитпирлээрин бодунче колдады албайн, аар-саар үүлдерге чардыкпазы негеттиниң турар.

Партия хооркомунуң болгаш райкомнарының ажылында четпестер ам-даа хөй дээрэни көрүп тур силер. Ону оларның бооп эрткилээн пленумнары база бадыткаан. Оон чогум кандыг түңнелдер үндүрер ужурлугуа? Ол болза партияның кудуку комитеттеринге салдар чедиреринин дээштиг хевирлерин болгаш арга-методтарын улам идепкейлиг тывары, оларның ажылының стилиниң эде тургустунуушкунга ажыктыг салдарлыг болурун чедип алыры, чаа байдалдарда ажылдап билиринге өөренири-дир. Ону чедип алыр төлээде, оларның ажылында четпестерниң чылдагаанналарын хаңызы-биле аналиэтеэр, оларга эргежок дузаны көргүзер херек.

Эрткен отчёттуг кампаниядан бистиң кылып ужурлуг база бир түңнелиивис болза, партия комитеттериниң партия эге организацияларын удуртуруп шыңгыызы-биле чедир кылбайн турары болур. Обкомнуң бюрозу мында бодунуң бууруузу база бар дээрэни билип турар.

Эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле партхомнарның болгаш партбюроларның отчёттарын ап турганының үезинде партияның цех болгаш эге организацияларның 13 секретарьларының ажылын багай деп санаан болгаш парткомнарның, партбюроларның 147 кежигүннерин чаартып сонгаан. Коммунистерниң ындыг принципиалдыг, шүгүмчүлекчи туружун моон сонгаар-даа бүгү талазы-биле деткинр херек. Ынчалза-даа хуралдарның ёзу барымдаалап, коммунистерниң куду деннелдиг идепкейи-биле бооп эрткенинин оон өске байдалдыг фактылары база бар. Хуралдарның куду деңнелге болганы дээш 39 парторганизацияга оларны күш чок болдургаш, база катап эрттирген. Чамдык партия организацияларында эде тургустунуушкун оожум чоруп турарын ,оларның ажылында ёзу барымдаалаар, көөргеттиниң мактаныр эрги чаңчылдарының ам-даа хөйүн, чогуур көскү түңнелдирге дыка эвээш бооп турарын ындыг хуралдар тодаргайы-биле көргүскен. Олар эде тургустунуушкун болгаш дүргедээшкин чорудулгазынга моондактыг үүлдерге удур дидим эвес демисежип турар. Оларның чамдыктары далаш чок чоруун көргүзүп, таварылга бүрүзүнде-ле «үстүүртен» айтымышкыннарны маңап, боттарының ажылын ажыл-агый удуртукчуларынче хая көрүңкөрүү чорудуп турар. Ол бүгү оларның дайынчы аргашиязын бедидеринге, коммунистерниң авангардчы ролюн көдүрериңге багай салдарны чедирип турар. Ындыг партия организацияларының ажылын онза контрольга алыр херек.

Обкомнуң бюрозу партия хооркомунуң, райкомнарның күженишкиннерин партия эге организациязы бүрүзү күш-ажылчы коллективтиң ёзулут политиктиг езээ болган турарынче, ажыл-херектиң байдалынга салдарын билдилиг чедиртеп, будүрүлгениң бүгү участоктарынга, ниитилел амыдыралының бүгү-ле талаларынга боттарының салдарын быжыглаан турарынче мөөнгээрин эргежок чугула. Ынчангаш сорудганы мынчаар салза чогуур деп бодап тур мен: партия эге организацияларының ажылынга үндезин чаартылганы чедип ап шыдапсывысса — бурунгаар деп-дески чоруур бис, а шыдавас болзувусса — ажыы-биле чугаалаар апаар бис, чаңгыс черге таптаап туруптар бис.

Экономиктиг үндезин реформаны боттандырып чорудары, аңаа үндезилээш, экономиканың хөгжүүрүн дүргедири, ону интенсификастаашкынның оруунче шилчидери эде тургустунуушкунның эң чугула сорулгалары кылдыр тодаратқан болгай.

Хемчегерниң боттанышкыны үлетпүрүнүң улам туруштуг хөгжүүрүн хандырар арганы берген. Оон продукциязын будүрүп үндүреринин хемчээли ийи чыл иштинде 14,1 хуу көвүдээн. Ону планнан ажыр 17,6 миллион рубльге сайгарган. Күш-ажылдың будүрүкчүлүү 14,7 хуу бедээн. 1987 чылда үлетпүр продукциязының бүгү немелде өзүлдезин — 9,7 миллион рубльдү — күш-ажылдың будүрүкчүлүүнүң өзүлдезининң күселя-биле чедип алган. Бараанның продукцияның бот-үнези планга деңнээргe, 2 хуу чинге тинген.

Ындыг болзажок, үлетпүрде ажыл-херектиң байдалынга бистиң сеткилиивис ханмайн турар, чүге дээрге чедип ап болур ужурлуг чүүлдерден амдыызында дыка эвээш кылдынган бооп турар. Обкомнуң бюрозу партия, совет, ажыл-агый органнарының күженишкиннерин ол адырның хөгжүлдезининң кол угланышкынналарынче чогуур чергези-биле мөөнгеп шыдаваан.

Одаар чүүл, аъш-чем, ыяш болгаш ыяш бо-баазырадыр үлетпүр кошкак хөгжүп турар. Сөөлгү чылдарда электри энергиязының, хөмүр-даш үлетпүрүнүң хөгжүлдезининң темпизи оожумнаан.

Эрткен чылын ийи будүрүлге будүрүүшкүн хемчээлиниң талазы-биле планнарны, 5-и— күш-ажылдың будүрүкчүлүүн күүсетпээн болган 3-үү — ортумак ажыл толевирин улгаттырары-биле чергелештир күш-ажылдың будүрүкчүлүүнүң өзүлдезининң кудулаарын болдурган. 1987 чылда ниити республика чардынган керээлерин ёзугаар продукция сайгарар талазы-биле даалганы 99,1 хуу күүсеткен. Чурт иштиниң үлетпүр будүрүлгелери, «Тыва суг тудуг» трестиң ДКБ заводу, алгы заводу, «Тудуг кезектери» комбинат болгаш өскелер-даа хереглекчилерге продукция бээр планнарын үргүлүү үзүп турар.

Обкомнуң бюрозу үлетпүрүнү хөгжүдериниң амгы үеде айтырыгларының ужур-утказынче ам-даа четпес ханылап, оларны шиитпирлээринче министерстволарның болгаш ведомстволарның, будүрүлгелериниң удуртукчуларын кошкак углап турар. Партия обкомунуң бюро кежигүнү, ийити секретары эш Г. Н. Долгополов үлетпүрүг хөгжүдериниң айтырыгларын харылап турар. Ол амдыызында ук адырның хөй-хөй кол айтырыгларын шиитпирлээрнн кошкак удуртуп, кадрларның эрги туруштан болгаш чаңгыс хемге куткан шыкаш, хожудангай хеделнишкиннеримдем адырлып алырынга кошкак салдар чедирип, оларның инициативазын болгаш ажыл-херектя чогаадыкчы, тывынгыр ёзу-биле көөрүн четпес хөгжүдүп турар. Ол ыйдыышкын кылырының арганарындан, совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылынга холгаарлаарындан ам-даа уштунуп чадап каан. Тургустунуп келген айтырыгларны шуут-ла хооркомга, райкомнарга, парторганизацияларга шиитпирлээри, оларга даянып чорук аңаа ам-даа норма-чижек болбаан.

Эртем-техниктиг депшилгениң чеднишкиннерин үлетпүрге неттередип ажыллаар талазы-биле ажылдап кылган программаны боттандырып чорударынче обкомнуң адырлар аайы-биле килдистерининң, партия комитеттериниң, ажыл-агый удуртукчуларының ажылын бюро, обкомнуң секретариады четпес углап турар. Сөөлгү ийи чылдың иштинде аңаа 65 миллион ажыг капитал салыышкыннарын чарыгдап тургаш, будүрүлгелериниң техниктиг эде дерипшкининиң болгаш чаартылгазының талазы-биле чамдык түүлдерни кылган-даа болза, ол сорулга дыка оожум шиитпирлеттиниң турар. Будүрүлгелерге ажылдаар черлерни аттестаттаарының болгаш чаартырының, эргижирээн дериг-хереклерни солуурунуң талазы-биле ажыл кошкак чорун турар.

Оларның 25 ажыг хуузу 15-30 чылдар иштинде ажылдап келген-даа болза, республиканың будүрүлгелериниге дерилгелерни солуп, чаартырының чылда ортумак темпизи түүле 8,5 хуу бооп турар. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттың, чүрт иштиниң, ыяш болбаазырадырының, аъш-чем үлетпүр будүрүлгелериндe дериг-хереклер дыка элеп, эргижирээн бооп турар. Хөй-хөй адыларда будүрүлгенин комплекстиг механизастаашкыны болгаш автоматчыдылгазы сула шиитгээттинип турар, хол-биле кылыр ажылдың хемчээли ам-даа улуг болгаш амгы үеде ол 33,4 хуу бооп турар. Үлетпүрге күш-ажылдың будүрүкчүлүүнүң немелде өзүлдезининң түүле 40 хире хуузу хөгжүлдениң интенсивтиг факторларының ачызында чедип алдынып турар.

Министерстволар болгаш ведомстволар, каттыжышкыннар, хөй-хөй будүрүлгелер адырларны болгаш будүрүлгелерни хөгжүдериниң эртемге үндезилеттинген арганарын ажылдап кылырының, амгы үениң техниказынга болгаш технологиязынга үндезилээш, оларның техниктиг эде дерипшкининиң талазы-биле онаалдаларны күүседип турарының дугайында кадрларның ажылынга контрольду мээң болгаш эш Г. Н. Долгополовтуң талазындан тодаргай угланышкынны четпес боттандырып турган бис дээрэни минир херек.

Будүрүп үндүрүп турар продукциявыстың куду шынарлыг болуп турары ажылхерээвистиң эң-не кошкак талазы болуп, ол хевээр артып турар. Хлебтиң болгаш хлеб аймаа кылыгларның, кирпис идиктиң, демирбетон болгаш чазанылга кылыгларының, тудуг туүйбузунуң болгаш оон-даа өске продукцияның шынарын экижиринин талазы-биле эчизинге чедир хемчеглер алырын ажыл-агый органнарындан чедип ап шыдаваан бис. 1987 чылда куду шынарлыг продукция будүрүп үндүрегни дээш 400 мүң рубль түңнүг экономиктиг санкцияларны ажыглаан.

Чонның хереглел бараанарын будүрерин хөгжүдериниң комплекстиг программазын бүрүңү-биле боттандырарының чүгулазының дугайын ам онзалап чугаалаар херек. Бараанар будүрериниң талазы-биле беш чылдың ийи чылының планы күүсеттинген, культура-амыдыралга болгаш ажыл-агыйга херек кылыглар будүрүп үндүрериниң хемчээли 30 хуу улгаткан-даа болза, ында ажылхеректериң байдалы ам-даа кончуг оожум эттинип турар. 1987 чылда ажыл төлевириниң бир рубличе онаашпыр чүтле 29 көпеектиң чонның хереглел бараанарын будүрген. Ол көргүзүг талазыбиле РСФСР-ниң областарының, крайларының болгаш республикаларының арасында эң сөөлгү черлерниң бирээзин эзелеп турар бис. Бараанарның ассортиментизи оожум чаартынып, калбарып турар. Оларны будүрүп үндүрерине дараанылга фабриказының, алгы заводунуң, ИХМ-ниң күш-ажылбиле эдип-чазаар албан черлериниң. Ыяш ажыл-агый министерствозунуң будүрүлгелериниң будүрүлге күүлерин четпес ажыглап турар. 1987 чылда мебель, дараглыг кылыглар, кидяс болгаш хөм идиктер будүрериниң планнары күүсеттинмээн.

Чиик болгаш чурт үлетпүрүн хөгжүдериниң үндезин айтырыгларынче четпес кичээнгей салып турар бис дээрэни чугаалаар херек. Мебель фабриказын чаартыры, Шагаан-Арыг хоорайда уран-шевер кылыглар будүрер фабриканың тудуу мынчага чедир эгелевээн.

Чонның хереглел бараанарын будүрерин көвүдедиринче бүгү удуртукчуларның кичээнгейин обкомнуң бюрозу, секретариады хаара тудуп шыдаваан, удуртукчуларның дыка хөйү ол чугула ажыл-херектиң политиктиг ужур-утказын чедир үнелеевейн, харыысалга чок болгаш сагылга-чурум чок чоруун көргүзүп турар дээрэни минир херек. Мында обкомнуң чиик үлетпүр, чонның хереглел бараанар болгаш садыг килдизининг, оон эргелекчизи эш К. С. Ондурнуң ролю куду.

Транспорт аймаан ажыглаарын экижидери негеттиниң турар. Нинти ажыглаалдың чүүк автомобильдериниң ажыглал коэффициентизи чүгле 60 хуу болган. Кожуг парыгы багай ажыглаттынып турар. Автомобильдериниң чүгүн чүдүрде болгаш дүжүрерде нормадан саадаар чоруу эвээжевээн. Контейнерлиг сеөртүлгелерни нептередирин комплекстиг ёзу-биле корбейи турар. Авария болуру ам-даа хөй хевээр. Пассажир транспортунуң ажылынга хөй чемелээшкиннер биеэги хевээр келбиишаан. Ажыыле автобустар үндүрериниң коэффициентизи чавыс болуп хевээр арткан. Ол чүгле 70 хуу болуп турар. Чүүк болгаш пассажирлер дажыглааларынга агаар болгаш хем транспортунуң болдунар арганарын четче ажыглавайн турар. Транспорт будүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылын улам шүгүмчүлекчи ёзу-биле көөр, оларның удуртукчуларынга болгаш партия эге организацияларынга негелделени күштелдирер, ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларын дүрген шиитээдип алыр, бар курлавырларны ажыглалга дарый киирер ужурлут бис.

Автомобиль транспортун ажыглаарының ажыктыы, шимчээшкинниң айыыл чок болуру оруктарың байдалындан дыка хамааржыр дээрэни барымдаалааш, оларның тудуун калбартыры, септелгезин чогуур үезинде болгаш шынарлыг кылыры эргежок чүтула. Орук организацияларының материал-техниктиг баазазын шынгыы экижидери негеттиниң келген.

Харыылааның ачы-дузазынга улус ажыл-агыйының болгаш ажылчы чонның хереглелдери дыка-ла долу эвес хандыртының турар. Почтаны чогуур үезинде чедирбезинге, телефон харылзааның болгаш радионуң, оон-даа өске харылзаа адаптарының багай ажылдап турарынга кижилерниң хомудап турары черле чөптүг. Ол адырда ажыл-херектериниң байдалын партия организацияларын дамчыштыр боду хандыр аналиэтеп тургаш, харылзааның будүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальнигин эш В. Г. Левченкону бар четпестерни чайладыры-биле улам шимченгир ажылдадырын чедип алзын дээш обкомнуң үлетпүр болгаш транспорт киллизининң эргелекчизи эш В. С. Семёновтуң ажылының деңнелин эш Г. Н. Долгополов бедидер ужурлут.

Партия обкомнуң бюрозу болгаш секретариады долу бот-оруга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче будүрүлгелерни болгаш организацияларны шилчидериниң практиктиг айтырыгларын шиитпирлээриниң талазы-биле партия комитеттериниң, совет болгаш ажылагый кадрларының ажылын четпес утлап-башкарып турар. Бо чылдың январь 1-ден эгелеп долу бот-оруга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче 22 үлетпүр будүрүлгелерн, автомобиль, агаар болгаш хем транспорту, харылзаа будүрүлгелери шилчээн.

Ажылдың чаа байдалдарынга будүрүлгелерни болгаш каттыжышкыннарны четпес белеткээн бис дээрэни демдеглээр херек. Обкомнуң киллистин, партия хооркому, райкомнары долу бот-оруга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның. Күруне будүрүлгезинин (каттыжышкынының) дугайында хоойлуунуң негелделериниң алыс ужурун бригадаларга, участоктарга, цехтерге, ажылчын кижи бүрүзүнге чогуур үезинде билдингир сурган шыдаваан. Будүрүлгелерде болгаш организацияларда бригаларның чүгле үштүң бир кеззэ бот-оруга-чарылгалыг ажылдап турар. «Тыва кобальт» комбинаттың, «Каа-Хем» разрезтиң, Улут-Хем болгаш Ырбан ыяш-үлетпүр ажыл-агыйларының болгаш оон-даа өске черлериниң цехтеринде болгаш участоктарында коллективтиг керээ кошкак хөгжээн. Дыка хөй будүрүлгелериниң удуртукчулары чогуур организастыг болгаш экономиктиг белеткел чокка коллективтиг керээни нептередирин дээш туржуп турар, ол чорук оларга чогумчалыг түңнелдерни берип шыдаваас. Партия комитеттери, партия эге организациялары бо талазы-биле хажыыдыындан хайгаракчылар болуп турары ховар эвес.

Будүрүлгелериниң бот-акшаланыышкынче шилчиринининг эң чугула баштайгы негелдези оларның карылгалыг чоруун чайладыры болур. Ынчалза-даа чамдык будүрүлгелерниң удуртукчуларының экономиканы экижиринин үр үеним быжыг четпестерин дилевейн, а тур хемчеглерже утланып, чиигелделиг нормативтерни, немелде акша-хөренгини үстүкү организациялардан дилеп тураралар. Бо айтырыгга партия организацияларының туружу принципиалдыг — будүрүлгелерни камгалавас, а оларны карылгалыг чоруктан үндүрүп алырынга дузалаар ужурлут. Бо ажылче, иштики курлавырларны дилеп тыварынче күш-ажылчы коллективтерни киништирер, ажылчынарның болгаш албан-хаакчыларның экономиктиг өөредилгезин таарымчалыг тургузар. Чиг эт. материалдыг болгаш одалга-энергетика курлавырларын чеп ажыглаар талазы-биле ажылды үндезини-биле эде тургузар. Ажыл-агыйны эвес болгаш тотчеглекчи чоруктарны болдуруп турары дээш министерстволарнын болгаш ведомстволарның, будүрүлгелерниң

СЭКП ОБКОМУНУҢ VII ПЛЕНУМУ

НЕГЕЛДЕЛИГ БАЙДАЛГА, ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ АЖЫЛДААР

(Уланчызы. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда.)

тудуун дүргедедириниң бүгү хемчеглерин алыр, бүгү курлавырларны болгаш арталарны аңаа ажыглаар, бистиң бүгү кадрларывыстың, бүгү организацияларның кичээнгейин боже мөөнээр херек. Хөй-хөй ажыл-агый удуртукчулары кижилериниң чурттала байдалдарын экижидер дугайында түгле чугаа кылырын уламчылап, тодаргай ажылды чоруткан турарының фактыларынга таваржып турар бис. Кажан Агроүлетпүркүркомнуң бүдүрүлгелери, «Тудуг кезектери» комбинат, оске-даа бүдүрүлгелер чурттала тудуунга көрдүнген акша-хөрениин эвээжедирин планнап турар чоруктуң ажылчы чон чүү деп билип алырыл? Ол шын эвес, ындыг байдалды доп-дораан адер херек.

Чурттала тудуун ажыл-агыйжы арга-биле калбартпайн чыткаш, бо айтырыгны шинтпирлээривис берге болур дээрзин бөгүн база катап чугаалаза чогуур. Хөй-хөй совет, ажыл-агый органнарының удуртукчулары боже чогуур кичээнгей салбайн турар. Ол чоруктуң чайладырынга шинтпирлиг чоруувусту көргүспээн бис. Чурттала айтырыгларын шинтпирлээринге азырадыкчы хөөннер турбас ужурлуг дээрзин шуут үзе дугуржур ужурлуг бис. Моон соцгаар боттарының күжүне болгаш арталарынга ынаныр херек.

Чурттала бажыңын хуузунда тудуп алырын дүргеп хөгжүдери чугула. Ону тудуп алыр дээн кижилер биезги хевээр-ле документилер кылып тургузарынга, чээли азы кредит кылдыртып алырынга, тудуг материалдары садып алырынга хөй күштү болгаш үе-шактың хей черге чарыгдап турарлар. Хуузунда - бажыңнар тудуун дүргедедиринге бүгү таарымчалыг байдалдарны тургузарынга бүгү-ле түүлдерни кылыр ужурлуг бис.

Сөөлгү ийи чылда «Шагаан-Арыг тудуг» трест 4,2 муң дөрбелчин метр, «Тыва хамааты тудуг» трест — 2 муң дөрбелчин метр, ССРЭ-ниң Энергетика министерствозунуң тудуг организацияла-ры — 1,7 муң дөрбелчин метр чурттала бажыңнарын чедир түтпаан. Кызыл ЦЭС тудуг эргелели, оске-даа коллективтер чурттала бажыңнарының тудуун багай чорудуп турар. Районнарның хөй кезиинде чурттала бажыңнарының тудуун багай чорудуп келген.

Кызылдың тудугжуларының ажылы аажок дүвүренчит болуп турар: чурттала бажыңнарын ажыглалга киирээнин планын ийи чылда түгле 75 хуу күүсеткен. Чурттала тудуун дүргедээрининг бар арталарын Кызылда багай ажыглап турар. «Тудуг кезектери» комбинат технологияны шингээдип апкаш, бажың тудар кезектерни болгаш конструкцияларны план ёзугаар бүдүрүп үндүрер күчүзүнге чеде берген, а «Тыва тудуг» трест чүк көдүрер техникалар болгаш эки белеткелдиг монтажчылар чогундан белеткеп үндүрген кылыгларының түгле 50 чедир хуузун хүн бүрүде ап турар. Ындыг байдал кайчап-даа таарышпас. Эш А. И. Ванжа, обкомнуң бюро кежигүнү, хооркомнуң бирги секретары эш Б. П. Свинцов, Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы эш В. П. Болбат олар чогуур хемчелерни ап чорудар ужурлуг турганы, ону кылбааннар. «Тудуг кезектери» комбинаттың бажың тудуунуң цегинин күчүзүн долузу-биле ажыглаар ужурлуг бис. Бо сорулгабиле комбинаттың коллективинге, трестиң монтажчылар бригадаларынга ажылды күштелдирер, оларны дүнхүнде үзүктел чок эәлчештирилгелиг ажылдың графигинче шилчидери чугула.

Чурттала тудуу-биле чергелештир социал-культураның оске-даа объектилериниң тудуун дүргедедири чугула. Бо талазы-биле ажыл багай чоруттунуп турар. Беш чылдың эрткен ийи чылдарында бо сорулгага көрдүнген капитал салыышкыннар түгле 70,6 хуу шингээттинген, оон иштинде ийити өөредилге школаларының тудуу — 69,6, школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң — 75,9, эмнелгелериниң болгаш поликлиникаларның — 60,2, клубтарның болгаш культура бажыңнарының тудуу — 61,9 хуу күүсеттинген.

Капитал тудугну дүргедедири, бүдүрүлгени организастап чорударын экижидери, инженер удуртулганың дөңнелин бедидери, харылзашкак тудуг бүдүрүлгелериниң ажылынга демнеп чорукту хандырары дээш доктаамал партийжи контрольду күштелдирерин негеп турар. Машиналарны болгаш механизмнерни ажыглаарын экижиндиринде үндезин өскерлиишкин болбаан, оларның чамдыызы чаңгыс эәлчеглиг ажылдаарын үргүлүлеп турар. Чагыкчыларга акшаландырыышкын бөзиринің, тудуп турар объектилерни дериг-хереклеер болгаш тускай материалдарбиле четчелээринің айтырыын дүрген шинтпирлээрин дээш негелдени күштелдирер херек.

Чер-черде партия болгаш совет органнары тудуг материалдарын бүдүрер талазыбиле бүдүрүлге баазазын хөгжүдеринге инициативаны үндүрүп, оларны чогумчалыг ажыглаарынга контрольду тургузар ужурлуг. Тудуг ажылдарының шынарын бедидери дээш, объектилерни үрей кылыышкын болгаш чедир кылдынмаан түүлдер чокка хүлээп алыры дээш ажыл-агый болгаш совет органнарның удуртукчуларының харыысалгазын бедидери аргежок чугула. Төлевилел херээнің кошкак чер болуп артып турарын барымдаалап көргеш, «Красноярскгражданпроектининг» филиалын, оске-даа төлевилел организацияларын материал болгаш кадрлар талазы-биле быжыглаарынга үндезин хемчелерни Министрлер Чөвүлелиниң чорудар ужурлуг.

Тудутжу кадрларны белеткээр, ажылдап шыдаар ажылчын коллективтерни тургузар талазы-биле бистиң сорулгаларывыстың дугайын онзалап чугаалаар херек. Соолгу ийи чылдарда тудугжуларның санын 800 кижиге көвүдеткен, профтехучилищелерниң доозукчуларын быжыглап алырын элээн экижиткен-даа болза, кадрлар белеткээринде болгаш быжыглаарында ам-даа шынгыы четпестер бар. Ажылчын кадрлар чедишпейн турар. Хөй-хөй удуртукчулар училищелерге, өөредилге-курс комбинаттарынга болгаш ниити билиг школаларынга кадрлар белеткээрин боттарының хүнбүрү ажылының чарылбас кезээ кылдыр көрбейн турар. Училищелер доозукчуларынга эргежок чугула бүдүрүлге болгаш чурттаараа-амыдырал байдалдарын тургузарынга, оларны өөредиринге дуржулгалыг специалистерни болгаш бедик мергежилдиг ажылчыннарны киириштирерине кичээнгейни эвээш угланып турар. Эштер А. И. Ванжа, В. П. Болбат, обкомнуң тудуг килдизиниң эргелекчи эш И. А. Остапец кадрлар белеткээринің айтырыгларынга ам-даа четпес кичээнгей салып, ол херекте четпестерин тайылбырлаарынга эвээш эвес чылдагааннарны тып ап турарлар. Обкомнуң бюро кежигүнеринің санап турары-биле алырга, олар бодунуң ажылын шынгыы үнелеп көөрү, аңаа чайгылыш чок болгаш кызымаккай чорукту улуу-биле үндүрүп, партия организацияларынга, коммунистерге, ажылчы чон коллективтеринге дидим болгаш эки даянып ужурлуг.

Көрүнерден, эде тургустуунушкун тудугда берге чоруп турар-дыр. Ооц кол чылдагааны — ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын херек кырынга боттандырып чорударынга күжениишкиннерин четпес мөөнөп турында. Адырның хөгжүлдезининг үндезин айтырыгларының талазы-биле принципиалдыг угланыышкынны долу хемчег-биле боттандырып чорутпайн тургаш, ооц дүргедээшкинин чедип ап шыдавас. Амдыызында мында кижилерниң ажыл-хереткеринге болгаш күш-ажылынга салдар чедиреринің административ-командылал методтары амдаа күштүү-биле колдап турар. Организацияларны коллективтиг керээже, долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидилге оларның ажылында улуг четпестерни, бүдүрүлгени планнаарында, организастап чорударында частырыгларны чидии-биле илереткен. Адырда тудуг эргелелдериниң 12 хуузу карылгалыг, оларның чартыындап хөйү бот-акшаланыышкынның байдалында чогумчалыг ажылдаарынга четпес орулгалыг болуп турар, тудуг организацияларының банк чээлилериниң талазы-биле орези 9 млн. хире рубль болуп турар.

Трест бүрүзүнге, тудуг эргелел бүрүзүнге ажыл-хереткиң байдалын ылавылалдыы-биле сайгарып көөрү билдингир. Чогуур амыдырал хандырылгазынга орулгалыг чоруктуң дөңнелин бедидер талазы-биле бөгүн күш-ажылчы коллектив бүрүзү хөделинишкиннер чорудар тодаргай программалыг болур ужурлуг. Ажыл-агыйны чорударының чаа методтарынче шилчилге тудуг комплекизининг кадрларының экономиктиг өөредилгезин организастап чорударын үндезинин-биле эде тургузарын, ону тодаргай сорулгалыг болгаш чайгылыш чокка чорударын негеп турар.

База бир айтырыг. Бүдүрүлге күчүлерин, чурттала бажыңнарын, социал таланың оске-даа объектилерин тударынга биске шеф дузалам-чызын элээн каш крайларның болгаш областарның тудугжулары дузалап турар. Оларның ажылынга бис бүгүле аргалар-биле дузалаар, оларның ажылдаарынга болгаш чурттаарынга эргежок чугула таарымчалыг байдалды тургузар ужурлуг бис.

Эштер! Эде тургустуунушкуниу эргелеп башкарар талазы-биле парткомнарның болгаш партбюроларның эртжен отчёттары аргоүлетпүр комплекизин хөгжүдерининг өйү келген айтырыгларын шинтпирлээр талазы-биле ажылдың дөңнелин бедидерининг чугулазын көргүскен. Обком бюрозунуң кичээнгейининг тәвүнге аъш-чем программазын, мал болгаш чер ажылының зона системазын, интенсивтиг технологияларны, күш-ажылды организастаарынын болгаш төлевирининг чаа хевирлерин, көдээнин социал айтырыгларын шинтпирлээрин тудуп турар. Сөөлгү ийи чыл иштинде көдээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге барык 130 млн. рубль капитал салыышкынынарын берген. 1985 чылдың дөңнелинге бодаарга, 1987 чылда күш-ажылдың фонд-биле чепсегленгени 13,5 хуу улгаткан. 1986—1987 чылдарда көдээ ажыл-агый продукциязын ниити бүдүрери он бирги беш чылдың чыл санында ортумак дөңнелинге бодаарга, 16,3 хуу өскен. Эът бүдүрери 12,6, сүт — 21,7, дагаа чуургалары — 52,6 хуу өскен. Мал болгаш күш, сүт, дүк болгаш дагаа чуургалары, тараа садып алырының беш чыл планының ийи чылының планын ажыр күүсеткен. Мыйыстыг бода малдың, хаваннарның, чылгының, ивиниң болгаш күштүң баш саны элээн өскен. 1985-1986 чылдарда эътти кижи санынга онааштыр хереглээри 7 кг, сүттүү — 24 кг, дагаа чуургаларын — 34 бор-бакты, картофельдан — 5 кг, ногааларны — 3 кг чедир өскен. Карылгалыг ажыл-агыйларның саны 1985 чылда 22 турганындан 1987 чылда сес чедир кызырылган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүүлүү 16,4, фонд эгидилгези 9,4, бир ажылдакчының ортумак ажыл төлевири 11 хуу өскен.

Кандыг түү-даа болза бурунгаарлаашкыннар бар-дыр. Ынчалза-даа оон бурунгаарлаар херек. Бөгүн бис / кажангызындан-даа артыкка боттарывыстың четпестеривисти болгаш чедир кылбаан түүлдеривисти, айтырыгларывысты болгаш чедир ажыглаваан курлавырларывысты тода көрүп турар бис. Көдээ ажыл-агыйда ажыл-агыйны чорударының экстенсивтиг методтарындан интенсивтиг методтарже шилчириниде үндезин өскерлиишкин чок. Хөй-хөй күш-ажылчы коллективтер планны күүсетпээн. 1987 чылда 21 ажыл-агый эът садарының планын, а 17 совхоз болгаш Каа-Хем район — сүт садарының план. Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Эрзин болгаш Тес-Хем районнар болгаш 15 совхозтар дүк садар талазыбиле планын күүсетпээн. «Октябрь 30 чылы», «Өөк», «Кызыгаар», «Мөрен», «Шамбалыг» совхозтар чаңгыс-даа көргүзүг талазы-биле планын күүсетпээннер. Чөөн-Хемчик районда бүгү совхозтар эът садар планын шупту-зу күүсетпээн. Дүк садар талазы-биле беш чылдың ийи чылдарының планын Бай-Тайга болгаш Чөөн-Хемчик районнар күүсетпээннер. Эът, картофель болгаш ногааларбүдүрер болгаш хереглээр талазы-биле аъш-чем программазының төлевилээн деңнелинден хожудан турар бис. Хөй-хөй совхозтар экономика талазы-биле кошкак болуп артпышаан. Көдээнің ажыл-ишчилериниң социал-хандырылга байдалы оожум экижип турар.

Ол болгаш өске-даа четпестериниң, чаңгыс черге таптап турарының чылдагааны чүдел? Партия обкомунуң бюрозунуң маңаа чедир кылбайн турар чүүлдери чүл? Ниитизи-биле эки программалар болгаш хемчеглер чүге долузу-биле күүсеттинмейн турарыл? Бюро, обкомнуң бирги секретары мен, обком секретары, бюро кежигүнү эш Ш. Д. Ооржак аргоүлетпүр комплекизинде эде тургустуунуушкунну оожум боттандырып турар бис, программалар болгаш шинтпирлер күүселдеэн шуут күш-ажылчы коллективтерде идепкейлиг организакчы ажыл-биле кошкак быжыглаттынып турар.

Көдээнің партия организациялары-биле, удуртукчулар болгаш специалистер-биле, оларның өөредилгезин организастап чорудар ажылда эде тургустуунушкуннуң тодаргай угланыышкынларын четпес тодаратказ. Адырларны чаа технологияже үе-чадалап шилчидериниң эргелеп башкарарының экономиктиг методтарын иептередириниң практиктиг айтырыглары ханызы-биле чедир бодаттынмаан. Коммунистерниң авангардчы ролюн бедидерииче кошкак кичээнгей салдынып турар. ' 1987 чылда хойжу коммунистериң 44,4 хуузу бодунуң планнарын күүседип шыдаваан, ол болза олардан хуу негелдени кошкатканының, сагыш-амыр чоруктуң, оларның боттарының үлүзелгелерин шүтүмчүлекчи эвес көргенининг үржүндан болган.

СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак, обкомнуң көдээ ажыл-агый килдизининг эргелекчизи В. Д. Куркутов эде тургустуунушкунну удуртур талазы-биле тодаргай сорулгаларны тургузуп алырынга Агроүлетпүркүркомнуң парткомунга чогуур практиктиг дузавы чедирбейн, лаандырган ажыл-херек дээш, РАУК-терниң болгаш совхозтарның кадрлар-удуртукчулар болгаш специалистерниң ажылды экижидери, оларның доктаамал болгаш чогуур эртем-билиглиг чорудун хандырары дээш Агроүлетпүркүркомнуң удуртукчуларындан хууда харыысалганы четпес бедидип турар.

Көдээ ажыл-агыйда байдал дээш харыысалга республиканың Агроүлетпүркүркомнуң даргазы, СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү М. Е. Абрамовка онаажыр. Ол оожум эде тургустунуп, агроүлетпүр комплекизинин адырларының хөгжүлдезинде үези келген айтырыгларны шинтпирлээр, ында хожудаашкыннарны болгаш четпестерни ажып эртер талазы-биле дарый хемчеглерни албайн турар. М. Е. Абрамовтуң болгаш ооц оралакчыларының ажылының арга-методунда командылап-дужаар чоруктар колдап турар. Ындыг чорукту бистер ажылдап билбес чоруктуң түңнели, харын-даа айтырыгларны шинтпирлээрде чер-чер органнарынга бүзүрээр хөөн чок бооп турары деп санап турар бис. Агроүлетпүркүркомнуң аппарадының продукция бүдүрининг ниити хемчээлинің, таырыга шөлдериниң структуразының, тудуг объектилериниң болгаш оске-даа түүлдернин талазы-биле ажылагыйларга планнарны үстүнден албадап онаар чыдып калган практикадан эчизинге чедир үштүнмаан, РАУКтерниң, совхозтарның янзыбүрү хурал-суглаа кылыр, саазыннар чыыр чоруу амдаа хөй. Ооц хөй-хөй ажылдакчылары ажыл-агый удуртукчуларының болгаш специалистериниң, бөдүүн ажылнычилериниң санал-оналын тоол көрбейн турар. Оларның сургакчылаашкынының хөй кезии инспекция чоруткан хевирлиг бооп турар. Олар чер-черде практиктиг ажыл-хереткн шинтпирлээриниң ёзулуг организакчылары болгаш сүмелекчилери болбайн турарлар. Агроүлетпүркүркомнуң ажылының четпес стилин РАУК-тер эдерип, хоолгалап турар. Ниитизи-биле чугаалаарга, агроүлетпүр комплекизинде ажылхереткн эки шинтпирлээр дээш хөй түүлдү эде кылыр, эде бодаар апаар.

Чүүн-даа мурнунда бүгү организакчы болгаш политиктиг ажылды экономиктиг реформаны долу боттандырарынга болгаш АУК-түң эргелеп башкарылгазын демократчыдарынга чагыртыр апаар. Ол бо чылдың январь 1-ден эгелеп чаа байдалдар ёлутаар ажылдап эгелээн.

Реформаны боттандырарын хөй-хөй ажыл-агыйларның сан-хөө байдалдары кончуг берге үеде эгелээнивисти угаап бодаар херек. Ылаңгыя Каа-Хем, Барыын-Хемчик, Таңды районнарның совхозтары Күрүне банкызының чээлизининг талазы-биле хөй өрелиг бооп турар. Күш-ажылдың бүдүрүмчүлүү, фондулар эгидилгези куду, бүдүрүп турар продукцияның бот-үнези улуг. Совхозтарның 1987 чылда чедип алыр орулгалыг чоруу 10—12 хуу хире болур, ол кончуг эвээш. Ол дээрге мал болгаш чер ажылын куду деңнелде чорудуп турарының, ажыл-агыйларның экономиказын быжыглаар талазы-биле ажылдың кошкаанын түңнелидир. 1987 чылдың декабрь 16-да «Правда» солунга үнген «Сыдыстың холегезинде» деп үүлде республиканың көдээ ажыл-агыйында шинтпирлеттинмээн айтырыглар болгаш четпестер ыйн демдеглеттинген. Чернн, техниканы, мал чемнерин болгаш оске-даа материалдыг курлавырларны ажыглап турарывыста ажыл-агыйжы эвес чоруктар кайы хире хөй ийик. Өлүп хораар, самчыгдаар болгаш оорлаар чоруктардан хөй малды чидирип турар бис. 1986-1987 чылдарда түгле куду шынарлыг продукцияны сатканы дээш совхозтар 3 млн. ажыг рубльди чидирген. Совхозтарның дебитор өрези бир миллион рубль кызырлып турзажок, ол амдаа улуг. Ынчангаш партия обкомунуң, райкомнарының, райүүскомнарның, Агроүлетпүркүркомнуң, ооц чер-черде органнарының бирги чергелиг сорулгазы болза, бүгү бүдүрүлге салбырларынга, участоктарга чогуур ажылкеректи тургузары, ажыл-агыйжы эвес болгаш төчеглекчи чоруктарның бүгү оруктарын дуглаары, олче коммунистерни, бүгү ажылчы чонну мобилизастаары, совхозтарның болгаш бүдүрүлгелериң удуртукчуларындан болгаш специалистериниден негелденя күштелдирери болур.

Коллективтериниң бот-башкартынылгазын калбартырын барымдаалап, эргелеп башкарылганың удуртулгазын чооккуну үеде дүрген болгаш шынарлыг эде көөр херек. Маңаа бүгү чүвени Күрүне бүдүрүлгезининг (каттыжышкынының) дугайында Хоойлуңун негелдеринге чагыртыр херек. РАУК-терге, совхозтарга, күш-ажылчы коллективтерге, оларның чөвүлелдерине бот-тускайлаң чорукту калбаа-биле бөөрү чугула. Чөвүлелдерге боттарының соо-биле ажылчы чонну эдертип шыдаар эң эки кижилериниң кирген турарының дугайында партийжи сагыш салыышкынны кылыр херек. АУК болгаш РАУК аппараттарын чагырып-дужаар органнардан чөвүлелдериниң күзел-соруун боттандырар болгаш олардан хамаарылгалыг турар органнар кылдыр эде тургузары чугула. АУК болгаш РАУК-тер боттарының ажылын тускай сорулгалыг программаларны болгаш чаа технологияларны ажылдап кылгаш шинээдиринче, мурнакчы дуржулганы, бот-орулга-чарылганы, бригада болгаш ог-буле керээлерин шинээдиринче угландырар ужурлуг. Коллективтериниң ажылдың керээлиг хевирлеринче шилчилгезин доозар херек. 1987 чылда мал ажылында коллективтериниң түгле 34 хуузу керээ негелдези-биле ажылдап турган. Мал чемнериниң белеткелинде, картофель остүрер ажылда ог-буле керээзи амдаа нептереевээн. Совхозтарның мастерскаяларында болгаш автопарктарында олар каш санныг.

Бистер бирги ээлчегде эргелеп башкарылга аппарадының удуртукчуларын, специалистерин, бүгү ажылдакчыларын чаа экономиктиг айтырыгларны шинтпирлээринче угланар, оларны доктаамал өөредир, аттестациязын чорудар ужурлуг бис. Эргелеп башкарылга аппарадын көскүзү-биле кызырар болгаш эвээш чарыгдалдыг болдурар үе келген. Амгы үеде түгле АУК-түң удуртукчуларының болгаш специалистериниң саны 3114 кижи, оларның чылда ажыл төлевириниң фондузу 7,5 млн. рубль. Бодунуң күш-ажылы, кызымаккай чоруубиле коллективте ат-алдарлыг болгаш чаа байдалдарда ажылдап шыдаар кижилер артып каар ужурлуг. Оларның күш-ажылын түңнел көргүзүглерин барымдаалап төлээр болгаш оларга ажылдың бир дески, дең байдалын тургузар. Ону чедип алырда, планнаашкынның нормативтиг методун болгаш чарыгдалдарны контрольдаарының чек системазын шинээдир дээш кончуг хынамчалыг ажылдаары, күш-ажыл төлевири ниити орулгадан хамаржырын шинээдири дээш бүгү кижилериниң тодаргай ажылдаары негеттинер. Бүгү ажыл-агыйларны ыяап-ла эргелеп башкарылганың цех системазынче шилчидер херек.

Ажыл-агыйларның карылгаларын орулгазы-биле дуглаарынче, бот-акшаланмышкынче шилчиишкинин хандырар төлээде үези келген үндезин айтырыгларны, агроүлетпүр комплекизининг адырларын хөгжүдерин шинтпирлии-биле холга ап, шынарлыг боттандырар ужурлуг.

Мал ажылының хөгжүлдезиниң айтырыгларын ап көрээлиңер. Бо адырда тапталып турупкан чоруктуу, улуг четпестерни болгаш чедир кылдынмаан түүлдерин узутказарының оожум шинтпирлеттикин турарынга чүүн-даа мурнунда Агроүлетпүркүркомнуң, эш М. Е. Абрамов, ооң оралакчылары эштер И. М. Суваидин, К. Ш. Ялаков харыысалгалыг дээрзин чугаалаксап тур мен. Эш К. Ш. Ялаковтуң удуртуп турар албанында түгле Кызылда безин 200 специалист бар. Ынчалзажок оларның чогуур беримчези амдыызында чок.

Мал ажылынга чогуур байдалды тургузарынга, малдың баш санын бүгү аргалардбиле остүрериниң, малчыларбиле коданнарын тургузарынче, оларны остүрер талазы-биле тускайжыттынган бригадаларны организастаарынче кичээнгей салыр херек. Хойларның ажаалдазының болгаш чемгерилгезинин технологиязын экижидер, малды кадарып база азырап семиртирин эки чорудуп, хураганнарны сакман арга-биле доруктурарын бүгү черлерге нептередир херек.

Бир эвес бот-орулга-чарылганы, бригада болгаш ог-буле керээзин шинээптес, хойжулар кыштагларын электрижидерин, хойжуларга чурттала бажыңнары, оларның ургларынга школа назыны четпээннерин албан черлерин тударын дүргедетпес, ол адырның ажылдакчыларының ажыл, амыдыралынга таарымчалыг байдалдарны тургуспас болзувусса, хөй ажылын хөгжүдериниң айтырыгларын шинтпирлеп шыдавас бис. Амгы үеде бир муң хире хойжу ог-буле будун чыл дургузунда огде чурттап орар. Мал ажылының ажылдакчыларының ургларының түгле 19 хуузу школа назыны четпээн ургулар албан черлеринде хавара туттунган. 2424 хойжу кыштагның түгле 1466-зы электрижиттинген. Хөй-хөй турлагларда чунар-бажыңнар болгаш амыдыралчы чугула объектилер чок.

Мал ажылының чугула адырлары-биле чергелештир хаван, ошкү, чылгы, сарлык болгаш күш ажылын хөгжүдеринче кичээнгейни кошкатпас ужурлуг бис.

Фермаларда болгаш бригаларда малдың халдавырлыг болгаш өске-даа аарыгларын узуткаар талазы-биле ээоветеринарлыг ажылды үндезинии-биле эде тургузарын, бүгү чидириглер-биле демнеселди күштелдирерин, учётка болгаш отчётка чогуур чурумну тургузарын мал ажылын хөгжүдериниң айтырыглары негеп келген.

Мал ажылының хөгжүлдези чер ажылының деңнелиндеп, быжыг чем баазазын тургузарындан кол хамааржыр. Чер ажылының зона системазын республикада шинээдип эгелээн. Интенсивтиг технологияны база шинээдирп эгелээн. 1987 чылда тараа культураларының 23,4 хуузун, ногааларның 39,6, картофельдин 13,5 хуузун интенсивтиг технология-биле өстүрген. Үнүп ажылының продукциязын бүдүрериниң чылда ортумак деңнели он бирги беш чылдың чылда ортумак деңнелибиле алырга, сөөлгү ийи чылда 27 хуу өскен, ооң иштинде тараа — 57, картофель — 31 хуу өзүлделиг болган. Амгы үеде тараа шөлүнүң 83 хуузун керээлиг коллективтер ажылдап кылып турар. Чаа технологияны, бот-орулга-чарылганы болгаш коллективтиг керээни шинээдирин олардан өөренип ап болур ындыг коллективтер тыштын келген. «Кара-Хаак» совхозтуң ногаажылар коллективи ногаа тарып өстүрер талазы-биле Астраханьга тывылган үлетпүржүткен технологияны шинээткеш, 1987 чылда ону бүдүрерин 56 хуу өстүртен. Ында эш Г. А. Гаровааның звенозунда бир гектардан дүжүт 660 центнер болган. Эрткен чылын «Өөк» совхозтан А. И. Калягининиң звенозу бир кижиге-ле 414 гектар шөл онаажыр кылдыр ажылдааш, звенонуң кежигүн бүрүзүнгеле 352 тонна тарааны ажаап ап, 46,6 муң рубль ниити продукцияны бүдүрген. Ында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ниити совхозтуунан 3,7 катап бедик, а бир центнер тараага күш-ажылдың чарыгдалдары 10 катап эвээш болган.

Ынчалза-даа бо дээрге түгле чамдык мурнакчыларның көргүзүглери-дир. Ниитизи-биле бисте чер ажылында-да улуг четпестер бары уламчылавышаан. Тараа, мал чемни культуразарының, картофель база ногаанын дүжүүн чавыс. Белеткеп турар мал чемнериниң шынар көргүзүглерин оожум экижидип турар бис. Мал чемнеринде белок биле үглеводтарның четпезин 18—20 хуу болуп турар. Мал чемнеринің ботүнези бедик, мал чемни шыгжаар чөрлер, чем цехтери чедишпес. Чер ажылында шинтпирлеттинмээн айтырыгларның дугайын обкомнуң секретары эш Ш. Д. Ооржак, Агроүлетпүркүркомнуң удуртукчулары эштер М. Е. Абрамов, И. Г. Лавриненко, С. М. Мешкорудников болгаш өскелер-даа билир. Ынчалзадаа түгле фактыларны демдеглээрининден аңгыда, маңаа чогуур корум-чурумну тургузар талазы-биле дээштиг хемчеглерни албайн турарлар. Черни ажыглаарын үндезинии-биле экижидер дээш ажылды олар ылап-ла удуртуп баштаар бо адырда, интенсивтиг, үлетпүржүткен технологияларны, бот-орулга-чарылганы, коллективтиг керээни шинээдирин, үрезин ажылында үндезин чугула айтырыгларны шинтпирлээр, органиктиг болгаш минералдыг чемшинчидилгелерни ажыглаарын экижидер дээш бүрүн харыысалгалыг ажылдаар ужурлуг.

Сөөлгү үеде бистер сугтаттыг черлерни ажыктыг ажыглаарынче кичээнгейни кошкатканывысты мөнмир херек. Мелиорацияга киирген акша-хөрөнгилерден амдыызында чогуур беримче чок. Бисте мында байдал кандыгыл, көрүп көрүнерем. Сөөлгү ийи чылда сугтаттыг черлерден тарааның дүжүү гектардан ортумаа-биле 14,3, картофельдин — 57,4, ногаанын — 73,2 база хөй чылдыг сигеннернин — 20,4 центнер болган. Бо чүү деп мындыг ажылыл? Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министри эш Н. А. Жоголь, Агроүлетпүркүркомнуң даргазының оралакчызы эш И. Г. Лавриненко сугтаттыг черлерни ажыктыг ажыглаарының дыка хөй үндезин айтырыгларын эрешгей шинтпирлеп, ол черлерде ажылдап турар бригаларны база звеноларны быжыглаарын хандырбайн турарлар. Сугтаттыг шөлдү тоол корбес чорук ында тарылга эәлчештирилгезин аажок будап, сугтаттың технологиязын шынгыы үрээр чорукка чедиргеп.

Бюро кежигүнү, обком секретары эш А. К. Кандай обкомнуң идеологтуг килдистериниң идеология фронтузунуң албан черлериниң

(Төвүзүү 4-кү арыда).

ШЫН — 4-кү арын 1988 ч. январь 31.

СЭКП ОБКОМУНУҢ VII ПЛЕНУМУ

НЕГЕЛДЕЛИГ БАЙДАЛГА, ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ АЖЫЛДААР

(Төнүзүү. Эгези 1-ги, 2-ги, 3-кү арыннарда).

демниг болгаш ажыктыг ажылын хандырарынга шудургу чорудун көргүспейн турар. Чер-черлерде идеологтуг база масса-политиктиг ажылды эде тургузарынга оларның салдары чавыс болуп артпышаан. Обкомнуң идеологтуг килдистериниң ажылдакчылары активтиг өөредилгезин организастаарынга, эки дүржулгаары инитилештирип база пештерединге, идей-кижизидилгелиг ажылды аайлап шуударынга ам-даа ёзулуг организакчылар, консультантылар, сүмелекчилер болгаш дулаалакчылар болбайн турарлар.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени, аас база лекция пропагандазын организастап турарында чогумчалыг өскерлиишкиннер чамдык партия организацияларында болгаш күш-ажылчы коллективтерде барык чогун эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле оларның пленумнарынга хооркомнуң база райкомнарының бюроларының отчёттары көргүскен. Ооң чылдагааны чүл дизе, эш Л. С. Зорианың баштааны обкомнуң пропаганда болгаш агитация килдизин четпестерни эки-ле ошкаавас, чер-черлерде байдалды чамдыкта тода билбес, партия комитеттери-биле кошкак харылзаалыг болуп, идеология ажылының айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-ның база обкомнуң доктаалдарының күүселдезин четпес организастап турда-ла, обкомнуң секретары эш А. К. Канзай олче эвээш кичээнгей салып турар.

Чижээ, ажылчы чонуң болгаш аныяктарның интернационалды база патриоттуг кижизидилгезин күштелдирер талазы-биле обкомнуң шиитпирлеринің долу күүселдезин үнелеп көөр чүве болза, айыттынган хемчегдерден дыка хөйү күүсеттикмээнин миннир херек. Эң ылангыя школаларда база өөредилге черлеринде орус дыл башкылаашкыныңың шынарын экижидеринде өскерилгедер аввэш. Тыва националдыг аныяктарның чамдык кезиниң орус дылды кошкак билир чоруу техникумнарга база дээди өөредилге черлеринге өөредилгезин оларның үламчылаарынга, хөй националдыг коллективтерде кижилер-биле аралажырынга Совет Армияның хүрээлеңнге албан эртиргеринге элээп бергелерин таварыштырып турар. Өске талазында, амыдыралдың көргүзүп турары болза, орус база өске-даа националдыг эштер, эң ылаңгыя малчыннар-биле база өске-даа көдээ чурттакчылар-биле шуут дөрт ажылдап туралар тыва дылды билгеи турары күзенчиг.

Эш А. К. Канзайның ажылында четпес чүве болза, совхозтарыңы, бүдүрүлгелерни болгаш катгыжышкыннарны, ажылагыйны башкарарының чаа байдалынче шилчилгениң идеологтуг хандырылгазынче ажылдакчыларның база активтиг күжениишкиннерни кошкак утландырып турары. Бот-орудга-чарылганы, бригада база ог-буле керээзин, карылгаларны боттары дүтлаар болгаш бот-акшалаашкыныны ылап-ла шинээдиринде ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга тывынгыр, организастыг чорукту, сагылга-чурумну, коллективизминиң ёзүзүн база өске-даа шынарларны кижизидеринге улуг аргалар салдыгнан дээрзин олар үгаан билир ужуруг. Ажылчы чонның бүгү-ниитин өөредилгезин организастаарын кижи бүрүзү холга шыгыгы ап, ажылагыйны башкарарының чаа системазынче шилчилгениң байдалдарында «Кызыл» күш фабриказының «Сүкпак», «Тиилелге», «Саян» совхозтарының болгаш өске-даа ажыл-агыйларның коллективтериниң ажылының дүржулгазын чоокку үеде түнеп үндүргеш, ону пештередир херек. Ийи кол угланышкын — бүгү хөй-ниитин амыдыралды демократчыдары болгаш экономиктиг үнзиля реформа эде тургустунуушкунуун салым-толун шиитпирлээр дээрзин идеологтуг салдар чедирипшкиниин бүгү-ле чепсектери-биле кижи бүрүзүнүң үгаан-медерелинге чедирери чүгүлә.

Идеология ажылын чорударда демократчыдылганы калбартырының, ажык-чарлыг чорукту, шүүмүчүлелди болгаш бот-шүүмүчүлелди хөгжүдериниң айтырыгларын ажылчы чонга тайылбырлаарынче кол кичээнгейни үглаар херек. Аъш-чем программазын, чуртталга айтырыын, чонның хереглел бараанарын бүдүрер, ачы-дуза чедирер адырларны, өскедаа социал сорулгаларны хөгжүдерин боттандырар талазы-биле түнү кылын турарының дугайында чонга хөйү-биле болгаш чедиишгир чугаалап бээр херек.

Эде тургустунуушкунну хөрек кырында боттандырып чорударында массалыг информацияның чепсектери партия организацияларынга улуг дузаны чедирер хүлээлгелиг.

Бюро кежигүннери, мен болгаш эш А. К. Канзай солунналар редакцияларының радио болгаш телевиденнең ажылын ам-даа кошкак үглап баштап, эде тургустунуушкунуң тодаргай айтырыгларын чырыдар талазы-биле арга-сүмевисти болгаш санал-оналывысты ээвээш бериң турар бис. Партия обкомуунуң килдистери солуннарның хамаарышкан килдистери-биле, телевиденне болгаш радионуң редакциялары-биле четпес харылзаажып, парлалгага үнген чүүлдериң утка-шынарын ханы аналитен көрбейн, шүүмүчүлелдиг чүүлдерин партия, совет, ажыл-агый кадрларының боттандырып чорударынга ээвээш салдарны чедирип турар. Редакцияларның партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидеринге обкомнуң дузазы моон-даа хөй турар турган ийик.

Сөөлгү үеде ниитизи-биле массалыг информацияның чепсектериниң ажылында чамдык чедимчелиг түүлдер болгаш ажыл-ишчи хөөннер көстүп келген. Ынчалзажок айтырыгларны ханы аналитен көргүскен чүүлдер болгаш дамчыдылгалар көзүлдүр-ле четпейн турар. Экономика адырларында эде тургустунуушкунну боттандырып чорудар талазы-биле, социал болгаш кижизидикчи сорулгаларны шиитпирлеп турарының чүдел дизе, хамыктың мурнунда Дээди Советтиң Президиумунуң болгаш Министрлер Совүзелиниң, ооң удуртукчуларының ажылының стилинде болгаш методтарында деп чугаалап болур.

Ам улус өөредилгезиниң культура болгаш кадык камгалал органнарының ажылын эде тургузарын боттандырарынга партия обкомунуң бюрозунуң кандыг салдар чедирип турарынга доктаансаан ийик мен.

Ниити билиг болгаш профессионал школа реформазынче киргенден бээр дөрт дүтаар чыл чорун туроа-даа, өөредилге-кижизидилге чорудулгазын тургусканыңда, дыка хөй школаларда болгаш профтехучилишелерде өөреникчилерниң күш-ажылчы өөредилгезин организастап турарында эки талалыг өскерлиишкиннер кончуг ээвээш бооп турарын миннип чугаалаар херек.

Обком бюрозу реформаның сорулгаларын шиитпирлээриниче партия, совет болганы ажыл-агый органнарының кичээнгейнин четпес угламдырып, школаларның болгаш профтехучилищелерниң материал-техниктиг базаларын быжыглаарынга капитал салыышкыннарны долузу-биле шиңгээдип алырын, база бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының талазындан оларга дуза көргүзерин олардан кончуг кошкак негеп келген.

Обком секретары эш А. К. Канзай, республиканың Министрлер Совүзелиниң Даргазының бирги оралакчызы эш К. А. Маспык-оол Чырыышкын министерствозунуң, Профтехөөредилге талазы-биле күрком-итетиниң, ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң ажылын эде тургузарынга чогуур салдарны чедирбейн келген. Чаа негеделерни шиңгээдип алырынга, ажылды чаа ёзу-биле көөрүнге бо черлериң удуртукчуларынга дуза кадар, школаларның болгаш өөредилге черлериниң амыдыралынга демократчыдылганы, ажык-чарлыг чорукту, шүүмүчүлелди болгаш бот-шүүмүчүлелди хөгжүдеринге ол улуглa күжениишкин үндүрбейн турар. Партия обкомунуң эртем болгаш өөредилге черлериниң килдис эргелекчизи эш П. Д. Дамба-Хуурак бо айтырыглар-биле улам идепкейлиг ажылдаар ужурлуг. Өөредилгениң болгаш кижизидилгениң аналитен көрбейн, шүүмүчүлелдиг түүлдерин утка-шынарын ханы аналитен көрбейн, материалдарны белеткээде, журналист ак сеткилдиг эвес база тоомча чок чорууң көргүзүп, фактыларны хажыдыкан болгулаар. Бижин турар түүлдерниң шынары болгаш шынныы дээш эштер В. Л. Маслов, В. С. Шаравин Т. Ч. Салчак журналистерден шынгыы негелдения чамдыкта кылбайн турар. Маңаа партийжи принципиалдыг болур херек, ынчангы-мас болза, хензигийне-ле чазыг болгаш шын эвес түүлдер массалыг информацияның чепсектериниң ат-алдарынга багай салдарлыг болур.

Ам улус өөредилгезиниң культура болгаш кадык камгалал органнарының ажылын эде тургузарын боттандырарынга партия обкомунуң бюрозунуң кандыг салдар чедирип турарынга доктаансаан ийик мен.

Ниити билиг болгаш профессионал школа реформазынче киргенден бээр дөрт дүтаар чыл чорун туроа-даа, өөредилге-кижизидилге чорудулгазын тургусканыңда, дыка хөй школаларда болгаш профтехучилищелерде өөреникчилерниң күш-ажылчы өөредилгезин организастап турарында эки талалыг өскерлиишкиннер кончуг ээвээш бооп турарын миннип чугаалаар херек.

Обком бюрозу реформаның сорулгаларын шиитпирлээриниче партия, совет болганы ажыл-агый органнарының кичээнгейнин четпес угламдырып, школаларның болгаш профтехучилищелерниң материал-техниктиг базаларын быжыглаарынга капитал салыышкыннарны долузу-биле шиңгээдип алырын, база бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының талазындан оларга дуза көргүзерин олардан кончуг кошкак негеп келген.

Обком секретары эш А. К. Канзай, республиканың Министрлер Совүзелиниң Даргазының бирги оралакчызы эш К. А. Маспык-оол Чырыышкын министерствозунуң, Профтехөөредилге талазы-биле күрком-итетиниң, ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң ажылын эде тургузарынга чогуур салдарны чедирбейн келген. Чаа негеделерни шиңгээдип алырынга, ажылды чаа ёзу-биле көөрүнге бо черлериң удуртукчуларынга дуза кадар, школаларның болгаш өөредилге черлериниң амыдыралынга демократчыдылганы, ажык-чарлыг чорукту, шүүмүчүлелди болгаш бот-шүүмүчүлелди хөгжүдеринге ол улуглa күжениишкин үндүрбейн турар. Партия обкомунуң эртем болгаш өөредилге черлериниң килдис эргелекчизи эш П. Д. Дамба-Хуурак бо айтырыглар-биле улам идепкейлиг ажылдаар ужурлуг. Өөредилгениң болгаш кижизидилгениң аналитен көрбейн, шүүмүчүлелдиг түүлдерин утка-шынарын ханы аналитен көрбейн, материалдарны белеткээде, журналист ак сеткилдиг эвес база тоомча чок чорууң көргүзүп, фактыларны хажыдыкан болгулаар. Бижин турар түүлдерниң шынары болгаш шынныы дээш эштер В. Л. Маслов, В. С. Шаравин Т. Ч. Салчак журналистерден шынгыы негелдения чамдыкта кылбайн турар. Маңаа партийжи принципиалд